د کابل سلطنت بیان

لومړی او دویم ټوک

لیکوال:
مونټ سټوارټ الفنسټن
ژباړه:
پوهاند محمد حسن کاکړ
نصرالله سوبمن

د کابل سلطنت بیان

لومړی او دویم ټوک

(بشپړ متن)

لیکوال:

مونټ سټو ارټ الفنسټن

ژباړن

پوهاند ډاکتر محمد حسن کاکړ

نصرالله سوبمن

دانش خپرندویه ټولنه

a02

ځانګړنې:

د کتاب نوم	: **د کابل سلطنت بیان** (لومړی او دویم ټوک)
لیکوال	: مونټ سټوارټ الفنسټن
ژباړونکي	: پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ او نصرالله سوبمن
خپرندوی	: دانش خپرندویه ټولنه
دویم چاپ	۱۳۸۷ل ۲۰۰۸م
دریم چاپ	۱۳۹۰ل ۲۰۱۲م
چاپ شمېر	۱۰۰۰ ټوکه
کمپوزر	ذبیح شفق

چاپ او کمپیوټر ځای

د دانش خپرندویه ټولنې تخنیکي څانګه

WWW.danishpress.com

دانش خپرندویه ټولنه

د خپرندويې ټولنې يادښت

(د کابل سلطنت بيان) د انګرېز ليکوالو او تاريخپوهانو مونټ ستوارټ الفنستن اثر دی، چې د افغانستان د تاريخ او سياسي پېښو په اړه کره او ژوره څېړنه ده.

الفنستن له هغو انګرېزي ليکوالو څخه يو دی، چې د افغانستان په اړه يې ژورې څېړنې کړې دي؛ خو د الفنستن توپير له نورو سره په دې کې دی، چې له هر ډول شخصي او هېوادني تعصب څخه يې د خپلې ليکنې لمن پاکه ساتلې ده او د حقايقو په روښانولو کې يې له پوره رښتينولۍ څخه کار اخيستی دی، چې دده د څېړنې په علمي او کره کېدو کې يې مرسته کړې ده.

(د کابل سلطنت بيان) د هغو ليکوالو او تاريخپوهانو لپاره لا هم يو منلی او کره ماخذ دی، چې د افغانستان په اړه څېړنې کوي.

دانش خپرندويه ټولنه، چې له ډېرو کلونو راپدېخوا د هېواد د فرهنګي او ادبي مانۍ د ورانې شوې برخې په بيا رغونه بوخته ده، وياړي، چې دا مهم تاريخي اثر په نوې بڼه له سره چاپوي.

خدای جل جلاله دې وکړي، چې ددې ارزښتناک تاريخي اثر نوی چاپ د نويو او ځوانو ليکوالو لپاره د نويو علمي لارو په پرانستلو کې مرسته وکړي.

مور يې په همدې هيله خپروو!

درنښت

دانش خپرندويه ټولنه

بسم الله الرحمن الرحيم

فهرست

د خپرندویې تولنې یادښت ۰
د ژباړن سریزه .... الف
سریزه ۱

لومړی کتاب

لومړی څپرکی
د افغانستان موقعیت او بریدونه ۸۹
دویم څپرکی
د افغانستان غرونه ۱۰۱
دریم څپرکی
د افغانستان سیندونه ۱۱۵
څلورم څپرکی
د افغانستان طبیعي او سیاسي وېش ۱۲۸
پينځم څپرکی
د افغانستان اقلیم- باران ۱۳۶
شپږم څپرکی
د افغانستان ژوي، نباتات او کانونه ۱۵۶

دویم کتاب

لومړی څپرکی
د پښتو نسب او پخوانی تاریخ ۱۵۹
دویم څپرکی
د پښتون ملت ځانګې او حکومت ۱۷۰
دریم څپرکی
ودونه، د ښځو حال، جنازې او نور ۱۸۹
څلورم څپرکی
د پښتنو معارف، ژبه او ادب ۱۹۸
پينځم څپرکی
دين، مذهبي فرقې، ملایان، اوهام او نور ۲۰۸
شپږم څپرکی
مېلمه پالنه، د داړه ماري عادتونه او نور ۲۳۱
اووم څپرکی
د پښتنو خویونه، عادتونه او کرکټر ۲۳۶
اتم څپرکی

د ښارونو د اوسېدونکيو شخصيت، عادتونه او اخلاق ۲۵۹
نهم څپرکی
د اشرافو سلوکونه، عادتونه او کرکټر ۲۷۱
لسم څپرکی
کاروانونه ۲۹۴
يوولسم څپرکی
د کابل کروندګري ۳۰۲
دولسم څپرکی
تاجک، هندکيان او د افغانستان نور اوسېدونکي ۳۱۳

دويم ټوک

لومړی څپرکی
د برو درانيانو خانګړنه ۳۲۷
دويم څپرکی
ختيځ قومونه ۳۶۶
درېيم څپرکی
غرني قومونه ۳۷۹
څلورم څپرکی
لويديځ پښتانه، درانيان د کندهار ښار تيرين او بړيڅ ۳۸۶
پينځم څپرکی
غلزيان، د غزني او کابل ښارونه، وردګ او کاکړ ۴۲۵
شپږم څپرکی
ناصر ۴۵۱

څلورم کتاب

لومړی څپرکی
ولايتونه ۴۵۶
دويم څپرکی
ايماق او هزاره ګان ۴۷۰
درېيم څپرکی
هرات ۴۷۹
څلورم څپرکی
سيستان ۴۸۲
پينځم څپرکی
بلوچستان او کوز سند ۴۸۵
شپږم څپرکی
برسند، ملتان، ليه او نور ۴۹۱

اووم څپرکی
کشمیر ۴۹۶

پینځم کتاب

لومړی څپرکی
د پاچا اختیارات ۵۰۰
دویم څپرکی
دحکومت اداره ۵۰۶
درېیم څپرکی
ولایتي وېش ۵۰۹
څلورم څپرکی
عواید ۵۱۱
پینځم څپرکی
قضا او څارندوی ۵۱۴
شپږم څپرکی
نظامي تاسیسات ۵۱۷
اووم څپرکی
مذهبي تاسیسات ۵۲۵

لومړی ضمیمه

د کابل د سلطنت تاریخ د درانیو د پاچایي له پیل راهیسې ۵۲۷

دویمه ضمیمه

د شاغلي دوري بیان ۵۹۶

درېیمه ضمیمه

د خینو گاونډیو ملکونو بیان ۶۱۵

څلورمه ضمیمه

غرونه او سیندونه ۶۳۲
د خراسان سیندونه
هیرمند یا هیلمند ۶۶۴
خاشرود ۶۶۵
ترنگ .... ---
فراه رود .... ---
د پل مالان یا د هرات سیند ۶۶۶

د ژباړن سریزه

په دغې سریزې کې لومړی پخپله د مونټسټوارټ الفنسټن Mountstuart Elphinstone او د دغه کتاب او د هغه د څرنګوالي په اړه یو څه ویل کېږي، وروسته د هغو ټکیو یادونه کېږي، چې ژباړونکیو یې په ژباړه کې د هغو رعایت کړی دی.

الفنسټن پر ۱۷۷۹ کال د سکاټلینډ په کمبرلینډ کې زېږېدلی و. څنګه چې دده پلار د څه وخت لپاره د ایډنبره د ښار د رئیس مرستیال و، الفنسټن د خپلې لومړۍ خواني شپې ورځې په سکاټلینډ کې تیرې کړې. یو څو کاله یې د ایډنبره د ښار په یوه لومړني ښوونځي کې لیک لوست وکړ، وروسته په کن سنګټن کې په یوه ښوونځي کې شامل شو. خو مخکې له دې چې زده کړه یې سرته رسولې وي د خپل پلار له مړینې وروسته له خپل مشر ورور سره د ختیځ هند د شرکت مامور مقرر شو او پر ۱۷۹۶ کال کلکتې ته ورسېد. په هندوستان کې الفنسټن یو ځای بل ځای رسمي وظیفې لرلې. خو د ماموریت ډېره موده یې د مرهټه هندوانو د واک په لویو ښارونو لکه بمبیي او پونه کې تېره کړه. په پونه کې یې د څه وخت لپاره د مرهټیانو د واکمن یا پیشوا په دربار کې د هسټرګن نماینده په حیث دنده ترسره کوله او د پیشوا په ضد یې په یوه جنګ کې عملاً برخه واخیسته او په ډېرو لږو سورو عسکرو سره یې د مرهټیانو د واکمن شیواجي راو لښکرو ته چې دده د لښکر په پرتله څو واره زیات وو، ماتې ورکړه. د مرهټه و ملي نهضت که څه هم دغه وخت مخ په خوړ و او دغه انحطاط هغه وخت پیل شوی و، چې احمد شاه دراني پر ۱۷۶۱ کال د پاني پت په میدان کې هغوی ته ډېره سخته ماتې ورکړې وه او د دوی هیلې یې د ټول هندوستان د نیولو لپاره شنډې کړې وې. دوی په هندوستان کې سره له دې هم د یوه ستر ځواک حیثیت لاره او په دې ډول د الفنسټن له خوا د دوی ماتې په ټول هندوستان کې د انګرېزانو د پرمختګ لپاره لاره هواره کړه او له هغه وروسته د دوی پرمختګ چټک شو.

۹۵۹

الفنسټن په ۱۸۰۸ کې په دې مامور شو، چې د افغانستان له واکمن شجاع الملک سره داسې یو تړون لاسلیک کړي، چې مقصد یې د فرانسې د ناپلیون بونا پارت د هغو خطرونو شنډول وو، چې د افغانستان له لارې هند ته متوجه وو.

نو الفنسټن د یوه لوی هیئت په مشرۍ د ۱۸۰۹ کال په پسرلي کې پېښور ته، چې هغه وخت د درانیو پاچاهانو یو مرکز و، ورسېد او له شه شجاع سره یې په همدغه غرض یو تړون هم لاسلیک کړ، چې وروسته به یې یادونه وشي. وروسته له هغه الفنسټن تر ۱۸۱۹ پورې خپله وظیفه په پونه کې اجرا کوله، چې په هغه کال کې د بمبئ ګورنر مقرر شو او تر ۱۸۲٦ پورې یې دغه وظیفه اجرا کړه. په دغې مودې کې ده یو لړ قوانین وایستل او په بمبئ کې یې د عصري معارف بنسټ کېښود. دا هغه مهال و، چې په افغانستان کې کورنۍ شخړې په توندۍ روانې وې، پاینده خیلي سردارانو د خپل مشر ورور وزیر فتح خان له مړینې وروسته د سدوزیو د پاچاهۍ د ړنګولو لپاره هلې ځلې کولې او همدا چې دغه مقصد یې ترسره شو، په خپلو منځو کې یې د تاج او تخت په سر خپړې ولګولې او افغانستان په دې ډول د عمومي انحطاط او سیاسي تجزیې په لور روان و. په هر حال الفنسټن له ۱۸۲۷ څخه تر تر ۱۸۲۹ پورې په ځینو اروپایي هېوادونو لکه یونان، ایټالیې او فرانسې کې وګرځېد. بیا له ۳۳ کالو مسافرۍ نه وروسته خپل هېواد ته ستون شو. هلته یې د عمر پاتې موده په کلو او بانډو کې تېره کړه، چې په ۱۸۵۹ کې د اتیا کالو په عمر مړ شو.

لکه چې مخکې وویل شول، الفنسټن له منظم تحصیل څخه محروم و، خو ده دغه نیمګړتیا د نورو وتلیو کسانو په څېر په خصوصي مطالعې او لوست سره بشپړه کړه، دی په څو ساحو کې ښه مشغول و. د نورو ارستو کراتو په شان یې تل ښکار کاوه، خو د هغوی او د استعماري مامورانو پرخلاف د خپلې رسمي وظیفې په څنګ کې یې د مرګ تر ورځې خصوصي مطالعې ته دوام ورکړ. د لرغوني یونان او روم له اثارو سره یې خاصه مینه لرله، د فرانسې د انقلاب په باب یې لوستنې کولې او د هغه له عمومي اصولو سره علاقمن و. عربي او فارسي یې تر دې حده زده کړې وه، چې له هندي او دري ادبیاتو (د حافظ او خیام اشعارو) څخه استفادې وکړي او خپله ذهني او فکري غذا د هوراس، فرانسس بیکن، ډیوډ هیوم، شیلي، حافظ، خیام، تیمور او بابر په اثارو کې ولټوي او په دې ډول خپل نظر ښه وسیع کړي او د یوه استعماري مامور د برلاسۍ له احساس نه ځان ازاد کړي او نور ولسونه تر زیاتې اندازې د هغوی د ثقافت له لارې وپېژني.

د برتانیې د استعماري ماموراتو په قطار کې بنايي الفنسټن لومړنی کس وي، چې هم يې د استعمار د مانې په جوړولو او ټينګولو کې عملاً غټه برخه لرلې وي او هم يې د نورو ولسونو د بنسټ پېژندنې لپاره د دوی په فکري نړۍ کې، لکه څنګه چې د دوی په ادبي شاهکارو کې يې انعکاس کړی دی، ننوتلی وي او بیا يې هغه نړۍ ته معرفي کړې وي.

الفنسټن ورو ورو په خپلو مطالعاتو کې دومره ډوب شو، چې په پای کې يې لکه څنګه چې مو ولیده، خپل ماموریت پرېښود ان د ټول هندوستان ګورنر جنرالي يې هم ونه منله. که څه هم څو ځله له ده څخه د هغه د منلو غوښتنه وشوه. داسې يې هم د اشرافي القابو له منلو نه چې په انګلستان کې تراوسه هم معمول دي، ډډه وکړه البته داسې مثالونه ډېر دي، چې واکمنو په عين واکمنۍ کې په ځان کې د جاه طلبۍ احساس وژلی او له حاکمیت نه يې لاس اخیستی دی، خو د الفنسټن دغه کار په داسې حال کې چې د برتانیې امپراتوري په ټوله نړۍ کې خپره وه، خاص اهمیت لري. ويل کېږي چې له پېښور څخه دده ناکام سفر په ده کې د جاه طلبۍ احساس وژلی. دا هغه وخت و، چې په افغانستان کې د کورنیو شخړو او دسیسو په نتیجه کې د ملک سیاست وچ د توري او زور په قوت تاکل کېده، يوه واکمن بایلله او بل وګټله او بایلل له يوه پخواني او راتلونکي واکمن زمان شاه سره پرده پس شو. د الفنسټن د شخصیت ډېر ښه معرف ممکن هغه وینا وي، چې ده په ۱۸۱۶ کې کړې ده. دا هغه وخت و، چې دی د خپلو درو زرو سورو سره د مرهټه وو د پیشوا په شپږ ویشت زرو عسکرو په يوه جنګ کې بريالی شو. وينا يې دا ده: «ما پخپله داسې ګڼله چې موږ ته د جنګ بايللو چانس ډېر دی، خو په پای کې موږ د جنګ په میدان کې پوځي پاتې شو او لمر په غړغړو شو.[1]» د افغان داخلي سیاست په الفنسټن کې ممکن ددغسې يوه پیاوړي احساس په تولید کې برخه لرلې وي، خو دده د ژوند له پېښو څخه څرګندېږي، چې هغه افکار او خیالات چې ده د شرقي او غربي ادبیاتو له لارې جذب کړي وو، په ده باندې يې ښوځه اغېزه لرلې وي.

هغه څه چې موږ افغانانو لپاره د خاص اهمیت وړ دي، هغه پېښور ته دده په مشرۍ د يوه لوی ډیپلوماتیک هیئت سفر دی، چې د هغه ډېره غټه دایمي نتیجه دغه کتاب دی.

د نولسمې پېړۍ له پیله د نړۍ تر لومړۍ نړیوالې عمومي جګړې پورې، چې اروپا د سیاسي قدرت له نظره نړۍ د نړۍ مرکز ګرځېدلی و، افغانستان او نور

[1] د الفنسټن د ژوند پېښو د تفصيل لپاره وګورئ: د ملي بیوګرافۍ قاموس، د اکسفورډ پوهنتون خپرونه، ۱۹۶۴ کال، شپږم ټوک

ملکونه له هغو پېښو څخه نېغ په نېغه یا غیر مستقیم ډول اغېزمن کېدل، چې په اروپا کې پېښېدلې. یو له هغو پېښو څخه چې اروپايي دولتونه یې په یوه یا بل ډول سره وڅورول، د فرانسې انقلاب و، چې د هغه په اثر په فرانسې کې پخواني نظام په یوه نوي نظام بدل شو. یوې طبقې واکمنې باېلله او بلې یې ځای ونیو او د دغه لوی اوښتون یو لوی محصول په داسې حال کې چې نوی نظام لا پوره ټینګ شوی نه و، چې د ناپلیون بوناپارت استبداد او مطلقیت د فرانسې د انقلاب په ایډیالوجۍ کې دومره ونغښت، چې د انقلاب ایډیالونه یعنې برابري، ورورې یې له یاده واېستله او د نورو ولسونو په لاندې کولو پسې شو. دده یوه پروژه دا شوه، چې د عثماني ترکیې، قاجاري فارس په مرسته هندوستان ونیسي او انګرېزان ترې وباسي. د همدغه مقصد لپاره یې د مې په لسمه په ۱۸۰۷ کې جنرال ګاردن (General Gardane) د فارس پاچا ته له دغه هدایت سره واستاوه.

«هندوستان ته د فرانسې د شلو زرو لښکر اېستلو په حال کې به دا مرسته وکړي، چې موږ د فارس د مرستیالو لښکرو په اصلي شمېر خبر شو، چې له دغسې یوه لښکر سره به ملګري شي او په خاص ډول لکه څنګه چې پاس یې یادونه شوې، د هغو د ځای په ځای کولو او د وراندې تګ د لارو او لښکر اېستلو لپاره د ضروري حیاتي موادو او د اوبو ځایونو په باب پوره معلومات حاصل شي. البته دا هم لازمه ده، چې د څمکې دپاسه وړاندې تګ لپاره ډېر مساعد موسم معلوم کړی شي.»

«مګر ښايي چې جنرال ګاردن یواځې دغسې ټکو ته ځان منحصر نه کړي، بلکې ښايي چې هرومرو له مرهټه وو سره هم لاره ولري او څومره چې په مثبت او واضح ډول کېدای شي، دی ښايي د ملاتړ او تشریق هغه درجه ځانته معلومه کړي، چې دغه هیئت به یې په هندوستان کې د ځان کړي.»

«په پای کې ښايي جنرال ګاردن دغه حقیقت هېر نه کړي، چې زموږ لوی مقصد د فرانسې، عثماني ترکیې او فارس ترمېنځ د یوې درې ګوني اتحادیې قایمول او د هندوستان په لور د ځان لپاره د یوې لارې ایستل او د روسیې پر ضد د مرستیالو لښکرو غونډول دي.[1]»

د دغې پروژې عملي کېدل که څه هم ناشوني و، خو څنګه چې انګرېزان په هندوستان کې پردېسي فاتحان او له هندوستاني خلکو څخه په وېره کې وو، د هغې په ضد یې په متقابلو دفاعي ترتیباتو لاس پورې کړ. له دغو جملې څخه یو هم دیپلوماتیک فعالیتونه وو، چې د هغو پر بنسټ سیاسي پلاوي د پنجاب د سکانو پاچا رنجیت سنګ، د افغانستان واکمن شاه شجاع الملک او د فارس قاجاري دربار

[1] د الفنستن د کتاب د ۱۹۷۲ چاپ لپاره د اولاف که رو مقدمه، د اکسفورډ د پوهنتون خپرونه، ۱۹۷۲ مخ

تهران ته واستول. د هیټنټونو مقصد یو او هغه دا چې د دغو ملکونو د واکمنو په مرسته او اتحاد د فرانسې د احتمالي خطر مخه ونیول شي.[1]

د افغانستان دربار ته د پلاوي مشر الفنسټن وټاکل شو. دی له ډېرو مرستیالو او ډېرو اروپایي سوغاتونو او روپیو سره د ۱۸۰۹ په فبرورۍ کې پېښور ته ورسېد او د مارچ په پنځلسمه (د حوت په شپاړسمه) له شاه شجاع سره یې په دربار کې ولیدل.

جان کې لیکي: «د شرقیانو د اشکالو په باب د نظر اختلاف د انګلیس د سفیرانو هرکلی یو څه وځنډاوه، خو په یو څو ورځو کې په دې موافقه وشوه، چې شاندار مراسم دې د مارچ په پنځمه په ځای شي. څه وخت چې دغه ورځ راورسېده، دوی (انګرېزانو) هغه پاچا ولید، چې تر وروستۍ ورځې پورې یې له ظاهري عظمت سره مینه لرله. دی په دغسې یوه تخت ناست و، چې په نازکو طلایي ورقو پوښل شوی و. تاج یې په سر و، د مرغانو ښکلې بڼې یې په تاج ټومبلې وې او ډېرې قیمتي جامې یې په ځان وې. جواهرات یې له ورایه ځلېدل او په هغو کې د کوه نور الماس ښه ښکاره و.[2]»

دا هغه وخت و، چې شاه شجاع له خپل رقیب ورور محمود میرزا او وزیر فتح خان څخه د هېواد په لوېدیځ کې په سخته اندېښنه کې و او د بهرني سیاست پروا یې چندان نه ساتله. سره له دې هم د. په یوه خاص ملاقات کې الفنسټن ته ویل، چې دی شخصاً دې ته حاضر دی، چې د دوی د پیشنهاد ومني او ښکاره یې کړه، چې د خدای رضا په دې کې ده، چې انګلستان او کابل په یوه دایمي اتحاد کې سره یو شي.[3] په دغه وخت کې هندوستان ته د فرانسې خطر له مینځه تللی و او د الفنسټن پلاوي خپل لومړنی اهمیت له لاسه ورکړی و او الفنسټن ته د هندوستان د ګورنر جنرال لارډ منټو په نوي هدایت کې ویل شوي وو، چې په هغه حال کې چې د شاه شجاع له خوا د مشخصو تعهداتو غوښتل ضروري شي، کوم هغه کومک چې «زموږ له خوا د، ته د هغه وعده ورکوله کېږي باید وسلو، نظامي ذخیرو او توپونو ته منحصر شي نه د لښکرو استولو ته»[4] سره له دې هم له ښاپسته خبرو اترو وروسته د الفنسټن او شاه شجاع ترمېنځ یو تړون لاسلیک شو. دا لومړی تړون و، چې د افغانستان او یوه اروپایي هېواد ترمنځ لاسلیک شوی، خو په دغه تړون کې

---

[1] فارس. لومړی جنګ ۱۸۳۸ ۱۸۴۲، د کیمبرج د پوهنتون خپرونه، کال ۱۹۶۷، مخونه ۱۰ ۱۱

[2] جان کې. د افغان د جنګ تاریخ. لندن ۱۸۵۱ لومړی ټوک، ۸۷۰ مخ

[3] پورتنی ماخذ. ۸۷ مخ

[4] د جان کې یاد شوی کتاب. ۸۵ مخ

913

هم لکه په څېنو وروستیو معاهدو کې چې د برتانیې او افغاني واکمنو ترمنځ امضا شوې وې، افغاني واکمن تېر اېستل شو. دغه تړون په دغسې یوې غلطې جملې سره پیل شوی، چې ګواکې فرانسه او فارس د افغانستان پرضد سره یو شوي دي، خو حقیقت دغه نه و. په دغه تړون کې برتانیې له افغانستان سره تعهد وکړ، چې ددغسې اتحاد د خنثی کولو لپاره په کلکو اقداماتو لاس پورې کړي. برتانیې ژمنه وکړه، چې ددغه کار د ترسره کولو لپاره مالي لګښت تر خپلې وسې پورې په خپله غاړه واخلي. د تړون په نورو مادو کې د دواړو دولتونو ترمنځ د دوستۍ ذکر وشو او ولیکل شول، چې «ښایي د بېلتون دیوال د دوی ترمنځ لرې شي او دوی ښایي په هېڅ شان د یو بل په چارو کې ګوتې ونه وهي او ښایي د کابل پاچا هېڅ فرانسوي ته اجازه ورنکړي، چې دده په قلمرو کې ننوځي.[1]» په عین حال کې شاه شجاع د خپلو لویو دورانیو سردارانو په ذریعه هڅه وکړه، چې د خپل رقیب ورور په مقابل کې مالي مرسته ترلاسه کړي، خو په دې کې موفق نه شو، سره له دې هم د هئیت په مقابل کې دده په سلوک او تګلاره کې کوم تغییر رانغی. ترڅو هیئت د جون په میاشتې کې بېرته روان شو. درې ورځې وروسته له هغه دغه تړون په کلکته کې د ګورنر جنرال له خوا هم لاسلیک شو. خو د چا خبره، د هغه د قلم رنګ لا وچ شوی نه و، چې شاه شجاع په نحله کې ماتې وخوړه او واکمني یې د شاه محمود په نفع بایلله. له دې پېښې سره د پېښور تړون هم د تل لپاره له اعتباره ولوېد، خو د هئیت یوه دایمي نتیجه همدغه کتاب دی، چې دلته یو څه بحث پرې کېږي.

د الفنسټن په هیئت کې ملکي ماموران، انجینران، د سروې متخصصان او نظامي منصبداران شامل وو او پیاده او سورو عسکرو سره یې ټول شمېر څلور سوو تنو ته رسېده. دا هیئت په دوو لحاظو سره دومره لوی راستول شوی و. یو دا چې انګرېزانو غوښتل، چې د افغانستان پاچا چې د هغه نفوذ په هندوستان کې ښه خپور و، تر تاثیر لاندې راولي. هیئت د همدغه منظور لپاره په پېښور کې دومره پیسې ولګولې، چې په کلکته کې یې انګرېزان حیران کړل.

بله دا چې انګرېزانو وغوښتل د همدغه هیئت په ذریعه د افغانستان د حکومت او ولسونو په باب اطلاعات ترلاسه کړي. هیئت د خپل توقف په شپږو میاشتنۍ موده کې په دې کار بریالی شو. د الفنسټن د اطلاعاتو منابع مختلف وو. ده پخپله دقیقې مشاهدې وکړې. البته دی په ټول افغانستان کې ونه ګرځېد او یوازې په پېښور کې یې شپږ میاشتې تېرې کړې، خو پېښور د درانیو پاچایانو د دویم مرکز په حیث دغسې یو لوی ښار ګرځېدلی و، چې هلته د هر قوم او ولس عادي او ممتاز

[1] جان کې، د افغان د جنګه تاریخ، لندن، لومړی ټوک، ۸۹ مخ

ځلک اوسېدل او الفنستن د دغو ولو له افرادو سره اوږدې لیدنې کتنې وکړې، چې د هغو په نتیجه کې تر دې حده له پښتنو سره علاقمن شو، چې یوه ډله پښتانه یې له ځان سره کلکتې ته بوتلل او په هغو کې کسبګر، ملایان او شاطران هم شامل وو. دده د معلوماتو بله منبع دراني سرداران وو، ده له دوی په تېره له ملایانو سره په رسمي او خصوصي ډول ډېرې مرکې او مجلسونه وکړل، مېلمستیاوې یې ورته ورکړې او مېلمستیاوو ته یې لاړ او په دې ډول یې هم په خپله د دوی ټګلارې مطالعه کړل او هم یې معلومات ترینه حاصل کړل.

د الفنستن بله اطلاعاتي منبع مخبران وو. ده د افغانستان لرې او نږدې سیمو ته رپورټ چیان واستول، د هغه وخت کافرستان او هزاره جات چې د نورو په مخ خلاص نه و، هم دده له پامه ونه غورځېدل. لیکلي شوي اثار دده د کتاب بله منبع تشکیلوي، چې په هغو کې یې آیین اکبري، بابرنامه، ملفوظات تیموري، د فرشته تاریخ، د ابن حوقل او کروشنسکي اثار، انګرېزي او فرانسوي سیاحتنامې، برهان قاطع، فرهنګ ابراهیم شاهي، تاریخ مرصع، د خوشال خټک ځینې اثار او داسې نور ډېر مهم دي. هغه لیکنې چې تر هغه وخته د بنګال په اسیایي جورنال کې د افغانستان په باب شوې وې، هم دده له نظره تېرې شوې دي، خو دا نه ده معلومه چې ده به له هغو رپورټونو نه استفاده کړې وي، چې د ختیځ هند د شرکت له خوا د افغانستان په باب شوې وې، او د فارسي د تقویم په نامه په یو لړ مجلداتو کې جمع شوي او د درانیو د دورې په باب تراوسه هم یوه ډېره مهمه منبع ګڼله کېږي.

له راغونډ شویو اطلاعاتو نه الفنستن د دوو هدفونو لپاره استفاده وکړه، یو یې د خپل حکومت لپاره یو مفصل راپور برابر کړ او بل یې هغه کتاب دی، چې د لوستونکیو مخې ته پروت دی. له بده مرغه تراوسه پورې چا دده له رپورټ څخه علمي استفاده نه ده کړې. په دغه رپورټ کې احتمال لري هغې اطلاعات او موضوعات وي، چې په کتاب کې نه وي، ممکن رپورټ یې تر کتاب نه لا مفصل او جامع وي او د یوه تحقیقي مونوګراف د لیکلو لپاره یوه ښه موضوع شي.

په کتاب کې له منابعو او اطلاعاتو څخه د الفنستن د استفادې طرز ماده او محیطي نه دی. هسې نه ده چې ده د یوې موضوع په باب تش اطلاعات سره نښلولي او د انګلستان د یوه مورخ کالنګ ووډ په الفاظو «د بیاتي او سریښ» تاریخ یې کښلی وي او یا یې د یوه ژورنالیست او جذباتي لیکوال په حیث هنګامه جوړوونکې لیکنې کړې وي.

په دغه کتاب کې الفنستن د یوه مدقق عالم په شان ځان اوچت کړی دی، په دې چې دی د خپلو اطلاعاتو ثقه توب ته ځیر شوی، تول یې چاڼ کړي او هغه یې ترینه

غوره کړي دي، چې دده په نظر سم او مهم ښکاره شوي دي. د کومو په باب چې دی پوره متیقن نه و او ورته مهم بریښېدل هغه یې له منبع، راوي او خپلې تبصرې سره ذکر کړي دي. په دې ډول ده هغه څه ته چې د هر علمي اثر بنسټ تشکیلوي، توجه کړې او په دې ډول یې خپل اثر باوري او مستند کړی دی. خو دی د علمي اثر په دوهم پړاو کې چې هغه له اومو موادو او معلوماتو څخه د یوه منطقي ترکیب او طرح جوړول دي، پوره بریالی نه دی راوتلی. په ځینو برخو کې دده اطلاعات په مربوطو ځایونو کې په دغسې ډول نه دي ځای شوي، چې یوه پوره منطقي طرح او واحد ترینه جوړ شوی اوسي، مواد په ډېرو برخو کې اومه او د رپورټ په شکل ښکاري، خو دغه نیمګړتیا په هغه څه سره جبیره شوې، چې افاقي توب ورته وایه شي. په بشري علومو کې په تېره په تاریخ کې پوره افاقي توب تراوسه لیدل شوی نه دی. ممکن یوه ورځ دغسې وشي خو هغه اوس یو ایډیال دی، سره له دې هم انسان اوس ددغسې بصیرتونو خاوند ګرځېدلی او د پلټنې دغسې لارې یې ایستلې دي، چې په هغو سره علم له پروپاګنډ، تلقین او عندي لیکنو څخه په واضح ډول بېلېدلی شي. البته د الفنسټن په وخت کې انسان د پوهې دغسې سطحې ته جګ شوی نه و، خو هغه شرایط چې د هغو په رڼا کې الفنسټن خپل دغه کتاب لیکلی، دده د لیکنو له افاقي توب سره یې مرسته کړې ده. په هغه وخت کې د افغانانو او انګرېزانو ترمنځ تصادمات پېښ شوي نه وو، دواړه ولسونه له یو بل نه لرې پراته وو او د دوی حکومتونو د بېلو بېلو دلایلو له مخې د یو بل دوستي غوښتله او د انګرېز حکومتي عمالو ځان دېته اړ لیده، چې د افغانستان جامعه، ولسونه، دولتي تشکیلات، تاریخ او ثقافت څنګه چې وو، هغسې وپېژني، چې په راتلونکې کې له افغانانو سره موفق برخورد وکولای شي. الفنسټن د یوه شخص په توګه ددغه مقصد لپاره شاید تر نورو ښه غوره و، لکه څنګه چې دده په ژوند لیک کې ښکاره شوه، الفنسټن تر یوه استعماري مامور نه زیات عالم و، ده په ۴۷ کلنۍ کې چې د پخې ځوانۍ او قدرت او جاه طلبۍ وخت دی، دولتي قدرت پرېښود او خپلو مطالعاتو ته یې د مرګ تر ورځې دوام ورکړ. په بل عبارت د الفنسټن ددغه علمي میلان په سبب دده لیکنې د افغانستان په باب له شخصي رجحاناتو څخه خلاصې دي او ده زیار ایستلی دی، چې خپلې لیکنې د تجربي مکتب یا امپرسیزم (Empiricism) په بنا وکړي، چې علم له انساني ذهن څخه دباندې د موادو او حقایقو په استناد یو منطقي ترکیب او طرح ګڼي او مشاهد او د مشاهدې موضوع یو له بل نه بېل بولي، سره له دې هم داسې باید ونه ګڼل شي، چې د الفنسټن ټولې لیکنې به هرومرو د افغانانو په خوښه او ذوق وي، ده خپل کتاب په اصل کې د کره کتونکیو اروپایي

لوستونکیو لپاره کېښلی، له دې امله انتقادي، مګر متوازن دی. انګرېزان په عمومي ډول د خپل ولس په باب هم هغسې انتقادي لیکنې کوي. دا د دوی د کولتوري یوه ځانګړتیا ده. خو هغه انتباه چې په عمومي ډول د افغانستان په باب د الفنسټن له کتاب څخه حاصلېږي، مساعده ده.

د الفنسټن د کتاب یو بل خصوصیت جامعیت دی. په دغه اثر کې هم حکومتي تشکیلات څېړل شوي او هم د جامعې ټولې ډلې لکه درباري اشراف او سرداران، خانان، ځمکوال، دهقانان، زراعتي بزګران، اجوره کاران، شپانه، ښځې، کسبګر، د دوی له سلوکونو، لوبو، کورونو، ژبو، ثقافتونو او تاریخ سره بیان شوي دي. د افغانستان ولسونه په قومي لحاظ هم شرح شوي دي.

انسان په دغه اثر کې د خپل چاپېریال په ارتباط مطالعه شوی. په عین حال کې څنګه چې پخپله الفنسټن په یوې قوي طبقاتي ټولنې کې پیدا شوی و او له طبقاتي مفکورو سره اشنا وو، په خپل دغه اثر کې یې د افغاني جامعې طبقات هم لې وډېر شرح کړل. نو په دغه اثر کې د افغانستان د سدوزیو د دورې سیاسي، اقتصادي، اجتماعي او کلتوري تصویر کېښل شوی دی. دا تصویر البته عمومي دی. خو دا هغه تصویر دی، چې په هیڅ ژبې کې د معاصر افغانستان په باب په دغسې جامعیت سره نه دی کېښل شوی. تر الفنسټن نه دمخه یو څو نورو اروپایانو لکه کروشنسکي، جان هان وي، جارج فوسټر، دورن او د وري هم لیکنې کړې، خو دغه لیکنې یا سیاحتنامې دي یا په خاصو موضوعاتو پورې اړه لري. خو دا باید ووېل شي، چې په دغه کتاب کې څومره چې د شرقي افغانستان په باب معلومات ثقه او ډېر دي، د نورو سیمو په باب هومره نه دي.

د الفنسټن کتاب لومړی اثر دی، چې افغانستان یې لویدیځې نړۍ ته وروپېژندلی دی. په خاص ډول دغه اثر. په تېره د الفنسټن رپورټ لکه څنګه چې ورمبی یې یادونه وشوه، د افغانانو او انګرېزانو ترمنځ د لومړي ځل لپاره دېپلټون دپوال له مینځه یوړ. الفنسټن شاید لومړنی انګرېز دي، چې له اباسین څخه دې خوا سیمو کې یې د انګرېزانو د فعال کېدو سپارښتنه کړې وي او په شعوري یا غیر شعوري ډول یې له معاصر غربي تمدن، په تېره د هغه له نظامي او استعماري اړخ سره، د افغانانو د اشنا کېدو لاره خلاصه کړې وي. خو دلته دا هم باید ووېل شي چې همدغه الفنسټن د ګورنر جنرال لارد ولسلي هغه سیاست سخت محکوم کړی و، چې په ۱۸۳۸ کې په افغانستان باندې د انګرېزانو په تېري منتهي شوی و.

د الفنسټن کتاب د افاقي توب، ثقه توب او جامع توب په وجه ددې سبب شوی، چې په افغانستان باندې د وروستیو غربي لیکوالو، په تېره انګرېزي لیکوالو له

تعصب نه ډکې لیکنې تر زیات حده بې تاثیره شي. افغانستان په نولسمې پېړۍ کې انګلیسانو ته دغسې حیثیت لاره، لکه چې ویتنام په حاضرې پېړۍ کې امریکایانو ته لرلی دی، نو د حیرانۍ ځای نه دی، چې په افغانستان باندې زښت ډېر کتابونه او رپورټونه تهیه شوي دي او د مولفانو په قطار کې هنري راګنسن، والتر بیلیو او چارلز مک ګریګر د تعصبي او عندي لیکنو په سبب ډېر مشهور دي. ددغو ټولو لیکنو په مقابل کې د الفنسټن کتاب د یوه کلاسیک اثر په شان ټل د هندوکش د غره په څېر درونډ درېدلی دی.

الفنسټن په درې کلونو کې خپل نوټونه په پوره توګه تنظیم او تصنیف کړل. کتاب لومړی پر ۱۸۱۵ کال، وروسته بیا پر ۱۸۱۸ کال په یوه ځانګړي جلد کې چاپ شو. دغه چاپونه ډېرې ښکلې او منقوشې تابلوګانې هم لري او له دې امله یې د یوې تاریخي توکې په حیث ارزښت هم پیدا کړی دی. په ۱۹۶۵ کې کله چې زه د لندن په پوهنتون کې په زده کړه بوخت وم. د افغانستان په باب مې کتابونه لټول. یوه ورځ په یوه پلورنځي کې د الفنسټن د ۱۸۱۸ په یوه جلدي کتاب پېښ شوم. د هغه بیه شپېته انګرېزي پونډه ښودل شوې وه (هغه وخت یو پونډ دوه سوه او شل افغانۍ و. چې د کتاب ټوله بیه څه دپاسه دیارلس زره افغانۍ کېده.) چې هغه د وروستیو دوه جلده کتابونو د بیې په نسبت نږدې شپاړس کرته ډېره وه.

د پلورنځي له مدیر نه مې په ډېر تعصب سره ددغې لوړې بیې پوښتنه وکړه، هغه راته په داډه زړه وویل، چې: "د کتاب دغه چاپ له متن نه سوا یو تاریخي څیز ګرځېدلی او ډېر شوقین لري." په رښتیا هم په بله ورځ هغه کتاب هلته پاتې نه و.

په هر حال، د افغان او انګلیس له لومړي جنګ وروسته چې د خپلې خاورې د ساتنې په برخه کې د افغانانو قهرماني نړیوالو ته ثابته شوه او دوی د وخت یو ډېر قوي استعماري طاقت یانې برتانیې ته په ډراماتیک او بې ساري ډول ماتې ورکړه، د الفنسټن د کتاب لپاره هم تقاضا شدیده شوه. وروسته له هغه دغه کتاب څو ځلې په دوو ټوکو کې راووت او زموږ د پېړۍ په دغو څو وروستیو کلونو کې ددغه اثر دوه ځله د دوو بېلو خپرونکیو له خوا خپور شو او ښایي ټولې نسخې یې زرګونو ته رسېدلې وي.

دغه کتاب باید ډېر دمخه تر دې په پښتو او دري اړول شوی وای، څه وخت چې څو کاله دمخه په کابل کې د پښتو څېړنو بین المللي مرکز پرانیستل شو. د هغه آمر ډاکټر عبدالحکیم هلالي له ما څخه د دغه کتاب د پښتو کولو غوښتنه وکړه. له بده مرغه د افغانستان د علومو اکاډمۍ په تاسیس سره د هغه د ترجمې کار جدي ونه نیول شو. هغه وچې له مقدمې سره د کتاب لومړی برخه د ښاغلي پوهیالي نصرالله

سربېره له دې هم یو ځای بل ځای په تېره په مذهبي برخې کې ځینې ټکي او جملې او یو دوه ورې برخې حذف شوي دي. مګر هیڅ برخه یې تحریف یا مسخ شوې نه ده. سربېره پردې د مولف د ځینو ټکو په باب موږ په پای لیکونو کې تبصرې هم اضافه کړې دي. هیله ده چې د کتاب دریم ټوک هم ژر ترجمه او چاپ شي. د پښتو څېړنو د بین المللي مرکز له رییس ښاغلي ډاکټر دولت محمد لودین نه مننه کوم، چې د کتاب ترجمه یې سر تر پایه لوستلې او د ځینو برخو او ټکو په باب یې ګټورې نظریې راکړې، چې ځینې یې په تشکر سره منل شوې دي.

سویمن له خوا په پښتو واړول شوه او دویمه او دریمه برخه یې ما ترجمه کړه. موږ دواړو کوښښ کړی دی، چې په ترجمې کې امین اوسو او مفهوم له روانۍ نه قربان نه کړو.

ډاکتر محمد حسن کاکړ

شهر شاه مېنه ـ کابل

د تلې ۳۰مه، ۱۳۵۸

ســـــریزه

د هیئت د تیاري په باب:

په ۱۸۰۸م کال کې د بریتانیا حکومت پارس ته د جنرال گاردون له سفارت او نورو څرگندونو دا ښکاره شوه، چې که فرانسه په آسیا کې د جگړې کولو لته وکړي، په هند کې برتانوي حکومت دا غوره بولي، چې د کابل پاچا ته یو هیئت واستوي او دغه کار ماته وسپارل شو.

څنگه چې جوته ده، د کابل واکمن ډېر مغرور دی او داسې گڼل کېده، چې د اروپایي ملتونو په باب نیک نظر لري، پرېکړه وشوه چې دا هیئت پوره پرتمین وي او په ډیلي کې دې د هغه د لوازمو لپاره ور ترتیبات ونیول شي. د دغه هیئت د برابرولو لپاره تکړه افسران او پوه کسان انتخاب شول. دغه لاندیني کسان د سفارت په هیئت کې وو:

ریچارد ستراچي (سکرتر)

فریرز. او آر. تې الکزاندر د ختیځ هند د کمپنۍ له ملکي ماموریتو څخه (مرستیالان)

میک ورټر د بنگال د موسسې څخه (جراح)

بدرگه کوونکي قوماندان دا وو:

د بنگال د بومي پلیو عسکرو د شپږم کنډک له دویم ټولي څخه کپتان پیټمن.

سروې کوونکي دا وو:

د بنگال د بومي کمپنۍ له پینځم کنډک څخه دویم بریدمن مکارتني د سپرو بدرگه والو عسکرو قوماندان او د بنگال د انجینرانو له ټولگي څخه دویم بریدمن ټیگل.

له بدرگه والو سره دغه افسران هم یو ځای وو.

د لسم کنډک له لومړي ټولي څخه کپتان راپراو، دویم بریدمن هاریس تروپچي. د ۲۷ کنډک له دویم ټولي څخه دویم بریدمن کننگهم، د شپږم کنډک له دویم ټولي

څخه دویم برید من راس، د یوولسم کنډک له لومړي ټولي څخه دویم برید من ایروین، د بومبۍ کمپنۍ له شپږم کنډک څخه دویم برید من فترګیرالډ. د ۲۳ کنډک له دویم ټولي څخه دویم برید من جه کوب.

له هیئت سره یو ځای بدرګه وال افراد چې د بومبۍ سپرو عسکرو له پینځم کنډک او یوه ډله نور یې له شپږم کنډک څخه (سل تنه افراد) چې ټول دوه سوه تنه پلي او سل تنه غیر منظم سپاره کېدل. د یوه ټولي په څېر ملګري شول.

ترتیبات چې پای ته ورسېدل، هیئت د ۱۸۰۸م کال د اکتوبر د میاشتې په دیارلسمه له ډیلي څخه وخوځېد. له ډیلي څخه تر کانونډ پورې چې نېږدې سل میله واټن لري، د یادونې وړ ځکه نه ده، چې تر نوموړې سیمې د بریتانیا واکمنۍ پراخه شوې وه. که څه هم دلته کرنه بده نه وه، خو دومره بس ده چې ووېل شي دغه سیمه شګلنه ده. کانونډ ته په رسېدلو سره موږ د بیدیا لومړۍ نښې ولیدې او هغو ته موږ د پلټنې د احساس په هیله وو. له دغه ځای څخه درې میله وړاندې موږ شګلنو غونډیو ته ورسېدو. دا غونډۍ لومړۍ په بوټو پټې ښکاري، وروسته د برېنډو او لوڅو شګو ځانګړې (خالصې) خرې یا دلی وي چې یو په بل پسې د سمندر د څپو په څېر ښکارېدې. په مخ باندې یې بادونو داسې نښې پرې اېښې وې لکه داوړه چې ښوېدلې وي. د هغو دپاسه د سر کونو کرښې لیدل کېدې، چې د ژړیو په تګ سره جوړې شوې وې، خو له دغو لارو پرته زموږ آسونه تر ځنګانه په شګو کې ښخېدل.

له کانونډ څخه زموږ لېږدېدل د اکتوبر د میاشتې په ۱۲ نېټه پیل شول او ورو ورو د خپلې پولې (برید) له سیمې څخه ووتو او د شیخاووټي سیمې ته داخل شو (د شیخاووټي نوم د راجپوتانو د یوې لوټمارې قبیلې له نامه څخه چې دا ځای یې استوګنځی دی، په دا سیمه اېښودل شوی دی.) هر څومره چې موږ وړاندې تللو، دا سیمه هم بیدیا کېدله. د اکتوبر په ۲۲ نېټه د سینګانا (Singauna) ښکلي ښار ته ننوتلو. دغه ښاپسته ښار له ډېرو جوړ او د یوې غونډۍ په لمن کې شپږ سوه فوټه لوړ پروت دی.

په دغه ښار کې موږ د شیخاووټي د قبیلې له مشر راجا او بې سنګ سره د پېژند ګلوۍ کتنه وکړه. روبې سنګ په ځان ورکوټی او سترګې یې غټې وې، چې د تریاکو د کارولو له امله سرې ښکارېدې. ده خپله ږیره پورته خوا ته کړې او تر دواړو غوږو یې اړولې وه، چې د ده څېره یې ډېروونکې ګرځولې وه. کالي یې ساده، ښېدل او کړه وړه یې د خپلو وطنوالو په څېر زیږه او شډل وو. خو دی ډېر مودب و او برتانویانو ته یې درناوی څرګنداوه.

ما څو ځله دی ولید. خو هر وار د تریاکو او برنډي د کارولو له امله بې ځنځه او نشه ښکارېده. په حقیقت کې د ټولو شیخاووټي سردارانو هم همدغه حال و او ټول

له ترياکو سره نشه او روږدي وو. په نتيجه کې دوی يوازې د مطلقې نشې او په حال کېدو (له نشې څخه خلاصېدل) وقفې ترمنځ د معاملې لپاره وړ دي. له سينګانا نه تر جونجوانا پورې په دوو مزلو (دمو) کې راورسېدو. جويخوانا ډېر ښکلی او معمور ښار و. په هر ځای کې يې باغونه او ونې وې. چې په بېديا کې ډېرې ښې ښکارېدې. ددغه ځای د مشرانو شمېر پنځه ته او هر يو يې ځانته کلا لري او کله چې په ولسي کارو کې د مرکې اړتيا وي، دوی دلته راټولېږي. په دغه ځای کې ما ځلور شيخاووتي مشران وليدل او دوی ټول ساده خلک وو. په دوی کې يو تن شام سنګ نومېده، چې نرم سړی و او ښه سلوک يې لاره، خو د ځينو نورو په سترګو کې د ترياکو نښې نښانې ځرګندېدلې. ددغه ځای ټول مشران سره د تره زامن وو او داسې ښکارېدل، چې له يو بل سره په ډېر صميميت ژوند کوي، خو موږ لا له دغې سيمې پوره نه وو تللي، چې داسې ورېدل شام سنګ درې تنه نور راجاګان په يوه مېلمستيا کې ووژل، داسې چې له هغو يې لومړی په خپل لاس په چاړه وواهه*.

په شګو کې تر يوه نيم مزله وروسته له جونجوانا څخه د جورو د سيمې په لور روان شوو. د شيخاووتي سيمه مو ټوله شاته پرېښوده، د چورو سيمه له شمال څخه تر سويل پورې اتيا ميله اوږده ده. سوری يې تر اوږدوالي لږ څه کم دی. ددغې سيمې سويل ته د جيپور د راجا دومنيون پروت دی او ختيځ ته يې د برېتانيا د حکومت له خوا ښکيل شوې ځمکې (مقبوضات) لوېديځ ته يې د بيکانير ځمکې او شمال لوېديځ ته يې د باټيانو په نامه لوټمار خلک وو، چې په پياده، تلو سره به يې لوټماري ترسره کوله. دوی د پياده لوټمارۍ او د ليرې او چټکو يرغلونو له لامله ډېر زيات مشهور وو. ددغه ځای شمال ته د هريانا سيمه پرته ده، چې جارج ټوماس پکې سختې شخړې کړې دي. که څه هم دا ځای د بېديا په څنډه کې پروت دی، خو بيا هم ډېر معمور دی، چې نوم يې هم له شين والي (هريانا ـ شنه ځمکه) څخه اخيستل شوی دی.

دغه راز دا ځای د ځارويو په لرلو، چې په وښو پټو سيمو کې روزل کېږي، د زمريو په درلودلو چې پکې پيدا کېږي او د خلکو د مېړانې او آزادۍ غوښتلو له لامله ډېر مشهور دی. دا سيمه اوس د برتانويانو لاس ته ورغلې ده. په خپله شيخاووتي نومې سيمه شګلن ميدان دی، چې دلته او هلته ډېرښې غونډۍ پکې ليدل کېږي، لږې اوبه لري او په نادره ډول خړوب کېږي، سره له دې هم دا سيمه څو لوی ښارګوټي لري، لکه سيکور، فتح پور، کهاتري او ګوړه.

* ښايي دغه راپور بايد مبالغه اميز وي، ځکه د کلونل ټوډ له ګرځندونو په ټاکه کېږي، چې اوس سنګه په ۱۸۳۴ م کال کې ۷ ژوندي و

په دغو شګلنو ځمکو کې د بابل (Baubol)، کوریل (Kureel) او پوک (Phoke[1]) لوی بوټي په تېره بیا د رشولو او شینشوبي ته ورته بوټي هم لږ و ډېر لیدل کېږي. دغو بوټو او وښو بیدیا ته بل ډول بڼه ورکړې وه.

شیکاوتیان د جیپور راجا ته نظامي مرسته او باج ورکوي، د همدغه حکومت د مرستې په برکت و، چې لږ څه پخوا دوی خپله اوسنۍ سیمه د کیامخانیو څخه چې اوښتي هندي قوم دی، په زور ونیوله. د شیکاوتي سیمې نه څو میله هغې خوا ته موږ د بیکانیر و د راجا سیمې ته ننوتلو. دغه راجا ښایي د راجپوتانو د نورو پنځو تنو شهزادګانو څخه ډېر بې ارزښته وي. د جیپور او جادپور راجاګان د ښاپسته او پخو دولتو مشران دي. د اندیپور د راجا کم شوی قدرت ښایي د ده د لوړ شان او د هغه د رناوي له لامله، چې ده ته ښوول کېږي، له کم ارزښتي څخه ژغورل شوی وي، خو د بیکانیر او جیسل میر د راجاګانو سیمې یوازې د اوسېدو وړ دي. نو ځکه د وګړیو او طبیعي شتمنۍ له پلوه کمزوري دي. د بیکانیر د راجا بودیجه یوازې پنځوس زره (۵۰۰۰۰) پونډو ته رسېږي. مګر څرنګه چې دغه راجا خپلو لښکرو ته د معاش په ځای ځمکې ورکوي، ده وکولای شول، چې دوه زره سواره او اته زره پلي عسکر ولري. دغه راز پینځه دېرش (۳۵) توپونه یې په توپخانه کې ساتلي وو. سره له دې، چې زما له راتګ نه دمخه یې ماتې خوړلې وه او تاوانونه یې ګاللي وو، خو بیا هم ده د دربار ډول ښودله، چې د ده حکومت ډېر کمزوری نه دی. د شیکاوتي په لور د ده سرحدي سیمه او په پای کې د ده د سیمو په لومړۍ برخه کې چې موږ ورته ورسېدو، د چورو ښار پروت و، چې ښایي د ده په قلمرو کې دریم ښار اوسي. د دغه ښار چاپېریال له پراخه او هوار شاوخوا څخه پرته یو نیم میل ته رسېده، سره له دې چې د برېښو غونډیو په منځ کې پروت و. بیا هم ښاپسته ښکارېده. کورونه یې چوترې لري. ټول کورونه او د ښار دېوالونه دواړه له سپینو او سوچه خټو او یا چونې څخه ښکلي جوړ شوي وو. دا خاوره ډېره پسته او د سپین پوډر په څېر ټوټه ټوټه کېږي او ځای په ځای ورسره چونه شیل (Shell) ګډوي.

[1] پوک یو ډېر شین بوټی دی، چې څلور یا پینځه فوټه لوړېږي. پاڼې نه لي، ښاخونه یې تنکي ورې لښتې لري. چې په دغه وروستۍ برخه کې ورې یا واښکي هم لري دغه ورې تر لښتو پاسته او له شیرې څخه ډکه دي دغه بوټي کلان هم کوي، چې بومیان یې خوري. د دانو د پټوکي په منځ کې یې مغز او تخم هم شته. دا بوټی د اوښانو لپاره ښه خواړه دي، ځکه په بیدیا کې د اوبو د کموالي او اوږدې تندې سره مقاومت کولای شي. دا بوټی لومړی د ګاڼوند په لوېدیځ کې ولیدل شول او د شګلنو ځمکو په ټوله غټاره کې موږ تر سترګو کېدل.

دا ډول خاوره د بیدیا په څینو برخو کې د سترو ټوټو په څېر پیدا کیږي. د چورو مشر د بیکانیر راجا ته د یوه بشپړ رعیت په څای ورسره، تړلی یا باج ورکوونکی مرستندوی ګڼل کیږي.

که د شیکاروتي سیمه له هغې منطقې سره، چې د شیکاروتي د لوریدیزې سرحدي کرښې او بهاولپور ترمنځ د ۱۸۰ میلو په اوږدوال پرته ده، پرتله کړو، نو شیکاروتي د هغې په وړاندې داسې برېښي، چې د بیدیا نوم به ترې ایسته شي (یانې هغه سیمه چې د ۱۸۰ میلو په اوږدوالي د شیکاروتي په لوریدیز کې پرته ده، تر شیکاروتي ډېره صحرایي او شګلنه ده. ژباړن) ان یواځې ورروستی سل میله څمکه یې د خلکو، اوبو او بوټو څخه خواره برېښي. له شیکاروتي څخه تر پوګول (Poogul) پورې مزل، چې ټول ۱۸۰ میله واټن کیږي، د ډېرو شګلنو غونډیو او ناوو په منځ کې ترسره شو. ددغه څای غونډۍ کټ مټ د سمندرګې په غاړه په بادو سره جوړ شویو غونډیو ته ورته دي. یواځې په دې توپیر چې ددغه څای د غونډیو لوړوالی ډېر او له شلو څخه تر سلو فوټو پورې دی. ویل کیږي چې دوی د بادو د الوزې له امله خپلې بڼې او موقعیتونه (څای) بدلوي. داسې څرګندیږي، چې په اوړي کې له هغو نه اوښتل په زیاتو برخو کې د شګو د ښوییدو د توپان له لامله خطرناک دي. خو کله چې ما دغه غونډۍ ولیدې (د ژمي په وخت کې) داسې برېښېدلې، چې ډېر ثابت او زیات پایښت لري. څکه پوک (Phoke)، بابل (Baubol) بیر (Bair) او جوجوب (Jujub) اغزنو بوټو ترڅنګ یو ډول نور واښه وریاندې شنه شوي وو. چې ټولو داسې بڼه ورکړې وه، چې کله کله شنې او زرغونې لیدل کېدلې. ددغو ډېرو شګلنو او پرنده غونډیو په منځ کې کله کله سړی له کلي سره هم مخامخ کیږي. کورونه یې ګردې بوسې څپرۍ دي او ټیټ دیوالونه او مخروطي ډوله بامونه لري او د جوارو د وږي دلی په شان برېښي. ددغو کلیو کورونه د بوټو له ونډرو او اغزیو څخه جوړ شوي دي. ددغو کورونو په شاوخوا کې د اغزیو احاطې جوړې شوي دي، چې یو کور له بل څخه جلا کوي او دا اغزي دومره وچ دي، چې که په یوه خونه کې اور ولګیږي، نو ټول کلی به په پینځو دقیقو کې ایره کړي.

ددغو خوارو کلیو په شاوخوا کې د کروندو څو وړې ټوټې شته، چې د باران او پرخې څاڅکو ته اړې دي. په دغو کروندو کې د باقلي بابوخوار ډولونه او باجرا (Bajra) یا (Holcaspicatas) چې ډېر لږ حاصل کوي، کرل کیږي. سره له دې، چې ورروستني واښه په زیاترو شنډو څمکو کې په ښه شان لویږي. خو دلته په ډېر کړاو سره هر بوټی یې له بل څخه څو فوټه لیرې وده کوي. څاګان زیاتره ژور او درې سوه فوټو ته رسیږي ان ما یو ولید، چې ۳۴۵ فوټه ژوروالی یې درلود. ددغه

زیات ژوروالي سره سره د ځینو ځاګانو قطر یواځې دریو فوټو ته رسېږي، هرې یوې ځا وېرې لیږې اوبه درلودې. د دوو غوایانو په پکار اچولو سره کېدای شول چې د یوه ځاه ټولې اوبه په یوه شپه کې واېستل شي. اوبه یې مالګینې او ځنباک یې زیانښونکی دی. د ځاه اوبه له رااېستلو وروسته په داسې ډنډو او ذخیره ځایو کې تشوي، چې تر شاوخوا یې ټې تاو دي. کله چې زمونږ ډله (هیئت) یوه کلي ته ورسېږه، نو سملاسي یې دا ډول یو ډنډ له ځنډلو وروسته وچ کې. ځاګانې په تیږو ګرد چاپېره سنګاري دي، بومي خلک خپل ځاګان په تختو سره پوښي او ددغه تختو په سر شګې کوټه کوي، څو په دې توګه د دښمن له سترګو پټ شي. په دغه سیمه کې هندوانې ډېرې اوبه لري. دا ډېره د هیښتیا خبره ده، چې په دغه ډېره وچه او بېدیایي سیمه کې د هندوانې له عادي ډنډو او تانګ ځخه داسې هندوانې پیدا کېږي، چې درې یا څلور فوټه محیط لري.

هندوانې کرل کېږي او ښایي چې یو کرنیز (زراعتي) زیار هم وغواړي، څو د دوی بوټي تیټ و پرک دي او داسې برېښي لکه چې وحشي شنې شوې وي.

ټول اوسېدونکي یې جټان او پاسني پاړکي (طبقه) یې د راتهور راجپوتان دي. جټان په ونه ټیټ او تور پوستکي لري، له ځیرو ځخه یې خواري او بې وزلي برېښي، په داسې حال کې چې راجپوتان غښتلي، پوزې یې بوګې او یهودي ډوله ځیرې لري. دوی ډېر کبرجن او لټ دي او زیاتره یې د ترياکو د استعمال له امله نشه وي.

غویي او اوښان ددغې سیمې غوره ځاروي دي، چې د ګلو په ځیر ساتل کېږي او د سپرلۍ او بار وړلو لپاره یې کاروي ان په یوي کې هم ترې کار اخلي. صحرایي موږکان په پوګول کې څورا بې شمېره او د یادونې وړ دي. دا ډول موږکان د خپل شمېر له پلوه د یادونې وړ دي، نه د تنې له امله. په دغه کلکه ځمکه کې بې شمېره غارونه جوړوي. دا په حقیقت کې د سپړو لپاره تر شګو هم زیانمن دي. دغه موږک (Squirel) د لګۍ په پای کې د وېښتانو یوه غوټه (ګېډۍ) لري او ډېر څله د کانګارو (Kangaroo) په ځیر نیغ کېني، چې د مخ پښې یې یو په بل راټېرې شوې دي. دا موږک د جربوا (یو ډول موږک ډوله حیوان) سره توپیر نه لري، څو لږ وړوکی او په تګ کې ټولې پښې په کار اچوي. دا حیوان نه یواځې په بېدیايي سیمو کې شته، بلکې د جمنا لوېدیځ خوا ته په ټولو شګلنو ځمکو کې لیدل کېدای شي. ښکرور غرڅه (ګوزن) ګوره خر یا وحشي خره هم په دغه بېدیا کې لیدل کېږي،

چې د جاب (Job[1]) په کتاب کې ډېر ښه بیان شوی دی. دا خره زیاتره وخت یواځې وي، خو په گلو کې هم لیدل کېږي. دا حیوان تر خره کچر ته زیات ورته دی، مگر د ښې له مخې خر گڼل کېدای شي. دا خره نه یواځې ډېر ډارن او بې زړه دي، بلکې د چابکۍ له پلوه ډېر غوره برېښي. په چابکه ځغاسته، چې د هغه ځانگړتیا ده، کولای شي خورا تیز آس هم شاته پرېږدي.

گیدړې هم په دغه سیمه کې پیدا کېږي، که څه هم دغه گیدړې زموږ له گیدړو څخه ورې دي، خو د هند تر گیدړو اوږدې دي. د شا رنگ یې نسواري وزمه او زموږ د گیدړو په څېر دي، خو د پښو او گېډې رنگ یې تور او کله کله سپین وي. ددغو رنگونو او نسواري ترمنځ بېلوونکې کرښه خورا ځرگنده ده او داسې برېښي لکه چې یو ډول یې تر خېټې پورې په تور رنگ کې تنه ایستل شوی وي او بل ډول یې داسې، چې په سپین رنگ کې تر خېټې رنگ شوی وي.

له یوگول څخه تر بهاولپور پورې د سلو میلو په اوږدوالي یوه صحرایي سیمه خوره شوې ده، چې د مخ خاوره یې ډېره کلکه او د لاندینۍ ځمکې په نسبت متینه (کلکه) ښکاره کېدله. کله چې زموږ آسونه له دغې ځمکې څخه تېرېدل، نو له ځمکې څخه به داسې یو غږ پورته کېده لکه چې آسونه په تختو باندې روان وي. ددغې سیمې په ځینو ځایونو کې وړې غونډۍ د ریگونو د ښویېدلو او لېږدېدلو له امله منځ ته راغلې وې. ددغو غونډیو پر سر ځینې بوټي لکه سپانده، پوک (Phok) او لانا (Laana) (داسې یو بوټی دی، چې له سوځېدو وروسته الکل ترې لاس ته راځي.) لیدل کېدل. دغه بیدیا له زیاتو بوټو څخه بې برخې وه ان له دوو ځاگانو او د موجگور له ونې څخه پرته دلته نه اوبه وې او نه د استوگنې ځایونه لیدل کېدای شوای. په دې ډول د باولپور تر شپاړس میلۍ پورې بې د کاروان له لارې بلې خوا ته موږ ونه کړای شول، چې لاړ شو. ځکه همدا لار چې موږ پرې روان وو، د سفر د اسانتیا یواځینۍ لاره وه.

دا هم جوته ده، چې له داسې وچې او بیدیا څخه چې ما یاده کړه، تېرېدل څه اسان کار نه و. موږ له لومړي سر څخه د بیدیا د تېرېدو لپاره ترتیبات نیولي وو او له دې ترتیباتو سره په کتونو کې اوښان په کرا ونیول شول، چې اوبه او نورې اړتیاوې یوسي او په دې ډول زموږ د اوښانو شمېر شپږ سوو ته ورسېد او له دوی سره دولس

---

[1] وحشي خره چا ازاد واستول یا چا د وحشي خرو وندري سستې کړې بیدیا مې د دوی کور او شنډ او بې گټې ځایه مې د هغو استوگنځی وگرځول. د ښار له گڼې گوڼې څخه کرکه کوي او د چلوونکي چیغې نه هېڅکله پاملرنه . نه کوي، د غرو لمنې یې څر ځای او په هره یوه شنه ځای پسې ځغلي او پلټنه کوي

جاب ۳۹: فصل ۵_۶_۷ او ۸

یا دیارلس پیلان هم وو. د اوښو د لېږدولو لپاره موږ د ژیو او غرکو څخه استفاده وکړه. دغه راز مو خینې سترژي، چې د غوایانو له څرمنو څخه جوړ شوي وو له ځان سره واخیستل. دا ډول ۲۴ ستر مسین لوښي چې یواځې له دوو څخه یې د اوښ بار بشپړ کېده، هم د سفر د تجهیزاتو په لړ کې زموږ سره وو. په دغو لوښو کې د ژیو په نسبت اوبه ښې خوندي کېدلې. له بلې خوا په هغو کې د اوبو خوند هم نه خرابېده. دا ډول لوښي ډېر د هندي سپاهیانو لپاره جوړ شوي وو. د څارویو د اوبو کولو په برخه کې موږ اوښانو ته ډېره پاملرنه. نه کوله ځکه دا لوی حیوان د تندې په مقابل کې بې ساری مقاومت او حوصله لري.

هغه ښځې چې زموږ سره په هیئت کې شاملې وې. د لویدیځ هند د راجستان د بیدیاوو د ناوړو شرایطو له امله په چورو کې تم او بیرته له ساتندویانو سره واستول شولې او زموږ زیات شمېر نوکرانو ته هماغه وخت اجازه وشوه. چې بیرته لاړ شي، خو دا کار زموږ د پاتې نوکرانو په خدمت کې موږ ته زیاتوالی رانه وړ. ځکه له دوی سره د بیابانونو دومره ډېره پیدا شوې وه. چې د هرې ډلې سرې د شلو او دېرشو تنو په شمېر هغه وخت تښتېدل، چې موږ دومره لیرې شوي وو. چې دوی ته بېرته تلل به ناممکنه وګرځېدل.

دغه راز د بوتې د قبیلې د لوټماری او د بیکانیر په سیمه کې د شخړو پیل کېدل هغه عوامل وو، چې د هیئت ستونزې یې لا پسې زیاتې کړې. په دې ډول دې ته اړ شو، چې د شیخاووتې په سیمه کې سل تنه سپاره او پنځوس تنه پلي پېش خدمتان له ځان سره ملګري کړو. دغو خدمتګارانو د کاروان اوږده لیکه څارله.

دا ټول تیاري چې بشپړ شول، د اکتوبر د میاشتې په دېرشمه نېټه د چورو له سیمې څخه وخوځېدو او شیخاووتې ته تر رسېدلو پورې به د شپې له مخې مو مزل کاوه. په اکثر ډول مو د ورځې په دوو یا درېو بجو ورې بارول. خو زموږ مزل ډېر وخت نیوه او زموږ د اوږده کاروان وروستۍ برخه د شپې تر دولسو او یا یوې بجې پورې د خیمو ځای ته رسېدله. په ډېرو وختو کې موږ خپل ټاکلی منزل ته ناوخته رسېدلو. یو یا دوه واره موږ مخکې له دې چې خپل پړاو ته ورسېږو، د ورځې رڼا خپره شوې وه. زموږ مزلونه به ډېر اوږده وو. ډېر اوږد مزل مو شپې ویشت میله او لنډ مزل به مو پینځلس میله و. سره له دې هم زما ملګري له اوږده مزل څخه دومره ستومانه. نه برېښېدل.

کله چې به کاروان سره نېدې شو او د اوښانو کړۍ به سره ونښتله. نو اوږد والی یې دو میلو ته رسېده. هغه لاره چې موږ وریاندې تلو، د غونډیو له امله ډېره کږه وږه وه. د تنګ لاره دومره نری وه، چې که دوه اوښان به څنګ په څنګ سره ودرېدل، نو لار به بشپړه پټېدله. خو که یو اوښ به ګرځند په لار کې ودرېد، نو پېښې یې

هرومرو په ریګونو کې د واورو په څېر تنوتلې، یانې د لارې پلنوالی ډېر لږ و او کاروان د یوې لیکې په څېر وریاندې تګ کاوه. که د کاروان په سر کې به لږه ګډوډي راغله، د کاروان تر پایه پورې دا حالت اوږدېده، یانې که د کاروان د سر اوښ به ودرېد، نو د کاروان لیکه تر پایه پورې درېدله. له بلې خوا د کاروان د سر اوښ له پاتې اوښانو څخه دومره ګړندی تلای نشو، ځکه د سر اوښ حرکت د شا د اوښ د تګ تابع و. که داسې نه وای، نو د کاروان لیکه شلېدله او یوځای کول یې ګران وو.

ددې لپاره چې د کاروان کړۍ له یو بل څخه وشلېږي، نو یو ډول علامه د (ډول) په وهلو سره خپرېدله، چې د هغې په اورېدلو سره به کاروان خپل تنظیم ساته یانې کله چې به د ودرېدلو نښه په ډول کې وغږول شوه، نو ټول کاروان به په یو ځل ودرېد. له بلې خوا د کاروان په سر کې وخت په وخت یوه شپېلۍ غږول کېدله، څو د کاروان د شا کسان د کاروان جهت او طرف تعقیب کړای شي. د شګو د زیاتوالي له لامله زما ملګري او عمله ډېر ستړي شول او موږ دې ته اړ شو، چې د پلیو لپاره په نوبت او وار سره اوښان د سپرلۍ لپاره وټاکو. هر اوښ د دوو تنو پلیو د سپرېدو لپاره شو. دغه راز موږ د ناروغو کسانو لپاره د اوښانو کجاوې درلودې. د لارې په اوږدو کې یو ډول بې ګټې اغزي شنه شوي وو، چې د تګ په وخت کې یې کاروان ته زیان رساوه، خو سره له دې هم ددغو اغزیو تخم د هیئت د خوراکي شیانو په څېر او وانبه یې د څارویو د خوراک لپاره ګټور وو. د اوبو لږوالی زموږ ستړ کړاو ګټل کېده، خو سره له دې هم د هندوانو شته والی په دغه دښتي سیمه کې زموږ لپاره د تندې د ماتېدو غوره نعمت و. د هندوانو خوړل نه یوازې د تندې د ماتېدو سبب ګرځېده، بلکې د هیئت شاملو کسانو روغتیا ته یې هم ګټه رسوله. سره له دې، چې پرله پسې ستړتیاوې د ناوړه اوبو څښاک او د هندوانو زیات خوراک ددې سبب شو، چې زیات کسان په یو ډول کمزورو تبو او اسهال اخته شي. دغه ډول ناروغۍ په ځینو کې دومره زیان بښونکې شوې، چې موږ د مجبوریت له مخې په رنځ اخته دېرش تنه په ناتوسر (په بیکانیر کې یو وړوکی کلی) کې پرېښودو. په نتیجه کې د بیکانیر په هېواد کې د یوې اوونۍ په تېرېدو سره موږ څلوېښت تنه له لاسه ورکړل. دغه راز د شپې او ورځې د تودوخې توپیر په دغه سیمه کې د مړینې د زیاتوالي لپاره ناوړه شرایط برابر کړل ان انګرېزي ځوانان د شپې د یخنۍ څخه په عذاب وو. کله چې به شپه شوه، دوی خوښ و چې اور بل کړي او ځانونه ورته تاوده کړي.

د ورځې تودوخه دومره زیاته وه، چې ان موږ به په سهار کې لمر د لومړۍ شغلې په خپرېدو او راختلو سره راوېښېدلو او تر لمر پرېوتلو پورې په تناره کې

ایشیدلو.

دا هم باید ووایو، چې اروپایان د بیدیا د ناوړه ناروغیو سره مخامخ نه شول، زموږ یوازینی شکایت د سترګو پړسوب و.

بیکانیر ته موږ په زاتلو کې له لږو پېښو سره مخامخ شو، دوه واره مو د یرغلګرو او لوټمارو ډلې ولیدلې، خو زموږ په مال باندې یې حمله ونه کړه، دغه راز ځینو خلکو خپله لاره ورکه کړه او د یوې یا دوو ورځو لپاره په بیدیا کې سرګردانه وو، دوی ته ددې خطر و چې کې د شاوخوا نږدې کلیو او استوګنځیو ته د کومک او رهنمایۍ لپاره ورشي، چې کلیوال دوی ته لار وښیي په مقابل کې به د بیدیا اوسېدونکي د خپل ځان له ویرې هغوی وېشتل او یا یې شړل. په دې ډول د بیکانیر په لاره کې موږ له یو شمېر ستونزو سره مخامخ وو.

بالاخره د نوامبر د میاشتې په پینځمه نېټه موږ د یوې ویجاړې لارې په منځ کې د بیکانیر د یوه ښار دېوالونه او برجونه ولیدل. دغه ښار په صحرایي سیمه کې یو ډېر باعظمته او ستر ښار و، چې د بیدیا بڼه یې بل ډول اړولې وه. کله چې موږ خپل ټاکلي تم ځای ته ورسېدلو، نو په کمپ کې دا مباحثه پیل شوه، چې ایا ډیلي ستر ښار دی او که بیکانیر؟ په هر صورت له یوې څه آشنایۍ او بلدۍ وروسته دا سوال حل شو. دا ښار د یوه ښکلي پاخه برجداره دېوال په واسطه چاپېر (احاطه) شو و، د دېوال په اوږدو کې هندي کنګرې هم ځای شوې وې. په دغه ښار کې ځینې لوړې ماڼۍ چې یوې یې جګ برج او په یوه کنج کې پخه کلا درلوده، ودانې شوې وې. ددغه ښار ښاپسته کورونه په شنو ونو کې پټ وو. د بیکانیر د ښار ښاپست نه یوازې د ښار په دننه کې و، بلکې د ښار څخه بهر ښاپسته کورونه ودان شوي وو.

په دغه وخت کې بیکانیر د پېنځو بېلو لښکرو تر یرغل لاندې راغی. ددغو لښکرو په لړ کې یو هم د جود پورد راجا لښکر و، چې شمېر یې ۱۵۰۰۰ تنه تکړه سپاهیان وو او ددغه ښار څو میلو ته یې ځانونه رارسولي وو. یوه بله ورته نظامي قوه هم د ښار څو میلو ته رانږدې شوې وه. نور لښکرو هڅه کوله، چې د بېلو بېلو لارو څخه د بیکانیر د ښار د نیولو لپاره ځانونه راورسوي[1] یوه ډله مست او داړونکي اسان خوشې شوي وو، چې ددغه ښار د شاوخوا سیمو چې پکې د بیکانیر غوندې یو ښار پروت و، فصل، کښت او کرپې لوټ کړي. له بلې خوا د بیکانیر راجا د خپل پایتخت په لس میلۍ کې ټولې ځاګانې د خاورو نه ډکې کړلې، څو دښمن د اوبو له پلوه تنګ شي.

[1] دا یرغل په هغه وخت کې وشو، چې د بیکانیر راجا په هغه جګړه کې مداخله وکړه، چې د جودپور او جیپور د راجاګانو ترمنځ د اوندي پور د شهزادګۍ د واده کولو لپاره روانه وه

دغه حالت زموږ د هیئت لپاره ناوړه شرايط برابر کړل او موږ په دې فکر کې وو، چې که په یوولسو ورځو کې له دغه ځای څخه ځانونه وباسو . بختور به وو.

په دغه وخت کې د دښمنو ډلو ترمنځ شخړې پیل شوې. د بیکانیر سره نږدې د یرغلگرو عسکرو یو کوچنی لښکر د بیکانیر د راجا د لښکرو له خوا د ماتې سره مخامخ شو. یوه ډله یرغلگر د ختیځ له لوري څخه د ښار په خوا رادمخه شول او غوښتل یې، چې له یوې بلې ډلې سره د دښمن په مقابل کې ځان یو کړي، خو د راجا لښکرو مات کړل. په دغو جگړو کې زیات خلک ووژل شول او یو زیات شمېر نور یرغلگر په بریالیتوب سره ونیول شول. ددغې جگړې تنداره زموږ له کمپ څخه ښه کېدله او زما یوه تن ملگري دا حالت په ښه شان داسې بیان کړ:

په یوه ځای کې یوې ډلې یو غریبې دمخه کړې و او ځغلاوه یې. په بل ځای کې ځینو کسانو بار کړې کراچۍ رواني کړې وې، دلته په آس یوه سپاره یو نیول شوی اوښ د نېزې په سر چوخو. په هغه بل ځای کې پینځلسو یا شلو غوایانو یو توپ په شگو کې په کړاره کشولو. د راجا یوې ډلې عسکرو په بېلو بېلو برخو کې له خپل ځان سره لوټمار یرغمل نیول او په خوښۍ او د بریالیتوب په روحیې سره یې د ځان سره روانول.

په عین وخت کې دواړو دښمنو ډلو پرله پسې زما څخه غوښتنه کوله، چې د دوی په گټه په جگړه کې برخه واخلم. د جودپور جنرال پر ما ټینگار کاوه، چې د ده خیمې ته لاړ شم او له ده سره د راجا په ضد په میدان کې ورودانگم. دغه جنرال یوائې دا راته ښودلای شول، چې که هرومرو دده ملاتړ ونه کړم او له دغه کار څخه سر وغړوم، نو دا عمل به زما په زیان تمام شي، خو له بلې خوا راجا دا توان درلود، چې زموږ د ځارویو خوراکي شیان چمتو او یا یې معطل کړي او د کوهي پر سر یې د یوه کتونکي په گومارلو سره، چې هغه ځاه زموږ په واک کې راکړي. یوائې یوه ورځ موږ ته لږه ناارامي هم ونه ښودله. په داسې ترځ کې چې زموږ واک په بشپړه توگه دده په لاس کې و. خو دغه ډول ځارنه د یوه اعتراض په ترځ کې له منځه ولاړه او اوبه هر چیرې په نوبت سره ترلاسه کېدلې. څنگه چې موږ د سفر لپاره اوبه زېرمه کولې. نو مجبوراً یې یو تن ځارونکی زموږ پر سر ودراوه، څو د هیئت د دوو یا دریو ورځو د تم کېدلو په وخت کې دلته اوښان د اوبو له څښلو څخه منعه کړي.

په بیکانیر کې زموږ د استوگنې وخت په بېلو بېلو شیانو تېر شو. په لوړي سر کې یو زیات شمېر محلي خلک زموږ د کمپونو خواته راغلل او راتوتل او زموږ تنداره یې په هیښتیا سره کوله. په کمپ کې گڼه گونه زیاته وه، دوی ته له هر څه نه زموږ ځیرې او زموږ حالت د حېرانتیا وړ و. دغو محلي خلکو سپېنسینې جامې اغوستې وې، خو رنگونه یې د نورو هندیانو څخه یو څه بېل وو. دوی په راجپوتې

ښه خپلې غټې غټې لونګۍ پر سر دي. زموږ له ډلې څخه یو شمېر د ښار لوري ته ولاړل. دلته په دوی باندې زیات خلک راټول شول او دوی ته یې په حیرانتیا کتل. یوه ډله نور له ښار څخه بهر ووتل. خو ډېر ژر ستړي شول. ځکه له ښار څخه لږ څه بهر شاړه بېدیا د عربستان د بېدیا په څېر لیدل کېدله. د ښار شمالي خوا ته داسې یو څه ښکاره کېدل لکه یوه دره چې ځنګل په کې ولاړ وي. د بیکانیر په ښار کې ډېر په زړه پورې شی د خوږو اوبو یو کوهی و، چې د راجا د کلا په تل کې ایستل شوی و. دغه کوهی (څاه) درې سوه فوټه ژوروالی او له پنځلسو څخه تر شلو فوټو پورې یې ارت والی (د قطر اوږدوالی) درلود. څلور بوکې په یوه وار وراچول کېدلې او هره یوه یې یوې جوړې غوایانو راایستله. کله چې به بوکې په یوه وار اوبو ته ورواچول شوې، نو د اوبو سره د لګېدو په وخت کې به یې د ټوپک په څېر غږ کاوه. زموږ زیات وخت له راجا سره په کتنه تېر شو او دده د ماڼۍ په دننه کې مو سره خبرې اترې کولې. راجا زما خېمې ته په داسې ډول راغی، چې د عسکري قواوو ټول ټولګي د لارې په دواړو غاړو کې ولاړ وو او د کمپ له لمنې څخه زما د خېمې تر لمنې پورې یې دده درناوی او ساتنه په ځای کړه. دی د خلکو په اوږو د یوه تخت پر سر زما کمپ ته راورسېد. دده تخت یوې ښکلې څوکۍ ته ورته و. د نوموړي راجا په مخکې یوه ډله وانګچیان چې په لاسو کې یې د سپینو زرو امساوې نیولې دي، روان وو. ددغې ډلې د امساوو په سر کې یوه ګردې غوټه وه او ټولو خپلې امساوې له سرو څخه اوچتې په هوا کې چورلولې. دغه راز په راجا پسې زیات شمېر راروان وو. دی پر مسند (یو ډول تخت چې د بالښتونو څخه جوړ وو) باندې کېناست. دده پر سر یوه چترۍ او یا داسې ستر سایه وان (چترۍ) وه، چې سور رنګ یې درلود او له بخمل نه جوړ شوې وه. دغه چترۍ په څلورو نقره یې ستنو باندې دده پر سر درول شوې وه. راجا یوه ګړۍ زموږ سره په بېلو بېلو موضوعاتو باندې خبرې اترې وکړې. د نورو خبرو په ضمن کې د بریتانیا د پاچا د عمر او زموږ د هېواد د آب او هوا په هکله پوښتنې وکړې. دغه راز ده زموږ د هېواد د وګړیو سیاسي ژوندون وپوښته. ده د انګلستان او فرانسې ترمنځ د اړیکو په باب خپل معلومات او پوهه څرګنده کړه. دده له ملګرو نه یوه زما څخه پوښتنه وکړه، چې آیا د هیئت راتګ به زموږ د جګړې په هکله له مقابل ملت سره نه وي؟ د راجا او دده درباریانو سوغاتونه کېښودل شول. خو له هندي رسم سره سم وروسته دغه سوغاتونه ځای پر ځای پرېښودل شو.

راجا صورت سینګ یا هغه سړی، چې موږ یې پورته بیان وکړ په ونه ښه جګ او څېره یې یوه ښکلې هندي ته پاتې کېدله. دی تورې وروځې او توره ږیره (د زنې له منځنۍ برخې څخه پرته) او اوږده پزه لري. دی راجپوت ښکاره کېده او د ښکلې مخ

او د خوشحال او خندان حالت خاوند و. دی په حقیقت کې یو ډېر زورور او ظالم شهزاده ګڼل کېږي. راجا په دې تورن دی، چې ده خپل یو مشر ورور زنداني کړی او د هغه پرځای پر تخت ناست دی. دا هم رښتیا ده، چې ده هغه استازی چې د هندوستان د وزیر له خوا د کابل پاچا ته استول شوی و، ووژه. سربېره پر دې څرنګه چې دی په خپلو مذهبي چارو ډېر ټینګ دی او خپل خوراک په هغه ډول کوي، چې د مذهب له خوا یې سپارښتنه شوې ده، نو خپل پیروان یې د یوه ولي او بزرګ په ډول ګڼي.

بله ورځ زه دده لیدنې ته د یواځیني ځل لپاره هلته لاړم. په دغه وخت کې زه دده دویم زوی له خوا چې که څه هم ماشوم و، دعوت شوی وم او هغه ددغه مقصد لپاره د ګڼو خلکو سره استول شوی و. د راجا کلا ډېره ښکلې وه، ددغه کلا پر سر ډېر کوروته وو، چې موږ ته یې د کلا د برجونو او مورچلونو ترمنځ د توپیر په برخه کې شک پیدا کړی و. د هغې پلن والی د یوه مربع میل څلورمې برخې ته رسېده، د کلا ګرد چاپېره د ډبرشو فوټو په جګ والي یو دېوال او یوه ښاېسته وچه ویاله راګرځېدلې وه. دا ماڼۍ په پخوانۍ بڼه یو ډېر حیرانوونکی تعمیر و، چې په هغې کې له څو دریابو (زینو) څخه د پورته کېدلو وروسته دربار ته ورسېدلو.

دربار د خونو په منځ کې ځای درلود. وروسته له سلو ګامو موږ داسې یوه ځای ته ورسېدلو، چې هلته یو ډېر ښه سالون جوړ شوی و. د سالون چت د ښکلو ستنو په واسطه ولاړ و. ددغه سالون په منځ کې راجا تر چترۍ لاندې پر تخت ناست و. دا دربار له هر څه نه چې ما پخوا لیدلی و، توپیر درلوده، هغه کسان چې د دربار شاوخوا ته ولاړ وو، له نورو هندوستانیانو څخه یې توپیر درلود او زیاترو یهودي څېرې درلودې او غټې لونګۍ یې پر سر وې. د راجا او دده درباریانو لونګۍ په ښاېسته رنګونو ښکلې شوې او په بشپړه توګه د جواهراتو نه ډکې وې.

راجا په داسې حالت کې ناست و، چې لاسونه یې د فولادي ډال پر سر ایښي و. دغه ډال ګرد چاپېره په الماسو او یاقوتو سینګار شوی و. وروسته له یوې مودې راجا وراندیز وکړ، چې له دغه سالون څخه بلې خونې ته د تودوخې له لامله ولاړ شو او په خلوت کې وغږېږو. د سالون تر څنګ یوې ښاېسته خونې ته ننوتلو، چې دېوالونه یې ښاېسته پلستر شوي او د ګچ په شان ځلېدل. د دېوالونو پر مخ زینتي شیان لیدل کېدل. دروازې د چیني اطلس (ساټن) د پردو په واسطه پټې شوې وې. په دغه خونه کې موږ د هندیانو په څېر کېناستلو او راجا په رینا پیل وکړ. هغه وویل، چې موږ د ډیلي د پاچا تر لاس لاندې وو (ډیلي اوس زموږ په لاس کې دی) ما غوښتل چې هلته لاړ شم او د خپلې خپلواکۍ غوښتنه ترې وکړم، خو دی په دې وخت کې ونیول شو او زما راتګ ته موقع پاتې نه شوه. راجا په دغه رینا پسې د کلا

د کلیو (کونجیو) راوړلو غم وکړ. کلي راوړل شوي او ماته یې تینګار وکړ، چې کلي له ځان سره واخلم. خو ما ونه منل، په دې چې دغه واک موږ نه درلود. وروسته له زیاتې لانجې او خبرو کلي بېرته راجا واخیستل. له څو شیبو وروسته یوه ډله نڅېدونکې ښځې راننوتلې او په نڅا یې پیل وکړ او تر هغه وخته، چې موږ هلته ناست وو، د نڅاوو او سندرو محفل تود و.

په پای کې موږ د نوامبر په شپاړسمه شپه له بیکانیر څخه وخوځېدو. په لومړیو دوو شپو کې موږ له یوې داسې سیمې څخه تېر شو، چې په طبیعي جوړښت کې یې له لیدل شویو ځمکو څخه توپیرونه درلودل او زموږ سړي له دریم منزل وروسته دومره ستړي شوي وو، چې موږ غوښته چې یوه ورځ تم شو، چې د دوی ستړتیا ورځي. خو په دغه وخت کې د بیکانیر د راجا بدرګه وال موږ د یرغلګرو له څو ګرځندو حرکتونو څخه خبر کړو، د بیدیا څو یرغلګرو او لوټمارو قبیلو دې ته اړ کړو، چې د شپې په ځای د ورځې له خوا سفر جاري وساتو. نو په دې ډول د کالیو او مالونو ساتنه په ښه شان ترسره کېدای شوه.

د حرکت د وخت د دغه بدلون په نتیجه کې د نوامبر په نولسمه نېټه د سهار په دوو بجو د تګ نغاره وډنګول شوه. خو مخکې له دې چې زموږ اوبه او نور ټول شیان برابر او چمتو شي، د ورځې رڼا خپره شوې وه او له څلور ویشت میله مزله څخه وروسته چې په پوګل کې خپل ټاکلي ځای ته ورسېدو، تیاره وه. دا ټوله سیمه له موج لرونکیو ریګي غونډیو څخه جوړه شوې وه، چې ځینې غونډۍ پکې ډېرې جګې دي. زموږ سړي په ټوله ورځ کې د اوبو لپاره په کړاوو کې وو. په پوګل موږ په بیې ډېرې بې اوبه پیدا کړې. دغه اوبه له باران څخه لاس ته راغلې وې او په پاکو ونډو کې داسې خوندي وې، چې پر سر یې ګونبزې ودانۍ او دېوالونه یې له پخو خښتو او چونې څخه جوړ شوي وو. په دغه ځای کې ځاګانې (کوهان) هم وو، چې اوبه یې مالګینې وې. خو د روغتیا لپاره زیانمنې نه برېښېدلې. د پوګول ځاګانې دومره ژورې نه وې او هر یوه عمق د پیکانیر د ځاګانو تر نیمایي پورې رسېدل.

د نومبر په شلمه ورځ مو په دغه ځای کې د اوبو د چمتو کولو لپاره تېره کړه، زما لپاره دا ورځ یو ښه فرصت و، څو ددغې سیمې په هکله معلومات راغونډ کړم. که زه وکولای شم، چې خپل لوستونکیو ته د شګو د لوړو غونډیو مخامخ ځمکې، د کلي له ډکو او خځلو څخه جوړې شوې کوډۍ او کوډلې، د کلا د ختو هغه دېوالونه چې ځمکه یې بادونو وړې وه او مخ په نړېدو وو او د شګو سمندر د شینلې له کوم اثر نه پرته چې ددې سیمې پاتې برخه یې تشکیلوله، تمثیل او وړاندې کړم، ښایي چې هغه به هم لکه ما غونډې د هغو خلکو په اړه، چې یوه داسې غم لړلې بیابان کې استوګنې لري او هغې ورېړې ته، چې په ژوندانه کې دوی ته ور په برخه ده، حیران

پاتې شي.

د نومبر په یوویشتمه نېټه د ورځې په اوږدو کې مو منزل وکړ او زموږ منزل لومړی لس یا دولس میله په هغو شګو کې و، چې پاس یادې شوې. له دې منزل نه وروسته موږ سختې میداني سیمې ته ورسېدو، له هغې سره سم چې د شګو له غونډیو څخه پورې وتو، د لارې په سور او ارتوالي کې زموږ اوښان د دولسو یا پینځلسو په شمېر په یوه لیکه په حرکت کې وو او زموږ بهیر په زیاتې چټکتیا سره په تللو پیل وکړ. کاروان په ډېره چټکۍ سره د کلکې ځمکې پرمخ روان و. دا ځای تر شګلنو ځایونو په غوره توګه حیرانوونکی و. ددغې لارې په اوږدو کې موږ د بهاول خان له افرادو څخه یو تن ولید، چې خپله لاریې ورکه کړې وه. نوموړي سړي په هغو اوښانو پسې، چې د راجپوت لو ټمارو خلکو تښتولي و، دوه ورځې تېرې کړې وې، چې د اوښانو د پله په پیدا کولو سره د اوښانو ځای وویني، خو بې له نتیجې په بیدیا کې سرګردان و او د دوو ورځو راهیسې یې اوبه او ډوډۍ هم نه درلودل. ډېر ستړی او ناتوانه شوی و. موږ دی په اوښ سپور کړ او یو څه اوبه او ډوډۍ مو ورکړه، له تیارغونې څخه مخکې موږ د بهاول خان یو سلو پنځوس تنه عسکر، چې په اوښانو سپاره وو، ولیدل. بهاول خان د کابل د سلطنت د یوه ختیځ ایالت مشر او حکمران ګڼل کېده. په هر یوه اوښ باندې دوه تنه ټوپکوال (فتیله لرونکي ټوپک) سپاره وو. دوی راوړاندې شول او په دریو یا څلورو کرښو باندې د سلامۍ لپاره ودرېدل. د دوی اوښان د اسونو په څېر تر اداري لاندې راتلای شول. دا ډول اوښان ډېر ښکلي او حیرانوونکي وو او غوره پښه یې درلودله. ددغه ټولي مشر یو پېر وو چې ارت کالي یې اغوستي وو. په کالیو کې یې د سروزرو تنۍ پورې او یوه لنډه ټوپۍ، چې تاج ته ورته وه، پر سر وه. نوموړي په یوه ښکلي، چابک، ورو کي او پاسته اوښ چې ځلېدونکی زین یې درلود او د جلب دواړه مزي یې له پزې سره وصل کېدل، سپور و. دده په خبرو باندې زما ملګري په ډېره سختۍ سره پوهېدل. ده موږ ته د اوبو د لېږدولو لپاره سل اوښان چمتو کړل، چې څلور سوه ژۍ یې له موجګور څخه بار کړې وو. دغه راز زموږ د څښاک لپاره ده څلور د زېړو مرتبانو نه له اوبو ډک کړي وو. په مرتبانو کې د خان مهر هم وهل شوی و. موږ له پوګول څخه شپږ ویشت میله لرې کمپونه ژړونه درول. موږ د هیپاسیس د مرتبانو اوبه په ډېر خوند وڅښلې او له نورو خلکو سره مو په ډېره مینه لیدنه کتنه وکړه، نه یوازې له نورو خلکو سره یو ځای کېدل، خوند ور وو، بلکې د نوې ځمکې لیدل هم ډېر په زړه پورې و.

د نومبر په دوه ویشتمه نېټه موږ د موجګور په لور د پرش میله واټن وواهه. له غرمې وروسته تودوخه ډېره زیاته وه، خو موږ په عادي ډول په لوړ بریښنا میدان

باندې واړول. څو خپلو ملګرو ته یو څه د څښناک اوبه او یو څه استراحت ورکړو. د ورځې په تېرېدو سره موږ ته له موجګور څخه د اوبو په سل ګونو ژې راورسېدل. په موجګور کې بهاول خان زموږ د استقبال لپاره یو شمېر افسران چمتو کړي وو. د مازیګر خوا ته زیاتره کسان د یوه اوږده جهیل په ښکاره کېدو سره چې څو څو ټاپوګان هم پکې ښکاره کېدل، حېران شول خو څنګه چې دغې سیمې له طبیعي بڼې سره زما ملګري اشنا نه وو، نو زیاترو ووېل، چې هغه جهیل دی. یوازې یوه ملګري دا حالت نه مانه، ځکه دا یوازې یوه غولوونکې اویا سترګې پټوونکې پدیده وه، چې په فرانسوي کې ورته میراژ او په پښتو کې ورته سراب وایي. ما داسې تصور وکړ، چې دا د اوبو بخار یوه نرۍ پرده ده، چې د هند په زیاترو تودو سیمو کې لیدل کېدای شي، خو کله چې موږ ځمکې ته وکتل، نو ځمکه ډېره متینه، کلکه او وچه وه او د بخار د پیدا کېدو سبب نه ښکاره کېده. ددغه میدان پرمخ بوټي شنه وو، چې په تیټ او پرک ډول په یوه او بل ځای کې په ګډه توګه شنه شوي وو. ددغو بوټو په لړ کې سپانده یوه ښه نمونه ګڼل کېږي. په هغه برخه کې، چې دا واښه او بوټي شنه دي، داسې معلومېږي چې ښایي اوبه وي، که دا منظره له منځني حد څخه تر پایه وکتل شي، د سراب بڼه په پرلپسې توګه لیدل کېږي.

زه ددې هڅه نه کوم، چې ددغې منظرې په هکله څه محاسبه وکړم او پوه شم. خو یوازې دا یادوم چې دا ډول منظرې په پرتو، وچو او خوارو او اوارو ځمکو کې لیدل کېدای شي. د لمر موقعیت او د کتونکي دریدل دغه غولوونکې بڼه (د مادي موجودیت نشتوالی) ښکاره کوي. په لومړي سر کې ما دا فکر وکړ، چې دلته به زیاته تودوخه له دغې بڼې سره مله وي، خو وروسته مې هغه په داسې ځای کې هم ولیدله، چې د تودوخې اندازه تر انګلستان اوچته نه وه.

د لمر پرېوتو خوا ته موږ د موجګور لوړ دېوال او برجونه ولیدل. د ښار د دروازې په مخ کې یوه ښایسته او لوړ جومات او یوه ګونبزه لرونکې مقبره ودان شوي وو. د مقبرې ګونبزه په رنګینو او ښکلیو کاشیو سره جوړه او ماته ووېل شول، چې د فارس د امام زاده ګانو ګونبزو ته ورته ده. له تیارغوني لږ څه وروسته دلته راورسېدلو او له کلا سره نږدې مو کمپونه ودرول. دا کلا ډېره کوچنۍ او کمزورې ښکاره کېدله. دلته د اوبو د اخیستلو لپاره دوه ورځې پاتې شو. د بهاول خان دیوان (ښایي نماینده وي. ژباړن) او یو بل افسر دواړه هندوان وو. دریم سړی د ملتان له ملایانو څخه و، چې ژبه، کالي او کړه وړه یې د فارسیانو په څېر وو ان هندوانو هم په خپلو خبرو کې د فارسي اصطلاحات کارول او دیوان زیاتره د یوه هندي په فارسي ملا په څېر په ځای ښکاره کېده. د نوامبر په پنځه ویشتمه نېټه له دغه ځای څخه وخوځېدلو او د بیدیا دوو ځاګانو ته د رسېدو لپاره مو اوه ویشت

میله واټن وواهه. د لارې په اوږدو کې مو یو ستر میراژ (سراب) چې یوه جهیل او یا دریاب ته ورته و، ولید. په دغه لار کې مو یو ښکلی او کوچنی برج هم ولید، داسې وویل شول چې دا ځای د پناه وړونکیو لپاره جوړ شوی و. په تېره بیا هغه لاروي او مسافر خلک، چې له صحرایي لوټمارو څخه په ویره کې وي، نو هرومرو به دلته راتلل. په دغه سیمه کې ځینې وچ شوي بوټي د میموسا اراییکا په نوم هم لیدل کېدل. د لارې په اوږدو کې ځینې شیان، چې ښایي ونې وي، هم کتل کېدای شول.

د نومبر په شپږ ویشتمه نېټه د ورځې له خوا وخوځېدو او د دولس میله واټن په اوږدو کې مو بیا هم د بیدیا وچ غولی، شګلنې او وچې غونډۍ تر شا پرېښودې، خو له دغه واټن وروسته داسې ځای ته ورسېدلو، چې په هغه کې د ونو په څېر ځینې شیان تر سترګو کېدل. کله چې لږ څه نږدې شو، د ونو په موجودیت باندې مو باور پیدا کړ. وروسته موږ په ډېره چابکۍ داسې ځای ته ځانونه ورسول، چې هلته بیدیا پای ته رسېدلې او کروندې پیل شوې. د شګو د خلاصېدو د کرښې په اوږدو کې قطارونې ولاړې وې. شاته یې سمسور پټې او باغونه ښکاره کېدل. د تازه اوبو ځاګانې او ځای په ځای کورونه تر شا وخوا راتاو شوي وو. دلته زراعتي ښه پرمختللې او خاورې ډېرې ځریې وې. له ټولو شیانو څخه مخکې مو یوه څا ولیدله، چې د پارسي څرخ په واسطه یې اوبه رااېستلې. د راپورته شویو اوبو اندازه په هره ګړۍ کې ډېره زیاته وه. ددغه ځای ونې په تېره د ګز (یو ډول اوبښته) ونې ډېرې ښکلې او زړه وړونکې برېښېدلې. د پینځو اوونیو تر سفر وروسته موږ دغې ښایسته او ابادې سیمې ته راغلو او ټول شیان موږ ته غوره ښکارېدل. په بهاولپور کې مو یو نیم میل تر دېوالونو لاندې مزل وواهه او د لارو په اوږدو کې ګڼ شمېر خلک زموږ د ننداري لپاره په حیرانتیا ولاړ وو، له بلې خوا دوی ته موږ هم په تعجب سره کتل.

د بیدیا اوسېدونکیو او ددغو خلکو ترمنځ په عادت کې ډېر توپیر و. دا خلک په تنه قوي او تورېخن وېښتان یې درلودل. د دوی ږیرې اوږدې او د سر وېښتان یې لوی وو. په دې ډول دوی د بیدیا تر وګړیو ځینې معلومېدل. د لونګیو په ځای یې خولۍ په سر کړې وې. د دوی ژبه په بشپړه توګه د پوهېدلو لپاره چمتو نه و. آن زما هندوستاني ملګري هم وریاندې نه شول پوهېدای.

جامې یې ښکلې او د عاداتو له مخې پارسیانو ته ورته وو. له څو کوچنیو ویالو څخه تېر شو او د وړو کروندو په شاته پرېښدلو سره د هیاسین غاړو ته ورسېدلو. ددغه دریاب سور او غاړو زه مایوس کړم، خو یوې ویالې ته چې د سکندر بېړۍ یې لېږدولې وې، بې له دلچسپۍ څخه کتل کېدلای نشوای.

یوه ورځ وروسته د هیشت د ښه راغلاست او درناوي لپاره بهاول خان له ځلوېښت

میله لرې ځای ځخه راورسېد. په حقیقت کې له هغه ځایه چې موږ دده سرحد ته ورننوتلو، دده مینه او مهرباني له موږ ځخه ونه سپمېدله او تر هغه وخته، چې دده له هېواد ځخه بهر وتلو، په لطف کې یې بې حده ډېروالی هم راتغلو. دغه شان له پاملرنې ځخه یې بې برخې هم نشو. دده مېلمه پالنه د هېڅ والي ډېر وه او د سند د دریاب تر غاړو پورې د هغه له خوا پرله پسې د مینې او پاملرنې ځبر رارسېده، په نتیجه کې ویلای شو چې، دی د یوه ډېر خواخوږي، پوه او مدبر شخص په ځېر له موږ سره په خپله سیمه کې وچلېد. په دې ډول تر پایه یې خوشحاله وساتلو. په لومړي سر کې موږ هغه ته د سوغاتونو په برابرولو او ټاکلو پیل وکړ. په دې هیله چې دده د حرص په مقابل کې پرله پسې مبارزه وکړای شو او هغه ته ځواب ورکړو. دا کار موږ د هند په زیاترو برخو کې له شرایطو سره سم کړی و. خو په دې ژر پوه شو چې له یوه کړاو سره به هرومرو مخامخ شو. هغه دا چې بهاول خان له مذاکرې پرته د هیڅ شي اخیستلو ته تیار نه دی. دغه راز دی تر هغه سرحده په خپله خپلواکۍ او استقلال جدي ولاړ و، چې زموږ لپاره د قبلولو وړ نه و. هغه ورځ چې دی راورسېد اتیا پسونه، سل بوجۍ اوړه او داسې نور خوراکي شیان یې موږ ته راواستول. بله ورځ نوموړي خان سل کاسې خوږې غوښې، د نارنجو یو زیات شمېر ټوکرې، لس کڅوړې بادام او ممیز او پینځه کڅوړې (امیاني) چې په هر یوه کې یې زر روپۍ (یو سلو شلو پونډو معادل) وې، چې پر خپلو مزدورانو یې ووېشم، راولېږل. د پالنې په دې وروستي عمل یې زه لږ تلوار شوندي شوم، خو مجبور وم چې ورسره منم، په دې شرط چې د خان نوکران له ما نه هم دغه رنګه یوه ډالۍ ومني.

د نوامبر په نهه ویشتمه نېټه مستر سټراچي او کپتان راپر له خان سره کتنه وکړه. دوی په ډېره خوښۍ له خان ځخه راستانه شول او ښکاره یې کړه، چې له دوی ځخه یې ښه استقبال وکړ. دغه شان زما دغو دوو ټنو استازیو د خان له مېلمه پالنې او مودبانه وضعې ځخه بې حده ستاینې کولې. دده په خبرو اترو کې تر ټولو غوره ټکی دا و، چې هغه د کابل د پاچا ډېر صفت او تعریف کاوه، خو دا وویل چې هغه یې هیڅکله لیدلی نه دی. هغه د کابل له واورو ځخه ډېره ښکاره کره او همدارنګه د بیابان د یوه اوسېدونکي په ځېر یې خان ته ډېره بې ارزښته ګاڼه، چې د هغه لوی واکمن (د کابل پاچا) سره د کتنې وړتیا نه لري.

د دسمبر په لومړۍ نېټه بهاول خان زما خېمې ته راغی. دی ډېر نرم مزاجه، د ورین تندي خاوند او مهربانه سړی و. عمر یې له پینځه ځلوېښتو ځخه تر پنځوسو کلو پورې اټکل کېده. هغه سپین کمیس، چې د سرو زرو غوټې (ټنې یا تورېمې) یې درلودلې، اغوستی وو. د کمیس پرمخ یې ځادر و، چې ګڼه ګلدوزي از زري بافت شوی و. دده پر سر د زرتاره ګولۍ و، چې پر شا رغوا یې وریښمینه لونګۍ.

په کراری سره پیچل شوې وه. دده شپې ته سړي کېناستل او نور یې ولاړ وو. دغه ټول له ولـه په ښایسته جامو ښکلې شوې وه. زموږ خبرې د هند او انګلستان په شاوخوا کې وې او تر هغه وخته اوږدې شوې، چې خان ورپل: ناوخته شوی دی.

د دسمبر په دویمه ورځ زه دده لیدنې ته لاړم. کوڅې او لارې په انتهایي درجه له خلکو ډکې وې، د خونو پر بامونو هم زیات شمېر نندارچیان زموږ لیدلو ته ولاړ وو. موږ د خلکو له منځه داسې تېر شو، چې لاره یې موږ ته خوشې کړې وه، د ډېرو خلکو د تعجب نښې مو ولیدلې. زیاترو په ډېره چوپتیا سره د هیښتیا په حال کې زموږ ننداره کوله. خان په ډېره ښکلې کوټه کې چې کمان ډوله کړکۍ یې درلودلې، په داسې حال کې موږ ومنلو چې یوه ډله خلک یې ګردچاپېره په پاکه پارسي غالۍ باندې په ښه ترتیب ناست وو. هغه له ټولو رعایاوو سره په آزاده توګه خبرې کولې. هغه ورپل، چې: «ما تراوسه پاچا لیدلی نه دی او که خدای کول هېڅکله به داسې ونه شي. زه صحرایي سړی یم او خوښ یم، چې تر پایه په دغه سیمه کې د هوسۍ ښکار وکړم او هیله من یم، چې په دربارو پسې ونه ګرځم.» خان ماته یو داسې عجیبه دیوالي ساعت وښود، چې ډېر ښه ښکلی جوړ شوی و. دا دده یوه تن رعیت جوړ کړی و. د ساعت د ماشین او ستنو لاندې زنګ لیدل کېده. دغه راز ساعت په یوه طلایي صندوق کې چې دواړه مخونه یې له پنډې شیشې څخه جوړ شوي وو، ایښودل شوی و او پکې ساتل کېده. همدا شان خان یو ښکلی ټوپک چې په بهاولپور کې جوړ شوی و، ماته وبانبه او ورپسې یې دوه ښکلي بازان، څو تازیان، دوه آسونه (یوه یې طلایي او بل یې جلا لرونکې کېزه درلودله) یوه ډېر ښکلی فتیله (پلته) لرونکی ټوپک، چې مینا لرونکی و او د باروتو (دارو) یو ګوډی هم ورسره و او څو د کالیو او ټوکرانو ډک پتنوسونه یې راکړل. دغه ټول سوغاتونه د بهاول خان د مېلمه پالنې په لړ کې شمېرل کېږي.

د دسمبر په څلورمه ورځ مو حرکت وکړ. بهاول خان د خدای پامانۍ د کتنې لپاره زموږ اړخ ته یوه خېمه راواستوله، په داسې ترځ کې چې د کاروان وروستۍ برخه د هیپاسیس له دریاب څخه د تېرېدلو په حال کې وه. هغه یو تن میخانیک چې ساعت یې جوړ کړی و، هم ماته راوښود. دغه راز بهاول خان زه یو شمېر دیني پوهانو او علماوو (د محمدي مدرسې ښوونکیو) ته ورو‌پېژندلم. وروسته له هغه دی له مستر ستراچې او ما سره له خېمې بهر په یوه غالۍ کېناست او هلته مو په بشپړه توګه پر زیاترو موضوعاتو خبرې وکړې. ده له خپل وس سره سم ماته ډېر معلومات او مشورې راکړلې، ده خپلې خبرې په دې پای ته ورسولې، چې هغه د خراسان لومړی فرد دی، چې له موږ سره یې ملاقات وکړ. بهاول خان هیله څرګنده کړه، چې د ده یادګار به د اشنایي د اوږدولو لپاره ساتو. موږ په ډېره خواشینۍ سره له ده څخه

بېل شو. دی یو ډېر آزاد طبیعته او مهربانه سړی و، چې زموږ د اقامت په وخت کې یې له رسمیاتو او مراسمو پرته ډېر نیک سلوک کاوه. ده مهربانه څېره درلوده او په هره وینا او څرګندونه کې یې د مینې او ملګرتیا نښې لیدل کېدلې. لنډه دا چې ده د شخصیت ډېر اوچت و. د استوګنې په وخت کې موږ د بهاولپور د ښار شاوخوا ځایونه له نږدې ولیدل او د طبیعت د مناظرو ننداره مو وکړه. د ښار محیط څلور میله او د دېوالونو په دننه کې د امو ګڼ باغونه لیدل کېدل. کورونه له اومو خښتو جوړ او خاورینې چوترې یې درلودلې. د ښار دېوالونه ډېر نري او له خټو جوړ شوي وو. بهاولپور د لونګیو، وریښمینو، کمربندونو او پټکیو د جوړولو له پلوه د یادونې وړ دی. ددغه ښار او شاوخوا ټول اوسېدونکي جټان او بلوڅان دي، چې د محمدي دین پیروان ګڼل کېږي. په بهاولپور کې تر نورو ولایتونو زیات شمېر هندوان و. دا حال هیئت د خپلو تېرېدو په وخت کې ولید. افغانان دلته د خارجیانو په څېر مېشت وو. د هیپاسیس دریاب شاوخوا څلور یا پینځه میله ځمکه له خړو او خټو څخه جوړه شوې وه. له دې کبله ډېره څړیه او پسته وه او په سپرلي سره له هغې نه تېرېدل ګران وو. ددغې ځمکې ځینې برخې ډېرې ښې کروندې درلودې، خو ځینې نورې برخې یې د ګز په ګڼو ونو پټې وې، چې په هغو کې نرخوګ، غرڅه، وحشي بتې (قاز)، جنګي مرغان لکه مېږ، زرکې، فلوریکن او داسې نور ښکاري مرغان هم د سیند په غاړو کې ډېر دي. د هیپاسیس دریاب غاړې دلته ډېرې کېږې وږې او د دریاب اوبه خړې دي، کله چې اوبه چاڼ او صافې شي، نو خوند یې ډېر شي. په دغه ځای کې دا دریاب ګارا بلل کېږي او د دوو ښاخو (یانې هیپاسیس یا بیار او هیسودریوس یا ستلج) له ګډېدو څخه منځ ته راغلی دی.

هیئت د دسمبر په پینځمه نېټه د هیپاسیس دریاب له ښي غاړې څخه وخوځېد او ددغې میاشتې په یوولسمه نېټه د اوریا میله واټن تر وهلو وروسته ملتان ته ورسېدو. ددغې لارې په لومړیو پینځو یا شپږو میلو کې بیا هم ځمکې وچې، شګلنې او ځوارې برېښېدلې. بوټي لږ او په ټیټ او پرک ډول ښکاره کېدل. وروسته سملاسي د غونډیو په لمنو او شاوخوا کې بېر شمېره ښا پسته پټي ولیدل شول، چې غنم، پنبه او تیپر (منګریتې) په ډېره مستۍ پکې شنه شوي وو. دلته یو زیات شمېر لوېې او ژورې ویالې په پرله پسې توګه زموږ مخې ته راتللې او ددغه سفر په ټول واټن کې له دغه شان کروندو او لویو ویالو سره مخامخ کېدلو. له دې امله داسې ویل کېدای شي، چې دا سیمه ډېره پخه زراعتي بڼه لري. مخکې له دې، چې ملتان ته ورسېږو، د بهاول خان له خوا پینځه ویشت اوښان زموږ د مرستې لپاره رالېږل شول. دغه مشر د خپلو اوښانو له لامله ډېر نامتو و. ځینې یې د خپلې استفادې لپاره ساتل او تل به یې په ښکار کې له ځان سره دغه اوښان درلودل. اوښان په

صحرايي سيمو کې په عمومي توګه ډېر په کارېږي. په تېره بيا په اوږدو سفرونو کې د ښې يادونې وړ شمېرل کېدای شي. د بيکانير د راجا يو مشر وزير، چې ما ورسره سينګانا کې وکتل، همدغه وخت کې له بيکانير څخه (د يو سل و پنځه اويا ميلو په يوه واټن) په اوښ باندې په درېو ورځو کې راغلی و. زما ملګرو د اوښانو له سورلۍ سره ډېره مينه درلوده. په تېره بيا له اندوس څخه د اوښتلو په وخت کې د هيئت ملګري د ساعت تېرۍ لپاره هم په اوښانو سپرېدل. د اوښانو سپرلۍ او ځغاسته هېڅکله ربړوونکې او ناوړه نه برېښېدله. د ملتان ښار يا آسيسن سيند په کينه غاړه کې څلور ميله ليرې پروت دی. ددغه ښار محيط له څلور نيمو ميلو څخه زيات اندازه کېدای شو. له ښار څخه ګرد چاپېره يو ښکلی دېوال، چې څلوېښت او پنځوس فوټه جګوالی يې درلود، راتاو شوی وا و د يوې تاکلې فاصلې نه وروسته يې برجونه درلودل. په دغه ښار کې په يوه جګ ځای باندې يوه نظامي کلا (چوڼۍ) او څو ښکلې مقبرې جوړې وې. په تېره بيا دوه مقبرې يې چې د جګو ګونبزو لرونکې او ښاپسته مزين شوې وې، د يادونې وړ دي. د ګونبزو خښتې هم ډېرې ښکلې او ځلانده برېښېدلې. له دې امله له ليرې څخه يې يوه برېښنده ښه تيولې وه. ملتان د ځېلو ورېښمو او غاليو له پلوه ډېر نامتو دی. څو که غالۍ يې له فارسي غاليو سره پرتله کړو، نو کيفيت يې دويمې درجې ته راټيټېږي. د ملتان تر شاوخوا سيمه او هواره ډېره سمسوره وه او ځريبې خاورې يې لرلې. کروندې د ځاګانو په سويله ښې اوبه کېدلې. د ملتان خلک د بهاولپور وګړيو ته ورته وو. يوانځې دوسره تو پېير موجود و، چې په دغه ځای کې زياتره نارينه داسې برېښېدل لکه چې له فارسيانو سره يې اختلاط کړی وي، سره له دې هم جلاوالی يې په منځ کې موجود او زياتره د اسانو سوارکاران وو. هيئت نولس ورځې په ملتان کې پاتې شو. زما ملګري به هره ورځ د ملتان په شاوخوا کې د ښکار لپاره له اوو يا اتو بجو څخه تر درېو يا څلورو بجو پورې په وېشتلو. ښکار يا د بازونو د ښکار لپاره وتل. نو په دې ډول موږ ته ددغې سيمې د کتلو او مشاهدې ډېر ښه چانس په لاس راغلی و. د ملتان ځمکه هواره او خاوره يې ډېره ښه وه، خو زياتره کلي او يا د کليو ډېره برخه ويجاړه او د کنډوالو په څېر وه. دغه راز ددغې سمسورې او پراخې زراعتي سيمې د ترابيدو ځينې نورې نښې هم ليدل کېدلې. سره له دې هم ددغې ځمکې نيمايي برخه تراوسه پورې کرل کېدله او د اوبو لګولو غوره وسيله يې فارسي څرخونه (ارټ) ګڼل کېدل. د ملتان زراعتي توليدات غنم، ارزن (ورېجې)، پنبه (مالوچ)، تيپر، ګازرې او نيل وو (يو ډول بوټی چې نيلي رنګ ځينې باسي. ژباړن) دغه راز دانه نيم

(Neem[1]) او خرما ونې د پیپل (Peepul[2]) له ونو سره هغې او دغې خوا ته لیدل کېدلې.

د دریاب د غاړې غیر زراعتي ځمکه د تامارسک Tamarisk (غز) په ګڼو ونو پټه شوې وه. د دغو ونو په منځ کې ولې (د شلو فوټو په جګوالي) هم ځای په ځای ولاړې وې. د دریاب له غاړې څخه لې څه لیرې لوڅه ځمکه نظر ته راتله، چې په ټیټ او پرک ډول بوټي په تېره بیا اوږده غوټه غوټه (ګېډۍ ګېډۍ) وابښه او یو څه د خرما ونې خورې شوې وې. د ځنګلي مرغانو بېل بېل ډولونه پیدا کېدل. ژمي د استوګنې په وخت کې د ملتان هوا ډېره په زړه پورې وه، د لمر ختلو پر مهال د تودوخې ډېره کښته درجه ۲۸ وه، د شپې به پرخه اورېدله، خو د ورځې هم څه ناڅه توده وه.

موږ په دې ډول په ملتان کې د اوږدې مودې لپاره د اوښانو د پېرودلو او کراکولو د ضرورت له کبله او .... دغه راز مو دلته د کابل د پاچا مبلمه پال[3] په هیله او هم د پاچا په هکله د معلوماتو د پیدا کولو لپاره زیاتې ورځې تېرې کړې. مبلمه پال ددې لپاره استول کېده، چې موږ د افغاني قبیلو سیمو ته تر ننوتلو وروسته بدرګه کړي. همدا شان په ملتان کې مو له هندوستان څخه راوستلي اوښان له ملتاني اوښانو سره بدل کړل. د سپاهیانو لپاره د تودو جامو چمتو کول او د هیئت د زیات شمېر ملګرو لپاره د اسانو راټیول بل فعالیت و، چې ددغې سیمې له عادت سره سم مو ترسره کړ.

ژمي د تېرېدو د وخت لویه پېښه ددې ولایت له ګورنر سره زموږ کتنه وه. ددغه نامتو حکمران نوم سرفراز خان و، څرنګه چې د هند په سیمه کې یې حکومت و، د نواب لقب یې درلود. دی په ځته د سدوزیو د شاهي قبیلې په افغاني کورنۍ پورې تړلی و، خو پلرونه یې ډېر پخوا په ملتان کې مېشت او خپل آرې مشخصات یې په زیاته اندازه له لاسه ورکړي وو. دی د هیئت په رسېدو سره زښت زیات اندېښمن شو او ددغه خبر په اورېدو یې د بې باورۍ او بدګومانۍ حالت غوره کړ. له دې امله یې د ښار دروازې زموږ په مخ وتړلې او هیڅ یوه سړي او یا زموږ بدرګه والو ته د ننوتلو اجازه نه وه، خو په هغه صورت کې چې چا به اجازه نامه ښکاره کړه، نو ښار ته یې د ننوتلو امکان درلود. دغه راز هغه د خپل ګارډ یا محافظینو شمېر دوه واره زیات کړ او موږ له یوې کره منبع څخه واورېدل، چې دده په دربار کې جرګه والو په دې ټکې

[1] Melia Azadarchta
[2] Ficus Religiosa
[3] هغه افسر او منصبدار چې پاچا به له خپلې خوا نه د میلمه د ښه راغلاست لپاره لېږه، په تېره د هغه میلمه لپاره چې شاه به د زیاتې پاملرنې لوښتنه ورته کوله

باندې چې هیئت به ښار د ګوروړۍ لور ته وخوځوي او یا به له پاچا ته ددې ځای پرېښودل خپل ځان ته وغواړي. ډېرې خبرې اترې وکړې. سره له دې هم سرفراز خان موافقه وکړه، چې د دسمبر په پينځلسمه نېټه له ما سره وګوري. له دې امله ما يوه ستړه خېمه ده د بدرګې لپاره ودروله. د خیمې يو لوری خلاص و او د ننوتلو له ځای څخه د شلو ګزو په اوږدوالي دوه تري تهوکران د خیمې په مخ کې وغوړول شول او په دواړو غاړو یې يو شمېر چپراسيان، چې ځانګړې کالي يې اغوستي وو، ودرېدل. ددغې ولې د ليکې تر شا نور کارکوونکي هم ولاړ وو. په دې ډول د مېلمنو ننوتلو لپاره د خيمې تر خولې پورې يو شل متري دالان جوړ شو. د خيمې په لور غځېدلي سړک باندې هم د عسکرو ليکه ولاړه وه. مستر ستراچي د ملتان والي (سرفراز خان) د ښه راغلاست لپاره لاړ او ويې ليدل، چې نوموړی په يو سپين آس باندې چې د سرو زرو لوموني (براق) يې درلودل، سپور او افسران او درباريان يې په اړخ کې له ستړو بېرغونو سره ليدل کېدل. له ده سره دوه سوه سواره او درې زره پلي عسکر هم بدرګه وو. د ښه راغلاست او ملاقات ګڼې ګوڼې او د ګڼتنې بې نظمي، د مستر ستراچي له خوا له هرڅه څخه د زياتې يادونې وړ دي. ګورنر ستراچي ته له فارسي دستور سره سم هرکلی ووايه. دوی دواړه يوځای د خيمې لور ته رارۍان شول. کله چې دوی خيمې ته نږدې راورسېدل، نو ګڼه ګوڼه، فشار او بې نظمي زياته شوه، په ځينو برخو کې د افرادو ترمنځ اخ و ډب وشو او د يوه بل مخې ته ودرېدل. په بل ځای کې سپاره لاندې ولوېدل. مستر ستراچي هم نږدې و، چې ځمکې ته ګوزار شي، خو په ريړ او خواري يې ځان ټينګ کړ. کله چې دوی د خيمې شاوخوا ته ورانديې راغلل، نو لاره يې ورکه کړه او د سپرو د کرښې منځ ته يې په داسې ګړندیتوب وروداننګل، چې د بېرته ستنېدلو توان يې نه درلود. ځکه چې د تيارېدو لاره ورکه شوه، نو په دې ډول د خيمې د په لور د خلکو څپه وخوځېدله او د چپراسيانو ولې تيت او پرک شوه. پښې پاکوونکي غوړېدلي تهوکران څيرې او تر پښو لاندې شول. د خيمې پرې د زيات شدت له مخې بې ځايه شول او نږدې وو، چې ټوله خيمه زموږ په سر راولوېږي.

د خيمې په دننه کې ازدحام دومره زيات شو، چې سملاسي يې تياره جوړه کړه. والي او ده لس تنه ملګري کېناستل. پاتې کسان وسله وال افراد وو. ګورنر دا ډله د خپل ګارډ په څېر ټاکلي وه او بل هدف يې نه درلود. والي د لنډې مودې لپاره کېناست. خو په دغه وخت کې يې په ډېره بېړه تسبيح (تسپې) اړولې او ما ته يو يې څو ځله د (ښه راغلاست، ډېر ښه راغلاست) کلمې تر هغه حده تکرار کړلې، چې څو يې کولای شول. په پای کې يې دا ووېل، چې ګڼې ګوڼې دا ويره پيدا کوله، چې زحمت او کړاو رامنځ ته کړي. له دغې څرګندونې وروسته هغه بېرته ستون شو.

سرفراز خان ډېر ښاېسته ځوان سړی و. هغه فارسي ډوله کالي اغوستي وو. پر سر یې خولۍ او د خولۍ په شاوخوا یې د شال لونګۍ تاو کړې وه. ده په روانه فارسي خبرې کولې.

ده ملګري تندرست، ښکلي او د کتنې وړ افغانان وو. ډېر اکثرو یې ښې جامې اغوستې وې، خو د دوی په لباس کې کوم تنظیم او ترتیب نه لیدل کېده. په همدغه مازیګر زه هم د والي کتنې ته ورغلم. دی په خپل یوه باغ کې د سترې چترۍ لاندې په یوه چوتره (تیراس) کې ناست وو.

ده شاوخوا کې یوه ستره ډله په ښه نظم سره ناسته وه. د دوی په ځیرو کې تر هندي آریاو سپېدونکیو بېل ځرګندېدل. خو د فارسیانو په شان په فاخره جامو پټ نه وو. سینګار یې نه درلود. نوباب Nobab (ښایي نواب وي. ژباړن) (سرفراز خان) اوس له هر ډول خطرې ځخه خلاص او اجتماعي و او په زیاترو برخو کې متوکي برېښېده. کوم وخت چې موږ په ملتان او د ملتان په ګاونډیو سیمو کې وو. له ما سره پاچا د هر کاره، باشي، مرستیال ملا جعفر سیستاني یا خبریال او نورو زیاتو کسانو کتنې کولې. له یوه تن سره زما معامله د ملتان د دربار د مشخصاتو د ځرګندولو لپاره غوره ده، چې یاده شي. د نواب تره سکندر خان یوه ورځ زما له کمپ سره نږدې ښکار کاوه. احوال یې راولېږه، چې ده درې ترخوګان په لومه کې بند کړي او هیله یې ځرګنده کړه، چې زه هم په دغه ښکار کې برخه واخلم. ما دا غوره وګڼله، چې معذرت وړاندې کړم. خو یو محلي ځوان (آري او سپېدونکي) مې له یوه مودبانه پیغام یو ځه باروتو (د ټوپک دارو) او یو دوربین سره هغه ته واستاوه. په بدل کې سکندر خان یو بې ساری آس او یو ښکار شوی ترخوګ زما په ویاړ راولېږل. له دې امله هر څه سم وو. خو دوه ورځې وروسته سکندر خان زما سوغات بېرته راواستاوه او هیله یې وکړه، چې ده آس بېرته ولېږم. چې ده ته له انګرېزانو سره د معاملې د تور له کبله د بند یا د اعدام خطر و.

د دسمبر په شپاړسمه نېټه موږ د آسیین چې دلته چناب بلل کېده، غاړې ته وخوځېدلو (مخکې له دې چې دا دریاب دلته راورسېږي، د هایداسیس او هایدراوتس اوبه له ځان سره راوړي) موږ د دسمبر په یوویشتمه نېټه له دریاب ځخه واوښتو (زموږ بارونه ځو ورځې له موږ ځخه مخکې واړول شول). له دغه میدان ځخه موږ لومړی ځل د افغانستان غرونه ولیدل. دا غرونه لویدیځ خوا ته په ډېره فاصله سره لیدل کېدل او هرومرو د سلیمان د غرونو یوه برخه یې جوړوله، چې د غرونو دا لړۍ د ډیره غازي خان په شمال لویدیځ کې له ملتان ځخه اویا اویا اتیا میله لرې پراته وو. بالاخره موږ خپل د اړتیا وړ وسایل بشپړ کړل، د کندهار په لور د سفر د کړاوو په هکله مو یو شمېر پلانونه جوړ کړل، خو په دغه وخت کې مو

واوریدل، چې شاه د کابل په لور روان شوی دی. له دې امله موږ خپل مزل او تګ لاره د دسمبر په ۲۹ نېټه بیا ونیول او له یوې ورځې وروسته بیا د بیدیا څخه په تېرېدلو پیل وکړ. دغه بیدیا له شماله تر سویل پورې ۲۵ میله اوږده وه، خو سور یې په دغه ځای کې دومره لږ و، چې په دوو مزلو کې ترې پورې وتو. له بلې خوا له شمال څخه د سویل خوا ته یې پیچومې درلود. دا هم باید ووایو، چې دغې بیدیا د اندس او هایداسپیس دریاب ترمنځ هېواد هغه برخې تولې پټې کړې وې، چې د دغو سیندو اوبو خړوبولای نه شوې. دا بیدیا د اوچ (Ooch*) له عرض البلد څخه چې پکې د دواړو دریابونو خړوبې شوې ځمکې سره یوځای کېږي، پیل او د مالګې تر غرو پورې خوره شوې ده. د خړوبې شوې ځمکې خاوره داسې بریښېدله، چې له بیدیا څخه د سیندو او د هغو د څړیو غاړو په وسیله رابېله شوې وي. موږ دغې سیمې ته چې د آسیسین دریاب لویدیځ خوا ته په څو میلې کې پرته وه، ورننوتلو. د بیدیا او زراعتي ځمکې ترمنځ بېلوونکې کرښه په ښکاره توګه لیدل کېدله. زموږ په شاوخوا کې شګلنې غونډۍ او کوچنې بوټي (Phoke او Burs) خواره وو. دا ډول نباتات هم په زیاته اندازه نه وو او زموږ د څارویو د اړتیا خوراک یې هم چمتو کولای نشو.

ددغه ځای غونډۍ د بیدیا تر غونډیو ټیټې وې، خو رنګ یې خړ وو. داسې چې صحرایي غونډۍ سور وزمه ژېړې بریښېدلې، ددغې سیمې اوبه هم مالګینې غونډۍ وې. په دریم مارش کې موږ د سند دریاب (اندس) خړوب شویو ځمکو ته ورسېدو او د دسمبر د یو دېرشمې ورځې په سهار مو، مستر ستراچي او بریډمن مکارتني درې واړو ددغه نامتو سیند د غاړو لیدل پیل کړ. له موږ سره په اوښ سپرو یو لاربنود (ژباړن)، څو تنه سپاهیان او درې یا څلور تنه مزدوران، چې په اوښانو او آسانو سپاره وو، مل شول.

موږ له یوې څړیې ځمکې او خاورې تېر شو، چې په هغې کې اوږده واښه او یو ډول ونې چې ولو (بید) ته ورته وې، په ښه شان لیدل کېدلې. دغه راز دلته ځای په ځای کروندې او پټې معلومېدل، چې د سیمې سمسورتیا یې لا پسې زیاتوله. ورځ خړه پړه او آسمان له وریځو ډک و. کله کله د باران څاڅکي ورېدل، تر غرمې وروسته شپېو پورې یو تند او سوړ باد چلېده. د ټولې لارې په اوږدو کې غونډۍ په ښکاره توګه لیدل کېدلې. طبیعت ښکلې بڼه نیولې وه. له لیرې څخه مو درې لړۍ غرونه سترګو ته راتلل. وروستۍ لړۍ چې ډېره جګه وه، ډېر څله د وریځې له لامله

* اوچ Ooch یوځای دی او هغه عرض البلد چې له دغه ځای څخه تیرېږي، د اوچ عرض البلد په نامه یادېږي. ژباړن

په دې شک کې ولوېدو، چې آیا دا جګوالی په رښتیا غرونه دي او که وريځې؟ کله مو چې غونډيو ته کتل د وريځو غټې غونډارې يې پر مخ راغلې او شمالي غواړې يې زموږ له سترګو پټې کړې. لويديځ خوا ته د غونډيو منځنۍ برخې وريځو نيولې وې، په دې ډول ځوکې او تل يې په ښه شان ليدل کېدل. بله ورځ وريځې تېرې شوې او هوا صافه وه، د غرونو او غونډيو سرونه سپينو واورو پټ کړي وو. کله چې سيند ته نږدې راورسېدو، نو ډېر خوشحاله شو، خو چې غاړو ته يې نږدې شو، دومره زيات ه اغېزه يې رابانديې ونه کړه.

اندس د خپل مشهور نوم او د هغه زړه راښکون په ځنګ کې، چې له دې کبله يې پيدا کوي، چې د هند سرحدي کرښه يې جوړه کړې ده، په خاني ډول او هم د هغو لوړو غونډيو له کبله، چې ددې ځای د شا انځور يې جوړاوه، ډېر پر تمين و. سره له دې هم ددغه انځور په ليدلو سره يو څه خواشيني شو، هغه دا چې د سيند په منځ کې يوه غونډۍ داسې پر ته وه، چې اوبه يې په دوو برخو وېشلې، نو له دې لامله د اوبو د جريان اغېزه يې خرابه کړې وه. زموږ د درېدو له ځای سره نږدې په سيند کې نورې غونډۍ او د شګو موږې هم څرګندېدلې، د سيند اوبه تر ځوکو او ژېو رسېدلې وې او په ډېر ژوروالي او مستۍ سره روانې وې. د سيند په غاړه مو له يوه آري وګړي (د سيمې اصلي اوسېدونکي) سره خبرې اترې وکړې. زموږ ژباړن له دغه سړي سره مفاهمه پيل کړه، د دوی خبرې موږ ته ډېرې عجيبه وې او په ډېره دلچسپي سره مو واورېدلې. د سيند پورې غاړې ځمکې بلوڅي خلکو د استوګنې لپاره غوره کړې وې. په داسې حال کې چې نږدې غرونه د يوې زړورې قبيلې، چې شيرواني نومېدل، د استوګنې لپاره تپاکلي وو. د غرونو په يوه بله څنډه کې ځينې خلک او کلي وو، چې موږ يې له نامه سره بلد نه وو او يواځې د نقشې له مخې مو ورسره اشنايي درلوده. ترجمان هم په دې اړه کومه پېژند ګلوي نه درلودله. هغه څه چې موږ درک کړل دا وو چې له غرو څخه هغې خوا ته ځينې عجيبه وحشي او نوي شيان شته. هيله مو وکړه چې يوه ورځ يې ليدنې ته لاړ شو او په هغو کې پلټنه وکړو او خپل معلومات بشپړ کړو.

د لومړي ځل لپاره موږ اندس له اودو دا کوت (Oodoo da Kote) څخه وليد. له دغه ځای څخه د کاهيري Kaheree تر ګودره پينځه اويا ميله واټن و، چې د سيند او بيديا ترمنځ يې بېلوونکې کرښه جوړوله. د ښکار په وخت کې به کله چې د سړک لويديځ لور ته ولاړ وو، نو د سيند څنډو، ښاخونو او لندو شګو د غزونو او يا ډېلو (نيزاريانو) په ګڼون تګ لږ څه له خنډ سره مخامخ کاوه. کله چې به ښې خوا ته ولاړ و، نو شګلنو غونډيو وار په وار زموږ وېره له بيديا څخه زياتوله. نو فکر مو کاوه چې بيا بيديا ته ننوتلو، سره له دې هم په دغه برخه کې په ډېر زيار سره زراعتي

ځمکې چمتو شوې وې، چې په هغو کې ډېر ښه غنم، اوربشې، منګړیتې (شلغم) او پنبه (صالوچ) لیدل کېدل. د پټیو په ګرد چاپېر کې د بوټو او یا د ولو (بید) د ښاخونو یوه کتاره تاوه شوې وه. دغه راز کله کله د کلکو پوزیو په واسطه پټي چارچاپېره بندېدل. د دغې سیمې کورونه له پورتنیو موادو څخه جوړ شوي تر نظر راتلل. د کروندو تر اړخ موږ، د کرنې د ځایونو د پاکوالي په لیدلو چې د هندوستان پرخلاف ډېر پاک وو، هک پک او اریان پاتې شو. دغه ځایونه په ډېره منظمه توګه چاپېره (احاطه) شوي او په هر یوه کې داسې دروازې کېښول شوې وې، چې هره یوه یې له دریو څلورو لرګو یا میلو څخه جوړه شوې وه. په دغه راز محوطه کې د سرو ډېران (انبار)، د څارویو لپاره یې سیوري او داسې نور شیان موجود وو. د لاسي ژمیلونو لیدل او څارویو ته منګړیتې ورکول زموږ لپاره نوي شیان وو، چې مو ولیدل. د سیند د غاړې ودانیو زموږ پاملرنه ځانته واړوله. دا ډول کورونه د کلکو ستنو (متهو) یا (پایو) پر سر له ځمکې دوولس یا پنځلس فوټه جګ جوړ شوي وو. داسې راته وویل شول چې دا کورونه ددې لپاره جګ اباد شوي، چې د سیند د اوبو د لوړېدو (طغیان) له لامله خلکو ته په هغه وخت کې پناه ورکړي، چې اوبه په دواړو غاړو کې لس یا دولس کاسه (Coss) (کروه) (شل یا څلورویشت میله) ځمکه لاندې کوي.

ددغې سیمې خلک ډېر صدني او د ښو کړو وړو خښتن وو. د دوی څېرې د ملتان او بهاولپور تر خلکو ډېرې ښکلې او ارامې برېښېدلې. هر څومره چې د شمال خوا ته تلو، نو په هماغه اندازه د وګړو بڼې او طبیعي جوړښت د اصلاح خوا ته نږدې کېده، څو چې ګودز ته ورسېدو. د وګړیو کالي ډېر سم او ښکلي وو. د سهیل خوا ته هم خلکو سپین او یا شنه نخي او زده کالي اغوستي وو. د بدن کومه برخه یې لوڅه نه برېښېدله. دوی د پېرې او د ښه عادت او درښت له پلوه، د هند د مولویانو په څېر څرګندېدل. دلته خلکو نسواري خړ وزمه کرتې، چې له وړیو جوړې او ښه جنسیت یې نه درلود، اغوستې وې او شمالي لوري کې دا ډول جامې ډېر عمومیت لري. هلته ټولو خلکو رنګ لرونکې جامې، نیلي، سرې او یا چارخانه جامې اغوستلې. د لونګیو په ځای یې وریښمینې خولۍ په سر وې، چې دا ډول خولۍ د ویلزي ټرپیو څخه لیرې نه وې او دومره ښایسته نه معلومېدلې. زموږ تم ځایونه زیاتره په سترو کلیو کې وو. ددغو کلیو په لړ کې یو هم د لیا Leia په نامه بلل کېده، چې دا نوم یوه ولایت ته هم ورکړل شوی و. دا کلی په خواره ځمکه کې آباد شوی او پنځه سوه کورونه یې درلودل. په هر یوه کلي کې زیارتونه د هماغو زیارتونو غوندې وو، چې پخوا مو لیدلي وو. په دغه لړ کې تر ټولو ښکلی زیارت د محمد راجان زیارت د یادونې وړ دی. دا زیارت په هغه کلي کې دی، چې په همدغه نامه یادېږي. دا زیات

په اته څنډیزه توګه څلور پوړیز ودان شوی او په مخ یې ښکلې او رنګینې خښتې لګول شوې دي.

د لومړي پوړ په هره یوه څنډه او کونج کې یو برج او په سر یې منار جوړ شوی او ډېره په زړه پورې ښه یې نیولې ده. دغه زیارت ډېر نامتو او د کتنې وړ شیان لري، چې په پرله پسې توګه لیدل کېږي.

دغه راز زه باید هغه جګه غاړه یاده کړم، چې د لیا له شمالي پړاو نه تر ګودره پورې زموږ د لارې په ښي لوري غځېدلې وه. داسې ویل کېدل، چې دا غاړه یو وخت د سیند ختیزه غاړه وه او ددې ځای ځرګندونه هم ښه له دې ځرګندونې سره سمون خوري. په لیا کې له ما سره دوه دراني سپاره مل شول او دا لومړی وار و، چې ماته ددغې کتنې موقع په لاس راغله. دوی دواړه د سیمې د ګورنر (والي) له خوا رااستول شوي وو، څو ما خپلې منطقې ته بدرګه کړي. دغو کسانو اوږدې بې لستوڼو کرتۍ چې څنډې یې چرمي وې، اغوستې وې، یو تن یې ډېر ښاپسته او جګه پوزه یې درلوده. ځیره یې په عمومي توګه ډېره په زړه پورې وه. دویم ملګری یې په رنګ تور او ځیږه ښه یې درلوده. ددغه سړي پر سر د قره قلي خولۍ. د فارسیانو په دود لیدل کېدله، خو د فارسیانو په پرتله لږه ټیټه وه. په داسې حال کې چې لومړي تن د یوې خولۍ په سر وریښمینه لونګۍ پیچلې وه. دواړه سړي ډېر مدني او د جدي پاملرنې خاوندان وو. دغه راز ما په لیا کې د شاه یو فارسي ملګری او یو ځوان هندو، چې د مدد خان دیوان وروړ و، ولیده. دغه هندو سره له دې چې د افغانانو په څېر کالي یې اغوستي وو، خو خپل اصلي علایم یې هم ساتلي وو. د ټولو خبرو په لړ کې ماته دا ډېره په زړه پورې وه، چې دغو خلکو د حکومت او داخلي شخړو په هکله ډېرې ازادې او ښکاره خبرې کولې. ددغو خلکو په څنګ کې چې په ښار کې مو ورسره لیدنه وکړه، ځینې نور خلک زموږ کتنې لپاره ډېر لېوال وو او موږ ته دا موقع په لاس راغله، چې له دغو وګړیو سره وګورو او د دوی په هکله څو ټکي ځرګند کړو. ځینې وخت زموږ سره د تګ په لار کې یو شمېر خلک په تېره بیا ځینې سپاره مله کېدل. یا دا چې له کلي څخه به دوه یا درې تنه زموږ د لیدنې لپاره راخوځېدل. دا کسان زیاتره په اسپه سپاره او پیهان په یې تر شاه ځغاست. اوږدې نیزې به هم ورسره وې.

دوی ډېر مدني برېښېدل، زموږ د لیدلو نه خلکو ته په ذهن کې عجیبه خیالات پیدا کېدل. دوی زموږ د دین او ملت په هکله معلومات نه درلودل، موږ یې کله سیدان، کله مغول او ان هندوان ګڼلو.

ځینو خلکو داسې باور درلود، چې له موږ سره په بکسونو کې ستر توپک شته او یا دا چې دوی تصور کاوه، چې موږ یو ډول ځانګړي کوچنې صندوقونه لرو، چې

کولای شو دغه صندوقونه متفلق او د هر یوه په وسیله نیمایي ولـه خلک بې لـه دې، چې موږ ژوبل شو. ووژنو. ځینو نورو فکر کاوه، چې موږ مړه شیان ژوندي کولای شو. په بله وینا بې سا موجوداتو ته سا پوکولای شو. په ولس کې داسې کیسې جاري دي، چې موږ په ملتان کې د لړګي یو پسه ته سا ورکړې او ژوندی کړی مو دی. وریسې دغه پسه مو په یو سړي خرڅ او پېرودونکی تر هغه وخته، چې د پسه خوړلو ته یې اقدام کړی نه و، نه پوهېده، چې رښتیا پسه له لرګیو جوړ دی او که له غوښې څخه؟ خو کله چې د غوښې خوړلو ته یې رجوع وکړه، نو پوه شو چې د پسه اصلي مواد څه شي دي؟.

د اندس له ګودر سره مو د سکانو یوه ډله سوداګر ولیدل، چې دامان ته د یو ډول طبي بوټو مدر (Madder) د رانیولو لپاره تللي وو. دغو سکانو د افغاني قبایلو په اړه وویل، چې دا خلک په مسافرو باندې مهربان دي او په خپلو کړو وړو کې ډېر پاک او سپېڅلي دي، خو د دغو قبیلو په لړ کې وزیر یو څه ساده او بې رحمه وګړي دي او له نورو څخه توپیر لري.

د جنورۍ په اوومه نېټه د کاهیري په ګودر کې له اندس څخه واوښتلو. د اندس اصلي بهیر او په یو زر اولس ګزه پلنې بهېدلې، خو له دغه اصلي جریان څخه څو ښاخونه بېل او له هغو څخه یو یې په دوه سوه پنځوس ګزه پلنه ځمکې کې بهېده. له دریاب څخه په یوه پلنه او سوروره بېړۍ کې، چې د ښنتر لـه لرګیو څخه جوړه وه، تېر شو. د دغې بېړۍ ظرفیت لـه دېرشو څخه تر څلوېښتو ټنو (Tons) پورې رسېدلای شو. زموږ اوښان ګونډه کړی شول (څلور واړه پښې یې کت وتړل) او د نورو مالو په څېر مو بېړۍ ته وغورځول. آسونه مو هم په بېړۍ کې پورې وېستل، یواځې هاتیان پخپله په اوبو کې لاهو او د لامبو په وسیله یې خپل ځانونه پورې غاړې ته ورسول، چې د دوی ګډېدل په اوبو کې مې د سند د خلکو د هېښتیا سبب شول. ځکه امکان لري، چې د دغه ځای خلکو د دغه فیلان په سترګو لیدلي نه وي. له ګودر څخه تر ډېره، اسماعیل خان پورې پېنځه دېرش میله واټن و. د دغې فاصلې اوږدو کې جګ ګڼ بوټي او اغزي شنه شوي وو، چې په منځ کې یې هر ډول جنګي مرغان او حیوانات له زرکو څخه نیولې تر خوګانو او پړانګانو پورې لیدل کېدل.

دلته کرنه ډېره پرمختللې او ښه وده یې کړې وه، خو سره لـه دې هم د ساحې لـه منځې یې دومره پراختیا نه درلوده. اوبه پرېمانه او خاورې ډېرې څړېښې او حاصل خېزې بریښېدلې. لـه دې پلوه د سیندونو په وسیله خړوبې شوې ځمکې او هوارونه ډېر نامتو او غوره ګڼل کېږي.

د جنورۍ په یوولسمه نېټه د اسماعیل خان ډېرې ته ورسېدلو او د دغه ایالت لـه حکمران فتح خان نومي سړي سره، چې په نخته بلوڅ و، وغږېدو او د پېژند ګلوۍ

کتنه مو ورسره وکړه. تومورې حکمران د محمد خان مرستیال ګڼل کېده. محمد خان د پاچا له خوا د (لیا) د سیمې غونډې د ډېره اسماعیل خان اداره کولو لپاره ګومارل شوی و. فتح خان له برمه ډک کالي اغوستي وو او د یوې ډلې پلیو افرادو، چې خوارې جامې یې اغوستې وې او یو شمېر سپرو کسانو چې هغوی هم په خوارو اسانو سپاره او په اوږدو نېزو مسلح وو، له خوا بدرګه کېده. ده او د هغه بدرګه والو د خپل ځښتن د ستروالي ستاینه وکړه. دغه راز دوی د خپل واکمن د شلو چونیو، یو شمېر توپونو او ځلوښتو پښانو چې شپه ورځ د توپونو د مردکیو په جوړولو لګیا وو او داسې نورو موضوعاتو یادونه او تعریف وکړ. فتح خان د ورځې په اوږدو کې شپږ بوتله کابلي واین (یو ډول شراب) او دوه د عطرو ډکې (بوتلونه)، چې په ختیځ کې ډېر نامتو او له ګلابو ځخه جوړ شوي وو او د بیدي مشکو په نوم یادېدل، د سوغات په توګه راولېږل. په اسماعیل خان ډېره کې تقریباً یوه میاشت د مېلمه پال لپاره ټال شو.

د ډېره اسماعیل خان وړوکی ښار له اندس ځخه د سلو مترو په لېرې والي د کجورې (خرما) په یوه ګڼ ځنګل کې پروت دی. د ښار محیط یو نیم میل او ترې تاو شوی دېوال له اومو خښتو ځخه جوړ شوی و. نو په زیاترو برخو کې ړنګ او زیانمن بریښېده. د ښار اوسېدونکي زیاتره بلوڅ ګڼل کېدل. سره له دې یو شمېر افغانان او هندوان هم دلته مېشت وو. ورووستی ډلې په ښار کې یو عبادتځی درلود.

د سیمې ولس بلوڅان او جټان وو، چې د دریاب د مخامخ غاړې اوسېدونکیو سره یو شان بریښېدل. موږ دلته د دامان زیات شمېر افغانان ولیدل، چې ګڼ وږه وېښتان یې لرل. دوی لویې لونګۍ پر سر او د پسونو د پوستکي چپنې (شاید پوستین وي. ژباړن) یې اغوستې وې. ځیږې او عادي بڼې یې درلودې. خو په کړو وړو او عاداتو کې ډېر پاسته او مهربان وو. زموږ د کمپ په شاوخوا کې به زیاتره وخت د سپرو ډلې چې له لیرې ځایونو ځخه زموږ د لیدنې لپاره راغلي وو، ولاړې او په ډېره هېښتیا به یې زموږ پېژند ګلوي ترلاسه کوله.

دلته زموږ د کمپ په شاوخوا کې د ګرځند شپنو کېږدۍ او زیاتې رمې په یوه پراخه ناوه کې خورې شوې وې. له رسېدو یوه ورځ وروسته د دغو شپنو خوا ته ولاړو، ځو له یوه سره خبرې اترې وکړو. په دوی کې موږ یو تن چې په قام خروټی و، زموږ د کتنې لاندې راغی. خروټي د توخو پوونده قبیلو په لړ کې ډېر تروه او شول بریښي. د دوی د کېږدیو او کمپ په لوړ مو لس میله واټن په سپرلۍ سره وواهه. دلته دوی د یوې داسې کلکې او متینې ځمکې په مخ، چې د بوټو د Jaund او Kureal په نامه بوټي په واسطه پټه وه، مېشت وو. په ښکاره توګه د دغې ځمکې

خاورې څرېبې دې، خو ورته پاملرنه نه شوې وه. د لارې په اوږدو کې مو يو شمېر افغانان وليدل، چې د پنځوسو په شاوخوا کې د اوښانو يوه ګله يې د ډېرې خوا ته روانه کړې وه. د اوښانو په لړ کې يوه يې سپين رنګ درلود او سترګې يې شنې (آسماني رنګه) وې.[1] دغو افغانانو په فارسي او هندوستاني خبرې کولاى نشوې، دوى ډېر مدني خلک وو. سپين اوښ يې تر هغه پورې چې زموږ آزموينه بشپړه نه وه، درولی و. دوى موږ ته خپلې تورې راوښودلې، په ډېره مينه مو ورته وکتل. ځکه ددغو تورو موټې له هندي او فارسي تورو څخه جلا برېښېدل. دا خلک د هغه هېواد او سيمې له وګړيو سره چې لږ څه مخکې مو وليده، ورته وو. يوازې په دومره توپير چې يو څه ماهر او ښکلي ښکاره کېدل. بالاخره د لس ميله واټن تر وهلو وروسته کمپ ته ورسېدو. کمپ په داېروي توګه درول شوی و او خيمه يې له تسواري شړۍ څخه جوړه وه، چې د دوو نېغو ستنو په وسيله جګه درول شوې وه. د کېږدۍ د دوو نېغو (عمودي) ستنو په سر يوه افقي (پرته) ستن کلکه شوې وه. د کېږدۍ دېوالونه د اغزيو په واسطه احاطه شوي وو. زموږ په ليدو د دوی هيښتيا رپارول شوه او د دوی له لړ څخه يوه سړي، چې په هندوستان کې يې شپې ورځې تېرې کړې وې، په هندوستاني ژبه له مانه پوښتنه وکړه، چې تاسو څه شي دې خوا ته راوستلئ؟ په خپلو ملکونو، کانپور (Kawnpore) او لکنهو Luknow او نورو ښايسته ځايونو باندې بسيا (قانع) نه شوئ؟ ما په ځواب کې ورته وويل: موږ د ملګرو په څېر دلته راغلي يو او د پاچا ليدو ته روان يو. تر دې خبرې وروسته سملاسي دوی ته ګران شولو او د دوی صميميت مو ترلاسه کړ.

د کېږديو زيات شمېر خلک زموږ په شاوخوا راغونډ شول. د ماشومانو شمېر زيات او ټول يې ښکلي او تندرست وو. نجونو يو څې پوزې درلودې او تر هغه ځايه، چې ما وليدې، يهودي ډوله بڼې يې درلودلې. نارينه په عمومي توګه تور وو، خو ځينې يې ډېر ښکلي او روغ رمټ ښکارېدل. يو ځوان سړی په خاص ډول زموږ مخ کې ودرېد او په چوپه خوله او هيښتيا سره يې څير څير کتلو. ده بڼه او څېره يوه آيرلنډي کروندګر ته ورته وه. دغو سړيو په اکثر ډول جګې پوزې او ټيټې ونې درلودې، ځينو يې تسواري ورېښمي غټې کرتۍ اغوستې وې، خو زياترو يې سپينې نغې تېوكران لرل، دوی ټولو سپين پټکي پر سر و، خو داسې برېښېدل چې ډېره موده يې پرېمينځلي نه وي. ددغه پوونده خلکو نارينه د ښځو په هکله ډېر زيات کينه ګر نه معلومېدل، نارينه، ښځې او ماشومان زموږ په شاوخوا کې راغونډ شوي

---

[1] دغه اوښ زموږ د هيئت يوه زلمي راوړيو او تر هندوستان پورې يې له ځان سره يوت، هلته يې چانه سوغات ورکړ يه پای کې زه خبر شوم، چې په لندن کې يې د ننداري لپاره هنداروتون ته راوستلی و

وو.

په کرتیو یې لاسونه راتېرول. د اسونو رکابونه یې د ازموینې لپاره کتل او په ډېره هیښتیا یې د آس په زین باندې د توپانچو ځېدلې کڅوړې خلاصولې. خو دوی هېڅکله د اذیت لپاره کوم کار نه کاوه. دوی له پښتو څخه پرته په بله هیڅ یوه ژبه گړېدلی نه شول. د دوی عادات ډېر مدني او په ډېره خپلواکه او آزاده توگه یې د تڼکو او صمیمیت ښه څرگندوله. ماته دا معلومه شوه، چې دلته دوی درې میاشتې تیرې کړې وې او دوه نورې میاشتې یې هم دلته مالونه پوول. خو ددغې مودې له تېرېدو وروسته اوړی غزني ته رسوي. دوی وویل هغه ځای د دامان په نسبت ډېره لوړه او باندې سیمه ده. سره له دې، چې له ما سره زیات شمېر افغانان او انگرېزان د دوی د محاورې په هره خبره او اړونه پوهېدل. خو زه پخپله ډېر لږ وریاندې پوه شوم. په بله وینا سره له دې چې زما ملگري هر ډول خبرې راته ترجمه کولې. خو بیا هم زه ډېر لږ پوهېدم.

مخکې له دې چې له ډېرې څخه روان شو. زما له ملگرو څخه دوه تنه یانې مستر فریزر او لفټننټ (دویم بریدمن) هاریس له کړاو څخه په یوه ډک سفر ووتل. د دوی مقصد دا و، چې یوې ځوکې ته چې تخت سلیمان نومېږي، وخېژي. تخت سلیمان یا د سلیمان تخت یوه څوکه ده، چې د سیمې د خلکو د عقایدو په اساس د نوح[٤] بېړۍ له توپان څخه وروسته هلته درېدلې ده. دوی په یوه لوړ میدان کې تر دوو ورځو سفر وروسته پېچومي ته ورسېدل. په دغه ځای کې له څلور میله پېچومو وهلو وروسته د دیر او بند په نامه کلي ته ورسېدل، دا ځای د یرې وړې قبیلې میانخېلو (Meeaunkhals) ستر مرکز بلل کېږي. دا یو ښاېسته وړوکی ښار او د یوې سرې ویالې په غاړه، له غره څخه شپږ میله لیرې پروت دی. دوی ته ددغه ځای د مشر د ورور له خوا، چې نوی له ښکار څخه راغلی و، ښه راغلاست وویل شو. یو تندرست او ښاېسته ځوان سړی و، چې لږ څه مېنلې (یو څه زړې) جامې یې اغوستې وې، خو کالي یې په ځان کې جوړ او ښه معلومېدل. لیندۍ او د غشیو کڅوړه یې په شا او د سوی ډوله حیوان نیغه لکۍ یې په لنگی سربېره تومبلې وه. دوه ښکلي تازیان هم ورپسې روان وو. هغه له مېلمنو او نا اشنا خلکو سره ښه ستړي مشي کوله، ده زموږ د خېمې ملگرو ته د غرمې د ډوډۍ حواله ورکړه. ده دا هم ښکاره کړه، چې ده ورور په د دوی ډېره پالنه او هرکلی وکړي، خو د خپل ورور لېدلو ته یې د دوی د تگ په اړه ډېر ټینگار ونه کړ. د غرمې په شاوخوا کې ډېر ښه پلو او د پسه د لم یوه ټوټه په قابو کې راوړل شول، چې خپله ډوډۍ ورسره لنده کړي. بله ورځ سهار عمر خان ددغه ځای مشر د خیمې خوا ته راغی، څو شېبې دباندې ولاړ و. څکه د هیئت ولې کالي اغوستل، نو وروسته له دې چې دوی ملبس شول، دې خیمې ته ورننوت. دی یو ډېر

ښاپسته، روغ رمتې، څه کم دېرش گلن ځوان و، چې توره غټه لونگۍ یې په سر او سپکه شنه چپنه یې اغوستې وه، د چپنې له لستوڼو سره نېږدې د وریښمو کرښې د ټمر پر مخ لیدل کېدلې، دده ځوی ډېر پوست او د ډېر ښه نورمال عادت څښتن و.

وروسته له دې، چې دوی سره معرفي شول، ده هیئت ته ویل، چې د دوی د راتگ په وخت کې د قوم په منځ کې له یوې ولې سره په لانجه اخته وو. لومړي مشر له هیئت څخه وغوښتل، چې هغه ته په دغه کشاله کې سلا ورکړي ان له دوی نه یې هیله وکړه، چې ده د بریالیتوب لپاره یو تاویز هم ورکړي. په دغه وخت کې چې دیر او بند کې* وو، ده ته سواره زلمیان له دوو درېو تنو هندوستانیانو سره، چې دوی هم ورپسې په آسونو سپاره وو او په لاره تلل. ناڅاپه د سلیمانخېلو د قوم یوه ناآشنا او نامعلوم سړي یو هندوستاني د لوڅې چړې په پڅه ځوا درې چړې ورواهه. ددغې پېښې لامل معلوم نه شو. ځکه افغانانو یواځې په پښتو خبرې کولې. په بله ژبه نه پوهېدل. عمر خان پخپله په کابل کې ښه فارسي زده کړې وه، خینې ملایان هم د فارسي په یو شمېر لغتونو پوهېدل. عمر خان هڅه کوله چې زموږ وله له دې سفر څخه منع کړي، ځکه چې دا ډېر خطرناک سفر و، چې په دې هڅه کې بریالی نه شو. داسې لارې چارې یې پیدا کړې، چې دوی دده له خپلو دښمنانو څخه یانې شیروانیانو څخه چې د دوی په سیمه کې د سلیمان تخت څوکه پرته وه، په امن کې وساتي. عمر خان د هیئت ملگري په داسې کالیو کې پټ کړل، چې د سیمې له خلکو سره یې توپیر نه درلود او دا سلا یې ورکړه، چې ټول هندوستانیان شاته پرېږدي او بیا نو دوی د غرو لوري ته وخوځېدل. هیئت د غره داسې ځای ته ورسېد، چې هلته د نښتر گڼې ونې (په شمالي لمنو کې) ولاړې وې. دغه راز دلته د پودین په ډول (ښایي د گرانیت ډبرې وي) ډبرې پرېمانه پرتې وې. په شاوخوا کې زیات شمېر کوچنۍ خوړې (درې) خورې شوې او هره یوه له بلې څخه د یوې نرۍ ژۍ (پوله، موړه او یا غونډۍ) په واسطه بېلېدله. په دغو خوړو کې روڼې او پاکې اوبه جاري وې. هغه لار او پېچومې چې هیئت وربانديې روان و، ډېر کوږ، کږې او مارپېچې د ان په غره کې د لس میله واټن له وهلو وروسته بیا هم څوکې ته ختل درې ورځې نور سفر هم غوښته. له بلې خوا دوی په دې پوه شول، چې د غره څوکې ته تلل د واورې له لاله امکان نه لري. ددغو ټکو په نظر کې نیولو سره هیئت دې ته اړ شو، چې بېرته راوگرځي، څو له خپل اصلي ستر هیئت سره ژر یوځای شي. دوی یوه شپه د شیروانیو په کلي کې پاتې شول، شپه یې په یوه تیټه جونگړه (ښایي دا ډول خونې د اوړي د موسم د تېرولو لپاره په غره کې جوړې شوي وي. ژباړن) کې چې د

* دیر او بند یوه سیمه ده. ژباړن

غولي يوه برخه يې ژوره شوې وه. تېره کړه. د کلي اوسېدونکيو دوی ته ډوډۍ او غوښه ورکړه. خو د غوښې خوند دومره خراب و، چې دوی ځکه ورياندې ونه کړه. غوښې يې په ډېرو ديګو کې ايشولې وې (ښايي پخې شوې نه وي. ژباړن) د غولي د ښا کولو لپاره دوی د سپر د ونې غوړ لرګي (ايزې) لګول، چې ښا يې لړه او د ډيوې په څېر لګېدله او زيات غوړ يې شاوخوا ته توی وو (د دغو لرګو له غوړو څخه رنځړه يا زړنه جوړېدې. ژباړن) دوی د دير او بند نه بېرته ستانه شول او د دغه ځای د مشر له کتنې او هغه ته له سوغاتونو ورکولو وروسته د خپل اصلي کمپ په لور وخوځېدل. دوی د عمر خان د مهربانيو ستاينه وکړه. دغه راز دوی د عمر خان د مخالف ګوند د يوه مشر د پاملرنې له کبله خوښ شول.

د ستنېدلو په وخت کې کله چې دوی د يوه زاړه کلي له کنډوالو څخه اوښتل. نو په دغه وخت کې دوی هسکې نيزې وليدلې او اوه تنه سپاره د دوی مخې ته وړاندې راغلل. د دغو ځلميانو نه مخ کې يو تن وا او له نيکه مرغه دې د عمر خان له خوا استول شوی لارښوونکی و. دا ډله د مشر د وراره په مشرۍ د لارې ځارلو لپاره په مورچل کې ناست وو. د ډلې مشر هم د نورو ځلميانو په ګډون مېلمه پالونکی برېښېده. خو دا ځوان ټولګی د مشر د وراره مېلمانه وو. نو ځکه چې خپل ځانونه يې بشپړ خپلواک تصور کړل. داسې تصميم يې ونيو. چې د قوم له سيمې څخه د وتلو په وخت کې د هيئت مالونه لوټ کړي. سره له دې چې د مشر له خوا استول شوي لارښوونکې ډله دې ته وهڅوله. چې هيئت ته کوم زيان ونه رسوي. سملاسي وروسته د هيئت په ډېرو باندې د يوه تن پلې له خوا ګې وشو. چې ودرېږي. خو هيئت پر ته له کومې پاملرنې خپل تګ ته دوام ورکړ. دا سړی ځای په ځای په ځمکه ولوېد او خپل ټوپک يې د هيئت په لور په ځخه (نښه. نشاني) کړ. په تېره دده د ټوپک نشان په مستر هاريس برابر شو. دلته بيا هم لارښوونکي منځګړتوب وکړ او هيئت بې له کومې تاوان پېښې څخه اصلي کمپ ته راورسېد. د دير او بند ځينې خلک څه وخت وروسته کمپ ته راغلل او د هيئت د هغو غړيو له خوا يې، چې ورسره کتنه يې کړې وه، ټود هرکلی وشو.

د جنوري په پای کې د محمد خان له خوا دا خبر راورسېد، چې په يقيني توګه پاچا د پېښور په لور خوځېدلی دی. دغه راز ده دا هم موږ ته جوته کړه، چې د رتبې والا يو سړی تر رسېدو پورې ملا جعفر سيستاني دا له خوا موږ ته موظف شو دی، چې له هيئت سره يوځای شي. د دربار څو تنو استازيو او ځريو له تګ راتګ څخه وروسته ملا جعفر راورسېد او د حرکت د پيل لپاره مو ځانونه چمتو کړل. ملا جعفر په خپله آرې سيمه کې د ښوونځي سرښوونکی و. چې څه موده وروسته دربار ته د خپلې شتمنۍ د ښه کولو لپاره راغی. ده د سوداګرۍ په برخه کې يو څه مهارت

درلوده او زياتې پيسې يې په لاس کې درلودې. له دو تنو شخصه په استفاده کولو سره يې د پاچا خوښه داسې حاصله کړه، چې د پاچا د بدمرغۍ او غرور ته د تېښتې په وخت کې يو څه جواهرات له هغه شخصه وپيرودل او په دې ډول يې پاچا خوشحاله او ځان يې شتمن کړ. په دغه وخت کې دی سره له دې، چې د يو عادي سوداګر چارچلند يې لاره، بيا هم ډېر امتيازات يې درلودل. دی يو غټ پوخ سړی، هوښيار، چالاک او تېزکی و. خو يو څه اندازه قهرجن او تند خويه هم برېښېده. دده په لارښوونه موږ د فبروري په اوومه نېټه له ډېره اسماعيل خان شخصه وخوځېدلو. ددغې لارې په اوږدو کې د درياب مخکښي غاړې په ځير ګڼې ونې شنې شوې دي، کله چې موږ د مارش (تنګ) د پای ته رسېدو ځای ته نږدې شو. د فارسي يا دراني آسانو يوه ګله مو د لارې په سر وليدله. ډېر ژر وپوهېدو، چې سل اسان د شاه له خوا له يوه مکتوب سره موږ ته رالېږل شوي دي. له دغو آسانو سره ټول عسکري افراد په فارسي ډوله کاليو پټ، جامې او بوټونه يې رنګينه او د پسه له پوستکي ټيټې خولۍ يې (ښايي قره قلي وي- ژباړن) پر سر وې. د دوی د آسونو زينونه د پړانګ په پوستکي او نورو موادو پوښل شوي وو. دغه راز دغو افرادو يو ډول ځانګړي ټوپک (Matchlock) او داسې توري درلودې، چې موټی يې فارسي ډوله برېښېدل. ددغو عسکرو له لږ شخصه ځينو يې غربين لرونکي غټ خولې ټوپک، چې کندافونه يې کوچني وو، هم له ځان سره درلودل. ددغو ټوپکو ميلې نرۍ او سپينې وې، چې په کمربند پورې يې تړلې وې. په عمومي توګه دا ډله ډېر منظمه او ښايسته ليدل کېدله. کله چې د خپل تم ځای ساحې ته ورسېدو، نو دوی د کچرو شل باره ميوه، د کابل انګور او منې موږ ته راولېږل. سازديګر د هغې خيمې لور ته، چې زما له کمپ شخصه نږدې سل ګزه وړاندې درول شوې وه، ولاړم څو د پاچا له خوا رالېږل شوي اعزازي کالي لاس ته راوړم. خيمه له مهمو کسانو شخصه ډکه وه او داسې په درناوي ولاړ وو لکه چې په خپله اعليحضرت هلته حاضر وارسي. ما ته لارښوونه وشوه، چې کاليو ته په درناوي خپل ځان ټيټ کړم. ورپسې يو زري ډوله ځلېدونکې قبا (چپنه) چې د ساټن (د اطلس ټوکر) ليکې يې درلودې، راکړله او راته وروسل شو، چې پاچا پخپله دا جامې اغوستې دي. يو شال زما د ټوپۍ په شاوخوا راتاو او د پاچا ليک په هغه کې وتومبل شو. يو بل دسمال د کمربند لپاره راته تقديم شو. ټولو حاضرينو يوه لنډه دعا وکړه. دغه کالي او شالونه ډېر باارزښته او قيمتي وو.

بله ورځ له يوې داسې سيمې شخصه چې د تيرې ورځې په شان وه، واوښتو او شګلنې ځمکې ته ورسېدو. له دغه ځای شخصه له تېرېدو وروسته د بوسارپور Babarpoor کلي ته راغلو. دا کلی له ډيرې شخصه ډېر لږ کوچنی و. په دغه شپه ډېر سخت باران ووريده، چې ورځ شوه نو سليمان غرونه زموږ اطرافه وارول. ځکه، نو

یوې اوږدې، پوړۍ دغه غرونه په لوړ پټ او ژمي له سترګو نه پناه وو، خو په دغه ورځ په ځلانده، توګه ژمی په مخ کې لیدل کېده. د هوا صاف والي او د زیاتې واورې اورېدلو دوی ته ډېر او تر پخوا ځګ څرګندول، موږ په شګلنه ځمکه کې روان وو، څو د خپل تم ځای د مخه تیت و پرک غونډیو ته ورسېدو.

ژمي کمپ د پونیالا Puneealla کلي ته نږدې په یوه سموره او ښکلې ځمکه باندې چې د عربي فیکلس Felix منظره یې انځورولای شوه، ودرول شو. دغه ځای یوه شګلنه ناوه وه، چې له شاوخوا یې پاڼ لرونکي غونډۍ چاپېره شوې وې او د یوې کوچنۍ ویالې په واسطه خړوبېدله. هرې خوا ته تیت و پرک د خرما ګڼې ونې او د جوارو شنه پټي بربنډېدل، پخپله کلی هم د خرما ونو د ګڼ ځنګل په منځ کې د یوې غونډۍ تر اړخ پروت و. له دغه ځای څخه کوچنۍ ویالې راوتلې او د ګڼو ونو په مغارو (سمڅو) کې یې جریان درلود. د دغه کلي اوسېدونکي بلوچ او شېخان وو، چې دا وروستنۍ ډله د عربو له اولادې څخه ګڼل کېدله. دوی ژمي ځینې ملګرې او غلک ولوټل او ځینې نور یې بندیان کړل. سره له دې، چې له دوی سره د آشنایي وروسته دا لانجه او لوټماري ختم شوه او موږ د خپلو مالو د ساتنې په هکله یوه ساتونکې ډله د دوی له منځ څخه جوړه کړه، خو بیا هم دوی ژمي اوښان غلا کړل او له دغه ځای څخه د وتلو وروسته یې د هیئت ځینې بې درکه شوي کسان یې هم لوټ کړل.

د سفر نور څلوېښت میله واټن مو د لارګي Largee ناوې د پاسه، چې که څه هم له اندس څخه یوازې د یو لړ غونډیو په وسیله جلا کېږي، خو داسې شګلنه او وچه ځمکه وه، چې موږ دې ته اړ وو، چې د بیدیا په څېر اوبه له ځان سره واخلو. تر دغه ځایه پورې هم د افغاني ښېښو خیمې چې د مروتو په قوم پورې مربوطې دي؛ لیدل کېدلې. دغه ځای هم په دغه قبیله پورې تړلی ګڼل کېده. له دوو سترګو کوونکیو خوځېدنو (مارشونو) وروسته له دغې ناوې څخه ووتلو او یوې څړیځ او سمسورې سیمې ته، چې قطر یې پېنځه دېرش میله اټکل کېده، ننوتو. دغه سیمه یو داسې میدان و، چې تر شاوخوا یې غرونه راتاو شوي او د اندس دریاب یې په منځ کې بهېدلی و. په دغه ورځ موږ د کورم Korrum (کورمه) د سیند د پاسه خپل کمپ ودراوه. دا سیند پراخه، خو اوبه یې ژورې نه وې. د اوړي په موسم کې په ډېره چټکۍ سره بهېږي. له دغه ځای څخه موږ د کله باغ یا قره باغ د میدان په اوږدو کې درې خوځېدنې (مارشونه) ترسره کړل. دغه سیمه د عیسی خېلو په قبیلې پورې تړلې وه. د دغه ځای خاورې څړیځې او په ډېره پراخه اندازه تر کرنې لاندې راغلې دي. د اوبو لګولو لپاره دلته داسې ویالې دي، چې څلور فوټه یې سور او په هم دغه کچه ژورې بهېدلې. د دې سیمې خلک تور رنګه وو، تر څو چې موږ د دوی د ملت د نورو خلکو

گومان وریاندې ونه کړي. په داسې حال کې، چې هغه له سو درلوده، چې هماغه ډول وګړي به وي. دوی د فارسیانو پرخلاف هندیانو ته ورته وو، سربېره پر دې هم دا خلک د سر د اوږدو او ګڼو وېښتانو، وږیرو او د لونګیو د سترو ولونو له امله د وروستي ولې (هندوانو) نه بېلېدای شول او د خپلو اکثره سپېڅلو عقایدو او زړور توب له پلوه د افغاني بڼې ښکارندوی وو. دوی ډېر نادره لوښماران وو، چې زموږ ځینې اوښان او د پاچا له خوا استول شوي آسان یې وتښتول، خو د دوی طبیعي او عادي خوی ډېر مدني او پوست و، زه د دوی ساده ګۍ او برابرۍ ته حېران شوم. سربېره پر دې چې دغې قبیلې خلک شتمن او پرمختللي دي، بیا هم دومره ښکلا خوښې نه دي. د دوی یوه مشر چې زموږ یې بدرګه کوله، ډېرې ساده جامې اغوستې وې او په خوی کې دومره ساده و، چې د قبیلې له عادي وګړیو څخه یې توپیر نه درلود.

د عیسی خېلو په سیمه کې مو د درانیو سردار موسی خان الکوزي، چې د پاچا له خوا رااستول شوی و، ولید او ورسره مو خبرې اترې وکړې. دی زموږ دلاربنوونې او بدرګې لپاره راغی. په ونه جګ او څورب سړی و، خو ډېره ښکلې بڼه یې درلوده، وږیره یې ښاپسته او زرین کالي یې د ښو شالو سره اغوستي وو. توره او نور شیان یې د سرو زرو په اوبو جوړ شوي وو. آسان یې ښه او لوموني (آس ګانه) یې ښکلې او ځلېدونکې بربښېده. ښکلې توپانچې یې د اسونو په زینونو کې تومبلې وې، د توپانچو د لاستې په سخ باندې د زمریانو د سر څېره په سرو زرو جوړه شوې وه، سربېره پر دې چې د بڼې له مخې ځلوېښت کلن سم نه برېښېده، خو شپېتو کلو ته نږدې و. ده په دښتنیو او بهرنیو شخړو کې ګډون کړی او د چپل ګرند او ژولګي له خوا د سرداري مقام ته د یوه اغتشاش په ترڅ کې رسېدلی و. موسی خان په خپل ټول ژوند کې ګرځېدلی او د زیاتې مودې لپاره په کشمیر کې اوسېدلی دی. ده د کشمیر ډېره ستاینه کوله، په تېره د دغه ځای د جنسي خوندونو په اړه یې مبالغې کولې. ما ته یو ډېر ژوندی او سرمست سړی وبرېښېد او په کړو وړو کې ډېر ښاغلی و. له ده سره څلور یا پنځه سوره په آسانو سپاره وو، چې په کالموک دست Calmuk Dastch یا کندک پورې مربوط و، بدرګه کېدل. سربېره پر دې هم په عسکري یونیفورم ملبس پلټن او کندک په دوی کې نه لیدل کېده. دغه راز نه موسی خان الکوزي سره د بنګښو او ختکو د قبیلو مشران، د قره باغ د ښار د مشر په ګډون ملګري وو. دغه وروستي مشر ساده او د عربو په څېر بې ډوله ژوندي برېښېده، ده هر یو مشر ځای او سیمې ته به چې ورسېدلو، نو زیات شمېر ولسي پوځ (ملېشه) به زموږ مخې ته رااستول کېده او د پېښور تر ناوې پورې په دغه ډول بدرګه شو.

کله باغ یا عقه ځای، چې مرو له هوارې او میدانې سیمې څخه راڅانه راتلل، یوه لویه شړیج شوې ده. د اباسن دریاب واته د غرونو د ...ښتو له لاملیه په یوه ... سیورا

کې چې اوبه یې ډېرې ژورې دي، سره غونډۍ او سور یې درې سوه پنځوسو مترو ته راکښته او په یوه ژوره تنګنا کې جریان مومي. د دریاب دواړو غاړو غرونه په ناڅاپي ډول (تقریباً عمودي. ژباړن) راټیټ (ځوړ) شو بیا هم ډېر نرۍ او ریونده (ګړنګ لرونکي او یا د ځوړ خوا ته مایله. ژباړن) وه. نو له دې امله درانده بار شوي اوښان وریاندې تلای نشول. ددې لپاره چې له دغه کړاو څخه بچ شو. نو اته ویشت بېړۍ مو د بارونو د وړلو لپاره وګومارلې. ددغه غاښي په لومړۍ برخه باندې د کله باغ کلي سر خوړنه برېښېده. کله باغ د یوې غونډۍ یا غره په مخ ودان شوی او هره کوڅه د ګاونډۍ کوڅې څخه هسکه شوې ده. ما داسې تصور وکړ، چې د ننوتلو لپاره به یې هوار باموته وسیله وي، یانې له لاندې خونې څخه پاس ته ختل به د بامو له لارې وي (له لاندې څخه کوڅې ته معلومېدلې) کله چې ددغه کلي په تل کې تېرېدو، ډېر مخ پورته مو د خونو کړکۍ او برنډې ولیدلې، چې زیات شمېر کلیوال د ننداري لپاره ولاړ وو.

د کله باغ د کلي تر شا سرک د جامدې مالګې د کان له لامله پرې شوی او د همدې معدن د ګړنګ او یا ښوېنده لاښ لاندې پای ته رسېدلی و. ددغه کان مالګه ډېره سوچه، روښه او کلکه وه، په ځینو برخو کې که چېرې رګ، پټ او یا سره کرښه نه وای، نو د بلور په شان به لیدل کېده. د مالګې تړه له سیند څخه په ځینو ځایونو کې سل فوټه هسکه وه، په هغو برخو کې چې د ډبرو له بیخ څخه د مالګې چینې راوځي او د ځمکې په مخ له سپین او ډېر ځلانده قشر څخه، چې د یوې پردې په څېر خور شوی دی، تېرېږي. ټوله تسیمه په تېره بیا د کلي شاوخوا برخه د ورېښې په شان سره طبقه پټوي. دغه طبیعي پدیده، د مالګې د ډبرو ننداره، د اندس ځپانده سیند، چې په دغه ځای کې د کلي له مخ څخه د جګو غرونو په منځ کې روان او مست بهېږي، ټول داسې په زړه پورې منظرې جوړوي، چې ساری یې ډېر لږ پیدا کېږي. موږ د کنډو (غاښي) تر شا خپل کمپ د یوې نرۍ درې په خوړ کې ودراوه. دلته نېږدې د مالګې ستر ګټونه د غټو بلاکو په څېر داسې پراته وو، لکه چې په کان کې دلته پراته وي. د مالګې دغه ټوټې هند او یا خراسان ته د لېږدولو لپاره تیارې وې. د کله باغ کتنې تر یوې اوونۍ پورې موږ ځانته راکاږلي شو، خو د باران او د سېلاب له وېرې څخه پاتې نه شو، ځکه ښایي په دغه ځای کې به زموږ ټول کمپ د سېلاو د راتلو له لامله له منځه تللی او سیند ته توی شوی وای.

د فبرورۍ په شپاړسمه نېټه په دره کې مخ پورته وخوځېدو، هر څومره چې پورته ختلو هومره دره تنګېدله. له اووه میله مزله وروسته یوه کاږه کین پېچومې ته ورسېدو، چې لاره ډېره نرۍ او په یوه داسې تنګۍ کې ختله، چې په ډېرو ځایونو کې زموږ اوښان په ډېر کړاو سره تېرېدلای شول. دلته د دواړو خواوو تېږې نېږدې سل

فوټه لوړې شوې دي. دغه لاره د درېو یا څلورو میلو په اوږدوالي په تدریجي ډول لوړېده، خو د دواړو خواوو د ډېرو او اسمان څخه پرته مو بل هیڅ شی لیدلای نه شول. بالاخره سم په سمه سر لوړی (پېچومی) زیات شو او د دواړو غاړو غونډۍ په تدریج سره ټیټې او مایلې شوې. د یوه ریوند سړک او لارې له تېرېدو وروسته د کنډو سرته وختلو. ددغه ځای تنداره اوس موږ ته داسې ښکاره شوه، چې په بشپړه او بېساري توگه وحشي، شوله او له استوگنې څخه وتلې وه. موږ د غره په ډېره لوړه برخه باندې ولاړ او لاندې زیات شمېر لوښې او پرې شوې ځوکې ددغه غره د لړۍ په نورو برخو کې لیدل کېدلې. دغه راز موږ له ورایه هغسې درې ولیدې، چې مخکې مو پکې خپل تگ ترسره کړ. دلته د شمال خوا ته نور جگ غرونه هم معلومېدل، چې په واورو پټ وو. موږ ته اندس سیند وښودل شو، چې د یوې دوې ویالې په څېر ددغه جگ غره له سر څخه بهېده. په دواړو غاړو یې لوگی هم څرگندېده، او راته وویل شول، چې دا د مکد Muckud د ښار د ځمکې نښه ده. نور ځایونه هم راته په گوته شول. خو د شاوخوا د غونډیو او ناوو د گڼوالي له لامله مو کوم څرگند اثر او فکر په ذهن کې پاتې نه شو. له دغې نقطې څخه مو په سر خوړ خپل مزل پیل کړ. خو لاره ډېره ریونده، او ټیټه جگه وه. دلته مو د لومړي ځل لپاره غرنۍ او وحشي زیتون (ښوون) ولیدل. موږ په داسې یوه گوگ کې خپل کمپ ودراوه، چې غرونو ته مخامخ او له مخکې تم ځای څخه یې اتلس میله واټن درلود. دغه ځای یې چشمه (چینه) باله، چې د ځینو ناڅرگندو او نادرو شرایطو له لامله یې تازه او پاکې اوبه لرلې. دغه راز دلته ډېرې ښې گټورې ځاورې وې، چې بارکیانو Bautiks (یوه شوله قبیلې) د کرنې لپاره ټاکلې وې. دا سیمه او غرونه هم په دوی پورې تړلي وو. مخکې له دې چې تم ځای ته ورسېږو، ډېر سخت باران ووریده. د باران د اورېدلو په وخت کې مې ملا جعفر ولید، چې د یو کلک لمڅي چینه یې په ځان اچولې او تر سر پورې یې ځان پکې پټ وان د آس تر لکۍ پورې خوره شوې او د یوې خیمې په څېر معلومېدله. دده تر شا پیش خدمت و، چې قلیان یا چلم یې په بکسونو پورې ټینگ تړلی او بیا یې د آس په زین پورې لکه د ترپانچې کڅوړه تړلې وه. دغه راز د خدمتگار د آس د خېټې لاندې د تودولو لوښي ځوړند او د باران د اورېدو سره سره یې سپرغۍ کولې.

باران تر له شپه دوام وکړ او تر بل سهاره پورې ددې امکان لږ و، چې مزل وکړای شو. سره له دې د خوراکي او ضروري شیانو د کموالي له لامله دا ضروري برېښېده، چې وخوځېږو. نو ددې مجبوریت له مخې بیا په سفر روان شو. د لارې په منځ کې د غرو منځ ورېځو پټ او سختو اورښتو او د خوړو سیلاوونو غمجنه تنداره پیل کړه. زموږ لاره د ریوده، ناڅاپي له منځ څخه تېرېدله. دلته مخ په خوړ د مالگې د سیلابي

خوړ د تنګۍ لور ته ولاړ و. سلاب په ډېر قوت سره روان و. سره له دې چې موږ خپل څاروي تر غرمې پورې بارولو ته چمتو کړل، خو د شپې تر ناوخته پورې مو دومره وکړای شول، چې د سیلاب او د ډېرو ترمنځ پراته ځای ته هر یو خپل ځان ورسوو، یانې له لومړي تم ځای څخه مو یو نیم میل مزل کړی و. زموږ زیات شمېر ملګري ټوله شپه او د بلې ورځې تر غرمې وروسته تر دوو بجو پورې باران او سړو کې لالهانده او سرګردانه ګرځېدلي او بالاخره راورسېدل. ددغه مزله په اوږدو کې ځینې اوښان مړه شول او بارکیانو * ته ددغې ګډوډۍ او د هیښت له ویجاړۍ څخه دا موقع پیدا شوه، چې زموږ په مالونو یرغل وکړي. د بلې ورځې په اوږدو کې هم دروند باران له اوږدو څخه ونه درېد.

د فبروري په نولسمه نېټه سهار د لمر ختو په وخت هوا مناسبه وبرېښېده او په اوو بجو مو خپل سفر پیل کړ. دغه شپه سیلاب درېدلی او د خوړ تل (هغه ځای چې سیلاب بهېږي) د یوه ښه سړک په څېر ګرځېدلی و، هوا صافه او د غره تنداره زړه راښکونکې او دلچسپه وه. د مزله د لارې په اوږدو کې له یوه وار څخه زیات تیز بهېدونکی سیلاب په خوړ باندې، چې ژوروالی یې د ټېټو لپاره سم و، تېر شو. د خوړ په غاړه مو موسی خان ولید، چې له موږ څخه مخکې د فبروري په شپاړسمه دې خوا ته راخوځېدلی و. خوراکي او ضروري شیان خلاصېدو ته نږدې وو. نو څکه نه وړاندې او نه شاته تلای شو. دغه راز دده په خېمه کې د غړیو ترمنځ شخړه وشوه او څو تنه ژوبل شول. ځینې ملګري لاتندې بېول شوي وو، څو د سیلاب د لامبو په وسیله پورې وځي، خو دوی بېرته خپلې غاړې ته بې له کومو تلفاتو راورسېدل، وروسته موږ په غرو او غونډیو کې په مخ ولاړو. دوه ریونده، غابښي مو ووهل، چې له وروستي کنډو څخه په تېرېدو سره مالګین Malgeen ته ورښکته شو. دغه په زړه پورې او سمسوره دره دوولس میله اوږده او پینځه میله پراخه او سوروره وه. د شاوخوا غرونه په تېره بیا د شمالي او لویدیځه لړۍ په واورو پټه وه. عسکري افراد او د بارونو یو برخه تر لمر پرېوتو پورې راورسېدل. په دغه وخت کې خبر راغی، چې زموږ د کاروان په شا باندې برید شوی دی. له دې امله خپل ځینې سپاره او یو څه د شاله خوا استول شوي کنډک مو ساتنې لپاره هغې خوا ته ولېږل او مخکې له دې، چې کومه ناوړه پېښه او یا زیان ورسېږي، هلته ورسېدل. سره له دې ډېر ناوخته و او یوه ډله سپاهیان د غابښي لوري ته لاړل، چې د بارونو تېرېدل له کنډو څخه وڅاري. بل سهار موږ ټول سره راغونډ شو او دا توان مو پیدا کړ، چې یوه ورځ له ډېر سخت او غمجن سفر څخه وروسته هرومرو استراحت وکړو. سپاهیان او بدرګه وال د هوا له

---

* یوه قبیله ده

خرابوالي سره سره دري ورځې له منظمو او سمو خوړو څخه بې برخې وو. دا هم ډېره عجیبه وه، چې دغو سپاهیانو د داسې سختو سړو (سره له دې چې یخ نه و درېدلی) زغم وکړ، چې ان اروپایان هم دې ته اړ شول، چې د باران د اورېدو په وخت کې شپه او ورځ په خوشحالۍ سره پټ لرونکي پوستینونه واغوندي.

د فبرورۍ په یوویشتمه نېټه بیا وخوځېدو او د یوه ټیټ ډېرین غاښي له اوښتو وروسته د شادي خېلو سیمې ته ورکښته شو او د دوی له یوه مهم کلي څخه واوښتو. دا کلی په یوه ډېره ښکلې ځمکه باندې د ونو په منځ کې پروت دی. د توسیند، چې د یوې ښکلې دورې په منځ کې ګرندی جریان لري، د کلي له اړخ څخه تېرېږي. دا دره مخ پورته د یوې لنډې فاصلې وروسته په واورو پټو غرو باندې پای ته رسېدلې ده. دلته د لارې په سر زیات شمېر افغانان ولاړ وو او ځینو یې موږ ته ښه راغلاست ورېل. دوی ټول د مدني عادت څښتنان وو. موږ د ډوډۍ په نامه ستر کلي سره نېږدې کمپ ودراوه او په همدې ځای کې مو د بنګښو د قبیلې مشر له زوی سره چې عمر خان نومېده، ولیدل او ورسره مو خبرې وکړې. له ده سره اوه یا اته سوه تېږک لرونکي وسله وال کسان، چې نیلي جامې یې اغوستې وې، هم مله وو. دغه ځای د کوهاټ په میدان کې چې یوه ګردې سیمه ده او قطر یې شل میله کېږي، پروت دی. کوهاټ د میداني سیمې شاوخوا غرونه ډېر ښکلي او د لیدلو وړ ګڼل کېدای شي. له بلې خوا د غرونو هغه برخه چې د کوهاټ له ښارګي څخه پورته لوړوالی لري، په واورو پټه ده. دغه پرته او میداني سیمه ډېره سمسوره او په ښه شان اوبه کېږي. ددغې سیمې د ځمکې په مخ لاندې او باندې ګڼې ونې شنې شوې دي. اوبه او هوا یې په زړه پورې او د کوهاټ د ښار په ارتفاع برابر غرونه او غونډۍ له واورو څخه بې برخې دي. په بله وینا د کوهاټ په ټیټه او هواره برخه کې کله کله په کلو کې هم څوک واوره نهویني. د کوهاټ له ښار څخه لږ څه پورته لمنې هم د واورې د دوام مخه نیسي او ژر پکې ویلې کېږي. د کوهاټ ښارګي ته بله ورځ ورسېدو. دا ښار ډېر ښکلی او پاک و. یوه چوڼۍ هم دلته په یوه مصنوعي غونډۍ باندې بریښېده، چې ددغې سیمې د واکمنې ګټلو په شخړو کې ورانه شوې وه. زموږ د تم کېدو په وخت کې ډېر په ندرت سره پکې استوګنه لیدل کېدای شوه. د ښار له اړخ څخه د روڼو او پاکو اوبو یوه ویاله تېرېدله، چې له ډېرو چینو څخه یې اوبه راتللې. دغه اوبه لومړي پلا په یوه ډنډ کې چې د ذخیرې لپاره جوړ شوی و، ټولیدې او بیا له دغه حوض څخه کښته بهېدلې. ډنډ دومره زیات ټیټ نه بریښېده، ددغو چینو اوبه په اوړي سړې او په ژمي تودې وې. د سیمې مشر موږ د چینو د کتلو لپاره هغې خوا ته بوتلو. وروسته یې د سباناري لپاره ډېر ښه کوچ، شیدې، هګۍ او شات په پرېمانه اندازه راته کېښودل. دغه راز لومړي مشر د مومیا یوه قطۍ سوغات راکړ. دا ډول

مومیا (موسلايي) هغه ډول موسلايي وه، چې (مومیايي معدني) یا کاني موملايي ګڼل کېږي. دا له یو ډول ډبرې څخه، چې په اوبو کې ایجاد کېږي، جوړېږي. کوم وخت چې د ایستلو په نتیجه کې د پوډر په شکل واوړي، په سر یې غوړ راټولېږي او د سکرو غونډې تور او وچ کېږي. په ختیځ کې دا یوه نامتو دوا ده، چې د پرهارو او د بدن د چاودو یا ماتو برخو د رغولو لپاره په عجیبه او سحر امېزه توګه پکارېږي. دلته مو یو باغ ولید، چې زیاته خوشحالتیا یې راوبخښله. بیا هم ښايي ددغه باغ د زړه راښکوونکیو نباتاتو او جذابیت یوه برخه په باغ کې د انګرېزي او نورو بوټو لیدل وو، چې له هغو څخه د اوږدو مودو راهیسې د هند په اقلیم کې لیرې پراته وو. د باغ ښکلا تر هغې هم زیاته وه، چې موږ سملاسي لیدله. څکه ونو پاڼې نه درلودې او نوې یې غوټۍ کړې وې. دغه ښاېسته باغ د هغې ویالې په غاړه چې پورته بیان شوه، واقع شوی و. باغ د بوټو په چارګي احاطه شوی او ددغو بوټو په لړ کې په خپل سرشنه شوي نباتات لکه د تورو دانو لرونکې بوټي (دا ډول بوټي توري وړې دانې لري) (سپېنګور) وانبه او د توت د کورنۍ یو ډول بوټي، چې د توت په څېر مېوه لري، هم شمېرل کېدای شول. ددغو ونو په منځ کې د شفتالو او آلو ونو غوټۍ سپړلې او ګلان یې کړي وو. دغه راز د زېړو ولو (مجنون بید) او (چنار) پاڼې شنې شوې وې. پنې او داسې زیاتې نورې ونې هم په باغ کې لیدل کېدلې، خو د پاڼو او ښاخونو شنه کېدو وخت یې لا راغلی نه و، نو له دې امله پېژندل یې آسانه، نه برېښېده.

په دغه باغ کې بې شمېره تاکونه وو، چې د بوټي پنډوالی یې د سړي د لینګیو (لنګیو) سره یو شان او په ونو کې تاو شوي او ختلي وو. له دې لامله داسې معلومېدل چې په خپل سر شنه شوي او وحشي وي. د پلیو لارې او رووڼه په یو ډول شنو وښو، چې انګرېزي وښو ته ورته وو، پټې شوې وې. د نوي کال په دغو شنو پستو وښو او مرغه کې ځیني وچ وانبه هم لیدل کېدل. نو له دې لامله له انګرېزي ډوله بوټو سره اړیکې لري. دغه راز دلته شوتلې یو ډول هرزه بوټي، چې دانې یې مرغان خوښوي (Chickweed)، پرهار پاڼې (زوب یا زانده) (Rib-grass) ژېړ او (Commondock)، (ښايي د غوړیچ بوټي دي-ژباړن) (Dandelion) ګلان ځیني نور انګرېزي ډوله بوټي برېښېدل. موږ دلته یو ډول مرغه ولید، چې ساېرې ته ورته و، دا شان یو بل د سارې مرغۍ په غټوالي سره هم ښکاره شو، چې ډېرې ښکلې بڼکې یې لرلې، د سر او وزرو څخه پرته چې تور رنګ یې درلود، نورې برخې یې ډېرې ښکلې او سرې وې.

ځینو ملګریو فکر وکړ، چې دوی یو ډول مرغۍ (Thrush) او تور بڼکي مرغان لیدلي دي. نامتو بیدي مشکو هم په باغ کې یو ډول ونه درلودله، چې هغه یو ډول ولې ته

ورته وه، زه په دې حیران شوم چې بیدې مشک به له دغې ولې څخه لاس ته راغې، د ولې ګلان ژیړ او ډېر خوشبویه وو. مچۍ له دغو ګلونو سره ډېره مینه لري، دا ونه په بریتانیا کې د پام په نامه یادېږي.

د فبرورۍ په درویشتمه نېټه له کوهاټ څخه وخوځېدو او د دریو میلو واټن وروسته د یوه لوی غره غاښي ته راورسېدو. پیچومې یا هغې لارې چې په کوتل یا غاښي کې پورته ختله، یو نیم میل اوږدوالی درلود، سره له دې چې دغه لار ډېره کږه، کینه او کړلیچې یې زیات وو، خو بیا هم ډېره ریونده او پرله پسې په غټو ډبرو ختلو او ښتې مو وړاندې لګېدې. د څارویو لپاره په دغو ډبرو باندې سربېره تنګ کول هم د حیرانۍ وړ ګڼل کېده. موږ له موسی خان سره یوځای پورته ولاړو. کله چې د غاښي سرته ورختو، نو ټول د اوښانو د راتېرېدو په هیله او انتظار دلته کېناستو. د بنګښو ځینې مشران او د موسی خان د ولې یو شمېر درانیان هم له موږ سره یوځای شول. وروسته خانانو د غرمې د ډوډۍ پیشنهاد وکړ، چې زموږ له خوا تایید شو. دوی د ډوډۍ دسترخوان وغوړاوه او د چرګانو سرې غوښې او وچې ډوډۍ وړاندې کېښودل شوې. ټولو په ډېره مینه وښه، واخیستله او په دا بروې توګه ګرد چاپېر کېناستو. په لاسو مو ډوډۍ خوړل پیل کړل. د ډوډۍ له خوړلو وروسته مو چیلم داسې وڅکولو، چې د حلقې یا کړۍ ملګرو په لاس یو بل ته سره تېر کړ. په دغه کار پسې مو بیا خپل مزل پیل او د درې په لور ورښکته شو. دا ناوه یا دره پینځه سوه متره پراخه وه او د خیبر په قوم پورې مربوطه وه. خیبریان هم د لوټماری عادي دي[1] او د دوی دا خوی د مسټر فوسټر Mr. Foster[2] له خوا ډېر ښه بیان شوی دی. موږ د خپلې لارې په اوږدو کې د دغو لوټمارو خلکو یو شمېر کسان ولیدل. خو زموږ مالونه په ډېره ښه توګه وساتل شول او دوی ته د یرغل لار خلاصه نه شوه. دغه ورځ مو د زرغون خېلو په کلي کې توقف وکړ. دلته غوره ټکي دا دي، چې غرونه او غونډۍ ډېر جګ او درې ډېرې ژورې دي. تر دې اندازې چې سروې کوونکیو د ټکنده غرمې په وخت کې هم ونه کړای شول، چې لمر وویني او د سیمې کتنه وکړي.

بله ورځ سهار د وخته موږ خپل مزل بیا پیل کړ او د څو ښکلیو منظرو له لیدو او

[1] خیبریانو ته د لوټماری نسبت ورکول، معمولاً د بانډنیو مولفینو له خوا شوی، شایې دا له هغه معمول څخه مراد وي خیبریان له خیبر څخه د نورو خلکو د تېرولو په غرض د بدرګې په نامه یو څه اخلي (ژباړن)

[2] هغه ګرګه او وېره، چې له خیبریانو څخه په زړونو او یا فکرونو کې پیدا شوې وه، د مسټر فوسټر په هغه څرګندونه کې چې د یوه ارمني په هکله یې ښکاره کړې، ښه تمثیل کېدای شي. یو ارمني چې کابل ته د تګ په لار کې پېښور ته رسېدلی و، داسې یې وویل چې هغه د خیبریانو له وېرې د ملتان له خوا له تلو شو او سفر یې نه اوښی اوږد کړ یانې ددې په ځای چې په پوولسو ورځو کې د دوی په سیمه کې له خطر څخه ژغورنې تګ وکړي، دا یې ښه وګڼله چې د ملتان له لارې په نهه مخلو کې لاړ شي

تېرېدلو وروسته د درې خولې ته ورسېدو. په دغه وخت کې مو له لیرې څخه د غرونو یوه پراخه لړۍ ولیدله، چې په واورو پټه وه. وروسته ډېر ژر ددغو غرونو بېساری برم او د ځګوالي تنداره ځرګنده شوه. موږ له لارښوونکي څخه دا معلومات لاس ته راوړل، چې دا د هندوکش د غرونو یوه لړۍ ده. دا یې هم وویل، چې ددغو غرونو تر شا سملاسي کاشغر، بدخشان او تار تاري پراته دي. په دغه وخت کې موږ د درې په خوله کې له یوه کوچني زاړه برج سره یو زیات شمېر وسله وال خیبریان بیاموندل، چې په یوه غونډۍ باندې ناست وو او د اوښانو تېرېدو ته یې لېواله کتل. موسی خان له خپل ځان سره یو شمېر آسان ودرول او له موږ څخه یې وغوښتل، چې له برج څخه د مالونو د تېرېدو پورې په برج کې ودرېږو. هلته لاړو، په دغه شېبه کې ټول خیبریان له موږ سره یو ځای او یو موټي غونډې ګډ شول، مشران یې په یوه ځینې توګه پورته راغلل او د سوغات غوښتنه یې وکړه. موسی خان ورته په ځواب کې وویل، چې د ټولو مالونو او هر شي له تېرېدو وروسته کمپ ته راشي او هلته به مو غوښتنې بشپړې کړو. په دغه ترتیب باندې دوی داسې بربښېدل، چې موافقه به ونه کړي. دغه حالت ما ته په کابل کې د یوه عجیب سیستم او کړو وړو او عاداتو فکر راکړ یانې چې دغه ښکاره لوټمار د سوغات لپاره څنګه پورته راغلل او غوښتنه یې وکړه. بله دا چې څنګه موسی خان د زرینو وسلو او قیمتي کالیو سره بې له کوم ملاتړ څخه د دوی په منځ کې چې ټول وسلې او ټوپک لري، کېناست او سملاسي یې د دوی غوښتنه ونه منله.

اوس موږ د پېښور هوار میدان ته ورننوتو او دلته مو درې میله نور مزل له غرمې وروسته وکړ، چې د بېرې کلي ته نږدې تم شو او خپل کمپ مو ودراوه، دا ځای له ښار څخه شپږ میله لرې دی.

تر دې شېبې ما ونه غوښتل چې د خپلو مذاکراتو په هکله له چا سره تماس ونیسم، ځکه دا کار د پېښور له وګړیو سره زما ناسته ولاړه ځرګندوي، چې په نتیجه کې به د هیئت په هکله د دربار نظریات واوړي. په بله وینا له خلکو سره د هیئت ځانګړی تماس او راشه درشه به د مذاکراتو اسرار ښکاره کړي او دربار ته به دا وښيي، چې هیئت په پټه له خلکو سره اړیکې پیدا کړي، نو ښايي چې درنښت یې په دربار کې کم شي.

له کندهار څخه د پېښور په لور تر حرکت وروسته د هیئت په اړه معلومات حاصل کړل. په لومړي سر کې د سفارت په سویه دغه هیئت په ډېره زیاته بې باورۍ او تعصب سره تلقي شو. د کابل پاچا په هند کې تل د ټولو ناراضو خلکو مرجع او منبع ګڼل کېده. ده ته د ټیپو سلطان د وزیرو اتحادیې او نورو مسلمانانو له خوا چې هغوی به زیاتره له مرهټیانو او موږ سره جنګ درلود، پرله پسې شکایتونه

ورلېږل کېدل، په وروستیو وختونو کې ټولکار هم چې یو مرحتي و، زموږ په ضد د قوي مرستې د غوښتلو لپاره هغه ته یو سفارش واستاوه.

د پنجاب راجا رنجیت سنګ، چې ځان یې د پنجاب پاچا باله، د دوو سترو قدرتونو (انګرېز او د کابل سلطنت) ترمنځ د خبرو اترو او مذاکرو پیل کېدلو ځخه خورا په وېره کې ولوېد. ځکه دوارو یې د خپل ځان اصلي او طبیعي دښمنان شمېرل. رنجیت سنګ هڅه وکړه، چې د کابل پاچا په هره ممکنه وسیله، چې وي په دې قانع او راضي کړي، چې د انګرېزانو پلانونه په دې سیمه کې د زیانونو او دسیسو اچولو وړ وبولي. په بله وینا دده خبرې په له موږ (انګرېزانو) سره د دوارو ولو په زیان تمامې شي. د ملتان او سند حاکمانو ټولو د هیئت په اړه د پاچا په زړه کې شک اچولی و. دغه حاکمان په دې وېره او تصور کې وو، چې انګرېزان به د دوی تر واک لاندې سیمې او ولایت امتیاز (مالیه او نور) د خپل دولت او امپراتورۍ په ګټه ترلاسه کړي، تر هغې اندازې چې دوی یې امکان درلود. د هیئت ناکامي یې غوښتله. په همدې وخت کې دراني سردارانو هم له هیئت سره د یووالي او تړون په هکله مخالفت درلود. ځکه په دې ترتیب د پاچا قدرت لا پسې پیاوړی کېده او د دوی درباري نفوذ او اریستوکراسي ته زیان اوښت. پاچا پخپله هم په دې فکر او شک کې و، چې موږ (هیئت) به د دوی له تنیو اختلافاتو ځخه ګټه واخلو. په بله وینا انګرېزان به د کابل سلطنت له کشالو ځخه پخپله ګټه ناوړه استفاده وکړي او د هغه یوه برخه به پخپله امپراتورۍ پورې وتړي. پاچا ته د هیئت د بې ساري برم او شوکت په هکله ځینې مبالغه آمیز خبرونه لا دمخه رسېدلي وو. دغه راز ده ته د ډېرو قیمتي سوغاتونو په اړه، چې هیئت درلودل یو ځه ویل شوي وو. دغو اوازو د ټولو شیانو دمخه پاچا دې ته راضي کړی و، چې هیئت په دربار کې ومني او په ډېر درناوي سره ورته ښه راغلاست ووایي. کله چې د هیئت او یا سفارت ماهیت پاچا ته جوت شو، نو له خپلې بې باورۍ سره سره یې په زړه کې دا هیله روزله، چې ګوندې له هیئت ځخه به زیاته ګټه واخلي یانې د هغه ځه نه چې یې پخوا فکر کاوه، یو ځه ورته خوشبین و. سره له دې هم خپله بې اعتمادي یې له ځان ځخه لیرې نه کړه. د پاچا د نسبي خوشبینۍ په ترځ کې د دربار هر یوه وزیر ته دا هدف او موضوع پیدا شوه، چې په مذاکرو کې د تنظیم او لارښوونې واک حاصل کړي.

په دربار کې دوه ګوندونه او ډلې وې. د یوې ډلې مشر اکرم خان و، چې دی یو لوی دراني سردار او رښتینی صدراعظم و. بله ډله د پارسي ژبو وزیرانو ډله وه او له پاچا سره یې د خپل ګوند په ګډون ډېرې ځانګړې او نږدې اړیکې درلودې او د پاچا په التفات یې تکیه لرله. دوی یو پټ نفوذ او اقتدار درلود، چې دا اقتدار به یې کله کله د اکرم خان پر ضد کاراوه. د دوی مشر میر ابوالحسن و. دغې وروستۍ ډلې

د هیئت په هکله له مخکې نه معلومات لاس ته راوړل، نو یې وغوښتل چې د مهمانداری (میلمه پالنې) په برخه کې ترتیب او تنظیم د دوی په واک کې وي، خو سره له دې هم تراوسه دا معلومه نه وه، چې په مذاکرو کې به په چا باندې اعتماد وشي. پارسي ژبو وزیرانو زیار وېست، چې ماته دا وښيي چې پاچا له اکرم خان او نورو دراني لویانو سره حسد لري او هیله یې لرله، چې د خپلو خاصو استازیو په واسطه له موږ سره وغږېږي. اکرم خان راته د خپلو سړیو د یوه تن په لاس پیغام راولېږه، چې دی د هیئت ښه غواړي، دا یې راته ښکاره کړه چې له موږ سره په خبرو کې مامور شي، خو ویلې یې د چې که چېرې دی ته برخه ورنه کړل شي، نو بیا به هرڅه چې ولاسه یې وشي، د هیئت په برخه کې به یې ونه سپموي. له دغه وخت راهیسې اکرم خان په ډېره صمیمانه او طبیعي توګه له موږ سره چلند کاوه او هېڅکله یې په موږ دا تېنګار نه کاوه، چې د مقابلې ولې څخه دده په برخه کې څه پټ کړم. بلکې په ډاګه یې ویل چې، له ده سره هېڅ یوه خبره د پارسیانو له ولې څخه پټه ونه ساتم. ددغې هیلې او نیکې رویې له مخې چې اکرم خان ښکاره کړه، د هیئت بېړه او وارخطایي یې ورکه کړه. د سفارت د رښېدو په وخت کې اکرم خان د کشمیر په لور وخوځېد. زما زیاتره مشکلات او ځنډونه دده په مرسته مخکې له منځه وړل شوي وو.

موږ له یوې ګډوډۍ او وارخطایۍ وروسته چې د خپل هرکلي د ډول له کبله مو درلوده، د فبروري د میاشتې په پنځه ویشتمه نېټه د پېښور ښار ته ورننوتلو. ښار ته د ننوتو په وخت کې زیات شمېر خلک ټول شوي او ګڼه ګوڼه یې جوړه کړې وه. د سړک دواړه غاړې ګڼ شمېر خلکو نیولې او یو شمېر نور ونو ته ختلي وو، چې زموږ د تېرېدو ننداره وکړي. کله چې ښار ته ننوتي شو، نو د خلکو ازدحام نور هم زیات شو. خو هېڅکله موږ ته ځنډ نه ګرځېدل او کړاو یې راته نه پېښولو. په بله وینا له خلکو څخه دومره زیات په عذاب نشو. څکه د پاچا له خوا راستول شوي سپاره هرې خوا ته په فعالیت لګیا او وګړي یې د لارې له مخ څخه شړل. دغو سپرو په ډېره چټکۍ سره خلک له ګڼې ګوڼې څخه منع کول او ډېر ځله یې د متروکو په وهلو سره وګړي شاته تمبول. یوه سړي زموږ پاملرنه په ځانګړې توګه خان ته راکښله. هغه یوه جګه مخروطي ډوله خولۍ، چې سور رنګ یې درلود، په سر کړې وه. د خولۍ په لاندې څنډه باندې یې ګردچاپېره یوه ګونځې لرونکې، تورکر تار شوی او پکې د ښکې سپینه جوغه ټومبل شوې وه. ده د پوستکي لنډه کرتۍ یا جاکټ، تور پتلون او نسواري بوټونه درلودل. په ونه جګ نری او غیر عادي څېره یې لرله. دغه راز پوزه یې جګه، غړې یې ډډه او بڼه یې ژوندۍ او پارونکې برېښېدله. دا سړی پر یوه ښاپسته خړ وزمه آس سپور او د اوږد ور کابو او ناز سره

یې په ډېره ښه توګه څفاسته کوله. له ده سره په لاس کې یوه اوږده نېزه، چې څوکه یا سر یې نه درلود، لیدل کېدله او په یوه جګ او تېز غږ سره یې په خلکو چیغې وهلې او له لارې څخه د ګوښه کېدو امر یې ورکوله. ده نه یواځې د سړک له منځ څخه خلک شړل، بلکې هغې خوا ته د غونډۍ او مومې په سر ناستو وګړو باندې، چې په ډېره غوسه کې برېښېدل هم آس ورو څغلوله. هرې خوا ته چې به څغاست، نو هغه لوری به له خلکو څخه خالي کېده. دی رسول دېوانه (لېونی رسول) نومېده. دی د یوه زړور او تکړه عسکر په څېر نامتو و. خو یو څه ګډوډ سودایي او غیر عادي خوی یې درلود. ورپسې دی د هیئت له زیاتو ملګریو سره اشنا او مینه یې ورسره درلوده او خوشحاله و. ده به انګرېزي خول (تاج) په سر او د سواره نظام په یونیفورم به یې ځان چمتو کې او ډېر ورسره ښه برېښېده. دا وخت د ښار منځ ته ننوتلو او سړکونه ډېر تنګ شول، تر دې حده چې د نندارچیانو تبصرې مو اورېدلې. د دوی ځرګندونې د هیئت د تېرېدو او وله پیژ تنګ په هکله د دوی د هیښتیا ښکارندوی وې. موږ په کراره تګ کولو او کتونکیو راته ستړي مشي کوله او ښه راغلاست یې ویل. خو سره له دې جمعیت او ګڼه ګوڼه ډېره زیاته وه موږ نشو کولای چې په جوت ډول د ټولو کتنه او ننداره وکړو. بالاخره هغې خوني ته چې موږ ته چمتو شوې وه، ورسېدلو. دلته د یوه اپارتمان لوري ته رهنمايي شو. چې غالي او لمڅي پکې غوړول شوي وو. موږ دد غه فرش په سر په پارسي دود کېناستلو او سملاسي مو مخې ته د شیرینیو (د شلمې او نور خواړه) پتنوسونه کېښودل شول. په د . خوږو او شیرینیو کې نقل او د شربت لپاره قند یوه ټوټه د پتنوس په منځ کې ایښوول شوې وه. سملاسي وروسته زموږ مېلمه پال لارښوونکي دا حس کړه، چې موږ استراحت ته اړتیا لرو. نو له خونې بهر شو.

اوس موږ دې ته وزګار شو، چې خپل استوګنځي له نېږدې څخه تر کتنې او آزموینې لاندې ونیسو. دغه خونې د پاچا د ابداریاشي (سترخانه سامان) له خوا په داسې وخت کې جوړې شوې وې، چې دی لې څه وخت وروسته د اغتشاش او اړ و دوړ خوا ته ولاړ. دغه خونه سره له دې، چې په پوره ډول جوړه شوې نه وه، ډېره مناسبه او غوره ګڼل کېدله. له بلې خوا په ممتازو کسانو باندې د دوی د استوګنې په وخت کې دلته په زور کورونه اباد شوي وو. دد غو شرایطو په نظر کې نیولو سره هغه خونه، چې زموږ د استوګنې لپاره تیاکل شوې وه، بده نه وه.

زموږ ټول استوګنځی او خونې د اومو خښتو یوې څلور کونجه احاطه چاپېره کړې وه. دد غې مربع ډوله احاطې په منځ کې یو بل څلور ضلعي جګ دېوال له خونو څخه تاو شوی و. د احاطې او دغه دېوال ترمنځ ساحه په څو پټیو او انګړو وېشل شوې وه، چې په یوه انګړ کې یې یو وړوکی باغ و. په دغه بڼ کې کوچنی ونې، د

ګلابو بوټي، د شبو ګل او نور ګلان برېښېدل. د متخنی مربع یا څلور ضلعي جګ دېوال په منځ کې ساحه د یوه جګ دېوال په واسطه په دوو انګړو وېشل شوې وه، چې د هر یوه انګړ، یوې وروستۍ څنډې ته یو کور ودان شوی و. هر کور دوه غټ دهلېزونه، چې جګوالی یې د کور له جګوالي سره یو شان و، درلودل. د دهلېزو دواړو غاړو ته زیات شمېر کوټې، کوټې په دوه پوړیزه توګه داسې جوړې دي، چې د خپلو منځ د دهلېز لور ته و. یو انګړ یوازې یوه خونه په دغه بڼه درلوده. په داسې حال کې چې د بل انګړ دې نور اړخونه هم دا شان اپارتمانونو نیولي وو. د دغه دریم انګړ خونو ټولې کړکۍ په ورسیو باندې چې له شاده لرګیو څخه جوړې شوې دي، مجهزې لیدل کېدلې. له دغو ورسیو څخه هوا او رڼا کوټو ته ننوتله. په داسې حال کې چې له بهر څخه د کوټې دننني برخه ور څخه نه معلومېدله. د دواړو انګړو د خونو په زیاترو کوټو کې تغري او یا د اور ځایونه موجود وو. تر ټولو څخه زموږ زیاته پاملرنه د دغو کورونو زېرخانو ځانته واړوله. چې د اوړي له تودوخې څخه د ژغورلو لپاره جوړې شوې وې. د هر کور لاندې یوه زېرخانه وه. چې یوه یې ډېره پراخه او ښایسته برېښېدله او له پخو خښتو او ګچو څخه جوړه شوې وه. بله یې هم په دغه شان د خونې د تعمیر په څېر لویه او دوه دهلېزونه یې درلودل او د هر یوه دهلېز په اوږدو کې دوه پوړیزه اپارتمانونه او ټولې داسې لیدل کېدلې لکه چې د ځمکې نه منځ څخه پورته ودانې شوې وي. د ځمکې لاندې دا ټول ماڼۍ او زېر زمیني په ډېره ښه توګه د ښو پراخو سګړتیتو، ترکیبو په واسطه، چې د ځمکې له منځ څخه د ځمکې لاندې ماڼۍ په پاسنۍ برخه کې جوړې شوې دي، روښانه کېدله. د هغې زېر زمینې چې زه یې بیان کوم کار نیسګړی و. خو کله چې جوړه شوې وای نو رنګ امیزي او تجهیزات یې د خونې د پاسنۍ برخې په څېر وای. نو د دهلېز په منځ کې به یې یوه فواره د اوبو د ننوتلو لپاره لرله. دغه اپارتمانونه د زېر زمینۍ او یا (ته خانې) په نامه بلل کېدل. د پېښور خوار او نېستمن خلک هم دا ډول زېر زمینۍ ځانونو ته جوړوي، خو دا ډول (ته خانې) لرې شمال لوېدیځ ته د هوا د معتدل والي له لامله نه لیدل کېږي. په تودو هوا کې زه پخپله په زېرزمینۍ کې کېناستم، چې د روغتیا او طبیعي برابرولو لپاره یو شان برېښېده، په بله وینا هم د وېکې طبیعت سم و او هم د روغتیا لپاره ور ګټل کېدله.

د رسېدو په ورځ پاچا ماښام ډېر ښه خواړه موږ ته راولېږل، چې د ګڼ شمېر خوږې شول. ورپسې مو انګرېزي خوړاکونه په زیاتره ورځو کې لګول. خو سره له دې هم پاچا د ډوډۍ استولو ته دوام ورکړ او د سهار، غرمې او د شپې له خوا یې د دوو زرو تنو لپاره (دا شمېر د سفارت د ګډون کوونکیو تر شمېر ارښت) خوراکي شیان چمتو کول. دغه راز د فیلانو او نورو ښاروبو تر څنګ یې د دې سرو آسونو د ارتیا وړ

خوراکي مواد رالېږل. ما چې د پاچا په اړه د یوې میاشتې په پای کې دا شیان اندازه کړل، نو بې له تکلیفه نه برېښي. ددغو جلا جلا لګښتونو او مصارفو توزیع دده د مېلمه پالنې ښکارندوی ده. تر رسېدو وروسته مې د رتبې والا یو شمېر کسانو سره چې پخپله او یا د پاچا له لوري ځمځه راغلي وو، خبرې اترې او ملاقات وکې. ما زیاتره وخت د اکرم خان له ورور شېر محمد خان او د همدغه وزیر له دیوان میرزایي خان سره د زړه خواله درلودله. دوی دواړه د هیئت او سفارت د ښه راغلاست لپاره راغلي وو. دغه راز زموږ مېلمه پال یانې میر ابو الحسن خان زما زیاته مېلمه پالنه وکړه. نوموړی پارسي نژاده او دده کورنۍ د زیات وخت راهیسې په کابل کې مېشته شوې وه. دی پخپله د یوه عسکر له رتبې نه (رپورټونو ښودل چې ان د یوه درزي یا خیاط له رتبې نه) د صندوق دار باشي (یا د کالیو ساتونکي او قولر آغاسي (د ګارد قوماندان) ته په سلسله راجګ شوی او یو وخت د پېښور ګورنر هم و. میر ابو الحسن خان ډېره ښکلې څېره او سره غمبوري (بارخوګان) لرل، خو ونه یې ټیټه، غږ یې کمزوری او خوی یې ډېر پوست او مطیع برېښېده، نو ځکه په لومړي سر کتنه کې ډېر تکړه راته معلوم نه شو، خو وروسته په دې پوه شوم، چې دی د خپل ملت ډېر نامتو او عالي سړی او دده په څېر په ساده ګۍ کې هېڅ یو پارسي نژاده موندل کېدای نه شو.

پېښور ته له رسېدو وروسته تر یوې اوونۍ پورې له پاچا سره مو د پېژند ګلوۍ کتنه ونه کړای شوه، ځکه په دغه وخت کې زموږ د ورپېژندنې یا معرفۍ د بهیر په هکله یو څه کشاله پېښه شوې وه. د سفیرانو منل په دربار کې د دغه پیان ... مخې چې ځینو وزیرانو وکې، تر یوې اندازې بې دلیله وربرېښېدل، په تېره ځینو وزیرانو د دربار وضع د فارس او د ازبک تارتارې د پاچاهانو له خوا استول شوي سفیرانو او ان د پاچا د ورور په اړه ځرګنده کړه. دوی وویل، چې کوم سفیر چې پاچا ته وروپېژندل کېږي، لومړی پلا یې دوه منصبداران په دواړو متو او غړیو کې ټینګ نیسي او د پاچا مخامخ ځای ته یې بیایي، هلته پاچا له یوې جګې کړکۍ ځمځه خپل مخ ښکاره کوي، سفیر په دې وخت کې زیاته فاصله ورلاندې ځغلي، په ټاکلي ځای کې یوه شېبه تم او د پاچا لپاره دعا کوي. ورپسې بله منډه اخلي او دا پلا هم پاچا ته د خیر لاس پورته کوي. د یوې بلې ځغاستې وروسته پاچا غږ کوي، چې خلعت (یو ډول کالي)، په دغه کلمه پسې د (جتشین getsheen) ترکي کلمه د دولت د یوه منصبدار نه چې (لیرې شه یا ځه) مانا ورکوي، اورېدل کېږي یانې په دې ډول یو جلعت (ښکلې جامه) د شاه له خوا هغه سفیر ته، چې کتنه ورسره نه غواړي، ورکول کېږي او د دربار نه یې باسي. په دې ډول سفیر تر هغه وخته پورې چې پاچا د خصوصي کتنې لپاره په رسمي توګه خپلې خلوت ګاه ته ونه غواړي، نه شي کړلای

چې پاچا ورېني.

ټول شیان په پای کې برابر او موږ د مارچ په پينځمه نېټه په ډله ييزه او رسمي توګه د پاچا د ماڼۍ په لور وخوځېدو. موږ د يوه میل درې په څلورو برخې واټن د کرڅو په منځ کې وواهه او ورځه تېر شو. په دغه لار کې د خونو په کړکیو او بامونو کې زیات شمېر خلک او تندارچیان د لیدنې لپاره سره ټول شوي او زموږ سیل يې کاوه. بالاخره د کلا پاسانۍ لاندې خالي ځمکې ته ورسېدو، چې هلته پاچا استوګنه درلوده. دلته د هغې خونې چې د پاچا کلا پرې پرته وه، په خوا کې زیات شمېر خلک سره راغونډ او دا ځای يې داسې ډک کړی و، لکه چې په تیاتر کې د تندارې لپاره خلک ناست وي. کله چې موږ هغې دروازې ته، چې پاچا د موزیک باندې سرود غږاوه، ورسېدو نو راته وغوښتل شول چې خپل زیات شمېر ساتونکي تر څنګ پرېږدو او دلته پکار وو، چې موږ د خپلو بولونو او ترمپټونو غږونه بس کړو. کله چې دغه مدخل ته ورننوتلو، نو له اسانو کښته او د سل ګامه واټن تر وهلو وروسته په يوه پوړۍ لرونکې زينه باندې پورته وختلو او يوې نرۍ اوږدې کوټې ته ننوتو، چې دلته يو سل و پنځوس کسه په ليکه سره د دېوال په اوږدو کې په يوه سم ترتيب او خاص نظم سره ناست وو. دغه کوټه کشیک خانه يا د ګارد خونه بلل کېده، دا دوه سره نباپسته کوټه نه برېښېدله او اوس نه ترميم شوې ځغه رتلې وه، په مخ باندې يې د غالیو او لمڅیو فرش غوړول شوی و. موږ د کوټې پورته خوا ته رهنمايي شو او دلته يې شمېر ... چې ... امي يې اغوستې وي، سملاسي زموږ په نېدې کېدو سره پاڅېدل. په دغه وخت کې يوه تن چې ډېر عالي شخصيت او د پېرم څاوند و، موږ ته ښه راغلاست ووايه. دا سړی وروسته وپېژندل شو، چې د پاچا امام او يا د ديني مؤسسو مشر و. ده په ډېر درناوي له ما سره روغبړ وکړ او په عادي توګه له ښه راغلاست او پوښتنې وروسته يې زه کېښنولم. ما ته مخامخ د دربار اشراف او سترو شخصيتونه، چې ځينو يې په جواهراتو سره مزين شوې خولۍ په سر او جوغې يې د خولۍ د پاسه تړلې وې، ناست وو. يو څه لاندې نور کسان چې ځينې پارسیان او ځينې نور يې درانيان برېښېدل، ځای پر ځای وو او لې څه نور کښته له پېښور سره نږدې غرنيو سيمو قبيلوي مشران ليدل کېدل. بيا هم لاندې يو شمېر داسې خلک وو، چې عجيبه خولۍ يې په سر او دا ډله په دربار کې د کهول د منصبدارۍ او په ځېر استخدام او جلا ډول لباسونه يې درلودل.

دوی په عمومي توګه تور او سره وو، خو د دوی د بېلو بېلو وسرواسي کرونکيو خبرو بشپړه تشريح مناسبه نه برېښي. په دوی کې سليقه لږه وه او ښه اغېزه يې نه شوه ښيندلای.

امام یا مذهبي مشر یو ډېر خوش طبیعته سور سپین سړی و، چې بې لستوڼو شال ډوله کالي یې اغوستي وو. د جامو څوکو یې د پوستکي لیکې لرلې او د عادي او عام سړي په څېر برېښېده. عمر یې د څلوېښتو کالو په حدودو کې و. ده د دیني مباحثو په پیل کولو سره موږ ته خپل ځان نور هم ښه وپېژاند. ده د عیسوي دین د بېلو بېلو مذاهبو په باب پوښتنې وکړې. دغه راز د خپل دین فرقې یې هم بیان کړې. موږ ته مخامخ لږ څه لیرې د کوټې په هغه غاړه باندې یو ښایسته سړی په ښکلیو جامو کې ناست او په انګلستان کې د تعلیماتو د څرنګوالي، د پوهنتونونو شمېر او په هغو کې د دیني علومو د تدریس په اړه یې پوښتنې وکړې. له ځواب اورېدلو وروسته یې بیا هیله وکړه، چې د نجومي سیستم په اړه یو څه توضیحات ورکړو. خو په دغه وخت کې چاوش باشي (Chauos-Baushee) راننوت او څو کلمې یې ووېلې، چې په هغو سره د امیر ابوالحسن خان او ده زوی څخه پرته نور ټول ناست کسان پاڅېدل او په ده پسې ولاړل. له دې نه مخکې مو هم نه یواځې یو وار، بلکې څو واره د سپرو د کړیا په څېر اوازونه اورېدل، چې په حقیقت کې د ګارد عسکرو د بوټونو د اوسپنو پوندو له وهلو نه پیدا شول. دا ډله افراد د پاچا د راتګ په مناسبت ده د سلامي لپاره، د چاوش باشي په واسطه چمتو شوي وو. کله چې ده دا مراسم بشپړ کړل، نو په ځغاسته سره موږ ته بېرته راغی. موږ د څو شېبو لپاره په کیشیک خانه کې پاتې شو، دا وخت میر ابوالحسن خان په خبرو اترو بوخت وساتلو. ده زموږ په اړه ډېر غوره حقایق، چې د مخه وریاندې نه پوهېده، لاس ته راوړل. دی په دې فکر کې و، چې کلکته په انګلستان کې ده او اوس دا ورته جوته شوه، چې د هیئت ښاغلي په هندوستان کې له انګرېزي والدینو څخه پیدا شوي دي. بالاخره چاوش باشي زموږ خوا ته راغی او په ډېر کړاو سره یې زموږ نومونه لست کړل. خو د نومونو په لیکلو کې دومره ستړی او اندېښمن شو، چې لست یې په ډېره مایوسۍ پرېښود او په دغسې عجیبه نومونو پوهېدل یې ګران وشمېرل. په دې وخت کې یې د مراسمو په هکله موږ ته توضیحات راکړل او ویې ویل، چې په ډېره مودبانه توګه باید مراسم ترسره شي. څو ځله یې په دې ټینګار وکړ، چې له پاچا سره د معرفي په وخت کې خپل نومونه راته په غوږ کې ورو ورو تکرار کړې. وروسته هغه موږ مخ پورته رهنمایي کړو. له یوې دروازې څخه تېر شو او یو ډول پښو پاکوونکیو ټوکرانو په مخ پاس خوا ته وختلو، چې ناڅاپه د دربار ستړې خونې ته ورننوتلو. ددغه انګړ پورتنۍ لور ته مو پاچا په یوه هسکه ماڼۍ کې ولید.

د پاچا ماڼۍ او دربار اوږد مستطیل شکله وه او ځنګ ډېوالونه یې لرل، چې په

مخ یې د سېبرونو انځورونه رسم او رنګ آمیزي شوي وو. د دېوالونو په منځ کې یو حوض او فوارې برېښېدلې. د هر یوه دېوال په اوږدو کې د پاچا ساتونکي افراد (ګارد) درې قطاره ولاړ وو او د شاهي ماڼۍ او انګړ په پېلو پېلو ځایونو کې د دولت درباري منصبداران له پاچا څخه د خپل مقام او رتبې په اساس نږدې او لرې درېدلي وو. د انګړ په وروستۍ څنډه کې یوه جګه ماڼۍ ولاړه وه، چې لاندینۍ پوړ یې یوازې یو پوړ دېوال و، چې د طاقونو په څېر یې مخ ښکلې شوې، کړکۍ او دروازې یې نه درلودلې. ددغه لاندې پوړ پر سر یو بل پوړ داسې جوړ شوی و، چې چت یې د ستنو او مراکشي ډوله طاقونو په واسطه ټینګ ساتل کېده. دغه پوړ ډېر زیات ښکلی کړل شوی و. په منځني طاق کې پاچا د سرو زرو او مرصع ستر تخت باندې کېناست. د پاچا څېره له برمه ډکه او شاهانه لیدل کېدله. دده ټول کالي او تاج د جواهراتو د برېښ له لامله پرک کاوه او شغلې ترې ختلې. پاچا د تخت له اړخ سره ولاړ و. کسانو (مریې هلکان غلام بچه) له سرو څخه پورته ناست وو. دده تر شاوخوا سپي (مریي هلکان، چې د خانانو زامن او په دربار کې د زده کړې عملي تعلیم لپاره ساتل کېدل. ژباړن) ټول غلي او ارامه ولاړ وو او دا ډله دده د کېناستلو په سالون کې یوازیني غلک وو. د پاچا په ښکاره کېدو سره موږ ټولو ټوپۍ له سره اېسته او په ډېر تعظیم سره مو سرونه ورته ټیټ کړل. ورپسې مو خپل لاسونه ده ته د دعا کولو په هیله پورته ونیول. پسې د فواري خوا ته وراندې شو. دلته خاص باشي زموږ نومونه له کوم لقب او درناوي څخه پرته قرائت کړل او په دې جمله، چې «دوی له اروپا څخه د سفیرانو په څېر تاسو اعلیحضرت لپاره راغلي دي. ستا بلادې په ما ولګېږي[1]» خپلې خبرې پای ته ورسولې. پاچا په ځواب کې په ډېر لوړ او کړنګېدونکي اواز وویل: «په خیر راغلئ؟» په ښه راغلاست پسې مو بیا ده ته د خیر دعا وکړه. دا مراسم بیا تکرار شول، چې ده موږ ته د افتخاري کالیو هدایت ورکړ او په دې توګه زموږ درناوی وشو. تر دې وروسته د دربار منصبدارانو په ترکي ژبه یو څه وویل، چې په هغې سره د هر لوري څخه یوه ډله عسکر قطار شول او سلامي له دربار څخه بهر ته ووتل. د لار په کلک او ډېرین مخ باندې د دوی د بوټونو کړپا د دوی د زغرو له شرنګهار سره یوځای غوږ ته راتله.

په افرادو باندې ناره یا غږ نور دوه واره تکرار شو او له هرې یوې نارې سره یوه ډله افراد له دربار څخه ووتل. په څلورم غږ باندې خانان هم ووتل او په ترتیب سره ودرېدل. یوازې یو محدود شمېر کسان دلته پاتې او هغو ته امر وشو، چې وړاندې

---

[1] دغه ډول دعاګانې معمولاً د پاچاهانو لپاره کېدلې. دغه راز لرغونو پارسیانو هم په دې څېر "اې پاچا د تل لپاره ژوندی اوسې" دعاګانې درلودې.

راشي. پاچا هم په دغه وخت کې په ډېر شاهانه پرتم له تخته پورته شو. په داسې حال کې چې په دوو تنو (مریې هلکانو یا غلام بچه ګانو) باندې یې تکیه درلوده، دیاندې خوا ته یې ګامونه کېښودل او زموږ له سترګو څخه پنا شو. غوښتل شوي خانان هم په هغې توګه ولاړل. په داسې حال کې چې موږ د زینې بیخ ته، چې په قیمتي غالیو فرش وه، وراندې شو. دلته موږ د خانانو تر کتارېدلو پورې تم شو. وروسته سملاسي پورته او هغه سالون ته ورننوتلو. چې پاچا اوس هلته په یوه نسبتاً کوچنې تخت باندې دروازې ته مخامخ ناست و.

موږ د کتار په ډول ودرېدو او د کابل پاچا زموږ د پاچا په اړه پوښتنه وکړه او بیا یې د ګورنر جنرال د روغتیا پوښتنه وکړه. بیا یې په مفصل ډول زموږ د سفر په اړه پوښتنې وکړې او هیله یې وکړه، چې د دواړو څواوو ملتو تر منځ دوستي او ملګرتیا دې پیاوړې او زیاته شي. دغو ټولو پوښتنو ته ما لنډ ځوابونه ورکړل. د سفارت غړیو او ښاغلیو زه او مستر ستراچي دې ته پرېښودلو، چې له پاچا سره نېږدې کېنو. نو څکه دوی لې څه شاته شول. امام او منشي باشي (مشر او لومړي سکرتر) موږ ته څېرمه ودرېدل. نور خانان د سالون د یوې غاړې په اوږدو کې ولاړ لیکه شول. دا وخت د ګورنر جنرال فارسي مکتوب د منشي باشي له خوا په ډېره خوږه ژبه او څرګنده توګه ولوستل شو. پاچا ډېر روغ ځواب ورکړ او له انګلیسي ملت سره یې دوستي اعلان کړه. ده زما هر ډول خبرو اترو ته تیاري وښودله او د یو کلک تړون هیله یې وکړه. وروسته له دې، چې ما هغه ته ځواب ورکړ. نو سملاسي یې خبرې او موضوع واړولې او زموږ د سفر په اړه یې خپلې پوښتنې پیل کړې. دغه راز زموږ د آرې هېواد په اړه یې سوالونه طرحه کړل. کله چې دی په دې پوه شو، چې د انګلېنډ او کابل اقلیم یو شان او سره ورته دي. نو یې وویل چې طبیعت هم دواړې پاچاهۍ سره یو کړې دي. د دوستۍ په اړه یې خپل باور بیا څرګند کې. وروسته ما پوښتنه وکړه، چې د اعلیحضرت خوښه ده، چې په دغه موضوع او معامله باندې دا وخت رسیدګي وکړو. د وخت په اړه هغه په ځواب کې ماته وویل، چې ته پخپله د مساعد وخت په اړه سلا وکړه او د هغې پر بنسټ به له ما او یا ستا له خوا انتخاب شویو وزیرانو سره مفاهمه وکړو. وروسته ما د هیئت او سفارت د اهدافو په اړه پرله پسې توضیحات ورکړل، چې اعلیحضرت ورته په ډېره عاقلانه او صمیمانه توګه ځواب ورکړ. له دې وروسته زه له پاچا څخه رخصت او له دربار څخه راستون شوم.

د کابل پاچا ډېر ښایسته سرې او ګڼه توره ږیره یې درلوده. څېره یې غنم رنګه او عمر یې د دېرشو کلو په شاوخوا کې و. ده د څېرې تشریح ډېره په زړه پورې او له امتیاز څخه ډکه وه. ده غې ډېر صاف او خطاب یې شاهزاده غوندې و. په لومړي سر

کې موږ دا تصور وکړ، چې دوی د جواهراتو زغره اغوستې ده. خو کله چې مو له نږدې ورته وکتل، دا فکر غلط او دوی رښتیاني لباس و، چې شین رنګ یې درلود او د اوږدې کرتۍ یا شرۍ په څېر یې په مخ د سرو زرو او کریمه ډبرو ستر ګلان بریښېدل. په دغو ګلانو سربېره دوی په ټټر د الماسو داسې یوه زغره وه، چې د واورو په څېر یې شکل درلود. د هغې ګاڼې په شان یې د هر ورانه په سر یو پسول (ګاڼه) لیدل کېده. د څنګلو د پاسه یې په مټ باندې د زمرو دوه ونې تړلې وې. دغه راز د بدن په پېلو پېلو برخو کې یې نور جواهرات بریښېدل. د یوې وینې (لاس بند) په مخ یې د کوه نور نامتو الماس، چې د نړۍ تر ټولو ستر الماس دی[1] لیدل کېده. دوه د مرغلرو ستر امېل، چې یو په بل پسې شوي و تسمو په څېر بریښېده، په غاړه کړي و. داشي (امېل) سست او ځړېدونکي اچول شوي و. تاج یې نه انچه جګ و. د اروپايي پاچایانو په شان مزین شوی نه و. خو په ظاهري توګه ټول داسې لیدل کېده، چې له قیمتي او کریمه موادو څخه منځ ته راغلی دی. دا تاج د پخوانیو او لرغونو تاجونو په څېر ځلېده، چې د وړانګو تر شا یې د ارغواني مخمل ټوکې بریښېدلې. د لښتیو یا غوټیو (ګواشواره، پوپک) کوچنۍ ځانګې داسې بریښېدلې چې له تاج څخه غځول شوې دي. د تاج ټول خصوصیات ډېر پېچلي او سترګې بریښوونکي وو، چې په ټولو باندې پوهېدل او تشریح کول له امکان څخه لیرې وو. تخت په یو ډول ټوکر باندې، چې په مرغلرو سره ښکلی شوی و پوښل شوی او په هغه باندې یوه توره راځوړنده او د جواهراتو یوه وړه امسا هم پکې لیدل کېدله. د پاچا د کېناستلو کوټه هرې خوا ته خلاصه او د څلورو جګو ستنو په واسطه ټینګه شوې وه. په منځ کې یې د مرمرو د ډبرو یوه فواره هم وه. د کوټې غولی په ډېره عالي غالۍ باندې فرش و، چې د څنډو ګرد چاپېره یې د ورېښمینو او زرتارو د ټوکر نرۍ ګلداره څېره (ټوټه) د ځانانو د درېدو لپاره تاو شوې وه. له سالون څخه تنداره کول ډېر په زړه پورې ګڼل کېدل.

لاندې خوا ته یو ستر بڼ و، چې پکې هر ډول ونې په تېره د سیو ونې ولاړې وې. د ونو تر شا یو شین چمن او ځلېدونکې ویالې لیدلې کېدلې. دا ټول باغ او چمنونه د تورو غرونو په منځ کې، چې ځینې یې په واورو پټ وو، محدود شوي وو. کله چې له پاچا څخه راستون شوم، نو د کېشیک ځانې خوا ته یې بوتلم، دلته د هېښت ټولو ملګرو د ویاړنې شتمن او قیمتي کالي اغوستي وو.

په پورتنۍ بیان کې زه زیاتره هغه لور ته متوجه وم، چې په مراسمو کې غوره او ځلېدونکې بریښېده. مخ کې له دې، چې دا خبرې پای ته ورسوم، ښايي ښکاره کړم،

[1] د تاور نیر سفرونو په کتاب کې Taver. Travels د هغه انځور وګورئ

چې ځینو شیانو (په تېره د پاچا ښځې او نجونې) زما هیله مندي او پاملرنه زیاته کړه، چې نور شیان ورځخه شا ته ځای لري. دا ټول شیان د دولت د بریالیتوب د ښکاره کولو نښه نه شمېرل کېږي، بلکې په بدل کې دا پراخه پاچاهي وراندې ونکې ځرګندوي.[1]

د کابل د دربار عمومي تشریفات هغسې، چې وو بیان شول. وروسې ما فرصت درلود چې له پاچا سره په نېږدې لیدنو کتنو کې د دربار د مراسمو نور ډولونه، چې پاچا ترسره کول، وګورم. پاچا هیله کړې وه، چې له ما او مستر ستراچي سره په ځانګړې توګه په یو اپارتمان کې وګوري، چې په سراګلنیو پوړې یې اړه درلوده او ځرنګه چې دا هغسې ځای نه و، چې پردیو ته ورته په معمول ډول د تللو اجازه وي، نو موږ ته وویل شول، چې د شپې له خوا دغه ځای ته له لږو کسانو سره راشئ. له دې لامله موږ د مهماندار زوی د بالاحصار خوا ته رهنمایي کړو. بالاحصار د هغه ځای (دربار) مخامخ لوري ته پروت دی، چې زموږ تشریفات پکې په ځای شول. کله چې د غونډۍ تل ته ورسېدو، هغه کم شمېر کسان چې تر دغه ځایه له موږ سره ملګري وو، همدلته پاتې شول او موږ په یوه تنګه (پټه) لرونکې زینه (پوړه) باندې پورته وختلو. د شپې د تیارې له لامله زموږ رهنما په ډېره سختۍ سره د زینې لاره وموندله. ددغو پړکیو په سر یوه کوچنۍ کوټه د ماڼۍ لور ته خلاصه شوه. دلته موږ یو شمېر هندي ساتونکي (ګارډ) ولیدل، چې د انګریزي سپاهیانو په څېر جامې یې اغوستې وې، دا ډول تنداره او منظره بیا ما هیڅکله ونه لیدله. وروسې له بېلو بېلو انګړونو ځخه چې ساتونکي پکې ولاړ وو، تېر شو. دغه راز پورته خوا ته له څو زینو (پړو) ځخه، چې لېږ اندازه رڼاوې واوښتلو، چې د یوې تنې او اوږدې کتارې لرونکې زینې لاندې یوې تیارې کوټې ته، چې د انتظار لپاره وه، راورسېدو. دلته مو یو شمېر کسان د میر ابوالحسن خان په ګډون ولیدل، چې ځینې یې ناست او ځینې د

[1] کله چې موږ په کیشیک خانه کې ووا و پاچا ته زموږ سوغاتونه د ماڼۍ په لور یوړل شول، د هغو افسرانو چې د هغوی په امر دا سوغاتونه وړل کېدل، خرڅ دومره زیات و چې هیڅ شی ورته رسېدلی نشي دوی هغه اوښان چې د ا سوغاتونه ورباندې استول شوي وو، له ځان سره وساتل ان د سورلی هغه ځلور اوښان چې په غلطۍ سره ماڼۍ ته ننوتلي وو، ونیول. دوی د پهلوانان د دوی په تبیله کې لوټ کړل او په جدي توګه یې تېنګار وکړ، چې هغه ډوه تنه انګریزي مزدوران چې د پالکۍ د ساتلو لپاره استول شوي وو، ددغو سوغاتونو په یوه برخه کې وګټل شي د هغو ټولو سوغاتونو په لړ کې چې پاچا ته واستول شول، یوې جوړې عالي توپانچو دا توپانچې د ګرینډ سېنیر Graind Signior لوی مشر لپاره جوړې شوې وې او ورسره موسیقي سامان ته ډېر خوشحاله شو. دغه راز ده زموږ وربښمینو جرابو سمیو. ته پاملرنه واوښتله او د یو څه نورو لپاره یې پیغام راولېږه، چې په هغو سره ډېر ډېر خوښ شو

پیشخدمتانو په څېر د خپل بادار په دالان کې ولاړ وو. یو څه وخت وروسته یو ښکلی ملبس شوی سړی راغی او موږ یې د پاچا لور ته وبللو. په یوې کم سورې کتهاره لرونکې زینې پورته وختلو او یوې وړې کوټې ته ننوتو. دا کوټه په یوه ډېره ښکلې وریښمینه غالۍ فرش وه او شاوخوا یې په غالي توګه رنګ آمیزي شوې وه. وریسې د همدې کوټې په څېر له نورو کوټو او لارو څخه تېر شو. د ټولو کوټو دروازې په ګلداره او ښایسته پردو پټې وې.

دا پردې له داسې وریښمینو ټوکرانو څخه جوړې شوې وې، چې په مخ یې انځورونه او ګلان کېنبل شوي وو. ټولې کوټې لږې روښانې او خالي وې. یوازې په یوه کوټه کې د پاچا قلیانچي (چلم دار) د دېوال په یوه تاقچه کې ناست و. بالاخره د یوې پردې په جګولو سره مو یوه داسې کوټه پیداموندله، چې ډېره رڼا وه او دلته پاچا پکې ناست و. د پاچا کوټه ډېره ښایسته او مستریح کوچنۍ استوګنځی (اپارتمان) و، چې یوه محراب لرونکې او د لیندۍ په څېر کړکۍ یې درلودله. دا کړکۍ د کوټې له پاتې غولې څخه څو انچه جګه او له همدې ځای څخه کوټه په دوو او یا درېو متو (ستنو) وېشل شوې وه. پاچا د کړکۍ منځنۍ برخې ته برابر داسې ناست وو، چې ددغه ځای په شپږو کونجو کې یو یو تن مریې هلک پاچا ته مخامخ لاس په نامه ولاړ و. موږ د کوټې لاندینۍ خوا کې ستنو ته نږدې کېناستلو. امام موږ ته څېرمه میر ابوالحسن او درې تنه نور زموږ شا ته دېوال ته مخامخ ودرېدل. د پاچا بې لستوڼي شال په زر تارو ګلدوزي شوی او څنډې یې په ډېره ښایسته توګه په جواهراتو سینګار شوې وې. دده تاج له هغه څخه چې مو لومړی ځل ولید، ډېر توپیر درلود. دا وار یې یوه جګه تورپې وه، چې د لاندینۍ خوا ګردچاپېرې د تور بخمل په یوه ټوټه باندې د جواهراتو پراخه څنډه راګرځېدلې وه. په داسې حال کې چې د مخکینۍ برخې په مخ یې یو له برمه ډک پسول بربښېده. له دغې برخې څخه د سرو زرو او جواهراتو دوې نرۍ لیندۍ ډوله شیان د اروپایي تاجونو په څېر راوتلي او نیغ جګ شوي وو. د پاچا کوټې ته د ننوتلو په وخت کې موږ خپل سرونه پاچا ته د درناوي لپاره ټیټ کړل. پاچا تر ښه راغلاست ویلو وروسته وویل، چې تاسو ته مې خبر لېږلی و، چې په خپلو منځو کې به په ډېره ازاده او ښکاره توګه خبرې اترې سره کوو. وریسې یې هیله څرګنده کړه، چې په پېښور کې به د استوګنې په وخت کې خپه شوي نه یاست؟. ده په خواشینۍ سره دا هم زیاته کړه، چې دی د هېئت د رسېدو په وخت کې دلته نه و. پاچا د خپل هېواد د برترۍ او پراخوالي په اړه ځینې شیان بیان کړل. خو دده خبرې امام تعقیب کړې او د ښکلاوو په اړه یې څه وریاندې زیات کړل. وروسته امام د پاچا تر واکمنۍ لاندې هر ولایت دده په

مستعمرو (دومنیونو) کې یاد او د هر یوه ستاینه او لمانځنه یې وکړه. د امام په لوړ غږ او وینا باندې پاچا موسکی شو او ویې ویل، چې دا خبرې له خپل هېواد سره دده مینه او لورینه ښکاره کوي. ورپسې هغه دا هیله ښکاره کړه او ویې ویل، چې موږ (هیئت) به د کابل او د هغه مربوطې سیمې، چې اوس دده خپلې ګڼل کېږي، وګورو. ده وروسته د هغو ځایونو په اړه، چې ما لیدلي وو، ځینې پوښتنې وکړې او ورپسې یې مستر ستراچي ته وویل، چې زه په دې پوه شوم، چې ته پارس ته تللی یې، نو یې له هغه ځخه د پارس په اړه څو سوالونه وکړل. ددغو خبرو اترو په ترڅ کې دده مریي هلک د اعلیحضرت چلم راته ایست. ما هېڅکله داسې مجلل او ښکلی شی نه و لیدلی. دا د سرو زرو ځلنده چلم و، چې زیات جواهرات پکې لګول شوي وو.

د تمباکو ځای د کوترې په غټوالي سره د تاووس څېره درلوده، چې بڼکې یې د جواهراتو او مینا لرونکې وې. شپه ډېره ناوخته شوه، چې په دغه وخت کې امام موږ ته د تللو او بېرته ستنېدلو اشاره وکړه. په راغلې لاره بېرته وګرځېدو او رخصت شو. په شپه کې ښار ډېر آرام او هر لور ته چوپه چوپتیا خوره وه. له پاچا سره زموږ خبرواترو راباندې ډېره ښه او خوندوره اغېزه وکړه. د ختیځ نړۍ په پاچاهانو کې داسې یو پاچا ډېر کم پیدا کېږي، ده څومره د یوه ښاغلي عادات درلودل او څومره زیات یې خپل برم ساته. په داسې حال کې چې دی یوازې په مهماني او لطف مین و او په ډېره ډېره ښه توګه یې زموږ عزت کاوه.

له پاچا سره د پېژند ګلوۍ د کتنې تر بشپړېدو پورې د هیئت ښاغلي له یوه وار ځخه پرته، چې د تفریح لپاره یوې خوا ته لاړل، په نورو وختونو کې ځای په ځای و او کوم چېرې په سیل ونه وتل. څو کله به چې له پاچا سره د کتنې موده خلاصه شوه، نو له هغې وروسته به د پېښور د سیمې د لیدلو لپاره څو ساعته په سهار او مازدیګر کې ګرځېدلو. دغه راز موږ د ښار بېلو بېلو برخو ته د ورسره معرفي شویو لویو کسانو د غوښتنې د ترسره کېدو لپاره لاړو. په دې ډول د پېښور او د هغه له شاوخوا سیمې سره ډېر ژر بلد شو.

د پېښور ښار تقریباً په یوه داېروي میدان کې، چې قطر یې پینځه دېرش میله کېږي، پروت دی. له ختیځې وړې برخې ځخه پرته له دې ښار نه غرونه چاپېره شوي دي، شمال خوا ته یې هندي ققفاز او د سویل لویدیز لور ته یې د سفید کوه غرونه او څوکې په ښکاره توګه برېښي. شمالي برخې د کابل سیند د درېو څانګو په واسطه وېشل کېږي، څو د دریاب دا ښاخونه له میدان ځخه د وتلو په وخت کې بیا سره یو ځای کېږي. دغه ډول دا ځای د باړې او بدینې د رودونو په واسطه اوبه کېږي. دا دواړه رودونه له غرونو ځخه راوتلي او د کابل دریاب ته ورګډېږي.

کله چې موږ د مارچ په میاشت کې د پېښور سیمې ته تلو تللو، نو په دغه وخت کې د غرو سرونه په واورو پټ وو. په داسې حال کې چې د لاندې میداني سیمو مخ شنو مرغو او ګڼو وابو نیولی او هوا ډېره په زړه پورې وه.

زیاترو ونو پاڼې کړې وې او له سړو څخه خلاصې وې. په دې ډول د لیدنې لپاره یې رنګارنګه او په زړه پورې ننداره برابره کړې وه. د دوو اونیو په تېرېدو سره یې شمېره باغونه او تیت او پرک ونې په پاڼو پټې شوې. دغه حالت داسې تازه ګي او خلا پیدا کړه، چې د هندي موسم په پرله پسې اوږي کې هېڅکله لیدل کېدای نشي. د پېښور په پرته سیمه او میدان کې ډېرې ویالې بهېږي. غاړې یې د غزاوولو په ګڼو ونو پټې دي. په دغه سیمه کې باغونه هرې خوا ته خواره شوي. چې په هغو کې ګیلاس، شفتالو، منې، ناک، بهي او د آنارو ونې پرېمانه وې. د غرونو تر هغې اندازې نه، چې زه مخکې شاهد وم. زیاتې غوټۍ، غوړولې او ګلان یې کړي وو. په غېر زراعتي برخو کې ګڼ پاسته شینلې، چې له انګلېنډ څخه پرته مو په نورو ځایونو کې ساری ونه ولید. د ځمکې په مخ څرګند پدای شول. د پېښور هواره او میداني سیمه په ډېره بشپړه توګه تر کرنې لاندې وه او زیات شمېر ویالو او کانالونو یې اوبه برابرولې. ددغه ځای د ارت والي په اندازه په بله یوه سیمه کې دومره زیات شمېر وګړي نه لیدل کېدل. لفتننټ مکارتني له یوه لوړ ځای څخه د دوه دېرشو کلیو اندازه واخیستله. چې ټول محیط یې څلور میلو ته رسېده. کلي ډېر ستر، پاک او ښکلي وې او ټول په ونو پټ برېښېدې. ددغو ویالو د پاسه د لرګیو او خښتو پلونه جوړ شوي وو. چې د هر یوه په دواړو ورووستیو څنډو کې کوچني برجونه د تزیین او ښکلا لپاره اباد شوي وو. د پېښور د پرتې میداني سیمې زیاتره ونې توت او یا نورې میوه لرونکې ونې وې. د خرما له څو ښکلیو باغونو څخه پرته نورې جګې ونې د پیپل او غز ونې ګڼل کېږي. چې دا ورووستۍ ډول ونې تر دېرشو یا څلوېښتو فوټو پورې دلته جګوالی درلود. ددغو ونو پاڼې د سېر د ونې په څېر وې او ډېرې پنډې برېښېدلې. غنګلونه یې ډېر ګڼ او ونې دومره پکې سره نږدې وې. چې تپه توره تیاره یې جوړه کړې وه. پخپله د پېښور ښار په یوه ناهمواره ځمکه باندې ودان و. محیط یې له پنځو میلو څخه زیات او د وګړو شمېر یې یو لک تنو ته رسېږي. کورونه یې له خښتو (اکثراً اومې خښتې) څخه د لرګو په چوکاټونو (سنجونو) جوړ شوي دي. دا کورونه په عام ډول په درې پوړیزه توګه جوړ شوي وو. ددغو کورونو د لاندیني پوړ په زیاته برخه کې هټۍ دې. سړکونه او کوڅې معمولاً تنګې وې. ځکه په دغو ځایونو کې عرابه لرونکې ګاډي نه تلل. نو کوڅې ډېرې نرې وې. سړکونه او کوڅې تر یوې اندازې پاخه او مخ باندې یې ډېرې هوارې څو دغه

پخه شوې برخه له دواړو غاړو څخه د منځ خوا ته ژوره شوې، ریونده او ښویه وه. په دې توګه سړکونه هم ښوی او غیر مستریح بریښېدل. په ښار کې دوه یا درې ویالې پېلو پېلو برخو ته بېلېدلې او ان دلته هم ولې او توتان یې په غاړو کې ولاړ وو. د ویالو په منځ پلونه تړل شوي وو. خو هېڅ یو یې د لېږ یادونې وړ هم نه ګڼل کېږي.

د پېښور په ښار کې ډېر جوماتونه جوړ شوي وو. خو دا جوماتونه او نورې عامه ودانۍ د یادونې وړ نه دي. یوازې بالاحصار او یو ښکلی کاروانسرای پکې استثنایي ګڼل کېدای شي. بالاحصار په یوه غونډۍ باندې د ښار شمالي خوا ته پروت او دومره زیات کلکه او پخه مانۍ نه ده. خو یو څو ښکلي سالونونه لري، چې د شاوخوا په زړه پورې او غټو باغونو ورته رومانتیکه بڼه ورکړې شوې ده. په بله وینا دغه دالانونه په دغو رومانتیکو منظرو باندې ښکلي او ښایسته بریښېدل. څنګه چې بالاحصار د پاچا یوازې موقتي استوګنځی و. نو له دې لامله اوس زیات له پامه لوېدلی و. شمال خوا یې ډېره غوره بڼه ښکاره کوي، خو که د ښار له ډېر نېږدې ځای څخه ورته وکتل شي، نو د خرابوالي او زمولتیا غوره نښې څرګندوي. د ځینو لویانو خونې ډېرې غټې او له برمه ډکې وې. خو ډېرو کمو اشراقو دلته کورونه درلودل.

د پېښور اوسېدونکي هندي منشا لري. خو په پښتو او هندغې هینکي (هینکو) خبرې کوي. دغه راز دلته نور ډېر قومونه مېشت دي. د پاچا د راتګ په وخت کې پېښور ته زیات خلک راټولېږي. له سهارنۍ سپرلي او ګرځېدو څخه د ستنېدو په وخت کې موږ ته ډېره ښه موقع وه. چې د خلکو غونډېدل او ګڼه ګوڼه وګورو. د سهار د لومړیو ساعتونو په وخت کې، چې موږ خپل ګرځېدل پیل کول، سړکونه او کوڅې خالي او پکې چوپه چوپتیا وه. خو د راستنېدو په وخت کې د خلکو ټولېدلو او ازدحام دغه چوپتیا ماتوله او چاپېریال کې به شور ماشوږ پیل کېده. له لمر ختو څخه لږ مخکې خلک د سهار د لمانځه لپاره په جوماتونو کې غونډېدل. کله چې به لمونځ وشو. نو وروسته به یو کم شمېر په کوڅو کې د چارو کولو او د خونو د مخ د پاکولو لپاره جوتېدل. دغه راز په همدې شېبه کې ځینې لویان د دربار په لور په آس سپاره او له خپلو لسو یا دولسو تنو نوکرانو سره هغې خوا ته تلل. مزدوران په ډېره چټکۍ په پښو منظم، غلی او چوپ روان وو. یوازې د دوی پښو له کړپا څخه پرته نور څه غږ تریې نه خوت. کله چې موږ د ښار په لور ستانه شو. نو د خلکو ګڼه ګوڼه زیاته او د هر یوه قوم نارینه له پېلو پېلو کالیو سره څرګندېدل. په دغه وخت کې دوکانونه ټول خلاص وو. وچې مېوې، چارمغز او نور مغز باب، وړوی، غوښې، ساقداره بوټي، نور بوټونه، زیتونه، د لوښو او ټوکرانو

بنډلونه، فلزي سامانونه، تیاري جامې، پوستینونه، کتابونه او داسې نور شیان د دوکانونو په مخ کې لیکه ایښودل شوي او یا د هتیو په چت پوري په چنگکونو کې راځوړند وو. د ښار د ډېرو ښکلیو دوکانونو په لړ کې د میو د خرڅولو دکانونه وو (په دې دکانونو کې مڼې، ممڼکې، آلوچې او نارنجان سره له دې چې په پېښور کې کم دي، لیدل کېږي او دا مېوې په زیاتو اندازو له هندي مېوو سره یوځای او ګډې ایښودل شوې وې) او په هوټلونو کې هرڅه په خاورینو لوښو کې خوړل کېدل او دا لوښي داسې رنګ شوي وو، چې د چیني لوښو غوندې ښکارېدل. په کوڅو کې داسې خلک وو، چې د سیو او مستو د خرڅولو ناري به یې وهلې. یو شمېر نورو خلکو چرمي کڅوړې (ژي یا غړکې) له اوبو ډکې وې په شا ګرځولې او د خپلې متاع اعلان یې د یوه برنجي ګیلاس او پیالې په کړنګولو سره کاوه. دوی یو ګیلاس یا پیاله اوبه په یوې وړې او ادنی روپۍ سره لاروېو ته ورکولې. له دې سره یوځای د ښار وګړیو سپینې لونګۍ، غټې تورې، سپینې او یا آبي چپنې او د ځینو نورو د پسه د پوستکي چپنې لیدل کېدلې. پارسیانو او افغانانو وریښمي نسواري اوږدې کرتۍ یا شړۍ او یا بې لستوڼي اوږدې چپنې د پسه د پوستکي او د رنګه وریښمو خولۍ استعمالولې. خیبریانو مزریني څپلۍ او ساده کالي، چې د دوی د غرونو فضایي ځرګندوله، درلودل. هندوانو د خپل ملت ځانګړي مشخصات او دودونه او د هېواد د خلکو له اوږدو ږیرو او جامو سره یو راز ګرځولي و. هزاره ګان نه یوازې د پوستکي او یا وړیو د مخروطي ټوپیو، چې د څنډې شاوخوا یې حاشیه او چرمه درلودله. له دې لاملـه غوره وو، بلکې د غټو مخونو، کوچنیو سترګو او د ږیرې د لږو ویښتانو له پلوه ځانګړي برېښېدل، چې په مقابل کې د ږیرې ویښته په ښار کې د هر یوه بل په مخ لیدل کېدای شول او د سینګار نښه وه. د خلکو په منځ کې لږ شمېر سپینې بوکره لرونکې ښځې، چې بوکرې یې اوږدې او تر پښو یې رسېدلې، هم ځرګندېدلې. دغه راز د پاچا عمله د عجیبه خولیو او جلا خوی سره، چې د دوی د طبقې ښکارندوی وه، د خلکو په منځ کې جوتېدله. کله به د وسله الو سپرو یوه ډله افراد په لاره تېرېدل. د دوی د آسانو د نعلونو لګېدل د پاخه سړک په منځ او د ملونو شرنګهار داسې غږونه او کړپا پیدا کوله، چې هري خوا ته یې د دوی د ځرګندېدو اوازه خپروله. ځینې وخت، چې به پاچا بهر ته وت، نو کوڅې به د پلیو او سپرو افرادو او د یو بوکان (کاوه، کې) لرونکیو اوښانو چې سره او شنه رېښې درلونکي پړغونه یې وړل، بندېدلې او په ټولو وختونو کې بارشویو کاوه او کوهان لرونکیو اوښانو (غټ دروند وزنه یا ختري بېر اوښان، چې اوږدې وړې لري) خپل تګ په کراره سره د کوڅو په منځ کې ترسره کاوه. دغه راز د سړک په منځ کې اته او یا لس

کېچرۍ په یوه کېږدۍ کې یو په بل پورې تړلې لیدل کېدلې، چې له کاره وروسته د سترېیا د کمولو او خولو وچولو لپاره په کراره ارخ په ارخ تللې. په داسې حال کې چې د دوی څښتن او ساتونکي به د کوڅې په غاړه د خوراک او یا اجوره یې چلم څکولو په خاطر یو څه تم کېدل، دغې ګڼې ګونې په منځ کې موږ بې له کومې څرګندونې او پام څخه تېرېدو. یوازې موږ ته د لارو یو سلام اچول او د درناوي په نامه سر کښته کول د یادونې وړ دي او یا دا چې د سوالګرو مرسته غوښتل، چې موږ ته به یې د فرنګي خانانو خطاب کاوه او موږ به یې دې ته رابللو، چې ژوند فاني دی او خیرات ورکول ابدي پکارېږي. دا به یې هم را په یادول، چې زموږ لپاره مرسته دوی ته ډېر شی دی.

ډېر ځله دا پېښې شوې دي کله به چې ماشوم له کړکۍ څخه ولیدلو، نو ناري به یې کړې، چې اپ، فیرنګي! ورسره به د کور ټول کوچنیان او ښځې د کړکیو مخې ته ودرېدل او تر هغو به یې څیر کتلو، چې څو به ور څخه غایب شو.

ددغې سیمې په سړکونو باندې په ندرت سره زیات شمېر خلک لیدل کېدل، خو کله کله د هغو سپرو له لامله چې د وښو لپاره په ډله ییزه توګه وتل او یکې یوه تن به فارسي یا پښتو نورو ملګرو ته سندرې ویلې، په سړکونو کې به ګڼه ګوڼه پیدا کېده. په دغه سیمه کې دا ښه ډېره رواج وه، چې د ټیټې طبقې له یوه سړي سره د کتنې په وخت کې به هغه باز په لاس کې نیولی او ښکاري سپی به ورپسې روان و.

ډېر ځله مو ښکاریان ولیدل، چې په لویو او سترو غنمو کې یې مېږان (بټېران) نیول. دوی به د پټي په یوه څنډه کې جال ټینګ کړ او د پټي له بلې خوا به دوو تنو د یوه پړي سره ونیول او ورو ورو به یې د جال خوا ته د غنمو په مخ کش کاوه، په نتیجه کې د غنمو د ښورېدو له لامله مېږانو د جال په لور ځغاستل. جال ته به چې ورسېدل، نو به پکې بند شول. دا وخت به ښکاریان سملاسي ورته رارسېدل.

هغو ښکاریانو، چې دا ډول ښکار یې کاوه، شمېر یې ډېر زیات و*.

د سیمې د وګړیو ښه سلوک او تهذیب تر هر څه زیات و. موږ زیات وخت باغونو ته بلل کېدو او په هر کلي کې به هر سړي، چې ولیدو، نو ښه راغلاست یې راته وایه. ډېر ځله د هیئت له ښاغلیو څخه دوی غوښتل، چې د یوه کورنیه په څېر هغوی ته د ورتګ افتخار وروبخښي. څینې وخت به دغو مېلمه پالونکیو خلکو د سفارت د غړیو د آسونو ملونه تر هغو ټینګ نیولي وو، چې له دوی څخه به یې د

* افغانان له باز او ښکار سره ډېره زیاته مینه لري. پاچا پخپله د نورو عامه وګړیو په څېر له باز سره علاقه درلوده او په دې منګور به بهر ته ووت. معمولاً له ده سره به په دغه وخت کې باز په لاس او یو تن ملګری به ورپسې روان و

راتلونکي ورځې د سباناري وعده، ترلاسه کړه او ان د وعدې د تېنګار لپاره به دوی د هيئت له غړيو سره لاس په لاس کې ورکړ (يانې قول به يې ورسره وکړ.[1])

د سيمې له طبيعت څخه، چې راکاږنې او تنداري يې په زړه پورې او بې ساري توګه زياتې شوې، دا اميدواري حاصلېده، چې پکې به هرومرو له ساده او خاصو (ځانګړو) خلکو سره مخامخ شو او د دوی ترمنځ به کره وره ووينو. نو داسې تصور کېدای شو، چې سهارنی ولـه ييز سفرونه او لنډې ګرځېدنې ډېرې په زړه پورې او خوشحاله وګڼل شي. زموږ مازيګرنی سپرلی او ګرځېدل هم له دې څخه لږ په زړه پورې نه برېښېدل. دا وخت به موږ د ښار د شاوخوا باغونو خوا ته ولاړ و. د طبيعت آرامو الي او ښايښت به مو په ډېر په زړه پورې توګه او ارياتيا کتل. په داسې حال کې چې موږ د هوار ميدان له لمر څخه خوند اخيست. په مقابل کې د شاوخوا څګو، ښکليو او توريختو غرونو په سر باران او واورې او توفاني وريځې ګرځېدلې. باغونه د ماڼيو او تعميرونو په واسطه لا زيات سينګار شوي او ښاپسته شوي وو. په تېره بيا د مسلمانانو د زيارتونو ګومبزو ورته ځانګړې او غوره څېره ورکړې وه. د دغه طبيعت په غوره شيانو کې يو لوړ او پراخه تعمير و،

[1] لاندينی څرګندونه د دغه ډول مبلغستيا وو او سرګرميو په اړ کې ده، چې د هيئت څينو ښاغليو د يوه سند په څېر ليکلې او د کلکتې په اخبارونو کې يې نشر کړې ده.

ناکل شوی ورځ راورسېدله او موږ د خپلې وعدې ترسره کولو لپاره کلي ته ولاړو. د دغه ځای د وګړيو مشر په ډېره دوستانه توګه زموږ هرکلی وکړ او د توت د ونو په يوه په زړه پورې باغ کې، چې تر لاندې يې وياله روانه وه، ومنل شوو او د يو شعير کټونو په مخ چې ساده پوزي وربانديې هوار وو، کېناستلو. د کلي زيات شعير خلک هم راسره ګردچاپېر په کټونو کېناستل.

موږ يو ساعت د پاچا په اړه سره خبرې وکړې. دغه راز د هېواد حاصلاتو او نورو موضوعاتو په هکله سره وغږېدو. دوی له موږ څخه وغوښتل، چې د ښکار لپاره بهر ته ولاړ شو، خو د زياتې لوډوخې له امله د غسې سرګرمۍ ته حاضر نه شو. کله چې د ببرغ په اړه خبرې پيل شوې، نو د کلي سرښوونکي او ملا يو په بل پسې د حافظ شعرونه او بوللې د سندرې په څېر وويل. دا منظره په عمومي توګه ډېره په زړه پورې، عجيبه او خوشحالوونکې وه. د کلي سرښوونکی ډېر خيرک او هوښيار و. ملا به يوځلې په اهانت سره ټوکې کولې، بلکې دوی پرله پسې د يو او بل په خبرو کې سره لوېدل او يو بل ته يې وار نه ورکاوه. کله چې سباناری تيار شو، نو د ډوډۍ خوړلو ته لاړو. دلته ډېر عالي پلو او ښې شيدې برابرې او په ډېره خوندوره توګه مو ډوډۍ وخوړله. موږ ښار ته په ډېره خوښۍ سره له دغه ځای او وګړيو څخه راستانه شو. وخت مو خوښۍ تېر شو. دوی سره مو وعده وکړه چې بيا به کوم سهار دلته راشو او له تاسو سره به ښکار وکړو. دغه راز دوی ته به د مرغانو د ښکار کولو طريقه وروزده کړو. د لارې په اوږدو کې ما يو سپين ږيری سړی وليد، چې هغه د پالنې پټ په جګړه کې له احمد شاه بابا سره برخه اخيستې وه. نوموړي سړي د ډېلی، متر او اګرې د ښارونو په برغلونو باندې وياړ کاوه. دی پينځه نوي کلن و. په سترګو يې ښه ليدل کولای شول او ترااوسه پورې يې حافظه او يادښت ښه وو.

چې څنډې یې په یو شمېر برجو باندې پای ته رسېدلې وې. ما تصور نه کاوه، چې له نېږدې څخه د لرې په څېر به دا ماڼۍ ستره ښکاره شي. خو له نېږدې څخه هم په هماغه شان له برمه ډکه څرګندېدله. دغه باغ لرونکې ماڼۍ یو وخت ډېره ځلانده او د تنداري وه او د یوه پارسي تجیب سړي په واسطه، چې علیمردان خان نومېده، جوړه شوې وه. تیموري سړي له ډیلي څخه تر مشهده پورې ملک بشپړ کړی (فتحه کړی) و او دده په ویاړ او یادګار دغه ځای منځ ته راغلی و. ځینې نور د یادونې وړ مذهبي ځایونه او زیارتونه ددې لپاره جوړ شوي وو، چې تر یوې مودې پورې قبرونه پټ وساتل شي. په بله وینا دا ډول ساختمانونه د مړو شویو کسانو د غوره توب له لامله اباد شوي نه وو، بلکې د دوی د قبرونو د خوندي ساتلو په هیله آباد وو.

نامتو امپراتور بابر د پېښور د شاوخوا سیمې له طبیعي ښکلاوو او رنګونو څخه په ډېره خوښۍ او مستۍ ګرځېدی او داسې یادونه یې کړې، چې پټکې د غاټول او نورو وحشي ګلان د مرغو په شاوخوا کې شنه شوي او دا ګلان بریښوونکي رنګونه او ښکلا لري. ددغه نامتو او پیاوړي مؤلف (بابر) یادونې ډېرې سمې او ورته په درنه سترګه ګورم. دا اعتراف باید وکړم، چې دده په تشریحاتو کې مې د بدلولو هیڅ شی ونه لید، خو ددغو ښتمنیو او عالي منظرو د یادونو تیمګړتیا د زیړو ګلانو (Dandelion) او نورو هرزه بوټو په زیاتولو سره زما په نظر بشپړه او جبران کېدای شي. دا ډول وابښه او ګلان په انګلستان کې زیات دي، د ګلاب د ګلانو پرېماني هم د یادونې وړ او په ما باندې یې ښه اغېزه وکړه. په دغه وخت کې مې داسې یو سوالګر او د غریبې څېرې او کالیو لرونکی هلک ونه لید، چې لاسونه یې په دغو ګلانو ډک نه وو. په بڼونو کې رښتیا هم هر ډول ګلان پرېمانه او په یوه ډېره عالي سلیقه سره تنظیم شوي وو. ددغو باغونو په لړ کې یو هم، چې په پاچا پورې یې اړه درلوده او د پېښور ډېر ښکلی بڼ و، د نمونې په توګه شرحه کېږي، چې د پاتې بڼونو په اړه ددغې څرګندونې پر بنسټ قیاس وشي.

دغه باغ، چې اوږد مستطیل شکله دی، د شاه زمان د بڼ په نامه یادېږي. د بالاحصار د سویلي خوا ځینې ښکلې تعمیرونه او غونډۍ یو برخه، چې د بالاحصار ماڼۍ وریاندې ولاړه ده، په دغه بڼ کې شاملېدای شي. ددغه باغ شاوخوا د دېوال په واسطه چاپېره شوې ده. د شمال لورې یې چې له ونو ډک دی له پاتې برخې څخه جلا او په غیر منظمه توګه پروت دی، نور پاتې باغ داېروې بڼه لري او د سړکونو او لارو په واسطه جلا شوي دي، چې دا سړکونه د باغ په منځ کې یو بل سره قطع کوي. هغه سړک، چې له ختیځ څخه د لویدیځ پورې ایستل شوی دی، د سپېر او چنار ونې په متناوبه توګه له برمه ډکو قطارو په څېر ولاړې دي. دا سړک د پلیو درې لارې او د

ګلانو دوه اوږده پټي (کوره ګۍ یا کیارۍ) لري. په دغو کوره ګیو کې د کوکنار بوټي کرل شوي وو. د دغې پلې لارې ختیځ لوري د ننوتلو دروازې سره پای ته رسېږي. په داسې حال کې چې په لویدیزه وروستۍ څنډه کې یې یوه ښکلې ماڼۍ ده، چې یو دالان او دوه اپارتمانونه لري. د هغې په اوږدو کې چې له شمال څخه سویل ته ځي، هم د سېبر او چنار ونې ولاړې دي، چې تر لاندې د سرو، سپینو او ژېړو چیني ډوله د ګلابو بوټي په ډېره ګڼه توګه کرل شوي دي. دغه راز دلته سپین او ژېړ یا سپین ګل لرونکي سیسټوس (Sistus) او نور ګل لرونکي بوټي، چې ځینې یې ما په انګلستان او یا هند کې لیدلي او ځینې نور یې راته نوي وو، څرګندېدل. د دغه سړک په وروستۍ شمالي څنډه کې هم هغسې ښکلې ماڼۍ، چې ما پورته بیان کړه، ولاړه وه. د دغې لارې او سړک پلیو لارو ترمنځ شپږ اوږده یو په بل پورې تړلې ډنډونه داسې جوړ شوي وو، چې په پرله پسې توګه یې اوبه د څروبې په څېر یوه او بل ته توییدلې. دا ډنډونه د باغ په منځنۍ نقطه کې په یوه ډنډوکي کې پای ته رسېږي. د دغه ډنډوکي په منځ کې یوه دوه پوړیزه ښکلې د اوړي ودانۍ ولاړه او ګردچاپېره یې فوارې تاو شوي وې. دغه راز په یوه لیکه سره پورته د ټولو ډنډو په منځ کې فوارې لیدل کېدلې. د ټولو فوارو شمېر شپږ نوي ته رسېده، چې په باغ کې د تم کېدو په ورځ ټولې فعالې وې. دغه فوارې د اوړي د تودوخې په زیاتوالي سره ډېرې په زړه پورې ګڼل کېدای شوې. له ډنډو او د سړکو د غاړو له ونو څخه پرته د باغ په نورو ټول کې پرېمانه مېوه دارې ونې ولاړې وې، چې ډولونه یې هغسې چې ما یو څه مخکې یاد کړل. د پېښور د نورو مېوه لرونکیو ونو په څېر وو. ځینې مېوه دار ونې ډېرې ګڼې وې، چې په غرمه کې یې د لمر وړانګې نه پرېښودلې، چې ځمکې ته تېرې شي. له دې امله په زړه پورې سورې سیورې او ښایسته ګوښه یې برابروله. موږ بریخر (سهار او غرمې ترمنځ وخت) په دغه ګوښه او یو څه په اوږنۍ ماڼۍ کې تېر کړ. د غرمې ډوډۍ مو په دغه ودانۍ کې له پرېمانه کباب شویو غوښو سره وخوړه. تر ډوډۍ وروسته یوې کوټې ته د دمې کولو لپاره ولاړو. دلته غالۍ او لمڅې غوړول شوي او له کېناستلو وروسته یو څه مېوه راته راوړل شوه. په دغه کوټه کې مو د دېوالونو په مخ د اشعارو په لوستلو ځانونه بوخت کړل. دغه پارسي شعرونه ځینې د پاچا په اوسنیو ریښتینو حالاتو باندې تطبیق کېدل او ځینې نور یې په غیر مستقیمه توګه د بخت په بې ثباتۍ پورې وېل شوي وو. تر غرمې وروسته په دریو بجو د چکر لپاره بهر ته ووتلو. هغه سړک او واټ، چې له لمر ختیځ څخه لویدیځ ته کښل شوی و او دواړه څنډې یې جګو غرو ته نېږدې وې، ډېره په زړه پورې ننداره یې درلوده. په داسې حال کې چې د شمالي او سویلي

نقطو ترمنځ سرک د آسیایي هغو باغو په نسبت، چې ما لیدلي وو، هرڅه زیات درلودل. د بالاحصار لاندې ودرېدو، دا ځوا یې ډېره ښکلې وه، فوارو د لمر د لګېدو په واسطه پړک کاوه. د لمر وړانګې د ونو بوټو او ګلانو په مخ ځلېدلې. په داسې حال کې چې بلې خوا ددغه ځای په نسبت تور سیوری غوره کړی و (یانې د بالاحصار هغه خوا چې د باغ لوري ته مخامخ نه وه) ودانۍ او تعمیرونه له باغ سره ډېر ښتمن، روښانه او مناسب برېښېدل، تر ښا سیمه ډېره ښه. سمسوره او ځای په ځای پکې موتي موتي او یا جلا جلا ونې لیدل کېدلې (وروسته چې جګو غرونو دغې منظرې ته ډېر ښکلی انجام ورکړی و) دا غرونه په څو ځایونو کې په یو لړ ښاخو وېشل شوي او په زیاته اندازه بېل بېل تت رنګونه او شکل بندي یې ښکاره کوله. په باغ کې له چکر او ګرځېدو وروسته له هغه کسانو سره یوځای شو، چې زموږ د تفریح پر مهال زموږ د څارنې لپاره ګومارل شوي وو.

دوی د یوه ونو سره نېږدې ناست او د خپلو لاسو په خپشتولو سره یې ځانونه ساړه کول. له دوی سره له یو څه خبرو اترو وروسته د لمر لوېدو ته لې مخکې له باغ څخه ستانه شو.

د هغو لیدنو کتنو په اړه، چې له موږ سره وشول او یا موږ د نورو د لیدلو لپاره لاړو. توضیحات یې بې شمېره او یادول یې خوا وهونکي دي. په دغو وختونو کې زما د مشاهداتو نتایج به په بېل ځای کې ښکاره شي، زما دوه تنه غوره ملاقات کوونکي میرزا ګرامي خان او ملا بهرمند وو. لومړی تن د یوې ستري رتبې والا شریف سړي زوی او په هندوستان کې یې وخت تېر کړی و. له دې لامله زموږ له رواج او دود سره په ډېره ځیرکۍ او پاملرنه اشنا و. دی هندوستان ته له دې لامله شړل شوی و، چې ده له شاه محمود سره په ځانګړې او فامیلي توګه اړیکې درلودې. ګرامي خان د اکرم خان په مرسته له هندوستان څخه راستون او په دې مکلف شو، چې په خپلو کړو وړو کې محتاط وي، ځکه تر دغه وخته دی له پخواني ګوند سره، چې په ریښتیانی توګه وړپېژندل تړلی و. په ارتباط تورن و. ده په هندوستان کې د استوګنې په وخت کې د اروپایي ملتونو د وېش په اړه داسې عجیبه معلومات لاس ته راوړي وو. چې ډېر لږ شمېر افغانان ورباندې پوهېدل ان د نوموړي میرزا د اروپایي تاریخ داسې پېښې په یاد وې، چې چا په هندوستان کې هم اورېدلې نه وې. یوه ورځ ما د خپل هېواد دسمندري واکمنۍ او تفوق په اړه د ځینو مبلغو او ملاقات ته راغلیو کسانو د هیښتیا لپاره وویل، چې له ۱۷۴۵ کال راهیسې زموږ په ملت کې کوم اړ و دوړ او اغتشاش نه دی شوی، نو میرزا په موسکا سره راته وویل، چې تا د امریکا جګړه هېره کړه. وروسته یې په ډېر جدیت پوښتنه وکړه، چې

د فرانسوي جنګي بېړیو په مقابل کې ولې تاسې د بېړیو بیه لوړ یو تله او ددې کار علت څه و؟ په داسې حال کې چې تاسې د سمندري واکمنۍ په اړه د لوړتیا څرګندونه وکړه؟.

دغه ښاغلی دا وخت په کابل کې د دولت منشي باشي یا سکرتر و. ملا بهرمند د زده کړې په برخه کې ډېر زیارکښ سړی او په رښتیا سره د نبوغ خاوند و. د علم لاس ته راوړلو ته یې نه ماتېدونکې تنده درلودله. دی د میتافزیک او د هېواد په اخلاقي پوهنو کې د ډېر برلاس خاوند او متبحر سړی و. ملا بهرمند د ریاضیاتو زده کړې ته ډېر لېواله او زیاته مینه یې ورسره لرله. دغه راز د ه سانسکریت (یوه ژبه ده، چې دده هېواد والو یې نوم هم نه و اورېدلی) ددې لپاره مطالعه کوله، چې د هندي زده کړې او پوهې خزانې برڅېره کړي. زموږ د ملاقات کوونکیو په لړ کې نور ملایان هم وو، چې ځینې پوه، ځینې یې تش په نامه ملایان، ځینې د پیستان (هغه خلک چې خدای مني، خو په پیغمبرانو او نورو دیني مسایلو باور نه لري. ژباړن)، ځینې نور کلک مسلمانان او یو شمېر داسې ملایان هم وو، چې د صوفیانو په روحاني طریقه کې ډوب وو. دغه راز زموږ د خوشحالۍ لپاره یو شمېر شاعران هم راتلل. له دوی سره د ایلچي (سفیر) او یا د نورو فرنګي خوانینو (اروپایي خانانو) په اړه یادونې موجودې او دا ډول خطابې به په پرله پسې توګه دوی له یوې او بلې څخه نقلولې، چې دا په حقیقت کې د دوی د ځانګړیو کارو نښې ګڼل کېږي. زموږ د ملاقات کوونکیو په لړ کې د پېښور د شاوخوا سیمو قبیلوي مشران د درناوي وړ، ځینې دراني یا پارسي سوداګران، ټیټ رتبه درباریان او د لویو خانانو استازي هم شامل وو. په دغو خلکو کې ډېر د منتې او خبرو وړ کسان پیدا کېدل، چې ما له هغو سره د خبرو په ترڅ کې ډېر سیمهییز معلومات لاس ته راوړلای شول. هغه سمه وضع او امتیاز، چې موږ له خلکو سره د کتلو په وخت کې درلود، زموږ په اړه د عمومي تعجب د شتون په اړه د خلکو لېوالـه هڅې زموږ د لیدنې لپاره او بالاخره زموږ له ازادۍ څخه د ګټې اخیستلو په هیله زیات شمېر خلک له هرې خوا څخه د کتنې لپاره راتلل، چې ډېر خله موږ د هغوی د شمېر د زیاتوالي له لامله دا توان نه درلود، چې ورسره وګورو. زموږ دروازې د عامه او ټیټې طبقې د زیات شمېر خلکو له خوا ډکې او دې ته اړ شو، چې د پاچا دوه تنه کاپوچیان (ساتونکي) هلته ودرېږي، چې خلک دروازې ته ډېر رانږدې نه شي.

د هغو کسانو په لړ کې، چې زه یې ملاقات او لیدنې ته ورغلم، یو هم د ډېرې یادونې وړ نامتو پیر (ولي) و، چې شیخ عوض نومېږي. پاچا او صدراعظم به په ډېر خله د نوموړي پیر لیدنې ته ورتلل، تر هغو چې ده به په تکرار سره دوی ته د

کېناستلو امر ونه کړ، دوی هېڅکله نه کېناستل. زه دده پیر د لیدنې لپاره د هغه کوچنی باغ ته ولاړم. کله چې نږدې فاصلې ته ورسېدو، نو یوه ډله د ښاپسته کالیو درلودونکي خلک مې ولیدل. دوی ته د سلام لپاره هغې خوا ته تلم، چې په دغه وخت کې یوه سړي راته ښه راغلاست ووایه، چې په هغې سره زما پاملرنه واوښته او یو سپین ږیری سړی مې ولید، چې د کاریګرانو په څېر یې زړې جامې اغوستې وې، داسې برېښېده چې په باغ کې یې کوم ځای کیندلی وي، دا هماغه پیر و، پاتې کسان د جګو رتبو والا سړي وو، چې د درناوي له لامله په یوه لیرې واټن کې ولاړ وو. ددغو کسانو له لې څخه د پخواني وزیر وفادار خان زوی او د ملکې ورور هم و. شیخ موږ په داسې لوټو باندې کېنولو، چې نوې اړول شوي وې. ده له مذهب څخه پرته نورو ډېرو موضوعاتو باندې په زړه پورې او مناسبې خبرې وکړې. نوموړي شیخ ماته وویل، چې د پېښور له خلکو څخه مې داورېدل، چې له تا څخه په ډېر ټینګار او پستې سره سوغاتونه غوښتل شوي دي[1]، سره له دې هم ده د پاچا ډېره ستاینه وکړه، ده پرته له دې چې ځانته د یوه پیر او مقدس سړي څېره ورکړي، ډېرې رواني او په مینه یې خبرې کولې. ده هیڅ ریا ښکاره نه کړه، یوازې دومره یې وویل، چې له بده مرغه په کور کې څه نه لرم، چې د غرمې لپاره یې تاسو ته درکړم. پیشنهاد یې وکړ، چې موږ کوم هوټل ته ولېږي، چې هلته د غرمې ډوډۍ لپاره له ده سره میلمانه شو. یو بل ډېر نامتو ملنګ هم و، خو دده په لیدنه بریالی نه شوم. ځکه داسې ویل کېدل، چې هغه دنیا پرېښودلې او په بشپړه توګه په عبادت او تفکر لګیا دی. ماده ته د پیسو یوه غټه تحفه ورولېږله، هیله مې ورڅخه وکړه چې دا پیسې د سخاوت له مخې ده ته استول شوي دي او هم ددې لپاره، چې پاچا ته دوعا وکړي، خو ده دا پیسې په بشپړه توګه ټولې مستردې کړې، پرته له پیسو یې پاچا او ماته دوعا وکړه. دغه راز زما د پاملرنې له لامله یې د مننې یو پیغام رااستاوه.

زه اوس دې ټکي ته راځم، چې د دولت کره وړه په دربار کې تر کتنې لاندې ونیسم، چې هغه زما د کار جریان وښیي.

شاه شجاع الملک په خپل میرنې ورور شاه محمود باندې هغه وخت بریالی شوی و، چې شاه محمود د یوه عامه اړودوړ او اغتشاش په نتیجه کې معزول شو. زما د راتګ په وخت کې دده د سلطنت شپږ کاله تېر شوي وو، د سفارت له رسېدو یو کال مخکې هغه د خپل یوه وزیر ناځاپي اغتشاش مات او له هغې وروسته داسې معلومېده، چې ده خپل سلطنت ډېر پیاوړی کړی و. زما له راتلو نه لږ مخکې شاه

---

[1] د الفنستون د راتګ په وخت کې دربار ته څینو مشرانو او درباریانو ددغه سوغاتونه لوټ او یو څه یې په زور د هغه له مزدورانو څخه واخیستل. دلته شیخ هم دغو حالاتو ته اشاره کوي. (ژباړن)

محمود د بارکزیو قوم مشر فتح خان په مرسته د خپل تاج او تخت د نیولو لپاره یوه کمزورې هڅه کړې وه. پاچا په لویدیز کې د اړ و دوړ د ماتولو لپاره په خپله لومړنۍ لټه کې بریالی شو او له خپلو طرحو څخه ډېر مطمین بریښېده. خو د هغه سوقیات د پېښور ختیځ لور ته د اکرم خان په ناڅاپي لېږلو سره بله بڼه درلودله. په کشمیر کې دده د یوه یاغي وزیر زوی د لښکرو په مقابل کې اکرم خان د زیاتو قواوو مشر هغه لور ته ولیږه. خو کشمیر د یاغي وزیر د زوی له خوا ونیول شو.

د اکرم خان له روانېدو څخه لږ څه وروسته داسې اوازې خپرې شوې، چې قندهار د شاه محمود له خوا ونیول شو. دغه خبر په لومړي سر کې ډېره اندېښنه پیدا کړه، خو وروسته د لویدیځ له لوري د سمو راپورونو په رارسېدو سره دغه تشویش له منځه ولاړ. په همدې وخت کې له اکرم خان څخه هره ورځ پېښور ته د هغه د پرمختګ او بریالیتوب خبرونه رارسېدل. په پېښور کې ټولو داسې ګومان کاوه، چې کشمیر به د شورشیانو له لاسه ووځي او شاهي لښکر به بېرته راوګرځي یا دا چې په لویدیځ کې د اړودوړ او شورشیانو د تیت و پرک کېدو سره سم به د کشمیر لښکر هم پېښور ته حاضر شي. خو دغه ټولې هیلې شنډې او د اپریل په ۲۳مه نېټه د اکرم خان د لښکرو د بیخي ماتې او له منځه تللو خبرو رارسېد.

دغه وزیر (اکرم خان) د مظفراباد د غرونو په مشر (متوالي) باندې د زیات باور او ولاړ اتکا درلودله او د تجهیزاتو او لارښوونې برخه په هغه پورې تړلې وه. خو په عین وخت کې د نوموړي مشر (متوالي) سرکښ غرور او حرص ددې لامل شو، چې د اکرم خان غونډې ډېر زیات مېړه سړی خپه او سپک کړي. د اکرم خان د ټول پوځ امنیت ددغه مشر په لاسو کې ورکړل شوی و.

ددغو اشتباهاتو اغېزې ډېر ژر د خوراکي موادو او تجهیزاتو په لېږالي کې حس شوې، خو اکرم خان اوس وروستی معبر ته رسېدلی و او یوازې د دېوالو او برجو په واسطه یې له ځان څخه دفاع کوله. چې احتمالاً له هغو څخه هم ژر وشړل شو. په دې ډول لویدیځ نیازمند پوځ د خپلې بقا لپاره د سمسورې درې په مدخل باندې زور واچاوه، چې دغې روحیې یرغلګر افراد لا پسې ژوندي کړل. سره له دې هم اکرم خان د متوالي تشویق ته غوږ کېښود. هغه دا چې د غرونو نوموړی خان به اکرم خان ته داسې یو معبر او د تېرېدو لاره وښیي، چې د دښمن پوځ په اړخ کې وي او دښمن وربانديې پوه نه شي.

له دې لامله لښکر د یوې کندې له مخ څخه د درې لور ته واوښت او مخ پورته حرکت یې وکړ. غلجایي او خیبري پلیو افرادو د غرونو د دواړو خواوو څارنه او امنیت ترسره کولو. سره له دې دښمن د دوی په خوځېدو خبر او لېږدېدنه یې کشف

شوه، د دوی پلي زیات وو او دښمنه خوا ته تر فشار لاندې راغلل. له بلې خوا داسې رښتیاني خبر او یا افواه هم وه، چې د درې پاسنۍ برخه د سختې واورې له لامله بنده شوې ده. اکرم خان اوس خپل باور له لاسه ورکړی او یوه ورځ په دره کې بې له خوراکي موادو او تجهیزاتو پاتې شول. دغه راز د دښمن تر ضربې او ډزو لاندې و. خو د فاصلې د لیرې والي له امله دده لښکر ژوبل نه شو. خو په جګړه کې یې دده د قواوو د روحي کمزورۍ او د مانویاتو د بایللو لار اواروله. ددغو شرایطو له لامله زیات شمېر افراد له لښکر څخه وتښتېدل او ددې په جګړه کې د متوالي خیانت اکرم خان زړښت زیات ووېراوه. سره له دې، چې دی په لښکر کې ډېر محبوب و. بیا هم په دې وار شو چې وبه نیول شي او د کشمیر مشر ته به یې لاس تړلی وسپاري. له بلې خوا د کشمیر د مشر د پلار وژنه او رسوایي هم دده له لاسه شوې وه. نو ډېر زیات د وهم او ډار لاندې راغی. په نتیجه کې یې فیصله وکړه، چې له میدان څخه وتښتي. له دې لامله د لښکر ټولو مشرانو د شپې په اوږدو کې پوخ پرېښود او جلا جلا هر یوه د تېښتې او خلاصون د لارې خوا ته مخه وکړه. د غرونو او کندوونو له لارې یې تېښته غوره کړه. د مظفرآباد نه د تېرېدو مخکې د اکرم خان ډېر مشران ملګري د متوالي د غرنیو لوټمارو خلکو له خوا لوټ شول. اکرم خان پخپله هم محاصره شو. خو د لوټمارو په منځ کې یې د سرو زرو د سکو په وېشلو سره خان خلاص او د دوی په تیت و پرک کېدو سره یې فرار وکړ. بالاخره دی له اندوس څخه واوښت او اکوړې کلي ته راورسېد. دلته یې د پخواني جلال او غرور په ځېر پرته له کوم لېوالي ښه هرکلی وشو. د اکرم خان په ګډون د لښکر د مشرانو په تېښته سره د لښکر یو شمېر افرادو خپلې وسلې کېښودلې او تسلیم شول او یوې ډلې د غرونو له لارې د خپلو مشرانو په ځېر د تېښتې لاره ونیوله. خو زیاتره د خپلو بادارانو په سرنوشت اخته شول.

د اکرم خان د ټول لښکر له جملې څخه یوازې دوه زره تنه بې وسلې، پلي او تقریباً لوڅ پېښور ته راورسېدل. سره له دې چې ددغې ماتې مصیبت زیات و، خو په پېښور کې د هغې د لومړي خل اوازې خپرېدنه مبالغه امېزه وه. داسې ویل شوي وو. چې ټول لښکر له منځه تللی. اکرم خان ورک او مدد خان تښتېدلی دی. په دغه وخت کې د کابل نیول کېدل او د شاه محمود د پرمختګ رښتیاني خبر راورسېد. له دغه خبر سره دغه راپور هم علاوه شو. چې د شاه محمود خینې طرفدار قبایل، چې له پېښور سره ګاونډي اوسېدل، هم دې ته چمتو شوي دي، چې په مجرد د خبرولو سره دوی د شاه محمود په ملاتړ حرکت کوي. د یوې الې ګولې د پیل په ځېر لښکرې راغونډې شوې. داسې افواه وه، چې پاچا خپل قیمتي جواهرات لېږلي او له

ښار ځينو د تښتېدو په حال کې دی. حقيقت دا دی، چې په دغه وخت کې داسې يوه شپه نه وه، چې په هغې کې يو سړی د سهار ته مخکې په اړو دوړ او د اغتشاش په نه پيل کېدو باور وکړي. زموږ وېره د مهماندار په څرګند اعتراف او ليک سره په دغه وخت کې لا زياته شوه. مېلمه پال موږ ته خبر راکړ، چې د عمومي ګډوډتيا د پېښېدو په وخت کې به په موږ باندې خېبريان او نور لوټماران پرته له کومې معطلۍ يرغل وکړي. خلکو د موضوعاتو په حالت باندې په ښکاره توګه خبرې کولې. خو هېڅوک داسې نه ښکاره کېدل، چې په رښتيا اغتشاش او انقلاب پېښ شوی وي. بالاخره دا وېره او ګډوډتيا له منځه ولاړه او معلومه شوه، چې دښمن په کابل کې پاتې شوی دی. دا هم جوته شوه، چې دوی په خپل منځ کې په اخ و ډب لګيا دي. اکرم خان هم راګرځېدلی و او د کشمير تورتم شوی لښکر يې بيا سره راغونډ کړ. دغه راز ځينې هغه افراد، چې د کشمير له جګړې ځينې په پېښور کې پاتې وو. د يو شمېر نورو افرادو په ګډون يې خپل پوځ پياوړی کړ. د پاچا ښه او حالت تراوسه پورې اميد بښوونکی نه برېښېده، ځکه هر څه په پېسو پورې تړلي و او پاچا له دې پلوه کمزوری ګڼل کېده. زياترو مشرانو د دغه نيمګړتيا او زيان سملاسي جبران وکړ. خو لږ شمېر لوياڼو د دغه کار سره پوره مينه درلوده ان اکرم خان چې د پاچا په ډېرو سختيو کې يې مرسته کوله او په دې پوهېده، چې جګېدل او لوېدل يې له خپل بادار (پاچا) سره تړلي دي. هم دا وخت د خپل حرص له لامله بيخي رونډ شو او د خپلو زياتو خزانو او شتمنيو له ورکولو ځينې يې، چې له پلار ځينې ورته پاتې وې، ډډه وکړه او له پاچا ځينې يې ځان يو څه ګوښه کړ. د دغه نامي مشر وزير کرکتر او دا شان ځانګړتيا د پاچا د کمزورۍ لوی عامل و. سره له دې، چې اکرم خان په سياسي هڅو کې يو څه نيمګړی و، خو ان د ده دښمنانو هم دا منله، چې دی د زياتې زړورتيا څښتن دی. دی په علايقو کې ډېر مهربان او صادق، په ژبه رښتونی، د عدالت کلک څارونکی او په کړو وړو کې په بشپړه توګه صاف او سم و. خو له بلې خوا فوق العاده حريص کبرجن، نيولی (تريو تندی) او د بدګومانۍ خوی يې درلود. دغه راز ځان ستايونکی، په خپلو ملګريو باندې قهرجن، احترام کلک غوښتونکی او د نورو د برې او نفوذ په مقابل کې سخت ګير و.

له اکرم خان سره د خبرو اترو په وخت کې دا راته جوته شوه، چې د ده ته منسوب ټول ښه صفات په رښتيا سره پکې موجود وو. نوموړی ډېر غټ او قوي هيکله سړی و، چې په ونه له شپږو پوټو ځينې زيات ليدل کېده. ښه يې نيولې او په ظاهره توګه يې چوپتيا ته طبيعي ميلان درلود، سره له دې دا حالت يې واوښت او په ډاګه سره يې د خپلې ماتې په اړه خبرې وکړې. دغه راز ده د خپل شکست عامل د لښکر په

منځ کې تنګي ویښودله. په همدې شان د ځینو نورو په زړه پورې موضوعاتو په اړه یې توضیحات ورکړل، ده عادي کالي اغوستل او د ساده خوړو څښتن و. له اکرم خان سره په لښکر کې ټول دراني مشران راستانه شوي وو او ما له دوی سره لیدنې کتنې ترسره کړې. د دوی ډله ډېره په زړه پورې او خوندوره وه. دوی په عمومي توګه د ښکار، بازنیولو، اسانو او وسلو په باب خبرې وکړې. دغه راز د هندو انګلیننو اوبه او هوا او تولیداتو په اړه یې له مانه وپوښتل. په بدل کې یې د خپل هېواد د هوا حالات او تولیدات راته بیان کړل. ځینې وخت دوی لنډې کیسې کولې او یا د هغو وقایعو او پېښو په اړه، چې دوی پخپله پکې شامل وو، حکایتونه کول. د لیدنو کتنو په وخت کې زموږ او د دوی ترمنځ سوغاتونه هم تبادله شول. ما دراني خانانو ته د هندي او اروپایي مصنوعاتو شیان واستول. په بدل کې دوی آسان، سپي او بازان ماته ویښل.

ددغو مشرانو او خانانو له رسېدو مخکې او د ناوړه خبر اورېدو وروسته کابل ته د تګ په لار کې یو هندو په یوه غاښي کې ونیول شو، چې ورسره جوخت یوراپور په پېښور کې خپور شو، په راپور کې ویل شوي وو، چې هغه زما له خدمتګارانو څخه دی او د شاه محمود په عنوان مې ده ته مکتوبونه ورکړي دي، چې هغه کابل ته یوسي، نو په دې وسیله مې شاه محمود په پېښور باندې د یرغل لپاره تشریق کړی دی، چې د بالاحصار د تصرف او د شاه شجاع د نیولو لپاره اقدام وکړي. له دغې کیسې سره داسې آوازه هم خپره شوې وه، چې پاچا په دغه تکي باندې زموږ شتمنې لوټوي. په نتیجه کې د ښار ټول وګړي پارېدلي او په ښار کې ښکته، پورته ځغاستل. وسلې یې اخیستلې او خپل ټوپک یې پاکول. زموږ له دروازو سره زیات شمېر خلک ډېر ژر راغونډ شول. د سفارت ټول ښاغلي په سالون کې دا وخت د مېلمنو د ښه راغلاست لپاره ولاړ وو. خو کپتان پیتمان د ساتونکیو شمېر دوه چنده زیات او د دفاع لپاره یې نور تدابیر ونیول. په عین زمان کې ملا جعفر او زما نور ملګري په ډېره راورسېدل. زیات تحریک او ګنګوسې په شاوخوا کې حس کېده. دغه موضوعات په خپل اوج کې وو، چې اکرم خان زما د لیدنې لپاره راننوت او داسې اټکل شوه، چې لمسېدلي خلک به نور زیات هلته راغونډ نه شي.

نور داسې د یادونې کومه پېښه ونه شوه، چې په دغه ځای کې یې راوړو. یوائې د جون په څلورمه نېټه له هیئت او سفارت سره اړوندو عسکرو د پاچا د زړېدنې د کلیزې په ویاړ تمرین وکړ. په دغه وخت کې اکرم خان او د نورو ټولو ستر رتبو والا کسان حاضر وو. هغه ځای چې دا تمرینونه پکې ترسره کېدل، د کوچنیو غونډیو په منځ کې یو ډېرو کې شین چمن و، چې د لږ شمېر کسانو لپاره پکې ځای برېښېده.

په دغه وخت کې پاچا په دې لګیا و، چې یو لښکر سره راغونډ کړي. د هغو عسکرو له جملې څخه چې په کشمیر کې نیول شوي وو. زیاته برخه خوشې کړې شول او بیرته پېښور ته راستانه شول. ددغو بیرته راغلیو کسانو له لې څخه نیمایي یې بې وسلې او پلي وو. په داسې حال کې چې پاتې برخه یې د کشمیر له حکمران څخه ډېر خوښ او داسې معلومېدله، چې د پاچا په نسبت هغه ته ډېر مایل دي. لښکر زیاتره ناراضه وو. مشران له اکرم خان څخه متنفر وو. ټول افراد د رسوایي او بدمرغۍ له امله غمجن وو او د خپلو استحقاقونو د لېږ رسېدنې له امله خواشیني وو. دوی خپله قهرجنه بڼه او طبیعت ډېر لږ بدلولو او په کوڅو کې د هېښت له غرېو سره په ډاګه یرغای کېدل او د اکرم خان غندنه یې کوله او ان په په دغه سپکونه کې یې له پاچا څخه هم ډډه نه کوله.

په ربښتیا سره د اکرم خان درنښت کم شوی ان د پاچا په نظر کې هم ده خپل موقف بایللی و. میر ابوالحسین خان کله کله دا هیله ښکاره کوله. چې د اکرم خان د لیرې کولو توان به پیدا کړي او د چارو لارښوونه به مددخان ته وسپارل شي. دغه تغییر د پاچا پر جرګې هم بې اغېزې پاتې نه شو. په دغه جرګه کې د جرګه والو قبیلوي مشرانو نظریات د ډېرې پاملرنې وړ وو. خو په دغه وخت کې هېچا ډېر زیات نفوذ نه درلود. په نتیجه کې د دوی مباحثې په کومې پرېکړې نه ختمېدلې او اکثره وخت به په یوه او بل باندې په تور لګولو سره پای ته رسېدلې. بالاخره تصمیم ونیول شو. چې د کابل په لور حرکت وشي او د پاچا د خېمو د ایستلو لپاره امر ورکړل شوی و. هغه وخت چې د اسام له خوا وتاکل شو. د توپک یو ډز شوی و. چې له هغې سره سم د پاچا منزلنما هم درول شوې وه. منزل نما یوه څلور کنجه ستن وه. چې جګوالی یې ډېرش فوټه او تر شاوخوا یې له ټاټ سره ټوټه په ځانګړې توګه تاو شوې وه. په پاسنۍ څوکه یې د سپینو زرو غټه پنډوسکه بریښېده. منزل نما د کمپ وهلو د میدان د ځرګندولو لپاره یوه نښه ګڼل کېدله. وروسته د پاچا خېمه دباندې راوتلې او درول شوې وه. چې په هغو کې ډېره ښاپسته زیاته اوږده او ډېرش فوټه پراخوالی یې درلود. دا خېمه د لرګینو چوکاټونو په واسطه جوړه شوې او په منځ کې یې په بېلو بېلو رنګونو د ټاټ ټوټې پکار شوې وې. چت یې ګلابي رنګه او د څلورو ستنو په واسطه ټینګ شوی و. د هرې ستنې په سر کې د سپینو زرو یو پنډوسکی برابر شوی و. ددغې خیمې تر شا نورې ورې خېمې هم وې. چې د مالوچو دېوال ترې تاو شوی و.

ددغې خیمې په شان دوه خېمې نور له پاچا سره لېږدول کېدلې. په دغه خېمه کې د لرګیو یوه دوه پوړیزه خونه وه. چې سلو تنو کاریګرانو په یوه ساعت کې دروله.

ښار کې شورماشور ګډ و او د بالاحصار د ماڼۍ لاندې یو شمېر عسکر په کمپونو کې ځای په ځای شوي وو. په کوڅو کې سوارو زیاته ګڼه ګوڼه جوړه کړې وه، که نه نو د ښار آرامي دومره زیاته د اخلال سره مخامخ کېدلای نه شوه. بالاخره پاچا د خپل کمپ خوا ته وخوځېد. د بریتانیا د حکومت پالیسي دا نه وه، چې د چا په کورنیو شخړو کې برخه واخلي، نو له دې لامله دا پکار و، چې یو ځای وتاکو او له هغې نه هیښت بېرته ستون شي. ټولو وزیرانو هم دا غوره وبلله، چې په داسې بحراني او له کړاو ځخه ډکو وختونو کې په پېښور کې پاتې نه شو. اکرم خان هغه پلان، چې موږ د یوسفزیو غرونو ته په شا شو، رد کړ او تر مطالعې وروسته یې امر وکړ، چې موږ دا ټک په چونۍ کې ځای ونیسو. ځکه دا ځای په هر ډول خطرناک وخت کې خوندي ګڼل کېده. دا هم ونه منل شو او داسې وټاکل شوه، چې د ختیځو سرحدي کرښو خوا ته چېرې، چې د پاچا کهول هم استول کېده، لاړ شو. دا پلان ترتیب شو او موږ د جون په دولسمه نېټه د پاچا د کمپ خوا ته د خدای پامانۍ لپاره ولاړو کوم چې ډېرې ډکې او ګڼه ګوڼه له هر وخت ځخه پکې زیاته وه. دلته موږ یو شمېر ښه سپاره او اعلی اسان ولیدل.

د پاچا خېمې په یوه باغ کې د ونو تر غاړو ودرېدې، چې ګرد چاپېره له ختو جوړه شوې سوېه تړې تاوه وه. د ونو زیاته برخه غټې ختې ونیوله. په داسې حال کې چې د دربار د لویو خانانو خیمې د ونو په دوو نورو برخو باندې په دې ترتیب ودرول شوې، چې د پاچا ښي لاس ته د لویو درباریانو او کیڼ لاس ته د کوچنیو ځای و. ځلورمه غاړه د پاچا خېمې ته مخامخ خلاصه وه، چې پاچا هغه سړک وریښي، چې په دواړو غاړو یې د ساتونکیو (ګارډ) ډله ولاړه وه. دا سړک د باغ له عمومي دروازې د حوض تر ځنډې پورې غځېدلی و، موږ د یوې فرعي دروازې له لارې ښې ته راننوتلو او د ونو په ښۍ غاړه د لویو خانانو په ګډون د پاچا په وړاندې ودرېدلو. کله چې موږ دلته وو، د دښمن ځو ډلې راغلې او په پرله پسې توګه پاچا ته وروپېژندل شوې. دغه کسان پاچا ته د دوعا کولو نه وروسته بېرته په شا کېدل، د هرې یوې دوعا په پای کې ساتونکیو (ګارډ) امین ویل. کله چې ددغو کسانو کار خلاص شو، نو له موږ ځخه وغوښتل شول، چې پاچا ته نږدې ورشو. له موږ سره یو ځای اکرم خان او مدد خان هم ملګري شول. وروسته پاچا ما ته په خطاب کې وویل، چې موږ په هرومرو له داسې یو نارام حکومت سره اشنا نه وو لکه چې دی یې اوس لري. سره له دې، چې ده په ډېره سړه وضعه له موږ سره په خبرو کې برخه واخیستله، خو بیا هم هیله یې نه لرله چې په داسې نامساعد او نارام وخت کې موږ له خان سره ملګري. نو یې له موږ ځخه وغوښتل، چې د سرحد کوم ځای ته ستانه شو او بیا هلته دا

فیصله وکړو، چې آیا له دې سره یوځای شو او که هندوستان ته لاړ شو؟ هره یوه لار چې موږ ته مناسبه وي، هغه غوره کړو. د خبرو اترو په لړ کې پاچا د برتانوي ملت په اړه ښه تکې څرګند کړل او هیله یې څرګنده کړه، چې دی به موږ کندهار او هرات ته کوم وخت له خان سره بوځي. کله چې پاچا خپلې خبرې بشپړې کړې، نو وروسته اکرم خان، مدد خان او د پاچا امام پاچا ته په خطاب کې څو وینااوې وکړې او د هغه د څرګندونو په تایید یې خپل مطالب بیان کړل. دغه راز دوی د برتانوي حکومت د نظامي برلاسي، عدالت او وفادارۍ په اړه خپلې خبرې اوږدې کړې او دغسې خلکو سره ترون او یووالي یې د دواړو خواوو په ګټه وباله. په دغه غونډه کې د پاچا د یوې سرې ساده ټوټې جګه ټوپۍ په سر وه، چې پر لاندینۍ څنډه یې د تور بخمل یو ټوکر راتاو شوی و. په دغه خولۍ باندې جواهرات نه لیدل کېدل. مخې ته یې په یوه بالښت باندې امسا، توره او لنډ ټوپک (کاراپین) ایښودل شوي وو. له ده سره په خېمه کې زیات کسان وو او هر یوه په وار سره په ده باندې بیوزۍ (پکې) واهه. د دوی په لړ کې میر ابوالحسن خان هم لیدل کېده. پاچا ښایي د دماغي تشویش او تودوخې له لامله خوار او رنځور برېښېده.

دوه نورې ورځې مو هم له اکرم خان او نورو کسانو سره د خدای پامانۍ کتنې درلودې، چې بالاخره مو د جون په څوارلسمه نېټه مازیګر د اندس لوري ته خپل تګ اعلان کړ. اوس د پاچا کاروانه ډېر ښه برېښېدل. هغه یو ډېر ښه لښکر چمتو کړی او دې ته تیار و، چې په دښمن باندې ورودانګي. ده د دښمنانو په منځ کې اختلاف پېښ شوی و. فتح خان د دربار په منځ کې خپل سیال (شاه محمود ژباړن) تر تاثیر لاندې نیولی او دا کار ددې لامل شو، چې د درانیانو د دوو سترو قبیلو ترمنځ بې باورۍ او ناکامۍ منځ ته راولي. له دې لامله ټولو ګوندونو د شاه شجاع د بریالیتوب اټکل یقیني شمېره او په خپله دعوا کې یې دی موفق وګاڼه. د خلکو له دوعا هم دا نتیجه اخیستل کېدله. ځکه د شاه شجاع عدالت او نرمۍ په خلکو کې ډېره مینه پیدا کړې او دی ورته ګران و.

موږ لومړی د چمکنۍ کلي خوا ته، چې د پېښور په څلور میلۍ کې پروت دی، حرکت وکړ. دا سیمه ورو ورو غیر مسکوني شوه او ځای پر ځای د پلیو کرچنۍ ډلې لیدل کېدلې. دغو خلکو به چې یو سړی یواځې ولید، نو به یې لوټ کاوه. داسې برخې ته ورسېدو، چې د لوټمارو ډلې زیاتې او دوی زیات شمېر بار کړي اوښان له هغه ځای څخه تښتول، چې به کمپ ته یې له څښتن او ساتونکي څخه روان وو. د هیئت محاسب خپل یو کچر، چې یو ښه شال او د زرو پونډو په ارزښت افغاني روپۍ پرې بار وې، شاته پرېښود. کچر خپل کچر والا ناڅاپه پر ځمکه

وغورځاوه او بې سده شو. وروسې دغه کچر د تندارچیانو د ټولنې خوا ته ورو ځغاست او خپل بارازښته بار یې واچاوه، چې سملاسي د تماشگرو له خوا ولوټل شو.

د جون په پینځلسمه نېټه مو خپل تګ پیل کړ. زموږ د کاروان لیکې د یو ښه زیاتو باروړونکیو کچرو او یابوګانو له لامله یل ډول بڼه ونیوله. دغه راز یو څو بڼه آسان چې ځینې تش او ځینو یې سواره درلودل، له موږ سره بیول کېدل. د پارسي، اوزبکي ملونو او زینونو پکارول، د هندي ملګرو په لوړو طبقو کې د شالونو او بوټونو استعمال او یو ښه هغو خلکو، چې په بېلو بېلو مهارتونو یې موږ بدرګه کولو (دوی ځینې پېښوریان او یا ځینې نور پارسیان وو) د کاروان بڼه اړولې وه. هغه خلک، چې له ښار څخه زموږ د مرستې لپاره راوتلي وو او د هغوی ورځې په اوږدو کې یې هم خپله ملګرتیا له موږ سره وساتله. زیاترو یې دا څرګندوله، چې موږ ته پاملرنه لري. خو ددې په څنګ کې دوی له موږ نه د سوغاتونو د غوښتلو تېنګار کاوه، چې په دې ډول د پېښور د لوړې طبقې له خلکو پرته نور ټول ډېر زیات حریص ګڼل کېدای شي. ددغې ورځې سفر مو د غز په ګڼو ونو کې تېر کړ.

د جون په شپاړسمه نېټه له ځنګل څخه ووتلو او د مرغو په یوه پراخه میدان کې مو خپل تګ ته دوام ورکړ.

په دغه ځلګه (فرشي وابښو) کې یوا ځې یو ډول تیتې بوټي، چې افغانانو ورته ځوز او پارسیانو ورته خارشتري ویل. ځای په ځای لیدل کېده. دغه بوټي په انګلیسي بڼونو کې په وښو کې د ویل (ظالم. شریر ژباړن) په نامه یادېږي.

موږ خپل کمپ په یوه داسې په زړه پورې ځای کې ودراوه، چې د کابل سیند یې څنګ ته بهېده. د ځمکې مخ په شنو وښو پټ او د ونو ځانګو وربانډې سیوری کړی و. دغه راز د ونو ښاخونه د دریاب خوا ته ځوړند برېښېدل. دکابل دریاب په دغه ځای کې څلور سوه متره سوررور دی. په دغه ځای کې زموږ پر مخامخ غاړې باندې د نوشهره Nowshehra کلی لیدل کېده. یو زیات شمېر یوسفزیان زموږ د لیدنې لپاره له سینده راپورې وتل. ددغې ورځې سپیده چاوده ډېره اوږده او زما جدي پاملرنه یې ځان ته راواړوله. له دغې اوږدې سپیده چاودې سره د ورځې اوږدوالی یوه هندي مسافر ته ډېر عجیبه ښکاره شو. د شپې په درېو بجو او پینځلس دقیقو سپیدې وچاودې (د جون شپاړسمه نېټه) خو د پینځو بجو او لسو دقیقو پورې لمر راونه خوت.

د کابل دریاب په اوږدو کې دویم کوچ مو د اکوړې کلي پر لور پیل شو. د کلي د ختټکو د قوم یو غوره ځای او اصف خان یې مشر بلل کېده. اصف خان او د قوم نورو

سترو کسانو له موږ سره وکتل.

اصف خان د ډېر احترام وړ سړی و. ښاپسته کالي یې اغوستي وو او د زیات شمېر کسانو له خوا یې بدرګه کېدله.

دده تور ملګري سپین ږیري کسان وو، چې زیاتې شنې رنګې او یا تورې جامې یې اغوستې وې. دوی ښکلې ځیرې، اوږدې ږیرې او د درنښت وړ بڼې درلودې.

د پورتني کلي وروسته زموږ لاره په داسې ځای کې وه، چې د کابل دریاب یې شمال او غرونه یې سویل ته پراته وو. غرونه او دریابونه د نوښهره په برخه کې دومره سره نږدې شوي وو، چې یوازې زموږ د کمپ درولو لپاره یې یوه تړتېه ځمکه درلودله.

د جون د اتلسمې ورځې په اوږدو کې د اندس دریاب ته ورسېدو. غونډۍ د کابل سیند ته ډېرې نږدې شوې. له دې لامله موږ مجبور شو چې له هغو ځخه واوړو. د غونډیو او غرو دا لړۍ له هغو غرو سره اړیکه لري، چې موږ د کوهاټ تر اړخ له هغو ځخه تېر شو.

زموږ د مالونو د ساتلو لپاره په کنډو کې د ختکو د قوم ځارونکیو مرسته وکړه، چې د خیبریانو له لوټماري وژغورل شو. د ختکو دغه ځارونکي په کنډو کې تانه دار او د کوهاټ له ختکو سره یو شان وو. له ځوکې ځخه مو د شمال خوا ته د اندس دریاب د بخار د کلکې طبقې او تېوتې (وربېخ) په منځ کې ولید. چې د ځو ښاخو (چینل) په ځېر بهېده او موږ هغه غرونه، چې دریاب پکې روان و. په سختۍ سره ددغو وربځو له شا ځخه لیدلای شول. د هغې غونډۍ په تل کې، چې موږ وریاندې ولاړ وو. د کابل دریاب د هغه له دوو ښاخونو سره یوځای کېده. د دریابونو د یوځای کېدو په نقطه کې زیاتې ډېرې دي. چې د دواړو دریابونو اوبه په ډېره تندۍ سره وریاندې لګېدلې او له هغو ځخه ډېر په زړه پورې غړونه پورته کېدل. له دې وروسته دریابونه سره یوځای کېدل او د یوې ژورې او نرۍ ویالې په شان د غرونو په منځ کې بهېده. د اټک کلا هم له دغه ځایه لیدل کېده. له غونډۍ ځخه د کښته کېدو وروسته مو دغه ځای ته مخامخ خپل کمپ ودراوه.

د اندس دریاب دلته دوه سوه شپېته متره پلن لیدل کېده. ځو د زښت ژوروالي او زیات ګړندیتوب له لامله یې د پلن والي دا عدد دومره زیات سم نه برېښي. د دواړو غاړو ډبرې یې تورې او د اوبو د لګېدو د فشار په واسطه ښویې شوې وې. نو ځکه د تور مرمر په شان ځلېدلې او تل داسې برېښېدلې لکه چې لندې وي. د ډبرو تر اړخ سپینه شګه هم لېدوله کېده. د سیند په منځ کې د جلالیه او کمالیه په نامه نامتو ډبرې هم وې. ځو هغه ګرداب چې د هغه په اړه مو زیات ځه اورېدلي وو، په

دغه موسم کې دومره ډېر د غضب وړ نه لیدل کېده.

د اټک کلا د اندس دریاب په کیڼه غاړه باندې د یوې غونډۍ په سر ولاړه وه، دا چوڼۍ د متوازي الاضلاع په څېر بنا شوې، چې کوچنۍ ضلعه (هغه چې له سیند سره موازي پرېښې) څلور سوه متره اوږدوالی لري، په داسې حال کې چې نورې یې دوه واره له دغې څنډې څخه اوږدې ګڼل کېږي. ددغې دېوالونه له تراشل شوې ډبرې څخه جوړ او سره له دې، چې ځای یې ډېر ښکلې انځور جوړوي، خو په سر یې یوه شمله غونډۍ حاکمیت لري، چې یواځې یو څوړ د دوی دواړو ترمنځ بېلوونکې کرښه منځ ته راوړي. په دې ډول کلا د غونډۍ په لمن کې ځای نیسي. د کلا منځنۍ برخه او د دېوالونو دېوالو تر څنګ برخې د مخامخ غاړې څخه لیدل کېدای شي. د اټک کلی چې یو وخت یې ډېر نوم لاره، اوس وران شوی ښکارېده.

په هغه کلي کې چې موږ کمپ ودراوه، ډېر وړوکی و. چې د یوې چوڼۍ له لامله ځانګړی معلومېده. داسې ویل کېدل، چې دا کلا د نادر شاه په واسطه جوړه شوې ده. دغه کلي ته د ختېکو د څو پښتانه مشرانو له خوا یوه ناوه (سیفون) جوړه شوې وه، چې د شاوخوا ځمکو په خړوبولو کې یې مرسته کوله.

د دریاب د اوبو له تېز بهیر سره سره دلته بېړۍ په دومره چټکۍ سره پورې وتلې، چې تراوسه پورې موږ له نورو سیندونو څخه په دغه شان تېر شوي نه وو. دغه راز موږ یو شمېر خلک ولیدل، چې له سیند څخه تېرېدل او یا د غویي په پړسول شویو ژیو (خیګانو) باندې په اوبو کې لاهو او بلې خوا ته پورې وتل. په خیګانو باندې داسې کېناستل، چې دواړه پښې یې ترې تاو او د بدن نیمایي برخه به یې هم په اوبو کې ډوبه وه او په دې ډول دوی د سیند نه پورې وتل. دغه ډول الات د امو دریاب په برخه کې د سکندر له زمانې راهیسې استعمالېږي.

موږ له سیند څخه د جون په شلمه نېټه پورې وتلو او له کلا څخه تېر شو. هند ته دلته وتلو په اړه موږ ته د راسره ملګریو افغانانو له خوا هر کلی وشو. موږ په اټک کې دوه ورځې تم شو او د شاوخوا مشرانو له موږ سره وکتل.

ددغه ولایت حکمران یو ښاغلی او د درنښت وړ درانی وو. چې (خراساني کالي او څېره یې لرله. خو ددغې سیمې اوسېدونکي درانیان او یوسفزایان ددغو قبیلو زیاتره اوسېدونکي اووه نسله پخوا دلته مېشت شوي وو) چې د هندیانو په څېر برېښېدل او همافه شان کالي یې اغوستي وو. یوه هندي سړي زما زیاته پاملرنه واړوله. دی د اټک د سویل ختیځو غرنیو سیمو کې د کاتریانو (Kauris) په هندي قبیلې پورې مربوط و. دی ډېر تور او اوږده ږیره یې لرله. دده څېره بې له دې، چې زیږه وي، ډېره حیاناکه او ساده بڼه ښکارېدوله. کالي یې خیرن. لونګی یې لنډه او

په عجیبه توګه یې پیچلې وه، کله چې کېناست بیرته یې داسې ونیوله لکه په لاواتیر (Lavater) کې د اسکاریوت نومي یهود (Iscaroit) انځور، چې ښکاره شي.

په اټک کې د دوبسې شپې د تم کېدو په دوران کې تودوخه ډېره زیاته وه. زموږ د کمپ سویلي خوا ته د غونډیو په سر ګرم او تند باد چلېده او سهار د دریو او څلورو بجو ترمنځ ترمامیټر د تودوخې درجه د فارنهایت ۹۶ وښودله.

له اټک نه تر حسن ابداله مو درې پړله پسې مزلونه وکړل. لومړی خوځېدنه د چچ د میدان په اوږدو کې ترسره شوه. دلته ځمکه هواره او یوازې هغې خوا ته کوچنۍ غونډۍ، چې کلي یې په سر پراته وو، لیدل کېدلې. دغې سیمې ټولې ځمکې د غنمو کروندو نیولې وې. دوه نورې خوځېدنې د موج لرونکې لوړې ژورې ځمکې په امتداد وشوې، چې په ژورو ځمکو او کندو کې معمولاً ژور خوړونه منځ ته راغلي وو. دا سیمه په عمومي توګه وچه او له کروندو څخه تشه وه. دغه ځای ورو ورو د هندوستان سیمو ته ورته کېده، چې هغې او دې خوا ځای ځای ولې څرګندېدلې. وګړي سملاسي بدل شول. په سلو کې یوه کلیوال هم په پارسي خبرې کولای نه شوې. افغانانو ورو ورو د پښتو ژبې استعمال له لاسه ورکړی و. دا خلک ډېر ساده او دومره ناپوه وو، چې ما تر اوسه هیڅ لیدلي نه وو. زه یې په لیدلو ډېر حیران شوم. له اټک نه زما سره دبوران او حسن ابدال د سیمې مشر ملګرتیا وکړه. تومورړی شمر حبیب خان نومېده. له ده سره سل تنه په آسانو سپاره بدرګه وال سپي وو، چې په هندي ډوله کالیو پټ وو. سپینې لونګۍ او د مالوچو تلتک (برستن) ډوله کرتۍ یې اغوستې وې. د تورو موټي او د اسانو اسباب او لوازم یې هندي وو. بوټونه یې نه لرل. خو دوی ټولو څرمینه زغرې او د زغرو کمیسونه اغوستې او اوږدې نیزې یې له ځان سره وړلې. له هندوستانیانو څخه دوی په خپلو ساده عقایدو او اوږدو ږیرو سره بېلېدل. د دوی څېرې په عمومي توګه ځانګړې بریښېدلې. ددغو ټولو هندي علامو په منځ کې د حسن ابدال درې موږ ته د شاته پاتې شوې سیمې خاطره بیا راپه یادوله.

دا سیمه په ټولو دورو کې د خپل ښایست له لامله ډېر نامتو او کشمیر ته د سترو مغولو د کلنۍ لېږدېدنې په وخت کې د استراحت ډېر مناسب ځای ګڼل کېده. په دغه سیمه کې بل داسې هوسا او د عیاشۍ لپاره د شوکت نه ډک مناسب ځای لیدل کېدای نه شو. د هندوستان بارانونو اغېزې اوس دلته رارسېدلې وې او دغه ځای ته یې په زړه پورې، پسته او ځانګړې هوا ورکړې وه. دغې سړې شوې هوا موږ ددغې سیمې له ښکلاوو څخه خوند اخیستلو ته نور هم مایل کړو. دغه راز دلته

داسې یو باغ و، چې په بشپړه توګه د کوهاټ بڼ سره یو شان ګڼل کېدای شي. دغه باغ تر اړخ د حسن ابدال زیارت و، چې د سیمې نوم هم له همغه ځخه نیول شوی دی. دغه زیارت د یوې ځلور څنډیزې احاطې په منځ کې جوړ شوی او د تعمیر یوه برخه یې د مرمر ډبرو پوښلې وه. دا شان د احاطې په غولي کې د سیر دوه ډېرې جګې زړې ونې هم لیدل کېدلې. ابدال، چې د حسن لقب و، په پښتو کې په ساده، لېوني او مست مانا کېږي. نوموړی د کندهار نامتو پیر او هلته د بابا ولي په نوم شهرت لري. دوه میله وړاندې سلطنتي باغ بریښېده، چې دا وخت د ویجاړېدو خوا ته تللی و. دغه باغ په هرځه کې د خواشینۍ نښې ځرګندېدلې. ځکه د همغه پخوانۍ برم او ځلا اوس ډېره لږه پاتې وه او دومره اغېزناکه نه بریښېده. په دغه بڼ کې ځینې ستر ونډوکي هم وو، چې دغونډوریو له پاکو اوبو ځخه ډکېدل. دغه راز ځینې زاړه تعمیرونه هم لیدل کېدای شول (د هغو په لړ کې یو یې ډېر ظریف او غوره ګڼل کېږي). دلته موږ د وروستي ځل لپاره داسې چنار ونه ولیدل، چې د لوېدیزو ښوونو د ښکلا یوه په زړه پورې نښه شمېرل کېږي.

داسې بریښېده چې د کابل پاچاهي د سرنوشت تر معلومېدو پورې به هیڅت هرومرو په حسن ابدال کې پاتې کېږي. خو مخکې له دې ما ته داسې اوامر راورسېدل، چې برتانوي ولایاتو ته په شا ستانه شو. په دې اړه موږ پاچا ته هم خبر لیږلی و، سره له دې هم دا ضروري وه، چې د اعلیحضرت ځواب ته انتظار وباسو. له بلې خوا دې ته هم اړ وو، چې له سکانو سره د خپلو تېرېدو په اړه لانجه حل و فصل کړو، ځکه په لومړي وار سکانو زموږ تېرېدل د دوی د سیمې له منځ نه وو منلی. دغو مسایلو ته لس ورځې ختمېدل پکار وو، په دغه موده کې ما د شاوخوا له زیاتو مشرانو سره وکتل. دغه راز د کاکړیانو د سلطان له خوا یو لیک او یوه زیاته اندازه انګور، چې دده په سیمه کې په طبیعي توګه پیدا کېږي، راورسېدل. کاکړیان له دې لامله زیات نامتو دي، چې دوی د سترو مغولو په مخ کې زیات خنډونه او کړاوونه پېښ کړل. دوی یو وخت د اټک او هیداسپس ترمنځ سیمه په لاس کې لرله، خو وروسته د سکانو له خوا مغلوب او واکمني یې له منځه ولاړه، دوی تراوسه پورې لوړ نظامي برم او حیثیت درلود.

دغه راز ملا جعفر، چې د پاچا له حرم سره اټک ته راغلی و، له ما سره یې وکتل. ملا جعفر ته امر شوی و، چې د پاچا د عملیاتو او چارو د ویجاړېدو په وخت کې حرم د سکانو سیمې ته وتښتوي.

لږه موده وروسته د پاچا ځواب ژر راورسېد. له سکانو سره هم لانجه حل شوه او زه دې ته چمتو شوم، چې خپل تګ اعلان کړم، چې یوه شپه مې په هیښتیا سره د

پاچا د حرم د ړومبنیو خېمو یا پیش خانې په اړه واورېدل، چې زموږ کمپ خوا ته رانږدې شوي دي. دا بښه نښه ونه ګڼل شوه، ډېر ژر ورپسې دا خبر خپور شو، چې پاچا ماتې خوړلې ده.

بله ورځ د دولتي چارو په اړه لوی بدلون ښکاره شو او په دغه خبر باندې په یقیني توګه باور کېدای شو. د پاچا تول ولږ او جګړن تیت و پرک او ونیول شول. له بلې خوا دده هغه دښمنان، چې ورځخه د قیام هیله نه کېدله، دا وخت تول وپارېدل او دده په ضد یې بلوا جوړه کړه.

ملا جعفر د همدغې ورځې په اوږدو کې راورسېد او د پاچا له خوا یو مکتوب یې راوایستلو. په دغه مکتوب کې ویل شوي وو. د پاچا لښکرو په ډېره وفاداری په جګړه کې عمل وکړ. خو ده بیا هم ماتې وخوړه. بل دا چې فلاني او فلاني مشر روغ رمټ خلاص شوي دي. نو ځکه خوندي ځای ته د حرم د سپارلو او رسولو په لټه کې باید وسه ونه سپمول شي. داسې چې د پاچا لښکرې هغه وخت، چې په غرونو کې یې اوږد مزل او جګړه کوله. د فتح خان د یوې دړې قوې له خوا وریاندې یرغل وشو. د پاچا له دغه پوځ سره مالونه هم لېږدېدل. پاچا او اکرم خان د لښکر شا ته روان وو. خو اکرم خان سملاسي زغره په ځان کړه او له سلو یا دوو سوو ځخه لږو کسانو په حدودو کې ورسره د جګړې مخامخ ځای ته وخوځېدل. خو ده له همدغو کسانو ځخه ځان وړاندې کړ او دوی یې شا ته پرېښودل. دده له رسېدو نه وړاندې غلیم بریالی شوی و. خو اکرم خان سره ددې هم د فتح خان لوري ته وړاندې ولاړ. خو دغه نامي شخصیت له سخت مقاومت وروسته ډېر ژر مغلوب او همدلته ووژل شو. پاچا غرونو ته وتښتېد او له هغه ځایه د کندهار په خوا ولاړ. چې هغه ښار ونیسي. خو په دغه هڅه کې هم ناکام شو. دوه ځله وروسته یې هم دا لټه وکړه او دوه واره یې پېښور ونیو. خو اوس بیا د تبعید په حال کې اوسېږي.

د جولای د ځلورمې نېټې د ناوړه خبر له اورېدو وروسته سهار مو خپل مزل بیا پیل کړ. د پخواني ترتیب شوي پلان له مخې د حرم کمپ لور ته ولاړو. چې له میر ابوالحسن خان ځخه خدای پاماني واخلو. دغه کمپ زیات شمېر احاطې درلودې، چې د ټاټ له ټوټو ځخه جوړې شوې وې. دغه راز د اوښانو یو زیات شمېر کجاوې یا لوېې تکرې مو ولیدلې. چې د ښځو د سفر لپاره یې چمتو کړې وې. د خان تر ځای پورې مو زیات واټن د هغو له منځه وواهه. تر هغه اندازې، چې ما فکر کاوه، حسن خان هغومره غمګین نه برېښېده. دده د پاچا د خواشینیو او سکانو له خوا: حرم د منلو بې باورۍ په اړه په داګه موضوعات ځرګند کړل. موږ له هغو سره په ډېره غمګیني خدای پاماني وکړه او تر ې راستانه شو. خپل مزل مو پیل کړ او د ناوې له

سویلي غونډیو څخه راوښتلو. په دې ډول د کابل پاچا له دومینونو (مستعمرو) څخه مو خانونه تېر او یوې نوې ځمکې ته ورننوتلو. دا سیمې په حقیقت کې په سکانو پورې تړلې دي.

کله چې د سکانو له کرښې څخه د دوی سیمې ته ننوتو، نو د دوی له خوا سملاسي راته ښه راغلاست وویل شو. له دغې شېبې وروسته بیا موږ د دراتیانو ژبه او کړه وړه د خلکو په منځ کې ونه لیدل. سره له دې، چې په سرحدي کرښه باندې د سکانو په لیدلو باندې خوښ شو او لیدل یې په زړه پورې وو، خو وروسته د دوی له هغو خلکو سره مخامخ شو. چې ژبه یې په بشپړه توګه ناآشنا وه او د هغوی ساده او نارسېدلو کړو وړو غمجن کړو. ددوی لوڅ لغړ برېښېدل. چې د عاداتو له مخې له هغو هندوستانیانو سره چې موږ لیدلي وو، ورته نه معلومېدل. په بله وینا سره له دې، چې موږ ته د هندوستانیانو په څېر ښکاره شول. خو هغوی ته ورته شمېرل کېدای نه شول. د درېو پرله پسې خوځېدنو او مزلو وروسته راولپنډۍ ته راورسېدو. دغه مزلو په اوږدو کې موږ له یوې داسې غېر زراعتي او شاړې ځمکې څخه تېر شو، چې پراخه او ژورې ناوې پکې ځای شوې دي. د دویم مزل په دوران کې موږ د غرونو او غونډیو له داسې برخې څخه تېر شو، چې که په لومړي سر کې شوکت غوښتونکیو او په جلال مینو امپراتورانو ددغو غونډیو په سختو ډبرو کې یوه لاره جوړه کړې نه وای، نو اوښتل به ورڅخه ګران وو. دغه سړک د یوه میل درې په څلور برخې اوږدوالی درلود او د ښتو کلکو ډبرو په واسطه یې مخ پوښل شوی و. دا لار تراوسه پورې په ډېره ښه توګه ترمیم شوې ګڼل کېدای شوه او د تنګ لپاره مناسبه وه.

د راولپنډۍ ښار پر یوه ښاپسته ځای ودان شوی او یو ستر پرنفوسه ښار ګڼل کېږي. ددغه ښار کورونه زیاتره جګ چوتره (برنډه) لرونکي جوړ شوي دي. دا ښار د لویدیځ اندس له ښارونو سره ډېر ورته و. د شاوخوا سیمې یې ډېرې زیاتې زراعتي او ارتې برېښېدلې. چې پکې تیت و پرک غونډۍ پرتې وې. دلته شپې ورځې پاتې شو، چې د خپل وړاندې تګ په اړه له رنجیت سنګ څخه اجازه واخلو. په دغه ښار کې مو زیات شمېر سکان ولیدل. چې د مدنیت خوا ته نېږدې او هیڅکله ډېر خیښه او بې خونده نه معلومېدل. دوی جګ او نري وو، خو بیا هم قوي لیدل کېدای شول. د دوی ځېرې هم ډېرې جنګیالۍ او زړورې برېښېدلې. دوی ډېر لږ کالي په ځان وو. لینګې، نیمایي ورنونه، متې او بدنونه یې (ښایي پورته تنه یې په بدن کې لوڅه وي. ژیاړن) لوڅ برېښېدل. په اوږو باندې یې ستر څادرونه په زنګېدونکي او سست ډول اچولي وو. لونګۍ یې دومره غټې نه وې، خو جګې یې تومبلې او په مخکې برخه کې یې ولونه تاو راتاو شوي وو. د دوی ږیرو، سر او بدن ویښتانو هیڅکله د بیا تې

مخ لیدلی نه دی یا دا چې قیچې ورباندې لګېدلې نه ده.

دوی په عادي توګه ماشه یې توپک او غشي له ځان سره درلودل. خو له غشو سره یې مینه زیاته او ښه وسله ګڼل کېده، چې د دوی په لاس یو ښه غشی او د غشیو ګلداره کڅوړه په اوږه نه وای، له چا سره یې ملاقات کول نه غوښتل. د دوی خبرې زیاتره په پنجابي ژبه وې، خو کله کله به هندوستاني هم ګړېدل. خو زه پر ته له یوه ترجمان څخه د دوی په خبرو هېڅکله نه پوهېدم. له فارسي سره په بشپړه توګه اشنا نه وو، سره له دې چې درانیانو د دوی سیمه څو ځلې نیولې وه. بیا هم دوی له دغه نامه سره بلدیت نه درلود. دوی په عمومي توګه ځانونه خراساني بلل، خو کله به یې په غلطۍ سره ځانونو ته د غلجیانو نوم ورکاوه. د راولپنډۍ مشر جیوان سنګ نومېده، چې د پنجاب له سترو کسانو څخه شمېرل کېدای شو. نوموړی زما لیدنې ته راغی. دی د پر پوست سړی و. له نورو ملګریو څخه په ښه خوی او حمیده صفت بېلېده. له ده سره مل ملګري ټول په غیر منظمه داړوي توګه کېناستل.

دوی ټول د موقف له مخې یو شان برېښېدل. یوه ورځ زما یوه خدمتګار له دغه سردار (جیوان سنګ) سره د ماښام په ډوډۍ حاضر شو. دغه خدمتګار د ډوډۍ په سر دوه نیم سوه تنه نور مېلمانه هم ولیدل. چې زیاتره ده، له خوا مستقیماً د افرادو په څېر استخدام او هره ورځ یې له ده سره په ډوډۍ خوړلو کې برخه اخیستله. کله چې ما له ده سره د کتنې غوښتنه وکړه. نو دا وخت دی او ده، ټول ملګري بې سده او نیشه وو. خو د غرمې وروسته په څلور بجو د دوی له خوا احوال راغی. چې له نیشې خلاص شوي دي او موږ یې په یوه ډېره لوګي لرونکې خونه کې. چې د باغ په منځ کې ودانه وه، ځان ته ومنلو. ده ملګري کسان د پخوا په شان ګڼوړ ناست وو ان په هغه شپه کې چې جیوان سنګ زموږ د روغېږ لپاره لا ولاړ و. چې ملګریو یې په کېناستلو پیل وکړ. موږ په راولپنډۍ کې وو. چې د شاه حرم د شاه زمان سره یو ځای په موږ پسې راورسېد. د جولای په لسمه نېټه مو له شاه زمان سره وکتل. ده لیدنه موږ ته د پاچا له کتنې څخه لږه په زړه پورې نه وه. دی یو وخت په هند او پارس کې ډېر نامتو او د غټ اعتبار خاوند پاچا و. دی په یوه ډېره خېمه کې، چې غالۍ او لمڅې پکې هوار وو. په یوه ښکلې ارت کوچ باندې ناست و. موږ ده په وړاندې تر هغه وخته ودرېدو. چې ده له موږ څخه د کېناستلو هیله وکړه. ده جامې ساده او بې لستوڼي ارت کوټ یې په ځان و. چې په مخ یې پارسي ډوله ګلدار وربښمین تهوکر اېښودل شوی و. په سر یې ارته توره لنګۍ او څېره یې ډېره شاهانه وه. کله چې دی موږ ولیده. څلوېښت کلن معلومېده. ده غږ او حرکت په کره توګه شاه شجاع ته ورته وو. خو تر هغه جګ او منظم اوږد مخ او ښکلې ږیره یې درلوده.

دده ځېره به هیڅ ډول یو پانده سړي ته نه پاتې کېدله. سره له دې چې سترګې یې ډېرې ژوبلې وې، خو بیا هم تورې برېښېدلې او دده ځیرې ته یې تازه ګې بښله. کله چې به چا ورسره خبرې کولې، نو خپلې تورې سترګې به یې هغې خوا ته وروګرځولې. سره له دې هم دده ځیره غمجنه او له خپګان ځخه ډکه وه. کله چې موږ کېناستلو، نو زیاته چوپتیا به خپمه کې خوره شوه. خو ده پخپله دا چوپتیا ماته کړه او د خپل ورور د بدمرغیو په اړه یې خبرې پیل کړې. دا یې وویل، چې دی هغه زموږ سره د کتنې او پاملرنې په اړه وژغوره. که نه نو ده دا کار غوښته. ده وروسې د حالاتو په اړه یو څه وویل او ددغو شرایطو د بدلون هیله یې ښکاره کړه. ده څرګنده کړه، چې دا ډول ماتې د ټولو پاچاهانو په برخه دي. ده د خپلو شاهزادګانو په برخه حیرانوونکې تاریخي انقلابونه بیان کړل. په تېره بیا د ګوډ تیمور په اړه یې یو څه ښکاره کړل. که ده د اسیا ټول تاریخ بیان کړی وای. نو بیا به یې هم پکې د خپل ځان په څېر بې بخته څوک نه وای ښودلای. دی په داسې ملک کې. چې دوه واره یې نیولی و، پوند. له تخته غورځېدلی او شړل شوی و.

د جولای په دولسمه نېټه موږ له راولپنډۍ څخه خپل مزل پیل کړ او له لسو مزلو وروسته د هایداسپس غاړې ته ورسېدو. لومړي شپږ مزلونه او خوځېدنې په هغه ډول ځمکه کې ترسره شوې، چې موږ پورته څرګنده کړه. یانې زیاتره شنډه او د سیلاب د بهېدو او خوړو د شتون له لامله ځای په ځای ژوره پرې شوې وه. دغه راز دا سیمه د اندس او هایداسپس ترمنځ د ټولې ځمکې په څېر د ډېر ښه نسل د اسانو پرونده ګانو وربانده د آسانو ګلې پوولې. ختیځ خوا ته پرته برخه یې تر نورې پاتې ځمکې ډېره زراعتي برېښېدله. په لومړي مزل کې د سوان په نامه ویالې څخه واوښتلو. د ویالې اوبه د اس تر ګېډې پورې رسېدلې، چې ډېر غله د زیات تېږوالي له لامله وربانده پورې وتل له ختلو سره مخامخ کېدل. زموږ زیات شمېر اوښان اوږو یوړل، پاتې څلور مزلونه په داسې سیمه کې ترسره شول، چې زیاتره غرنی او غونډۍ پکې د هغه ځای په څېر خورې وې. چې مو وړاندې بیان کړ. شمالي جګ غرونه او غونډۍ ډېر غله د وریځو له لامله زموږ له سترګو نه پټېدل، خو کله کله چې په ښکاره شول، نو به له وریځو څخه ډېر پورته معلومېدل. د اندس او هایداسپس ترمنځ ټول مزل یو سل شپېته میلو ته رسېده، چې دا برخه د دغې سیمې ډېره سخته ځمکه ګڼل کېږي. زموږ د تېرېدو په لار کې سختو بارانونو کړاونه لا هم زیات کړل. یو وخت د هیئت د خینو ښاغلیو (د ورو ستي ګارډ په ګډون) اړیکې د ویالې نه د تېرېدو په وخت سملاسي له موږ څخه وشکېدې. په لومړي سر کې ویالې ته د ګډېدو په وخت کې یو فوټ ژورې اوبه هم د دوی په مخ کې نه وې، خو د تېرېدو په

حال کې د ویالې اوبه ناڅاپه زیاتې شوې، چې د دوی د تېرېدو په مخ کې خنډ او له موږ څخه یې اړیکې پرې شوې. په دغه وخت کې زه په بیړه کښېنته راغلم، خو کله مې چې ویالې ته وکتل، نو اوبه یې په یوه دقیقه کې لس فوټه جگې شوې او بار کړې اوښان یې له ځان سره اخیستي او ډوب کړي وو. له دغه سېلاب څخه هېڅ شی زورور نه و، په داسې قوت سره روان و، چې د سمندرگي په څېر یې څپې وهلې او د ویالې په دواړو غاړو باندې د موږ په شان جگ شوی او د کرومنډل د ساحلي څپې په دود بریښېده.

په غرنیو سیمو کې زموږ لارې او له داسې سیلاب لرونکیو ځایونو او ځوړو څخه تېرېدل، چې پورته بیان شول. په لېږو غرنیو برخو کې هم د افغانستان د غرنیو ځایونو او غاښیو په شان زموږ کړاوونه همدغسې وو او هېڅکله له هغو څخه کم نه ښکارېدل. په یوه تنگه دره کې یوې ډلې سکانو، چې غرونه یې نیولي وو، هیئت ودراوه او په موږ باندې یې د حملې کولو خبرداری ورکې. دغو لوټمارو سکانو یرغل دا شان وښود، چې لومړی به په هیئت باندې ډبرې ورغورځوي او پسې به په ټوپکو حمله وکړي. د دوی د گواښ په مقابل کې همدغسې ځواب ورکړل شو. په بله وینا د هیئت او د دغو لوټمارو ترمنځ نښته پیل شوه. خو دا جگړه د هغو سکانو له خوا، چې له هیئت سره یې ملگرتیا کوله، ودرول شوه. له بده مرغه په دغه اخ و ډب کې یو تن په دره کې مړ او ښاغلی کپتان پټمان د یوې ډلې سپاهیانو په مشرۍ غره ته د ختلو په وخت کې په مټ باندې ووېشتل شو.

له راولپنډۍ څخه د دویم منزل په اوږدو کې داسې ځای ته راورسېدو، چې هلته یوه ډېره ښوره ماڼۍ ښکاره شوه. دا ودانۍ چې له باندا څخه پینځلس میله لرې پرته وه، نه یوازې ددغې سیمې ښوره ودانۍ شمېرل کېږي، بلکې ښايي زموږ په ټول سفر کې د هغې ساری ونه لیدل شي. دغه ځای ته له رسېدو وروسته یوه ورځ مو وغوښتل، چې ددغې ماڼۍ ننداره وکړو، خو د سخت اورښت له لامله پاتې شو. څنگه چې موږ دغه ځای ته نږدې وو نو میجر ویلفورډ دا تصور وکې، چې دا به د ټکسیلا سیمه وي. له دې لامله یوې ډلې تصمیم ونیو، چې د هغه ښار د کنډوالو د لیدلو لپاره وخوځېږي. د څلوېښت میله واټن په تاوېدو سره موږ د کاکړیانو داسې ښارونه ولیدل، چې یو څه یې د سکانو له خوا له منځه تللي وو او یو څه نور زاړه یې مسلمانانو څپلي وو. دلته مو یوه یا دوه کاروانسرایونه هم ولیدل، چې رباط بلل کېدل. دغه راز دلته مو د یوې داسې ستنې په اړه، چې څلور کونجه یې درلودل او سر یې هرم شکله و، یو څه واورېدل. ددغې متې اوږدوالی یا جگوالی پنځوس یا شپېته فوټه و او له یوې ټوټې تیږې څخه جوړه شوې وه. دا ستن په راجپې نومې

ځای کې ولاړه وه. د ډېر لیرې والي له لامله موږ ونه کړای شول. چې ویې وینو. سره له دې هم دلته مو داسې زړې کنډوالې ونه لیدلې. چې له ټکسیلا سره د اړیکې په برخه کې یې ادعا وشي. بالاخره پسې مو یوه داسې غوره ماڼۍ وموندله. چې په لومړي سر کې مو یوازې د یوې ګومبزې ګرځان وریاندې وکې. خو کله چې ورننوتې شو. نو د یوې غونډۍ په سر یوه پخه ودانۍ راته ښکاره شوله. د غونډۍ له څوکې څخه د ماڼۍ تر څوکې پورې جګوالی اویا فوټه او محیط یې داسې ویرېښېده. چې یو سلو پنځوس ګامه دی. د ودانۍ شاوخوا له کلکو ډبرو له ټوټو څخه جوړه شوې ده. چې په ډبرو کې یې د بوټو کلک شوي مواد د شګو د کوچنیو ټوټو په ګډون لیدل کېدای شول. د باندنې مخ ټوله برخه یې له پورته ډول ډبرې څخه قالب او جوړه شوې وه. دا ډبرې ډېرې هوارې تراشل شوې او ټوله بهر خوا داسې برېښېدله. چې همدا ډول هوار مخ لري. خو سره له دې هم ځینې په دغه ډول یشپړې شوې نه وې او یا دا چې قالبونه یې پاپلنت لوېدلي وو. د دغه ودانۍ ټوله تخښه په آسانۍ سره برسېره شوه. د دغې لوېې ودانۍ د تل خوا ته ځینې پلنې زینې غځول شوې وې. د تل ګردچاپېره داسې ځېره (د لرګي او ختو ټوټه. چې د دېوال په مخ تاوېږي. ژباړن) ګرځېدلې وه. چې په مخ یې څلور کونجه ستنې د څلورو فوټو په جګوالي او له یوې او بلې څخه د شپږو فوټو په لیرې والي جوړې وې. د دغو متو سرونه پراخه او له ماڼۍ څخه ګردچاپېره تاو شوې نرۍ ټوټې ګلدار یا جعبه لرونکي لرګي (شرېپه) د ساتلو لپاره یې مرسته کوله. په دغه نرۍ ګلداره ټوټه باندې مرۍ هم لګول شوې وې او مازې کړینې پکې لیدل کېدلې. د پاسنۍ زینې له لومړي پاټکي څخه د ګلداره ټوټې تر پاسنۍ څوکې پورې جګوالی اووه او یا اته فوټو ته رسېدلای شو. له دغې برخې وروسته د تعمیر دېوال کمزوری شوی او د یوې کوچنۍ کړکۍ نه. چې یو یا دوه فوټه پلنه وه؛ په تېرېدو سره عمودي پورته شوې او دغه عمودي دېوالونه شپږ فوټو ته رسېدل. له کړکۍ څخه یو فوټ پورته یوه نرۍ ټوټه. چې له ډبرو څخه جوړه او له دېوال څخه لېږه راوتلې وه. لیدل کېدله. د دغه دېوال په پاسنۍ سر باندې یوه ګلداره نرۍ ځیره یا ټوټه راوتلې برېښېده. چې له هغې وروسته د ماڼۍ ګردوالی پیل کېږي. د دېوال د مخ ډېرې درې نیم فوټه اوږدې او یو نیم فوټه پلنې وې او په داسې ترتیب یو په بل ایښودل شوې وې. چې یوازې وروستۍ څنډې یې لوڅې لیدل کېدې شوې. د ماڼۍ سر اوار او له هغې څخه د دېوالو تادااوونه لیدل کېدل. د ماڼۍ بام او پاسنۍ برخې د یوولسو ګامو په اوږدوالي او پنځو ګامو په سور یوه ساحه څرګندوله. چې د هغې درېیمه برخه د قطعه کوونکي دېوال په واسطه پرې شوې وه. د دغې ماڼۍ د بنې په شان په ټول هند کې هیڅ پیدا کېدای نشول. زیاترو

ملګريو دا ماڼۍ په بشپړه توګه يوناني تصور کوله. په رښتيا سره دا ودانۍ د اروپايي ماڼيو په څېر په يوناني معماري سره داسې جوړه شوې وه، لکه چې اوس اروپايان ددغې سيمې په يوه ليرې برخه کې د آري اوسېدونکيو د نا ازمايلو معمارانو په واسطه يوه ودانۍ جوړه کړي[1]. ددغه ځای اصلي اوسېدونکيو دغه ودانۍ ته د مانيسيولا ټېپ نوم ورکړی او وايي، چې دا ځای د ځدايانو په واسطه جوړ شوی دی[2].

د ماڼۍ په شاوخوا کې زياتې ونې او بوټي شنه شوي وو، چې په هغو کې د هندي انځر يوه ښکلې ونه هم ليدل کېدله.

مځکې له دې، چې هايداسپس ته ورسېږو، له موږ سره د روتاس د نامتو چوڼۍ د ليدلو نظر موجود و، خو دا ځای ډېر ليرې و، مجبور وو، چې اصلي لاره پرېږدو او د جلم د عادي جالې پر ځای پېنځلس يا شپاړس ميله لاندې لاړ شو او بيا پورې خوا ته ځان تېر کړو. د روتاس په اړه موږ دومره پوه شو، چې د يوې وړې غونډۍ په سر يوه کلکه کلا ده.

د هايداسپس له سيند څخه د جلالپور په برخه کې د پېنځو ورځو له تېرېدو څخه وروسته، چې له دوه ويشتمې نه تر شپږ ويشتمې پورې يې دوام وکړ، تېر شو. د سيند د دواړو غاړو ځمکو تر پير زما جدي پاملرنه واړوله. د کيڼې خوا ځمکه د هندي ميدانونو ټول مشخصات او نښې درلودې، په رښتيا چې دا برخه د بنګال په

---

[1] ښاغلي ارسکين په ۱۸۲۱ کال کې د بمبئ د ادبي ټولنې په وړاندې په يوه مقاله کې داسې ښکاره کړه، چې دا ماڼۍ د بودا په عبادتخې پورې اړه لري. دا نظريه وروسته په سمه توګه ثبوت ته ورسيدله. دغه ودانۍ په ۱۸۳۰ کال کې د رنجيت سنګه يوه عسکري جنرال جيوالبرونچورا له خوا ددې لپاره پرانستل شوه، چې د مقدسو شيانو د موندنې په څنګ کې خينې پخوانۍ په زړه پورې سکې هم پيدا کړي. ددې په هڅه، ذوق او وسيع نظر سره دا کشفيات خپاره شول، چې په نتيجه کې يې ډېر زر د نورو سيمو د پلټنې لپاره لار هواره کړه. د ښاغلي ميسن او ډاکټر مارټين هانز برګر په جدي فعاليت او مقاومت سره د هندوکش او کابل درياب ترمنځ له کابل څخه تر هايداسپس پورې څو دغه ډول غونډۍ بيامونډل شوې. ډېره زړه سکه په هغو ماڼيو کې پيدا شوه، چې د هغو نېټه دويم تر يوم ويرات ته چې له ميلاد نه يوه پېړۍ وړاندې و. رسيږي او وروستۍ يې د خسرو پرويز زمانې ته. چې شپږمه ميلادي پېړۍ ګيري. رسيدلای شي. له دې اغله د ټيو جوړېدل ددغو دوو نېټو ترمنځ اټکل کېدای شي.

[2] په لويديځ کې تر پېښور پورې د ټيپ اصطلاح غونډۍ او يا زنبيل ته ويل کېدای شي. مانيسيولا دغه غونډۍ ته څېرمه پروت کلی دی. ددغه غونډۍ رسامي په يونه کې زما تر لارښوونې لاندې وشوه، خو سکيچ يې د هيئت هغو بېلو بېلو ښاغليو برابر کړ، چې له ما سره د مانيسيولا ليدنې ته په هغه ورځ ولاړل. په داسې شرايطو کې د لږ سموالي هيله هم کېدای نه شي. خو له رسامي څخه عمومي ايډيا اخيستل زما په نظر سم ګڼل کيږي.

ځېر هواره او ځړیه وه او له هغې سره یې زیات ورته والی ځرګنداوه. په داسې حال کې چې د دغه دریاب ښۍ غاړه د مالګینو غونډیو لړۍ نیولې وه. دا ډول غونډۍ موږ کله باغ په سیمه کې لیدل او هماغسې ځیره او وحشي فضا یې ځرګندوله. یا دا چې که له ختیځ څخه یو مسافر دغه سیمې ته ننوځي، نو هرومرو به د هغې په اړه د ویرناکې او ډارونکې ځرګندونې الهام ورته وشي. دغو غونډیو هماغه سور رنګ ساتلی و، چې د مخه موږ ور څخه تېر شو. دا غونډۍ د سیند غاړې ته رسېدلې او دلته په ټاپوګانو وېشل شوې دي. چې د دوی دغې بڼې د پخوانیو لیکوالو لیکنې ښې ښکاره کولای شوې. دا ځای د کوینټوس هغه بیان، چې د هایداسپس د دریاب دغې برخې د پوړو د جګړې په اړه یې لیکلی. ښه ځرګندوي. چې د هېښت زیاتو ښاغلیو هغه وخت چې د دغه ریوټ پراګرافونه لوستل، داسې په شوق راغلل. چې په رښتیا هماغه ځای د دوی د سترګو وړاندې پروت دی.

له هایداسپس څخه تر تېرېدو وروسته موږ خپل مزل ته د پنجاب په اوږدو کې د جولای له شپږ ویشتمې نېټې نه د اګست تر (۲۹) نېټې پورې دوام ورکړ. د دغې برخې په اړه زما سفر زیات تفصیلات نه غواړي. د لاهور تر لودیځ پورې انګرېزي ښاغلیو پلټنې او لیدنې کړې دي او سرجان مالکم د سکانو پېژند ګلوۍ په اړه بشپړ معلومات وړاندې کړي دي. چې دا ډله تر ټولو نورو اوسېدونکیو ډېر غوره رول لري.

د پنجاب د سمسورتیا او د خاورو د ځوروب والي په اړه زموږ جغرافیه پوهانو لوړې مبالغه آمیزې ځرګندونې کړې دي. د دریاب له غاړې سره ځېر مه ځمکو څخه پرته نور ټول پنجاب د هندوستان له برتانوي ایالاتو سره نه برابرېږي او ان تر بنګال هم کښته برېښي. په داسې حال کې چې جغرافیه پوهانو پنجاب له بنګال سره ورته ښودلی دی. په هغو ځایونو کې چې زه تېرېدم. خاورې شګلنې او هېڅکله ځړیې نه وې. داسې معلومېده چې له غونډیو سره نږدې ځمکه لې څه ښه ده. خو د سویل خوا ته خرابه ځنګل کېدای شي. که چېرې له هایداسپس څخه ختیځ خوا ته پنجاب په څلورو برخو ووېشو، نو دوه لومړۍ برخې چې هایداسپس ته نږدې دي. تر ډېرې اندازې ځېر ځایونه ښکاره کوي. چې پکې د غوایانو او مېښو ګلې پوول کېږي. په داسې حال کې چې لېرې ختیځ خوا ته یې تر هایسودروس او ستلج پورې دوه نورې برخې یوه اندازه زراعتي دي. خو بیا هم زیاته برخه یې شاړه ځنګل کېږي. دوې لومړۍ برخې بشپړې هوارې دي. خو دوې وروستۍ برخې موج لرونکې او ریتنه برېښي. د هایداسپس ختیځ خوا ته یو غونډۍ هم نه معلومېږي او د بابل له ټیټ نسل ونې څخه پرته نورې ونې پکې نشته. په عمومي توګه باید ووایو، چې دلته د ریمه برخه ځمکه هم تر کرنې لاندې راغلې نه ده. خو سره له دې هم یو زیات شمېر کلي او یو څو ستر ښارونه پکې لیدل کېږي.

ښارونه تر ډېرې اندازې د ویجاړېدو خوا ته تللي دي. امرتسر د سکانو یو مذهبي او مقدس ښار دی، چې د پرمختګ په حال کې لیدل کېده. له بلې خوا دا ښار د سکانو د ملي جرګو مرکز ګڼل کېږي، په مقابل کې یې لاهور چې په بېړه د ورانېدو خوا ته روان وو. د جوماتونو د مرمر لرونکیو منارو او ګومبزو، دچونې د جګو دېوالونو د شالیمار دبڼ د ګڼو چوترو، د جهانګیر د ښکلې مقبرې او د بې شمېره ورو قبرونو او عبادتځایونو له لامله، چې د ښار په شاوخوا کې وو، ډېره نامتو او تراوسه پورې د یادونې او په زړه پورې برم څرګندوی بلل کېدای شي.

کله چې موږ د ختیځ خوا ته په مخ ولاړو، نو وګړي ورو ورو هندوستانیانو ته ورته کېدل. ددغه برخې زیات شمېر اوسېدونکي جټان او ورپسې هندوان وو، که څه هم سکان په اقلیت کې وو. خو بیا هم دوی د دغې سیمې واکمنان او باداران ګڼل کېدل. ډېر څله موږ د خپل اوږده مزل په اوږدو کې ان له یوه سک سره هم نه مخامخ کېدلو او دوی هېڅکله له پاتې وګړیو سره په جمعیت کې تناسب ښکاره کولای نه شو. کله چې له هایداسپس څخه واوښتلو، نو د سکانو خوی او کړه وړه پرله پسې د خرابۍ خوا ته لاړ، په تېره بیا په سیاسي لحاظ دوی غمجن بریښېدل. څکه سکان طبعاً خوشحاله، بې اعتنا، ماشوم ډوله، د ښکار شوقمن، له شرابو او فسادو څخه وزګار او ټوکمار خلک دي. سره له دې، چې په ۱۸۰۵ کال کې رنجیت سنګ د پنجاب له څو مشرانو څخه یو مشر و، خو په دغه وخت کې ټول پنجاب په ده پورې تړلی د او زموږ د تېرېدو په وخت کې ده له ټولو سکانو څخه د مشرۍ او واکمنۍ مقام ګټلی او د پنجاب د پاچا لقب یې موندلی و. د رنجیت سنګ ختیځې خوا ته لاس لاندې ملکونو د انګرېزانو تر ملاتړ لاندې ولایتونو سره ګډې سرحدي کرښې درلودې. ده د کمزورو ګاونډیو ملکونو په نیولو کې هغه پالیسي نیولې وه، چې د هغې له مخې یې د سکانو مشران هم په یوه خاصه قوه او مهارت سره په موفقانه توګه خان ته تسلیم کړي وو. د ستلج نه په اوښتلو سره موږ د لودیانې په نامه برتانوي سیمې ته ورسېدلو او له دغه ځایه هیئت مخامخ د ډیلي خوا ته پرمخ ولاړ او د دوه سوه میله واټن تر وهلو وروسته ډیلي ته ورسېدو.

* * *

لومړی کتاب

لومړی څپرکی

د افغانستان موقعیت او بریدونه

دا ګرانه ده، چې د کابل د ټولواکۍ حدود وټاکو. یو وخت د کابل تر واکمنۍ لاندې سیمې له سرهند څخه نیولې د طول البلد شپاړس درجې پراخوالی درلود، چې دا اندازه له ډیلي څخه تر مشهده، پورې یو سل او پنځوس میله وه او د کسپین له سمندرګي څخه یې هم همدومره واټن درلود. پراخوالی یې له اکسوس (آمو) څخه دیارس تر خلیجه پورې غځېدلی وه، چې په دې واټن کې ۱۳ درجې یا ۹۱۰ میله واټن راځي.

خو وروسته په دغه ستره امپراتورۍ کې ډېر کمښت راغی او د حکومت دغه ټېل شوی حالت د پاچا د قدرت له تطبیق مخه ان په هغو سیمو کې هم نیسي، چې لا یې هم تر واکمنۍ لاندې دي. په ناثابته حالت کې زه باید پخپله د آسیایانو ازموینه غوره کړم. هغه دا چې د پاچا حاکمیت په هغو ټولو سیمو کې موجود وي، چې هلته دده په نامه خطبه لوستل کېږي او هلته سکه دده په نامه وي[1].

ددغې ځرګندونې له مخې د کابل د اوسنۍ پاچاهۍ لویدیزه سرحدي کرښه له هرات څخه د طول البد له ۶۳ درجو کرښې څخه پیل او په ختیځ کې د کشمیر تر ختیځ سرحده پورې طول البلد ۷۷ درجو ته رسېږي. لویدیځ خوا ته د اتلس له څولې څخه پیل او د شمالي عرض البلد د ۳۷ درجو پورې تر اکسوس غځېدلې ده.

د طول البلد او عرض البلد دغو کرښو ترمنځ ټوله سیمه د کابل په پاچا پورې

[1] خطبه دمسلمانانو د مذهبي مراسمو یوه برخه ده، چې په هغې کې د پاچا نوم هرومرو یادیږي او دوعا ورته کوي. په خطبه کې د شاهزاده نوم یادول او په جاري روپیو کې د هغه نوم کښل، په ختیځ کې د واکمنۍ د پېژندلو ډېره یقیني لار ګڼل کیږي

ترلې نه ده، وروسته به دا څرګنده شي، چې ددغې سیمې له جملې څخه چې دده تر واکمنۍ لاندې ګڼل کېږي، زیات وګړي یې اطاعت کوي، خو دا اطاعت یواځې تش په نامه دی.

ددغې پاچاهۍ ختیځ خوا ته هندوستان پروت دی، چې د سند کیڼې غاړې او کشمیر هم پکې شامل دي، د سویل خوا ته یې بنایي زه نازره وویل شي، چې د پارس خلیج پورې رسېږي. لویدیځې خوا ته یې د ټول سرحد په اوږدو کې یوه بیدیا غځېدلې ده. شمالي سرحد یې د ختیځ قفقاز غرونه جوړوي، دغه راز د لویدیځ برید (سرحد) په مېنځ کې هم دا غرونه برخه لري. د آمو سیند دلته سرحد منځ ته راوړي او حدود ټاکي. زموږ د وروستیو نقشو[1] د نوم اېښودلو له مخې په دغه هېواد کې افغانستان او مجستان (سیستان) د خراسان او میکران له یوې برخې سره، بلخ له ترکستان او ګیلان سره کیوتور (Kuttor)، کابل، کندهار، سند، کشمیر د لاهور له یوې برخې او د ملتان له زیاتو سیمو سره شاملې دي.

ددغې پاچاهۍ د وګړیو ټول شمېر له څوارلسو میلونو څخه لږ ګڼل کېدای نشي. دغه احصایه د هیئت یوه بناغلي د پلنوالي او د بېلو بېلو ولایتونو د وګړیو د پرتله کولو څخه ټاکلې ده. له دغې احصایې څخه ټول ارت بیابانونه مستثنی ګرځول شوي وو. له کشمیر څخه پرته په نورو ټولو سترو سیمو کې د وګړیو شمېر په یوه مربع میل کې له سلو تنو څخه نه دي اټکل شوي او کله کله (لکه د هزاره وو په ټوله سیمه کې) په یوه مربع میل کې هغه یواځې اته تنه شمېرل شوي وو. هغه بېلا بېل قامونه، چې د کابل په پاچاهۍ کې اوسېږي، د نفوسو له ټول شمېر سره په لاندې ډول ونډې لري:

افغانان: ۴۳۰۰۰۰۰

بلوڅان: ۱۰۰۰۰۰۰

د تاتارانو ټولې ډلې[2] ۱۲۰۰۰۰۰

د پارسي ژبې غږېدونکي د تاجکانو په ګډون: ۱۵۰۰۰۰۰

هندیان (کشمیریان، جټان او نور): ۵۷۰۰۰۰۰

متفرقه قامونه: ۳۰۰۰۰۰[3]

د کابل د تشریح په اړه زما د څرګندونې زیاته برخه به د افغانستانو په اړه وي،

---

[1] ایروسمت اسیا

[2] زما په تصور داسې څرګندېږي، چې په دغه جدول کې د بلخ او تاتارانو شمېر ډېر لږ ښودل شوی دی

[3] لیکوالې ددغو پاسنیو ارقامو مندرج ښودلې به [illegible] مناسب احتمال چې دقیق به نه وي (ژباړن)

خو زه به لومړی د ټول سلطنت ځاکه او چوکاټ ځرګند کړم او ځرنګه چې دا هم امکان لري، زما د کتاب لوستونکي به ددې هېواد له شاوخوا هېوادونو سره اشنا نه وي، نو په دې توګه به دوی ددې توان پیدا کړي، چې د سلطنت بریدونه (حدود) وپېژني یا ددې لپاره، چې په ضمني ډول د دې هېواد ګاونډي هېوادونه هم یادېږي، نو ښایي زه د آسیا د هغې برخې په اړه، چې دا سلطنت پکې پروت دی، لنډ معلومات وړاندې کړم.

که چېرې موږ د بنګال له ختیځ ځخه تر هرات پورې د هندوستان او کابل له دواړو سلطنتونو ځخه تېر شو، نو به د شمال خوا ته هرومرو د غرونو یوه لړۍ، چې تل په سپینو واورو پټه ده، په دغه ټول واټن کې وینو. له دغو غرونو ځخه ددغو تولواکیو (پاچاهیو) ستر دریابونه سرچینه اخلي.

دا لړۍ له برام پوترا (Burrampooter) ځخه پیل او د شمال لوېدیځ لور ته تر کشمیر پورې غځېدلې ده. ددغې برخې په اوږدو کې دا غرونه د ګاونډیو اویا ورسره ځېرمه پرتو سیمو د آریي اوسېدونکیو له خوا د همالیا په نامه یادېږي. له کشمیر ځخه ددغو غرونو ټول لوري د هندوکش تر واورینې ځوکې پورې، چې تقریباً د کابل په شمالي لوري کې پروت دی، لږ ځه د سویل لوېدیځ خوا ته کېږي. له دغې ځوکې ځخه وروسته د لوېدیځ په لور ددغو غرونو جګوالی کمېږي او دایمي واورې پرله پسې خپل ځای له لاسه ورکوي، دلته دا غرونه د یو لړ هغو غرونو په منځ کې، چې له کابل ځخه تر هرات پورې خواره شوي دي، ورک کېږي. په دغه برخه کې د نوموړې لړۍ سور د عرض البلد له دوو درجو ځخه زیات نه برخه نیسي. له دغو زیاتو غرونو ځخه یوه لړۍ د لوېدیځ لور ته خپره شوې او تر هغه ځایه، چې ځرګنده ده، تر پارس (ایران، ژباړن) پورې رسېږي. په دې شرط چې د پخوانیو لیکوالو نظریې په دغه برخه کې په نظر کې ونه نیسي. ځکه مخکنیو (قدماوو) دا غرونه، چې مې دمخه بیان کړل، د کسپین د سمندرګي په لوېدیځ کې د قفقاز په ځوکه پورې نښلول[۱] له کشمیر ځخه د هندوکش تر لوړې ځوکې پورې ټوله لړۍ د هندې ځوکې

---

[۱] په اریان دریم کتاب اته وېشتم څپرکي کې لاندې عبارت ددغو غرونو هغه اوږدوالی په ځرګند کړي، چې نسبت یې یونانیانو ته غره نه کړی دی. دغه نسبت په دې ډول یاد شوی، چې کله چې اسکندر د قفقاز د غره لمني ته راغی چې د جغرافیې ټول پوهان دا ځای د کندهار په ګاونډي کې ګڼي ارسطو بولوس وايي دي چې د قفقاز غرونه د اسیا د نورو غرونو په شان جګ دي. خو دا غرونه په زیاترو برخو کې په تېره بیا په دې برخه کې لوڅ دي. دا لړۍ ډېره زیاته غځېدلې او ویل شوي چې د تاوروس ځوکه چې پامفیلیا Pomphylia له سیلیسیا Cilicia ځخه جلا کوي او همدارنګه نور لوی غرونه، چې د قفقاز د غرونو له نامه ځخه په بېلو بېلو نومونو بلل کېږي او دا نومونه د بېلو بېلو ملتونو له خوا، چې د دوی سیمې ورسره ځېرمه پرتې دي، اخیستل شوي دي. هم په قفقاز پورې اړه لري ددغو غرونو په باب

په نوم (هندوکش) یادېږي.

تر دې وروسته د هرات د طول البلد تر کرښې پورې دا غرونه د آرۍ او سپېدونکیو په منځ کې کوم عمومي نوم نه لري. نو زه باید هغه د پاراپامیزوس[1] په نامه چې اروپايي جغرافیا پوهان یې هم بولي، یاد کړم. خو که څه هم هغه غرونه چې ما بیان کړل، له سویل څخه داسې برېښي چې د هندوستان او کابل ترمنځ طبیعي برید جوړوي، خو موږ به هرومرو لږ څه زیات د شمال خوا ته د غره هغه لړۍ تر کتنې لاندې ونیسو، چې په هغه کې دغه هوادونه پراته او طبیعي وېش یې پای ته رسوي. دغه راز د دوی د سترو دریابونو ډېرې لرې سرچینې هم په هغو کې موندل کېږي. زموږ ځینو پوهان یو لړ غرونه د موږ تاغ تر نامه لاندې راولي، چې په شمالي خوا کې د همالیا له وروستي شمال ختیځې څنډې څخه پیل او د همدغه غرو شمال خوا ته په موازي توګه پراته دي او د ختیځ طول البلد تر (۶۷) درجو پورې رسېږي. د کابل هیئت د پلټنو په لړ کې ددغو غرونو ددې لړۍ د اندازې لوړه برخه په نښه کړه، چې یوه وړه برخه وه. بریدمن مکارتني دا غرونه له اقسو څخه د لیه یا لداخ له لویدځ نه وراندې تعقیب کړي نه دي. خو پاتې بېودل شوې اوږدوالی یې اټکلي دی. تو له دې لاامله سره له دې، چې د شته والي اثبات یې کولی نشم. خو شک کولو ته هم دلیل نه لرم. نو ځکه دا برخه به په همدغه ډول ومنم او د موز تاغ تر نامه لاندې به یې راولم.

سره له دې چې دا غرونه تر هندوکش په یوه جګه ځمکه باندې ولاړ دي، خو بیا هم له تل څخه یې لوړوالی او یا ښايي د څوکو بشپړوالی یې تر هندوکش ټیټ وي او ددغو غرو اندازې ته به ونه رسېږي. د اندس دریاب د موز تاغ د غره له سویلي برخې څخه سرچینه اخلي او د همدغه تقطې شمالي خوا ته د غره په شمالي لمن کې نورې اوبه راوتلي، چې د چیني ترکستان خوا ته بهېږي.

ددغو غرونو د دواړو خواوو د هېوادونو بریدونه د دریابونو د بهېدو له مخې په نښه شوي دي. خو تر هغې اندازې چې ماته څرګنده ده، د شمالي خوا لمنې په تدریجي توګه لاندې خوا ته ټیټېږي او ناڅاپي انقطاع یې کې نه راځي. په داسې حال

زیاتې څرګندونې د هغدې لیکوال د پینځم کتاب په دریم او پینځم څپرکي کې او یا د پلیني د طبیعي تاریخ د پینځم کتاب په ۲۷ څپرکي کې موندل کېدای شي

[1] ددې لپاره چې نرغونو لیکوالو ورته دا نوم شکاره کړی نه دی، خو زه د اسانۍ لپاره دا نوم ورکوم اریان دغې ټولې لړۍ ته دا نوم اخیستل. مګر سترابو ډېر زیات لنډیز ورته ورکړی او ټولاخې ددغو غرو هغې برخې ته چې له اندس اباسین سره نږدې دي، دا نوم ایښودلی دی. داسې معلومېږي چې د واړو لیکوالو پاروپامیزاذي ملت هغې سیمې ته منسوب کړی، چې د کابل په ختیځ کې او د کابل دریاب شمالي لورې ته پروت ده ۱۸۳۸.

کې چې د موزتاغ[1] سویل خوا ته یوه جګه هواره ځمکه، چې د هندوکش او د همالیا په وسیله ولاړه ده، لیدل کېږي. له دغې ځمکې وروسته د غرونو سلاسي سرغوړي، د هندوستان د میدانو او یا د کابل د دومنیونو د شمال ختیځ خوا ته پیل کېږي.

د پورتنۍ جګې سطحې منځنی پلن والی بنایي تر (۲۰۰) میلو ورسېږي، خو لکه چې مخکې مو وویل، د لداخ طول البلد له کرښې نه ختیځ خوا ته معلومات نه لرم. ددغې جګې سطحې په ختیځه برخه کې د تبت پراخه سیمه پرته ده، په داسې حال کې چې لویدیځ خوا ته یې کوچنی تبت او کاشغر پراته دي. دا دواړه غرنۍ سیمې دومره پراخوالی نه لري. ددغه وروستۍ سیمې شمال لویدیځ لور ته د پامیر جګه میداني سیمه پرته ده. پامیر او کاشغر دواړه د لویدیځ د یو لړ غرونو په واسطه، چې له موزتاغ څخه تر هندوکش پورې غځېږي، چاپېره شوي دي، نو په دې ډول د موزتاغ لاندې سویلي جګه سطحه د لویدیځ له خوا کلکه شوې ده.

سره له دې، چې دا غرونه د لوړوالي له پلوه تر هندوکش ټیټ دي، خو بیا هم د ټول کال په اوږدو کې یې څوکې په واورو پټې دي. په بله وینا ددغو غرونو څوکې له موزتاغ سره تر یوځای کېدو پورې دایمي واورې لري. د ختیځ طول البلد د ۷۱ درجو په شاوخوا کې دا غرونه له هندوکش څخه جلا او تر موزتاغ پورې له ختیځ څخه د شمال په لور غځېږي. موزتاغ یو لړ غرونه دي، چې له شمال څخه د سویل لور ته خواره شوي او ډېر لږ شمالي څنګ یې د هغه سړک په وسیه، چې له قوقان (Kokaun) څخه تر کاشغر پورې ځي، پرې شوې او دا برخه هم د همدغو غرونو د لړۍ دوام ګڼل کېږي. په دغه برخه کې دا غرونه تر مخکنۍ برخې لږ ټیټ او یوازې په سختو فصلونو کې واوره د اوړي په پیل کېدو سره هم په مخ لیدل کېدای شي. له دغه سړک څخه لږ څه د شمال خوا ته جاګزارت (Jaxar Tes) پیل شوی دی. له دې وروسته زما (معلومات) بشپړ پای ته رسېږي. سره له دې چې هغه د سایبیریا او چینی تارتاري ترمنځ برید تاکي. له بلې خوا دغه وروستۍ بریدي لړۍ (سرحدي لړۍ) د هغو اوبو وچې ارکټیک (شمالي منجمد بحر) په خوا ځي او هغه، چې د تارتاري په لور بهېږي، بېلوونکې کرښې منځ ته راوړي.

زموږ نقشې هغې سلسلې ته، چې له موزتاغ څخه تر هندوکش پورې غځېږي، د

---

[1] دا نوم او اصطلاح په ترکي کې د یخ غونډۍ څرګندوي او لږ تر لږه ددغو غرونو یوې برخې ته، چې د یارکند او لاک ترمنځ لارې سره نژدې پرته ده، استعمال شوې او په همدغه ځای کې د کنګل په وسیله منځ ته راغلې ده. دا غر او په تېره بیا یوه ځانګړې څوکه یې چې د نوموړې پورتنۍ سړک تر اړخ پرته ده، په ترکستان کې د قراقرم په نوم یادېږي.

بیلور تاغ (Belurtagh) نوم ورکړی دی. د بیلور تاغ یا (په وروستو پټ غرونه) د ترکي منحرف او اړول شوی بڼه ده. څرنګه چې زه په کوم بل عام نوم خبر نه یم، چې د ترکستان خلک په هغ ـي یو نوم دا لړی یاده کړي. نو له دې لامله به زه دا لړی په څینو لږو حالاتو کې د بیلوت تاغ په نامه یاده کړم.

بیلور تاغ د ځېلواک ترکستان او چیني ترکستان ترمنځ بېلوونکې سیاسي کرښه جوړوي. دغه راز دا غرونه ددغو دوو سیمو ترمنځ طبیعي سرحد جوړوي او د هغو اوبو د وېش له لامله يې دواړو ته جلا جلا طبیعي بڼه ورکړې ده. په بله وینا دا غرونه د دواړو سیمو د اوبو بهیرونه له یو بل څخه بېلوي او د دواړه اوبه او سیندونه تري سرچینه اخلي.

زه د غرونو د هغو لړیو په اړه، چې له بېلور تاغ څخه د ختیځ خوا ته غځېږي، څه نه پوهېږم خو لویدیځ خوا ته تري څو ښاخونه جلا شوي دي، چې د هغو ترمنځه له پرتو درو سره د قراتګین (Kurrateggeen) شغنان، واخی* او درواز غرني سیمې پرتې دي. هغسې چې هندوکش د بدخشان سویلي خوا نیولې ده، دغه شان پورتنیو لړیو د هغه شمالي خواوې چاپېره کړې دي. ددغو لړیو د اوږدوالي او موقعیت په اړه لږ معلومات لرم، خو یوازې یوه لړۍ يې داسې برېښي، چې لویدیځ لور ته تر سمرقنده پورې تردې غځېدلې ده. دا غرونه د هندوکش شمال ته غوره لړۍ جوړوي، خو ددغو غرونو ترمنځ دریابونو او سیمو او یا د کسپین سمندرګي او بیلور تاغ ترمنځ ځمکې په اړه یو څو ټکي باید څرګند کړم:

ما د جاګزارت دریاب منبع یو څه وړاندې وښودله. دغه سیند د لویدیځې خوا شمال لوري ته خپله لار ساتلې، چې د یورال په جهیل کې تر تویېدو پورې دغې بڼې ته پایښت (دوام) ورکوي. دغه سیند د لویدیځ شمال لوري ته د یورال په جهیل کې تر توېېدلو پورې خپله مجرا یا تګلوری ساتي.

د آمو سیند د پوشتي خور Pooshteekhur له تېږي سیمې څخه چې د بیلوت تاغ یوه جګه څوکه ده او د بدخشان په ډېرو وړاندې شمالي سیمه کې پرته ده، پیل کېږي.

د طول البلد تر ۶۳ درجو پورې ددغه سیند تګ لاره د لویدیځ خوا ته ده، خو له دغه ځایه وروسته هغه تر یورال جهیل پورې شمال لویدیځ لوري غوره کوي. د جاګزارت د دریاب د منبع د شاوخوا په ځیني سیمه کې کوچي قرغیزیان استوګنه

---

* واخی یا واخیان له وخ Wukh څخه د ان، او ها، د جمعي نښو په ګډولو سره چې په پای کې ورسره یوځای کیږي، منځ ته راغلی دی. مارکوپولو دا سیمه، ووکان Vokan او ابن حوقل وخش Wukhsh بولي. د مارکوپولو مارسدن Marsden او د ابن حوقل اوسیلي Ouseley وګورئ ۱۸۳۸

کوي، څو له هغې برخې نه چې دا سیند له غرو څخه هوارې ته تنوځي، د ختیځ طول البلد تر ٦٦ یا ٦٧ درجو پورې دواړه غاړې یې د فرغانې ازبکي تولواکي نیولې دي. دغې تولواکۍ ته د هغې د مشر د استوګنځي په نامه خوقند هم وایي. د ختیځ طول البلد له ٦٦ درجو څخه لویدیځ خوا ته د دغه سیند شمالي غاړې لومړی قرغیزیانو او وروسته قزاقیانو ډکې کړې دي، چې دا دواړه لرغوني قبایل پوونده ملتونه ګڼل کېږي. د ختیځ طول البلد له ٦٦ درجو څخه لویدیځ خوا ته سویلي غاړه یې یوه بیدیا ده، چې سویلي لویدیځ خوا یې غوره کړې او د خراسان تر مسکوني سیمې پورې اوږدوالی لري. ددغې بیدیا پلن والی تر پېر مومي، څو د څلوېښت درجو عرض البلد په شاوخوا کې یې پراخوالی اوهه ورځې مزل ته رسېږي. په دغه ځای کې دا بیدیا بخارا او اورګنج (ارګنګ Orgunge) ازبکي تولواکۍ له یو بل څخه جلا کوي، چې لومړی تولواکي یې د کسپین په غاړه کې پرته ده او بله یې د آمو، بیدیا او د بیلور تاغ د لومړنۍ سیمې ترمنځ پرته ده. ددغو تولواکیو بنه په تېره بیا د بخارا ځانګړتیاوې (مشخصات) د بیدیا په څېر دي، چې په زیاتو برخو کې یې په بېل بېل پراخوالي سره ځړېږي واحې خورې شوي دي. د بیلور تاغ لویدیځ او د امو شمال خوا ته ټوله سیمه د ترکستان په نامه یادېږي. دا نومونه د بیلور تاغ تر ختیځه پورې خواره شوي او له دې لامله، چې د وګړیو ژبه ترکي ده، نو ځکه ورته دا نوم یادوي. څو څه وخت چې ما ته ددې سیمې د وېش په اړه وخت پیدا شو، نو زه به دا برخه چیني ترکستان وبولم او هغه بل ترکستان به پخپله ترکستان یاد کړم. په دغو سیمو کې تارتاري نوم څوک نه پېژني.

د آمو او پاراپامیزوس غرونو ترمنځ سیمه سره له دې، چې د کابل تولواکۍ یو ولایت دی، باید له ترکستان سره ګډه شي (ځکه د هغې اوسېدونکي زیاتره ازبکان دي) ددې سیمې په ختیځ کې بدخشان پروت دی او لږ شمېر وګړي لرونکې سیمې، چې د شبرغان په لویدیځ څنډه کې ورسره ګډېږي، په خراسان کې شامله ده. ددغې سیمې لوړوالی او لمنې د آمو خوا ته تیتېږي. که څه هم دا سیمه وړه ده، څو زیات شمېر واړه شهزاده نشین دولتونه پکې پراته دي. له بلې خوا دا برخه په غرو، هوارې، جیپ او بیدیا سره بېلېدلای شي. زموږ جغرافیې پوهان دا ټوله برخه ددغه ځای د نامتو ښار (بلخ) په نامه یادوي. دا نوم دومره سم نه برېښي، څو تر* هغې اندازې، چې زه پوهېږم بل یو داسې عمومي نوم ددغې سیمې لپاره نشته او زه به

* دا به غوره وای، چې دغې سیمې ته د باکتریا نوم استعمال شوی وای، سره له دې چې د باختر نوم هم له دغې کلمې څخه پاتې دی بیا هم اوس پواځې په کتابونو کې استعمالېږي، نور پلاول یې له منځه تللي دي.

ښايي دغې سيمې ته دا نوم په پرله پسې توګه ياد کړم، چې په دې ډول به زما ځېړنه د شمالي هندوکش په اړه پای ته ورسېږي.

د هندوکش او هماليا (جنوب سره جوخت لګېدلې سيمې داسې غرو پټې کړې دي، چې د همدغو سترو غرونو په پرتله تيبت او له هغو سره غبرګ غځېدلې دي، په دې ډول په هغو سيمو کې چې دا لړۍ پرتې دي، ډېرې غرنۍ او ځيږې ښې ځرګندوي، په دغو غرنيو سيمو کې آسام، بوتان، نيپال، کامان (Kamaoon) او سرينيګر (Sireenuggar) منځ ته راغلي دي. په هغه ځای کې چې دا ستر غرونه (هندوکش او هماليا) لويديځ خوا ته ګرځي، تيبت غرونه ورځخه لرې دي. د کشمير لوړه ناوه له دې لامله د دواړو ترمنځ پرته سيمه جوړوي. د کشمير سويل لويديځ خوا ته داسې غرنۍ سيمه پرته ده، چې د پنجاب شمالي برخې يې نيولې (احاطه) کړې او ددغې وروستۍ برخې اوبه له همدغو غرنيو سيمو ځخه راوځي. د پنجاب له پينځو سيندونو ځخه چې اوبه پکې بهېږي، د هايداسپس سيند په يوازينۍ توګه له کشمير ځخه تېر شوی او د شمالي خوا له ډېرو لرو غرونو ځخه سرچينه اخلي. د کشمير لاندې غرنۍ سيمه ده، چې هلته د هندي نسل بېلابېل راجاګان استوګنې لري. د پنجاب ميدانونه او هوارې سيمې له يوې ډېرې برخې پرته په سکانو پورې اړه لري. د پنجاب له سويل ځخه شګلنې دښتې پيل او د کچ خليج د سرحد پورې پراخوالی مومي.

دغه بيديا، چې له ختيځ ځخه لويديځ ته ځلور سوه ميله پراخه پرته ده، په زياترو برخو کې له وګړيو ځخه خالي برېښي او په ځينو برخو کې يوازې تيت و پرک کلي او د کرنې ځمکې لري. که ددغې سترې بيديا ټوله برخه شګلنې غونډۍ وته ګڼو، نو بيا هم زياته برخه يې له دغه ډول غونډيو او خاورينو کلکو ميدانونو ځخه جوړه شوې ده. دغه ميدانونه وچ او بې ګټې ګڼل کېدای شي. ددغې بيديا شمالي څنډې، چې د آسيسين غاړې جوړوي، په برابره توګه ځريږې او حاصل خېزه دي.

ختيزه خوا يې د هند له ښو کرنيزو ځمکو سره ګډېږي، په داسې حال کې چې سويلي خوا يې له سمندر ځخه د کچ د سيمې په وسيله بېله شوې ده. لويديځې برخې به يې د اباسين د ځېړلو پر مهال وځېړم. د اباسين سيند هند او هغه سيمې سره بېلوي، چې زه به يې وروسته وکځم.

اباسين (اندس) د هندوکش له غرو* سرچينه اخلي، چې دا ځای د عرض البلد د

* دا چې هندوکش د سند يا اندس (اباسين) سيند لپاره سرچينه جوړوي، دا به سمه نه وي، بلکې دا سيند د هماليا له سويلي لمنو ځخه راوتلی دی.

پېنځه دېرشو (۳۵) درجو او طول البلد له ۷۳ درجو له ټکي سره برابر دی. دا سیند لومړی د سویل لور ته ځي او بیا یې د سویل لویدیز خوا غوره کړې ده، بالاخره په سمندر کې توېږي. د اندس سیند (اباسین) د هندوستان او کابل ترمنځ طبیعي سرحد جوړ کړی دی.

خو سره له دې هم په حقیقت کې دا ټول دریاب د کابل ټولواکۍ په ولایاتو کې بهېږي او ټول په کابل ټولواکۍ پورې اړه لري. اندس تر کلهباغ او یا د عرض البلد تر ۳۳ درجو او اوو ثانیو پورې په غرنیو برخو کې بهېږي، خو له دغې نقطې څخه د عرض البلد تر ۲۹ درجو پورې دا دریاب یو حاصل خیز میدان، چې کرنه پکې دومره زیاته نه ده، په دوو برخو وېشي. ددغه ځاریه میدان ختیځ ته بیدیا او لویدیځ ته یې د سلیمان غرونه پراته دي، چېرته چې د شمالي عرض البلد د ۲۹ درجو په شاوخوا کې د سلیمان غرونه پای ته رسېدلي دي. په دغه ځای کې د اندس میدانونه د لویدیځ خوا ته غځېدلي او نوي پولې یې منځ ته راوړي دي. دلته د شمال خوا ته یې یو لړ غونډۍ، چې له ختیځ څخه د لویدیځ په لور اوږدوالی لري، پرتې دي. دغو غونډیو د سلیمان غرو له ښي خوا څخه پراختیا موندلې ده. د میدانونو لویدیځ خوا ته د کلات جګه سطحه، سویل ته یې سمندر او ختیځ ته یې اندوس پروت دي. د میدانونو دا برخه د سند په ایالت کې ګډېږي (د سند ایالت د عرض البلد له ۳۱ درجو څخه پیل او تر سمندر پورې رسېدلی دی او د سند دواړه غاړې یې نیولې دي.) ددغه میدانونو لویدیځه برخه یوه جغرافیایي سیمه جوړوي، چې د اکبر په زمانه کې یې ورته سیویس تان (Seeweestan) نوم ورکاوه. اوس دا ځای په ښه توګه د کچي (Cutchee) او یا (Catch Gandawa) کچ ګنداوا په نامه پېژندل کېدای شي، خو ځنګه چې دا دواړه نومونه سړي په شک او خطا کې غورځوي، نو زه به ددغه ځای لرغوني نوم ته غاړه کېږدم. دغه میدان ټیټ او هوا یې توده ده، په ډېرو ځایو کې حاصل خیزې ځمکې لري، خو په څینو ځایونو کې د اوبو له پلوه خوار دي. د سلیمان غرونه* د بیلور تاغ د وروستی سویلي څوکې له نېږدې څخه، چې له هندوکش سره ګډېږي، پیل شوي دي او د هندوکش د غرونو له سویلي ځانګو سره نښتي برېښي. ددغو غرونو عمومي لوری د سویل خوا ته دی او په همدې لوري باندې د عرض البلد تر ۲۹ درجو پورې دوام لري.

* اري اوسېدونکي ددغو غرونو لپاره عام نوم نه لري او تقریباً هیڅ یو نوم یې داسې نشته، چې په هر ځای کې ورسره خلک بلدتیا ولري. کوهي سلیمان یا د سلیمان غرونه یواځې په کتابونو کې ورته ذکر کېږي، سره له دې هم دا نومونه ددغو غرونو د لویدیځو برخو غونډیو د ځرګندولو لپاره په هغو کتابونو کې یاد شوي دي.

د سليمان له غرونو څخه ختيځ خوا ته دري لړۍ غځيدلي دي، چې له هغو څخه دوه يې له اندس څخه اوړي. ددغو لړيو موقعيت د عرض البلد د (۳۴) او ۳۲ درجو ترمنځ شمېرل کېدای شي.

د سليمان غرو د پای ته رسيدو له نقطې ياني د عرض البلد له ۲۹ درجو څخه يو لړ غونډۍ د لويديځ لور ته خورې شوي دي، چې د کلات تر لوړې سطحې پورې دوام مومي.

د کلات لوړه سطحه خورا زيات لوړوالی لري او د ۶۴ او ۶۷ درجو ختيځ طول البلد او ۲۶ درجو، ۳۲ ثانيو او دېرشو درجو، پينځلس دقيقو (۲۵) ثانيو شمالي عرض البلد د کرښو ترمنځ ساحه يې پټه کړې ده. دا سطحه د جالوان (Jallawaan) او سهروان (Sehraweun) ولايات، د کلات ناحيه چې د سيستان په گډون د کابل سلطنت (ټولواکي) پورې مربوط ولايت بلوچستان دومنيوتونه جوړوي، منځ ته راوړي. د بلوچستان زياتره اوسېدونکي بلوڅان گڼل کېږي. د کلات لوړه سطحه هرې خوا ته غرنۍ او شنډه ده. ددغې جگې سيمې جيگه برخه د شمال خوا ته د کلات نوم شهزاده نشين پايتخت سره پرته ده. په همدې جيگوالي سره يې يوه وړه برخه له سيستان سره هم ليدل کېږي، چې د جيگې سيمې د تل او سمندر ترمنځ پرته ده. ددغې جيگې سطحې په سويل لويديځه خوا کې يو لړ غونډۍ او ميدانونه دي، چې د مکران سيمه پکې شامليږي او د شمالي عرض البلد ۲۶ او ۲۸ درجو ترمنځ پراختيا مومي. د مکران شمال ته د مالگې بيديا پرته ده، چې د هغې وروستی ختيځه څنډه د جگې سطحې د لويديځ دېوال لاندې ځای غوره کوي. ددغې بيديا شمال ختيځه څنډه، ښايي په کمزوري گومان سره د ختيځ طول البلد د ۶۴ او ۶۵ درجو کرښو ترمنځ وگڼو، چې په دې ډول د شمالي عرض البلد تر ۳۰ درجو پورې ورسيږي. له دغه عرض البلد وروسته دا به گرانه وي، چې د هغې پولې وټاکل شي. دغه دښته د سيستان له کوچنۍ سيمې سره لگېدلې ده او تر هراته پورې نېږدې د پښتنو د اوسېدلو له سيمې سره هم پوله لري، چې له هغه ځايه بيا د استوگنې دې سيمه پيل کېږي او د يوې نرۍ وچې په څېر له دغې دښتې څخه تر جاگزارت پورې پراختيا مومي. دا سيمه په ځينو برخو کې غونډۍ لرونکې او په ځينو نورو برخو کې شگلنه او وچه ده، نو له دې لامله په ډېر مشکل سره داسې ويل کېدای شي، چې دا سيمه دښتې سره جلا کوي.

ښايي د بيديا څنډې به تر دې وروسته داسې وېرېښي، چې ورته د بيديا ښه ورکول او ښودل به دومره غوره نه وي. په ځينو ځايونو کې دا بيديا د مېشت شويو سيمو وخوا ته د رومي، له بلې خوا د هلمند سيند غاړې، چې د سيستان د جهيل په

لور له بیدیا څخه تېرېږي، ډېرې څرېږ او د کرنې وړ دي.

زه اوس کولای شم، چې د افغانانو د هېواد پېچلي حدود وټاکم. شمال خوا ته یې د هندوکش او پارپامیزاد غرونه پراته دي[1]. د اندس سیند د دغه هېواد ختیځه پوله د خپل بهیر په اوږدو کې جوړه کړې او تر هغه ځایه، چې دا سیند غونډیو (هغه غونډۍ چې پاس یادې شوې او د کلات سیمه جوړوي.ژباړن) ته نږدې کېږي، افغاني سرحد هم ورسره دوام لري. په بله وینا دا پوله د سیند په اوږدو کې د سویل خوا ته د عرض البلد د ۳۲ درجو او ۲۰ ثانیو پورې اوږدوالی مومي. د اندس سین په ښی غاړه میداني سیمه کې د (۳۲) درجو او ۲۰ ثانیو عرض البلد لاندې سویل خوا ته د بلوچستان برخه ده، چې بلوڅ پکې مېشت شوي دي. سره له دې هم د سلیمان غرونه د فرعي ځانګو په ګډون له هغو سیمو سره جوخت ددغو غرونو په لمنه کې پراته دي، په افغانانو پورې اړه لري. هغه غونډۍ چې مخکې یادې شوې او د سیستان پوله ټاکي، د افغانانو د هېواد سویلي سرحدي کرښې جوړوي. ددغو غرونو په شمال کې پرتې افغاني سیمې په لومړي سر کې د سملاسي لویدیځ لور ته دومره پراختیا نه لري، چې د کلات تر جیګې سطحې پورې ورسېږي.

خو لږ څه پاس د شمال خوا ته افغاني سیمه له دغې جګې سطحې څخه لویدیځ خوا ته اوښتې، چې بیدیا ته رسېږي او دغه دښته د هغې شمال لویدیځه سرحدي کرښه جوړوي. دا به ګرانه وي، چې ددغې غیر منظمې سرحدي کرښې په باب پوره معلومات وړاندې شي. خو یوازې دومره امکان لري، چې ددغو سرحدي کرښو په عمومي ځېرنه کې د هغو ترمنځ د پرتو سیمو په اړه یو څه مفکوره لاس ته راوړل شي. دا سیمې د جګوالي، اقلیم، خاورې او حاصلاتو له پلوه یوه تریلې ډېرې جلا او توپیر مومي. زه به اوس دا هڅه ونه کړم، چې دا سیمې په جلا توګه وڅېړم. خو دومره باید ووایم، چې د سلیمان غرو لویدیځ خوا ته د افغانستان خاوره تر ګاونډیو سیمو جګه پرته ده. هندوکش، چې د هغه شمالي دفاعي سنګر دی، د بلیخ له ټیټو او پرتو سیمو څخه ډېر جګ او دغه هواره ځمکه ورته لاندې معلومېږي. دغه راز د ختیځ خوا ته هم د اندس سیمه په هماغه اندازه ورته ډېره ټیټه ده او د هغه ختیځې غاړې وریاندې جګې دریدلي دي. سویل خوا ته دا هېواد د سیستان تر سیمې جګ پروت دی، په داسې حال کې چې د بولان ژوره ناوه په سویل لویدیځ کې د هغه او د بلوچستان ترمنځ غځېدلې ده. ددغه هېواد لمنې ورو ورو د لویدیځ لور ته له بیدیا سره یوځای کېږي. مخکې تر دې، چې دغه خاوره په شمال لویدیځ کې د

[1] داسې ښکاري چې د افغانانو د هېواد د حدودو په اړه د لیکوال معلومات پوره دقیق نه دي، لکه چې پخپله هم ددغې موضوع پېچلتوب ته اشاره کوي. (ژباړن)

پاروپامیزاد غرو ته ورسېږي. غزنی بېخه له لاسه ورکوي. د کلات جګه سطحه هم ښايي ددغې برخې، چې ما پورته بيان کړه، يوه برخه وي خو دا هواره سيمه چې د بيديا لور ته غځېدلې ده، د بولان درې په ګډون چې بېلوونکې کرښه ده. له پاسنۍ ځمکې څخه ګوښې شمېرل به يې سم وي. افغانان د خپل هېواد لپاره يو عمومي نوم نه لري، خو د افغانستان نوم چې ښايي د لومړي ځل لپاره په پارس کې استعمال شوې وي[1]. يوازې په کتابونو کې ښکارېږي او ددغه ځای اوسېدونکي ورسره ناآشنا نه دي. نو ځکه زه به په راتلونکيو بحثونو کې دا نوم او د هغه سرحدونه اوس وښودلای شم. د ٦٨ درجو او ۳۰ ثانيو طول البلد لويديځ ته پراخه سيمه، چې د مقر په استقامت برابره پرته ده، د هغې سيمې برخه ده، چې د خراسان د نامتو ايالت په نامه هم يادېږي. د خراسان پاتې برخه، چې (حدود يې د آمو سيند او هغه بيديا چې دا سيند پکې بهېږي، د سالت بيديا او کسپين ترمنځ تاکل کېږي) په پارس پورې اړه لري. کرمان، چې يو وخت په خراسان کې و، د سيستان په شان اوس هم غالباً پکې راتلای شي.

* * *

[1] د الفنستن په وخت کې د ټولو هغو خاورو لپاره، چې د پښتنو پاچاپانو تر واکمنۍ لاندې وې، د خراسان، افغانستان، پښتونخوا، اووه نومونه کارېدل او يو ځانګړی نوم چې د ټولو دغو سيمو لپاره، چې د عامو خلکو له خوا په متفق ډول منل شوی وي، نه استعمالېده. (ژباړن)

دویم څپرکی

د افغانستان غرونه

یو څه مخکې مې د هندوکش د سترو غرونو عمومي لوری او پروتوالی وښود، دغه راز د دغو غرونو لاندې (سویل خوا ته) ټیټ غرونه مې د ختیځ په لور تر اندس یا اباسین پورې څرګند کړل. زه به اوس د افغانستان د هغې ځانګړې برخې سپړنې ته دوام ورکړم، چې شمالي لوري یې احاطه کړی دی.

له اندس څخه د طول البلد تر ۷۱ درجو پورې دا غرونه (هندوکش-ژباړن) لویدیځ پلو ته امتداد لري، څو له دغې نقطې څخه وروسته د هغو لوري ته څرګندېږي، که یو سړی دغو غرونو ته له سویل څخه وګوري، نو د هغو ځوکې به داسې ورته ویرېښي، چې ګونډې دده لور ته یې په زیاته اندازه کوږوالی موندلی، خو زموږ معلومات په دغه برخه کې شکمن دي، چې ایا په رښتیا دغسې کږوالی لري او که دغه اصلي غرونه د لویدیځ لور ته خپله لاره او سمت ساتي او یوازې کوم ښاخ د سویل خوا ته تړې بیلېږي یا دا ستر غرونه په دغه برخه کې د بیلور تاغ غرونو په وسیله پرې شوي دي او په هغه ځای کې، چې بیلور تاغ له دغو غرونو سره نښلي، نو مخامخ خوا یې یو څه کږوالی مومي.

له اندس څخه تر دغه کږوالي پورې ددې غرونو په اړه پوره معلومات لرم او دا غرونه مې له پېښور څخه څو میاشتې په پرله پسې ډول لیدلي دي.

د غرونو ددغې برخې څرګندونه به ددغې سترې لړۍ د وروستۍ برخې لپاره یوه مفکوره برابره کړي. د ۱۸۰۹ کال د فبرورۍ د میاشتې په ۴۲ نېټه د پېښور هوارې او میداني سیمې ته په داخلېدو سره شمال خوا ته د غرو ځلور جلا جلا لړۍ لیدل کېدلې، ډېرې ټیټې لړۍ یې واورې نه درلودې. د دویمې لړۍ پر څوکو واورې پرتې وې، دغه راز د درېیمې لړۍ تر نیمایي پورې واورې راښکته شوې وې.

څلورمه لړۍ د هندي ققفاز اصلي غرونه دي، چې مخ یې په دایمي واورو او کنګل پټ شوی او د باکتریا او د هند له سرحدونو څخه په څرګند، توګه لیدل کېدای

شي. دغه شان د تارتاري له ډېرو لېږو سیمو څخه بریښي. دا غرونه مو د لومړي ځل لپاره له سل میلی واټن څخه ولیدل. څو که غوندۍ زمونږ د تګ په لاره کې نه وای، نو کېدای شول چې له ډېر لیرې واټن څخه هم دا لړۍ وروینو [1]. له بلې خوا دا باید ووایم، چې په ښکاره څو دا غرونه ډېر نېږدې بریښېدل ان د دوی مورې او ګوګونه په ځرګنده توګه بریښېدل. دغه ډول ځرګندېدنه چې د رڼو والي او چڼ والي سره له لرې واټن څخه سترګو ته راتله، ډېره په زړه پورې او ځرګنده اغېزه یې کوله. دغه واورې لرونکې لړۍ د لوړوالي له پلوه په ټولو برخو کې یو شان نه دي، په ځینو یو کې یې په ډېر جګوالي او پراخوالي سره څوکې ختلي دي، د غرونو دا برخې او څوکې داسې نري نه دي، چې په یوه نقطه باندې پای ته ورسېږي. بلکې د غرونو له تل څخه په هېښوونکي غټ والي او برجسته توګه هسکې وتلې دي.

ددغو غرونو هېښوونکی جګوالی، د هغو د لوړو څوکو برم او توپیرونه، هغه بېل بېل ملتونه چې دا غرونه ویني او همدا شی د دوی یو ځای کولو وسیله بریښي، لنډه دا چې دېرونکې پرله پسې ځانګړتیا او ګوښې توب، چې ددې ځای په دایمي واورینو برخو کې واکمني لري، ټول هغه څېزونه دي، چې ذهن د هېښتیا او تحسین خوا ته بیایي او په هیڅ ژبه سره یې دغه ټولې ځانګړتیاوې بیانېدلای نه شي. ددغو څوکو په لړ کې د یوې لوړوالي د بریدمن مکارټني له خوا اندازه شوی او داسې ښکارېده، چې ۲۰۴۹۳ فوټه به وي. که دا کچه سمه وي، نو د هندوکش د څوکو لوړوالی د انډس (Andes) تر غرونو زیات دی. هغه اندازه، چې بریدمن ویب (Webb) د «اسیایي پلټنې» په یوولسم ټوک کې ښودلی، دا ځرګندوي چې د همالیا تر غرونو د هندوکش جګوالی لا هم زیات بریښي. د هندوکش لوړوالی بې له شکه ډېر زیات وي، ځکه چې د جون په میاشت کې هم مونږ ددغې لړۍ په کومه برخه کې د واورې لېوالی ونه لید. په داسې حال کې چې په دغه وخت کې تر ماميتر د پېښور د ناوې تودوخه د فارنهایټ ۱۱۳ درجې ښودله.

د هندوکش د فرعي لړیو لوړوالی له اصلي سلسلې څخه د هغو د واټن د لرېوالي په پرتله لېږېږي یانې هر څومره چې له اصلي لړۍ څخه یې فاصله لېرې وي، په هماغه اندازه یې جګوالی کمېږي. د هندوکش د اصلي لړۍ ډېرې جګې برخې لوڅې او له نباتاتو څخه خالي دي، څو لمنې او د فرعي لړیو ټولې برخې یې په ونو پټې دي، سره له دې چې له هوارې سیمې نه یوازې درې لړۍ بېلې بېلې ښکاري، څو که له نېږدې ورته وکتل شي او یا دا چې مخکې له دې، چې د واورو مورږو ته ورسېږو،

---

[1] د اماس Imaus یا همالیا غرونه مې د ۱۵۰ میلې واټن څخه ولیدل، څو زه باور لرم چې له ۲۵۰ میلې واټن څخه هم لیدل کېدای شي

ښايي چې له ډېرو نورو لړيو څخه هم تېر شو. د لومړۍ او دويمې لړۍ ترمنځ يوه هواره ميداني سيمه ده او ښايي چې ډېرې لوړې لړۍ هم د تنګو او زياتو لوړو درو په واسطه يو له بل څخه جلا شوې وي. دا سيمه تر هغه ځايه پورې لړۍ سره بېلوي، څو د زياتېدونکي زېږوالي او ناهوارۍ له لامله په ځرګند ډول نه ښکاري او د لړيو ترمنځ توپير د زياتو غرونو د ښکارېدلو له لامله له منځه ځي.

د اصلي لړۍ له سوړې څخه درې څانګې جلا شوي او ښي اړخ ته تر ټيټو غرونو پورې غځېدلي دي. لومړی ښاخ له اندس سره نږدې دی او د تور بيلې (Torbaila) په مخامخ نقطه کې پای ته رسيږي. بله څانګه يې ډېره پراخه او جګه ده، چې د ايلم Ailam په نامه يادېږي. دا ښاخ له لومړي څخه د بونير د ناوې په وسيله جلا شوی دی. درېيم ښاخ له ايلم څخه د سوات د ناوې په وسيله بېل شوی دی. د پنجکوړې ناوه له شمال لوېديځ څخه د سوات ناوې ته ورګډېږي. دغه وروستۍ لړۍ تر نورو دوارو ښاخو ډېره پراخه ده او د سوېل خوا ته دومره اوږده غځېدلې، چې د سپين غره له تل سره چې د سليمان غر وروستۍ شمالي برخه ده، لګېدلې ده.

د هندوکش ددې فرعي لړۍ جګوالی لږ دی، څو ډېره زېږه ستوغه او ګړنګ وزمه شمېرل کېدای شي. دغه غرونه د نښترو او ځنغوزو په ونو پټ او د اتمانخېلو قبيله پکې مېشت شوې ده. ددغه ښاخ او سوېلي غاښې ترمنځ د باجوړ ټيټ او تود اوار ميدان پروت دی.

له يوې ځرګندونې څخه داسې انګېرل کېدای شي، چې دا ټيټې غونډۍ او غرونه د سوات په برخې پورې تړلي دي. په دغه سيمه کې د غرونو دپاسه څلور مياشتې واوره د کال په اوږدو کې پرته وي. د غونډيو او غرو سرونه لېږ ونې لري، څو لمنې يې د نښترو، څېړيو او ځنګلي ښوروانو (زيتون) په ونو پټې دي. ددغو غرنيو برخو په ښکتنۍ برخه کې ډېرې زياتې ښکلې دړې درې شته، چې پاکې او رڼې اوبه پکې بهېږي او ډېره په زړه پورې هوا لري. ددغو ناوو په غاړو پرېمانه مېوې او ګلان شته، چې په وحشي توګه د زياتو ډولونو او بشپړې ودې سره لوېږي. په دغو غرونو او غونډيو کې ډېر زيات ښکلي سرغس (هغه پاسته بوټي چې تخم او ګلان نه لري او بند بند ونډر لري) او يا همدغه بوټي ته ورته نباتات ليدل کېږي، نور پاسته بوټي په تېره بيا په ډبرو باندې د ښاپسته ځزو (Mosses) پرېمانه مرغۍ ددغې سيمې طبيعي ښکلا زياتوي. د اصلي او سترې درې په منځ کې د سوات سيند بهېږي او د دغې ناوې سمسور او کمسوره ميدان اوبه کوي، چې په کال کې درې دوه واره حاصلات لاس ته راځي. په دغه ميداني حاصلخېزه سيمه کې ډول ډول غلې دانې کېږي. د کېنول شوو مېوه دارو ونو په څنګ کې بې شمېره د توتانو او

چنارو (Plane) ونې هم لیدل کېدای شي. د بونیر غونډۍ او غرونه هم د سوات غرنیو برخو ته ورته دي. دلته یو زیات شمېر کوچني دره سره یوځای شوي او یوه ستره ناوه یې جوړه کړې ده. په دغه لویه ناوه کې د بورنډو (Burrundoo) ویاله د سویل ختیځ خوا ته بهېږي. د بونیر ناوې تنګې او د سوات د درو په څېر زیاتې اوبه نه لري، نو له همدې لامله دومره زیاتې سمسورې او حاصل خېزې ګڼل کېدای نه شي.

زه اوس هغه جوت کوپړوالي ته راځم، چې د هندوکش له سویل څخه لیدل کېږي او د لویدیځ خوا ته له باجوړ نه پاس او جګ پروت دی. دغه کوپړوالی د هندوکش د ډېرو نږدې برخو او ښاخو په ګډون د نورستاني خلکو د استوګنې ځای ګڼل کېږي. دا خلک ډېر عجیبه او په زړه پورې وګړي دي. د دوی سیمې ته ختل د سختو ګرنګو، ژورو او نریو ګوګونو له لارې په ډېره، ترهه تر سره کېدای شي، چې ډېر ځله له غره څخه د ډبرو د رغړېدو په وسیله زیانونه ورسېږي. د ډبرو رغړېدل د باران، باد، وزو او وحشي حیواناتو له لامله، چې د ګرنګونو دپاسه ګرځي، صورت نیسي. نورستانیانو په یوه په زړه پورې سمسوره نقطه کې، چې سوړ یې کم او تړی ده، استوګنه غوره کړې او په زیاته اندازه انګور تولیدوي. ددغه ځای زیاتره برخې د واورې په ذریعه پټې شوي دي. د نورستانیانو سیمه د هندوکش ددغه کوپړوالي لویدیځه زاویه نیسي او لا هم لویدیځ خوا ته د غرونو مورې (ژې) یې تر پاراپامیزوس (پاروپامیزاد) غرو پورې نیولې دي.

هغه غرنۍ سیمه، چې د هندوکش د سویلي څېرمه (فرعي) ټيټو غرونو څخه جوړېږي، ډېره تړې او زېږه ده. په تېره بیا دا حالت د سویلي کوپړوالي په نقطه کې ډېر څرګند لیدل کېږي او هم دغه ځای دی، چې واورې لرونکي غرونه سملاسي د جلال اباد ټيټې سیمې ته راکښته شوي دي. کله چې د هندوکش اصلي لړۍ د کوپړوالي وروسته بیا خپل لویدیځ پلو غوره کوي، نو ورسره جوخت څېرمه غرونه خپل پراخوالی او تنبې د هغو په تل کې څرګندوي. وروسته دا غرونه د کوهستان یا د کابل جګه سیمه او غرنۍ برخه جوړوي، چې پکې زیات سیندونه بهېږي. دا سیمه تر سوات هم ډېره زیاته په زړه پورې ګڼل کېدای شي.

ددغو درو طبیعي ښه په دغه ځای کې تر هغو ښه څرګندېدای نشي، چې زه هغه سیمه او برخه چې دا ټول سیندونه ورته راوتلي، څرګند نه کړم. دا د کابل سیند ناوه ده، چې د هندوکش سویلي کوپړوالی د سلیمان له غرونو څخه جلا کوي. دا ناوه د یو لړ پرلپسې سوړو او غونډیو له غوځېدلو څخه منځ ته راغلې ده. د دوی تر منځ پراخوالی اوس په څینو ځایونو کې ۳۵ میلو ته رسېږي.

دا دره ختیځې خوا ته د غونډیو په واسطه احاطه شوې ده، چې پرله پسې له

یوې لړۍ غرونو څخه د بلې خوا ته دوام لري. سره له دې هم که د غونډیو له ډېرې ټیټې ارتفاع څخه وکتل شي، نو کېدای نه شي چې د غرونو د لړیو دوام له هغو څخه وویني. ددغو غونډیو لویدیځ خوا ته دجلال اباد هوار میدان پروت دی. له دغه ځای څخه د لویدیځ لور ته سیمه ورو ورو غرنی بڼه غوره کوي، چې که څه هم گندمک دسویلي سیمو او یا د سلیمان د غرونو او غونډیو په مقایسه په هواره برخه کې پروت دی، خو د جلال اباد په پرتله په غره کې پروت ښکاري. د کابل سیند د پورته یادې شوې سیمې په منځ کې بهېږي لکه چې وړاندې مې هم وویل، په دغه برخه کې د کاب لسیند ټول مرستیالان او ناوې خپلې اوبه اصلي سیند ته تویوي. ددغو سیندونو په لړ کې لومړی د کونړ ناوه ده، چې د باجوړ لویدیځ خوا ته پرته او په هغه کې د تاشقار سیند خپلې اوبه د کابل سیند ته رسوي. د کونړ د لاندیني برخې هوا ډېره توده ده، په داسې حال کې چې پاسني برخه یې په یو لړ تنگو درو کې پای ته رسېږي.

ددغو تنگو درو له لړ څخه زیاته یې شمال لویدیځ خوا ته یانې د کونړ غره (Coond) واوریتو څوکو خوا ته کېږي شوې دي. په کونړ کې یو ډول خلک مېشت دي، چې د دیگان په نامه یادېږي او زه به یې وروسته وڅېړم.

له کونړ څخه شل میله د لویدیځ خوا ته د مندرور (Mundroor) په برخه کې د الینگار سیند د کابل له سیند سره گډېږي. د الینگار سیند داسې یوه ناوه جوړوي، چې په پاسني برخه کې دوه توري درې داسې ورسره تښلي، چې د (۷) عدد بڼه غوره کوي. ختیځه دره یې د الینگار او لویدیځه یې د الیشنگ په نوم یادېږي. دواړه درې د شلو میلو په اوږدوالي د غرونو په منځ کې پرتې دي. دغه درې د جلال اباد (د القنتېن مقصد د ننگرهار پاسنی برخه ده. ژباړن) میداني سیمې په گډون د لغمان سیمه منځ ته راوړي. الینگار یوه پراخه ناوه ده، چې غلځي پکې مېشت دي. ددغې درې پاسني برخه د کونړ (Coond) خوا ته کېږي. دلته هر ډول غلې لاس ته راځي. ددغې درې په ښي او کینه خوا کې ډېرې تنگې ناوې راوتلې، چې ځینې یې یوائحې د نریو څوکو په واسطه د کونړ له ناوو څخه جلا کېږي. الیشنگ یوه نري ناوه ده، چې په اوږدو کې یې تنگې (فرعي) درې لېږې لیدل کېږي. دا اناوه د مسلمان شوو نورستانیانو د استوگنې ځای گڼل کېدای شي. په بله وینا دلته هغه نورستانیان اوسېږي، چې خپلې پخوانۍ عقیدې یې له لاسه ورکړې دي.

د اوزبین (Daozbeen) کوچنۍ دره، چې غلځي پکې مېشت دي، د لغمان لویدیځ ته پرته ده، چې وروسته د تگاو د درې خوله د کابل سیند ته په هغه برخه کې وتلې، چې د پنجشیر سیند د کابل له سیند سره یوځای کېږي. د تگاو دره له

دغو یادو شویو درو څخه اوبه، ګټل کېدای شي، چې په لاندیني برخه کې یې سایې اوسیږي (سایي د افغاني قبیلو په لړ کې یو جلا او ځپلواکه قوم دی، چې زه به ښایي وروسته وخت ولرم، چې یاد یې کړم) خو پاسنۍ برخه نري او دومره زیاته حاصل خېزه نه ده. په هغو ځایونو کې زیاتره کوهستاني تاجک ژوند کوي.

ددغو درو ځولې په هماغه تناسب، چې لویدیځ خوا ته دي، لوړې دي په تېره بیا د اوزبین او تګاو درو ځولې په ډېره ښه اندازه تر نورو لوړې برېښي او د کابل اقلیم لري. له دې لامله کله کله دا درې د کابل په کوهستان کې[1] حسابیږي[2]. په داسې حال کې، چې په سمه او زښتیانې توګه د کابل د کوهستان په سیمه کې یوازې د پنجشیر، نجراب او غوربند درو ځولې د فرعي درو په ګډون راځي. د ځېرمه (فرعي) درو په لړ کې ډېرې غوره یې سنجن (د نجراب او پنجشیر ترمنځ) او دورنامه، صالح او اولنګ او د پنجشیر او غوربند ترمنځ ګڼل کېږي. تر کوهستان لاندې د سویل خوا ته د کوهدامن سمسور میدان د هندوکش د لمنو په منځ کې پروت دی.

د پاروپامیزین لړۍ، چې د کوهستان لویدیځې برخې څخه چاپېره شوې، له ختیځ نه تر لویدیځ پورې د ۳۵۰ میلو په اوږدوالي او له شمال څخه تر سویل پورې د ۲۰۰ میلو په سور خوره شوې ده. په دغه ټوله ساحه کې داسې حیرانوونکي غرونه پراته دي، چې ډېر خاص ځرګند او غوره معلومات هم نه شي کولای، چې هغوی سم ځرګند کړي او سره له دې، چې دا ځای د ایماقو او هزاره وو د استوګنې سیمه ده، خو تګ او راتګ ورته ګران دی. په دې اړه کره جغرافیایي معلومات لاس ته راتلای نه شي.

په دې برخه کې به دا ځرګنده شي، چې دلته د هندوکش لړۍ هغومره لوړې نه دي، چې د هغو غرونو ترمنځه، چې چاپېر تري پراته دي، اوچت ښکاره شي او د دایمي واورو لیکې پکې ولیدل شي. ددغو غرونو ختیځه نیمایي سیمه هزاره وو نیولې ده. دا برخه ډېره سره، زیږه او بربنډه برېښي، چې هوارې نقطې یې لږ څه کرل کېږي. د غونډیو لمنې یې ډېرې ریونده او له بوټو څخه لغړې دي. د غرونو په لویدیځه نیمایي برخه کې ایماق مېشت دي، سره له دې چې دا برخه یې څه پراخه ناوې لري او په ښه ډول کرل کېږي، خو بیا هم تراوسه پورې دا سیمه ځواره او وحشي برېښي. ددغو غرونو شمالي برخه نیغ په نیغه د بلخ د ولایت د هوارو دښتو خوا ته تیتېږي.

---

[1] د تاجک نوم ټولو هغو افغانانو ته، چې په فارسي کړېږي او اره ژبه یې نري وي، ورکړل شوی دی. ښایي د کابل کوهستان څخه به یې د کابل غرونه مقصد وي، نه دا چې د کوهستان سیمه وښیي. ژباړن

[2] د اوزبین او تګاو درې د ختیځ لوري له درو سره پرته شوې دي. ژباړن

چې ددغې خوا پېچومی (مخ په لوړه ورو) له سوېلي پېچومي څخه زیات دی، یوازې په لویدیځ او سوېل لویدیځ کې برعکس احتمال زیات لري[1]. په شمال لویدیځه خوا کې دا غرونه ورو ورو د بېدیا په څنډو کې په میدانونو کې ورک کېږي.

ددغې تولې سیمې د غرونو ووې د لویدیځ خوا ته کېږي دي. د سلیمان غرونه د سفید کوه یا سپینو غرو تر نامه لاندې جګو غرو څخه پیل کېږي. د سفید کوه یا سپین غر نوم له دې لامله پرې ایښودل شوی دی، چې دا غرونه تل په سپینو واورو پټ دي[2]. سپین غر د هندوکش د وتلې برخې په جنوب کې ولاړ دی او له هغه غره څخه یوازې د کابل د سیند د وادي (ناوې) په واسطه پیل شوی دی. له دغې درې څخه د سپین غر غرونه په ریونده توګه پورته شوي او په دغه برخه کې رغړېدونکې پېچومې لري. دا غرونه د اتمانخېلو د غونډیو او نورو فرعي لړیو په واسطه له هندوکش سره لګېدلې، چې د کابل د سیند له یوې خوا نه بلې خوا ته غځېدلې دي او په ځینو ځایونو کې د اوبو د تېزوالي سبب ګرځېدلی او ځروبي یې جوړ کړي دي. ددغې اړیکې له لامله د سلیمان غرونه هندوکش او ان کېدای شي چې د بیلوت تاغ د لړۍ دوام یې وبولو، خو سره له دې هم دا به ډېره ښه وي، چې د سلیمان غرونه په جلا توګه یوه لړۍ وګڼل شي. له سفید کوه وروسته د سلیمان غرونو ډېرې جګې موږې د سوېلي برخې سوېل ختیځې خوا ته ځي او د هریوب (اصل یې آریوب دی. ژباړن) سره نږدې د ځاځیو له سیمې څخه تېرېږي. ددغه ځای په سوېلي دوولس میلۍ کې د کرمې سیند دا غرونه پرېکړي او خپله لاریې پکې ایستلې ده. وروسته بیا دا غرونه د سوېل خوا ته وراندې تللي او د ځدرانو غرنۍ سیمه جوړوي، چې دلته له ۳۳ درجو شمالي عرض البلد څخه جنوب خوا ته اوښتي دي. له دې ځای څخه وراندې ددغې لړۍ موقعیت او د موږو لار شګلنه کېږي. د ځدرانو له سیمې نه مخ په وراندې د هغو تنګ لار او ان دوام د زیاتو پوښتنو وړ دی، خو لکه چې دا یقیني ده هغه جګې غونډۍ او غرونه، چې له کانې ګرام څخه تر ارګون پورې مسافرین په دوو ورځو کې تري اوړي، په یو کلک ګومان سره هماغه لړۍ ده. داسې هم انګېرل کېږي،

[1] د افغانستان تحلیل په دغه برخه کې سم نه دی، ځکه د هندوکش شمالي پېچومی له سوېلي څخه لږ دی او یا په بله وینا د شمالي خوا لمنې په تدریجي توګه د بلخ خوا ته ټیټېږي، نه دا چې په سمڅاسي او نیغ په نیغه ډول. ژباړن

[2] افغانانو د سفید کوه په نامه غرونه، سپین غر غرونه بولي، چې لومړی نوم پارسي او دویم یې پښتو دی، چې همغه مانا ورکوي. دا باید ووایم، چې ما د خبرو اترو په وخت کې له افغانانو سره د پارسي ژبې عبارت او کلمې کارولې، په داسې حال کې چې دوی به هرومرو پښتو کلمې کارولې

چې لې د سویل خوا ته وړاندې د ګومل د کیڼې غاړې غرونه هم دده غې لړۍ دوام دی. دا هم باوري ده، چې له ځدرانو څخه تر ګومل پورې یوه غرنۍ سیمه ده، چې د نښترو ځنګلونو پرې سیوری کړی او د وزیرو غرنیو خلکو لپاره پناګاه شمېرل کېږي. له ګومل وروسته د سلیمان د غرو موقعیت او لار بیا ښکاره شوې او د شیراونیو او زمریو په سیمه کې دوام لري. دلته د عرض البلد ۲۹ درجو ته رسېږي او داسې ښکاري، چې پای ته رسېدلې ده. سره له دې چې د سلیمان د غرونو لوړوالی تر هندوکش ډېر لې دی، خو بیا هم د یادونې وړ دی. د سلیمان د غرو ډېره جګه برخه په حقیقت کې د هغو د پیل کېدو په ځای کې لیدل کېږي. سپین غر د کال په اوږدو کې په واورو پټ وي، خو دده غو غرونو نورې برخې د پسرلي تر پای ته رسېدو وروسته واوره نه لري* (مقصد یې د سلیمان غرونه دي. ژباړن) سره له دې هم دده غې لړۍ هغه ځایونه، چې د سویل خوا ته د شمالي عرض البلد د ۳۱ درجو سره پراته دي، د ژمي په اوږدو کې واوره لري، چې په داسې ټیټ عرض البلد کې د ذکر وړ لوړوالي یو ثبوت دی.

د سلیمان د غرونو هغه برخه، چې وزیر پکې مېشت دي، ښايي له شاوخوا سیمو څخه د هماغو سیمو په اندازه لوړه وي، چې په ځدرانو پورې اړه لري، خو یشیږ لوړوالی یې لې دی، ځکه چې دده غو غرو لمنې د سویل خوا ته ډېرې ټیټې شوې دي. د وزیرو د سیمې په سویلي برخه کې دا غرونه د ګومل سیند په وسیله پرې شوي او په دغه ځای کې یې جګوالی په دواړو سیمو کې لې دی، خو د شیراونیو په سیمه کې یو ځل بیا لوړ شوي او د کسې جګ غر یې جوړ کړی دی. دده غه غره جګه څوکه د سلیمان تخت په نامه یادېږي. دغه جګه څوکه چې د سلیمان د لړۍ هسکه نقطه ده، د کال په اوږدو کې درې میاشتې په واورو پټه وي او په شاوخوا غرونو کې تر دوو میاشتو پورې پاینښت مومي. د زمریانو سیمه په یقیني توګه د کسې غره د زیاترو برخو په شان هسکه ده، خو زه له دغې نقطې څخه د سویل خوا ته د غره نور جګوالي په هکله قضاوت نه شم کولای او داسې وسایل نشته، چې د هغو له مخې دده غې سویلي سیمې ځانګړتیاوو او جګوالي په برخه کې تر ې استفاده وکړم.

د افغانستان له سویلي برید کرښې څخه د شمال په لور د ګومل تر سیند پورې د سلیمان له غرونه تر هغو ټوټو ځکو پورې، چې د اندس (اباسین) په ښۍ غاړه کې پرتې دي، څوړوالی او ټيټوالی یې ډېرې زیاتې او سملاسې دي. په بله غاړه کې یې که څه هم سر څوړې همداسې بریښي، خو بیا هم هغومره د پاملرنې وړ نه ده. د سلیمان د غرونو د لوېدیځ خوا برخه تر ختیځې برخې ډېره جګه ده.

* له دغې څرګندونې څخه داسې څرګندېږي، چې الفنسټون د سفید کوه یا سپین غر غرونه د سلیمان د لړۍ برخه ګڼي. ژباړن

د گومل د سیند شمال خوا ته د سلیمان د غرونو د لویدیځ او ختیځ په دواړو خواوو کې یو لړ تیټ د پرک ټیټ غرونه او غونډۍ خورې شوي دي، خو تر هغه ځایه چې زه تصور کوم، د ختیځې خوا مخ په خورې ټیټېدل کټ مټ د لویدیځې خوا د ټیټېدلو غونډې ورو ورو او په تدریجي ډول دي. په لویدیځه خوا کې میداني او پرته سیمه هسکه شوې، چې د غونډیو له لمنو سره ددغې برخې د نورو زیاترو ځایونو په څېر، چې د سویل خوا ته پراته دي، یوځای کېږي.

د سلیمان د غرونو په ختیځه برخه کې دوه نورې کوچنۍ لړۍ هم شته، چې د سلیمان د لړۍ په ختیځه برخه کې د افغانستان له جنوبي سرحدونو څخه پیل او لږ تر لږه دروغزي تر عرض البلد (۳۲ درجې او ۲۰ دقیقې) پورې غځېدلې دي.

د فرعي سلسلو په لړ کې لومړۍ یې تر آرو غرونو یو څه ټیټه ده، دویمه لړۍ یې تر لومړۍ فرعي لړۍ لا پسې ټیټه شوې او ددغې او لومړۍ فرعي لړۍ ترمنځ څمکه زما په تصور زیږه ده، خو د شیراونیو قبیلې خلک پکې کښت کوي.

دغه ټولې لړۍ د هغو وادي گانو په واسطه دوه ځایه شوې، چې د لویدیځې خوا له لوړو برخو څخه غځېدلې او د دامان خوا ته ویالې ترې بهېږي، خو نورې ویالې له اصلي لړیو څخه پیل کېږي او په هغو وادي گانو کې بهېږي، چې کوزنۍ لړۍ یې دوه برخې او نیمایي کړې دي.

سلیماني لړۍ داسې ښودل شوې ده، چې له کلکو تورو ډبرو څخه جوړ شوې دي. بله لړۍ یې په برابر کلک والي له سرو تیږو څخه منځ ته راغلې ده، خو دېره ټیټه لړۍ یې له ماتېدونکیو خړو شگلنو ډبرو (سینډ ستون) څخه جوړه شوې ده، ددغو ټولو غرونو سرونه بربنډ دي، خو د جگې لړۍ لمنې او ږوې په گڼو ځنگلونو په تېره بیا په نښترو پټې دي او نورې یې د زیتونو په ځنگلونو باندې پټې دي. د دېرې ټیټې لړۍ زیاتره برخې لوڅې دي، یوازې په ځینو گوگونو کې یې گڼ ځنگلي بوټي او ونې څرگند پیدا شي. زه به اوس ځینې هغه ورې غونډۍ وښیم، چې له هغې سترې لړۍ څخه چې اوس وڅېړل شوه، د ختیځ او لویدیځ په لور خورې شوي دي. لومړۍ یې د سویل خوا څخه راوړاندې شوې او داسې یوه سلسله ده، چې د راغزي (Rughzee) شمال خوا ته معلومېږي او پونیالي ته (Punialee) ته غځېدلې ده.

دغه ښاخ ریونده، خیې او بربنډ دی او له یوه ځای څخه پرته، چې هلته غر نیمایي شوی په نورو برخو کې په لږه اندازه د تېرېدو وړ بریښي. د غونډیو دا څانگه د ۹۰۰ فوټو په جگوالي د یوه سخت گرنگ له اړخ سره، چې د پونیالي کلي ته مخامخ پروت دی، پای ته رسېږي. ددغه لړۍ ټول اوږدوالی له شپېتو میلو څخه اوړي، خو سره له دې هم د یادونې وړ دی، ځکه چې دا برخه د اندس او د هغې غرنۍ

سیمې، چې اوس به یې ذکر کړم، بیډ او سرحد جوړوي. بله لړۍ چې ښايي د مالګې د غره په نامه به یادېږي، د سپین غر له سویل ختیځې برخې څخه راوتلې او سویل ختیځ لوري ته غځېدلې او د تېرې Teeree[1] له سویل څخه تر ګله باغ پورې دوام مومي. دلته دا غرونه او غونډۍ له اندس څخه اوړي او د پنجاب په ځینو برخو کې یې پراختیا غوره کړې ده. دا لړۍ د هایداسپیس په ښۍ غاړه د جلال پور په برخه کې پای ته رسېږي. په هغه اندازه، چې دا غرونه د سلیمان له آرې لړۍ څخه لرې کېږي، په هماغه اندازه یې جګوالی لږوالی مومي. دا لړۍ له وروستۍ لړۍ څخه پراخه او جګه ده او په زیاته اندازه مالګه لري، چې د هغې په بېلو بېلو برخو کې په ځانګړې لار تېرې راېستل کېږي. ددغو غرونو په ختیځه خوا کې د مالګې یوه تسواري ډوله تیږه ده، چې د هندوستان خوا ته وړل کېږي. دا ډول مالګه د لاهوري مالګې په نامه یادېږي. شمالي خوا ته دریمه لړۍ د سفید کوه له ختیځ څخه په مستقیمه توګه د اندس خوا ته غوره شوې ده، که څه هم له دغه سیند څخه اوړي، خو تر شا یې دومره زیاته د ختیځ لور ته نه تېرېږي. څرنګه چې دا لړۍ د خپل تګلوري په اوږدو کې د عرض البلد د ۳۳ او ۳۴ درجو ترمنځ موقعیت لري، نو زه ورته د شمالي عرض البلد ۳۴ درجو لړۍ نوم ورکولای شم. دغه لړۍ تر نورو یادو شویو لړیو ډېره جګه ده او سره له دې، چې درې یې پراخه دي، خو بیا هم ور څخه تېرېدل ګران برېښي. دغه راز دا لړۍ د نورو لړیو په شان کله چې د ختیځ خوا ته ځي، نو لږوالی یې پر له پسې لږ کېږي، خو ختیځ خوا ته تر کوهاټ پورې ددغې لړۍ په څوکو باندې د پسرلي په زیاتو وختو کې هم واورې لیدل کېدای شي او ان په هغو برخو کې چې د اندس په لوري دي، هم د ژمي په فصل کې لږه اندازه واوره ورېږي. ددغې لړۍ جګې برخې د نښتر ونې او ټیټې لمنې یې د زیتون (ښون) ونې لري.

د شمالي عرض البلد د ۳۴ درجو د لړۍ او د مالګې د لړۍ ترمنځ یو لړ میدانونه او ناوې شته، چې د ختکو او بنګښو په قوم پورې اړه لري. دغه میدانونه او ناوې د اندس خوا ته ښکته شوي او مخ په ځوړې ځي، خو یو لړ غونډۍ دا ډاګونه له اندس څخه جلا کوي. دغه غونډۍ له شمال څخه د سویل خوا ته اوږدوالی مومي. ددغې برخې په شمالي برخه کې د مالګې غرو او پوټیالې ترمنځ د دوړو، بنو، شیتکو (Shutuk) او عیسی خېلو درې د سلیمان له غرو څخه د اندس خوا ته لکه د زینو غونډې ښکته کېږي. د همدې برخې په سویل کې د مروتو غونډۍ او ناوې د لارګي (Largee) د ښتې او وچې درې په ګډون پرتې دي، دغه وروسته ناوه له اندس څخه د یو لړ غونډیو په وسیله، چې د پرش میله اوږدوالی لري، جلا کېږي.

[1] په نقشه کې دا لړۍ د تیرا د غره په نامه یاده شوې ده. ۱۸۳۸

له دغو درېو لړيو څخه هغه ټيټې لړۍ تېرېږي، چې له شمال څخه جنوب ته غځېدلي دي، چې دوه لړۍ يې د هماغو لړيو دوام ګڼل کېدای شي، چې مخکې يادې شوې، چې د سليمان غرونو سره موازي ځي. د دوړو سيمه له بنو، بنو له عيسى خېلو او لاړګۍ له مروتو څخه جلا کوي، چې پخپله له دوی نه هم بېلا بېلې لړۍ داسې تېرې شوي دي، چې د غونډيو د شبکې غونډۍ د کښت او کر له ميدانونو نه تاو شوي وي. ښکاري. دريو لړيو ځانګو ترمنځه هيڅ يو واټن داسې وادي ګانې ګڼل کېدلی نه شي، چې سم په سمه او بې له غوڅ شوو برخو وي. د فرعي غرو په څنګ کې، چې د دوی له ښي ګوټ څخه تېرېږي، دا درې د اصلي لړۍ (د سليمان غرونه) څخه د راوتليو برخو په واسطه په ځانګړي ډول لويديځ خوا ته ځيږي کېږي او لوړې ژورې پيدا کوي. د دغو راوتليو ځېږتياوو په لړ کې هيڅ يوه يې دومره زياته د يادونې وړ نه برېښي ان که د دوی په اړه بشپړې څرګندونې (معلومات) او مفکورې هم ترلاسه شوې وای بيا هم يادونې يې ضرور نه دي. څرنګه چې د مالګو لړۍ د ځلور ډېرش درجو لړۍ ' ـ هغه ټيټې لړۍ، چې د کابل په وادي کې غځېدلي دي، ټولې د سپين غر له ختيځې خوا څخه راوتلي او وار په وار له هغه غره څخه کېږي. نو د جلا کېدو په دغه برخه کې هم يوه غرنۍ سيمه منځ ته راغلې، چې د ځلورو قبيلو استوګنځي جوړوي او دا ځلور واړه د خيبريانو تر عمومي نوم لاندې راځي.

هغه لړۍ چې د سليمان له غرو څخه لويديځ لور ته خپرې دي، د هغه سلسلو په پرتله، چې مې مخکې يادې کړې. يو څه ګرانې او ځېږل يې اسانه، نه دي.

زه په داسې اټکل وړاندې کوم، چې زما خپل معلومات راته لارښوونه کوي، ښايي دا اټکل سم نه وي خو امکان لري، چې بشپړ حقيقت ته نږدې وي، چې په داسې حالت کې به د دغې سيمې د جوړښت د بيانولو په برخه کې مرسته وکړي.

هغه ځمکه، چې د کابل د سيند د ناوې، د غزني عرض البلد، د کابل طول البلد او سليمان غرونو ترمنځ پرته ده، ډېره غرنۍ سيمه ګڼل کېږي، چې پکې ځينې سترې درې هم ليدل کېدای شي. زه نشم کولای د دغې غرنۍ سيمې د غرو ځانګې ښکاره کړم، خو ښايي د غرو له آري لړۍ سره يو شمېر نورې په دغه سيمه کې موازي خورې شوي وي، بيا هم په باوري توګه هغه غرونه، چې د کابل او غزني ترمنځ له سړک سره نږدې پراته دي، د يوې نرۍ ناوې په وسيله د پاروپامزين له غرونو څخه جلا شوي دي. د دغو غرونو او په لويديځ لور ته د هغه ناوې په خوا بهېږي، چې مو يوه شېبه وړاندې ياده کړه.

د ځيرمه (فرعي) غرونو لومړۍ لړۍ، چې ما ته ډېره معلومه ده، د سليمان آر غرونه د سرغضې (اصل يې سروضه دی) په ختيځ او يا شمال ختيځ کې شاته پرېږدي

او د نومـوړي سيمې لـه شـمالي برخې څخـه اوري. دا لـړۍ د گومـل دريـاب د لويـديځې غـاړې پـه اوږدو کې د سـويل خـوا تـه خوره شوې ده. دغـه سلسـله د ممی (Mummye) لـه لويـديځ اړخ څخـه تېـره شـوې او دواړه سيمې لـه کتهواز څخـه جلا کـوي. لـه دغې سيمې وروسته د دغې لړۍ دوام مغشوش کېږي. خو يوه لړۍ غرونـه چې پـه همدغـه سمت او کرښه باندې دوام لري او د سويل خوا تـه ليـدل کېږي. ښايي د همدغې لړۍ امتداد څرگند کړي.

د پـورتنۍ لـړۍ سـويل خـوا تـه درې نـورې څېرمـه (فرعـي) لـړۍ د سـليمان د آرو غرونو پـه لويـديځ کې شـته. چې يادونـه يې دومره زياتـه د ارزښت وړ نـه برېښي. لـه دغو لړيو څخه يوه يې سرفښه لـه ارگون څخـه جلا کوي. بلـه يې دوانـه لـه شمال څخـه تېرېږي. پـه دغـو لړيـو کې هـيڅ يـوه يې لـه گومـل څخـه نـور هـم د لويـديځ لـور تـه غځېدلې نه ده.

زه د هغـو غونـډيو پـه اړه، چې د سـليمان لـه غرونـو څخـه د گومـل سـيند پـه سـويل کـې خـورې شـوي دي، خـاص معلومـات نـه لـرم ان د هغـو غونـډيو پـه اړه، چـې د افغانسـتان پـه لويديځـه خوا کې پرتې دي. تر دې نوموړيو لړيو هم لږ اطلاعـات پـه لاس کې لرم. يو لړ غونډۍ چې د کلات د جگې سطحې پـه وروستۍ شمالي څنډه کې پيل شوې دي، داسې بـه برېښي، چې د شمال ختيځ خوا تـه د غلزيو د سيمې تر بريـد پـورې پراخـه شـوې دي. بلـه ويـنـا د شـمالي عـرض البلـد کرښې تـر ۳۲ درجـو پـورې رسېږي. دا غونـډۍ لـومړۍ د شـورابک او پـشـين سـيمې لـه يـو بـل څخـه جلا کـوي او د خپـل دوام پـه دغـه برخـه کـې د سـپين تيـږې پـه نامـه يـادېږي. وروسـته د کـوژک او خواجـه عمـران پـه نامـه د پـشـين شـمالي پولـه جـوړوي. پـسـې د توبـه نـوم اخلي او پـه همدې نامـه سيمې لـه منځ څخـه تېرې شوي دي. د دغـو غونـډيو ډېره شمالي برخـه د گـل ناري پـه نامـه غـابنې دي، چې د ارغسان د ناوې پـه ختيځ کې پـروت دي او د ترکـانې لـه غرو څخـه دومره زيات ليرې نه دي.

زه بـه ښـايي دغـه ټولـه لـړۍ، چې مـو پورتـه يـاده کـړه، د خواجـه عمـران تـر نامـه لاندې ياده کړم. څکـه دا نـوم د يـو عمومي نـوم پـه توگـه ډېـره گټـل کېږي. د غونـډيو او غرونـو دا لـړۍ ډېـره پراختيـا او پلـن والـی لـري. خـو جيگـوالی او سرخوړي يې لږ دي. واوره يـوازې د لنـډ وخـت لپـاره د سـپين تيـږې Speen Taizheh پـه برخـه کـې ليـدل کېږي. خـو د شـمال ختيـځ خـوا تـه د واورې اورېدل پـه کـال کـې تـر درېـو مياشـتو پـورې وي.

يوه بله لړۍ داسې ښکاري، چې لـه لوړې سطحې څخـه پـه هغـه برخـه کې جلا شوې، چې همدا اوس مې ياده کړه. دا لـړۍ د ختيـځ خـوا تـه خـورې شـوي او د پـشـين سـويلي

پوله یې جوړه کړې ده. دغه راز دا لړۍ پښین له شال (کوټې) څخه جلا کوي. د دغې لړۍ هغه برخه، چې د جګې سطحې سره نږدې ده، د ماسا یلوغ په نامه یادېږي او په مرکزي برخه کې د تاکاتو په نامه یادېږي. څرنګه چې دا د دغې لړۍ په منځنۍ برخه کې جګ ځای دی، ښایي له دې لامله د تاګاتو نوم په ټوله سلسله باندې ایښودل شوی وي. له هغه ځایه، چې دا لړۍ د جګې سطحې څخه جلا کېږي، په یوازېنۍ توګه ټول اوږد والی یې زه پنځوس میله د ختیځ خوا ته تعقیبولای شم. خو له بلې خوا دا هم باید ووایم، چې دا لړۍ له یوې بلې سلسلې سره یوځای شوې او وروسته د کاکړو له سیمې څخه اوړي، چې په دې توګه اوږدوالی یې له هغې اندازې څخه، چې ما یاد کړ په زیات ډول د یادونې وړ وي. دا لړۍ ډېره ځېږه، ربوړنده او تر شاوخوا غونډیو جګه برېښي. څکه په دغه لړۍ کې د نورو شاوخوا لړیو په پرتله واوره تر ډېر وخت پورې پاینښت مومي.

د کلات د جګې سطحې څخه بله لړۍ د خار لیکې په نوم له کلات څخه د شمالي عرض البلد د ۳۰ درجو سره نږدې پیل شوې او د ختیځ لور ته د ختیځ طول البلد د کرښې تر ۶۷ درجو پورې غځېدلې ده. دا لړۍ د بیډو له Bedowic جګ میدان د سیستان تېټې او تودې سیمې څخه جلا کوي.

د غونډیو یوه لړۍ د ورو ستنی یادې شوې سیمې د پاسه د شمالي عرض البلد د ۲۹ درجو کرښې سره جګه شوې، چې د افغانستان سویلي پوله جوړوي. د ختیځ طول ابلد ۶۸ درجو ورو سته یوه ساحه د سلیمان تر غرو پورې، چې د شمالي عرض البلد د ۲۹ درجو ترمنځ پرته ده، زیات شمېر غرونه او غونډۍ لري، چې زیاتره یې په هغو لړیو کې دي، چې له ختیځ څخه لویدیځ ته ځي او دا ساحه یې ډکه کړې ده. دا سیمه په ډېرو ځایو کې په تېره بیا په ختیځ خوا کې زیات شمېر میدانونه او واګونه لري. د دغې سیمې په لویدیځه برخه کې تر ټولې نورې سیمې زیات شمېر جګ غرونه او لړۍ دي، چې شمال او سویل خوا ته غځېدلي او پورتنی یادې شوې څېرمه (فرعي) لړۍ له یو بل سره نښلوي. د دغو لړیو شتون د دغه حقیقت له مخې ښه څرګندېږي، چې سیونا داغ Seona Daugh او توبه Toba له ژوب څخه د دا سې لړۍ غرونو په وسیله جلا شوي دي، چې اوږدوالی یې د لورا Lora سیند تر سرچینې پانې توبې پورې رسېږي. لا هم د سویل خوا ته په هماغه خوا د کند Kund په نوم یو جګ غر دی، چې شمال څخه د سویل خوا ته اوږد پروت دی. له دغه غره سره ورته د غرونو نورې صوړې هم په همدې سمت خورې شوي، چې د چیري Chirry (د کند په سویل کې) او توپر Tsupper (د چیري په سویل کې) په برخو کې سره نښلي. دغه راز یوه جګه سلسله د شال او ډوډر Dauder ترمنځ د سړک په کینه غاړه خپره شوې

او د پورته یادې شوې سیمې (چیري او کند) تر برید پورې په رښتیني توګه د افغانستان ددغې برخې د ارېو جریانونه وېشي. هغه ویالې، چې په دغو لړیو کې راوځي ځینې یې د لوېدیځ او ځینې نورې یې د ختیځ خوا ته بهېږي. یوائې دوه لړۍ غرونه له یادولو څخه دلته پاتې دي، چې یوه یې له پاراپامیزین (پاروپامیزاد) سره نېږدې د قره باغ په سویل کې پیل د ترنک سیند د کیڼې غاړې سره موازي د ختیځ طول البلد د کرښې تر ٦٧ درجو پورې خوره شوې ده. بله لړۍ د لومړۍ لړۍ له پای څخه پیل او د ختیځ خوا ته دوام لري. دغه لړۍ لوېدیځ لور ته د سور غر او ختیځ خوا ته د تور کاڼي په نامه یادېږي. ددغو وروستیو دوو لړیو غرونو په یادولو سره زه فکر کوم، چې د افغانستان غوره غرونه ټول بشپړ یاد شول.

* * *

دریم څپرکی

د افغانستان سیندونه

افغانستان د خپلې پراختیا برابر د یوه هېواد په پرتله ډېر لږ شمېر لوی سیندونه لري، له اندس څخه پرته په ټول هېواد کې داسې کوم بل سیند نشته، چې د کال په زیاته موده کې د پورې وتلو امکان ونه لري. ددې سیندونو ډېر لوی شمېر ډېر ګړندی بهیر لري او سره له دې، چې اکثر وختونه دا سیندونه په توندۍ رانښکته کېږي، خو ډېر ژر وچېږي. ددغو سیندونو اهمیت هم په دې لامل، چې اوبه یې د اوبو لګولو له لامله د مقصد لپاره پرله پسې جلا کېږي، کم شوی دی څکه د دوی اوبه د اوبو لګولو له لامله ډېر ځله له بل سیند سره تر ګډېدو پورې رسېدلای نه شي او تشېږي. په افغانستان کې د ټولو سیندونو په اړه دا لیدل کېدلی شي، چې د هغو په خوله کې اوبه د سرچینې سر، یوشان نه وي یانې د سیند د اوبو اندازه، چې له غره څخه راوځي د اوبو اندازه وار په وار زیاتېږي. د سیند د ابو اندازه چې د څمکو د خړوبولو لپاره برابرېږي او هغه ختونه، چې دا سیندونه د ماپرانو د تګ په لار کې اچوي، یوالځیني عوامل دي، چې دا سیندونه مهم ګرځوي او د هغو اهمیت جرتوي. د اندس سیند په یوالځینی، توګه په هر وخت کې د بېړۍ چلولو لپاره وړ دی، خو سره له دې هم له هغه څخه په دغه برخه کې دومره ګټه نه اخیستل کېږي.

د اندس سیند د اوږدوالي او د اوبو د هغې اندازې له پلوه، چې سمندر ته یې رسوي، باید د نړۍ د لومړي مقام له سیندونو څخه وګڼل شي. ددغه سیند اوږدوالی له سرچینې څخه تر سیند پورې ټول په رښتینې توګه معلوم نه دی، خو تر (۳۵۰) میله تښه شوي دي او داسې دلایل هم شته، چې اټکل وکړو چې اوږدوالی یې له دې څخه ډېر زیات دی. د اندس سیند مرستیالان هم پخپله د اروپا له سترو سیندونو

څخه په اوږدوالي کې کم نه دي[1]. دوه‌غه ستر سیند (اندس) سرچینه تراوسه پورې په رښتیاني توګه نه ده ټاکل شوې. د اندس سیند د سرچینې پاسنی بهیر (جریان) یواځې د تبت د یوه واړه کلي یانې دراس (Draus) سره نېږدې اوږ کې په نښه کېدای شي. دغه ځای دویم بریدمن مکارتني د ۷۶ درجو او ۴۸ دقیقو طول البلد او ۳۵ درجو او ۵۵ دقیقو عرض البلد کرښو سره برابر ښودلی دی. په دغه نقطه کې سین له شمال ختیځ لوري څخه ښکاره کېږي، خو له دغه ځای څخه پورته جریان یې نه دی پېژندل شوی. په دغه برخه کې د دراس د پاسه د اندس آر بهیر (اصلي جریان) سره یوه کوچني ناوه ګډېږي، چې د تبت د روداک Rodauk له سیمې څخه د دوه سوه پنځوس میلو په واټن ټاکل کېدای شي. د اندس سیند د کوچني تبت له پلازمېنې (پایتخت) لداخ Ladaukh سره نږدې تېرېږي. له دغه ځای وروسته د لداغ په نامه نومول شوی دی. له دغه ښار سره نږدې له اندس سره یو وړوکی سیند له شمال لویدیځ لوري څخه ګډېږي، چې د ښاغلي مکارتني په ګومان دا مرستیال سیند د سري قل Surickol له جهیل څخه راوتلی دی. دغه راز ماته د فرغاني یوه ازبک د سیند د سرچینې په اړه وویل، چې د موزتاغ Moostaugh د کتګلو له یوې برخې څخه یو سیند راوځي، ده دغه سیند بهنګ (جریان) دلداخ تر ښار پورې ماه وسپېره، خو د لویدیځ خوا د کوم یوه بل غوره مرستیال او یا شاخې ګډېدل یې څرګند نه کړل. دده له څرګندونو دا جوتېږي، چې د اندس سیند سرچینه د کتګلو هماغه برخې ګڼل کېږي، خو زه فکر نشم کولای چې دده څرګندونې له دویم بریدمن مکارتني سره پټلنه شي، خو بیا هم د داسې یومخي او کرکجن تکي په اړه څرګندونه بې ګټې ده.

ښاغلي مکارتني په دې خبره ډېر خواشیني و، چې هغه د سند سیند د سرچینې د پیدا کولو توان ونه موند، خو که موږ د هغو سیمو، چې دا سیند افغانستان ته له ننوتلو څخه مخکې پکې بهېږي، د لارو ورانوالي ته پام وکړو، دده د هغه بري په اړه چې د سیند د تګلورې د معلومولو په چارو کې ور په برخه شوې، د سیند د ډېرې لرې سرچینې په پیدا کولو کې دده د ناتوانۍ په نسبت به زموږ د اریانۍ لپاره ډېر

---

[1] که د نوبو ژوروالی او د سیند د اوبو دایمي شتوالی ته پام کې ونه نیسو، نو د هایداسپس، هایدراوتس Hydraotes او هایسودروس سیندونه د اوږدوالي له پلوه تر رون Rhone سیند وړاندې دي. د هیپاسیس Hypasis اوږدوالی د اب Ebe له سیند څخه څلوېښت میله زیات ښودل شوی یا دا چې هیاپس تر راین یواځې میله لنډ دی ان د کاشکار Kashkaur سیند تر پوه Po اتیا میله اوږد دی. د اباسین، ګورمې، ګومل او سوات سیندونه له ټایمز سیند څخه په اوږدوالي کې کم نه دي. په داسې حال کې چې دا سیندونه د اباسین سیند ډېر واړه مرستیالان ګڼل کېدای شي

دلایل وي.

د مکارتني کشف او څرګندونه، چې دلاداک سیند په اړه یې وکړه، د زیاتې پاملرنې او دلچسپۍ وړ ګڼل کېږي. دده د معلوماتو یو شان والی د ۱۸۰۸ کال له هغې پلټنې سره، چې برید من وب Webbe د سند سیند په اړه ترسره کړه، دا ښکاره کوي چې دا دواړه ښاغلي په خپله څرګند تیا او پوهه کې پیاوړي او د بشپړ واک خاوندان دي.

پخوا داسې فکر کېده، چې دلاداک سیند د ګنګا د سیند له غوره ښاخو څخه یو ښاخ دی او دا نظریه د یوه ستر واکمن او د پوهې خاوند میجر راینل Major Rennel له خوا تایي شوه، خو دغه تکړه او پوه جغرافیه دان هم پخپله دغه نظریه کې د لاماس Lamas او پي. تیفنتالر P.Tiefentaller اشتباهات تکرار کړي او په دغه نتیجه کې یې ځان قانع کړی دی. کپتان رابر او ښاغلي وب دواړه ددې مقصد د ترسره کولو لپاره ولېږل شول، چې د ګنګا د سرچینه معلومه کړي. دوی دواړو دا کار ترسره کړ او د ګنګا د سیند سرچینه یې پیدا کړه. ددغه سیند سرچینه د هغې پخوانۍ ښودل شوې سرچینې په خلاف، د همالیا د سویل ختیځې خوا ته کښته پرته ده*. په بله وینا ددغو دوو ښاغلیو د پلټنې په نتیجه کې دا ښکاره شوه، چې د ګنګا سیند سرچینه د لاداک سیند نه دی، بلکې له هغې څخه ورېره تیټه د همالیا سویل ختیځه څوه کې موقعیت لري. اوس نو دا ثابته شوه، چې د لاداک سیند په ګنګا کې نه توییږي او تر هغه وخته پورې، چې ښاغلي مکارتني په دغه اړه څېړنه کړې نه وه، ددغه سیند د بهېدلو او توېېدلو لار معلومه نه وه، خو کله چې مکارتني خپله پلټنه بشپړه کړه، نو یې وښودل چې دا سیند د اندس سیند ته په سرچینه کې د راوس ته نږدې ګډېږي[1]. له دراوس څخه وروسته د اندس سیند خپله ګوښې مجرا په یوه غرنۍ سیمه کې تعقیبوي، په دغه ځېږه او لیرې سیمه کې د مسافرینو تګ او راتګ ډېر لږ دی. ښاغلي مکارتني ته دا خبر تیا، چې ده پرې استناد هم کړی ور په برخه وه، چې له دراوس څخه کښته له اندس سیند څخه یوه شاخه جلا شوې او اوبه یې د کشمیر په لور بهېږي. دغه ښاخ د کشمیر له منځ څخه تېر شوی او د هایداسپس اصلي سیند یې منځ ته راوړي. سره له دې، چې د سیندونو دا ډول بېلوالی په هوارو هوادونو او پرتو سیمو کې پېښېږي، لکه چې د ګنګا په برخه کې هم دا ډول بېلېدل رښتیا دي، خو بیا هم باید ووایو چې دا ډول عمل په ګړندیو سیندونو،

* د اسیایي پلټنې په یوولسم ټوک کې ددغو دوو پلټونو د سفر بیان وګورئ

[1] داسې ویل شوي دي چې امکان لري هغه اوبه چې د مانسارور Mansaroor له جهیل څخه دا جهیل د لاداک سیند په سویل کې پروت دی، راوځي شایي د اند سیند اصلي جریان او اوبه وګڼل شي .

په تېره بيا هغه سيندونه چې په غرنيو سيمو کې بهېږي، يو څه غير ممکن برېښي. دغه حالت په نظر کې نيولو سره کله کله موږ داسې سيندونه وينو، چې د ډبرينو تاپوګانو په واسطه جلا کېږي او کله چې دا ډول وېش منځ ته راشي، نو دا د سيمې د ښنخ (طبيعت) له مخې په همدغه شان دوام مومي. د ماليايي Mullaee په برخه کې کله چې د اندس سيند د هندوکش د لړۍ له منځه تېرېږي، نو د شمال لوېديځ له لوري د اباسين په نامه کوچنی سيند ورسره يوځای کېږي. دغه سيند د يوسلو شلو ميلو په ليرې والي سره له شاوخوا غرونو څخه سرچينه اخلي. ددغه سيند شاوخوا اوسېدونکيو افغانانو په ګومان سره د اندس اصلي سيند ګڼل کېږي. د اندس سيند وروسته له دې، چې د پنځوسو ميلو په واټن سره د هندوکش له تيټو لمنو څخه د توربېلې سيمې ته رسېږي، له هغې وروسته هوارې او ارتې ځمکې ته ننوځي. دلته دا سيند په دغه ميداني سيمه کې خپرېږي او له زيات شمېر تاپوګانو څخه تاوېږي.

له پورتني ځای څخه څلوېښت ميله کښته له اټک سره نږدې د کابل ګرندی سيند له اندس سره يوځای کېږي، ورپسې سملاسي سليماني لړۍ د فرعي ښاخو منځنۍ برخې ته داخلېږي. ددغو سيندونو د اوبو ګډېدل ان په هغه وخت کې چې اوبه ډېرې ټيټې او لږې وي، بيا هم مخکې له دې چې غرونو ته ننوځي، د ډېرو په منځ کې ځپې او ګرداوونه په زياته اندازه جوړېږي او يو ډول غږ ترې خېژي، چې د سمندر ځپو ته ورته دي، خو کله چې دا سيند د واورې د ويلې کېدو له لامله مست او اوبه يې ډېرې شي، نو په دغه وخت کې ډېر ستر ګرداوونه جوړوي، چې غرمبا يې په ډېرو ليرې فاصلو کې هم اورېدل کېدای شي. دغه ګرداوونه ډېر خطرناک او يا يې له ډېرو سره وهي. د اندس سيند، چې په پرته ميداني سيمه کې ډېر زيات پلن دی، د اټک په برخه کې يې سور درې سوه مترو ته راټولېږي ان دا سيند کله چې د غونډيو او غرو منځ ته ننوځي، نو له دې څخه يې هم پلن والی کم شوی او نری کېږي. له اټک څخه پينځلس ميله لاندې د نيلاب له کلي سره يې عرض دوه سوه لږ دی، چې ان داسې هم ويل شوي چې په لاس ډبره ترې اوړي، خو په دغه ځای کې ډېر زيات ژور او ګرندی روان دی. له نيلاب څخه د قره باغ تر سيمې پورې د لغړو غونډيو له منځ څخه کوږ وږو تېرېږي. د قره باغ په برخه کې د مالګې له غره څخه په يوه ژوره رڼه او آرامه وياله کې د هغه اوبه جريان مومي. له دغه ځای څخه د سمندرګي تر غاړې پورې له کومې وقفې او انقطاع سره نه مخامخ کېږي يا دا چې نور بيا په غرونو او غونډيو کې ډېر بند پاتې کېدای نه شي. له دې وروسته دا سيند د سويل خوا ته په يوه پراخه او ارته ځمکه کې بهېږي او په زياتو څانګو جلا کېږي، چې په زياتره

برخو کې پرله پسې بیا ګډ او یا وېشل شوره کوي، خو ډېر لږ پېښېږي، چې د هغه تولې څانګې بیا سره یوځای او یو واحد جریان منځ ته راوړي.

له اوچ (Ouch) سره نېږدې د پنجند Punjnud سیند له اندس سره ګډېږي. دا سیند د پنجاب د سیندونو له یوځای کېدو څخه منځ ته راغلی دی. که څه هم د دغه سیند اوبه هم ډېرې دي، خو د ګډېدو له ځای څخه پورته که له اندس سره پرتله شي، نو ډېر وړوکی برېښي او ورسره مقایسه کېدای نه شي. له دې وروسته د اندس سیند د سویل لوېدیځ خوا ته جریان مومي او د زیات شمېر ښاخو په څېر یې اوبه د عربي خلیج خوا ته تشیېږي. له غرو څخه کښته اندس د خپل تګلورې په اوږدو کې دواړه غاړې پرله پسې تخریبوي او خپله مجرا بدلوي او دغه راز دا سیند د خپل بستر د شاوخوا ځمکې او سیمه ترڅو میلو پورې ډوبوي*. زه به ښايي په دغه ځای کې د

---

* څرنګه چې د اندس سیند د سرچینې په اړه بیان لیکل شوی و، نو په همدغه وخت کې ماته د ډیلي یوه پوه اړي اوسېدونکي میر عزت الله له خوا یوه مجله راورسېده، چې د ښاغلي مور کرافټ د هیئت د ټولې د اسونو د ساتنې او څارنې د مدیر له خوا تشویق شو، چې تر تاري سیمې ته سفر وکړي او هلته ددې موضوع امکانات وڅېړي، چې د بنګال د سواره پوځ لپاره اسونه پیدا کړي. نوموړی سړی له کشمیر څخه لاداک او له هغه څخه وروسته یارکند ته ولاړ. لاندینی بیان د هغو سیندونو په اړه، چې دی ترې پورې وتلی و د مجلې په بېلا بېلو برخو کې راغلی دی.

په ماتاین کې Mutauyen یوځای دی چې د کشمیر له ښار څخه څلوېښت کاسه یوه پیمانه ده، چې په هند کې استعمالیږي او له یوه نیم میل څخه تر دریو میلو پورې والې څرګندوي زیاړي، د شمال ختیځ لور ته پروت دی. د سیند اوبه یو څه د کشمیر او یوه برخه د تبت لور ته بهیږي. هغه اوبه چې د کشمیر خوا ته جریان مومي، د سند په نوم یادیږي. دا نوم ددغې ناوې په ټوله برخه کې په همدې شان خوندي شوی دی ؛ بله څانګه یې چې د تبت خوا ته ځرومي، په همدغه نوم (تبت) سره شهرت لري. دغه سیند تر پیشکام Pishkum د عزت الله د لارې په سر یو کلی و، چې د ماتاین شمال ختیځ خوا ته دېرش کاسه لیرې پروت دی، پورې شمال ختیځ پلو تعقیبوي. له دغه ځای څخه وروسته دا سیند لوېدیځ سمت غوره کوي او د کوچنی تبت له منځ څخه اوړي او د مظفرآباد لاندې بهیږي. په دغه وروستي ښار کې یې په همدې نامه سره یادوي. له مظفر اباد څخه یو کاس Coss کښته نوموړی سیند د کشمیر سیند پورته د سند په نوم یاد شو، سره یوځای کیږي او د پنجاب په سیمه کې جریان پیدا کوي. دلته د جیلم Jelum یا بیهاټ Behut هایداسپس نوم غوره کوي، نو څکه دا سیند کیشن ګنګاه Kishen Gunga هم کبل کیږي، چې ښاغلي مکاټني هغه داسې تصور کړی، چې ګواکې له اندس څخه جلا شوی دی، چې دا خبره او نظریه تومره زیاته د تعجب وړ نه برېښي او دا څرګندوي، چې د لومړي هایداسپس، پیل او د دویم (اندس) سیند بستر څومره سره نږدې دی. له پیشکام څخه د شمال ختیځ خوا ته شل کاسه لیرې د خلیج Khillich کلی پروت دی، چې دلته د لومړي ځل لپاره عزت الله خان د لاداک سیند ولید او د هغه په اړه یې لاندینی بیان کړی دی. له خلیج کلي څخه دوه کاسه ړاندې د یوه سرک په کینه غاړه باندې تللی دی، چې نوموړی سیند د اټک سیند (اندس) ته کډېږي. دغه سیند له شمال ختیځ څخه راوتلی او د سویل لوېدیځ لور ته جریان مومي. داسې ویل کیږي چې دا سیند د شایوک Shauyook ددغه سیند سرچینه د تبت او یارکند ترمنځ ده. له سیند سره یوځای شوی (د یوسفزیو، بیر Bheer او تور تول Turnoul له سیمو څخه اوړي او د اټک له کلا څخه پورته د کابل سیند ته توییږي. دغه

هغو سیندونو په اړه، چې له اندس سره له ختیځ خوا څخه ګډېږي، څه ونه وایم ځکه په دې اړه ښاغلي مکارتني بشپړ معلومات وړاندې کړي دي.(۱)

هغه سیندونه، چې له لویدیځ څخه له اندس سره یوځای کېږي، یو مې لې وړاندې اباسین په نامه یاد کړی دی بل سیند چې له لویدیځ څخه له اندس سره ګډېږي، د کاشقار Kaushkaur سیند دی، چې له پشتئي چار څخه Poshteekhur پیل کېږي. پشتي خار د بیلوت تاغ یو ځوکه ده، چې د اکسوس سیند سرچینه هم پکې ده. د کاشقار سیند د لومړي ځوکې له پلې ووې څخه راوتلی او د آمو (د اکسوس

سیند دلته کوم ځانګړی نوم نه ځرګندوي، خو د سان پو San Poo په نامه یادېدلای شي، چې په تبتي ژبه کې ستر سیند ته دا نوم اطلاق کېږي. میر عزت الله له خلیج څخه دا سیند تر لاداک یا لې Ley پورې تعقیب کړی دی، چې دا ورووستی ځای د لومړي سیند په ښي غاړه باندې موقعیت لري. ددې لارډلې په لور دا ښار یانې لاداک یا لې د مکارتني په پرتله ډېر زیات د سویل خوا ته ځرګندوي او په نتیجه کې د هغه له اصلي او غلاې ځای سره ډېر نږدې اره شوی دی. خو د عزت الله خان مشاهده د نیمګړې الې په وسیله ترسره شوې ده. ځکه د اسطرلاب الې د نشتوالي له امله دا ځای د شمالي عرض البلد له ۳۷ درجو او څلوېښت دقیقو سره برابر شودل، چې د مکارتني له محاسبې څخه نور هم د شمالي لور ته لوړ ښکاره کېږي. له لې څخه میر عزت الله د یارکند لور ته وړاندې ولاړ اتلس کاسه لیرې د شمال ختیځ خوا ته یې د شایوک سیند ولید. لومړی ددغه سیند لار د خامدان Khumdaun کتګل تر شاه تعقیب کړه او د قراقروم د موري لاندې د هغه تر سرچینې پورې پر مخ ولاړ، چې دا ځای د لې شمال ګټل کېږي او دا واټن یې د سړک په اوږدو کې په پینځلسو مارشو منزلونو کې پای ته ورساوه. میر عزت الله د خامدان کتګل د قراقروم د غرونو د یوې برخې په څېر بیان کړی نه دی، بلکې هغه یې په جلا توګه د کتګل یو غر ګڼلی دی، چې قراقروم ته له رسیدو نه دوه مارشه منزله مخکې یې هغه د سړک کیڼې غاړې ته لیدلی دی. دا کتګل د دوه سوه کاسه په پراخوالي د بالتي Balti له تبت څخه تر Surik Kol سوریکه قل پورې اوږدوالی لري. عزت الله د قراقروم د غرونو په اړه څه نه وایي او دا نه ښکاره کوي، چې دا غرونه په زیاته اندازه جګ دي، خو یواځې ددغې لوړې څنګې د سړو او کوښه توب په اړه بېرووتکې بیه بیانوي. دا سیمه د لې او یارکند ترمنځ درې ورځې منزل غواړي، چې جګې برخې ته سړي ورسېږي. د یارکند سیند سرچینه له شایوک څخه د یوې موري په واسطه جلا کېږي او له یارکند څخه اتلس منزله مارشه، لیرې سویل ختیځ سمت ته پرته ده. دا ښکاره ده، چې د عزت الله څرګندونې په بشپړه توګه د مکارتني له پلانښت سره سمون خوري، یواځې دومره توپیر لري، چې لومړی د شایوک سیند سرچینه د سوریکه قل په جهیل کې نه ښوولې، بلکې د موزتاغ په غرو کې یې ګڼي. یو بل غوره اختلاف د دوی په څرګندونو کې په اسانۍ سره د سمون لپاره نیودلای شو. میر عزت الله د دراس د کلي له منځ څخه تېر شوی دی، چې د هالاین شمال ختیځ لور ته شپږ کاسه واټن لري. دلته عزت هیڅکله د لاداک سین ګډېدل له اندس سره نه لوري. په داسې حال کې چې مکارتني ددغو سیندونو ګډېدل له دراس سره نږدې ښکاره کړي دي. د عزت الله لیکنې څخه دا هم جوته شوې ده، چې هغه کله چې د دراس له سویل څخه واوښت، نو یې د لاداک سیند ولید چې پرته له دې چې خپله لار بدله کړي، له خلیج څخه په تېرېدو سره هم په عین استقامت د سویل خوا ته روان دی. نو له دې امله دا په ډېره اټکلې وي، چې ښاغلی مکارتني د پورتنیو سیندونو لاداک او سند، ګډېدل له دراس څخه کښته ښودلي دي. ددغه فصل په اړه نورې یادونې دسریزې په نتیجه کې وګورئ ۱۸۳۸

[1] ضمیمه وګورئ

سیند) څخه د بیلور تاغ د یوې لړۍ په وسیله، چې د هندې سیند ښي غاړه تر هندوکش پورې تعقیبوي، جلا شوي دي. د کاشقار په کینه غاړه باندې د کاشقار سیمه پرته ده، چې د سیند نوم هم له هغې څخه اخیستل شوی دی. کله چې کاشقار له هندوکش څخه تېرېږي، نو ښي خوا ته یې هغه راوتلې (برآمدګي) پرته ده، چې ډېر ځله مې مخکې یاده کړله. ددغه سیند په کینه غاړه باندې یو لړ غرونه پراته دي، چې له راوتلې سره موازي بربنېږي، سره له دې چې دا غرونه ډېر جګ دي، خو بیا هم دایمي واورې وریاندې نه لیدل کېږي. دا سیند د سترو غرونو لاندې په یوه ډېره غرنۍ سیمه کې په ډېر ګړندیتوب او شدت سره د کابل سیند د ناوې په لور بهېږي. زه د مخکینۍ څرګندونې په تایید د کابل ناوې په هکله دا ویلای شم، چې د کابل په ختیځه خوا څو سیندونو سره یوځای شوي دي. دوه ډېر غوره یې له هندوکش څخه راوځي او د پنجشیر او غوربند په ناوو کې بهېږي، چې د سیندونو نومونه یې هم له دغو سیمو څخه اخیستل شوي دي. دا دواړه سیندونه د کابل شمال کې سره یوځای شوي او تر باریکاب Baureekaub پورې سوېلي پلو غوره کوي. یو بل سیندګی، چې له نوموړو سیندونو څخه کوچنی دی، د غزني له لویدیځې خوا څخه راوځي او د کابل په ختیځه خوا کې له یوه بل واړه سیند سره، چې د پاراپامیزین له یوې لړۍ څخه، چې د بابا غرونه یې بولي، سرچینه اخلي، یوځای کېږي. دغه وړوکی سیند د کابل له منځ څخه تېرېږي او د هغه نوم د کابل په ټول سیند باندې ایښودل شوی دی.

هغه ټول سیندونه، چې پورته مې یاد کړل، د باریکاب په برخه کې سره یوځا شوي او د کابل سیند جوړوي. دغه سیند په ډېره چټکۍ د ختیځ په لور جریان مونډلی او د دواړو غاړو د فرعي سیندونو په ګډېدو سره یې، چې له غرو راوځي، اوبه زیاتېږي. له جلال اباد سره نږدې په کامه کې د کاشقار (کونړ) سیند له کابل سره ګډ شوی او د ختیځ خوا ته د هندوکش د کوچنیو غرو په منځ کې خپله لار تعقیبوي، چې دلته زیات ګرداوونه او څړوبي منځ ته راوړي[1].

کابل سیند کله چې د پېښور هوارې او میداني سیمې ته ننوځي، نو دلته د هغه جریان شدت په ښه اندازه کمېږي، خو بیا هم ورته ګړندی ویلای شو. دلته دا سیند په څو ښاخو باندې وېشل کېږي، خو د هغه دوه ښاخیز سیند د ګډېدو له امله، چې د پنجکوړې او سوات له درو څخه راوتلي، بیا سره یوځای شوی دی. له اټک سره نږدې

[1] سره له دې، چې له جلال اباد څخه خلک د لرګیو په تخته باندې، چې د سیند په وسیله په ډېره بې ساري چابکۍ او ګړندیتوب ځي، راکښته کېږي، خو بیا هم په دغه حالت کې د څړونو او د جریان شدت بې له پاخه زیانه څخه بل شی شمېر کېدای نه شي او هغه باید یوه خطرناکه بېړۍ چلونه وګڼو

له اندس سره د ګډېدو نه لږ مخکې یې ټولې اوبه بیا سره ګډېږي.

د کابل سیند د اندس په پرتله ډېر وړوکی او په زیاتو برخو کې د وچ فصل په اوږدو کې تري پورې وتل اسانه دي.

د اندس سیند هم د ۱۸۰۹ کال د ژمي په وروستیو وختونو کې د شاه شجاع د لښکرو د پورې وتلو په مخ کې د کابل له سیند سره د ګډېدو له ځای څخه پورته کوم ځنډ پېښ نه کړ او ټول تري پورې وتل. خو دا کار یوه معجزه ګڼل کېدای شي، چې د پاچا د بخت له لامله ترسره شوه. له اندس سیند څخه دا ډول تېرېدل له غرونو څخه نیولې تر سمندرګي پورې ما اورېدلي نه دي، چې څوک تري* پورې وتلي وي.

له اټک څخه لاندې له اندس سره د تو Toe په نامه اوبه او نورې ویالې یوځای کېږي، چې هېڅکله د سیند نوم درلودلای نه شي او تر اسحاق خېلو پورې دا ډول اوبه بې له کوم غوره نوم څخه ورتوېږي. په اسحاق خېلو کې د کورمې سیند ورسره ګډېږي. د کورمې اوبه د سلیماني غرو تر شا د آریوب په برخه کې راوځي او د ختیځ په لور د سلیمان د لړۍ په یوه ژوره ناوه کې تر باراخېلو Barrakhail پورې په همدې استقامت جریان مومي، خو په دغه وروستي سیمه کې د سویل لور ته کوږ شوی او تر هغو چې له اندس سره یوځای کېږي، په همدغه لور (جهت) خپل تګ ته ادامه ورکوي. دا سیند له کاګلوالا Kaggalwalla سره نږدې له اندس سره یوځای شوی دی. دلته یې اوبه ډېرې پلنې بهېږي، خو ژوروالی یې لږ ګڼل کېدای شي.

دغه سیند په جنوب کې یوالځینی سیند، چې د اندس (سند) په لور روان دی، دګومل سیند شمېرلای شو، چې دا سیند هم له اندس سره ډېر څله نه ګډېږي، ځکه اوبه یې د دامان په شمالي برخه کې د کرنې په چارو کې لګول کېږي. نو له دې امله اندس ته رسېدلای نه شي، خو په هغو وختونو کې چې اوبه یې د بارانو په وسیله ډېرې شي، سیند ته توېږي.

د ګومل سیند د سرقضې (اصل سروضه ده، ژباړن) په سویل کې له دورچلي Doorchell سره پیل او داسې بربښي، چې لومړی د سویل لویدیځ خوا ته ځي، وروسته سملاسي د سویل لور ته ګرځي او تر دوماندې Domundee پورې همدغه سمت تعقیبوي. په دغه ځای کې له ګومل سره د ممی Mummye او کوندور

---

* د بڼاغلي برن A.Burnes له څرګندونې څخه داسې بربښي، چې د اندس سیند له کلوونډیو څخه پاس له ډېرو ناوړه پېښو او خطرونو سره سره د تېرېدو وړ دی. پخپله دی هم د ۱۸۳۲ کال په مارچ کې له ډېر خطر سره پرې اوښتی دی. په دغه تېرېدنه کې د سکانو د یوه مشر اووه تنه سپاره، چې له ده سره یې په تېرېدو کې مرسته کوله، په سیند کې لاهو او اوبو کښته یوړل، یو سړی او دوه اسان له دغه شمېر څخه ډوب شول. لومړی ټوک، ۷۵ مخ ۱۸۳۸.

Coondoore اوبه، چې د تیروا Teerwa له شاوخوا څخه سرچینه اخلي، یو ځای کېږي. له دغې سیمې وروسته د گومل سیند سمت د ختیځ خوا ته تاو شوی او تر سیرماغا Sirmaugha پورې همدا جهت لري. په دغه وروستۍ برخه کې د ژوب سیند ورسره گډېږي. د ژوب سیند تر گومل لې وړوکی او د بورشور Burshore په ختیځ کې د کند Kund له غرونو څخه سرچینه اخلي او د ژوب په سیمه کې جریان مومي، چې د همدې سیمې نوم ورباندې ایښودل شوی دی. له سیرماغا څخه لې څخه د ختیځ لور ته د گومل سیند د سلیمان غرو ته ننوځي او دلته یې په غرونو کې خپله لار پرانستلې ده. وروسته له راغزي Rughzee څخه اوړي او د دولت خېلو او گنداپوریو سیمې خړوبوي[1].

د گومل سیند لومړۍ برخه ټوله په غرنۍ سیمه کې ده، چې په شاوخوا کې یې غیر مسکوني سیمې پرتې دي. دا سیند هر چېرې د تېرېدو لپاره چمتو دی، خو که اوبه یې د باران په وسیله زیاتې شي، نو په دغه وخت کې تري اوښتل گران دي، خو د اوبو د ډېروالي موده یې لنډه او ډېر ژر بیا لږې کېږي.

د زیرکاني Zirkunee، دیر اوبند، چودوا Choudwa او وهوا Wuhooa په برخو کې له سلیمان غرو څخه بېل بېل سیندونه راوتلي دي. دا ټول سیندونه په ناوو کې جریان مومي او دوه وروستي سیندونه په بشپړه توگه د سلیمان غرو ته پرېکوي. له دغو سیندونو څخه یو یې د سپوستا Spusta او بل یې د موسی خېلو له سیمو څخه د سلیمان غرو په لویدیځ کې سرچینه اخلي. دا دواړه سیندونه هغه وخت، چې د باران په وسیله یې اوبه زیاتې شي، نو سیند ته ځانونه رسولای شي.

د افغانستان له سترو سیندونو څخه د هلمند یا ایتماندر Etymander سیند دی، چې د پاراپمیزین له ختیځې موړې یانې له غرو څخه د کابل په لویدیځه شل یا دېرش میلۍ کې سرچینه اخلي. دا سیند په پاستۍ برخه کې د دوه سوه میلو په اوږدوالي په غرنیو ځمکو کې بهېږي. له دغه واټن وروسته د درانیانو پراته او زراعتي میدان ته ننوځي. سره له دې هم په دغه برخه کې د هلمند سیند ټوله ځمکه نه خړوبوي او ډېر ژر بیدیا ته رسېږي. دا ډول دښتې هلمند تر هغه ځای پورې، چې سیستان ته ورېږي. تعقیب کوي. د هلمند څېرمه غاړې او تر یوه اویا نیم میل

[1] هغه نقشه، چې ډاکتر هونې برگر Dr. Honigberger نوموړي د ۱۸۳۳ کال د مې او جون په میاشتو کې له ډیر اوبند، څخه تر کابل پورې سفر کړی دی، کښلې. دلته ښکاري چې د گومل سیند، چې ډېر سم او په ښه ډول په نقشه کې تر ټونده چینه Tonda Cheena پورې ایستل شوی دی. د ډورچیلي په برخه کې سرچینه نه اخلي، بلکې له دې برخې څخه څلوېښت یا پنځوس میله د لویدیځ لور ته راوځي. د کلکتې د اسیایي ټولنو مجله، دریم ټوک، ۱۷۵ مخ، ۱۸۳۸.

پورې نږدې ځمکې د هغه د اوبو له برکته ډېرې ځربې او زياتره برخې پکې په ډېره زياته اندازه تر کرنې لاندې راغلي دي. د هلمند د سيند په ټول بهير کې د پورې وتلو امکان شته. سره له دې هم د هلمند سيند يو غوره سيند ګڼل کېدای شي ان په وچ فصل کې د هغه ژوروالی له غرونو څخه د تېرېدو په ځای کې ډېر ژور دی. د واورو د ويلې کېدو په وخت کې د سيند اوبه ډېرې ګړندۍ او ژورې ګڼل کېږي. د هلمند ټول اوږدوالی څلور سوه ميله شمېرل شوی دی. د زيات شمېر سيندونو په لې کې، چې ځای په ځای ورسره يوځای کېږي، يو هم هغه سيند دی چې له سيابند Secahbund څخه د اتيا ميلو په اوږدوالي راوتلی او له ګرشک څخه څوارلس ميله پاس له هلمند سره ګډ شوی دی.

ارغنداب د هزاره د غرونو په برخه کې د کندهار په شمال ختيځ اتيا ميلې کې د هلمند اصلي سيند د سويل خوا ته روان دی. د ارغنداب مسير، چې د هلمند په سويل کې پروت دی، له کندهار څخه څو ميله وړاندې د ګرشک په برخه کې له هلمند سره يوځای کېږي. ارغنداب د دراتيانو ډېره ځربه سيمه سمسوره کړې ده. په ژمي کې دا سيند ډېر وړوکی دی، خو کله چې د غرو واورې ويلې شي، نو په دغه وخت کې يې اوبه ډېرې ژورې او ګړندۍ بهېږي. د پلن والي له لامله ارغنداب هېڅکله له يو سل و پنځوس مترو نه اوښتی نه دی.

خاشرود د هرات په سويل او سويل ختيځ نوي ميلې کې په ساخير Saukhir کې پيل شوی دی. دا سيند د يو سل و پنځوس ميله واټن تر وهلو وروسته د ګرمسير د خان نشين Khoonnesheen په برخه کې له هلمند سره يوځای کېږي، دا سيند ډېر ګړندی او تر ارغنداب لوی دی.

فرا رود له پورتنې سيند سره نږدې سرچينه اخلي او يو ډېر غوره سيند ګڼل کېدای شي. دا ښکاره نه ده، چې دا سيند د سيستان جهيل ته رسېږي او که په شګو کې له منځه ځي، خو په دواړو حالتونو کې دا ځرګنده ده، چې د هغه اوږدوالی له دوه سوه ميلو څخه لې دی. د ترنک سيند له مقر سره نږدې سرچينه اخيستې او د سويل لويديځ لور ته د کندهار په لور سړک په امتداد جريان مومي، بيا وروسته د لويديځ لور ته کوږ شوی او د کندهار له سويل څخه تېرېږي او د کندهار د ښار په لويديځه پېنځه ويشت ميلې کې له ارغنداب سره ګډېږي. ترنک په عمومي توګه داسې ښکاري، چې په پرته او هواره سيمه کې جريان لري، نو د ګړنديتوب له لامله دومره غوره نه برېښي. د کندهار په سويل کې له ترنک سره د ارغستان سيند يوځای شوی دی. دا سيند له کافرچاه Cau Firchauh سره پيل او د ارغستان له سيمې څخه اوړي او له دې سيبه د ارغستان نوم هم ورته ورکړل شوی دی. دا سيند د ګړندي

سیلابي سیند بهـه لري او د دوو یـا درېوو ورځو پوري ژور او زیـاتې اوبـه لري. د کـال په نورو زیاترو وختونو کې یې تل ویج او لـه اوبو څخه خالي وي. لې څه کښته لـه ترنک سره د شـورانـدام Shorundaum او دوري Doree بـشـکلي نـاوې گـډېږي، چې دا دواړه د رباط لـه شـاوخوا څخه راوتلي دي. ددغو مرستیالو اوبو په گډېدو سره ترنک بیـا هـم د سیمې د ویج والـي لـه لامله ډېرې لـږې اوبـه لري او کله، چې لـه ارغنداب سره یوځـای کېږي، د یوې ډېرې ویالې په څېر برېښي.

د لـورا سیند د کند په غـرو کې لـه توبي Tubbye سره پیـل شـوی او د بورشـور لـه لارې د پـشین خـوا تـه ځي. دلتـه دا سیند د سورخاب Soorkhaub هغه اوبه، چې لـه کرنې څخه زیـاتېږي، لـه ځـان سره گـډوي. د سرخاب ورو کی سیند د ژوب سیند لـه سرچینې سره نـږدې د کند په غـرو کې پیـل شوی دی. وروسـتـه دا سیند (لـورا) د سپین تـازي Speen Taizheh د غـرونـو لـه یـوې تنگۍ دره څخه د شورابک خـوا تـه اوړي. دلتـه د لـورا سیند پـه دوو څانگو وېشل کېږي، خو د همدې سیمې پـه لویـدیځ کې دواړه ښاخونه یې بیـا سره یوځـای شوي دي. دا سیند پـه گرمسیر کې د چوغي Choghye سره نـږدې تـول لـه منځـه ځي. د لـورا سـیند دوه سوه میلـه اوږدوالی لري او پلن والی یې هم زیـات دی. خو ژوروالی یې لږ او پـه یوه وخت کې د یوې اونۍ څخه زیـات د پـورې وتـو پـه مخ کې خنـډ نـه اچوي. ددغه سیند غـاړې د پـشین پـه برخـه کې ډېرې جگې او پـه اوبو لگولو کې ترې کـار اخیستل کېدای نـه شي. خو پـه شـورابک کې یې غـاړې ټیټې او پـه اټکلي توگـه د هغـه ټـولې اوبـه هـم دلتـه پـه کرنـه کې کـارول کېږي*.

هغه سیند، چې پښتانیو ورو تـه اوخس ویـل او پـه اوبـه کې پیـل کېږي، پـه ډېر کمزوري گومـان سره یې د افغانستان سیند گڼلای شو. دغـه سیند د اوبه پـه برخـه کې لـه پاراپامیزین غـرو څخه سرچینه اخلي[1] او لـه هرات څخه تېرېږي. د اوخس سیند د یـوه واټـن لـپـاره د افغـاني او پارسي خراسـان پـه منځ کې لویـدیځ لـور تـه جریـان مونـدلی او وروسـتـه د شمال خـوا تـه خپـل سمت بدلوي. دلتـه تر یوه واټن وهلو وروسته د اکـسوس کیڼې خـوا تـه پـه بیـدیا کې خپـل بهیـر پـرمخ بیـایي او پـه شـگو کې

* : د ښاغلي کونولي Mr. Conolly's له سفرنامې څخه داسې څرگندیږي، چې د لورا په نوم دوه سیندونه شته، چې یو یې هغه دی چې پورته مې بیان کړ. بل یې له سیریاب Sireaub سره د کوټې په سویل کې پیل او له شادیزي Shadeezye څخه تر تېرېدو وروسته لومړي سیند ته گډېږي. ښاغلي کونولي دا هم اورېدلي، چې پورتني سیندونه تر گډېدو وروسته د شورابک له منځه اوږي او د پشین په لویدیځه یو سل و شل میلی کې یوه جهیل ته رسیږي. دویم ټوک، ۱۲۸ مخ. ۱۸۳۸.

[1] د اوخس یا هریرود سیند په اوبه کې نه پیل کیږي. بلکې د بابا له غرو څخه د اوبه په لویدیځه څو میلې کې سرچینه اخلي. (ژباړن)

ورکېږي. دا سیند د مروې او مشهد ترمنځ تېرېږي. خو زه د هغه د دغې کښتنۍ برخې په اړه معلومات نه لرم. دا سیند د پر پخوا هریرود بلل کېده. خو اوس ورته پارسیان او افغانان پل مالان او ازبک ورته تجند Tejeid وايي[1].

سره له دې، چې په افغانستان کې نور زيات سيندونه د هغو سيندونو په اندازه،

[1] د اکسوس په لور د هرات سیند تګ د انویلي D.Anville دا متن او وايي، چې اوبه يې اکسوس ته رسيږي. خو دا ټریاب رينل Rennell په مقابله توګه داسې ښودلی، چې د سویل خوا ته د سیستان حوزې ته ننوځي او د انویلي خبره ردوي. دا سوال د زيات اهمیت وړ دی. ځکه یوه ځیګه ځمکه د اولیو د یوې بېلوونکې کرښې په څېر د اکسوس په لور او یا د پارس په خوا اوبه سره وېشي. دا ځیګه ځمکه د پاراپمیزین غرونه له تاوروس Taurus او نورو لویدیځو غرو څخه جلا کوي. په دغه موضوع باندې د موهن لال Mohun Lall's لیدلې کتنې زیاته رڼا اچوي. خو څنګه چې د موهن لال کتاب په انګلیسي کې ډېر نادر دی، نو ما د هغه په مضامینو باندې لیتګار وکړ. چې په هغو کې دا ایکل شوي دي، چې نوموړي په هرات کې اووه میاشتې تېرې کړې او سیند یې ډېر ځله لیدلی دی. ددغه معلوماتو له مخې هغه په ډاګه وايي، چې د هرات سیند اکسوس ته نه ښيږي (۱۹۳ مخ). خو هغه ددغه عمومي ادعا په څنګ کې ځینې نور د ارزښت وړ خصوصیات یادوي. په ۲۰۲ مخ کې هغه وايي، چې پوزه کفترخانه Pozeh Kafter Khaneh د سویل لویدیځ خوا ته د سیند په کینه غاړه واقع ده. دی د کتاب په ۲۳۴ مخ کې دا ځرګندوي، چې د هرات سیند د هرات له سویل څخه اوړي. لاندینی بیان هغه مشهد ته د راګرځېدو په حال کې ورکړی دی. هغه مخکې له دې، چې غوریانو ته ورسیږي، له سیند څخه واوښت. د کتاب ۱۹۱ مخ: نوموړی له سیند څخه د یوه پل په وسیله په تیرپول Teerpool کې د یوه رباط په لور، چې د سیند په ښي غاړه پروت و، واوښت. بله ورځ هغه بیا هڅه وکړه، چې له سیند څخه تېر شي. خو بریالی نه شو او له هغه ځایه بېرته د پله لور ته راستون او له پله څخه پورې وت او سیند په کینه غړه باندې د کافر کلا Kau fir Kella په سور ولاړ. له دغه ځایه د جسام ا و محمود اباد خوا ته راغلی او بیا وروسته بې له دې، چې له کوم سیند او یا ډاګیشي څخه واوړي، مشهد ته ورسېد. نوموړی بیا له هرات څخه د فراه په لور د تګ په لار کې له شاباد Shahbed څخه وروسته یوه ډېر ځګه ډاګیشي ته راغلی. له هغې وروسته نوموړی د رودګز Rodguz او ادرسکند سیندو ته راورسېد. دا سیندونه د هلمند په لور، چې د سویل خوا ته دي، بهیږي (۲۵۴ مخ). له دې فاصله دا ځګه موره او غرونه دا سیندونه سره جلا کوي او لکه چې ده ویلي دا غرونه په پنجاب کې پنډ دادان خان Pind Dadan Khan غرو ته، چې د مالګې د کانو له فاصله لمانځل کېږي، ورته دي. له لږ شګه پرته دا غرونه، چې موهن لال بیان کړي او د جام او کافه په منځ کې خواره شوي، همانه شان ریونده (ژرتګه لرونکي او یا نشیبه دار) او د مالګې يو ګټور کان لري (۲۴۹ مخ).

دا ښايي همانه غرونه وي، چې د فرخ اباد Furkhabad او توربوتي حیدري Toorbuti Hyderee ترمنځ په ډېر کړاو سره نوموړی ترې اوښتی وي (۲۰۰ مخ). دغه راز دا همانه غرونه دي، چې کپتان کرستي Christie د چلسار Chilsar او اونشي Onshy ترمنځ لږ څه د لویدیځ خوا ته د خپل تګ لارې په ښي غاړه کې لیدلي دي، چې د شمال لویدیځ په لور خواره شوي دي (د پوټنجر سفرونه Pottinger's TravelsPottinger's Travels ۴۱۹ مخ). ښايي دا غرونه د نیشاپور خوا ته نږدې تللي وي او هغه سیند، چې د مشهد په لور ځي، وېشلی وي. له مشهد وروسته دا سیند د پل ابریشم Polee Abreshm په نوم سیند جوړ کړی دی (۱۸۳۸).

چې ماتراوسه بیان کړل، ښته خو زه دې ته اړتیا نه لرم، چې تر هغو چې سترو سیندو ته د مرستیال په څېر ارزښت ونه ټاکل شي او په همدې شان نور مشخصات ونه لري، تر کتنې لاندې ونیسم.

له دې لامله یوازې هغه سیندونه د یادونې لپاره پاتې دي، چې د افغانستان یوازینی جهیل جوړوي. په دې هېواد کې مې یوازې ددغه جهیل نوم اورېدلی دی. د سلیمان په غرو کې د سرفضې له شمال څخه د پولتسي Pultsee جلګه Jilga او نور واړه سیندونه راوتلي او د جهیل په لور بهېږي. تومړی جهیل د غزنې په سویل لوديځه خوا کې پروت دی.

ددغو وړو سیندونو په لړ کې د یوه دپاسه سلطان محمود د غزنې د ښار د شاوخوا د اړتیا وړ اوبو لپاره یو بند جوړ کړی و، خو دا بند د افغانستان یوه پخواني پاچا له خوا مخکې له دې، چې د غزنې امپراتوري ماته کړي، له منځه ولاړ او خراب شو. د نورو وړو سیندونو په څنګ کې، چې د جهیل په لور بهېږي، یو یې د سویل له خوا راځي، چې د ګواشتا Gwashta له برخې سره نېږدې سرچینه اخلي. د جهیل ټول اوبه په ګډه سره د درې یا څلور میله قطر په اندازه وچ فصل کې، لري. په داسې حال کې چې په لانده فصل کې ددغې اندازې دوه واره ساحه نیسي. د جهیل اوبه مالګینې دي، څکه څینې ویالې چې له هغه سره ګډېږي، مالګینې اوبه لري. دا جهیل د آب ایستاده په نامه یادېږي، چې په پښتو کې یې مانا ولاړې اوبه دي.

* * *

څلورم څپرکی

د افغانستان طبیعي او سیاسي وېش

د اندس میداني سیمه له سمندر څخه تر سونګور Sungur پورې په سند کې شاملېږي. ددغه وېش په لړ کې هغه برخه، چې له سمندر څخه تر شکارپور پورې پراختیا مومي، د سندیانو د استوګنې ځای دی، چې د یوه آري واکمن تر اداري لاندې ده، خو د کابل پاچا ته باج ورکوي. دغه ځای اوس په عمومي توګه د انګرېزانو له خوا سند بلل کېږي، خو ښايي په ډېر خاصه توګه د کښتني سند نوم ورته ورکړل شي. له شکارپور څخه تر سونګور پورې (د شکارپور په ګډون) کېدای شي، چې پاسنی سند یې وګڼو. د سند هغه برخه، چې د اندس درياب په لوېدیځ کې پرته ده، د بلوچو د استوګنې سیمه جوړوي او د شکارپور په شمالي برخه کې له یوې دېرې تنګې څخه پرته نوموړې ټوله سیمه د کابل پاچا د تر واکمنۍ لاندې اداره کېږي. له سونګور څخه پاس د سلیمان د لړۍ تر ختیځ شاوخوا پورې د دامان سیمه ده. د مالګې د لړۍ سوېلي غونډۍ او هغه میدانونه او ناوې، چې دا غونډۍ ترې تاوې شوي، په زیاته توګه د دامان په سیمه کې راځي. د سونګور په شمالي برخه او د اندس له ښي غاړې سره په لګېدلې میداني سیمه کې بلوڅ مېشت شوي دي، چې دا سیمه له دامان څخه توپیر کېږي او په بلوڅي یا هندوستاني کې د مکلواد Muckelwaud نوم ورکړل شوی دی. دامان یوازې د غرونو او غونډیو لمنو ته ویل کېدای شي، چې د دامان اصلي مانا هم لمنې دي. د دامان سوېلي برخه کې د ستوریانیو Stoorecaunees قبیله مېشته ده، چې ورپسې د شمالي لور ته یې بابریان Bauboors میاخېل (متانخېل)، ګنداپوري، دولت خېل او مروت پراته دي. د وروستي قبیلې (مروتو) په شمال او د دامان په وروستي څنډې په امتداد نورې پښتنې قبیلې د خوست، دوړ او اسحاق خېلو په سیمه کې خورې شوي دي. د سلیمان د غرو په برخه کې په همدغه امتداد زمري، شیرواني، وزیر او ځدران اوسېږي.

توري او ځاځي په یوه ژوره ناوه کې، چې د کورمې درياب د سلیمان په غرو کې

جوړه کړې ده، مېشت شوي دي. د مالګې د لړۍ او د شمالي عرض البلد د کرښې د ۴۳ درجو ترمنځ یو لړ غرونه او ناوې پرتې دي، چې په هغو کې د بنګښو او خټکو کامونه ژوند کوي. وروستی کام د مالګې د لړۍ سویلي برخو ته خور شوی او د مکد په شاوخوا کې ان له اندس څخه هم اوړي. د عرض البلد د ۴۳ درجو کرښې د غرو په شمالي برخه کې د پېښور پراخه او سمسور میدان پروت دی، چې د کابل سیند یې خړوبوي. ددغه میدان ختیځې خوا ته اندس سیند چاپېره کړی دی. ددغه ځواب او سمسور میدان سویل ختیځه ووه خټکو نیولې ده. په داسې حال کې چې شمالي برخه یې په یوسف زیو پورې اړه لري. دغه راز دغه وروستي کام هغه غونډۍ، چې ما د بونیر، سوات او پنجکوړې تر نومو لاندې ذکر کړې، هم د استوګنې لپاره غوره کړي دي. ځینې یوسفزي د اندس ختیځ خوا ته هم خواره شوي دي. د پېښور د میدان په پاتې سیمه کې ځانګړي کامونه مېشت دي، چې غالباً پېښور د قبایلو تر نامه لاندې یادېدلای شي.

د پېښور د پرتې سیمې لویدیځه خوا داسې فرعي غرو نیولې، چې له هندوکش څخه تر سفید کوه پورې اوښتي دي. ددغو غرونو سویلي برخه، چې لوځه او برېنده ښکاري، د مومندو په کام پورې اړه لري. په داسې حال کې، چې شمالي برخه یې د صنوبر په ونو پټه او د اتمانخېلو کام پکې مېشت شوی دی، د غونډیو دغو لړیو په لویدیځ کې د باجوړ ارته ناوه پرته ده، چې تر پنجکوړې پورې امتداد لري. د باجوړ سیمه د هندوکش د سویلي راوتلې برخې ختیځې خوا ته پرته ده. په بله وینا دغه راوتلې برخه باجوړ په لویدیځ کې ددغې سیمې پر سر ولاړه ده. د پېښور د پرتې سیمې په لویدیځ کې د کابل سیند ناوه پرته ده، چې د هغې ختیځه برخه پېښور څخه لېږه لوړه برېښي او لویدیځه برخه یې د سلیمان د غرو د لویدیځو سیمو په شان جګه پرته ده. د کابل سیند د کیڼې غاړې ملکونه او سیمې یو ځه وړاندې بیان شول او د هغو اړیکې له هندوکش سره ځرګندې شولې. ددغه سیند د ښي غاړې په سیمو کې لومړۍ د خیبریانو سیمه ده، چې ورپسې د لویدیځ خوا ته لیرې د جلال اباد ځوروب (حاصل خېزه) میدان پروت دی. د جلال اباد لویدیځ خوا ته د ګندمک سیمې پرتې دي، چې دا برخې د غزنی سیمې په ګڼون د کابل له میدان څخه د خیبریانو تر ملک پورې خورې شوي دي. دا ټوله سیمه چې د سویل خوا ته یې سیند، سپین غر او شمالي ته یې د کابل سیند میدان چاپېره کوي، د ننګرهار او یا ننګنهار* په نامه یادېږي. د کابل کوهستان وړاندې بیان شو داسې مو وویل چې د

* دا کلیمه یانې ننګرهار د نهو د سهنونو د راوتلو مانا ورکوي: ننګ په پښتو کې ۹ نهه او نهر سیند ته وایي.

هغه په سویل کې د کابل میدان پروت دی. هر چا چې، دا سموره سیمه لیدلې، نو په زړه پورې یې ګڼلې دی. د کابل شمالي خواته د کهستان یوه برخه او لویدیځ ته یې د پارا پامیزین غرونه پراته دي او د کابل سین ناوه د ننګرهار او لوګر غونډۍ د سلیمان له لړۍ سره لګیدلې، په ختیځ کې یې پراته دي. د کابل سیمه سویل خواته یوې اوږدې ناوې سره لګېدلې ده چې د غزني خواته خېژي او زیاته برخه یې دور د ګوښتې قبیلې نیولې او د هغوی استوګنځی ګڼل کیدای شي. ددغې ناوې په لویدیځه خواکې د پارا پامیزین سلسله او د ختیځ خواته یې د سلیمان د غرو پېیلې څانګې پرتې دي چې په هغو کې یو شمیر درې هم لیدل کېږي، ددغو درو په لړ کې غوره یې د لوګر ناوه یا دره، سپیګه، خروار او زرمل ګڼل کیدای شي. لومړۍ درې درې د غزني سین خواته ګډې شوې دي، خو وروستۍ یې د آب ایستاده خواته درومي.[۱]

دا ممي Mummye د غرو په لویدیځ د ګوښتې Ghwaushtch په شمال، د غزني په سویل او د مقر د طول البلد په ختیځ کې تولې اوبه او سینونه ددغه جهیل خواته جریان مومي. له دې امله هغه سیمه چې په دغه حدود کې پرته ده، یوه ژوره او د وند په څېر مځکه جوړوي چې غونډۍ پکې نه شته او د یوه لوړ میدان په جګه برخه کې د نسبتا حاصل خېزې مځکې په شان منځ ته راغلې ده. په دغه څانګړي طبیعي برخه کې دېرې ورې سیمې شته چې د سویل له خوا په ترتیب سره ګوشته کتواز، ماییولاک Mybolauk شلګر، غزني او ناني Naunee یادولای شو.

د آب ایستاده د حوزې او د مقر د طول البلد د لویدیځ خوا سیمې تر منځ کوم تاکل شوي حد نشته، داسې چې وروستۍ سیمه د لویدیځ خواته نوره هم تیتېه شوې ده.

هغه ځمکه چې د مقر د طول البلد لویدیځ لور ته تیتیېږي، د خواجه عمران د غرونو او پارا پامیزین د غرونو ترمنځ پرته ده بنایي دا برخه د ارغستان او ترنک ناوو بیله کړي وي. دغه راز ددغو دوو ناوو ترمنځ جګه برخه هم په دغه وېش کې شاملیږي. لومړۍ ناوه دومره زیاته ارته نه ده او شمال لویدیځ لور ته کږه شوې ده، دغه راز دومره زیاته ځوریه (حاصل خېزه) نه بریښي. په دغه دره کې درانیان مېشت شوي دي چې د درې ترخولې یعنې ترکندهاره لیدل کېدای شي. ددغې ناوې سویل

[۱] داسې بریښي چې الفنستون د لوګر دریاب په څو برخو ویشي چې په هغه کې د خروار اوبه خپله د لوګر اصلي اوبه جلا ګڼي په داسې حال کې چې د لوګر سین له سرچینې څخه تر کابله پورې یو سین شمېرل کېدای شي. له بلې خوا د لوګر سین سرچینه چې وردګ پکې میشت دي، د غزني سین یې بولي چې دا هم سمه نه بریښي. (ژباړن).

ختیځ خوا ته یوه غونډوې لرونکې او رشو پرته ده چې تر شورابک پورې پراختیا لري. د ارغستان او ترنک منځ سیمه د مقر او تورکاني د غرونو څخه منځ ته راغلې ده. دغه راز هغه میدانونه چې دغو غرو چاپېر کړي، هم په دغه سیمه کې راتلای شي.

د ترنک د ناوې ټولې خوړې له مقر څخه د غلځو تر کلاته پورې سویل لویدیځ لوري ته څرګندېږي. خو ددغې طبیعي ویشتې د لرې شمالي برخې ته پرته دا خوړې داسې یو معمولي لوړوالی لري، چې د ټیټ او پرک غونډیو په ګډون یې یو څپانده میدان ګڼل کېدلای شي. دا ځای هم بشپړ وچ او بې ثمره نه دی او په هغه کې داسې ځایونه شته، چې په ښه توګه تر کرنې لاندې راغلي دي. خو په عمومي توګه یې وچ ګڼلای شو. ځکه زیاته برخه یې د وچوالي له لامله بې ګټې او شنډه پاتې ده. دغه راز دا سیمه له ونو څخه بې برخې شمېرل کېږي. په دغه ټېر زراعتي ځمکه کې په زیاته اندازه واړه بوټي لیدل کېدای شي. چې د سونګ او یا د اوښانو د خوراک لپاره ترې ګټه اخلي. خو دا باید ووایو چې دا ډول بوټي د هندوستان په څېر دومره ګڼ او په ځنګلي توګه نه بربېښي. بلکې ځای په ځای شنه شوي دي. د ترنک د ناوې پلن والی شپېتو میلو ته رسېږي. په داسې حال کې چې د درې د لومړۍ برخې اوږدوالی چې ما بیان کړ، تر دې واټن لږ څه زیات دی. په دغه ناوه کې غلجایان مېشت دي.

د ارغنداب سیند د غلجیو د کلات له شمالي خوا غرونو څخه راوځي. له دغه سیند څخه تر هلمنده پورې یوه غرنۍ سیمه پرته ده، چې شمالي خوا یې د پاراپامیزین غرو ته رسېږي او د سویل لوري یې د کندهار عرض البلد سره نږدې پای ته رسېدلې دی. دغې سمې سویلي برخه شنډه او بې ثمره ده. په پاتې برخه کې یې چې د خاکریز، لام او بنایي ځینې نورې سیمې پکې شاملې وي، حاصل خېز میدانونه د غونډیو ترمنځ شته، چې بادام او نورې ونې پکې لیدل کېږي.

د کندهار شاوخوا سیمه ډېره حاصل خېزه او په ډېر لوړ کچ تر کرنې لاندې راغلې ده. خو لږ څه د کندهار سویل خوا ته د ځمکې حاصل خېزي کمه شوې او که له دې څخه د لویدیځ خوا ته نور هم ولاړ شو، نو د حاصل خېزي اندازه ډېره لږه کېږي. په دې ډول له کندهار څخه د هلمند سیند د کیڼې غاړې په لور بشپړه دښته مخې ته راځي. د هلمند سیند دواړه غاړې حاصل خېزې او سمسورې دي، چې د ګرمسیر سیمه یې منځ ته راوړې ده. د هلمند د ناوې ختیځ او لویدیځ حدود د بیدیا په واسطه احاطه شوي دي او د سویل خوا ته یې د سیستان سیمه پرته ده. په داسې حال کې چې د شمال خوا ته یې د درانیانو سیمه پرته ده، چې د ګرشک لاندې د هلمند په ناوه پراختیا مومي. دا سیمه او د ګرشک د شاوخوا ځمکې د هلمند له

سیند سره نږدې ډېرې حاصل خېزه ګڼل کېږي. د سیند له غاړې څخه لې لیرې دا سیمه شګلنه ده، خو بیدیا شمېرل کېدای نه شي. د هلمند سیند په امتداد، پورته د هغه پر ښي غاړه د زمینداور سمسوره او شتمنه سیمه پرته ده، چې د شمال خوا ته یې د پاراپامیزین غرونه چاپېره شوي دي. دغه راز دغې سیمې په حدود کې په پاراپامیزین پورې تړلې ځینې غونډۍ هم لیدل کېږي. دغه ښه او سمسوره سیمه له هلمند څخه لویدیځ لور ته ځلوېښت یا پنځوس میله لیرې والی غوره کوي. د زمینداور شمال لویدیځ خوا ته د پاراپامیزین غرو په تل کې د سیابند Seeahband سیمه پرته ده. سره له دې، چې دا سیمه حاصل خېزه او په ښه توګه خړوبېدای شي، خو بیا هم په لږه اندازه کښت او کر ېکې هم کېږي او په زیاته اندازه د ورشو لپاره کارول کېږي.

د سیابند په سویل لویدیځ او د فراه په ختیځ کې پرته سیمه کله، چې له غونډیو څخه لیرې کېږي، نو زیات وچ والی پیدا کوي او په هغه ېښه تر ډېرې اندازې دوام مومي، چې په بیدیا کې پای ته رسېږي.

فراه یو غوره ښارګی دی، چې د شاوخوا سیمه یې ډېره سمسوره او حاصل خېزه ده، خو دا ټول سمسورې ځمکې دومره زیاته پراختیا نه لري. له دې لامله پخپله فراه او د شمال او یا سویل خوا ته نورې سیمې یې د حاصل خېزۍ له پلوه داسې برېښي لکه چې د یوه بې ګټې او وچ ډاګ په منځ کې، چې سمسور ټاپوګان وي. سره له دې هم باید ووایو چې د فراه د سیمې دښتې ځمکه داسې نه ده، چې د حاصل خېزۍ توان نه لري، نو له دې امله که اوبه پیدا شي، د تولیداتو لپاره ډېره چمتو بلل کېږي.

له فراه څخه شل میله شمال ته موږ یو لړ غرونه ولیدل، چې د پاروپامیزین له لړۍ څخه د پارسي خراسان په لور خواره شوي دي. ددغو غرونو په منځ کې د سبزوار یا اسفیزار Isfezaur (اوسنی شین ډنډ- ژباړن) سمسور میدان پروت دی. ددغه ځای د شاوخوا غرونه په ځنګلونو پټ لیدل کېږي.

ځمکې له دې چې هرات ته ورسېږو، یوه داسې لغړه او بربنډه سیمه مخې ته راځي، چې د یوه ارت میدان په منځ کې پرته ده او شاوخوا یې جګو غرونو چاپېره کړې ده. ددغې سیمې حاصل خېزي په بېلو بېلو برخو کې توپیر مومي او په یوه شان نه څرګندېږي.

له سیابند او سبزوار څخه پرته په هغه ټوله سیمه کې چې له غلجي کلات څخه تر هرات پورې مې بیان کړه، درانیان مېشت دي (دا قبیله په پښتني قبیلو کې ستره قبیله شمېرل کېږي) ددغې لمنې د سویل خوا ته میلان لري. کندهار او د هغې

لویدیځ خوا ته ځمکې د دغې سیمې ډېرې ټیټې برخې جوړوي. په بله وینا د لومړۍ سیمې پورتنۍ ځمکې (کندهار او لویدیځه برخه یې) د سلیمان د لړۍ له هغو ټولو ځایو څخه، چې د غرو لویدیځ ته مې بیان کړل، ټیټې دي خو دا باید ووایو، چې کندهار او د هغې لویدیځه سیمه د سلیمان د غرو له ختیځ میدانو څخه ډېره جګه پرېښې.

د غزني شاوخوا ته په راستېدو سره موږ ته دا راڅرګنده شوه، چې زرمل له سرقضې څخه د سلیمان د لړۍ د یوې څانګه غرو په واسطه بېله شوې ده.

سرقضه، اورګون او وانه داسې بیان شوي دي، چې د ګومل لور ته په تدریج سره کښته کېږي یانې ګومل د دغو ځایو سویلي خوا چاپېره کړې ده. دغه راز دا سیمې د سلیمان د غرو لویدیځ لور ته خورې شوي، چې د ګومل سیند پاسنۍ برخې ته رسېږي. دا ځای د دغو سیمه لویدیځه پوله جوړوي. پورتنۍ درې سیمې د سلیمان د غرو د ښاخو په واسطه جلا شوي دي. دا سیمې د ورو میدانو په څېر د غرونو په منځ کې منځ ته راغلي او شاوخوا یې په ونو پټه شوې ده. دغه درې واړه ځایونه جګ او ساړه ملکونه دي، خو دا شرایط د دغو سیمو په سویلي برخو کې لږ لیدل کېږي. سرقضه د غلجیو د کام د خروټو په قبیلې پورې اړه لري. دغه راز د اورګون د میدان یوه سویلي برخه د سیرویه Seroba په نامه هم د دوی په ځمکه کې راځي. پخپله په اورګون کې فورمولیان (یوه فارسي ژبې قبیله) مېشت دي. په وانه کې یوه افغاني قبیله د ستانیو په نامه اوسېږي. د وانه ترشا سیمه کې د ممې Mummye غرنۍ سیمه پرته ده، چې د غرو لمنې یې د ګومل خوا ته کېږي دي. د ممې له لویدیځ څخه هماغه لړۍ تېره شوې، چې د سرقضې له لویدیځ څخه اوړي، نو په دې ډول دا ښاخ ممې له آب ایستاده څخه په لویدیځ کې جلا کوي.

د ممې په سویلي غرو کې د اوزده Oozdeh کندور Coondoor او داسې نورې درې پرتې دي. دغه راز په دغه ځای کې دوچینه Doecheena تورو کغز Turrukghuz او نور میدانونه شته، چې د ګومل په لور ختیځ ته کښته شوي دي. د دغو میدانونو په لویدیځ کې یوه جګه سطحه پرته ده، چې د لویدیځ لور ته میلان لري. د دغې جګې سطحې شمال لویدیځه برخه د خواجه عمران په غرو باندې ټینګه ولاړه ده. دلته د کافرچاه، صالح Sauleh یاسون Yesson سیوناواګ Seeoona Daug او توبه په نوم سیمې موقعیت لري. د بورشور دره له دغې جګې سطحې څخه د پشین خوا ته راټیټه شوې ده. دغه راز دا ناوه د توبې په سویل کې هم تېرېږي. بورشور یوه حاصل خېزه ناوه ده، چې د لورا سیند یې اوبه کوي. د پشین سیمه ټیټه ده، خو تر کندهار یې جګوالی زیات دی. دا ځای یوه میداني

سیمه ده، چې دومره زیات حاصل خېزه شمېرل کېدای نه شي. د پښین سویل ته د شال سیمه موقعیت لري، چې له پښین څخه د تاکاتو Tukkatoo غرو په واسطه جلا شوې ده. دشال سیمه تر پښین لوړه، خو تر مستونګ Maostoong ټیټه ګڼل کېږي. مستونګ یو میدان دی، چې د کلات د جګې سطحې لاندې په لوېدیځه خوا کې پروت دی. سره له دې، چې په شال کې زیات افغانان اوسېږي، بیا هم شال او مستونګ دواړه د کلات د بلوڅي سردار تر اداري لاندې دي. دا دواړه ځایونه ډېر حاصل خېزه دي. خو له شال څخه ځمکه ورو ورو د خارلاکي Khurlukee خوا ته هسکه شوې او کله چې غرو ته رسېږي، نو وچوالی مومي. د هوا وچوالی دا هم ثابتوي، چې دا سیمه سره له دې، چې د سویل خوا ته په سیستان باندې لوړه شوې ده، خو بیا هم دومره ډېر لوړوالی نه لري.

د خارلاکي او شال ترمنځ برښنده سیمه د بیلو له دښتې یا د سپېره میدان په نامه یادېږي. زه دا ګومان کوم، چې ددغې دښتې او شال د غرو ختیځ خوا ته یو لړ دوام لرونکي غرونه دي، چې د تسوپر Tsupper او چري Chirry له لارې کند Kund ته رسېږي. ددغو غرو ختیځ ته مې یو لړ غرونه او غونډۍ بیان کړې، چې د سلیمان غرو په خوا د ختیځ لور ته خواره شوي دي. دا لړۍ د افغانستان د وروستي سویلي سرحد کرښه جوړه کړې ده. ددغو لړیو او وروستي غرونو ترمنځ د زاوارې Zawureh ناوه او د تال جوتیالي Tul-Chooteealee پرته سیمه موقعیت لري. دا وروستی سیمې په یوه ډېر ارت ډاګ* چې د اندس په څېر له متې خاورې Chy څخه جوړ شوی دی، پرتې دي. زاواره تر تال جوتیالي نږدې ده. خو دواړه یې حاصل خېزې ګڼل کېږي. دلته د سپینو ترینو د قبیلې یوه پښه ژوند کوي، سپین، ترین، پښین هم په لاس کې لري.

ددغو سیمو په شمال کې د بوري Boree په نامه یو پراخه میدان، چې تر مخکینیو میدانونو ډېر ارت دی، موقعیت لري. د بوري Booree سیمه د یو ډول غونډیو په واسطه له مخکینۍ سیمې څخه جلا شوې ده، چې ډېرې اوبه لري او حاصل خېزه ده. دغه راز په شمال کې دغه میدان ځینو نورو غونډیو، چې ښایي د تاکاتو دوام وي، چاپېره کړې او له نورو ډېرو کم حاصله او ځېږو سیمو څخه یې جلا کوي.

ددغې سیمې په شمال کې د ژوب Zhobe ملک پروت دی، چې دا ملک د هغه نامتو سیند له پلوه، چې دا سیمه خړوبوي، مشهور شوی دی. ژوب یوه مختلف

* ډاګ په پښتو کې میدان ته وایي او سیوتا د کاکړو د قبیلې یوه څانګه، چې په دغه میدان کې ژوند کوي.

الشکله سیمه ده، چې ډول ډول ځایونه پکې لیدل کېږي. خو په عمومي توگه تر کرنې لاندې ده. د ژوب د سیمې ځینې برخې غرنۍ او یو شمېر غونډۍ هم لري. په داسې حال کې چې ځینې نورې یې سپېره میدانونه لري. د ژوب سیند د پاسه داسې میدانونه شته، چې د غز په ونو او بوټو پټ دي. د ژوب شمال لویدیځ خوا ته د خیسوري Khyssore سیمه پرته ده، چې د یوې درې په څېر د هغو غونډیو لاندې، چې د سیمونا ډاگ جگه سطحه تېنگوي، څرگندېږي. د ژوب شمال ختیځه خوا د گومل سیند لور ته خلاصه شوې ده. د ختیځ خوا ته یې د سلیمان غرو لاندې غرنۍ سیمه موقعیت لري. چې د هغې په وروستۍ شمالي برخه کې د شیراونیانو د قبیلې یوه څانگه د هارپیپال Hurrepaul په نامه ژوند کوي. د هارپیالیانو لاندې د بابریانو یو ښاخ او بیا وروسته کاکړ اوسېږي. چې دا وروستۍ ډله په ځینو ځایونو کې له بلوچو سره گډ دي. دا مې دمخه بیان کړه، چې د بورې او تال چوتیالي له کندهار سره یو شان جگوالی لري. له بورې وروسته سیمه ورو ورو د شمال خوا ته هسکه شوې او د ژوب د سیمې تر سرحد پورې دا حالت ساتي. خو وروسته بیا د گومل سیند لور ته دا لوړوالی لږ شوی او سیمه ټیټېږي. د گومل تنگی تاوه سره له دې، چې د شاوخوا غرونو غونډیو په منځ کې ژوره بریښي، خو بیا هم د اندس له میدان څخه ډېره جگه گڼل کېږي ان د کندهار په پرتله هم لوړه بلل کېدای شي. د کاکړو د سیمې هغه برخې، چې غرو ته نږدې دي. په ختیځه او لویدیځه څنډه، کې تر منځنۍ برخې جگې څرگندېږي. خو بیا هم زیاته ارتفاع د لویدیځې څنډې خوا ته لیدل کېدای شي.

* * *

پینځم څپرکی

د افغانستان اقلیم ـ باران

څرنګه چې په انګلینډ کې وقفوي بارانونه د کال په اوږدو کې اورېږي او په زیاترو آسیایي هېوادونو کې هغه لیدل کېدای نه شي، نو ددغو ځایونو د اقلیمي حالت د کتنې او آزموینې لپاره لومړی مشخصه او ځانګړې لار دا ده، چې د فصل او موقوته یا نوبتي بارانونو کلنۍ اندازه وڅېړو. ددغه اورښت له لامله د کرنې چارې ترسره او په زیاترو هېوادونو کې د تودوخې درجه او د فصلونو بدلېدل په زیاته اندازه په دغو حالاتو پورې مخامخ اړه لري.

د یادونې وړ فصل هغه فصل دی، چې په هند کې د جنوب لوېدیځ مونسون په نامه یادېږي. دا ډول مونسوني فصل له افریقا څخه د مالي تر ټاپو وزمې پورې پراختیا مومي. سوېل لوېدیځ مونسوني بارانونه د عرض البلد د ټاکلو کرښو په منځ کې پراته هېوادونه د کال په اوږدو کې د څلورو میاشتو لپاره تر لند بل لاندې راولي. په سوېلي هند کې دا مونسون د جون په لومړي سر کې ښکاره کېږي، خو د شمال خوا ته یې پیل له دې نېټې څخه یو څه وروسته دی. ددغه مونسون نږدې کېدنه د وریځو له هغو خورو لړیو څخه جوتېږي، چې د هند له سمندر څخه جګېږي او د هېواد د شمال ختیځ لور ته منځ په وړاندې ځي او ځمکې ته، چې نږدې کېږي، نو پنډوالی او توروالی یې هم زیاتېږي. په دې ډول له یو څو ګواښمنو وریځو څخه وروسته اسمان په ماښامیو کې یوه ریږوونکې څېره نیسي او په عمومي توګه د شپې له خوا مونسوني باران پیل کېږي. مونسون له سخت توپان او تندر سره یوځای څرګندېږي. ددغه حالت سختوالی د هغو کسانو لپاره، چې یوازې په معتدله سیمو کې یې هغه لیدلي وي، دومره زیات دی، چې تصور یې هم کولای نه شي. دغه مونسون له سختو او تندو بادونو سره یوځای پیل او په نتیجه کې یې لوی سیلاوونه منځ ته راځي. د یو څو ساعتونو لپاره پرله پسې تالنده او برېښنا له

کومې وقفې پرته دوام مومي. تالنده کله کله یوازې اسمان رڼا او له افق سره نېږدې وریځې ښکاره کوي. په ځینو وختونو کې بیا ډېرې لیرې غونډۍ جوتوي او د تالندې په کرارېدو سره بیا دا ټول شیان په تیارو کې ورکېږي. کله چې په یوه شېبه کې ناڅاپه بیا راڅرګنده شي، نو د پړک او پرله پسې روښنایي له لامله یې د شاوخوا نېږدې شیان د رڼا ورځې په څېر ښکاره کېږي. په دغه ټوله موده کې د شاوخوا لیرې ځایونو د تالندې غرهار غوږو ته راځي او هېڅکله نه درېږي. یوازې هغه وخت چې په نېږدې ځای یوه ناڅاپي تالنده او برېښنا ولګېږي، نو د لرې ځایونو د تالندې غرهار د یوې لنډې شېبې لپاره ورک کوي. د نېږدې ځایو تالنده دومره ستر غږ لري، چې ان ډېر بې حسه زړه هم په نادره توګه د هغه له وېرې څخه نه خلاصېږي*. بالاخره تالنده او تندر توقف مومي او هېڅ شی نه اورېدل کېږي. یوازې پرله پسې باران‌ونه او د ډکو سیندونو اوبه دوام مومي. بلکه ورځ یې بیا یوه خواشیني کوونکې تتنداره وي، د باران اوبه لا هم ډېرې توندې د ځمکې مخ ته راکښته کېږي او د شنو او ښېرازو کروندو مخ له نظره پټوي.

د سیندونو اوبه زیاتې او خړې ګرځي او د خپل بهیر په اوږدو کې ټول جارګي، څېري او د کروندو هغه پاتې خاشې، چې د سیند په تل کې د وچ موسم په جریان کې ترې پاتې وي، له ځان سره وړي او ټول بل ځای ته وړي.

دا حالت تر څو ورځو پورې جاري وي، چې وروسته بیا آسمان شین کېږي او طبیعت خپل مخ ښکاره کوي او داسې برېښي لکه چې په کومو کوډو او جادو سره دا حالت راغلی وي. له مونسوني توپانو څخه مخکې د سیندونو له تل څخه پرته د بوټو پاڼې په ندرت سره لیدل کېدای شي. د آسمان شین والی نه یوازې د یوې توتې وریځې له لامله ګډوډېږي، بلکې هوا له ګرد څخه ډکه وي، چې دا حالت پخپله د لرې شیانو د لیدلو د خړ پړتیا لپاره کافي دی او لمر، چې په اسمان کې ښه پوره شوی نه وي، تر هغو داسې تت او بې رنګه برېښي لکه چې په مخ یې خړې پرتې وي. ورپسې داسې تود او سوځنده تند باد د بټۍ د تاو په څېر الوځي او په خپل بهیر او تګلوري کې هر شی لکه لرګی، اوسپنه او نور جامد مواد (سخت شیان) تودوي ان په سیوري کې هم په همدغه شان تودوالی چلېږي. دغه راز له مونسون څخه لې

* هغه خلک چې زیاته موده یې په هند کې ژوند کړی وي، ددغو تالندو او تندر عظمت هم ورته لې کېږي او ورسره عادت نیسي، خو سره له دې هم کله کله د تالندې غږ دومره اوچت شي، چې د لرې اوسېدونکیو زړونه هم لړزوي او پرته له انډېږې څخه یې نه پرېږدي. ما ته یوه ښاغلي چې څه موده مالا بار کې و (یو ولایت دی، چې په هغه کې د تالندې سختوالی او د مونسون توندوالی تر نورو ځایونو خاص امتیاز لري) داسې وویل، چې د تندر او تالندې یوې ګړیا د یو زیات شمېر افسرانو چوپتیا د یوې شېبې لپاره منځ ته راوړه او د دوی د ډلې د زیاترو رنګونه زېړ اوښتي وو.

مځکې د دغو تودو بادونو پر ځای یوه دوپجنه او آرامه هوا رامنځ ته کېږي، خو کله چې د توپان لومړنی تودندوالی پای ته ورسېږي، نو په دغه وخت کې د ټولې ځمکې مخ ناڅاپه په شنو وښو او پستو مرغو پټېږي. سیندونه ډک او په کراره ځپل تګلوري ته دوام ورکوي. هوا چې او په زړه پورې وي. آسمان بل ډول او مخ یې په وریځو سینګار شوی برېښي. د دغه بدلون او اوښتون اغېزې د ټولو ساکښو موجوداتو په زیږونه کې څرګندې وي. دغه حالت په اروپا کې یوازې داسې تصور کېدای شي لکه چې د سخت ژمي په منځ کې ناڅاپه د پسرلي تازه هوا وچلېږي او هرڅه په ځلېدونکې توګه ډګر ته راوځي. له دغه وخت وروسته د باران اورښت لږ او په وقفوي توګه وي او دا حالت تر یوې میاشتې دوام کوي. له یوې میاشتې وروسته باران بیا په خورا زور سره پیل او د جولای په میاشت کې تر آخرې اندازې پورې سخت والی مومي.

د درېیمې میاشتې په اوږدو کې بیا د لږېدو خوا ته درومي. خو سره له دې هم باران په بنه قوت سره اورېږي. په سپتمبر کې اورښت په پرله پسې توګه له منځه ځي او د دغې میاشتې په پای کې بیخي درېږي. په دغه وخت کې باران له تندر او تالندې څخه پرته په معتدله توګه ځمکې ته راځي.

د هند په زیاترو برخو کې مونسون دغه حالت لري، سره له دې هم یو څه توپیر پکې لیدل کېدای شي. لوی توپیر د مونسون د پیل وروسته کېدل او د باران د اورښت د اندازې لږوالی دی. چې له سمندر نه مخ په وچه راکوزېږي. هغه سیمې، چې زموږ د اوسنۍ څېړنې موضوع ګرځېدلې ده. د مونسون له هوا څخه د هند په نسبت لږه استفاده کوي او د سمندر هوا پکې په هماغه قوت نه چلېږي. نو له دې لامله اغېزې یې په لرې ځایو کې لکه کندهار دومره لیدل کېدای نه شي. له دغې قاعدې څخه یوازې د افغانستان وروستی شمال ختیځه څنډه، سوا ګڼل کېدای نه شي او د دغې هېواد په دغه ځای، چې له سمندر څخه ډېر لرې پروت دی، د مونسوني هوا اغېزې د هندوستان په څېر شمېرل کېږي او په فوق العاده توګه له ختیځ څخه ځان ذلته له یوه اوږده واټن وروسته رارسوي، چې له سمندر څخه دا فاصله د کندهار په پرتله زیاته ده. د مونسون په برخه کې دا ډول بې قاعده ګۍ او ګډوډي په لاندې کرښو کې څرګندولای شو. داسې لیدل کېږي کله چې وریځې د هند د سمندر د اوبو له پراسه منځ ته راشي. نو د سویل لویدیځو بادو له لامله د ځمکې پر مخ حرکت کوي، د کابل سلطنت زیاته برخه په هغه برخه کې پرته ده، چې د افریقا او عربستان د وچو بادو (لیورد) تګلوری له هغه څخه اوړي، یوازې دا بادونه د نرۍ سمندرګۍ (د عربو سمندرګۍ) تبخیرونه د دغه هېواد (افغانستان) سویلي ساحلي سیمو ته د

عربستان د سویلي کرښو په څېر رسېږي، چې ساحه یې ډېره وړه او د سمندر د ساحل تر شا ډېر ژر له منځه ځي یا دا چې د سمندر له ګاونډیتوب څخه تېر اوړي. هند د افریقا د پناه تر شا د ختیځ لور ته لرې پروت او مونسوني بادونه په پراخه پیمانه بې له خنډه د هغه د خاورې په مخ چلېږي. مونسوني اغېزې په طبیعي ډول د سمندر له ساحلي سیمو سره نږدې ډېرې زیاتې دي، له دغه ځای وروسته د مونسوني اورښت پراخه لمن د ځمکې په مخ خوره او ټول لندبل له یوه اوږده واټن وروسته له لاسه ورکوي، په بله وینا د مونسون لندې کتلې د ځمکې په مخ د پرلپسې اوږدې فاصلې تر وهلو وروسته ځای په ځای د بارانو سبب ګرځي، نو په دې ډول یې لندبل کمېږي. له دغې څرګندونې دا نتیجه اخلو، چې د مونسوني اورښتونو اغېزې په ټولو هېوادونو کې له سمندر څخه په نږدې والي یا لرې والي پورې اړه لري، په دغه برخه کې یواځې جګ غرونه مستثنی ګڼل کېدای شي، ځکه لوړې برخې او غرونه د وربخو ټوټې ځان ته راکاږي او د هغو د اوبو زیاته اندازه د باران په څېر استحصالوي، چې په دې ترتیب غرونه د شاوخوا ځمکې لپاره پرېمانه اوبه چمتو کوي یانې که په عادي توګه ترڅو مونسوني وربخې له یوې سیمې څخه واوړي، نو دومره د اورښت سبب نه ګرځي لکه په غرنیو سیمو کې چې د خپلو اوبو زیاته اندازه له لاسه ورکوي.

د وربخو یا بادونو په مخ کې غرونه داسې یو خنډ اچوي، چې د زیاتې پاملرنې او کتنې وړ شمېرل کېدای شي. سویل لویدیځ مونسون د سمندر د پاسه خپل طبیعي مسیر تعقیبوي، سره له دې چې ځمکې ته له رسېدو نه وروسته د دغه مونسوني بهیر بدلېږي، خو په هند کې د هغو عمومي لوري داسې برېښي، چې د شمال ختیځ خوا ته میلان پیدا کوي. په دې توګه دا مونسوني کتلې د دغه ټاپو وزمې (هند) په منځنیو او لویدیځو برخو کې خپل لندبل تشوي. هغه ولایت، چې د هند په شمال ختیځ کې دی له مونسوني اورښت څخه په ځانګړې توګه استفاده کوي. هغه بادونه، چې مونسوني اورښتونه د هند دغې برخې ته رسوي، لومړی د سویل لویدیځ* لارې د بنګال د خلیج په مخ وچې ته راځي او خپل مسیر ته تر هغو دوام ورکوي، چې د همالیا او یا هغه غرونه چې د دغو سترو غرو په سویل کې پراته دي، د هغه مخه نیسي او مخه یې د شمال لویدیځ لور ته ګرځوي. نو له دې لامله د همالیا په سویل لویدیځه پورتنۍ سیمه کې د دا ډول بادونو چلېدل اصلاً له سویل ختیځ څخه ګڼل کېږي او دا له هماغه لوري نه دي، چې په بنګال کې زموږ د واکمنۍ

* د سویل لویدیځو بادونو د منځ ته راتلو لامل یو جلا بحث غواړي او زما له موضوع سره، چې د کابل د سلطنت د اورتیو بارانونو بیان دی، اړیکې نه لري. د دغه مقصد لپاره دومره باید ووایم، چې د دغه باد د چلېدو ساحه تر هغه حده چې یې غواړو، په عمومي توګه بېودل شوې ده.

ایالتونه، خپل بارانونه ورڅخه اخلي، خو کله چې دا بادونه ډېرې لرې سویل لویدیځې برخې ته ورسېږي، نو د هندوکش غرونه یې مخې ته راځي. دلته یې مخه یو ځل بیا دغه غرونه نیسي او ددې غرونو د مسیر په اوږدو کې لویدیځ لوري ته تر هغې پورې ځي، چې د هندوکش د وتلې برخې (Projection) او د سلیمان له لړیو سره مخامخ کېږي او هغه لوري ته یې د وراندې تللو مخه نیسي او یا کم تر کمه هغه وربخې ترې ستنوي، چې له ځانه سره یې راخیستې وي.

ددغو مونسوني بادونو درول په غرنیو سیمو کې، چې ورسره د وربخو کتلې یوځای لېږدول کېږي، پر بیلو بیلو سیمو جلا اغېزې شیندي. له سمندر سره نږدې، چې د وربخو تو تې ډېرې پنډې او زیاتې اوبه لري، نو یوه برخه رطوبت یې له سمندر سره نږدې غونډیو او شاوخوا ځمکو کې کښته کېږي او یوه نوره برخه یې د شمال لویدیځ خوا ته خپله لمن پراخوي. خو یوه برخه چې له لومړنیو غونډیو او غرونو (همالیا) څخه واوړي، سملاسي د تبت خوا ته ځان رسوي او هلته د باران د اورېدو سبب گرځي. د کشمیر په عرض البلد کې چې وربخې په زیات ډول تشې شوې وي، دا وروستی اورښت ډېر لږ اغېزمن لیدل کېږي. په دې ډول هغه لړۍ وربخې، چې له سویل ختیځ څخه د شمال لویدیځ پر لور ته ځانونه رسوي، د اوبو یوه برخه یې د همالیا د غرنۍ سیمې سویلي غونډۍ او لمنې ځان ته راکاږي او یو څه یې د افغانستان په لور خپل تګ ته دوام ورکوي، چې په کمه اندازه ددغه هېواد غرنیو سیمو په تېره بیا د کشمیر ناوې ته رسېږي. هغه مرطوبې کتلې، چې د افغانستان غرنیو سیمو ته ځانونه رسوي، د پرله پسې اشباع له لامله یې اوبه تشې او ددغه هېواد غرنیو برخو ته یې یوه کمه اندازه اوبه پاتې کېږي، چې په دې ډول یوازې د غرنۍ سیمې اوبه چمتو کوي او د غرونو په تل کې پرتو سیمو ته یې دومره اغېزې رسېدلای نه شي.

پورتنۍ څرګندونې بنایي دغه لاندېنۍ حقایق وڅېړي او یا لږ تر لږه به دغو حقایقو ته اړیکه وښيي؛ د مالا بار په ساحل کې سویل لویدیځ مونسون د مې په میاشت کې پیل کېږي او هلته ډېر توند وي، خو وروسته د میسور Mysore په برخه کې ډېر (معتدل) بریښي او د کرومندل ساحل، چې لویدیځې غاړې یې غرنیو سیمو نیولې دي، له دغه مونسوني هوا څخه تر ډېرې اندازې بې برخې ګڼل کېږي. له دغه ځایونو څخه د شمال خوا ته مونسون د جون په لومړنیو ورځو کې پیل کېږي او دلته یې لوندوالی تر ډېرې اندازې لږ شوی وي. یوازې په هغو ځایونو کې چې ورسره نږدې غرونه پراته وي او یا سمندرګی ورته څرمه موقعیت ولري، توندوالی یې همغسې زیات وي او په دغو ځایونو کې د اورښت اندازه ډېره لوړه او په زیات

مقدار سره او په ځمکې ته رسیږي. له ډیلي سره نږدې دا مونسوني هوا د جون تر پایه پورې نه لګیږي، دغه راز دلته د اورښت اندازه تر کلکتې او بمبیې پورې ډېره کښته ده. د پنجاب په شمال کې له غونډیو او غرونو سره نږدې اورښت زیات او د ډیلي په پرتله ډېر بریښي، خو د پنجاب سویلي برخه چې له سمندر او یا شمال غرونو ځخه لیرې ده، ډېر لږ باران پکې اوریږي. هغه سیمې، چې د کشمیر لاندې پرتې دي او یا دا چې د هندوکش د کوږوالي یا راوتلې برخې په تل کې (پخلی Pukhlee بونیر او سوات) موقعیت لري، تولې له دغه بارانونو ځخه خپله ونډه ترلاسه کوي. له دغو ځایونو ځخه وروسته د لویدیځ په لور د اورښت اندازه کمیږي. په سوات کې د اورښت موده یوې میاشتې ته راټیټیږي، چې په دغه موده کې وریځې او بارانونه په وقفوي توګه دوام مومي. په همدغه میاشت کې (د جولای د میاشتې په وروستۍ برخه او د اګست په پیل کې) مونسوني هوا په پېښور، بنګښو او د ختکو سیمو کې وریځې او بارانونه منځ ته راوړي. دغه ډول اغېزې د کابل سیند په ناوه کې ډېرې لږې حس کیږي او د لغمان تر شا هغې خوا ته دومره پراختیا نه مومي، خو په باجوړ، پنجکوړه (د هندوکش د سویلي کوږوالي یا راوتلې برخې لاندې برخه) د کافرو په سیمه کې، چې د سویلي کوږوالي یا راوتلې برخې په سر پرته ده او تیرا کې چې د تخت سلیمان په کنج او ددغې سلسلې په ختیځو ښاخو کې موقعیت لري. د سویل لویدیځ مونسون اغېزې ډېرې ژورې او د کالني اورښت زیاته اندازه هم په دغه مونسون پورې تړلې ده. په دغه مرطوب فصل کې د ځاځیو او توریو په سیمه کې هم اورښت د هغو ګرد بادو له لامله، چې د شمال له لورې راځي، صورت نیسي، خو زه پوره معلومات نه لرم، چې ایا هغه اورښتونه چې په بنو او د هغې په شاوخوا سیمو کې اوریږي، د همدغو ګرد بادونو نتیجه ده، یا دا چې د سویل لویدیځ مونسون منظمې او مخامخ اغېزې دي. د بشپړ او منظم مونسون اغېزې د لویدیځ خوا ته د مکران تر وروستي سرحده پورې لیدل کیدای شي، خو دا به دومره اسان نه وي، چې ددغه مونسون شمال لویدیځ لورې اغېزې په ژوره او ربنتیاني توګه وټاکل شي. زه د هغې کرښې تر شا چې د کلات د جګې سطحې شورابک، پښین او ژوب د سیمو له شمالي برخو ځخه د کرمې دریاب سرچینې پورې اوړي، معلومات نه لرم او نشم کولای چې د مونسون اغېزې دلته بیان کړم. سره له دې دا باید ووایم، چې ددغې کرښې په سویل لویدیځه برخه کې د مونسوني اورښت اندازه په بیلو بیلو سیمو کې توپیر مومي. د کښتني سند دپاسه مونسوني وریځې په لږ ځنډ سره اوړي، خو دا مونسوني مرطوبې کتلې په پاسني سند او د دامان په سیمه کې د زیات اورښت سبب ګرځي. سره له دې دا بارانونه ددغو ځایونو کلني

غوره او دراندہ بارانونه شمېرل کېدای نه شي، په مکران ولس کې له سمندري ساحل سره نږدې مونسوني ورېځې د غرونو د موجودیت له لامله تېکتي کېږي، نو په دې ډول په دغو سیمو کې د هند په شان د زیات باران او اورښت لامل کېږي، په سیستان کې ښایي د مونسوني اورښت اندازه د پاسني سند او دامان په شان وي، په بوري کې یواځې یوه میاشت ورېځې او باراني هوا لیدل کېدای شي، ښایي په ژوب کې دا ډول شرایط لې وي، دغه شان امکان لري، چې ددغې کرښې په اوږدو کې یواځې لږ څه باران ووریږي، خو کله چې موږ له دغه ځای څخه د شمال خوا ته پرمخ ولاړ شو، نو د اورښت اندازه ډېره لږه او هغه هم په وقفوي توګه سره وي[۱].

د بارانونو دریم پړاو په ژمي کې پیل کېږي، خو په دغه وخت کې د اورښت بڼه یواځې د باران په څېر نه وي، بلکې کېدای شي چې د واورې شکل هم ولري، چې دا د ... تودوخې په درجې پورې تړلې ده، که هوا توده وي، باران او که سړه وي، نو وا... اوریږي، ژمني اورښتونه د اندس په ټولو لوېدیځو سیمو تر هلمند ... پورې صورت نیسي، دا ډول بارانونه او یا واورې د سویل لوېدیځ مو... د په پرتله کرنې ته ډېر اهمیت لري، یواځې په ځینو خاصو سیمو کې په استثنایي توګه د مونسون په پرتله غوره نه بریښي، په رښتیا د هغو سیمو لپاره، چې زه به یې یادې کړم دغه فصل د زیات اهمیت وړ شمېرل کېدای شي ان په دغه فصل کې ژمني اورښتونه په هند کې هم څرګندېږي، خو یواځې کرسمس ته نږدې دوې یا درې ورځې جریان مومي ښایي په هند کې دغه ژمني اورښتونه د کرنې لپاره ګټور وي، خو تل په هغو باندې اتکا نه شي کېدای.

په هغو ځایونو کې چې د ژمي اورښت د واورې په څېر وي، نو دا حالت د کرنې لپاره ډېر زیات د اهمیت وړ ګڼل کېدای شي، خو په هغو سیمو کې چې د باران په دود وي، نو له پسرلنیو بارانونو څخه یې ارزښت ډېر ټیټ وي، د پسرلني اورښت د اندازې لږوالی د اوږدو وخت د مناسب والي له پلوه جبران کېږي.

پسرلني اورښتونه په بېلو بېلو وختونو کې د یوې ټاکلې مودې لپاره پایښت مومي لکه په ځینو سیمو کې چې پینځه لس ورځې او په ځینو نورو برخو کې تر یوې میاشتې لیدل کېدای شي، پسرلني بارانونه افغانستان، ترکستان او ټولې هغه سیمې نیسي، چې زه به یې هرومرو یادې کړم، د هند په زیاترو برخو کې همدغه ډول بارانونه په همدې فصل کې اوریږي، چې د یوې مودې لپاره د تودو بادونو

---

[۱] زه هیله کوم، چې پورتنۍ ورکړل شوي معلومات به سمه بڼه ولري، خو زه ددغې تیوري پلوی نه یم، که چېرې ما دا فکر کړی نه وای، چې دا معلومات له حقایقو سره اړخ لګوي، نو د هغه له ښکاره کولو څخه به مې ډډه کړې وای.

مخنیوی کوي، خو د دغو اورښتونو اغیزې په کرنه کې ډېرې لږې دي. په نورو ټولو سیمو کې پسرلني بارانونه د کرنې په برخه کې د ډېر غوره اهمیت وړ شمېرل کېږي، ځکه دا اورښتونه په داسې وخت کې پیلېږي، چې زیاتره زراعتي نباتات د ځمکې په مخ یوې تاکلې نمو ته رسېدلې وي. داسې ویل کېږي، چې ژمني او پسرلني اورښتونه دواړه له لوید یځ څخه دغو سیمو ته رارسېږي.

د افغانستان اقلیم په ټولو برخو کې یو شان نه دی او له یوې سیمې څخه و بلې سیمې ته په فوق العاده توګه توپیر مومي. دغه اختلاف تر یوې اندازې د عرض البلد په توپیر پورې اړه لري. د سیمو ترمنځ اقلیمي تغییر او توپیر ډېر زیات د لوړوالي په بېلو بېلو اندازو پورې اړه لري یانې د ارتفاع له تغییر سره سم اقلیم هم بدلون پیدا کوي. دغه راز په دغه هېواد کې د بادونو چلېدل هم په اقلیم باندې ډېرې غوره اغېزې شیندي. ځینې بادونه د واورې لړونکیو غرونو په مخ لګېږي، ځینې نور د اورې په فصل کې تودوالي او په ژمي کې سوړوالي مومي. کله چې دوی د بیدیا او و یا له ډېرو سترو وچو سیمو څخه تېرېږي، نو په اوړي کې دلته د ځینو سیمو هوا د نورو مرطوبو ملکونو د وږمو په واسطه تازه کوي، خو ځینې سیمې په تېره بیا هغه ځایونه، چې شاوخوا یې غونډۍ پرتې وي، له دغو بادونو څخه بې برخې ګڼل کېدای شي.

زه به لومړی د پېښور د سیمې تودوخه بیان کړم، ځکه له دغه ځای سره د افغانستان د نورو ځایونو په مقایسه اشنایي لرم. کله چې د پېښور اقلیم وڅېړل شي، نو له هغه څخه به د یوه معیار په څېر د دغه هېواد د نورو په اړه استفاده وکړم او د دغې سیمې آب و هوا به د افغانستان له پاتو برخو سره پرتله کړم.

پېښور په هوار او ټیټ میدان کې پروت او له ختیځ څخه پرته په نورو ټولو خواوو کې یې غونډۍ او غرونه لیدل کېږي. نو له دې لامله هوا یې ډېره دوپه او محصوره ده او تودوخه په زیاته اندازه جګېږي. د ۱۸۰۹ کال په اوړي کې، چې یو پوست او نرم اوړی ګڼل کېده، د تودوخې درجه په یوه لویه خېمه کې چې په مصنوعي توګه یو څه سړه شوې وه، د فارنهایټ ۱۱۲ یا ۱۱۳ درجو ته جګه ختلې وه، چې دا تودوخه د هند د ډېرو تودو سیمو غونډې لوړه ده. د پېښور د اوړي تودوخه د هند په څېر دوامداره نه وي، بلکې ورپسې د ساړه ژمي په راتللو سره سملاسي دا حالت تغییر کوي او هوا ډېره راکښته کېږي. لاندینی بیان به پېښور کې د فصلونو یو بل پسې راتګ ځرګندوي.

زموږ هیئت د ۱۸۰۹ کال د فبرورۍ د میاشتې په ۲۳ مه نېټه د پېښور میداني سیمې ته راننوت. په دغه وخت کې د شپې هوا سړه وه، خو د ورځې تودوخه ډېره په

زره پوري او منونکې ګڼل کېدله او زیاته تووده نه وه. په لمر یا د شپې او ورځې په هره برخه کې یې ښې اغېزې درلودې. د مارچ د میاشتې تر اتمې نېټې پورې سهار به هرومرو د ځمکې مخ سپین بخنې برخې او یخ نیولي وو. خو ددغې میاشتې په نیمایي کې د لمر وړانګې د سهار په اتو بجو کې په زړه پورې نه وې او تاوېره لګېدلې. تر دې وروسته هوا ورو ورو مخ په تودېدو شوه او د لمر تودوالی ډېرې جګې اندازې ته ورسېد. خو د پرله پسې اورښتونو له لامله هوا ډېره تازه کېدله او د مې د میاشتې تر لومړۍ هفتې پورې دا حالت جاري و یانې سیوري ښه په زړه پورې ساړه او هوا د باران له امله چې والې ځرګندا وه. د مې د میاشتې له لومړۍ اونۍ وروسته هوا ډېره ګرمه او ان بادونه هم په همدغه شان تاوده شول. پېښور ته زموږ په رسېدو سره پسرلنیو بوټو د تېر کال په وچو وښو کې په شنه کېدو پیل کړی و، په دغه وخت کې ځینو مخکې شنه کېدونکیو ونو غوټۍ کړې وې، خو زیاتې پاڼې تویېدونکې ونې تراوسه پورې لوڅې او له پاڼو څخه برېنډې برېښېدلې. دغه شان د پسرلي نېږدې کېدل هم ډېر په بېړه راروان وو. د مارچ د میاشتې په لومړۍ اونۍ کې د شفتالو او الوچو د ونو غوټیو په سرلو شروع کړې وه، مڼې، بهي او د توتانو ونو د مارچ د میاشتې په دویمه اونۍ کې غوټۍ نیولې وې. ددغې میاشتې د پای ته رسېدو نه مخکې ټولو ونو په بشپړه اندازه پاڼې کړې وې. د اپریل په لومړیو وختو کې اوربشو وږي ایستلي او د مې د میاشتې په لومړۍ اونۍ کې یې ریبل پیل کېدل. تر دغه وخت وروسته تودوخه زیاته شوه او ډېر ځله به ډېر سختې اندازې ته اوچته شوه. د جون د میاشتې تر لومړیو وختو پورې نه یوازې ورځ، بلکې شپه هم ډېره توده وه. ددغې میاشتې په اوږدو کې د شمال لویدیځ تاوده بادونه د یوې داسې سړې هوا په واسطه بدل شول، چې په سهار کې به د یخنۍ له پلوه ناارامه فضا غوړېدلې وه. خو د ورځې په جریان کې ډېره په زړه پورې شمېرل کېدله. د هوا سوړوالی دومره زیات دوامدار پاتې نه شو او د جون تر دروېشتمې نیټې پورې، چې موږ له اندس څخه تېرېدلو، تودوخه ډېر زیات جګوالي ته ورسېدله. د پېښور په پرته او اواره میداني سیمه کې تر وروستۍ ورځې پورې ډېر سخت تاوده بادونه له سویل څخه دغې سیمې ته چلېدل. د پېښور له میدان څخه د وتلو نه مخکې، بادونو سمت له سویل څخه د شمال ختیځ لور ته واوښت او هوا ددغو بادونو په پیل کېدو سره په زړه پورې توګه سړه شوه. له دغه وخت وروسته موږ په دې پوه شو، چې د جولای د میاشتې تر نیمایي پورې به هوا مخ په تودوالي لاړه شي. تر دغې نېټې وروسته له ختیځ لوري څخه ساړه بادونه پیل او وریځې سره هوا او وریځې راڅرګندې شوې. د سپتمبر د میاشتې د وروستۍ نیمایي برخې هوا

داسې سړه غوټندې شوه، چې په ژمي کې یې ګڼل بې ځایه نه دي او وروسې تور میاشتې پرلپسې سړې شوې او تر فبرورۍ پورې دغه حالت دوام وکړ. ان په ژمي کې دومره زیات دوامداره ساړه نه و، سره له دې چې په دغه وخت کې به د شپې او یا په سهار کې کنګل او پرخه د ځمکې په مخ بریښېدله. خو بیا هم د لمر په راختلو او لږ څه ځګېدو سره به له منځه تلل او واوره یوازې د یو سپین پیرې په یاد راتلله، چې دلته کوم وخت ورېدلې وه. د ځینو هندي بوټو او نباتاتو پاڼې د ټول کال په اوږدو کې شنې پاتې کېږي. ځرنګه چې زما استوګنځی لیرې دی، نو نشم کولای چې د هیئت د نباغلیو ورځنې یادداشتونه، چې د ترمامیتر په واسطه یې ثبت کړي، لاس ته راوړم خو یوازې داسې تصور کوم، چې ددغه ځای (پېښور) ډېره لوړه تودوخه په سیوري کې د فارنهایټ ۱۲۰ درجې او ډېره ټیټه درجه یې په کال کې ۲۵ درجو ته راکښته کېږي. دا باید ووایو، چې د ۱۸۰۹ کال اوړی په دغه ځای کې ډېر سوړ ګڼل شوی دی، نو زه فکر کوم، چې له شکه پرته به د پېښور هر کال هوا په اوړي کې تر هندوستان معتدله وي، په داسې حال کې چې ددغه ځای ژمی ډېر زیات سوړ دی. هغه زړه نظریه، چې ما ته د پېښور او هند د اقلیم له پرتله کولو څخه لاس ته راغله، هېڅکله هغه سړي ته چې د افغانستان واکمنۍ د لویدیځې برخې سړې هوا سره روږدی وي، نه ځرګندېږي. د کابل او کندهار هغه آریي او سپېدونکي، چې له پاچا سره پېښور کې وو، ټولو په ګډه له زغم څخه زیاتې تودوخې په مقابل کې فریادونه او کوکې کولې. دوی په دې اړه ځینې تور شعرونه، ټوکې او متلونه راخیستلي وو. خو ددغې سیمې د هوا په اړه ناوړه نظر ذهن ته ورسوي.

د افغانستان د نورو سیمو تودوخه ددغه هېواد په شمالي برخو کې د ارتفاعاتو د توپیر او شرایطو له امله په متفاوته توګه ګڼل کېدای شي یانې د سیمو د ارتفاع د بدلون له پلوه د هرې سیمې هوا جلا بېله لري او له بلې سیمې څخه توپیر مومي. د ټیټو برخو هوا توده ده، منځنۍ ارتفاع لرونکې سیمې معتدله هوا لري او د جګو سیمو اقلیم سوړ دی، خو په عمومي توګه ویلای شو چې د افغانستان اب و هوا د هند په څېر دومره زیاته توده او د انګلستان په شان دومره سړه نه ده.

د تودوخې ډېره لوړه او ډېره ټیټه اندازه د لغمان د اقلیمي څېړنې په برخه کې، چې د پېښور لویدیځ ته پروت دی، ځرګندېدای شي. د کابل د سلطنت په ټولو برخو کې ددغه ځای په شان اقلیمي تغییرات نشته، ځکه د تودوخې دا ډول تغییرات په یوه وړه ساحه کې د زیاتې هیښتیا وړ بریښي. په تېره بیا د هغې سیمې (پېښور) په پرتله، چې ما د نمونې لپاره تاکلې وه؛ ډېر توپیر ځرګندوي. د اوړي د فصل د زیاتې تودوخې په وخت کې د جلال اباد میداني سیمه له زغم څخه بهر دوېجنه او

توده وي، نو په دغه وخت کې سپین غر خپل سر پورته کوي او د دایمي واورو تاج یې په سر وي. د جلال اباد له میداني سیمې څخه لې څه د شمال خوا ته ډېرې نېدې غونډۍ په دغه وخت کې سړې دي او ډېرې لیرې یې په واورو پټې دي. د لغمان په لویدیځ کې د کابل جګه سطحه له سارې اقلیم څخه خوند اخلي او د پاسته اوړي له امله یې په مخ وانیه شنه شوي وي. د هوا دا ډول توپیرونه د هغو مسافرینو او سیلانیانو لپاره، چې د یو ډول هوا درلودونکې سیمې څخه راغلي وي، د هیښتیا یوه پخه او غوره موضوع جوړوي. امپراتور بابر د کابل ختیځ ته د خپل لومړي سفر په اړه د تبصرې په ترځ کې هغه ناڅاپي بدلون، چې په ده باندې یې ډېره اغېزه وکړه، په لاندې ډول داسې بیان کړی دی. دی وایي:

((ما دمخه تاوده اقلیمونه او یا هندي سیمه لیدلې نه وه. کله چې زه غانیې ته ورسېدم، نو ما بله دنیا ولیده. بوټي، ونې، مرغان، ژوي او د قبیلو خلک ټول راته نوي ووا زه هیښ پاتې شوم.))

د برو درانیو د سیمې سویل خوا ته په راګرځېدو سره د بنو سیمه بریښي، چې د پېښور په څېر توده ده. د اسحق خېلو سیمه ښایي تر دې هم توده وي، خوست او د دوړ سیمې چې تر بنو هسکې دي، نو هوا یې نسبتاً سړه معلومېږي.

د مروتو سیمه سره له دې، چې له غونډیو او میدانونو څخه منځ ته راغلې بیا هم ټوله په یوه شان توده ګڼل کېدای شي. ددغه ځای میدانونه تقریباً ډېر تاوده دي او د اوړي د تودوخې له امله چاود شوي ځرګند یږي ان د لاړګي Largee سیمه د جنوري په میاشت له سوړوالي څخه بې برخې وه.

د دامان ژمی ډېر په زړه پوري او د هندوستان تر هرې برخې سوړ دی. په دغه وخت کې دلته به سهار کې کنګل او پرخه معمولاً پرته وي. په ۱۸۰۹ کال کې ترمامیتر ددغه ځای هوا په ژمي کې د سپیده چاودې په وخت کې د یخ نیولو له نقطې څخه یو څه لاندې درجې ښودلې. د دامان اوړی ډېر تود او له زغم څخه جګ ګڼل کېږي. ما د دامان له خلکو څخه اورېدلي، چې دوی په هند کې هېڅکله د دامان په څېر ناوړه هوا حس کړې نه ده. دلته د شپې د تودوخې درجه تر ورځې یو څه کښته وي. د دامان اوسېدونکي له ویده کېدو څخه مخکې مجبور دي، چې خپل کالي په اوبو لانده کړي. دغه راز تر خپل اړخ د اوبو یو لوی لوښی کېږدي، چې د شپې په اوږدو کې د تندې له امله په کراو اخته نه شي. د سلیمان د غرنیو سیمو هوا د ارتفاع په تغییر سره توپیر مومي. دا سیمې په عمومي توګه سړې دي، خو دا حالت د شمال خوا ته ورته لیدل کېږي. د موازي لړیو ترمنځ پرتې سیمې تر دامان نږ څه سړې دي. د سند تودوخه له دامان سره تقریباً برابره ده. هر څو مره چې د سویل خو ر

ته لاړ شو، تودوخه زیاتیږي، چې له سمندر سره نږدې د سمندري ورېځو له لامله بیا تودوالی نرمي غوره کوي. سیستان یوه ډېره توده سیمه ده او سېوې Sewee* ښایي د کابل په سلطنت کې ډېره توده سیمه وي. ټول چوتیالي او زاوري Zawuree په هیڅ شان د سېوې په څېر تاوده نه دي. د بوري هوا د ټول کال په اوږدو کې ملایمه وي. دلته د ژمي سوړوالی د پېښور په ډول دی، خو اوړی یې د پېښور په پرتله یو څه تود دی. د ژوب په اړه یوازې ګوماني غږېدلای شم، خو باید دا ووایم چې دغه ځای تر بوري لږ څه سوړ ګڼل کېږي. که موږ له سیستان څخه د خراسان په لور پورته راشو، نو د هغو سیمو لویدیځ ته، چې پورته مو بیان کړې، بې ډوله Bedowleh تر پښین هم سوړ ښکاري، خو شورابک Shorabuk چې تر پښین ټیټ پروت او له بیدیا سره یې څنډې نښتې دي، تود اقلیم لري. دلته واوره هېڅکله نه اورېږي، خو د چارګیو او ولاړو اوبو مخ یخ نیسي. دغه سیمه (شورابک) په اوړي کې ډېره توده او شګې یې دومره ګرمېږي، چې په لوڅو پښو وریاندې تګ امکان نه لري. د پښین شمال ته د توبه غونډۍ پرتې دي، چې د احمد شاه بابا د اوړي استوګنځی پکې و. د دغو غرونو او غونډیو (توبه) هوا له پښین سره د نږدې غرونو په ګډون د هغې ځرګندونې له مخې، چې د نورو غرونو او غرنیو سیمو د هوا په اړه مې وړاندې بیان کړه، یو شان ده. یانې دلته د سیمې هوا د غرنیو برخو د ارتفاع له مخې ټاکل کېدای شي. هغه غرونه، چې د کاکړو د سیمې په لویدیځ کې پراته دي او له پورتنیو غرونو (توبه او پښین) سره نښلي، هم د دغه اصل تابع بلل کېږي. یانې د سیمو ارتفاع توپیر هوا هم بدلوي. کله چې له پښین څخه د شمال په لور لاړ شو، تر هغو چې کندهار ته رسېږو، هوا په ترتیب سره تودوالی مومي. د درانیو سیمه د شمال خوا ته په عمومي توګه معتدله برېښي، خو د سوېل لور ته توده، ده بیا هم ښایي د دغه ځای هوا په هیڅ یوه برخه کې د پېښور هوا په څېر توده نه وي. څرنګه چې د درانیو په سیمه کې د کندهار د شمالي برخې په شان د پاراپامیزین د غرو یوه برخه شته، نو ځکه ژمی یې ډېر سوړ او اوړی یې ډېر تود ګڼل کېږي. د زمینداور سیمه، چې تقریباً د دغو غرونو په سوېل کې موقعیت لري، د ښې او په زړه پورې هوا درلودونکې ده. د درانیو د سیمې په ډېره پورته شمالي برخه کې یانې له هرات سره نږدې د ژمي سوړوالی ډېر زیات دی. اوړی یې ښایي هم تود وي، ځکه هوا د شمال لویدیځو دایمي بادونو په واسطه نه تازه کېږي. په سبزوار یا اسفیزار Isfezaur کې، چې د هرات په سوېل کې پروت دی، داسې ویل کېدای شي چې تر

* ما د سېوې په اړه داسې یو څه اورېدلي، چې پارسیان یې نورو ډېرو تودو سیمو ته هم استعمالوي لکه ((ای خدا چون سیوی داشتی چرا دوزخ ساختی.))

پینځو میاشتو پورې د واورې اورېدل دوام مومي او تولې اوبه کنګل وي. یواځې د سیند اوبه چې ګرندی دي او جګې کېږي، داسې نه وي. په دغه ځای کې د اوړي تودوخه ډېره جګه او ان کله کله بادونه هم تاوده وي.

د هلمند په کښتني برخه کې د ګرمسیر سیمې نوم د اقلیم له تودوالي ځخه اخیستل شوی دی. کندهار توده هوا لري او په ژمي کې واوره پکې نه اورېږي. دلته د ویالو په غاړه نازک یخ د غرمې نه مخکې ویلې کېږي. د کندهار د اوړي هوا ډېره توده، او د تودو بادونو لګېدل هم غیر معقول نه برېښي. له خاورو او ګرد سره یوځای تاوده او زیان بښونکي بادونه (سیموم Semoom) دلته پېژندل کېږي، سره له دې هم د کندهار هوا دومره ناوړه نه حس کېږي او په عمومي توګه ددغه ځای اقلیم د روغتیا لپاره مناسب شمېرل کېدای شي.

که له کندهار ځخه د ختیځ لور ته لاړ شو، نو د هوا تودوخه ورو ورو کمېږي. په مقابل کې د ژمي سوړوالی ګام په ګام زیاتوالی مومي ان د غلځیو په کلات کې واوره ورېږي او تر ډېرې مودې پورې پاتې کېدای شي. دلته ډېر ځله د ترنک سیند اوبه دومره زیاتې کنګل شي، چې سړی وریاندې ختلای شي. دا باید ووایو، چې کلات د ترنک د ناوې په ډېره ټیټه برخه کې پروت دی. د ترنک د ناوې په سړیلي جګه برخه کې د هوا سوړوالی د افغانستان د نورو برخو په شان زیات برېښي. د عبدالرحیم کلایې په برخه کې درې میاشتې واوره پرته وي او په تېوله دغه موده کې ویالې داسې کنګل وي، چې د اس په سورلۍ په یخ باندې سړی تېرېدلای شي. د ترنک ناوې په مخ پورته برخه کې موږ بالاخره د غزنې هوارې برخې ته رارسېږو، چې دا ځای د کابل د سلطنت په لاس لاندې توابعو کې ډېره سړه میداني سیمه شمېرل کېدای شي. د غزني د سږېښت زیاتوالی دومره زمیات دی، چې ان ددغه ځای د ګاونډیو سړو سیمو اوسېدونکیو ته هم سخت برېښي. د ژمي په زیاته موده کې ددغې سړې سیمې اوسېدونکي په ډېره نادره توګه له خپلو خونو ځخه وځي او دغه تېوله سړه دوره د کور په منځ کې تېروي ان د غزني په ښار کې داسې لیدل شوي، چې د پسرلني اعتدال وروسته ډېره زیاته واوره د ځمکې په مخ کوټه (انبار) شوې وي. داسې روایات خپاره شوي دي، چې د غزني ښار دوه واره د واورې د ډېر اورښت له امله وران شوی او ټول اوسېدونکي تړې لاندې شوي. د غزني د ښار د سړیلي هوا سیمې اقلیم ددغه ښار په پرتله یو ځه ملایم او پوست معلومېږي. په کټواز کې د دریو میاشتو لپاره دومره واوره پرته وي، چې په کلک شوي مخ باندې یې سړی په واوره کې بې له ښخېدو ځخه سفر کولای شي. ددغه ځای ویالې په ژمي کې تولې کنګلې او ددغه فصل په یوه برخه کې ان بار کړي اوښان هم وریاندې تېرېدلای شي.

د اوړي تودوخه په دغه ځای کې (غزني او شاوخوا سیمې یې) د انګلستان په څېر هم لوړه نه ځي او په کال کې یوازې یو وار کروندې پیل کېږي. د غروټو په سیمه کې سوړوالی تر دې هم زیات دی. دغه راز د سلیمان د غرونو په لړیو کې د پرتو نورو سیمو تودوخې تر دې هم ټیټه ده. څو که ددغو سیمو د سوړیل خوا ته لاړ شو، نو سوړوالی یې کمېږي. د غزني د ښار شمال خوا ته د هوا سړښت بیا هم لږ او دغه حالت د کابل تر شمال یانې د کوهدامن او کوهستان پورې دوام کوي، چې دلته یو ځل بیا د هوا سوړوالی د زیاتېدو خوا ته ځي یانې هر څومره چې له کوهدامن او کوهستان څخه د هندوکش د غرونو لمنو ته پورته ځګېږو. په هماغه اندازه سوړوالی ډېرېږي. کابل پخپله له غزني څخه ټیټ پروت دی او په شاوخوا یې غونډۍ تاو شوي دي. داسې برېښي، چې د ژمي له یخنۍ څخه دومره زیات تر اغېزې لاندې نه راځي. سره له دې، چې د کابل ژمی دومره سوړ نه دی بیا هم د انګلېنډ په پرتله سخت معلومېږي. ددغه ځای اوړی تر انګلېنډ ډېر زیات تود او دومره هوا ګرمه وي، چې خلک نه غواړي د ورځې له لمر سره په دغه فصل کې مخامخ شي. د فصلونو ترمنځ د تودوخې زیاتوالی او ژر ژر راتګ ددغې سیمې د وګړو په عاداتو او کړو وړو باندې ژوره اغېزه کړې ده. دلته په ژمي کې ټول خلک په وړینو جامو کې پټ وي، په ځینو ځایونو کې خلک د کراستې (لمڅې ډوله کالي) دپاسه په عمومي توګه د پسه د پوستکي ستر کوټونه، چې ښه خوږ (اش) ورکړل شوي وي، اغوندي. دغه ستر کوټونه (لوی پوستینونه. ژباړن) د تنتۍ خوا ته اوږدې او پیږې وړې لري. د کابل اوسېدونکي د خونو په منځ کې اور بلوي او زیاتره، د منقلو تر اړخ داسې پیدېږي، چې د دوی پښې او د بدن برخې د پسه د داسې پوستکو په واسطه پټې وي (ښایي غټې برستنې وي، چې د سندلۍ دپاسه په ژمي کې اچول کېږي. ژباړن) چې منقل دپاسه اچول کېږي نو په دې ډول د منقل تودوخې چاپېره او دننه خوندي ساتي. دوی په ډېره نادره توګه له کورونو څخه هغه وخت وځي، چې ډېر ضرور کار یا تجارتي معامله ولري یا دا چې ځوانان یې د لېوانو د ښکار لپاره په واوره کې بهر ته ځي، څو کله چې پسرلني اعتدال واوري، نو واوره سملاسي ویلې او له منځه ځي. د ځمکې په مخ نوې وابښه شنه کېږي، غوټۍ غټېږي او ډېر ژر د ګلانو په ښه بدلون مومي او هر چېرې پرېمانه ګلان لیدل کېږي. د کابل اوسېدونکي په دغه وخت کې له کلیو څخه دباندې د کار او یا ساتېرۍ لپاره ډلې ډلې وځي. د ژمي کالي لیرې او په ځای یې د چیټ یا پوهبه یې نرم تېوکران اغوندي. د کابل خلک په دغه وخت کې زیاتره د ونو لاندې او یا په ازاده فضا کې د شپې بېدېږي. نوروز یا د کال نوي کېدل ددغو سیمو د خلکو د ډېرې زیاتې خوشحالۍ وخت ګڼل کېږي، څو پارسیان ددغو

لرغونو میلو او جشنونو په اړه ځینې کیسې حضرت علي ته، چې د دوی مذهبي ټولگي ساتندوی گڼل کېږي، نسبت ورکوي. په داسې حال کې چې د مقابل لوري مسلمانانو په منځ کې دا ډول نکلونه د پاملرنې او اعتبار وړ نه شمېرل کېږي. پواځې دوی د نوروز میله د طبیعت د ښکلا د بیا پیل کېدو په مطابق نمانځي. ځکه په دغه وخت کې د خوشحالۍ او کار موسم پیل کېږي. نو د دغه طبیعي اوښتون په ویاړ دوی جشنونه او میلې جوړوي*.

د افغانستان د بادونو په اړه کېدای شي، زه ووایم چې په ټول خراسان او ترکستان کې ۱۲۰ ورځې زورور او توند بادونه له شمال او شمال لوېدیځ لوري چلېږي. دا بادونه د اوړي په نیمایي کې پیل او د هغو شروع او دوام د دغو سیمو د آریاوسېدونکیو له خوا په ډېره اعتباري او سمه توگه محاسبه کېږي. په ټول افغاني هېواد کې عادي بادونه له لوېدیځ لوري څخه گڼل کېدای شي. د آریا خلکو په منځ کې دا بادونه معمولي دي، چې لوېدیځ بادونه ساړه او ختیځ بادونه تاوده وي. داسې هم ویل شوي دي، چې ختیځ بادونه وریځې راوړي او لوېدیځ بادونه د هغو محتوی (وریځې او رطوبت، ژباړن) ترې راتوېوي او یو ډول وبایي باد، چې سیموم Smioom یې بولي، د دغه هېواد په ټولو تودو سیمو کې پېژندل شوی دی.

دغه باد کله کله د پېښور په میدان او پرته سیمه باجوړ او د کابل سیند په تاوه

* د کابل د اقلیم د ځرگندونو په برخه کې زه د امپراتور بابر له یادونو او تبصرو څخه ډېره گوښې نه شم، ځکه دده لیکنې او کار نه یواځې ددې لپاره غوره دي، چې دا د یوه امپراتور لیکنه ده، یا دا چې د هغه لیکنې د ساده کې له پلوه خانگړی خوز لري، بلکې دده د معلوماتو په سموالي پوري د یادونې وړ برېښي. ده ددغو سیمو په اړه چې یې لیدلې دي، ښې ځرگندونې په دې ډول د کابل په اړه وایي " په دغه ځای کې تودې او سړې سیمې ډېرې سره نږدې پرتې دي. له کابل څخه د یوې ورځې سفر کولو سره داسې یوې سیمې ته رسېدلای شو، چې هېڅکله واوره پکې نه اورېږي یا دا چې له دغه ځای څخه داسې یوې سیمې ته په دوو ساعتو مزل سره رسېږو، چې هلته په ډېر ندرت سره واوره وباې کېدای شي. هوا په زړه پورې ده او په اوړي کې سړې یې له پوستین څخه بیده کېدای نه شي. د یمه د پوستکي چینه داسې برېښي چې امپراتور د کابل د اوږنی اقلیم د ښېې سرښت په اړه لږ څه مبالغه کوي. په ژمي کې سره له دې، چې واوره زیاته ده، خو سړه دومره زیات نه دي. سمرقند او تاریس Taurus د اقلیمونو له پلوه نامتو دي. خو له کابل سره پرتله کېدای نه شي. د ساړه اقلیم میوې لکه انگور، انار، زردالو، ملې، بهي، شفتالو، ناک، الو، بادام او چارمغز پریمانه دي. د چیرې الو بالو هېڅه. کیلاس په کابل کې اوس ډېره عامه ده، په کابل کې ما یخیله یوه چیري الو بالو، کبسوله او په ښه شان لویه شوه، هغه وخت چې زه تلم ډېره په پرمختګ کې وه. تاریخ اد ستوري په زیاته اندازه له لغمان سره راځي. زه ددې سبب شوم، چې په کابل کې کښې وکرل شي او داسې نور "

له کابل څخه مقصد د کابل ولایت نه دی، بلکې په هغه وخت کې د کابل تر واکمنۍ لاندې سیمې ته اشاره کېدل کېږي. ژباړن.

کې چلېږي. سیموم د درانیو د سیمې په سویل او ان په شمال کې پېژندل شوی دی، خو په عمومي توګه په سړو اقلیمو کې پېژندل شوی. داسې ویل کېږي، چې دا باد پرته له برېښو او سپېرو سیمو څخه په بل ځای کې نه لګېږي او هېڅکله په یوه وخت کې له څو دقیقو څخه زیات دوام نه مومي. د هغه راتېږدې کېدل د یوه ځانګړې بوی په واسطه برسېره کېږي او دغه بوی هغه سړي ته، چې ورسره بلد وي، پوره اګاهي ورکوي، چې خپل ځان خوندي ځای ته ورسوي او تر هغه چې دا باد بیخي تېرېږي، ځان ګوښه وساتي. که څوک په دغه باد کې ګیر پاتې شي، نو په عمومي توګه د سملاسي مړینې سبب ګرځي. زیانمن شوی سړی بې سده لوېږي او له خولې، پزې او غوږو څخه یې وینې جریان مومي. ددغه باد له پلوه د ناروغ سړي ژوند کله کله د یوه قوي اسید په تطبیق سره له مرګ څخه بچ کېږي یا دا چې خپل ځان په اوبو کې اچولو سره له دغه ډول ناروغۍ څخه خلاصوي. په هغه سیمو کې چې سموم زیات وي، وګړي هوږه زیاته خوري او کله چې په اوړي کې له کوره د باندې وځي، نو په شونډو او پزه باندې هم هوږه موږي. په دې ډول د سموم له زیان څخه ځانونه ساتي. داسې ویل شوي، چې دغه باد د تېرېدو په وخت کې ونې چپه کوي. د هېواد په ځینو برخو کې د لېوانو، سپیو او سورلنډیو (ګیدړانو) لېوني کېدل هم دغو بادونو ته نسبت ورکول کېږي.

که چېرې ددغه ټول هېواد اقلیمي بڼه او خاصیت خلاصه کړو، نو افغانستان باید یو وچ هېواد وګڼل شي. چې د ورېځو، باران او لړو تر لږې اغېزې لاندې راځي. د بیلو بیلو سیمو منځني تودوخې له انګلېنډ څخه ډېره او له هند څخه لږه ده. دلته د اوړي او ژمي د تودوخې توپیر ان د شپې او ورځې ترمنځ له پورتنیو دوو هېوادونو څخه زیات دی. که ددغه هېواد د خلکو د قوت اندازې او فعالیت له مخې قضاوت وکړو، نو باید څرګنده کړو، چې د افغانستان په ډېرو برخو کې اقلیم د بشري موسسې لپاره مناسب او د صحت لپاره ښه شمېرل کېدای شي. خو که حقایق وګورو نو دا شکمنه ناروغتیاوې دلته بې شمېره نه دي او د نورو هېوادونو په څېر زیانمنې ګڼل کېږي. تبې او ملاریا په منې کې زیاتې دي. دغه راز په پسرلي کې هم حس کېږي. زکام ډېر زیان بښونکی وي، په تېره بیا په ژمي کې ډېر مضر شمېرل کېږي. ملایان او سیدان په ډېرو لېرو سیمو کې د کوي خالونه وهي بیا هم دا ناروغي زیات کسان وژني. د سترګو ناروغي زیاته ده. دا د افغانستان غوره ناروغتیاوې بلل کېږي.

شپږم څپرکی

د افغانستان ژوي، نباتات او کانونه

زه به هېڅکله دا ادعا ونه کړم، چې ددغه هېواد چې زه يې په اړه څه ليکم، د ټولو ژويو په اړه به پوره شرحه وړاندې کړم. يوازې هغه لږ شمېر به يې ياد کړم، چې د هغوی په اړه مې څه اورېدلي دي. خو دا مسؤوليت په غاړه اخيستلی نه شم، چې ددغه شمېر په نسبت چې ياد کړي مې دي، زيات شمېر مې پرېښي نه وي.

سره لېوه دي، چې زمري په پارس کې ډېر زيات عموميت لري، په دې وروسته وختونو کې دغه شان په همدغه اندازه په گجرات کې GUZERAT او د ډيلي په شمال لوېديځه برخه کې يانې هريانا Huriana کې هم موندل شوي دي. په افغانستان کې ډېر نادر او لږ پيدا کېدای شي. ما يوازې د کابل د شاوخوا غرنيو سيمو په برخو کې د زمريانو په اړه اورېدلي دي. دلته دوی د افريقايي زمريانو په پرتله ډېر واړه او کمزوري دي ان زه شکمن يم، چې دا زمريان دي او که نه.

پړانگان د سليمان د لړۍ په زياتو ختيځو سيمو کې موندل شوي دي، چې پيشو پړانگ يې ډېر عموميت لري. دا ژوي د افغانستان د ډېرو ځنگلي او ونې لرونکيو برخو په منځ کې ليدل کېدای شي.

لېوان، کوړپان (کفتار)، شغالان، گيدړې او سوريان هر چېرې زيات دي. د سړو سيمو د ژمي په اوږدو کې هغه وخت لېوان ډېر خطرناک او ويرونکي وي، چې په گله ييزه سره راغونډ شي، نو په دغه حالت کې ډېر خلک څاروي داړي او خوري او ان کله کله په سړيو هم يرغل ووړي. کوړپان هيڅ لکه په گله ييزه توگه ښکار نه کوي، خو ځينې وختونه په پورتنۍ توگه هم په يوه غوايي باندې يرغل کوي. کوړپان او لېوان تل د پسونو لپاره ستر زيان پېښوي. سوريان په کابل کې د پلورلو لپاره ساتل کېږي او دوه يې په يوه روپۍ ورکوي (خرڅېږي).

يږان (خرسان) په ټولو ځنگلي غرونو کې ډېر پيدا کېږي، خو ډېر لږ له ځپل محل او سمڅې څخه دباندې تگ راتگ کوي. يوازې د گټيو په وخت کې چې دوی

یې له کښت سره مینه لري، د کروندو خوا ته راکاږل کېږي. دا یېږان (ځرسان) دوه ډوله دي. یو یې د هند تور ځرس بل یې ککړ سپین یا نسبتاً ژېړ رنګی ځرس بلل کېږي.

وحشي نر یېږان (ځرسان) په پارس او هند کې زښت ډېر دي. خو په کابل کې کمیاب دي او داسې چې وحشي ځره به د درانیو. ګرمسیر او کندهار د سهیل (جنوب) د ریګستان په سیمو پورې محدود دي. د هوسیو ډېر ډولونه، چې لوی ګوزې هم پکې راځي، په ټولو غرونو کې پیدا کېږي. خو ښکرور غرڅه پکې کم او په بیدیاوو کې پیدا کېږي. په ختیځو غونډیو کې وحشي پسونه او وزې ډېرې دي. د هوسۍ یو ډېر ځرګند ډول هغه دی، چې زه فکر کوم په پارس کې یې پوزن (Pauzen) بولي. دغه هوسۍ د هغې د ښکرانو د اندازې او د هغې د بیا پیاوړتیا له پلوه د یادونې وړ ده، خو د بدن د بوی له پلوه د منلو وړ نه ده. ولې خلک داسې ګروهه (عقیده) لري، چې دا ډول هوسۍ د مارانو په خوړلو ژوند تېروي او د وینډ سور Vindsor د لوبیا په اندازه یوه کلکه ستن رنګې ماده د هغې د بدن په ځینو برخو کې پیدا کېدای شي، چې د مار چیچلو لپاره ښېړ علاج (درمان) دی.

په یادو شویو ژویو سربېره یوانځې هغه چې ما اورېدلي د شکوڼ، زیږګي، بیزوګانو (چې وروستۍ ډله یې یوانځې د افغانستان په شمال ختیځه سیمه کې پیدا کېږي) موږ کیرانګ Mungooses او له وحشي سپو څخه عبارت دي. غاترې یوانځې په کشمیر کې پیدا کېږي. تولواک (پاچا) یو ځو پیلان لري، خو ټول له هند څخه راوړل شوي دي. دغه ژوي او ګرګدن د تولواک د واکمنۍ په هیڅ ګوټ کې هم نه شته.

اس تر ټولو اعلي ژویو دمخه د پام وړ دی. د افغانستان په واکمنۍ کې د کتنې وړ شمېر آسان روزل کېږي او د هرات آسان یې ډېر ښکلي دي. ما یو دوه لیدلي، چې د عربي آسانو غوندې یې لوړه ټوټه (څېره) درلوده. د هندي آسانو ښه نسل، چې تازي (Tauzee) نومېږي، په پو او دامان کې موندل کېږي او دغه ډول ډېر ښه آسان د هیډاسپیس او اندس ترمنځ سیمو کې روزل کېږي. خو عمومي ډول د افغاني واکمنۍ آسان د بلخ د ولایت نه پرته، چې هلته ښه او ډېر دي، هومره د یادونې وړ ښه والی نه لري. سره له دې، چې د ټټوګانو ډېر پیاوړی او ګټور نسل، چې یابوګان (Yaboos) بلل کېدل، دلته شته خو بیا هم وروسته پاتې برېښي. په تېره بیا د بامیانو ټټوګان ډېر کمزوري دي. له دوی څخه د بګیو په لېږدولو کې کار اخیستل شوی او کولای یې شوای، چې درانه بارونه یوسي، خو د غاترو غوندې د سخت او پرله پسې کار توان نه لري.

له غاترو (کچرو) څخه په هند کې لږ کار اخیستل کېږي او په هغو ځایونو کې چې شته ډېرې ونګرې دي. په داسې حال کې، چې د پنجاب په لویدیځ کې ځینې ښې غاترې موجودې دي. د اندس (سند) غاترو لا تراوسه پورې خپل ښه ارتوب (اصلیت) ساتلی دی. هر څومره چې د لویدیځ خوا ته درومو. اصلاح او سموالی پایښت مومي، خو بیا هم د انګلېنډ غاترو ته ځان نه شي رسولای (مساوي کېدای نه شي). دغه کتنې کټ مټ د خرو په اړه هم د تطبیق وړ دي. خره د سرو او نورو مالونو د وړو راوړو لپاره عمده وسایل شمېرل کېږي، چې له یوې سیمې نه بلې ته وړي، سربېره پر دې بازارونو ته د تولید شویو موادو وړل هم د دوی په واسطه ترسره کېږي.

له اوښانو څخه په عمومي ډول د مالونو په وړلو راوړلو کې کار اخیستل کېږي. یو کوهان لرونکي اوښان هر چېرته شته. خو زیاتره په شګلنو او وچو بېدیاوو کې موندل کېږي. دغه لوړ او له پښو جګ اوښان په هند کې ډېر دي. باختري اوښ (چې زما په اند په ترکیه کې د (اوزري Uzbree) په نامه یادېږي. ډېر لږ پیدا کېږي او زه ګومان کوم، چې د دغه اوښ نسل به د جاګزارتس (Jaxartes) سیحون یا سیر دریا تر شا سیمې قزاق څخه راوړل شوي وي. دا ډول اوښ لږ تر لږه تر نورو درېیمه برخه ټیټ دی. ډېر متحمل (زغم لرونکی) او په بیرو تورو وړیو پوښل شوی. د یو کوه (کومې) لرونکیو اوښانو دوه کوه (کومې) لري. د بندتي (Boghdee) اوښ، چې د خراسان په سهیل لویدیځه کې پیدا کېږي، وروستنی یاد شوي اوښ ته ورته دي، خو لکه یو کومي لرونکي اوښ غوندې جګ ښکاري ان داسې، چې دغه وروستی ډول د خراسان یو کوه لرونکي اوښان د هندوستان تر اوښانو ټیټ او زغم لرونکي دي.

میښې، چې له تودو او لندو سیمو سره مینه لري، طبیعتاً کمیابې دي، بیا هم د هېواد (افغانستان) په هر ګوټ کې موندل کېږي.

غوایي د کابل په ټوله واکمنۍ کې د بلخ له سیمې پرته، چې هلته آسان ډېر دي، د یوې (قلبې) لپاره استعمالوي. دغه ډول غویي د هند له غوایو سره د کو (کوپان) له پلوه ورته والی لري، خو په نورو ډېرو اړخونو کې تر هغه په ټیټه درجه کې راځي. غوایي د هندوستان د راجپوت له سیمې څخه، چې د هند د ډېرو ښو غویو (غوایانو) سیمه ده، راوړل شوي دي. ښایي د ګوجرات یا ګرزیرات (Guzerat) غوایي په دې حساب کې رانه شي (مستثنا دي). د سیستان د جهیل له شاوخوا او د ځینو ځرګندونو له مخې د کاکړستان (د کاکړو له سیمې) څخه پرته بل چېرې دغو یو ګلې نه ساتل کېږي. له پرونده قبیلو سره شتمنې، پسونه دي او له هغو څخه هغه

ډول، چې په فارسي یې دمبه (Boomba) بولي. زیات شمیر جو لري. د دوی لمان یو فوټ پلن او ټول له وازدې ډک دي. دغه ډول پسونه په نورو اړخونو کې انګلیسي پسونو ته ورته دي او دواړه د هغه تر پسونو ډېر ښکلي او ښه دي. د هندي ډول (پسونه) چې څاربه (چاغ) لمان نه لري، یوازینی ډول دی، چې په سند او سیستان کې پیدا کېږي.

وزې د هېواد په ټولو غرنیو سیمو کې پیدا کېږي او بې له شکه په اوارو سیمو کې کمیابې دي. ځینې ډولونه یې د یادونې وړ جګ او عجیب کاږه واږه ښکرونه لري.

د افغانستان سپي په دې ارزي، چې یې یادونه وشي. خر (ایان) سپي ډېر ښه سپي دي. دغه سپي په زیات شمیر په تېره بیا په پوونده ټبرونو کې، چې له ښکار سره ډېر تړلي دي، روزل کېږي. هغه څه چې ډېر زیات د یادونې وړ ګڼل کېږي، ښکاري سپي دي چې زموږ له سپیو سره په بڼه (څېره) او ماهیت کې یو ډول او شمېر یې لږ دی، خو بیا هم زه په کره توګه نه شم ویلای، چې د سپو دا نسل به له کومه راوړل شوی وي. دا سپي خندي(Khundee) بلل کېږي. ما دوه سپي درلودل، چې یو یې ډېر ښلی و او یو بل ښاغلي هم یو سپی درلود، چې د هر هېواد د خلکو به خوښ شوی وای.

پیشوګانې لږ تر لږه اوږدې وړې لرونکی ډول یې، چې بوراک Booraak یې بولي، هم د پام وړ دي. دا پیشوګانې په زیاته پیمانه بهر ته استول کېږي او په هره سیمه کې د پارس د پیشوګانو په نامه یادېږي. سره له دې هم په هغه هېواد کې چې دغه پیشوګانې یې په نوم نوملې دي، دومره ډېرې نه لیدل کېږي او په لږه اندازه یا ان هېڅکله له هغه ځای څخه بهر ته استول شوي نه دي.

یوه ساده احصائیه (شمېر ځېرنه) ښايي د هغو الوتونکیو لپاره کافي وي، چې زه یې کولای شم راپه یاد یې کړم. ګورېتې (عقابان) دوه یا درې ډوله دي. بازان ډېر ډولونه لري، تر ټولو ښه یې باښه ده، چې لوی خر، لنډ وزرې مرغه دی. په پارسي یې باز بولي او په ترکي ژبه کوزیل Kuzzil ورته وایي. چې زما په ګومان همغه ګوشاک (Goshak) وي. شاهین، چې تر باښو (بازونو) لوړ الوځي، هر څومره چې جګېږي ښه ښکار کوي. Ghirk چې غرځه ښکار کوي او په سر یې تېښلي او تر هغه مهاله یې ستړوي، چې ښکاري تازي سپي پسې راورسېږي او داسې نور ډېر ډولونه باز، کب خوړونکي مرغه (Cheron)، ونګ (کومول) چې د نیونو غوښتنه ورسره نه شته او لګ لګ Stork هم ډېر دي. همدا شان وحشي هیلۍ او تاز (Geese)، قو (Swans)، زرکې او ریږغ (کرک) او یو ډول الوتونکي، چې پارسي

وزرونکي او پښتو ویونکي (افغانان) یې کبک Cubk بولي او هندیان یې د غونډیو چیکوري Hill Chikore بولي او تر هغه ځایه، چې زه پوهېږم په اروپا کې لا تراوسه په هماغه لرغوني یوناني نوم پورتي رج (Portiridge) باندې یادېږي. یو بل ډول کې الوتونکی، چې سوزي Soosee نومېږي، له دغه وروستني یاد شوي الوتونکي سره ورته والی لري. له افغانستان پرته مې بل هیڅ چیرې د دوی په اړه څه اورېدلي نه دي. کوترې، کارگان، مرغۍ (چوغکې) او داسې نور د هېواد په ټولو سیمو کې پیدا کېږي. کوترې، کارگان، مرغان په ټولو سیمو کې عمومیت لري. کوکو (قمرۍ)، کوترې کمیابې دي او کاغۍ (گیږکه) Magpies چې په هند کې یې نه پېژني، د افغانستان په سره اب و هوا پورې منحصرې (تړلې) دي. په داسې حال کې چې طاووسان چې په هند کې ډېر دي، دلته یوازې لکه د انگلېنډ د طاووسانو په اهلي شوي توگه پیدا کېږي. طوطیان او میناگانې (Coracias Indica) یوازې په ختیځ کې لیدل کېدای شي.

خزندگان دومره د یادونې وړ نه دي. ماران یې ډېر خله بې ضرره دي، د پېچور لړمان د دوی د کچې (اندازې) او زهرو له پلوه مشهور دي. سره له دې هم زهر یې بیخي کم او یا هیڅ وژونکي نه دي. ما د هېواد (افغانستان) د کبانو په اړه څه نه دي اورېدلي. نهنگان (تمساح گان) بیخي نشته. کشپان د شمشتیو غونډې ډېر دي.

د ملخو ستر سیلونه په پرله پسې توگه نه لیدل کېږي، په داسې حال کې چې لږ څه وچکالي، چې په خراسان کې احساس شوې، د همدغو ملخو د ویجاړونو او ورانکاریو ښکارندویې کوي. غالبوزي (مچۍ) په دغو سیمو په تېره بیا د سلیمان د غره لړۍ کې ډېرې دي. خو یوازې په کشمیر کې روږدي شوي دي. غوماشي یې د هند د غوماشو په پرتله لږ ازاروونکي دي. د سیستان غوماش یې بیا ډېر خطرناکې دي. د سیمې خلک مجبور دي د بنگال د خلکو غونډې مچرې (د غوماشو لپاره جالۍ) استعمال کړي او په همدې توگه دغه موجوده او یا یو ډول د بېږې مېږ کله کله انسان دومره سخت چیچي، چې له درده مړه شي.

دغه لا ډېره مشکله ده، چې د ژړیو غونډې دنباتاتو په اړه هم یوه څرگندونه وړاندې کړو. هغه هم که له طبیعي تاریخ سره د کوم اشنا شخص له خوا ونه کتل شي، نو دا راز بیان به گران وي. د هغو زیاتو ونو له جملې څخه، چې په اروپا کې نه دي پېژندل شوي او په هند کې ډېرې دي، د سلیمان د لړۍ په ختیځه څنډه کې بیخي لږ دي او ښایي په لویدیځه څنډه کې خو لا بیخي نه وي یا له بلې خوا زموږ ډېرې اروپایي ونې په افغانستان کې شته او زموږ ډېرې ښې مېوې د هغه هېواد په بېلا بېلو برخو کې په وحشي ډول موندل کېږي. همدا راز دغه ونې په بڼوتو او مېوه

لرونکیو باغچو کې هم موندل کېږي. ډېرې مشهورې غرنۍ ونې یې د سرو (Pines) بېلا بېل ډولونه دي، چې د هغو له ولې څخه یو هم د جلغوزي ونه د هغې د غوټیو له پلوه، چې تر Artichoes (یو ډول اغزن بوټی چې غوټۍ یې د سابو په څېر خوړل کېږي) لویه ته ده، د یادونې وړ برېښي او زړي یې د پستې زړو ته ورته دي. دوه ډوله څېړۍ (چې یوه یې د بوتېوهانو له خوا د کویرکس بیلوت* (Quercus Beloot) په نامه یاد شوي) د سپر ونې او یو ډول نوري ستري ونې ددغو غرونو آري نباتات دي، چې د غوزانو او وحشي زیتون په څېر لیدل کېږي. لویدیځې غونډۍ د ونو په واسطه پټې دي او یو ډول د خوړلو وړ د تورو مرچو دانو ته ورته مېوه لري، چې شنې یا خنجک Shnee یې بولي. ګومان کوم، چې په دغو غونډیو کې بیرچ (Birch) (یو ډول بوټی) هولي (Holly) (یو ډول بوټی چې سره او شنه مېوه کوي)، هزل Hazel او ماستیچ Mastich یو ډول ونه، چې کنجد Kunjud یې بولي او په پښتو کې یې لوښتي او په فارسي کې یې وسک (Wisk بلله) هم شته. همدارنګه د پستې وحشي ونې په هندوکش کې کېږي (لوېږي). په هوارو سیمو کې ډېر مشهور توت او ولې چې مونږ د جرانګو (مجنون بید)، غرمایي او دوه نور ډولونه، چې د اصلي اوسېدونکیو له خوا د سرو ولو او شنو ولو په نامه یادېږي، هم مشخص (لای شو) ګڼل کېږي. سپیدار هم لکه سیاه چوب (Seachob) پوره (Purra) بلخک (Balkhuk) او زرونګ (Zurung) چې ما هېڅکله نه دي لیدلي او ددې وس مې هم نه دی موندلی، چې له شرحې څخه یې پوه شم. په هوارو ځمکو کې ډېر دي.

دغه راز ډېر بوټي هم د یادونې وړ دي. Barberry یو ډول اغزن بوټی، چې ژیړ او سره ګلان کوي او د ډول (ښکلا) لپاره په کورونو کې ایښودل کېږي، کاروندا (Kurounda) (کارسیاکاروندا Carissa Carouna) او نور بوټي، چې د خوړو وړ مېوې کوي، لکه املوک Umlook، ګورګوري Goorgoorch او داسې نور د وحشي انګورو په څېر په غونډیو کې ډېر دي، خو له ټولو ګلبوټو څخه ارغوان ښکلي دي، چې که څه هم دغه نوم کټ مټ د ریدي د ګل لپاره هم راځي، دومره لوړېږي چې کېدای شي د ونې تر عنوان لاندې یې راولو.

انګلیسي ګلان، ګلاب، یاسمن، کوکنار پوپۍ (Poppies)، نرګس، یو ډول سنبل هیاسنتس (Hyacinths)، شینندي وزمه ګل یا د ریدي په شان ګل Stock او نور په بڼونو کې شته او ډېر یې په وحشي توګه دي. نور بوټي به له دې وروسته د دوی د ځای د شرحې سره ذکر شي.

---

* ما ټول نباتي نومونه هغه وخت راخیستي دي، چې د ډاکتر هنټېرز هندوستاني ډیکشنري د کټلو فرصت مې درلود.

زه لېواله یم، چې د کانونو لپاره یو ځانګړی څپرکی اختصاص کړم، دې ته په پام کولو سره چې ما یې یواځې یو لږ شمېر درلودل او د مسټر ایروین له رپورټ څخه مې راخیستي دي، په لاندې دوو بابونو کې یې ډېر زیات مدیون یم.

داسې برېښي، چې سره زر په افغانستان کې نه پیدا کېږي، خو یواځې هغه وړیالې، چې د هندوکش له لړۍ څخه رابېلېږي، داسې نه دي. د یو ډول سابه وزمه سرو زرو په اړه کیسې شته، وایي چې د یوسفزو په سیمه کې تولید شوي دي. بې له شکه له هغو شګو څخه راپورته کېږي، چې دداغو وړیالو په واسطه په کروندو کې غورځول شوي دي. سپین زر په ډېره لږه اندازه په کافرستان (نورستان) کې پیدا کېږي. یاقوت په بدخشان کې لاس ته راځي، خو د هندوکش په افغاني لمن کې موندل کېدای نه شي. په داسې حال کې چې د لاجوردو ټول ګرنګونه د کاشغر سیند دپاسه سیمو کې موقعیت لري او د چترال او یوسفزو ترمنځ پراته دي.

د سرپو او انتیموني (Antimony) (یو ډول کیمیاوي عنصر دی) کانونه د اپریدو او هزارجات په سیمو کې شته دي او یواځې سرپ په پوره تې بنګښو، شینوارو، کاکړو، هزاره وو، ایماق همدارنګه د بلخ په ولایت کې هم پیدا کېږي. د وزیرو په سیمه کې اوسپنه او د هغو د څېرمه غونډیو په څېر موندل کېږي، چې په هغو ځایونو کې د مسو آثار هم شته دی. سلفر په بلخ او سیستان کې پیدا کېږي. د مالګې د ستر ځای یادونه هم ښایي وشي، مالګې ډېرې په بلخ کې پیدا کېږي، خو په خراسان کې بیا له حوضونو او ډنډونو څخه لاس ته راځي. د مالګې ښوره په هر ځای کې له مالګې څخه جوړېږي. زمچ ـ پټکری (زنې) یا Alum په کالا باغ کې له ختو څخه چاڼوي. وارپیمینټ (Orpiment) په بلخ او هزاره جات کې پیدا کېږي.

* * *

د ح. کاکړ ژباړه

دويم کتاب

د افغانستان د اوسېدونکيو په عمومي څرګندوني

لومړی څپرکی

مقدمه

د پښتنو نسب او پخوانی تاريخ

هغه څرګندوني، چې ما د پښتنو[1] د ملک کړي دي، د سيمو د زياتي تنوع په اثر، چې شرح به يې وشي او ان د ګاونډيو سيمو د اختلاف له لامله ګران شوي دي. همدې هم هغه خلک، چې په دغه ملک کې اوسېږي، ډول ډول دي او د هغو اختلافاتو له لامله، چې د دوی د مختلفو قامونو په حکومت، سلوکونو، کاليو او کړو کې واضح دي، ما ته ګرانه ده چې هغه ستر خصوصيتونه انتخاب کړم، چې ټول يې په ګډه سره لري او کوم چې ټولو پښتنو ته يوه څرګنده، ملي ځانګړتيا ورکوي. دغه مشکل په دغه واقعيت سره نور هم ډېر شوي، چې ټول هغه مميزات چې دوی له ټولو ګاونډيو څخه بېلوي، په هيڅ وجه عين همغه نه دي، چې د اروپايانو په نظر کې به يې له دغسې يوې مقايسې څخه د دوی په سيمه کې غلبه ولري. هغه آزادي چې دوی د شرق له ملتونو څخه په زياته اندازه بېلوي، ممکن د يوه انګرېز په نظر د انارشي او حاکمانه قدرت يو مخلوط وبرېښي او د مېړانې هغه صفتونه، چې دوی له خپلو ګاونډيو څخه هسکوي ممکن د هغه په نظر نه ډې د معکوسو عيبونو سطحې ته راکوز شي، نو په دې ډول د دوی وضعې او سجيې د پوهېدلو لپاره به دا کومک

[1] مولف په ټول کتاب کې پښتانه په افغانانو سره ياد کړي دي. (ژباړن)

وکړي، چې د دوی هغه اړخونه بیان شي، چې دوی به یې له انګلستان څخه د یوه سیاح تګ او له هندوستان څخه د یو بل ګرځندوی ته ښيي. که یو څوک له انګلستان څخه د پښتنو ملک ته بې له دې، چې د ترکیې فارس او تاتاري له ملکونو څخه تېر شي، ولېږدول شي، دی د طبیعي او لې ولیدل شو، دښتو او هغو غرو په لیدلو سره هک حېران شي، چې تل له واورو نه ډک دي، دی به ان د ملک په کرل شوې برخه کې د ورو غرونو او شاړو ځمکو یوه طبیعي مجموعه کشف کړي، چې نه احاطې لري او نه په ونو سره سینګار شوې او د بېړۍ چلولو کانالو، لویو سړکونو او د بشري سخت زیار او عمران له ټولو سترو او استادانه محصولاتو څخه عاري وي. دی به یو څو ښاروته ووینې، چې هغه هم له یو بل څخه لیرې پراته دي او دی به بېهوده د داسې مساپرخانو (Inns) یا نورو راحتې اسانتیاوو لپاره په لټه کې وي، چې یو مسافر یې ان د لوېې برتانیې په ډېرو طبیعي او ابتدایي برخو کې هم مومي. سره له دې هم دی به کله کله د ځینو هوارو او د رود د زیاتوالي او ابادۍ په وجه ډېر خوښ شي، چې هلته به اروپایي مصنوعات د سوځنده سیمې له محصولاتو سره یوځای ووینې. ده ته به دغسې ملک په سترګو ورشي، چې په داسې سخت زیار او تمیز سره پکې کار شوی دی، چې له بل هیڅ ځای څخه به وروسته پاتې نه وي.

دی به وګوري، چې د دغه ملک اوسېدونکي به د کېږدیو په لور په رمو، ګلو پسې روان وي یا به په دغسې کلیو کې سره غونډ شوي وي، چې منظم هوار بامونه او د ختو دېوالونه یې بشپړ نوی انځور تنداري ته ږدي. دی به لومړی د دوی هسکو او ان زېږو څېرو، د دوی په لمر سوځېدلو مخونو، د دوی اوږدو ږیرو، د دوی اوږدو کالیو او د دوی د پوټکو نه جوړو اږدو پوستینونو ته حېران شي. کله چې دی د دوی په ټولنې کې ننوځي، دی به د عدالت منظمې محکمې یا د هیڅ شي محکمه لکه د منظم پولیس په څېر په سترګو ونه وینې. دی به د دوی د ملکي موسسو بې ثباتي او تغییر ته په تعجب شي. ده ته به مشکله وي، ددې درک وکړي چې یو ملت څنګه په دغسې بې نظمۍ سره ژوند کولای شي او دی به د ګڼو په حال افسوس وکړي، چې دوی څنګه مجبور شوي، چې خپلې شپې او ورځې په دغسې یو ډګر کې تېرې کړي او د هغوی ذهنونه د دوی د ناخوښو شرایطو له لامله د فریب او تشدد، چور، غولولو او انتقام لپاره روږدي شوي دي. سره له دې هم دی به ارومرو د دوی د جنګي او لوړ روح، د دوی د مېلمه پالنې او د دوی د زړور او ساده شخصیت او سلوک ستاینه وکړي، چې هغه نه د یوه مدني فرد په مطیع توګه او نه د یوه مسخره، چې په زړه توب پکې لیدل کېږي او ممکن دی ډېر ژر د دوی په ډېرو خاصیتونو کې، چې ده د په نظر بد راغلي، ډېرو ښېګڼو لومړني آثار کشف کړي.

خو له هندوستان څخه یو انګرېز سیاح به په ډېرو ښو سترګو دوی ته وګوري، دی به د دوی د ملک په ساړه اقلیم سره خوښ شي، د هغه په طبیعي او تازه منظرې سره به وغوړېږي او د خپل ملک د ډېرو محصولاتو په لیدلو سره به مسرور شي. لومړی به دی د ځای په ځای ننوسو د لېوالي له لامله او وروسته د خلکو په ښکاره کېدو سره حېران شي، چې دوی هغو ململو کې متین دي په داسې حال کې چې نیمايي ځانونه یې لوڅ دي، خو تور رنګه ورېن کالي یې په وقار او سترګی سره اغوستي او ځانونه به په په نسواري رنګه پوستینونو کې یا د پسو له پوټکو څخه جوړ په یو ډول تورکر کې تاو کړي دي.

دی به د دوی قوي او فعال شکلونه، د دوی سخت زیار او تشبث، د دوی مېلمه پالنه، سنګیني او لذت ته په ټیټ نظر کتل، چې د دوی په ټولو عاداتو کې ښکاره دیې وستايي او تر ټولو زیات، دی به د هغوی د سجیې ازادي او انرژي وستايي. په هندوستان کې به ده دغسې یو ملک شاته پرې ایښی دي، چې هلته هر حرکت له حکومت یا د هغه له نمایندګانو څخه نشأت کوي او هلته خلک په مطلق ډول په هېڅ پسې روان دي، مګر دی به دلته ځان، ددغسې یوه ملت په منځ کې ومومي، چې د حکومت کنټرول پکې ډېر لږ دی او داسې ښکاري چې دلته هر سړی په خپلو خواهشاتو پسې روان دی او ترقید او کنټرول لاندې نه دی. دی به د ژوند ددغه طرز ټوپاني ازادۍ په منځ کې په هغې اسانۍ او مصونیت غوسه وخوري، چې د هندوستان وضع او ان د هغه د اوسېدونکیو سستي او بې زړه توب د هغه ملک ډېرو برخو ته دا ځواک ورکوي، چې سست او لټ اوسي. دی به د طبیعت او هنر ډېر محصولات په سترګو وویني، چې په هندوستان کې نشته، خو په عمومي ډول ده ته به جوته شي چې دلته د ژوندانه فنون لږ پرمختللي دي او د هندوستان ډېر ښکلي شیان وجود نه لري. په عمومي ډول ده ته به د نویو شیانو انتباه ښه په زړه پورې دي او که څه هم دی به ددې احساس وکړي، چې دوی بې له دې چې د یوه ابتدايي ملت زیږوالی یې له لاسه ورکړی وي، په هغو عیبونو اخته دي، چې ټول اسیایان یې په مشترک ډول لري. سره له دې دی به یې د نورو خلکو په پرتله، چې ورسره آشنا شوي دي، نیکوکاره وګڼي او دې ته به مایل وي، چې دوی ته د علاقې او مهربانۍ په سترګه وګوري او د خپل احترام یوه برخه له دوی نه هېڅ دریغ نه کړي.

دا به هغه انتباهات وي، چې یوه اروپايي او یوه هندوستاني سیاح ته به له پښتنو سره د عادي اختلاط په وجه پیدا شوي وي. څه وخت چې دوی د هغوی د سیاسي قانون په پوهېدلو پیل وکړي، دواړه به د هغه ظاهري تناقضاتو او اختلافاتو او هغه اتحاد ته، چې د ټوپاني ازادۍ او پوره سستم یوه مجموعه ده.

هېښ شي. خو دی په لومړي ممکن د عمومي حکومت استبدادي ادعاګانو ته او وروسته ډیموکراټیکي ازادي ته، چې د قامونو په حکومت غلبه لري، زیات چمران شي.

اوس په کوښښ وکړو، چې که د پښتنو د موجود حال او تاریخ د خاص تحقیق په رڼا کې ځینې خصوصیتونه، چې دغو دوو انځورو ښودلې په زړه پورې نه شي او ځینې ظاهري تناقضات رفع نه شي، خو په دغو ټولو ګرځندونو کې ښايي دا په ياد ولرل شي، چې که څه هم ما کوښښ کړی دی، دوی په هغه معیار سره اندازه کړم، چې په اروپا کې په تطبیق ومومي، سره له دې هم هغه لومړنی او ډېره طبیعي عملیه، چې په هغې سره ما د دوی د سجیې تخمین کړی دی، له هندي او فارسي ګاونډیو سره د دوی پوره مقایسه وه.

* * *

د پښتنو د ملت نوم[1]

د پښتنو د نامه اصل، چې اوس په ډېر عام ډول سره د هغه ملت لپاره استعمالېږي، چې زه یې اوس په بیانولو پیل کوم، پوره یقیني نه دی، خو ممکن دا نوم نوی اوسي. دا نوم یانې افغان پخپله پښتنو ته د فارسي د ژبې له لارې راغلی دی[2]. د دوی خپل نوم د خپل ملت لپاره پښتون دی، جمع یې پښتانه کېږي. بر درانیان[3] دغه نوم په پختانه یادوي، چې ممکن د پټهان نوم، چې په هندوستان کې دوی په دغه نامه یادېږي، له هغه نه راوتلی وي.

عربان دوی سلیماني بولي، خو دا هیڅ معلومه نه ده، چې دوی په دې نامه څکه یادېږي، چې دوی د سلیمان په غرو کې اوسي یا دا د هغه چا نوم و، چې د عربانو د حملې په وخت کې د دوی مشر و او یا په هغو حالاتو پورې ارتباط لري، چې د دوی

---

[1] مولف پښتانه په عمومي ډول د ملت (Nation) په نامه یادوي، نه د قوم، ملیت یا ولس په کلمو سره. ژباړن

[2] د افغان کلمه نوې نه ده، په دې چې هغه د سانسکرت د اسوګانه Assvaghna یا اسواکا Assvaka د کلمې فارسي شوی یا عربي شوی شکل دی. اسوه غانه له (دوو) برخو نه جوړه ده (اسوه، اوغانه) لومړنی یې د (آس) او دویمه یې د (غای) مانا ورکوي: په دې ډول اسوغانه د اسونو ملک کېږي. په پهلوي یا منځنۍ فارسي کې د ابګان Abgan او اوګان Avgan په بڼه راغلی او دري ویونکي وګړي یې اوس هم د اوغان په ډول ادا کوي. د تفصیل لپاره وګورئ، د غزنویانو امپراتوري د بوزورت تالیف، د ادنبره د پوهنتون خپرونه ۱۹۶۳، ۱۱۳مخ.

[3] احمد شاه دراني د شرقي افغانستان پښتانه قومونه لکه یوسفزي، بنګښ، خټک، اپریدي، شینواري او نور په دغه نامه یاد کړي وو. ژباړن

د فرضي نسب یاني له یهودیانو څخه راوتلي دی[1]. دوی د خپل ملک لپاره کوم عمومي نوم نه لري، څو کله د افغانستان فارسي نوم په کاروي. ډاکټر لیډن (Dr.Leyden) د پښتونخوا نوم په دغه مفهوم سره استعمالوي، خو ما پخپله هیڅ اورېدلي نه دي. کله د سرحد نوم هم په دغه مفهوم سره استعمالېږي، خو په هغه حال کې د هغه هوارې پکې نه راځي، چې د سلیمان د غرونو په ختیځه خوا کې واقع دي. دا کلمه په حقیقت کې د فارسي کلمې نه سوا، چې مانا یې یو سوړ ملک دی، بل څه نه دي. هغه نوم، چې په ډېر عام ډول سره د ټول ملک لپاره د ـغه د اوسېدونکیو له خوا استعمالېږي، خراسان دی، خو څرګنده ده چې ددغه نوم استعمال درست نه دی، ځکه له یوې خوا د پښتنو د ملک ټولې برخې د خراسان په حدودو کې نه راځي او له بلې خوا د هغه ولایت په زیاته برخه کې پښتانه، نه اوسېږي[2].

زه د پښتنو د لرغوني تاریخ په اړه ډېر معلومات په لاس کې نه لرم، د دوی د اصل او نسب په اړه د دوی خپل روایت ماته یوه افسانه ښکاري، نو زه به هغه څو حقایق دلته راوړم، چې د خارجي مورخانو په آثارو کې پیدا کېږي. زه به لومړی په دغه کار لاس پورې کړم او وروسته به هغه روایتونه راوړم، چې دوی پخپله رااېستلي او اختراع کړي دي[3].

ټول روایتونه په دې موافق دي، چې پښتانه په ډېرې لرغونې زماني کې د غور په غرنۍ سیمه کې اوسېدل او داسې ښکاري، چې دوی لا پخوا د سلیمان غرونه خپل کړي وو. د سلیمان غرونه په خپل پراخ مفهوم سره د افغانستان ټول جنوبي غرونه په غېږ کې نیسي. داسې ښکاري، چې دوی د تاریخ فرشته په قول هم په نهمې پېړۍ کې د افغانستان په شمال ختیځ غرونو کې ځای نیولی و. تر هغه

---

[1] اوس دا پوره جوته شوې. چې پښتانه د یهودیانو او نورو غیر اریایي نسب څخه نه دي، خو دا نظریه په پخوا وختونو کې په ډېرو اثارو کې لیدل کېږي. ژباړن.

[2] په ځینو انګرېزي کتابونو کې مې لیدلي دي، چې د پښتنو ملک دروه په نامه یادېږي. دا هغه کلمه ده چې په پنجابي کې د غره مانا ورکوي او یواځې یو څو پښتنو ته د هغو کتابونو له لارې معلومه ده، چې په هندوستان کې لیکل شوي دي.

[3] په عربي او فارسي تاریخونو کې ددغو خلکو د قدرت په اړه په یوې دقیقې څېړنې سره ممکن نور معلومات هم ترلاسه شي او هغه به ممکن موږ په دې قادر کړي، چې د دوی د مملکت تاریخ د سلطان محمود غزنوي له وخت نه راپه دې خوا ومومو، خو د ضروري کتابونو موندل مشکل دي او پیدا کړل یې ممکن ډېر وخت ونیسي. ځکه چې زه به له دې وروسته مجبور شم، چې د آسیا په تاریخ کې ځینو حقایقو ته رجوع وکړم، زه له دغې موقع نه په استفادې سره اعتراف کوم، چې ددغسې موضوع د لیکوالو په اړه معلومات نه لرم، خو زما معلومات د یو څو تنو هغو لیکوالو په اثارو بنا دي، چې د دوی آثار په انګرېزي یا فرانسوي ترجمه شوي دي، تر هغو لې معلومات چې یواځې د افغانانو په اړه دي، د یو څو پښتنو او فارسي لیکوالو له آثارو څخه اخیستل شوي دي.

وروسته: همدغه لیکوال په قول داسې ښکاري، چې دغه ملت د ساماني عربي کورنۍ تابع و*. داسې ښکاري چې پښتنو د محمود او د نورو غزنوي پاچاپانو د لښکرو زیاته برخه او ممکن هم مهمه برخه تشکیله کړې وي. خو هغوی چې د غور په غرو کې اوسېدل خپله ازادي خوندي کړې وه او شاید د خپل پاچا له خوا اداره کېدل، چې د هغه نسب له ضحاک څخه تر یوه اوږده لړ پاچاپانو پورې رسېده. ضحاک (Zohauk) د فارس د پخوانیو پاچاپانو له جملې څخه و. دغه شجره چې میر خوند کښلې ده او فرشته تاییده کړې. لږ تر لږه مشکوکه ښکاري، خو دا یقیني ده، چې د غور شاهزادګان د پټهون قام ته منسوب وو او د دوی کورنۍ ان په یوولسمې پېړۍ کې هم اوږد تاریخ لاره. داسې ښکاري چې غور، فیروز کوه او هم بامیان د دوی لوی ښاروته وو[1]. د غور پښتنو د دین په اړه مختلف روایتونه راوړل شوي دي. د ځینو په عقیده دوی له محمد صلی الله علیه وسلم نه وروسته ډېر زر د اسلام دین ومانه. په داسې حال کې چې نور وايي دوی په لسمې پېړۍ کې هم د بتانو عبادت کاوه. د بامیان له بتانو او سمڅو څخه معلومېږي، چې د هغه ملک اوسېدونکي په یوه وخت کې د بودا پیروان وو.

دغه خلک د سلطان محمود غزنوي په وخت کې د یوه شاهزاده له خوا اداره کېدل،

* د سامانیانو حاکمه کورنۍ عربي نه، بلکې محلي وه. ژباړه.

[1] بامیان تراوسه هم چې د کابل په شمال لویدیځ کې پروت دی، د حکومت مرکز دی. فیروز کوه ځیل نوم ممکن فیروز کوهي ایماقو ته ورکړی وي او د دوی د استوګنې د ځای له موقعیت څخه ښکاري، چې هغه باید د هرات په ختیځ کې واقع اوسي، خو غورات دې دي چې ټول یې د پاراپامیزاد د غرونو په لمنو کې پراته دي. دا معلومه نه ده، چې ددغو دریو کوم یو د غوري پاچاپانو مرکز دی. لومړنی یې د بلخ جنوب ختیځ ته پروت دی، دویم یې د غزني په شمال لویدیځ کې واقع دی او دریم یې د فراه په شرق کې دی. د ځینو نظریاتو له مخې، چې ما له ځینو خلکو نه اورېدلي دي، د غوري پاچاپانو مرکز دریم و. زه هم له دغو نظریاتو سره په کلکه موافق یم. زما دغه نظر د ډي هربیلوت D.Herbelot د مقالې (غیاث الدین) په یوې فقرې بنا دی، چې د هغې په اساس د غور یوه پاچا رې ور او ګرمسیر Raver and kermessir چې غور له هندوستان څخه بېلوي لاندې کړي و، نو دا ملکونه باید حتماً د غور ختیځ ته پراته وي. څنګه چې K او G په دري کې په یوه توري ادا کېږي، په دې کې څه شک نه پاتې کېږي، چې لومړی یې ګرم سیر Guremseer یا کرم سیر Kurmseer دی او بله کلمه یعنې Raver یې ممکن د داور Dawar یا زمین داور Zemeen Dawer ګاونډی سیمه وي. ممکن هغه نږدې مشابهت چې د دري د دال D او رې R ترمنځ شته دی، ددغې تیروتنې سبب شوی وي چې نورو ختیځ پوهانو هغه په دقت سره نقله کړې ده دا هم یقیني ده، چې اوس د راور Rawer او ګرم سیر Kermessir کلیمې نه موندلې کېږي. د دریو غوراتو څخه یواځې هغه چې فراه ته نږدې واقع دی، د ګرم سیر او داور Dawer په لویدیځ کې واقع دی. په نتیجه کې ویل کېدای شي، چې یواځې همدغه غور په دغو منطقو سره له هندوستان څخه بېلېدای شي.

چې نوم یې محمد و او هغه د سلطان محمود له خوا مغلوب او بندي شو، د هغه اولادې د دولسمې پېړۍ تر نیمایي پورې د غزنوي کورنۍ له خوا ورپر ړېږونه وګالل، چې دوی په وسلې لاس پورې کړ او د غزني پاچایان یې مغلوب او له تخت نه کوز کړل او هغه ښکلې پایتخت یې وسوځاوه او له خاورو ایرو سره یې برابر کړ. له هغه وروسته دوی د خپلې امپراتورۍ په ارتولو پسې شول او ورو ورو یې د کابل موجود سلطنت، هندوستان، بلخ، بدخشان او د خراسان یوه لویه برخه تر خپل حاکمیت لاندې راوستله. له هغه وخت نه د بابر تر حملو پورې، چې د درېو پېړیو یوه دوره ده، د پښتنو بېلو بېلو کورنیو په یو څه وقفې سره په هندوستان باندې حکومت کاوه، خو د غور د کورنۍ د قلمرو هغه نورې برخې دمخه د خوارزم پاچا لاندې کړې، چې له هغه څخه چنګیز خان ونیولې او د سوري قبیله اوس په دامان کې یو څو کورنیو ته رسېږي.[1]

داسې ښکاري، چې پښتنو د چنګیز خان د اولادې، د تیمور او د هغه د اولادې د حکومت په وخت کې خپله آزادي په غرونو کې ساتلې ده او د بابر په وخت کې له ټولو خارجي قدرتونو سره یې څه ارتباط نه وي لرلی. بابر، چې تیمور له نسب څخه او دسترو مغلو نیکه و، د کابل په نیولو سره چې د مرګ تر ورځې یې مرکز و [2] خپله دوره شروع کړه، دده د مرګ په وخت کې کابل دده د یوه زوی کامران تابع و، په داسې حال کې چې هغه بل زوی همایون یې شېر شاه سوري له هندوستان څخه وشاړه، شېر شاه په هندوستان کې د پښتنو حکومت تاسیس کړ.

خو ډېر یې دوام ونه کړ. په پای کې د تیمور کورنۍ په کلکه په هندوستان کې پښې ټینګې کړې... په واک راغله، د امپراتورۍ مرکز له کابل نه ډهلي ته نقل شو او د افغانستان هوارې سیمې د هندوستان او د فارس د امپراتوریو ترمنځ ووېشل شوې، خو غرونه یې د هیڅ یوه تابع نه وو.

د اتلسمې پېړۍ په پیل سره د پښتنو یو قوم غلزیو یوه داسې امپراتوري جوړه

---

[1] سره له دې هم داسې ښکاري چې دوی په موقتي ډول خپلې علاقې بېرته ترلاسه کړې وې، څکه د چنګیز خان له مرګ نه نېږدې سل کاله وروسته محمد سام غوري د هغه فاتح د یوه لمسي په مقابل کې له هرات څخه دفاع کوله (ډي اوهیون څلورم ټوک ۵۱۵ مخ) او تیمور په شپاړسمې پېړۍ کې د غیاث الدین بن معزالدین غوري ذکر کوي، چې خراسان، غور او غرجستان یې په تصرف کې و (تیموري ملفوظات، ۱۴۵ مخ) سام، غیاث الدین او معزالدین ټول د غور د اصلي کورنۍ فامیلي نومونه دي. ۱۸۳۸).

[2] د بابر د مړینې په وخت (۱۵۳۰) کې کابل دده مرکز نه و، بلکې ډیلي یې مرکز و. ژباړن

کړه، چې ټول فارس پکې شامل و او حدود یې لویدیځ خوا ته د روسیې او ترکیې تر اوسنیو امپراتوریو پورې رسېده، خو پخپله د افغانستان یوه برخه د هغوی تابع وه. نادر شاه افشار دغه کورنۍ ړنګه کړه او د افغانستان ډېرې برخې یې د فارس تابع وګرځولې. د هغه تر مړینې وروسته د افغانستان اوسنۍ پاچاهي جوړه شوه، چې د خپل معراج په وخت کې د کسپین د بحیرې له غاړو نه د جمنا تر سینده پورې او له آمو څخه د هند تر بحره پورې غځېدلې وه.

د پښتنو په اړه ددغو حقایقو له عمومي یادونې نه وروسته، چې ټول یې په معتبرو تاریخونو کې راغلي دي، اوس د هغه څه ذکر کوو چې پخپله پښتانه یې د ځان په اړه وایي. هغه څه چې دوی یې د خپل اصل او نسب په اړه وایي، د پام وړ دي او د یوه تومیالي ختیځ پوه پاملرنه یې لا د وخته ځانته اړولې ده. دوی په دې عقیده دي، چې دوی له یوه افغان نه پیدا دي او دغه افغان د ارمیا (Irmia) یا برخیا (Berkhia) زوی و، چې هغه د ساول (Saul) د اسرائیل د پاچا زوی و. د دوی د ملت ټول تاریخونه له ابراهیم سره د یهودو تر معاملې وروسته تر اسارت پورې شروع کېږي. داسې ښکاري چې ددغو معاملو په اړه د دوی روایتونه د نورو مسلمانانو له روایتونو سره سرخوري او که څه هم دغه روایتونه له بې قیده خیالي ټکو سره ګډ شوي دي، اساساً له مقدس کتاب (انجیل) سره موافق دي. دوی وایي، چې د افغان یو څو زامنو وروسته له بندي توب نه دغو رغرو ته کډه وکړه او نور یې د عربستان د مکې شاوخوا ته لاړل.

دا روایت تراوسه له احتمال نه لیرې نه ښکاري. دا معلومه شوې ده، چې له دولسو قامونو څخه لس یې د یهودو ملک یا جردیا (Judea) ته د دوی د وروڼو له ستنېدو څخه وروسته په ختیځ کې پاتې شول او دغه فرضیه، چې پښتانه د دوی له نسل څخه دي، په آسانه او طبیعي ډول سره د یو قام ورک کېدل او د بل قام شروع کېدل شرح کوي. د کیسې وروسته برخه په دغه حقیقت سره تاییده شوې، چې یهودیان په عربستان کې د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم په وخت کې په شمېر کې زیات وو او یوه ستره ځانګه یې د خیبر په نامه یادېده. خیبر اوس هم که د کوم پښتون قوم نوم نه دی، په افغانستان کې د یوې علاقې نوم دی. دا نظر قوي ښکاري او ممکن صحیح وي، خو کله چې په دقت سره تر مطالعې لاندې ونیول شي، ښکاره به شي چې هغه یوازې په یوې خرې عنعنې بنا دی او ان دغه عنعنه هم په ډېرو تناقضاتو او بې ثباتیو کې پېچلې ده.

د پښتنو د شجرې او نسب په اړه د پښتنو مورخان وايي، چې د اسرائيل اولاد هم په دغو راوهم په عربستان کې د خدای د وحدت په اړه خپل علم او د خپلې مذهبي عقيدې سوچه والی وساته او د پيغمبرانو د وروستي او ډېر ستر پيغمبر ياني د حضرت محمد صلی الله عليه وسلم په ظهور سره د غور پښتنو د خپلو عربي ورونو بلنه ومنله. خالد د وليد زوی د عربستان پښتنو مشر و. دی د سوريې په فتح کولو سره ډېر مشهور شوی و، دوی د قيس چې وروسته د عبدالرشيد په نامه ياد شو، په مشرۍ له رښتيني عقيدې سره د مرستې کولو په غرض مارش وکړ. د عربستان تاريخ پوهان معکوساً د خالد نسب د خپل د ملت له يوه ښه معلوم قام څخه پيدا بولي او د پيغمبر د اصحاب، يا انصارو په اړه له خپل لست نه د قيس نوم حذف کوي او د پښتنو د مرستې د موضوع په اړه بالکل چوب دي. ان پښتانه تاريخ پوهان که څه هم وايي، چې د عربستان د لښکر اېستلو په وخت کې د پښتنو شمېر ډېر و او دا چې که څه هم له يوې اشارې چې دوی يې حضرت محمد ته نسبت ورکوي، معلومېږي چې دوی ډېر دمخه په خپلې خاصې ژبې خبرې کولې. سره له دې هم په يوه بل ځای کې وايي، چې د دوی ټول ملت د هغه قيس له نامتو اولادې څخه پيدا شوی دی، چې په پورته ذکر شويو جنګونو کې قوماندان و.

که چېرې کوم بل دليل ته اړتيا وي، چې د دوی دغه برخه تاريخ رد کړای شي، هغه په خپله د پښتنو مورخانو له خوا وړاندې شوی دی. دغه مورخان وايي چې سال (Saul) د ابراهيم له پينځه څلوېښتم پښت څخه او قيس د سال له اوه دېرشم نسل څخه و. له دغو دوو روايتونو څخه لومړنی يې له مقدسو کتابونو سره مخالف دی او د دويم حساب په قرار ۳۷ نسله د شپږ سوه کالو په اوږدو کې راغلي دي[1] که چېرې موږ په دغو حقايقو کې دا اضافه کړو، چې سال د ارميا (Ermia) يا برکيا (Berkhia) په نامه زوی نه لاره او دا چې که د پښتانه په نامه د هغه د لمسي موجوديت ومنل شي. د هغه په زوزات کې د دغسې طايفې د مشر (Patriarch) نوم پاتې شوی نه دی او که چېرې موږ هغه آسانه عقيده په نظر کې ونيسو، چې د هغه په قرار ټول پردي ملتونه داسې روايتونه غوره کوي، چې د دوی په تاريخي توب دلالت کوي، په دې حال کې موږ مجبور يو له يهوديانو نه د پښتنو نسل د روميانو په قطار کې وشمېرو او د برتانويانو نسبت له تروجانانو (Trojans) او د

[1] دغه شمېر له تاريخ شېر شاهي څخه اخيستل شوی دی. په تاريخ مرجع کې دغه شمېر تر دې هم لا ډېر دی، خو په دې کتاب کې د ابراهيم او يعقوب ترمنځ د پينځه څلوېښتو نسلونو ذکر شوی دی.

آیرلېنډیانو نسل له ملیزیانو (Medians) یا له پرامنانو (Bramins) څخه وګڼو.[1]

---

[1] دغه موضوع ویلیم جونز (William Jones) دوان سي تارت (Vansittart) د ترجمې په اړه (آسیایي تحقیقات، دویم ټوک، څلورمه مقاله) په یوې سیمې کې تر بحث لاندې نیولې وه، دغه پوخ عالم دې ته متمایل دی، چې دغه فرضي نسب په لاندې څلورو دلیلونو تقویه کړي.
دوه لومړي دلیلونه د ارسارت (Arsareth) له نامه سره د هزاره (Hazara) د نامه ورته والي څخه راوتي دي ارسارت د هغه ملک نوم دی، چې داس دراز (Esdraz) په قول یهودانو ورته پناه وړې وه، خو دغه دلیل چې اساساً قناعت بښونکی نه و، په دغه حقیقت سره رد کېږي چې هزاره هغه ملت دی، چې هغوی په دې نږدې وختونو کې د افغانستان دغه سیمه نیولې ده، خپل نوم یې پرې ایښی دی. دویم دلیل په هغه روایتونو بنا دی، چې په متن کې یې ذکر شوی دی او د فارسي ژبو مورخانو له لیکنو نه راوتی دی. دا دلیل ممکن له دغو روایتونو نه راوتی وي او هېڅکله د اعتبار وړ نه دي. دریم دلیل د پښتنو او یهودانو د نومونو په ورته والي بنا دی، خو پښتنو دغه نومونه ممکن له عربو څخه اخیستلي وي لکه چې نورو مسلمانانو هم دغسې کړي دي. لرغوني نومونه د یهودیانو له نومونو سره هیڅ راز اړیکې نه لري.
آخرنی دلیل یې د پښتو او کلده ژبو په فرضي مشابهت بنا دی، چې د هغه په اړه به لوستونکي قضاوت وکړي. د پښتنو او یهودیانو په عاداتو کې شاید د مشابهت ډېر ټکي موجود وي، خو دغسې ورته والی د هغو ملتونو په منځ کې معمول دی، چې د تکامل په عین پړاو کې وي او که دغه مشابهتونه د هویت اثبات وګڼل شي شاید دا ثابته شي، چې تاتار، اعراب، جرمنان او روسان یو اوسي. له یوه نه زیاتو اروپایي لیکوالو دا هم ویلي، چې پښتانه له یوه قفقازي قام څخه دي او په خاص ډول له ارمنیانو څخه پیدا دي. پښتانه تر هغه ځایه، چې د قفقاز نوم پورې تعلق لري، تراوسه هم په همدغه مشهور غره کې اوسي (مقصد هندوکش دی) خو له دې نه مقصد دا وي، چې دوی د کسپین د بحیرې لوېدیځ ته پراته وو. شواهد یې هیڅ تایید نه کوي. پخپله دوی ته د دوی ارمني نسب بالکل نامعلوم دی، که څه هم چې دا خبره مدام د ارمنیانو په خوا کې اورېدل کېږي. ارمنیان داسې کیسه کوي، چې پښتانه ددې لپاره چې له هغو اوږدو روژو څخه ځان خلاص کړي، چې د دوی مذهب فرضي کړې وي، مسلمانان شول. تاریخ له دې کیسې سره دومره مخالفت لري، چې حاجت یې ذکر ته نشته دی. زه باید دلته اضافه کړم، چې ما د ارمني ژبې یو شمېر کلمې د پښتو له کلمو سره پرتله کړي دي او دې نتیجې ته رسېدلی یم، چې د دواړو ژبو ترمنځ ما هیڅ ډول ورته والی پیدا کړی نه دی. یو وخت مې یوه مشهور ارمني عالم ته د پښتو لغتونه واورول، دغه عالم که څه هم په دې ټینګ وو، چې پښتانه له ارمنیانو څخه پیدا شوي دي، بالاخره یې وویل چې ده ددغه دوو ژبو ترمنځ کوم شریک لفظ پیدا نه کړ. د نورو قفقازي ژبو په اړه سا دغسې فرصت پیدا نه کړ. خو ما نږدې دوه نیم سوه کلمې د ګرجستان له

ژبې نه د پښتو له معادلو کلمو سره پرتله کړې او د دوی ترمنځ مې هیڅ مشابهت ونه مونده، نو زه کوم دلیل نه لرم چې پښتانه له لویدیځو قفقازیانو سره تړلي وبنیم. یواځې یو جرمنی سیاح چې نوم یې له ما نه هېر شوی دی، چې هغه پښتانه چې ده په تېرې پېړۍ کې لیدلي و، له قفقازیانو سره مربوط دي، دا وینا هیڅ د منلو نه ده.

د فرشته په قول قیس د هاشم زوی او حنیف د قیس زوی په خراسان کې د عربانو دوه لومړني قوماندانان وو (د برګز ترجمه، لومړی ټوک، ۳ مخ). دی دا هم وایي، څرنګه چې خالد د عبدالله زوی له دې نه وېرېده، چې عربستان ته بېرته ستون شي، د سلیمان په غرونو کې یې استوګنه غوره کړه او خپله لور یې یوه نوي مسلمان شوي پښتون مشر ته په نکاح کړه (ایضاً. ۵ مخ) ممکن ددغو لیکنو په اساس وي، چې د قیس او خالد نومونه پښتنو لیکوالو ته ور په زړه شوي وي او دی د لومړي ځل لپاره په دې فکر شوی اوسي، چې خپل قوم د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم قوم ته په منسوبولو سره افتخار وکړي. زه باید دلته ووایم، چې د پښتون هیڅ لرغونی نوم د عربو او یا یهودانو له پخوانیو نومونو سره هیڅ راز مشابهت نه لري. د پښتنو څلورو لویو څانګو نیکونه سړبن، غرغښت، بېټنی او کرله (Kurleh) یا کوراني (Kurannee)، کاکړ او نور نور د دوی دغه نوري څانګې لکه یوسفزي، محمدزي، سلیمان خېل او هغه نوري څانګې، چې نومونه یې له عربي او عبراني څخه وتلي دي، ډېر تازه دي. د خارکوف پروفیسر دورن (Dorn) چې یې د پښتنو تاریخ ترجمه کړی او ډېر علمي یادښتونه یې پرې زیات کړي دي، هغه نظریات یې څو واره تر بحث لاندې نیولي دي، چې د پښتنو د نسب په اړه دي او هغه دا ردوي: اول له قبطیانو څخه، دویم له یهودانو څخه، دریم له ګرجیانو څخه، څلورم له ترکانو څخه، پینځم له مغولو څخه، شپږم له ارمنیانو څخه او د هغو نظریاتو ذکر یې په صحیح ډول سره کړی، چې وایي پښتانه د اندوسیتي (Inda Scythian)، مادانو (Milesians) فارسیانو او هندیانو له نسل څخه دي. ددغو ټولو نظریو په مطالعې سره دې دغې معقولې نتیجې ته رسېدلی دی، چې پښتانه د خپلو سیمو له حدودو او ورڅېرمه غرونه هغې خوا کوم بل ملک یا قوم ته نه منسوب کېږي. ۱۸۳۸

دویم څپرکی

د پښتون ملت ځانګې او حکومت

هر څومره چې د پښتون ملت د شجرې او ان د قیس عبدالرشید د شتوالي په اړه شک او تردید وشي، بیا هم ټول پښتانه شجره لیکونکي هغه ته رجوع کوي او په همدغو شجرو باندې د دوی د قامونو داخلي حکومت او وېش اتکا لري. څنګه چې د دوی هر قوم ځان ته خاص حکومت لري او په خپل ذات کې یو پوره کامنولت جوړوي، نو به دا وي چې د همدغو کامنلوت پیدا ښت او اوسنی حال تر کتنې لاندې ونیسو او دا کار پخوا له هغه وکړو، چې دوی د یوه مشترک واکمن تر حکومت لاندې د یوه دولت یا یوه کانفدریشن په حیث مطالعه کړو. د قیس له څلور زامنو سړبن، غرغښت، بیټني او کرله څخه د پښتنو څلور ځانګې پیدا شوې، چې تراوسه هم د دوی په نومو یادېږي. پښتني قامونه د همدغو څلورو پلرونو له زوزات څخه منځ ته راغلي او هر یو یې د نړدې نیکه په نامه یادېږي. که د پښتنو نسل له یوه نیکه څخه وګڼو، ددې احتمال شته، چې تر هغو چې د یوه فامیل غړي لږ وو، دوی ټولو د خپل مستقیم نیکه تر حاکمیت لاندې ژوند کاوه او کله چې د دوی شمېر زیات شو هغه څلور ځانګې سره بېلې شولې او هره ځانګه یې د تر ټولو مشرې ځانګې تر مشرۍ لاندې وه، خو کله چې دوی په یوې پراخې ساحې کې خپاره شول او د همدغې سترې ځانګې قبیلې له یو بل څخه لرې شوې، د دوی اړیکې کمزورې شوې او هر قوم د خپل خاص مشر تر حاکمیت لاندې پاتې شو او له شریک نیکه څخه جلا شو. هغه پخواني څلور ګوني وېش اوس له استعمال نه لوېدلی دی او یوازې د قامونو په شجرو کې یې ذکر کېږي.

د ولس حکومت

دغه قامونه تر زیاتې اندازې له یو بل نه بېل دي (هر یو ځانته خاصه ساحه لري) تراوسه هم دوی د پلارواکۍ حکومت لري. لکه دمخه چې ورته اشاره وشوه، هغه پرنسیب چې دوی د هغه په اساس زما په نظر سره بېل شوي دي، اوس هم په دوی

کې جاري دي. هر قوم په څو بېلو څانګو سره وېشل شوی او دغه څانګې په هغو قامونو کې، چې د وګړیو شمېر یې زیات شوی او سره تیت شوي وي، سره بېلې شوي دي او هره یوه ځانله د یوه مستقل مشر له خوا اداره کېږي. سره له دې هم دوی خپل ګډ نوم او د ویني او منافعو د اشتراک مفهوم ښه ساتلی دی.

د ولس نوم یا د ټول قام یا ددغو خپلواکو څانګو یوې څانګې ته راجع کېږي. داسې ښکاري چې دغه کلیمه د خپلونو د کامنولت مفهوم لري. یو ولس په څانګو سره وېشل کېږي، هر یوه یې ځانته خپل مشر لري، چې هغه د ولس د مشر تابع دی. دغه څانګې بیا هم سره وېشلې شوي او دغه عملیه نوره هم تکرارېږي (څه نا څه د یوه ولس د حجم له مخې) چې وروستني فرعي وېشنه یواځې یو څو کورني په غېږ کې ونیسي، هره فرعي وېشنه ځانله مشر لري او هغه د هغه وېش د مشر تابع دي، چې فرعي وېشنه یې یوه خبره ده.

ددغو څانګو هره یوه ځانته خاص نوم لري، چې د هغې د نېږدې نیکه په نامه یادېږي.[1]

---

[1] دا لیکنه به په یو جدول سره، چې د غلزیو یوه څانګه او حکومت ښېي ښه واضحه شي، خو ښایي دا په یاد ولرل شي چې که څه هم د لرغونې فامیل مشر تراوسه هم د ټولو غلزیو مشر دی او همدا شان واړه خپلونه هم ځانله مشران لري، سره له دې هم د ځینو منځنیو څانګو غړي له یوه بل نه بېل شوي دي او اوس یو ګډ مشر نه لري. لکه د بران (Booraun) او ایزوب (Izzoob) خپلونه چې یې نه لري.

د دوی حکومت به په یو مثال سره وښودل شي او زه به د سلیمان خېلو د یوې څانګې یانې عیسی خېلو مثال ذکر کړم، چې په جدول کې په دغې علامې (O) سره په نښه شوی دی. البته د عیسی خېلو هره کورنۍ د خپل مستقیم مشر له خوا اداره کېږي. هر لس یا دولس فامېلونه د یوه ګډ نیکه له خوا اداره کېږي، که چېرې هغه ژوندی وي او که مړ وي، د هغه د نماینده له خوا اداره کېږي. ددغو څو فامیلونو مشران د سپینږیرو په نامه یادېږي. هر لس یا دولس مشران د یوه ګډ پلار یا د یوه محل مشر له خوا چې هغه د دوی د مشترک نیکه نماینده دی، اداره کېږي چې د دوی یو څو شمېر یو فرعي وېش تشکیلوي، چې هغه د دوی د ټولو غړیو د نیکه د نماینده له خوا اداره کېږي او هغه د ملک یا مشر په نامه یادېږي. څو فرعي وېشونه یو وېش جوړوي، چې اداره یې د پخوا په شان ده. له څو وېشو نه یو خپل جوړېږي، چې په عیسی خېلو کې د هغه مشر اوس اوس عبدالله خان دی. له عیسی خېلو او شېږ نورو خپلونو څخه د احمدزیو طایفه (Clan) جوړه ده، چې هغه د خانان خان له خوا د احمدزیو د نماینده په حیث، چې هغه د دوی مشترک نیکه و، اداره کېږي. له احمدزیو او درېو نورو طایفو څخه اسماعیل زي جوړ دي، خو دوی د یوه مشترک مشر تر اداري لاندې نه دي او د اسماعیل زي د فامیل مشر یا له یاده ایستل شوی او یا نه منځه تللی دی. د اسماعیل او د پیچ (Pitch) له زامنو څخه سلیمان خېل جوړ دي، چې مشر یې احمد خان د سلیمان د نماینده په حیث دی. په اوسني حال کې د اریوب (Irjub) کورنۍ، چې له سلیمان خېلو او علي خېلو نه جوړه ده، مشر نه لري. دا شان بران مشر نه لري، چې له هغه نه اریوب او تور پیدا دي، خو اسماعیل خېلو او علي خېلو او د نورو و طایفو مشران،

د غلجیو د قبیلې شجرې

د غلجي قبیلې مشر (عبدالرحیم)

تور ان
مشر عبدالرحیم

هوتکي
مشر عبدالرحیم

توخي
مشر شهاب الدین

بوران
مشر نه لري

موسی خېل
مشر نه لري
اندړ
مشر لالی
تورک
مشر حیدر
سخاک
مشر اتمان

ارجوب
مشر نه لري
علي خېل
سلیمان خېل
مشر احمد

اسماعیل زي
مشر نه لري
[illegible]
قیصر

احمدزي
مشر خانان خان
سلطان
عبدالرحیم
دوسو

موسی خېل	عیسی خېل	یحیی خېل	بوران خېل	علاوالدین خېل	معروف خېل	بابکر خېل
مشر خانان خان	مشر عبدالله	مشر سلیمان	مشر ونه مرتدل شو	مشر قدران	مشر احمد	مشر افضل

چې د همدې ډول تشکیل شوي دي ، ټول د عبدالرحیم خان مشرتوب مني ، چې هغه د ټول غلزي قام د مشرې طایفې مشر دی.

له خپلو لوستونکیو نه هیله لرم، چې له دې وروسته څه وخت، چې د پښتنو له سترو ویشو څخه کړېږم ، زه به یې د قامونو (Tribes) په نامه یادوم او څه وخت، چې د یو قام له اجزاوو څخه خبري کوم ، لومړنی ویش یې د طایفې Clan په نامه یادوم ، چې هغه لکه پورته له یوې طایفې ، خپلونو او نورو څخه متشکل دي ، خو کله چې زه ددغو ویشونو څخه د یوه مستقل هیئت په حیث بحث کوم ، هغه د ولس په نامه یادوم او اجزا به یې د طایفو ، خپلونو او نورو په نامه یادوم. دا ذکر د هغه ارتباط له مخې دی ، چې دوی یې هغه ولس ته لري لکه څنګه چې وروستي د یوه قام په حیث دی. خېل د عربي خیل نه چې مانا یې یوه ډله یا مجموعه ده ، راوتی دی او (زی) چې زیاتره د قامونو ، طایفو او کورنیو نومونو پسې د لاحقې په حیث راځي ، د زوی مانا ورکوي. لکه څنګه چې میک (Mac) د سکاټلنډیانو له خوا د لاحقې په توګه استعمالېږي ، د ملک اصطلاح چې د یوه قرعې ویش مشر ته راجع کېږي ، له آره عربي ده او د پاچا مانا لري او مشر زما په خیال د عربي د مشر د کلمې چې مانا یې مشاور دی ، تحریف ګڼل کېږي.

دا هره یوه څانګه په خپل وار سره په نورو وړو څانګو وېشل شوې، چې په سر کې یې جلا مشران دي او هم دغه څانګې بیا په نورو وړو څانګو تر کورنیو پورې وېشل شوي دي او لکه چې د اسحق خېلو په برخه کې مو ذکر کړه، ټولې له یو بل سره د تابعیت په یوه لړۍ کې واقع دي.

خان

د یوه ولس مشر د خان په نامه یادېږي. خان تل د ولس د پېړې لرغونې کورنۍ څخه انتخابېږي.

دغه انتخاب په ډېرو حالاتو کې په پاچا پورې اړه لري او پاچا په خپله خوښه یو خان معزولوي او په ځای یې د هغه یو نژدې خپلوان ټاکي. په ځینو ولسونو کې خان د خلکو له خوا انتخابېږي. په دواړو حالاتو کې د مشرتوب اصل ته یو څه توجیه کېږي، خو تر هغه زیات سن، تجربه او سجیه په نظر کې نیول کېږي. دغه نه ټاکل شوی ځای ناستی د ډېرو شخړو سبب کېږي. څه وخت، چې خان ومري، د هغه دوه یا ډېر زامن او ورېرونه په قام کې د ګوند د پیدا کولو په لټه کې کېږي او یا په وفادارۍ او یا اعانې سره پاچا راضي کوي او یا وزیرانو ته یې بډې مني. وروسته له هغه، چې د خان ځای ناستی هم وټاکل شي، ناکامه کاندید هم خپلو فعالیتونو ته دوام ورکوي. کله کله خو ډېر په تدرت سره د ولسونو یوه برخه له هغه سره بېله شي، زیاتره وخت دی په دربار کې خپلو دسیسو ته دوام ورکوي یا په خپل ولس کې جنګ ته پکې وهي او په دې جنګ کې دی کله د یوه بل مخالف قام له خوا حمایه کېږي. په ملت کې د کورنیو جګړو په دوران کې د ولس د مشرتابه لپاره هغه ناکام کاندید د تخت او تاج له مدعي سره یوځای کېږي او د کامیابۍ په صورت کې بیا قدرت ته رسېږي.

د تابع وېش مشر تل د پخواني فامیل د غړیو له خوا انتخابېږي، له ټولو نښکته فرعي وېش له دې اصل څخه مستثنی دی. په دغه وېش کې د مشرتوب تفوق طبیعي دی، په دې چې یو زوړ سړی د لسو یا دولسو کورنیو مشر دی، چې هغه د هغه له زامنو، ورېرونو او لمسیانو څخه جوړې دي.

جرګه

د یوه ولس داخلي اداره د خانانو او د وېشونو مشرانو د شوراګانو په لاس وي. دغه شوراګانې د جرګو په نامه یادېږي. خان د سترې جرګې مشرتوب په غاړه لري او جرګې د ولس د سترو څانګو له مشرانو څخه جوړېږي. هر خان د خپلو وېشونو د مشرانو جرګه رابولي، ورپسې دغه وېشونه خپلې جرګې هم کوي او د ډېرو فرعي

جرګو غړي یا د خپلو افرادو په احساساتو، چې د دوی تر اداري لاندې دي، خبر وي یا ددې قدرت لري، چې هغوی دې ته راضي کړي، چې د دوی نظریات ومني.

خان په وړو موضوعاتو کې یا په عاجل حال کې بې د جرګې له مشورې نه عمل کوي. دغه جرګه په ورته حالاتو کې بې د هغو جرګو له مصلحت نه د خپل نظر اظهار کوي، چې تر هغې لاندې دي، خو په مهمو چارو کې څه وخت، چې شرایط مساعد وي، پخوا له دې چې کومه فیصله وشي، د ټول قام احساسات یقیني کېږي.

د حکومت سیستم، چې ما په ګوته کې، زیاتره وخت لکه د لاندې شرایطو په اثر ویجاړېږي، چې یوالخې کله کله په ټول قوت سره په ځای پاتې وي، نو څکه ددې لپاره چې د هرې یوې قبیلې ځرګندونه وشي باید یو داسې ماډل ولټول شي، چې د قامونو ټول حکومتونه په هغه بنا دي. ممکن داسې یو حالت ونه موندل شي، چې هلته د واکونو په لړۍ کې چې باید له خان څخه د کورنیو تر مشرانو پورې اوېدې وي، کومه کړۍ ورکه نه اوسي[1] یوه طایفه، خېل یا کومه څانګه بې له دې، چې خپلې اړیکې له پورتنیو سره وشلوي، زیاتره په خپلو داخلي چارو کې آزادېږي، تر دې حده چې هغه د یُوه ولس د کومې څانګې په حیث یا تابع وي یا له ولس څخه مستقل وي.

د خان قدرت

کله کله د قام ټول اساسي قانون هم اپوته شي، په ځینو نادرو حالاتو کې خان په خپل سر او مستبد شي او بې له دې، چې له هغو جرګو سره چې دده تر اثر لاندې وي، مشوره وکړي، عمل کوي او په ده پسې نور واړه مشران هم هماغه دریغ غوره کوي. خو ډېر خله مشران له یاده اېستل کېږي او هر فرعي وېش، هره محله او ان هر فامیل په پورتنیو مشرانو باندې د خپل اتکا کړۍ شلوي او د خپلې ګټې یا خوښې پر بنسټ عمل کوي.

دغه وروستی نیمګړتیا د یوې موقتي ادارې په تاکلو سره رفع کېږي. دی چې د خپلو استعدادونو په اساس ټاکل کېږي، یو راز دیکتاتور دی، چې د جنګ په حال یا نورو حالاتو کې چې د هغه لپاره دي، انتخاب شوی دی، ډېر واک لري، خو کله چې دده د ماموریت دوره پای ته رسېږي، دی بېرته د یوه عادي وګړي حال ته ګرځي.

ښه به دا وي، چې د هغو شرایطو ذکر وکړو، چې د مشرانو د واک اندازه ورپورې اړه لري.

خان په هغو قامونو کې، چې پاچا ته تابع وي، د شاهي مالیاتو په تحصیل سره او د ملیشې د ساتلو په ماموریت سره او همداراز د هغو معاشونو یا موجبو په

[1] په دې ډول په تېرې بیان شوې شجرې کې د یوران د زامنو او د ازوب د زامنو مشران نه ښته دي.

انځیستلو سره، چې له دغسې وظیفو سره تړلې دي، زیات نفوذ پیدا کوي. دده شخصي سجیه دده قوت او نفوذ په زیاته اندازه متاثره کوي. د شتمنۍ لرل چې دی په هغې سره کولی شي نوکران وساتي او د ولس مشرانو ته وظیفې وسپاري، دده قدرت ډېروي. له بلې خوا په هغه حال کې، چې دده قام وړوکی وي یا د هغه د اوسېدلو ور ځمکې تنګې وي، د ټولو وېشو مشران واړه وي که لوی زیاتره په یوې جرګې کې سره ټولېږي. دا جرګه، چې د ټول ولس قوت سره جمع کوي. هېڅکله د یوه خان تر کنټرول لاندې نه ځي، څنګه چې خان په خپلې کورنۍ کې یو قوي رقیب لري او څنګه، چې د قام یوه ناراضه څانګه د بېلېدو او له بل کوم ولس سره د یوځای کېدو وسایل په لاس لري او څنګه چې داسې شرایط ډېر دي، چې خلک د جګړه ماری او زیان په لور بیایي، دا ټول ددې سبب کېږي، چې د خان صلاحیت محدود شي. په عمومي ډول دا د یادونې وړ ده، چې هغه قومونه چې په زیاته اندازه د پاچا تر نفوذ لاندې وي، په زیاته اندازه خپل خان ته تابع دي. که څه هم، چې په دغه اصل کې ځینې واضح استثنائات شته دي. پښتانه په خپل مشر پورې تړلي نه دي.

د پښتنو قبیلوي احساسات په ټولو قامونو کې د غرنیو خلکو د احساساتو په خلاف، نظر دې ته چې په مشر پورې اړه ولري، په خپل ولس پورې اړه لري او که څه هم خان د دوی په نظر کې د یوه اداره چي مفهوم لري، چې د ټولنې د خیر لپاره ټاکل شوی وي او دا په یقیني ډول د یوه طبیعي او پلارواکی مشر له مفهوم سره ګډ دی، سره له دې هم هغه مخکښ انګېرنې په دوی کې تل ډېرې پیاوړې ښکاري، په دې اساس د ژوند او مرګ قدرت، چې د غرنیو ملکونو د مشرانو له خوا عموماً تطبیقېده او دا هغه وخت و، چې قبیلوي احساسات ډېر قوي وو. یو پښتون خان یې په ډېر ندرت سره په اختیار کې لري او دا یوازې کله کله پېښېږي چې د خان شخصي منافع یو قام دې ته اړ کړي، چې په داسې کار لاس پورې کړي، چې د دوی له ګټې یا عزت سره مخالفت ولري.

په جنوب ختیځ کې د غلزیو نه غیر لویدیځ پښتانه له خپلو وطنوالو سره شخړې نه لري[1] خو په ختیځ کې به داسې قام ډېر لږ وي، چې د تاوده جنګ او یا د ساړه جنګ په حال کې نه وي، دوی زیاتره په خپلو منځو کې پایښتونکې دښمنۍ لري، خو تر هغو چې ځینې شرایط دغه دښمنۍ ونه پاروي، په ښکاره له ښتنو اوړي او دا

[1] واضحه ده، چې د واکمنۍ په سر د غلزیو او درانیو جنګ له هغو ورو شخړو څخه توپیر لري، چې پاس ورته اشاره شوې ده.

حال کله کله په څو کلونو کې نه پیښېږي. د دوی یو څو نور قامونه لکه یوسفزي هېڅکله په سولې کې نه وي.

داخلي نظامي تاسیسات

هغه قامونه، چې کله کله جنګونه لري (په دامان کې په زیاته اندازه پیښېږي) له نورو سره په موقتي ډول اتحادیه جوړوي او د ټولو متحدو قامونو جرګې په یوې غونډې کې سره ټولېږي، چې د عملیاتو پلانونه سره منسجم کړي او یا د سولې شرطونه تر مطالعې لاندې ونیسي. هغه قامونه، چې په جنګونو کې ډېر اخته وي، زیاتره دایمي اتحادیې جوړوي لکه په بردرانیو کې ګاره Garra او سامل Saumil او په خوست کې د سپین او تور ګوندونه. دغه جنګونه په دواړو خواوو کې د چور او لوټ د ورو ورو ډلونو په بڼه تبارز کوي، خو کله چې موضوع مهمه شي، خان او جرګه دولس ټول جنګي مېړونه رابولي. هغه قامونه، چې په جنګونو کې لږه برخه اخلي، رضاکاران راغواړي او هر څوک، چې وسله لري ورته راځي. هغه قامونه چې کله کله جنګونه کوي، په هغو کې هر بالغ سړی خدمت کولو ته اړ دی او یوسفزیو چې د دایمي جنګونو په اثر د جنګ سیستم رااېستلی دی، د هرې قلبي څمکې په سر د یوه پیاده عسکر او د دوو قلبو څمکو په سر یو سپور عسکر راغواړي. په عمومي ډول شرم ددې مخه نیسي، چې یو څوک دې له حاضرېدو نه سر وغړوي، خو په هغو قامونو کې چې زیاتره په جنګونو بوخت وي، جریمه هم حواله کېږي. په دې ډول د خلکو لوی، خو بې ترتیبه ډلې سره غونډېږي. له غوغا نه ډکې شخړې واقع کېږي، یوه خوا یې له ډېرو مړو ورکولو نه ماتې خوري او فاتحان د خپلو دښمنو څمکې خرابوي او جنګ بس کوي او جنګ هغه وخت له سره شروع کېږي، چې مغلوبان یا د تورې اخیستلو قدرت پیدا کړي او یا ممکن یو نوی محرک یې سبب شي. لښکرې نږدې ټولې پیاده وي او مشران په جنګ کې لکه د سولې په حال کې د قوماندانۍ دریغ ساتي. جنګي مېړو ته معاش نه ورکول کېږي، خو په څینو قومونو کې که یو آس ووژل شي، خاوند ته یې له هغو پیسو نه قیمت ورکول کېږي، چې یا د جریمو او یا په قوم باندې د مالیاتو له لارې ټولې شوې وي.

داخلي حکومت

دا رواج په شمال ختیځ قومونو کې جاري دی، دوی په حقیقت کې هغه یوازیني قومونه دي، چې مالیات ورکوي ان په دوی باندې هم مالیات یوازې هغه وخت حواله کېږي، چې د کوم اجتماعي هدف لپاره پیسو ته ضرورت پیدا شي. ددغو پیسو اندازه د ضرورت له مخې ټاکل کېږي او هغه پیسې، چې په دې ډول ټولېږي،

په دقیق ډول یواځې په اجتماعي هدف لګېږي. ما ته داسې مثالونه هم معلوم نه دي، چې خان به د خان د ګټې لپاره له خپل ولس نه مالیه ټوله کړې وي، خو په همسایه وو باندې منظمه مالیه. په هندوانو باندې جزیه او هغه محصولات، چې له هغو تجارتي مالونو څخه اخیستل کېږي، چې د یوه ولس له ملک نه تېرېږي، په څو حالاتو کې خان ځانته تحصیل کړي وي. د دوو لومړیو تحصیلاتو بیان به وروسته راشي. په عمومي ډول د دغو تحصیل د افرادو له خوا کېږي، خو په تجارتي مالونو مالیات که څه هم کله کله په ټول ولس باندې وېشل کېږي، د خان جیبونو ته ځي. هغه یواځې د هغو ولسونو له خوا ایښودل کېږي، چې ډېر لې د پاچا تر اداري لاندې وي. دغه ولسونه کله کله د مالیاتو تاکلې اندازې لري او کله کله له سوداګرو سره چقه وهي. په دغه حال کې داسې ګڼل کېږي، چې سوداګر ګواکې محصول تادیه کوي یا دا چې ددې لپاره، چې له چور او لوټ نه وژغورل شي، له ولس سره روغه کوي.

په ټول ملت کې به ډېر لې داسې کوم ټبر پیدا شي، چې د ملایانو د ساتلو او د مبلغینو د منلو لپاره هیڅ ډول ترتیبات ونه لري، خو هغه طریقه چې په هغې سره ددغه مقصد لپاره پیسې ټولېږي، وروسته به بیان شي.

په ټول ملک کې محمدي شریعت د عمومي قانون په حیث جاري دی، هغه د ولس په مدني چارو کې هم تطبیقېږي، خو د دوی خاص قانون او هغه چې د دوی د داخلي حکومت په جزایي چارو کې استعمالېږي، د پښتونولۍ عرف او رواج دی یا د پښتنو پښتونولي د عرفي قانون هغه ابتدایي سیستم دی او په داسې اصولو بنا دی، چې فکر کېږي د مدني حکومت له تاسیس نه دمخه یې غلبه لرلې وي.

شخصي انتقام

دا نظر، چې دا د هر یوه انسان حق او وظیفه ده، چې عدالت پخپله وچلوي او د هغو ناروا وو انتقام واخلي، چې په ده کېږي، په هیڅ وجه په پښتنو کې له منځه نه ځي او د ټولنې هغه حق، چې ان د افرادو معقول جذبات کنټرول کړي، د شورې ناروا وو پوښتنه وکړي او جرمونو ته جزا وټاکي، تراوسه هم په دوی کې په ناقص ډول پېژندل شوي دي او که پېژندل شوي هم نه وي، یواځې کله کله د خلکو په فکر کې وي. دغه رواج باید هغه وخت شروع شوی وي، چې حکومت نه شو کولی افراد حمایه کړي. په دغسې حالاتو کې دغه رواج نه دا، چې باید ګټور وبلل شي، بلکې حتی ضروري هم دی، خو دغه رواج د پښتون ملت په کړو کې ریښه لري او که څه هم د هېواد په ډېرو برخو کې عدالت بنایي په زورو لاړو حاصل شي او که څه هم ملایان هر چېرې د فردي انتقام اخیستلو په ضد تبلیغونه کوي او د حکومت له خوا منع

شوي دي، خو تراوسه هم د خلکو په نظر دا قانوني، روا او ان د افتخار وړ ګڼل کېږي، چې د انتقام اخیستلو طرز پخپله وټاکي. هغه څوک، چې ظلم پرې شوی وي، په متجاوز باندې د ډېر پور اخیستلو مستحق ګڼل کېږي، سترګه د سترګې او غاښ د غاښ په بدل کې او داسې نور که متجاوز د هغه د نیولو څواک ونلري، ممکن خپل پور د هغه له کوم خپلوان څخه واخلي. په ځینو حالاتو کې ممکن دی د هغه د قام له هر یوه کس څخه خپل بدل واخلي. که چېرې ده ته د بدل اخیستلو چانس په لاس ورنشي، ممکن خپل پور اخیستل په کلونو وځنډوي، خو دا بې تنګي ده چې پور اخیستل له یاده وباسي او یا ترې صرف نظر وکړي او دده په خپلوانو او ځینې وختونه ان دده په قام باندې دا فرض ده، چې په انتقام اخیستلو کې له هغه سره مرسته وکړي.

البته بدل، چې په دغه ډول سره اخیستل کېږي، نوې شخړې راپیدا کوي، جنګونه دایمي کېږي او دغسې شخړې په ځینو حالاتو کې له پلار څخه زوی ته تر څو نسلونو پورې انتقال کوي.

ددغه سیستم لېرې اغېزې د قتل تشویقول دي، چې ترورېزم او بې رحمۍ ورسره ملګرې وي. داسې هم دغسې اغېزې ټولنه لړزوي او غېږي یې د هیجان او وېنې له صحنو سره روږدي کوي. دا حال ممکن د افغانستان زېږو قانون ایستونکیو ته معلوم نه شي. خو هغه خطرونه او بې نظمي، چې له هغو څخه پیدا کېږي، حتماً یې ټول خلک حس کوي. نو دا ده چې په هر قوم کې د فعالیت د محدودولو لپاره ځینې اقدامات کېږي. په ځینو ولسونو کې د شخړو فیصله کېدل روغې جوړې او تشویقولو ته پرېښودل کېږي او د قام مشر او نور لویان تل خپل زور پرې اچوي، خو که چېرې دغه وسایل په دې موفق نه شول، چې متجاوز دې ته اړ کړي، چې تاوان ورکړي او یا مظلوم دې ته تشویق کړي، چې هغه وبښي، ټولنه مظلوم ته اجازه ورکوي، چې خپل پور پخپله واخلي. په نورو قومونو او په واقع کې په ډېرو قومونو کې ټولنه تر هغه لا په جدي ډول مداخله کوي او سر زوری دې ته اړ کوي، چې د هغې پرېکړې ته غاړه کېږدي او یا له ولس نه ووځي، خو په ډېرو دغسې فیصلو کې یوازینی هدف دا دی، چې دواړه خواوې سره پخلا شي او د موجودو ناراميو مخه ونیول شي. نه ددې فکر چا ته ورځي، چې وروسته له هغه چې مظلوم قانع شوی دی، ټولنه تاواني شوې وه، یا ټولنه ددې حق لري، چې د عبرت لپاره جزا وټاکي[1]، خو

[1] د کیسې دغه نظر ان په اسلامي شریعت کې هم مراعات کېږي، ځکه چې حضرت محمد صلی الله علیه وسلم د خپلو وطنوالو د فکر او شاید د خپل فکر په مطابق هم د قاتل جزا ان د جزا ورکولو خوښه یا د هغه بښل یې

په څینو حالاتو کې خان یا مرکه خو زیاتره خان (دا په هغو ولسونو کې ډېر رواج لري، چې مشریې قوي وي) نه یواځې متجاوز دې ته اړ کوي، چې د مظلوم رضا حاصله کړي، بلکې په هغه سربېره د دولت لپاره جریمه هم حواله کوي.

قضـــايي جرګې:

ټولې جزيي محاکمې د يوې جرګې په وړاندې عملي کېږي، چې له خانانو، ملکانو، يا مشرانو څخه متشکلې وي او ملايان او ان تر هغو په ښکته درجه کې مجرب او اغېزمن کسان ورسره مرسته کوي. وړې قضيې د کلي د جرګې له خوا يا د ټام د هغو څانګو له خوا حل کېږي، چې دغه قضيې پکې پېښېږي. قضيې د هغوی د اهميت په قرار لوړو مقاماتو ته وړاندې کېږي، چې په تنظيم شويو ولسونو کې تر ټولو جدي قضيې د خان او د خپلونو د لويانو په وړاندې تر محاکمې لاندې نيول کېږي، خو په هغو قومونو کې چې په کمزوري ډول اداره کېږي، هره څانګه په بېل ډول عمل کوي[1]. جرګه په عمومي ډول د محل د مشر له خوا بلله کېږي، خو په ډېرو قومونو کې هر هغه څوک، چې د غريتوب لپاره ور وي، کولای شي چې جرګه راوبولي او په ډېرو قومونو کې په جرګې کې له شاملېدو څخه سرغړول جريمه لري.

څه وخت، چې د جرګې ټول غړي سره غونډ شي، دوی ټول پر سپېرو خاورو کښېني او د جرګې د سر سړی تر يوې لنډې دعا وروسته د پښتنو د پښتو يو بيت وايي، چې مطلب يې دا دی «پېښې ټولې د خدای له خوا وي، خو انسان ته اجازه شته ده چې په هغه کې فکر وکړي» وروسته بيا د دعواګر کيسه اورېدل کېږي او که چېرې د هغه دفاع له هغې سره توپير ولري، شاهدان غوښتل کېږي او ترې پوښتنې کېږي، چې ټول حقايق برسېره شي. که چېرې لکه څنګه چې ډېره عامه ده، متهم په حقايقو اعتراف وکړي، خو د خپل حقانيت لپاره دلايل راوړي. جرګه د موضوع په اړه تحقيق کوي او وروسته د هغې په اړه مناسبه پرېکړه کوي. د هر جرم لپاره ټاکلې جزا شته، يواځې په بر درانيو کې ټاکلې جزا نشته او په دوی کې جزا د جرګې له خوا ټاکل کېږي.

د يوه معين تاوان په مقابل کې د مقتول خپلوانو ته پرې ايښې وي. په داسې حال کې چې ده په عاقلانه ډول د هغه پر جرم د قضاوت حق له هغوی څخه واخيست او قاضي ته يې انتقال کړ.

[1] پښتونولي د مدني حقوقو د انفاذ لپاره په هغه پرنسيب عمل کوي، چې هغه په جزايي فيصلو کې مراعات کېږي. که يو سړی په يوه بل چا دعوا ولري د هغه يواځينی علاج په دې کې دی، چې د خپل پوروړي غوبه، اس يا بل مال ونيسي او تر هغو يې وساتي، چې د دعوا فيصله وشي، خو پښتونولي اوس په مدني قضيو کې تقريباً بالکل ترک شوې ده. چېرته چې قاضي او يا د هغه نايب موجود وي، قضيه هغه ته وړله کېږي، په کوم ځای کې چې د دولت دغه ماموران نه وي دعوا د ملايانو له خوا د محمدي شريعت په اصولو فيصله کېږي.

جزا تــل د عــامو خلکو پــه مـخ کې د ښځینې غونډتي او د پـوره تـسلیم پـه شـکل وي. پـه مهمـو قـضیو کې د مجرم لـه فامیـل څخـه یـو شـمېر ښځې تجونې مظلوم سـړي او د هغه خپلوانو ته په واده ورکول کېږي[1].

څه وخت، چې یـو مجرم دعواګر تـه تـسلیم کـړي او هغـه تـه د بـدل اخیـستلو انتخاب ورکول کېږي، له هغه نه یـوه لویـه ننداره جوړوي، خو پـه دې هر څوک پـوهېږي چې دی بایـد د جرګې لـه هیلې سره موافقـه ولري او تاکـل شـوی تـاوان ومنـي. چې لـه هغـه وروسته دواړه خواوې د معمولي سلام وعلیکم پـه ویلو سره یـو بل تـه تر غاړې وځي او یـوه بل کـره مېلمـه کېږي. پـه ډېرو قـاموسو کې دغـه روغـه د زړه لـه کـومې او پادوامـه وي. که چېرې متهم د پرېکړې له منلو نه غاړه وغړوي، ځینې قومونه دغه موضوع تر اخره رسوي او یـوه اړخیزه Exparte فیصله کوي، خو نور قومونه یا دغه یـاغي سـړی جرګې تـه راکشوي، یـا ملایـان ورتـه استوي او سپکوي یې، یـا یې مالونه چوروي او لـه ولـس څخـه یـې شـړي. همدغـه وضـع لـه هغـه چـا سـره هـم کېـږي، چې هغـه د دوی لـه پرېکړې نـه سر غـړوي او دوی زیـاتره مـدعي تـه ددې واک ورکـوي، چې لـه متهم څخـه ټاکلی تـاوان واخلي. څه وخت، چې تـاوان ټاکـل کېږي، یـا څه وخت چې هغـه د جرګې لـه خوا لـه حد څخـه زیـات ټاکـل کېږي، دوی تـل مظلومې خـوا تـه ددې قناعت ورکـوي، چې د تاوان له نیمایي څخه تېر شي.

زه اول حېـران شـوم، چې رامعلومـه شـوه چې جرګې کلـه کلـه د یـوه متهم د جـرم د معلومولو پـر ځـای زیـاتره پـه هغـو حـالاتو قـضاوت کـوي، چې ولې متهم پـه دغـسې جرم لاس پوري کړی دی. پـه همـدې ډول جرګې زیـاتره د هغـه تـاوان پـه ټـاکلو غـږېږي، چې دی یې بایـد هغې بلې مظلومې خـوا تـه ورکـړي. خـو ورو ورو هغـه دلایـل راښکاره شول، چې د زور چلولو اعمال ولې بنایي کله کله پټ کړل شي.

پښتنولي یـوه کـس تـه ددې حق ورکـوي، چې د هغـو ظلمونو بدل واخلي، چې پـه ده شـوي وي او د پـښتنو نظر دا د ننګ او عزت یـو ټکـی ګڼـوي، چې دی بایـد خپـل دغـه حق تثبیت کـړي. نو پـه دې ډول د پټولو ټولې خوځونې او موجبات لـه نظره غورځول

[1] دا رواج د عادي ونور ځای نیسي. په لویدیځو پښتنو کې د یوه قتل په بدل کې دولس ځواني تجونې ورکول کېږي، چې شپږ یې له خپلو میراثي مالونو او شپږ یې له هغو نه وي په عامه خلکو کې د هرې تجلې برخه شپیته روپۍ (یا اووه پونډه او لس شلنګه) ده، چې نیمایي یې جنس وي. د یوه لاس یوه غوږ یا یوې پزې د غوڅولو په بدل شپږ ښځې ټاکل شوي دي. د یوه غاښ د ایستلو په بدل کې درې ښځې. له وچلي څخه د پورته پرهار په بدل کې یوه ښځه، له وچلي څخه د ښکته پرهار په بدل کې یوه ښځه (دغه په هغه حال کې چې د پرهار جوړېدل یو کال وخت ونیسي) او واړه جرمونه په تسلیم او دغه غوښتلو سره جبران کېږي. په ختیځو پښتنو کې په دغسې معاملو کې د ښځو شمېر لږ دی. خو د پیسو مقدار زیات وي. په دوی کې په عمومي ډول تاوان لږ وي. د ښځو په بدل د پیسو مقدار ټاکل دي او هغه کس، چې دغسې تاوان ورته ور کول کېږي، ممکن پخپله خوښه یې واخلي.

کېږي. خو په هغه حال کې چې يوه خوا دومره معقوله وي، چې په خپلې ملامتۍ اعتراف وکړي او له بلې خوا ددې لپاره، چې د هغه عزت ثابت شي، شهرت ورکول ورته لازمي وي. ددغې موضوع په اړه د پښتنو نظريات د تن په تن د جنګ د رواج په اړه زموږ (انګليسانو) د ملت د هغو د ذهنيتونو مثال کېدای شي، چې هغه يواځې د انفرادي انتقام يو سخاوتمندانه او ښه تنظيم شوی طرز دی.

په عمومي ډول دغه قضايي جرګې ښې ګټورې مؤسسې دي او په ډېرو حالاتو کې د زغم وړ اقاقي توب مراعات کوي، که څه هم چې د ملګرتوب او دښمنۍ نفوذ پکې ليدل کېږي او ممکن کله کله واسطه او ان بډې پکې تاثير ولري. طبيعي ده، چې يو څوک به داسې وګڼي، چې د دوی بحثونه بې نظمه او له شور و زوږ نه ډک وي. خو ما ته معلومه شوه، چې حال زياتره دغسې نه دی او په ځينو قومونو کې جرګې ښې منظمې او باوقاره وي او يو راز هغسې ابتدايي بلاغت پکې ليدل کېږي، چې د دوی د وطنوالو ښه اېسي.

جرګې په ځينو حالاتو کې د خان د زيات قدرت له لامله بې لزومه کېږي او په نورو حالاتو کې د خلکو د قانون د نه مراعاتولو په سبب بالکل هيڅ شي. سره له دې هم څه وخت، چې يو ډېر زورور خان مجبور شي، د يوه قوي متهم موضوع فيصله وکړي، د جرګې بلل ښه بولي. دې په درانيو قومونو کې چې مشر يې د پاچا په صلاحيت عمل کوي او د هغه د قوت ملاتړ ورسره وي، هم دا غوره او اسانه ګڼي، چې د يوې جرګې په سلا او مشوره کار وکړي. دغه ورووستی حال په ټولو موضوعاتو او همداراز د جرمونو د محاکمې په اړه په غور کولو کې تطبيقېږي، خو په کومو ځايونو کې چې جرګې پوره رواج هم لري، ټول جرمونه د فيصلې لپاره ورته نه محول کېږي. يوې جرګې ته شکايت وړل تل د ضعف يو ښکاره اعتراف بلل کېږي او په نتيجه کې له هغې څخه، چې خپل حق په زور حاصل کړل شي، لږ د عزت وړ وي. نو په يوه ولس کې د مقام والا سړی او قوي کسان (يانې هغه څوک چې ډېر خپلوان لري) تل دې ته تيار نه دي، چې له خپلې سپکاوي څخه تېر شي او له پخلا کېدو سره موافقه وکړي. خو په هغه حال کې چې کړه په دواړو خواوو کې سره برابر شوي وي. دا موضوع تر هغه ځايه پورې تعقيبېږي، چې مظلومه خوا د پخلا کېدو لپاره حاضره نه وي. که څه هم چې موضوع د پخپله جرګې ته وړاندې کړې دي. په ډېرو قومونو کې جرګه تر هغو مداخله نه کوي، چې شکايت ورته نه وي شوی او په ځينو قومونو کې تر هغو چې دواړه خواوې په دې راضي شي، چې فيصله يې وشي. خو په نورو قومونو کې کله چې محلي مشر له يوه جدي جرم نه تېر شي، جرګه رابولي او دواړه خواوې ورته حاضر وي.

په جدي موضوعاتو کې لکه د قتل تورن له ملک نه فرار کوي، خو که دی دې ته تیار نه وي، چې خپل قوم پرېږدي، په هغه خطر پوره خبر دی، چې په قوم کې له پاتې کېدو څخه پیدا کېږي او فیصله یې دا وي، چې خان تسلیم کړي او له هغه کس نه چې ده پرې ظلم کړی وي، بښنه وغواړي. په دغه حال کې دی د کوم مخور کور ته په ننواتې ځي او له هغه څخه د شفاعت هیله کوي او بښنه یې غواړي. د پښتنو د رواج له مخې ننواتي کوونکی یوازې کله کله شړل کېږي او د هغه چا په کور کې چې دی ننوتی وي، خان مجبور وینې، چې موافقه وکړي. دی د عزت ځینې نور کسان یو څو ملایان او سیدان غونډوي او ټول له تورن سره په ګډه د مظلوم کور ته ځي. اوس نو دا ټول کسان ننواتې کوونکي شمېرل کېږي او څرګنده چې د دوی تردید نه کېږي، که مظلوم سړی دې ته حاضر نه وي، چې روغه وکړي. پخوا له دې چې دوی د هغه کور ته ورسېږي. هغه یا له خپل کور څخه وځي او یا ځان پټوي. کله چې دی مونده شي. مجرم په کفن کې ورته ځان ښکاره کوي او یوه برېنډه توره خپل دښمن ته ورکوي او ورته وایي، چې ژوند مې ستا په لاس کې دی. په عین حال کې ورسره سپین ږیري او ملایان د التماس حالت غوره کوي او د هغه لپاره د بښنې غوښتنه کوي. پایله دا شي چې هغه مظلوم سړی تورن بښي او تاوان مني.

دغه پورتنی بیان ددغسې یوه قومي ولس په اړه دی، چې یوازې له خپلو قومي عناصرو څخه متشکل وي یانې ګډ قوم نه وي، خو که څه هم دا د جامعې د هر عام شکل دی هغه له استثناآتو او اختلافاتو خالي نه دي. د یوه قوم دوه خېلونه ممکن په هغه یوه کلي کې واوسېږي او په دغه حال کې که څه هم هر خېل یې ځانله یو مشر لري، دوی په ګډه سره جرګې کوي او کټ مټ هسې کوي، چې ګواکې دوی یو خېل اوسي.

رسمونه او رواجونه

کله چې یو خېل خپل ولس پرېږدي، ممکن په بل خېل کې ومنل شي. دا د پښتنو د مېلمه پالنې د قوانینو یوه برخه ده، چې په دغسې حالاتو کې بهرنیو ته خاصه پاملرنه کېږي. دوی هغو قومونو ته، چې ورسره یوځا کېږي، ځمکې ورکوي، د هغوی مشر ته په رسمي جرګه کې ښه مقام ورکول کېږي او د هغه قوم د خېلو په داخلي چارو کې آزادي ساتي او د هغه ولس له افرادو سره، چې دوی ورسره اوسي، برابر موقف لري. دوی د هغو د عین قوانینو تابع او له عین امتیازاتو نه برخمن وي او که کوم ولس کې، چې منل شوي وي، د هغه په جنګونو او اتحادیو کې داخلېږي. دوی که څه هم د هغه قوم نوم ساتي چې دوی پکې پیدا شوي دي، خو د یوه وخت لپاره خپل ټول سیاست هغو سره شلوي. سره له دې هم کله کله دوی خپل اصل ولس

ته مراجعه کوي او که ددغو ولسونو ترمنځ جنګ پېښ شي. له دوی نه دا نه غوښتل کېږي، چې دوی د یوه یا د بل پلوي وکړي. په لویدیځو پښتنو کې حال دغسې دی، خو په ختیځو پښتنو کې دوی ځان مجبوره کوي، چې له هغه ولس سره مرسته وکړي، چې بې اختیار کړي وي. دغسې خپلونه چې په نورو ولسو کې یې ژوند اختیار کړی وي، په شمېر کې له ولس نه ډېر کم دي.

هغه افراد، چې له خپل قوم نه بېزاره کېږي او هغه بې له دې، چې خپلې ځمکې خرڅې کړي، پرېږدي، په ډېرو حالاتو کې په هغو ولسونو کې منل کېږي له کوم سره، چې دوی غواړي ژوند وکړي. دوی ته ځمکې ورکولې کېږي، خو هغه کسان چې خپلې ځمکې خرڅوي او له غریبۍ نه خپل قوم پرېږدي، د همسایه وو په قطار کې راځي، چې اوس به یې بیان وشي.

همسایه

په هر ولس کې ډېر داسې کسان ژوند کوي، چې په اصل کې پښتانه دي، خو دوی همسایه ګان دي. دوی په جرګه کې ځای نه لري، خو هغه خپل چې دوی پکې اوسېږي او هغه کسان، چې دوی ورپورې تړلي دي او ددوی د ګټهور ځار کوي.

د هر چا لپاره دا د پت سوال دی، چې د خپلو همسایه ګانو محافظه وکړي او په نتیجه کې د دوی دریغ د ولس تر اصلي غړیو ځخه لږ څه ښکته دی.[1]

هغه پښتانه چې له غریبۍ ځخه خپل ولس پرېږدي او په یوه بل ولس کې ژوند غوره کوي، د همسایه وو په حیث ورسره سلوک کېږي، خو له خپلو غړیو نه له دوی سره ډېر ښه سلوک کېږي. د ګنداپوریو په قوم کې د همسایه ګانو، بلوچانو او نورو قومونو شمېر د ګنداپوریو له قوم ځخه ډېر زیاتی کوي او زما په خیال، چې دوی د هغه قوم نوم په ځان پړدي او ټول امتیازات یې د ځان کوي او دغه قوم ته له هغه دې لامله پېغورونه ورکول کېږي. په عمومي ډول د همسایه ګانو شمېر د ولس شمېر نه ډېر لږ وي او په ځینو قومونو کې همسایه ګان له لویو لارو ځخه لیرې یواځې کله کله لیدل کېږي. همسایه ګان په عمومي ډول ځمکه نه لري، ددغسې کامنولتو یوه مجموعه لکه ځنګه چې یې ما بیان وکړ، د پښتنو ملت تشکیلوي او په عمومي ډول یا تړدې په کلي ډول د یوه مشترک واکمن د لوړ قدرت په لرلو سره یو دولت ترېنه جوړېږي.

---

[1] په درانیو کې، چې زه د یو څو جنګونو په اړه خبر یم، یو یې هم هغه جنګ دی چې یوه همسایه ته د ضرر رسولو ځخه پیدا شوی و. د یوه نورزي مشر هندو همسایه د یوه بل مشر کلي ته تللی و، د بېرته راتلو په وخت کې د یوه درېیم سړي له خوا په دې پلمه ونیول شو، چې دده په مشر باندې یې پور و. هغه دواړه مشران سره یو شول او په هغه یې حمله وکړه، چې همسایه یې نیولی و. مړي وشول او دا لازمه شوه، چې د کندهار نایب دغه موضوع فیصله کړي.

د پاچا قانوني واک

پاچا د دراني قوم یو طبیعي مشر دی او دغه قوم په ټول ملت کې تر ټولو زړور، په شمېر کې تر نورو ډېر او تر نورو ښه مهذب دی. خو نورو قومونو د پاچا صلاحیت د هغو علتونو په اثر منلی دی، چې اوس به یې شرحه وشي.

پاچا د دغه صلاحیت له مخې په ټول ملک باندې عمومي نظارت لري او د ټولو د دفاع په غرض په هر قوم باندې د لښکرو یا پیسو یا د دواړو د ټاکلو اندازو تحصیل کوي. خو ټول ملت کله کله په یوه روح سره تحریک کېږي او د یو ولس د عمومي ګټې پرخلاف دغه پاملرنه تر زیاتې اندازې د خپلو ګټو په لور جلبوي. د ښارونو شاوخوا ځینې هوارې سیمې، د افغانستان زیاتره برخې، چې یواځې تاجکان پکې اوسي او د دولت ټول باندیني ولایتونه پوره د پاچا تر واک لاندې دي. پاچا په دې ډول کولی شي له قومونو څخه په مستقل ډول عایدات ولري او بې د هغوی له مرستې نه پوځ وساتي. ددغو حالاتو په نتیجه کې ده، چې د پاچا او د ملت د منافعو ترمنځ یو څه توپیر شته او تر هغه زیات د هغه د حقوقي واکونو په اړه د نظریو اختلاف لیدل کېږي.

د پاچا درباریان او ملایان ټول په دې ټینګ دي، چې پاچا د ټولو هغو واکونو څښتن دی، چې د اسیا یو واکمن یې لري، په داسې حال کې چې د قومونو خلک دی د ډېرو محدودو امتیازاتو واکمن ګڼي. دغه اختلاف د پاچايي صلاحیت په واقعي تطبیق کې ښاپسته اختلاف تولیدوي.

د حکومت شکلونه

د دراني قوم حکومت په پاچا ولاړ دی. که څه هم چې په عمومي ډول دی ان دلته هم مجبور دی، د خپلونو د مشرانو د نظریو مراعات وکړي. دی د هوارو سیمو قامونو او لویو ښارونو ته نږدې قومونو په داخلي اداره کې هم مداخله کوي، خو دی بې له دېنه چې تر هغو څخه زیات د دوی په دننیو چارو کې ګوتې ووهي، په دې قناعت کوي، چې د پوځ د مېړو ونډه، ترې واخلي او له نورو څخه پیسې حصول کړي. البته کله چې عامه امنیت په خطر کې وي، دده ګوښتنې ډېرېږي.

یو یا دوه قومونه دده، له حکومت څخه مستقل دي، دلته نه ښايي د شاهي حکومت په اړه اوږد بحث وشي. خو د پاچايي په اړه به چې د هغه په اړه پوره معلومات شته، یو لنډ بحث وشي، چې د لوستونکي لپاره راتلونکي موضوعات داسې روښانه وي، چې د هغو په اړه پخپله ښه قضاوت وکولی شي.

ما ته داسې ښکاري، چې د ولسونو د جمهوري ډوله حکومت نه پرته د پښتنو د ملک حال په پخوانیو زمانو کې د سکاټلېنډ له حال سره ښه ورته دی. په دواړو

دولتونو کې په ښارونو او ښارو ته نږدې سیمو باندې د پاچا مستقیم قدرت، د نږدې خپلونو بې ثباته اطاعت او د لیرې قامونو استقلال. له دربار سره د ډېرو نږدې اشرافو ډله او قدرت او له پاچایي سره د ټولو سترو خانانو نږدې اړیکې یو له بل سره دومره ډېرې ورته دي، چې د دراني حکومت د خصوصیت د پوهېدلو لپاره به د دغې مشابهت په نظر کې نیول ښه مرسته وکړي.

د دغې سیستم عیبونه ښه واضح دي او کله چې موږ په تفصیل سره هغه انارشي او بې نظمي، چې ډېر ځله د قومونو د جمهوري ډوله حکومت نتیجه وي، په نظر کې ونیسو، موږ ممکن هغه سعادت چې له هغه نه پیدا کېږي، لږ وګڼو او داسې فرض کړو، چې دغه ملک به له ښه انتظام او آرامۍ ځخه، چې د مطلقه پاچایي محصول دی، ډېره ګټه واخلي، که څه هم دغه پاچایي ان د اساسي اصولو په اساس ولاړه وي، خو څومره چې ما د پښتنو د رښتیني حال په اړه معلومات ترلاسه کړي دي، تر هغې اندازې زه په دې عقیده ټینګ شوی یم، چې دغې یوه فرضیه غلطه ده.

د قومونو د داخلي حکومت ښېګنې

موږ ممکن په ډېرې اسانۍ سره د یوه لیرې پاچا د مامورانو ازاروونکې مداخلې د نشتوالي، د ښېګنو او داسې هم د هغه فساد او ظلم نشتوالي ښه قدر وکړو، چې په اسیا کې له دغې مداخلې ځخه تل راولاړېږي. موږ هېڅکله باید د ګډوډۍ او خطرونو په منځ کې چې زموږ پاملرنه به ارومرو ځانته راوګرځوي، د خپل اساسي قانون په اړه د پښتنو تایید او ملاتړ له نظره ونه غورځوو او داسې هم موږ ته باید د دوی کسب او علاقه، د ازادۍ حس او د ځان مهم بلل، چې له یوه ملي حکومت ځخه پیدا کېږي، که څه هم دغې حکومت په ابتدایي ډول جوړ شوی وي او د دوی زړورتوب، ذکاوت او د سجیې لوړوالی، چې دغې شغلونه او دغې آزادي یې ارومرو تحریک وي، له نظره ته غورځوو[1].

[1] پښتانه بخپله د خپلو موسسو په ازاد روح غوړېږي. هغه پښتانه، چې په لږ ه اندازه تر پاچایي واک لاندې ژوند کوي، د خپلې آزادۍ په اړه غره دي. هغه پښتانه چې د پاچا تر حکم لاندې دي (که څه هم دوی هغسې تر ظلم لاندې نه دي لکه د شرق نور هېوادونه چې دي) دغسې ازادي ستايي او په دې خوښ دي، چې تقلید یې وکړي. دوی ټول زیار باسي، چې په دې عقیده اوسي چې ((ټول پښتانه سره برابر دي)). که څه هم حال دغسې نه دی او هېڅکله نه و، سره له دې هم له دې نه د دوی هیلې او نظریې ځرګندېږي. ما یو وخت د میاخیلو د قوم یوه ډېر ذکي بوډا ته د یوه قومي پاچا تر حکم لاندې د یوه آرام او مصئون ژوند ښېګنې د دوی ددغه ولسي سیستم د ګډوډۍ، خطرونو او قتلونو په ځای وریادې کړې. هغه بوډای په ډېرې ګرمۍ سره ځواب راکړ او د مطلق قدرت په ضد یې په لوړ اواز سره وویل چې:((موږ په بې اتفاقۍ راضي یو، موږ له خطرونو سره راضي یو، موږ په وینو تویولو راضي یو، خو موږ به هېڅکله په یوه بادار راضي نه شو.))

یوه بله ښه فایده، چې د پښتنو له اوسني سیستم څخه پیدا ده، دا ده چې که څه هم په دغه سیستم کې لږ څه بې نظمي ګڼاې شته، هغه د عمومي انقلابونو او مصیبتونو په مقابل کې چې د اسیا په مطلقو هېوادونو کې په کثرت سره موندل کېږي، د یو موثره مصونیت ضمانت کوي. په فارس یا هندوستان کې د یو ظالم پاچا تاثیرات د هغه د ملک په هرې برخې کې احساس کېږي او هغه داخلي جنګونه، چې د یو پاچا تر مړینې وروسته پېښېږي، هغه ملک ارومرو له مصیبت او بې نظمۍ سره مخامخ کوي. د ملک یوه برخه اوسېدونکي د جنګي لښکرو له بې رحمۍ او بې قیده اعمالو د مصیبت سره مخامخ کېږي او نور اوسېدونکي نېږدې هغه اندازه له هغې ګډوډۍ څخه ضرر وینې، چې د حکومت له ړنګېدو نه، چې تر هغو پورې یې عمومي امنیت ساته، پیدا کېږي. نتیجه دا شي، چې یو ظالم حکمران یا د تخت په سر جګړه، مملکت د ضعف او انحطاط په لور بیایي او پخوا له دې، چې د دغه حال پوره جبران وشي، د یوه بل ورته مصیبت په بیا پېښېدو سره د بهبود او سمون مخه نیول کېږي.

دغه ضعف برخلاف په افغانستان کې د قومونو داخلي حکومت د خپل هدف لپاره داسې ښه تضمینونه لري، چې د پاچاهي حکومت هغه نهایي بې نظمي ګڼاې هم نه شي کولای. د قومونو د حکومت دخپل کارو له طرز نه واورې یا د خلکو ژوند ګډوډ کړي. یو شمېر ښه منظم شوي او د لوړې روحیې جمهوریتونه ددې لپاره تیار دي، چې د کوم مستبد واکمن په مقابل کې له خپل زېږ ملک نه دفاع وکړي او په یوه داخلي جنګ کې د یوې خوا د کمزورو کوښښونو په مقابل کې ودرېږي. په دې اساس که موږ ددغو دوو ملکونو حال سره پرتله کړو، موږ به دا کشف کړو، چې په فارس کې د شلو کلو تر ارامۍ وروسته وضع مخ په خوړې ده. په داسې حال کې، چې د افغانستان وضعه په مترقي ډول خپل بهبود ته، چې د دولسو کالونو د داخلي جنګ په موده کې یې ساتلې وه، دوام ورکوي. په دغه ملک کې نوي کارېزونه تل جوړېږي او شاړې ځمکې تر اوبو لاندې کېږي. که په واقع کې هغه ته او لویو لارو ته نېږدې ښارونه او سیمې مخ په خوړې دي، ددې علت ښکاره دی او هغه دا دی، چې هغه د تخت د مدعیانو د قدرت او د دوی د لښکرو د چور په مخ خلاص دي. خو ان که موږ دا ومنو، چې د پښتون موسسات د اسیایي ملکو د لاقوي حکومتونو د موسساتو په نسبت ضعیف دي، موږ مجبور یو په دې اقرار وکړو، چې هغه مواد او اجزاء چې دوی یې د یوه عقلاني قانون په جوړولو کې په کاروي، د هغو نورو تر عناصرو او اجزاو ډېر بهتر دي. هغه نور ملتونه نظر له ښه حکومت نه له بد سره ډېر روږدي شوي دي. دوی ټول دې ته مجبور کېدلی شي چې خپلې ټولې قواوې په هغومره وخت کې،

چې د دوی د سیمو دلاندې کولو لپاره لازمې دي، د یوه مستبد ملاتړ لپاره راټولې کړي. ممکن دا کار پېړۍ پېړۍ ونیسي، چې د هندوستان یا د چین غلامانو ته په حکومت کولو کې برخه ورکړه شي. خو که په پښتنو کې داسې یو پاچا راولاړ شي، چې د خپل رعیت په متحد کولو کې کافي تبوغ وښیي. دی به لزوماً د یوه ښه حکومت په تنظیمولو باندې اتکا وکړي. داسې چې له هغه ته به د یواځیني وسیلې په حیث د خپل مقصد او طرح د ترسره کولو لپاره کار واخلي. یو عادي پاچا ممکن د زور له لارې د قومونو د لاندې کولو لپاره هاند وکړي. خو یوه پښتون پاچا (احمد شاه) دغه راز لا دمخه کشف کړو، چې د ټولو ګاونډیو ملکونو د لاندې کولو لپاره دومره قوت ته اړه نه شته لکه هومره چې دده د خپلو وطنوالو د مطیع کولو لپاره ضروري دی.

د پښتنو د حکومت د ښه والي په منظور

په دې ډول یو پاچا لکه هغه، چې ما په نظر کې نیولی دی، خان مجبور وینې لکه اوسنی پاچا چې خان مجبور وینې[1] خپل کړه د خانانو له اعمالو سره متوافق کړي او ددغه ضرورت احساس وکړي، چې د ټولو منافع په نظر کې ولري. دا ټول به دوی دې ته راوبولي، چې خپل ټول بحثونه یوې عمومي جرګې ته وړاندې کړي. دغسې یو ترتیب به د دوی د داخلي حکومت په ذوق برابر او له هغه رواج سره موافق وي، چې پاچایي اوس له درانیو سردارانو سره د هغه مراعات کوي. داسې هم ددغه ترتیب له مخې به د اشرافو یوه شورا، چې هم به له خلکو او هم بهٔ له پاچا سره که څه هم ډېر نېږدې له پاچا سره، تړلې وي، جوړه شي. په ډېرو ولسونو کې خانان د ملکانو له مشورې پرته، چې هغوی مجبور دي په خپل وار د خپلو خېلونو رضا حاصله کړي، نه مالیات حواله کوي او نه په عمومي کارونو لاس پورې کوي. پاچا ممکن زیار وباسي، چې خانان پیاوړي کړي او د هغوی له لارې له ناراضه خلکو څخه د ضرورت وړ څیزونه او عسکر ترلاسه کړي، خو تر هغو چې دی نظر دې ته چې پاچایانو تراوسه په لاس کې لرل، له زیاتو وسایلو نه کار وانخلي. دده کوښښ به ممکن چندان نتیجه ورنه کړي او که چېرې دی عمومي او حقیقي مرستې ته د امید سترګې ولري، هغه باید حتماً د موجود سیستم په چوکاټ کې دننه او د ملت په راضي کولو سره حاصله شي. په دې ډول له خانانو څخه به غوښتل کېږي لکه چې هم دا اوس هم غوښتل کېږي، چې خپل قومونه تشریق کړي، چې له عمومي عوایدو سره مرسته وکړي. دوی به د خلکو ناپوهي ددغه ملي ضرورت لپاره یوه مانع وګڼي، چې هغه څه چې اوس یې حکومت ته ورکوي، په هغه کې زیاتی ومني. په یقین سره دا به یو

[1] د شاه شجاع په وخت کې د درانیو مشرانو له مشورې نه غیر په هیڅ کار لاس نه پورې کېده.

غیر طبیعي مصلحت نه وي، چې قومونه په دې راضي شي، چې له خپلو ډېرو عاقلو ملکانو څخه یو یا دوه د نماېندګانو په حیث دربار ته واستوي، چې هلته د اجتماعي چارو حقیقي حال معلوم کړي، په دې ډول به یو جرګه جوړه شي، چې هر غړی به یې د خپلو موکلینو سره ډېر ټېنګ ارتباط ولري او دی به د هغوی له خوا د دوی د طبیعي او موروثي مشر په حیث ګڼل کېږي. دوی به د دغسې خلکو نماینده ګي کوي، چې هغوی به خپلو مشرانو ته په درنه سترګه ګوري او په دې به ښه عادي شوي وي، چې بحث وکړي او هغه اقدامات رد یا تایید کړي، چې د دوی مشران یې پیشنهاد کوي. د قومونو له ملېشا نه به یو داسې لښکر جوړوي، چې د باندني تېري کوونکي په مقابل کې به نه ماتې خوړونکی وي. په داسې حال کې چې پاچا به داسې قوه ونه لري، چې د خپل رعیت د عمومي اتحاد په مقابل کې یوه شیبه هم ټینګار وکولای شي.

یو ډېر جزیي تغییر، چې راوړل کېږي هغه به هم په ګډه د جرګو او قاضیانو له خوا وي او قاضیان به، چې د پاچا له خوا ټاکل کېږي، د قضایي چارو د اجراء لپاره ډېر ښه مناسب وي. هغه حکومت چې په دې ډول منځ ته راځي د داسې یو حکومت په شان به وي، چې د ملت د سعادت او لوړولو لپاره به داسې ښه مناسب وي، چې څنګه یې فکر کېږي.

دا ور هغه خوښوونکي خیالات، چې موږ د هغو موادو په کتنه سره بیان کړل، چې د پښتنو حکومت ترېنه جوړ دی، خو یو لږ سوچ به موږ په دې قانع کړي، چې ګومان نه کېږي دغسې خیالات عملي شي. د ګاونډیو مطلقو نظامونو مثال او هغه نظریات، چې د کابل دربار لا دمخه ترېنه اخیستي دي، ددې هیلې د ترسره کېدو پوره مانع ګرځي، چې پاچا دې دغسې طرح عملي کړي. نن داسې دلیل هم موجود دی، چې د هغه په رڼا کې ویل کېدای شي هغه ټولنې، چې د پښتون ملت پرې تقسیم دی، دننه په ځان کې د دفع او بې اتفاقۍ اصل نغښتی لري. دا اصل له حد نه ډېر قوي دی او غلبه پرې نه شي کېدلی. خو ددغسې قوت په استعمال سره، چې په داسې حال کې، چې هغه ټولې یې په یو واحد ځان کې سره متحدې کړي، د هرې برخې خصوصیتونه به دړې وړې کړي او له منځه به یې یوسي[1].

[1] د هندوستان په کلیوالي حکومت کې داسې نښې نښانې شته، چې د پښتنو د ولسونو له موجود سیستم سره ورته والی لري. د هندوستان د کلیوالي حکومت هغه بقایا، چې د اوږدې دورې له فشار سره سره پاتې دي، تراوسه هم د حکومت له بې نظمیو څخه د خلاصون لپاره لاره هواروي او ددغسې یوه مشکل د حل لپاره لاره برابروي، چې په مرکزي هندوستان کې باید حتماً ټول سیاحان ورسره مخامخ وي او هغه ددغه ملک د ځینو برخو غورځېدونکی حال دی، چې معلومېږي ټول حکومت له هغه څخه پوه کوي.

دریم څپرکی

ودونه، د ښځو حال، جنازې او نور...

پښتانه خپلې ښځې په بیه اخلي، اسلامي شریعت دغه رواج پېژندلی دی[1] او د اسیا په زیاترو برخو کې هم دغه رواج جاري دی ان په هغو ملکونو لکه چین کې هم چېرته، چې اسلام نه شته دی[2]. په پښتنو کې د ښځې بیه د زوم د حالاتو په تناسب فرق کوي. ددغه رواج تاثیر دا دی، چې ښځې که څه هم په عمومي ډول له هغو سره ښه سلوک کېږي، تر یوه حده پورې د ملکیت په حیث ګڼل کېږي. یو مېړه کولی شي خپله ښځه بې له دې چې کوم دلیل ورته وښاېي، طلاقه کړي. خو ښځه خپل مېړه ته طلاق ورکولی نه شي. هغه حق لري د قوي دلیلونو له مخې د قاضي په مخ کې د خپل طلاق غوښتنه وکړي. خو دا کار په واقع کې کله کله پېښېږي. که مېړه مړ شي او ښځه یې پاتې شي او هغه بیا بل مېړه وکړي، د مېړه خپلوان یې هغه پیسې بېرته اخلي، چې په هغې ورکړل شوې دي. لکه څنګه چې د ورور کونډه وکړي، د هغې کونډې د لېوره لپاره دا یو لوی سپکاوی دی، چې د هغه له رضا نه غیر یو بل څوک له هغې سره واده وکړي. سره له دې هم کونډه په دې نه مجبوره کېږي، چې د خپل میل په خلاف بیا واده وکړي او که هغه واده ولري، دا ښه ګڼل کېږي، چې سر ورته سپین کړي.

د پښتنو په ټول ملک کې معمولاً د ښځې لپاره د واده عمر څوارلس، پنځلس یا شپاړس او د نارینه لپاره اتلس او شل دی. هغه نارینه، چې د ښځو د ولور ورکولو وسه نه لري، تر څلور ویشتو کالو پورې جره پاتې کېږي او پېغلې کله کله تر پنځه ویشتو کلو پورې په کور کې ناستې وي. له بلې خوا شتمن کسان کله کله د بلوغ د

---

[1] داسې ښکاري، چې مولف مهر او ولور سره یو ګڼلي او په دې فکر دی، چې ولور هم شرعي دی. په داسې حال کې، چې ولور د پښتنو د عرف محصول دی او شریعت یې نه مني. ژباړن.

[2] ددغه کتاب د تالیف په وخت کې په چین کې اسلام موجود و، اوس هم موجود دی. ژباړن.

سن ته د مخه واده کوي. د ښار خلک هم د وخته واده کوي او شرقي پښتانه د پېنځلس کلنو هلکانو لپاره دولس کلنې نجونې ودوي او ان کله کله چې په وسه کې یې وي، تر هغو د مخه هم ورته واده کوي. لویدیځ پښتانه هلکانو ته تر هغو، چې پخې ځواني ته نه وي رسېدلي او پېره یې نه وي رسېدلې، واده نه کوي. په غلزیو کې د واده سن تر هغو هم وروسته دی. د هېواد په ټولو برخو کې هغه سن چې په هغه کې هر هر فرد واده کوي، دده په هغه استعداد پورې اړه لري، چې د ولور پیسې ورکړي شي او د کورني ژوند تامین کړي. په عمومي ډول نارینه په خپل قوم کې دننه واده کوي. خو پښتانه زیاتره تاجکې او ان فارسي وانې ښځې کوي. دغسې ودونو ته په هیڅ ډول په بد نظر نه کتل کېږي، خو څنګه چې لور ورکول د تحقیر علامه ګڼل کېږي. د لوړ مقام خاوندان او ټول درانیان نه غواړي خپلې لوڼې د کوم بل قوم نارینه وو ته په واده ورکړي.

په ښارونو کې نارینه د نجونو د لیدلو موقع نه لري او جوړه کول په عمومي ډول د مصلحتونو په اساس بنا وي. کوم وخت، چې یو نارینه د کومې خاصې نجلۍ په فکر شي یا یوه ښځینه خپلوانه یا کوم ګاونډی د هغې کور ته استوي، چې هغه ورشي او د هغې په اړه ورته معلومات ورکړي. که دی په دغو معلوماتو خوښ شو، هغه ربیاره ښځه د نجونې د مور خوښه معلوموي او دوی معلوموي، چې د هغې کورنۍ څښتې کولو ته متمایله ده که د هغې د کورنۍ خوښه وه، هغه ربیاره په واضحو الفاظو سره خپل پېشنهاد کوي او د یوه ښکاره پېشنهاد لپاره ورځ ټاکي. په هغه ورځ د هلک پلار له یوې ډلې نارینه وو خپلوانو سره د نجلۍ د پلار کور ته ځي. په داسې حال کې چې د ښځو یوه ورته ډله د نجلۍ مور کره ځي او پېشنهاد وړاندې کوي. خواستګار یوه ګړته، یو شال یا څه نور سوغاتونه خپل اینده نجلۍ ته وراستوي او د هغه پلار د نجونې له پلار څخه هیله کوي، چې د هغه زوی د نوکر په حیث ومني. د نجونې پلار په مبارک دې وي، سره ځواب وایي. وروسته شیریني ګانې راوړل کېږي او بیا د درنې دعا او یا د قرآن شریف له څو آیتونو لوستلو او نوې جوړې ته د خیر تر دعا وروسته دواړه خواوې په شیرینۍ خوړلو پیل کوي. د نجلۍ پلار هلک ته یو څه سوغات ورکوي او تر هغه وروسته هلک او نجلۍ یو بل ته په نامه شوي بلل کېږي. پخوا له دې، چې واده وشي، ښایسته وخت تېرېږي. د دغه وخت په اوږدو کې د نجلۍ خپلوان د جهیز په جوړولو لګیا وي، چې هغه په عمومي ډول د کور یو څه سامان، قالینې، لوښي، اوسپنیز او برنجي ساماتونه او ګاڼې وي زوم په عین حال کې د خپلې ښځې د ولور په پیدا کولو کې وي، چې هغه تل د هغه تر وسې لوړ وي، داسې هم دی د یوه کور د برابرولو لپاره او هر هغه څه تهیه کولو

لپاره، چې د یوې کورنۍ د جوړولو لپاره ضروري دي، اقدام کوي. که زوم غریب اوسي د دغو څیزونو برابرول، یو کال یا دوه کاله نیسي. خو که شتمن وي، دغه موده له دوه دریو میاشتو څخه نه اوړي. د پښتنو د واده مراسم د فارس د خلکو له مراسمو سره دومره ورته دي، چې دلته یې یوازې یو لنډ بیان کفایت کوي[1].

د واده وثیقه د قاضي له خوا لیکل کېږي او د ښځې او نارینه له خوا ورسره موافقه کېږي. د دوی د خپلوانو رضا په دغه وثیقې کې شرط نه وي. د قرارداد شرایط د ښځې لپاره د طلاق او یا د هغې د مېړه د مرګ په صورت کې ترتیبات برابروي، دواړه خواوې او دغه راز قاضي او دده صلاحیت لرونکي شاهدان پرې امضا کوي. له هغه وروسته ډېر زر ناوې او زوم لاسونه او پښې په هغو تکرېزو سره سرې کوي. چې په ټولو آسیایي ملکونو کې ښځې او ځوان هلکان یې د ښاپسته کېدو لپاره په کاروي. په راتلونکي مازیګر کې ناوې د خپل آینده مېړه کور ته په ورا سره وړل کېږي. یوه ډله سازنده ګان او نڅا کوونکي او د دواړو خواوو خپل خپلوان، ګاونډیان او کلیوالان ورسره ملګري وي. دوی په آسونو سواره په خلکو کې دمخه درومي، د ټوپکو ډزې کوي او توري سره شرنګوي. څه وخت چې ناوې کور ته ورسېږي، خپل مېړه ته ورسپارل کېږي او ټولو ګډون کوونکیو ته ډوډۍ ورکول کېږي. د هېواد په اطراف کې واده هم په همدغه ډول سره وي، خو څنګه چې ښځې په اطرافو کې پټې نه وي او د ښځو او نارینه وو ترمنځ په ناسته ولاړه باندې قیود لږ دي د هلک او نجلۍ جوړه کېدل د دوی د میلان په وجه وي او د ټولو مخکنیو مذاکرو لپاره ضرورت نه پیدا کېږي. ان یو زوړ مثین کولی شي چې خپله مینه بې د هغې د مور پلار له رضا نه ترلاسه کړي. داسې چې په یوې مناسبې موقع کې یا د هغې د ویښتو نه یو څه پریکړي یا د هغې پوړنۍ پټ کړي او یا په هغې پوړنۍ وغورځوي او هغه په خپل نامه شوې ښځه اعلان کړي. دغه کارونه چې باید د نجلۍ په رضا سره شوي وي، هر بل خواستګار له دې نه منع کوي، چې د هغې خواستګاري وکړي او پلار او مور یې دې ته تشویقوي، چې خپله لور د هغې اعلان شوي مثین ته په نامه کړي، خو څنګه چې دغه کارونه مثین د ولور له ادا کولو څخه ژغورلی نه شي او څنګه چې هغه ممکن د هغې د خپلوانو له خوا سپکاوی وګڼل شي، تل له هغو څخه کار نه اخیستل کېږي او څه وخت، چې د مور او پلار راضي کول ممکن نه شي، ډېره عامه لاره چاره دا شي، چې هلک له نجلۍ سره وتښتي. دا کار د نجلۍ کورنۍ ډېره پاروي او هغه د خپل یوه غړي قتل په حیث ګڼي او په ډېر جدیت سره د نجلۍ په پیدا کولو پسې کېږي، خو د هغې پیدا کول اسان نه وي، ځکه چې هلک او نجلۍ

---

[1] د تفصیل لپاره وګورئ د فرانکلن شیراز ته تګ.

د کوم بل قوم په ملک کې تېرواتې کوي او له حفاظت څخه وادار وي. د پښتنو دا رواج دی، چې د هر مېلمه تېرواتې او تر هغه زیات د هر مظلوم او عارض تېرواتې ومني.

په یوسفزیو کې هیڅ نارینه خپله نجل لیدلی نه شي، خو تر هغو چې د واده ټول مراسم پای ته ورسېږي. په برو درانیو کې د په نامه کېدلو او د واده د وخت په منځ کې ډېر شرطونه شته، چې باید پوره شي ځینې زومان له خپلو اینده خسرانو سره ژوند کوي او خپله ناوې لکه څنګه، چې یعقوب د راشل (Rachel) خدمت وکې، له هغو سره د خدمت په مقابل کې ګټي بې له دې، چې خپل نجل ولیدلی شي، خو نور پښتانه، ایماق، هزاره ګان د فارسي خراسان اوسېدونکي او ان تاجکان او په دغو ملکونو کې ډېر هندوان بېل بېل رسمونه لري او زوم پټو لیدنو کتنو ته اجازه ورکوي، چې هغو ته چغل بازي وایي. په دوی کې همدا چې هلک او نجلۍ سره په نامه شول. هلک د غله په شان د شپې د نجلۍ کور ته ننوځي. د نجلۍ مور یا د هغې نږدې ښځینه خپلوانې له هلک سره په دې کار کې مرسته کوي، خو داسې ګڼل شوې ده چې باید د نجلۍ له خوا نارینه له دې کار څخه هیڅ خبر نه شي او دوی دغه کار ته په سپک نظر ګوري. هلک د خوابنې له خوا د خپل نجل د کوټې په لور هدایت کېږي او دوی ټوله شپه د بل سهار تر اولو شېبو پورې یوا ځې وي. هر راز آمیزش پوره بې شرط او قیده، خبرې اترې او ان ښکلول او د معصومو ازادیو ټول انواع روا ګڼل کېږي، خو وروستنۍ لورینه باید نه وي او مېندې دوارو ته بېل بېل د هغه په ضد کلکه سپارښتنه کوي، خو څنګه چې طبیعت تر دغسې نصایحو څخه ډېر قوي دی. واده د نامشروعې مینې او د مشکلاتو په اثر شروع شي ان داسې مثالونه هم راوړل کېږي، چې څه وخت چې ناوې د مراسمو تر پای ته رسېدو وروسته مېړه ته سپارل کېږي، دوه یا درې واره ورسره ملګري وي، خو څنګه چې له هغې څخه یوه لوړه افتضاح جوړېږي، دا کار یواځې کله کله پېښېږي. دغه رواج ان د لوړ مقام په خاوندانو کې هم پېښېږي، پاچا هم کله کله د نیمې شپې د چغل بازۍ ماجراګانو ته ځان سپاري.

شریعت د څو ښځو کول روا بولي، د خلکو ډېر زیات شمېر نه شي کولی له دغې اجازې نه استفاده وکړي. شتمن کسان په حقیقت کې له شرعي حد څخه چې په یوه وخت کې د څلورو ښځو کول دي، تجاوز کوي او په هغه سربېره د غلامانو او کنیزو ډلې ساتي، خو غریب کسان په یوې ښځې کولو قناعت کوي. د منځنیو طبقاتو په نارینه وو کې د سړي په سر دوه ښځې او هغومره شمېر کنیزې یو آزاد معیار ګڼل کېږي.

د ښځو موقف

د ښځو حال د دوی د شان په تناسب تغییر کوي، د لوړو طبقاتو ښځې تولې سترمنې دي، څو تر هغو چې وضع ورته اجازه ورکوي، دوی ارامې او آسوده وي، د غریبو ښځې د کور کار کوي، اوبه راوړي او په داسې نورو کارو لګیا وي. په لیرې اطرافي قومونو کې ښځې له نارینه وو سره د کور د باندې کارونو کې برخه اخلي، څو دوی د هېواد په هیڅ ګوټ کې هغسې کار نه کوي لکه څنګه چې ښځې یې په هندوستان کې کوي یانې چېرته چې په تعمیر جوړولو کې ښځې له نارینه سره یوځای دا جوړې په مقابل کې استخدام کېږي او چېرته چې د دغو دوه جنسونو د کار ترمنځ هیڅ راز توپیر نه شته دی. اسلامي شریعت مېړه ته اجازه ورکوي، چې څپله ښځه ووهي[1] خو له دغه اختیار څخه استفاده کولو ته په ښه نظر نه کتل کېږي.

د لوړو طبقاتو مېرمنې زیاتره لیک لوست زده کوي او ځینې یې په ادبیاتو او شعر او شاعرۍ کې ښه استعداد ښیي. په عین حال کې به دا د ښځې لپاره سپین سترګي ګڼل کېږي، چې لیکل وکړي او دا په دې سبب چې هغه ممکن له دغه مهارت څخه داسې کار واخلي، چې له کوم مئین سره مکاتبه وکړي. ما پخپله څو کورنۍ پېژندلې دي، چې هغه په عمومي ډول د داسې ښځو له خوا اداره کېدلې، چې استعداد یې تر عادي ښځو لوړ و او دوی په دغسې موضوعاتو کې، چې د دوی په زامنو پورې یې اړه لرله، بې له کوم تردد څخه لیکنې کړې دي. داسې ښځې په عمومي ډول د کورنیو مېندې دي، څو د همداسې کورنیو مېرمنې ښځې هم ډېر ځله ښې هسکې کېږي او ټول هغه امتیازونه، چې شریعت نارینه وو ته ورکړي دي، ټول ددې لپاره کافي نه دي، چې ددې مخه ونیسي، چې نارینه په خپل کور کې دویم مقام ته ټیټ نه شي. د ښکته طبقې ښځې هغه ساعت تېرې لري، چې د دوی نارینه یې د ننه په کور کې لري او دوی تر هغې چې ما ته معلومه ده، ځانله جلا ساعت تېرې نه لري. د ښار ښځې له سر نه تر پښو پورې په چادرۍ او دلاق کې پټې وي او له هغو وړو سوریو څخه بهرنۍ جهان ګوري، چې د همدغو جامو د سر په برخه کې وي.

---

[1] اسلامي شریعت مېړه ته د مایني وهلو اجازه په مشخص ډول نه ده ورکړې. په اسلام کې د ښځې او مېړه د دوه اړخیزو حقوقو په اړه وګورئ، د اسلام اجتماعي جوړښت، د آر.لي.وي تالیف، د کیمبرج پوهنتون خپرونه، کانقدي پښتنې، ۱۹۶۵ کال، ۹۱_۱۳۲۵ مخونه.

په افغانستان کې د ښځو د موقف لپاره وګورئ (۱) د ژباړن اثر، حکومت او جامعه په افغانستان کې، د امیر عبدالرحمن خان د امارت دوره، تکزاس د پوهنتون خپرونه، ۱۹۷۹.

(۲) د افغان ښځه د ایرک کنابي مقاله، د افغانستان په ۱۹۷۰ سو کالو کې، دوپري او البرت تالیف، د پریګر خپرونه، نیویارک ۱۹۷۴. ژباړن.

د ښه حال ښځې هم کله چې بېرته وځي، په همدغو جامو کې لیدل کېږي، څو ځنګه چې دوی په عمومي ډول په آس سپرې وي، نو داسې اوږدې سپينې جامې اغوندي، چې د لینګیو ښه یې ټوله پټوي. دوی د اوښانو د پاسه په داسې کجاوو کې هم سفر کوي، چې یکې ښې ځغځېدلی شي، څو ځنګه چې دغه کجاوې په ټوکرانو سره پوښل شوې وي، دوی باید په تاوده موسم کې ارومرو زړه تنګې اوسي. ښځې هغه ډول، چې ما یې بیان وکړ، په چادري کې مخ پټې په ښار کې ګرځي او دوی د ټولو هغو ټولنو یوه ښه برخه تشکیلوي، چې د تندارو د لیدلو لپاره سره غونډېږي. داسې هم دوی په باغونو کې سره غونډېږي او که څه هم ډېر دقت سره ستړې وي، د هندوستان تر ښځو څخه ډېرې محصورې نه وي. په عمومي ډول د دوی حال د ګاونډیو ملکونو د ښځو د حال په پرتله چندان بد نه دی.

ښځې په اطراقو کې ستر نه دي او دوی د خپل کامپ یا د خپل کلي د خلکو په منځ کې له نورو قیودو لاندې نه دي، څو هغه چې عامه اذهانو پرې تحمیل کړې دی او هغه دا چې له نارینه وو سره د دوی خلط کېدل بې شرمي ده، څو همدا چې دوی له کوم بېګانه یا نامحرم نارینه سره مخامخ شوې، دوی سمدلاسه مخونه پټوي او که چېرې کوم بېګانه سړی وي، په هغه حال کې دوی کله کله له کورونو څخه بهر نه وځي، سره له دې هم دوی د هندوانو، ارمنیانو او د فارس د خلکو په اړه ددغه رسم مراعات نه کوي، ځکه چې دوی هغوی لکه هیڅ ګڼي. دوی هغه وخت چې د دوی مېړونه په کورونو کې نه وي، د مېلمنو هرکلی کوي او ټول هغه مراسم په ځای کوي، چې د دوی مېلمه پالنه یې تقاضا کوي، خو د اطراقو د ښځو عفت په تېره د شپنو د ښځو عفت د ټولو هغو کسانو لپاره، چې د دوی له رواجونو څخه خبر وي، د ستاینې وړ یوه موضوع ده. له ښارونو څخه غېر عمومي فاحشې په دوی کې نه شته، په ښارونو کې په تېره بیا په لویدیځ کې هم د فاحشو شمېر ډېر لږ دی[1].

فاحشو ته ورتګ هم بد ګڼل کېږي، څو ځنګه چې د نړۍ په اړه د فاحشو پوهه د دوی نرم سلوکونه او هغه هنر، چې دوی یې د سړیو په جلبولو کې په کاروي، ډېره علاقه او تنوع تولیدوي. د دوی ښځو او کنیزو ټول نازونه او نخرې نه شي کولی، شتمن کسان فاحشو ته له ورتګ څخه منع کړي. زما په خیال په شرق کې له پښتنو نه غېر نور داسې خلک نشته، چې په هغو کې دې زموږ د مینې د خیالونو په قرار د مینې د احساس ننبې ننباتې موجودې اوسي. دغسې مینه په دوی کې ښه عامه ده.

له مثین سره د تېښتېدو له متعددو مثالونو څخه په پرته، چې له خطرو څخه یو ډک کار دی، دا رواج عام دی چې یو ځوان د خپلې قوي مینې احساس هغې نجلۍ

[1] باید په یاد ولرل شي، چې رسمي او قانوني شکل په افغانستان کې فاحشه توب هیڅ رواج نه لري.

ته، چې پرې مشن شوی دی، ښکاره کړي او له هغه وروسته به کوم لیرې ښار او یا هندوستان ته روان شي، چې دومره شته وګټي، چې د هغې د خپل کولو لپاره ضروري دي. په پونه کې مې یو ځوان ولید، چې همدغه حال یې لاره. دی په خپل وطن کې د کوم ملک په لور مشین شوی و او نجلۍ هم پرې راضي وه. د نجلۍ پلار هم هغه ته د خپلې لور په نکاح سره راضي و، خو ویل یې چې د لور عزت مې دا غواړي، چې د هغې ولور دومره وي لکه د کورنۍ د نورو ښځو ولور، چې دی. دغه دواړه مشینان سخت خپه وو، کله چې دغه ځوان له یوې تورتې ځمکې او یو څو غویو نه غیر نور هیڅ نه لرل، اخر دی د هندوستان په نیت روان شو.

مینې یې هغه ته یو سلایي ورکړه، چې په هغې سره ددې د مینې د تعهد په حیث خپلو سترګو ته رانجه ورکړي او داسې ښکاري، چې دغه ځوان په دې کې څه شک نه لري، چې هغه به دده تر ستنېدو پورې ورته ناسته وي. دغسې مشین توب په عمومي ډول یوازې د اطرافو په خلکو کې لیدل کېږي، په دوی کې نسبتاً بې قیده ژوند ددغسې احساساتو د ښکاره کولو لپاره ښه مساعد وي. په ځانګړې توګه کله چې د ښځو نیم ستر حال ورسره ملګری وي (په دغسې حال کې چې دوی له یو بل سره تماس کولای نه شي، خو یو بل په پوره اندازه لیدلی شي. د دوی علاقه د یو بل په نسبت ښه تحریک کېږي) دغسې مشین توب کله کله ان په لوړو طبقو کې، چې هلته یې ډېره لږه توقع کېږي، هم لیدل کېږي. د ترکلانیو د یوه مشر او د یوسفزیو د یوه خېل د خان د ښځې ترمنځ همدغسې یوه یارانه وه، چې د دواړو ولسونو په منځ کې دداسې یوه جنګ سبب شوه، چې تر دغې ورځې پورې دوام لري.

په پښتو کې د مینې کیسې

د پښتو ډېرې کیسې او غزلې د مینې په اړه دي او ډېرې یې له همدغه احساس نه په ډېرو تودو او عشقي الفاظو کې یادونه کوي. یو ډېر په زړه پورې غزل د آدم خان او درخانۍ د کیسې بیان کوي، چې د دوی د ملت ډېرو خلکو ته معلومه ده او د ملک په هر ګوټ کې ویل کېږي. دغه ټول غزل یو وخت ماته په لاس راغلی و، خو له بده مرغه راڅخه ورک شو او هغه لنډیز، چې اوس یې بیانوم، وروسته د ډېره بند (Deraband) یو پښتون راته په دري نقل کړی دی. کیسه داسې شروع کېږي، چې:

ادم خان د خپل قوم یو ډېر ښکلی او زړور ځوان و او درخانۍ په پېغلو کې تر ټولو ښاپسته او مینه ناکه نجلۍ وه، خو دوی نه شو کولای د هغې دښمنۍ په وجه چې د دوی د کورنیو په منځ کې وه، سره وګوري، چې دوی په اتفاقي ډول سره ولیدل او یو په بل سخت مشین شول، خو د کورنیو دښمنۍ دوی سره بېل ساتل او ممکن یو

د بل په مینه خبر نه وو، چې درخانۍ د خپلې کورنۍ له خوا مجبوره شوه له کوم ګاونډي خان سره واده وکړي. د هغې د مئین د دردناک حال تصور به کېدای شي او د هغه له سوز نه ډک حال او لیکونه ددغې غزلې یوه ستره برخه جوړوي. وروسته له دې، چې هغه ډېر بندیزونه له منځه لیرې کړل، درخانۍ یې دې ته اړه کړه، چې ورسره وګوري. دوی څو ځله سره لیدنې کتنې وکړې، خو درخانۍ سره له دې هم خپل سوچه توب وساته او د مېړه او مئین دواړو غوښتنې یې رد کړې.

د آدم خان لیدنې تر ډېره وخته پټې نه شولې او د درخانۍ د مېړه غوږو ته ورسېدلې او دی سخت په غضب شو او د انتقام اخیستلو تکل یې وکړ. دی له خپلو خپلوانو سره د خپل رقیب ملاقات ته د تللو په لار کې پټ شو. که څه هم دده حملې په ډېرې مېړانې سره مخامخ شوې، خو آدم خان له یوه سخت پرهار سره وتښتېد. د درخانۍ مېړه په دې چل لاس پورې کړ، چې راځه درخانۍ ته د آدم خان د وژلو رپورټ ورکړه او وګوره، چې دغه خبر په هغې څه اثر کوي؟.

ددغو لیدنو کتنو په اوږدو وقفو کې د درخانۍ یوازینۍ ارام په دې کې و، چې یوه باغ ته پناه یوسي او دوه ګلان وکري. په یوه ګل باندې یې خپل نوم ایښی و او په بل یې د خپل مئین. درخانۍ چې د خپل مېړه او د مئین د نښتې په هغه ورځ د خپل ګلانو ننداره کوله، دې ته ملتفته شوه چې د آدم خان ګل له بدې پېښې سره د زړه سواندۍ له لامله مړاوی شو او پخوا له دې، چې درخانۍ له دغې ناببرې پېښې څخه په حال راشي، له خپل مېړه سره مخامخ شوه. مېړه یې له خلاصې تورې سره ورننوتې شو او په ډېر غرور یې ورته وویل، چې هغه د آدم خان په وینو لمده ده. د درخانۍ لپاره دغه آزموینه خطرناکه شوه، بې اختیاره په ځمکه ولوېده او په سخت غم او هیبت کې ډوبه لاړه او نفس یې هوا ته والوت او مړه شوه. دغه خبر چې آدم خان ته ورسېد، هغه مقابلې صحنې ته نږدې په کوم ځای کې زخمي پروت و. همدا چې خبر یې تر غوږ شو، د درخو نوم یې په خوله واخیست او د وروستي ځل لپاره یې نفس واخیست. دوی دواړه یو بل ته نږدې سره خښ شول. خو د دوی مینه ان تر مړینې وروسته هم ژوندۍ وه او د دوی مړي په یوه قبر کې سره یوځای شول. دوه وني د دوی له قبر څخه هسکې شوې او څانګې یې د قبر د پاسه سره ګډې شولې.

ډېر خلک له ډېرو اروپایي کیسو سره ددغې کیسې په تېره بیا د هغې د انجام سره په ورته والي باندې پوره حېران شي. په ریښتیا څومره د حېرانۍ ځای دی، چې په آسیا او اروپا کې څومره ډېرې کیسې سره مشترکې دي او دغه اشتراکات نه یوازې په خیالي آثارو کې، بلکې په هغو حقایقو کې هم لیدل کېږي، چې حقیقي شخصیتونو ته منسوب وي او په تاریخ کې ثبت شوي دي. دلته به له ډېرو هغو

مشالونو څخه، چې په دې اړه شته دي، د یوه مثال راړول بس وي. دغو یو د ګرځنده فریب، چې په شاخو یې مشغلونه ایښودل شوي وو او ویل کېږي، چې په هغه سره هاني بال (Hannibal) له فابیوس (Fabius) څخه وتښتېد. د پښتنو له خوا د هغه په ټولو تفصیلاتو سره د هغې یوه مشر ته منسوب شوی دی او د هغه صحته هرات ته نږدې تاکل شوې ده. په همدې ډول زموږ د کیسو ډېر شمېر په آسیا کې ویل کېږي او د جوملر (Joe Miller) لیکوال ټیماپي کیسې ممکن د «ظرافت نه ډک تمام کلی ګریو» (Tom Killigrew) د شرق د کوم ښار «کوم عالم» ته یو راز منسوبې شي.

جنازې

د پښتنو د جنازې مراسم د نورو مسلمانانو له مراسمو څخه توپیر نه لري. کله چې کوم څوک د نزع په حال کې شي، ملایان ورته ورځي او ورته وایي، چې د خپلو ګناهونو توبه وغواړي. تاروغ کلمه طیبه یاني «لا اله الاالله محمد رسوال الله» او نورې دعاګانې تکراروي او په داسې حال کې، چې مخ یې د مکې په لور وي، ځان حق ته سپاري. کله چې مړ شي، وینځل کېږي او په کفن کې پېچل کېږي او بیا خاورو ته سپارل کېږي. تر هغه پخوا دده خپل خپلوان، کلیوال او ګاونډیو ګڼ شمېر د یوه ملا په امامت د جنازې لمونځ ادا کوي. که مړ شوی کس بډه شتمن و، ملایان څو ورځې دده په قبر قرآن لولي.

د سنتي مراسم هم په ټولو اسلامي ملکونو کې یو شان دي. ډوډۍ ورکول په دغو مراسمو کې شامل دي، خوښي او خوشحالي پکې ډېرې وي.

* * *

څلورم څپرکی

د پښتو معارف، ژبه او ادب

ټول پښتانه په وړوکتوب کې د زده کړې لپاره ملا ته استول کېږي، چیرته یې له منظمو لمونځونو، نورو موقتي لمونځونو، د قرآن له څو آیاتو، د خپل دین د مراسمو او د مسلماني د وظایفو پرته نور څه نه زده کوي. په درانیو او د پېښور په شاوخوا کې بل ګام دا دی، چې دوی قرآن په عربي بې له دې، چې زیاتره یې په مانا پوه شي، زده کړي خو په نورو قومونو کې دغه زده کړه په یوې پرمختللې مرحلې کې کېږي. په عمومي ډول دا د ښکته طبقاتو زده کړه ده؛ چې د هغو څلورمه برخه هم خپله ژبه لوستلی نه شي.

شتمن کسان د خپلو اولادونو لپاره په کورونو کې ملا ساتي، خو د یوه عمومي ښوونځي ټول واک هغه ته ورکوي. هغه ملا چې د صدراعظم د زوی مدرس (دغه هلک، چې ما ولید څوارلس کلن و) و، ماته وویل چې دی خپل شاګرد نېږدې ټوله ورځ په کتاب لوستلو بوخت ساتي.

په هر کلي او کمپ کې یو استاد شته، چې شاګردان یې د هغه د ژوند د تامین لپاره یوه ټوټه ځمکه او څه معاش ورکوي. کله کله یو شخص دغه وظیفه او د کلي د ملا وظیفه اجرا کوي، خو دا دواړه وظیفې زیاتره سره بېلې دي. مخصوصاً په ګڼو ځایونو کې، په ښارونو کې، لکه د اروپایي ملکونو په شان منظم ښوونځي موجود دي، چې هلته یواځې شاګردان د استاد د ژوند تامین په غاړه لري. هغه معاش، چې په عمومي ډول په پېښور کې یوه استاد ته ورکول کېږي، د میاشتې پېنځلس انګرېزي پنسه وي، خو د دغه معاش اندازه د شاګرد پلار د وسې په تناسب وي. د هیواد په ډېرو برخو کې شاګردان په خپلو کورونو کې ژوند کوي او یواځې د ورځې مکتب ته ځي، خو په بړو درانیو کې یو هلک د عمر په لومړیو مرحلو کې یوه لیرې کلي ته استول کېږي، دی هلته په مسجد کې اوسي، په خېرات ژوند کوي او له خپل پلار او مور سره لېږه راشه درشه لري او یا یې هیڅ نه لري، خو نظارت یې د هغه

استاد په غاړه وي، چې ورته تدریس کوي.

د پېښور په شاوخوا کې د زده کړې کورس په دې ډول دی: یو هلک د پیغمبر د توصیې پر بنسټ څه وخت، چې د څلورو کالو، څلور میاشتو او څلورو ورځو شو، د الفبا په زده کولو پیل کوي. خو زده کړه سمدلاسه پرېږدي او تر هغو یې پیل نه کوي، چې شپږ یا اوه کلن نه وي شوی. هغه ته ددې درس ورکول کېږي، چې د شیخ سعدي واړه نظمونه ولولي، چې هغه په ډېره ساده او ښکلې ژبه د هر فضیلت ښکلا او د هر شر نقصان په ګوته کوي. دا کار د هلک د استعداد مطابق له څلورو میاشتو څخه تر یوه کاله پورې وخت نیسي. تر هغه وروسته عوام خلک قرآن زده کوي او یو څه نور کتابونه په خپله ژبه کې لولي. لږ څه شتمن کسان بیا د درې د لرغونو ادبي آثارو او یو لږ څه عربي قواعدو په زده کړې پیل کوي. هغه هلکان چې غواړي ملایان شي، د خپل وخت زیاته برخه د عربي د قواعدو په زده کولو تېروي. د عربي قواعدو زده کړه کله کله څو کاله وخت نیسي، ځکه چې ددغې ژبې ګرامر ډېر پراخ دی او د دومره علم زده کړه غواړي، چې مونږ یې د یوې ژبې له مقدماتو سره نه ګڼو. کله چې یوه ځوان ملا په خپل تحصیل کې په کافي اندازه صلاحیت پیدا کړ، پېښور، هشتنغر یا دغسې کوم ځای ته ځي، چې ملایان یې مشهور وي. هلته دی د منطق، قانون او دیني علومو په زده کړې پیل کوي. د ملا د تحصیل د تکمیل لپاره نور علم ته اړه نه لیدل کېږي. خو ډېر یې خپل تحقیقات د اخلاقیاتو، میتافزیک او د فزیک د هغه سیستم په اړه پرمخ بیایي، چې په شرق کې معلوم دي. همدا شان دوی تاریخ، شعري ادبیات او طب لولي او د طب زده کړه د ټولو اختصاصي تحصیلاتو په محصلینو کې ښه رواج لري. دوی ددغو تحصیلاتو او د دیني علومو او قانون د زیات اختصاص لپاره لېرې ښارونو ان بخارا ته هم سفر کوي او بخارا د اسلامي علومو یو لوی مرکز دی. خو په عمومي ډول داسې معلومېږي، چې پېښور په دغو ملکونو کې تر ټولو زیات د علم او فضل مرکز اوسي. ډېر طالبان نظر دې ته، چې له پېښور څخه بخارا ته لاړ شي، له بخارا څخه پېښور ته ځي. هندوستان د علم د زده کړې لپاره ډېر شهرت نه لري او د فارسیانو بدعت ددې لامل کېږي، چې ټول سنیان د دوی مرکزونو ته له ورتګ څخه ډډه وکړي. داسې ګڼل کېږي، چې علم ته ترقي ورکول د خدای په نظر یو فضل دی، د دغسې ذهنیت نتیجه دا شوې، چې د طالبانو لپاره په هر کلي کې د پاچا له مدرسو پرته یوه مدرسه موجوده وي، خو ددې ټولو پایلې دا شوې، چې ملک له هداسې نیمچه ملایانو څخه ډک شي، چې هغوی نظر دېته چې حقیقي علم ته ترقي ورکړي، مخه یې نیسي.

د پښتو ژبه

پخوا له دې، چې په پښتنو کې د علم د زده کړې په اړه نور څه وویل شي، ښه به دا وي چې د دوی د ژبې (پښتو) په اړه یو څه بیان شي. ددغې ژبې منشا په اسانۍ سره معلومېدلی نه شي. د الفاظو زیات شمېر یې چې دغه ژبه ترېنه جوړه ده، له کومې نامعلومې ریښې څخه[1] پیدا دي او په دغې برخې کې د هغو کلمو زیات شمېر شامل دی، چې له هغه لومړي ضرورت څخه چې د اشیاوو د افادې لپاره په کارېدل، باید حتماً یې ددغو خلکو د اصلي ژبې اجزاوې جوړې کړې وي. سره له دې هم د همدغه رقم ځینې کلمې لکه پلار، مور، خور او ورور د پهلوي او زند په ژبو پورې اړه لري، داسې برېښي چې د اعدادو په اړه هم حال همدغسې وي، که څه هم چې د زند او پهلوي اعداد د سانسکرت له اعدادو سره دومره نېږدې ورته والی لري، چې د هغو ترمنځ توپیر پیدا کول مشکل دي. له بلې خوا د افعالو او همداراز د کلام د ورو برخو زیات شمېر یې په کومې نامعلومې ریښې پورې اړه لري. هغه کلمې، چې په دین، حکومت او عمومي مسایلو او وګړیو پورې اړه لري، زیاتره له عربي نه د درې له لارې په پښتو کې ننوتې دي.

د پښتو هغه دوه سوه او اتلس کلیمې[2] چې ما د درې، زند، پهلوي، سانسکرت، هندوستاني، عربي، ارمني، ګرجستاني، عبراني او کلداني په ژبو کې د هغو له معادلو سره پرتله کړې، ما ته دا ثابته شوه چې د هغو یو سل اولس کلمو

1 ممکن ددغو کلمو ډېر شمېر که د کوم ختیځ پېژندونکي له خوا چاڼ شي، یوې ځرګندې مبدا ته ورسېږي. ما په راتلونکې لیکنې کې دغسې یوه عملیه په خپل لاس شرحه کړې ده.

2 پورتنۍ مقایسه په لاندې ډول شوې ده: ما لومړی د پښتو کلمو یو لست جوړ کړ، چې زما په خیال سم و او بله ښېګڼه یې دا ده، چې هغه له هغه ورته لست سره چې ښاغلي اروایین Irvine ترتیب کړی و، مقایسه شوی و د زند او پهلوي له کلماتو څخه یو بل لست زما دغسې یو دوست ترتیب کړ، چې زه یې له مرستو څخه ډېر ممنون یم. د هغه له لست څخه دغه کلمې له دوو زردشتیانو څخه اخیستل شوې دي او د آنکوټیل دوپیرون Anguetil du Perron له لستونو سره پرتله شوې دي. زما همدغه دوست ګرجستاني، ارمني، عبراني او کلداني کلمات سره ټول کړل، له درې او هندوستاني ژبو سره زما خپله آشنایي د هغه مقصد لپاره، چې ما په نظر کې لاره، د قاموسونو په مرسته کافي وه. د سانسکرت په برخه کې هره کلمه په امرکوش کې له نورو ټولو معادلو کلمو سره مقایسه شوه، یوه پنډت د سانسکرت کلمې ما ته ولوستلې او ما ددغو کلمو یو څه د کتاب په آخر کې ذکر کړي دي.
تر دې وروسته چې ما دا لیکنه وکړه، ما ته ددې موقع په لاس شوه، چې کردي د ژبې نېږدې سل کلمې تر کتنې لاندې ونیسم. ما ته معلومه شوه، چې له هغو ۱۱۰ کلمو څخه، چې ما د اصلي پښتو کلمو په حیث راوړې وې، پینځه یې کردي وې او سربېره پردې یو څه نورې له کردي او درې ژبو سره مشترکې وې. په دې ډېر تاسف کوم، چې اوس ددې موقع نه لرم، چې دغه موضوع ښه پر مخ بوځم.

ددغو ژبو له هیڅ یوې کلمې سره څه اړیکې نه لرلې، بلکې هغه اصیلې او بېلې معلومېدلې. د پاتې کلمو زیاتره برخه یې له اوسنۍ دري څخه وې، خو له دغو څخه ځینې کلمې بې له ژند او زیاتره یې له پهلوي څخه دري ته ننوتې دي. په داسې حال کې چې یو شمېر یې ددغو ژبو هغه کلمې دي، چې په اوسنۍ دري کې نه استعمالېدلې، خو ددغو ژندي او اوستایي ژبو ځینې کلمې د سانسکریت له کلمو سره ګډې وې او دغه دري ژبې سره ډېره نېږدې خپلوي لري او ځینې کلمې هغه وې، چې یواځې په سانسکرت کې پیدا کېږي لکه څنګه چې پینځه یا شپږ کلمې یې د هندوستاني ژبې دي، که د پښتو ژبې ددغو کلمو لست د پنجابي ژبې له کلمو سره پرتله شي، ممکن پنجابي کلمې هم یکې ومونډل شي. له دغو دوه سوه او اتلس کلمو څخه یوه یې هم داسې نه ښکاري، چې له عبراني یا کلداني یا ګرجستاني او یا ارمني ژبو څخه راوتلې وي.

پښتو منصفان

پښتانه د دري، (عربي) الفبا په کاروي او په عمومي ډول د نسخ په طرز لیک کوي، څنګه چې په پښتو ژبه کې ځینې داسې غږونه شته، چې د دري په توریو سره ادا کېدای نه شي، نو پښتنو د هغو د اقادې لپاره د دري د ډېر نېږدې تورو پورې یوه خاصه نښه نښلوي([1]). پښتو که څه هم یو څه زیږه ده، مېړنۍ ژبه ده او په هغو غږونو ښه لګېږي، چې له ختیځو ژبو سره رونږدي وي. ددغې ژبې شرقي او غربي لهجې نه یواځې په تلفظ کې، بلکې تر یوې اندازې په کلماتو کې چې استعمالوي یې هم سره توپیر لري او دا توپیر لې تر لې هغومره دی، لکه چې د انګرېزي او سکاټلنډي ژبې ترمنځ شته دی. د پښتو هیڅ لیکوال تر یوې نیمې پېړۍ څخه دمخه نه معلومېږي او زه ګومان نه کوم، چې په دغې ژبې کې دې داسې کتابونه

---

[1] دغه اوازونه ږ ،ټ ، ړ او ښ په سانکسرت کې دراندہ دي، د پښتو ډې مروج آوازونه ، چې په انګرېزي کې ادا کېدلای نه شي، (Ghain)، او ږ (Zhay) دي. دا اوازونه په پښتو کې دومره رواج لري، چې دوی زیاتره وخت له دري څخه پور کړي ګه (g) په غ (Ghain) او ز (Z) او ان ش (Sh) په ښ (Zh) اړوي. دوی زیاتره وخت (O) په (Wu) اړوي لکه اور (Roz) او ز (Rwuz). شرقي پښتانه ځانته خاص صوتي تحولات لري. په دې ډول دوی (Zh) په (g) او ش په خ اړوي. دغه تغییرونه کله کله په یوه کلمه په دې ډول اړوي ، چې اصل یې معلومېدلی نه شي. هېڅوک به ددې خیال ونه کړي، چې د شرقي پښتو (غوږ) به د دري له ګوش څخه راوتی وي. سره له دې ، چې دغه اشتقاق په آساني سره د محکمیو مقرراتو له مخې واضح دی. پښتو له دري او هندوستاني څخه زیات له هغه سره ډېره علاقه منه ده ، چې د یوې کلمې دمخه یا وروسته راځي لکه په دغو کلماتو کې سترګه ، سپین ، پشه او شپه.

موجود وي، چې لـه اوس (۱۸۰۹) څخـه دې دري پېړۍ دمخـه مېـنـځ تـه راغلـې وي[1].
هغـه څه ادبيات، چې پـه پښتو کې شته، هغـه د دري ژبو لـه ادبياتو څخـه راوتـي دي.
د پښتو ليکـنې د هغـوی لـه طرز سره ورتـه والـی لـري، خـو شـڼل تـوب يې ترينـه ډېر او
سادګي يې تـرې لـوړه ده. لـه ما سره لـه دري څخـه د ژباړونکيو لـه نومونو پرتـه يـوازې
د پښتو شاعرانو اته يا نهه نومونه شته دي.

د پښتو پـه شاعرانو کې رحمن بابا تر ټولو مشهور دی. دده آثار پـه هغې قصيده
کې افاده شوي لکه چې د دري ژبو وي. دده پـه نظمونو کې، چې ماتـه شرحه شوي، زه
کوم ضعف نـه وينم. خو دا ددې ثبوت نـه شي کېدلی، چې رحمن بابا د خپل نوميالي
تـوب مـسـتحق نـه دی. د دري زيـاتره قـصيدې ډېرې نـابرابرې دي او ان د حـافظ د
اشعارو ښـلـي او عـالي عبارات، چې ډېر ستايل کېږي، د نظمونـو پـه داسې يـوې
لويې مجموعې کې نېږدې ورک دي، چې لـه متوسطې درجې نه ډېر ښکته دي.

خوشال زما پـه نظر تر رحمن لـوړ شاعر دی او د خوشال آثار پـه ډېره لـوړه اندازه
دده او دده د ملت ښکارندوی دي. دده آثـار ښـه سـاده، او زيـاتره پـه نـه تحصيل
کېدونکي ډول سره منشور او سم هوار دي، خو هغـه زيـاتره د هغـوی د مـصنف لـه نـه
ايليدونکي روح څخـه الهـام اخيـستی دی او د آزادۍ او حريـت پـه ډېرو لـوړو
احساساتو سره تـاوده شوي دي. خوشال د خټکو خـان و او خټک د پښتنو ختيـځ تـه
واقع يـو قـوم دی. دده ژونـد لـه سـتر مغولي اورنګ زيب سره پـه جګړه کې تېر شو او
دده د ډېرو اشعارو هـدف دا و، چې خپل وطـنوال د خپلې آزادۍ د دفـاع لپاره تحريـک
کړي او دې تـه يې راوبولي، چې د بريّ د يـوازينۍ وسيلې پـه حيث يـو تـر بلـه سره
متفق او يـو شي. دده آثار خپلـه دده او دده د کارنـامو يـو پـوره بيـان دی. يـو شعر يې
داسې شروع کېږي:

پښتو شعر

راشـــه واوره دا داســـتان	نيـک و بـد پکـې بيـــان
هـم عبـرت هـم نـصيحت دی	پـرې دې پـوه شـي دانايـان
زه خوشـال د شـهباز خـان يـم	چې تـورزن يـم کـان پـه کـان
شـهباز خـان د يحيـی خـان و	چې بـل نـه و هـسې ځـوان
يحيـــی خـــان د اکـــوړي و	چې پـه تـوره شـو سـلطان

[1] داسې ښکاري، چې مؤلف د پښتو مصنفانو د قدامت په اړه کافي معلومات په لاس نه لرل. د پټې خزانې په استناد تراوسه د پښتو ډېر لرغونی پېژندل شوی ليکوال سليمان ماکو دی، چې خپل اثر، تذکرة الاولياء يې په کال ۶۱۲ هجري قمري (۱۲۱۵ع) کې ليکلی دی. شاعر امير کروړ خو لا په دويمې هجري پېړۍ يا اتمې عيسوي پېړۍ کې ژوند کاوه. د تفصيل لپاره وګورئ، پټه خزانه، ژباړن

هم په توره میړنی و   تیر انداز و تېغ کمان
چې غلیم به یې پیدا شو   زړې ځای و ګورستان
هم یې تېغ و هم یې دیګ   هم یې خلک وو هم احسان
چې له ده سره به ناست وو   هغه واړه وو شیران
هغتاک با سل بازل وو   په هر کار کې صادقان
ګور ته رنګ په وینو لاړل   چې همه وو سرداران
قبیله شوه سره ږېره   اکثر ښه لایق ځوانان
د هجرت زر دوه ویشتو و   چې زه راغلم په جهان

دی وروسته په همدغه غزل کې وایي، چې دی څنګه د خپل پلار تر مړینې وروسته د خپل قوم ستر خان وټاکل شو؟ څنګه یې په ډېرش زړو خټکو حکمراني کوله او څنګه یې تر خپلو اسلافو نه زیات په برم او دبدبې سره ژوند کاوه؟ دی بیا خپل آسونه، بازونه او تازیان شمېري او ددې لاپې وهي، چې په زرګونو خلک به دده په دسترخوان ناست وو. وروسته بیا خپلو بدو ورځو ته اشاره کوي او د مغولو په ضد سخت کلمات استعمالوي او خپل هغه زامن ښکنځي چې هغوی د شخصي تمې په امید له دښمنو سره یو شول.

زه غلیم د اورنګ زېب یم

زه غلیم د اورنګ زېب یم   سر په غره په بیابان
زه په ننګ د پښتانه یم   دوی نیولي مغلان
لکه سپي هسې جاروزي   د مغول په آشونان
د منصب به اضافو دي   تل په ما پسې روان
زما لاس ورپاندې رسي   راواهه ته شي خپل خان

خوشال په همدغه قصیده کې د یوه والس (Wallace) شاعر په څېر په زړورتیا او د وطن پالنې په روحیې سره د خپلو جدي کوښښونو بیان ته دوام ورکړی. کله د مغولي امپراتورۍ د پوځ په نابودولو بریالی شوی دی او ځینې وخت په یوانځې ځان په هسکو غرونو کې سیاحت کوي. یو وخت دی د اورنګ زېب په لاس ورغی، هندوستان ته یو تلل شو او درې کاله یې د ګوالیار Gwalior د غرنی تانې په یوې تیارې کوټې کې، چې د هغه وخت یو ډېر لوی دولتي محبس و، په بند کې تېر کړل.

خوشال د خپل دغه بند موده، کې یوه تعزیه وویله، چې په هغې کې د خپلو او د خپل ملک د بدبختیو تر یادونې وروسته خپله قوي روحیه په دغو الفاظو څرګندوي (له بده مرغه ما (ژباړن) د خوشال په کلیاتو کې د هغه خپل نظم موند، نه کړای شو، خو مطلب یې دا دی):

احسانمن د خپل خالق یم سره دواړو بدبختیو
اول دا چې زه پښتون یم او بیا یم خوشال خټک

په پای کې دی له بند نه آزاد کړل شو، خو ماته ددې پته نه شته، چې په کومو وسایلو سره تر ازادېدو وروسته سمدلاسه خپل وطن ته ستون شو. یو زیات شمېر شعرونه یې وویل او د پښتنو یو تاریخ یې، چې په بابل کې له اسارت نه شروع کېږي او دده تر عصره پورې رسېږي. ولیکه. خوشال دغه لاندېنی شعر هغه وخت زوایه، چې ده او دده یو څو متحدینو خلاتده بری ترلاسه کړی او بري ښه نشه کړی و. د دښمن په قواو باندې یې په بېلابېل ډول گوزارونه کړي وو او ددغې گډې همکارۍ د نشتوالي له لامله په پای کې ټول مغلوب شوي وو.

خوشال په دغه وخت کې د یوسفزیو وطن ته په سفر روان شو او څومره چې یې په وسه وه، کوښښ یې وکړ، چې دغه قوي قوم د مغولو په ضد وپاروي او په جنگ کې یې داخل کړي. داسې ښکاري چې ان دده په خپلو ملگرو کې هم د سولې میلان موجود و او دغه شعر د هغه په ضد ویل شوی دی. په دغه شعر کې د پښتنو له بریو څخه یادونه شوې، د اورنگ زېب د انتقام اخیستلو تمایلات او د هغه معموله بد قولي او عهدشکنې پکې سخته غندل شوې. پښتنو ته په ډېر قانع کوونکي ډول یادونه شوې، چې د دوی یواځینی چاره په جنگ کولو او د ژوندي پاتې کېدلو یواځینی لاره په اتحاد کې ده.

د یواځې د خوشال کمال ښیي، چې ددې ذکر وشي چې دده د ډېرو لویو آثارو څخه دغه شعر یواځې له ډېرو اشعارو څخه یو شعر و، چې یې له انتخاب نه او یا په ډېر لږ انتخاب سره دلته ذکر کېږي:

بیا له کومه راپیدا شو دا بهار　　چې په هر لوري یې ملک کړو یو گلزار
ارغوان دي حمیران سوسن ریحان دي　　یاسمن دي نسترن نرگس گلنار
د سپرلي گلونه ډېر په هر هر رنگ شته　　ولې سره لاله دي لا په کې اوځار
جونه موتي موتي پدي په گرېوان کې　　د ځوانانو گلدستې دي په دستار
مغني په چغا نه دي لیندی کېږده　　په نغمو په پردو وغواړه هر تار
ساقي راشه وکې وکې پیالې راکړه　　چې د میو په مستۍ کې شم سرشار
پښتنو زلمیو بیا لاسونه سره کړه　　لکه باز منگولې سرې کاندي په ښکار
سپینې توري یې گلگونې کړې په وینو　　په آهار کې شگفته شو لاله زار
ایمل خان دریا خان دواړه مرگ یې مه وی　　هیڅ تقصیر دواړو ونه کړ وار په وار
د خیبر دره یې سره کړله په وینو　　په کرپه یې هم روان کړ دندوکار
تر کرپه تریا جوړه سمې غرونه　　په لرزه په زلزله شول په بار بار

په هغه لوري چې کېږي پنځم کال   هره ورځ د سپینو تورو خړپهار
چې په دا لوري زه راغلم جبطه شوم   زه مردار یم که دا خلک دي مردار
په لښکر لښکر ناري شوم ورته ستړی   دا کاته راته نه بهیرک وایي نه څار
چې احوال د یوسفزیو رامعلوم شو   که ختک دي هم په خوی تر سپي بېکار
د ختکو سپي بهتر تر یوسف زیو   که ختک دي هم په خوی تر سپي بېکار
درست پښتون له قندهاره تر اټکه   سره یو د ننګ په کار پټ او اشکار
ګوره څو جنګونه وشول په هر لوري   ولې هیڅ د یوسف زیو نه شته عار
اول جنګ د لوړي شا د تهتره و   چې څلوېښت زره مغول شول تار په تار
خوېندې لوڼې یې په بند د پښتنو شوې   آس اوښان، هاتیان ولجه کتار کتار
د دویم جنګ میر حسین په دوابه کې   چې یې وتښتېد سر لکه د مار
بیا له پسه د نوښار کوټ جنګ و   چې مې وکېښ تر مغولو خپل خمار
بیا له پسه جیونت سنګ شجاعت خان و   چې ایمل یې په ګندا وو پیوست د مار
شپږم جنګ مکرم خان شمشیر خان دواړه   چې ایمل کړل په خالیبنې کې تار په تار
چې زما په یاد دي لوی جنګونه دا دي   د هلکو په هر لوري نه شته شمار
همېشه فتح و نصرت دی لا تر اوسه   پس له دا د، بیا تکیه په کردګار
اورنګزېب راته یو کال وشو چې پروت دی   په صورت حیران پرېشان په زړه افګار
کال په کال امریان دي چې پرېوزي   چې توپان شولې لښکرې کوم یې شمار
خزانې د هندوستان دي راخورې شوې   سره مهران دې تغوزي په کوهسار
دا د هیچا په اټلس فکره نه و   چې به دا کارونه شي په دا دیار
د پاچا د بدنیتی، کمی نه شته   په بد نیت یې ازار واخیست د خپل پلار
څکه اوس د چا باور ورباندې نه شي   هم بدینت دی هم بد قول هم مکار
بله هیڅ لیدله نه شي په دا منځ کې   یا مغول له منځه ورک یا پښتون خوار
که ګردش د اسمان دا دی چې لیده شي   که د خدای رضا په دا وي راغلی وار
اسمان هر کله بیرې یک رنګي نه کا   ګاه په کام د ګل جاروزي ګاه په خار
په دا هسې وخت چې وخت د نام و ننګ دی   دا بې ننګه پښتانه کا څه رفتار
پښتانه چې نور څه فکر کا ناپوره دي   بې د توري خلاصی نشته په بل کار
تر مغولو پښتانه په توره ښه دي   که په پوهه پښتانه وای څه هوښیار
ولسونه چې سند ویلـه وکا   بادشاهان ورته سجود کاندي اختیار
که نفاق که اتفاق که جهل پوهه   د هر چا د خدای په لاس د، هر چار
اپریدي، مومند، شینواري ګوره څه کا   د مغولو لښکر پروت پر ننګرهار
زه تنها یکې په غم د نام و ننګ یم   یوسف زي دي فراغت په کښت وکار

اوس چې هسې بې ننګې بې ناموسي کا		عاقبت به ښکاره شي خپله چار
مرګ زما په پوهه ښه تر دا ژوندون دی		د عزت سره چې نه وي زیست روزګار

د پښتنو د شاعرانو له جملې نه موږ باید د احمد شاه نوم هم له یاده ونه باسو. دی په پښتو ژبه کې یو اثر لري، چې د هغه په اړه خان علوم یوه لویه او له زحمت نه ډکه تبصره لیکلې ده. پښتانه له ابتکاري آشعارو پرته د دري د ډېرو ښو شاعرانو آثار هم پښتو کړي دي.

د پښتو علم او فضل:

د دوی ټشر لیکونکیو زیاتره د دیني علومو او حقوقو په اړه لیکنې کړې دي، خو دوی په خپلو لیکنو کې د خاصو دورو په اړه یو څو تاریخونه هم لري. هغه څه چې په پښتو کې لیکل شوي دي، باید د پښتون ملت د علمي سویې د ښکارندوی په توګه د اعتبار وړ ونه ګڼل شي. ځکه چې دوی تراوسه هم په دري ژبه لیکنې کوي او نېږدې ټول علمي کتابونه په دغې ژبې لیکل شوي دي. دا آسانه. نه ده چې په دغه ژبې کې د دوی د لیکوالو شمېر وټاکل شي. که موږ ټول هغه لیکوالان په حساب کې ونیسو، چې په افغانستان کې یې لیکنې کړي، موږ باید د دري له ډېرو سترو لیکوالو څخه یو څو یکې شامل کړو، خو که موږ یوازې هغه لیکوالان په نظر کې ونیسو، چې د پښتنو په قومونو پورې یې تعلق لاره، د دوی لست به ډېر لنډ وي. دا یقیني ده، چې د ټولو لیکوالو آثار په افغانستان کې لوستل کېږي، د دغو خلکو علم او کمال د فارسي د خلکو د پوهې په اندازه دی. ساینس یې هغه دی، چې د فارس خلک یې هم لولي. د تحصیل طرز یې په هغې طریقې سره کېږي، چې په نورو آسیایي ملکونو کې رواج لري. د دغو ملکونو یو عالم څه وخت، چې له یوه نا آشنا عالم سره مخامخ شي، پوښتي یې چې، کوم علوم یې زده کړي؟ (دا دغسې یوه پوښتنه ده، چې ډېر خبیر انګلستان به حېران کاندي) او کوم کتابونه یې لوستلي دي؟ هغه بل به داسې په خواب کې ووایي، چې «تر دغو پورې» هغه بل به سمدلاسه پرې پوه شي، چې دوی ټول د مکتب د شاګردانو په شان کتابونه په ټاکلي سلسلې سره لولي. دغه طرز ددې مخه نیسي، چې دوی د اروپایي پوهانو په شان راز راز پوهه ولري، خو له بلې خوا دوی هغه څه چې ښه زده کړي وي، په عمومي ډول پرې پوهېږي.

داسې ښکاري، چې دغه طرز د پلټنې حس پنځوي او د ذهني څېړنو مخه نیسي. همدا لامل دی، چې په آسیایي خلکو کې په عمومي ډول د پوهې د پلټلو مینه نه حس کېږي. د پښتنو حال هم همدغسې دی. دوی یوازې د میتافزیک او منطق په علومو کې داسې نه کوي. دوی له دغو علومو سره ډېره علاقه لري، خو د حسد وړ

کوم پرمختګ یې پکې نه دی کړی. هغه تشویق، چې پښتنو پاچایانو د علم په برخه کې کړی دی، دلته د ذکر وړ ښکاري.

احمد شاه د علم او فضل ډېر مشتاق و او په اونۍ کې یې یو وار د علماوو مجلس لاره. په دغه مجلس کې اول په دیني علومو او حقوقو بحث کېده، ختم به یې تل په شعریاتو او سائنس په اړه و او دغو مجلسونو به زیاتره تر سهاره پورې دوام کاوه. تیمور شاه دغسې مجلسونو ته دوام ورکړ او خپل آثار به یې پکې لوستل. دغه رواج تراوسه هم له منځه تللی نه دی. تیمور شاه په دري کې د شعر یو کتاب خپور کړی دی، ستاینه یې ډېره کېږي. خو ویل کېږي چې د هغه د دربار یو نامتو شاعر فروغي هغه سم او اصلاح کړی دی. احمد شاه هم په دري کې شعر ویلی دی او له ما سره په دغې ژبې کې داسې یوه شعري رساله شته، چې شاه زمان د خپل سکه ورور شاه شجاع لپاره لیکلې ده. که څه هم هغه چا چې دغه رساله ماته راکړه، وویل چې ده د شاه زمان په خواهش هغه ښه اصلاح کړې ده، سره له دې هم دا یو ضعیف اثر دی. ویل کېږي چې شاه زمان په حقیقت کې په خپل کورنۍ کې تر ټولو بېسواده و. یو وخت د خپلو ملایانو له خوا دې ته تشویق شو، چې د منطق تحصیل لغو اعلام کړي. په دې چې هغه د اسلامي عقیدې لپاره خطرناک دی. خو دده فرمان بې تاثیره نه و. یوازې هغه خلک پرې ډېر خوښ شول، چې دغه فرمان ورته لیکل شوی و. ما دې څه نه دي اورېدلي، چې شاه محمود څه اثار لرلي دي. خو شاه شجاع د عربي عالم دی. لږ څه ښه نظمونه یې ویلي او د یوه پاچا په توګه عالم او فاضل ګڼل کېږي.

* * *

پینځم څپرکی

دین، مذهبي فرقې، ملایان، اوهام او نور...

اسلام یو ښه پېژندل شوی دین دی او د هغه په اړه په ډېرو کتابونو کې بشپړ معلومات موندل کېږي، نو دلته لازمه نه ده، چې د هغه د کوم اصل یا شکل ذکر وشي. یواځې غواړم دلته هغه اصول بیان کړم. چې پښتانه په خاص ډول د هغو رعایت کوي. ټول پښتانه په هغې فرقې پورې اړه لري، چې سني نومېږي. سنیان لومړنی درې خلیفه ګان د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم قانوني ځایناستي بولي او د قانون په اړه د هغوی تفسیر او د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم احادیث مني. دوی له شیعه ګانو سره په دې اختلاف لري، چې هغوی هغه درې لومړني خلیفه ګان یاغیان او غاصبان بولي او په دې عقیده دي، چې خلافت د حضرت علي حق و، چې هغه د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم د تره زوی او ځلورم خلیفه و. د فارس خلک او د هغوی اولاده شیعه ګان دي او نور ټول مسلمانان سنیان دي. د دوی په منځ کې دغه اختلاف که څه هم، چې زما په خیال د دې لپاره کافي نه دی، چې د دوی کینه دې په جدي ډول متاثره کړي، خو کافي شوی دی، چې د دواړو فرقو ترمنځ مخالفت تولید کړي.

سره له دې هم د پښتنو احساسات د یوه پوره بېل مذهب د پیروانو په مقابل کې تر هغوی، چې دوی ورسره په جنګ نه وي، بې رحمانه، نه دي. پښتانه هم د نورو مسلمانانو په څېر په دې عقیده دي، چې هیڅ کافر باید نجات ونه مومي او دا چې دا جایز او ان د انعام وړ عمل دی، چې له کفارو سره جنګ وشي او هغوی باید مسلمانان کړی شي یا جزیه پرې تحمیل شي او که دوی دغو دواړو شرطونو منلو ته غاړه نه ږدي، زما په ګومان د دوی عقیده دا ده، چې باید ووژل شي. دا رښتیا ده، چې شاه زمان په پنجاب کې د وروستي فتوحاتو په وخت کې سکان په مذهبي لحاظ ازاد پرېښودل او دا یې منع کړه، چې له دوی سره دې څه غرض وشي، خو دا چې دوی د

دښمنو په حیث عمل وکړي، سره له دې هم دغه پاچا د یوه متعصب ملا په څېر لوسره کوښښ وکړ، چې دوه سکان مسلمانان کړي او د انکار په صورت کې یې ووژني[1].

له هندوانو سره رویه

د پاني پت د جګړې یو هندو مورخ د پښتنو له خوا له بې رحمۍ او قتل عام ډېرې خبرې کوي او نسبت یې د هغوی مذهبي احساس ته ورکوي. خو په جنګ کې چې د دوی سلوک هر څه وي، د پښتنو رویه په خپل ملک کې له هغو کسانو سره، چې دوی یې کافران بولي د نورو مسلمانانو په تناسب د ستاینې وړ ده. د بت پرستو په مقابل کې د دوی کرکه پوره ښکاره ده، سره له دې هم دوی هندوان د خپل مذهب په رعایت کې پوره ازاد پرېښي دي او د دوی له درمسالونو سره هیڅ غرض نه کېږي، خو دوی له ټولو مذهبي تظاهراتو څخه منع دي او ددې اجازه نه لري، چې خپل بتان عمومو ته وښيي. هیڅ پرهېزګار سړی به په دې راضي نه شي د دوی پخلي غوښه وخوري. خو دوی سر نه زشته رویه کېږي او نه د دوی په مقابل کې کوم خاص نفرت ښودل کېږي. دوی ته د اعتبار وړ او سودمن کاروته ورکول کېږي. هغه هندوان، چې په افغانستان کې ژوند کوي، د ملک د نورو ډېرو اوسېدونکیو په څېر آرام ښکاري[2]. د پښتنو مذهبي تحمل د هغو سکانو له وینااو څخه ښه معلومېدلی شي، چې د دوی په ملک کې یې سفر کړی دی. سکان په خپل ملک کې په دې عادي

[1] هغه پښتانه چې دغه کیسه راته بیان کړه، ددغه بې رحمه عمل افاده یې په ښه شان وکړه او د سکانو ټینګوالی یې په ستاینې سره یاد کړ.

[2] ماته دامعلومه نه ده، چې زیات پښتانه به ددې څه پروا ولري، چې د هندو د لاس دوډۍ وخوري. د درانیو د یوه ستر خان احمد خان نورزي له سلوک څخه داسې ښکاري، چې دوی ددې څه پروا نه ساتي. دغه ټکی له دغه لاندې مثال څخه معلومېدلی شي، خو زه باید په دې اعتراف وکړم، چې هغه فارسیوان چې دغه کیسه یې ماته بیان کړه، په دې فکر و چې د احمد خان زیږتوب یې ښه رااوچت کړ دا باید هم په یاد وساتل شي، چې احمد خان ددې پروا کوي، چې د یوه پښتانه اصیل خویونه وساتي او ټولو عصري نرمو خویونو ته په ښه سترګه نه ګوري. احمد خان نورزي یوه ورځ پېښور ته ... له کفایت خان (یوه فارسي اشراف) سره سور روان وو. ښار ته نږدې په یوه کلي کې له آسو نه ښکته شول او څه وخت، چې یې د یوې ونې لاندې دمه وهله، یوه هندو ورته په یوې کاسې کې مستې راوړې. دا مستې داسې نه وې، چې په داسې ښکلو پیشقابو کې وړاندې شوې وای لکه چې د اشرافو په قصر کې وي. سره له دې هم احمدخان په ښې اشتها سره د هغې په خوړلو پیل وکړ او څه وخت چې هغه فارسي وان ورته وویل، چې دا مستې به پاکې نه وي او سربېره پردې څنګه چې د یوه هندو په لاس جوړ شوې دي، نجسې دي. ده یوازې دومره ځواب یې ورته ورکړ: ((هندو چه سګ است که نجس باشد؟)) او مستو خوړلو ته یې دوام ورکړ، ترڅو یې ټولې خلاصې کړې.

دي، چې له مسلمانانو سره د ښکته خلکو په شان سلوک وکړي. په دې وجه دوی به د مسلمانانو د تحقير او سپکاوي په مقابل کې ښه حساس وي. خو دوی ټول د هغه سلوک په اړه، چې د پښتنو له خوا له دوی سره کېږي، ډېر ښه ګړېږي او يوه ګولډسمت Goldsmith ټومي سک، چې يو ډېر ذهين سړی و او د افغانستان، فارس، خراسان او تارتاري په ډېرو برخو کې ګرځېدلی و، مخصوصاً ټول د هغې مهرباني او مېلمه پالنې يادونه کوله، چې ده په افغانستان کې ليدلې وه.

دا رويه د هغه سلوک په خلاف ده، چې د فارس خلکو له ده سره په فارس کې کوله او ده ته يې اجازه نه ورکوله، چې له څاه نه اوبه وباسي. په دې چې دی به اوبه نجسې کړي يا د باران اورېدو په حال کې به سړکونو باندې وګرځي، په دې چې د څان اوبه به يې په مسلمانانو ولوېږي او هغوی به نجس شي.

ازبکانو له هغه سک سره ښه رويه وکړله. خو بايد ووېل شي چې هندوان مجبور دي چې جزيه ورکړي، چې مسلمانان ترې معاف دي. بله دا چې هندوانو ته د يوې ښکته طايفې په سترګه کتل کېږي او دوی په ځانګړې توګه د ملايانو له زور زياتي څخه خلاص نه دي. خو دغه زور زياتي بايد د قانون په بڼه پر دوی تحميل شي. دغه لاندينۍ قضيه، چې د بر درانيو په ملک کې پېښه شوې ده ياني چېرته، چې دا خلک د افغانستان تر هرې بلې برخې له خلکو نه ډېر متعصب دي، هغه وسايل وښيي چې په هغو سره له دغسې مسئلو څخه څه استفاده کېږي. يو ملا چې د عشق په يوې مسئلې کې له کوم هندو سره وران شوی و، يوه قاضي ته ووېل، چې هغه هندو مسلمان شوی و او بيا يې بېرته بت پرستۍ ته مخه کړې وه. قاضي وروسته له دې، چې له شاهدانو نه تحقيق وکړ (شاهدانو قسم وکړ، چې هغه هندو مسلمان شوی و او محمدي کليمه يې ويلې وه) د هغه بندي د ميل پرخلاف يې د هغه د سنت کولو امر صادر کړ. خو دغه حکم بايد د مدني مامور له خوا اجرا شوی وای او د پېښور دراني حاکم د هغه د تعميل لپاره تيار نه و. هغه ملا چې له دې حاله خبر شو، نو ملايان يې سره ټول کړل (په پېښور کې د ملايانو کمی شته) او دوی ټول د پېښور جامع جوماټ ته لاړل. د موذن اذان يې قطع کړ او ټول معمولي ديني مراسم يې وروسته وغورځول. ته به وايې چې په ټول ملک کې کوم اضطراري حال پېښ شوی وي. اخر د پېښور حکمران څان مجبور وليد او وروسته له بېهوده کوښښونو څخه، چې شاهدان خپله شاهدي نقض کړي، امر يې وکړ چې هغه هندو بايد سنت شي. هغه هندو په بې رحمۍ سره سنت شو. خو هغه ډېر زر لاهور ته وتښتېد او خپل اصلي مذهب ته بېرته وګرځېد. په بر درانيو کې ددې احتمال شته، چې هر مسلمان د هغه هندو په مقابل کې، چې له ده سره برابر دريغ لري څانته په تفوق قايل وي. ښه مې

په یاد دي، چې زما په خدمت کې یو اوښ والا بردراني کله چې له یوه هندو سره په څه جګړه اخته شو، په منډه زما خېمې ته راغی او په داسې حال کې، چې د تعجب او حیرت آثار یې په مخ کې ښکاره و، ناري کړې: «عدالت! عدالت! دلته یو هندو دی، چې ان د دغه کمپ په منځ کې یو مسلمان تحقیروي.»

خو مسلمان د افغانستان په لویدیځ کې دغسې کوم امتیاز نه لري او د ښاغلي دوري (Durie) په قول هندوان په کندهار کې د هندوانو او مسلمانانو ترمنځ جګړه کې د خپلو رقیبانو په څېر د زور له استعمال څخه ډډه نه کوي، بې له دې چې نور مسلمانان د دوی په دغه وضع وپارېږي.

له عیسویانو سره سلوک

زه باید په دې اعتراف وکړم، چې له عیسویانو سره د پښتنو د سلوک په اړه کافي معلومات په لاس نه لرم. په دې کې څه شک نه شته، چې عیسویان په ټول ملک کې له مذهبي ازادۍ څخه برخوردار دي، خو ښاغلی فورسټر چې د هغه په قول کې څه شک نه شته، وایي چې څه وخت چې دی د یوه عیسوي په حیث د دوی په ملک کې ګرځېده، له ده سره سپکه وضع کېده او ورته په ښکته نظر کتل کېدل. زما خپله تجربه ما یوې بل راز نتیجې ته رابولي، خو څنګه چې زما موقف لوړ و، ددې احتمال نه و چې له ما سره دې سپکاوی وشي. سره له دې هم د قسطنطنیې یوه اوسېدونکي عیسوي، چې له لسو څخه تر شلو کالو یې په افغانستان کې ژوند تېر کړی و او د دغه ملک په اړه ښه خبر و، ماته یې په افغانستان کې له عیسویانو سره د سلوک په اړه ښهٔ معلومات راکړل. ده کله کله له نورو اړخونو څخه له پښتنو څخه شکایت کاوه، خو تل یې ویل چې دوی له عیسویانو سره جزیي مخالف هم نه لري. ده ډېر احتیاط کاوه، چې په اسلامي اصولو تنقید ونه کړي. خو یواځې یې هغه وخت چې د خپل ملګري له آزادو احساساتو څخه پوره ډاډه و. خو په نورو ټولو اړخونو کې چې له دین سره یې تعلق نه لاره، ده رویه او هغه سلوک چې له ده سره کېده، داسې و چې لکه یوه خارجي مسلمان سره کېږي. ما څو ځله ده د مسلمانو نوکرانو وفاداري ولیده. ده هغو ته کله کله داسې رازونه ویل، چې ممکن ژوند یې په خطر کې غورځولی وای. د ټولو رتبو خلکو له ده سره د احترام ډک سلوک کاوه. د نورو په جمله کې د پاچا امام او په کابل کې د اسلام د دین مشر هم له ده سره همدغسې وضع کوله. هغه څه پښتنو کې د عمومو مذهبي زغم ثابتوي، دا دی چې له دې لامله چې له مختارالدوله شېر محمد خان سره علاقه لرله، د صدراعظم (چې د مختارالدوله په بد یادېدو سره همک شوی و) بد اېسېده او په همدغه سبب د څه وخت لپاره په بالاحصار کې د بند په حال کې هم و. سره له دې هم ده مذهب ددې

پلمه نه شو، چې هغه ته دې ضرر ورسول شي. په کابل کې یو یوناني اصله کاتولیکي ملا شته، چې له هغه سره ښه سلوک کېږي او په هغه لیک کې، چې وزیر ما ته استولی، ده په اړه درنې خبرې شته دي. ما یوانځینې عسکر په خپلو سترګو لیدلي، چې له هغه سره که څه هم، چې ډېر فاسق دی او زیاتره وخت نشه وي، هغسې وضع کېږي لکه له هغو فارسي وانانو سره چې کېږي، چې ده ورسره یوځای خدمت کاوه. خو په دغه اړه د ښاغلي Durie دوري شواهد تر ټولو مهم دي. ده د یوه مسلمان په شکل د پښتنو په ملک کې لویدیځ ته ان تر کندهاره سفر کړی دی. که څه هم زیاتره وخت ده په مذهب بدګوماني وشوې او څو واره وپېژندل شو، ده د خان په مقابل کې د خلکو په رویه کې تغییر ونه لید. ده د سفر تفصیلات به دغه کتاب په وروستۍ برخې کې راشي، خو دلته د هغه دوو فقرو له یادونې ډډه نه شم کولای، چې لومړی یې ما خپله ده له خولې اورېدلې او دویمه یې ما په هغو مضامینو کې لوستلې، چې ده پخوا له دې، چې زه ورسره وګورم، راوړي وو. دغه دواړه فقرې د پښتنو د مذهبي زغم په اړه وې، خو له لومړنۍ فقرې څخه یې د مېلمه پالنې او چور و چپاول د مخلوط قوي انعکاس، چې په پښتنو کې په ډېر قوت موجود دي، معلومېږي.

ښاغلي دوري لیکي: « په کندهار کې یوه ورځ خلکو له ما څخه پوښتنه وکړه، چې زه سني یم یا شیعه؟ ما په ځواب کې وویل، چې زه د شمس تبریز له مذهب څخه یم، چې هغه یوازې یو آزاد فکره مسلمان و. په دې کې یوه کندهاري وویل (موږ په دې پوهېږو چې ته نه سني یې نه شیعه، بلکې پیرنګی یې موږ او ډېر نور خلک په دغه حقیقت پوه یو، خو ذکر یې ځکه نه کوو چې ممکن ته خپه شې) دوی مهربان خلک دي، که دوی په دې فکر شول چې زه ښمن یم، دوی به له ما سره بد سلوک ونه کړي، بلکې یوازې زما شته به له ما څخه واخلي او که زه یې ورته ورنکړم، دوی به مې په ورکولو مجبور کړي.» دویمه فقره د ښاغلي دوري له لیکنې څخه په عین ډول دلته نقل کېږي.

« دوی داسې فکر کوي، چې د دوی مذهب تر نورو مذهبونو ښه او حقیقي دی، په نتیجه کې دوی داسې ګڼي چې دا نور خلک له لارې ایستل شوي او په غلطه لار روان دي. دوی په دې امید دي، چې د خپلې رښتینې او لوړې عقیدې په برکت به په پای کې ټول دینونه له منځه یوسي، څنګه چې دوی د ترکانو، تاتارانو او عربانو په شان سني مسلمانان دي او د فارس خلک په غلطه لار روان بولي. دوی له هغې دښمنۍ څخه ډډه کوي، چې ممکن دوی د بربادۍ او نیستۍ په لار روان کړي. دا چې دوی خپل دین تر ټولو ښه ګڼي، په یقین سره د دوی خطا نه ده، دوی ته تلقین

شوي چې همدغسې فکر وکړي، سره له دې هم د دوی د زغم روحیه چې د دوی د انسان پالنې د احساس زېږنده ده، دوی په لوړه اندازه نا وړه عمل ته نه رابولي (که څه هم چې په اوله کې به ممکن دوی وغواړي ټول خلک مسلمانان کړي) په دې چې له دوی څخه ډېر یې په یقیني ډول سره ازاد، سخي او د زغم خاوندان دي[1].

---

[1] ښاغلی دوري د بنګال اوسېدونکی و، پلار یې انګرېز او مور یې هندي وه. ده اول په یوې دواخانې کې د یوه طبي کمپوډر په توګه کار کاوه، خو یو څو کاله دمخه د سفر کولو شوق پرې غلبه وکړه او وروسته له دې، چې د څه وخت لپاره په هندوستان کې وګرځېد، په خالي جېب، له آباسین څخه تېر شو او د یوه مسلمان په جامه کې د پښتنو په ملک کې وګرځېد او نیت یې دا و، چې له هغه ملک نه بغداد ته لاړ شي. د کابل له لارې کندهار ته لاړ او څو میاشتې یې په دواړو ښارونو کې تېرې کړې، خو په پای کې په دغې لارې بېرته بنګال ته ستون شو. په ۱۸۱۲ کې پونې ته راغی او په هماغه فقیرو جامو کې یې له ما سره لیدنه وکړه. داسې ښکارېده، چې دی به زیات معلومات ونه لري. په دغه وخت کې ما خپل یادښتونه منظم کړي وو او د پښتنو په اړه په ډېرو موضوعاتو باندې ما خپل تصمیم نیولی و، خو څنګه چې ما د افغانستان لویدیځ په خپلو سترګو نه و لیدلی او که څه هم ما ددغه ملک له ځایي خلکو څخه ډېر معلومات ټول کړي و، ددې احتمال و چې د دوی معلومات به زما له اشتباهاتو نه فرق ولري. ددې امکان موجود و، چې هغه څه د دوی په فکر مهذب و، ممکن زما په خیال کرښته معلوم شوي وای. له ما سره دغسې معیار نه و، چې په هغو سره د دوی معلومات اندازه کړم. په دې لحاظ داسې یو څوک چې د یوه انګرېز په نظر سره یې افغانستان لیدلی وي، زما لپاره ډېر غنیمت و. ما دغسې یو څوک په ډېرې سختۍ سره هم پیدا کولای نه شو.

د ښاغلي فوسټر Foster له لیاقت سره سره د افغانستان په اړه دده شرحې زما پوښتنو ته ځواب ویلی نه شو. ده له قافلو سره د شپې سفر کړی دی او هغه ځایونه یې ښه لیدلي نه دي، چې ورڅخه تېر شوی دی. ده د ښار له خلکو پرته د ملک له نورو اوسېدونکیو سره خبرې نه دي کړي ان په ښارونو کې هم له خلکو سره دده امېزش ددغسې یوه خطر په وجه محدود و، چې دغسې یوه کس ته، چې په نازمویل شوې ماجرا شروع کوي، طبیعي وي. شاید د همدغسې ناارامۍ احساس دده مشاهداتو ته رنګ ورکړی وي. په دې کې څه شک نه شته، چې د ده افکار به حتماً د هغه سفر د ضرر په سختیو متاثر شوي وي، چې ده غوره کړی و او په عادي ژوند کې ورسره چندان اموخته نه و. خو ښاغلي دوري له غریبۍ سره روږدی و او څنګه چې ده په یواځې ځان او په خپله خوښه او آرامۍ سره سفر کړی دی او هر چیرې یې چې د ملک له خلکو سره اړولي وو، ده ته ددې موقع په لاس وه، چې د دوی په رښتیني حال او ځانګړتیاوو پوه شي. همدا چې ما دده کیسه کشف کړه او پخوا له دې، چې له ده سره دده د سفر په اړه وغږېږم، له ده څخه مې وغوښتل چې د افغانستان په اړه خپلې ماجراګانې او نظریات قلم ته وسپاري. دا زما لپاره یوه تسلي وه، چې معلومه شوه دده او زما نظریات سره موافق وو، نو دغه موافقه د دوو داسې اشخاصو په نظریاتو کې، چې افغانستان یې په مختلفو حالاتو کې لیدلی وي، د دواړو نظریو د صحت یو غټ دلیل دی. وروسته مې دی دېته تشویق کړ، چې سفر په ټول تفصیل سره ولیکي. له ده څخه مې د نورو موضوعاتو په اړه د پوښتنو کولو په لړ کې ډېر معلومات ترلاسه کړل. د دوري زده کړه په هندوستان کې به حتماً د نیمايي کاستو (Castes) له ښکتنه طبقو څخه وي، انګرېزي یې ښه نه وه زده، خو ده زموږ له کلاسیکو اثارو څخه یو څو ډېر ښهٔ اثره لوستلي

د صوفیانو بیان

په کابل کې یوه بله فرقه د صوفیانو ده او دوی ممکن ددې پر ځای، چې مذهبي کسان وشمېرل شي، باید د فیلسوفانو په ډلې کې وشمېرل شي. تر هغې اندازې، چې زه د دوی په موموزې فلسفې پوهېدلی شم، داسې ښکاري چې د دوی اصلي عقیده دا ده، چې ټول ژوندي او ناژوندي مخلوق غیر واقعي او یو فریب دی او دا چې له خدای تعالی نه غیر نور څه وجود نه لري او خدای تعالی د انسان روح ته، چې د هغه په خپله د الوهیت د جوهر یوه برخه ده، په بې شمېرو بڼو ځان ښيي. ددغې نظریې په اړه سوچ کول صوفیان د جذبې معراج ته هسکوي، دوی خدای تعالی په هرڅه کې ستایي او ده د اوصافو په تعمق سره، چې دوی یې زیاتره وخت کوي او د ده ټولو اشکالو په اړتولو سره دوی داسې خیال کوي، چې د خدای لپاره د حقیقي عشق او نه بیان کېدونکي پېراو او ان د هغه له جوهر سره یوه کامل اتحاد ته رسېدلي دي. دوی ددغه نظر د لازمي نتیجې په حیث د هر دین خاص اصول زاید ګڼي او ټول مذهبي عبادتونه او مراسم ردوي. دې ته دومره اهمیت نه ورکوي، چې په کوم طرز سره د خدای تعالی په لور افکار متوجه شوي دي. یواځې دومره چې دوی په پای کې د خدای تعالی د ستر توب او ښه والي په اړه په تعمق سره آرام کوي. په فارس کې دغه فرقه تر شکنجې لاندې ده او په کابل کې که څه هم حکومت یې مخالف نه دی، ملایان ورسره په کلکه مخالف دي. ملایان پرې تور لګوي، چې دوی د الحاد طرفداران دي او دوی زیاتره وخت کوښښ کوي، چې دغسې نظریات ورته منسوب کړي، چې په شرعي قانون کې د جزا وړ دي. خو دغه کوښښونه یواځې ځینې وخت موفق وي. ددغو کوښښونو د ناکامي یو لامل دا دی، چې ډېر صوفیان سره له دې، چې دغه دوه فلسفي سره سر نه خوري، رښتیني مسلمانان دي. اورېدلي مې دي، چې یوه سړي د تصوف د ښکلا په اړه او د بشري کړو وړو د ازادو او پراخو شویو نظریاتو په اړه، چې هغه ورته منتهي کېږي، بې له کوم قیده د جذبې په حال کې انتقال وکړ او ډېر زر وروسته یې له خپلو هماغو مصاحبینو سره د اسلام د هر اصل

وو او که څه هم دده انګریزي سمه نه وه، ددې لپاره کافي وه چې خپل افکار په واضح او کلي ډول ان په ځینو ځایونو کې په ډېر فصاحت او قدرت سره بیان کړي. که څه هم ده په خبرو کې ان جزیي تناقضات هم ښکاره نه کړل او که څه هم دی د داسې طبیعي استعداد خاوند و، چې دده صنف ته د منسوب کس له خوا یې د ښودلو تعجب کېږي. سره له دې هم دده د فهم قوه پوره نه وه او ددغه حال لویه نښه دا ده، چې ده نه غوښتل په یوه ځای کې د ډېرې مودې لپاره واوسي. ما ده ته د کال ۱۵۰ پونډه د معاش په توګه ومنل، چې د یوه محرر په توګه له ما سره کار وکړي، خو دی که څه هم چې د سوالګرۍ او غریبۍ په حقیقي حال کې و، د بمبۍ په لور روان شو، چې له هماغه ځایه په لومړي عربي کښتۍ کې کېني او بغداد ته به پخپل زړه پورې سفر وکړي.

په اړه پابندي وښودله او د دوزخ د اور د دايمي توب په اړه يې د شک مفکوره په شدت سره رد کړه. ده دا رد هغه وخت وکړ، چې ده ته وويل شو د دغه نظر پخلا کول له هغې مفکورې سره، چې له خدای نه غير نور څهٔ وجود نه لري، مشکل دي. ده وويل چې تصوف يې له شک نه حقيقت لري، خو د دوزخ ابديت پخپله د خدای په قول ثابت شوی دی.

سره له دې هم د صوفيانو فرقه مخ په ترقۍ ده، مخصوصاً د لوړو درجو په خلکو او په ځينو ملايانو کې، چې عمومي ادبيات لولي او د تصوف مبهم عالي توب ددغې طبقې په ذوق ښه برابر دی. په حقيقت کې له مرموز توب سره مينه، چې په دوی کښې موجوده ده، دوی دې ته رابولي چې د هر هغه څه په اړه چې له نظره پټ وي لوړ نظريات ولري او ان په دوی کې يې د ورورۍ د پټو ټولنو (Masonary) شوق هم پارولی دی. په دې اړه له ما څخه زياتره وخت پوښتنې شوې دي او هغه نظريات مې اورېدلي دي، چې د هغه ماهيت په اړه تشکيل شوي دي. ټول هغه معلومات، چې د هغه په اړه د دوی لاس ته ورغلي دي، د يوه درويش په واسطه راغونډ شوي. دغه درويش په اروپايي ملکونو کې ګرځېدلی او په دغه رمز کې يې د داخلېدو شرح ورکړې ده. دی په دې مامور شو، چې په يوې خاصې ماڼۍ کې داخل شي او تر دې وروسته، چې له ځو کړو دهلېزونو او انګړونو څخه تېر شو، په دغې يوې حجرې کې ننوت، چې اته کسه پکې ناست وو. داسې ښکارېده چې دوی ټول د بېخو دي او جذبې په حال کې وو او د خپلو سوچونو په وجه بې نظمه وو. له مخونو څخه يې د الهام علامې ښکارېدې، دلته دغه درويش ته بيانېدونکي شيان زده کړل او له دغو حکيمانو څخه يې د يوې شېبې په تماس سره د ډېرو عالي موضوعاتو په اړه دومره څه زده کړل، چې له کلونو کلونو سخت تحصيل په نتيجه کې يې نه شو حاصلولی.

يوه بله فرقه، چې ځينې وخت د صوفيانو له فرقې سره يوه ګڼل کېږي، د ملا ذکي په نامه يادېږي، چې هغه يې په کابل کې يو ستر حامي و. ددغې فرقې طرفداران په دې عقيده دي، چې رسولان رښتيني نه وو او ټول الهامونه اختراع ګاڼي دي. داسې ښکاري، چې دوی د اېنده حال د حقيقت او ان د خدای د شته توب په اړه شکمن دي. معلومېږي چې د دوی عقيده ډېره قديمي وي او په شخصي ډول د هغو نظريو مجموعه اوسي، چې عمر خيام په خپلو فارسي نظمونو کې افاده کړې ده. د خيام آثار داسې بې قيده او بې تقوا دي، چې ممکن په بلې ژبې کې ورسره سيالي ونه شي. خيام په خاص ډول د شر له وجود نه ځورېږي او خدای تعالی د هغه د رواجولو په اړه په داسې الفاظو تورن کوي، چې هيڅ باور به پرې ونه شي. داسې ښکاري، چې د ملا ذکي پېروان د دوزخ له وېرې او د خدای تعالی له هيبت څخه له

خپل دغـــې خلاصـــون نـه پـوره، ګټـه اخلـي او پـه ټـول ملـک کـې تـر ټولـو فـاجر او بې پرنسـیپه هرزه ګـان اوسـي. سره لـه دې هـم د دوی نظریـات پـه پټـه کـې وده کـوي او ویـل کېږي، چې د شاه محمود د دربار په فاسقو اشرافو کې ښه رواج لري.

د روښانیانو فـرقـه

روښاني فرقې په شپاړسمې پېړۍ کې په پښتنو کې یوه لویه غوغا جوړه کړې وه. خو اوس نېږدې لـه منځـه تللـې ده. دغـه فرقـه د بایزیـد انصاري لـه خوا د مغـولي امپراتـور اکبر پـه دوره کې جوړه شوې ده. د روښـان مخـالفینو دی «پیـر تاریـک» بالـه. پـه داسـې حـال کـې، چې ده پـه ځـان د روښـان پیـر لقـب ایښـی و. روښـان او صـوفیانو عـین اصـول لـري، خـو ځنګـه چې ده د روح د تناسـخ عقیـده پـه هغـو اضـافه کـړه، امکـان لـري چې ده خپلـه عقیـده، لـه جوګیـانو څخـه اخیسـتې وي. جوګیـان د هنـدو فلسـفانو هغه فرقه ده، چې د خپـل دیـن ځینې اصـول، چې پـه هغـه کـې روزل شـوي دي، د تصـوف لـه مکتـب سره یوځـای کـوي. خـو بایزیـد لـه دغـو اصـولو سره یـو څـه خپـل نظریـات پیونـد کـړل. چې لـه هغـو څخـه یـې ډېـر مهـم دا دي، چې خـدای تعـالی د مقدسـو اشخاصو او پیرانو په ځانګړې توګه دده په وجود کې ځان ښکاره کوي او دا چې ټول هغه کسـان، چې نـه غـواړي دده پـه فرقـې کـې داخـل شـي، بایـد د مـړو پـه څېـر وګڼـل شـي او دا چې د دوی د دغـه انکـار پـه نتیجـه کـې د دوی ټـول شـته او مـالونـه دده د طرفـدارانو کېږي. پـه دې چې یـوازې دوی ژونـدي دي. دغـه پخپلـه خلـق شـوي وارثـان، چې څـه وخت یې زړه وي ددې حق لـري، چې پـه خپـل میـراث بانـدې قبضـه وکـړي. پـر لـه دې چې «د مـړو» مالـدارانو څـه پـروا ولـري، چې هغـوی بـه د روښـاني پیـر لـه پریکـړې سره سره پـه واقـع کې ژوندي وي.

بایزیـد د لـوی نبـوغ خاونـد و او دده مـذهب پـه بـرو درانیـو کـې پـه ډېـرې چټکـۍ سره خپور شو. چې دی پـه دې بریـالی شـو چې لښـکرې ټـولې کـړي او لـه مغـولي حکومـت سره پـه یـوې منظمـې مقـابلې لاس پـورې کـړي، خـو پـه پـای کـې دی د مغـولي اردو لـه خوا مغلوب او تر ډېرې ستوماني وروسته مړ شو. زامنـو یـې کوښـښ وکـړ، چې د هغـه د فرقـې ملاتـړ وکـړي، دوی پـه دغـو کوښـښونو کـې تـر ډېـرې مـودې بریـالي وو، خـو زیـاتره یـې ټوټـه ټوټـه شـول. اوس پـه اباسـین کـې دوه داسـې غټـې تـورې تیـږې شـته، چې هغـه د بایزیـد د زامنـو جلال الـدین او کمـال الـدین د بـدل شـویو جسـمونو پـه حیـث ګڼـل کېـږي او ویـل کېـږي، چې د دوی مـړي د اخونـد درویـزه پـه امـر پـه سـیند کـې غورځول شوي وو. دغـه تیـږې تراوسـه هـم د جلالیـه او کمالیـه پـه نامـه یـادېږي او ځنګـه چې هغـه هغـو ګردابونـو تـه نـږدې پرتـې دي، چې لـه اباسـین سره د کابـل د سـیند پـه یوځـای کېـدو سره پیـدا کېـږي، هغـه بېلـو مسـلمانانو تـه د یـو مشـکل پـه حیـث ځـان

ښکاره کوي. دوی وایي، چې دا طبیعي ده چې هغه پېښې چې د دغو بدعت راوستونکیو په جسمونو لګېږي، باید ټوټه ټوټه شي لکه چې دوی له پخوا ډېرې ارواګانې ټوټه ټوټه کړې وې. اخوند درویزه د بایزید یو لوی مخالف و. اخوند درویزه، چې د بونیر یو تاجک و، اوس په ټول افغانستان کې د یوه ډېر ستر ولي په حیث ستایل کېږي. ده ډېر آثار لیکلي دي، چې په وطنوالو کې یې ډېر نوم لري، خو کوم آثار یې چې ما لیدلي دي، د هغو پر بنسټ ویلای شم، چې که چېرې دده دلایل د مغولي امپراتورانو په لښکرو سره تقویه شوي نه وای، د میا روښان نظریات به تر ډېره وخته پورې رد شوي نه وای.

تراوسه هم د پېښور په شاوخوا او د یرو ښګښو په غرونو کې د دغې فرقې پیروان شته دي[1].

په پښتنو کې بې له کوم شک او تردید ځینې نورې فرقې هم شته، چې د هغه په اړه زه معلومات نه لرم او یا یې نومونه زما له یاده وتلي دي، خو دغه ملت تراوسه هم د دوی له نفوذ څخه خلاص نه دی. پښتانه سخت ګیر سني مسلمانان دي او څنګه چې دوی په خپلې عقیدې او مراسمو یوخت دي، د دوی مذهبي روحیه بې له دې چې له نورو خلکو سره څه غرض ولري ان د اسلام په پیروانو کې زښته نه ده.

په خلکو باندې د مذهب تاثیر:

د پښتنو له خبرو څخه داسې څرګندېږي، چې ټول خلک له پاچا څخه تر ګدا او بزګر پورې تل له مقدسو افکارو سره سر و کار لري، یوازې کله کله به داسې جمله واورېدل شي، چې د خدای نوم پکې نه وي راغلی او د خدای د نامه خفیف ذکر سره هم معصوم حرکات تولیدېږي. د بېلګې په توګه دوی هیڅ آینده، واقعه که څه هم پوره یقیني وي، بې له ان شاء الله څخه نه یادوي. دوی دغه افاده، چې د ماضي زمانې په اړه یې هم استعمالوي او د خپل عمر په اړه به یوه سوال ته داسې ځواب ورکړي:«ان شاء الله چې زه به څلوېښت کلن اوسم.» ډېر خلک په ملا پورې تړلې تسبیح لري او کوم وخت، چې په خبرو کې وقفه راځي، د تسبیح په اچولو پیل کوي. د تسبیح د هرې دانې په اچولو سره دوی باید د خدای تعالی نوم یاد کړي. خو کله چې دوی د چا خبرو ته په ځیر سره غوږ نیولی وي او یا کله چې پخپله هم ګړېږي، زیاتره وخت تسبیح اچوي. هر وخت قسم خوري او د دوی قسم خوړل داسې جدي او سخت وي لکه چې په کومې محکمې کې ناست وي. د قسمونو عام شکلونه یې دا دي: د خدای او د هغه د پیغمبر په نامه قسم خورم، که دا خبره درسته نه وي زه دې

---

[1] د روښاني فرقې په اړه زما ډېر معلومات د داکتر لیدن (Dr.Leyden) له هغې اعلی مقالې څخه اخیستل شوي دي، چې د آسیایي پلټنو (Asiatic Researches) په یوولسم ټوک کې خپره شوې ده.

کافر له دنیا نه لاړ شم. که زه دروغ ووایم زما ښځه دې په درې کانو طلاقه وي. د دوی یو ډېر دروند قسم هغه دی، چې د خدای نوم پکې په داسې شکلو درې ځله ذکر کېږي:(والله بالله تالله.) ښه به دا وي، چې دلته د هغه رواج ذکر وکړم، چې دوی یې له نورو مسلمانانو سره په مشترک ډول لري او هغه قسم ورکول دي. دا په حقیقت کې د متعهد کولو یو ډول دی، چې د هغه په اثر یو څوک، چې قسم ورته ورکول کېږي باید پرې ولاړ اوسي او دا تورپېر نه کوي، چې هغه پرې رضایت لري او که نه. تو یو سړی به یوه بل ته وایي:((دا په قران قسم دی، چې ته په هغه څه چې ما درته ویلي دي هیڅ وخت نه وایې.))

زه داسې خلک نه پېژنم، چې هغوی دې زیاتره وخت په دغسې متعهد کېدو سره داسې کاروته وکړي، چې د هغوی په ذوق دې برابر نه وي. خو په پښتنو کې دا د یوې ناموزونې هیلې د راضي کېدو په اړه یو عام عذر دی، چې یو څوک وایي:((که ده ماته قسم راکړی نه وای ما به هېڅکله دا کار کړی نه وای.)) پښتانه بې له فاتحه ویلو په هیڅ کار لاس نه پورې کوي. زما په خیال دغه رواج یوازې په دوی کې شته دی. فاتحه یانې الحمدالله رب العالمین... د قرآن لومړی سورت دی او زیاتره وخت (تل) په لمونځونو کې ویل کېږي.

یو سړی به د فاتحې سورت په لوړ اواز وایي او نور به امین وایي. دوی د دعا په وخت کې لاسونه پورته کوي او په ختم کې یې په خپلو مخونو او ږیرو تېروي. دوی دغه رسم په ټولو مهمو چارو کې اجرا کوي یانې کله چې په سفر پیل کوي یا چاته قول ورکوي او موافقه ورسره کوي. یا ودونه کوي او په لنډ ډول دوی دغه مراسم د ژوندانه په زیاترو کارونو کې اجرا کوي.

لمونځونه

د پښتنو په شان به نور هیڅ خلک د مذهبي مراسمو په ترسره کولو کې پابند نه وي. دوی په شپه او ورځ کې پېنځه وخته لمونځ کوي. لومړی لمونځ سهار د وخته کوي او وروستی د شپې په شروع سره موذن د الله اکبر په ویلو سره د لمانځه وخت اعلاموي. اذان تر هغه وخته تکرارېږي، چې د ټولو مومنانو غوږ ته ورسېږي. اذان یو ډېر دروند او ښه ایسېدونکی اواز دی. هر وخت یې چې خلک واوري، جوماتونو ته درومي. هغه څوک، چې لګیا وي کار کوي. هغوی ځانونو ته زحمت نه ورکوي. څوک چې په یوې ډلې کې ناست وي او اذان واوري. تکراروي یې او د لمانځه د ادا کولو لپاره ځي. خو هغه وخت چې زه له نورو سره په یوې ډلې کې ناست وم، ځینې کسان له ما سره همغسې پاتې شول او نور یې یوې نېږدې کوټې ته لاړل، جای نمازونه یې په ځمکه وغوړول. بې له اودس کولو یې د لمانځه په ادا کولو شروع

وکړه[1]. دوی ددې څه پروا نه ساتله، چې څوک ورته گوري یا څنگه. لمونځ، چې یې ادا کې ژر ټول په گډه بېرته راغلل او دېڅوا په شان یې خبرو ته دوام ورکې. هر مسلمان د لمانځه په وخت کې د مکې په لور درېږي او شتمن کسان په تېره بیا هغه وخت، چې په سفر کې وي له ځان سره قطب نما گرځوي. د قطب نما یوه ستن د شمال او بله یې د جنوب په لور او هغه بله یې چې په اخیر کې یوه نښه لري، دمکې په لور واقع ده[2].

په منظم ډول سره د لمانځه ادا کول نه یوازې دیني وجیبه ده، بلکې د افغانستان په زیاترو برخو کې د مدني قانون له خوا نافذېږي او یو منظم مامور چې محتسب نومېږي، د لمانځه قضا کوونکي یا د هرې بلې دیني فریضې سرغړوونکي ته سزا ورکوي. روژه هم په همدې ډول نافذېږي او سخت رعایت یې کوي. څنگه چې د روژې په وخت کې یو سړی له سهار نه تر ماښامه پورې نه اوبه څښي او نه ان چلم څکوي، دا په رښتیا په سړي ډېره سخته تمامېږي، خو خارجیان د روژې نیولو څخه معاف دي. په هر مسلمان باندې په ژوندانه کې یو ځل حج فرض دی. ډېر پښتانه د حج د ادا کولو لپاره مکې ته ځي. د حج د ادا کولو ډېره عامه لاره د سند لار ده، چې له هغه ځایه حاجیان مسقط یا بصرې ته په کښتۍ کې ځي او بیا مکې ته په وچه کې سفر کوي. د شمال شرقي مسلمانان په اباسین کې مخ ښکته سفر کوي. حاجیانو ته د دوی دغه مقدس نیت په وجه خلک او ان ډېر چپاولگر قومونه هم په درنه سترگه گوري. ډېر حاجیان د سفر په دوره کې په سوال او خیرات ژوند کوي او په مکې کې هغه خیریه موسسه د دوی ژوند تامینوي، چې احمد شاه دراني تاسیس کړې وه. احمد شاه د خپلو وطنوالو د استفادې لپاره هلته یو مسجد او یو ډول کاروان سرای جوړ کړی و. په کوم کال کې، چې د پښتنو حاجیانو شمېر لږ وي، ددغې موسسې اضافگي شیان په عربو وېشل کېږي، نو عربان د پښتنو حاجیانو په زیات شمېر چندان خوښ نه دي، نو دوی له هرې موقع څخه استفاده کوي، چې دغو مداخله کوونکیو ته ازار ورسوي او د شیعه گانو په څېر یې معرفي کړي. په دې چې دوی په عمومي ډول په فارسي خبرې کوي. ټول پښتانه حاجیان د بدوي اعرابو د بربریت او چپاولگرۍ نه په هیبت خبرې کوي او وایي، چې د پښتنو د چپاولگر نوم یو ډېر بد کار سړی هم په دوی کې بس یو ماشوم دی.

د مذهب رعایت

د اسلام دین په هر مسلمان لازمه گرځوي، چې د خپل عاید یوه برخه د خیرات

---

[1] مولف ته شاید معلومه نه وي، چې په یوه او دسه سره دوه خله لمونځ ادا کېدلی شي. ژباړن

[2] د مولف هغه لیکنې، چې د لمانځه د ادا کولو د طرز په اړه وې، ترجمه نه شوې. ژباړن

په ډول ورکېږي. ټولو مقدسو کسانو ته بخښونه او ان ملایانو ته منظمې وظیفې او سوالګرو ته خیراتونه هم تر دغه نامه لاندې راځي. له ښارونو څخه په لیرې ځایونو کې خیرات ته، چې سوالګر نه شته دوی هغه مصرف، چې په مبلمه پالنې کې یې کوي، هم په خیرات حسابوي. په دغه تعبیر سره دوی د خپل دین فرایض په ښه شان ترسره کوي. قمار وهل او داسې هم طالع بینګان، چې د پیسو لپاره کېږي، منع دي. ددغه ممانعت پروا په دقیق ډول نه کېږي، خو پښتانه چندان په قمار وهلو عادي نه دي. شراب معلومه ده، چې منع دي او په حقیقت کې یوازې شتمن یې څښي. خو د مملکت په زیاترو برخو کې یوه نشه راوړونکې دوا، چې بنګ نومېږي او هغه هم په مساوي ډول منع ده. د فاسقو له خوا استعمالېږي. سره له دې هم دغه خلک په هغو خلکو کې چې ما د هغو په اړه اورېدلي دي، تر ټولو باوقار دي او دوی په دغه اړه د هندوستان تر هندوانو او مسلمانانو ډېر دمخه دي. هغه سړی، چې په سترګو کې نشه ګرځي. لکه څنګه چې په دغه برهمن ښاریانو پوښه کې ګرځي، په افغانستن کې به نادر وي[1].

د محتسب منصب، چې د هغه وظیفه د اجتماعي اخلاقو نظارت دی، ډېره خوا بدوونکې ده. دی زیاتره په دې تومتي کېږي، چې د مجرم په خوښې کولو سره له خلکو نه رشوت اخلي او ان د بېګناهو خلکو په ډارولو سره په خلکو پیسې پېدې. ده ته قدرت تر څلوېښتو درو وهلو پورې رسېږي. دره د هغه څرمنو تړانګه ده، چې له لرګي نه جوړ لاستی لري او یا د قرآن یا د احادیثو له مخې جوړه شوې وي. داسې هم د محتسب په واک کې ده، چې یو مجرم په عام محضر کې تشهیر کړي په ښار کې یې په خره یا په اوښ چپه سپور په داسې حال کې، چې مخ یې د هغه حیوان د لکۍ په لور وي، وګرځوي. ما د پېښور محتسب زیاتره په داسې حال کې لیدل، چې تسمه به یې تل د خپل منصب د علامې په توګه تر ملا پورې تړلې وه. دی تر عادي کسانو لوړ معلومېده او داسې ښکارېده، چې یو معقول او اعتدال خوښی شخص دی، خو خلکو یې تل بد ویل.

ملایان او په حقیقت کې ټول مذهبي کسان ان که څه منصب هم نه لري، د متقي ژوندانه د تبلیغ کولو شوقمن دي او د معصوم لذتونو مخالفت کوي[2]. ملایان د مملکت په ځینو برخو کې ان هر وخت چې عود Lutes او وایلون Fiddles وویني،

[1] دا یوه غلطي ده، په پوښه کې مخمور کېدل یوازې د برتانویانو په ګاوندیتوب کې لیدل کېږي، چې هلته د الکولي شرابو څښول مجاز دي. (د ۱۸۳۸ کال طبع)

[2] احمد میر واعظ، چې د هغه حال ددغه کتاب د تاریخ په برخه کې راغلی دی د مستقیمانه ژوند په برکت په ډېرو خلکو کې ددغسې زیات محبوبیت خاوند شوی دی، چې له هغه نه د شاه محمود په خلع کې استفاده وشوه.

ماتوي یې خو نغاري، ترومپېټونه او شپېلۍ له دغه مخالفت څخه معاف دي. په دې چې هغه مېړني او جنګي دي، خو نور ټول سازونه بښځینه او یوه ریښتیني مسلمان د کرکتر مخالف ګڼل کېږي. سره له دې هم دغه خلک د دغسې پرهېزګار ژوند پروا چندان نه ساتي او ملایان په عمومي ډول له دین او اخلاق نه ډېرې مهمې سرغړونې تر سانسور لاندې نیسي او په ډېرو برخو کې دوی هیڅ قدرت نه لري.

د ملایانو نفوذ او قدرت:

ملایان په ښهر کې ډېر دي او دوی له لویو درباریانو او وزیرانو څخه ان د ډېرو غریبو او د ازادو قومونو په مختلفو صفوفو کې لیدل کېږي. دوی د ښارونو د شاوخوا خلکو په تناسب بیخي ډېر دي او کوم وخت، چې یې د یوې ډلې په حیث یادونه کېږي، د علماوو په نامه یادېږي.

په ټولیز ډول دوی فعال او په نسبي ډول لایق کسان دي او د خپلې ډلې د ګټو ښه پروا ساتي او احتیاط کوي، چې خپل لوړوالی خوندي وساتي. دوی د خپل ملک د علم د ډېرو برخو خاوندان دي، د ځوانانو روزنه، د قانون تنفیذ او په ټول ملک کې د قضا اداره، چې د پاچا تر واک لاندې ده، پوره دوی ته ورسپارل شوې دي او دغه امتیازات له هغه احترام سره یوځای، چې په ناپوهو او خرافات خوښو خلکو کې د دوی د علم په وجه دوی ته کېږي، ملایان په دې قادر ګرځوي چې په ځینو خاصو حالاتو کې په افرادو او ان د اشخاصو په یوې ډلې باندې نږدې نامحدود قدرت ولري، حاکمان او نور ملکي مامورین تر څارنې او کنټرول لاندې ونیسي او ځینې وخت پخپله پاچا وېروي او ضرور ورته ورسوي. په مسلمانانو کې هغه وخت، چې له شریعت نه خالف کار ونه کېږي، له دغه قدرت څخه بد، استفاده کېږي، خو په عین حال کې زیاتره وخت د ملایانو له دغه نفوذ څخه د مملکت په ډېرو برخو کې چېرته، چې د عامه سولې د ټینګولو لپاره نور وسایل وي، د شخړو او دعوو په فیصله کولو کې په ګټور ډول استفاده کېږي. د دغو مذهبي شخصیتونو لښکرې زیاتره وخت د هغسې دود . ولسونو په منځ کې له اوږده و چپنو سره ښکاره کېږي، چې د جنګ لپاره تیار او اماده وي.

دوی قران شفیع کوي، لمونځونه او نفلونه ادا کوي او آیتونه لولي او خلکو ته نصیحت کوي، چې خدای او دین هېر نه کړي ان که دوی د دغو ولسونو په منځ کې په دې بریالي هم شي، چې سوله ټینګه کړي، دوی د یوه څه وخت لپاره سره تیتوي او په دې کې هیڅ نه ناکامه کېږي.

ملایان د پېښور په شاوخوا کې او د برو درانیو په ملک کې په خانګړې توګه ډېر قدرت لري. د پېښور په ښار کې پاچا تر یوه حده د دوی مخه نیسي او مجبوروي

یې، چې که په دوی څه ظلم شوی وي په ملکي محکمه کې عرض وکړي، یا دې د داسې موقع انتظار وکړي، چې بیا وکړای شي په خپل غلیم د کفر یا بدعت فتوا صادره کړي او په دې ډول ممکن د هغه په مقابل کې د خلکو احساسات وپاروي او یا په محکمه کې یې د قانون ګوتو ته وسپاري، خو د مملکت په لېرو برخو کې ملا ته ضرر رسول پخپله ددې کفایت کوي، چې یوه غوغا جوړه شي. ملایان په دغسې وختونو کې خپل نور وروڼه ملایان غونډوي، دیني مراسم او د خښولو تکفین مراسم ځنډوي او پخپلو مخالفینو د کفر فتوا صادروي او په رسمي ډول یې طردوي او ښېراوې ورته کوي. که له دغو کارونو سره سره دوی ونه شو کړی، چې دوی خپل مخالفان تسلیمولو ته مجبور کړي، دوی په ملک کې د محمدي شنه بیرغ تر لاندې په تظاهراتو پیل کوي، ډولونه وهي او صلواة چغې وهي. دوی ددې اعلام کوي، چې هغه کسان چې نه غواړي له دوی سره یوځای شي، مطرود دي. په دې ډول دوی ډېر زر یو جمعیت چې دوی پرې د لښکر نوم ږدي، راغونډوي او څنګه چې پښتانه د دوی تر لښکرو زیات د دوی په ښېراوو بېرېږي، دوی په عمومي ډول د هغوی مخالفین شرطونو منلو ته حاضروي. په دغو شرطونو کې د مخالفینو د مشرانو د کورونو چوروول او سوځول او د هغو په معاونانو باندې د جرم ایښودل شامل دي.

داسې کیسې اورېدل کېږي، چې د ملایانو د لښکرو په اواز سره د ښارونو دېوالونه چپه شوي، توري پڅې شوي. دا پېښې هغه وخت شوي، چې د مذهبي شخصیتونو ژوند په هغو سره تهدید شوی دی، خو بیا هم د هشتغر یوه خان یو ځل د ملایانو د لښکرو په مقابل کې مقاومت وکړ. دا هغه وخت و، چې ملایان د سود د یوې معاملې د نافذولو لپاره هغه ته ورغلي وو. هغه خان دوی ټول په شا ووهل او تلفات یې ورواړول او ټول ګاونډیان په دغه کار خوښ شول. که څه هم د مملکت په دغې برخې کې ملایانو ته په درنه سترګه کتل کېږي، زما په خیال چې خلک نظر دې ته چې له دوی سره مینه ولري، ډېر ترې ډارېږي. د مملکت په لویدیځ کې د ملایانو قدرت په نسبي ډول محدود دی او پخپله دوی ته ډېر احترام کېږي. په نتیجه کې دوی په عمومي ډول په ځانګړې توګه په اطرافو کې ډېر محبوبیت لري، خو ان هلته هم د دوی د فرقې له ناوړو کارونو او د خلکو د مېلمه پالنې له احساس څخه د دوی د نه بس کېدونکیو او له فضولانه تقاضاوو څخه شکایتونه کېږي[1] ان د مملکت په

---

[1] عجیبه ده، چې وویل شي چې د هغو ملکونو په عاداتو کې چې د مدنیت په عین پړاو کې خو له یو بل څخه په فاصله او زمان کې سره ډېر لیرې پراته دي، مشابهت شته دی. د چاوسر (Chaucer) سومېنورز (Somnours) کیسه د فقیرو ملایانو زیات ټینګار او د هغه احترام او مخالفت یو مخلوط، چې د دوی په مقابل کې ښودل کېږي، په عین ډول بیانوي.

غریبې خوا کې د دوی قدرت څینې وخت په ښارونو په ځانګړې توګه د تیمور شاه د پاچایی په دوره کې، چې د هغه صدراعظم یو ملا و، احساس شوی دی. دوی په هغه وخت کې په کندهار کې قدرت دغسې یو حد ته ورساوه، چې د دوی یوې ډلې په کفایت خان حمله وکړه، د هغه حرم ته ورننوتل، د بخشش غوښتنه یې وکړه او په دې بې عدالتۍ یې اعتراض وکې. چې دی رنګ رنګ پلاوونه خوري، په داسې حال کې چې دوی ته یوازې وچه ډوډۍ رسېږي. کفایت خان په اصل کې د فارس یو شیعه و، چې په افغانستان کې لوړو منصبونو ته رسېدلی و. یوازې په ډېر زحمت او د پاچا په وساطت سره دا ممکنه شوه، چې د ملایانو دغه غوغا غلې شي. د دوی ژوند په خلکو کې له تقوا نه ډک دی، خو د دوی څینې کسان بې له دې چې رسوا شي د فسق ژوند کوي.

ډېر یې د سود په خوړلو سره بد نوم لري. قرآن سود خوړل په واضح ډول منع کړي دي او یو څو متقي مسلمانان له دغه مخالفت نه په څرګند ډول تجاوز کوي. په داسې حال کې چې له هغه نه سرغړول کوم مشکل کار نه دی. ډېر کسان په دې قانع دي، چې خپلې پیسې تاجرانو ته په سود ورکړي او د ګټې یوه برخه یې حاصله کړي یا یې صرافانو ته وسپاري، چې په تجارت کې یې په دوران واچوي او له ګټې څخه یې یو څه ترلاسه کړي[1]، خو ډېر ملایان پیسې په ښکاره ډول په سود ورکوي او قوي ضمانت اخلي او په دې ډول خپله شتمني ښه ډېروي. دوی د مملکت د څمکې یوه برخه خپله کړې ده، خو څنګه چې ټول ملایان په سود پیسې نه ورکوي، په دې پوهېدل به هغه سوال حل شي، چې د ملایانو دغومره ډېر شمېر څنګه پاتې کېږي.

له هغو ملایانو پرته، چې دیني منصبونه لري، یا له دولت څخه وظیفې او معاشونه اخلي (چې بحث به یې په یوه بل ځای کې وشي) او تر هغو لا ډېر د کلیو ملایانو ته، چې د فصلونو نه یو څه ورته ورکول کېږي او یا د رمو ګلو نه یو څه ورکول کېږي، ډېر نور ملایان د ځمکو یوه برخه د بخشش په توګه په لاس لري، چې یا یې پاچا یا د کلیو مشران ورکوي او یا څینې افراد یې د میراث نه ورپه برخه کوي. څینې نور ملایان د شرعي قانون په تدریس او تمرین ژوند کوي، نور یې په مکتبونو کې تدریس کوي او یا د شتمنو کسانو د زامنو شخصي معلمان وي، څینې نور یې د تبلیغ په کار لګیا دي او ولس یې ژوند ور تامینوي، څینې په هغو اوقافي وظیفو ژوند کوي، چې دولت او کلي یې شاګردانو ته وره برخه کوي، یا یې هغه کسان د خیرات او د مبلمه پالنې د احساس له مخې ورکوي، چې دوی د هغو په ملک کې سفر کوي او څینې نور ملایان یا کوم کسب یا د هقاني کوي او یا په خپلو

[1] مقصد مضاربت دی. ژباړن

نورو وسایلو خپل ژوند تامینوي او په خپله خوښه خپل تحصیل پر مخ بیایي او سرگرمي لري.

د ملایانو سلوک

د ملایانو نسبت د همدغې فرقې د اعضاوو له خوا هغه کس ته کېږي، چې د تحصیل یو منظم کورس یې سرته رسولی وي او لازم امتحان یې تېر کړی وي. یوه کاندید ته د غړیتوب اجازه د یوه رسم په اجرا سره ورکول کېږي. ددغه رسم یوه مهمه برخه د همدغه احضار شوي مجلس د مهمو اشخاصو له خوا د کاندید په سر د لنگوټې تړل دي.

ملایان د خپلو ځانگړيو کالیو له لامله له ورایه پېژندل کېږي، چې هغه د سپینې خمتا، اوږده او ارت کالي او په سر باندې یو خاص غټ د ململ لنگوټی تشکیلوي.

ملایان ځانله ځانگړې جامې نه لري لکه څنگه چې راهبان یې په اروپا کې لري، داسې هم ټول ملایان نه د یوه واحد مشر تر حکم لاندې دي او نه د یوه خاص دسپلین تابع دي، لکه څنگه چې روحانیون په انگلستان کې دي.

له هغو ملایانو پرته، چې له دولت څخه معاش اخلي نور ټول یې په خپل واک دي. د دوی ترمنځ همکاري یوازې د یوې گډې گټې په احساس سره پیدا کېږي. دوی ټول ودونه کوي او په نورو ټولو برخو کې د عادي کسانو په څېر ژوند کوي، ماته ددې پته نشته، چې دوی دې کوم خاص سلوکونه ولري. یوازې دومره چې دوی سخت گیر دي. ځینې یې ډېر باوقاره دي او نور یې له هرې ډلې سره ځانونه گډوي او په ټولو چارو کې برخه اخلي. له دوی څخه یو څوک زیاتره وخت داسې لیدل کېږي، چې یو لوی سپین لنگوټی په سر لري او یو اسماني رنگه دستمال یې، چې یو څو گزه اوږد والی لري او اوږد ځړېږي او پخپله له یو څو درجنو پیروانو او طالبانو سره کتابونه په تخرگ کې یا په سرکو گرځي یا د کوم شتمن په کور کې ناست وي. په غټې گوتې سره په داسې حال کې، چې اوږد لستوڼی یې ښه ځوځېږي، د خپلو نظریاتو د تنفیذ په اړه په لوړ اواز هدایتونه صادروي. یا په خپلو تو کو ټکالو او غورو سره کوربه خوشحالوي او د خپلو نسوارو ډېر غټ ډبلی یو بل ته تېروي. دغه راز ملایان ډېر ښه مجلسیان گڼل کېږي، دوی زیاتره په جرگو او مرکو کې گډون کوي او په دې برخه کې په مدني چارو کې د دوی پوهه د دوی ټولې فرقې ته ښه درونډ مقام وربښي.

ممکن داسې فکر وشي، چې ملایان به د نورو ادیانو د پیروانو لوی دښمنان وي او یا لې تر لږه له دوی سره به له ناستې ولاړې نه ډډه کوي لکه څنگه چې زما په خیال

ملایان په فارس کې همدغسې کوي، خو حال داسې نه دی. ماله ډېرو ملایانو سره ښه اشنایي لرله او د دوی ځینې ښه هوښیار او ښه رسېدونکي وو. زه په خاص ډول له دوو ملایانو سره ښه اشنا شوی وم او دغه دواړه د خان علوم د خپل وخت ډېر ستر عالم زامن وو. دغه دوه ملایان تر ټولو ډېر باخبر او ازاد طبع وو او زه د دوی په شان په هندوستان او افغانستان کې دغسې نور ملایان نه پېژنم.

دا اسانه ده، چې وویل شي ملایان په عمومي ډول یوه ګټوره ډله ده، یا څنګه؟ دوی د مملکت په ډېرو برخو کې په واضح ډول ګټور دي. دوی له دې امله ګټور دي، چې دوی د نه اداره کېدونکیو خلکو د زور زیاتي تمایل معتدل کوي او دا کار د هغو اخلاقیاتو په واسطه کوي، چې دوی یې تبلیغ کوي. داسې هم دوی له دې امله ګټور دي، چې دوی هغه کم ساینس او ادبیات، چې موجود دي په خپلو عادتونو سره ساتي او ورته دوام ورکوي.

درویشان، پیران او سپېڅلي کسان

له منظمو ملایانو پرته نور کسان هم شته، چې د خپلې تقوا او یا د دوی د نیکونو په وجه یې درناوی کېږي. د وروستنیو له ډلې څخه ډېر مشهور یې سیدان یا د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم اولاده ده. لومړنی یې په مختلفو نومونو لکه درویشان، فقیران او داسې ډېرو نورو نومونو یادېږي. دغه نومونه دوی ته یا په اختیاري ډول ورکړل شوي دي یا د دو د مذهبي رعایتونو د هغه تو‌پیر له امله ورکړل شوي دي، چې په دوی کې په لوړه اندازه لیدل کېږي. د بېلګې په توګه د دوی یوه ډله د قلندر په نامه یادېږي، چې نړدې ټول برېنډ وي. نور یې اخوا دېخوا ګرځي او د مذهبي ځایونو زیارت کوي یا په داسې حال کې، چې ځینې نور یې د ښارونو په منځ کې د پرهېزګارۍ او تقوا ژوند غوره کوي او په ځانګړو حجرو کې عبادتونه کوي. په افغانستان کې په ټولو دورو کې ددغسې عبادت کوونکیو درناوی شوی دی او د افغانستان نیمایي تاریخونه ددغسې زیاتو نارینه او ښځینه سپېڅلو کسانو په قصو ډک دي، چې په دې ملک کې پیدا شوي دي. هغه ځایونه چې دغسې با تقوا کسان پکې ښخ شوي دي یا دا چې د دوی د فوق العاده ژوند په کارنامو سره یې نوم پیدا کړی دی، تراوسه هم مقدس ګڼل کېږي او د هر یوه ډېر مشهور زیارت ان د وینې د پور او انتقام له اخیستلو نه هم مبرا دي. هغه درناوی، چې ددغسې مقدسو ځایونو لپاره ښودل کېږي، د یوسف زیو په عاداتو کې واضح دي. دوی تر نورو ټولو قانونو څخه ډېر د بې قانونۍ ژوند لري او کله چې کوم خېل یې جنګ ته روانېږي، خپلې ښځې په یوه همدغسې مقدس ځای کې پرېږدي، چې د ماتې په حال کې په امان وي.

د دغـسې مقدسـو کـسانو شمېر اوس مېخ پـه زیاتېدو دی او د دوی د وطنوالـو نـاداني دغـه تقـدس د دوی د پیـښګویی، د تـصوراتو او خوبونـو او د دوی د معجزې ښودلو پـه قـدرت پـورې منـسوب بـولي ان د لـوړو طبقـاتو وګـړي هـم د دوی پـه وړانـدېنو اعتقـاد لـري او پاچـا د مملکـت پـه ډېرو مهمـو چـارو کـې لـه دوی سـره مـصلحت کـوي. ځینـو یې بایـد ځانونـه پخپلـه حتمـاً پـه دروغـو دغـې درجـې تـه رسـولي وي[1]. خـو هغـو درېـو مـشهورو پیـرانـو یـې چـې پـه پېـښور کـې دي، ځـه وخـت چـې زه هلتـه وم، دا دعـوا هـېڅ نـه کولـه، چـې لـه طبیعـي حـد ځخـه دې پورتـه قـدرت ولـري. دوی تـه پـه ډېـره درنـه سـترګه کتـل کېـدل او ان پاچـا هـم نـه غوښـتل، چـې د دوی پـه حـضور کـې کېنـي، خـو پـه هغـه حـال کـې چـې دوی بـه پـرې ټینګـار وکـې، خـو داسـې ښـکارېده چـې دوی د دغـسې درنـاوي ځـه پـروا نـه سـاتله او دوی پـه ډېـرې ازادۍ سـره د حکومـت پـه چـارو بحـث کـاوه او د هغـه او د ملـت ناوړه کړه یې غندل.

هغـه یـواځینی شـی، چـې دوی یـې دغـسې لـوړې درجـې تـه رسـولي دي، د دوی ښـه یـا تقـوا ژونـد دی. کلـه کلـه دوی ډېـر لـوی عالمـان وي او هغـه دوه لـوی پیـران، چـې مـا ولیـدل نـه یـې مینـه ښـودله نـه یـې تنـدي تریـو و او لـه نـورو ځلکـو نـه پـه لـوړو معتـدلو سلوکونو سره متمایز وو[2].

[1] له ما سره دغسې یو کتاب شته، چې د ځمکنیو د مشهور پیر کرامات پکې ذکر دي. دی د احمد شاه دراني روحاني پیر و. په دغه کتاب کې د هغو کراماتو بیان دی، چې په تېرو پنځو کلونو کې ښودل شوي دي. دا کتاب ماته د همدغه پیر زوی راکړ او ځنګه، چې دغه کتاب د همدغه پیر د ژوندانه په وخت کې لیکل شوی دی او ډېرو علماوو د هغه تایید کړی دی، دا ګرانه ده چې دی له تقلب او غلطۍ نه مبرا کړی شي.

[2] د پېښور یو ډېر ستر پیر حاجي معین ماته احوال واستاوه او رانه یې وغوښتل، چې په دې یې پوه کړم، چې د اروپا دېنداره خلک له کراوه ډک ژوند په ځه ډول کوي؟ ده دغه احوال د یوه فارسیوان په لاس واستاوه، چې هغه د پاچا په هیئت کې برخه اخیستله او د مذهب د غېروالي له امله یې د سني مذهب متقیانو ته چندان احترام نه لاره. کله چې ما ورته وویل، چې زموږ روحاني اشخاص ډېرو سختیو ته ځان ورکوي او په دې فکر دي، چې د مذهبي او متقي ژوند په غوره کولو سره ځانونه خدای ته وسپاري، هغه قاصد له ما ځخه دا هیله وکړه، چې هغه پیر خواشینی نه کړم او بلکې په دې یې خوښ کړم، چې ووایم چې هغوی ډېر استغفار وایي، چې ممکن دی هم هغسې وکړي. بیا ما ورته وویل، چې د اروپا په نورو برخو کې مذهبي متقیان ځانونه ډېرو سختیو ته نه ورکوي او ځومره مې چې په یاد راتلل د هغو کیسو ذکر مې ورته وکړ، چې دوی ځانونه په قمچینو وهي. هغه فارسیوان قاصد له شیطانت نه په ډکه موسکا سره له ما نه منته وکړه او ویې ویل یقین دی، چې هغه حاجي به له ما ځخه منندوی اوسي او له مانه یې رخصت واخیست او په ظاهر کې په دې خوښ شو، چې د هغه لپاره یې د سر ګرمۍ یوه موضوع پیدا کړه.

کیمیا او جادو:

یواځې په دغو کاذبو پیرانو عقیده لرل د پښتنو یواځې خرافات نه دي، د دوی د زر معتقد کېدلو او ساده لوحی ډېرې بېلګې زما په دغه اثر کې راوړل شوي دي، خو دلته یواځې هغه بېلګې راوړم، چې هلته مې ذکر کړې نه دي.

ټول پښتانه په کیمیا او جادو معتقد دي او دا خیال کوي، چې هندوستانیان په دغه فن کې ډېر وارد دي. د پاچا امام په پرله پسې ډول د فیلسوف د ډبرې په پلټنې پسې و، څه وخت چې زه په پېښور کې وم، ده به ډېر وخت د هغې د پیدا کولو لپاره هڅه کوله او یوه هندي مسلمان، چې تازه له مکې څخه ستون شوی و، له هغه سره په دغه کار کې مرسته کوله. سره له دې چې په قران کې دغه کار ته ډېر بد ویل شوي دي. دغه امام بیا هم دغه کار باندې هره ورځ ډېر وخت تېراوه، ډېرې پیسې یې د هغې په تهیه کولو باندې لګولې او په خپل مرستیال باندې یې پوره باور لاره او ډېره توجه یې ورته کوله.

د پېښور یو اوسېدونکی، چې نېږدې د شپېتو کالو دی او اوس زما په خدمت کې دی، څه وخت دمخه په پونه کې په یوې نجلۍ مین شو. ده وطنوالو په دغې هڅې کې دا کشفه کړه، چې دی له یوه هندي سره په یوې خاصې کوټې کې په یو لې داسې تجربو بوخت دی، چې مقصد یې د خپلې مینې د زړه ګټل دي. کندهار ته نېږدې یو غار دی، چې جمشید غار[1] نومېږي. داسې ښکاري چې د غار اخر سر سېلاب بند کړی وي، نو هغه سر ته یې رسېدل ممکن نه دي، خو پښتانه داسې حکایت کوي، چې تر دې وروسته، چې سړی په دغه غار کې تر یوه ټاکلي حد ورسېږي، د بادونو آواز او د اوبو د بهیر سخت شرهار یې تر غوږ شي او وړاندې تګ د توږې لړونکې اړابې له لامله ناممکن شي، ځکه چې دا په دغسې سرعت او زور سره تاوېږي، چې هر شی یې مخې ته ورشي، نابودوي یې. سره له دې هم ځینو زړورو ماجرا غوښتونکیو په دغو بندیزونو غلبه وکړه او دغسې یوه باغ ته ننوتل، چې په نړۍ کې یې ساری نه لاره. دوی دغې په زړه پورې سیمې شیندلې، چمنونه، ځنګلونه او هواداره ځایونه ستایې او زړې ویالې او د هغه په زړ رنګه صاف او ښکلي ګلان تر هرې هغې منظرې ځغه، چې د انسان مخیله یې تصور کولی شي، پورته دي. په داسې حال کې چې د دغه باغ ښې میوې عطر لرونکې ونې او زړه خوښوونکې موسیقي، چې پرله پسې انعکاس کوي، له هغو نورو ډېرو تصویرونو سره برابري کوي، چې په اسلامي جنت کې ذکر شوي دي.

[1] دا به شمشېر غار وي، نه جمشید غار. ژباړن

خبیثه ارواح

پښتانه په دې عقیده دي، چې د دوی د ملک په لیرې چوپړو غرونو او مېرو کې یو ښځګړی دېو اوسېږي، چې دوی ورته غول بیابان وایي. دغه حېوان د دوی په فکر یوه ډېره ستره او وېروونکې څېره لري او هر هغه لاروی خوري، چې نصیب یې د هغه ځای ته ورولي. دوی همدغه روح ته د سترګو هغه خطا منسوبوي، چې د دښتو په منځ کې د اوبو ځېبې وینې او دوی خیال کوي، چې هغه نژدې کېږي، چې هغه بدبخت لاروی، چې په دغه نیرنګ سره خطا وځي، وژنیسي او ټوټه ټوټه یې کړي[1].

پښتانه د مړو ښخولو ځایونو او هډوکو ته په ډېر احترام قایل دي. دوی هډیرې کله کله د شعري نوم، د چوپړو ښارونو په نامه یادوي او هغه د تللو خلکو د ارواحو ځایونه بولي. د دوی په عقیده هر روح د خپل قبر په سر کېني، خو دغه فاني سترګې یې لیدلی نه شي او هر یو یې د هغو ښکلو ګلانو عطرونه لري، چې د قبرونو پر سر خپرول شوي دي او د هغو سپېلنو عطرونه ورکوي، چې پاتې خپلوان یې پرې سوځوي. داسې هم دوی په ډېرو نورو پیریانو او روحونو عقیده لري، خو ګومان نه کوم، چې دوی د مړو د ارواحو د منظرې په اړه څه اورېدلي وي. سره له دې هم د څلورو لومړیو خلیفه ګانو مجلل ارواح په هغه جنګ کې، چې د شیعه ګانو او سنیانو ترمنځ شوی، د کابل د ښار په یوه غره کې د اور په جامو کې لیدل شوي دي.

پښتانه په خوب لیدلو عقیده لري، په دې کار کې دوی په کافي اندازه بې قیده دي، چې په آسانۍ سره د خوب تعبیر په هرې پېښې تطبیقولی وشي. ښاییسته یوه مهم شخص ماته ووېل، چې یو څه وخت چې دی د وفادار خان (د وخت صدراعظم) له غضب نه په تېښته کې و، وفادار خان یې په خوب کې ولید. دده جامې تولې توري وې، لاسونه یې رېږدېدل او دومره ضعیف و، چې وې نه شو کولای په خپلو لاسونو خپل ملاوستنی خلاص کړي. همدا چې خوب لیدونکی وېښ شو، یو قاصد یې کوټې ته ننوت او ورته یې ووېل، یو څوک یې د لیدو لپاره راغلی دی، داسې خبر راوړل شوی و، چې وفادار خان خلع شوی او بندي شوی و.

غیب ویل

داسې هم دوی ستورو، ورغویو او څېرو ته په غیب ویلو سره د راتلونکیو په اړه عجیبې وړاندوینې کوي. په دوی کې د غیب ویلو ډېر عام شوی طرز دا دی، چې په رڼا کې د پسه د تېره هډوکي نښې معاینه کړي. دا عمل که څه هم د تعلیمیافته

---

[1] پښتانه له دغه عام شوي خرافات څخه د کوم جلا شوي نوم د خپل سرېتوب په اړه وایي، چې دوی غول بیابان یاني د وچو مېرو د دېوانو په څېر دي.

خلکو له خوا ترسره کېږي، زموږ د خلکو د تهوږ له څخکو (پټهي) څخه د اینده د کشفولو په تناسب نه ډېر تخیل غواړي او نه د سړي فهم پڅوي. داسې هم پښتانه پچې اچولو سره طالع ویني او هغه له یوه تر کش څخه د غشي د بې احتیاطه گوزارولو له موقف څخه معلوموي. دوی په مخصوصاً د تسبیحو په سمولو سره بخت ویني. په داسې حال کې، چې دوی تسبیح په لاس کې نیسي، یو خیال یا طرح په فکر کې گرځوي او د هغه په زړه پورې یا معکوسه نتیجه د هغو تسبیح دانو نه معلوموي، چې دوی ته په لاس ورځي، چې د تسبیحو له شروع نه هغه جفت یا طاق وي. تر ۱۸۰۹ وروسته څه وخت چې شاه شجاع له خپل مخالف سره په مجادله کې و، د هغه یوه فارسیوان وزیر له ما سره په مرکې کې وویل، چې دی قوي دلایل په لاس لري، چې شاه شجاع به پر خپل رقیب بری ومومي. ما دده خبرو ته په غیر غوږ نیولی و او هیله من وم، چې بلې خوا له څینو لوریانو سره هم مفاهمه وکړم. ډېر حیران شوم، چې د هغه وزیر دغه یقین د غشو د موقف د فال نتیجه وه. هغه زما دغه خواشیني درک کړه او د هغې د رفع لپاره یې راته وویل، چې زما په څېر دی هم د غیب ویلو په دغه مزخرف طرز هیڅ عقیده نه لري. خو دغه طرز ډېرو لوریانو تطبیق کړی او ویل کېږي، چې هیڅ نه ناکامه کېږي.

پښتانه که څه هم له نورو اړخونو نه په غیب ویلو ډېره عقیده لري، اسمان ته ددغې التماسو ضرورت نه ویني او پخوا له دې، چې په کوم کار پیل وکړي، توکل په خدای وایي. خپل سفر زیاتره په یوې لنډې دعا سره شروع کوي. په دوی کې دا یو عمومي رواج دی، چې کوم وخت چې یو څوک په کوم سخت کار لاس پورې کوي، هغه ته وایي چې «توکل په خدای وکړه او روانېږه.»

فال لیدل

په پښتنو کې یوه ډېره ظریفه طریقه، چې په هغې سره د راتلونکیو پېښو پېش بیني کېږي، هغه ده چې زموږ د خلکو له سورتیس ورجیلانس Sortes Virgliance سره ورته والی لري. دغه طریقه په اتفاقي ډول سره د یوه کتاب په خلاصولو شروع کېږي او هغه خطوته لوستل کېږي، چې د خلاصوونکي ستر گې پرې لگېږي. قرآن ددغه مقصد لپاره تر ټولو مهم کتاب دی او ددغه طرز اجرا کوونکی باید روژه ولري او په اوداسه گرځېدل په حقیقت کې د ټولو غیب ویلو او فال لیدلو یو ضروري شرط گڼل کېږي. له قرآن کریم پرته له نورو کتابونو څخه هم ددغه مقصد لپاره کار اخیستل کېږي. د حافظ اشعار هم ډېر عام دي. دغه لاندیني خوږه اتفاقي پېښه یوه چاته په لاهور کې پېښه شوې ده. د هغو مشکلاتو په پیل کې، چې په اخر کې یې شاه زمان پاچایي له لاسه ورکړه، د حافظ په اشعارو فال ولید او له درې کالو

ګوډ یو وروسته بیا شاه شجاع پاچا شو. د هغه مقصد دا و، چې په اخر کې به د تیمور شاه کوم زوی تخت وګټي او د کتاب له خلاصولو وروسته یې سترګې په دغه نظم ولګېدلې:

سحر ز عاطف غیبم رسید مژده بگوش
که دور شاهی شجاع است می دلیر بنوش

پښتانه د تعویذونو په قدرت او په پیریانو باندې د نفوذ پیدا کولو په امکان او په داسې نورو مزخرفاتو او وهمو هم عقیده لري، خو ما د هغوی د ماهیت په اړه کافي بېلګې بیان کړي دي.

* * *

شپږم څپرکی

مېلمه پالنه، د داړه ماري عادتونه او نور...

مېلمه پالنه

د پښتنو د یادونې وړ ځانګړتیاوو څخه هم یوه ځانګړتیا مېلمه پالنه ده. دا عادت په دوی کې یو داسې ملي ویاړ ګرځېدلی دی، چې که څوک دغسې احساس ونه لري، هغه په دې تومتي کېږي، چې پښتونولي نه لري. ټول کسان بې له کوم توپیر نه له دغه عادت نه د استفادې حق لري او که یو څوک په ټول ملک کې په تش لاس سفر وکړي، هېڅکله به بې ډوډۍ پاتې نه شي. خو ښايي په ښارونو کې بې ډوډۍ پاتې شي. د یوه پښتون لپاره تر دې بل سپکاوی نشته، چې یو بل څوک دده مېلمه بوځي. خو دده قهر مېلمه ته نه متوجه کېږي، بلکې هغه چاته متوجه کېږي، چې دده مېلمه بیايي. د مېلمه پالنې ټول تفصیلات به هغه وخت، چې د قومونو شرح او بیان کېږي، راشي. دلته یوازې د مېلمه پالنې پر اصولو رڼا اچول کېږي.

ننواتې د پښتنو یو خاص عادت دی. که یو څوک وغواړي له یوه بل چا نه د څه شي غوښتنه وکړي، د هغه کور یا خیمې ته ننوځي او تر هغو د هغه په فرش له کېناستلو او له ډوډۍ خوړلو نه ډډه کوي، چې غوښتنې ته یې د هو ځواب ورنه شوی نه وي. که دي د هغه غوښتنه رد کړي، دده عزت ته لویه صدمه ده. دا عادت په دوی کې دومره قوي دی، چې څه وخت یو څوک نږدې د دښمنانو په لاس کېوځي، دی د یوه بل سړي کور ته په ننواتې ځي او د تنګې غوښتنه کوي. د کور خاوند ځان مجبور ويني، چې ننواتې یې ومني. دی یوازې هغه وخت ننواتې نه مني، چې یا دومره عاجز وي، چې نه شي کولای په موضوع کې هیڅ راز مداخله وکړي او یا دا چې داسې

شرایط موجود وي، چې د هغه مداخله ناموزونه ګرځوي[1].

تر هغه یو ډېر لا اغېزمن رواج دا دی، چې ښځه خپل پوړنی د یوه پښتون کور ته واستوي او له هغه نه یا د خپل خان او یا د خپلې کورنۍ لپاره مرسته وغواړي. د همدغه رواج په برکت و، چې د تیمور شاه ملکه په سرفراز خان د وزیر فتح خان په پلار موثره شوه او د خپل زوی شاه زمان په پاچا کېدو کې یې د هغه مرسته لاسته راوړه. دغه پېښه یانې د زمان شاه پاچا کېدل په زیاته اندازه د سرفراز خان د ملاتړ په وجه شوه.

دغه وروستی رواج د مېلمه پالنې له قوانینو سره څه اړه نه لري، بلکې دا یواځې هغه قانون دی، چې څه وخت یو څوک د کوم پښتون په کور کې ننوځي، د هغه ساتنه کېږي. د یوه چا ډېر سخت غلیم هغه وخت، چې د هغه تر سیوري لاندې وي، محفوظ ګڼل کېږي. یو ناآشنا سړی څه وخت چې د یوه پښتون خیمې یا کور ته ننوتی وي، تر هغو د هغه د خاوند تر حفاظت لاندې وي، چې دی د هغه په کلي کې اوسېږي. له دغه اصل څخه د یوه قراري د ساتنې او مدافعې وجیبه منځ ته راځي. که څه هم جرم هرڅه وي. همدغه لامل دی، چې له یوه ولس څخه بل ولس ته د ښځو تېښتول او د وژونکیو ننواتی غوښتل د فرار په کومې ورته پېښې کې ډېر پېښېږي.

خو هغه حفاظت، چې د مېلمه پالنې قوانین یې مجاز بولي، د یوه کلي او یا په نهایت کې د یوه قوم په حدودو کې دننه وي او له هغو څخه سرغړاوی نه کوي او د پښتنو د داړه مارو قومونو په اړه داسې تثبیت شوي مثالونه ډېر دي، چې لومړی یوه قراري ته پناه ورکړ شوې ده او له سوغاتونو سره رخصت شوی دی، خو څه وخت چې هغه د حفاظت له حدودو نه بهر موندل شوی دی، شکول شوی دی[2].

د یوه اروپايي لپاره ډېره عجیبه برېښي، چې هغه ښځه دوه اړخیزه سلوکونه چې

[1] ماته په اول سر کې داسې ښکاره شوه، چې د ننواتې او هندیانو د درنا Dharna د رواج ترمنځ یو څه ورته الی شته، خو دا دواړه رواجونه سره بېل دي. د درنا د رواج له مخې دواړه خواوې روژه نیسي او په پای کې لوږه دوی موافقې کولو ته مجبوروي. برخلاف په ننواتې کې په هیڅ خوا باندې د نه خوړنې اجبار نه شته او ددغه رواج قوت یواځې د هغه چا عزت باندې اثر لري، چې یو څوک ورته په ننواتې ځي.

ننواتی لې و ډېر د رومیانو د رواج په څېر دی. د رومیانو د رواج په اساس یو عارض د یوه چا کور ته ننواته، په داسې حال کې چې سر به یې پټ و، د هغه په کور کې غلی کېناست. د یونانیانو یو رواج هم له ننواتې سره ورته و. د سرسې Circe په مقابل کې د یولي سیس Ulysses رویه، چې ده د هغې په مېلمستیا کې له ګډون کولو نه انکار کوي، خو هغه وخت چې هغې دده رفیقان زړه تنګې کړل هم د ننواتې له رواج سره پوره ورته والی لري. (و ږ ک (۳۷۵قصیده).

[2] ددغې روحیې یو واضح مثال دیره بند ته زموږ د هیئت د غړیو په سفر کې ذکر شوی دی.

اروميرو د کوريه او مبلمه ترمنځ کېږي، د دوی ترمنځ به داسې روابط پیدا نه کړي، چې وروسته له دې چې د مېلمه پالنې د ټولو ادابو مراعات شوي وي، دوی يو بل ته له ضرر رسولو نه ډډه ونه کړي. په حقیقت کې د پښتنو د کرکټر په اړه تر هر بل څيز نه په دې پوهېدل ډېر مشکل دي، چې د نااشنا خلکو په مقابل کې د دوی سلوک د زړه سواندی، بې رحمی، سخاوت او حرص يو مخلوط دی. داسې ښکاري چې دوی د مملکت په هغو برخو کې چې هلته حکومت ضعيف دی، د لارويو چورول يو منل شوی کار ګڼي. په داسې حال کې، چې دوی په نورو لحاظونو لارويو سره د مهربانۍ او لطف نه ډک سلوک کوي. دوی نظر د حقوقو رعایت ته بخشش ورکولو ته دومره ډېر متمائل دي، چې هغه پښتون ددې په ځای چې يو لاروی له خپلې چېنې څخه، چې که يې لري، محروم کړي. هغه ته يې که يې هېڅ نه لري، د بخشش په ډول ورکړي. که دغه تناقضات يوائې د دوی په خپل ملک کې ښکاره کېدلی د دوی سلوک په يوه باندنۍ ملک کې څنګه شرح کړو، چې هلته هغه په دوی د مېلمه پالنې حق نه شي لرلای. په خارج کې يا په داخل کې د پرديو په مقابل کې د پښتنو د سلوک په اړه، چې زه څه ثقه معلومات په لاس لرم، ټول يې د هغه وخت چې دوی له دغو اصولو څخه د سرغړونې محرکات نه لري، د انسان پالنې او مهذب توب انتباه ورکوي. خو هغه وخت چې د يوه لاروي د شکولو موقع موجوده وي او ان څه وخت چې د هغه په غولولو سره ډېر څه په لاس راتللی شي. د پښتنو په سلوک کې بيا د عدالت او ښه نيت اثار نه ليدل کېږي. حقيقت دا دی، چې دغه ښه خويونه د عمومي مهربانۍ لازمي ملګري نه دي او موږ بايد هم د يوه نشته والي د بل له غيبت نه پيدا ونه بولو. ممکن عالت او ښهٔ نيت سره يوځای پيدا نه شي، خو يوائې هغه وخت چې د هغو حمايه د حکومت په قوانينو سره کېږي، په داسې حال کې عين هغه شرايط، چې د هغو له منځې جامعه خپل افراد پخپلو کې ازاد پرېږدي، هغوی په دې مجبوروي، چې يوه په بل اتکا وکړي او يو بل ته لاس ورکړي.

ښايي د همدغه وروستي لامل په اساس موږ په ژوندانه کې د عمومي پالنې د ورو ټکو په اړه د انګليسانو په عين صفت باندې د ډېرو اسيايانو په لوړوالي قايل شو. په داسې حال کې، چې په نورو صفتونو کې انګليسان ترې ډېر لوړ دي.

داړه ماري

داسې ښکاري، چې د لارويو د لوټېدو ډېروالی د پښتونولی د قانون له تيمګړتياوو څخه راولاړېږي. د پښتونولی قانون مظلوم لپاره د هدايت د خوندي کولو په منظور پخپله د هغه او د هغه د خپلوانو او قاموتو په زيار او قوت اتکا کوي او څنګه چې يو لاروی نه قوم او نه خپلوان لري، د هغه د ساتنې لپاره څه

مقررات نه دي ایستل شوي. ددغه فرضیې د اثبات لپاره باید وویل شي، چې پښتانه په عمومي ډول نه د خپل ګاونډیو ملکونه چوروي او نه هغه کسان شکوي، چې د دوی د ملک په کومې برخې کې ژوند کوي او یواځې لاروي شکول کېږي. د لوټماری دغه عادت د ملک په بېلابېلو برخو کې په بېلابېلو درجو غلبه لري. د پاچا حکومت د ټولو خلکو ساتنه تر هغه ځایه، چې یې د قدرت لاس غځېدلی وي، په یو شان کوي. په نتیجه کې هغه وخت چې حکومت پرځای وي، یو څوک له لږ خطر سره مخامخ کېږي، خو یواځې په هغه قومونو کې، چې د هغوی موقعیت دوی په دې قادر ګرځوي، چې له حکومت سره ډغرې ووهي. ددې پرخلاف د داخلي جنګونو په دوران کې ټول مملکت له قید څخه ازاد ګرځي او یو لاروی څنګه چې د وزیرستان په غرونو کې شکول کېږي، هغسې کابل ته نږدې هم چوروېږي. بې له دې چې شکوونکي یې څه جزا وویني، خو د حکومت بېه تنظیم د مملکت په هغو برخو کې، چې اوسېدونکي یې معمولاً مېشت دي، خلک له دې افراط څخه منع کوي او په غالب ګومان په دوی کې یواځې ډېر بد عناصر د خپل داړه ماری عادت ته همغسې دوام ورکوي.

هغه قومونه چې د مملکت په لویدیځ کې په داړه ماری عادي دي، د درانیو د اڅکزي ښاخ او بلوچستان، فارس ته نږدې د ښتو کې مېشت نورزیان او د هغه توچي غلزي دي، چې د پاراپامیزوس د غرونو په یوې برخې کې مېشت دي. د نورو قومونو له ملک نه یو لاروی په لږ و ډېر مصونیت تېرېدلی شي، خو په هغه وخت کې چې ناارامي ډېره وي، ممکن د مملکت دوام لرونکې ناارامي ګاني په دغه اړه د دوی کړکتېر لا هم په بدو واړوي. ویل کېږي، چې د مملکت په لویدیځ کې مالدار قومونه نظر هغو قومونو ته، چې په کرنه ژوند کوي، غلا او لوټماری ته ډېر متمایل دي. د سلیمان د غرونو ټول قومونه په تېره بیا خیبریان[1] او وزیر په داړه ماری کې ډېر بد نوم لري او دوی دغه کار د خپل داخلي حکومت د شرایطو له امله کوي. د ختیځ نور ټول پښتانه، چې څه وخت وغواړي لوټماری ته میلان کوي، چې له دوی سره د حکومت ډار نه وي، په لویو لارو کې په رښتیا ورځ شکاونه کوي. څه وخت، چې دوی ځانونه ډېر خوندي نه ویني، په تجارتي مالونو ډېر محصولونه ږدي او یا په دې ډول غواښت کوي، چې رد یې نه کېږي او کله چې دوی د لوټماری جرئت نه لري، غلا کوي، خو د ښاروتو په شاوخوا لریو فاصلو کې یو لاروی د حکومت د محافظت له امله ښا پسته محفوظ دی.

---

[1] له خیبریانو څخه مطلب شینواري، مومند او اپریدي دي. ژباړن

مصئونیتونه

له خیبریانو پرته په نورو قومونو کې دا ممکنه ده، چې د هغوی له مشرانو سره د موافقې پر اساس د هغوی له سیمو څخه د تېرېدلو په غرض د مصئونیت ضمانت حاصل شي. دغسې ستر قومي مشران د ورو بخششونو په مقابل کې یو چاته یوه وړه بدرګه تهیه کوي او د هغې تر حمایې لاندې په پوره ډاډ سفر کوي. په ډېرو قومونو کې یواځې یوه کسیزه بدرګه کفایت کوي، خو چېرته چې داخلي حکومت ډېر ضعیف وي، په کوم ځای کې چې د چورېدو ډار قوي وي، د هغه مال د مقدار په تناسب چې باید ساتنه یې وشي د بدرګې یوه ډله برابرېږي. د یادونې وړ ده، چې دغه ترتیبونه په ټولو هغو قومونو کې هم چې له پاچایي سره ډېر لږ ارتباط لري او معمولاً د داړه ماری قوي خویونه لري، ښه اغېزمن دي. په دغو قومونو کې داسې ګڼل کېږي، چې ولس له یوه لاروي سره هېڅ اړیکې نه لري او ځان ازاد بولي، چې په هغه حمله وکړي او داسې فکر موجود دی، چې دغسې حمله د یوه غېرتمن جنګ په حیث شمېرل کېږي[1] خو کله چې دوی د ساتنې ژمنه کړې وي، دوی ځان مجبور ګڼي، چې هغه ترسره کړي. له بلې خوا د تابعو قومونو خلک د لوټماری په جرم ښه خبر دي او کله چې د دوی کوم قوم دومره فاسد شوی وي، چې په هغه لاس پورې کړي، له دوی څخه د عزت د کم احساس توقع کېږي.

ښایي د پښتنو د ښه نامه په وړیاړ وویل شي، چې په ټولو موضوعاتو کې د دوی داړه ماری هېڅکله له وژلو سره نه ګړېچن کېږي. یو څوک ممکن د خپل مال په دفاع کې ځان بابلي، خو کله چې مقاومت ونه کړي، نه وژل کېږي.

زه د داخلي جنګونو په جریان کې د دواړو خواوو د مشرانو له خوا د کاروانونو د چورولو په اړه نه غواړم څه ووایم، دا د یوه مصلحت په حیث ګڼل کېږي او یواځې د ضرورت له مخې په ښو وختونو کې د بېرته ورکولو د وعدې له مخې جایز بلل کېږي.

❋ ❋ ❋

[1] په پخواني یونان کې د خویونو او نظریو مشابه حال لپاره وګورئ د توسیدتس (Thucydites) اثر، لومړی کتاب، پینځم څپرکی.

اووم څپرکی

د پښتنو خویونه، عادتونه او کرکټر

د مالداري ژوند

د پښتنو د ژوند طرز په ټول ملک کې یو شان نه دی او د تنوعاتو لپاره زه باید قومونه بیا په مفصل ډول شرح کړم. خو په دغه ځای کې به زه د خپل پلان له مخې د هغه څه ذکر وکړم، چې په ټولو کې په مشترک ډول وجود لري. لازمه بولم، د اختلاف یو لوی علت ان هم دغلته ذکر کړم. دغه اختلاف د غرو او کورونو په اوسېدونکیو سره د دغه ملت وېش دی. هغه چې په عمومي ډول په غرو کې ژوند کوي، د مملکت په لوېدیځ کې مونډل کېږي او نږدې د دغو اوسېدونکیو نیمایي برخه تشکیلوي، خو څنګه چې خلک د مملکت په ختیځ کې په کورونو کې ژوند کوي، د دوی تناسب باید په ټول ملت کې حتماً ډېر وي. په غالب ګومان د غرو اوسېدونکیو شمېر ډېر لږ شوی دی او زه په دې فکر یم، چې د دوی شمېر لا هم پسې لږېږي. داسې ښکاري، چې هغه اساتیا چې په هغې سره قومونو په پخوا زمانو کې د اوسېدو ځایونه بدل کړي، له هغه فکر سره تصادم کوي، چې ګواکې دوی ټول کوچیان او مالداران وو او په غرو کې یې ژوند کاوه. که څه هم له دې څخه انکار نه کېږي، چې په زراعتي قومونو کې هم لوی مهاجرتونه پېښ شوي دي.

د خاص فارس له پولو د هندوستان تر پولې پورې د یوسفزیو لېږدېدل په یوه بل ځای کې بیان شوی دی. دا هم معلومه ده، چې د پېښور شاوخوا نور قومونه د خراسان له ختیځ څخه خپل اوسني ځای ته کوچېدلي دي. تر هغه هم په وروسته دوره کې غلزیان د خپلو ملکونو له زیاتو برخو څخه د نادر شاه په حکم وکوچول شول او دوی د درانیو د یوې برخې لپاره ځای برابر کې. خو دا یو اجباري انتقال و، چې د یوه قوي فاتح له خوا نافذ شو او په یوې پېښه، کې د خپلې رضا مهاجرت پېښ شوی نه

دي. څنګه چې ماته ښکاري دا هغه ثبوت دی، چې د هغه له مخې سړی ویلی شي ...عہ خلکو د کرنې ژوند غوره کړی دی او دا راز ژوند دوی طبعاً په مخکې پوړې ...ړي. ممکن دا دومره واضحه نه وي، چې دغه میلان په دوی کې تراوسه هم قوي وي. خو یو شمېر خلک که څه هم تراوسه په خېمو کې ژوند کوي او د مالداری ژوند لري بیا هم له خپلو ځمکو څخه هېڅکله نه بېلېږي.

دا په ځرګند ډول ښکاري، چې دا له موسمي حرکت او د اوړي په کمپ کې د یوې ټاکلې ځمکې له کرلو څخه د دایمي اقامت لپاره تر کورونو جوړولو پورې د دوی د ترقۍ مرحله او داسې. ددې یو تازه مال د ستوریانیو یا د هغه قوم مثال دی، چې د مالداری ژوند یې د کرنې ژوند لپاره پرې ایښې دی، خو له بلې خوا د داسې خلکو د مثالونو کمی نشته، چې مېشت ژوند یې د کوچې توب په ژوند بدل کړی دی. د اوسنیو سیاحانو یو ډېر دقیقه ګرځنده ویلي دي، چې عادت ممکن د کوچې توب ژوند په زړه پورې وګرځوي. سره له دې چې هم یواځې دوه علتونه موجود دي، چې په لومړي سر کې یې خلک رابللي دي، چې د کوچیتوب ژوند غوره کړي.

۱_ د خلکو د ملک د خاورې خرابوالی، چې دوی یې مجبور کړي دي د ژوند د لټې لپاره لرې ځایونو ته کوچ وکړي.

۲_ د خراب حکومت چار چلند، چې د هغو په اثر خلک ځان مجبور وګڼي له ظلم څخه وتښتي، او د اوسېدلو ځایونه بدل کړي[1] زه باید په دې اعتراف وکړم، چې د پښتنو مثال ما دې ته بولي، چې د دوی له نظر سره موافقه وکړم. ماته داسې ښکاري، چې پښتنو ته د مالداری ژوند ښه په زړه پورې دی. دغه خلک په خپلې خوښې د مالداری ژوند غوره کوي او په ارمان سره یې پرېږدي او موږ باید دا چې دغه قومونه په نادر ډول خپلې ځمکې پرېږدي او د کوچیتوب ژوند غوره کړي، د دوی عادت ته منسوب وبولو. د کوچیتوب او مالداري ژوند سربېره پردې چې خلکو ته د حکومت له ظلم او تعدی څخه نجات ورکوي (دا خلاصون یواځې د کوچیو قومونو لپاره منحصر نه دی) نورې ډېرې ګټې هم لري. د کوچیتوب ژوند آسان، مصئون او آزاد دی. کوچیانو ته ډېر څه مهیا دي، بې له دې چې له دوی نه ډېر کار وغوښتل شي. دوی د مختلفو اقلیمونو ګټې سره یو کوي او د کهالی له بې مزې ژوند څخه د طبیعي انځورونو وخت په وخت بدلون او د دایمي سپورتي ژوند په کولو سره خلاصون ممکن ګرځوي. داسې هم کوچیان په دې چې د مملکت په ډېرو برخو کې خواره دي، د خپل داخلي حکومت له قید نه تر ډېرې اندازې ازاد دي.

[1] والیني سفر Voyage par Volney (XX III) څپرکی، دریمه برخه. زه دغه لیکوال توم بې له دې، چې د هغه لیاقت ته د خپل احترام یوه برخه واستوم، نه شم یادولی.

یو څو کورنۍ، چې د اصل نسب له مخې سره وېړې نږدې وي او په یوې داسې پراخې سیمې کې اوسي، چې د دوی تر احتیاجاتو زیات محصولات تهیه کوي، دوی د خپلې آرامۍ د ساتنې لپاره حکومت ته ضرورت نه پیدا کوي. د یوه آزاد انسان موقف به که څه هم د ولس تر محدود کنټرول لاندې ښايي بايا هم وي، خو د هغه انسان له حال سره نه شي مقايسه کېدی، چې په داسې ټولنې کې ژوند لري، چې هم د حکومت له کنټرول او هم د انارشۍ له بې نظميو څخه مامون وي. د دغسې حسد وړ ژوندانه د طرز د ترک کولو يو لوی علت، چې ما ته معلوم شوی، هغه دی چې ام.والنې M.Volney کشف کړی او هغه د ژوندانه د تامينولو ستونزې دي.

دغه سختۍ بايد حتماً د يو شمېر کروندګرو پرخلاف د هغه ټاکلي شمېر شپنو له خوا په زيات اندازه احساس شي او په دې ډول يوازې هغه وخت، چې د نفوس په تناسب محدود وګرځي، د مالدارۍ ژوند په زړه پورې کېدای شي.

د انسانانو او څارويو زياتوالی زر د يوې خاصې سيمې د څر ځای په اړه شخړې او لانجې پيدا کوي او هر شپون هغه وخت، چې حدود تنګ شوي او خپلې ارتياوې وېړې شوې وويني، د خپل ژوندانه د برابرولو لپاره ځان مجبور ويني، چې د ځمکې په کرلو هم پيل وکړي. دا هغه بدلون دی، چې په هغه سره تر لسو ميلو سفر څخه، چې تر اوسه يې کول شول جريبه ځمکه د لا زياتو انسانانو لپاره د ژوند مواد تهيه کولای شي. زه نه غواړم، چې له دې څخه انکار وکړم، چې داسې ملکونه شته، چې د کرنې لپاره مساعد نه دي او خلک يې مجبور دي په مالدارۍ ژوند وکړي يا دا چې ظالم او خراب حکومت به دغسې ملک اوسېدونکي مجبور کړي، چې د ژوندانه دغه طرز غوره کړي، خو زه وايم چې داسې نور ترغيب کوونکي لاملونه شته، چې پخپله د ژوندانه له ماهيت څخه ولاړېږي او زه په ټولو ګرځنده قومونو باندې د هغه نظر په عمومي کولو انتقاد لرم، چې د سوريې د ملک په اړه صدق لري.

د عامو خلکو کورونه

له دې وروسته به په افغانستان کې د شپنو د خېمو بيان وشي، لکه هسې چې د کورونو بېل بېل ډولونه شرح کړای شول. کورونه په ډېر عام ډول له خامو خښتو څخه جوړ او يو پوړيز دي، بامونه يې هوار دي، چې يا په دستګونو پوښل شوي او يا له دغسې ګونبزو څخه جوړ دي، چې مواد يې عيناً د دېوالونو د موادو په څېر دي. څنګه چې مېزونه او څوکۍ رواج نه لري، د ناستې لپاره يې له سخت وړين ګېلم يا د لېمڅيو څينو ټوټو پرته، د کورونو فرش يا لږ دي يا هيڅ نشته[1].

[1] څنګه چې زه وروسته د دغه ډول لېمڅي ذکر ډېر کوم نه به دا وي، چې دلته يې شرحه کړم. لېمڅی له وړيو څخه چې په عمومي ډول د کليو وړينو شالونو او نورو وړينو مصنوعاتو څخه لاس ته

بر درانیان په داسې کتنګیو کېښي، چې لاندېني برخه یې له ځرمنې یا رسی نه جوړه وي او ښاري خلک زیاتره د یوې خونې په کونج کې په سفه باندې ناسته ولاړه کوي. خو خلک په عمومي ډول په ځمکه کېښي.

څه وخت، چې خلک په ارام او راحت وي، پلتی وهي او یا خپل لینګي په هر قسم، چې ورته په زړه پورې وي، غځوي خو څه وخت چې لږ تشریفاتي مراسم هم په کار وي، لږ څه په رسمي ډول کېښي. په دې حال د دوی زنګنونه جګ او لینګي یې ترې لاندې او په کالیو کې پوره پټ وي. یو اروپایي په دې ډول کېناستلی نه شي.

خو د اسیایانو مفصلونه داسې نرم دي، چې که څه هم د دوی لینګي په ځمکې باندې غوړېدلي وي، دوی په همدې ترتیب سره بې د ناارامی له احساس څخه په ورځو ورځو ناست وي.

د وخت تېرولو طرز

د ناستې په حال کې د پښتنو عادي کار خبرې کول دي. په دغه حال کې کله کله دوی چلم څکوي او له یو څو پوفو وروسته یې په ځای پرېږدي. په افغانستان کې ډېر عام چلم، چې له ختو څخه جوړ دی، د یوه پراخ بوتل په څېر دی، چې غاړه یې لا هم پراخه وي. د شتمنو چلمونه ډولي او رنګه وي، زیاتره یې له زېړو او هم له ښینو څخه جوړ دي او په ګلانو ښکلي شوي دي. چلم له اوبو نه ډکېږي او د لرګیو دوه ښکلی شوې درمې (د نی د قلم په څېر) پکې تنه ایستل کېږي، یو یې عمودي او په سر کې یې سرخانه وي، چې هلته تمباکو او اور ایښودل کېږي.

له هغه بل څخه دود، چې له اوبو څخه تېر شوی وي، کشېږي. دود، چې له دغو اوبو څخه تېر شوی وي، لږ څه سوړ او له ورو کثیفو زرو څخه چې له هغه پرته یې ولري، پاک وي. ټول فارسیوانان دغه راز چلم د ورځې په لنډو وقفو کې څکوي، دوی د خپل چلم د ښکلا په اړه تر پښتنو ډېر متوجه دي. پښتانه هغه اهمیت، چې فارسیواانان یې چلم ته ورکوي په ښکته سترګه ګوري او ورپورې خاندي. دوی کیسه کوي، چې د یوه سفر په پای کې د دغه ملت له یو څو کسو څخه وپوښتل شول، چې سفر یې څنګه و؟ دوی وویل، چې سفر مو ډېر ښه وو، خو یوازې د چلم د تشتوالي له

راووړل کېږي، جوړېږي. لیمڅي د ښځو په لاس داسې جوړېږي، چې هغوی اول وړی لمدوي، بیا پرې کار کوي او تر هغو یې وړاندې او وروسته په څنګلو تاووي، چې یو منظم شکل غوره کړي یا یې په هغه اندازه، چې غواړي غوړوي او څه وخت چې دا کار خلاص شي د یوه انچ له څلورمې څخه تر نیمایي پورې پرېږ ي او ښه نرم او پوست وي. هغه لیمڅي چې خلک یې اغوندي تر هغو هم نري وي، د لیمڅي عمومي رنګ خاورین او تور وي، خو هغه چې د شتمنو په کورونو کې استعمالېږي او ښه ټینګ وي، په روښانه نسواري او د ګلانو په رنګه طرحو ښکلي شوي وي.

لامله په زحمت وو. له دغو دولسو کسو سره، چې د سفر ډله یې جوړه کړې وه، یوولس چلمونه وو.

چلم او نسوار

پښتانه د فارس د خلکو په اندازه په چلم څکولو عادي نه دي او زیاتره یې له تنباکو څخه په دغه ډول استفاده نه کوي.

د افغانستان په کلیو کې زیاتره له یوه لوی چلم څخه، چې په یوې حجرې او یا بل کوم عمومي ځای کې د عامو وګړیو د استفادې لپاره ایښودل شوی وي، بل چلم نه وي. پښتانه د چلم پرځای نسوار کوي او دوی په نسوار کولو ډېر عادي دي. د دوی نسوار د سکاټلېنډیانو د نسوارو په څېر وچ او ښه دي او زموږ په څېر یې دوی په هوارو کوټیو کې نه اچوي، بلکې د هګۍ په شکل په ګردو ډبلیو کې یې ساتي. د دوی د نسوارو ډبلې د میوو له پوټکو څخه جوړ وي، چې دوی یې بلاغونه او هندوستانیان یې بیل Bail بولي او د همدغه مقصد لپاره په زیاته اندازه له هندوستان څخه وارد ېږي. دغه کوټي د نسوارو اېستلو لپاره پوښ نه لري، بلکې په سر کې یو سوری لري. کله دغه ډبلې په ډېر مهارت سره ښه ښکلې شوي وي.

د مېلمنو هرکلی او ناري

څه وخت، چې مېلمه د چا کره ځي، سلام علیکم وایي او وعلیکم السلام ورته د ځواب په توګه ویل کېږي. د کور خاوند بیا ولاړ ېږي، د مېلمه لاسونه په خپلو لاسونو کې نیسي او ورته وایي «ښه راغلې، هرکله راشې» او داسې نور. مېلمه بیا وایي ((ښه په خېر یې)) د کور څښتن وروسته مېلمه ته د ناستې ځای ښیي او څه وخت، چې دوی ټول کېناستل، کوربه د خپل مېلمه د صحت پوښتنه کوي او ورسره په خبرو کولو پیل کوي. دغسې مراسم ان د ډېرو غریبو پښتنو له خوا هم ترسره کېږي. خو هغه وخت چې دغه مراسم اجرا شول، پښتانه نو بیا تر ټولو خلکو ډېر بې تکلفه وي. په عمومي ډول دوی تر یوې اندازې پورې سنګیني لري، خو دغسې سنګیني هېڅکله د آزادو او خندانه ؤکې مرکې مسخه نه نیسي او کله کله په عین سنګینۍ کې دوی په ډکه خوله خاندي . (1)

پښتانه ښه خوش مشرب خلک دي. دوی سربېره پر هغو لوبو میلمستیاوو چې په ودونو او همداسې ورته مواقعو کې ورکول کېږي، د پنځویاشپږو کسو لپاره ناري

1 شاغلی د وري Harie دلوید یخوپښتنو په باب داسې لیکي ((دوی باوقاره خلک دي او زیات نه خاندي ،مګر ډېر ګړېږي او په خپل منځ کې اشنا ښکاري ،ځینې وخت دڅېرې دنورو خلکو په شان ښه خندان او خوښ وي .))

کوي او زیاتره وخت چې یې په وسه کې وي په حلالوي. د میلمنو هر کلی په هغو مراسمو سره کېږي چې مایې بیان وکړ.

څه وخت چې ټول میلمانه راغلي وي، د کور خاوند یا د هغه د کورنۍ کوم بل غړی د میلمنو لاسونه پرې مینځي او بیا ډوډۍ راوړله کېږي. ډوډۍ په عمومي ډول له زوښېدلې غوښې او شوروا څخه هم چې غوښه پکې زوښېدلې وي - متشکله وي، له مالګې او کله کله له مرچونه غیر نور اضافي شیان نه لري. دوی دغه شوروا له ډوډۍ سره، چې دوی یې پکې خیشتوي، خوري او ویل کېږي چې دغه ترکیب ښه مزه داره دی. څښاک یې شېدې یا شربت وي. دوی په ځینو ځایونو کې یو راز شراب، چې دوی یې له شیدو څخه جوړوي، څښي. ویل کېږي چې دغه شراب که نېشه راوستونکې خاصه نه لري، ښه تودوونکې صفت لري. کوربه د خوراک په وخت کې د خوراکونو سپارښتنه کوي او مېلمنو ته په ټینګار وایي، چې ډېره وخوري او څه پرې نه ږدي. څکه چې ډوډۍ ډېره وي. تر ډوډۍ د مخه او وروسته دعا کوي او څه وخت، چې هر څه پای ته ورسېدل، مېلمانه کوربه ته کوروداني وايي.

کیسې او غزلې

تر ډوډۍ وروسته دوی کېني او چلم څکوي او یا د کیسې او بدلو ویلو لپاره یوه دایره جوړوي. بوډاګان لوی کیسه ویونکي دي. د دوی کیسې د پاچا یانو او وزیرانو، د پیریانو او ښاپیریانو دي. خو ډېرې یې دیني او د جنګ په اړه وي.

دغه کیسې زیاتره له غزلو او نارو سره ګډې شوې وي او تل د غیرت په تکې ختمېږي. پښتانه له کیسو او غزلونو څخه ډېر خوند اخلي. څه وخت چې یوه کیسه ویل کېږي، دوی ټول چوپ ناست وي او د هغې په پای کې ټول د ستاینې لپاره نارې وهي: ((ای شاباش[1])) د دوی نېږدې ټولې غزلې د مینې په اړه وي، خو دوی ډېرې نورې بدلې هم لري، چې په هغو کې د خپلو قومونو جنګونه او د انفرادي مشرانو مېړانه ستایي. له دغه غزلونو پرته ځینې کسان قصیدې او یا د نامتو شاعرانو شعرونه لولي، نور یې شپېلۍ، رباب، کمانچه، سرنده، یا سرنۍ وهي. غزلچیان معمولاً له رباب یا سرندې سره خپل اواز ملګری کوي. د دوی د نظم ویوونکي بزګران او شپانه او زیاتره کسبي شاعران او کله کله د پخوا یا موجود وخت نامتو مصنفان دي.

[1] ښاغلی دوري Dorie د لویدیځو پښتنو په اړه داسې لیکي((دوی باوقاره خلک دي او زیات نه خاندي، خو ډېر ګرځېږي او په خپل منځ کې اشنا ښکاري، ځینې وخت د نړۍ د نورو خلکو په څېر ښه خندان او خوښ وي.))

ساعت تېري ګانې

ښکار د ټولو پښتنو لپاره یوه ډېره په زړه پورې ساعت تېري ده، چې د سیمې او د ښکار د حیواناتو د ماهیت له مخې په بېلا بېلو ډولونو ترسره کېږي. ډله ډله خلک زیاتره وخت یا په آسونو یا پیاده سره ټولېږي او یوه نیم داېروي حلقه جوړوي. دا حلقه د یوې سیمې یوه پراخه برخه نیسي او په یقین سره هر هغه ښکار تعقیبوي، چې د دغو حلقو په حد کې راځي. دوی په دې ترتیب په مخ ځي، چې خپل ښکار یا په یوې تنګې درې او یا په یو کوم بل مناسب ځای کې تنه باسي. څه وخت، چې ورته ښه نږدې شي، له خپلو سپیانو او ټوپکو سره پرې وردانګي او زیاتره په یوې ورځې کې یو یا دوه سوه ترښنه وژني. تر هغه لا هم په کثرت سره یو څو کسه له خپلو ټوپکو او تازیانو سره یو ځای بهر وځي، چې د غرڅو، هوسیو او ګیدړو ښکار وکړي او یا هر هغه څه وولي، چې یې په مخ ورځي.

دوی د هېواد په ځینو برخو کې غرڅې او شاید سریان په راغونډولو سره نیسي. دوی غرڅې د تربیه شویو غویو او اوښانو په مرسته ولي. دغه حیوانات د دوی او د ښکار ترمنځ په داسې ډول ځي، چې ښکارچیان نه ښکاره کېږي. دوی په ژمي کې لېوان او نور وحشي حیوانات په واورو کې تعقیبوي او له خاصو ځایونو څخه پرې ډزې کوي. په ځینو ځایونو کې دوی کومې چینې ته نږدې یو سوري کې کېني، ځانونه په دغه سوري کې پټوي، چې غرڅه یا هر هغه بل حیوان، چې د شپې د اوبو څښلو لپاره چینې ته ورځي، نو ډزې پرې کوي او له پښو یې غورځوي. داسې هم دوی د کوږو د ښکار لپاره د شپې له خوا بیرون وځي، چې دغه حیوان په هغه وخت کې وولي، چې له خپلو ځایونو څخه د ښکار لپاره بېرون کېږي. نور مرغان د الوتو په وخت کې هېڅ نه وي، خو هغه وخت چې دغه مرغان په ځمکې ناست وي یا پې منډې وهي یا له نږدې څخه پرې ډزې کوي. دوی د هېواد له شرق پرته په نورو سیمو کې په بازونو ښکار نه کوي، خو دوی زیاتره وخت زرکې په دغسې ډول په منډه نیسي، چې ښکار کول یې تر هغو، چې په فکر راځي په اسانۍ سره ممکن کېږي. دوه یا زیات سواره کسان زرکې پسې ځغلي او الوزوي یې. ښکارچیان په دې ډول یو په بل پسې په پرله پسې ډول دا کار کوي او زرکه ارام ته نه پرېږدي. تر څو هغه دومره ستړې شي، چې نور نو الوتلی نه شي او د ځمکې په سر ځغلي. ښکارچیان بیا ورته ځان رسوي یا یې په لاس نیسي او یا یې په لرګیو وهي.

که څه هم ښکار کول په ټول افغانستان کې یوه ډېره عامه ساعت تېري ده، خو لویدیځ پښتانه تر ټولو زیات ښکار کوي. په دغو پښتنو کې هغه غزلې او کیسې چې پرمېبې یې بیان وشو، زیاتې او په ښه ډول اورېدل کېږي.

داسې هم هغه ساعت تېري ګاڼې، چې له دې وروسته به شرحه شي، په دوی کې په زياته اندازه موندل کېږي.

سپورټونه او نڅاوې

مسابقې په تېره په ودونو کې ښې معمولې دي. واده والا يو اوښ تهيه کوي، چې ښايي په منډه ونيول شي. شل يا دېرش په آسونو سواره کسان په ښه هوار ميدان کې تر لسو يا دولسو ميلو وريسې ځغلي. داسې هم په پښتنو کې شخصي مسابقې ښې دود دي، څو څنګه چې په فارس کې معموله ده، پاچا دغو مسابقو کوونکيو ته د جايزې جامونه (کپونه) نه ورکوي. د ښتمنو په منځ کې په نېزو سره لوبې کول يوه ډېره مروجه ساعت تېري ده. دوی په داسې حال کې، چې سواره وي پر يوه لرګين ميو ګې، چې په ځمکه کې ښخ وي، حمله کوي چې هغه د نېزو په څوکو سره يا پرې کړي او يا پورته کړي. داسې هم دوی په آسونو سپاره په ټوپکونو ښې ولي، د ټولو طبقاتو خلک په ټوپکو، لېندو او غشو په تاکلو نښو وژې کوي. په داسې مواقعو کې زياتره وخت په يوې خوا کې کله که له يو کلي او يا د يوه کلي له بېلا بېلو برخو څخه له لسو څخه تر شلو مېړو پورې ټولېږي. دوی په شرط سره ښې ولي، دا شرط معمولاً ناري وي، څو هېڅکله د زياتو پيسو شرط پکې نه وي. په کورونو کې هم د دوی ساعت تېري ګاڼې ډول ډول وي، که څه هم چې قطعه بازي (تاش) په دوی کې هيڅ رواج نه لري او په هوارو تختو سره قمار ډېر کم پکې ليدل کېږي.

لو بديغ پښتانه د اتڼ يا غومبر[1] نڅا په ډېرې خوښۍ او شور و زوږ سره کوي. له لسو څخه تر شلو پورې ښځې يا نارينه يوه کړۍ جوړوي، دوی دغه کړۍ په اوږې کې د خپلو خېمو د وړاندې او په ژمي کې د اور شاوخوا ته جوړوي. يو نفر د حلقې په منځ کې بدلې وايي او د ساز کوم سامان وهي. نڅا کوونکي يو شمېر حرکتونه اجرا کوي، ناري وهي، لاسونه پرقوي او ګوتې ښکته پورته کوي. کله کله دوی لاسونه سره ورکوي او د ساز په قرار په ورو يا چټکۍ سره څوځېږي او ټول په ګډه او کورس (يو اواز) سره ناري وهي. هغه وخت، چې ما ته اتڼ وښودل شو، له هغه سره يو عشقي غزله په يوه ډېر ښکلي اهنګ سره وويل شوه، آهنګ يې ډېر ساده و او د سکاټ لينډياتو آهنګ ته ورته و.

---

[1] غومبر د اتڼ په څېر کومه نڅا نه ده، بلکې د اتڼ او نڅا د جوش هغه حالت دی، چې غومبر پکې وهل کېږي. ژباړن.

لوبې:

د پښتنو ډېرې لوبې زموږ په نظر ماشومانه ښکاري او د دوی له لوبو ډېرو او باوقاره وضعې سره ښې نه ایسي. پښتنو په ټول ملک، فارس او زما په فکر په ترکیې کې هم لوبیان له ورو ټېرو او ګټو سره لوبې کوي. یوه لوبه، چې ډېر عمومیت لري، دراتیان ورته خوسی او تاجکان ورته کبه وي[1] (Cubuddy) وایي. په دې لوبې کې لوبغاړي په ښي لاس سره کینه پښه نیسي او په یوه پښې سره ټوپونه وهي او په دې هڅه کې وي، چې خپل رقیب چې هغه په همدغسې حال کې مخامخ پرې راځي، مغلوب کړي.

څو تنه لوبغاړي په یوه خوا او څو تنه بلې خوا کې وي، دا لوبه تر هغې چې ما یې بیان وکړ، ډېره پیچلې ده، خو بیا هم د لوبیانو لپاره عجیبه معلومېږي.

غل پاچا، چندرې، چې په مو ټیو سره کېږي او یوه بله لوبه لکه د خولې لوبه، چې په یوه خولی سره کېږي، هم د پلهوانۍ او زور او مهارت ازمویلو په شان ډېر رواج لري. د مرزانو جنګول، چرګانو جنګول، سپیانو جنګول، ګډو جنګول او ان اوښانو جنګول هم ډېر ستایونکي لري. ما پخپله لیدلي چې دوه اوښان په جنګ اچول شوي او اوښان د تېرېدو او نسل اخیستنې په موسم کې په ډېرې تونډۍ او غضب سره جنګ کوي. څه وخت، چې جنګ خلاص شي، تماشاچیان مجبور دي، د مغلوب اوښ لپاره لاره پرېږدي، ځکه چې هغه په چټکۍ میدان پرېږدي او تېښتي او زیاتره د جنګ له میدان څخه د فاتح اوښ له خوا تر ډېرې فاصلې پورې تعقیبېږي. په دغو ټولو لوبو کې یو شرط ترل کېږي.

کله کله د پېسو لپاره هم حیوانات او مرغان په جنګ اچول کېږي. د لوبې وړونکی پر شوی چرګ، ګډې یا اوښ ترلاسه کوي، خو عمومي شرط په یوه مېلمستیا وي.

کالي:

د ټولو ناریته و کالي یو شان نه دي، خو ماته داسې ښکاري چې هغه کالي چې اوس د مملکت په لویدیځ کې رواج لري، د ټول ملت اصلي جامې اوسي. دغه کالي لاندې اجزا لري: یو آرت پرتوګ، چې له تور کتان څخه جوړ وي او یو پراخ کمیس[2] چې د واګون والا له فراک یا قبا سره ورته دی، خو لستوڼي یې ښه اوږده

[1] په پښتنو کې کبه وي خوسی نه ، بلکې یوه بله لوبه ده ، چې پټه والې هم ورته وایه شي. ژباړن

[2] د کمي کلمه زما په خیال، چې د عربي قمیص وي. په ایټالوي کې یې کمیسیا (Camisia) او په فرانسوي کې یې کیمایز (Chemise) بولي، خو ځنګه چې دغو رنګه کالیو په اروپا کې د صلیبي جنګونو وروسته رواج پیدا کړ ، هغه باید په اصل کې اول حتماً په شرق کې پیدا شوي وي.

دي او نورې زنګنو ته رسېږي، بل جز یې یوه مخ ښکته خولۍ ده، چې د هولاند Holland د خولۍ په شکل ده او څنډې یې د تورو ورېښمو یا اطلس نه جوړې وي او ټوپۍ یې یا له تخته ګلاباتونو او یا له کوم روښانه رنګه ټوټې څخه جوړې وي. د کالیو بل جز یې یو نسواري رنګه چرمي ګاولې دي، چې غاړې یې په ګلاباتون ښکلې شوې وي او نېږدې تر ښنګرو پورې رسېږي. د دغو کالیو د پاسه د کال په زیاته برخه کې یو لوی کوټ، چې له ښه پوستکي څخه جوړ وي او د ننه پکې یا وړۍ وي او یا ښه نرم لیمڅي لري. دغه کوټ د اوږو د پاسه ښهٔ ارت اغوستل کېږي، ښه اوږده لستوڼي لري، چې ښکته تر ښنګرو پورې رسېږي. په ښارونو او د هېواد په زیاتو متمدنو برخو کې کالي د فارس د خلکو په څېر دي او د افغانستان په ختیځو غاړو کې د پښتنو کالي له څو پلوه د هندیانو له کالیو سره ورته والی لري.

د پښتنو د ښځو کمیس د دوی د نارینه وو په څېر وي، خو تر هغه اوږد دی. د ښځو کمیس له نفیسو ټوکرانو څخه جوړ وي او په عمومي ډول یا رنګه وي یا په ورېښمو سره په ګلانو خامک دوزي شوی وي. د هېواد په لویدیځو برخو کې د ښځو کمیس ټول له ورېښمینې ټوټې څخه جوړ وي، ښځې رنګه پرتګونه اغوندي، خو د نارینه وو له پرتګونو نه د دوی پرتګونه ښه تنګ وي. دوی له ورېښمو نه جوړې درانه رنګ داسې وړې ټوپۍ په سر لري، چې د ګلاباتونو په اوبدلو سره خامک دوزي شوي او دومره وړې وي، چې یوازې کله کله تر وچولي یا غوږو پورې ښکته رسېږي. سربېره پردې ښځې یا په یو ساده یا رنګه پوړني کې ځان پېچي او کله، چې یو پردی سړی په مخ ورشي، خپل مخ په هغه پټوي. په لویدیځ کې ښځې زیاتره وخت په سر باندې د خولۍ د پاسه یو تور دسمال هم تړي. دوی د مخې له خوا خپل وېښتان دوه برخې کوي او دوه ټینګې کوڅۍ ترې جوړوي او د شا خوا ته یې اچوي.

ګاڼې او د حمل او نقل وسایل:

د پښتنو د ښځو ګاڼې د ورېښمي پاولیو د مزو په څېر دي، چې د سرونو د پاسه تړل کېږي. داسې هم د دوی ګاڼې د سپینو او سرو زرو زنځیرونه دي، چې د وچولي د پاسه تومبل کېږي. دا زنځیرونه له سر څخه تېرېږي او په دوو لوریو غوږونو ارو ختمېږي، چې نږدې ښکته تر غوږو پورې رسېږي. غوږوالۍ او ګوتې هم د پېزوان په څېر زیات رواج لري. پېزوان پخوا په فارس کې و او تراوسه هم په هندوستان او عربستان کې رواج لري. دا و د مېرمنو ښځو د کالیو او ګاڼو بیان.

ناواده شوې ښځې په دې پېژندل کېږي، چې د هغوی پرتګونه سپین وي او وېښتان یې کوڅۍ شوې نه وي.

په افغانستان کې د حمل و نقل وسایل زمونږ له وسایلو څخه دومره توپیر لري،

چې ښایي دلته یو څه پرې ولیکم.

هغه وسایل به وروسته بیان شي، چې په سوداګرۍ او کرنې کې ترې کار اخیستل کېږي. دلته غواړم یواځې د هغو وسایلو بیان وکړم، چې مسافر یې استعمالوي. نه په افغانستان (او نه د فارس په هیڅ برخه کې) ارابه لرونکې ګاډۍ شته او له بلانکي یا ډولي څخه، چې نارینه یې په اوږو وړي، کار نه اخیستل کېږي. نارینه او ښځې دواړه په آسونو سفر کوي، په آس باندې د سفر معمولي اندازه د یوې ورځې اوږدې هوا خورۍ په اندازه اوږده ده، چې اس په یوې ګړۍ کې له پنځو څخه تر شپږو میلو پورې بیایي. پیغام وړونکي او سفر کوونکي، چې اوږد سفر په مخ کې لري، آسونه څغلوي خو دا د سفر عادي طرز نه دی او د لوړو طبقو د یوه چا لپاره دا د سپکاوي ثبوت ګڼل کېږي، چې آس په ډګ ډګو کوي، خو په هغو وختونو کې چې سخت ضرورت ورته نه وي، هیڅ څوک په دې فکر نه وي، چې څه وخت له یوه کور څخه بل کور ته یا د هوا خورۍ لپاره بېرون وځي، خپل آس وځغلوي.

د اسانو سامانونه

د آسانو لپاره دوه ډوله سامانونه شته، فارسي او اوزبکي د اس وروستني سامانونه ډېر عمومیت لري.

فارسي قیضه یو څه د یو راز سنفل Sanffle یانې هغې ساده نرۍ بې زنځیره قیضې په څېر ده، چې ددې پرځای چې دوه بارخو (یا غمبورې) ولري، دوه (یا څلور) لوړې کړې لري، چې هغه ددې لپاره چې له واګې سره وتړل شي، د قیضې په پای کې له دوو سوریو نه تېرېږي. پخپله قیضه کله کله تیرې څوکې لري، چې څه وخت چې آس یې کشوي، خوله یې په دردوي. دغه قیضه د نقرې په زنځیرونو او نورو ګاڼو ښکلې شوې وي، زین د آس شا ته نږدې ایښودل کېږي، خو لومړنۍ او وروستۍ څنډې یې داسې جګې دي، چې د سواره لپاره د ناستې مضبوط ځای برابروي، خو دغه یادې شوې څنډې عموماً دومره سره نږدې وي، چې د ناستې ځای تنګ او نابلده سړي ډېر ځوروي. د مخې څنډه یې تر وروستنۍ نه ډېره جګه وي او له نقش شوي لرګي، طلا او نقرې څخه جوړه وي او په اریانوونکې توګه د خاوند د استعداد او ذوق له مخې پوللل شوې او په طلا سره ښکلې شوې وي. اوزبکي قیضه کټ مټ د انګلیسي قیضې په شان ده، یواځې په دې توپیر، چې د غمبورې حلقې یې په تناسب سره لوړې وي. د آس مخ بند په څنډو کې په یو څو طلایي او نقره یي دانو ښکلې شوې وي او د پوز بند او غمبورې بند ترمنځ کونج کې د ګل په څېر د هغې مادې نه جوړ یو د ښکلا سامان ایښودل شوی وي. د اس وچولی د پاسه د قیضې په شان کوم بند نه شته. د ازبکو او د فارسي قیضو واګې دواړه نرۍ او ښه

ښکلي دي. واګې د ښه نسواري رنګه څرمنو او يواځې کله کله په ندرت سره له نفيسو ښنو څرمنو څخه جوړ وي. مهارونه زيات نه استعماليږي او کله چې له هغو نه کار اخيستل کيږي، ډېر ښه سست وي. مهارونه د انګليسي مهارونو په څېر ورېښل کيږي. خو ددې پرځای چې په جلب پورې وتړل شي، د قيضې د غمبورې په کړۍ پورې تړل کيږي. هغه تنګ مهارونه چې د هندوستان او سپدونکي پرې د خپلو آسونو مخونه تړي او په هغو سره د خپلو اسانو تنګ کنټرولوي، په افغانستان کې رواج نه لري. داسې هم يو ګېډه بند چې په مختې برخې کې يې د طلا يا نقرې لوړيه غوټه وي، د آسونو د سامانونو په جمله کې وي. په عمومي ډول پيارمه يا (پس بند) هم استعماليږي.

دا ټوله مجموعه په تېره بيا د ازبکو قيضه ډېره ښکلې ده او د دوی اس د انګليسانو له آس څخه ډېر ښکلی کوي. ازبکي زين، چې ښه ښکلی وي، د تنې په جسامت سره د آس له شانه لوړ وي. ازبکي زين د فارسيانو تر زين لوی وي او ډېر ځای لري، خو مختنی او وروستنی څنډې يې ډېرې لوړې نه دي. د مختنی څنډې نيفه يې ريښل شوي او ښکته لوړيږي، داسې چې د ايوني Ionic تاوراتاو انځور په شان دوه حلقې تشکيلوي. دغه دواړه راز زينونه په ښکتنی برخې کې څه نرم مواد نه لري او په دوو يا درېو پرېړو ليمڅيو د پاسه اېښودل کيږي او په يوه کمربند پورې تړل کيږي، چې هغه د اس د تنې په ښکته خوا کې له دوو سوريو څخه تېريږي. د فارسي زين په واقع کې زياتره د حصارانو Hussars د زينونو په څېر محض د لرګيو يوه مجموعه ده. هغه سواره، چې تومانچې ګرځوي، چرمې قاب يا کاش لري او هغه څوک چې دغه قاب نه لري، د هغه پرځای خورجينې لري او په هغو کې د اس اضافګي نعلونه او يا هر هغه واړه شيان، چې ورته اړه لري، وړي. دغه خورجينې له ښکليو شويو لريو قالينې ټوکرونو څخه جوړې وي او ډېرې ښې ښکارې. غريبان هغه سامانونه لري کوم چې يې ما بيان وکړ. خو هغه ددې پرځای چې له زرو او يا نقرو څخه جوړ وي، له قلعي شوې اوسپنې څخه جوړ وي. د رکابونو بېل بېل ډولونه وجود لري، عمومي رکاب يې زموږ د رکاب په څېر دی، په دومره توپير چې د دوی د رکابونو دواړه کونجونه له هغه اوسپنيز سيخ څخه چې پښه پرې تکيه کوي، ډېر وتلي دي. بل راز رکاب، چې هغه هم ښه مروج دی، هغه دی چې پلن شکل لري. دا رکاب هم له اوسپنې څخه جوړ وي او په هغه ځای، چې پښه تکيه کوي، نهه انچه اوږدوالی او څلور يا پينځه انچه سور لري. د دوی د زينونو چکن شوي پوښونه له يوه ټوکر څخه جوړ وي، چې له زين نه نږدې د آس تر لکۍ پورې رسيږي او د اس په دواړو خواوو کې يو څه ځوړند هم وي. د عادي کسانو دغه پوښونه يا له تور ليمڅې

ځنځه جوړ وي، چې په هر ځای کې یې مختلف رنګونه وي یا د پیشي پړانګ Leopard او یا د کوم بل وحشي حیوان له پوټکي ځنځه جوړ وي. خو د شتمنو او لویو خلکو د زین پوښونه له بخمل ځنځه جوړ شوي او په جواهرو ښکلي شوي وي او په ځنځو کې یې د جواهرو دانې تومبل شوي وي. زینتي شیان د نمایش په وخت کې وي او په عادي وختونو کې دوی ډېر ساده وي. آسونه تل د سورو شاطرو په لاس یوځای بل ځای ته بیول کېږي، نه د پلو کسانو په لاس. لکه څنګه چې په هندوستان کې رواج لري. کله چې د اس څښتن له آس نه کوزېږي او چا کره ځي، د هغه شاطر تر هغه په آس سور وي، چې دی بېرته راځي. د دوی په فکر دا کار د آس لپاره ګټه لري.

د سفر کولو دود

ښځې زیاتره په کجاوو کې سفر کوي. د پاچا ځینې مایني په پیل سفر کوي او نورې یې په یو راز ډولیو کې سفر کوي. معلومه شوې، چې پخپله پاچا په پیل سفر کوي، خو دی زیاتره وخت په دغسې یوې ډولۍ کې سفر کوي، چې په هندوستان کې ورته نالکي Nalkee وایي. دغه ډول ډولۍ په ښکته خواوو کې اوږد لرګي لري او د سفر په وخت کې هم دغه لرګي د نارینه وو په اوږو ایښودل کېږي او ډولۍ وړل کېږي. البته دا ډول ډولۍ یوازې د پاچا لپاره خاصه ده، خو د اشرافو یو څو تنه ددې امتیاز لري، چې په جامپان یا جپن کې سفر وکړي. جامپان یا جپن دوړې ډولۍ یا نالکۍ په څېر دي، سر یې تېره او په دریو ستنو ولاړې وي او د سړیو په اوږو وړل کېږي، چې په هندوستان کې ورته تونجن Tonjon وایي. داسې هم په ختیځ کې د ناروغانو د وړلو راوړلو لپاره وړې او لږ څه ناراحته کجاوې استعمالېږي. دغه ټول نارینه او زما په خیال هندوان وړي، خو د دوی اوږدې ږیرې او د قره قلي خولۍ د دوی شکل د هندوستان د هندوانو له قوارو ځنځه بېلوي.

د مسافرو سامانونه یا په اوښانو یا په قاطرو وړل کېږي. ډېر عام اوښان هغه دي، چې په هندوستان کې هم ترینه کار اخیستل کېږي، چې که څه هم هلته د اوښانو په نامه یادېږي، خو د طبیعي مورخانو په نظر چټک او یا بادي اوښان دي، قاطرې د حمل او نقل لپاره تر ټولو ښه حیوانات ګڼل کېږي. په دې چې دوی د اسونو په څېر چټکې ځي، خو د دوی بیه ډېره اوچته ده او په دې سبب یوازې شتمن خلک ترینه استفاده کولای شي. په افغانستان کې پوسته خانې نشته، پاچا خپل حال احوال د سورو په لاس استوي او هغوی د چوپړو په نامه یادېږي. چوپړ حېرانوونکي مزلونه کوي. دوی ته هغه مشران تازه آسونه ورکوي، چې دوی د هغو له ځایونو ځنځه تېرېږي او دوی له هغوی ځنځه د آسونو غوښتنه کوي.

دوی بې له دې چې څه تیاری ولري، د حیرانتیا نه ډک کوښښونه کوي. دوی تر ممکنه حده، پوره ځانونه په کالیو او ټوکرو ټینګ تړي، چې د خپل سختې کوونکې سفر په دوران کې تنهاکې او دردونه لږ کړي. د پاچا چوپړان د نورو خلکو لیکونه نه وړي. دوی په واقع کې د نارینه وو لوړه ډله خلک دي او زیاتره وخت مهم خبرونه ورسپارل کېږي. نور خلک څه وخت چې وغواړي چوپړان استخداموي او لویان، چوپړان تل په خپل خدمت کې لري. د خلکو زیاته برخه د قاصدانو په لاس پیغامونه استوي او قاصدان هم ډېر چټک دي او زیاتره وخت د پېښور_کابل لاره، چې دوه سوه اولس میله ده، په څلورو ورځو کې وهي.

مریان

په افغانستان کې مریان شته لکه څنګه چې په مسلمانو هېوادونو کې شته دي، دلته غواړم د هغو دریخ په لنډ ډول بیان کړم.

د مریانو ښه ډېره برخه خانه زاد دي، خو له بهرنیو ملکونو څخه هم یو څه په لاس راځي. نیګروګان او زنګیان کله کله عربستان څخه راوړل کېږي. بلوچان چې فارسیان او نور خلک په چپاوونو کې نیسي، غرځوي او له کافرستان نه هم ښایسته شمېر خلک یا پلورل کېږي یا یې یوسفزي په خپلو سرحدونو کې نیسي.

د کافرو اسیران په عمومي ډول ښځې دي او څنګه چې دوی ډېرې ښکلې دي، ډېره تقاضا ورته موجوده ده. له هغو نورو مریانو نه په زیاته اندازه ښکته کارونو کې کار اخیستل کېږي. خو د مملکت په اطرافو کې په تېره بیا په درانیو بزګرو کې له دوی نه په ډېره اندازه په کرنه کې کار اخیستل کېږي. سره له دې هم څنګه چې د انګرېزانو په مستعمرو کې معموله وه، له دوی څخه دا نه غوښتل کېږي، چې د ځارویو پرځای کار وکړي. بلکې دوی هغه کار کوي چې آزاد نارینه یې کوي. په نورو برخو کې دوی سره سلوک له دغه حال سره متناسب دی.

دوی څه وخت، چې د ژوندانه په ښکته اړخ کې وي، له خپلو خاوندانو سره په یوه دسترخوان ډوډۍ خوري او ورته اجازه شته، چې شخصي ملکیتونه ولري د دوی خاوندان دوی ته سوغاتونه ورکوي او ښځې ورته کوي او داسې نور کارونه ورته کوي. دوی د نورو مریانو لوڼې ودوي او د لوڼو خاوند د ولور حق لري. خو ماته ویل شوي چې دی دغه ولور یا د هغې پلار ته ورکوي او یا یې پخپله نجلۍ ته ورښې. زما په فکر، چې دغه باید په حتمي ډول د ښځې پلور لوبیه وي، چې یو مېړه یې باید تادیه کړي او هغه په مریې باندې د څښتن حقوقو ته څه صدمه نه رسوي، ځکه چې زه تصور نه شم کولای چې بادار به د نجلۍ خدمت څخه بې له دې، چې د هغې په مقابل کې څه ورته ورکړ شي، تېر شي مخصوصاً څنګه چې واده به د هغې ارزښت لوړ کړي، په دې چې څښتن به یې د هغې د زوزات مستحق اوسي.

زه د هغو مریانو په حال کې، چې په کښت و کر لګیا وي، داسې نې نه وینم، چې لا خراب شي. دوی زیاتره د خپلو خاوندانو په کورونو کې ژوند کوي او ان کله چې د کښت او کر ځمکې لیرې پرتې وي او دا لازمه کوي، چې غلامان باید هغو ته نږدې په کوډلو او خېمو کې واوسي. دوی هېڅ وخت په ځمکې پورې تړلي نه وي او د ضرورت له مخې له یوه کښت نه بل کښت ته انتقال کوي. د دوی شمېر دومره ډېر نه دی، چې دې ته مجبور شي، چې په خاصو ځمکو پورې وتړل شي. دوی د خپل کار په حاصل کې څه برخه نه لري او یواځې د خپل څښتن او یا د کوم ازاد سړي په پاملرنې سره، چې دغه کار ورته سپارل کېږي، په کار کولو مجبورېږي. دوی یواځې کله کله وهل کېږي. د متوسط الحال خلکو بالغه مریان ځانونه د هغو د کورنیو یو جز بولي او داسې سوچ کوي، چې ددې لپاره چې د دوی څښتنان د دوی او خپل ژوند تامین کړي، دوی باید کار وکړي. ښځې د وینځو په څېر ساتلې کېږي، دوی د کور د بې بې مزدورانې وي او په متوسطو کورنیو کې له هغې سره د کور په کارونو کې مرسته کوي.

په ازبکانو کې د غلام خاوند زیاتره وخت د خپل غلام له ازادولو سره موافقه کوي. دا موافقه هغه وخت کېږي، چې مریې یو څه ټاکلې پیسې تادیه کړي او یا د یو شمېر کلونو په موده کې په ښه خدمت کولو سره د هغې د تادیه کولو ذمه وکړي. حاکمان دغسې قراردادونه نافذوي. پښتانه او فارسیان برخلاف دا عار ګڼي، چې غلام د پیسو په مقابل کې ازاد کړي، خو دوی زیاتره وخت د ښه خدمت په بدل غلامان ازادوي او یا هغه وخت، چې د مرګ په حال کې وي، هغوی ته آزادي ورکوي.

د یوه لوی خان په اړه مې اورېدلي دي، چې هغه وخت چې دی د خپل فکر شو خپل ټول غلامان یې، چې دده زوی یې ښه نه ایسېده راوغوښتل او د ازادۍ سندونه یې ورکول. پښتانه له غلام کولو څخه سخته کرکه کوي او ازبکان په دې غندي، چې دوی خلک مریان کوي او په ډېر نفرت سره دوی ته د ادم فروشانو خطاب کوي.

یو لیکوال، چې په هېڅ وجه د پښتنو پلوي نه کوي، د دوی ددغه فکر د طرز په اړه شهادت ورکوي، خو څنګه چې د دوی زیاتره مریان د هندوانو پر ضد د دوی د لومړیو جنګونو د اسیرانو زوزات دي، زه داسې فکر کوم چې د دوی دین دوی دې ته ترغیبوي، چې د بت پرستو په مقابل کې د هغه جرم مرتکب شي، چې دوی د یوه مسلمان غلام کولو ته په نفرت ګوري[1].

[1] دغه کیسه د کروشنسکي Krushinsky له اثر، "د فارس د وروستي انقلاب تاریخ" څخه اخیستل شوې ده. لومړی ټوک، ۱۶۷_۱۶۶ مخونه. کومه وضع چې پښتانه یې د جنګ د مقرراتو له مخې له جنګي اسیرانو سره کوي، د نورو شرقي ملتونو په څېر د وحشت بڼه هېڅ نه لري. د مریانو په حیث د اسیرانو خرڅول د دوی په نظر بشري جنایت ګڼل کېږي او دوی ترېنه کرکه کوي. بې له کوم شک

ختیځ او لویدیځ پښتانه

د پښتنو ښځې د هندوستان د ښځو په پرتله غټې، سپینې او ډېرې ښکلې دي. د پښتنو نارینه ښه غښتلي او په عمومي ډول په ځان نري، خو د ټینګو هډوکو او عضلو خاوندان دي. پوزې یې لوړې، د مخ هډوکي یې هسک او مخونه یې اوږده دي. د دوی ږیرې او ویښتان په عمومي ډول تور، کله کله نسواري او په ندرت سره، سره وي. د دوی ویښتان تل شخ او قوي وي. دوی د سر کوپړۍ خریي، خو د سر تور ویښتان پرېږدي. ښارونه ته نږدې قومونه لنډ ویښتان لري، خو د نورو ویښتان ښه اوږده وي او د سر له هرې خوا نه ښکته ځړېږي. ږیرې یې اوږدې او ګڼې دي. د دوی ځیرې له ساده ګۍ سره مېړانه او تفکر افاده کوي، خو ضعف نه ښيي. ختیځ پښتانه ملي خصوصیتونه په ډېر قوورت سره تمثیلوي. که څه هم هغه څېره، چې پورته ورته اشاره وشوه، په دوی کې په ډېره کمه اندازه موجوده ده. د لویدیځو قومونو ځیرې چندان واضحې نه دي او ډېر ډولونه لري. ځینې یې زیږې ځیرې لري، چې له هغو څخه چې ما یې پورته بیان وکړ، ډېر توپیر لري، خو د مخونو هډوکي یې ښاپسته لوړ دي. لویدیځ پښتانه تر ختیځو پښتنو په تن پیاوړي او په ځان غټ دي او ځینې درانې او غلزي د حېرتناک قوت او قامت خاوندان دي، خو پښتانه په عمومي ډول د انګرېزانو په شان په ونه لوړ نه دي.

ختیځ پښتانه په عمومي ډول توري ځیرې لري، چې د هندوستانیانو څېرو ته نږدې دي. په داسې حال کې چې د لویدیځو پښتنو شکلونه د ښوون د ونې په څېر دي او سالم رنګ او څېره لري، خو په دوی کې نارینه د ختیځو نارینه وو په څېر د هندوستان په څېر توربخن وي، ځینې یې چې په همغه ګاونډیتوب کې لیدل کېږي، د اروپایانو په څېر سپین رنګي دي. سپین رنګي په عمومي ډول په لویدیځ کې او توربخن په ختیځ کې په اکثریت کې دي.

د پښتنو سلوکونه:

ختیځ او لویدیځ پښتانه د پورته اختلاف پرته، چې د اقلیم مولود دي، د نورو ځانګړتیاوو له لامله هم په خپلو کې سره توپیر لري. داسې ښکاري، چې دغه ځانګړتیاوې په عمومي ډول له هغو بېلابېلو برخو پیدا شوي دي، چې دغو دوو سترو ځانګو خپل شخصیتونه جوړ کړي دي. لویدیځو پښتنو خپل مدنیت له

څخه دا سمه ده، چې دوی له اسیرانو نه د نوکرو په حیث کار اخلي، خو له دوی ره د خدمت په وخت کې به زره سواندي چال چلند کوي او به پای کې یې ازادوي هم. په دې ډول پښتانه له دې پلوه هم د نورو ښو رواجونو په جمله کې له شرقي ولسونو سره توپیر لري.

فارسیانو او ختیځو پښتنو له هندوستانیانو څخه اخیستي دي او دواړه په کالیو او کړه وړو کې هغو خلکو ته ورته دي، چې په دې ډول ورسره رابطه لري. په داسې حال کې چې د جنوب د منځنۍ برخې اوسېدونکیو، چې له دغو دوو امپراتوریو څخه چې پورته ورته اشاره وشوله، په یوه اندازه او له لویو لارو او سړکونو څخه په مساوي ډول لیرې پراته دي، د خپل ملت اصلي عادتونه یې ساتلي دي. د ملک د ښه پراخوالي له لامله، چې لویدیځ قومونه پرې مېشت شوي او د هغه لوړوالي او برترۍ له لامله چې له هغو څخه دوو قومونو په ځانګړو تاریخي دورو کې ترلاسه کړې دي، د فارسیانو کالي، کړه وړه او ژبه په قاطع ډول غلبه لري. دغه حال ان په هغو برخو کې هم لیدل کېږي، چې هندي عادتونو پکې ښې ریښې غزولې دي. باید وویل شي، چې هر هغه څه چې له فارسیانو او هندیانو څخه اخیستل شوي، تراوسه هم په هغه حال ساتل شوي دي، چې اول غوره شوي وو. په نتیجه کې هغه په اوس وختونو کې د دغو دواړو ملکونو تر اوسني واقعي حال نه توپیر لري. د هندوستان کالي او عادتونه هغه دي، چې د شاه جهان په وختونو کې وو او فارسیانو د نادر شاه افشار د وختونو دي. د نادر شاه دوره که څه هم ډېره لنډه وه، هغه ستر بدلون چې په فارس کې پېښ شوی دی، دغه تفاوت نظر هغې بلې دورې ته ډېر څرګند کړی دی[1].

پښتانه په سلوک کې رږ او سپین ږیرونکي خلک دي، دوی که څه هم مېړانه لري او په خپلواکۍ مئین دي، د عسکري د هغه غرور او بې رحمۍ له تظاهر څخه مبرا دي، چې د دوی په زوزات یانې د هندوستان په پټانانو کې ډېر ښکاره دي. کله چې نورو ته د دوی خبرې ناوړې وي، هغه د اطرافي خلکو په څېر ساده او ابتدایي وي، څو هېڅکله هېښتناکې او بدغونې نه وي. داسې ښکاري، چې د هندوستان پټانانو د یوسفزیو خاص سلوکونه، چې هغه تندخویه او له غرور نه ډک حالت دی، غوره کړې وي. د ښار د ښاوخوا پښتانه تر څه حده په سلوک کې نرم دي او لوړو کسانو ته اطاعت لري، څو دوی د هېواد په ډېرو برخو کې ډېر ساده وي او د رتبې او درجې

---

[1] تر دې به بله غټه سهوه نه وي، چې فکر وشي د پښتنو ختیځ قومونه خپلو فېشنونو ته هېڅ تغییر نه ورکوي. د انګرېزانو اوسني کالي لې تر لږه د دویم چارلس Charle, the second د دورې دي، لکه چې د فارسیانو اوسني کالي د هغو وختونو دي، چې چاردن Chardin د دوی په ملک کې سفر کړی و. په هندوستان کې تر هغو لې بدلون راغلی نه دی. د نظام الملک د زړو دوله کالیو او سلوکونو په اړه د دهلي د څوانو درباریانو ټوکې مسخرې دغسې تاثیرات لرل، چې په تاریخ کې یوه نمونه جوړوي. څرنګه چې په دهلي او دکن کې د مغولي اشرافو کالي اتیا یا نوي کاله وړاندې په شان وو او اوس څومره توپیر لري، واضحه ده چې که دواړو ته یو بیا بل باید ډېر تغییر کړی وي. دا حقیقت دی، چې اروپایي ګرځنده په هغو لباسونو کې چې د دوی له کالیو څخه پوره تغییر لري، لې توپیر نه درک کوي.

تمیز چندان نه کوي، خو سره له دې هم دوی ټولو لویانو ته په درنه سترګه ګوري.

پښتانه که څه هم په ناسته ولاړه کې هغسې بې تکلفه دي، چې د هر کتونکي توجه چې غواړي، اروپایان له آسیایانو سره پرتله کړي، ځانته جلبوي، خو دوی په عمومي ډول حیاناک دي.

دا هغه نقص دی، چې ما په نورو اسیایانو کې لیدلی نه دی. پښتانه له رسمي مواقعو پرته په نورو حالاتو کې د اعضاوو له ښوروولو څخه کار اخلي، خو د لاسونو غځول او په وړاندې لوري د ځان کږول د دوی په نزد ډېر مهم ښکاري. دوی نظر فارسیانو ته ممکن د غسې لا ډېر عملونه ترسره کوي. که څه هم وروستني خلک د دوی په څېر دومره تاوده نه دي، خو دوی د خبرو په وخت کې د غړیو په تېره د لاسونو په ښوروولو سره هېڅکله له هندوستانیانو سره برابري نه شي کولای[۱].

د پښتنو سجیه

پښتانه داسې هم له هغسې طفلانه کړو څخه مبرا دي، چې ممکن د هندوستانیانو معتبره ځانګړتیا وي. ما ته داسې معلومه شوه، چې د پښتنو خبرې اترې او د دوی پوښتنې که څه هم پراخې نه دي، تل معقولې دي او داسې نه معلومېږي، چې دوی په هغسې وړو څیزونو خوښي وکړي، چې په هندوستان کې ډېر زر د سوغاتونو په توګه منل کېږي.

پښتانه په یقین سره د خپلو لویدیځو ګاونډیو په څېر نرمي او لطافت نه لري او له خارجي ملتونو سره د دوی نه راشه درشه بې له شک څخه د دوی لیدونه او په ځینو موضوع ګانو کې د دوی پوهه لږوي.

خو د دوی د ټولنې وضع، چې هلته هر یو مجبور دی خپل حقوق پخپله وساتي او په دغه وضعې سره په عین حال کې ده ته په ټولنې کې اهمیت ورکول کېږي، ددې لامل کېږي چې د دوی استعدادونه په زیاته اندازه په کار واچول شي او انکشاف وکړي. نو په دې توګه ددغو خلکو زیاته برخه د مشاهدې، ادراک او سنجش خاوندان دي.

[۱] له یوه باندني ملت سره د دوی په پرتله کولو کې به ماته اجازه وي، چې ددغې پراخې امپراتورۍ اوسېدونکي د یوه واحد ولس په توګه وګڼم، خو دا باید هېر نه شي، چې په خپله په هندوستانیانو کې ډېره تنوع شته. په دې ډول په قد جګ، تنومن هندوستاني ډېر په ورو ګرېږي او که څه هم دی په خبرو کې تر یوه حده پورې د غړیو له ښوروولو څخه کار اخلي، دی د عمل هغه شدت ته نه رسېږي چې د کرناټک وړو، تور رنګي او غونچې شوي اوسېدونکي یې استعمالوي. د کرناټک اوسېدونکي په ډېرې جذبې موضوع باندې په دغسې لوړ اواز او شدت سره خبرې کوي، چې یو انګرېز به هېڅ وخت هغسې ونه ګرېږي.

دوی داسې هم د پلټنې له هغې درجې څخه برخوردار دي، چې یوه چاته چې د هندوستانیانو له بې علاقګۍ سره عادي شوي وي، هوسایي ده. دوی ټول له خپل ملک څخه د لیرې هېوادونو په اړه د معلوماتو د پیدا کولو لپاره هیله ښکاره کړې ده او ځینو یې ښه هڅه لرله، چې زموږ د علومو نه په خبرتیا سره خپل ځانونه اصلاح کړي. ما یوه ملا ته، چې له ما سره کلکتې ته لاړ، د کوپرنیک د هغه د سیستم یو لنډ بیان ورکړ. کوم چې ډاکتر هنټر (Hunter) په دري خپور کړی و. دغه ملا له خپل ستنېدو څخه دوه کاله وروسته ما ته د انګلیسي نیوټونیانو (English Newtonions) په نامه د پوښتنو یو لست راواستاوه او په هغه کې یې د دغه سیستم د ځینو برخو په اړه دغسې تشریحات غوښتي وو، چې د پېښور پوهان یې حېران کړي وو[1].

هغه وخت، چې زه په کلکته کې وم، له ملایانو څخه نیولې ان تر شاطرانو پورې چې د ټولو درجو ډېر پښتانه له ځان سره بېولي وو، چې د وسلو جبه خانې ووینې، کښتۍ ګانې تماشا کړي او څه داسې نور ځیزونه وګوري، چې د دوی لپاره نوي وو. د ډېرې خوښۍ خبره دا ده، چې دوی د هر نوي ځیز په اړه علاقه ونښودله او د خوښۍ احساس یې کاوه، خو یو ملا په دې ډېر خواشینی شو، چې ده د توپ د سوري کولو لپاره هغه څرخ ونه موند، چې د بخار په وسیله ګرځېده. لکه څنګه چې هغه د میرزا ابو طالب په سفرنامه کې لوستلي وو، چې په انګلستان کې همدغسې کېږي. ما زیاتره وخت د هندوستان اوسېدونکي د همدغسې ځیزونو په ننداره کې لیدلي دي او که څه هم دوی ټل تر کافي حده مودب وو، چې د هغو ستاینه وکړي، خو دوی دغه ستاینه په دغسې آرامۍ سره کوله، چې هغه پوښتنې چې دوی کله کله کولې داسې وې، چې دوی غوښتل یوازې خبرو ته دوام ورکړي[2].

له پښتنو سره ټولې مراودې په دې په زړه پورې دي، چې د دوی په خبرو اعتماد کېدای شي. دوی که څه هم په رښتیا ویلو کې له اروپایانو نه وروسته دي او که چېرې دوی کولی شو، چې خپلې ګټې په ټګۍ سره خوندي کړي. دوی به ددې پروا ونه ساتي، چې په خپلو ژمنو او وینارو سره غولول وکړي، خو دوی د حقیقت په اړه هغه بې علاقګي او د اعتیادي او د مفت کذب په اړه هغه روش نه ښيي لکه څنګه چې د هندوستان او فارس خلک یو اروپایي حېرانوي. داسې ښکاري، چې د لومړني

---

[1] څنګه چې زه پخپله په دې موضوع نه پوهېدم او داسې کسان مې هم نه شو پیدا کولای، چې هم ریاضي پوه او هم د دري عالم وي، ده ته مې ځوابونه ورکولای نه شو.

[2] فارسیان دومره چالاک او ذهین دي، چې دغسې بې احساسي هېڅکله نه ښيي، خو دوی دومره په ځان غره دي، چې نورو ملتونو په اړه د تجسس دغسې حس نه ښکاره کوي.

ملت یو شخص د یوه شي د سم لیدلو استعداد نه لري او د دویم ملت یو شخص د هغه له سم بیانولو څخه عاجز دی.

خو په پښتنو باندې په عمومي ډول د صحیح توب او وفادارۍ اتکا کېدای شي، خو په هغه حال کې چې د کوم مشاهد د تېر ایستلو لپاره څه تعصب موجود او یا د حقیقت د مسخ کولو لپاره کوم محرک په مېنځ کې وي.

ټول پښتانه په زیاته اندازه فعال او د طاقت خاوندان دي. دوی د خپل ملک د طبیعت له امله مجبور او په دې اموخته دي، چې په غرو غتلو سره ډېرې ستړتیاوې وګالي او په پښو یا په آس باندې لوی مزلونه ووهي او له چټکو او پراخو سیندونو څخه په لامبو وهلو تېر شي. یوازې غریبان یا د ځوان په قوت کې انسانان دغه کارونه نه کوي، ځکه چې د دوی په ملک کې بې له آس څخه د حمل او نقل آسانه وسیله نشته، د ټولو درجاتو انسانان مجبور دي د دغو مهارتونو خاوندان اوسي.

داسې چې زاړه میرزایان هم چې په ډېر کراو سره په آس باندې سورېدای شي، په ډېرو سختو غابنیو او د هغو په لوړو او ژورو کې په آس باندې به مزلونه وهي او یا د تنګو او ژورو لارو په څنډو سواره روان وي، چې د هغو د پاسه قدم وهل هم خطرناک وي، سره له دې هم تقریباً ټول پښتانه د تودو اقلیمونو طاقت نه لري او څه وخت چې دوی په هندوستان کې په لښکر لېږدونو بوخت وو، د اوړي راتګ او د دوی تېښتې به د دوی لښکر ډېرې کمولې. دا حال ان د احمد شاه په دوره کې، چې د انضباط رعایت هم به کېده، صدق لاره.

دا وضع ډېره حیرانوونکې ده، په دې چې پخپله د دوی د ملک زیاته برخه په تاوده اقلیم کې پرته ده.

ټول پښتانه څه وخت، چې په خپل کوم کار یا ساعت تېرۍ پسې روان وي، ډېر زحمت ګالي او سخته خواري کوي. په دهقانۍ کې تر دوی زیات خواریکښ نشته او ډېر یې په کار کې نه ستړي کېدونکي دي، خو دوی کله چې چندان پارېدلي نه وي، لټ وي.

داسې ښکاري چې د منفعت مینه د دوی حاکمه قوه اوسي. د درانیو ډېر مشران دا غوره ګڼي، چې خپلې ډېرې، خو راکدې، پیسې ذخیره کړي نه دا چې له سخاوت نه یو څه کار واخلي او په دغه کار سره قدرت، نوم او احترام وګټي. ټول هغه کسان چې دوی ډېر ښه پېژني، په دې عقیده دي، چې په دغه ټول ملت باندې د پیسو نفوذ حد نه لري او دوی پخپله هم له دغه حقیقت نه انکار نه کوي.

له خپلواکۍ سره د دوی مینه، چې د دوی په حکومت اثر کوي، لومړی بیان شوې ده، دغه مینه د دوی په ډېرو فکرونو او معاملو کې په یوه شکل ځان ښیي، د

یوه بېـه اداره شـوي ملـک پـه اړه د دوی د سـتاینې وړ خبـرې دا دي:"هـر سـړی د خپـل کښت حاصـل خوري" او "هیـڅ څـوک لـه بـل چا سره غرض نه لري". "خـود میکارند، خود میخورند."، "کس با کسی غرض ندارد."

خو د شخصي آزادۍ مینـه لـه خودغرضـۍ نـه ډېره لیـرې ده. د دوی د ټـولنې ماهیـت یـانې هلتـه، چې قـدرت د یـوه چـا د خپلوانو پـه کثـرت سره وي، ددې لامـل کېږي چې د یـوې کـورنۍ د غړیـو پـه منـځ کـې قـوي علاقـه موجوده وي. داسې پښـتون بـه نـه وي، چې څـه وخت دده خپـل خپلـوان پـه کـومې مقـابلې اخته وي، پـه هغـه پرېکـړې ولاړ نـه وي. زه بایـد لـه هغـه څـه نـه، چې د کـورنۍ د وفـادارۍ پـه اړه وایـم، هغـه څـه مسـتثنی کـړم، چې پـه حـاکمو کورنیـو کـې د مشرانو پـه غـوره کولـو پیـښېږي. د وینـې او نسـب قـوت پـه پاچایـانو کـې زیـات نـه حس کېږي او د یـوه واړه قـوم مشري د هغـو پـه نظر کې، چې د هغې لپـاره مبارزه کـوي، هغـسې اهمیت لري لکه چې لوی شـاهزادګان یې د تـاج او تخت ګټلو لپـاره کـوي. دا مبـارزه پـه واقـع کـې د ورونـو تـرمنځ نـه پیښېږي، خو د لیـرو خپلوانو پـه منـځ کـې دومره واضـحه ده، چې د تربـور کلمه چې لغـوي مانـا یـې د تـره زوی دی، پـه پښـتنو کـې د مخـالف پـر ځـای اسـتعمالیږي. مـا دمخـه ددې ذکـر کـړی دی، چې قبیلـوي احسـاس څنګـه د عمـومي وطنپـالنې روحیـه کمـوي، خو دوی ټـول د پښتانه د ننګ پـه اړه ډېره تـونده علاقـه ښیي. دوی هغـه ملـک تـه چې پکـې زېږېدلي وي او هغـو صحنو تـه چې لـومړنۍ خوښـي یـې پکـې لرلـې وي، سـخت علاقمن دي. د غزنـې شـمال ختیـځ تـه د سـپیګه (Spiga) د درې یـوه اوسېدونکي، چې د کـوم جـرم لـه امله فـراري و، ماتـه یـو وخـت د خپلـو سفرو کیسـه کولـه او پـه اخـر کـې یـې د هغـو ملکونـو نـوم اخیسـته، چې ده پکـې سفرونه کـړي وو او لـه خپـل ملک سره یـې مقایسـه کـول:((مـا ټـول فـارس، هندوسـتان، ګرجسـتان، تاتـاري او بلوچسـتان ولیـدل، خو مـا پـه ټولو سفرونو کې د سپیګه په شان بل ځای ونه لید.))

ټـول پښتانه پـه خپـل نسـب فخـر کـوي او د دوی د تـاریخونو زیـاتره برخـې د دوی د نسـب شـمېر نیـولې دي. دوی بـه پـه ډېرې سـختۍ سره یـو څـوک پښـتون وګڼـي، چې هغه ونه شي کـولای تـر پینځـو یـا شپږو نسـلونو پورې خپلـه شـجره ثـابتـه کـړي. پښـتانه ان پـه عـادي خبـرو کـې زیـاتره وخـت ددې لپـاره توقـف کـوي، چې د هغـه شـخص تېـر شوي وشمېري، چې په خبرو کې یې نوم اخیستل شوی وي[1].

[1] د دغه مثال ما په یوه دولت خیلي کي، چې د دامان د ټوک Tuk په اړه مې له هغه سره مرکه کوله، په ډېر وضاحت ولید. ټوک ددغه قوم لوی ښار دی، ده د یوې پوښتنې په مقابل کې راته ویل:
((ټوک د سرور ښار دی، سرور د کټل خان زوی دی، کټل خان د سلیم خان زوی دی، سلیم خان د میر سلطان خان زوی، میر سلطان خان د ظفر خان زوی او ظفر خان د خان زمان زوی دی او ظفر خان د شاه جهان په وخت کې اوسېده او جهان ګیر د ګوډ تیمور له نسل څخه دی.))

ټول پښتانه په خپلو نږدې لاس لاندې خلکو، چې له هر مذهب او ملت څخه وي، ډېر مهربان دي، خو له هغو خلکو سره چې د دوی تر واک لاندې دي او دوی ورسره په شخصي توګه کومې اړيکې نه لري، وضع بل راز ده. هغه ملکونه لکه کشمير او د اباسين د غاړې ولايتونه، چې پوره لاندې شوي دي، د افرادو چور او چپاول ته ډېر ضرور ويني او که زياتره وخت په دوی د ظلم او تعدی افراط جاري نه وي، دا له دې امله چې بې جهته، بې رحمي او تحقيرول د پښتنو د کرکتر جز نه دی.

د پښتنو د خپلواکۍ او برابرۍ احساس له دې لامله کېږي، چې د خپلو ګاونډيو په اوچت توب رغه وکړي او د دوی په خاطر کې قوي رنګ ښکاره کړي. دا فکر، چې د دوی له ياد او نظر څخه اېستل شوی او پوښتل شوي نه دي، په داسې حال کې چې د دوی سيالانو ته ښه پامړنه شوې وي، دوی دې ته ترغيب کړي، چې له يوې اوږدې دوستۍ څخه تېر شي او يا له هغې ولې څخه واوړي، چې ورسره يې د زړه مينه لرله. ويل کېږي پښتنو ته ترڅو خاص سپکاوی شوی نه وي او يا ظلمونه پرې نه وي شوي، په ملګرتوب کې ښه ټکره دي او د ښېګڼو ښه پروا ساتي، زه د دوی په کرکټر کې ددغه ځانګړتيا ضمانت کوم. چې دوی ته يوه تحفه دمخه ورکې شوې وي له دوی نه چې هر کار وغوښتل شي، په ډېره مېړانه به يې ترسره کړي. نظر دې ته چې د تحفې ورکول وځنډول شي، په دې اميد چې دوی به هغه کار زر اجرا کړي. د دوی له عادتونو څخه پخوا تر پخوا دا ښکاره کېدای شي، چې شخصي انتقام يوه وظيفه ګڼل کېږي او دوی به تر ډېرې مودې پورې د ظلمونو ياد له ځانه سره ساتي، خو دا يوازې د هغو جدي ظلمونو په اړه صدق کوي، چې ننګ او عزت دوی د پور اخيستلو لپاره مجبوروي. د وړو کارونو په اړه دوی نه زر پارېږي او نه د کانې په څېر سخت زړي دي.

زه په آسيا کې د دوی په شان د لږو عيبونو خلک نه پېژنم، داسې هم نظر نورو ته په دوی کې فسق او فساد کم دی، خو د هېواد په غرب کې دا کارونه ډېر کېږي. د ښارونو خلک د فسق او فساد لپاره ذوق پيدا کوي او هغه چې د ملک په شمال ختيځ کې پراته دي، لا دمخه د پاکۍ له دايرې څخه بهر شوي دي. پښتانه پخپله د سلوکونو له خرابېدو او د صميميت او ښې عقيدې له انحطاط څخه شکايت کوي او وايي، چې د دوی ملت د فارسيانو تر اغېز لاندې راغلی دی. د فارس د ملت په لور د دوی احساسات او اخلاق په زياته اندازه هغو ته ورته دي، چې انګليسانو څو کلونه دمخه د فرانسويانو په مقابل کې کشف کړي وو.

د دوی ملي مخالفت او د ځان په اړه د اوچتوالي قوي احساس ددې مخه نه نيسي، چې د فارسيانو د سلوکونو تقليد وکړي. په داسې حال کې، چې دوی ددغه

عمل په ضد په دې چیغې وهې، چې له خپلو سلوکونو څخه یې محرومــوي. دوی په هغه مزیت ښه خبر دي، چې په حاضر وخت کې یې فارس په دوی لري، چې هغه په نسبي ډول د فارس د شورا ګانو اتحاد او قوت دی. دوی د فارس د قدرت له ویرېدو نه یو څه په ویره کې دي، خو دغه ویره په ځان د اعتماد لرلو له لامله کمه شوې ده. د پښتنو کرکټر، چې په یو څو کلمو کې لنډ شي، نو د دوی عیبونه. انتقام، رخه، حرص، چور او سرزوري ده. خو له بلې خوا دوی په ازادۍ مئین دي، خپلو ملګرو ته وفادار دي، په لاس لاندې خلکو زړه سواندي لري، مېلمه پالونکي دي، زړور دي، سخت زړي دي، کم خرڅه دي، خواریکښ دي، احتیاط کار دي او د نورو ګاونډیو ملتونو په پرتله خطا، دسیسې او فریب ته لږ متمایل دي.

* * *

اتم څپرکی

د ښارونو د اوسېدونکیو شخصیت، عادتونه او اخلاق

ما تراوسه د کرکټر او سلوکونو د هغو ټکو په اړه لیکنه کړې، چې د پښتون ملت د ټولو برخو یا نېږدې د ټولو برخو په اړه تطبیق مومي. اوس به د بېلابېلو طبقاتو ځانګړتیاوې، چې ټول ملت ورڅخه جوړ دی، بیان کړم.

تر دې ځایه به د ختیځو او لوېدیځو پښتنو د اختلاف په اړه پوره لیکنه شوې ده، چې د ځینو خلکو ځانګړې ولې هم په ضمني ډول شرحه شوې دي. له دې وروسته به د کوچیو او بزګرو طبقات په مفصل ډول شرحه کړم.

نو په دې ډول لومړنی ډله خلک، چې اوس به یې بیان وشي، د ښارونو اوسېدونکي دي. په دې برخه کې لومړنی شی، چې د یوه کس پاملرنه ځانته جلبوي، دا دی چې ددغې ولې زیاتره برخه پښتانه نه دي. د یوه اروپایي لپاره ممکن دا عجیبه وبرېښي، چې د ملک واکداران دې د ښارونو اوسېدونکي نه اوسي، خو د نورمان تر فتحې وروسته د انګلستان حال هم همدغسې و او د تارتاري ازبک وضع همدا اوس هم همدغسې ده او تر یوه حده د فاس هم دغه حال دی. په دغو ټولو حالاتو کې ښایي عین دلیل دخیل وي او هغه دا چې واکدار ملت ته دا کسر شان ښکاره شوی، چې هغه کسبونه وکړي، چې خلک په ښارونو کې غونډوي. له لویانو او د هغوی له نوکرانو پرته، چې دوی دربار جلب کړي، نور پښتانه په ښارونو کې نه دي اوسېدلي. په دې قرار هغه یوازیني پښتانه، چې په ښارونو کې اوسي، لویان او دوی نوکران، عساکر، ملایان او یو څو سوداګر دي. په دغو خلکو کې سوداګری ته په ښکته سترګه نه کتل کېږي او له دغه ملت څخه ډېر غریبان دي، چې د کارګرو په توګه کار کوي. د هغو خلکو زیاته برخه، چې دغه کسبونه کوي، تاجک دي. تاجکان

په زیاته اندازه د هېواد د لویدیځ په ټولو برخو کې له پښتنو سره ګډ دي، دوی ان په ختیځ کې هم لیدل کېږي. که څه هم په ختیځ کې هغه کسبونه چې دمخه ورته اشاره وشوه، د هندکیانو په لاس کې دي.

هندکیان په اصل کې له هندوستان څخه دي او اوس د افغانستان په ختیځ کې مېشت دي. لکه څنګه چې تاجکان په لویدیځ کې خواره دي. دغه ملتونه او نور چې د افغاني ښارونو نفوس ترې جوړ دی، وروسته له دې چې د پښتنو بیان تمام شي، د بېلو نژادونو په توګه به وڅېړل شي. اوس به د هغه مقام په اړه خبرې وکړم، چې دوی یې د دغو ښارونو د مدني افرادو په توګه اشغالوي. دوی له دغه نظره په صرافانو، سوداګرو، کسبګرو او مزدورانو وېشل شوي دي.

بانک داران

دا چې قرآن مجید مسلمانان له سود خوړلو نه منع کوي، ددې لامل شوی چې د صرافۍ زیاتره کارونه د هندوانو په لاس ولوېږي او د هندوانو محتاط او خسیس عادتونه دوی ددغه کار لپاره ښه مناسب ګرځولي دي.

دوی په پور ورکولو ګټې کوي او ډېر سود خوري. بلونه تبادله کوي او نورې داسې معاملې کوي، چې د دوی د استوګنې په ځای کې د مبادلو د نرخ له ښکته پورته تللو سره اړه لري. داسې هم دوی سوداګرۍ او وکالت له خپلو منظمو بانکي فعالیتونو سره ګډوي. د دوی د ګټې یوه بله منبع حکومت ته د ولایاتو د مالیاتو د بلونو په بدل کې په پیشکي ډول د پیسو تادیه کول دي. دغه معامله یو څه خطر لري، کله کله بېرته هېڅ نه تادیه کېږي. خو ګټه هم لري او ګټه یې تل ډېره وي. ځینې صرافان ډېر شتمن دي، خو د لویو پانګو وارړه دوکانونه بې شماره وي، چې د یوې خاصې ناحیې د غریبو خلکو په منځ کې د لویو پانګوالو په شیانو همغه کسب کوي.

هغه وخت چې زه په پېښور کې وم، صرافانو دا لازمه ګڼله، چې خپل شته پټ وساتي. یوه صراف، چې زما بلونه واخیستل، چې د هغو له لارې خپل شته هندوستان ته ولېږدوي، دې ته حاضر و چې پیسې یوازې د شپې تادیه کړي یانې هغه وخت چې ځینې شوې پیسې یې له ځمکې نه راویستلې او په پټه یې زما خزانه دار ته ورکړې. خو دغه احتیاط د کوم موجود خطر له لامله نه و شوی لکه څومره چې د آینده په نظر کې نیولو سره شوی و، ځکه چې پېښور ددغسې انقلاب په درشل کې و، چې شروع یې لا دمخه په لویدیځ کې شوې و. صرافان په هغه وخت کې د شاه شجاع په حکومت ښاپسته واړه و، خو د هغه د رنګېدو له لرلید نه نه په سخته وېره کې و، سره له دې، چې دغه پاچا پیسو ته ډېر اړ و، له صرافانو نه پیسې په زور

ترلاسه نه شوې. دغو صرافانو له حکومت سره په ډېرو معاملو کې له پاچا او د هغه له وزیر نه څه وېره نه لرله. خو د هغه له وړو مامورانو نه وارېدل. څه وخت چې کوم معمولي درباري به له صرافانو نه د پور اخیستلو په اړه مامور شو. ددې احتمال به و، چې هغه د شخصي ګټې لپاره په هغوی ظلم وکړي او شیان پرې تحمیل کړي. خو کله چې دغسې کار به یوه بناغلي شخص ته سپارل کېده، هغه به د صرافانو او حکومت ترمنځ عادله رویه غوره کوله او له دوی سره به به د انصاف معامله کېده. د حکومت مخالفې ډلې په ټولو وسایلو بسپنې ټولولې او پیسې یې په زور ترلاسه کولې. خو دغې ډلې هغه وخت ددې لپاره مبارزه کوله، چې حکومت نسکور کړي. د دوی اعمال که څه هم ډېر نامنظم دي. د سلطنت آرامتیا ممکن د دوی کرکتېر له دغه اړخه اصلاح کړې وي. صرافان حتماً له هغو سترو لویو درانیو څخه، چې خپل شته د زیاتې ګټې لپاره د دوی په لاس ورکوي، ضمانت ترلاسه کوي. دا هغه معامله ده، چې اشراف او صرافان په ګټو کې شریکوي. داسې هم اشراف صرافان تر ورزو لاندې نیسي او په ډېر اهمیت ورسره چال چلند کوي. په دې هیله، چې هغوی وکولای شي چې له دوی نه پور واخلي. دوی د ټولو نورو متشبثو طبقاتو په څېر له هغې واضحې ریحې څخه ګټه کوي، چې پاچا یې د خپل ملت د ځینو افرادو په مقابل کې حمایه کوي.

سوداګران

سوداګران په عمومي ډول تاجکان، پارسیوانان او پښتانه دي. په دې ملک کې که څه هم سوداګري ته په ښکته سترګه نه کتل کېږي او سره له دې، چې سوداګران هم په عمومي ډول د ټولنې په لوړو طبقاتو کې شمېرل کېږي او که څه هم یو څو واړه خانان ان په درانیو کې هم سوداګران دي، بیا هم هغسې ډېرې پانګې او پراخې تجارتخانې، چې په فارس او هندوستان کې شته، په افغانستان کې نشته. پرله پسې کورنیو شخړو سوداګرۍ ته سخت زیان رسولی دی. په دې، چې لارې یې خطرناکې دي او ټول تجارتي کاروانونه یې د جګړه مارو د یوې یا بلې ډلې د لوټولو لپاره خلاص پرې ایښې دي. که دا نه وي، نو د هندوستان، فارس، تارتارۍ او بلوچستان په منځ کې د کابل موقعیت او کشمیر د متصرفې په حیث لرل به د تجارت لپاره حتماً ډېرې ښېګڼې ولري. سوداګران ټول سنګین، صرفه جو او غیر متظاهر خلک دي. د هغو سفرونو په لامل، چې دوی یې د خپل سوداګرۍ په دوران کې په بهاندنیو ملکونو کې کوي، دوی تر ډېرو نورو خلکو نرم طبیعته او متنور دي. دوی په هوسایۍ ژوند کوي، خو نه په نمایشي ډول. ملا جعفر سیستاني، چې شاه شجاع ته نه مقرب و او د دولت د وزیرانو په کتار کې حسابېده، تل د یوه عادي

سوداګر په جامه کې ګرځېده، یوازې یو نوکر او یو چلم بردار په ورسره ملګري و او هېڅکله یې نه غوښتل، چې له عادي القابو پرته په هغو القابو یاد شي، چې د مهمو کسانو لپاره پکارېدل. دا هغه ثبوت دی، چې ښيي پښتانه د تجارت په اړه له هغو تنګ نظریو څخه ډېر خلاص دي، چې په هندوستان کې معمول دي او دا چې هیڅ مهم سړی به له دې نه ووه ونه کړي، چې یابو، آس یا یوه توره او یا هر هغه ورته شی، چې دی ورته ضرورت نه لري، خرڅ کړي. که څه هم ښکاره ده، چې منظم تجارت به د لویو کسانو لپاره د یوه ډېر نامناسب شغل په کتار کې حساب شي.

دکانداران او کسبګران

د ښارونو پاتې برخه اوسېدونکي دکانداران او کسبګران دي. دوی په دودیزو کسبونو کې سره[1] ویشل شوي دي. هر کسب ځانله د کدخدا (صنفي مشر) په نامه یو مشر بولي، چې د هغه وظیفه د حکومت او همدغه صنف ترمنځ د معاملو تنظیمول دي. ددغې طبقې په ښاري اوسېدونکیو باندې منظم مالیات نه دي ایښودل شوي، که څه هم دوی له هغو ګمرکي محصولاتو معاف نه دي، چې په ښارونو کې له ټولو وارداتي مالونو څخه اخیستل کېږي.

حکومتي فشار

خو له دوی څخه داسې غوښتنې کېږي، چې تر منظمو مالیاتو ډېرې خپه کوونکي دي. له دغو غوښتنو څخه یوه عمده یې هغه مجبوریت دی، چې دوی د اردو بازار لپاره دکانونه تهیه کړي. څه وخت، چې پاچا په خپل قلمرو کې له یوه ښار نه بل ښار ته مارش کوي. کدخدایانو ته امر کېږي، چې له هر یو کسب نه دې یو

[1] دغه شمېر په یوې طبقې کې د څو کسبونو په شاملولو دوه دېرش ښودل شوي دي. څنګه چې دا به ددې لپاره مقید وي، چې د موجوده مدنیت د وضعې په اړه یوه مفکوره تېنګه شي، زه به د هغو کسبونو ذکر دلته وکړم، چې اوس په واقعي ډول موجود دي. دا نمونه ما د کابل د ښار له یوه اوسېدونکي څخه، چې دده په یاد راتلل، ترلاسه کړي دي. جواهر خرڅوونکي، زرګران، کتاب پلورونکي، صحافان، قرطاسیه خرڅوونکي د قلمدانونو صنعتګران، مهر جوړوونکي، وسله پلورونکي، سپر پلورونکي، توپک جوړوونکي، چاقو جوړوونکي، پولاد پالش کوونکي، لینډۍ او لښې خرڅوونکي، اینه خرڅوونکي، د بوټ جوړونکیو ډولونه، ګاولې (پنې) جوړوونکي، تنې جوړوونکي، د وریښمینو تارونو خرڅوونکي، ګلاباتون خرڅوونکي، زین جوړوونکي، رنګمالان، نعل بندان، نقاشان، میوه خرڅوونکي، اشپزان، صابون خرڅوونکي، عطاران، فالوده خرڅوونکي، شیریني پزان، خامک دوزان او هغه خلک چې د هغو کسب دا دی، چې په هر ډول کالیو باندې له جواهرو نه نیولې ان تر ستورو اوبدلو پورې، تزینات کوي. زه د هغو کسبګرو د نامه له ذکر نه ډډه کوم، چې د ژوندانه ضروریات خرڅوي لکه قصابان، نانوایان او داسې نور چېرته چې پورته ذکر شوي کسبونه موجود دي، دغسې کسبګر هم دي.

دکان تهیه شي او له دربار سره دې تر هغه بل لوی ښار پورې ملګرتوب وکړي، چې دوی هلته تم کېږي. کسبګران دغه کار ډېر ضرور ویني، په دې چې دوی ته د دوی د دغه کار په مقابل کې هیڅ نه ورکول کېږي او څنګه چې دوی د پاچا د نوکرانو په توګه ګڼل کېږي، یوازې د معاش مستحق پېژندل کېږي. دغه معاش هم په منظم ډول نه ورکول کېږي او دوی ته د ټولو معاشاتو پرځای څه وخت، چې رخصتېږي، یوازې یو موټی پیسې ورکول کېږي. ماته دا نه ده معلومه، چې د دربار له خوا ټاکلې پیسې به د دغه کار په مقابل کې یو برابر جبران شي، خو کوم مقدار پیسې چې د درباریانو او د کسب د مشرانو له لارو اصلي کاسب ته رسېږي، د هغه د کار او زیارونو په مقابل کې لږې دي. هغه نور دکانداران د خپلو مالونو په مقابل کې ممکن لږې پیسې ترلاسه کړي، خو د دوی د معاملو د ماهیت له مخې کومې پیسې چې دوی ګټي، د هغو معاشونو غوندې به حاکمانه او غیر عادلانه وي، چې دغو کسبګرو ته ورکول کېږي. څنګه چې منظم اردوبازار یوازې د شاهي خاندان لپاره ځانګړی کېږي، دغه زحمت د ښاېسته زیات شمېر ښاري خلکو په برخه کېږي. د هغو سردارانو او عسکرو د اړتیا د لرې کولو لپاره، چې له اردو سره ملګرتوب کوي، ډېر دکانونه هم وي. د دغې طبقې او هغو کسانو ترمنځ، چې په دربار پورې اړه لري، دومره لوی توپیر شته، چې له دغې ډلې نه بچ شي او دغه کار هغو کسانو ته په ښه ډول ورکولو ممکن کړي، چې وظیفه یې د هغو پیدا کول دي. په داسې حال کې چې هغه نور په خپله رضا ځي او په دغه کار کې د ځان لپاره ښه ګټه ویني.

معمولي ښارونه مجبور نه دي، چې اردو بازار جوړ کړي، دغه مصیبت یوازې د کابل، کندهار، هرات او پېښور د ښارونو په نصیب دی. دغه مصیبت په دغه هر یوه ښار باندې یوازې کله کله په کال کې له یو ځل نه زیات لوېږي او له دریو اونیو یا یوې میاشت نه ډېر پایښت نه کوي، خو کله چې پاچا د دوی په ښار کې وارد وي، دغه دوکانداران ډېر تاوان کوي. په دې چې دوی مجبور دي د هغه مامورینو ته د هغوی د نرخ له مخې شیان ورکړي. په ناآرامو وختونو کې د ښار له خلکو نه د مجادله کوونکي اردو لپاره بسپنې غوښتل کېږي، دغه بسپنې په عمومي ډول استهلاکي موادو په بڼه وي، خو پیسې هم ټولېږي.

د پولیس فشار:

ممکن تر ټولو قوي فشار، چې د ښار په خلکو راځي، هغه وي چې د پولیس (څارندوی) له خوا واردېږي، تر دې وړاندې ذکر شوی دی، چې د دغه ډېپارټمنټ یوه څانګه د محتسبانو په لاس کې ده او هغه په دې ګومارل شوې ده، چې د دین او اخلاقیاتو له اصولو څخه کوچنی سرغړونې ته هم جزا ورکړل شي. د دغه کار پایلې

ډېرې دردوونکې دي او هغه پلمې دي، چې په هغو پیسې ټولېږي او دغه قباحت په پولیسو کې د مقرري ګانو په اجارې ورکولو نور هم ډېرېږي. پخپله حکومت ته په دغو کارونو سره څه ګټه نه رسېږي، په دې چې د ټولو هغو پیسو مقدار، چې په خزانې کې د جریمو او ورو مصادرو له لارې د پېښور ښار له خلکو نه ټولېږي، د کال یوانځې یو نیم زر روپۍ (یا یو نیم سل پونډه) کېږي. البته د پولیسو د دفترونو د اجاره ګرو ګټه به تردې حتماً ډېره وي، خو هغه تشویش او رېږونه، چې له دغې ډدې خلکو ته پېښېږي، له هغه سره هیڅ تناسب نه لري. پولیسان په نورو خواوو کې ښه دي او جرمونه ناارامي ګانې کمې دي. د پولیسانو افسران زیاتره د شپې ګرځي، د ښار هره ناحیه دروازې لري، چې هغه په یوه ټاکلي وخت کې تړل کېږي او په دې ډول غلاګانې تقریباً ناشونې دي. خلکو ته اجازه نشته، چې د شپې، چې پاچایي تورم (سورنۍ) غلې کېږي، په سړکونو وګرځي. تورم د شپې د یوولسو او دولسو بجو ترمنځ غلې کېږي او تر راتلونکي سهار پورې نه شروع کېږي. څنګه چې تورم د ښار په هرې برخې کې اورېدل کېږي، خلکو ته په ښه وخت کې ددې خبر ورکول کېږي، چې تګ راتګ څه وخت مجاز او کوم وخت منع دی؟ که یوه چاته ددې ضرورت پېښ شو، چې په منع شوي مهال له کوره په کوم کار پسې ووځي، حتماً نیول کېږي، خو په هغه حال کې چې له ده سره لاټین وي او هغه ددې ثبوت شي، چې دی په زړه کې کوم پټ پلان نه لري.

د ورځې ویشونه

دلته به دا بېځایه نه وي، چې د هغې طریقې یادونه وشي، چې په هغې په افغانستان کې ورځې ویشل کېږي. ورځ له سهار نه پیلېږي، چې هغه د سباوون د رڼایي له پیل نه یو څه دمخه وي او د لومړي لمانځه وخت اعلاموي. بل نښه شوی وخت لمرختل دي، بیا څانښت بیا د ورذۍ وخت راځي، چې د یوولسو بجو په شاوخوا کې وي. نیمه ورځ د څانښت او لومړي ماسپښین ترمنځ یوه لنډه وقفه ده. دغه وخت د لمانځه لپاره اختصاص شوی او د ختیځ په لور د سیوري لومړنی کوږوالی ښیي. بل په نښه شوی وخت له ماسپښین څخه وروسته دی. دا هغه وخت دی چې د یوه سړي سیوری د هغه د قد په اندازه وي او اخر ماسپښین ورته وایي. وروسته مازدیګر راځي، چې د پېنځو بجو په شاوخوا کې د لمانځه وخت وي. له لمر پرېوتو ډېر ژر وروسته ماښام وي، چې هغه هم د لمانځه وخت دی. د شفق له ختمېدلو نه وروسته په ماسخوتن کې د اخري لمانځه وخت دی او دریم تورم د شپې د یوولس نیمو بجو په شاوخوا کې وروستی وخت دی، چې پاچایي باجه خانه غږول کېږي. دا ټول هغه اصلاحات دي، چې د وخت د نښه کېدو لپاره د ورځې د ساعتونو پرځای

استعمالیږي. په عادي خبرو کې د ورځې له ساعتو نه څوک نه ګرځیږي. خو ورځ او شپه په څلورویشتو (۲۴) ګړیو وېشل شوې ده. چې د سهار له شپږو بجو څخه د ماښام تر شپږو بجو پورې حسابیږي او بیا له سره شروع کېږي. کال د اروپا په شان په څلورو فصلونو وېشل شوی دی، چې د شپو او ورځو له اعتدال نه شروع کېږي او داسې فکر کېږي، چې دا د پسرلي شروع هم ده. اسلامي میاشتې د قمري کال په حساب په عام ډول استعمالیږي، خو څنګه چې دغه میاشتې له موسم سره سمون نه لري، زیاتره له دولس ګونو برجونو څخه کار اخیستل کېږي. په ختیځ کې تر اسلامي میاشتو هندي میاشتې ډېرې مشهورې دي.

د ښاري عوامو خلکو خوراک:

دا دی د ښار خلکو ته بیا راګرځو. عام خلک سهار پاڅیږي او د لمانځه د ادا کولو لپاره مسجد ته ځي. تر لمانځه وروسته خپلو دکانونو ته درومي، چې هغه تل د دوی له کورونو څخه توپیر لري. د هېواد په لویدیځ کې خلک تر لمانځه وروسته یو سپک سباناری کوي. په ختیځ کې هم ځینې سباناری کوي. د یوولسو بجو په شاوخوا کې دوی ځانښتي ناری کوي، چې هغه له سبزیجاتو، مستو، وچې ډوډۍ او غوښې څخه چې که یې په وسه وي، جوړیږي. په اوړي کې د ځانښت له ډوډۍ نه وروسته یو څو ساعته ویدیږي. هغه کسان، چې شاګردان لري، دکانونه ورته پرېږدي او پخپله د یوې لنډې پرمنبکۍ لپاره خپلو کورونو ته ځي. ځینې په خپلو دوکانونو کې ویدیږي. دغه عادت په تودو اقلیمونو کې ددغو خلکو د تنبلۍ یو لوی ثبوت ګڼل کېدای شي، خو باید په یاد ولرل شي چې دوی تر لسو یا یوولسو بجو پورې نه ویدیږي او په اوړي کې یانې په هغه یوازینی موسم کې، چې دوی د ورځې خوب کوي، دوی د سهار په درې نیمو بجو پاڅیږي، چې د ورځې له خوب سره سره د دوی ټول خوب له هغه خوب نه، چې ډېر عام خلک یې په انګلستان کې کوي، نه اضافه کېږي.

د خلکو د ټولو ډلو لوی خوراک د شپې ناری دی، چې له آخري لمانځه وروسته خوړل کېږي. دوی ټول په عمومي ډول په هفته کې دوه کرته، خو تل د جمعې په ورځو ځانونه مینځي. په پېښور کې دوی زیاتره یوازې په ازادې هوا کې غسل کوي، خو د ساړه ملک په ښارونو کې دوی حمام ته ځي. ددغو حمامونو شرحه په کثرت سره شوې ده. حمامونه درې کوټې لري، چې هره یوه یې د تودوخې بېلابېلې درجې لري او له ټولو نه په تودې خونې کې کیسه مالان خلک داسې کیسه کوي، چې د خیرې یوه ذره هم په پوست کې نه پاتې کېږي. حمام ته د تنوتلو اجوره تر یوې

پې نې([1]Penny) نه هم لږه ده او د حمام ټول عملیات د سرجوړولو، د ځان د وینځلو او د ږیرې د رنګولو په ګډون یوازې سل دیناره یا څوارلس نیمې پې نې کېږي. د یوه شتمن سړي لپاره د یوې عباسي ورکول، چې له یوه شلنګ (Shilling) نه لږه ده، د سخاوت یو ښه عمل ګڼل کېږي. حمامونه د ښځو لپاره د ورځې په ځینو ټاکلو ساعتونو کې خلاص وي او په دغه وخت کې هیڅ نارینه ته اجازه نه شته، چې حمام ته ورننوځي شي.

د عامو خلکو ناري له وچې ډوډۍ، وریجو، غوښو، سبزیجاتو او کله کله له پنیر او زیاتره له کرتو نه جوړ وي. خوراکي مواد ارزان دي او خلک د مېوو له بېخي زیات ډېروالي څخه ښه استفاده کوي. په کابل کې کله چې انګور پاو په یو فاردنګ ([2]Farthing) خرڅېږي، دې ته ګراني وایي. د انارو د یوه پاو بیه له نیمې پې نې څخه یو څه زیاته ده.

په یوې روپۍ (دوه شلنګه او څلور پې نې یا پنسه) دوه سوه پاوه مڼې په لاس راځي. دوه ډوله زردالو، چې دواړه یې ښه ارزان دي، شته. د هغو ګرانو بیه یې پاو په څه کم نیمه پې نې ده. شفتالو تر هغو ګران دي. بهیان او ګردالو هم ښه ارزان دي او غټکي لا تر هغو هم ارزان دي. انګور دومره ارزان دي، چې بیه یې زیاتره په حساب کې نه راځي او هغه انګور، چې په څومره دقت سره هندوستان ته لېږدول کېږي، کله کله څارویو ته ورکول کېږي. د ګلک پوستو مغز لرونکیو مېوو (Nuts) ټول ډولونه ډېر ارزان دي او چارمغز چې د کابل شمالي غرونه ترې ډک دي، په یوې روپۍ دوه زره دانې خرڅېږي. د سبزیجاتو بیه هم بېخي ښکته ده. په ډېرو ډېرو مسې پیسې، چې د یوې پې نې تر نیمایي هم لږه ده، شل پاوه پالک، پینځه ویشت پاوه کرم، پینځه ویشت پاوه زردکې، پینځه ویشت پاوه شلغم، کدو یا بادرنګ پلورل کېدای شي د کوریاندر (Coriander) دانې، توامیریک (Turmeric) او زنجبیل هم بېخي ارزان دي. یخ یا واوره، چې په اوړي کې په کابل کې وي، هم بېخي ارزانه ده. په کندهار کې یو څه ګرانه ده. خو ډېر غریب خلک یې هم پېرودلی شي. په اوړي کې یو ډېر مزه ناک خواړه پالوده ده، چې له څوښول شویو اوړو څخه لاس ته راځي او له واورې او د مېوو له شربت او پیروي سره خوړل کېږي. البته په ژمي کې خواړه ډېر ګران دي او دغه ګراني په ځانګړې توګه د کابل په ښار کې حس کېږي. په ژمي کې په کورونو او دوکانونو کې د بخاریو ایښودل ضروري او د تودو جامو اغوستل بالکل حتمي دي. په ژمي کې هوا دومره سړه وي، چې ډېر غریب خلک د هېواد ختیځ ته ځي او هلته تر اوړي پورې پاتې کېږي.

[1] د انګلیسي د هغه وخت پونډ ۲۴۰مه برخه. ژباړن.

[2] د یوې پې نې څلورمه برخه. ژباړن

ساعت تېري ګانې

د افغانستان خلک ډېرې ساعت تېرۍ لري، چې تر ټولو عمده يې هغه ده، چې دوی ورته سيل وايي. سيل د دري يا عربي سير اوښتی شکل دی. د جمعې په ورځ ټول دوکانونه تړلي وي، هر سړی حمام کوي او خپلې ډېرې ښې جامې اغوندي او له يوې ډلې ملګريو سره چې تل د دغې ورځې لپاره تيارېږي، ښاروتو ته نږدې کومې غونډۍ يا باغ ته ځي. د ډلې هر نفر لږې پيسې په شراکت اچوي او په هغو ډېر خواړه، شيريني ګانې او پالوده، رانيسي او د ډېرو لږو پيسو په بدل کې، چې دوی يې په باغ کې ورکوي، هر يو ددې ازادي پيدا کوي، چې څومره کولای شي هغومره مېوه وخوري. دوی سبايي په سيل وځي او د ځانښت ناري په باغ کې کوي. د باغ د ونو مېوې خوري، چلم څکوي، کرمبول او نورې لوبې کوي. د سازنده و اواز او موسيقۍ ته، چې په ډېرو کمو پيسو يې استخدامېږي، غوږ نيسي. د کابل خلک ان د کوهدامن شنو زرغونو درو ته له ښار څخه ان تر دېرشو ميلو پورې هم په هواخورۍ ځي. دغه هواخوري څو ورځې غواړي، خو د هغه ځای ښکلا، ښې شمېره باغونه او د مېوو او خوړو آزادي د هغې پوره جبران کوي. په پېښور کې د مېوو ځای د بوديته (Budina) د رود غاړې دي او هلته د هوا د ښه والي له لامله کال دولس مياشتې ميلې کېږي، خو په کابل کې په ژمي کې دوی ډلې جوړېږي، چې لېوان ښکار کړي او يا نښې وولي.

د کابل ښار خلک که څه هم ښه مذهبي دي او اخلاق يې کمزوري نه دي، د هر ډول ساعت تېريو او هواخوريو علاقمند دي، دوی زياتره په خپلو کورونو کې بدلې وايي، سازونه وهي او د چرګانو او مرزانو له جنګولو او راز راز لوبو او سپورټ کولو نه خوند اخلي.

د يوه وزګار سړي ژوند:

اوس مې، چې د کارګرو خلکو ژوند شرحه کې، دې ته به راوګرځم چې د يوه وزګار ژوند انځور کړم.

هغه وخت چې ښاغلی دوري (Duri) په کندهار کې و، هغه د خپل وخت ډېره برخه د يوه تاجک ناناوای کره تېره کړه. دغه ناناوای ښاپسته پيسې ګټلې وې او له ناناوايي توب نه يې بس کړي و. دغه لاندې کرښې د ښاغلي دوري له خولې د هغه د ژوند بيان دی.

ښاغلی دوري هر سبا وختي ناناوايي کره ته، دی زياتره وخت له يوه ډول ملا سره ناست و، چې هغه دده په کور کې اوسېده. د دوري دغه ارادتمندي د هغوی پروګرام ته څه خلل نه پېښاوه، په دې چې ناناوايي کله کله لمونځ کاوه او ملا هيڅ نه کاوه.

دغه وروستي ترک دنیا کړی و او ظواهر یې نه په ځای ول (زما په خیال چې دی صوفي و) د دوی سباناري وچه ډوډۍ او شوروا وه، چې کله کله به په کور کې تیارېده او ځینې وخت به د شوروایي له دوکان نه راوړل کېده. ښاغلی دوري یواځې کله کله له دوی سره سباناري کاوه او یواځې ځینې وختونه به یې په هغه ساعت کې ناآشنا خلک هلته لیدل. سباناري، چې به خلاص شو، دوی به د کور شاته یوه انګړ ته تلل او هلته به زر یو شمېر نور خلک ورسره یوځای کېدل. دوی به په قالینو کېناستل او چلم به یې څکاوه. ملا کله کله چرس څکول او ځینې نور به هم کله کله په پره کې ورسره یوځای کېدل، خو ډېرو به یواځې د چلم یو دود غوره ګاڼه. دوی به داسې هم د ورځې په دوران کې کله مېوه خوړله او شربت به یې څښه. دغې ډلې خلکو به په زړه پورې غورې کولې، خو ځنګه چې د مېلمنو زیاتره یې پښتانه وو او زیاتره په پښتو ګړېدل، ښاغلی دوري په خبرو نه پوهېده. دوی به کرمبول ته ورته یوه لوبه کوله. غېږې به یې نیولې او هغسې سپورتي لوبې به یې کولې، چې د هندوستان او فارس په څېر د دوی په ټول ملک کې معمولې دي. د دغو لوبو د هغو بېشمارو دریځو بیان، چې په پهلواني کې اختیارېږي، ډېر وخت غواړي. یو څو عمده تمرینونه به یې دلته یاد کړم. په یوه تمرین (سینه کشي) کې اجرا کوونکي د لاسونو او پښو په ګوتو تکیه کوي، متې یې ښې شخې وي او ځان یې په افقي ډول له ځمکې نه یو څه پورته نیولی وي. له هغو وروسته ځان ځمکې ته کښوي او په همدې حال خپلې متې قاتوي. داسې چې سینه او نس یې نږدې په ځمکه لګېږي. کله چې ځان یې تر وسه وسه د ځمکې په لوري غځولی وي، په همغه بڼه یې د شا په لوري کښوي، خپلې متې نېغوي او دغه حرکت څو ځله کوي. چا چې دغه تمرین نه وي کړی، نه شي کولای لس ځله یې پرله پسې وکړي، خو هغه قوت چې د هغه په اثر تولېدېږي، دومره ډېر وي، چې یوه انګلیس افسر وکولی شول دغه عمل یې له کومې وقفې شپېته کرته تکرار کړي او د ورځې یې دوه ځله اجرا کړي. بل تمرین د سر شاوخوا د یوه لرګي تاوول دي، په داسې ډول چې هغه ټول بدن په حرکت راولي. دا عمل یا په یوه لوی ډانګ، چې په دواړو لاسونو کې نیول شوي وي، اجرا کېږي او یا په دوو وړو ډانګو، چې په هر لاس کې نیول شوي وي. دریم تمرین د یوې قوي لیندۍ کښول دي، چې زنځیر یې د تار د مزي پرځای له یوې اوسپنې نه جوړ شوی وي. لومړی دغه لیندۍ د معمولي لیندۍ په څېر په ښي لاس کښېږي او وروسته ښي خوا ته اچول کېږي او بیا په کیڼ لاس کښېږي او وروسته په ډېر شدت سره په دواړو لاسونو ښکته کېږي. داسې چې د اجرا کوونکي سر او اوږې د لیندۍ او زنځیر ترمنځ ښکاري. دغه وروستی تمرین یواځې په متو او سینې عمل کوي، خو هغه دوه نور

يې هره عضله تر فشار لاندې نيسي. ډېر نور تمرينونه هم شته، چې د ځان ځينې خاصې برخې پياوړې کوي، چې يو قابل استاد يې د خپل شاګرد معيوب ځان په نظر نيولو سره تطبيقوي.

دا چې دغه تمرينونه تر کومې اندازې عضلات پنډوي او قوت يې ډېروي، د باور وړ نه دی. که څه هم د تمرين په لومړيو ورځو کې ستړيا ډېره وي، وروسته دغه تمرينونه خوښوونکی احساس، د سپکوالي احساس او د خوښۍ لامل کېږي او ټوله ورځ دوام کوي. ما دغسې تمرينونو اجرا کوونکي نه دي ليدلي، چې ډېر وخت يې دغه عمل اجرا کړی وي او پراخه سينه، ښکلي اعضاء او پرېړ او تکړه عضلات ونه لري. دا د شرق له ډېرو ښو اختراعاتو څخه دي، چې اروپا يې تراوسه کولای شي. په واقع کې دا د لرغوني يونان له جمناستيکي تمرينونو سره قوي ورته والی لري.

د وزګارو خلکو ساعت تېری

څنګه چې يې دمخه بيان وشو، ورځ تېره شوه او د نانوايي مېلمانه رخصت شول، پخپله نانوايي د شپې تيارې وکړې، چې له ښه پلاو او نورو قاسي خوړو نه جوړ و. ښاغلي دوري له هغه سره زياتره وخت ووړ، نه خوړه او نه له هغه سره نور خلک وو، خو دوی تل د ځلورو کسو يوه ډله وه، چې يو يې ملا، بل يې يو ځوان ورار او يو بل يې يو معيوب خپلوان و، چې په امسا ګرځېده. له ډوډۍ خوړلو وروسته له ګاونډيو پرته نور څوک نه ورتلل، چې هغه عموماً ښاغلي دوري او دوه واړه دراني خانان وو، چې په اردو کې شامل نه وو، خو د ځمکو او کورونو خاوندان وو او د هغو په عايداتو يې ژوند کاوه. دواړو آسونه لرل او په پوره وقار سره يې ژوند کاوه. دوی د ښه طبيعت او ښې تربيې خاوندان وو او له ښاغلي دوري سره يې ښه مودبانه رويه کوله. دغو ښاغليو او د کور خلکو تل د مذهب او جنګ په اړه غوړې کولې، د فارسي شاعرانو قصيدې يې اورولې او دوري يې د هندوستان او اروپا په اړه پوښتنه. دوی په ځانګړې توګه له انګرېزي بدلو څخه خوند اخيسته، چې ښاغلي دوري به ورته ويلې او بيا به يې په دري ورته شرحه کولې. ټولو به په ګډه ان د شپې تر ناوخته پورې د دوري په قول «په ډېرې خوښۍ سره» بدلې ويلې او «څه وخت چې به ساز غږېده، دوی به په ګډه په اعلی توګه بدلې ويلې» نانوايي چې به بدلې ويلې، هغه به په خاص ډول په جذبې راغی. داسې هم يوه ځان ډېر ښه رباب واهه. دا وې دئه په کورنو کې د وزګارو خلکو بوختياوې.

داسې هم دوی بيرون وځي، چې په دوکانونو کې کښېني او خبرونه واوري، په بازار کې له خپلو دوستانو سره ګرځېږي او په سړکونو کيسې او د ستاينو بدلې واوري يا د فقيرانو ملنګانو باغونو ته ځي. دا ځايونه ددې پرځای، چې د زهد او رياضت ژوند

پکې وشي، د وزګارو خلکو په تېره د هغو کسانو ځایونه ګرځېدلي دي، چې نشه راوړونکي دواګانې استعمالوي. داسې هم دوی ډلې ډلې بېرون «باغونو ته ځي چې هلته د تفریح لپاره ډېرې ونې او وياله شته» دا هغه ساعت تېری دی، چې ښاغل دوری یې په ښه خوند یادوي. په دې باندې به دا اضافه شي، چې ځینې کسان په ښو شرایطو کې زیاتره د شپې د انګورو شراب (Wine) څښي او داسې خلک لري، چې ورته نا ځي، غزلې اوروي او یا د قوت او مهارت ننداري ورته کوي. نڅاوې په عمومي ډول د هلکانو له خوا وي، په پېښور کې نڅاګرې کمې نه دي، خو د هېواد په لویدیځ کې ډېرې لږې دي.

د پښتنو په ښارونو کې وګړي د هغه وطن کالي اغوندي او عادتونه یې ساتي، چې دوی ورته منسوب دي. په نتیجه کې کوڅې د امپراتورۍ د بېلا بېلو قومونو او ملتونو یوه عجیبه منظره جوړوي، چې هره یوه یې د خاصو جامو او د خپل توکم په سلوکونو سره پېژندل کېږي. داسې ښکاري، چې د دغو حالاتو او د عادتونو، د ژبو او مذهب له تنوع سره سره چې باید حتماً په دغسې یوې ټولنې کې وي، دوی ټول له یوه بل سره ښه ناسته ولاړه لري او په پوره انسجام ژوند کوي. یوازینی استثنی د کابل د شیعه ګانو او سنیانو ترمنځ مخالفت دی، خو ان دوی هم له یوه بل سره راشه درشه لري او پخپل منځ کې سره ودونه کوي.

له ټولو هغو څخه، چې ما یا لیدلي یا اورېدلي او په ځانګړې توګه د ښاغلي دوري له ویناڅخه زه باید دا ونه ګڼم، چې په ښارونو کې دې د خلکو حال ښه نه وي، خو د دوی حال به د یوه انګرېز لپاره ډارونکی وي او هغه بې غمي او هوسایي، چې دوی یې لري، باید حتماً هغسې عملي فلسفې ته منسوب وګڼل شي، چې ټول خلک یې په ورته حالاتو کې حاصلوي او دا چې دوی په دې برلاسي کوي، چې د هغو ناخوالو زغم وکړي، چې ورسره روبرو شوي، بې له دې چې د ماضي په اړه سوچ وکړي او یا له راتلونکي نه وېره ولري.

❋ ❋ ❋

نهم څپرکی

د اشرافو سلوکونه، عادتونه او کرکټر

د اوسېدونکیو هغه یواځینی طبقه، چې اوس به یې بیان وشي، له لویانو نه جوړه ده. تر دغه نامه لاندې زه درانی لویان، قومي مشران له هغو مهمو کسانو سره، چې له دوی سره دربار ته ځي او ټول هغه تاجکان او پارسیوانان، چې د پاچا په شاوخوا کې لوی منصبونه لري، شاملوم. ددغو اشرافو لومړنی طبقه خلک یواځې کله کله په خپلو کلاګانو کې اوسي، خو دا په هغه وخت کې وي، چې دوی یا له پاچا سره مخالف وي یا په هغو لنډو وقفو کې وي، چې پاچایي دربار دوی ته نږدې راغلی وي او دوی خپلو کورونو ته ورتللی شي، چې یا د اوړي له تودوخې نه ځان وژغوري او یا له ښکار نه خوند واخلي. د دوی همېشنی استوګنه تل له دربار سره وي.

د اشرافو کورونه او د کور سامانونه

د دوی کورونه د هغو پلانونو پر بنسټ جوړ شوي، چې ما په پېښور کې لیدلي دي، خو ځنګه چې په هغه ښار کې د دوی استوګنه موقتي وي، هومره ښکلي نه دي لکه ځنګه چې د هېواد په نورو برخو کې دي.

ټول کورونه لوړ او دېوالونو چارپېره کړي دي او له طویله خانو، د نوکرو له خونو او داسې نورو پر ته درې یا څلور پېل انګړونه لري، چې په عمومي ډول په باغونو کې طرح شوي او ونو ونه او فوارې لري. ابادي د انګړ یوه اړخ کې وي، چې په دوو یا درېیو پوړونو کې له بېلا بېلو ورو اپارتمانونو نه متشکله وي او څو لوی سالونونه لري، چې د خپل اهمیت له لامله د ودانۍ په منځنۍ برخې کې واقع دي. سالونونه د لرګیو په ستنو ولاړ دي او مراکشي محرابونه لري، چې هغه د سالون په څېر ښکلي شوي، نقاشي شوي او کېندل شوي دي.

پورتنۍ خونې له دهلېزونو سره د صالونونو پر مخ خلاصې دي، چې تر دېوال

پوري تر نیمه حده موازي دي او په ستنو او محرابونو ښکلې شوي دي. سالونونه، چې یواځې د ساده لرګیو نه جوړ شوي وو ستنو او پنجرو (اورسیو) په اثر بیل شوي دي. د پنجرو په ایسته کولو سره تل یو کېدای شي. د هغه پوره داخلي سالون دېوال ښه پوخ او په هغه کې د اور بلولو ځای هم موجود وي. دد غه دېوال پورتنی برخه له تاخچو ډولو محرابونو څخه جوړه ده، چې هغه د دهلېزونو د ادامې په شان ښکاري. هغه او همدغه راز هغه ریښتیاني محراب ډوله تاخچې په لویو او مهمو مواقعو کې په روغني نقاشیو او نورو تزئیناتو ښکلې کېږي.

د انګرونو په هغو نورو اړخونو کې وړې خونې دي او په هغو کې د کور خاوند د استراحت ښه آسوده اپارتمانونه وي، چې په یوه کې یې لږ تر لږه د ساړه موسم لپاره ښیښه لرونکې کړکۍ موجودې وي. په دغو بېلو اپارتمانونو کې د اور بلولو ځایونه شته. دېوالونه او ستنې یې په ګلونو ښکلې شوي او دغه ګلان بېلې طرحې لري او یا په لعابي رنګ یا روغني رنګ نقاشي شوي دي. دا ټول د هغې سپینې سطحې دپاسه وي، چې په یو راز اوبو سپین شوي دي او وړې غلبېدونکې ذرې لري. چې د سیم ګل یا د نقره یي ختې په نامه یادېږي. دروازې له کینډل شویو لرګو نه جوړې دي او په ژمي کې په نخي ټوکرانو. خامک دوزي شویو ټوکرانو سره پوښل کېږي. په ټولو خونو کې په هغه لوړوالي سره، چې رسېدل ورته اسان وي، په دېوالونو کې محرابي ډوله تاخچې وي. دغه تاخچې ډېرې ګنې نقاشۍ لري او بې له دې، چې د کومې عالي سلیقې رعایت پکې شوی وي، په رنګ رنګ ښیښه یي بوتلونو. چې له ترشي ګانو او مرباګانو نه ډک وي، ښکلې شوې وي. غریبان هم دغسې تاخچې لري، چې دوی یې په چیني باب سره ښکلې کوي او په هغو کې د ژمي د استفادې لپاره مېوې ساتي. د خونو پردې له پنبې نه په ډکو ښو چیټانو (چیټ د یو ډول ټوکر نوم دی) یا کتانونو څخه جوړې وي، چې د مرغیو، ځاروېو، ګلانو او داسې نورو په څېرو په روغني ډول نقاشي شوي وي. د ښتمنو کورونه که ټول تصویرونه نه وي، نو زیاتره یې په فارس کې جوړ شوي دي. څېرې یې د پخوانیو فارسي پاچایانو یا جنګي مېړو یا د ځوانانو او ځوانو ښځو دي، چې سره شراب څښي او یا د ځینو فارسي نظمونو انځورونه دي. د اشرافو د خونو ستر تزیني شیان قالینې او نیمڅې دي، چې د نورو ټولو فرنېچرو پرځای ترېنه استفاده کېږي. فارسي قالینې په اروپا کې دومره مشهورې دي، چې دلته یې بیان ته څه اړتیا نه وینم. خو یو راز قالینې چې هرات ته نېږدې اوبدل کېږي، تر ټولو نورو قالینو چې ماليدلي دي، ډېرې ښکلې دي. قالینې له وړیو نه جوړې دي، خو دا وړۍ دومره ښکلې جذبوونکې دي او په داسې غلبېدونکیو رنګونو رنګ شوي دي، چې د وریښمو په څېر معلومېږي. له ډېرو اعلی

شالونو نه جوړې شوې قالینې هم استعمالېږي، خو د ښکلا دغه ټوټه باید د زینت زیات لګښت له لاملہ ډېره نادره وي[1]. د ناستې لپاره داسې لیمڅې شته، چې د ټوټلو د ځای پرته چې هغه ټول د سالون په یوه ګوټ کې وي، نږدې ټولو دیوالونو ته رسېږي. د لیمڅیو رنګ نسواري ډوله خاکستري وي، چې د کم رنګه ګلانو انځور پرې وکښل شوی وي. هغه لیمڅې، چې د خونې په سر کې هوار وي، نظر نورو ته پراخ وي چې نږدې درې نیم یا څلور فوټه وي. د لیمڅې د پاسه د درنو مېلمنو لپاره په بخملو یا وریښمو خامک دوزي شوي قالینچې او له همغو ټوکرانو څخه جوړ شوي بالښتونه اچول شوي وي.

حرم یا حرم سرای ټول د انګړ په دننني برخه کې وي. هغه ځانله د ټوټلو لار لري، خو په یوې ځانګړې لارې له هغو اپارتمانو (سراچو) سره مراوده کوي، چې مېلمانه پکې مثل کېږي.

قصرونه ان په کابل او کندهار کې هم ممکن د فارس تر قصرونو ښکته وي او هیڅ یو به یې په یقیني ډول د یوې شپې لپاره هم د انګلستان له قصرونو سره، چې له سامانونو څخه ډک دي، پرتله نه شي.

د نارینه وو لباس او تزیینات

د پښتنو د اشرافو لباس د فارس په څېر دی او هغه له دغه اجزاو جوړ دی: د کتان[2] یو کمیس، ارت وریښمین پرتوګ، د ماسولي پټام (Masulipatam) اعلی چیټې واسکټ له ځینو ډېرو طرحو سره، چې تر پنډۍ پورې رسېږي او ورنونه او د لینګیو پورته برخه پوره پټوي او په تارونو سره په بدن پورې ټینګ تړل کېږي. له هغه ډول څو له بېلو ټوکرانو جوړ شوي پورتنې واسکټ، د شال یو کمربند او د پښتنو یوه خولۍ، چې د لنګوټې په شکل یې شاوخوا یو شال په سست ډول تړل شوی وي. په دغه لباس باید دا شیان وراضافه شي. د سپین کتان یا شال پنې، جرابې او فارسي ګلولې او یوه لویه چپنه یا کوڅۍ چې په اوږو اچول کېږي. په واسکټ کې د تڼیو او غوټو کتارونه لیدل کېږي، چې ښکته د واسکټ تر سینې او

[1] له ملا جعفر سیستاني سره یوه داسې لویه شالي قالینه وه، چې د ناستې لپاره یې بېل بېل ځایونه لرل. شاه محمود ته ددغې قالینې په اړه خبري شوي وې او وروسته له هغه، چې دی خلع شو دغه قالینه د بیې په څلورمې رانیول شوې وه. ملا جعفر د هغې په بدل کې لس زره پونډه غوښتل او ویل یې، چې دا پیسې د هغې له اصلي قیمت نه ډېرې کمې دي. هغه غوښتل، چې دغه قالینه د فارس او روسیې په دربارونو کې خرڅه کړي او که یې هلته خرڅه نه کړای شوه، نواړې چې ټوټه ټوټه یې کړي او په ترکانو یې خرڅه کړي.

[2] یو ډول ارت نخي ټوکر، چې ډېر ښه ډول یې له الیپو (Alepo) او عمومي ډول یې له فارس نه راوړل کېږي.

لستوڼو پورې رسېږي. یو ډول کوټۍ د دانه یي غټو ټڼیو او غوټو یو کتار لري.

پورتني واسکټ په عمومي ډول له ډېر قیمتي، خو ساده ټوکر څخه جوړ شوی وي. یو شی چې اورموک (Oormuk) نومېږي، د اوښ له وړینو نه جوړ وي او په عمومي ډول نسواري شانته رنګ لري. هم د قوي تور رنګه کتان په څېر ډېر عام دی. اتلس، شال او فارسي زربفت هم اغوستل کېږي. پښتنانه د یوه مکمل لباس لپاره د زرینو ټوکرانو ډېر ښکلي واسکټونه هم اغوندي. هغه شال، چې تر ملا پورې تړل کېږي، له هغه ډول څخه دی، چې یواځې کله کله په هندوستان یا انګلستان کې لیدل کېږي. دغه شال اوږد او نری دی، (تر ډېر یو نیم فوټه سور لري) او ټول خامک دوزي شوی وي. څنګه چې د شالونو بیه د دوی د خامک دوزیو په تناسب ده، له همدې لامله هغه ډېر ګران دي. یو ښه شال له ۱۵۰ څخه تر ۲۰۰ پونډو په لیږه بیه لاس ته نشي راتلای. هغه لنګوټي چې په سر تړل کېږي، له هغه ډول څخه دي، چې په انګلستان کې یې ښځې او په هندوستان کې یې شتمن استعمالوي. هغه شالونه، چې د واسکټونو په شکل اغوستل کېږي، د همدغه مقصد لپاره جوړېږي او ټوټه ټوټه خرڅېږي. د شالونو په رنګه صحن باندې واړه ګلونه نقش شوي وي. کوټۍ د شال په ډول نه دي، خو د هغه ګلان هغسې لوی دي لکه څنګه چې د هندوستاني شالونو په حاشیو کې وي. هغه د هغو نورو څیزونو څخه جوړېږي، چې ذکر یې دمخه شوی دی او له موسم سره تغییر کوي. په اوړي کې د سپینو وریښمو یوه چپنه کفایت کوي او په ژمي کې کوټۍ زیاتره دوه قاته او ډبل وي او څنډې یې په قیمتي پوټکو پوښل شوې وي. د سفر پر مهال دوی په عمومي ډول آزاد کالي اغوندي او تل هغسې ساق لرونکي بوټان په پښو کوي، چې د ټولو درجو خلکو لپاره همغه یو ډول وي یانې جګ وي او د زنګانه دمخه یې څوندی (زمبک یا پوپک) لري. ساق لرونکي بوټان، چې له نسواري رنګه څرمنې څخه جوړ وي او په نریو تلیو کې یې (ګژدمک) وهل کېږي، خو شتمن کله کله د کورمې څرمنې شنه یا تور ساق لرونکي بوټان په پښو کوي.

پخوا داسې یوه مقرره وه، چې اشراف باید له زړي کالیو پرته په نورو جامو کې په دربار کې ښکاره نه شي، نو ددغې مقررې رعایت اوس نه کېږي خو هر یو باید ارومرو ساق لرونکي بوټان په پښو او توره تر ملا ولري. هغه کسان، چې پاچا ځینې امتیازات ورکړي وي، باید د خپل لنګوټي په ښي اړخ کې د جواهرو یو نښان ولري، چې شاوخوا یې د یو راز سپین مرغه د بڼکې جوغه جګه ټومبل شوې وي. دغه مرغی یواځې په کشمیر کې موندل کېږي او د هغې بڼې په ډېر احتیاط د افغانستان د پاچا لپاره ټولېږي او هغه یې بیا خپلو درباري اشرافو ته بخښي. هغه

نور کورني تزئیني شیان، چې پښتانه اشراف یې استعمالوي او هغه له طلا یا له جواهرو نه جوړ وي. د دوی په تورو چړو او تفنگچو کې استعمالیږي. د دوی توره د فارس په بڼه ده، چې په ټول لویدیځ کې مروجه ده. د دوی د پېش قبضې (چړې) لاستې زموږ د پېش قبضې د لاستې په څېر دي. یواځې په دې توپیر، چې د دوی لاستې د گوتو د ساتنې لپاره څه شی نه لري او تېغ یې زموږ تېغونو څخه لا نری او کوږ دی. هندوستاني پولاد دوی ډېر زیات خوښوي. خو تر ټولو ښې تورې په فارس او سوریې کې جوړیږي. پېش قبضه په عمومي ډول د پښتنو اوږد چاقو دی. چې تېغ یې نږدې دوه فوټه اوږدوالی لري. سور یې په بېخ کې تر دوو انچو ډېر وي. چې تر یوه تېکي پورې رسیږي. یوه خوا یې ښه تېره او بله یې پرېړه او دومره قوي وي، چې له پیېش قبضې نه هم درنه وي.

لاستې یې د لاس لپاره پوره وي او د نیونې ځانگړی ځای نه لري. خو هغه چې د تېغ په واسطه جوړ شوی او د لاس د پاسه طرح شوی وي. څه وخت چې پېش قبضه په تیکې کې واچول شي، د لاستې له یوه انچ پرته نوره ټوله پټې تنه اېستل کیږي. د فارس لنډه توره، چې لاستې یې ښه پرېږ وي، هم ښه رواج لري. خو تر ټولو ښکلې یې زما په فکر هغه ده، چې ترکانو ایستلې ده. په هغو سوغاتونو کې، چې زه د افغانستان پاچا پرې ورپیاړلم. یوه هم هغه پېش قبضه وه، چې اوس ممکن د کلکتې درې په دفتر کې وي. ددغې پېش قبضې اوږدوالی نږدې څوارلس انچه او تیکې او لاستې یې دواړه گرد وو، چې تر څوکې پورې. چې هغه یو څه ښکلې شوې وه، ورو ورو داسې نری کېده، چې یوه تېکې پورې رسېده، په مختنی برخه کې یې د جواهرو غمې اېښودل شوې او د سر څوکه یې په یو بدل یاقوت، چې الماسونه پکې اېښودل شوي وو، پوښل شوې وه. د هغې له باندني برخې سره هیڅ شی په ښکلا کې سیالي نه شي کولای، خو کله به چې له تیکې څخه واېستل شوه، داسې یو چاقو به ښکاره شو، چې که څه هم له ډېرو ښو پولادو نه به جوړ و، هغه کټ مټ د اشپزخانې د یوې ورې چړگۍ په شکل و. لویان ټل په مهمو مواقعو کې داسې تورې، پېش قبضې، ملاوستې او نور شیان له ځان سره گرځوي، چې په زیاته اندازه په جواهرو ښکلې شوي وي، خو هغه چې دوی یې په عادي ډول له ځان سره گرځوي، ساده وي او هغه توره چې ډېره ښکلې وي، تل تر ټولو ښه نه وي. کومه توره چې د کابل پاچا د هند گورنر جنرال ته استولې وه، ډېره ساده وه. دا توره په اصل کې د گوډ تیمور وه، چې وروسته د فارس د صفوي پاچا یا نوم ال شوه او بیا په اصفهان کې پښتنو پاچایانو ترلاسه کړه. ددغې تورې په لاستې کې یواځې یو څو طلاوې اېښودل شوې وې او برجسته شوی پوښ یې له همغو موادو څخه جوړ و، چې هغه تر تیکې

پوري نېږدې تر شپږ. اوه انچو پوري رسېږي. لويان کله کله په ملاوستني کې خو زياتره د تفنگچې په قاشو کې تومانچه گرځوي. هغه تومانچې، چې د گرجستان په ختيځ کې په داغستان کې جوړېږي، ډېرې ستايل کېږي خو ما داسې تومانچې په کشمير کې ليدلې دي، چې د هغو له مخې جوړې شوې دي او هيڅ توپير يې ورسره نه کېږي. ټولې ولې خلک يې وسلې وي، خو دا هغه وخت چې په دربار کې يا په سفر کې وي.

د ښځو جامې او گاڼې

د لويانو ښځې د فارسيانو لباس اغوندي او البته د گاڼو او جامو يې شمېره ډېره لوړه استعمالوي. د دوی د لباس ډېره مهمه برخه دا دي: د شنې بخمل يا شال يا وريښمو پتلونونه او بخملي يا زرينو او داسې نورو ټوکرو کميسونه، چې له هغو جامو سره زيات ورته والی لري، چې د انگليسانو سواره يې اغوندي. دغه کالي د ټيټو درې کتاره لري، چې په يوې داسې سور ورې يا پايڅې سره تړل کېږي، چې په رنگه ډول گل کاري شوې وي. د لستوڼي شاوخوا ان تر گوتو پورې ښکته راځي او ددې لپاره، چې د زرې ټوکر يا قماش استر ورښوول شي، د شا برخه يې په پرېږ يانې دوه قاتې ډول سره اغوستل کېږي. د لويانو تشريفاتي مراسم د عوامو خلکو په شان وي. د ديار ځای د خونې په کونج کې دی، چې د وره په مقابل کې واقع وي، هلته د وره مخامخ د کور خاوند کېني او شا يې د باغ يا انگر په لور نيولې وي. هغه ته نږدې د نوکرانو يو کتار (په دربار کې) ولاړ وي او له صحنې څخه د سالون تر معمولي لوړوالي زيات د دوی سرونه دومره جگ نه وي، چې دوی په سالون کې دننه ميلمانه وليدلی شي. څه وخت، چې د کور تر خاوند نه يو لوړ کس هغه د ليدو لپاره راځي، د کور خاوند د هغه د هرکلي لپاره وړاندې کېږي، خو د يوه مساوي شخص د هرکلي لپاره يوازې له ځايه ولاړېږي. د ځان نه ښکته ميلمه لپاره يوازې تر زنگونو پورې جگېږي. د کور څښتن له خوا دا د ډېر عزت نښه ده، چې خپل د ناستې ځای ميلمه ته پرېږدي، چې د ناستې ځای هغه ته نږدې وي، هغومره د عزت نښه گڼل کېږي. لويان د پاچا د پلان پر بنسټ د خپلې خپلخانې ترتيب برابروي، دروازه وانان لري، چې قابچيان[1] نومېږي. دوی اوږدې ډنډې په لاس د وره دباندې ولاړ وي، يو ميلمه په وره کې د يوه يا دوو ايشک اغاسيانو[2] له خوا هرکلی کېږي او لومړي انگړ ته بيول کېږي.

په بل وره کې داسې ډنډو سره، چې په سر کې يې عاج وي، نور دروازه وانان ولاړ

[1] قابچي له ترکي ژبې څخه د وره په مانا دی.

[2] ايشک اغاسي هم يوه ترکي کلمه ده او د (وره څښتن) ترې مراد دی.

وي او دلته نور افسران د هغه هرکلی کوي او بېلابېلو انګړو ته يې په هماغه شان لارښوونه کوي، چې عرض بيګی يې ستر مشر ته ورپېژني او هغه ته د ناستې يو مناسب ځای په ګوته کړي. له هغه وروسته نور تشريفات نه وي، داسې هم په خبرو باندې قيود نه وي، خو هغه چې په ډېرو ملکونو کې د ستر مشر خاص مزاج او د مېلمه د تابعيت درجه يې لازمه ګرځوي. د لويانو سلوکونه ساده او نرم او په همدا شان له وقار نه ډک او مهربانه دي.

د هغو افسرانو جامې چې يې ما يادونه وکړه، د هېواد د اشرافو د کاليو په څېر دي او څومره، چې د دوی ځای د هرکلي خونې ته نېږدې کېږي، هغومره د دوی دريځ لوړېږي. خو هغه نور نوکران په ساده جامو کې وي. داسې ښکاري، چې د کابل لويان د پرېټ مخالف اوسي او د خپلو نوکرانو شمېر يا د هغوی له ظاهري شوکت نه زيات د هغو په نظم او ارامی ويارېږي. داسې هم هغه وخت، چې دوی بهر ته وځي، دوی په شمېر کې هېڅکله ډېر نه وي، خو په ډېر تنظيم، سلوک او ترتيب سره روان وي. په هندوستان کې د يوه لوی شخص راتګ که يو ميل ليرې هم اوسي، د هغه د نوکرانو په چغو وهلو د ترومپټونو په غږولو او د ډولونو په وهلو سره معلومېدلی شي. که څه هم د دوی ملازمان ښه ډولي ښکاري. په دې چې د سورو او پياده ګانو شمېر يې، چې هغه ورځنې متشکل وي، ډېر وي، حرکات يې چټک او ګډوډ وي، وسلې يې ځلېږي او له طلايي نوکرانو نه جوړ شوي بېرغونه يې چې ورسره ګډ وي، پرک وهي. سره له دې هم په دوی کې د ډسپلين او ادب نښې ډېرې لږې وي. خو د دې پرعکس په کابل کې به له اشرافو څخه يو په اس سپور شوی وي، ترڅنګ به کوز شوي وي او ان خونې ته به هم نږدې شوی وي، تاسې خو به پرې خبر نه اوسئ.

د نوکرو وفاداري

په افغانستان کې نوکران د وفادارۍ او فعاليت په برخه کې ښه نوم لري، دوی په راښه تندۍ سره هر راز کار کوي. په سفر کې په داسې حال کې چې ښه مسلح او په آس سپاره وي، د خپل بادار خدمت کوي او بادار يې زياتره وخت خپل مهم رازونه ورته وايي. د دوی بادار ان بې له دې، چې کوم احتياطي اقدامات يې کړي وي، خپل ډېر پټ پيغامونه د هغو په لاس استوي. خپلو نوکرانو ته يوازې دغسې نښه ورکوي، چې يو څوک پيغام ورته استول کېږي، پرې باور وکړي. ددې مقصد لپاره بادار هغه ته يا خپله ګوته يا بل دغسې شی، چې دده په شخص پورې اړه لري، استوي او يا خپل نوکر ته ددغسې يوې خبرې موضوع ته اشاره کوي، چې يوازې پيغام استوونکی او هغه چاته، چې پيغام وراستول کېږي، معلوم وي. د بېلګې په توګه يو نوکر به خپل پيغام په دغسې خبرو پيل وکړي، که ته او زما بادار په دغسې يوه باغ

کې سره ناست وای او هغه د کابل په غرونو کې د یو څو ګزو په فاصله کې څلور دېرش بېل بېل ګلونه شمېرل. دا به نو ستا لپاره هغه نښه وي، چې هغه څه چې زه یې درته وایم، هغه به د هغو له خوا وي.

توکرانو ته په کور کې د بادار له خوا ډوډۍ او کالي ورکول کېږي، سربېره پر دې دوی ته په درېیو میاشتو کې یو ځل معاش ورکول کېږي. دوی زیاتره د اردو په یو ټولي کې، چې دسته ورته ویل کېږي او یا بادار یې قوماندان وي، د عسکرو په توګه غړیتوب لري.

د لـویانو ژوند

د لویانو ژوند طبعاً د ژوند له هغه طرز نه بېل دی، چې د عامو وګړیو په نصیب وي. لویان سبایي جګېږي، لمونځ کوي او د یوې ګړۍ یا څه وخت لپاره قرآن او مذهبي کتابونه لولي. وروسته د وچې ډوډۍ، کوچو، شاتو، هګیو او پنیرو سباناري کوي. بیا خپل دربار ته ځي، چې هلته لا دمخه د دوی د کهول افسران ټول شوي وي. دوی ټول تر غابښته هلته پاتې وي او په دغې موده کې په خپلو خانګړو ځایونو کې د خپلو درجو په قرار ناست وي، معاملې اجرا کوي، عریضې اخلي او د خپلې رسمي وظیفې زیاتره برخه کار ترسره کوي. د هغو کسانو لپاره، چې ښه ډېر بوخت وي، غابښتي ډوډۍ قصر ته ورول کېږي او دوی هلته تر هغه ناست وي، چې دربار د ورځې لپاره رخصت شي. خو نېږدې ټول د غابښتي ناري لپاره کور ته ځي او په اوړي کې له هغه وروسته یوه سترګه خوب هم کوي. هغه وخت چې ویښ شي، لمونځ اودس کوي او یو څه لولي او کوم وخت چې بېرته دربار ته لاړ شي. مېلمانه او مراجعین منې او تر مازیګره پورې هغه کارونه کوي، چې لومړی یې ته شوای کولای. په تروږمي کې بېرته کور ته ستنېږي او تر ناوختو ګړیو پورې ځانونه مشغولوي. د ماسختن ډوډۍ خوري او کوم وخت، چې مېلمانه ولري، شراب هم څښي. البته په لویو مېلمستیاو کې هیڅ څوک د شراب څښلو په فکر نه وي. دوی شراب هغه وخت څښي، چې ډېر نېږدې ملګري او دوستان په مېلمستیا کې غونډ شوي وي. دوی ناآشنا مېلمانه معمولاً غابښتي ناري لپاره رابولي. داسې باید ونه ګڼل شي، چې ټول لویان شراب څښي. برعکس د درانیو زیاتره سرداران له شراب څښلو نه ډډه کوي او ټول زیار باسي، چې دغه کار په لطف او پاکۍ سره وکړي، خو څنګه چې د دوی عیاشان تل په ډلو کې ګرځي، د هغې رعایت کله کله کېدای شي. ممکن داسې وګڼل شي، چې د ټولو لویو کسانو وخت د هغو کسانو د وخت په څېر، چې ما یې بیان وکړ، پوره ډک نه اوسي. سره له دې هم دوی د داسې طریقو په لټه کې نه دي، چې خپل وخت په ښه علاقمندۍ سره تېر کړي، څکه چې که څه هم دوی له

عامو خلکو څخه زیات خپل ژوند په زهد او پرهېزګارۍ تېروي، دوی له بانډه بازۍ او ښکار کولو نه خوند اخلي او داسې ډېر وسایل لري، چې نور خلک دوی ته کتابونه لولي او یا د هغو په اړه ورته اوروني کوي. د دوی لپاره لوستل ان یو کسب ګڼېدلی دی او شاهنامه، د فردوسي ستر حماسي نظمونه، د لوستونکیو یوه لویه ډله، د شاهنامه خوان په نامه لري. د دوی کسب دا دی، چې شاهنامه ولولي او یا د هغې ښکلي عبارتونه ښه په زوږ او زیر سره ادا کړي. هغه لوبان، چې د ادبیاتو شوقیان وي، خانله د دري او پښتو شاګردان لري، سطرنج وهي، کرمبول او یا قطعه بازي کوي. دغه دوه لومړنۍ لوبې تېدې زموږ د لوبو په څېر دي، خو درییمه یې چې کله کله کېږي، هغه ده چې په هندوستان کې په ګردو قطعو سره کېږي او له ډېرو جهتو څخه له هغې لوبې سره، چې موږ یې کوو، توپیر لري. داسې هم دوی ښار ته نږدې باغونه لري او هلته له ځو ملګریو سره ځي او کله لوبې مېلمستیاوې پکې ورکوي. په عمومي ډول د پښتنو اشرافو د ژوند طرز د فارس د اشرافو تر ژوند ټیټ دی او له هغو ډېرو شتمنیو سره ورته والی نه لري، چې ځینې یې د اوروپایانو په قرار لري.

په پېښور کې یوه مېلمستیا

ټول هغه څه، چې ما ته د دوی د مېلمستیا په اړه معلوم دي، د مېلمستیا له هغې شرحې څخه به واضح شي، چې د هیئت کوربه میر ابوالحسن خان په پېښور کې برتانوي هیئت ته ورکړه. لومړی موږ یوه لوی انګړ ته ننوتو، چې په منځ کې یې یو ډنډ و او د ډنډ شاوخوا د ډېرو څراغونو کتارونه وو او د څراغونو رڼا په اوبو کې انعکاس کاوه. د انګړ په څنډو کې هم ډېر څراغونه ایښودل شوي وو. دغو ټولو د ورځې په څېر قوي رڼا لرله او دا یې ښودله، چې هغه ځای له نوکرو او ننداره چیانو نه ډک دی.

موږ په داسې یوه لوی وره ننوتو، چې په هر اړخ کې یې ځینې ماڼۍ وې او د ټولو د پاسه یو دهلېز و. زموږ مخامخ د یوه سالون منقوشې ستنې او محرابونه او په هر اړخ کې ماڼۍ ګانې وې، چې د هغو لاندینۍ برخې یو اخې یو یا دوه ورونه لرل. ګومان کوم، چې دریم منزل یې کړکۍ لرلې. موږ ته د وره په مقابل کې په سالون کې هر کلی ورېل شو. بیا د انګړ پیل و، چې هغه پوره چراغاني شوی و. موږ په عادي ډول د خونې په ښکته برخې کې له یوه وره څخه ننوتلو، په بر سر کې کېناستو. یوه ډېره ښکلې او غنې قالینه په غولي باندې هواره، د خونې په دریو خواوو کې لیمڅې اچول شوې او د هغو د پاسه د مېلمنو د ناستې لپاره طلایي تو کران غورول شوي وو. هغه توکران، چې په برنۍ سر کې هوار شوي وو، په

ښانګړي توګه ښکلي وو او هغه داسې بخملي ټوټې وې، چې رنګونه يې ښه صاف او تېز وو او په طلا سره په ګڼ ډول ښامک دوزي شوي و. په دروازو باندې د طلايي ټوکرانو يا په وريښمو سره ښامک دوزي شوې پردې وې. د خونې د دهلېزو برې برخې په داسې فارسي تصويرونو بندې شوې وې، چې شاوخوا يې ښامک دوزي او طلايي ټوکران وو. ما د نورو شيانو په جمله کې په تعجب سره داسې يو لوی نقره يي ټوکر وليد، چې په هغه کې د زمري د پاسه لمر ختل (د فارس شاهي نښه) په طلا کښل شوی و. د خونې په بېلابېلو برخو کې آئينې ايښودل شوې وې او موږ په دې ډېر حېران شو، چې د دوو آئينو بعدونه يې د هرې هغې آئينې له ابعادو نه ډېر لوړ وو، چې موږ په څومره ستونزو له غرونو او ميرو نه راتېرې کړې وې، چې د افغانستان پاچا ته يې د سوغات په توګه ورکړو، چې هغه ته د انګليسي مصنوعاتو په اړه يو فکر پيدا شي. موږ ته معلومه شوه، چې هغه آئينې چې په خونې کې وې، د ترکيې او ايران له لارې په ځمکه راوړل شوې وې. د خونې په منځ کې د څراغونو کتارونه ايښودل شوي وو، په ښو سختو شمعو کې، چې شاوخوا يې په رنګه مومو کې د ګلانو ګېډۍ په مصنوعي ونو کې يو په بل پسې ايښودل شوې وې او د هغو په پاڼو، ګلانو، انګور او مېوو کې چې د دوی په طبيعي رنګ له موم نه جوړې شوې وې، څراغونه ځلېدل.

د بخملي او زرينو ټوکرانو دپاسه، چې د خونې په سر کې غوړول شوي وو، زموږ د ناستې لپاره د ساده څوکۍ ګانو يو کتار ايښودل شوی و. په دغه ترتيب کې تر ښې سليقې د ادب رعايت زيات شوی و. همدا چې موږ کېناستو، د شيرينيو پتنوسونه راتېر شول. بيا ډېر زر نڅاګرو ښځو په نڅا پيل وکړ او په انګړ کې په اور لوبو پيل وشو. د ساز د الاتو په غوغا د يو درجن نارينه او ښځو سازندوو په بدلو او د اور لوبو په غوغا سره د خبرو مرکو لپاره زموږ کوښښونه ټول ناموزون او مختل شول. په چيني پيالو کې چای يو بل ته وراندې شو. چای ډېر خوږ و، خو شيدې يې نه لرلې او د باديانو په ګډولو سره بالکل بد مزه و. همدا چې د ډوډۍ خوړلو وخت اعلان شو، نڅا بس شوه او زموږ سات تېرونکي، چې يو شيعه و[1] په يوه پلمه ووت. موږ د ډوډۍ خوړلو لپاره په ځمکه کېناستو. په داسې حال کې، چې ډوډۍ په سر پټو پتنوسونو کې راوړل شوې وه، دا پتنوسونه سرپېره پردې، چې سر پټي وو،

[1] شيعه ګان (لږ تر لږه په کابل کې) داسې سخت ګير دي، چې له مسلمانانو پرته له نورو سره يوځای ډوډۍ نه خوري، په دغه کار کې دوی د ميثاقو برعکس دي.

کرنيل فرانکلين Colonel Franklin د فارس د سنيانو په اړه هم همدغسې يوه تبصره لري. ګومان کېږي، چې په هر ملت کې هغه فرقې چې شمېر يې لږ وي او زجر يې ډېر ليدلی وي، ډېر سخت ګير وي.

په سپین ټوکر پوښل شوي او په زرینو ټوټو کې، چې حاشیې یې طلایي وې، پټ شوي وو. پشقابونه د فارس په طرز په ډېرو رنګونو ښکلي شوي او په ډېرو طلایي او زرینو پاڼو ښاپسته شوي وو. خواړه په چیني پشقابونو کې وویشل شول او اجزا یې دا وو: غوښه (کباب شوې، جوش شوې او پخه شوې)، پلاوونه او قورمې او داسې نور ډېر شیان، چې د ټولو بیان مشکل دی. ښو ملبسو آشپزانو زموږ د خوړو نګراني کوله. ددغې زیات جلال او ددغې په رښتیا ډېرې ستره ګی او ترتیب په منځ کې دا ډېره عجیبه ښکارېده، چې نوکرانو په قیچي په یوې پیالې کې شمع اچولې او نورو په یوې لوېې چوړکی غوښې له بندونو څخه بېلولې او بیا یې ټوټه ټوټه کولې او په خپلو لاسونو یې زموږ په غوریو کې ایښودل. خو د دوی د کړنو لپاره باید وویل شي، چې دوی له هغه د مخه خپل لاسونه ومینځل او لستوڼي یې تر څنګلونو پورته کړل. ډوډۍ سره وه او په نتیجه کې ډېره مزه ناکه نه وه او هغه یې تنوع نګاګانې او بې اهمیته اور لوبې چندان د ستاینې وړ نه وې. په عمومي ډول دغه ټوله مېلمستیا زیاته یا باعظمته او لې په زړه پورې (په ځانګړې توګه دا چې زموږ د وخت ځینې برخې په یوې خاصې خونې کې د پاچا له خوا زموږ د هیئت د هرکلي د مراسمو په اړه خبرو کې تېرې شوې) وه. خو هغه بله مېلمستیا چې موږ ته له هغه وروسته ډېر ژر په یوه باغ کې راکړل شوه، زموږ په ذوق ښه برابره وه. ذلته به زه د هغې په اړه څه ولیکم. چې د لویانو ترمنځ ددغې مېلمستیا ماهیت ځرګند شي.

د تیمور شاه په باغ کې مېلمستیا

دا مېلمستیا په هغه باغ کې وشوه، چې د تیمور شاه په نامې یاد و او پخپله هغه طرح کړی و. دا باغ د یوه پراخ مربع په شکل و، چې د خامو خښتو دېوالونه په غېږ کې نیولي وو. باغ په دوو پراخو سړکونو، چې یو بل یې په منځ کې نېغ سره قطع کول، وېشل شوی و او په غاړو یې یو په پل پسې د چنار او سرو ونې دنګې ولاړې وې. په هر اړخ کې یې د ګلانو د پولو دپاسه نرۍ لاره ایستل شوې وه. په هغو څلورو مربعو کې، چې سړکونو باغ پرې وېشلی و، د بې شمېره انځرو، شفتالوګانو، الوګانو، مڼو، تاکونو، انارو، بهیانو او توتو ونې پوره غوړېدلې وې. دلته او هلته د پیپل هسکې ونې خورې وې.

په ځینو ځایونو کې د ونو لاندې ځمکو کې لوبیا کرل شوي وو، چې په هغه وخت کې ښه په ګلانو راغلي وو. ددغه باغ منظره په رښتیا، چې ښه زړه وړونکې وه. سربېره پردې، چې هغې زموږ د اروپا خاطرات پارول، هغه عطرونه چې کله کله سوړمو ته رارسېدل، زړه غوړوونکي وو او دغه منظره د مرغانو په نغمو، چې ځینې

یې زموږ په فکر اشنا راتلل، پوره کمال ته رسېده. زموږ په ملګرو کې هر یوه هغه کوله، چې هغه ته یې هغو ته منسوبې ویولې. چې یې په انګلستان کې ډېرې ستایلې. په باغ کې تجیرونه درول شوي وو او یو تجیر، چې د ټولو په منځ کې د سړکونو د تقاطع پرځای کې درول شوي وو. ځانګړې خوښوونکې تاثیر لاره. دغه تجیر بام شین او سور و او دېوالونه یې له خاص رقم نه وو او دا ددې لپاره، چې هوا ننوتو ته پرېږدي.

یې له دې، چې دننه کسان یې له باندې څخه ولیدل شي. درزونه یې په داسې شکلونو جوړ شوي وو او د ګلکو برخو رنګونه یې په داسې ډول ترتیب شوي وو، چې ټول تجیر یې ښکلی کړی و. له یوه اوږده چکر نه وروسته موږ تر یوې ونې لاندې کېناستلو. د مرغانو نغمو ته مو غوږ ونیو او د خپل ملک او د کابل په اړه مو د کوربه له ژوې سره خبرې پیل کړې. د کابل په اړه دده خبرې ښې په زړه پورې وې، په حقیقت کې هغه ښار او د هغه سل زره باغونه د ستاینې او د توصیف یوه عمومي موضوع وه. څه وخت چې موږ خپلې خیمې ته ورغلو. هلته مو د پاچا له امام او نورو ملایانو سره خپل مبلمه پال ولید. دغه امام چې یو ساده، نامرموزه، خوش مشربه او غوریالی سړی و. د کابل د ښکلا په اړه په اوږدو خبرو پیل وکړ او د پښتنو او د دوی د ملک په اړه یې ستاینې پیل کړې او موږ نه یې هیله وکړه، چې باید کابل حتماً ووینو. په دې موقع یا په کوم بل وخت کې. دی ددغه لامل په موندلو ډېر ټینګ و. چې موږ ولې د خپلو آسونو لکۍ پرېکوو او ږیښتان یې لنډوو؟ ده په دغه کار باندې ډېر وخندل او ویې ویل، چې هر کله چې کوم بد آس ده، ته په لاس ورغی. دی به یې موږ ته ولېږي، چې له هغه نه یو نمونه جوړ کړی شي. وروسته له څه وخته دوی لاړل او موږ ته ددې موقع په لاس راغله، چې د پلټنې وهلو له ستړې کوونکې حالت نه یو څه ارام شو. دوی که څه هم موږ ته ویل، چې څنګه مو خوښه وي هغسې کېنو. خو موږ ټول پلټنې وهلې، په دې چې موږ پوهېدو چې بل راز کېناستل به د دوی په نظر بې ادبي وي. یو څه وخت وروسته ځانښتې ناری راوړل شو. کوزې او چیلمچي ګانې د لاس وینځلو لپاره وګرځول شوې او بیا له ګلداره چیټ نه جوړ شوی دسترخوان وغوړول شو. په دغه دسترخوان د خدای د سخاوت او نورو مقولو په اړه داسې درې نظمونه نقش شوي وو، چې زموږ په فکر د یوه دسترخوان لپاره ښه مناسب وو. بیا پتنوسونه، چې په سپینو لاس پاکو سره پوښل شوي وو، رانیکته کړای شول او زموږ په زنګنو کېښودل شول. په هر پتنوس کې پېنځلس یا ډېر پشقابونه، تعلبکې ورې او غټې پیالې وې، داسې هم په هغه کې د پلاو دوه لوی غوري ګان او د سرکې ترشې، مربا او نورو ډېرو خوړو پشقابونه وو. د هر پتنوس په

منځ کې د شربت یو جام ایښودل شوی و. په دغو سرپېره د وریو لم په څو پېشقابونو کې تقسیم شوی و. لم په ښه ساده ډول پوخ شوی و. خو شیره یې ډېره وه او مزه یې په لعاب او نورو څیزونو. چې ورسره ګډ شوي وو، ښه ډېره شوې وه. داسې هم په دسترخوان باندې د کیکونو پېشقابونه ایښودل شوي وو.

دغه کیکونه له وچې ډوډۍ پرته، چې د خوراک لپاره ایښودل شوې وه، کله چې موږ ډوډۍ خلاصه کړه او هغه مو په ډېرې مزې سره وخوړه، تو دې اوبه د لاس مینځلو لپاره راوړل شوې. پېشقابونه او دسترخوانونه ټول شول او زموږ چلمونه راوړسېدل. همدا چې چلم مو وڅکوه، زموږ د خوښۍ لپاره درې نڅاګرې نجلۍ د ګډا کولو او بدلو ویلو لپاره راننوتې. دوی د مخ، ځان او کارنامې له حیثه تر هندي نڅاګرو دومره ښې وې، چې ورسره پرتله کېدای نه شوې. د دوی جامې که څه هم څنګه چې په هندوستان کې دي، هسې ګرانې نه وې، خو د سلیقې له مخې تر هغو ښې وې. دوی د زري او طلایي ټوکرو خولۍ په سر کړې وې، ویښتان یې په موزون ډول کوڅۍ شوي وو او ورېږ زلفې یې داسې پرېښودل شوې وې، چې ښکته تر وچلو او غمبورو پورې یې په تاثیر ناک ډول ځړېدلې. غاښونه یې تک سپین، شونډان یې سره او مخونه یې پاک ستره او په ګڼو خالونو زرین و. خو څنګه چې د کابل په ښځو کې سرخې وهل ښه رواج لري، د دوی مخونه ممکن د هنر مرهون وو. د دوی نڅا یو ښه انداز عمل و. هغې نجلۍ چې بدلې ویلې او د بدلو ویلو په وخت کې یوائې کله کله نیغه درېدله. خو د هندوستان د نغمو ویونکیو په خلاف مخ په وړاندې چټکه تله. لاسونه یې پر قول. کله کله په زنګنو کښناسته او داسې بیلابیل دریځونه یې غوره کول، چې هغو د هغې د غزلو احساسات افاده کول. ټول دغه اعمال که څه هم شدید وو، له نزاکت او وقار نه ډک وو. د دوی شاته په ښو لباسونو کې له لویو ږیرو او باوقاره وضعې سره، چې د دوی له کسب سره چندان مناسب نه وو، ډول وهونکیو، ویلون وهونکیو او سنج وهونکیو (Cymbals) یوه ډله ولاړه وه. دوی ټولو نڅاګرو ته د شاباش په نارو وهلو یا د خپلو آوازونو په ټول قدرت سره په بدلو کې په شرکت کولو سره ساز ګډوډ کاوه. ښکاره شوه، چې ملایانو په دغې تنداري کې ګډون نه شوای کولای او زه پخپله ددې لپاره وبلل شوم، چې له امام سره ملګری شم، چې هغه له مېلمه پال سره په ګډه چې هغه هم د لوی منصب خاوند و. له ما سره د مذاکرې کولو لپاره مامور شوی و. موږ د ګردالو د ونې لاندې په یوې قالینې باندې کښناستو او تر ډېره وخته سره وګړېدو. خو دغه امام چې چندان د مذاکرې شوقمن نه و، زیاتره وخت مداخله کوله او د هیئت له منشي شاغلي ریچارډ ستراچي (Richard Strachy) سره ګړېده او له هغه نه داسې پوښتنې کولې: «ستراچي!

اجازه راکړه چې ستا مهرونه ووینم»، «دغه شی لا څه بلا دی؟»، «ته له ځانه سره داسې شی لکه دوربین لرې؟» په پای کې زموږ خبرې خلاصې شوې او موږ د خپلو مربوطو ملتونو د جامو په اړه د یو څو ټوکو نه وروسته بیا په باغ کې چکر وواهه او کور ته ستانه شوو[1].

باغ ته د شاهي حرم ورتګ

دغه باغ بالاحصار ته نږدې دی، خو له هغه نه په یوه عام سړک سره بېل شوی دی. پاچا زیاتره هلته ځي او کله کله د خپل حرم ځینې ښځې له ځان سره بیایي. په دغو مواقعو کې یو شمېر منصبداران، چې کرک چیان نومېږي، په ټولو سړکونو باندې، چې هغه ذکر شوي سړک ته منتهي کېږي، درول شوي وي، چې د حرم د تېرېدو په وخت کې خلک ورته له نږدې کېدو نه منع کړي. اوس ددې وخت راغلی دی، چې د لویانو د کرکټر په اړه یو څه ولیکم او ددغې طبقې په اړه خپل مشاهدات بشپړ کړم.

د پښتنو لویانو کرکټر

د دربار د پیروانو په توګه پښتنو لویانو د سلوک په مطالعه کولو کې موږ په یقین سره د دوی د کرکټر په اړه ډېر ناوړه نظر ورانده کړو. له خپلو قومونو سره د دوی سلوک او د عمومو د ذهنیت درناوی، دوی باوقار، بااخلاق او تر یوه حده عادل او تل مهربان او روغې جوړې ته متمایل کوي، خو دوی په دربار کې د هغې فضا له فساد پرته، چې دوی پکې ژوند کوي، بل شی نه شي بېولای ان کله چې وغواړو د پښتنو درباریانو په اړه وګړېږو، موږ به په پوره ډاډ سره ووایو، چې دوی د خپل ملت ډېره ښه برخه جوړوي. که پارسیوانان (درباري قزلباشان) په تله کې وغورزول شي، د دربار فساد او جرمونه به د دوی پله د پاتې ټول ملت د فساد او جرمونو په

[1] ټولو ساتونکیو او د هئیت ټولو ملازمینو ته، چې له ما سره په باغ کې ننوتل اجازه وه، چې زموږ د چکروهلو په وخت کې د هغه ننداره وکړي او کله چې موږ په ډوډۍ ناست وو، د دوی ساعت یې تېراوه. د اروپایي او اسیایي جامو یوځای کېدل او هغه اختلاف، چې ددغې منظرې او د ځینو هغو کسانو په منځ کې لیدل کېده، چې ښکته او پورته کېدل، موږ ټول یې وخندولو. د نورو شیانو په جمله کې ما خپل شاطر ولید، چې په داسې حال کې چې لاسونه یې په خپل جیب کې اچولي وو، په ناز او خراماني سره یې چکر واهه او ظاهراً یې د لندن په زړه پورې چکرونه په زړه کول. دی په دغه حال کې روان و، چې یو پارسیوان چې د قزقل یوه هسکه خولۍ یې په سر وه او یوه داسې چپن یې په ځان وه، چې تر ښنګرو یې رسېدلې وه، ملګری شو. دوی دواړه د څه وخت لپاره په علامو سره خبرې وکړې او ډېر ژر داسې سره آشنا شول، چې لاسونه یې سره ورکړل او په یوه واړه دهلېز کې سره لاس په لاس تېر ل شول.

مقابل کې ډېره درنه کړي. تر هغه ځایه، چې فرستونو ماته د مشاهدې موقع په لاس راکړه، زه باید په دې اقرار وکړم، چې ما دراني سرداران صمیمي او رښتیني وموندل او د ډېرو دلایلو له مخې ویلی شم، چې دوی څه نا څه د آسیا د نورو اشرافو قدر ته لوړ فکري او عزتمند دي. خو د حکومت په شاوخوا کې نور خلک په عمومي ډول پست، دروغجن او حریص دي ان سردارانو. هغه وخت چې په قدرت کې وو، په ډېر بې شرمانه ډول په زور زیاتي سره پیسې پیدا کړې دي. د سردارانو ډېرو تنو په بې شرمانه خیانت سره، خپل طرف پرې ایښی او له بلې خوا سره ملګري شوي دي. له دوی څخه یو هم دې ته متمایل نه و، چې د یوې مفکورې د وړاندې بیولو لپاره پیسې ولګوي. که څه هم دی به پوره پرې ولاړ وو او مبارزه به یې ورته کوله. په ډېرو قوي سردارانو کې هم ډېر حسادت او بې اتفاقي غلبه لرله او ډېرو یې د یو بل په مقابل کې په ښکاره یا پټ ډول دښمني کوله. خو په عمومي ډول د دوی کرکټر د نورو ټولو هغو طبقاتو د کرکټر په تناسب، چې د پاچا په شاوخوا کې دي، ډېر ښه دی. د پارسیوانانو زړورې دسیسې، ښکاره درواغ او باجرئته ساخته کاري، هره ورځ رابرسېره شوي دي. په هندوستان کې به د یوه خارجي لپاره د بې شرمۍ او ګدا منشه تېنګار په اړه داسې تجربه هیڅ په لاس نه شي لکه څنګه چې په دغه ملک کې به یې د دولت ښکته ډېر پارسیوانان ماموران ورتهیه کړي. سره له دې ان دغه عمومي حقیقت هم له استثنا څخه خالي نه و او که د درباریانو ډېر ښه هم له هغو بدیو څخه خلاص نه و، چې د دوی طبقې ته منسوبې وې ان په پارسیوانانو کې هم ځینې کسان د ښه کرکټر خاوندان وو.

مدد خان اسحق زی

د پښتنو لویانو د کرکټر بیان به د دغه کتاب په تاریخي برخې او نورو مختلفو برخو کې راشي، خو دلته به د هغو لویانو د سجیې انځور، چې ما د شاه شجاع په دربار کې ولیدل، د دوی د مزاج او سلوکونو په اړه یوه عمومي مفکوره ورکړي. د دغو لویانو مشر اکرم خان و، چې د هغه په اړه دمخه پوره لیکنه شوې ده. دویم مشر یې مدد خان د اسحق زیو سر کرده و، چې د هغه نیکه د پارس په جنګونو کې ښه نوم ګټلی و او ویل کېږي، چې په یوه جنګ کې یې نادر شاه زخمي کړی و. په درانیو سردارانو کې ده پلار تر ټولو ستر او تر ټولو جنګیالی و، پخپله مدد خان ډېر شته لرل او د ښه عزت خاوند و. که څه هم ده په ډېر شان او شوکت ژوند نه کاوه، خو په دې یاد و، چې په سلوک، کړو او لباس کې د وقار او اعتدال خاوند و. ویل کېده، چې دی د ښې تربیې او استعدادونو څښتن و. خو دا ده د استعداد په اړه کوم لوی فکر نه ورکوي، چې ده تحصیلات په ځانګړې توګه په درملو جوړولو او

طالع لیدلو (استرولوجي) کې وو. ده د داروګري فن ددې لپاره غوره کړی و، چې خپل ځان یې ضعیف و او هغه بل مسلک یې ددې لپاره اختیار کړی و، چې هغه وختونه ډېر نارام وو، چې ده پکې ژوند کاوه. سره له دې هم دی ډېر محبوب و او د حاکمیت د فن په اړه یې د معلوماتو لرلو له لامله، په جنګ کې د تجربې او زړورتیا لرلو له لامله او په حقیقت کې له سخاوت غیر بل هر شي کې ښه نوم لاره د قول او عهد په اړه ده کرکټر دومره ښه و، چې ان په ژوندانه کې چې ډېرې سختۍ هم پرې راغلې وې، له ده ځخه دا نه وو غوښتل شوي چې لوړه وکړي. که څه هم دا حقیقت پټېدلی نه شي، چې ده هرات چې د شاه زمان له خوا ده ته سپارل شوی و، ددغه پاچا رقیب ته تسلیم کې، خو له هغو خبرو ځخه چې ده پخپله ددغې موضوع په اړه کړې دي، داسې ښکاري چې دی دغه کار ته د شاه زمان د زوی د بدګومانیو او طرحې له لامله، چې دی د هرات په نامه حکمران و، مجبور شوی و.

ګلستان خان، غفور خان او نور

د پښتني لویانو د ډلې ډېر ښه شخص ګلستان خان د اڅکزیو مشر دی، چې د هغه په ښېګڼو ټول ملک شاهدي ورکوي. ګلستان خان صمیمي او زړه ور په تحقیق کې صبور او د عدالت په اجرا کې د نه ستړي کېدونکي شخصیت خاوند و. دی هېڅکله د کوم سوغات په اخیستلو تورن شوی نه و. ټول هغه وخت، چې زه په پېښور کې وم، دی په کابل کې د حکمران په توګه په خپل کار مشغول و. غفور خان د شتو او اهمیت خاوند و، خو د ټینګې سړی نه و او استعداد یې هم نه لاره. یوه میاشت وروسته له هغه، چې ما ورسره وکتل، ده د شاه محمود خوا پرېښوده او له شاه شجاع سره یوځای شو او په دغه تغییر یې د نعلې په جنګ کې مرګ په نصیب شو.

اعظم خان د نسقچي باشي منصب عهده دار و، چې دغه منصب په پخوا وختونو کې زموږ د ارل مارشال Earl Marshal منصب په څېر دی. اعظم خان په هېڅ امله بې استعداده نه و، خو دی تر هغو زیات په مېلمستیا او عزت کې د نامه خاوند و. څه وخت چې شاه محمود دی په دې مامور کې، چې وفادار خان او نور سدوزیان ووژني، ده ددغه امر له ترسره کولو نه سر وغړاوه، ځکه چې دغه کار د هغه رواج مخالف و، چې درانیو ته تقریباً مقدس و. محمود لومړی په دغه خپل سړي ډېر په قهر شو او محافظانو ته یې امر وکې، چې د توپکونو په کنداغونو یې وېرزوي، خو سره له دغه وحشیانه سلوکه، چې له ده سره وشو او د محمود له هغو ترټنو سره سره چې که دی د امر اطاعت ونه کړي ویه وژل شي، اعظم خان په خپل انکار ټینګار وکې او خپلو پرنسیپونو ته یې د خپلې ټینګې عقیدې له لامله یو څه وخت وروسته د

شاه محمود اعتماد ترلاسه کړ.

میر هوتک خان د مشهور سردار جهان خان (د احمد شاه تر ټولو ستر جنرال) وراره، د استخباراتو د څانګې مشر و. دی یو ښه عالم او د دري ژبې اعلی شاعر و. نو څنګه چې دده علم او کمال د قانون په عوض په شعر او تاریخ او د ظریفه ادبیاتو په نورو څانګو کې و، د خپلو زده کړو له لامله د کوم عزت خاوند شوی نه و. دی یو چوپ او وارن سړی و، د ظلم خوا ته متمایل نه و، خو رشوت یې اخیسته.

احمد خان نورزی

د هغه وخت تر ټولو غوره مشر احم خان نورزی د نورزي د ستري قبیلې سرکرده او د احمد شاه له څو پاتې عسکرو څخه یو عسکر و. دی د زیات قوت او جسامت خاوند و.

که څه هم عمر یې تر اویا کلونو اوښتی و او یو څه چاغ و، خو د پخوانۍ قوت یو څه نښې پکې ښکاره وې او تراوسه هم یو ښه ښکلی شخص و. رنګ یې سپین او ږیره یې هسکه او جګه وه، قواره یې ښه جګه وه، ښه لویه ږیره یې لرله او غبورې یې له ویښتو نه ډک وو.

په سلوک کې ښه ساده و، چې د صمیمیت او تند توب مینه ورسره ملګرې وه. دا هغه ځانګړتیاوې وې، چې ده د هغو په ساتلو سره افتخار کاوه. سره له دې هم دی د پخوانۍ عقیدې مثال نه شو کېدلی. ده دوه ځله د جنګ په میدان کې خپله ولسه پرې ایښې وه او چې ما ورسره وکتل، له دښمنو سره یې لاره لرله، خو دده خامو دسیسو دده هدف ناکام کړ. دواړه خواوې په ده بې اعتماده شولې، بې له دې چې ده له یوې خوا نه هم څه فایده لیدلې وي. په دولت کې تر ټولو ستر منصبونه دده په لاس و او په خراسان کې یې په ډېر ښه نامه خدمت کړی و، خو سره له دې هم دی په بلخ کې د ازبکو او په سند کې د تالپوریانو له خوا مغلوب شوی و. د یادونې وړ ده، چې په دغه وروستۍ سیمه کې دده ماتې خوړل دده د هغه کوښښ له لامله وه، چې غوښتل یې په جنګ کې د ازبکانو له هغه طرز نه کار واخلي، چې هغو دده په مقابل کې په پوره بریې سره تري استفاده کړې وه. سره له دې هم دی په شخصي زړورتیا او ټینګار کې یو ډېر ستر شخص و، خو ان په درانیو سردارانو کې هم دی حریص و. په هغه وخت کې چې زه په پیښور کې وم، ده له خپل خیانت څخه د خبرتیا له لامله د شاه شجاع په پلوی ډېرې چیغې وهلې او ددې لپاره چې له خپلو کړو څخه عامه پاملرنه بلې خوا ته وګرځوي، ده له انګلیسانو نه د خطر ډک اعلان وکړ او په ټولو مواقعو کې یې د خارجیانو او د دوی د فنونو په ضد ناړې سورې وهلې. سره له دې هم دده هیلې شنډې او مرادونه یې کشف شوې او کوم وخت، چې زه له پیښور نه

روان شوم، په بندي خانې کې وغورزول شو. د شاه محمود د ولې برې ددې سبب شو، چې دی د څه وخت لپاره آزاد شي، خو د خپل بدسلوک يا ناوړه کړکتېر له لامله په دې باندې بدګوماني وشوه او خپلې وروستی ورځې يې په بندي خانې کې تېرې کړې ان هغه وخت، چې ما هم ولید، دی تازه له يوه اوږده بند څخه خلاص شوی و. خو پاچا په خپلې سختی کې ازاد کړی او کوښښ يې کاوه، چې د هغه وفاداري ځانته جلب کړي. دی بيا په خپل پخواني منصب ګومارل شوی و او له پاچا نه يې ډېر عزتونه ليدلي وو. خو څنګه چې دی له دې څخه وارېده، چې د حکومت د ملاتړ لپاره نغدې پيسې د بسپنې په ډول ورکړي، ده د خپلې غريبی او ناداری نارې سر کړې وې. ما دی په هغه کور کې ولید، چې د زياتې مودې توقيف په دوره کې يې نېږدې برباد کړی و. دا کور له ښار نه يو څه لیرې پروت و او هغه سالون، چې ده په هغه کې موږ ومنلو، د يوه له پام نه پرېوتي باغ په لورې خلاص و. د بام يوه برخه يې لوېدلې وه او له ديوالونو څخه يې داسې معلومېده، چې که څه هم هغه په ښه ډول پای ته رسول شوی و او ښه ساده و، خو د زوال نښې يې څرګندې وې. هلته د ناستې لپاره قالينې او ان نيمڅې هم په سترګو نه ليدل کېدل.

موږ دغه خان له څلورو او يا پينځو نورو کسانو سره ناست ولید. ده خپلې جامې په عادي ډول اغوستې وې او هغه ښې ساده وې. دی ولاړ شو او د هر کلي لپاره وړاندې راغی او چې خپل لاسونه يې د فارس په طرز سره د روغبړ لپاره وغځول، ده په تونده اواز غږ کړ، چې دی د فارسيانو کسبونو لپاره تيار نه دی او د پښتنو د صحبت او ښې دوستی په اړه يې څه وويل. وروسته يې په دواړو لاسونو زه کلک په غېږ کې ونيولم او په ډېر قوت سره يې خپل سينې ته نږدې کړم. بيا سره کېناستو او خان يې زما د صحت په اړه له پوښتنې او د معمولو تعارفونو له ادا کولو نه وروسته د فارسيانو او د هغوی د لطافتونو په ضد په ريښتو پيل وکړ او خپل ولس يې وستايه او ويې ويل، چې هغه يو لک پياوړي دي. بيا پاچا او پاچايي کورنۍ ته د درانيو د وفاداری په اړه او د هغې د عرض کولو په ناممکن توب وغږېده. داسې ښکارېده، چې په دغسې يوه عمومي محضر کې دغو نارو سورو هدف پاچا ته د هغه د وفاداری ښودلو يوه تنداره وي. د دراني دولت په ضد د هر ډول طرحې د ناکامی په متجسس کولو سره ماته ده د خپل وطن پالنې احساسات ثابت کړي. ما داسې ځوابونه ورکړل، چې ده د معتقداتو د تظاهر په اړه شاهد دی او نور حاضرين قانع کړي. بې له دې چې د هغه د هغو خبرو په اړه صدق وکړي، چې زما په اړه يې کړې وې. ده د غوره شوي کرښته توب سره سره زما د ليدنې کتنې په مورد کې ده د سلوک او ده د عادي خبرې اترې پوره مودبانه او له توجه نه ډکې وې. بلې ورځ څنګه

چې معموله وه، ما ده ته یو سوغات واستاوه او څنګه چې ده نه شو کولای زما سلام ته راشي لکه څنګه چې زه ده ته سلام ته تللی وم، ما ده ته یو سوغات واستاوه، بې له دې چې ز د هغو تشریفاتو انتظار وباسم. ده د منتې له ادب نه ډک یو پیغام راواستاوه او له یوه جوړ عینکو نه یې ډېره خوښي وکړه او ویې ویل، چې په هغو سره به د خپل ملک له عینکو نه زیات وکولای شي قرآن ولولي، خو ده په عوض کې یو قلمي چاقو چې ډېر تېغونه یې لرل، راواستاوه او هیله یې څرګنده کړه، چې زه د هغه په ځای یو لوی چاقو ورواستوم. له یو چا څخه مې واورېدل، چې ده د هغه په لیدو سره وویل:«زه به په دغه سره، چې د لرم په ځېر دی څه وکړم. کاشکې دغه استازي دغسې یو چاقو راوبښي، چې یو څوک څه کار ترې واخیستلی شي» څه وخت چې دغه خبرې ماته نقل شوې، د احمد خان د سلوکونو په اړه ډېرې کیسې راپه زړه شوې. تولو به ویل، چې احمد خان به سپاناري کې د ډېر پسو سرونه او یا په ناري کې د پسه زیاته برخه خوړي. په یوې پلې موقعې کې هغه وخت، چې د ډېرو کسو په منځ ما ډېر ښه پېژندل د احمد خان په اړه خبرې کېدې، ما د هغه، هغه ډول روغبړ رایاد کړ، چې ده له ما سره کړی و. هغو ټولو کټ کټ وخندل. خو بله ورځ زموږ دا خبرې د احمد خان غوږو ته ورسېدې او ده دا لازمه وګڼله، چې له ماته په رسمي ډول ښېښه وغواړي او ووایي، چې کومه غېږ چې ده ماته راکړې وه، هغه په رښتیني ډول د پښتنو په پخواني طرز وه او دی تل له هغه چا سره، چې درناوی یې کوي، دغسې روغبړ کوي.

له پښتنو سره مذاکرې

زه د درانیو سردارانو په اړه تر هغو په ښه ډول یو نظر نه شم وړاندې کولای، یا دا چې زه دوی تر هغو له پارسیوانانو سره په ښه توګه نشم پرتله کولای، چې له دوی سره د خپلو مذاکرو یوه برخه بیان نه کړم. هغه وخت، چې شاه محمود د لویدیځ له خوا وړاندې راته، د شاه شجاع لښکرې، چې په ډېر لګښت سره تولې شوې وې، په کشمیر کې د یاغیانو له خوا په شا شوې او خورې شوې وې. په دغو حالاتو کې ده ته لپاره دا ډېره ضروري وه، چې له موږ نه نقدي کومک ترلاسه کړي، خو زموږ خپل سیاست موږ ته اجازه رانه کړه، چې د دوی په کورنیو جنګونو کې لاس ووهو او په دې اړه د ښه نیت له مخې زموږ ښکاره اعلامیو زموږ لاسونه ان که موږ غوښتل هم، تړلي وو. هغه وزیران، چې ددې لپاره ګومارل شوي وو، چې موږ د عمل له دغې لارې نه واړوي، دوه پارسیوانان او یو ملا وو، خو له همدغه ډول څخه نور کسان هم ګومارل شوي وو، چې د عادي مبلغو او بېطرفو ملګریو په شکل مې تر نفوذ لاندې راولي. هغه وخت، چې زه ولاړېدم له دغو کسانو نه مې څېنې زیاتره وخت په خپل

سالون کې لېدل او که څه هم د ځانښت ناري خوړلو ماته د ورځې څو ساعته تفریح راکوله. دغه وزیران زیاتره وخت د شپې تر دوو بجو پورې له ما سره وو. داسې دلیل او هیلې نه دې پاتې شوې، چې دوی به نه وي ذکر کړې. دوی ان ددې کوښښ هم وکړ، چې ما تشویق کړي، چې که دغسې یوه معقوله هیله مې رد کړه، زموږ هندوستاني مستعمرې به هم په خطر کې ولوېږي. خو دوی هېڅکله دې ته اشاره ونه رسوله، چې د انکار په صورت کې به شخصاً ماته څه زیان ورسېږي. د دوی د ډېرې نهایي ترټنې (او دغه په یقیني ډول سره ناراحت کوونکې وې) له هغو اطمینانونو څخه جوړې شوې وې، چې ملکه به خپل پوره ماته واستوي او یا دا چې لکه چې اکرم خان له کشمیر نه راوګرځي، هغه به بې له کوم شک نه زما کور ته په تنواتي راشي. خو د اکرم خان په راتګ سره دغه وېره له منځه لاړه، له ده سره زما د لیدنو کتنو په ترځ کې دغه موضوع بیا رایاده شوه، خو ټولې غوښتنې او ان ټولې هیلې پای ته ورسېدې. اکرم خان په مستقیم او واضح ډول د دوه اړخیزو ګټو د طرحو وړاندیز وکړ. په داسې حال کې چې په دغو طرحو سره د کابل د پاچا غوښتنې ترسره کېدې، ده ته تاسې معلومېده چې هغه به بې له کوم شک څخه انګرېزانو ته غټې ګټې ورسوي. له دغو طرحو نه ښکاره وه، چې دوی زموږ په ښه نیت او صمیمت پوره ډاډه دي. څه وخت چې بالکل واضحه شوه، چې دا پلانونه د منلو وړ نه دي، هغه سمدلاسه ترک شول.

خو د پاچا ستونزې مخ په ډېرېدو وې. کابل د دښمن لاس ته ورغی او هره ورځ ددې انتظار کېده، چې هغه به پېښور ته ورسېږي. پاچا د پیسو د پیدا کولو لپاره له ټولو وسایلو څخه کار واخیست. د هغه جواهرات هم په څه کم نیمه بیه عرضه شول، خو هېچا د هغو اخیستلو ته زړه نه کاوه. په دې، چې مقابله خوا به ددغې معاملې اعتبار ته اهمیت ورنه کړي. پاچا په خپلو ډېرو سختو ورځو کې هم ونه غوښتل له زور او شدت څخه کار واخلي. یو وخت ده ته داسې سلا ورکړل شوه، چې د هغو سوداګرو پیسې ضبطې کړي، چې د تجارت لپاره به یې له کابل نه کشمیر ته وړلې، نېږدې و چې دی په دې تشویق شي چې همدغسې وکړي او د هغو په مقابل کې خپل جواهرات ګرو کړي. د دولت قاضي خپله فتوا هم صادره کړې وه او دغه عمل یې قانوني اعلان کړی و. خو پاچا له ځان سره هوډ کړی و، چې خپل نوم وساتي او له دغه فکر نه واوړي. د اړتیا په دغه موقع کې یو ځل بیا ماته مراجعه وشوه او څنګه چې پارسیوانانو له خپلو ټولو مهارتونو څخه استفاده کړې وه، زه د درانیو سردارانو یوې جرګې ته وبلل شوم.

پارسیوانان له دې وانه وښتل، چې له دغې موقعې څخه استفاده وکړي، دوی د

پښتنو په کرښته توب او نامتمدن توب افسوس وکړ او ما ته یې وویل، چې زه به له نظامي بې رحمانو او لکه د دوی په څېر مهذبو خلکو سره په معامله کولو کې ډېر تو پیر وویشم. خو را ته یې ویل چې یو لې څه زړور او سم. څکه چې لې څه موافقه په تول شیان سم کړي. دوی لا ان په اشارو وپوهولم، چې دا به باوقاره وي، چې زه د دوی له لارې پخپله خوښه یو څه تقدیم کړم. نظر دېته چې د درانیانو په شدت سره وډار شم.

له دې ټولو وروسته زه د ښاغلي ستراچي (Mr.Strachey) او دوه نورو ښاغلیو په ملګرتیا د جرګې لپاره قصر ته لاړم. موږ په یوې خاصې لارې یوې ډېرې ارامې خونې ته، چې دربار ته نږدې واقع وه. راهنمایي شو چې هلته له مهمو منشیانو او مامورانو څخه ځینو خپلې چارې اجرا کولې. همدا چې موږ کېناستو، زموږ ځینې اشنایان د یو څو دقیقو لپاره راغلل او بیا یې موږ یواځې پرېښودلو، چې د هغو منتظرو ننداره وکړو، چې زموږ د خونې کړکۍ د هغو په لور خلاصې وې.

هغه پرده، چې د ستر وره په مخ غوړول شوې وه، ورو پورته شوه او په تورو جامو کې څو کسه بې له کوم زوړ ته په ډېرې ارامۍ سره ننوتل. په اول سر کې دوی چندان زموږ توجه جلب نه کړه، خو همدا چې ما د دوی په لور کتل، مدد خان مې پکې وپېژاند او څنګه چې زه ده ته د روغبړ لپاره جګ شوم، اکرم خان نورزي او هغه څلور دراني سرداران مې هم په سترګو شول. دوی ټولو خپلې درباري جامې اغوستې وې او هغسې سره ساق لرونکي بوټان یې په پښو وو، چې څه وخت په دربار کې د پاچا حضور کې ښکاره کېږي، هغه په پښو کوي. د دوی نورې جامې ښې ساده وې، دوی موږ ته مخامخ کېناستل او تر ټولو مشر احمد خان یې په سر کې و. دوی لومړی په عمومي خبرو پیل وکړ او خبرې یې په دوستانه او مهذبو کلماتو رنګینې کېدلې، خو دوی ډېر زړه نازړه وو، چې په اصل موضوع کې داخل شي او پخوا له دې، چې کوم یو دغه کار په غاړه واخلي، دوی زیاتره په پښتو کې په یو بل باندې زور لګاوه، چې شروع پرې وکړي. اخر دوی له یوې لیرې فاصلې نه پرې پیل وکړ. په موږ باندې له خپل اعتماد نه وغږېدل او هیله یې ښکاره کړه، چې غواړي له موږ سره مشوره وکړي او په پای کې یې په ډېر نزاکت سره خپلو اړتیاوو ته اشاره وکړه.

د هغوی په ځواب کې ما د دوی د ملت د فایدې او درناوي په اړه خبرې وکړې او د هغه د ابادۍ لپاره مې خپلې ښې هیلې څرګندې کړې. خو په ډېرو واضحو الفاظو مې هغه اعتراضونو ته اشاره وکړه، چې د دوی په کورنیو جګړو کې زموږ د لاسوهنې په لاره کې موجود وو. داسې مې هغه ګټې هم وریادې کړې، چې یو قدرت غوښتونکي او نقشه لرونکي دولت یې د عمل له معکوس روش څخه

حاصلولی شي. احمد خان (چې له دښمن سره د هغه ترتیبات باید دغه وخت حتماً پوره شوي وي) دې ته نه و حاضر، چې دغه موقع له لاسه ورکړي، بې له دې چې خپل همت او پښتني سپین ږیرتوب وښيي. ده په سختو کلمو او ان کنځلو پیل وکړ. خو ډېر ژر د نورو له خوا غلی کړی شو او هغوی موضوع بالکل واړوله او د هېواد په ګوډو يې افسوس وکړ، چې د هغو له لاملهٔ يې ونه شو کولای، چې څنګه لازمه ده، زموږ هرکلی يې کړی وای او موږ له هغو نعمتونو څخه برخوردار شوي وای، چې دغه مملکت زموږ په نصیب کولای شول. دغسې خبرې تر هغو روانې وې، چې موږ رخصت شو. له هغه ورسته بیا هېڅ چا په ما اصرار ونه کړ، خو ما ددې څه احساس ونه کړ، چې ما ته دې په توجه کې یا د دربار په مېلمستیا کې څه کمی راغلی وي(۱).

(۱) دا به بې فایدې نه وي، چې زیاته شي چې یو اروپایي ګرځنده به په دغه ملک کې څنګه بریالی وي؟ په دې اړه زما نظر دا دی: له یوه غریب مسافر سره به د پښتنو د ملک په ډېرو برخو کې د زړه سواندې او مېلمه پالنې د روحیې له مخې سلوک وشي، خو که یو شتمن سیاح د لازمو بدرګو پرته ددغه ملک په هرې هغې برخې کې د سفر شوق وکړي، چې د حکومت تر نیغې کنټرول لاندې نه وي، ممکن چور شي. دی به په هغو ملکونو کې مامون وي، چې د پاچا تر اداري لاندې وي، خو دی به ان د مملکت په مرکز کې هم د حکومتي مامورانو له ظلم او زورزیاتي څخه خلاص نه وي. دده لپاره به ډېره مامونه طریقه دا وي، چې له یوه کاروان سره د سوداګر په توګه سفر وکړي، خو د بناغلي فوسټر (Foster) مثال به وښيي، چې د سفر کولو له دغه طرز څخه به څومره لږ خوند حاصل شي. سره له دې چې دی نه په ماجراجویي پسې و او نه یې د نویو شیانو پلټل غوښتل او له هغې ژبې سره هم بنه اشنا و، چې په ټ ،ل مملکت کې ویل کېدله. یواځې د یوه سفیر سجیه د یوه شتمن اجنبي لپاره د مامونیت پوره امید ورکوي، خو ان دده مصونیت هم د هغو افرادو په ملاقاتونو پورې اړه لري، چې د حکومت په سر کې واقع وي. تجربو ښودلې ده، چې شاه شجاع د سلطنت په دوره او د اکرم خان د حکومت په وخت کې له یو خارجي وزیر سره به نه یواځې په ښه نیت، بلکې په نزاکت سره سلوک وشي، خو دا چې د دولتي مېلمه امتیازات به یو مشابه نماینده د مقابلې خواله زړه ورو او بې پرنسیپه مشرانو څخه خلاص کړي، باید په اثبات ورسېږي او دا ما ته مشکوک ښکاري.

هغه اروپایان، چې غواړي په دغه ملک کې واوسي، په پوره توګه خوندي ښکاري. د قسطنطنیې هغه سړی، چې ما یې مخکې ذکر کړی دی، د پښتنو په ملک کې په سوداګرۍ ډېرې پیسې پیدا کړې او له لاسه یې ورکړې، خو دی هغه وخت چې شتمن و د وزیر تر حمایې لاندې و او دی یو ښه مثال کېدای نه شي.

داسې ښکاري، چې له پادري پېټروس (Padre Petrous) سره څه قرض نه وي شوی او یوه فراري انګرېز، چې ما ته په ملتان کې تسلیم شو، د خپل سلوک په اړه ښه بیان ورکړ. دی په ډېره غازي خان کې استخدام شوی و او هلته ان درانیو سردارانو مېلمستیا ورته ورکړه. د هندوستان مسلمانانو، چې کله کله د مملکت هغې برخې ته تلل، ده ته تکلیف ورکاوه. په دې چې پښتنو ته به یې ویل، چې دوی دداسې یوه کافر ملګرتیا کوي، چې دی د خوګ د غوښې د خوړلو پروا نه کوي، خو پښتنو به ویل، چې دوی د هغه په دغه کړو کې څه ضرر نه ویني او د هغه د مذهب پروا چندان نه کوي. د

هندوستان د ورته ښو نیتونو په اړه د ښاغلي دوري (Durie) لیکنه ولولئ. دا د دوی د بدنیتي له امله نه ده، بلکې د هندو د کاست (Cast) یا منځنۍ طبقې له تعصب څخه پیدا ده، چې د هندوستان مسلمانان په هغه سره په ژور ډول متاثر شوي دي.

ماته ددې څه پته نشته، چې په افغانستان کې به نور اروپایان موجود وي. د روسیې د امپراتورۍ کوم خانګړي اوسېدونکي یو وخت بل وخت له کاروان سره دغه ملک ته راځي (لکه د استراخان یو اوسېدونکی، چې ما په ملتان کې ورسره کتنه وکړه) خو هیڅ یو خارجي په دغه هېواد کې مېشت شوی نه دی. په اروپا کې داسې ویل کېده، چې روسان په بلخ کې یوه فابریکه او یو څه نفوذ لري، خو دا وینا یقیناً بې بنیاده ده. اورنبرګ (Orenburg) ته د (کسپین بحیرې شمال ته) نږدې د روسانو د راتلو په اړه څه نه اورم، یواځې د کسپین په شمال غرب کې دوی فتوحات کړي دي.

ښخوا له دې، چې دغه موضوع پرېږدم، غواړم د هغو اروپایانو ذکر وکړم، چې په دغو وختونو کې یې افغانستان لیدلی دی. له ښاغلي فوسټر Föster سربېره یو فرانسوي د ښاغلي ام. مسي (M.Massy) په نامه ددغه ملک په لاره له هندوستان نه اروپا ته لاړ. یو جرمنی منصبدار له هغه وروسته، چې د بیګم سومرو (Begum Samroo) په خدمت کې د قوماندانۍ وظیفه لرله، د یو څه وخت لپاره د تیمور شاه په پوځ کې و. یو بل اروپايي یو څو کاله لومړی له هندوستان نه د اروپا په لار په بلخ کې مړ شو، ویل کېده چې ده ما لیخولیایي ډوله مزاج لاره، خو ښه بامعلوماته او نرم شخص و، دی د یار فاضل په نامه یادېده. (دغه عربي نوم دده خپله اختراع ده او شاید علم خوښوونکی ترې مراد وي.) هغه وخت چې زه د کابل په قلمرو کې وم، د جین توماس (Jean Thomas) په نامه یو ډېر ذکي فرانسوي، چې په دغو وروستیو وختونو کې د جاسوسۍ قوي ګومان پرې شوی و، له هندوستان نه وتښتېد او د افغانستان له ځینو متصرفاتو نه تېر شو. ده وکولای شول چې په ډېرې زړورتیا او خوش خلقۍ سفر وکړي او ټول هغه کوښښونه شنډ کړي، چې دده د نیولو لپاره کېدل. له هرات نه له راستول شویو لیکونو څخه ښکارېده، چې دوه فرانسویان هم وروسته له هغه، چې زه له پېښور څخه روان شوم، د هرات ښار ته رسېدلي وو. کله چې موږ دا حقیقت په نظر کې ونیو، چې فرانسویانو تر څومره ډېره وخته پورې په تهران کې یو نمایندګي لرله، دې کې څه شک نه پاتې کېږي چې دوی باید ددغو ملکونو په اړه ښه معلومات ولري، خو د دوی د حکومت طرز ټولې هغه هیلې شنډوي، چې دوی به خپل معلومات جهان ته ورکړي. دا وضع به ټول هغه کسان ناهیلي کړي، چې غواړي له هغه لارې هندوستان ته راکښته شي.

له اباسین نه اخوا د پښتنو په ملکونو کې د نورو اروپایانو په اړه مې څه نه دي اورېدلي، خو یواځې هغه چې نومونه مې درته ذکر کړل.

لسم څپرکی

د کابل سوداګري

کاروانونه

هغه هېواد، چې وچې چاپېر کړی وي، سمندر ته لاره ونه لري او هم د کښتۍ چلولو لپاره سيندونه ونه لري او د ارابې لرونکيو ګاډيو لپاره مناسب نه وي، حتمي ده چې د سوداګرۍ مالونه په بار وړونکيو بوده ګانو وړل کېږي، له دغو څخه اوښان تر ټولو ښه دي. دوی د تندې ډېر طاقت لري او په آسانۍ سره له هر ډول بوټو او تېږو له هر راز شنو څخه د دوی لپاره خواړه برابرېدلی شي.

دا طبيعي ده، چې هغه قومونه، چې د دوی ملک دوی ته ددې توان ورکوي، چې اوښان وساتي يا دا چې دوی دغسې څاروي ساتلو ته ځان مقيد کوي، ځپله پاملرنه سوداګرۍ ته اړوي او دوی هغه زياتره له مهاجرتونو سره يوځای کوي، چې د خپلو څارويو لپاره بوټي، واښه او د ځان لپاره په زړه پورې اقليم موندل کړي. هغه وخت، چې دغو قومونو خپل ملکونه لکه څنګه، چې عمومي حال همدغسې دی، د دوی لپاره نه توليدات تهيه کولای شي او نه د نورو ملکونو د محصولاتو لپاره مارکيټ برابرولی شي، د اوښانو خاوندان په عمومي ډول يوه بل ملک ته د يوه شتمن ملک د محصولاتو د وړلو لپاره استخدامېږي. هغه وخت، چې دوی د لېږې پانګې خاوندان وي، دوی دغه کار پخپله خوښه کوي، خپل د سوداګرۍ مالونه پخپله وړي او پخپله يې خرڅوي، خو هغه کسان چې د دوی يواځيني شتمني يو څو اوښان وي، نه شي کولای پخپله په دغسې ترافيک کې مشغول شي. دوی په دې قناعت کوي، چې خپل اوښان لا شتمنو قومونو يا د ښارونو سوداګرو ته په کرايه ورکړي. دغسې سوداګران د هدف ځای ته د تجارت د مالونو لېږدولو سره پخپله ملګرتوب کوي يا د خپلو شتو او د ژوندانه د عادتونو سره سم خپل نوکران ورسره استوي (چې د دوی وظيفه په کښتۍ کې د مالونو وړلو له ناظر سره يوه ښکاري).

داسې هم ځينې دغه سوداګران پخپله اوښان ساتي، چې دوی يې ښارونو ته په نېږدې واټونو کې، چې دوی پکې اوسي، مېږدي. داسې هم ځينې کسبي انتقال کوونکي په همدغه ډول اوښان ساتي، چې دوی يې په کرايه ورکوي. هغه اوښان چې له يوه خاص قوم څخه په کرايه اخيستل شوي وي، په معمولي ډول د هغه قوم په ملګرتيا، چې ورپورې تعلق لري، سفري کوي. هغه اوښان چې د سوداګرو يا انفرادي انتقال کوونکيو مال وړي او د دغو مهاجرتونو په لور سفر کوي، په عمومي ډول د مصونيت يا د ملګرتوب د نورو ګټو په منظور په کوم قوم پورې ځانونه نښلوي.

له هغو ځايونو سره تجارت، چې د کوچي قومونو له تګ راتګ نه ليرې پراته دي، ټول په هغو ځارويو کېږي، چې په سوداګرو او د ښارونو په انتقال کوونکيو پورې اړه لري. دوی کاروانونه جوړوي او خارجي تجارت په دغه طرز سره وړل کېږي.

هغه طريقه، چې په هغې اوښان تنظيمېږي، چې له کوچي قومونو سره سفر وکړي، د هغه قوم په مثال ورکولو په ښه شان شرح شي، چې يا له خپلو يو څو اوښانو سره سفر کوي يا ډېر اوښان ورسره ملګري وي. خو دغه اوښآن د نورو کسانو وي. د ميا خېل د قوم نيمايي برخه هر کال له دامان څخه شلګر يا نېږدې سيمو ته لېږد کوي. د دوی ښځې او کوږنۍ له دوی سره ملمه وي او اداره يې د ځينو موروثي مشرانو په لاس وي، چې ځلوېښتيان[1] يې مرستيالان او ملاتړ وي. ټوله اداره او کنټرول د هغو کسانو په لاس وي، چې هغه وخت چې دوی په خپلې سيمې کې وي، هم همانغه رول لري. هر هغه بېګانه سړی، چې له دوی سره يو ځای کېږي، مجبور دی چې د مياخېلو رواجونو ته غاړه کېږي.

خو له بلې خوا له بابړو سره د کاروان زياته برخه له هغو کسانو نه متشکله ده، چې له دغه قوم څخه دي ان بابړ هم چې په دغه قوم پورې اړه لري، له خپلو کورنيو سره نه ځي، بلکې يواځې د سوداګرو په توګه سفر کوي. د بابړو يو مشر[2] له کاروان سره ملګری وي او ده ته نېږدې هغه اختيارات ورکول کېږي، چې يو خان يې په خپلې سيمې کې لري، خو دده واک يواځې دده په خپل قوم چلېږي او دا د نورو په اختيار کې ده، چې دده اطاعت وکړي يا يې ونه کړي. په عمومي توګه دوی ټول دی د يوه قافله باشي[3] په توګه انتخابوي او دغه مقام ده ته په ټولو باندې واک ورکوي. دی اتيا کسه ټاکي، چې له سرغړوونکيو څخه د جريمې په ټولولو کې له هغه سره مرسته وکړي. دوی کشالې رفع کوي، سوله ساتي، محافظات او بدرګه

[1] يو راز ديکتاتور، چې ځينې وخت په جمهوري قومونو کې ټاکل کېږي.
[2] د بابړو د يوه خېل ميراثي مشر سردار.
[3] د کاروان د مشر په مانا يوه ترکي اصطلاح ده.

مرسته وکړي. دوی کشالې رفع کوي، سوله ساتي، محافظات او بدرګه تياکي او د اړولو ځايونه تياکي. داسې هم دي له هغو قومونو سره، چې د هغوی له سيمو ته تېرېږي، د ګمرکي محصولاتو فيصله کوي، هغه پيسې ټولوي، چې دوی ته يې بايد ورکړي او هغه قوم يې تاديه کوي، چې د هغو حق وي. خو کله چې د بابړو مشر دغه مقام لپاره نه وي ټاکل شوی، هر سړی خپله اداره په خپله کوي او نتيجه يې ګډوډي او جنګونه وي.

له دامان نه تر خراسان پورې هغه لارې، چې دوی وريانده سفر کوي، څومره چې فکر کېدای شي هغومره زړه ماتوونکې دي. د کابل د لارې ښه ډېره برخه په غرونو کې له تنګيو ډېرېزو درو څخه تېرېږي. دا لاره کله د رودونو له بستر څخه تېرېږي او ځينې وخت په جګو او ډېرېنو کوتلو اوړي. د ګومل لار دننه د سيند په مجرا کې پرته ده او هغه وخت، چې د سيند اوبه ډېرې شي. کاروان مجبورېږي چې د هغه او د غونډيو ترمنځ په يوه ګوښه ځای کې واوړي او تر هغو پاتې شي، چې د سيند اوبه کمې شي. سربېره پردې شيرواني او تر هغو زيات وزير له خپلو نږدې سيمو څخه دغو لارو ته راکوزېږي او کاروانونه چوروي. د کندهار د لارې کاروان وروسته له دې، چې په غرونو واوړي، په داسې وچو مېرو کې سفر کوي، چې په ډېرېنو غونډيو او په ځينو ځايونو کې په غرونو سره وېشل شوي دي. کاروان په خپل دغه ټول مزل کې مجبور دی، له ځان سره خوراکي مواد او زياتره وخت اوبه يوسي. ځکه چې په لارې کې هيڅ اوبه نه وي او يا تروې وي. په دې لار کې بوټي د دغو سيمو يواځينی ګټور محصولات دي، چې څاروېو ته خوراک او نورو ته اور برابروي. په دغه اوږده مزل کې کله کله باندې په نظر راځي. خو په ځينو موسمونو کې د ګرځندو شپنو کېږدۍ ډېرې دي.

دوی کله چې د داړه مارو قومونو ترمنځه تېرېږي، په ډېر نظم په مخ ځي. ډله ډله کسان د کاروان ټولې خواوې احاطه کوي ان کوم وخت چې دمه هم کوي، يوه ډله په آس سواره ولاړه وي او د دوی څارنه کوي، چې څوک څېړونکي اوښان ونه تښتوي. د کاروان زياته برخه د شپې آرام ويده وي. مشران په تنګو کوتلونو کې د کاروان د تېرېدو ترتيب ټاکي او کله کله د کاروان ځينې برخې په نورو لارو استوي. د دوی ورځنی مزل اته يا لس ميله وي او هغه وخت، چې د مقصد ځای ته ورسېږي، هغه کسان په خپله مخه ځي، چې له کاروان سره يې ملګرتوب کړی و. په داسې حال کې چې قومي کسان خپل اوښان څېر ځايونو ته استوي او پخپله د شنه او زړه راښکونکي ملک په منځ کې، چې معتدله هوا لري، په ارامۍ سره دمه وهي. دوی د هغو شپنو په څېر يو ځای بل ځای ته نه ځي، چې د هغوی د مزل طرز او عمومي

عادتونه له هغو نه چې اوس مې بیان کړل، ډېر توپیر لري، څو دوی له هر کور څخه یو نفر استوي، چې هلته هغه مالونه خرڅ کړي. چې دوی له ځان سره راوړي دي او نور داسې مالونه وپلوري، چې نه غواړي له ځان سره یې یوسي. د نورو قامونو ډېر سوداګر له دغسې یوه کاروان سره ملګرتوب کوي. دوی د کاروان د ساتنې د لګښت پوره کولو په لور پخپله د قام د غړیو په څېر. چې دغه کاروان ورپورې تعلق لري، د هر اوښ بار په سر یوه روپۍ او د هغې څلورمه تادیه کوي.

د هغو قافلو ترتیبات، چې هندوستان او فارس ته استول کېږي، هم د هغو ترتیباتو په څېر دي، چې په پورته ډول بیان شول، څو په دې توپیر چې اوښان له خلکو نه په کرایه اخیستل کېږي او ټول د داسې یوه قافله باشي تر حکم لاندې وي، چې هغه د ټولو له خوا انتخابېږي، څو دغه مامور له پښتنو نه زیات په تاجکو او نورو خلکو کې عمومیت لري. په داسې حال کې چې پښتانه زیاتره وخت بې له کوم مشر او یا مقرراتو په ګډه مزلونه وهي.

کاروانونه په عمومي ډول د شپې مزل کوي. دوی د قومونو د کاروانونو په شان په اطراف کې د خپلو سفرونو په پای کې نه اړوي، بلکې په ښارونو کې په کاروان سرایو کې اړوي. کاروان سرایونه د پراخو مربعو په بڼه وي، چې په کوټو سره محاط شوي وي. هر کاروان سرای څانله یو مسجد او زیاتره په منځ کې یو تود حمام او یو ګڼ لوی ور لري. د هغو اداره ددغسې کسانو په لاس کې ده، چې هغوی دغه کوټې د ډېرو کمو پیسو په مقابل کې سوداګرو ته په کرایه ورکوي. یو عادي سوداګر په عمومي ډول دوه کوټې په کرایه اخلي او په هغو کې خپل مالونه ځایوي او په خپله پکې اوسي. دی په همدغه ځای کې خوراک څښاک کوي او ویده کېږي. دوی د دلالانو له وساطت پر ته خپل مالونه یا ټول یو وار خرڅوي یا لږ لږ خرڅوي.

د ترکستان کاروانونه ټول له آسونو یا قچرو نه متشکل وي او دا ممکن له دې لامله وي، چې لارې یې په یوې برخې کې د هندوکش په غاړو کې پرتې دي، ډېرې ډېرېتې دي.

هغه کاروانونه چې چیني ترکستان ته استول کېږي، له کشمیر او پېښور نه روانېږي. کابل د آزاد ترکستان او کندهار او هرات د فارس لوی بازارونه دي. د هندوستان تجارت پر نورو ډېرو ځایونو وېشل کېږي، د پنجاب او شمالي هندوستان تجارت بهار ته ورل کېږي او هغه، چې د جیپور له دښتې نه اړول کېږي او تر هغه هم د ښکته سیمو تجارت شکارپور، بهاولپور او ملتان ته ورل کېږي، هغه مالونه چې په بحر کې نقل کېږي، لومړی کراچۍ ته او له هغه وروسته شکارپور او کندهار ته ورل کېږي.

د کابل بهرنی تجارت

د کابل د سلطنت عمده بهرنۍ تجارت له هندوستان، فارس او ترکستان (مستقل او چینې) سره دی. له کافرستان (نورستان) سره هم په لږه اندازه تجارت کېږي. یو راز ټوکر، چې له وړین شال څخه جوړ شوی دی او اسول توس (Ussul Toos) نومېږي، له تبت نه واردېږي او د سند بندرونه له عربستان سره یو څه تجارتي تماس ساتي.

له هندوستان سره تجارت تر ټولو زیات دی، که څه هم په دې وروستیو کلونو کې یو څه کم شوی دی. هندوستان ته صادرات آسونه، تڅرې، قیمتي پټ لرونکي پوستکي، شالونه، ملتاني چیټ، هنګه (انجه)، نکریزې، تمباکو، بادام، پسته، چارمغز او مېوې تشکیلوي. مېوې په عمومي ډول وچې وي (لکه شکرپاره، الوباب او ممیز)، خو یو ډېر مقدار یې تازه هم وي. مېوې چې تازه وي، پخوا له دې چې ډېرې پخې شوې وي، شکول کېږي او په پوره احتیاط له مالوچو سره په لرګینو بکسونو کې اچول کېږي. هغه مېوې، چې په دغه ډول صادرېږي، مڼې، ناک او کلک انګور دي. د انارو استول دغه ترتیب نه غواړي، بله هیڅ مېوه د دغه مزل طاقت نه لري او ان دغه مېوې هم خپل ډېر خوندونه له لاسه ورکوي. شالونه هم د عمده صادراتو یوه برخه تشکیلوي او هغه څوک یې په هندوستان کې اغوندي، چې د اخیستلو توان یې لري او هغه له کشمیر پرته په بل ځای کې نه جوړېږي. د هندوستان نه واردات دا دي: کلک پومبه یې مسنوجات (چې د ټول ملک او ترکستان عام خلک یې اغوندي)، ململ او نور، نفیس مصنوعات یو راز وریښمین او زري ټوکران، په ډېره اندازه نیل، عاج، تباشیر، درو‌ي، موم، قلعي، زیړ، د صندل لرګي (Sandel-wood) او تقریباً د ټول ملک د احتیاج بوره. لږ څه سورږود ټوکران هم واردېږي، خو ډېر یې له بخارا نه راوړل کېږي. مشک، مرجان (Coral) دارو او نورو اړه څیزونه هم واردېږي. له هندوستان نه په وارداتي مالونو کې، د مساله بابو یو ډولونه یو عمده قلم تشکیلوي، چې له بمبیی او د مالابار Malabar له ساحل نه کراچۍ او د سند نورو بندرونو ته واردېږي او له دغو ځایونو څخه کابل او کندهار ته وړل کېږي. نږدې ټول مساله باب، چې په دغه هېواد کې په کارېږي، د کوري ګانو Corries[1] د ډېر مقدار په شان په دغې لارې نه واردېږي، آسونه هم له دغې لارې نه صادرېږي.

ازاد ترکستان ته صادرات په عمده، توګه له هغو مالونو څخه متشکل وي، چې

[1] کوري له وړو صدفونو څخه جوړې محلي پیسې وې، چې په هندوستان، آسیا، او د افریقې په څینو برخو کې استعمالېدلې. ژباړن

پخوا له هندوستان څخه وارد شوي دي یا د کابل په هندوستاني ولایتونو کې جوړیږي. د هغو عمده مالونه هر ډول سپین ټوکران، شالونه، هندوستاني پګړۍ، ملتاني چیټ او نیل دي.

د وارداتو عمده مالونه آسونه، طلا او نقره دي، وروستي قلمونه یې له طلا (د بخارا طلایي سکه)، هالینډي دوکاتو Dutch ducats تیسي سګونز Seguins یامبوس Yamboos او د سپینو زرو چیني خښتو څخه متشکل دي. یو ډول سور رنګ Cochineal نري ټوکران، پرپټ Purpet او یو راز نري ځلیدونکي فلزي جامونه Tinsuel له اوسپنیزو لوښو، قاشقو او پنجو او نورو پخو لوښو سره یوځای له بخارا نه راواردیږي او دا شیان بخارا ته له روسیې نه یا د اورنبرګ له لارې له دښتو نه او یا د بحر له لارې له استراخان نه ارول Arul یا منګ قشلاق ته په اورګنج کې استول کیږي. ستنې، د مخ آئینې، روسي څرمن، قلعي باب، تسبیح، عینکې او یو څه نور واړه اروپایي مالونه هم له هغې لارې نه واردیږي. ارموک Oormuk هغه نازک ټوکر، چې د اوښ له وړیو نه جوړیږي. یو مقدار نخي ټوکران او یو څه د قره قل پوټکي پخپله له بخارا څخه راوړل کیږي لکه څنګه چې د قزاق له ملک نه یو څو دوه ډوې لرونکي اوښان راوستل کیږي.

له افغانستان نه فارس ته شالونه، له شال نه جوړ شوي شیان، نیل، هراتي قالینې، ملتاني چیټ، هندوستاني زري ټوکران، ململ او نخي ټوکران صادریږي. هغه شالونه، چې فارس ته صادریږي، له ټولو هغو نه، چې په هندوستان یا انګلستان کې لیږدول کیږي، د طرحې په لحاظ پوره توپیر لري. دغو شیانو تر دې نېدې وختونو پورې، چې د فارس پاچا د هغو استعمال منع کړ، ښه عمومیت لاره. د فارس پاچا د هغو استعمال له دې امله منع کړ، چې د خپل ملک صنایع تشویق کړي.

افغانستان ته له فارس څخه واردات دا دي: د ګیلان او رشت خام وریښم، هغه وریښمین شیان چې په یزد او کاشان کې جوړیږي، د بېلو رنګونو یو راز نخي کلک مصنوعات، چې کوډوک Koddok نومیږي (او ډېر ښه یې په اسفهان کې جوړیږي) او وریښمین دسمالونه، چې ښځې یې استعمالوي. دغه مصنوعات د ټولو صنفو خلک په زیات مقدار سره استعمالوي. خامک دوزي شوی اتلس، بخمل او فارس زربفت البته لویانو ته منحصر دی. مسکوکات او د سرو او سپینو زرو خښتې، چې لا مسکوکې شوې نه وي، هم د وارداتو په جمله کې دي. خو تر ټولو زیات هغه هندوستاني چیټ د یادولو وړ دی، چې د کورومانډل Coromandel په غاړه کې په ماسولي پټام Masuli patam کې جوړیږي او د فارس په خلیج کې د اوبو له لارې بوشهر ته راوړل کیږي. له هغه ځایه وروسته بیا د وچې له لارې افغانستان ته لیږدول

کېږي، چې هلته زیات استعمالیږي.

چیني ترکستان ته صادرات نږدې هغه دي، چې بخارا ته صادرېږي. له چیني ترکستان څخه واردات دا دي: یو خاص ډول وریښین ټوکران، چیني وریښم او اتلس، چای (په تریو ورو سرېږي بکسونو کې)، چیني باب، اوصه وریښم، یو ډول خاص رنګ، ښیښه باب، د طلا خاورې، د فلزاتو خښتې او په چیني مهرونو لګول شوي نقره یې یامبوګان Yambous. له نورستان سره سوداګرۍ ذکر ته چندان ضرورت نه لیدل کېږي. له دغه ملک سره تجارت په شرابو Wine، سرکې، پنیر او غوړیو کې کېږي، چې هغه په سرحد کې له هندي او کابلي ټوکرو مالګې، کوړیو Corries، قلعي او له مفرغ نه جوړ شویو لوښو سره په جنس مبادله کېږي. په همدې ډول له نورستان څخه یو څه غلامان هم پلورل کېږي، داسې هم مریان له عربستان، حبشې او نورو ځایونو څخه د سند بندرونو ته واردېږي.

داخلي تجارت

ښکاره ده، چې په دغسې یو پراخ ملک کې باید د داخلي سوداګرۍ یو زیات مقدار هم موجود وي. هغه عمده مواد، چې له لویدیځو ولایتونو څخه ختیځو ولایتونو ته وړل کېږي، دا دي: وړیښن ټوکران، پټ لرونکي پوستکي، نکریزې، پنیر، کرت او ځیني مصنوعات لکه د هرات قالینې او د لویانو د کالیو او سامان لپاره ځیني ښکلي شیان. له ختیځ څخه دا شیان وړل کېږي: لنګۍ، وریښم، ملتاني چیټ، د بهاولپور نخې او وریښمین مخلوط ټوکران، نیل او هم شاید یو څه کتان د هندوکش او سلیمان د غرونو له غرنیو ملکونو څخه اوسپنه صادرېږي. داسې هم مالګه د سلیمان له غرونو څخه، چې د هغې په اپستلو کې نوم لري، صادرېږي. لکه چې الومونیم او سلفر له کله باغ، اسونه له بلخ او فاریاب او خرما له بلوچستان څخه صادرېږي.

د اسونو تجارت د هغو د اهمیت له امله لږ شرح غواړي. هر کال یو شمېر ډېر اسونه د کابل د اسونو په نوم په شمالي هندوستان کې او په لویدیځ کې د کندهار د اسونو په نامه خرڅېږي، خو نږدې دا ټول آسونه له ترکستان څخه راوستل کېږي. په کابل کې اسونه هیڅ نه تربیه کېږي، دلته یوازې ستر کسان آسونه د خپل استعمال لپاره ساتي. داسې هم هغه آسونه، چې په کندهار کې تربیه کېږي، نه صادرېږي.

د هرات د شاوخوا یو څه ښکلي آسونه نورو ملکونو ته وړل کېږي، خو له دغو آسونو څخه یو څو یا هیڅ هندوستان ته نه وړل کېږي. د آسونو یو ښه شمېر له بلوچستان څخه صادرېږي لکه څنګه چې د اباسین په دواړو غاړو کې د مالګې د غرونو په شمال کې ځیني ښه آسونه موندل کېږي، خو د آسونو د روزلو ډېر ښه ملک د

کابل په قلمرو کې د بلخ سیمه ده او له همدغه ولایت او د امو په ښکتنۍ برخه کې د ترکمنو له ملک څخه د آسونو ډېر شمېر صادرېږي. هغه آسان، چې په هغو تجارت کېږي، دوه ډوله دي: یو راز یې یو څه واړه، خو ډېر قوي آسونه دي، چې ډېرې سختۍ ګاللی شي او ښه ارزان دي. هغه بل ډول تر هغو ډېر لوی دي او له همدې لامله ډېر ګران دي. که څه هم هغو مره د کار وړ نه دي. دا آسونه یواځې په جنګ کې ښه په کار راځي. په دې چې د اسیایانو د جنګ د طرز له مخې جسامت مهم دی. لومړنی ډول آسونه که څه هم په اصل کې درې ډوله دي، په عمومي ډول د ترکي یا ازبکي آسونو په نامه یادېږي او بلخ او بخارا ته په نېږدې ولایتونو کې روزل کېږي. هغه بل ډول آسونه د ترکمني په نامه یادېږي او هغه په ریښتیاني ډول د کوز آمو په دواړو غاړو کې د ترکمنو له خوا روزل کېږي.

بلخ او بخارا د آسونو لوی مارکېټونه دي. د یوه ترکي آس بیه له پینځو څخه تر شلو پونډو پورې او د یوه ترکمني آس بیه له شلو څخه تر سلو پونډو پورې دي. سوداګران په عمومي ډول آسونه په ارزانه بیه او خراب حال پلوري او بیا یې د کابل په ځم ځایونو کې ښه چاغوي. ددغو ځم ځایونو ډېر مشهور ځای د میدان نرخ (د کابل په لویدیځې خوا کې پروت دی) په دغې سیمې کې یو ډېر ډنګر آس د پینځو یا شپږو شلنګو په لګښت سره په څلوېښتو ورځو کې ښه قوي کېږي. اول دوی ته شفتله بیا شپشته ورکوي.

ډېر آسونه پخپله په افغانستان کې خرڅېږي او تر هغو زیات شمېر یې هندوستان ته وړل کېدل. داخلي تجارت یې مخ په ډېرېدو دی. د افغانستان ډېر زمینداران اوس آسونه پلوري، په داسې حال کې چې پخوا یې دې کار ته هیڅ زړه نه کاوه. په نتیجه کې هندوستان ته د آسونو تجارت تر زیاتې اندازې لږ شوی دی. هلته چې برتانوي مستعمره پراخېږي، د سورو لښکرې د پیاده وو په وړو لښکرو بدلېږي او په دې حال کې د لښکرو ښاغلي عربي اسونه غوره ګڼي. محلي لښکرې هم لږې شوي دي، په دې چې د دوی د جوړولو داېرې تنګې شوي دي او که چېرې د برتانوي کمپنۍ د نسل اخیستنې پروګرام بریالی شي، د هندوستان او ترکستان ترمنځ د آسونو تجارت به بیخي ورک شي.

* * *

یوولسم څپرکی

د کابل کروندګري

په افغانستان کې پېنځه ډوله کروندګر شته. لومړي هغه مالکان چې خپلې ځمکې پخپله کري، دویم اجاره داران، چې ځمکه د پیسو یا د حاصلاتو د تهاکلي تناسب په مقابل کې په اجاره اخلي، دریم هغه بزګران، چې د فرانسې د میتایرز Metayers په شان دي، څلورم اجیر کارګران او پینځم سرفان Villains، چې د خپلو بادارانو ځمکه بې له اجورې کري.

البته د مالکانو د ځمکې د پراخوالي له مخې سره ډېر توپیر لري، څو ځمکه په افغانستان کې نظر نورو ډېرو ملکونو ته په عمومي ډول په برابر ډول وېشل شوې ده. واړه مالکان چې خپله ځمکه د خپلې کورنۍ او کله کله د بزګرانو او اجیرو کارګرانو په مرسته کري، په ښمېر کې زیات دي. د ملکیت د برابر وېش لامل به هغه وخت ښه اسان معلوم شي، چې د قوانینو د حکومت په ماهیت رڼا واچول شي. داسې ښکاري، چې د ځمکو وېش په پخوا وختونو کې عمومي و او وروسته د ډېرو لاملونو له مخې ګډوډ شو. بد ځرخي یا بدبختي، ځینې مالکان دې ته اړ کړي، چې خپلې ځمکې خرڅې کړي. جنګونه یا د تغییر لپاره هوس ځینې نور دې ته ترغیبوي، چې خپلې ځمکې پرېږدي او هغه ځای ترک کړي، چې دوی پکې اوسي او د وارثانو ترمنځ د یوه سړي د ملکیت وېش، چې د اسلامي شریعت له مخې دی، ددې لامل کېږي چې یو ملکیت دومره ټوټه ټوټه شي، چې په نتیجه کې یو څوک خپله ځمکه خپل یوه ورور ته پرېږدي او یا یې پرې خرڅوي. ځمکې هغه کسان په بیه اخلي، چې پاچا چاته د خدمت له لامله یا په جنګ کې او یا د موفق تجارت یا زراعت له امله شتمن شوي وي. داسې هم ډېرې نورې ځمکې د ځینو کسانو یا ټولنو له خوا د کرنې وړ ګرځېدلې وي او دوی داسې اقدامات کړي وي، چې د کرنې لپاره یې اوبه پیدا کړې وي، ځکه چې په افغانستان کې ډېر ځه په اوبو اړه لري او هغه ځمکې چې

په دغه ډول خړوبېږي، د دغو کسانو ملکیت ګرځي. په پای کې ځیني په مستقیم ډول له پاچا څخه ځمکې د بخشش په ډول حاصلوي.

د ښاغلي سټراچي Strachey په قول په کابل کې د ځمکې ارزښت او بیه داسې ټودل شوې، چې د هغې حاصلات یې له نهو څخه تر دولسو کلونو پورې پوره کوي.

مستاجران

په عمومي ډول منل شوې ده، چې په دغه هېواد کې د اجاره دارو شمېر زیات نه دی او د هغو زیاتره برخه، چې ځمکه په اجاره اخلي، منځني خلک دي، چې ځمکه بېرته بزګرو ته په اجاره او دهقاني ورکوي. د دهقاني او اجارې ډېره عمومي موده یو یا دوه کاله وي، ډېره اوږده موده یې پینځه کاله وي. د اجارې یا بارې اندازه ټاکلې نه ده. دستور یا نیو په ورځ کلک ملک کې اجاره یا د زمیندار برخه یوائې د حاصل لسمه برخه ده. په داسې حال کې چې ویل کېږي د باجور په هوارې کې د حاصل له دریمې څخه تر نیمایي پورې او د کابل په شاوخوا ملک کې دوه دریمه ده.

ټول هغه اجاره داران، چې پاس یاد شول، د ځمکې نه د استفادې په مقابل کې اجاره ورکوي او په زمیندار باندې بله ذمه واري نه وي، خو په هغه ځای کې چې ځمکه بزګران کري، زمیندار په عمومي ډول ټول تخم، غوایي او د کروندګرۍ آلات برابروي او بزګران له خپل کار پرته نور هیڅ شی نه تهیه کوي، خو په ځینو حالاتو کې په هغو لګښتونو کې چې ما یې بیان وکړ، بزګر هم برخه اخلي او په نورو حالاتو کې له تخم نه پرته نور ټول تهیه کوي. د بزګر برخه ټاکلې ده. ما داسې قضیې هم اورېدلې، چې په هغو کې بزګر له لسمې برخې نه زیات اخلي او په نورو حالاتو کې دی د نیمایي مستحق ګڼل کېږي.

زراعتي مزدوران

په عمومي ډول مزدوران د کرنې په چارو کې د بزګرو له خوا استخدامېږي او دوی ورته اجوره ورکوي. دوی ته د موسم په قرار چې د کال له اعتدال نه پیلېږي او نهه میاشتې دوام کوي، اجوره ورکول کېږي. داسې هم استخدام کوونکي دوی ته ډوډۍ او په زیاتو حالاتو کې کالي ورکوي. سربېره پردې دوی ته یو څه غله او پیسې هم ورکول کېږي، چې هغه له دوه نیمو خاني منو[1] او یوې روپۍ[2] نه تر لسو منو او دوه روپیو پورې تغییر کوي. څه وخت چې اجوره په نقده تادیه کېږي، داسې

---

[1] یو خاني من نږدې اتیا پاوه دی.

[2] یوه روپۍ تقریباً دوه شلنګه او څلور پنسه وه.

ښکاري چې په ډېره عامه اندازه دېرش روپۍ وي، دا اجوره له ډوډۍ او کاليو پرته ده. په ښارونو کې د يوه مزدور عمومي اجوره د ورځې سل دينار، (نږدې څلور نيم پنسه) له ډوډۍ سره وي. د کندهار په ښار کې دغه مزدوري شاهي او دولس ديناره دي، چې د شپږ نيمو او اوو پنسو ترمنځ ده. ددغې اجورې د رښتياني مقدار ښودلو لپاره بايد وويل شي، چې په کابل کې په يوه شاهي سره پنځه پاوه اوړه اخيستل کېدای شي او په اطرافو کې ممکن تر هغو نيمايي زيات هم وپلورل شي. په پېښور کې د اوړو بيه ان انګليسي هيئت ته هم دومره ښکته ده، چې په يوې روپۍ هم شپږ اويا پاوه (يو پونډ) اوړه اخيستل کېدای شي. په دې ډول که د اقليم توپير هم په نظر کې ونه نيول شي. ددغې طبقې د خلکو وضع په هندوستان کې د ورته طبقې په پرتله ډېره ښه ده.

د سرفانو (Villain) وضع به هغه وخت په تفصيل بيان شي، چې موږ د يوسفزيو او نورو هغو قومونو په اړه وغږېږو، چې په هغوی کې سرفان ډېر دي.

زراعتي حاصلات

د افغانستان په ډېرو برخو کې په کال کې دوه فصله کېږي: يو يې د منې په اخر کې کرل کېږي او په اوړي کې اخيستل کېږي. په دغه فصل کې دغه شيان وي: غنم، اوربشې، نسک، نخود[1] له څه پليو او لوبياوو سره.

هغه بل فصل د پسرلي په پای کې کرل کېږي او په منې کې اخيستل کېږي. په دې فصل کې دغه شيان شامل دي: شولې، ږدن[2]، Panicum Miliacum or millet غوښت Panicum . Miliiacum، جواري، هندوستاني جوار او مې[3] Phaseolus mungo لومړنی فصل، چې بهاري[4] نومېږي. په ټول لويديځ افغانستان ياني دسليمان د غرونو په لويديځو ملکونو کې ډېر مهم دي. نه ختيځ کې. هغه بل فصل، چې پايزي يا د منې فصل[5] ورته وايي. ممکن په کلي ډول ښه مهم اوسي. خو دلته که رښتيا وي ښه مهم استثنات شته دي. په باجوړ، پنج کوړې، برو مومندو او اتمانخېلو په ملکونو. چې اوليه (د اباسين ختيځ کې) او مه کل دولو (په دامان کې) تر ټولو مهم فصل هغه دی، چې په اوړي کې اخيستل کېږي او په دغو ټولو ملکونو کې غنم عمده غله ده. په پېښور، بنګښو او د خټکو په سيمو،

[1] نخود ته په هندوستان کې موسور (Mussor) اوچنا (S.Chunna) وايي.
[2] ږدن په هندوستان کې د چينا Chena او کنګوني Cungunee په نامه يادېږي.
[3] په هندوستان کې ورته مونګ Moong وايي.
[4] په هندوستان کې د ربيع فصل په نامه يادېږي.
[5] اسړ پايو لويدلو ته وايي او په هندوستان کې دغه فصل ته خريف وايي.

دامان او عیسی خېلو کې فصلونه نېږدې سره برابر دي، خو د مملکت په نورو ختیځو سیمو کې هغه فصل، چې په منې کې ریبل کېږي، تر نورو ډېر مهم وي. د خروټو په ملک کې د کال یواځې یو فصل وي، چې د یوه منې په اخر کې کرل کېږي او د بل منې په سر کې ریبل کېږي.

په کټواز او د هغه د ګاونډیتوب په ځینو هسکو سیمو کې هم لکه چې حال همدغسې دي، خو د هزاره ملک او په عمومي ډول د افغانستان ټولې سړې سیمې او داسې هم ګاونډي هېوادونه خپل یواځینی فصل په پسرلي کې کري او د منې په پای کې یې ټولوي.

په افغانستان کې یوه بل ډول کرنه هم شته، چې ډېر اهمیت ورته ورکول کېږي او هغه د پالیز تر نامه لاندې تل د یوه بېل فصل په شمېر کې راځي، چې په دغه فصل کې دغه محصولات شامل دي: خټکي، هندوانې، خوش بویه خټکي، چې د ستمبو یا دستمبول ورته وایي او د باډرنګو او کدوانو او د یو راز کدوانو، چې د کاسې، بوتل او نورو شیانو په توګه ترینه کار اخیستل کېږي. بېل ډولونه دي. پالیزي فصل د ښارونو په شاوخوا کې ډېر عمومیت لري.

د خوړو غلې دانې

د غلو هغه ډولونه، چې لومړی یې بیان وشو، د بېلابېلو مقصدونو لپاره په بېلابېلو تناسبونو استعمالېږي. غنم د هېواد په ډېرو برخو کې د خلکو خواړه تشکیلوي. اوربشې په عمومي ډول آسانو ته ورکول کېږي. نخود، چې د همدغه مقصد لپاره په هندوستان کې استعمالېږي، د نورو زیاترو همدغو دانه بابو (Pulse) په څېر په لږ مقدار د پخلي لپاره کرل کېږي. وړن او غوښت په وچې ډوډۍ کې په زیاته اندازه استعمالېږي. هندوستاني جوار د همدغه مقصد لپاره په پېښور او د هغه په شاوخوا سیمو کې استعمالېږي، خو د هېواد په لویدیځ کې هغه یواځې په باغونو کې کرل کېږي او وږي یې کله کله د لوکسو خوړو په توګه ورتېږي.

باجره په دامان کې په زیات مقدار موندل کېږي او دا د هغې غرنۍ سیمې خواړه دي، چې د بنګښو او خټکو سویل ته پرته ده. دا او جواري د افغانستان په لویدیځ کې زیات نه کرل کېږي، که څه هم جواري د بخارا عمده خواړه تشکیلوي.

وریجې د هېواد په ډېرو برخو کې موندل کېږي، خو د کمیت او کیفیت له مخې سره ډېر توپیر لري. زیاتې یې په سوات او ډېرې ښې یې د پېښور په شاوخوا کې موندل کېږي. وریجې د کشمیر د خلکو نېږدې یواځینی خوراک دی. په پېښور او ښایي په نورو ځایونو کې هم یو ډول بیدیایي اوربشې موندل کېږي، خو خلک ترینه استفاده نه کوي او په هیڅ ځای کې نه کرل کېږي.

باغي پيداوار، ګنې او نباتات:

د هېواد باغي حاصلات دا دي: ګازرې، تيپر، چغندر، ګاوو، پياز، زنګس (زيره)، پالک او د شنو څيزونو ټول ډولونه. کلم او ګلپي هندوستاني سبزيجات هم په دغه ملک کې ډېر دي. تيپر د هېواد په ځينو برخو کې ډېر کرل کېږي او د بوده ګانو د خوراک په ډول ترېنه استفاده کېږي. په غالب احتمال، چې دغه حکم د زردکو په اړه هم صدق کوي، څه ناڅه په پنجاب کې هغه سبزيجات آسانو ته ورکول کېږي، چې روغتيا بخښونکي وي. زنجبيل او يو ډول هندي بوټي (Tarmeric) په ختيځو سيمو په تېره بيا په بنو کې لوېږي. ګنې هم همدغسې وېولئ. خو ګنې يواځې په آبادو هوارو کې کرل کېږي. د افغانستان زياتره بوره له هندوستان څخه راوړل کېږي.

پرمبه له څو استثنااتو سره يواځې په تودو سيمو کې موندل کېږي او له دغې مادې نه جوړ شوي زياتره ټوکران، چې په لويديځ کې استعمالېږي، تيار اوبدلي له هندوستان څخه راوړل کېږي. د کستراتيل بوټي په ټول ملک کې د ارختوي په نامه ښه عام دي. زما په ګومان، چې د هېواد زياتره، تېل له ارختوي څخه جوړېږي. که څه هم د کونځلو، اوري او ښايي د نورو تېلو بوټي ډېر عموميت ولري. نکريزي په ټول لويديځ کې پريمانه دي. نکريزي يواځې په سړو سيمو کې موندل کېږي[1] او د هندوستان زياترو برخو ته نکريزي له افغانستان څخه راوړل کېږي. نکريزي په اوړي کې په داسې ځمکو کې کرل کېږي، چې ښې اوار شوې وي او سره پکې ښه اچول شوي وي. پاڼې يې هر کال د بوده ګانو لپاره شکول کېږي، خو ريښه[2] يې چې له هغه نه رنګ په لاس راځي، تر درېيم کاله پورې پرځای پاتې وي.[3]

د پنجبې بوټي د لويديځ په ډېرو برخو کې د غرو لمنو او غونډيو کې په ځپله لوېږي، خو هيڅ پاملرنه، نه غواړي يواځې دومره کار غواړي، چې له هغو نه د سريش ايستلو لپاره ضروري دي. بوټي يې تيټ او پاڼې يې اوږدې دي. پاڼې يې د بوټي د تنې له اخر نه شکول کېږي. له هغې پرځې نه چې پرې کېږي، پي (شيره) وځي. ورو ورو د ترياکو په څېر کلکېږي، کله چې لمر ته پاتې شي له کاره وځي. له دې امله پښتانه ډېر احتياط کوي، چې له پاسه يې د دوو اوارو تيږو په ايښودلو سره له لمر نه په داسې ډول وساتل شي، چې هغوی يو په بل تکيه وکړي. ددغه دارو ډېر زيات

---

[1] نکريزي په تودو سيمو کې موندل کېږي، نه په ډېرو سړو سيمو کې. ژباړن

[2] رنګ د نکريزو له پاڼو څخه په لاس راځي، نه له ريښو څخه. ژباړن.

[3] د نکريزو پاڼې بوده ګانو ته نه ورکول کېږي، بلکې د ښځو او نجونو د ډول سينګار لپاره په لاسو او پښو کې استعمالېږي او ريښې يې څوک نه وباسي، چې رنګ ترې جوړ کړي

مقدار هندوستان ته وړل کېږي او هلته د هندوانو او مسلمانانو په پخلي کې د مزه دار جز په توګه استعمالېږي.

مصنوعي بوټي:

د مملکت په لویدیځ کې د کروندګرۍ ډېر مهم محصولات شپېشته او شوتله ده. شپېشته په عمومي ډول په منې کې کرل کېږي او په ټول ژمي کې تر واورې لاندې پرېښودل کېږي، خو په ځینو برخو کې په پسرلي کې کرل کېږي. درې میاشتې وخت غواړي، چې شپېشته کمال ته ورسېږي، هغه وروسته د درېو میاشتو یا زیات وخت لپاره په دوو اونیو کې یو ځل رېبل کېږي، په دې شرط چې تر هر ځل رېبلو وروسته اوبه شي. دغه بوټي په عمومي ډول پینځه کاله پاتې کېږي، خو ما دا هم اورېدلي دي، چې د لسو او ان د پینځلسو کالو لپاره دوام کوي. شپېشته ډېره سره غواړي، شوتله له منې نه زیات په پسرلي کې کرل کېږي او له دوو میاشتو نه په لږې مودې کې رسېږي. د شوتلې عملیه ممکن یو یا دوه ځله تکرار شي. شوتله له درېو کالو نه زیات دوام نه کوي او یواځې کله کله له یوه کال نه زیات دوام کوي، خو دغه بوټي شین څارویو ته ورکول کېږي او هم د وښو په څېر ذخیره کېږي. زیاتره یې نظر دې ته، چې وچ کړای شي، په شته ډول مصرفېږي. له طبیعي بوټو او له دوو مصنوعي بوټو پرته، چې شرحه شول، د پروړه نور ډولونه هم په افغانستان کې شته دي. پدن، غوښت او داسې هم جواري زیاتره د وښو په خاطر کرل کېږي، چې هغه ډېر قوت لري او چې وچ کړای شي، ټول ژمی دوام کوي. دا هم عامه ده، چې د آسانو او نورو څارویو لپاره شنه غنم او اوربشې پخوا له دې، چې وږي وکړي، ورېبل شي او وېل کېږي، چې دغه رواج نه یواځې خوندي بلکې ګټور دی. وربشې څو ځله رېبل کېږي، خو که غنم له یو ځل نه ډېر ورېبل شي، وېل کېږي چې فصل ته زیات رسېږي. دا هم معموله ده، چې د منې په کرل شوي فصل کې څاروي خوشې شي، چې هغه بوټي وخوري، چې د ژمي له شروع نه دمخه هسک شوي وي.

د کرنې سیستم:

ما په افغانستان کې د کروندګرۍ ټول هغه محصولات وشمېرل، چې د هغه په اړه مې معلومات ټول کړي وو، خو دا یقیني ده چې ما به ځینې حتماً له قلم نه غورځولي وي او په هیڅ وجه له احتمال نه لیرې نه ده، چې د کرنې ځینې عام هدفونه به مې هیڅ په نظر کې نه وي نیولي. اوس به زیار وباسم، چې د کرنې هغه طرز شرحه کړم، چې په هغه حاصلات ترلاسه کېږي، خو د کرنې لپاره اوبه دومره ضروري دي، چې ښایي لومړی د اوبو په اړه چې څنګه لاس ته راځي، یو څه ووایم.

اوبه لګول، کاریزونه

د اوبو لګولو ډېر عمومي طرز په ویالو ولاړ دی، چې اوبه یې یواځې ځینې وخت په مستقیم ډول پټیو ته اړول کېږي، خو زیاتره وخت لښتي ترې اېستل کېږي او کښتونه پرې خړوبېږي. اوبه دغو ویالو ته وړو سیندونو ته په بند اچولو سره اړول کېږي، خو دا بندونه په هغه موسم کې، چې اوبه ډېرېږي، له منځه ځي. په لویو سیندونو کې د هغو د یوې غاړې په اوږدو کې داسې بند جوړېږي، چې د سیند په جریان کې تر یوې فاصلې پورې غځېدلی وي. دغسې بند که څه هم د سیند ټولې اوبه نه شي اړولی، خو یو څه اوبه یې ترینه کشوي. له دغه لوی کانال نه بیا دلته او هلته وړې ویالې او لښتي د کروندو په لور بېلېږي.

د اوبو حاصلولو بله وسیله هغه ویاله ده، چې کاریز نومېږي. په فارسي کې هم دغې ویالې ته کاریز ویل کېږي، خو هلته یې ډېر عمومي نوم قنات دی. کاریز په دغه ډول جوړېږي، هغه ځای چې له هغه نه اوبه په لاس راوړل کېږي، باید د غره د ډډې په کوز، ځوا کې وي او ځمکه یې باید ښه وکتل شي او یقین حاصل شي، چې هلته چینې شته او په کومې خوا روانې دي. څه وخت، چې د کندلو ځای وټاکل شي، لومړی یوه نه چندان ژوره څاه او بله تر هغې یو لږ څه لیرې ژوره څاه کېندل کېږي. د څاه ګانو یو لړ په دغه ډول کېندل کېږي او دغه څاه ګانې یو له بل سره د ځمکې لاندې په یوې لارې سره وصل سومي. څه وخت چې ځمکه هسکېږي، څاه ګانې ژور کېندل کېږي. خو دا په دې ډول کېږي، چې هغه لاره چې دوی سره وصل کوي، د هوارې په لور مخ په ځوړې وي. په دغې عملیې کې ډېرې چینې موندل کېږي، خو کاریز کیندونکی هغه بدې لپاره تړي، چې دده د کار مخه ونه نیسي. خو څه وخت چې وروستی څاه یې وکېندله، ټولې چینې خوشې کوي. اوبه په شدت جاري کېږي او د خپلو منابعو په انداز، په څاه ګانو کې پورته کېږي. په دې ډول له ډېرې ژورې څاه نه اوبه د کاریز په لارې برابرېږي او کښتو ته اړول کېږي. همدا چې کاریز یو ځل بشپړ شو، څاه ګانې بیا بله ګټه نه لري، خو هغه وخت چې یو سړی په دې قادر کړي، چې د معبر د پاکولو لپاره کله کله ښکته شي. د څاه ګانو ترمنځ فاصله له لسو نه تر سلو ګزو پورې تغییر کوي. په عمومي ډول دغه فاصله پنځوس ګزه وي. کاریز دومره پراخ وي، چې کاریز کندونکی وکولای شي کار پکې وکړي. خو ځینې یې ډېر لوی وي. اورېدلي مې دي، چې په فارسي خراسان کې سبزوار ته نږدې داسې یو کاریز شته، چې یو آس سوړ د هغه په منځ کې په داسې حال کې، چې نیزه یې د اوږو د پاسه نیولې وي، تېرېدلی شي. د څاه ګانو شمېر او په نتیجه کې د کاریز اوږدوالی په هغو چینو پورې تړلی وي، چې د کاریز په اوږدو کې سر وهي او دغه

زخيره په عمومي ډول تر هغو دوام کوي، چې يا کافي اوبه په لاس راشي، يا د ځاځ ګانې دومره ژورې شي، چې وړاندې تګ ستونزمن کړي. د کاريز د اوږدوالي په اړه مې له دوو ځخه تر شپږو دېرشو ميلو پورې بېلابېل روايتونه اورېدلي دي، خو ګومان کوم چې معمولي اوږدوالی يې لس ميله اوسي.

ممکن داسې وګڼل شي، چې د دغسې ستونزو نه ډک جوړښت بيه په اړومرو ډېره لوړه وي، خو شتمن په دې خوښ دي، چې د ښارو ځمکو په دغه ډول خړوبولو باندې خپلې پيسې ولګوي او د غريبو خلکو لپاره دا په هيڅ توګه غير عادي نه ده، چې د کاريز په جوړولو کې شريک شي او هغه ځمکې په خپلو کې سره ووېشي، چې د دغسې کاريز له لارې خړوبېږي.

کاريزونه د هېواد په ټول لويديځ کې ډېر عام او شمېر يې هم مخ په ډېرېدو دی. د سليمان د غرونو ختيځې خوا ته يوازې د يوه کاريز په اړه له ما سره معلومات شته، چې هغه د دامان په تورتور کې واقع دی. کاريزونه په ټول فارس کې عام دي، لکه څنګه چې په ترکستان کې دي، خو په وروستي ملک کې اوس له پامه غورځېدلي دي او په هندوستان کې يې څوک نوم هم نه اخلي.

د اوبو لګولو نور طرزونه:

د مصنوعي اوبو لګولو مهم طرزونه همدغه وو، چې پاس بيان شول. له ځاځ ګانو او ونډونو ځخه کله کله استفاده کېږي، خو دا چې له هغو نه اوبه ځېښل کېږي، په دغه ملک کې د ذخيرې هغسې کاسې نه شته، لکه څنګه چې د هندوستان په جنوب کې شته دي، چې هلته د يوې تنګې درې په لنډو کې د بند په اچولو سره اوبه ذخيره کېږي.

د اوبو د ذخيرې يو مشهور بند به په غزني کې وروسته ذکر شي، د پاراپاميزوس په غرونو کې هم د ذخيرې يو څه ونډونه شته دي، خو داسې ونډونه په ټول ملک کې عام نه دي.

په پېښور او د اباسين په ټولو اوږدو کې د ختيځې غاړې په ښاېسته زياتو برخو کې د اوبو د خېژولو لپاره له فارسي عرد (ارټ_ارهټ) ځخه استفاده کېږي. د دغو ځايونو په زياتو برخو کې له ځاځ ګانو ځخه، خو په پېښور کې له سيند نه د همدغه ماشين په ذريعه، چې د سيند په غاړو کې ايښودل شوي وي، اوبه راپورته کېږي.

د ځمکې يوه برخه په مصنوعي وسايلو سره نه اوبه کېږي، د هېواد په بېلابېلو برخو کې د غونډيو ترمنځ ډېر ځايونه او ان د هوارو ډېرې ابادې برخې په بشپړه توګه په باران پورې منحصرې وي، نورې برخې يا دا چې کاسې ته نېږدې او يا د کوم

سیند په غاړو کې پرتې وي، داسې موقعیت لري، چې د کرنې لپاره تل کافي لنده بل لري. دغسې ځمکو ته للمه یا خشک آبه وایي، چې په ختیځ کې د ځینو قطعو پر ته نورې په نسبي ډول بې حاصلې وي، ساحه یې ښایي د آبي ځمکو په پرتله تنګه وي، خو اهمیت یې په یقین سره لږ وي.

د کرنې عملیه

زه په هیڅ وجه ددې صلاحیت نه لرم، چې په پښتنو کې د کرنې ټوله عملیه شرحه کړم، سره له دې به هم زیار وباسم چې د غنمو د کرنې په اړه، چې د مملکت ډېر مهم حاصل دی، یو څه ووایم. د کر ځمکه پخوا له دې، چې یوې شي، په هر هغه حال کې چې د اوبو استحاصل ممکن وي، اوبه کېږي. په افغانستان کې د کر ځمکه نظر دې ته چې په هندوستان کې معموله ده، ډېره ژوره یوې کېږي. قلبه یې هم د هندوستان تر قلبې ډېره درنه ده، خو سره له دې هم ددغه کار لپاره یوه جوړه غوایه بالکل کفایت کوي. د اړولو هغه قلبه، چې په هندوستان کې مروجه ده، دلته نه لیدل کېږي او ټول تخمونه شیندل کېږي. ځمکه په ماله کولو هوارېږي او ماله د ځمکې په مخ ګرځول کېږي. داسې چې یو قلبه ګر پرې ولاړ وي او له هغه ځایه غوایان رهنمایي کوي او په خپل وزن د مالې اغېزه ډېروي. ځینې بزګران تر دغې عملیې وروسته، بیا پټي ته اوبه ورکوي، خو ډېر یې ځمکه په همدغه حال پرېږدي، چې فصل یو څه لوړ شي، بوده ګان ورخوشې کوي، چې هغه وخوري، له هغه وروسته یې بیا اوبه کوي او ځینې یې په ژمي کې بیا اوبه کوي، خو د هېواد په ټولو برخو کې کښت یا په خپل حال پرېښودل کېږي، چې په ټول موسم کې تر واورو لاندې راشي یا د ژمي د اورښت په اثر په کافي اندازه نم وکړي، د پسرلي بارانونه د غنمو لپاره ښه مهم دي، خو د اوبو ځای نیولی نه شي. ددغه موسم په اوږدو کې څه ناڅه یو ځل باید اوبه ورکړل شي، خو ځینې یې تر هغو چې فصل پخېږي، د میاشتې درې ځله اوبه کوي. باید په لنډه توګه وویل شي، چې په پسرلي کې کرل شوی فصل نظر هغه فصل ته، چې اوس غواړم پرې بحث وکړم، ډېرې اوبه غواړي. فصل په لور رېبل کېږي او لور په واقع کې هغه یوازینۍ آله ده، چې د ونو، بوټو او په حقیقت کې د هر ډول فصل د رېبلو لپاره په کارېږي. له بوټو څخه د غلې د جلا کولو لپاره د درمن د مېده کولو هغه آله، چې په هندوستان کې رواج لري، دلته معموله ده. درمن یا په غویل مېده کېږي یا په څپر. داسې ښکاري، چې درمن چې مېده شو، پروړه یې د شاخې په مرسته له دانو نه بېلېږي. څه وخت چې غله پاکه شي، یا په کندوانو کې یا په جوالو کې ساتل کېږي. درانیان غله زیاتره په تحویلخانو کې ساتي او په ښارونو کې په انبارخانو کې ساتل کېږي.

ژرندې

غله دانه یا په بادي ژرندې یا د اوبو په ژرندې، یا په مېچن اوړه کېږي. د بادي ژرندې استعمال عام نه دی. یواځې په لوېدیځ کې چېرته چې باد څه ناڅه په یوه کال کې څلور میاشتې په پرله پسې توګه جاري وي، بادي ژرنده چالانه وي. د زړو بادي ژرندو آثار په شرق کې تر کابل او غزني پورې لیدل کېږي. خو په اوسني وخت کې دغه راز ژرندې په دغو سیمو کې په یقیني ډول عمومیت نه لري ان د دامان په سرحد کې هم یوه نږېدلې بادي ژرنده شته ده. خو هلته اوس هېڅوک د هغې د استعمال په فکر هم نه دي. دغه راز ژرندې د انګلستان له بادي ژرندو نه بالکل توپیر لري. ددغې ژرندې یوه نمونه ما لیدلې ده. خو د هغې یاد زما په ذهن کې په پوره توګه واضح نه دی. چې بیان یې په دقیق ډول وکړم. د بادي ژرندې پرې (دندانې) د داسې یوه ساختمان په داخل کې نغښتې وي، چې هغه د باد د راتوتو لپاره یوه لاره لري. پرې یا د مربع یا د مستطیل په شکل وي. نیغې ایښودل شوې وي او د یوه عمودي محور یا ستن په شاوخوا څرخېږي. هغه وخت، چې پرې په حرکت وي، هره یوه یې یو پر بل هغې لارې ته راځي، چې باد اخیستلی شي. پرې یو په بل باندې فشار اچوي لکه څنګه چې اوبه د ژرندې هوارې پلې ته فشار ورکوي. د ژرندې ډبریز پل د پرو لاندې نږدې پروت وي، چې دغه پرې هغه له کوم باشین پرته په حرکت راولي.

د اوبو ژرندې هم له هرې هغې ژرندې څخه، چې ما لیدلې ده، پوره توپیر لري او ما اورېدلي دي، چې هغو ته ورته یوه ژرنده د شت لند (Shet land) په ټاپوګانو کې شته. د اوبو د ژرندو څرخ افقي او پرې یې لږ څه کږې وي. دغه څرخ د ژرندې په منځ کې او د ژرندې د ډبریز پله لاندې نږدې ایښودل شوی وي، چې له څرخ سره په هغې یوې میلې حرکت کوي. اوبه د یوې ناوې له لارې په داسې ډول تو ځي، چې څرخ باندې، په شدت سره ولېږي، په خپله څرخ کله مې له یاده نه وي وتلی، له څلورو فوټ. نه زیات قطر نه لري. دغه راز ژرنده په ټول افغانستان، فارس او ترکستان کې رواج لري. د هندوستان په شمال کې د سرینګر د غرونو په بېکتنې ډډو کې هم شته، خو د اوبو ژرندې په عمومي ډول په هندوستان کې څوک نه پېژني او هلته غله دانه په لاس مېده، کېږي. مېچن د خلکو هغه برخه استعمالوي، چې په خېمو کې او هم د هېواد په ډېرو بېدوي برخو کې ژوند کوي. مېچن له دوه هوارو ډبرینو پلونه جوړه ده. پورتنی پل یې په لاندیني پله ایښودل شوی او لاندیني پل د لرګي په یوه ستن ټینګ او ځای پر ځای دی. پاسنی پل په یوه اړخ کې د لرګي یو کلک لاستی لري، چې د هغه په ذریعه په حرکت راوستل کېږي. ژرنده ګرې ځان له

کسب لري او د غلې یوه برخه، چې دی یې اوړه کوي، د اجورې په توګه اخلي.

زه د فصلونو د دوران په اړه، چې بزګر یې کري، زیات څه ویلای نه شم. داسې ښکاري چې څمکه یوائې د هېواد په ځوارو برخو کې د یوه کال لپاره شاړه پرېښودل کېږي. زیاتره دا معموله ده، چې په یوه کال کې د منې فصل وکرل شي او د پسرلي فصل په دریم کال کې وکرل شي، خو په ځینو سیمو کې چې پرېمانه سره لري، دواړه فصلونه په یوه کال کې کرل کېږي.

له استعمالولو سره (پارو) له خوشایو او له خوشایو سره د وښو له مخلوط، له اېرو او د زړو دېوالونو له خاورو او داسې نورو څیزونو نه جوړه ده. د اوښانو د پچو له استعمال نه ډډه کېږي. په دې فکر، چې پچې ځمکه له ښورې څخه ډکوي. داسې ښکاري چې چونه او چونه لرونکې خاوره دلته څوک نه پېژني.

په ترکستان او د ایماق په ملکونو کې په قلبه کې له آسانو نه کار اخیستل کېږي. خو په پارس، هندوستان او د افغانستان په نورو برخو کې له آسونو نه په دغه ډول استفاده کېږي.

دا کار په عمومي ډول په غویو کېږي، خو په شوراوک او سیستان کې له اوښانو نه په یوې کولو کې استفاده کېږي (د کوکن یا فرغانې په قلمرو او داسې هم د هندوستان په صحرا کې هم د اوښانو نه په یوې کولو کې کار اخیستل کېږي). د افغانستان په ځینو برخو کې له خرو نه هم په قلبه کولو کې استفاده کېږي.

کښتونه غلې داني، پارو او داسې نور په عمومي ډول د خرو او غویو او ځینې وخت په اوښانو وړل کېږي. ارابه لرونکې ګاډي لکه څنګه، چې مخکې ویل شوي، په افغانستان کې نه شته.

* * *

دولسم څپرکی

تاجک، هندکيان او د افغانستان نور اوسېدونکي

لومړی وروسته شول، چې په افغانستان کې داسې سيمې ډېرې لږې دي، چې ټول اوسېدونکي يې پښتانه وي او د افغانستان ګډ نفوس په لوېديځ کې له تاجکو او په ختيځ کې له هندکيانو نه مرکب دی. اوس غواړم دغه خلک او هغه قومونه شرح کړم، چې په افغانستان کې موندل کېږي[1].

هغه وضع، چې موږ تاجکان پکې مومو، داسې ده چې د سړي د پلټنې حس تر يوه حده پورې تحريکوي، خو زما معلومات دومره نه دي، چې هغه رفع کړي. تاجکان، د نورو ډېرو ملتونو په توګه په يوه هيئت کې سره متحد دي او نه يوې سيمې ته، بلکې د اسيا په زياتو برخو کې بې له دې، چې سره تړلي دي، خواره دي. دوی له ازبکانو سره د دوی د ملک په زياتره برخو کې هغسې ګډ دي لکه څنګه چې له پښتنو سره ګډ دي. د فارس مېشته اوسېدونکي د دوی د تارتار يرغلګرو او همدارازد دوی د ګرځنده قومونو پرخلاف، چې ښکاري په اصل کې فارسيان وو، د تاجکانو په نامه ياد ېږي اد په چينې ترکستان کې هم موندل کېږي او دوی په غرنيو ملکونو لکه کوراتيګين Kurragegeen، درواز، واخان او بدخشان کې ازاد

---

[1] بابر هغه قومونه يادوي، چې دده په وخت کې په کابل کې اوسېدل. په هوارو کې ترکان، ايماقان او عربان او په ښارونو او څينو کليو کې تاجکان، پشه يان او پراچه يان وو.
په غرنيو سيمو کې هزاره ګان، توګ ديريان Togderrees پښتانه او کافران اوسېدل. په دغو قومونو کې دغه ژبې ويل کېدلې: عربي، فارسي، ترکي، مغولي، هندي، پښتو، پراچي، ګبري، برکي Burrake او ديګاني.

حکومتونه لري[1]. دوی له دغو ټینګو ملکونو او له هغو محاطو سیمو پرته، چې وروسته به یې ذکر وشي، په بل هیڅ ځای کې بېلې ټولنې نه لري، خو د مملکت له حکمران قوم سره، چې ورسره ژوند کوي، ګډ دي. په عمومي ډول د دغه ملک کالي اغوندي او رسم و رواج یې په ځایوي، داسې ښکاري چې دوی په فارس د افغانستان په هوارو او د ازبکو په ملک کې پخوا له دې، چې دغه خلک ورته راشي او اوس په دغو ملکونو کې غلبه لري، مېشت شوي وو.

د تاجک نوم لږ څه په عمومي ډول استعمالېږي. کله ټولو هغو کسانو لپاره په کارېږي، چې له ترکانو او پښتنو سره، چې له دغو نسلونو نه وي راوتلي، ګډ دي او یا د دوی نسب معلوم نه دی، خو تر هغه په لا موزون د هغو ماکو اوسېدونکیو لپاره استعمالېږي، چې هلته ترکي او پښتو ویل کېږي او د هغو اصلي ژبه فارسي وي. د تاجک او پارسیوان نومونه په حقیقت کې هم په افغانستان او هم په ترکستان کې یو د بل پر ځای استعمالېږي[2].

د تاجک د کلمې په اړه بېلابېل روایتونه دي، خو داسې ښکاري چې تر ټولو ښه به یې هغه وي، چې تاسیک Tausik یا تاجک نه راوتلی وي. دا هغه کلمه ده، چې په ټولو پهلوي لیکنو کې د عربانو لپاره په کارېږي. دا روایت له هغه تعبیر سره موافق دی، چې په ډېرو فارسي قاموسونو کې ورکړل شوی، چې وایي تاجک د عربانو هغه اولاده ده، چې په فارس یا په بل کوم خارجي ملک کې زېږېدلي دي[3].

د تاجکانو په اړه دغه روایت له ټولو هغو قیاسونو سره سر خوري، چې د دوی د موجودې وضعې په ملاحظې او د هغو ملکونو د تاریخ پر بنسټ کېږي، چې دوی پکې په عمده ډول اوسي. ټول فارس او د ازبکانو ملک په لومړۍ هجري پېړۍ کې د عربانو له خوا فتح شو. عربانو د دغو ملکونو اوسېدونکي مجبور کړل، چې د دوی

1 له ازادو حکومتونو څخه د لیکوونکي مقصد ښایي دا وي، چې دغه پورته یادې شوې سیمې د نورو غرنیو سیمو په څېر په داخلي چارو کې آزادې وې او د خپلو مشرانو له خوا اداره کېدلې. ژباړن

2 پښتانه تاجکان د هګانانو په نامه هم یادوي او ازبکان ورته سروان یا سرتان Sertas وایي، خو دغه نومونه د تحقیر نومونه دي. زموږ سپاهیان په ترکستان او بخارا کې دوی په همدغه نومونو یادوي.

3 وګورئ د برهان قاطع قاموس او هغه چې د فرهنګ ابراهیم شاهي په نامه یاد دی او ډاکټر لیډن هغه د ((روښاني فرقې)) په نامه (په اسیایي پلټنو) کې نقل کړی دی. زه په دې خبر یم، چې په نورو کتابونو کې متناقض تعبیرونه ورکړل شوي دي، خو هیڅ یو یې هم د هغه تعبیر په اندازه د اعتبار وړ نه دی، کوم چې ما اختیار کړی دی. دغه روایت په پهلوي کلمې مستند شو لکه چې ما یې ذکر وکړ مانا یې عرب دی، چې په فارس کې ورته تازي ویل کېږي او دواړه یوه مانا لري. د پهلوي لپاره ما په ملافیروز، یوه زردشتي عالم اتکا کړې، چې په لویدیځ هندوستان کې د خپل ذکاوت او معلوماتو له امله ښه مشهور دی.

دین. ژبه او ورسره د دوی د سلوکونو او ژبې یوه برخه اختیار کړې. په هغه وخت کې په افغانستان باندې هم برید وشو. خو معلومه ده، چې یرغلگر پوره بریالي نه شول. یرغلگر یوازې د هوارو سیمو په لاندې کولو بریالي شول. خو خلکو مقاومت وکړ او تر درې پېړیو پورې یې د عربانو بریدونه په شا وتمبول. تر بحث لاندې دغه درې پېړۍ د فارس د امپراتورۍ برخې وې او ددغو سیمو اوسېدونکیو ټولې ژبې ممکن له زړې پارسۍ نه راوتلې وې. هغه وخت چې عربانو دغه خلک ایل او مسلمان کړل، دوی دغه عصري فارسي د فاتحانو له ژبې سره د ځینې پخوانۍ ژبې په گډولو جوړه کړه او ددې احتمال شته، چې دغه دوه ولسونه په یوه وخت کې سره یو شوي وي، چې هغه د اوسنیو تاجکانو اسلاف گڼل کېږي.

هغه حقایق، چې د افغانستان په اړه ثبت شوي دي، له دغې فرضیې سره ښه سر خوري، په دې چې، د عربانو له برید نه وروسته کوم حکایتونه، چې موږ یې ددغه ملک په اړه په لاس لرو، وایي چې تاجکان د هوارو ځمکو خاوندان وو او پښتانه له شک پرته ځایي او بومي اوسېدونکي دي، چې په غرونو کې مسلط و. وروسته پښتانه له غرونو څخه راکوز شول او هوار میدانونه یې لاندې کړل او تاجکان یې پوره تابع کړل. یوازې د یوه یا دوو سختو ملکو تاجکانو وکولای شول، چې تر یوه حده خپله ازادي وساتي. د فارسیانو او عربانو له همغه مخلوط نه د کوهستان تاجکان هم تشکیل شول[۱] او دوی د تارتارو تر یرغلونو پورې خپل ملک وساته. په داسې حال کې چې د هوارو تاجکان د تابعیت دغه اوسني حال ته ورسېدل او غرنیو تاجکانو خپله ازادي خوندي کړه او بدخشان، درواز او داسې نورو سیمو بېل دولتونه یې جوړ کړل.

تاجکان د خپلو ټاکلو سیمو نه د استفادې کولو او زراعت ته د میلان لرلو او د نورو مېشته کارونو کولو له لامله ښه نوم لري. دوی تراوسه هم په لویدیځ افغانستان کې د ځمکې د یو څه برخې خاوندان دي، په داسې حال کې چې داسې ښکاري چې په یوه وخت کې دغه ټولې ځمکې د دوی وې، خو زیاترو یې خپل ملکیت بایللی او په کروندگرۍ کې د پښتنو تر باداري لاندې یا د مستاجرانو یا نوکرانو په څېر ژوند کوي[۲].

[۱] دا چې ویل کېږي تاجکان په اصل کې عرب دي او یا له عربو څخه د اختلاط له امله پیدا شوي، یوه پخوانۍ نظریه ده. دا نظریه اوس رد شوې او ثبیت شوې، چې تاجکان د پښتنو په څېر اریایي دي. ژباړن

[۲] له پورته جملې نه د لیکوونکي مطلب دا دی، چې هغه تاجکان چې د زمیندارو پښتنو ځمکې کري، د هغوی بزگر او پښتانه د هغوی باداران دي. دا هغه ارباب رعیتي یا باداري بزگري روابط دي، چې په ټول افغانستان کې یې رواج لاره. ژباړن

تراوسه هم دې احتمال شته، چې د دوی ملکیت د هغه قوم د سترو کسانو له خوا، چې دوی د هغو په ځمکه ژوند کوي، تر تجاوز لاندې راشي که څه هم په دغه اړه د دوی دغه خطر د حکومت د خوندي کولو په برکت لږ شوی دی او دوی هېڅکله د شخصي تحقیر او فشار د نه زغمېدونکیو ناخوالو لاندې ژوند نه کوي.

هغه تاجکان، چې د پښتني قومونو په ملکونو کې مېشت دي، یا د دغو قومونو د همسایه په توګه ژوند کوي یا ځانله په بېلابېلو کلو کې اوسي. د همسایه و په توګه د دوی موقف په پوره ډول شرح شوی دی، په هغه بل حال کې د کلي چارې د یوه مشر له خوا تنظیمېږي، چې هغه د خلکو له خوا انتخابېږي او په دغه انتخاب کې یو څه د نسب رعایت کېږي او انتخاب د پاچا د تایید تابع دی. مشر بل څه اختیار نه لري، خو هغه چې دی یې له پاچا نه حاصلوي او هغه د مالیاتو په ټولولو او د ملیشیا په رابللو کې دده کېږي. دی دومره اختیار لري، چې وړې جګړې په خپله حل کړي، خو ټولې مهمې چارې یا د هغه محل حکمران یا یو نېږدې قاضي ته راجع کوي. ټول تاجکان په خوی ارام او د حکومت تابع دي.

دوی د کرنې له چارو پرته په هغو صنعتونو او کسبونو هم اخته دي، چې پښتنو پرې ایښي دي. دوی نرم طبیعته، باوقار او زیار کښه خلک دي.

په ډېرو خوا وو کې دوی په پښتنو کې جذب شوي دي، خو دوی د دغه ملت تر نقایصو نه ښه خویونه زیات خپل کړي. دوی چندان نظامي خویونه نه لري، که څه هم په دې نېږدې وختونو کې د دوی سجیه د عسکرو په توګه لوړه شوې او هسکېږي. دوی ښه مېړني سنیان دي، ځکه چې دوی د خپل موقف له لامله له مقاومت نه عاجز وي، دوی هغه کسان دي چې لومړی زېښل کېږي، په نتیجه کې دوی د سلطنت له موجودې وضعې نه پوره رضایت نه لري او په حکومت کې له زیاتو انحرافاتو څخه شکایت کوي، خو هغه وخت چې مملکت ارام وي، د دوی ساتنه په ښه ډول سره کېږي او دوی په عمومي ډول د دراني پاچا په خوا دي. دوی له پښتنو سره ډېره ښې اړیکې لري او پښتانه، که څه هم دوی تر لاس لاندې ګڼي، ورسره د کبر او سپکاوي چلند نه کوي، بلکې له دوی سره د برابرۍ پر بنسټ ناسته ولاړه لري او ورسره خېښي کوي.

دوی حکومت ته تر پښتنو زیات مالیات ورکوي او د خپلو مېړو یو ښه تناسب اردو ملیشې ته استوي.

د تاجکانو شمېر په ښارونو کې خورا ډېر دی. دوی د کابل، کندهار، هرات، غزني او بلخ شاوخوا د نفوسو عمده برخه تشکیلوي، په داسې حال کې چې دوی د مملکت په ناایلو برخو کې لکه د هزاره وو او د جنوبي غلزیو او کاکړو په سیمو کې

ډېر لږ موندل کېږي.

زه تراوسه د هغو تاجکو په اړه ګرځېدم، چې له پښتنو سره ګډ شوي دي. هغه چې په ځانله بیلو ټولنو کې اوسي، ټول هېواد په ګرځیه او له لاس ته وتلو سیمو کې ژوند کوي او دوی له نورو نه له څو اړخه توپیر لري. د هغو لومړني، چې غواړم اوس یې ذکر وکړم، د کوهستانیو په نامه یادېږي، چې د کابل د کوهستان اوسېدونکي دي. ددغه ملک په شمال ختیځ کې د هندوکش له واورو نه وکو غرونو په سلسلې او د هغه له سهیلي غرونو سره محاط دي. لویدیځ ته یې د پاروميزاد غرونه او د هزاره وو ملک پروت دی، په سهیل کې د کوهدامان په لوري، چې دمخه یې ذکر شوی دی، غځېدلي دي. کوهستان له درې اوږدو درو نجراو، پنجشیر او غوربند نه مرکب دی، چې هره دره یې د بې شمېرو ورو تنګو درو په مخ خلاصه ده، چې له هغه ځخه ډېرې ورې ویالې راوځي او په لویه دره کې سره یوځای کېږي او یو سیند ورنه جوړېږي، چې د هغې درې په نامه یادېږي. ددغو سیندونو دپاسه د لرګینو پلونه ایښودل شوي او د هغوی غاړې ددغو سیمو ډېره ښه زراعتي برخه تشکیلوي. ددغو غاړو تناسب د غرونو په مقابل کې، چې په غېږ کې یې نیولي دي، ډېر کم دي او دغه غرونه ښه هسک او په ننېترو پټ دي.

د کرنې په ډېرو برخو کې یې غنم او ډېرې نورې غلې کېږي او د حیرانتیا ځای دی، چې په دغسې هسکو او سړو سیمو کې دوی تنباکو او ان پنبه تولیدوي، خو د خلکو د ژوند د تامین ډېره ښه وسیله د توتو پراخ او بې شمېره باغونه دي. ددغو غرونو توتان په لمر کې وچېږي، بیا اوړه کېږي او ډوډۍ ترې جوړېږي. که موږ د کوهستانیو د شکلونو له مخې قضاوت وکړو، توت ښه روغتیا بښوونکې مېوه ده او د ښاغلي اروایـن (Irvine) د حساب پر بنسټ دغه حاصلات په یوه تاکلې ساحه کې نظر کرنې ته د لا ډېرو شمېرو خلکو لپاره غذا برابرولی شي. د کوهستان خلک که څه هم ښه تیت دي، شمېر یې ښاپسته زیات دی او ویل کېږي، چې ټول په ۴۰۰۰۰ کورنۍ وي. د کوهستان یوه برخه باید له هغې نه بېله وګڼل شي، : نه برخه د مېږې یوه ټوټه ده، چې ریګ روان ورته وایي او چې هغه د ابوالفضل په قول د کومې روماتیکې کیسې یوه صحنه ده.

کوهستان ډېر ځاروي نه لري، وحشي ځاروي یې باید اومرو زیات وي. ویل کېږي، چې زمري په هغو کې شامل دي او ابـرن او پشي پړانګان (Leopards) په یقین سره یکې ډېر دي. په کوهستان کې ډېرې باښې موندل کېږي او بلبلې یې ښې پریمانه دي. ددغه ملت قوت خلکو ته : غسې یو کرکټر په برخه کړی دی، چې د هغو تاجکانو له کرکټر څخه، چې ما یې لومړی بیان وکړ، ډېر توپیر لري. دوی تقریباً له

حکومت نه بېل او خپلو مشرانو ته پوره تابع دي. دوی د شخصي کرکتېر له مخې زړور، تند او سرغړوونکي دي او په جنګ دومره مشین دي، چې د برستنې مړینه ورته ننګ ښکاري. دوی د پوځ په تېره بیا په غرونو کې ډېر اعلی پیاده ګان لري، خو د دوی زړه ورتیا عموماً په داخلي بې اتفاقیو کې ضایع کېږي. دوی یواځې کله کله د قومونو او کلیو ترمنځ شخړې کوي، خو د افرادو په منځ کې یې جنګونه او وژنې ډېرې دي. هغه شخړې، چې په دوی کې څه وخت د کلیو په منځ کې پېښېږي، د نورو ځایونو دښخړو په پرتله د نتیجې او عاقبت له مخې ډېرې جدي وي، ځکه چې تقریباً د یوه فصل د ربلو په اندازه د ونو وهل ښه اسان دي، خو د تاوان ورکول یې تر هغو لا ګران دي.

د کوهستانیو وسلې په عمومي ډول لنډ سپک ټوپک Carbine، پلټه ییز ټوپک، تومانچه او وړې پش قبضې دي. ځینې یې لنډې نیزې او یو څو غشي او سپروڼه لري.

د دوی جامې له دغو اجزاو نه جوړې وي: یوه تنګه کرتی، له تور شخ وړین ټوکر نه جوړ شوی پرتوګ، یو جوړه ګاولې او یوه وړه ورېښمینه ټوپۍ.

کوهستانیان ټول سنیان دي او له پارسیانو او نورو ټولو اماماتو سره له معمولي حد نه زیات مخالفت لري.

دوی بېل بېل خانان لري، چې تر ټولو ستر یې خواجه خانجي نومېږي. دغه مشران که څه هم نه شي کولای د هغو کورني دښمنۍ کنټرول کړي، دوی قدرت لري چې د هغوی خارجي عملیات اداره کړي، په ځانګړې توګه هغه وخت چې مذهبي تعصب یې پارول شوی وي. دغه مشران هر یو له ځانه یوه وړه نظامي قوه لري، خو په دغه ملک کې هر یو عسکر دی. دوی حکومت ته یو څه مالیات ورکوي او یو څه لښکر وربرابروي، خو په عمومي ډول له دوی نه هر څه حصول ښه اداره او ډېر تشویق غواړي، سره له دې هم په دې نېږدې وختونو کې دوی ښه ایل شوي دي. له شاه محمود سره یوه زړه دښمني ددې لامل شوه، چې دوی د هغه په بېرته واکمن کېدو سره کلک مخالفت وکړي. لومړی دوی د هغه د وروړ شهزاده عباس پلوي وکړه او وروسته یې د یوه کاذب پیغمبر په مشرۍ له شاه محمود سره خپل مخالفت ته دوام ورکړ. جنګ اوږد، سخت او زیاتره د شاه محمود لښکرو لپاره نامساعد شو، خو په پای کې د وزیر فتح خان قوت بریالی شو او اوس دوی ټول ایل شوي دي[1].

د تاجکانو بله طبقه برکیان دي، چې په لوګر او بت خاک کې اوسي. دوی که څه

[1] د کوهستانیو په جمله کې مې د پشه یانو نوم هم اورېدلی دی، خو په دې خواشیني یم چې د دوی د تاریخ په اړه مې تحقیق ونه کړ او له هغه وروسته ماته دا پته ولګېده، چې بابر به د دوی ذکر کړی وي، چې دوی ځانله یوه ژبه لرله.

هم له عربو سره ګډ شوي دي، له نورو تاجکانو نه په دې توپیر لري، چې داسې یو قوم دی، چې ځانله بېل مشران لري او د عسکرو په توګه د لوړ نامه خاوندان دي. دوی ځانله کلاګانې او ځمکې لري، حکومت ته ښې لښکرې برابروي او په سلوک کې له پښتنو سره ښه ورته دي او تر نورو تاجکانو دوی ته په ښه سترګه کتل کېږي. د دوی شمېر اوس نېږدې اتو زرو کورنیو ته رسېږي.

ټول روایتونه په دې یوه خوله دي، چې سلطان محمود د یولسمې پېړۍ په سر کې دوی دغه اوسني ځای ته نقل کړي وو او هغه وخت د دوی دغه سیمه ډېره پراخه وه، خو د دوی اصل معلوم نه دی. دوی پخپله وایي، چې له عربانو نه پیدا دي، خو د نورو په روایت دوی د کردانو اولاده دي.

پورمولیان یا فورمولیان د تاجکو یوه پښه ده او له برکیانو سره په شمېر کې برابر دي. زیات شمېر یې په اورګون کې د خروټو په منځ کې ژوند کوي او له دغه قوم سره ډېره کلکه دښمني لري او نور یې د کابل په لوېدیځ کې اوسي. کرنه او سوداګري یې لوی کسب دی، خو حکومت ته مالیات او یو څه عسکر هم ورکوي([1]).

سردهیان یو وړ قوم دی، چې د غزني ختیځ سهیل خوا ته په سرده کې اوسي. د سیستان اوسېدونکي هم ښايي تاجکان وشمېرل شي او دغه قوم د بلوڅو د ملک په شمال کې هم عمومیت لري، خو د هغو وېشونه او څېړنه به دلته ذکر نه شي.

سره له دې هم دوی په هغه حساب کې راغلي دي، چې پخوا د کابل پاچا د قلمرو د تاجکو په اړه شوی و او د هغوی ټول شمېر ۱۵۰۰۰۰۰ اټکل شوی و.

---

[1] زه دوی د اصل او نسب په اړه هک حېران یم، که څه هم هغه منابع، چې د دوی یادونه کوي، داسې نه دي چې نامعلوم اوسي. ویل کېږي، چې دوی د خلجیانو له نسل څخه پیدا دي او خلجیانو هندوستان ته یوه حاکمه کورنۍ ورکړې ده، خو د دوی په اړه هرڅه غیر یقیني دي. د فرشته په قول خلجیان د پښتنو یو قوم دی او ما له نورو منابعو څخه اورېدلي دي، چې دوی د خلیج Khulluch یا خلج Khulluj د ښار اوسېدونکي دي، چې د ځینو په قول د امو پر غاړه او د نورو په قول د کندهار شمال لوېدیځ ته پراته دي. په داسې حال کې، چې د نورو په قول داسې ښار هیڅ نه و او وایي، چې خلجیان ددغسې یوې مذهبي فرقې نوم دی، چې په یوه ځانګړې ملت پورې اړه نه لري. خلجیان یا خلچیان د تار تار یو قوم دی، چې یوه برخه یې په لسمې پېړۍ کې هم د سردریا په سرچینې کې اوسېدله، خو ډېر وخت کېده چې یوه وړه برخه یې د سیستان او هندوستان ترمنځ یانې د پښتنو په ملک کې اوسېده. په لسمې پېړۍ کې دوی لا هم په ترکي ګړېدل، خو داسې ښکاري، چې دوی ډېر دمخه هغو پښتنو سره ډېرې نېږدې اړیکې لرلې، چې نوم یې ورسره په قطعي ډول یو و. د دوی د اصل او نسب او په تارتاري کې هستوګنې ځای لپاره وګورئ: دي ګیوني De-Guignes، درېیم ټوک، ۹ مخ، نوټ دي هربیلات De.Herbelot د خلیج مقاله Khalad او ابن حوقل، ۲۶۹. د سر ډبلیو اوسیلي Sr.W.Ouseley چاپ، د پښتنو په ملک د دوی د استوګنې لپاره وګورئ: ابن هوقل، ۲۰۷ مخ، دغه وروستی لیکوال د ۹۰۲ او ۹۶۸ عیسوي کال ترمنځ لیکنې کړي دي. ۱۸۳۸

هندکیان که څه هم تر تاجکانو په شمېر ډېر دي، زیات تذکار نه غواړي. په دې چې دوی ټول په اصل کې له هندوستان څخه دي او د خپل اصلي هېواد ښه ځرګند شکل او سلوکونه یې له هغه ګڼو ځانګړتیاوو سره یوځای، چې ختیځو پښتنو ته منسوب شوي دي، ساتلي دي[1].

د اباسین د ختیځو غاړو په ولایتونو کې په عمومي ډول د هغو یوه طبقه ژوند کوي، چې جټان نومېږي. د پنجاب مسلمان بزګر هم په دوی کې شامل دي او دوی د سند د نفوسو عمده برخه تشکیلوي او د بلوچستان په ټولې سهیلي ـ لویدیځې او په موکل واد Mukelyaud کې له بلوچو سره ګډ دي. په بلوچستان کې دوی د جوګدالو (Jugdalls) او داسې هم د جټانو په نامه یاد دي او د دوی هغه قوم چې په لوس (Lus) کې اوسي، د جوخنا (Jokhna) او نورمري (Noormree) په نامه یادېږي. هغه پراخه سیمه، چې په هغې کې جټان خواره دي، د تاجکانو د کیسې په څېر چې د هغوی موقف له جټانو سره ډېر ورته دي. همغسې یو شان د پلټنې احساس پاروي.

د هندکیانو یوه بله طبقه، چې اوآن یا اعوان نومېږي، د اباسین پر غاړه د کاک باغ په شاوخوا او پنجاب ته نږدې سیمو کې ژوند کوي.

داسې ښکاري، چې پراچیان، چې دوی هم د هندکیانو یوه بله طبقه ده، د بابر په وخت کې جلا خلک وو. دوی اوس یوازې د کاروانونو په تنظیمولو او د مالونو په نقلولو کې پوره مهارت لري. هندکیان په باجوړ او د پېښور په شاوخوا کې په شمېر کې ډېر دي او د دوی ځینې طبقات د یوسف زیو د ملک په شمال ختیځ کې موندل کېږي. د دوی ژبه یو داسې ډول هندوستاني ده، چې د پنجاب له لهجې سره ورته ده. هندوان ښایي له دغې طبقې سره یوځای وشمېرل شي، دوی د کابل د سلطنت په ټولو برخو کې موندل کېږي[2].

دوی په ښارونو کې د دلالانو، سوداګرو، صرافانو، زرګرانو، د غلو دانو خرڅوونکیو او نورو په توګه زیات شمېر شته. په ټول ملک کې به ډېر کم داسې

---

[1] پېنځم پلټ د ژمي په جامو کې د پېښوریو هندکي ښيي دا که څه هم چې هندکي ته نږدې ښکاري بیا هم د یوه هندکي ځانګړتیاوې ښه افاده کوي.

[2] هندوان په حقیقت کې ان تر استراخان (Asrachan) پورې موندل کېږي او د دوی شمېر په عربستان کې هم ډېر دی. په داسې حال کې چې په شرق کې دوی تر پیکن (Pekin) پورې رسېږي، ویل کېږي، چې دوی هلته یو درمسال هم لري. د دوی مذهب له دغو سرحدونو نه اوښتي دي، معلومه ده، چې د فو (Fo) په نامه د بوده (Bodh) لمانځنه په ټول چین کې عمومي ده او څنګه چې ډاکټر کلارک (Dr. Klarke) وايي د کلموکانو (Calmucks) په خدایانو کې موږ د هندوانو بیتان پېژندلای شو.

قوکلي وي، چې هلته هندوانو یوه یا دوه کورني دغه کسبونه، نه کوي او د صرافانو او محاسبانو او نورو په توګه کسب او کار کوي. دوی د فارس په شمال کې هم خواره دي، خو هلته په دې چې له دوی سره ناوړه چلند کېږي، په لږ شمېر موندل کېږي. په بخارا او د تارتاري په نورو ښارونو کې دوی تشویقېږي. هندوان ټول یا نږدې ټول د نظامي کشتریا له طبقې څخه دي، خو داسې باید ونه ګڼل شي، چې دوی عسکر دي. برخلاف په کابل کې به د هندو عسکرو په مفکورې ملنډې ووهل شي. دوی هندوري، ځانګړ تیاوې ساتي او څینې یې نږدې هندي جامې اغوندي، خو ډېری یې خپلې ږېرې پرېږدي او همغسې کالي په تن کوي، چې د هېواد له جامو سره نږدې ورته وي. دوی له ډېرو هندوري، تعصباتو نه ځانونه ازاد کړي دي، تر دې پورې چې دوی پروا نه ساتي، چې هغه ډوډۍ وخوري، چې په یوه ګډ پخلنځي کې پخه شوې ده.

دوی تر دې هم ددغه مقرری لږ رعایت کوي، چې دوی له دېنه منع کوي، چې له مسلمان سره تماس کولو نه وروسته باید غسل وکړي. دغه امر د سړو سیمو لپاره نه دی. په حقیقت کې په ډېرو اړخونو کې دوی له مسلمانانو سره ښه راشه درشه ساتي، که څه هم د دوی پر حیله ګری او خسیس والي پورې ښې ملنډې وهل کېږي. دوی زیاتره په دربار کې په داسې کارونو ټاکل شوي دي، چې له پیسو یا حساب سره سروکار لري. د هر یوه متمکن کس لپاره د ناظری او خزانه داری وظیفه یا د پارسیوان یا د هندو پر غاړه ده. هندوان په ولایتونو کې ان حکمرانان وو او همدا اوس هم د پېښور لویه حکمراني ددغه مذهب یوه کس ته سپارل شوې ده. خو خلک دغې مقررۍ ته له تایید نه ډېر په حېرانۍ سره ګوري او حکومت باید ښه قوي وي، چې ددغسې مقررۍ ملاتړ وکړي.

ما د زغم هغه درجه ذکر کړه، چې د هندوانو په اړه یې مراعات کېږي او اوس باید دومره ورزیاته کړم، چې د دوی زیاترو حال ښه دی، د اشرافو له بنګلو پرته په هر ښار کې د دوی کورونه تر نورو ډېر ښه دي.

د هندوانو په خپل روایت، دوی د هندوستان مهاجرین دي، چې په افغانستان کې له ډېرو پخوا وختونو څخه مېشت شوي او داسې ښکاري، چې د دوی کیسه ښه بنسټ لري[1].

[1] خو په افغانستان کې د بت لمانځونکیو د یو پخواني نژاد څینې اثار لیدل کېږي لکه د بامیانو ډېر غټ بتان او هغه بې شمېره ورې مجسمې، چې کله کله د ایماقانو په ملک کې رابرسېره کېږي. په څینو ځایونو کې هندي افسانې اورېدل کېږي، خو هیڅ یوه یې ډېرو لرغونو مهالونو ته نه رسېږي. ګوري کټي Gorekutty یانې چېرته چې په پېښور کې یو کاروان سرای ولاړ دی، د بابر په وخت کې د هندوانو د لمانځنې ځای و. د کابل په شمال کې اق سرای ته نږدې یوه لویه سمڅه شته، چې د هندوانو

هغه قوم یا په بل عبارت د دهګانانو هغه ملت، چې ښکاري یو وخت د افغانستان د شمال ختیځ په زیاترو برخو کې خواره وو. اوس یوازې د کونړ په دره او د لغمان په شاوخوا کې ژوند کوي، خو یوازې په کونړ کې دوی تر اوسه هم د بېلو خلکو په توګه اوسي او هلته د داسې یوه مشر تر اداري لاندې دي، چې کله د سید او کله د کونړ د پاچا په نامه یادېږي. د دوی ملک وړو دی او قوي نه دی، نه یې اوسېدونکي جنګیالي دي، خو دغه سید د خپل تدبیر له امله او ښايي د هغه احترام له مخې، چې دده نسب ته کېږي، ځان ښه مهم ګرځولی دی. دی حکومت ته یو څه مالیات او یو نیم سل سواره ورکوي.

دهګانان په دغسې یوې ژبې ګړېږي، چې په بابرنامې، آئین اکبري او نورو منابعو کې د «لغماني» په نامه یاده شوې ده. ددغې ژبې له یو شمېر لغاتو څخه، چې ما راټول کړي دي، داسې معلومېږي چې دغه ژبه له سانسکرټ او عصري دري څخه جوړه شوې دې او د یو څو پښتو لغتونو او د یوې نامعلومې ریښې یو قوي مخلوط لري[1].

خو ددغې ژبې زیاتره کلمې له سانسکرټ څخه دي او له دې څخه موږ ممکن دې نتیجې ته ورسېږو، چې دهګانان په اصل کې له هندوستان څخه دي، که څه هم دوی له هندکیانو نه متمایز دي. باید احتیاط وشي، چې دوی له تاجکانو سره یو ونه ګڼل شي، چې پښتانه کله دوی د دیګان په نامه یادوي او دغه کلمه د دهقان یا بزګر اړول شوی شکل دی.

شلمانیان پخوا د شلمان اوسېدونکي وو، چې د قارون په دواړو غاړو کې یوه پرته سیمه ده. وروسته دوی تیرا ته وکوچېدل او د پېښخلسې پېړۍ په پای کې په هشنغر کې وو، چې له دغه ځایه یوسف زیو وشړل. پخواني پښتانه لیکوالان دوی دهګانان بولي، خو داسې ښکاري چې دوی دغه کلمه په دقیق ډول نه استعمالوي.

په روایت د تپه سیا یا د ګوروګ Gurug د ځله کېدو یوه صحنه و. ګوروګ هغه برهمن و، چې د کرشنا Krishna کورنۍ ته منسوب و او د کپتان ولفرد Captain Wilford د فرضیې له مخې دغه سمڅه د پرومیتیوس Prometheus یا هغه سمڅه وه، چې له سکندر سره ملګري یونانیان یې همدغسې بیانوي. اسیايي څېړنې د اسلامي دورې مورخان په پخوا وختونو کې د کابل له راجاګانو څخه ګڼېږي، خو دا هیڅ څیز نه ثابتوي. همدغه لیکوالانو هندوان د ګبریانو Guebres په نامه یاد کړي دي او مسلمانان د راجا د کلیمې په استعمال کې دقیق نه دي لکه دا چې ټیپو سلطان د انګلستان پاچا ته د راجا خطاب کوي.

[1] غواړم ددې یادونه وکړم، چې زه په سانسکرټ هیڅ نه پوهېږم، خو دغه پرتله مې د دوو مرهټه وو پنډتانو په مرسته وکړه. کېدای شي، چې هغه کلمات چې ماته ښکاره شول، په کومې نامعلومې ژبې پورې اړه ولري، چې کېدای شي یوه ښه ختیځ پوه ته ښه معلوم وي.

تراوسه هم د یوسف زیو په ملک کې یو څه شلمانیان شته، چې د کومې څانګړې ژبې په زړه پورې پانګه لري.

داسې ښکاري، چې سواتیان چې دوی هم کله کله د دهګانانو په نامه یادېږي، په اصل کې هندوستاني اوسي. په پخوا وختونو کې دوی د داسې یو قلمرو خاوندان وو، چې د هایډاسپس Hydaspas له لویدیځې څانګې نه نیېدې تر جلال اباد پورې غځېدلی و. دوی د پښتنو قومونو له خوا په تدریجي توګه تر هغو لا تنګو سیمو ته محدود شول او سوات او بونیر، چې وروستي سیمې دي، د پینځلسمې پېړۍ په اخر کې د یوسف زیو له خوا لاندې شوې. د دوی شمېر په دغو ملکونو کې اوس هم ډېر دی.

تیرایان، چې په شینوارو کې استوګنه کوي، یو کوچنی قوم دی او یوازې په دې یاد دی، چې په داسې یوې ژبې ګړېږي چې له ګاونډیو ژبو نه پوره توپیر لري. زه په دې بریالی نه شوم، چې ددغې ژبې یو څو بېلګې راټولې کړم یا د هغې په اړه داسې معلومات راټول کړم، چې د هغو له مخې د هغې د مبدا په اړه اټکل وکړای شم.

قزلباشان د ترکانو د هغې کالونی غړي دي، چې اوس په فارس کې غلبه لري. زه خو یې په همدغه نامه یادوم (په کابل کې دوی معمولاً په دغه نامه یادېږي) نه د فارسیانو په نامه او دا ددې لپاره چې که دوی په دغه وروستي نامه یاد، کېدای شي غلطي پېښه شي.

قزلباشان په عمومي ډول په ښارونو کې اوسي. یوازې په هرات کې په کلیو کې هم موندل کېږي. ویل کېږي، چې دوی د کابل په ښار کې لس یا دولس زره تنه دي او دوی هلته د نادر شاه او احمد په وختونو کې مېشت شوي وو او تراوسه هم دوی دغسې خلک دي، چې له خپلو ګاونډیو نه په ډېرو لحاظونو توپیر لري. دوی په دري او په خپلو کې په ترکي خبرې کوي. دوی ټول متعصب امامیان دي او د دوی د تعصب د پټولو د یوې درجې د اړتیا او له سنیانو سره د مخالفت له امله، چې دوی د هغو په منځ کې ژوند کوي، دوام کوي[1]. د هرات قزلباشان هر ډول کسبونه او شغلونه لري، نور یې زیاتره عسکر دي، ځینې یې سوداګر دي او دوی ددغې طبقې ډېر ښه کسان دي او ډېر یې کاسبان او نوکران دي، عامله یاد، مسلحو کسانو ډلې چې د سترو کسانو په خدمت کې دي، عموماً له دوی نه مرکب دي.

د محررانو، محاسبانو او نورو وړو ماموړانو زیاتره شمېر قزلباشان دي او نېږدې

---

[1] زما دغه لیکنه د کابل د قزلباشانو او د ښایسته ډېرو فارسیانو پر مشاهدې بنا ده، چې په هندوستان کې مې پېژندلې دي، خو دغه کرکټر په عمده ډول د ښارونو د اوسېدونکیو په اړه تطبیق مومي. د اطراف خلک دومره خراب نه دي او ایلات یا شپانه قومونه یو څه د پښتنو په څېر دي.

هر مهم شخص له دغه قوم نه خانله یو مېرزا، ناظر او ممکن یو دیوان یا مېلمه پال لري.

د پاچا زیاتره پیشخدمتان او د هغه شاوخوا نږدې نور نوکران هم قزلباشان دي. ددغو کسانو ځینې د لوړو رتبو او درجو خاوندان دي او د قزلباشانو ځینې نظامي مشران هم مهم کسان دي، که څه هم چې دوی د درانیو منصبدارانو تر لاس لاندې دي. ځینې قزلباشان په تېره غلامان یا د پاچا ساتونکي، ځمکې او ان کلاګانې لري، چې پاچا ورېښلې او یا یې په خپله په بیه اخیستي دي، خو دوی په عمومي ډول له هرات پرته په ښارونو کې اوسي او خپلې ځمکې پښتنو یا تاجکو اجاره دارانو ته په اجاره ورکوي.

د قزلباشانو د اوو قبیلو یا قومونو (تیري Teerehs) پرته د کابل قزلباشان خانله ځانګړي تقسیمات لري. لکه هندولیان، یا جوان شیریان (لومړنی یې مخکینی نظامي ډلې[1] او وروستی یې یو لقب دی) مرادخانیان او نور. مرادخانیان د هغه دراني قوماندان په نامه یاد شوي دي، چې د لومړي ځل لپاره یې پرې قوماندانې کړې ده.

له تاجکو پرته، چې دوی ددغه ملک ځایي اوسېدونکي دي، هغه قومونه چې له هندي توکم څخه راپیدا دي او قزلباشان، چې د فارس د تارتاري فاتحانو له نسب څخه دي، د پښتنو په ملک کې نور واړه قومونه هم شته. دا به د حېرانۍ ځای وي، چې د برتانیې په ښارونو یا اطرافو کې داسې میشت شوي فانسویان یا هسپانویان ولیدل شي، چې د څو پېړیو په تېرېدو سره له نورو خلکو سره نه وي ګډ شوي، خو دا حقیقت په اسیا کې ښاپسته عام دی.

د نفوسو د زیاتې برخې د کوچیتوب عادتونه ټول د لېږدېدو له فکر سره روږدي کوي، دا هم د اسیایي حکمرانانو یوه عامه پالیسي ده، چې خپل رعیت له یوې سیمې نه بلې ته نقل کړي، په دې فکر چې یا خواریکښ خلک موندل کړي یا د مملکت په یوې بښې برخې کې وفادار نظامیان د ځان کړي او یا زیاتره د یوه سرکښ قبیل یا ملت قوت مات کړي. دا له یوه ملک نه بل ته د خلکو د لېږدېدلو علتونه دي او په قومونو باندې د ټولو په وېش سره دوی له پاتې اوسېدونکیو نه بېل ساتل کېږي. دغسې مهاجرین د مملکت په قومونو کې د داخلېدو اجازه ترلاسه کولای نه شي او انفرادي کسان د طبیعي متحدینو د نشتوالي له لامله په ډېرو ځېر

[1] چنداول د پیش قروال په خلاف مخکنی نظامي ډله نه، بلکې د شاساتونکې نظامي ډله ده. څه وخت، چې نادر شاه افشار له کابل څخه د هند په تکل روان شو، یوه ډله عسکر یې په کابل کې د چنداول په نامه پرېښودل، وروسته هغه ځای د چنداول په نامه یاد شو، چې تراوسه هم مستعمل دی. ژباړن

مساعدو شرایطو کې وي، نو په دې توګه دوی د دوه اړخیزې دوستۍ، حفاظت او د ګټې په منظور سره یو پاتې کېږي.

ددغې طبقې بې شمېره کسان عربان دي، چې ممکن له فارسي خراسان نه راغلي وي. تراوسه هم په هغه ملک کې عربان په زیات شمېر موندل کېږي او دوی کېدای شي د اسلامي فتوحاتو په لومړۍ دوره کې هلته مېشت شوي وي یا لږ تر لږه له هغه وخت نه وروسته هلته استوګن شوي وي، چې د سامانیانو یوې عربي کورنۍ[1] په بخارا باندې حکمراني کوله.

د دوی شمېر په افغانستان کې کېدای شي دوه زره کورنۍ وي، چې ځینو یې د کابل په بالاحصار کې د چاونۍ یوه برخه تشکیلوله او پاتې یې د کابل او پېښور ترمنځ په جګدلک اباد کې اوسېدل. دغه وروستي یې ځانله د یو بېل مشر تر ادارې لاندې ده او دوی دومره د عزت خاوند دي، چې دده د تېرو پلرونو لور د احمد شاه ښځه د تیمور شاه مور ده. دوی خپله اصلي ژبه پرېښې، خو تراوسه هم په یوې ټولنې کې اوسي، ټول مېشت دي او کروندګر دي.

د مغولو او چغتائیانو نه هم په ښاېسته شمېر خلک او له دغه لاندې هر یوه ملت ځنې یو څو سوه کورنۍ په دغه ملک کې شته دي.

لزګیان د تورې بحیرې او کسپین دبحیرې ترمنځ د قفقاز له غرونو ځنې، چې نادر شاه لېږدولي وو او اوس د فراه په شاوخوا کې مېشت دي، موکریان (Mookress) او فاسي امپراتورانو ترمنځ کردستان (پخواني ګردوچیا (Carduchia) دوه قومونه دي[2])

ارمنیان دغسې خلک دي، چې چېرته د ګټې موضوع وي، دوی د شرق په هرې برخې کې موندل کېږي.

حبشیان (چې د غلامانو په توګه په بیه رانیول شوي وو او اوس د پاچا د ساتونکیو یوه برخه تشکیلوي) او کالموکیان Kullimauks چې دلته کولي ماکیان Kalmucks نومېږي او دوی هم د پاچا محافظان دي او داسې ښکاري، چې په روسیې کې د همغه قوم له خلکو سره نېږدې ورته والی لري. د ښاغلي کرپورتر Kerr Porter په سیاحت نامه کې د یوه کالوک تصویر د دوی یو ښه کاریکاتور دی، چې په کابل کې اوسېږي. تیمور شاه دوی له بلخ نه کابل ته ولېږدول او یوانځې

[1] اوس دا ښه څرګنده ده، چې سامانیان یوه عربي کورنۍ نه، بلکې یوه اریایي کورنۍ ده. ژباړن

[2] څه وخت، چې مرجان ملکم John Malcolm په کردستان کې و، د موکریانو په اړه یې یوه شرح ترلاسه کړه، چې کابل ته د دوی د یوې برخې مهاجرت پکې ذکر شوی دی، خو ماته ددغه لېږد لامل یا وخت معلوم نه دی. ویل کېږي چې په رکابانو کې ځینې بودایان تراوسه هم په کردي ژبه خبرې کوي.

په دې وختونو کې ده، چې د افغانستان خلک د دوی له ګردو او پراخو مځونو، د دوی له غټو نريو سترګو او د دوی د پوست له نهایت تور رنګ سره اشنا شوي دي.

یو څه د حېرانۍ ځای دی، چې کالموکیان، چې دوی په عمومي ډول د شمالي اسیا اوسېدونکي دي، کابل ته یې لاره پیدا کړې ده، خو د دوی ښاېسته ډېر شمېر په بخارا کې مېشت دي او د دوی لالهانډ خوېونه د دوی د دغه ورانديې تګ لامل ګڼل کېږي.

زه په دغه لست کې د بلوڅو، ایماقو او هزاره ګانو په اړه، چې دوی په زیات شمېر په لويدیځ کې یا د سیستانیو، کرمانیو، مرویانو او د فارس د نورو ښارونو او ولایتونو د خلکو په اړه، چې د دغه ملک په بېلابېلو برخو کې په ښاېسته ښه شمېر مېشت شوي دي، څه نه وایم، ځکه چې هغه یو څو اروپايي ترکان، یهودیان او د بدخشان او کاشغر خلک زیاتې لیکنې غواړي او نه تر هغو په شمېر کې لا زیات ازبک سیاحان لیکنې غواړي، چې یا د تجارت او یا د تحصیل لپاره پېښور ته راځي.

(د لومړي ټوک پای)

* * *

د کابل سلطنت بیان

او د هغه توابع په تارتاري، پارس او هندوستان

دویم ټوک

(بشپړ متن)

لیکوال:
مونټ سټوارټ الفنستین

ژباړن:
پوهاند ډاکتر محمد حسن کاکړ

۳۲۶۵۴

لومړی څپرکی

د برو درانيانو ځانګړنه

اوس غواړم په ځانګړې توګه په هغو قومونو وغږېږم، چې د دوی په مېنځ کې که څه هم ډېر توپير شته، خو بنايي لوستونکيو ته ورپه زړه کړم، چې دوی ټول له يوه توکم څخه دي، په يوه ژبه ګړېږي او ټول ځانله يو ملت جوړوي.

د پښتنو په اړه ټول تېر بحثونه د دوی په هر قوم صدق کوي، خو يوازې هغه وخت، چې هغه يا لنډ شوي دي يا په دغو راتلونکي ليکنې کې نقض کېږي.

ختيځ قومونه ـ بر درانيان

اوس به د برو درانيانو او په هغو کې د يوسفزيو د ځانګړتيا په بحث پيل وکړم. يوسفزي که څه هم د پښتنو د کړه وړو او سيمې ښه مثال کېدای نه شي، خو سره له دې هم په دوی کې د بل هر پښتني قوم په پرتله ډېرې ځانګړتياوې پوره ځرګند دي. هغه وخت، چې د دوی ټولې موسسې شرحه شي، د هغو نورو برو درانيانو موسسې به د همدغه سيستم د اوښتو شکلونو په توګه ځرګند شي او د لويديځو او جنوبي قومونو موسسې به په دغه معيار باندې په پرتله کولو سره ښې درک او واضحې شي.

هغه قومونه، چې د پښتنو د هېواد په شمال ختيځ کې اوسي او د هندوکش، اباسين، د مالګې غرونو او د سليمان غرونو احاطه کړي دي، په ټوليزه توګه د برو درانيانو په نامه يادېږي. دا هغه نوم دی، چې لومړي احمد شاه ورباندې ايښی دی.

په برو درانيو کې دا قومونه شامل دي: يوسفزي، اتمانخېل، ترکلاني، خيبريان، د پېښور د اوارې قومونه، بنګښ او ختک. تر دې دمخه، چې زه د دغه هر قوم په اړه وغږېږم، غواړم په هغو ټکو رڼا واچوم، چې دغه قومونه له نورو ټولو

پښتنو څخه ېيلوي.

مخکې وويل شول، چې داسې ښکاري چې ختيځو پښتنو به خپل مدنيت له هندوستان څخه اخيستی وي او دغه رېښا د برو درانيو په اړه په ځانګړې توګه سمه ده. له هغو لرغونو مهالو څخه، چې د غزني او کابل پاچايانو هندوستان نيولی و، د افغانستان شمال ختيځې برخې د دغو دوو امپراتوريو ترمېنځ تل د تګ راتګ لاې ګرځېدلې وې او اوسېدونکيو يې د هغه هېواد د خلکو کړه وړه غوره کړي وو، چې کېدای شي د ژوند فنون يې ډېر پرمخ تللي وو او سربېره پردې په ټوليز ډول د هغوی د واکمن دربار د دوی استوګنځی ګرځېدلی و. دغه عادتونه کېدای شي لومړی په ښارونو او لويو لارو ته په نېږدې قومونو کې مروج شوي وي، خو هغو د هېواد په لرو برخو کې تلپاتې بڼه غوره کړې وه. له هغو نورو قومونو سره وروسته له هغه، چې له هندوستان سره اړيکې وشلېدلې، په زياته اندازه راشه درشه ډېره شوه او د درانيو دربار او اردو په دې پسې شول، چې د خراسان ژبې او کړه وړه غوره کړي، خو په ټوليز ډول له هندوستان سره ګډ شول، تراوسه هم په ټولو برو درانيانو کې په قوت سره ليدل کېږي.

بر درانيان په بې شمېره وړو وړو ټولنو وېشل شوي دي. ځنګه چې هغه ټولنې زراعتي دي، دوی د هر هغه قوم په پرتله، چې يا ټول کوچيان دي يا يې يوه برخه کوچي ده، ډېره کمه سيمه نيولې ده او څنګه چې د دوی شمېر وار په وار ډېرېږي، نو د دوی هر قوم ورځ په ورځ ځان ډېر تنګ ويني او په دې ډول په دوی کې د اوږو او څمکې په سر شخړې او له ګاونډيو قومونو سره تلپاتې دښمنۍ پيدا کېږي. د ګڼو متراکمو نفوسو اغېزې په افرادو کې هم حس کېږي، هر شخص مجبور دی د هغو وسايلو د ترلاسه کولو په تکل کې شي، چې دده د شخصي ژوندانه لپاره لازم وي او د ګاونډيو د حقوقو او هوسايني پروا دومره نه کوي. په نتيجه کې بر درانيان زړور، جګړه مار، فعال، زيارکښ او ځيرک خو ځان غوښتونکي او چلناک ګرځېدلي دي. دوی تر نورو پښتنو زيات متعصب او بې زغمه او تر زياتې اندازې د خپلو ملايانو تر نفوذ لاندې دي، ځينې يې په ناروا کارونو کې تر نورو پښتنو ډېر مخکې دي.

دغه ځانګړتياوې د بېلابېلو قومونو د اوضاعو له مخې په بېل بېل ډول اوښتي دي او هغه د غورو ښويو غرنيو اوسېدونکيو په مېنځ کې د سمو او درو د اوسېدونکيو په انډول په ډېر قوت سره ليدل کېږي. آزاد قومونه تر ټولو ډېر ناآرامه دي او هغه چې د يوه قومي مشر ترلاس لاندې ژوند کوي، تر ټولو ډېر دعوه ګر دي. همدارنګه د پښتنو ټوليز عادات د برو درانيو کړو ته بدلون ورکوي. د بېلګې په توګه د دوی د مېلمه پالنې عادت دوی مېلمه پالونکي ګرځولي، که څه هم چې د دوی

خپل حال دوی ځان پالونکي گرځولي دي. البته د دوی مېلمه پالنه په هېڅ وجه د لویدیځو قومونو له مېلمه پالنې سره برابره نه شي کولای.

گوندي گانې

په ټولنو کې د دوه اړخیزې مدافعې لپاره د غړيتوب رسم له یوسفزیو پرته په ټولو برو درانیو کې موجود دی. دغه دود په ځرگند ډول له هغه تلپاتې مجادلې نه پیدا دی، چې په دوی کې غلبه لري، دا چې دغه دود ولې په یوسفزیو کې نشته، که څه هم دوی ورته تر ټولو ډېر ور ښکاري، زه پرې هېڅ نه پوهېږم خو دغه حققت په ټولو هغو اطلاعاتو کې، چې په دې اړه زما لاس ته راغلي دي، تایید شوي دي.

دغه اتحادیې د ساکسون (Saxon) د وختونو د ورورگلوۍ ټولنو ته یو څه ورته دي. افراد یې د یوه بل د ملاتړ لپاره یا په ځانگړیو لویو پېښو او یا په ټولو قضیو کې چې واقع کېږي، سره ژمنه کوي. دغو اتحادیو ته گوند وايي او په گوندونو کې چې څومره کېدای شي هغومره نفر داخلېدای شي. په یوه گوند کې د دوو غړیو ترمنځ اړیکې د وینې او نسب تر اړیکو ډېرې کلکې دي. دوی دې ژمنه کړې وي، چې یوه بل لپاره له هرڅه ان له سر څخه هم تېر شي. د دوو مشرانو ترمنځ گوندي اړیکې ان د دوی د قومونو ترمنځ د جنگ له لامله هم له منځه نه ځي. دوی کېدای شي په جنگ کې برخه واخلي، خو هغه دا چې مقابله ختمه شي، د دوی ملگرتوب سره نوی کېږي.

د قومونو ترمنځ هم گوندي اړیکې پیدا کېږي. په پخوا وختونو کې له یوسفزیو، اتمانخېلو، ترکلانیو او خټکو پرته نور ټول بر درانیان په دوو لویو اتحادیو کې شامل وو، چې د گارا (Gara) او سامل (Saamil) په نامه یادېدلې او دوی مجبور وو، د یوه بل ملاتړ وکړي. خو دغه اتحادیې په دغو وختونو (۱۸۰۹کال) کې ضعیفې شوې او اوس یې ټولې برخې هڅکله په یوه جگړه کې گډون نه کوي.

د برو درانیانو هواد

بر درانیان د هندوکش نه په ښکته ورو غرونو، درو او هغدارنگه په هغو درو او غرونو کې اوسي، چې د سلیمان له غرونو سره نښتي دي. دوی د باجوړ او پېښور په درو او سمو کې هم مېشت دي. باید په یاد ولرل شي، چې د هندوکش څوکې تل په واورو سپینې وي او تر هغو ښکته د ورو غرونو سرونه سپېره وي، خو په اړخونو کې یې د نښترو، څېړیو، غوزانو، ځنگلي ښوروانو او نورو ونو شته او تر هغو په لا ښکته برخو کې ټول هغه گلونه او مېوې، چې په اروپا کې موندل کېږي، پخپله زرغونېږي. د غرونو ټول ځنگلونه له وحشي ژویو څخه ډک دي، چې له هغې جملې

ځنځه لپوان، پېران، پړانګان، پشي پړانګان او کوړپان ډېر مهم دي. کافران د اوسېدلو په ورو ډېرو لوړو غرونو کې اوسي او هغوی چې پښتنو ته نږدې پراته دي، مسلمانان شوي او نږدې قومونو ته مالیه ورکوي. په ښکته غرنیو برخو کې د پښتنو هندو رعیت ډېره راشه درشه لري او دوی د ستوږاګانو او وزو، لویې رمې پیايي. خو په ځینو حالاتو کې په ښکته غرونو کې پخپله پښتانه مېشت دي او دغه سیمې دوی پخپله کرې. د درو هغه ودې، چې څه وخت وکرل شي، غنم او اوربشې کوي او هغه ټولې للمي دي او په باران اوبه کېږي. خو د درو اخري برخې په داسې ویالو خړوبېږي، چې اوبه تل په هغو سره وېشل کېږي او د نورو اوارو په څېر حاصلات ورکوي لکه غنم، شولې، جوار، وربشې، دانه باب (Pulse)، ګنې، تمباکو او پنبه. خو دغه حاصلات په هر ځای کې په برابره اندازه نه وي. غنم، (باجره) او شولې په پېښور کې سره نږدې برابرې وي. په داسې حال کې چې لومړني یې په باجوړ او وروستي یې په سوات کې ډېر دي.

ددغه ملک ډېر ټولیز څاروي غوایان دي، چې په هر ځای کې یوې پرې کېږي او په ډېرو برخو کې باروته پرې وړل کېږي. له خرو او کچرو څخه هم په بار وړلو کې کار اخیستل کېږي، خو هغه او همدارنګه اسونه د هندوکش په درو کې ډېر عام نه دي او په باجوړ، بر سوات او بونیر کې ان پسونه هم ډېر نه موندل کېږي.

اقلیم یې له واورینو غرونو څخه د پېښور تر تاوده میدان پورې ډېر توپیر لري. ډېر غرونه یې ان د اوسېدلو ور غرونه یې هم په یوه کال کې له څلورو څخه تر شپږو میاشتو پورې په څوکو کې واورې لري. په درو کې بر سات ډېر په زړه پورې اقلیم لري، چې هغه د انګلستان تر تودو ورځو څخه ډېر نه تودېږي او هیڅ وخت ډېر سوړ نه وي. کوز سوات، چې غرونو په غېږ کې نیولی، له پېښور څخه ډېر تود دی. لکه څنګه چې باجوړ دی، د همدې لامل له مخې په اوړي کې تود دی، خو په ژمي کې د هسکوالي له لامله یو څه سوړ دی او واوره هر کال دوه درې ورځې د ځمکې پرمخ پرته وي.

یوسفزی یو ډېر لوی قام دی، چې په بې شمېره ورو ټولنو وېشل شوی او په ټولیز ډول د ډموکراتیکو بنسټیزو قوانینو په رڼا کې ژوند کوي. دوی د اتمانخېلو د غرونو، اباسین، هندوکش او د کابل سیند ترمنځ په دغسې یوې پراخې سیمې کې مېشت دي، چې هغه د پېښور میدان له شمالي برخې او پنجکوړې، سوات او بونیر له درو څخه متشکله ده. ډرم تور (Drumtour) چې د اباسین ختیځې خوا ته پروت دی، هم ددې سیمې یوه برخه ده. د پېښور د میدان د یوسفزیو برخه، چې د اباسین او د کابل د سیند په غاړو کې له توربېلې څخه تر اشنغر پورې غځېدلې ده، سور یې

په شمال کې د غرونو او سیندونو ترمېنځ له درو څخه تر لسو میلو پورې دی. دا ټوله سیمه ښه اباده ده. خو بهایتوب یې له دواړو سروڼو څخه په مېنځ کې لږ دی. د دغې سیمې شمال ته نږدې برخه د غرونو یوه لړۍ ده او له هغه اخوا د چملا (Chumla) په نامه یوه پراخه دره پرته ده، چې له کوز سوات څخه تر اباسین پورې غځېدلې او په شمال کې د بونیر غرونو احاطه کړې ده.

د سوات دره

د سوات دره د پورته یاد شوي میدان په لور خلاصېږي او په خپلې ټولې پراختیا کې په لنډي سیند سره وېشل کېږي. لنډی سیند لومړی له غرونو څخه تر توتوکان موت کوني (TootookaunMutkunee) پورې د جنوب لویدیځ په لور ځي، چې هلته له شمال لویدیځ څخه د پنجکوړې سیند ورسره یوځای کېږي. له دې ځایه وروسته دغه سیند مخ په سهیل درومي. د لنډي سیند دره د پنجکوړې سره د یوځای کېدو تر ټکي پورې د بر سوات او تر هغه ښکته د کوز سوات په نامه یادېږي. د پنجکوړې برنۍ برخه غرنۍ ده او لږ خلک پکې مېشت دي، خو د درې ښکتنۍ برخه او په عمومي ډول دغه ټولې کوزنۍ برخې ښې ابادې دي او په ښه توګه کرل کېږي. د سوات د خان (استوګنځی) یانې دیر په بره برخه کې پروت دی او نږدې پینځه سوه کورونه لري.

بر سوات نږدې شپېته میله اوږد او له لسو څخه تر شپاړسو میلو پورې سورور دی. د سیند دواړه غاړې اوارې او زښتې ډېرې ابادې دي.

کوز سوات د بر سوات نږدې ټولې ښېګنې لري او سربېره پردې تر هغه ډېر اباد دی. په اوږدو کې له هغه بل سره برابر دی، خو سور یې تری زیات دی او په همدغه سیند خروبېږي، چې مجرا یې کږه او د کرنې لپاره ښه مساعده ده.

په کوز سوات کې ګڼ شمېر خلک مېشت دي او د هغه مهمه سیمه ډنو دی، چې تقریباً یو لوی ښار ګڼل کېږي.

سوات له بونیر څخه وروسته په ګړنګ لرونکیو غرونو وېشل کېږي. یوځای بل ځای بابیان اوسي، چې د پښتنو دومره مهم قوم نه شمېرل کېږي.

بونیر

بونیر یو کلک زیږ ملک او له داسې یو شمېر وړو درو څخه جوړ دی، چې ټولې یې د بونیر د سیند خوا ته وتلې دي. د بونیر سیند د بونیر په مېنځ کې روان دی او نږدې درېند ته، چې له توربیلې څخه تقریباً شل میله په شمال کې پروت دی، په اباسیند کې تویېږي. د بورین دو (Burrindoo) د سیند غاړې ښې ابادې دي، شولې پکې کېږي، خو تر یوه میل نه ډېر سور نه لري. د بونیر ځینې پراخې درې هم

د غلو دانو ښه وولونه تولیدوي، خو تولیز حاصل یې وړې دانې دي، چې پښتانه غوخت او هندیان یې ګونګونې (Canganee) بولي.

هر څه په وربښت پورې اړه لري او ډېر یې د غرونو په هغو ډوو کې کرل کېږي، چې د غرونو خواوې یو د بل له پاسه په پټیو سره وېشل کېږي او په رمیې کرل کېږي. هغه غرونه، چې بونیر په شمال لوېدیځ کې احاطه کوي، ددغې دري، هندوکش او اباسین ترمېنځ سیمه ټیولې ده.

د اباسین په ختیځې خوا کې درم تور (Drumtore) یا ډرم تاور (Druamtaar)، چې د ډور (Door) درو پر غاړه یوه تنګه دره ده، د ګهوتیانو په لاس کې ده. د ډور سیند په سهیل لوېدیځ لور بهېږي او تورېیلې ته نږدې په اباسیند ورګډېږي. داسې ښکاري، چې دغه سیمه که څه هم دومره اباده نه ده، خو کوز سوات ته ورته ده.

د بونیر غرونه هسک دي او څه ناڅه په یوې ډوې کې د ځېږې ونې د جلغوزیو ونې، د غوزانو ونې، د ځنګلي ښوانو ونې او نورې غرنۍ ونې لري، خو د اروپا هیڅ راز مېوې یا ګلان دلته نه پیدا کېږي او هر هغه څه، چې دلته موندل کېږي، هندي محصولاتو ته ورته دي. په اوارو میدانونو کې ونې په شمار دي او هلته ډېر خلک اوسي او خیني کلي یې ښه ګڼ دي.

یوسفزي

څه دپاسه درې پېړۍ کېږي، چې یوسفزیو دغه ملک ترلاسه کړی دی. که څه هم ډېرو یوسفزیو اورېدلي، چې دوی په اصل کې له لوېدیځ ځخه دي، خو یواځې یو څو کسان یې په خپل اصلي ځای او د خپل قوم په پخوانې حال خبر دي. دغه لاندېنۍ څرګندونه د یوسفزیو د تاریخ لنډیز دی، چې په (۱۷۷۱ع) او (۱۱۸۴هـق) کال په پښتو او دري ژبو لیکل شوی دی. اصلي تاریخ خورا اوږد او له داسې کیسو سره مخلوط دی، چې اوسني شفاهي خرافات او رومانتیکي نظرونه یې تاییدوي.

دغه تاریخ تناقضات نه لري او د حقیقت او سمون داسې نښې لري، چې هغه د اعتبار وړ ګرځوي ان که څه هم هغه د امپراتور بابر په لیکنې نه دی تایید شوی، چې هغه ددغه کتاب د مهمو پېښو یوه لویه منبع ده او سربېره پردې د اسیا د ډېرو صحیحو مورخانو له جملې ځخه دی.

د یوسفزیو اصلي تاټوبی د ګارا (Gara) او نوشکي (Noshky) په شاوخوا کې و او دغه وروستی ځای لې تر لږه د دشت لوت یا د سترې مالګینې دښتې په څنډو کې پروت دی او اوس د هغو بلوڅو په لاس کې دی، چې د کلات د خان تر لاس

لاندې دي. په هغه وخت کې د دوی ښمېر باید په حتمي ډول د دوی له اوسني شمېر څخه لږ وي، ځکه چې دوی یواځې د خوکي (Khukky) د قوم یوه څانګه وه.

د دوی نور ښاخونه ګګیاني، ترکاني او محمدزي وو. دوی نېږدې د عیسوي دیارلسمې پېړۍ په اخرو او د څوارسمې پېړۍ په پیل کې له هغه ځایه وشړل شول او تر هغه وروسته ډېر ژر د کابل په شاوخوا کې مېشت شول. مخکې له دې، چې هلته ډېر اوسېدلي وي، دوی د تیموري کورنۍ د میرزا ابو سعید زوی الوغ بیګ سره خپل ملاتړ اعلان کړ او د کابل په تخت نیولو کې ددغه پاچا لپاره یوه وسیله وګرځېدل. تر هغه لومړۍ د کابل تخت د هغه د اسلافو په لاس کې و. خو ګومان کېږي، چې د هغو مصیبتونو له لامله یې له لاسه ورکړی و، چې د میرزا ابو سعید له مړینې نه وروسته د تیمور په کورنۍ راغلل[1] ابو سعید د پاچا کېدو په لومړیو وختونو کې له یوسفزیو سره ډېر ښه چلند وکړ، په حقیقت کې دی د تخت په نیولو کې د دوی د ملاتړ او مرستې مرهون و. خو د یوسفزیو د آزادۍ قوي روح له یوه داسې واکمن سره د نږدې اړیکې لپاره موافق نه و او په ښتمن کېدو د دوی غرور لا ډېرېده، تر دې چې دوی د الوغ بیک د قدرت په سپکاوي پیل وکړ او د هغه کلی یې تالا کړل او ان په پایتخت کې یې ناارامي او ګډوډي راوسته. الوغ بیګ، چې هغه وخت یې د ډېرو مغولو په هسکېدو سره دریځ پیاوړی شوی و او ډېر مغول دده تر بیرغ لاندې ټول وو، پرېکړه وکړه چې له خپلو دغسې جنجالي متحدینو څخه ځان ازاد کړي. ده لومړۍ په دې پیل وکړ، چې د یوسفزیو او ګګیانیو ترمنځ نفاق واچوي (په دغه وخت کې خوکیان (khukkes) په مستقلو څانګو وېشل شوي وو) وروسته یې ډېر ژر د هغه قوم په ملګرتیا او د خپل پوځ په مشرۍ په هغو باندې یرغل وکړ. لومړۍ ده ماتې وخوړه، خو څنګه چې ده د یوې خاینانه سولې په دوران کې چې له هغو سره یې کړې وه، د دوی د قوم ټول مشران وژلي وو، ده وکولای شول چې د دوی ټولې ښتمنۍ لوټ کړي او له کابل نه یې وشړي. یوسفزي په ډېرو بدبختیو واوښتل او د پېښور د شاوخوا پر لور روان شول.

د پېښور سیمه په هغه مهال په دغسې یوه حال کې وه، چې له اوسني حال نه یې توپیر لاره. هغه قومونه، چې اوس پکې اوسي، په هغه وخت کې په خراسان کې وو او د پېښور اوار میدان له نږدې څو ګاونډیو سیمو سره د هغو قومونو په لاس کې و، چې تر هغه وروسته یا بالکل له منځه تللي او یا یې خپل تاتوبی بدل کړی دی. لغمان د ترکلانیو په لاس کې و، چې اوس په باجوړ کې اوسي. د خیبر قومونو او بنګښو لا دمخه خپل اوسني ملکونه نیولي و، خو د کابل د درې ټولې لرې برخې، د

[1] وګورئ: دده هر بېلات مقاله د ابو سعید په نامه.

پېښور ټول میدان، د باجوړ، چچ هزاره او تر هایداسپس (Hydaspes) یا جیهلم پورې هغه ملکونه، چې د هغوی په ختیځ کې پراته وو د پښتنو دلازاکو په لاس کې وو، چې دوی اوس ته‌ږدي له منځه تللي دي. د اباسین په دواړو غاړو کې د دلازاکو او د هندوکش د غرونو ترمنځ سیمه د سوات قلمرو و، چې په هغې کې یو بل قوم مېشت شوی و. په دغه قوم باندې سلطان (آویس) حکم چلاوه او دده نیکونو په دغه ملک کې ډېره اوږده حکمراني تېره کړې وه.

له خراسان نه مهاجرت

یوسفزیو د خپل لښکر په لومړي سر کې د دلازاکو په سخاوت ژوند وکړ. دلازاکو دوی ته (دوابه) د اوسېدو لپاره وټاکله. خو څنګه چې د دوی نوي ولې راغلې، نو د استوګنې ځای یې ورباندې تنګ شو او څنګه چې د دوی قوت ډېر شو، دوی باجوړ له دلازاکو څخه ونیوه او له هغوی سره په جنګ شول او په دغه جنګ کې یې هغوی د کابل سیند د شمال له ټولو برخو څخه بې برخې کړل. همدا شان دوی سلطان اویس له خپلو لومړنیو متصرفاتو څخه وشاړه او مجبور یې کړ، چې د کافرو ملک ته لاړ شي یانې هغه ځای ته، چې هلته ده د ځان لپاره یوه، نوې پاچایي جوړه کړه او دغې پاچایي دده اولادې ته د څو نسلونو پورې پایښت ورکړ.

الوغ بېګ د دغو شخړو په توران کې مړ شوی او د کابل سلطنت د مشهور بابر لاس ته ورغی او دغه وخت دده ستوري مخ په ځلېدو و. بابر څو ځله په یوسفزیو باندې یرغل وکړ، خو دوی ته یې کوم مهم زیان ونه رساوه، ځکه چې دوی تل خپلو غرونو ته پناه وړله. بابر په پای کې له دوی سره سوله وکړه او د دوی د خان د لور په واده کولو سره یې دوی خان ته نږدې کړل. بابر پخپله په خپل اثر کې دغه شخړې بیانوي او د خپل دغه واده کیسه تاییدوي.

دغو عملیاتو، چې ما یې دلته یوازې یو لنډیز وړاندې کړ، د پښتنو په تاریخ کې د یوه خورا غټ کتاب زیاته برخه نیولې، خو تفصیلات یې په لیکلو نه ارزي او زه په یو څو کرښو کې په هغه دومره رڼا اچولی شم، چې د یوسفزیو ځانګړ تیاوې او کړه وړه به ترې ښه څرګند شي.

د یوسفزیو پخواني خویونه

ددغو ټولو فتوحاتو په دوره کې د یوسفزیو ټول قوم د یوه خان تر لاس لاندې ژوند کاوه او داسې ښکاري، چې دده قوت د اوسنیو خانانو له قوت نه ډېر و، خو داسې معلومېږي، چې پخپله اولس نارامه و او حاکمیت ته یې غاړه نه ایښوده. له ګګیانیو سره د دوی د لومړنۍ شخړې لامل د دوی د قوم له یوه مشر سره د یوې په نامه شوې پېغلې تښتېدل وو. ګیګیانیو دغه پېښه په هغې نه پخلا کېدونکې

روح سره تعقیب کړه، چې دغسې تجاوز یې اوس هم پاروي.

داسې ښکاري، چې د ننواتې او مېلمنو ته د درناوي رواجونه د اوس په شان هغه وخت هم موجود وو او لکه اوس چې ترې تجاوز کېږي، هغه وخت هم کله کله تر پښو لاندې کېدل. دلته به یوه دغسې لنډه کیسه وړاندې کړم، چې د هغو وختونو خویونه ترې په ښه توګه څرګند شي.

د یوسفزیو مشر ملک احمد، د یوسفزیو او دلازاکو ترمېنځ د یوې لویې جګړې نه وروسته په دې مامور شو، چې له دلازاکو سره د سولې لپاره کوښښ وکړي. همدا چې دی دغه قوم ته ورغی، دوی داسې پرېکړه وکړه، چې د هغو کسانو د زړه د تسلې لپاره یې قربان کړي، چې د هغوی خپلوان په دغه جګړه کې وژل شوي وو، خو د ملک احمد دریغ او یا ممکن د هغه ځواني او ښکلې څېره، د دلازاکو د مشر د ښځې زړه سواندې ځانته جلب کړه. هغې دی له خطر نه خبر کړ او تر هغو یې پټ وساته، چې د هغې د خپل د خلکو د غضب لمبه یو څه سړه شوه. دوی په خپلې دغې پرېکړې افسوس وکړ، چې هغه د یوه عارض او مېلمه په مقابل کې د پښتنو له رواج نه بالکل مخالفه وه. هغه وخت چې ملک احمد خپل ځان ښکاره کړ، هغوی یې ډېر درناوی وکړ او د درناوي لپاره یې مېلمستیا برابره کړه. داسې ښکاري، چې د کلي هغه ګرځنده سندرغاړي، چې د دوی لپاره یې سندرې ویلې، په داسې حال کې په دوی ناست وو، په دغه مېلمه باندې تر نورو لې مهربان وو. په دې، چې هغه د جنګونو او د هغه د قوم د بریو په اړه بدلې ویلې او د دغه وروستي جنګ موضوع یې رامنځه کړه او په ځینو سملاسه جوړ شویو (فی البداهه) بدلو یې له مشرانو څخه وغوښتل، چې خپل هغه دښمن له منځه یوسي، چې اوس د دوی په لاس کې و. دغه نظر دومره تېت ویلل شو، چې دوی ټول په قهر او غضب ولاړ شول او سندرغاړي یې په ټېټو ووېشت او له مجلس نه یې وایست. ملک احمد ته اجازه ورکړ شوه، چې خپل قوم ته ستون شي او څه وخت، چې په خپل قوم کې د دلازاکو په اړه ترې تپوس وشو، ده وویل چې په هغوی کې یوازینی هوښیار سړی همغه سندرغاړی و.

داسې ښکاري چې دوی له نورو قومونو یا ملتونو سره په چلند کې د شهلو خلکو چل ول، تېګماري او بې رحمي د تمدن د پرمختللي پړاو له اعتدال سره یوځای کړې وي. ویل شوي، چې دوی هغو پښتنو ته چې په جنګ کې پرځېدلي وي، د هغوی نسب ته د احترام له مخې پناه ورکړې وي. له دېنه داسې استنتاج کېدای شي، چې دوی سواتیو اسیرانو ته هیڅ پناه نه ورکوي. سره له دې هم دوی د لاندې شویو ملکونو له اوسېدونکیو سره نرم چلند کوي او داسې ښکاري، چې دوی په دغې خبرې ټینګ ولاړ دي، چې په همدې وخت کې ځانونه هېڅکله په دوو جګړو اخته نه کړي.

دوی څه وخت چې خپل فتوحات بشپړ کړل، په دې پسې شول، چې هغه ملکونه ورېشي، چې نیولي یې دي. دوی اشنغر محمدزیو ته وټاکه، چې په هغه وخت کې د خراسانه راغلي وو. اشنغر تراوسه د محمدزیو په لاس کې دی. ګیګیانیان هم چې د امپراتور بابر د کابل له شاوخوا نه شړلي وو او له یوسفزیو سره یې روغه کړې وه، د دوی له خوا په دوابه کې مېشت شول، چې تراوسه هم هلته اوسي. په هغه وخت کې دوی ته د باجوړ یوه برخه هم ورکړ شوه، خو له هغه وروسته ترېنه وشړل شول. ددغه ملک ټولې پاتې برخې یوسفزیو ته پاتې شوې او دوی ځینو وړو قومونو ته ځای ورکړ، چې له هغو څخه مهم یې اتمانخېل دي، چې د باجوړ په ختځیو غرونو کې د دوی اوسنی ځای ورته ټاکل شوی و. داسې ښکاري، چې پنجکوړه چې هغه وخت د باجوړ یوه برخه وه، یوسفزیو ته پاتې شوې ده او نور یې څو کاله وروسته دغو اوسنیو اوسېدونکیو یانې ترکلانیانو (Turcolaunees) یا ترکانیانو (Turkaunees) ته وربه برخه شو او ګومان کېږي، چې دوی دغه سیمه له دلازاکو څخه نیولې وي.

د ځمکو وېش

د یوسفزیو د قوم په وړو ځانګو او ددغو ځانګو په ځانګړیو غړیو باندې د ځمکو داخلي وېش ثبت شوی نه دی، سره له دې هم دغه وېش به د ملکیت له اوسني حال څخه په آسانۍ سره معلوم شي او دا به ښکاره شي، چې د هغه ځینې ځانګړي موسسات په څه ډول دي.

یوسفزی قوم په دوو لویو ځانګو وېشل کېږي: یوه یې یوسفزي او بله یې منډړ ده. لومړنی په سوات، پنجکوړه او بونیر کې اوسي او بله یې د کابل د سیند په شالي میدان او همدارنګه د چملې (Chamla) په دره کې اباده ده. یوسفزي بیا په درېیو بېلو بېلو او په اوس وختونو کې ازادو ځانګو یانې اکوزي، مولي زي او لایي زي (Laneses) سره وېشل شوي دي، چې له هغو څخه اکوزیو سوات او پنجکوړه ترلاسه کړي او دوو وروستیو بونیر خپل کړی دی. د ځمکې بشپړ ملکیت د هرې ځانګې په برخه شوی او هغه سواتیان، چې پاتې شول، د سرفانو (Villains) حال ته ښکته کړی شول، چې یوسفزیو د فقیرانو[1] نامه یاد کړل. دا هغه حال دی، چې تراوسه هم دوام لري.

[1] دغه اصطلاح په ازبکانو کې د بزګرو لپاره استعمالېږي. په دوی کې دغه اصطلاح د قوم تابعانو لپاره راوړل کېږي. په داسې حال کې چې د پښتنو د ملک په نورو برخو کې هغوی د رعیت په نامه یادېږي، په فارسي کې ورته ایل رعیت وایي.

هرې څانګې بیا خپلې ځمکې په یوه غونډ، کې په خپلو خپلوانو[1] ووېشلې او دغه ترتیب په ټولو ښکته وېشونو کې تکرار شو. هر خېل ته ځمکه په ټلپاتې توګه ورکړی شوه، خو د هغې په دننه کې یو بل راز ترتیب اختیار شو. د هر یوه وېش ځمکې یواځې د څو کالونو لپاره تخصیص شوې او باید بیا د هغې دورې په پای کې په څېنو نورو تقسیم شي، چې هره یوه وکولای شي په مساوي ډول د خازوزیو (Khauzoozyez) هر آزاد ولس خپلې هغه ځمکې په لاس کې لري، چې په لومړني توزیع کې ورته ټاکل شوې دي، خو ورې څانګې خپلې ځمکې په دې ډول مبادله کوي، چې زه به زیار وباسم د نیک پی خېلو (Naekpeekhali) په توګه ورکولو سره یې شرح کړم. نیک پی خېل د خازوزي د خېل یوه څانګه او د اکازیو یو تقسیم دی، چې اوس یو آزاد ولس دی او په شپږو څانګو وېشل شوی دی. د نیک پې خېلو ځمکې په دوو برخو وېشل شوې دي، دا ځمکې په پراخوالي سره برابرې دي، خو په حاصل ورکولو کې سره توپیر لري. دغه ولس هم په دوو برخو وشل شوی دی، چې د ځمکې د غوره کولو لپاره، په هرو لسو کلونو کې پچه اچوي. که په پچه کې یې هغه برخه وختله، چې پخوا یې په لاس کې وه، که څه هم ډېر ښه وه، هغسې یې ساتي، خو که هغه بله برخه یې په نصیب شوه، برخې سمدلاسه سره مبادله کېږي. د ولسونو دواړه برخې په هرو لسو کلونو کې په هغه کلي کې پچه اچوي، چې ځمکې ددغو دوو برخو په ګډه پوله کې پرتې دي.

ګڼ شمېر خلک د تنداري لپاره تولېږي، خو څنګه چې دا وېره پیدا شي، چې د فاتحانو خوښې او د مغلوبو خپګان به په دغسې یوې غونډې کې ښایي ناارامي پیدا کړي، ملکان په یوې پلمې سره زیار باسي، چې پچه اچول ددې لپاره وځنډوي، چې راغونډ شوي خلک په تنګ شي او کورونو ته ستانه شي. هغه وخت، چې خلک خواره شي، د ټول نیک پې خېل مشر پچه اچوي او پایله یې اعلاموي، چې د فاتح طرف له خوا د ټوپکو په وېشتلو او د خوږې په وېشلو او د نورو خوښیو په ښودلو یې هرکلی کېږي. د ځمکو وېشل له ډېر کړاو او ګډوډۍ پرته ترسره کېږي، د نیمايي ولس هره څانګه د بل نیمايي ولس له څانګې سره جوړه کېږي او دغه دواړه، چې په دې ډول جوړه شول، د یوه بل ځمکو ته ورځي.

کله چې د پچې په ذریعه معلومه شي، چې دغه نیمايي ولسونه باید خپل پخواني ځمکې وساتي، د هر نیمايي درې څانګې د خپلونو برخو د بیا توزیع لپاره په خپلو منځو کې سره پچې اچوي او هغه په درېو برخو وېشل کېږي.

[1] پښتانه د یوه قوم د وېشونو شرحې لپاره وګورئ، دویم کتاب، په دویم څپرکي کې د یادښت او نوټ برخه.

په دې وروستیو وختونو کې، چې په نیک پې خېلو کې پېچې اچولې شوې وي، د ولس هغه نیمایي برخه بریالۍ شوه، چې پخوانۍ برخه یې ډېره خرابه وه او په نتیجه کې د تېرو څوارلسو کالو په دوران کې ځمکې دوه ځله په پوره ډول مبادله شوې دي.

ممکنه نه ده، چې داسې ونه ګڼل شي، چې هغه شرایط چې په هغو سره ځمکې په دغه ډول لاس ته راځي، د ځمکو د آبادۍ لپاره لوی خنډ نه اوسي، څو د دغه خنډ سره سره د یوسفزیو ملک په ډېر زیار او بري سره کرل کېږي او دلته کلي، ویالې او نور غېر منقول ملکیت هغومره ښۀ دی لکه څومره چې د افغانستان په ډېرو برخو کې په ښه حال دی. کېدای شي داسې هم وګڼل شي، چې هغه وخت چې ځمکې سره مبادله کېږي، په ولس کې به جنګ پېښېږي. په حقیقت کې د تاکلې دورې په تېرېدو سره د ولس نیمایي برخې یانې د نیک پی خېلو هغه نیمایي برخې چې ډېرې ښې ځمکې یې په لاس کې وي، د پېچې اچولو د معمول رواج له منلو نه یې ډډه وکړه. د ولس د هغې بلې نیمایي برخې ملکانو ددغې بې عدالتۍ په ضد ناړې سورې جګې کړې او له نورو اکازیو څخه یې وغوښتل، چې د قوم ددغه لرغوني دود د ماتېدو مخه ونیسي. په دې ډول ډېرو ولسونو د دوی ملاتړ وکړ او رقیبان یې مجبور شول څنګه چې معموله وه، پېچې ته بیا غاړه کېږدي او پېچې واچوي. دغه دود ته وېش وایي. وېش په ټولو یوسفزیو او همدارنګه په محمدزیو کې معمول دی، خو هغه موده چې د هغې په دوران کې ځمکې په یوه لاس کې پاتې کېږي، سره ډېر توپیر لري. د بېلګې په توګه وېش په بونیر کې هر کال وي او د ګدونیانو په مېنځ کې چې د یوسفزیو یوه څانګه ده. څانګړي کسان ځمکې په خپلو کې سره مبادله کوي او د څانګو په مېنځ کې وېش نه شته او په اتمانخېلو کې ټول قوم په هرو شلو کلونو کې پېچې اچوي. په همدې ډول په دامان کې د ګنډاپوریانو په مېنځ کې ځمکې په شپږو برخو وېشل کېږي او هغه ددغه قوم له شپږو څانګو سره سر خوري او ټولې څانګې په هغه ترتیب سره پېچې اچوي، چې د هغه له مخې دوی خپلې برخې ټاکي. په یوسفزیو کې هغه موده، چې په هغې کې دغه مراسم باید نوي شي، په تلپاتې توګه ټاکل شوې نه ده، خو هر کله چې یو وېش کېږي، د بل وېش لپاره نېټه د قوم د لویانو د جرګې له خوا ټاکل کېږي. دغه موده په عمومي ډول له درېو څخه تر پېنځو کالو پورې وي. د حېرانتیا ځای دی، چې د ګنډاپوریانو په ناراسه قوم کې دغه ټولې معاملې له شخړې یا ویښې توپولو پرته ترسره کېږي.

په بل هیڅ ختیځ قوم کې پرته له هغو، چې دمخه یې ذکر وشو، د وېش دود نه شته. همداراز د ورکزیو په دوو درېو څانګو کې هم نه شته. داسې نښې نښانې هم

شته، چې ویش د خراسان په ځینو قومونو کې رواج لاره، خو د هغه د شته والي پاتې شوې نښې، چې ما ته په لاس راغلي، په بریښو کې دي، په دوی کې بې له دې، چې د دغه قوم د ځانګو په منځ کې ویش وي، کله کله یو کلی له بل کلي او یو تن له بل تن سره پچه اچوي[1].

د یوسفزیو انارشي

هغه څه چې د مخه وویل شول، لوستونکي به یې دې ته تیار کړي وي، چې فکر وکړي په یوسفزیو کې حکومت یا بیخي نشته او یا خورا ډېر کمزوري دي. د ازادۍ دغسې یو احساس چې د نظم له اساسي حدودو څخه وتلی وي، د ټولو پښتنو یوه ځانګړنه ده، خو د یوسفزیو په پرتله د دوی ټولو حکومتونو ته مستبد دی.

هغه نري ریښه، چې د دوی ټولنې سره نښلوي، د وینې او نسب ګډون او د یوه ګډ نیکه استازي ته اطاعت دی.

د یوسفزیو حکومت د پلار واکمنۍ (Patriachal) په توګه دی، خو د هغه اغېزې له ټولو هغه اغېزو څخه چې د دغې واکمنۍ شکل ته منسوبې دي، سره ډېر توپیر لري. د خازوزیو مشر د دوی د ګډ نیکه د مشر زوی له اولادې څخه دی او د هغه د قدرت وروستی ظهور د نادر شاه د سلطنت په دوره کې و. یانې هغه وخت، چې د دغه اشغالګر سره د مقابلې لپاره ټول یوسفزیان سره یو موټي شول، د نیک پې خېل مشر له همدغسې منبع څخه خپل صلاحیت ترلاسه کړی دی. د ده صلاحیتونه کوم لوی حساب ته اړه نه لري. دی په جنګ کې قوماندان وي، خو د غه دریغ د ملکانو د جرګې د پرېکړې تابع وي، چې هغه په خپل وار د دوی د ځانګو د غړیو د رایو تر تاثیر لاندې وي. دی کله کله د دوو ځانګو په شخړو کې لاس وهي، خو د دوی د لانجو په اوارلو کې د ده بریې تر قدرت نه زیات د ده په استدلال او تر دواړو ډېر د مدعی په کرکتر پورې اړه لري. په حقیقت کې د ده ټول صلاحیت د ده له شخصي مقام څخه راولاړېږي، چې هغه د ده له نسب او نېو کړه وړه څخه پیدا کېږي. دی د قوم د یوې بلې ځانګې له مشر څخه ډېر نوکران لري، نه ډېره شتمني او نه د خپل خپل ډېر افراد. په همدې توګه دی هیڅ ټولیز عواید نه لري. د قوم د ځانګو مشران له هغه څخه ډېر صلاحیت نه لري، خو دوی ته د افرادو تر منځ لانجو کې په ځانګړې توګه که دوی په بېلو بېلو کلو کې واوسېږي، مراجعه کېږي. ځکه چې د قوم هره ځانګه د دې پر ځای، چې په یوه سیمه کې سره ټوله وي، په داسې بېلو بېلو کلیو

---

[1] د وال ني (Valney) په قول دغه رواج تراوسه هم په کورسیکا (Corsica) کې شته. د تاسي توس (Tacitus) د مشاهدې له مخې داسې ښکاري، چې په لرغونو جرمنانو کې هم دغه دود و، خو دا چې یواځې افرادو یا ټولنو لېږد کاوه، د هغه د دغه مشکوک عبارت په لوستلو پورې اړه لري.

کې سره خواره دي. چې هغه د ټولو ځانګو له غړیو سره په شراکت اشغالوي. خو هره یوه یې د بېلو بېلو مشرانو تر اداري لاندې په بېلو محلو کې اوسي. له دغو مشرانو ځنځه هیڅ یو هم په انګلستان کې د کانستیبل (Constabe) (د پولیسو سپاهي ـ د امنیې عسکر) په اندازه اختیار نه لري.

دې ته دومره اړتیا نه شته. چې وویل شي یوسفزي د پاچا په مقابل کې پاڅېږي. دوی له هغه نه د خپل استقلال په اړه لاپې وهي او هغه قومونه دومره ښه پښتانه نه بولي. چې د پاچا حکومت پرې چلېږي. ویل کېږي. چې د یوسفزیو نومیالي پیر دوی ته دغه دعا او ښېرا پرې ایښې ده. چې «دوی به تل آزاد وي خو هیڅکله به سره یو موټی نه وي» که په هغه نظر سوچ وشي. چې پښتانه یې د آزادۍ په اړه لري. معلومه به شي چې ده د خپلې پېشګویي په وروستي برخې کې ځه نوي نه دي ویلي.

اوس به زه پورتني مشاهدات د غالي خېلو د یوې برخې د کړه وړه په شرحه کې روښانه کړم. غالي خېل د نیک پي خېلو یوه ځانګه ده.

د غالي خېلو هغه برخې، چې زه د هغې په اړه بحث کوم، اوس د ګلوچ (Galoch) په کلي کې ددغه قوم له دریو نورو ځانګو سره یوځای اوسي. هره ځانګه یې د خپل سروال تر لاس لاندې، چې مشر ورته وایي او دی د خپلې ځانګې د ملک تابع دی. جلا اوسي. ددغه کلي دغو محلو ته کندي (Cundies) وایي. د هر کندي ټول اړیکې له خپلې ځانګې سره وي او داسې ښکاري، چې هغه په هماغه کلي کې له نورو کندیو سره تر دې زیاتې اړیکې نه لري. لکه ځومره یې چې د یوه مملکت په بېلا بېلو برخو کې اوسېدلي وای. د هر کندي مشر ځانله یوه حجره لري چې هلته جرګې کېږي. همدارنګه په دغې حجرې کې سړي د غورو لپاره سره ټولېږي او ساعت تېري کوي. دلته دوی د مېلمنو عزت کوي او ټولې ولسي چارې فیصله کوي. بې له دې، چې د نورو کندیو له غړیو سره مخلوط شوي وي، په یوه محل کې د ناموافقو افرادو ځنځه جوړه دغسې یوه جرګه زیات وخت بې له لانجو ځنځه نه وي. یوازې کله کله به کومه ورځ بې له کوم جنګ نه تېره شوې وي. که د کرنې لپاره د اوبو یا د پولو په سر شخړه وي، تورې اېستل کېږي او پرهارونه لیدل کېږي، چې هغه د کلونو کلونو لپاره ناارامي او خطر پیدا کوي او په وژنې پای ته رسېږي. هر ظلم نوی بدل لري او په دې ډول دغسې کړنې راولاړېږي. سنګرونو ته ختل، لارې شکول، په کورونو کې د خلکو وژل او د بدګومانیو ګډوډیو او جګړې ټول ډولونه.

ځنګه چې دغه بدۍ ډېرېږي، داسې یو مهم سړی به ډېر لږ موندل شي، چې د خپل ژوندانه ځارونه کړي. په هر کلي کې خلک تل وسله ګرځوي. چې د خپلو پټو

دښمنانو له شر څخه ځان وساتي. نور یې تر لسو دولسو او کله له پنځوسو څخه تر سلو پورې ساتونکي ساتي[1].

د یوې خاصې دښمنۍ بیان

تراوسه مې دداسې بېلابېلو قومي څانګو په اړه خبرې وکړې، چې کېدای شي یو څوک داسې سوچ وکړي، چې د هرې څانګې غړي به په خپلو کې سره یو موټي او کلک متحد وي، خو دغسې نه ده ان په همغې یوې څانګې کې دننه هم سوله او اتفاق نشته ان یوه ډېره وړه موقع هم کافي ده، چې یوه لانجه پیدا کړي او هغه په خپل وار په جنګ او ګډوډۍ واوړي. ملک یا د یوه کندي مشر منځګړیتوب کوي، دلاسایته کوي، ګواښېږي، ترټنه کوي او عذر تنواتې کوي، خو دغه کارونه زیات تر هغه وخت بې اغېزه وي او جنګ تر هغو دام کوي، چې یوه خوا ځان ډېر ضعیفووینې او کلې پرېږدي.

د یوه ځانګړي جنګ شرح، چې زه به یې نېږدې د مضرب خان په الفاظو بیان کړم، د یوسفزیو تر منځ به د دښمنیو او روغو ماهیت، د دوی د مشرانو کم زوري او د قومي خلکو ناارامي تر هغې ښه څرګنده کړي، چې وکولای شم په دې اړه تولیزې تبصرې وکړم.

د مضرب خان پلار له یوه چا سره، چې سرنداز خان نومېده، د ځمکو د پولو په سر لانجه لرله. ترخې خبرې مبادله شوې او په پای کې د مضرب خان پلار ژوبل شو. دده ورور انور خان (د مضرب تره) د غالي خېلو مشر دی. سره له دې هم دی د یوه بل عادي فرد نه زیات ددغې لانجې د فیصله کولو لپاره وساېل نه لري. په دې اړه یوه جرګه وشوه او داسې ښکاري، چې اغېز یې دومره زیات نه و. یو څو ورځې وروسته څه وخت، چې انور خان خپلې حجرې ته لاړ، ګوري چې سرانداز خان له خپلو شلو وسلوالو ملګرو سره پکې ناست دی. له انور خان سره مضرب خان، چې هغه وخت د شپاړسو کالو هلک و، او لس یا دولس خپلوان وو. ځینې کسان یې ښه وسله وال وو او ځینو یې یواځې توري لرلې. سره له دې هم انور خان له دوی څخه ترا وته خوړه، د سر انداز خان چلند یې وځانده. دده حمله د معمولي عواقبو لامل شوه او یوه داسې

[1] انور خان د غالي خېلو ملک تل په خپلې حجرې کې له خپلو ښځو څخه لرې ځملي او نارینه خپلوان یې ترې ګردچاپېره وي. د هغه ټول نوکران ترې چاپېر ویدېږي. یواځې څلور یا پینځه یې په پیره وي. ټول یې خپلې وسلې ځانونو ته نېږدې پږدي او که له دوی نه یو هم وغواړي د حجرې له درشل نه ووځي لاړ شي باید څلور یا پینځه وسله وال نوکران دده څارنه وکړي. مضرب خان (د انور خان نږدې انګلس کلن وراره) ماته ووېل، چې د دوی په حجرې باندې څوځله د همافه کلي د یوه کندي له خوا حملې شوې دي، خو ټولې یې د مدافعینو د مواظبت له لامله شنډې شوې دي.

سخته نښته وشوه، چې مضرب خان په سر باندې سخت ژوبل شو او انور خان په پرهارونو کې پټ شو. د دوی ډېر خپلوان هم ټپیان شول. د سرانداز خان یو زوی او د یوه خپلوان زوی یې هم ووژل شول. څنګه چې لومړنی مرګ انور خان کړی و، دی ملامت وګڼل شو او مجبور شو له خپلې کورنۍ سره وتښتي. په پای کې دی له جلاوطنۍ نه په تنګ شو. سرانداز خان ته تسلیم شو او خور او ورېره یې (د مضرب خور) هغه ته ورکړه. سرانداز خان ښه سلوک غوره کړ او ویې ویل، چې د انور خان خور لکه چې دده خپله خور وي او هغه یې بېرته رخصت کړه، خو هغه بله یې بې له دې، چې واده کړي، وساتله (دا ځکه چې نیک پي خېل د وینې د پور ښځه هېڅکله نه ودوي) او مضرب خان له هغې ورځې وروسته خپله خور بیا په سترګو ونه لیدله. په دې ډول د پور اخیستلو لانجه په واقعیت کې پای ته ورسېده، خو ددغو کورنیو ترمینځ ناسته ولاړه هیڅ ونه شوه. سرانداز خان او انور خان هم نه سره وینې او کله چې مجبور شي، یو له بل نه مخ اړوي. له مضرب خان نه چې وپوښتل شول، چې که دی سرانداز خان چېرې یواځې ووینې څه به وکړي؟ هغه وویل، چې سمدلاسه به پرې حمله وکړم. لکه څنګه چې دده په فکر به سرانداز خان هم په یقین سره په ده حمله وکړي. نو ان په نیک پي خېلو کې به هم له جنګ نه وروسته دغسې پخلا کېدل وغندل شي. نو مضرب خان وایي: «د هر چا زړه پر خپل خپلوان باندې، چې په جنګ کې وژل شوی وي، سوځي.»

ژوند په ډېرو یوسفزیو کې همدغسې دی، چېرته چې مشر پیاوړی وي، ګډوډی لږ پېښېږي. نیک پي خېل د دموکراتو ځانګو په مینځ کې که تر ټولو بد نه دي، نه د ډېرو بدو په جمله کې راځي، خو د نورو ځانګو په اړه هم ورته حکایتونه شوي دي او د ملک په ډېرو برخو کې خلک د بدو یانو په څېر په دایمي ډېرې کې ژوند کوي او په داسې حال کې، چې ټوپکونه او توري ورسره وي، کرنه او لو کوي.

ممکن داسې وګڼل شي، چې د انارشۍ ددغه حال خطرونه به ضعیفان مجبور کړي، د داسې پیاوړو غېړو ته ځانونه وسپاري، چې هغوی تر دوی قوي وي او بیا به ددغو وسیلو له لامله په خلکو کې رېښتینې آزادي هیڅ نه وي پاتې. دا شونې ده، چې قاسم خان او نورو مشرانو به (که چېرې دغسې مشران وي، چې دوی په خپلو قومونو کې خپل قوت تثبیت کړی وي) ددغه اصل پر بنسټ یو څه ملاتړ ترلاسه کړی وي، خو زه په نیک پي خېلو او نورو دموکراتیکو ولسونو کې ددغسې یو سیسټم کومې نښې نه وینم.

د ولسونو ترمنځ جنګونه

ددغو کورنیو دښمنیو هیبت کله کله له بل ولس سره په جنګ کې زیاتېږي. ددغو

جنګونو لاملونه ډېر دي، خو ډېر عام یې د یوه ولس د نارینه له خوا د یو بل ولس د ښځې تښتول یا د خپل ولس له یوې نجلۍ سره تښتېدل او له هغه ولس ته پناه غوښتل دي. دغسې پناه حتماً ورکول کېږي او هغه کله د خونړیو او دوام لرونکیو جنګونو لامل کېږي. دلته به زه په معمولي ډول د نیک پي خېلو په مثال ورکولو سره د هغه ماهیت وښایم.

د نیک پي خېلو د یوه فقیر یا همسایه ښځې له چا سره د بایوزیو ملک ته پناه یوړه. دغه فقیر له خپلو یو څو خپلوانو سره دهغې په وژلو پسې شو او څه وخت، چې ده له یوه خپلوان سره ددغه مقصد لپاره د شپې چېرته ځای نه کوله. دده د ښځې نوي ساتونکي او یو څو نورو ساتونکیو وپېژانده او ویې واژه. همدا چې دا خبر نیک پي خېلو ته ورسېد، د دوی خان ډولچې وباله، چې د ډول په وهلو سره دده د قوم د شپږو ځانګو ملکان خبر کړي او د جنګ په اړه له هغوی سره سلا مشوره وکړي. ملکان خپلو ځانګو ته ستانه شول او د کندي له مشرانو سره وغږېدل او هغوی په حجره کې په یوې غونډې کې د خلکو ذهنیت معلوم کړ. ټولو له انتقام اخیستلو سره مینه ښکاره کړه او ټول ولس په درې ورځو کې وسله وال راغونډ کړل او په شپه کې یې د سیند په هغه سر بند باندې مارش وکړ، چې د سوات د سیند یوه برخه د بایوزیو سیمې ته ګرځوي. دوی دغه سربند وران کړ او دغسې یو استحکام یې جوړ کړ، چې د سربند د بیاجوړولو مخه ونیسي.

بایوزیانو، چې خپل کښتونه له اوبو څخه محروم لیدل، سمدلاسه غونډ شول او د استحکام د ورانولو په نیت روان شول. نیک پي خېل شپږ زره او بایوزیان تر هغو ډېر وو. دواړو خواوو ځینې سواره او یو څو سره جیلومیان (Jailumees) لرل. (جیلومیان هغه اتلان دي، چې د ښکلیو کالیو په اغوستلو ممتاز وي او موظف وي، چې یا مره یا بریالي شي) نور یې دغسې یو جمعیت و، چې ځینو یې پړسې واسکټونه اغوستي وو، نورو یې د زغرو جامې اغوستې وې، څه یې په ځرمینو زغرو کې وو، ځینو یې فلزي زغرې اغوستې وې، ټول یې یا په لیندیو، یا ټوپکو یا تورو، سپرونو اوږدو پښتني چړو ګیو او اوسپنیزو نېزو سره سمبال وو.

څه وخت، چې دواړه لښکرې له ورایه سره مخامخ شوې، یو په بل یې ډزې وکړې. وروسته جیلومیان ووتل او د تورو جنګ پیل شو، په پای کې د دواړو لښکرو پیاوړې برخې لاس په لاس سره ونښتې. د دواړو خواوو زړور سره ګډوډ شول او لاس په لاس په جنګ شول. بې زړه او ډارن یې چې په شمېر کې تر نورو ډېر وو په دواړو خواوو کې اول لاس تر زنې ودرېدل. وروسته په ټولیز غوغا کې ګډ شول او هر یوه ناري سورې سر کړې او چې څومره یې کولای شول، په لوړ اواز یې خپل رقیبان

وکنځل ان د فقیرانو ښځې هم د مېړو شاته ودرېدلې (ېخپله د یوسفزیو ښځې په سړیو کې نه لیدل کېږي). ډولونه یې وهل او اوبه یې شپېه په شپېه ټېو کسانو ته رسولې. په پای کې دواړه خواوې ستومانه شوې او کورونو ته ستنې شولې.

له دواړو خواوو نه یو شمېر ووژل شول او ټپیان شول. زما د راوي له خولې دا یو زورور جنګ و. د هغه په اړه سندرې وویل شوې او خبر یې په پېښور کې د پاچا غوږو ته ورسېد.

سره له دې هم له دغه جنګ څخه کومه مهمه پایله په لاس رانغله. هغه استحکام هغسې په ځای پاتې شو او د بابوزیو ځمکې د اوبو د نشتوالي له امله وسوې. دا جګړه تر درېو کلونو پورې روانه وه. نور ډېر ولسونه په یوې یا بلې خوا کې شامل شول او تر غرونو پورې ټول ملک پکې ونښت. په پای کې د بې طرفو ولسونو خانانو مېنځګړتوب وکړ او سوله وشوه.

په دغسې جنګونو کې یواځې یو څو بندیان نیول کېږي. هغه چې نیول کېږي، د نیوونکیو په اختیار کې وي. دوی د څه وخت لپاره ساتي او مجبوروي یې چې په کښتو کې کار وکړي، خو په پای کې یې تل بې له جرمانه پیسو نه خوشې کوي.

نږدې د ټولو یوسفزیو سیاسي حال هغه دی، چې ما د یوه ولس د حال په انځورولو سره وښود. خو ځینې ولسونه د لا ارستوکرات حکومت تر اداري لاندې دي. په دغو حالاتو کې د خان شته او استعداد ته هغسې اهمیت لري، چې هغه یې په نیک پس خپلو کې نه لري، خو له پنجکوړې پرته د اباسین په لویدیځ کې د یوسفزیو د هیڅ خان په زیات قدرت باندې خبر نه یم. ګدونان چې د یوسفزیو یوه لویه څانګه ده او د اباسین په ختیځ کې مېشت دي، خپلو خانانو ته ډېر واک ورکوي او په نتیجه کې له هغو جنګونو او ویښې توپولو نه خلاص دي، چې په نورو یوسفزیو کې غلبه لري.

د دیر د قاسم خان استبداد

په یوسفزیو کې تر ټولو زورور خان قاسم خان د پنجکوړې د دیر او ملیزیانو مشر دی. زه د هغه د سیاست په اړه څانګړي معلومات نه لرم، چې ده په هغه سره قدرت حاصل کړی دی، خو دا ښه یقیني ده چې ده ښه شته لرل او ډېرې ځمکې یې یا په بیه واخیستې او یا یې له خپلوانو نه په زور نیولې وې. له هغه وروسته ده خان په دې وګومارهٔ، چې شخصي انتقام او د هغه ورسره ګډوډیو ته د پای ټکی کېږدي. ډېر مجرمین یې له قوم نه وشړل او د هغوی ځمکې یې خپلې کړې. له ګاونډیو خانانو سره یې اړیکې ټینګې کړلې او له هغوی سره یې په خپلو ولسونو کې د واک په ټینګولو کې مرسته وکړه. همدارنګه ده خپلې سیمې ته نږدې ډېر کافران ایل

کړل او د خان لپاره یې په هغوی باندې باج کېښود. ده په دغو عوایدو او د ځمکو په حاصلاتو معاش خواره نوکران ساتل او په قوم باندې یې خپل تسلط ټینګ کړ. دده تر ټولو لویه کارنامه او هغه څه، چې دده نوم یې اوچت او نفوذ یې لا زیات کړ، د قاشقار د ځلورو ورو قلمرو د یوه سلطان په ضد دده یو کامیاب جنګ و. قاسم خان له ډېرو ستونزو وروسته، چې ده له واورو ډکو غرونو نه په تېرېدو کې وګاللې، د هغه مرکز ونیو او ګومان کوم، چې هغه سلطان یې له تخت نه کوز کړ. خو ددې کوښښ یې ونه کړ، چې ملک یې خپل کړي.

دده ټول ولس اوس دده پوره تابع دی. دی کولای شي یو څوک بندي کړي، جزا ورکړي او ان اعدام یې کړي.

ده کورنۍ دښمنۍ ورکې کړې او یوه ښه امنیتي قوه یې جوړه کړه او په دې ډول دده حکومت ان د یوسفزیو په رعیت خلکو کې هم محبوب دی. د پنجکوړې ټول همسایګان اوس په ده پورې اړه لري او محصول ورته ورکوي. خو دی له خپلې قومي ځانګې نه هیڅ عواید نه ترلاسه کوي.

قاسم خان په خپل ګاونډیتوب کې په ځینو ډموکراټو یوسفزیو باندې د تېري میل ښودلی دی، خو تراوسه بریالی شوی نه دی. داسې ښکاري، چې په دغسې وختونو کې دده پلان دا و، چې دلته په خپل قوم کې د خان لپاره یو ګوند جوړ کړي.

ممکنه نه ده، د یوسفزیو د ټولو وړو جمهوریتونو یا ولسي حکومتونو (Republics) شمېر دې وشي. ما له دغسې جمهوریتونو څخه څه ناڅه د ډېرشو نومونه ترلاسه کړي، چې یو تر بله دومره لېرې اړیکې لري لکه څنګه چې نیک پس خپل یې له خپلو ګاونډیو سره لري. خو کېدای شي، چې د خپلواکو وړو ټولنو (Cmmonity) شمېر دې تر دې هم ډېر وي. د پښتنو په حساب د ټولو یوسفزیو شمېر (۹۰۰۰۰۰) دی. خو د دوی د سیمې د پراخوالي او حاصلخېزۍ پر بنسټ زه ددې اټکل کولای شم، چې د فقیرانو او توابعو په شمول د ټولو شمېر به له (۷۰۰۰۰۰) نه ډېر نه وي.

فقیران له یوسفزیو نه په شمېر کې ډېر دي. د دوی تر ټولو ستره برخه سواتیان دي، چې ددغه ملک له فتح کېدو وروسته همدلته پاتې شول. دیګانان هم په شمېر کې ښاېسته ډېر دي. بیا یو څه هندکیان دي، چې د قحطۍ له لامله له پنجاب نه دلته لېږدېدلي دي. یو لږ څه کشمیریان او هندوان هم پکې شته. دغه دوه ډلې هغه خلک دي، چې د سود په هیله هر ملک ته ځي. د پښتنو قومونو ځینې غړي هم په فقیرانو کې راځي. دوی د یوسفزیو ملک ته له دې لامله راغلي دي، چې نېستي په خپل ملک کې د بېوزلو صف ته ښکته کړي دي زیاتره همسایګان په کښت او کر

لګیا دي او ډېر یې په غرونو کې سنډاګان او رمې پیایي.

همسایګان ځمکه نه لري، دوی نه د ټولنې غړي بلل کېږي او نه په جرګو کې ګډون کولای شي.

هر فقیر د هغه چا تابع دی، چې د هغه په ځمکه ژوند کوي او د خاوند په نامه یې یادوي. دی خپل خاوند ته محصول ورکوي او د اروپا د سفانو په څېر مجبور دی، د هغه لپاره وړیا کار وکړي. خاوند خپل فقیر وهلی او ان وژلی هم شي. . بې له دې چې په دې اړه له هغه نه څه پوښتنه وشي. له بلې خوا یو فقیر د خپل بادار له حفاظت نه پوره ډاډه دی. بادار غوره ګڼي، چې د خپل فقیر په سر، سخت جنګ وکړي نه دا چې یو بل څوک پرېږدي چې هغه ته ضرر ورسوي او په عذاب یې کړي. فقیر د هر کسب په غوره کولو کې آزاد دی. خوښه یې چې د خپلې ګټې لپاره د یو مزدور په څېر کار کوي یا د بزګر اشته کار (میتایر) په څېر ځمکه اجاره اخلي. د هغه خاوند له هغه نه نور څه نه غواړي. له خپل منل شوي محصول یا ټاکل شوي حقوق (چې یادونه به یې وروسته وشي) او د هغه د کار له یوې برخې پرته نور څه نه غواړي. خاوندان له خپلو فقیرانو سره په ټولیزډول ښه چلند کوي. خاوند له هغه شدت نه په ډېره کې دي، چې د زېښاک (استثمار) له بدنامه سره مل دی او تر هغه زیات د فقیر له دغه حق نه ترا خوري، چې هغه به بل یوسفزي ملک ته وتښتي. دا هغه حق دی، چې دی په عمل کې تل ترې نه استفاده کولای شي. په دې، چې د فقیرانو په منلو کې سخته سیالي روانه ده او ډېر کسان ددې لپاره تل تیار دي، چې داسې یو څوک ومني او ویې ساتي، چې غواړي خپل خاوند بدل کړي. د خپلواکو وړو ټولنو شته والی هم د فقیرانو لپاره د حفاظت یو عامل دی، ځکه کوم فقیر چې په هغه سخت ظلم شوی وي (لکه د ده د کوم خپلوان وژنه او یا دده له ښځې سره یارانه کول) له خپل ظالم نه د مرګ پور اخیستلی شي او بیا بل ولس ته په تښتېدو خپل ژوند خوندي کولای شي.

بادارانو ددې واک نه لري، چې له خپلو فقیرانو څخه په زور پیسې واخلي. دوی په خپلو ځمکو باندې د یوه نوي فقیر د مېشته کولو او د خپلو فقیرانو د ودولو واک لري او همدارنګه په مرګونو او نورو جرمونو باندې جریمې اېښودلی شي، خو د داسې پیسو مقدار د محصول د مقدار په څېر د رواج له مخې ټاکل شوی دی او که تر هغه زیات حواله شي، هغه به لوی ظلم وګڼل شي.

فقیران او همدارنګه یوسفزي په خپلو کې جنګونه او مرګونه لري، خو په دوی کې یې اندازه ډېره لږه ده. دوی په واقع کې متواضع او غیر جنګي خلک دي. کله کله وسلې ګرځوي، که څه هم له وسلو ګرځولو نه منع دي. په ټولیز ډول د دوی کورونه د نورو پښتنو تر کورونو خراب او کالي یې د هغو تر کالیو ساده وي. دوی ډېر ساده

ژوند کوي او د خپل کار د ګټې له برکته زیاتره وخت ښې پیسې سپموي، په تېره هغه وخت چې دوی کسبګر وي او یا یې رمې ګلې ډېرې وي.

سربېره پر دې، چې فقیران په کښتو کې کار کوي. ډېر یې د ترکاڼانو، جولاګانو، رنګرېزانو او نورو په څېر کار کوي. پښتانه دغسې هیڅ یو کسب نه کوي، د ځینو دغو کسبګرو وضع ډېره عجیبه ده. پښان، ترکاڼان او نایان په ځینو خاصو کندیو پورې تړلي دي. په ځمکو کې یوه برخه لري او د کندي لپاره وړیا کار کوي او کله چې ولس د خپلې استوګنې ځای بدلوي، دوی هم ورسره مل وي. نور ټول یې پر ځای ثابت پاتې وي او انفرادي کسان ورته اجوره ورکوي ان د یوه کسبګر خاوند هم مجبور دی د هغه د کار په مقابل کې اجوره ورکړي.

هغه پښتانه، چې له لیرې قومونو څخه راغي او په یوسفزیو کې د هغوی اړیکې څرګندې نه وي، مجبور دي چې د فقیرانو په څېر مېشت شي، خو هغه یوسفزي چې له یوه ولس نه بل ولس ته لېږدي، په تېره هغه وخت چې دوی په دې مجبور شوي نه وي، چې خپلې ځمکې وپلوري، د مساوات پر بنسټ منل کېږي او د ځمکې یوه برخه ورته ورکول کېږي او په خپله د ولس د غړیو په څېر په دوی دا شرط منل کېږي، چې په جنګ کې ورسره برخه واخلي، خو په ولسي چارو کې له دوی سره مشوره نه کېږي. دوی د دغسې کوم شخص تر سیوري لاندې وي، چې هغه د دوی د ګټو څارنه کوي.

ځینو دیګانانو ته، چې جنګیالي ګڼل کېږي، هم اجازه ورکول کېږي چې د یوسفزیو د ولسونو خدمت وکړي او دوی ته د دوی د دغسې خدمت په مقابل کې ځمکه په وړیا ډول ورکول کېږي او دوی د خپلو مشرانو تر اداري لاندې په ګډه ژوند کوي.

د فقیرانو حال په ټولو قومي ځانګو کې کټ مټ یو شان نه دی. په ځینو ځانګو کې دوی د محصول له ورکولو نه معاف دي او د هغه مقدار او د جرابو مقدار په نورو ځانګو کې سره توپیر کوي.

هغه محصولات، چې د ولسونو له خوا اېښودل کېږي

مخکې له دې چې د یوسفزیو د ولس د عمومي احوال شرح بس کړم، باید ووایم چې خورا زیات قومونه د سوداګرۍ په هغو مالونو محصول ږدي، چې د دوی په سیمو کې تېرېږي او یا ورځخه دباندې وړل کېږي. دغه عواید کله د ولسونو وي، خو زیات یې د مشرانو په جیبونو کې لوېږي.

د دوی تجارت د دوی له خپلو سیمو څخه بهر دومره ډېر نه دی. دوی پېښور ته غله او ځینې ښکلي مصنوعات رالېږدوي، خو هغه شیان چې په ورځني ژوند کې استعمالېږي، په کور کې جوړېږي.

د يوسفزيو کالي او نور

هغه ځمه چې ما د يوسفزيو د حکومت په اړه ويلي دي، لا دمخه يې د دوی په کړو وړو يو څه رڼا اچولې ده. کوم شی چې پاتې دی، دا دی چې د دوی د رواجونو او د ژوندانه د عادتونو په اړه اضافه وشي.

د يوسفزيو کورونه په عمومي ډول اوار دي او مسطح بامونه لري. کورونه يې له دوو کوټو او يوې خلاصې برنډې څخه جوړې دي. دننني کوټه يې په ښځو پورې اړه لري او دباندې يې د سړيو د ناستې او د مېلمنو د منلو لپاره ده. خو په تاوده موسم کې له برنډې نه ددې لپاره استفاده کېږي. دوی په کټونو باندې کېني او پينځه يا شپږ کټونه او يو څو برستنې، څينې ختهين او د لرګيو لوښي او د کاليو لپاره ځينې کټګې ټول هغه شيان دي، چې د يوه کور ټول سامانونه او کالي ګڼل کېږي. دوی تل د ورځې دوه خله ډوډۍ خوري، سباناری يې له وچې ډوډۍ، شيدو او يو راز مستو سره دی[1] او د شپې ناری يې وچه ډوډۍ، حبوبات او نور سابه وي. سرېېره پردې کله کله غوښه پکې شامله وي. په اوړي کې کله چې ورځې اوږدې وي، دوی ځانښت د تودې ډوډۍ غرمه ناري کوي.

د سړيو عادي جامه د خمتا يو داسې کميس دی، چې تر ملا پورې په ځان نښتی وي او بيا پوره تر ښنګرو پورې ښکته آزاد رسېږي. رنګ يې يا پوره آسماني، يا د انار د ونې په پوټکي سره خړ شوی وي. همدا شان يوه لويه سپينه پګړۍ په سر او د خمتا پرتوګ په ځان لري. خو د دوی جامه بې له لونګۍ نه چې له نيلي رنګه وريښمو او کتان له مخلوط څخه جوړه وي، پوره نه وي. لونګۍ په اوږو اچول کېږي او په دواړو خواوو کې د قد تر نيمايي ښکته ځوړنده وي. د لونګۍ نه کله کله د چپنې او ځينې وخت د ملاوستنې کار اخيستل کېږي. دوی تل د جمعې په ورځ او مهمو وختونو ک څپل ښه کال اغوندي. په دغسې وختونو کې د دوی کميس ښه اوږد او لاندې خوا يې ښه پوره او د ملا په برخه کې په بې شمېرو پليټو سره چين شوی وي. د نورو رخصتيو د ورځو جامې له لنګوټې پرته، له رنګه وريښمو نه جوړې وي.

داسې کميسونه اغوندي، چې تر سينو پورې يې ښه تنګ او له هغه ښکته يې ښه ارت وي، لکه څنګه چې په هندوستان کې معمول دی. د دوی ښځې د سرو او سپينو زرو ډېرې ګانې استعمالوي. نه د دوی ښځې او نه نارينه هغسې اوږد کميس په تن کوي، چې په نورو پښتنو کې ډېر معمول دی. د يوسفزيو ښځې په سټر کې کلکې دي او هيڅ کله بې له دغسې جامې اغوستلو نه چې بورقه نومېږي او له سر نه تر پښو

[1] مطلب يې شوملې (ترووې) دي. ژباړن

پورې یې پټوي، له کور څخه بهر نه وځي. ښځې له کور نه بهر کار نه کوي. د غریبو ښځې اوبه راوړي، خو دوی دا کار د شپې کوي. کورونه یې کوټې لري، خو کوټې یې کوم ځانګړی نظم نه لري. کوټې سره له دې هم ښې سوتره او پاکې وي او ښکته او پورته یې د توتانو او نورې ونې ایښودل شوې وي. هر کور ځانله یو باغ ګوټی او یو څو د انګورو تاکونه لري.

د یوسفزیو کړه وړه

څنګه چې زیات کارونه فقیران کوي، د ډېرو غریبو یوسفزیو پرته نور مجبور نه دي، چې کار وکړي. نور یې کله کله د خپلو ځمکو په کارونو کې برخه اخلي، خو د دوی دغه کار زیاتره د تمرین او تمرین په توګه وي، نه د یوه جدي کار په توګه. دوی د خپلو کښتو څارنه او د فقیرانو او استخدام شویو مزدورانو د عملیو لارښودنه کوي.

څه وخت چې دوی په دغسې کارونو بوخت نه وي، حجرې ته ځي او هلته په ژمي کې د ورځې زیات وخت د اور په شاوخوا کې په غوړو کولو او چلم څکولو تېروي. چلمونه د عمومو د استفادې لپاره په حجره کې ایښودل شوي وي او یواځې ځینې کسان په خپلو کورونو کې چلم څکوي. د دوی لپاره کله نجونې او کله هلکان ناڅي او سندرې ورته وایي. پخپله یوسفزي یواځې کله کله سندرې وایي. دوی هیڅ کله هغه فعالې لوبې نه کوي، چې د خراسان ساده اوسېدونکي ترېنه ډېر خوند اخلي. د دوی یواځینی ساعت تېری په لیندیو، غشو یا ټوپکو د نخښو ویشتل او د توروې تمرین کول دي.

له مفترحه خلکو سره اوسېدل لکه څنګه چې د سپارتا خلک د هیلاټو په مېنځ کې اوسېدل او په هر اړخ کې یې پوره آزادي لرله. ددې لامل کېږي، چې هر یوسفزی د خپل ځان په اهمیت او حیثیت غره کېږي. د دوی غرور د دوی د ښځو په ستر کې، د دوی په کړو وړو په وقار کې او په هغو لویو الفاظو کې چې دوی یې د ځان او د خپل قوم لپاره استعمالوي او ان درانیان هم خپل سیال نه بولي، ښکاره دی. د دوی آزادي او پرله پسې جنګونه دوی بدګومانه او پاروونکي ګرځوي او کړه وړه یې د کرکې وړ کوي. دا هغه سادګي او برالاتوب ترېنه اخلي، چې نور پښتانه خوشحال ساتي. دوی په ټولیز ډول ښه غښتلي خلک دي، خو د دوی په شکل او قواره کې ډېر اختلافات لیدل کېږي، په هغو کې چې د دوی قواره د دوی د قوم ښه ممثل وي، یو څوک د دوی په سپینو مخونو، زرزو سترګو، سرو ږیرو او د خپلې وضعې په نظامي تظاهر او په مغرور او متکبر سلوک سره حیرانوي. دوی ټول زړور او مبلمه پال دي. که څه هم دوی په دغه صفت کې تر لوېدیځو قومونو وروسته پاتې دي، خو د خپلو قومي ځانګړو په مقابل کې ښه سخیان دي. که کوم یوسفزی غریب شي او ونه شي

کولای د ځان لپاره مزدور ونیسي یا مجبور شي، چې خپله ځمکه وپلوري، د خپل دغه غرور په کمېدو سره یې روح مړاوی شي او که ورسره مرسته ونه شي، خپل قوم پرېږدي. د حج د اداکولو په نامه مکې ته روانېږي یا د خپل بخت د آزمویلو لپاره هندوستان ته ځي، څو که دی یو زړور او ښاغلی کس وي، هر چاته چې دده اړتیا وربښکاره شي، مرسته ورسره کوي او دده حال دده ور شي. چې بې له شرم نه په خپل کور کې پاتې کېدای شي. د مرستې حاصلولو لپاره له یوه بل طرز نه هم کله کله استفاده کېږي، څو هغه یوازې په دې توګه چې مصیبت ځپلی د خپلې سیمې په کلیو ګرځي او په هر کلي کې توقف کوي او خپله لوږه، ګي غوږوي. خلک په دغې علامې سمدلاسه پوهېږي او له هغه سره هرومرو مالي مرسته کېږي.

د برو سیمو یوسفزي بیخي باوقار دي او له فسادونو نه پاک دي، څو د اوارو یوسفزي د ډول ډول ګناهونو له لامله بد نوم لري. ډېر فسادونه او عیبونه، چې دوی یې په ټولیز ډول برالا کوي، جواري کول، نشه کول چې په تریاکو، بنګو او نورو حاصلېدی شي. په دوی کې ډېر رواج لري. سره له دې هم دغه قومونه د خپل دیني تعصب او نه زغم او د سرښندنې ټولو اشکالو ته د توجه لپاره او ملایانو ته د احترام لرلو له لامله ښه نوم لري. په دوی کې د ملایانو ظلم تر نه زغمېدونکي حد پورې رسول کېږي. دوی د خلکو ناوړه کارونه او فسادونه له نظره غورزوي او په حقیقت کې ورسره برخه اخلي. څو د حجرې ډېرو معصومو جرګو ته له ورتګ نه ډډه کوي او هغه له خپل شان نه مخالف بولي او د معینو لمونځونو قضا کوونکي یا روژه خوړونکیو ته داسې جزا ورکوي، چې یا یې په خر، سپروي او یا سخت جسمي مجازات ورکوي.

په غرو په تېره په بر سوات کې د دوی حال بالکل توپیر لري. دوی هلته نظر اوارو یوسفزیو ته په رښتیا ډېر ښاغلي دي، څو څنګه چې دوی جنګیالي نه دي او ډارن دي، دوی ته په سپک نظر کتل کېږي او له دوی سره تر همسایګانو یو لږ څه ښه چلند کېږي، په دوی کې ان لوستل هم ښه کار نه ګڼل کېږي.

د نیک پې خپلو یو څو سړیو یو وخت یو ملا د قرآن په نقلولو مشغول ولید او څنګه، چې دوی په اصل موضوع خبر نه وو، د هغه سر یې پرې کړ او ویې ویل «ته موږ ته وایې چې دغه کتابونه د خدای ﷻ له اړخه نازل شوي او دا دی ته یې د لته پخپله جوړوې» د هغه کلي نورو یوسفزیو دغه قاتلان ملامت وګڼل او دوی یې خپلې غلطۍ ته ملتفت کړل او دې ته یې اړ کړل، چې په خپله ګناه اقرار وکړي. دوی یې ملاحظې او بې پروا وو، دا و هغه اهمیت، چې نیک پې خپل یې د ملا ژوند ته ورکوي[1].

---

[1] هغه یوسفزي چې په هندوستان کې موندل کېږي، زما توجه د پښتنو مهاجرتونو ته اړوي او دغه موضوع ما په خپل مناسب ځای کې نه ده راوړې. دوی په کثرت سره مهاجرت کوي او په دغه حال له

خپل ملک سره د دوی د هغې مينې نقيض برېښي، چې ما دوی ته منسوبه کړې وه، خو عين شی په سکاټ لينډيانو کې هم پېښېږي، چې د دوی مينه له خپل سيمې سره پېښې قوي ښکاره کوي. په دواړو حالاتو کې عين دليل دخيل دی،، په سکاټ لېنډيانو کې د سوداګرۍ نشتوالی او په پښتنو کې سوداګرۍ شرم ګڼل. څمکه د هر فرد د ژوندانه د تامين لپاره ضروري ګرځوي او هر هغه څوک چې يې څمکې وي بايد خپل ملک پرېږدي. د افغانستان په لوېديځ کې ياني چېرته چې ودونه ناوخته کېږي او څمکې ډېرې دي، مهاجرت نادر وي، خو د مملکت له ختيځ نه د ماجرا غوښتونکيو پرله پسې ځيې د اوږدو مودو لپاره رواني شوي دي. دغه ځيې ټل د هندوستان په لور وي. ددغه ملک زياتره برخې په پېړيو پېړيو د پښتنو کورنيو په لاس کې وي او ان ددغو کورنيو تر ړنګېدو وروسته هم خارجيانو په اردو کې پښتانه تر هندوستانيو ډېر شامل کړي وو. په دې ډول په ټول هندوستان کې د پښتنو د اولادو مېشته ځايونه پيدا شول، چې هغوی اوس د پټانانو په نامه يادېږي. دوی د هندوستان په ټولو برخو او د کن کې موندل کېږي. کله دوی د هندوستان له ځايي اوسېدونکيو سره ګډ وي او ځينې وخت د خپلو مشرانو تر حکم لاندې ټول شوي وي لکه په فرخ آباد، بوپال، کرنول، کډو په او نوربان کې. ډېر وخت نه کېږي، چې د دوی ډېر پراخ مېشته ځای په عمده ډول يوسفزيو تشکيل کړی دی. زما مطلب د روهيله و مېشت ځای دی، چې له موږ سره د دوی جنګونه په ټول انګلستان کې د دوی نوم ښه خپور کړی دی. د دوی د مېشت کېدلو بيان د هملټن په کتاب روهيله پښتانه او د دوی د سقوط بيان په پارلماني ريپورټونو کې راغلی دی. د دوی اساسي قانون د پښتون دموکراسي سره څه اړيکه نه لري. مشران يې د خپلو څمکو لاړيان او نور پښتانه د دوی اجاره ګر او په ټوليز ډول د دوی عسکر دي، خو د نورو ځايونو په څېر دلته هم عامو پښتنو د هغې آزادۍ او مشرانو يې د روڼې هغسې تمايل نبود، چې په دوی کې په خانګړې ډول موجود وو. ددغو يوسفزيو ناړامي او غرور ددې لامل کېږي، چې انګلستان دوی ته په ښه سترګه نه ګوري. له بلې خوا انګلستان څکه د روهيله پښتنو ښه نه ايسي، چې دوی د دوی د ملک په لاندې کولو کې له نواب وزير سره مرسته کړې وه، خو ټول اعتراف کوي چې روهيله پښتانه په ټول هندوستان کې تر ټولو زړور عسکر دي، له کومو سره چې موږ نښتي يو. په هندو رعيت باندې د دوی له زړه سوانډی نه انکار نه شي کېدلای او دا چې دوی خپل ملک ښه اباد کړی دی. زموږ د عسکرو له خوا په درنه سترګه ورته کتل کېږي. اوبرک (Burk) هغه په نوړو الفاظو ياد کړی دی. دده يوه افاده دا ده:((هغه د باغ په څېر کرل شوی دی يې له دې چې يو ځای هم يکې له نظره غورځېدلی دی.))

د دوی ملک اوس هم د برتانوي ولايتونو په ډېرو ښتمنو برخو کې حسابېږي او هغه له پراخو اوارو ځمکه جوړ دی، چې د جوارو په کښتو، د ونو په باغونو پوښلی دی او ګڼ ښارونه او غوړېدونکي کلي يکې ډېر دي. بريلي (Barelly) د هندوستان د ډېرو سترو او ښکلو ښارونو څخه دی او يو وړو ښکلی ښد چې نګينه (Nagina) نومېږي او ما يکې يو څو هفتې تېرې کړې دي، څه نا څه (١٨٠٠٠) اوسېدونکي لري. دا ښار که څه هم په نقشه کې نه دی نشر شوی او د روهېلکنډ له سرحداتو نه دباندې د هغه نوم يواځې کله کله اورېدل کېږي، د هغه د نواب مرکز رام پور دی او ددغې سيمې دخلکو کره وره تراوسه هم د برو درانيو کړو وړو ته ورته دي. پښتنو يې ستره ژبه ده او د نواب د قصر په مخامخ ميدان کې ښکلي، پياوړي او سيمين رنګه ځوانان ليدل شي. دوی د آزادۍ او آرامۍ له هغې روحيې سره په کټيو ناست وي، چې د يوسفزيو ممتاز خانګړنې دي.

باجوړ

باجوړ په لویدیځ کې د هندوکش په سهیلي غرونو او په ختیځ کې د اتمانخېلو په غرونو سره محاط دی. په شمال کې هم هم‌دغه غرونه تری چاپېر دي. په دې توپیر، چې په پنجکوړه کې یواځې یوه نری لاره ورځي. د سهیل لور ته یې د برو ماموندو غرونه پراته دي. باجوړ یو داسې لوړ او ژور میدان دی، چې له ختیځ نه تر لویدیځ پورې پینځه ویشت میله اوږد او له شمال نه تر سهیل پورې دولس میله سورور دی.

له شاوخوا غرونو څخه یې اوږدې او سوروري درې مخ ښکته پرتې دي. له نورو ځایونو نه دغو درو ته ورتګ نه کېږي، نه په دې چې هغه ښې نیغې دي، بلکې په دې چې په ګڼو ځنګلونو پټې دي.

په خپله میدان یې د پېښور میدان ته ورته دی او په آبادی کې ورسره برابری کوي. غنم د هغه عمده محصول دي. دغه اوار میدان په یوه داسې روږګې سره وېشل شوی، چې د سهیل په برخه کې هسکېږي. له هرې درې نه یوه ویاله ورسره ګډېږي او وروسته له دې، چې په برو ماموندو کې له دانش کول سره یوه ځای شي د اشنغر نه دپاسه د سوات په سیند ګډېږي. د هغه دوه ښارونه باجوړ او ناوګی هر یو نېږدې یو زر کورونه لري. د باجوړ د میدان له پنجکوړې سره یو داسې لوړې اوږدې درې سره نښلي، چې په وروستۍ سیمه کې هسکېږي او هغه براول (Barawul) نومېږي. د براول یوه برخه ښه د کرنې وړ ده او پاتې برخې یې د بېلابېلو ونو په یوه ګڼ ځنګل پوښل شوې دي، چې په هغو کې د څېړۍ ونې او ښایي د سېر ونې هم وي[1]. په دغه ځنګله کې وحشي ځناور ډېر دي او ډېرې برخې یې دومره ګڼې دي، چې د لمر څخه نیسي او نږدې د باران څاڅکي تر تلو ته نه پرېږدي. براول د باجوړ له نورو برخو نه په دې توپیر لري، چې مشر یې بېل دی.

ترکلاني

باجوړ په ترکلاڼي یا ترکاني پښتون قوم پورې اړه لري، خو له هغو نه پرته نور خلک هم پکې اوسي. بر غرونه یې مسلمان شوېو کافرانو، ښکته غرونه یې هندکیانو او سمه یې د تېولو ملیتونو او قومونو یوې ګډولې نیولې ده، چې دغه تېول د رود بارو په ګډ نامه یادېږي. د ترکلاڼیو شمېر لس یا دولس زره کورنیو ته رسېږي او هغه نور اوسېدونکي یې دېرش زره اټکل کېږي.

[1] سېر (Sedar) ته بلندزې وایي او ویل کېږي، چې دا د نښتر (Fir) په څېر یوه هسکه ونه ده او لرګي یې سور دی.

ترکلاڼي د دغې یوه مشر تر اداري لاندې دي، چې د باز په عجیبه نامه یادېږي او هغه په خپل قوم ډېر واک لري. کافران ورته باج او هندکیان ورته محصول ورکوي او رود باران د هغه ځمکه د حاصل په پینځمه برخه په اجاره اخلي. په دغو ټولو سره دده عواید په کال کې یو لک روپۍ کېږي او هغه ده ته امکان ورکوي، چې سل سواره او د پلیو یو ښه شمېر وساتي او له هغو څخه پینځه سوه د شاهي اردو لپاره ورکړي. دی په خپل قوم کې قضایي فقرې فیصله کوي او د تبعیدولو، وهلو او تړلو واک لري، خو دی تر هغو مداخله نه کوي، چې عمومي سوله په خطر کې لوېدلې نه وي. دی کله کله جرګه هم رابولي.

د ترکلاڼیو کړه وړه:

مطلق حکومت او د فقیرانو نشتوالی د ترکلاڼیو کړو وړو ته د یوسفزیو له کړو وړو څخه توپیر ورکړی دی، که څه هم دوی له هغو سره په خوړو، کورو او د ژوندانه په عادتونو کې ورته دي. دوی که څه هم زړور او ښه زیارکښ دي، خو خوښ او د ساعت تېرې شوقمن دي. دوی زیات وخت د غوړو کولو، سندرو ویلو او سه تار وهلو لپاره سره ټولېږي او ان د خراسان ځینې فعالې لوبې هم کوي. د دوی له هغو یو څو لوبو څخه چې ما لیدلې دي، معلومېږي چې هغه د هندوستان د مسلمانانو له لوبو په تېره د دکن له لوبو سره ورته دي. دهغو په څېر دوی هم مودب او ښه معاشي خو لاپوک دي. د هغوی په څېر دوی هم ډېر ګرځېږي او ځانونه په خبرو کې ډېر خوځوي. د دوی جامه د پښتنو کمیس او یوه وریښمینه ټوپۍ ده. دوی زیات وخت د دې لپاره په کافرو دانګي، چې چور و چپاول وکړي او مریان پیدا کړي. کافران کسات اخلي، خو څنګه چې دوی د اوارې د جنګ لپاره ډېر ضعیف دي، یوازې ناڅاپي او له ځانګړیو مورچلونو څخه حملې کوي. ترکلاڼي په اوس وخت کې له دې امله، چې د دوی حکومت د مرحوم باز، دوو زیرو ترمېنځ په دعوه کې دی، په دوو ګوندونو وېشل شوي دي.

اتمانخېل:

د اتمانخېلو غرونه سوات له باجوړ څخه بېلوي. دغه غرونه د هندوکش له ښکته غرونو څخه، چې په هغو اړه لري او د پنځکوړې په درې سره وېشل کېږي ښه لوی دي، خو څوکې یې سره برابرې نه دي. په ډېرې لوړې څوکې باندې پینځه یا شپږ میاشتې واوره پرته وي. د هغو شمالي مخ که څه هم ښه تېغ دی، ورو ورو لوړېږي، خو جنوبي خوا یې ناڅاپه لوړېږي او ګړنګونه لري. څاروي زیات وخت د غرونو له ښوینده لاښ څخه لوېږي او ټوټه ټوټه کېږي. د شمالي اړخ یوه برخه یې صافه ده او کرنه پکې کېږي. نېږدې ټول کښت په دغسې پټیو کې کېږي، چې د غرونو په ډډو

کې یو په بل پسې هسکېږي[1].

اتمانخېل په دغو غرونو سربېره د باجوړ په څنډو کې د اوار میدان یوه ټوټه ده، دوه اوږدې نرۍ درې لري چې د کوز سوات په مخ خلاصېږي.

اتمانخېل دومره لې دباندې څې، چې ما یو هم په پېښور کې لیدلی نه دی او له هغه وروسته مې یوائې له یو سره کتلي دي. دوی له خپلو ګاونډیو سره ښه نه دي، د دوی ګاونډیان دوی د شړل او بې قانونه قوم په نامه یادوي. د هغوی په قول دوی جګ، پیاوړي او سپین دي، خو وایي چې دوی زیات وخت له نرۍ ملا نه پورته برینډ وي او د دوی ښځې د نارینه و په څېر کار کوي. په دوی کې هر شی د مدنیت نشتوالی ښيي، خو کوم اتمانخېل چې ما پخپله ولید، یو نرم طبیعته سړی او د خپل قوم په اړه یې داسې وویل:

دوی یو خان لري، چې د زیات واک څښتن دی. دی د قتل په پېښو کې درانده جرمونه پډي او د مقتول ورثې ته تاوانونه ورپرابروي. دوی په خپلو کې زیات وخت جنګونه کوي، خو نه د یوسفزیو په اندازه او دوی او یوسفزي د جنګ په حال کې دي.

د دوی جامه د باجوړ د جامې په څېر ده او د ښځو په اړه په خپلو رواجونو کې د خپلو ګاونډیو څخه دومره توپیر نه لري. دوی درانه خلک دي او هغه فسادونه، چې په یوسفزیو کې شته، په دوی کې درک نه لري.

دوی په داسې وړو کلیو کې اوسي، چې له لسو څخه تر شپاړسو پورې برنډه لرونکي کورونه لري. په ټولیز ډول دوی ښايي د خپلو ګاونډیو په اندول د مدنیت په ښکته پوړ کې وي او د خپل ملک سخت طبیعت دوی چوړولو ته متمایل کوي، څکه چې هغه دوی له جزا لیدلو نه خوندي ساتي.

اتمانخېل له لسو زرو کورنیو نه ډېر نه دي حساب شوي او دغه شمېر هم کله، چې د دوی د ملک ماهیت په نظر کې ونیول شي، ښه ډېر دی. خو د هغو شرایطو له لامله، چې دوی نور رعیت یا فقیران نه لري، دوی تر نورو ډېر معقول دي.

بـر مومند

د اتمانخېلو واړه غرونه هغه وخت، چې د کابل سیند ته رسېږي، لوېدیځې خوا

[1] ما پخپله دغه پټي د اتمانخېلو په ملک کې نه دي لیدلي، خو که دوی له هغو سره ورته وي کوم چې ما سرینګر نه لاندې ملک کې لیدلي دي، د کښت بل هیڅ طرز به دومره ډېره خواري ونه غواړي او لې حاصل به ونه لري. په دغه ملک کې د وړو غرونو په ډډو کې دېوالونه جوړېږي او دغه دېوالونه د غرونو له ښکتني برخو له خاورو نه ډکېږي او له درو نه تر لسو فوټو پورې لوړ وي. پټي یې نېږدې پینځه ګزه سور لري، دېوالونه په وچو او نورو ښتیلیو پوښل کېږي او څنګه چې دغه دېوالونه هېڅکله نیغ نه دي، بلکې د غرونو په کچه کاږه دي، په زړه پورې انځور جوړوي او اغېز یې په زړه پورې دی.

ته اوړي او هغې خوا ته نېږدې د قاشقار تر سیند پورې رسېږي یانې چېرته چې د هندوکش د سهیلي غرونو څخه نور رودونه ورسره یوځای کېږي. د غرونو دغه ټولې برخې په برو مومندو پورې اړه لري. همدارنګه د دوی د غرونو او کابل سیند ترمېنځ اواره او د هغه سیند سهیلي خوا میدان او د نږدې غرونو یوه برخه په دوی پورې اړه لري. د دوی د ملک سهیلي برخه په خیبر کې شامله ده او له دې امله بر مومندان زیاتره وخت په خیبریانو کې حسابېږي.

د دوی غرونه په عمومي ډول ټیټ خو ډېرې او ستنغ دي. د کابل له سیند پرته، چې هغه د همدغه سیند شمالي غاړې ته نېږدې یو غر دی، په نورو غرونو باندې واوره یواځې یو څو ورځې پرته وي. دغه غرونه سپېره دي، خو یواځې په ځینو برخو کې یانې چېرته چې ببلو ببلو ډولونو ګڼ او خواره بوټي او په ځینو شېلو کې معمولي غرنۍ ونې شته دي. ډېرې برخې یې د اوسېدو وړ نه دي.

په ډاګونو کې یې یو راز بوټي موندل کېږي، چې موریزه (Morriz) نومېږي. دغه بوټي د خرما د ونې د سر په څېر دي، خو د انسان تر قده لوړ نه دي. هوایې په څلورو میاشتو کې سړه وي، خو د اوړي تودوخه یې بېخي ډېره وي. سموم (Summom) یې زیات مهلک وي او د مارکوه (د سیند سهیل ته د یوه غره) تند بادونه یې په تاوده موسم کې د ټولو لارویو لپاره د ډار لوی منبع وي.

د کړپې غاښې، چې پېښور او جلال آباد سره نښلوي، د مومندو په ملک کې پروت دی. کله کله پرې سفر کېږي، خو څنګه چې سختې هسکې او تنګې درې پکې ډېرې دي او څنګه چې د کابل سیند په دغې برخې کې ډېر چټک دی، باید زیات وختونه ترې لارویو داوړي را واوړي، نو تر هغه په خیبر کې سهیلي لارې ته ترجیح ورکول کېږي.

ویل کېږي، چې مومندان لس زره کورنۍ دي، خو څنګه چې ددغو غرونو زیاتره برخې د اوسېدو وړ نه دي او په نورو برخو کې یې اوسېدونکي ښه خواره واره دي او په داسې حال کې، چې ممکن په اوارو میدانونو کې یې هندکیان اوسي، زما په ګومان چې دغه شمېر له واقعیت نه لیرې دی.

د حکومت شکل

د برو مومندو د حکومت طرز پسارې دی. د دوی د خان مستقیم واک له نظامي عملیاتو پرته لې دی، خو په ملکانو باندې دده نفوذ ډېر دی او د دوی واک په خپلو قومي څانګو کې قوي دی. خان د قضایي چارو په ترسره کولو کې برخه نه اخلي او ملکان دعواګانې په جرګو فیصله کوي. خان له خپل قوم نه مالیات نه ټولوي او د مومندو په ملک کې تر هر بل تن نه زیاته برخه نه لري، خو ده ته پاچا یو څه ځمکې

ورکړي او په هغه سربېره معاش ورکوي. خان د دغو په بدل کې د کړېږې په غاښې کې د لارویو د ساتنې مسولیت پر غاړه لري او د پاچایي پوځ لپاره له دریو سوو څخه تر پينځو سوو پورې سواره برابروي. که لاروي کوښښ وکړي، د مومندو له ملک نه یوائې تېر شي، تالا به شي خو یو ځانګړی مومند کولای شي ټول کاروان خوندي تېر کړي.

د دوی ځواړه او چامې د باجوړیانو په څېر دي. د استوګنې ځایونه یې د پیوزیو جونګړې دي. دوی په وړو بانډو کې اوسي او شپانه یې په داسې ځانګړیو کوډلو کې په غرونو کې ځواره واره دي، چې یوائې په اوړي کې د استوګنې وړ وي. د دوی لوی کلي لال پوره، ګوشته او کامه یوائې برنده، لرونکي کوروونه لري او یو څه مهم ځایونه دي، دوه وروستي یې په دېوالونو محاط دي او په دوی کې مشران له خپلو نوکرانو (چې هغه په عمومي ډول مومندان نه دي) او هندکیانو سره اوسي.

د ملک زیات خلک کښت او کر کوي او ځینې یې د غرونو په ناهسکونو برخو کې رمې پیایي. په ژمي کې دغه کاروونه. نه وي او دوی خپل وخت په کوروونو کې تېروي او د مزرو د بوټو له پاڼو څخه څپلې او داسې نور اوبي. دوی دغه شیان پېښور ته لېږدوي او هم خپلې غلې دانې گڼو کلیو ته وړي او په بدل کې یې مالګه، ځمتا، ټوکران، شنخ وریښم او ځینې نور څیزونه راوړي.

د برو مومندو دوه خپلونه په خېمو کې ژوند کوي. اوښان ساتي او په پسرلي کې له خپلو رمو سره په خراسان کې د هلمند لوړو برخو ته کوچ کوي. دوی په برو درانیو کې یوائیني کوچې ډلې دي.

خیبریان

خیبریان د هغو بې شمېرو ځانګو په سر کې ژوند کوي، چې د سپین غره له شمالي او ختیزو خواوو څخه څي. د دوی نوم د خیبر له درې یا غاښې نه راوتلی، چې د پېښور او جلال آباد ترمینځ د کابل سیند په ښي اړخ کې غځېدلی دی او د دوی د متصرفاتو شمالي سرحد تشکیلوي. لویدیځ ته یې بنګښ او شمال، جنوب، ختیځ ته یې د پېښور میدان پروت دی، خو هغه سهیل ختیځ ته نږدې تر اباسین پورې د (۳۴) زاویې په حدودو کې غځېږي.

دغه ملک ډېر متنوع دی، برنۍ برخه یې د یوه هسک غره په ګړنګ لرونکي اړخ کې پرته ده او کوزنۍ برخه یې د سختې او سپیرې برخې په مینځ کې پرته ده. دغه برخه ښه زرغونه ده، خو درې یې تنګې دي. اقلیم یې له ډېرو سړو څخه تر نهایي تودوخې پورې بدلون کوي. په ټولیز ډول دغه ملک سوړ دی، خو د درو کوزې برخې یې د چاپېرو غرونو له خوا د هوا د بندېدو له لامله تودې دي او ښکته سپېره غرونه

یې لکه په نورو ځایونو کې په اوړي کې په نه زغم کېدونکي ډول تاوده وي.

خیبریان له بړو مومندو پرته له دېرو ازادو قومونو څخه متشکل دي. دغه قومونه اپریدي، شینواري او اورکزي دي. دوی ټول (۱۲۰/۰۰۰) تنه حساب شوي دي. شینواري په شمېر کې تر ټولو لې، خو تر دغو دېرو نه ډېر بډه او پاچا ته ډېر تابع دي. هغه نور یې د خپلو ملکونو د قوت له لامله له ایل کېدو نه ازاد دي. د خیبر د غاښي اهمیت (د کابل او پېښور ترمنځ د زیات ارتباط له لامله) پاچا دې ته رسولی، چې د دوی په اعمالو یو څه کنټرول ولري. نو په دې ډول دوی ته د دغې لارې د امن د ساتلو پرځای ډېر معاشونه ورکول کېږي. خو د دوی د لوټماري عادتونه داسې دي، چې دوی د لارویو له شکولو څخه په بشپړه توګه منع کېدای نه شي او همدا چې په دولت کې ګډوډي راشي، ممکنه نه ده د دوی له ملک نه سړی په امن کې تېر شي.

د خیبر غاښی نږدې پینځه ویشت میله اوږد دی. له ستغو پوښتیو او ډېرو تنګو درو نه اوړي، سړک یې زیات د شیلو د مجرا په امتداد غځېدلی او په غرونو کې د ناڅاپي اورښت په حال کې ډېر خطرناک وي. خیبریان په ارامو وختونو کې د دغه غاښي په بېلابېلو ځایونو کې هدې لري، چې له لارویو نه هغه محصول ټولوي، چې د ټولولو اجازه یې لري، خو په ګډوډیو کې دوی ټول څارو وي، که یو ځانګړی لاروی هم وغواړي په دغه لاره تېر شي د هغه د اس د پښو تر پهاري د دغې تنګې درې په اوږدو کې انعکاس کوي او هغه د دې لامل کېږي، چې خیبریان له تنګو ناوو او غرونو څخه په اسونو سواره پسې ووځي او که دوی کوم کاروان ته سترګې په لاره وي، د یوه غره په ډډو کې په سلګونو ټولېږي او ټوپک په لاس د هغه رسېدو ته په صبر او قرار انتظار باسي.

د خیبریانو کره وړه:

خیبریان نري، خو د قوي غړیو خاوندان دي. مخونه یې اوږده او ډنګر دي، پوزې یې هسکې او غمبوري یې هډوکي لرونکي او څېرې یې توریختې دي. دوی لې تر لږه په ژمي کې توري اسمان رنګه لنګوټې په سر کوي او داسې اوږده، قوي آسماني رنګه کمیسونه اغوندي، چې په ځانو پورې یې نښتې وي، خو د زنګنو تر منځنۍ حد پورې یې رسېږي. دوی یا د پروړو یا د مزرو د پاڼو نه جوړې سوتره څپلۍ په پښو کوي. داسې ټوپکونه ګرځوي، چې د میل د ملاتړ لپاره یې د لرګي پنجه ورپورې نښتې وي. همدارنګه دوی تورې او لنډې سانګې (نیزې) له ځانونو سره ګرځوي او په ټولیز ډول تر ټولو هغو نورو پښتنو، چې ما لیدلي دي، په بڼه کې ډېر عجیب او شډل دي. دوی په خپلو درو کې برنډې لرونکې کوروونه لري، خو په غرونو

کې یاني چېرته چې په اوږي کې په تولیز ډول اوسي، د پوزیو داسې لېږدېدونکې کوچنۍ لري، لکه بر مومندان چې یې لري. په ژمي کې دوی کوزو غرونو ته ښکته کېږي او هلته په تولیز ډول په داسې سمڅو کې ژوند کوي، چې د غرونو په ختیځو برخو کې یې کېندلې وي. دوی په تودوخه کې نهایت ناارام وي.

خیبریان ډېر ښه تښه وېشتونکې دي او ښه غرني عسکر ګڼل کېږي. که څه هم په اواره کې یې دومره مزه نه شته، دوی په دغه راز جنګونو کې له خپل ملک نه لیرې ان د پنجاب په نهایي ختیځو بریدونو کې تر کوټ کانګرا (Kote Kaungra) پورې هم استخدامېږي، خو دوی تر جنګه لوټ کولو ته ډېر متمایل دي او د هغو لښکرو مهمات تالا کوي، چې دوی ورپورې اړه لري او بې ساتونکیو پرېښودل شوي وي. دوی دا شیان د جنګ په شدت کې له شاه شجاع سره په همدغه ډول سلوک وکړ او په دغه توګه د هغه د ماتې لامل شول. په تولیز ډول دوی په پښتنو کې تر ټولو زیات یرغلګران دي او ګومان کوم، چې دوی نه د پت احساس کوي او نه د هوډ، څکه چې ما هیڅ نه دي اورېدلي، چې یو چا دې د دوی له ملک څخه د مصونیت تېرېدو لپاره د خیبریانو کومه بدرګه استخدام کړې وي او دا هغه ګام دی، چې په هغه سره تل د یو بل قوم له ملک نه تېرېدل د لارې مصونیت خوندي کوي.

د بېښور قومونه

د پېښور میدان چې د یوسفزیو سهیل ته جوخت پروت دی، نږدې داېروي دی او قطر یې پینځه دېرش میلو ته رسېږي. له دغه میدان نه هر پلو غرونه تاو دي، خو یواځې په ختیځ کې چې هلته د وچ ملک یوه نری تړانګه د کابل سیند په اوږدو کې اباسین ته منتهي کېږي. دغه تړانګه نږدې پینځلس میله سورووره ده او د بونیر د غرونو په مېنځ او د طول البلد په (۴۲) درجې کې پرته ده، چې په سهیل کې د پېښور په میدان پورې محاطه ده. ددغه میدان سهیل لویدیځې ته د سپین غره د هسکې څوکې شاوخوا د خیبریانو واړه غرونه پراته دي. لویدیځ اړخ ته یې د اتمانخېلو او برو مومندو غرونه پراته دي، چې د هغو دپاسه تر هغو ډېر هسک غرونه لیدل کېږي.

ددغه میدان څمکه له توري نرمې غني خاورې نه جوړه ده، سطح یې لوړه او ژوره ده، خو دغه ټول میدان له چاپېرو ملکونو څخه دومره ټیټ دی، چې نږدې د هغه هرې برخې ته اوبه رسېږي او دا د هغه د تلپاتې زرغونوالي تضمین کوي. د اوبو دغه پرېماني ان کله کله ددغه میدان په کوزنۍ برخه کې په تېره په ښار کې، چې یوه برخه یې د پسرلي په بارانونو سره تر سیلاب لاندې کېږي، د ناارامۍ لامل هم کېږي.

په ټولیز ډول دغو لاندنیو ته د پېښور قومونه ویل کېږي: محمدزیان، ګګیاني، مومند، خلیل او داودزي.

محمدزي او ګګیاني د کابل سیند د یوسفزیو په خوا کې اوسي. د دوی مېشت کېدل دمخه بیان شوي دي. د دوی کړه وړه یوسفزیو ته ورته دي. خو دوی پاچا ته تابع دي او د خپلو مشرانو تر دقیق حکم لاندې ژوند کوي.

د محمدزیو عمده ځای اشنغر دی، چې یا به د یوه ښارګوټي په توګه وګڼل شي او یا یو بل ته نږدې کلي. محمدزي اته زره او ګګیاني پینځه زره کورني حساب شوي دي.

هغه درې نور قومونه یې غوري، یا غوریاخېل دي. د پینځلسمې پېړۍ په مینځ کې دوی د غزني په لویدیځ کې د ترنک رود پر غاړه مېشت وو او د بابر په وخت کې (د هجري قمري ۹۱۵ کال په شاوخوا کې) همدارنګه مومندان د غزني په سهیل کې پراته وو. داسې ښکاري، چې دوی په هغه وخت کې که ټول پوونده نه وو، یوه برخه یې پوونده وه.

دوی د بابر د زوی کامران د سلطنت په دوره کې پېښور ته لاړل او ددغه پاچا په مرسته یې دلازاک له اباسین نه هغه خوا وشړل. اوس د هغه قوي او بې شمېره قوم نه پراخې یو څو کلي د اباسین په لویدیځ کې آباد دي، بلکې ددغه سیند د هند په خوا کې یو څو زره دلازاک شته دي.

دغه قومونه په اوار میدان کې د استوګنې له لامله باید هرومرو د پاچا پوره تابع شوي وي. په حقیقت کې دوی د پښتنو ډېر تابع قومونه دي او په نتیجه کې دوی زېښل (استثمار) کېږي او دوی دغه زېښناک په پوره صبر زغمي. هغه لوی ظلم، چې په دوی کېږي هغه وخت وي، چې پاچا په پېښور کې وي او پوځ یې د دوی کښتونه تالا کوي. دوی دوه ځله یاغیان شوي او ویل کېږي، چې اوس غواړي د حکومت حکمران له خپلې سیمې څخه وشړي او په دغه اړه د یوسفزیو د آزادۍ پېښې دکړي، چې دوی یې په یقین سره ستایي او رخه پرې لري.

د قوم مشران دلته د آریایانو په نامه یادېږي. د دوی واک په بېلابېلو قومونو کې سره توپیر کوي. په مومندو کې د مشرانو واک تر نورو ډېر دی. د افرادو تر مېنځ وړې شخړې د مشرانو یا جرګې له خوا فیصله کېږي، خو ټولې مهمې قضیې یا قاضي یا د ښار سردار فیصله کوي. په ټولیز ډول په پېښور کې آرامي ډېره ده، خو په اوږي کې چې پاچا او پوځ یې نه وي، د برو درانیو د ناارامۍ نښې ښکاري او دغه قومونه زیات وخت د کښتونو لپاره د اوبو په سر، سره جنګېږي.

د دوی کورونه، جامې او عادتونه

د پېښور د قومونو کورونه، خواړه او د ژوندانه عادتونه د يوسفزيو له کورونو، خوړو او عادتونو سره ورته دي. د دوی جامې هم څنګه چې د پښتنو او هندوستانيانو د جامو مخلوط دي، سره ورته والی لري. دوی په ټوليز ډول په ژمي کې د ختا آسماني رنګه توري ګراتې (چکړې، کچړې) اغوندي او د اوږې په رسېدو سره يې اېسته کوي او هغه وخت يو اوږد کميس او يو سپين يا آسماني رنګه لنګوټی په سر تړي او دغه د خلکو د زيات شمېر جامې دي. يوه لونګۍ چې يا په ملا پورې تړل شوې وي او يا د اوږو د پاسه اچول کېږي، تل د دوی د جامو يوه برخه ده. دوی که څه هم د بړو درانيو له جنګي روحيې څخه بې برخې نه دي، د دوی کړه وړه په ټوليز ډول نرم، مهربان او بې ضرره دي.

د دوی ذهنونه په نهايت درجه فعال او چټک دي او دوی تر ټولو پښتنو لږ څه ساده او غلطۍ ته ډېر متمايل دي.

ما دمخه ددې ذکر کړی، چې پېښور د کابل د پاچايانو د ژمي مرکز دی. شاه شجاع په ځانګړې توګه ددغه ځای او خلکو سره مينه لرله او دغه خلک هم په قوي او تلپاتې ډول د هغه پلويان او ورسره يې کلکه علاقه لرله.

د مومندانو هغه څانګه، چې په سمه کې اوسي، نېږدې دولس زره کوره حساب شوي دي. دوی له بړو مومندانو سره د قوم او نسب پرته نورې اړيکې نه لري.

خليل شپږ زره کورنۍ او داودزي لس زره کوره شمېرل شوي دي. ددغه ميدان نور اوسېدونکي هندکيان دي او ټول اوسېدونکي يې بايد له (۳۰۰۰۰۰) تنو څخه ډېر دي.

خټک

هغه ټوټه سپېره ملک، چې د اباسين او پېښور ترمېنځ پروت دی، د خټکو او يوسفزيو ترمېنځ وېشل شوی دی. لوړې يې د کابل د سيند په سهيلي ملک کې مېشت دي. چې په ټوليز ډول غرنی يا وېرين دی، خو له څه اوارې او شنو چمنو او ونيانو څخه خالي هم نه دی. په تېره د سيند غوا يانې چېرته چې ځينې ښکلي ځايونه دغسې ونې لري. چې تل شنې وي او دلته دغسې هندي ونې هم شته، چې سيسو (Seesoo) نومېږي. دغه ملک اباسين ته په نېږدې کېدو سره کلکېږي او کلی يې لږ لوی دي. ډېر ستر ځای يې اکوړه نومېږي. چې ښاېسته ښار ګوټی دی او يو ستره مسجد او له کاڼو نه جوړ يو ښکلی بازار لري.

خټکو ددغه ملک ښه ډېره برخه نيولې ده. د دوی ملک د کابل له سيند نه د مالګې

تر غرونو پورې نېږدې او یا میلو په اوږدو غځېدلې دی. سور یې نېږدې پینځه دېرش میله دی. د دوی ټولیز سرحد ختیځې خوا ته اباسیند دی. که څه هم د دوی یوه قومي څانګه له سیند نه هغه خوا د مکود (Makkud) په ښار ګوټي او سیمې کې مېشت ده. لویدیځې خوا ته یې د پیاوړو قومونه، خیبریان او بنګښ پراته دي. په سهیل کې یې بنو او د دامان لوهاني پراته دي. دوی داسې دوه بېلې بېلې څانګې لري، چې سره پوره توپیر لري، که څه هم مشران یې یو تر بله سره تړلي دي.

ختک ښایي د پښتنو په حساب زیات ښوول شوي وي، چې دوی یې د هغو شمالي څانګې لس زره او د جنوبي څانګې دولس زره کورنۍ ګڼلې دي. په دواړو څانګو کې د دوی خانان په خپلو ټبرو باندې ډېر اختیار لري، خو شمالي وېش یې د پیاوړو د قومونو په څېر تر زیاتې اندازې د پاچا تابع دي. په داسې حال کې چې د سهیل خان یې تر ډېره حده آزاد دی او ده دغه آزادي د هغه د ملک د غرونو له لامله خوندي شوې ده.

د شمالي څانګې خلک یې د خپل ریښتینتوب او آرام عادت له امله ښه ستایل کېږي. دوی جګ، ښکلي او د پیاوړو تر نورو قومونو ډېر سپین رنګي دي، خو په خپلو جامو او کړو وړو کې د هندوستان خلکو ته زیات ورته دي.

د سهیلي ختکو ملک سره توپیر لري، خو ټول یې غرنی دی او سهیلې برخه یې ډېره غرنۍ ده. دغه ملک له وړیږو او سپېرو غرونو جوړ دی، چې په ژړو او سخ په خوړو کلیو سره بېلېږي او د بارک (Barak) او ساغر (Sagher) شوک مار تېرونه پکې په تیت. پرک ډول مېشت دي. شونې نه ده، چې د ملک تر دغې برخې نه بل څه ډېر وېرووونکی تصور شي. دلته بل څه نه لیدل کېږي، خو شړل او سپېره غرونه چې په ګډوډ ډول سره کوټه شوي دي. بل څه په غوږو نه راځي، خو د مالګینو سیلاوونو خوږ، چې په ډېرې چټکۍ سره سخ په درو ښکته کېږي. دغه منظره د ونو په کوږلو سره یو څه له مېنځه تللې وه، چې د غرونو په سرو کې دوه دوه، درې درې، یو ځای بل ځای لیدل کېږي او ان دغه هم د شلو میلو په فاصلې کې یو یا دوه ځله تر سترګو کېږي.

د دغه ملک شړول او سپېدونکي یا له لاوي څخه تېښتي، یا د غرونو په سرونو کې ګرځي، چې په مساعدې موقع کې پرې ورځانګي. سره له دې هم دغه منظره کله کله د یوې غونډې د سطح د پاسه د جوار د یوې ټوټې یا د شنې درې په لیدو سره، چې له لیرې نه تر سترګو کېږي، خوښوونکې وي. دغه درې که څه هم سختې او وېروونکې دي، خو رومانټیک او شاعرانه دي او د ویالو غاړې کله کله د ځنګلي ښوواړو په ګڼو ځنګلونو په زره پورې ښکاري. د شمال خوا ته نور هم وړاندې په دغه سیمه کې

هسک، ډېرین او ګړنګ لرونکي غرونه ولاړ دي، خو د دوی په منځ کې یو څه پراخ او ښه زرغون میدانونه هم موجود دي. ستر میدانونه یې مالګین او لاچي او تیري (Tiri) دي. دغه وروستي میدان د خان استوګنځی دی. د دوی زراعتي محصولات غنم او باجره دي. دوی مالګینې ډېرې په زیاته اندازه صادروي. چې هغه په عمده ډول تیري ته نږدې د مالګې له غرونو څخه راوباسي.

زموږ له ملګریو نه هېچا بارک په سترګو نه و لیدلی. هغوی یوازې له لیرې نه په نظر راغلل. موږ له دوی سره څه مراوده نه لرله. خو دا چې دا اړیکه د دوی له هغه برید څخه پیدا شوه، چې دوی زموږ په هغو کسانو کاوه، چې لار یې غلطوله. موږ ته ویل شول چې دوی که څه هم خټک وو. له دواړو خانانو مستقل وو او د انارشۍ او ګډوډۍ په حال کې یې ژوند کاوه.

د بارک شمال ته خټک په رنګ تور وو. جامې یې د ځینو هندوستانیو خلکو په څېر وې. خو په کړه وړه کې تر هغو شول وو. دوی له موږ سره په معاملو کې نرم او نه ربړوونکي وو او اورم. چې دا د دوی ټولیزه ځانګړتیا ده.

بنګښ

د بنګښ د قوم شمال ته د خیبریانو غرونه. ختیځ او سهیل ختیځ ته یې خټک او سهیل ته یې څه وزیر او لویدیځ ته یې توري پراته دي.

د دوی ملک یوه اوږده دره ده او هغه د داسې میدان په لور پراخېږي، چې قطر یې نږدې دولس میله دی. درې ته یې بر بنګښ او میدان ته یې کوز بنګښ ویل کېږي. میدان یې ښه آباد دی او پرېمانه اوبه لري. ناکښت شوې برخې یې د مزرو په بوټو پټې دي. خو یو څو نورې ونې هم پکې شته او دا ونې د کوهاټ له شاوخوا پرته، چې هغه د دوی د مشر مقر دی. په زړه وړونکیو باغونو کې ولاړې دي. کوهاټ یو ووړ، سوتره ښارګوټی دی. خو هغه په قوم کې د ناراميو له لامله د یوه لوی کلي په اندازه کوچنی شوی دی. بر بنګښ یې اوبه لري او په ښکته برخه کې ښه حاصل ورکوي. خو واړه غرونه یې ستغ او سخت دي.

د بنګښو او خټکو دواړه ملکونه د اقلیم له نظره ډېر متنوع دي. د غرونو ځینې برخې یې کله کله ان د مارچ تر میاشتې پورې له واورو ډکې وي. په داسې حال کې، چې نورې برخې یې لا ان د ژمي په منځ کې یوازې ځینې وختونه سپینې شوې وي او په ځینو باندې یې واوره هیڅ نه اوري. په ټولیز ډول د سلیمان غرونه نږدې واړه او درې یې سړې دي، اوارې یې که څه هم د پېښور په انډول سړې دي. یوازې کله کله واوره لري.

د کوزو بنګښو خلک تر ډېر حده د خان او پاچا تابع دي، خو د برو بنګښو خلک تر

هغو لې تابع دي. ټول بنګښ په څېره کې لږ څه د پېښور د قومونو په څېر دي، خو د خیبریانو په څېر جامې اغوندي. د بنګښو هغه کورنۍ چې په هندوستان کې څومره غټ نوم ګټلی دی او د فرخ آباد نوابان له هغې څخه راپورته شوي دي. په اصل کې د برو بنګښو د یوه بزګر زوزات دي.

توري او خاځي

د برو بنګښو لویدیځ ته توري پراته دي او دوی د هغې درې په اوږدو کې مېشت دي. نو د دوی ملک او حاصلات سره یو شان دي. خلک یې له پاچا نه بېل دي، خو د حیرانتیا ځای دی، چې دوی په پښتنو کې شیعه ګان دي. د برو بنګښو ډېر خلک هم په دغې فرقې پورې اړه لري.

د هغې درې په بیخې بر سر کې، چې نږدې د کورمې په موازي لویدیځ لور ته غځېږي، خاځي پراته دي او دوی له توریو سره سخته دښمني لري. د دوی دره د سلیمان د غره په سختې او کلکې برخې کې په اوږدو پرته ده او هغه د توریو له درې نه ډېره تنګه، خواره او سړه ده.

د دغې درې دواړه ډډې د نښترو په ونو ډکې دي او د وزو رمې یې عمده مال دی. اوسېدونکي یې په دغسې کورونو کې ژوند کوي، چې تیمایې په څمکه کې ښخ دي. د پښتنې شړیو کمیسونه (کچړي، چکړي) اغوندي او د کال په زیاتې برخې کې د شپې او ورځې اور بلوي. له اباسین نه پېښور ته یوه لار د دغې اوږدې درې په اوږدو کې غځېدلې او دغه لاره وروسته له دې، چې د خاځیو له ملک نه واوړي، د سلیمان د سلسلې په ډېر لوړ غاښي (کوتل) کې له یوه تنګي نه د غزنې ختیځ قطب پلو ته په هغو ملکونو کې ننوځي.

عیسی خېل

نه خاځي او نه توري په برو د ژانیو کې راځي او دغه لاندیني قومونه په ټولیز ډول د دامان په قومونو کې شمېرل کېږي. خو دوی له هغو قومونو څخه په دومره ډېرو اړخونو توپیر لري، چې ښايي د مطلب د اسانۍ لپاره دلته د هغو یادونه وشي.

هغه قومونه دا دي: عیسی خېل، شیتک (Sheotuk's)، بنوڅي (Banoussi)، دوړ او خوستیان. درې لومړني قومونه یې د ختیځ د ملک سهیل ته پراته دي او هغه نور یې د توریانو سهیل ته. دامان د دوی په سهیل کې پروت دی. د عیسی خېلو ملک د اباسین په اوږدو کې تر دېرشو میلو زیات غځېدلی دی. سور یې دولس میله دی او په دریو خواو کې لوړو غرونو په غېږ کې نیولی دی. دا یو ډېر غني ملک دی، پرېمانه اوبه او ګڼ نفوس لري، ډېر ښه کښت پکې کېږي. ویالې یې دومره ډېرې او دومره سوروړې او ژورې دي، چې لارې په زیاته اندازه بندوي. کلي یې چې ډېر لوی

دي، په ونو ښه ښته او زرغون دي. ډېر کورونه يې ښه انځور شوي دي. په اباسين کې ځيني لوی تاپوګان هم په عيسی خېلو پورې اړه لري. ډېر يې کرل کېږي او څه يې د کرنې لپاره سمېږي. غنم د ټول ملک ستر حاصل دی.

عيسی خېل د شاهي واک پروا نه ساتي او په خپلو کې يو کمزوری حکومت لري، دوی ضعيف لاروي چوروي او له قوي لارويو نه غلا کوي.

د عيسی خېلو په لويديځ کې د غرونو شاته يو آوار ميدان پروت دی، چې د شيتک د قوم له خوا کرل کېږي او د دوی په اړه زه څه معلومات نه لرم.

بنو او دوړ

ليرې د لويديځ خوا ته په هسکه کې بنو پروت دی. بنو يو پراخ ميدان دی، چې د کورمې په سيند خړوبېږي. بنو ډېر کلي لري او د جوارو په زرغونو کښتو پټ دي. په اوړي کې تود دی، خو په ژمي کې داسې سوړ دی، چې انسان يې زغملی نه شي. حاصلات يې شولې، غنم او جوار (ډېر پريمانه)، ګنې، تمباکو، کورکمن (Turmeris)، زنجبيل او د خوړو يو څو ډوله سابه دي. له ختکيو، توتانو، نارنج باب او غټ ليمو پرته نور ميوې نه لري. غرونه يې يا سپېره يا يوائې په وښو بوټو پوښل شوي دي. په ميان کې د غز ډېرې لوېې ونې او يو څه هغه اغزن بوټي، چې په هندوستان کې ډېر ښته کېږي، پيدا کېږي. د وحشي ځناورو په جمله کې يې وحشي چرګان، وحشي پسونه او داسې ژوي، چې په فارسي کې د پازن (Pazen) په نامه يادېږي، ښته دي خو ډېر عجيب يې داسې وحشي سپي دي، چې کورنيو سپيو ته بالکل ورته دي او په ډله ييزه توګه په ځلورو يا پينځو جوړو کې ګرځي.

خلک يې له بېلابېلو قومي څانګو نه متشکل دي، چې د اصل او نسب له پلوه سره تړلې نه دي او په خپلو کې يو ګډ حکومت نه لري. دوی په تلپاتې دښمنيو کې سره ژوند کوي. دوی د پاچا د واک يو څه پروا ساتي. يوه لويه لاره يې له ملک څخه تېرېږي. خو لاروي زياتره د دوی په ملک کې ربړ وينې. د هر کلي خلک په داسې ډېر ټينګار سره غوښتنه کوي، چې ردول يې ښايي زيان ورسوي.

له بنو نه پورته، چې له هغو نه په غرونو بېل شوی دی، د دوړو اوږده، تنګه دره پرته ده. دوړ د ځدرانو تر ملک پورې د سليمان دغرونو په لمنو کې غځېدلې دي. ګڼ خلک او ډېوال لرونکي کلي لري. دوی ټل له يوه بل سره په جنګ وي. ددغه ځا يو قوي سړی کولای شي د يوه ضعيف شخص اولاد د غلامانو په څېر وپلوري. په دوی کې حکومت يا په هيڅ ډول مېنځ ته راتلی نه شي او يا دومره اغېزناک نه وي. دوی په زړه بدوونکيو فسادونو شهرت لري او په واقع کې د دوی په کړو وړو کې سياسي کوم شی نه ليدل کېږي. د بنو د خلکو کړه وړه هم دومره ښه نه دي او ملايان يې لکه

څنګه چې په دغسې ملکونو کې معمول دي، ډېر قدرت لري او دوی له دغه قدرت نه د ناوړې استفادې موقع له لاسه نه ورکوي.

د دوړو قطب ته د کورمې او د هغه ترمېنځ خوست پروت دی. خوست یو ووړ ملک او د دوړو او بنو په څېر د بېلابېلو نسبونو ډېر واړه قومونه پکې مېشت دي. خوست هم د دوړو په څېر بنه هسک دی، خو له هغو نه په غرونو سره بېل شوی دی. خوست د پاچا تابع دی او د یوه خېل مشر له خوا اداره کېږي. دغه مشر د پاچا د سردار د نایب په توګه عمل کوي. سره له دې هم په خوست کې دننني اختلافات ډېر شدید دي او د خوست ټوله وادي په دوو ګوندو سپین ګوند او تور ګوند سره وېشل شوې ده. دغه ګوندونه د یوه یا بل د غړیو د جنګونو له لامله په تلپاتې توګه د جنګ په حال کې دي.

د خوست ختیځ لور ته درګی یو ووړ ملک پروت دی او یو قوم چې تني نومېږي، پکې اوسي او زه د هغوی په اړه د دوی له نامه پرته بل څه معلومات نه لرم. په هغو غرونو کې چې دغه څلور ورو ستي ملکونه یې احاطه کړي دي. د وزیرو غرنی قوم اوسېږي.

* * *

دویم څپرکی

ختیځ قومونه

د دامان قومونه

دامان په ډېر پراخ مفهوم سره له ټولو هغو ملکونو څخه جوړ دی، چې د ساګې د غرونو، د سلیمان د غرونو، د اباسین او په بر سند کې د سنګر په مېنځ کې پراته دي. ما دمخه ددغې سیمې هغه برخه بیان کړې، چې د کورمې او ګومبلې (Gombela) په قطب کې پرته ده. نو اوس غواړم پاتې یې بیان کړم. پاتې برخه په یې په درېو برخو وېشل شي: د اباسین اوار میدانونه، چې په ټولیز ډول بلوچ پکې مېشت دي، او مه ګل واد (Meuckelwaud) نومېږي[1]. د مروتو ملک او هغه میدانونه او وړې غونډۍ (د هسکو غرونو په شاوخوا کې) چې خاص دامان جوړوي.

مه ګل واد د اباسین په اوږدو کې نږدې تر یو سل او شل میلو پورې غځېدلی دی. کمکی بر یې له پنځه ویشتو څخه تر دېرشو میلو پورې رسېږي. مه ګل وا د نرمې خاورې، اوارې سطحې او ب وټېو اوار میدان دی. غز او د (Tamarisk) غز او همدارنګه اغزن بوټي، چې په هندي کې ورته کوریل (Kureel) وايي، دلته او هلته موندل کېږي. همدارنګه دغسې یو ونه، چې جات (Jaut) نومېږي او قد یې له پنځلسو څخه تر شلو فوټو پورې رسېږي. یو ځای بل ځای موندل کېږي. ددغه میدان خاوره، چې ډېره تر پښو لاندې شي د سپین بخونو وړو دوړو په شکل اوړي. داسې ښکاري، چې دغه خاوره به د سیند له چونې څخه جوړه وي، چې په اوړي کې ددغه ملک په ډېرو برخو کې په ډېر مقدار سره لیدل کېږي. همدا مهال غرنۍ وریالې،

[1] مه ګل واد بلوچي یا هند کې نوم دی، ډېر لږ استعمالېږي او ښايي پښتنو ته معلوم نه وي.

چې د واورو په ویلې کېدو سره ډکېږي، راښکته کېږي او ټولې اوارې له اوبو نه ډکوي. د اوارې په سر اوبه کله کله ژورې وي، خو د ځمکې له بڼې نه داسې ښکاري، چې هغه تر ډېرې مودې پورې پاتې کېږي او هغه داسې وي لکه د رېږ شوي وېنډ په تل کې چې وي. میدان له سوړو نه ډک وي او په ټولو برخو کې د اوبو په ویالو په نښه شوي وي او سیند ته نږدې له هغې نه ښې تنګې درې جوړېږي.

د سیند غاړې یا د غرو لمنې د ټېټو ونو په ګڼو ځنګلونو پټې دي. یا کله کله له جګو ونو او ځینې وختونه له افزنو بوټو سره ګډې وي. وحشي سرکوزې، سرکوزي ته ورته غرڅه او د ښکار هر ډول ژوي پرېمانه لري.

د کلیو په شاوخوا کې زیات وخت د خرما د ونو لوی ځنګلونه وي او دغه ونې په ټولې اوارې کې پراخیږي. جګې ونې دي. په کوم ځای کې چې کرنه کېږي، هغه ډېره شتمنه وي، خو د اوارې ډېره برخه یې شاړه پرته ده او دا په دې لامل، چې اوسېدونکي یې خوار دي او حکومت یې خراب دی. ددغه میدان سهیلي برخه ډېره ځنګلي ده. قطبي برخه یې شګلنه ده. په دغې برخې کې هغه ډول اوښان چې په هندوستان کې موندل کېږي، په زیات شمېر روزل کېږي.

تر ټولو لوی ښار یې د اسماعیل خان ډېره ده. دا ښار د حاکم مقر دی. دی بلوچ دی. چې ددغه ولایت د لیه (Lya) د کورنۍ له خوا ټاکل شوی دی.

اوسېدونکي یې بلوڅان او جټان دي. دوی په رنګ تور. په ځان نري او په جسم کې واړه دي. د دوی عادي جامه په اوږي کې تور رنګه ځتا او په ژمي کې دورین ټوکر خړ رنګه یا برګه لویه کورتۍ ده. دوی پاچا او د هغه استازي ته پوره ایل دي.

مروت

د مروتو ملک له شګو او وچو اوارو ځخه، چې په یو لړ غونډیو بېلېږي، جوړ دی. د کښت لپاره په بشپړه توګه په باران اتکا لري. اوسېدونکي یې په ډېرو برخو کې ان مجبور دي خپلو کورنیو ته له څو میلو لرې ځایونو ځخه اوبه راوړي.

د مروتو تیمایي برخه مېشته ده او په کښت ژوند کوي. بله برخه یې د خپلو اوښانو له پادو سره ګرځي او په عمده ډول د ونو د پاڼو په داسې موقتي کوډلو کې ژوند کوي، چې دېوالونه یې له افزیو او بامونه یې له وښو ځخه جوړ دي. یو څو یې په ډېرو خرابو تورو خېمو کې ژوند کوي. دوی ښه لوړ او سپین خلک دي او ښه آزاد او پراخ پرتګونه اغوندي. یو بل شی په اوږو اچوي او دسمال تر خپلو سرو تاووي.

د دوی ملک نږدې پینځه ډېرش مربع میل دی، چې له بنو ځخه تر مه ګل واد او له سلیمانیه غرونو ځخه د هغو ټېټو غرونو سلسلې پورې رسېږي، چې لارګي (Largee) له اباسین ځخه بېلوي، خو اوسېدونکي یې خوار او تنګړي دي.

په هغې ورې ترانګې کې، چې د دغو ټيټو غرونو او اباسين ترمنځ پرته ده، د خايسور (Khayssore) په نامه يو کوچنی قوم اوسېږي.

خاص دامان چې د مروتو په سهيل کې پروت دی او د سليمان د غرونو په بيخ کې غځېدلی دی او وزير، شيراني او زمري پکې اوسي، له مه ګل واد سره په اوږدوالي کې برابر دی، خو سور يې له لسو ميلو څخه تر دېرشو نه وېرو ميلو پورې مختلف دی. ټول اوسېدونکي يې دولت خېل، ګنډاپوري، مياخېل، بابړ او ستورياني دي. له ګنډاپوريو پرته دا هغه قومونه دي، چې د لوهانيو تر ټوليز نامه لاندې راځي. عيسی خېل، مروت او خايسور هم په دغه نامه کې شامل دي.

د مروتو سهيل ته ورڅېرمه ګنډاپوري او دولت خېل پراته دي او لومړنی يې تر نورو په ختيځه خوا کې دي. د دوی ملک د مه ګل واد په څېر دی، خو تر هغه وېر ښه کرل کېږي. په تېره د دولت خېلو ملک، چې په عادي کلو کې د ګومل ټولې اوبه د خپل کښت لپاره په کاروي. ګنډاپوريان يو څو لوی کلي لري، چې ستر يې کلاچي، توک وارا او لوني دي. تک د دولت خېلو لوی ښار ګڼل کېږي.

د دولت خېلو په لويديځ کې تتوري (Tutorees)، مياني، بيټني (Bitnees) او نور هغه يو څو قومونه پراته دي، چې دولت خېلو ته تابع دي. د دوی ملک هغه ملک ته ورته دی، چې اوس يې ذکر وشو خو تر هغه ورچ، تر هغه خراب کرل شوی او د هغه لويديځې لوړې غرنۍ دي.

هغه لويه لاره، چې د کابل په لور ځي، له اټک نه اوړي تر ډېره حده د ګومل د سيند په اوږدو کې پرته ده او له يوه غاښې څخه اوړي، چې د غوليري (Gholaire) په لار ياديږي.

د دولت خېلو سهيل ته مياخېل پراته دي او د دوی ملک تر هغو ته چې ما يې بيان کړی دی، لږ اوار دی او عمده ځای يې (ديره بند) دی.

له کندهار نه لويه لاره نږدې د ډېره بند ته په (زرکاني) کې له غرونو څخه تېرېږي او د زاويې په لار له يوه غرنۍ او سخت ملک نه اوړي. د مياخېلو سهيل ته د بابړو ملک پروت دی. دغه ملک هغو ته ورته دی، چې همدا اوس يې بيان وشو. د دهني (Dehenh) دره د سليمان د غرونو له سلسلې نه په هغه باندې راوځي او يوه وياله ترې راوځي، چې کښتونه پرې خړوبېږي. خراسان ته يوه لار له همدغې درې څخه تېرېږي، خو په دې لار د غوليري په شان ډېر تګ راتګ نه کېږي.

د بابړو سهيل ته د ستوريانو ملک پروت دی، د دغه ملک يوه برخه د دامان په اواره کې راځي او د بابړو د ملک په څېر د سهيل په لور تر هغه ډېره کلکه، ډېره وچه او ډېره شاړه ده. نوره يې د سپېړو شګلنو کانو د غرونو يوه ټيټه لړۍ ده، چې د سليمان د غرونو د سلسلې په اوږدو کې روانه ده او تر هغه وړاندې خوا د غرونو او

بې حاصله ملک یوه برخه پرته ده. د بابړو لوی ځای چوړدوا (Choudwa) او دستور یانیو عمده سیمه اورمګ (Oarmuk) ده.

د دغو ټولو ملکونو پیداوار هغه دی، چې په هندوستان کې پیدا کېږي. باجره، جواري او غنم یې ډېرې ټولیزې غلې دانې دي. دلته ډېر بوکان لرونکي اوښان ځکه تر ټولو ډېر ګټور دي. اندامونه یې د هغو له اندامونو ځکه ډېر قوي او لنډ دي او د کار لپاره په غرونو کې تر هغو ډېر ښه ګټهل شوي دي. د هغو قومونو له خوا، چې نیمایي کال په دامان کې اوسي، روزل کېږي. د دوی تر عمومي اوښانو په رنګ کې ډېر تور دي، اندامونه یې د هغو له اندامونو ځکه ډېر قوي او لنډ دي او د کار لپاره په غرونو کې تر هغو ډېر ښه ګټهل شوي دي.

د دامان د ډېرو برخو وابښه پرېمانه او ډېر ښه دي. د ژمي په موسم کې ډېر کوچیاني قومونه ځان ته کاږي. په هغه وخت کې یې اقلیم په زړه پورې سوړ دی، خو د اوړي تودوخه یې حد نه لري.

د دامان د قومونو کړه وړه:

د دامان د قومونو ګډې ځانګړتیاوې به په دې ډول ښه وپېژندل شي، چې هغوی د ختیځو پښتنو له نورو قومونو سره پرتله کړای شي. دوی په ځېرو کې تر برو درانیو ځکه توپیر لري، په دې چې دوی د غټو هډوکو خاوندان دي. زیاتره سپین رنګي دي او تل اوږدې ځنې او ږیرې لري. که څه هم د دوی د اوړي جامې نرۍ دي د هندوستان د خلکو په څېر دي، دوی هندوستانیو ته تر ټولو لې ورته دي. دوی ددې پرځای چې نخې ټوپۍ په سر کړي او اوږد ارت کمیس واغوندي، د سپینې خمتا داسې تنګ کالي اغوندي، چې تر ځنګه پورې یې کلک نښتي وي او له زنګانه، نه یې یو څه ښکته رسېږي. دوی ان په ژمي کې هم لنګوټې په سر کوي، خو هغه بېخي غټې او سستې وي. په داسې حال کې چې د هندوستانیانو پګړې د دوی په سر ښه شخه تړل کېږي، یو ځانګړی شکل لري او یو څه ذوق او لطف هم پکې مراعات شوی وي. دوی په هغه موسم کې هم د وړیو نه جوړ نسواري او خړ رنګه اوږده پوستینونه اغوندي. د دوی کورونه، خواړه او د ژوندانه عادات برو درانیو ته ورته دي، خو دوی تر هغو ډېر په غوښو، کورتو او د څارویو په نورو محصولاتو ژوند کوي او تر ډېرو نورو شکلیاتو ته لږ توجه لري. هر راز لوبې کوي او خپلو ښځو ته اجازه ورکوي، چې له کوم قیده، پرته د عمومي په محضر کې ښکاره شي. ډېر یې کوچیان دي او نهدې ټول یې یا سوداګر او یا مال ورونکي دي. د هر قوم یوه برخه په هر پسرلي کې خراسان ته ځي. دوی د دغو او نورو علتونو له لامله تر برو درانیو زیات د هغه ملک ګډوله کړه وړه لري. که څه هم له هندوستان سره د خپل اصلي ارتباط قوي نښې ساتي. دوی په ټولیز ډول ساده، او ریښتیني دي او په ټولیز ډول تر هغو قومونو، چې ژه یې ورسره پرتله کوم، لږ لاتجه مار، لږ متعصب، زغمونکي او په نادوده چارو پاندې لږ روږدي دي.

د دامان اداره:

څنګه چې د دامان قومونه د شاهي قدرت له مرکزه لیرې پراته دي، د حکومت کنټرول په دوی لږ دی. داسې ښکاري، چې څینو یې په دغو پنځوسو کلونو کې د یوسفزیو په څېر د انارشي په حال کې ژوند کړی وي، خو دغه حال تر زیاته حده پخپله د دوی له خوا د موقتي اداره چیانو په انتخاب سره سم شوی دی. دغو اداره چیانو ته پوره اختیار ورکړ شوی، چې عامه امنیت خوندي کړي، خو د خپل انتخاب د مودې د لنډوالي له لامله نه شي کولای له هغه نه د داسې یو مقصد لپاره استفاده وکړي، چې د قوم له آزادۍ سره ټکر کوي. دغه اداره په حقیقت کې د دامان د قومونو هغه خاصه ده، چې تر نورو پښتني قومونو یې ښه ممتازه کوي. دغه رواج له دوی پرته په ټولو دغو قومونو او همدارنګه د شیرانیو په غرني ګاونډي قوم غلبه لري. همدارنګه دغه رواج د کټواز په غلزیو او ناصرو کې هم شته. خو په نورو هغو قومونو کې چې زه د هغوی په اړه معلومات لرم، درک نه لري.

دغه اداره چیان په څینو قومونو کې د ملکانو په څینو نورو کې د کورنیو د مشرانو له خوا ټاکل کېږي. دوی د خپل شخصي سیاست، د خپلوانو د شمېر او په قوم کې د ټولیز اهمیت لرلو له لامله ټاکل کېږي او د امنیت د ساتلو پوره اختیار لري. همدارنګه دوی ددې اختیار لري، چې د امنیت متخلفین په جریمه کولو او ان په څینو قومونو کې په جسمي جزا مجازات کړي. دوی له هر خپل نه په ټاکلي انډول ټاکل کېږي او دغه انډول په لومړي سر کې داسې ترتیب شوی دی، چې باید د څلوېښتو شمېر پوره کړي او له همدې لامله یې هغه ته د څلوېښتي نوم ورکړی دی. دغه اداره چیان د یوه داسې کس تر حکم لاندې دي، چې هغه ته د څلوېښتي میر ویل کېږي او دی هم د نورو په څېر ټاکل کېږي. د څلوېښتیانو میر موظف دی د خان قانوني امرونه نافذ کړي، دعوې او شخړې په خپل حکم فیصله کړي او ان په ځانګړې توګه خان ته هم د ګډوډیو پیدا کولو له لامله جزا ورکړي. ټول قوم هر وخت دوی د ملاتړ لپاره حاضر دي او څه وخت، چې څلوېښتیان ټاکل کېږي، دوی ته په قسم کولو ځانونه مکلفوي. ددوی مقام د ښه قدرت او ګټې مقام دی، ځکه چې ټولې هغه جریمې چې ټولېږي د څلوېښتیانو په منځ کې وېشل کېږي. د میر اختیار په نورو څلوېښتیانو باندې دومره مطلق نه دی، چې دی په دې برلاسی کړي چې د قوم د یوه غړي په قیمت شخصي انتقام واخلي یا خپله ګټه خوندي کړي[1] ددوی منصب په

---

[1] میاخېل قوم څلور میران لري او څلور واړه یې د واک له پلوه سره برابر دي، خو ددغه ترتیب ځانوالي کله کله له هغو اختلافاتو څخه معلومېږي، چې دا لازمه ګرځوي چې هغه د ملکانو په یوې جرګې حل شي. دغه جرګه جنجال حل کوي او هغه میر چې ښکاري په غلطه وي، جریمه کېږي.

ټولیز ډول د یوه کال لپاره دوام کوي، خو کله دی یواځې ددې لپاره ټاکل کېږي، چې په کوم مارش کې مشر اوسي یا د یوه جنګ قوماندو په لاس ولري او دده اختیار هغه وخت تمامېږي، چې هغه ځه یا موقع چې دی د هغه له لامله ټاکل شوی وي، پای ته ورسېږي. ځینې وخت په تېره بیا د ډېرې ارامی په وخت کې هغه همدغسې پرېښودل کېږي، چې پخپله له منځه لاړ شي، خو هغه ګډوډي چې ډېر زر بیا راولاړېږي، قوم یې په پرېښودلو خواشینی کېږي او هغه بیا هوډ نیسي، چې بېرته یې ژوندی کړي.

دغه اداره په هغو قومونو کې نشته چې په ښه ډول کولای شي د خلکو د ناارامۍ مخه ونیسي. مسلماً له هغې نه مقصد دا دی، چې د موروثي مشرانو د ضعف ناوړې اغېزې سمې کړي او هغه په داسې شکل سره د پلارواکۍ له حکومت نه د جمهوریت په لور لومړنی ګام ګڼل کېږي.

دامان هم د پلارواکۍ له حکومت نه نظامي استبداد ته د لېږد یو مثال شمېرل کېدای شي، خو ځنګه چې دغه تحول د نورو په شان هغومره اسان او طبیعي نه دی او ځنګه چې دغه بدلون تر یوه حده په باندنیو لاملونو سره متاثر شوی دی، ښایي هغه نور هم ښه شرح شي.

دولت خېل

په پخوا وختونو کې دولت خېلو یو موروثي خان لاره، چې ښکاري قوم یې ورته په درنه سترګه کتل، خو دده واک ورو ورو لږ شو او قومي حکومت لومړی د ملکانو او وروسته د خلکو په لاس ورغی. په دغه وخت کې دولت خېل د انارشۍ په هغه حال کې وو لکه ځنګه چې ما د یوسفزیو حال شرح کړ. دوی ځلوېښتیان نه لرل او هېڅ د موروثي واک پروا نه ساتله، خو دوی مجبور وو یو داسې شخص وټاکي، چې د پاچا له سردار سره د دوی چارې تنظیم کړي او که ځه هم دغه شخص زیات اختیار نه لاره، بیا هم دده اختیار تر هر بل فرد نه زیات و او خان ورته ویل کېده. دی د قوم له ټولو کورنیو نه یې له کوم توپیره انتخابېده، او دغه انتخاب کله کله د پخوانیو خانانو د اولادې نصیب کېده.

د کتل خان په زور نیونه

د تېر نسل په پیل کې حال همدغسې و، کتل خان په همداسې وخت دغه مقام ته ورسېد او دده د هغه وخت د دامان د سردار مددخان پام دومره ځانته واړاوه، چې ویې غوښتل د هغه په مرسته ځان د خپل قوم واکمن کړي. لومړی یې زیار وایست، چې خپل ځان محبوب وګرځوي، د همدغه موخې لپاره یې دولت خېل د خپلې شاوخوا د ورو قومونو په ایل کولو بوخت کړل. د جنګ قوماندانۍ پخپله ده ته وسپارل شوه،

په دې ډول دوی موقع ترلاسه کړه، چې لښکر جوړ کړي. د دولت ځېلو ونډې او له ایل شویو قومونو څخه ترلاسه شوې غنیمت او نورو دوی لپاره د پوځ د ساتلو وسایل برابر کړل. دوی په دغو وسایلو سره له نېږدې درې سوه بلوڅانو او سندیانو یو لښکر جوړ کړ او د یوه حصار په جوړولو یې پیل وکړ. له هغه وروسته دوی خان خوندي وګاڼه او له ټولیز رعیت څخه یې د مالیاتو ټولولو حقوق د خان کړل او په خپل قوم باندې یې زور زیاتی پیل کړ.

دوی قوم په لومړي سر کې له واره دوی حکم ته غاړه کېښوده، تر دې چې دوی برالا د یوه واکمن ځانګړتیا غوره کړه او خلکو ته یې امر وکړ، چې هر سبا دوی دربار ته د احترام د ادا کولو لپاره حاضر شي. دوو ملکانو چې کتل خان هغوی ته د درناوي د ادا کولو وړاندیز وکړ، سر وغړاوه او کتل خان ورته ګواښ وکړ، چې که دوی دوه سهاره حاضر نه شول، په دریم سهار به یې سرونه په خپلو ورو ځړول شوي وي.

ملکان چې ځنګه لاړل، په بیړه یې د رعیت او قوم جرګه وبلله او د کتل خان په نقشو باندې یې بحث وکړ او هغوی یې دوی په ضد په یوې دسیسې کې شامل کړل او لوړه یې وکړه. بل سهار ټوله جرګه مسلح شوه او کتل خان یې په خپلې کلا کې حصار کړ. د ډېرو ورځو له کلابندۍ وروسته، چې ډېر خلک پکې ووژل شول، په کلا کې اوبه خلاصې شوې او د کلا ساتونکي مجبور شول له هغې نه ووځي. پخپله کتل خان په اس سور وتښتېد او یو څو اعتمادي پلیو نوکرانو یې ملګرتوب وکړ. دوی د تېښتې خبر ژر خپور شو او غلیمان یې هر لور ته پسې روان شول. اته تنه په هغې لارې وخوځېدل، چې کتل خان پرې تښتېده. دوی نوکران ژر ستړي شول او یوازې یو کس ورسره پاتې شو. کتل خان (زما د راوي په وینا) په دغه وخت کې دغسې یو کوسې اغوستې و، چې یوه درویش وربښلې وه او د هغې له برکته خپل دغه لوړ مقام ته رسېدلی و. د تېښتې په تلوار کې یې کوسې ولوېد او دوی وروستی نوکر ګوډ او شا ته پاتې شو. ډېر ژر دوی غلیمان ورورسېدل او ځنګه چې د کتل خان زړور تیا له کوسې سره کوچ کړې وه، دوی په استرحام پیل وکړ. خینو تعقیب کوونکیو یې ځواب ورکړ، چې دوی قسم خوړلی او نورو ویل، چې دوی هېڅکله په دوی رحم نه دی کړی او په پای کې له دوی څخه یوه له نیزې سره پرې ودانګل او ویې واژه. د کتل خان ټوله کورنۍ ونیول شوه. ګل خان د دسیسه ګرو یو عمده شخص د قوم مشر وټاکل شو او په دې ډول د دولت ځېلو د آزادۍ د خپه کولو لومړنۍ هڅه شنډه شوه.

د سرور خان په زور نیونه:

سرور خان، د کتل خان مشر زوی په دغه وخت کې د شپاړسو کالو په منګ و، خو د ښې روزنې خاوند و او ښه طبیعي استعداد یې لاره. دی د خپلې مور په مرسته له

زندان څخه وتښتېد او د هغه استدلال له مخې چې يوازې پښتانه ته ورغې، نېغ د ګل خان ورور ظفر خان کره په تنواتي لاړ او د خان د ساتنې غوښتنه يې وکړه، دی د هغه کور ته په دې ډول لاړ، چې هيڅ ونه ليدل شو. ظفر خان د پښتني ننګ په رښتياني روحيې سره سمدلاسه پرېکړه وکړه، چې د هغه تنواتي ومني او دی وساتي او دی په لار کې ان د خپل ورور د نابودۍ پروا هم ونه کړي. پر دې بنسټ دی له هغه سره د مروتو ملک ته وتښتېد او وروسته يې ډېر زر په کابل کې له دربار ته د مرستې لپاره په دسيسې پيل وکړ. د دوی دسيسو زر نتيجه ورکړه او عبدالرحيم خان[1] له څلورو زرو سپرو سره ورستون شو، چې سرور خان د پلار په مقام کېنوي.

ګل خان په همدې وخت کې له خپل مقام نه په رښتيا ستړی شوی و. قوم يې يوه ناآرامه ډيموکراسي جوړه کړې وه او ګل خان له احتياط نه ډک ضعيف، خو په ډېرو هلو ځلو سره خپل قدرت په هغو چلاوه. د هغو مالونو په سر چې له کټل خان نه پاتې شوي وو، يوه بلوا جوړه شوې وه او ګل خان هڅه کوله، چې د هغه شته خپل کړي. دولت خېل ده، د حکومت په اړه په خپلو کې سره غېږه‌دل او يوه کس هغه توره هم اېستلې وه او ويل يې چې دوی کټل خان ددې لپاره وژلی نه دی، چې تا خپل بادار کړي.

ګل خان د ډيموکراسي له دوام او په هغه اندازه د سرور خان د بري له لرليد نه په وار کې، او په خوبسی يې هغو غوښتنو ته غوږ ونيو، چې سرور خان ورته وړاندې کړې او هغه يې د خپل خطرناک حال نه د ژغورنې يوه خوندي لار وبلله. نو کله چې سرور خان نږدې شو، د ګل خان حکومت د شاهي لښکرو د وار په اثر دولت خېل تسلېمدو ته وبلل. سرور خان په کلکه لوړه وکړه، چې تېرې خبرې به هېروي. دولت خېل په دې راضي شول، چې دی د خپل مشر په توګه ومني. د بښنې دغه تظاهر تر هغو وساتل شو، چې يوه ورځ ټول مشران سره غونډ شول او اتلس کسه له دوی نه ونيول شول او ووژل شول. ګل خان ته په دغه وخت کې څه ونه ويل شول، خو سرور خان وروسته دی هم وواژه.

د سرور خان نقشې

اوس نو د سرور خان حکومت ټينګ شو، ټول هغه کسان چې ده مخالف کېدای شول، له منځه واېستل شول او په ټول قوم کې چا د سر غړونې او پاڅون توان نه لاره. ده د خپل دريغ ټينګولو ته لا هم پسې دوام ورکړ او د پلار قاتلان به، چې ده په لاس ورتلل، وژل به يې. تر دې چې دولس کاله دمخه ده، ټول دښمنان له منځه لاړل او ده، قدرت خپلې هسکې پوړۍ ته ورسېد. له هغه وروسته ده په ډېر انصاف

[1] دا هغه شخص دی، چې وروسته د غلزيو له خوا د پاچا په توګه ومنل شو.

او نرمي حکومت کړی دی. دده ټینګ او عادل حکومت په رعیت کې ښه محبوب دی، خو دولت خېل ترې کرکه لري، په دې چې دی د هغوی ازادي خپه کړ.

دی دیر د قاسم خان په څېر ارام نه شي کولای. تر هغې چې د خپل قلمرو شاوخوا ټول واړه ازاد قومونه لاندې کړي. دده لویه نقشه د ګنداپوریانو په ضد ده، چې هغه دده نږدې ګاونډیان دي. دوی په شمېر کې له خپل ټول رعیت سره تر دولت خېلو یو څه لې دي، خو سرور خان د هغوی ملکانو ته په بډو ورکولو سره تل کولای شي. د دوی د اقداماتو مخه ونیسي او ان که څه هم دوی په کوم جنګ کې په کلکه لګیا وي. د ځلوېښتیانو تر موقتي حکم لاندې د کلیو د خلکو او د سرور خان په څېر د یوه ټینګ شوي حکومت د لښکرو تر منځ توپیر ډېر دی، خو د سرور خان د نقشو په مقابل کې میاخېل او بابړ که څه هم دوی معمولاً له ګنداپوریو سره کلکه دښمني لري، د دوی د ضد احساس دې ته ترغیبوي، چې له هغوی سره د یوه حریص او د واکمنۍ د تږي مشر په ضد یو شي او دغه ذریعه تراوسه پورې ددې لپاره چې د هغه قدرت په لازمي حدودو کې دننه وساتي، پوره شوې ده.

دولت خېل له خپل ټول رعیت او لاندې شویو قومونو سره اته زره کورنۍ کېږي.

ګنداپوریان

ګنداپوریان موروثي خان او موروثي ملکان لري، خو د دوی واک لې دی او قوم یې د بیقانونۍ په حال کې ژوند کوي. لاروي شکوي او د هغو ګرځنده قومونه له رمو ګلو نه غلاوې کوي، چې د دوی په حدودو کې دننه کېږي. دوی په خپلو کې هم په پرله پسې ډول جنګونه کوي.

په دغو وختونو کې د دوی وسلې د څېړیو ډانګونه دي. په دوی کې مرګونه لږ دي، خو کله چې مرګ کېږي د قاتل له کورنۍ سره د هم هاتي دښمني پیل کېږي. لکه څنګه چې په پښتنو کې معمول دی، د دوی ولسي چارې د قوم د ټولو کورنیو د مشرانو د یوې جرګې له خوا اوارېږي او هغوی چې پخپله په کوم دلیل په دغې غونډې کې ګډون نه شي کولای، له خپلې کورنۍ څخه یو څوک د خپل استازي په توګه استوي.

هغه وخت، چې دوی له سرور خان سره په جنګ بوخت وي، له خپلو دعوو څخه صرف نظر کوي، یو ځلوېښتي ټاکي او دی هر یوه کلي ته ډولچي استوي، چې له وسلې سره د قوم د ټولېدو د ځای او وخت اعلان وکړي، هر هغه څوک چې ګډون ونه کړي، جریمه کېږي.

ګنداپوریان لوی سوداګر دي. د دوی هر کال پنځوس یا شپېته تنه خراسان ته ځي او ددې اندازې څلور برابره هندوستان ته روانېږي. خو دغسې وضعې په دوی

باندې د ښاري کېدو زیاته اغېزه نه ده کړې او د دوی په چلند او کړووړو کې د شهل توب او بې رحمۍ هغه معیار لیدل کېږي، چې ما په نورو قومونو کې هیڅ نه دی لیدلی.

میاخېل

میاخېل نېږدې درې زره کورنۍ حساب شوي او څلورمه برخه یې بختیاري دي، له دغه قوم نه چې ویل کېږي په اصل کې د دجلې د سیند له غاړو نه راغلي دي او د فارس په سهیل لویدیځ کې یې شمېر ډېر دی. نږدې اووه اته سوه کورنۍ په (دیرابند) او نږدې پینځه سوه کورنۍ په (مرغه) کې مېشت دي. هغه چې په دیرابند کې پراته دي، په میاخېلو کې پوره حل شوي دي. دوی د هغو په جرګو او سود او زیان کې برخه اخلي او نږدې له هغه قوم سره یو ګڼل کېږي. هغه نور ورسره مربوط شوي دي او که څه هم له میاخېلو سره یو شوي نه دي، په دامان کې د جنګونو په وخت کې مرستې ورکوي.

د میاخېلو خان لې واک لري، دی په دیرابند کې د محصولاتو اتمه برخه اخلي، خو له خپلو رعیتونو څخه په حاصلاتو کې کومه برخه نه لري. ولسي چارې د یو شمېر ملکانو له خوا ترسره کېږي او دوی د خپلو خپلونو ګټې او میلاتونه په نظر کې نیسي، په هرې مسئلې کې چې راولاړېږي، هغوی ته مراجعه کوي.

د دوی خان په دې وروستیو وختونو کې هڅه کوي، چې د سرور خان پېښې وکړي، خو په لې ډار سره، ده هم ځینې بلوچ نوکران ساتلي او یوه کلا یې ودانه کړې ده او په خپل قوم باندې یې د تېرې لاس غځولی دی، خو ملکانو له ده سره مخالفت راواخیست، واک یې ورته محدود کړ او د وروستیو خبرونو له مخې دده ځینې نورې هڅې په دې کمې شوې، چې ښایي د خپل قوم له خوا په خپلې کلا کې حصار شي او ښایي اوس د کتل خان په سرنوشت اوښتی وي.

د میاخېلو نیمایي شمېر هر پسرلی خراسان ته ځي، نیمایي نه زیات. د هیڅ خپل ټول شمېر انتقال نه کوي. ملکان معمولاً د خپلې کورنۍ یو غړی استوي، چې د خپل خپل د ګرځنده ځانګې مشري وکړي. دوی ځانله څلوریښتیان لري او دوی د جګړې له وختونو پرته په مېشتو خلکو واک نه لري او په جنګ کې دواړه ډوله څلوریښتیان په همدې وخت کې د صلاحیت اعمال کوي.

هغه وخت چې ګرځنده میاخېل په دامان کې وي، د دیرابند په شاوخوا کې خیمې وهي او اوښان د (مه ګل وا د) وېشلن میدان ته استوي. دوی ددغه امتیاز په مقابل کې محمدخان ته د هر ولس په سر یو څه نغده ورکوي. په دوی کې په غریو باندې د معاشونو او د قوم د عایداتو د وېشلو طریقه دلته د یادونې وړ ښکاري، ځکه چې

بنايي همدغه طريقه د دامان په ټولو قومونو کې عامه وي.
دغه قوم په څلورو برخو وېشل شوی: يوه برخه بختياري او درې يې مياخېل دي. د دوی ګمرکې محصولات وروسته له دې، چې د خان برخه بېله شي، په څلورو کوټو وېشل کېږي او د قوم هره برخه يوه کوټه اخلي او هغه بيا وروسته په خپلوانو وېشل کېږي. خو څنګه چې په دوی کې د اشخاصو شمېر توپير لري، دغه وېش نابرابر دی. د دوی عايدات هم په همدې ډول وېشل کېږي او له هرې برخې ته د څلوېښتيانو برخه اخيستل کېږي.

بابړ

بابړيان يو ښه متمدن قوم دی. دوی په سوداګرۍ ښه پوه او په ټوليز ډول د دامان په قومونو کې تر ټولو شتمن او غوړېدونکي دي[1].
د دوی خان ډېر واک لري او دوی په پښتنو قومونو کې تر ټولو ارام او تر ټولو رېښتيني دي. تيمور شاه د دوی مرحوم مشر د امين الملک مقام ته لوړ کړی و او دی د هغه پاچا ښه ډېر اعتمادي و. له درانيو پرته د بل قوم سړی په دغه مقام بيخي لږ وياړل کېږي. د اوارې بابړان نېږدې څلور زره کورنۍ حساب شوي دي.
د بابړ يوه لويه څانګه د سليمان له غرونو هغه خوا په سيره (Sehra) کې اوسي. دغه ملک د شيرانيو ملک ته نېږدې پروت دی او بابړيان له دوی سره نېږدې اړيکې لري. له هغوی سره په کړووړو او رواجونو کې ورته دي.

ستورياني

ستورياني تر دغو وروستيو وختونو پورې ټول کوچيان وو. د دوی ملک په حقيقت کې د کرنې لپاره دومره وړ نه دی. دوی ډېر وخت نه کېږي، چې دغه ملک د دامان له بلوڅانو څخه ونيو او ژمی به يې هلته اړول او په اوړي کې به يې خپل مېښې او رمې د موسی خېلو کاکړو ملکونو ته بېولې. دغه لېږدېدنې د هغه جنګ له لامله، چې نېږدې پينځه ويشت کاله لومړی د دوی او د کاکړو د يوې قومي څانګې ترمېنځ شوی وي، ناراحته کوونکې ثابت شو. په دې چې دوی مجبور وو د هغوی له ملکونو څخه واوړي، نو د ستوريانيو د قوم نيمايي برخې خپلې رمې وپلورلې او په کرنې يې پيل وکړ. هغې بلې برخې يې د پخوا په څېر خپل عادت ته دوام ورکړ، خو ډېر زر په دې مجبور شول، چې د هغو نورو په لاره روان شي. د نويو او پخوانيو مېشت شويو ستوريانيو ترمېنځ له څه جګړو وروسته ټول کروندګر شول. يوازې دوه

[1] په دوی کې ځينې کسان د (۳۰۰۰۰) پوندو شتو خاوندان دي او دغه پانګه ددغه ملک لپاره ښه ډېره ده. سره له دې هم د دوی ملکيت ښه خوندي دی.

ځانګې یې تراوسه هم کوچیاني ژوند ته دوام ورکوي او اوس هم په پسرلي کې خپل مالونه سپوستا (Spusta) ته چې د سلیمان د تخت په لویدیځ جنوب کې دي، خېژوي.

سره له دې هم ډېر ستوریاني تراوسه پورې سوداګر او د مالونو وړونکې پاتې شوي او دا هغسې ژوند دی، چې د ګرځنده پوونده ژوند ته نږدې دی. دوی معمولاً په خرو او غویو مالونه وړي. دوی نېږدې څلور زره کورنۍ حساب شوي دي. د دوی حکومت د پښتنو د ارستوکراسي له طرز سره پوره سر خوري، خو په دوی کې د قضا مقام دومره مهم دی، چې د خان په غیاب کې ټول شکایتونه نېغ هغه ته وړل کېږي. قاضي د خان له خوا او د هر کلي ملا د هغه مشر له خوا ټاکل کېږي. د ملا زوی ته چې که هغه د خپلې وظیفې لپاره مناسب وي، ترجیح ورکول کېږي.

د رعیتونو حال په ټولو دغو قومونو کې تېږدې یو ډول دی، په ټولیز ډول دوی جټان، بلوڅان او څه هندوان دي. دوی ځمکه نه لري او د هغه چا تر حکم لاندې وي، چې د هغه په ملک کې اوسي لکه څنګه چې فقیران له یوسفزیو سره ژوند کوي، خو دوی په دامان کې د خپل بادار له رضا پرته یو شخص د بل کس لپاره بدلولی نه شي. دغه رضایت په یوه سوغات یا له رعیت نه یا له هغه چا نه، چې غواړي یې، حاصلېدلی شي. خو دوی په خپلې خوښې سره کولای شي هغه قوم چې ورپورې تعلق لري، ګردسره ترک کړي. یواځې سرور خان کوښښ کوي، چې له دغه کاره د خپل رعیت مخه ونیسي.

د دامان د قومونو ازادي:

ټول دامان د پاچا تابع دی، خو دده واک په سستۍ سره تطبیقېږي او داسې ښکاري، چې دی له خپلو مالیاتو پرته د نورو کارو پروا دومره نه لري. د دامان قومونه مجبور دي، چې هغه ته په ټولیز ډول د یو څه پیسو پر ځای یو شمېر سواره برابر کړي، همدارنګه دی په ټول دامان کې له هندوانو څخه جزیه اخلي. داسې ښکاري، چې د دامان قومونه تر هغو چې دی د هغوی په کورنیو چارو کې لاسوهنه نه کوي، له هغوی سره ښه علاقه لري، خو دوی له هغه لرلید څخه په وحشت کې دي، چې د هغه تر حکومت لاندې راشي او خپله اوسنۍ ازادي یوه بادار ته په تابعیت سره بدله کړي.

محمد خان یو ځل هڅه وکړه، چې میاخېل ایل کړي، ده د دوی ډېر کلي ونیول او د هغوی خان یې تېښتې ته اړ کړ. دغه ټول خان خپلو پخوانیو دښمنو ګنداپوریو ته پناه یووړه. دغه ټول قوم که څه هم په خپلو کې سره ډېر جنګونه لري او سرور خان یې ښه نه ایسي، له مروتو او عیسی خېلو سره په دغې موقع کې په ګډه، لکه یو

شخص جګ شول. سرور خان یې د خپل مشر په توګه وټاکه او تر هغو وانه وښتل، چې محمد خان یې اړ کړ، له خپلو نقشو نه واوړي.

نور قومونه

په دامان کې تراوسه هم د لودیانو او سوریانو د قومونو یو څو کورنۍ شته. سوریان یې د غور په حکمرانۍ کورنۍ پورې اړه لري، چې یو وخت په اسیا کې تر ټولو زورورې کورنۍ وه. وروستۍ کورنۍ تر ډېر وخت پورې په هندوستان کې پاچاهي کړې ده.

دامان په ځمکه کې له هغو قومونو پرته، چې ما یې یادونه وکړه، د سلیمانخېلو، ناصرو، خروټیو او نورو کوچیانو قومونو په مېنو ډک دي. دوی ددې لپاره چې په ځمکه کې د خپل ملک له سختې یخنۍ نه ځانونه وژغوري، هلته ځي. هغوی چې اوښان لري، (مه ګل واد) ته ځي او نور یې چې پسونه لري، په دامان کې پاتې کېږي.

* * *

دریيم څپرکی

غرني قومونه

اوس غواړم د هغو قومونو پر ژوند رڼا واچوم، چې د سلیمان په غرونو کې اوسي او څنګه چې په نظر کې لرم. لومړی له سهیل نه پیل کوم. زه باید لومړی زمری (چې ددغو غرونو په هغې برخې کې اوسي، چې د ستوریانیو په لویدیځ کې پراته دي) بیان کړم، خو څنګه چې دغه قوم له شیرانیو سره ډېر نږدې ورته دي، زه به خپل بحث د شیرانیو په بیان پیل کړم. چې د هغو په اړه زه تر ټولو ښه معلومات لرم. خو باید ووایم چې زمری کېدای شي د شوکې په عادت ونه نیول شي او په دغه عادت کې شیراني ښه وتلي دي.

شیراني

شیراني په هغو غرونو کې اوسي، چې د زمریو د غرونو په قطب کې پراته دي. د دوی ملک د بابړو او میاخېلو د سیمو په لور غلاصېږي او وزیر یې په قطب کې پراته دي. د دوی د لویدیځ سرحد بیان به وروسته راشي.

ددغه ملک ډېره برخه د سلیمان د تخت او هسک غره هغو ورو غرو نیولې، چې د هغه له مرکزي برخې څخه راتاو شوي دي او ډېرو برخو ته یې رسېدل ناشوني نه دي. د هغې له لارو څخه یوه یې د غرونو په ډېر سخت او ستغ مخ باندې تېره شوې او نورې لارې یې په ډېرینو غرونو کې په تیرانو سره تینګې شوي دي. سره له دې هم په دغو لارو بار لرونکې غوایې تېرېدلی نه شي.

خلک یې په داسې کلیو کې خواره دي، چې له شلو څخه تر څلوېښتو پورې کوروته لري او کلي یې په درو او د غرونو په لرو برخو کې پراته دي. دوی د ډېرو

غرونو په ډوونو کې د خپلو کورونو لپاره ځایونه کېښې او په دې ډول په درېو اړخونو کې ځمکه د دېوال ښکتنی برخه تشکیلوي. هره کوډله یواځې یوه کوټه او یوه لاره لري، چې د شپې له مخې د یوې اغزنې ونې په شاوخوا باندې تړل کېږي. دوی ان په ژمي کې هم داسې څیز نه لري، چې خپل کورونه له سړو څخه خوندي وساتي. په دغه موسم کې دوی په داسې حال کې چې د وزو د پوټکو په پوښاک کې یې ځانونه پېچلي وي، اور ته نږدې په تورو تغرونو باندې ځملي. ځنګلونه یې د سوون لرګي په ډېر مقدار وربرابروي او دوی خپل کورونه په شوتیو روښانه کوي.

شیراني په تولیز ډول په ونه منځني، ډنګر خو غښتلي، سخت سري او فعال دي. څېرې یې زږوري، سترګې یې خړ رنګې او د غمبورو هډوکي یې لوړ دي او د دوی تولیزه څېره غوسه ناکه او مېړنې ده. د عامه شیرانیو کالي له یوې تورې زېږې شړۍ څخه چې د دوی په ملا پورې تړلې وي او له یوې بلې ټوټې څخه چې د دوی په اوږو غړول شوې وي، متشکل دي. دوی داسې څپلۍ په پښو کوي، چې تلې یې په اېرو کې رنګ شوې او په شډل ډول جوړ شوې وي. د دوی جامې د سپین ټوکر د یو څو ګزو په لنګوټې بشپړ شوې وي، چې په سر باندې یې تړي. د ښتمنو جامې تر دغو نه زیاتې ښکلې نه وي، د دوی مشر پر تمین ښکاري، په دې چې دی د ملتان وریښمینې جامې اغوندي.

د دوی معمولي خواړه جواري، کوچ او کورت دي، خو کورت لوکس خواړه دي او یواځې هغو ته کله کله میسر وي، چې پسونه ساتي. د غنمو ډوډۍ یواځې په اخترونو او میلو کې وروسېږي. د خوړو غوښه یې په تولیز ډول د پسو ده. دوی غوایي هېڅ نه حلالوي، خو کله چې کوم غویی مړ کېږي، دوی یې د اسلامي اصولو په بنسټ حلالوي او بې له شک او تردد نه یې خوري. که څه هم چې قران د هغو حیواناتو غوښه چې له ناروغۍ نه مري، منع کړې ده[1].

شیراني ځنګلي ښوون تازه له ونو نه خوري او وچ شوي ښوون له خوښولو وروسته صرفوي. دوی ځنګلي انار هم خوري، که څه هم هغه ښه تروه او کرښته دي. همدارنګه د دوی خوراک جلغوزي او بېلابېل توتان دي، چې د دوی په غرونو کې په خپل سر لوېږي.

د شیرانیو عادتونه

شیراني وختي ودونه، نه کوي. دوی له نورو پښتنو څخه په دې توپیر لري، چې د نجلۍ پلار ددې پرځای چې په خپلې لور پیسې واخلي، ورته برخه او شته ورکوي. ښځې یې یواځې د کور په کارونو کې بوختې وي او د فصل د اخیستلو په وخت کې

[1] قرآن کریم د هغو غوښه نه ده منع کړې. ژباړن

له خپلو میړونو سره مرسته کوي. پیسې په دوی کې ډېرې لږې پیدا کېږي او سوداګري یې په عمده ډول جنس په جنس ده.

دوی نه کورني مزدوران او نه مریان لري. همدارنګه په دوی کې کاسبان نه شته. یو څو هندوان په دوی کې دوکانونه لري او غلې، تمرکر، تمباکو، غوړي، خوږو بې او د اوارویو څو ډېر شول مصنوعات خرڅوي. همدارنګه له دامان څخه یو څو اوسېدونکي په دوی کې جولایي او د پښتوب چارې ترسره کوي.

د شیرانیو عمده مشغولیت زراعت دی، چې په درو کې کېږي. د غرونو لاندې په ځینو ځایونو کې للمه کېږي، خو د دوی تورې ټولې ځمکې د هغو بندونو له لارې خړوبېږي، چې د غرونو په درو کې اچول کېږي. په قوم کې له ملا او مشر پرته نور داسې څوک نه شته، چې کار ونه کړي.

شیراني دوه فصله فصلونه لري. یو یې سرې شولې، جوار او تمباکو دي. دغه فصل په اوړي کې کرل کېږي او په منې کې اخیستل کېږي. همدا چې دغه فصل واخیستل شو، دوی بیا غنم او وربشې کري، چې د اوړي په سر کې ریبل کېږي.

د دوی ګډ حیوانات غوایي دي، خو په دوی کې ځینې شپانه شته چې د غرونو د پاسه په ورو بانډو کې او څه یې ان په خېمو کې اوسي. د دوی غوایي ډېر واړه او تک تور دي، خو بوکان نه لري. دوی یو څو وزې او خره هم لري، خو کچرې، سنډاګان او اوښان نه لري. د دوی په ټول ملک کې یوانځې شل پسونه موندل کېږي.

د شیرانیو خانګړی حکومت

د شیرانیو مشر ته نیکه وایي. دی په خپل قوم کې ډېر واک لري. دده د واک تیمایي له دې څخه پیدا دی، چې دی د ډېرې پخوانۍ کورنۍ یو انتخابي مشر دی او دویمه تیمایي یې د شیرانیو له هغې عقیدې نه راوتې، چې دی د لوی څښتن تر مستقیم هدایت او حفاظت لاندې ګڼل کېږي. دی د ډېرو ځمکو خاوند دی او په نتیجه کې ډېر کسان په کرنې کې استخداموي، خو دی کورني نوکران نه لري. دی په خپل قوم کې له هر چا نه چې پسونه لري، دکال یو پسه او له هغو نه چې ډېر څاروي لري، یو غوسی اخلي. ددغه محصول په حاصلولو کې دی له قوت نه کار نه اخلي، په دې چې خلک یې بې له زره ناره توب نه ددغې عقیدې له مخې ورکوي، چې که یو څوک د هغه له ورکولو سرغړاوی وکړي، په لوی مصیبت به اخته شي. لکه د ماشوم مړینه.

تارینه که څه هم د ناروا وو په مقابل کې له محض قوت نه کار اخلي، سره له دې هم نیکه د عدالت د جاري ساتلو یوانځینی تنظیم کوونکی قدرت بلل کېږي. دی د مدعي او مدعی علیه خبرې اوري او د لمانځه د ادا کولو نه وروسته د عره له خدای نه

د الهام په نامه، فیصله کوي. دده حکم د فرق طبیعي مجازاتو نه د واړ له لاملـه تـل منل کېږي.

شیراني غلو ښځتیان هم لري، خو داسې ښکاري چې هغوی ددې لپاره دي، چې په لیرو ځایونو کې د نیکه پر ځای وظیفه ترسره کړي. تر دې چې د هغه قدرت پیاوړی کړي، دوی د نیکه له خوا تاکل کېږي او د هغه په حکم عمل کوي.شیراني په خپلو کې کمه بې اتفاقي لري. د شیرانیو په هر کلي کې یو ملا شته او هغه ته د حاصلاتو او رمو ګلو لسمه ورکول کېږي. د شیرانیو ساده، توب ددغه ملا له یوې وظیفې نه په واګه ښکاره کېږي، چې هغه د مړو کفن پخپله ګنډي. د شیرانیو ډېره برخه د قرآن لوستل زده کوي. که څه هم له ملایانو پرته نور خلک پښتو نه شي لوستلی او په دري هېڅوک نه پوهېږي. دوی د لمونځونو په ادا کولو کې ښه منظم دي، خو ښکاري چې چندان ریښتینی اخلاص ورته نه لري[1].

شیراني له ټولو هغو قومونو سره، چې د دوی له سیمې څخه په خپل کلنۍ مهاجرت کې تېرېږي، د جنګ په حال کې دي. په واقع کې ښایي وویل شي، چې دوی له ټولې نړۍ سره په جنګ دي، ځکه چې دوی هر هغه لاروی شکوي، چې د دوی په لاس ورځي. سربېره پردې دوی د دامان په ځینو هغو برخو کې هم یرغلونه کوي، چې له اوسېدونکیو سره یې هېڅ شخړه نه لري. دوی هغه وخت چې زه د دوی د ملک په ګاونډیتوب کې وم، د یوه لوړ منصب دراني سړي چې په کندهار کې د خپلو لپاره د دوی له ملک نه تېرېده، تر هغو یې وځنډاوه چې دوی ته یې پیسې ورکړې.

خو دوی په یوه خوله وایي، چې دوی په عقیدې کې صاف او بې عیبه دي او که له کوم لاروي سره یو شیراني بدرګه وي، دی به د دوی له ملک نه پوره په امن کې تېر شي.

د شیرانیو په جنګونو کې قوماندانې د نیکه په لاس کې وي او د هر یرغل په پیل کې ټول عسکر دده تر هغې لنګوټې لاندې تېرېږي، چې د همدغې موخې لپاره پخپله د نیکه او د یو ملا له خوا غځېدلې وي. دغه عمل د دوی په عقیده دوی له مرګ او ژوبلې څخه ژغوري. دوی دغسې وایي چې ډېرو هغو خلکو چې دغه مراسم له یاده ایستلي دي او یا یې ورته په سپکه کتلي، ځانونه یې بایللي دي. د دوی وسلې ماشه یي ټوپک او توره ده.

[1] ما یو شیراني ولید، چې په لمانځه ولاړ و. په همدې وخت کې د هغې دلې ځینو خلکو د ښکار په اړه خبرې کولې او د یوې غرڅې د جسامت موضوع یاده شوه. هغه شیراني په لمانځه کې غږ کړ، چې د دوی د ملک غرڅې د غویو په اندازه لویې دي او بیا بېرته د لمانځه په ادا کولو بوخت شو.

سپوسته:

د هغو غونډیو په مېنځ کې چې د سلیمان د غرونو په لویدیځې برخې کې پرتې دي، دغه سیمې دي: ګوسا (Gosa) چې موسی خېل کاکړ پکې اوسي او د ژمریو لویدیځ ته پرته ده. سهرا (Sehra) د غرونو په مېنځ کې یو لوړ وچ میدان، چې غرنۍ بابړ پکې اوسي.

تر هغو نور هم د قطب خوا ته سپوسته (Sposta) د کوپیپ (Kappeep) او هري پال (Harreepaul) د قومونو ملکونه دي. ددغو ټولو سیمو په لویدیځ کې هغه غونډۍ پرتې دي، چې دوی له ژوب نه بېلوي.

سپوسته یو لوړ او ژور او له ځنګلي بوټونو نه ډک میدان دی. دغه میدان ښهٔ هسک، سوړ او وچ دی او په اوړي کې مرهیلیان (Marahail) پکې اوسي. مرهیلیان یو کوچي قوم دی، چې په ژمي کې دامان ته اوړي. دوی ګردسره په خېمو کې ژوند کوي او د نورو پروندهٔ قومونو په څېر کړه وړه لري. دوی که څه هم غریب دي، یو څه سوداګري هم کوي. د دوی څاروي پسونه، وزې، خره او یو څو غوایان دي، چې یوازې د مال وړلو لپاره ترېنه کار اخلي. د دوی خان که څه هم قوي دی، د شیرانیو د نیکه تر حکم لاندې دي. ملایان پوره اختیار لري، چې هغو کسانو ته جزا ورکړي، چې اسلامي رسوم تر پښو لاندې کوي. دهري پال او کوپیپ قومونه شیرانیو ته ورته دي او د دوی د استوګنې ځایونه د سلیمان تخت په لویدیځ بېخ کې په غونډیو او درو کې پراته دي.

د وزیرو عادتونه او سلوکونه:

د وزیرو پراخ ملک د شیرانیو د سیمې قطب ته پروت دی او د قطب لور ته تر سلو میلو پورې غځېدلی تر سپین غره پورې رسیږي. ویل کېږي چې هغه ټیټې غونډۍ، چې دغه کوچي ملک د خوست او بنو په برخه کې سره بېلوي، په وزیرو پورې اړه لري، خو دوی د سیروفزا که امتداد ته د کرمې منبع ته نېږدې ځدرانو سره ګډ غرونه لري او ځدران ددغو غرونو لویدیځ ته او وزیر یې ختیځې خوا ته پراته دي.

د دوی د ملک په ډېرو برخو کې داسې غرونه دي، چې د جلغوزیو په ځنګلونو پټ دي، خو ځینې صاف شوي او د کرنې وړ ځایونه هم لري. ټیټې غونډۍ یې یا سپېرې دي یا په ټیټو ونو او بوټو پټې دي.

د وزیرو ملک ته خلک ډېر هغسې لاروي هلته ځي، چې کولای شي له اوسېدونکیو نه یې ځانونه خوندي وساتي.

پخپله ماته دا ممکنه نه شوه، چې یو وزیر له خپل ملک نه دباندې وویتم. دغه

لاندینی بیان له لاروېو څخه نقل شوی. دا بیان سطحي دی او نیمګړی ناسم دی.

د وزیرو ټولنه کوم حکومت نه لري، دوی په درو ټولنو کې اوسي. ځینې یې د زورورو خانانو تر حکم لاندې دي او ان نور یې په دیموکراسۍ کې ژوند کوي. دوی په خپلو منځو کې په ارامه ژوند کولو سره یاد دي، نه د قومي څانګو ترمنځ جنګونه لري او نه ډېر شخصي عداوتونه. دوی که څه هم په تاړاکونو کې نوم لري، خو یو ډېر کوچنی بدرګه هم کولای شي. یو لاروی په خپل ټول قوم کې په پوره امن سره تېر کړي. دوی په ځانګړې توګه په کاروانونو او دغو لیږ د غابښي لوید یخ ته په کوچیو قومونو باندې په حمله کولو کې نوم لري. ددغه ځای لپاره نه بدرګې پیدا کېږي او نه هغه کوم تاثیر لري. کاروان باید پوره وسائل شي او باید ددې قدرت ولري، چې حملې دفع کړي او یا خپله لار په زور ووهي. په دغو جنګونو کې هیڅ نارینه ته پنا نه ورکول کېږي او ویل کېږي، چې وزیر ته که نارینه ماشوم هم په لاس ورشي، وژني یې. خو دوی له ښځو سره څه کار نه لري او که کومه ښځه له خپل کاروان څخه بېله شي، دوی ورسره ډېر ښه چلند کوي او بدرګه ورسره کوي، چې خپل قوم ته یې ورسوي. له یوه نارینه سره به هم همدا چلند وشي، چې که دی د یوه وزیر کور ته پناه یوسي. په دغه حال کې د کور خاوند مجبورېږي، چې له هغه سره د یوه مېلمه په څېر په ښه نیت او پوره پاملرنې سره چلند کوي.

هغه وزیر، چې مېشت دي د لوخو او برنډو لرونکیو کوروڼو په ډېو باندو کې اوسي. په ځینو ځایونو کې د بېلګې په توګه په کانیګرام کې دوی په دغسې سمڅو کې ژوند کوي، چې د ډېرینو غرونو په ډډو کې کېندل شوي دي. ددغو سمڅو نه ځینې یوه د بلې دپاسه په درې پوړو کې کېندل شوې او نورې یې دومره لوړې دي، چې یو اوښ پکې په اسانۍ سره ننوتلی شي، خو زیاتره وزیر یا په تورو خېمو کې اوسي یا د لوخو په انتقال ور جونګړو کې یا د بوټو په موقتي کوډلو کې ژوند کوي. دغه وزیر په پسرلي کې هسکو غرونو ته ځي او هلته تر هغو پاتې کېږي، چې واوره او ساړه یې بېرته ټیټو او تودو غونډیو ته په ورتګ مجبور کړي.

وزې د دوی عمده څاروي دي، داسې هم دوی واړه خو د کاراسونه روزي او هغه څه چې په دغسې ملک کې د هغه هیله نه کېږي. دا ده چې دوی د اس د سپرلۍ ډېر شوقمن دي. وایي چې وزیر په ونه لوړ او د غښتلو غړیو خاوندان دي. رنګونه یې سپین او ځیرې یې هسکې دي.

د دوی د جامو اجرا دا دي: یوه لوړه مخروطي شکله توره ټوپۍ، د تور شال یوه لویه ازاده کورتۍ، چې هغه له هغه ټوکر نه جوړه په یوه ملاسنتي سره په ملا پورې تړل شوې وي او د وښو رسۍ یا له اومې څرمنې څپلۍ. له دغې جامې او له هغو

ويناوو څخه چې د دوی د زيږو ږيرو او ويښتو او د دوی د ويښتو لرونكيو په اړه شوي داسې ښكاري، چې ښايي د دوی څېرې داروونكې او شډلې وي. د دوی وسلې په ټوليز ډول د پښتنو چوړكې او يو ډال دی.

هر سړی يو ماشه يې ټوپک لري، چې د هغه په كارونې كې دوی ښه تكړه دي. د دوی خپل ملک دداغو وسلو د جوړولو لپاره مواد لري. د اوسپنې معادن پكې پرېمانه دي. چې وزير له هغو نه وسلې جوړوي او اوارو ملكونو ته يې لېږدوي.

د دوی كړه وړه توند، اوازونه يې جګ، واضح او امرانه دي، خو دوی له خپلو مېلمنو او له يوه بل سره په مراوده كې نرم او خوش خويه دي. د دوی ريښتينولي داسې ده، چې كه د يوه وړوكي شوي وز په اړه دعوه وي او يو څوک ووايي، چې دا دده دی او د خپل شهادت لپاره په ږيره لاس تېر كړي، هغه بل سمدلاسه له هغه وزنه تېرېږي، بې له دې چې د كوم چل فكر يې په خاطر كې ګرځېدلی وي.

د وزيرو خواړه د پسو، غويو او اوښانو غوښې دي، چې دوی يې له كورتو او ډېرې خرابې وچې ډوډۍ سره نيم اومه خوري.

د دوی له ښځو نه د كار غوښتنه نه كېږي، دوی د سرې څټا اوږده پړونې كالي اغوندي او د نارينه وو په څېر څپلۍ په پښو كوي. د سپينو او سرو دومره ګاڼې اچوي، چې د دوی مېړونه يې د پېرودلو توان لري. ويل كېږي، چې يو ډېر فوق العاده رسم په دوی كې جاري دی او هغه دا دی، چې دوی نجونو ته د مېړه د غوره كولو اجازه وركوي.

كه كوم نارينه د كومې ښځې خوښ وي، هغه يو ډولچي (نايي) وراستوي، چې يو دسمال يې په هغه پنګ سره د هغه په شملې پورو تړي. چې هغې خپل ويښتان پرې تړل. ډولچي خپله موقعه ويني او هغه د خلكو په مخ كې د هغه ځوان په شملې تړي او په دې ډول يې هغه نجلۍ په نامه كوي او دغه سړی مجبورېږي، چې كه څومره د هغې ولور وركولای شي، سمدلاسه يې واده كړي[1].

* * *

[1] سرېېره پر ډاكټر هونيس بر ګر (Honisaerger) چې د لوهانيو له كاروان سره د وزيرو له ملک نه تېر شوی دی. ښاغلی ميسن (Masson) هم چې د باختريانو او نورو كورنيو د مسكوكاتو او لرغونو شيانو په كشفولو كې يې نوم ګټلی دی، د دوی ملک ليدلی دي خواشينی سره بايد وويل شي، چې دده سفر ليكنې چې ښې پراخې او په زړه پورې دي، تراوسه خپرې شوې نه دي. ۱۸۳۸

څلورم څپرکی

لــویدیځ پښتانه، درانیان

د کندهار ښار تیرین او بړیڅ

تولـیزې څرګندونې

هغه ملکونه، چې تر دې ځایه شرح شول یا د اوارو او مخ په ځوړه میدانونو او یا د غرونـو لـه قـوي سلسلو څخه جوړ وو او اورام میدانونـه یـې تـاوده او ابـاد دي. ګڼ نفوس لـري او نـږدې ټول یـې ځای پرځای مېشت دي. غرونـه یـې هسک او سپېره دي. د غرو سرونه یې په ځنګلونو پټ او په ډډو کې یې ژورې درې پرتې دي. په دغو درو کې دغسې قومونه پراته دي، چې یو لـه بل نـه بېل دي او نـورې نـړۍ تـه پـه مساپرو باندې د حملې پـه کولـو یـا پـه خپلـو ګاونډیو اوارو میدانونو بـانـدې د یرغلونـو لـه لارې پېژنـدل شـوي دي. هغـه ملکونـه، چـې غـواړم اوس یـې شـرح وکـړم، معکـوس ځانګړتیـا لـري. دغه ملکونه زیاتره لـه لوړو او ټيټو میدانونو نـه جوړ او یو بل نـه پـه غونډیو سره بېل شوي دي. ځینـې ملکونـه یـې میرې دي او نـور پـه خراب ډول کـرل شـوي. مځـه یـې خلاصـه او اوار دی او د کرلـو نـه زیـا د ځـر لپـاره مساعد دی او پـه زیاترو کې یې پوونده یو د بل په چار کې پـه لاسوهنه اخته دي. همدارنګه د دوی د اوسېدونکیو د ځانګړتیـاوو تـرمنځ د بېلوالي کومـه ډېـره قـوي نښـه نـه لیـدل کېږي. دواړه یې ساده، رښتیني او سوله غوښتونکي دي. که څه هم ددغو صفاتو په درجه کې، چې بېلابېل قومونه یې سره لري، توپیر شته خو هغسې توپیر په دوی کې نشته، چې په اسیایي ملتونو کې به یې نه لرل فوق العاده وي. په تولیز ډول د پښتنو لویدیځ قومونه په تېره د خراسان خلک په دري ژبه تر هغې په زیاته اندازه

پوهیږي، چې ختیځ پښتانه په هندوستاني ژبه پوهیږي او په داسې حال کې، چې دوی خپلې ملي ځانګړتیاوې خوندي ساتي. د دوی کالي، وسلې او د استوګنې ځایونه د فارس د خلکو کالیو، وسلو او کورونو ته نږدې دي، خو د پښتنو ځانګړتیاوې د فارسیانو له ځانګړتیاو څخه په بنسټیز ډول توپیر لري او کېدای شي دغه اختلاف د ختیځو او هندوستانیو ترمنځ له اختلاف نه ډېر شدید وي. که څه هم هغه هم په ستر اختلاف دی. لویدیځ پښتانه چې په یوه پراخ ملک کې خواره دي، له یوه بل نه دومره لیرې پراته دي، چې نه شي کولای هغسې بدې ګانې یا د جنګ هغسې عادتونه زده کړي، چې په ګڼو خلکو پورې اړه لري. هره ډله خپلې رمې پخپلو پراخو ملکونو کې تر هغو لا په پراخو ګڼو څرځایونو کې د کوم رقیب او زیاتره وخت د ګاونډي له شتون پرته پیایي. په همدې ډول د مېشته او سپډونکیو هره ټولنه یا د سیند غاړې کري یا هغه ځمکې کري، چې په کاریزونو خړوبیږي او دوی له ټولو نورو زراعتي وګړیو نه ډېر لیرې پراته دي.

همدارنګه د دغو ټولنو افراد له یو بل سره د خپلو برخو په اړه له جنګ نه په دې خلاص وي، چې یا شاړې ځمکې بې پرېمانه وي او یا دوی د داسې وسیلو خاوندان دي، چې په هغو د خپلو اضافي وګړیو لپاره ورشوګانې پیدا کوي.

د نفوسو دغه لېوالی په داسې حال کې، چې د ژوندانه فنون بېرته غورځوي، له شک پرته په برابر ډول سره د هغو عیبونو مخه په اغېزمن ډول نیسي، چې په ګڼو خلکو کې ډېرې وي. نو په دې ډول موږ په لویدیځو پښتنو کې یو ډول ابتدایي ساده توب وینو. هغسې ساده توب چې موږ ته لږ څه پخواني انجیلي حکایتونه راپه زړه کوي. نه دا چې هغه څه رایادوي، چې معاصرو لیکوالو په هغو ملیتونو کې مشاهده کړي، چې هلته ټولنه تراوسه هم په خپل ابتدایي حال کې ده. داسې ښکاري، چې د دغه ملک په ځینو برخو کې د خلکو په کېډو ډېر کې یو څه بدلون راغلی وي او دغه بدلون کېدای شي د هغې اتنیاء نتیجه وي، چې د دغو قومونو په حکومتونو باندې د پاچایي سیستم د نږدې والي له لامله راغلی وي.

په غلزیو او درانیو کې د قومونو میراثي مشرانو یو په بل پسې لوی سلطنتونه جوړ کړي او د درانیو سلطنت تراوسه هم دوام لري. په درانیو کې د قومي ځانګو مشران اشراف هم دي. دوی په دربار، دولت او ادارو کې ستري دندې پر غاړه لري او د پلار واکې، مشرانو او قوي او شتمنو اشرافو په دوه ګوني کرکټر کې ښکاره کېږي، د پاچا د واکمنۍ او د خپلو شتو او برم له لامله د نفوذ او حاکمیت خاوندان ګرځي. په دغه حال کې د دوی د قومونو ډېر ولسي او جمهوري ځانګړتیاوې له منځه ځي، خو نور شرایط ددې لامل کېږي، چې دوی د خپلو قومي ځانګو اهمیت وساتي او

ددې مخه ونیسي، چې په بشپړه توګه په خپل پاچا ویسا ولري. په دې ډول نظم او ارامي تر یوه حده ترلاسه کېږي او هغه تر بل هر څه چې په ډیموکراتیک قومونو کې وي، تل په زیاته اندازه میسره وي. په داسې حال کې چې ددغو قومونو ټولې خاصې ښېګڼې پرځای پاتې کېږي، په ټولیز ډول داسې ښکاري چې ددغه ډول حکومت اغېزه په هغو خلکو، چې د دوی ترلاس لاندې ژوند کوي، تر هر بل راز حکومت نه چې موږ به یې اوس وګورو، ښه او مساعد وي.

که څه هم سلطنت د غلزیو له لاسه تللی دی، خو اثار یې تراوسه هم شته او د دوی د خانانو د پخواني لوړ دریځ اغېزه تراوسه هم په دوی کې لیدل کېږي. خو د انارشي د مخنیوي لپاره بسنه نه کوي او داسې ښکاري، چې یو ولسي حکومت ورو ورو مخ په جوړېدو وي او هغه به د عامه امنیت د ټینګولو لپاره د پخواني ارستوکراسۍ ځای ونیسي.

پووندة قومونه

هغه لوبه ځانګړتیا چې په هغې لویدیځ پښتانه له ختیځو پښتنو سره توپیر پیدا کوي، په لومړي سر کې د بې شمېرو پووندة قومونو شتون دی. دغه قومونه که څه هم په خپلو کې د ورته والي یو څو نښې لري، لکه په کېږدیو کې اوسېدل او په موسم سره لېږدېدل، په نورو ځانګړو مواردو کې سره توپیر لري، چې هغه به د تفصیلاتو په ضمن کې ښکاره شي. دغه اختلاف په ټولیز ډول د دوی د دوبي او ژمي د مېنو په توپیر او تر څه حده په دې کې دی، چې دوی کرنه او مالداري سره ګډوي.

د اوړي مېنې ته ایلاق او د ژمي ته قشلاق ویل کېږي. دا هغه دوه کلمې دي، چې پښتنو او فارسیانو دواړو له تاتارانو څخه اخیستې دي. کېږدۍ چې نېږدې په عام ډول سره پښتنو کې رواج لري، له یو راز تور تغر یا یو ډول شډلې شړۍ نه جوړې دي لکه هغې چې د فارس په ډېرو برخو کې موندل کېږي. په پښتنو کې کېږدۍ، په دري کې سیاه چادر او په ترکي ګروپي (Karooee) نومېږي. ددغو دواړو وروستیو افادو مانا «تورې خیمې» کېږي، چې اروپایان یې په ټولیز ډول (Black Tents) بولي. د هغو قومونو کېږدۍ، چې لږ مهاجرت کوي، د هغو د کېږدیو په اندول چې زیات لېږدي، تل لویې او ښې وي. دغه وروستي خلک زیاتره وخت په ښکلیو خېمو کې اوسي، چې دوی یې په هغه ځای کې چې اقلیم یې ډېر شدید وي، په کامپو کې پرېږدي او تر هغو سېکې کېږدۍ له ځان سره هغو ځایونو ته وړي، چې هلته د پټنون (پناه ګاه) لپاره دومره اړتیا نه وي.

له دې نه داسې نتیجه باید وانه خیستل شي، چې ګنې ټول لویدیځ پښتانه

پوروند، دي. ددې پر خلاف که څه هم د دوی ځمځایونه تر هغو ساحو، چې هلته کرنه کېږي، ښایي پراخ وي خو زما په خیال د خلکو او کلیو شمېر باید د ګرځنده قومونو له شمېر نه اړومرو ډېر وي.

د لویدیځو پښتنو د ملک ډېرې برخې په تېره د ښارونو شاوخواوې د نړۍ د هرې بلې برخې په څېر په ښه ډول کرل کېږي. په لیرو سیمو کې ښه کرل شوي ځایونه تر سترګو کېږي او ان په ډېرو دښتي سیمو کې هم کله کله د کروندګرو د زحمت نخښې ښکاري.

درانیــــان

ددغې سیمې په شرح کې به زه اوس له لویدیځ نه پیل وکړم یانې له هغې سیمې څخه، چې تر دې ځایه شرح شول، ډېر توپیر لري. بیا به د ختیځ په لور لاړ شم، چې د هغو ملکونو پولو ته ورسېږم. چې پخوا یې بیان شوی دی. لوستونکیو ته به هغه نښې ښکاره شي، چې د لویدیځو پښتنو ځانګړتیاوې دي. ددغه پلان په تعقیبولو سره به زه له درانیو او د دوی له سهیلي ګاونډیو، بریڅو او تېرینیانو نه پیل وکړم او بیا به ختیځ ته د غلزیو په لور ورشم، چې د کابل د سیند ناوې او د سلیمان غرونو ته ورسېږم. کاکړان به چې د دوی لکونه د تیرینیانو له سیمو نه تر هغو غرونو پورې غځېدلي، چې اوس یې بیان وشو، زما د بحث دغه برخه به چې له جغرافیې سره تړلې ده، تمامه کړي او ورپسې به د ناصرو، کوچي او نامېشت شوي قوم د پښتنو کوچیانو بحث ته بالکل خاتمه ورکړي.

د درانیو د سیمې اوږدوالی تر دې ځلور سوه میله دی او سور یې د قطب_لویدیځ برخې پرته په تولیز ډول له (۱۲۰) څخه تر (۱۴۰) میلو پورې رسېږي.

د درانیو دغه سیمه د قطب له خوا د پاراپامیزاد په غرونو پورې نښتې، چې ایماقان او هزاره ګان پکې اوسېږي. لویدیځ ته یې یوه شګلنه مېره پرته ده، چې بر یې یو ځای بل ځای سره توپیر لري او تر هغې هغه خوا د فارس دومېنونه پراته دي. سهیل. لویدیځ ته یې سیستان او یوه دښته پرته ده، چې هغه یې له بلوچستان نه بېلوي. سهیلي پوله یې د ښوراوک (Shorawak) او د خواجه عمران غونډۍ تشکیلوي، چې هغه یې له تیرینیانو او کاکړانو څخه جلا کوي. ختیځ لور ته یې کوم طبیعي سرحد نشته، خو د غلزیو له سیمو سره یو ځای کېږي، چې په هغې کې د ارغستان ناوه او د درانیو د سیمې یوه برخه تر ډېره حده پورې موازي ځي.

د درانیو ملک ښایي له انګلستان څخه پراخ وي، خو په دغه ملک کې د مېړه یو څو خورا پراخې سیمې شته او مېشت شوي ملک یې ښایي تر سکاټلېنډ نه په ساحې

کې یو څه زیات، خو په نفوس کې یو څه لږ وي. نفس یې لکه چې ددغې سیمې په ټولو برخو کې یو شان نه وي، هماغه شان یې اوسېدونکي هم په هیڅ ډول یو شان نه دي. هغه برخه یې چې د (٦٣) درجې شرقي طول البلد لویدیځ لور ته پرته ده (دا دغسې یوه تړانگه ده، چې سور یې له اوبا یا اتیا میلو څخه نه ډېرېږي) یوې شگلنې میرې (چې پورته یې بیان وشو) او د پاراپامیزاد د غرونو ترمینځ پرته ده او ددغو دواړو سیمو د طبیعت اغېزه پرې شته ده. دغه برخه په ټولیز ډول له شاړو او ناکرل شویو میدانونو څخه جوړه ده او د پاراپامېزاد له غرونو څخه تر فارس خراسان پورې د لویدیځ په لور د غونډیو یو لړ تېرېږي. که څه هم د هغې ټولیزه څېره شاړه او سپېره ده، په ډېرو برخو کې یې د هغو شپنو قومونو لپاره چې ورته ځي، اوبه او واښه برابروي. ښاېسته ډېرې په زړه پورې درې له پرېمانه اوبو سره هم لري. همدارنگه اباد میدانونه لري، چې غرونو په غېږو کې نیولي دي. په دغو سیمو کې ډېر کلي پراته دي، خو د ملک په دغې برخې کې یوازینی ښار فراه نومېږي، چې په همدغه نامه دسیند پر غاړه پروت دی. دا یو وخت ښه پراخ و او اوس هم په دېوال کې چارپېر شوی لوی ښار دی. داسې ښکاري، چې دا به پخوانی پراه (Prra) وي او پښتانه یې تراوسه هم په دغه نامه یادوي.

ددغې سیمې، چې ما یې تراوسه بیان کاوه، سهیلي برخه په هیڅ وجه د قطبي برخې په څېر غرنۍ نه ده او له امکان نه لیرې نه ښکاري، چې ښایي یو وخت ښه زرغونه سیمه وه او کېدای شي دښته گرځېدلې وي. لکه څنگه چې د سیستان گاونډې سیمه مېره گرځېدلې ده. ددغه نظر شاهد یوازې هغه کنډوالې نه دي، چې تراوسه هم لیدل کېږي، بلکې ددغې سیمې هغه پراختیا او زرغون توب یې هم شاهد دی، چې د سیستان د تاریخي ثبتو شویو اسنادو له مخې یې لرل.

ویل کېږي، چې سیستان له شک پرته یو وخت په فراه پورې اړه لرله[1].

د (٦٣٠) عرض البلد ختیځې ته یوه سیمه، چې یو څه پراختیا لري، د کندهار د نصف النهار لیکې د ختیځې په لور تر دوو سوو میلو زیاته غځېدلې ده. ټولیز سور یې نږدې شل میله دی، حدود یې ښه واضح نه دي، ځکه د قطب خوا ته غرونه یې کله کله په اوار میدان کې ننوځي. په داسې حال کې چې د سهیلي برخو مېشت شوي ملک یې له هغې میرې نه چې ورسره گډه پوله لري، په اسانۍ سره یې توپیر نه کېږي. دغه ټوله سیمه نږدې د یوې بیدیا غونډې ماهیت لري. سهیلي برخې یې شگلنې دي او قطبي برخې یې له داسې کلکې ځمکې نه جوړې دي، چې کله کله له

[1] ویل کېږي، چې سیستان (١٢٠٠٠٠) قلبې ځمکه لري، د پورته کنډوالو لپاره چې ښاغلي کپتان کرستي (Capitain. Christie) لیدلي و گورئ د کنیر (Kinnier) د فارس جغرافیه.

ګاټو او ان له ټیټو غونډیو سره ګډېږي، خو ټولې برخې یې په برابر ډول بې حاصله دي. په ټوله سیمه کې یوازې کله کله که کومه ونه تر سترګو شي، خو اوارې یې په دغسې بوټو پټې دي، چې لوی یې په خپله د پښتنو له خوا د جوز او ترخې په نامه یادېږي او دوه نور مهم واړه بوټي هم پکې موندل کېږي، چې له هغې نه کالي (Kali) (کرم؟) جوړېږي. سره له دې دغه زړه توروونکې سیمه په هیڅ وجه له خلکو نه خالي نه ده. د فراه رود، خاشرود او نورو رودونو غاړې ښې ابادې دي او غنم، وریشې، دانه باب او ډېرې ښې هندوانې پکې پرېمانه وي ان له رود څخه لیرې هم د کرنې ځینې زرغونې ټوټې په نظر راځي، چې په کاریزونو خړوبېږي. د دغې سیمې کومه ناوړه برخه په تېره په قطبي خوا کې به دومره خرابه وي، چې د دراتیو بې شمېرو کمپونو لپاره په ساړه موسم کې اوبه او شنیلي نه لري. دغه دراتي په اوړي کې خپلې رمې د تیمنیو په سیمه کې سیاه بند ته بوځي. په ابادو او کرل شویو ځمکو کې کلي شته، خو یو یې هم لوی نه دی او په یقین سره د اوسېدونکیو ډېره لویه برخه یې د سیمې په سر په کېږدیو کې خوره ده. داسې ښکاري، چې د دغې سیمې ځینو برخو تر ډېرې اندازې خپله پخوانۍ ابادي له لاسه ورکړې وي. په سهیل ختیځې برخه کې یې د دوري (Dohree) او کدني ویالې پرواتې دي. دغه ویالې په تېره بیا په ځینو ځایو کې کري کال یو څه پراخې وي، خو اوس له پسرلي پرته په نورو وختونو کې وچې دي.

د هلمند غاړې

د هلمندي غاړې که څه هم په هغې سیمې کې دننه پرتې دي، چې ما یې حدود بیان کړل، خو باید ارومرو ټولې یې له پورته څرګندونو بېل وګڼل شي. د هلمند سیند ان هغه وخت چې له خپلو غرونو راوځي هم په دواړو غاړو کې له کرل شوې او شنې ترانګې سره ملګرتیا لري، چې لویدیځه برخه یې د ګرمسیر په ځانګړې نامه یادېږي. دغه ناحیه دغسې یو ګوک په غېږ کې نیسي، چې نږدې له ګرشک څخه تر سیستان پورې، د هلمند په دواړو غاړو کې غځېږي. داسې ښکاري، چې دغه ناحیه په پخوا وختونو کې یوه پراخه سیمه وه او یو خپلواک واکمن پرې حکومت کاوه، خو اوس په ټولیز ډول د سیند په هرې غاړې کې د یوه میل تر څلورمې پورې دړه شوې ده او په هیڅ ځای کې یې ټول سور له دوو میلو څخه نه اوږي او هغې خوا ته یې یوه داسې شګلنه دښته پرته ده، چې څو ورځې پکې مزل کېږي. پخپله ګرمسیر، لنده بل او ان کله جیبې لري. ډېرې برخې یې کرل کېږي او کروندګرو ته ښه حاصلات ورکوي. په دغو ناحیو کې پخې کلاوې او لوی کلي پراته دي، خو زیاته برخه یې په وښو، مزرو او د غزونو په بوټو پټه ده، چې د هغو په مېنځ کې ډېر شپانه اوسېږي.

غزني سیمه

ددغې بیدیایي سیمې قطبي لور ته، چې دمخه یې بیان وشو، یوه غزني سیمه پرته ده، چې د پاراپامیزاد په غرونو پورې اړه لري. دغه سیمه له ټولو هغو ملکونو سره، چې تراوسه مو بیان کړل، ډېر توپیر لري. په دې چې هغه د غونډیو له لړیو څخه چې زرغون میدانونه هم پکې شته، جوړه ده. غونډۍ یې د شنیو له ونو (Shnee)، ځنګلي بادامو، ځنګلي انځرو، ځنګلي انارو، شرقي چنار (Plane) او د غوزانو په ځنګلونو پوښلي دي. میدانونه یې ښه اباد دي او په کاریزو او ویالو ښه خړوبېږي او د غنمو، وریشو او شولو حاصلات یې ښه پریمانه دي. شوتله او (Madder) هم لري. ددغو اوارو ځنګلي ونې غوزونه او توتان دي، ولې او سپېدار هم پکې پیدا کېږي، خو په بې شمېرو باغونو کې یې د اروپا هر ډول مېوه لرونکې ونې شته. په غالب احتمال ددغې سیمې په غرنیو برخو کې د شپنو مېنې هم موندل کېږي. که څه هم په دغې سیمې کې ډېر ښه کلي پراته دي، خو د نفوسو زیاته اندازه یې اِن زراعتي خلک یې هم په تورو کېږدیو کې اوسي. اقلیم یې تل نرم وي، خو په ژمي کې یې قطبي برخې له یخنۍ نه په کړاو کې وي. د ملک ددغه ولس ډېره لویدیځه برخه یې یانې زمینداور د ډېرې سمسورتیا له لامله ځانګړی بیان غواړي. په لویدیځ کې سیاه بند ورسره یوځای کېږي. سیاه بند هغه غرنۍ سیمه ده، چې له ونو نه ډکې په زړه پورې سیمې پکې ډېرې دي او که څه هم هغه په تیمني ایماقو پورې اړه لري، باید له دې لامله دلته ذکر شي، چې په اوړي کې ډېر شمېر دراني شپانه ورته ورځي.

د درانیو سیمه:

د کندهار شاوخوا ملک اوار او په طبیعي توګه ښاېسته زرغون دی. هم د سیند په ویالو او هم په کاریزونو خړوبېږي او د کرنې لپاره یې ښه ډېره خواري کېږي. په نتیجه کې غله یې ښه پریمانه ده او په باغونو کې یې ښه ساېه او اعلی مېوې کېږي. دا پر هغو ختکیو، بادرنګو او نورو سربېره دي، چې په پټیو کې کرل کېږي او په ټول خراسان کې رواج لري. نکریزې، هنجه، شپشته او شوتله هم پکې پریمانه کېږي. د کندهار تمباکو ډېر نوم لري. غرونو ته نږدې ملک یې کېدای شي اباد وي او هغه چې ښار ته نږدې پروت دی، کېدای شي تر ټولو ښه کرل کېږي. د ښار لویدیځې له ښار نه دومره لرې نه دي او شګلن دي او هغه چې د ښار سهیل ته پروت دی، دغه ځایونه ان له ښار نه د یوه مارش په فاصلې کې وچ او بې حاصله دي. ختیځ ته پروت ملک یې اباد او د ترنک له ټولې درې څخه، چې وروسته به یې ذکر وشي، ښه حاصل کوي. د درانیو د ملک د سهیلي ختیځې برخې لویه ځانګړتیا دا ده، چې اوس به یې

بیان وشي. د خوجه عمران د غرونو زنځیر دی. دغه زنځیر که څه هم په لوړې درجه غره کې نه راځي، خو دومره هسک دی، چې درې میاشتې پرې واوره پاتې کېږي او کرې کال سوړ وي. پوونده یې عمده اوسېدونکي دي او دوی اڅکزي دراني دي. په ووړو او څوکو کې یې د شنیو (Shnee) ونې او یو ډول د سبز بښې غټې ونې ډېرې موندل کېږي، چې پښتانه یې اوبښته بولي. که د هغو د اوسېدونکیو د شهول توب او د شوکو د عاداتو له مخې قضاوت وشي، یو څوک کېدای شي دغې نتیجې ته ورسېږي، چې د دوی غرونو ته ورتګ ډېر ګراوونه غواړي. که څه هم په سهیل ختیځ اړخ کې ښه نېغ دی. زما په ګومان چې هغه د شمال لوېدیځ ملک په لور ورو ورو ښکته کېږي او نېږدې له څوکې نه تر بېخ پورې په بېلابېلو برخو کې د کرنې وړ دی. د درانیو ملک د دغه غره په لور د شوراوک په قطب او ختیځ کې پیل کېږي. په دغه برخه کې دغه ملک د وچو غرونو په منځ کې ځینې ښې شنې تړوتې لري. رباط له دغه ډول څخه دی، چې دغه سیمه د غزونو په بوټو پټه ده، چې ډېرې رمې پکې ساتل کېږي او یو څه حاصل هم ورکوي. تر هغه لا د ختیځ په لور شګه ورکېږي او یو سپېره او ډېریز ملک پیل کېږي. دلته د ابادۍ ښایسته میداتونه او ویالې موندل کېږي. د هغه ډېر د یادولو وړ ځای مرغه نومېږي، چې هلته احمد خان نورزي یوه کلا لري او د کدنې په نامه یې یوه ویاله خړوبوي. ددغې سیمې زیاته برخه د رمو د پوولو لپاره ښه برابره ده.

د خوجه عمران د سلسلې په سهیلي برخه کې د مرغې په مقابل کې د تورې پراغ ملک پروت دی چې لوېدیځ یې په اڅکزیو پورې اړه لري په داسې حال کې چې ختیځه برخه یې چې تر ژوب پورې غځېږي، په کاکړو پورې اړه لري.

د مرغې قطب ته ارغستان پروت دی او دا د هغه سین نوم دی چې خړوبوي یې ارغستان د لوړو غر په مینځ کې ښایسته یوه ودانه دره ده. د غرو له بوټو نه ډکه ده. یو څه یې کرل کېږي او یو شمیر کلا وي پکې شته چې دبارکزیو د خانانو دي. خو د اوسېدونکو ډېر زیات شمیر یې شپانه دي. په ختیځې خوا کې هغه په یو لړۍ غونډیو ختمېږي، چې هغه له یوه داسې لوړ میدان څخه بېلوي چې تر اوسه هم درانې پکې اوسي او د راغستان یه یرنې مسیر سره او همدا رنګه په صالح یسون (sanl ye yesoom) سره او به کېږي چې دغه ملک د دغه سین په نامه یاد شوی دی. دا ملک د څړځایونو لپاره ښه موزون دی، خو کرنه پکې لږه کېږي.

د درانیو د ملک وحشي ځناور لیوان، کوړان، کیدړان، سورلنډیان، سویان او د هوسیو او ښکرو ورو غر څو ډېر دولونه دي په غرونو کې یې، یږان، پړانګان، تېه ورته ځناور، بوران، (leopards) او د هلمند د پاسه په ګرمسر کې ځنګلي خوګان،

غوریان، یعني ګوره خره مینډل کېږي. وحشي مرغان یې عقاب، باښې او د ښکار ځیني لوی مرغان دي. بطې (په پسرلي کې)، وحشي قازان، وحشي ایلۍ، لګ لګ، زانې، کونګان، قارغان، میناګانې، کوترې، سیسي، مېږان او داسې نور هم پکې شته. اهلي شوي حیوانات یې اوښان، سنډاګان (څو شمېر یې ډېر نه دی او په عمده ډول کندهار ته نږدې په هلمند کې موندل کېږي)، اسونه، کچرې، خره او نور حیوانات، پسونه، وزې، سپیان او پشوګانې دي. اهلي شوي مرغان یې پیل مرغان، کوترې او کله کله بتکې او قازان دي.

دا و د درانیو ملک یانې د هغه قوم ملک، چې تراوسه هم د ټول افغان په ملت حکومت کوي او د هغوی حکومت د کسپین د غاړو نه د ګنګا تر سیند پورې چلېږي او د هغه قدرت په فارس تارتاري او ان په هغه لیرې ښار، په کوم ځای کې چې زه دغه پاڼې لیکم (پونه) کې لیدل شوی دی[1].

د درانیو تاریخ

درانیان پخوا تر هغه وخته د ابدالیانو په نامه یادېدل، چې احمد شاه د ځینو نامتو پیر د خوب په نتیجه کې دغه نوم په درانیو واړاوه او پخپله یې د شاه دران لقب غوره کې. زه د دوی د لرغوني تاریخ په اړه ډېر نه پوهېږم، یا هیڅ نه پوهېږم. د ځینو روایتونو له مخې د توریې غرونه د دوی ډېر پخوانی ټاټوبی و. درانیان د نورو بې شمېرو روایتونو له مخې د غور له غرونو څخه، چې د پاراپامېزاد په سیمې پورې اړه لري، د خراسان اوارو ته ښکته شوي، خو دغه روایتونه په دې اړه څه نه وايي، چې دغه سیمه د دوی اصلي استوګنځی و او دغه مهاجرت د کومو لاملونو له امله شوی و.

د درانیو څانګې

دغه قوم دوه سترې څانګې لري، چې ځیرک او پنج پا دي، خو هغه اوس د بېلابېلو قومي څانګو د اصل او نسب له ښوولو پرته نور نه استعمالېږي. د ځیرک ریش تر هغه بل ډېر درونډ ګڼل کېږي او له دواړو څخه (۹) څانګې راوتلي، چې څلور یې په ځیرک او پینځه یې په پنج پا پورې اړه لري:

ځیرک	پنج پا
پوپل زي	نورزي
الکوزي	الیزي
بارکزي	اسحق زي

[1] پونه د مرهټه وو مرکز.

اڅکزي   خوږیاني
ماکو

پوپلزي د دغو ټولو څانګو ډېره نومیالۍ څانګه ده، ځکه چې له دغې څانګې نه د ټولو پښتنو پاچایان هسک شوي دي. شاهي کورنۍ د سدوزیو له ورې څانګې نه راوتلې، چې تر ډېرې مودې د پوپلزیو او په حقیقت کې د ټولو درانیو خان خپله یا د سر کورنۍ وه. کېدای شي چې سدوزي د درانیو د قوم تر ټولو لرغونې څانګه وي او په نتیجه کې د ټولنې له لومړنې تشکل څخه هسکه شوې وي، خو د دغه مقام د لرلو ډېر پخوانی شاهد یې د فارس د یوه صفوي پاچا له خوا د دغسې یوه فرمان ورکول وو، چې د هغه په ار د سدوزیو مشر د ټولو ابدالي قوم سروال ټاکل شوی و.

هغه امتیازات، چې دوی ترېنه استفاده کوله، د پاچا له هغه امتیازاتو نه بېخي ډېر وو، چې له دغسې یوه قوم نه حاصلېدل. دوی ځانونه سپېڅلي ګڼل. هیڅ یوه ته نه جزا ورکول کېدای شوه او نه ترېنه بدل اخیستل کېدای شو، خو یواځې د خپلې کورنۍ د یوه غړي له خوا ان پخپله د ابدالیانو مشر هم نه شو کولای په یوه سدوزي د مرګ حکم وکړي. دغه حال او دا چې پاچا د دوی مشر و، ددې لامل شول چې سدوزي که څه هم د پوپلزیو یوه وړه پښه ده، د یوې بلې څانګې په توګه وګڼل شي.

د پوپلزیو لوی استوګنځی د شهر صفا په ګاونډیتوب کې د ترنک د درې په لره خوا کې دی. ځینې یې په کندهار کې هم اوسي او یو څه شمېر یې د ملتان لرې ښار ته مخه کړې ده، چې ښایي دوی په خپل قوم کې د کومې سیاسي پېښې له لامله هلته تللو ته اړ شوي وي.

نور پوپلزي په تولیز ډول د کندهار قطب ته په غرني ملک کې اوسي، دوی په شمېر کې ښه ډېر دي او په تولیز ډول د ډېرو دقیقو ځایي روایتونو له مخې دولس زره کورنۍ حساب شوي دي[1] که څه هم ځینې یې پوونده دي. بېخي ډېر یې کرنه کوي. دوی د درانیو په قومي څانګو کې تر ټولو ډېر مهذب ګڼل کېږي. د ملک ستر وزیر باید تل د دوی د بامیزي د وېش یو غړی وي او احمد شاه له همدغو پوپلزیو څخه ډېر کسان د دولتي سترو مقامونو لپاره وټاکل.

بارکزي

له پوپلزیو نه وروسته بله قومي څانګه د بارکزیو ده، چې له هغو نه په شمېر کې بېخي ډېر دي. دغه لویه څانګه د کندهار په سهیل، د ارغستان په ناوې، د هلمند په غاړو او په هغو اوارو کې اوسي، چې دغه سیند یې سره بېلوي. هغه بارکزي، چې

[1] زه د دغو قومي څانګو شمېر د دوی د نسبي اهمیت معلومولو لپاره ورکوم، نه دا چې زه د دوی د هر یوه په ثقه توب باندې کوم اعتماد لرم.

کندهار ته نږدې پراته دي او ډېر هغه يې، چې په ارغستان او د هلمند په سيمه کې اوسي. د ځمکې د ابادۍ له امله په کرنې بوخت دي او د نورو د زحمت او زيار په برکت ان د بېديا او په مېنځ کې کاريزونه روان شوي او کښتونه زرغون شوي دي، خو د قوم زياتره شمېر يې پوونده دي. دوی جنګيالي او د پياوړې روحيې خاوندان دي، ځنګه چې اوس فتح خان د هغې سروال دی، دوی په پښتنو کې تر ټولو ډېر ځرګند نوم لري. په حاضر وخت کې د ملک ستر وزير او په واقع کې د دولت ډېر ستر ماموران بارکزي دي. دوی د خپلې دغې لوړتيا لپاره د خپلې ځانګې د وفادارۍ او همت احسانمن دي، د دوی شمېر تر دېرش زره کورنيو لې نه دی.

اڅکزي په اول کې د بارکزيو يوه پښه وه، خو احمد شاه هغه ددې لپاره ترپښه بېل کړل، چې د هغو داروونکی قوت لې کړي. اڅکزي اوس د يوه بېل مشر تر حکم لاندې دي او له هغې ځانګې ځخه، چې دوی ترپښه راوتلي دي، بېخي بېل دي.

دوی له لوړې نه تر کدني پورې، د خواجه عمران په غرونو کې او په هغو اوارو کې، چې ورسره نږدې دي، اوسي او تر ټولو درانيو ډېر شړل دي. د دوی يوا ځيني کسب شپني او شوکه ماري ده.

نورزي

نورزي هم د بارکزيو په څېر په شمېر کې ډېر دي، خو ځنګه چې دوی په لويديځ کې د غرونو په مېنځ کې او په سهيل کې په يوې بېديايي سيمې کې خواره دي، په هيڅ وجه د پښتنو په ملت کې ډېر درنښت نه شي لرلای. خو دوی يو جنګيالي قوم دی او هغه، چې د سيستان په لور په سرحد کې پراته دي، په هغې دوه اړخيزې شوکه کې د خپلې زړورتيا او لاس غځونې تمرين کوي، چې دوی د بلوڅو په سرحدونو کې مشغول ساتي. دوی نږدې ټول پوونده دي. ژمی په هغو ويښيانه ځايونو کې تېروي، چې د دوی په سپېرې سيمې کې پيدا کېږي او د پسرلي په مېنځ کې سياه بند ته ځي.

اليزي

اليزي په زميندآور کې اوسي او زياتره يې کروندګر دي. دوی پينځلس زره کورنۍ شمېرل شوي دي.

الکوزي

الکوزي يوازې لس زره کورنۍ حساب شوي. دوی د خپل ملک او عاداتو له مخې اليزيو ته ورته دي او له هغوی نه په هلمند سره بېل شوي دي.

اسحق زي د زميندآور او بېديا په مېنځ کې اوسي او د دوی ملک د هغو ملکونو

ځانګړ تیاوې لري. چې ورسره ګډې پولې لري یاني قطب یې غزني او اباد دی او سهیل برخه یې اواره او سپیره ده. اوسېدونکي یې په برابر ډول په کرنه او شپنتوب لګیا دي. دوی په شمېر کې لس زره کورني حساب شوي دي.

ماکو او خوږیاني

ماکو او خوږیاني ورې قومي ځانګې دي، ځانله بېل ملکونه. نه لري. ډېر یې په کندهار کې اوسي او ځینې یې له نورزیو سره ګډ دي. پخوا له دې ځانله بېل مشران لرل. خو په دولت کې د اوسنیو ګډوډیو له پیل کېدو نه وروسته هیڅ یو یې تاکل شوی نه دی او دغه ځانګې ممکن زر له منځه لاړې شي.

که څه هم هغه ملکونه، چې د درانیو د بېلابېلو ځانګو لپاره تخصیص شوي، لکه څنګه چې یې بیان وشو، سره بېلې او ټاکلې دي. دغه ځانګې په هیڅ وجه له یوې بلې څخه د بېلو قومونو په څېر په بېل ډول ژوند نه کوي. بالعکس د یوې قومي ځانګې خلک د بلې ځانګې د غړیو په منځ کې زیاتره ځمکې یا په بیه اخلي او یا یې د بخشش په توګه په نصیب کېږي. په ځینو ملکونو لکه په ګرمسیر او د کندهار په شاوخوا ملک کې نږدې ټولې ځانګې تقریباً په برابر تناسب سره ژوند کوي.

د درانیو د ملک ټول نفوس ممکن په یقیني ډول اټه لکه وي او ښایي یوه میلیون ته ورسېږي. خو مشکله ده چې ددغې موضوعاتو په اړه په پوره ډاډ لیکنه وشي. پخپله درانیان باید حتماً تر نیمایي ډېر وګڼل شي. په ټولیز ډول منل شوې ده، چې نادر شاه دغه قوم هغه وخت شمېرلی و. چې ده د هغو د جنګي مېړو د ټاکلو لپاره ځمکې ورکولې او هغه وخت دوی شپېته زره کورني حساب شوي وو. خو که دغې سر شمېرنه شوې هم وي، هغه باید ارومرو تر اصلي شمېر نه لږ حساب شوي وي. په دې چې ډېر کسان په تېره پرونده باید ارومرو په حساب کې نه وي راغلي. درانیان په یقین سره له هغه وخت راهیسې د غوړېدو په حال کې دي او شرایط د دوی د نفوسو د زیاتوالي لپاره ښه برابر وو او په دې ډول اوس د یو لک کورنیو په حدودو کې دته ګڼل کېږي.

مشر پاچا:

د درانیو حکومت له هغو جمهوري قومونو څخه، چې ما یې دمخه بیان کړی دی، ډېر توپیر لري. که څه هم واضحه ده، چې دغه حکومت هم په لومړي سر کې په هغه طرز بنا شوی و.

داسې ښکاري، چې دغه توپیر به په ټولیز ډول هم د هغه نږدې ارتباط نتیجه وي، چې درانیان یې له پاچا سره لري او هم د نظامي خدمت په بدل کې د ځمکو د

هغې نیونې (Military Tenore) له لامله، چې دوی د هغه له مخې خپلې ځمکې په تصرف کې لري، پاچا د خپل قوم موروثي مشر دی.

دغه حالت له هغه احترام څخه، چې درانیان یې د سدوزیو کورنۍ ته لري، خاص اهمیت لري. په همدې ډول د دوی نظامي ستر قوماندان دی او دا تر هغه مثال ته چې په نورو قومونو کې شته، زیات تاثیر لري.

د نظامي خدمت په بدل کې د ځمکې قانون:

په نورو قومونو کې نظامي خدمت، چې د دولت په مقابل کې د دوی وجیبه ده، یو نوی شی دی او دغه ابداع وروسته له هغه په دوی کې رواج وموند، چې دوی خپلې ځمکې ترلاسه کړې او هغه یې یا په زور ونیولې، یا یې بې له کومې بهرنۍ مرستې نه او یې له دې چې په کوم لوړ کس د اتکا احساسمن وي؟ په اباد کړې وي، خو د درانیو ځمکې په حقیقت کې دوی ته د نظامي خدمت په بدل کې ورکړې شوې او د دوی د ملکیت د حق بنسټ د پاچا له خوا یو بخشش دی.

د دوی ټول ملک د نادر شاه له خوا فتح شوی و او یوه برخه یې د غلزیو د ملک له یوې لویې برخې سره په دې واضح شرط اعاده شوه، چې دوی باید د هرې قلبې ځمکې په سر یو اس او سور تهیه کړي. ددغه فارسي پاچا په مقابل کې ددغې عهدنامې تطبیق له هغه وخته راپه دې خوا د هغې پښتنې کورنۍ له خوا کېږي، چې تر هغه وروسته واکمنه شوې ده.

د سرو افسران، چې په دې ډول احضارېږي، د مملکت د هغو ملکي وېشونو سرداران دي، چې دوی ته تخصیصېږي[1] او دغه سیستم د ولسي حکومت د

---

[1] دغه سیستم تراوسه له هغه سیستم سره ورته دی، چې د (هابسبرګ) امپراتور د خپلو مجارستاني سرحدونو لپاره اېستلی او ښاغلي ټاون سن (Townson) په دې ډول بیان کړی دی:((د ځمکې دغه اوږده تراګه، چې په سهیل او ختیځ کې هنګري احاطه کوي، نږدې (٥٢٠/٠٠٠) اوسېدونکي لري، چې د هغو پینځمه برخه یې نظامیان دي. دغه ځمکه په پینځو لویو برخو وېشل شوې ده او هغه بنات، کروتیا (Crotia) د کاینه سکالوونیا (Scalovouia) او ترانسلوانیا (Tiransylvania) دي. دغه ستري برخې بیا په ولایتونو، یا کنډکیزو ناحیو (Regimental Dstricts) او هغه بیا په کمپنیو وېشل شوې دي. ځنګه چې دا پواځې نظامي حکومت دی له نظامي ماموراتو پرته ملکي سروالان نه لري. کنډکیزه ناحیه ښایي د یوې کونټي (County) په څیر وګڼل شي او د یوه لارډ د مرستیال پرځای یو کرنیل په سر کې ولري؛ په همدې ډول د کمپنۍ یوه ناحیه ښایي د پروسې سوس (Processus) په شان وګڼل شي، چې د سرمامور (Juidexnobilium) پرځای یو کپتان (Captain) وي. په همدې ډول پاتې واړه منصبداران وګڼه، چې د ښکته ملکي ماموراتو پرځای کار کوي، خو دغه پلان د هنګري د حکومت له خوا ددې لپاره تر اجرا لاندې نیول شوی و، چې د ترکانو تېریو مخه پرې ونیول شي، له هغه نه منظور دا و، چې د سرحدونو په ساتنې کې یوه جنګیالې هیئت، په تېره د هغو کسانو جدي خدمت جلب

سیستم له طرز سره په دې سر خوري، چې هغه ټول نظامي تقسیمات له قومي تقسیماتو سره توافق کوي او د موروثي مشرانو ټولې اړیکې خوندي ساتي. په دې ډول د یوې قومي څانګې مشر د هغو عسکرو قوماندانۍ پر غاړه لري، چې دی یې تهیه کوي او ښکته افسران تر ده لاندې د خېلونو او څانګو ملکان او مشران دي، چې هر یو یې د خپل ولس د یوې برخې عسکري قطعې قوماندان دی.

داخلي حکومت:

جوته ده، چې ښایي دغه نظامي حکم د سردارانو قدرت د نورو قومونو د مشرانو تر قدرت ډېر کړي او سربېره پر هغه د دوی قدرت په هغه شتمنۍ او درناوي سره پیاوړی کېږي، چې دوی یې له درباري مقامونو نه په لاس وروړي، ځکه چې هلته ستر مقامونه د درانیو دي. ځنګه چې دغه ګټې د پاچا له خوا دوی ته رسېږي، داسې توقع کېږي چې سرداران باید حکومت ته د پوره متابعت په حال کې وساتل شي. دغه حال له دې لامله ډېر طبیعي برېښي، چې خلک له دولت نه ځمکې په مستقیم ډول ترلاسه کوي او په نتیجه کې په خپلو مشرانو باندې هغه اتکا نه لري، چې د فیوډالي سیستم ځانګړنه ده. د سردارانو ازادي د هغه نفوذ له لامله خوندي کېږي، چې دوی یې په خپلو قومي څانګو کې لري او هغه د دوی له اصل او نسب او د پښتني قومونو د پلارواکۍ له موسساتو نه راوځي. دا ټول حال ددې لپاره کفایت کوي، چې د دوی اهمیت تثبیت شي، ځکه چې د سدوزیو کورنۍ په عمده ډول د درانیو له خوا تاییدېږي او واکمني په ددغې کورنۍ له یوه غړي نه بل ته بې له کومې شخړې د ټول قوم په ټولیز اتفاق انتقال وکړي، نو پاچا ددغه سیستم په

کړی شي، چې مفاد یې ښکې وي. بالعکس د دراني حکومت سیستم یواځې د ټولیز خدمت لپاره د لښکرو د یوې برخې د جوړولو په منظور د یوې اساني لارې په ډول طرح شوی و. ددغو دلایلو له مخې د هنګري حکومت د ځمکې د نیوونکي د واقعي استوګنځي د تهیه کولو په اړه ډېر جدي دی. په همدې ډول دغه حکومت د ځمکې د نیوونکي د زوی د واقعي خدمت په جلبولو باندې ټینګ وي او بې له قطعي اجازې نه د ځمکې انتقال نه مني. دوی د درانیو د حکومت پرخلاف له هیڅ یوې دغې موضوع نه اندېښنه نه لري او هغه د افرادو په اختیار کې پرېږدي. د دوی لپاره استوګنې هدف نه دي او انتقال اهمیت نه لري، په دې چې په دوی کې ټول خلک نظامي دي او په دوی کې هیڅ هغه راز دسپلین نه شته چې د یوه زړه عسکر ساتل دومره لازم وګرځوي. په درانیو کې د قومونو په وسیله حکومت د دوی او د هنګري په سرحداتو کې د ځمکو نیوونکیو ترمینځ د عمده اختلاف ټکی دی او ان په دوی کې د یوه منصبدار کرکټر د یوه قوم په مشر کرکټر کې دومره حل شوی نه دی. د درانیو د قومي څانګو مشران د نظامي لقب، سردار (جنرال) په نامه یادېږي. په داسې حال کې چې د نورو قومونو مشران د خان (مشر) په نامه یادېږي. د سردار لقب په پاچایي لښکر کې د هغه مقام ته او د خان لقب هغه قوم ته د موروثي ارتباط لپاره راجع کېږي.

نتیجه کې تر ډېره حده د درانیو د مشرانو په ښه نیت اتکا لري او مجبور دي، چې دې د واک او عزت د زیاتې برخې په بخښلو سره دغه نظام پر ځای وساتي. که څه هم، دې په واقع کې له هغه سره حسد لري او په غیر مستقیم ډول تل زیار باسي، چې تخریب یې وکړي. د ډلو اختیارات یو څه سره متعادل دي، د تاج او تخت د ګټلو په شخړو کې د یوې قومي ځانګې مشرتابې زیاتره د هغه مدعي په خوا شي، چې دې ورته ډېر اخلاص لري، خو هیڅ وخت داسې نه دي شوي چې یوه دراني قومي ځانګه د سدوزي کورنۍ په ضد د شخصي تېریو یا د هغه د سردار نه د کرکې په وجه قیام کړی وي. له بلې خوا که څه هم داسې شوي، چې پاچا دغسې کسان د سردارۍ مقام ته لوړ کړي، چې د سردارۍ له کورنۍ نه وي او ان د یوې ځانګې شخص د بلې ځانګې سردار کړي، خو داسې ښکاري چې په دغسې حالاتو کې د ده خپل اختیار تر هغو ډېر تطبیق کړی وي، چې درانیان یې منلو ته غاړه ږدي. کوم هغه مشران، چې په دغسې ډول سره ټاکل شوي وي، په ډېر اهمیت سره ورته اطاعت شوی او دغې ځانګې په ناقرارۍ سره د یوه سدوزي په مشرۍ د پاڅون انتظار ایستلی، چې دغسې نوی مشر او پاچا چې هغه یې مقرر کړی دی، خلع کړي او پر ځای یې خپل موروثي خان په ډېرې خوښۍ سره ومني. د کندهار د شاوخوا قومي ځانګې ممکن پاچا ته په ډېر ژور احترام قایل وي، په داسې حال کې چې د لیرې او ګوښه سیمو وګړي لکه اڅکزي او نورزي تر هر څه زیات خپلو سردارانو ته وفادار وي، دغه سردار ان په دغو قومونو کې هم د خپل واک ډېره برخه له پاچا نه ترلاسه کوي، خو دده په واک باندې کنټرول نظر د هغو قومونو د مشرانو واک ته، چې شاهي مرکز ته نږدې پراته دي، لږ دي تر هغو په لږه اندازه د واکمن د فوري مداخلې په اثر ضعیف او یا خلع کېدای شي.

د دغسې رقابت اغېزه د خلکو د سعادت لپاره ښه ډېره مساعده ده. هم د پاچا او هم د مشرانو لپاره د ستر اهمیت خبره دا ده، چې د خلکو رضایت حاصل کړي. په نتیجه کې که څه هم د ځینو ځانګړیو حالاتو له مخې د درانیو حکومت ته دغسې اختیارات ور په برخه شوي، چې د نورو قومونو په حکومت کې وجود نه لري، خو داسې ټولنې ډېرې لږې دي، چې هلته دې تر دې اندازې پورې د خلکو د نظریو او غوښتنو رعایت وشي. دوی د نورو امتیازاتو په جمله کې د هر راز مالیاتو له ورکړې معاف دي او د مالیاتو تادیه په ټولو اسیایي ملتونو کې د زېښناک (استثمار) یوه لویه منبع ده. پوځ ته هیڅ اجازه نه شته، چې د دوی په ملک کې نوتماري وکړي. یوا ځینې څیز، چې دوی په هغه سره له حکومت نه متحسس کېږي، د دوی د ټاکلو نظامي قطعو لپاره د حکومت غوښتنه او د عامه امنیت د خوندي

ساتلو لپاره د حکومت لاسوهنه ده، چې په هغو سره هم پخپله دوی تر نورو ډېر مستفید کېږي.

د درانیو هره ستره قومي څانګه د هغه سردار له خوا اداره کېږي، چې پاچا یې د سر له کورنۍ څخه غوره کوي. فرعي وېشونه یې د خانانو تر اداري لاندې دي او دوی د سردارانو له خوا د سر له کورنیو نه ټاکل کېږي. تر هغو نه د ورو خېلونو ملکان او مشران په ډېرو حالاتو کې د خلکو له خوا له مناسبو کورنیو نه انتخابېږي او د دوی ټاکنه د سردار د تایید تابع ده، خو په نورو حالاتو کې دوی د سردار له خوا ټاکل کېږي او سردار د خلکو خوښه یو څه په نظر کې نیسي.

کله چې بېلابېل خېلونه په یوه کلي کې اوسي، دوی څانله جلا جلا محلې لري او هر خېل د خپل حاضر ملک یا مشر تر اداري لاندې ژوند کوي، خو د دغو محلاتو په منځ کې هغسې اختلافات هېڅ نه دي لیدل شوي لکه څنګه چې په یوسفزیو کې شته. دوی د یوې کورنۍ د غړیو په حیث په پوره هم آهنګۍ کې سره ژوند کوي.

په درانیو کې د بېلابېلو مشرانو اختیارات که څه هم، هغه په خپلو حدودو کې بې اغېزمن دي، ساده دي او د هغو قومي مشرانو د اختیار په پرتله، چې پاچا ته زیات تابع نه دي، د هغو د تطبیق ساحه محدوده ده. دوی له نورو قومونو سره دښمنۍ نه لري، په همدې ډول په هغه یوه قوم کې دننه د څانګو ترمنځ شخړې نه شته، چې په هغو کې مشران د خلکو د عملیاتو په لارښوونې سره خپل اهمیت وښودلای شي. په همدې ډول د دوی قومي څانګې د سلا مشورې او بحث لپاره هغسې موضوعات نه لري، چې په هغو کې د آزادو قومونو مشران خپل سیاست او خپل نفوذ څرګندوي. عامه امنیت د پاچایي حکومت له خوا خوندي کېږي او د سردارانو او خانانو وظیفې په دې پورې محدودې دي، چې د افرادو ترمنځ شخړې حل کړي کله چې دغه شخړې د مشرانو په منځګړتوب سره اوارې نه شي. هغه د ملک له خوا جرګې ته وړاندې کېږي او د هغې پرېکړه د لزوم په وخت کې د سردار له خوا نافذېږي. د نورو محلاتو او ان د نورو کلیو ملکان کله کله له دغو جرګو سره مرسته کوي.

د وینې د پور اخیستلو روحیه که څه هم نظر نورو څایونو ته دلته کمزورې نه ده، خو اخیستل د حکومت د پیاوړتیا په سبب ډېر کم شوي دي، خو درانی یو څوک د هغه مرګ پر څای چې پېښ شوی دي، نه وژني. څه وخت چې مرګونه په دواړو خواو کې برابر وي، دوی داسې فکر کوي چې طبیعي عدالت ترسره شوی که څه هم دوی دویم قاتل د دې لپاره تبعیدوي، چې د خپلې تېرلنې اراسې خوندي کړي. که پاروړل شوې وله سردار ته شکایت وکړي، یا که دی پخپله د کوم قتل له پېښې نه خبر شي،

کوښښ کوي چې لومړی د خون بها په ورکولو روغه وکړي، خو که کومه څوا قانع نه شي، سردار دغه موضوع پاچا ته وړاندې کوي او پاچا هغه قاضي ته د پرېکړې لپاره راجع کوي او که تورن محکوم شو، هغه د مقتول وژنې ته د اعدام لپاره تسلیموي.

د سردار له خوا دغې وروستنۍ پرېکړې طرز په ښارونو او د مملکت په متمدنو برخو کې پوره معمول دی. شخصي کسات اخیستل په پرونده و کې ډېر رواج لري، په دې چې پرونده په غرونو او دښتو کې ګرځي او د حکومت له ټولو مرکزونو او له محکمو څخه لرې پراته وي، خو دلته هم ښخړې او دعوې یواځې کله کله د ولنګ او کانونو له منظمې مقابلې نه سرغړونه کوي او وینه په ټولو درانیو کې یواځې کله کله په کورنیو شخړو کې تویېږي. په دوی کې پخپل هېوادوال باندې توره ایستل یو لوی شرم ګڼل کېږي. په دوی کې یوه عنعنه ده، چې وایي د پخوا وختونو سدوزیو خپلو قومي خلکو ته قسم ورکړی و، چې په خپلو منځو کې به په جګړو کې د تورو له استعمال نه پوره ډډه کوي.

په درانیو کې مدني دعوې د کلي د مشرانو او د دواړو خواوو د ملګریو له خوا او یا د ملایانو په منځګړتوب، یا د یوه نږدې قاضي له خوا فیصله کېږي. څه وخت چې سردار یا کوم بل مشر په قوم کې نه وي، دده دندې دده د هغه نایب له خوا، چې پخپله ده ټاکلی وي، ترسره کېږي. دغه نایب په ټولیز ډول دده ورور یا زوی یا دده نږدې خپلوان وي. کله چې پاچا د درانیو په سیمه کې نه وي، دده ځای هغه شهزاده نیولی وي، چې د کندهار حکومت یې په لاس کې دی.

د درانیو خویونه:

ما دمخه دده یادونه وکړه، چې د درانیو نیمایي پرونده او نیمایي بزګر دي. دغه وېش البته د قوم د بېلابېلو برخو د ژوندانه په خویونو او عاداتو کې تر ډېر راولي. لومړی به د هغو بیان وکړم، چې په کلیو کې اوسي او په دغه بیان کې به د کندهار له نږدې څخه په ټولیز ډول خپلې ګرځندونې شروع کړم.

د درانیو د کلیو ټولیز شکل داسې دی، چې څلور کوڅې لري او ټولې یې په مېنځ کې یوه څلور لارې (چارسوق) ته رسېږي.

په دغه ځای کې ونې کله کله او ربې تل موجودې وي، دلته هر ماښام ځوانان د لوبو لپاره ټولېږي. په داسې حال کې، چې لویان یې ننداره کوي او د هغوی په مهارتونو، یا کسبونو ګرېږي.

د دوی د کورونو بڼه:

د درانیو کورونه له پخو یا اومو خښتو نه جوړ شوي او په بوس لرونکیو ختو

سره ټینګ شوي دي. بامونه یې کلـه کلـه اوار وي او پـه ډلاړو (دستکو) باندې پټ شوي وي، خو زیاتره وخت د خښتو له ډېرو یا ګلورو ټیټو ګنبدو څخه جوړ شوي وي او خښتې یې یو په بل باندې ایښودل شوې وي. د یوې ګنبدې په منځ کې یوه دریڅه وي او له پاسه یې ددې لپاره چې د باران مخه نیول شوې وي، یو دوه ګټې ایښودل شوې وي. ددغه ډول بام سپارښتنه ددې لپاره کېږي، چې لرګیو (دستکو) ته ډېر اړتیا نه لیدل کېږي. لرګي په دغه ملک کې لږ دي. د استوګنې زیات کورونه یوازې یوه کوټه لري، چې سور یې نږدې دولس او اوږدوالی یې شل فوټه وي.

د استوګنې کورونو ته نږدې دوه یا درې نور ځو ځایونه هم کټ مټ په هغه ډول جوړ شوي وي او هغه د څارویو، پسونو یا د وښو، لرګیو، غلو او د کرنې د سامانونو لپاره وي. زیاتره کورونه د ورو په مخ کې یو وړو انګړ لري، دلته په تودوخې کې ټول فامیل سره کېني. په خونه کې ټغرونه اوار وي او د هغو له پاسه د ناستې لمڅي غوړول شوې وي. په ټولیز ډول د کلي په شاوخوا کې باغونه وي. په دغو باغونو کې د اروپا ټولې مېوې لرونکې ونې وي او شاوخوا یې د توتانو چنارونه، سپېدارو یا نورو یو ځو ونې وي، چې یوه ډېره عامه ونه یې د مرونډې (Marandye) او بله یې چې ښې پلنې پاڼې لري، د پرا (Purra) په نامه یادېږي.

د کلیو د خلکو کسبونه:

په ټولیز ډول د درانیو په کلیو کې یوازې یو ځو دوکانونه وي، چې دکانداران یې پخپله پښتانه، نه دي. د بېلګې په توګه کندهار ته نږدې د بالاده (Bulledee) په کلي کې، چې نږدې دوه سوه کورونه لري، دوه دکانونه شته او په هغو کې غنم، بوره او نور خواړه پلورل کېږي. د مېوې یو دکان او یو بل دکان، چې چاکوګان، بیاتي ګانې، ړومنځې، د مخ هنداري او داسې نور څیزونه پکې موندل کېږي، هم پکې شته. نږدې په هر کلي کې یو ترکاڼ، یو پښ او کله کله یو یا دوه جولایان هم وي. ځو مره چې یو کلی ښار ته نږدې وي، هغومره پکې کسبګر لږ وي. ښځې جامې ګنډي، دوی کله کله شرې هم اوبي. د درانیو په هر کلي کې څه نا څه یو او زیاتره وخت دوه جوماتونه وي. هغه ملا چې هلته پکې امامت کوي، د کلي له هر اوسېدونکي څخه غله اخلي او سربېره پردې هلکانو ته د تدریس له لارې هم اجوره اخلي.

په ډېرو کلیو او په ټولیز ډول د کلي په میدانونو کې (چېرته چې موجود وي) یوه ولسي حجره وي، هلته د کلي ټول نارینه د غورو او ساعت تېرې لپاره غونډېږي.

د کلیو د ټولو اوسېدونکیو لوی کسب کروندګري ده. دوه خپل لوی فصل (چې د

غنمو، وریشو او نورو دانو څخه مرکب دی) په نومبر کې کرې او د جون په سر کې یې ریبي. له هغه وروسته بل فصل، چې په ټولیز ډول حبوبات دي، کرل کېږي او د سپتمبر په پای کې ریبل کېږي. غټکې، بادرنګ او داسې نور هم په جون کې او زراعتي وابه په پسرلي کې کرل کېږي. دا ټول په مصنوعي ډول اوبه کېږي[1].

د کرنې لپاره د دوی څاروي په ټولیز ډول غوایان دي او هر کور دوه یا څلور جوړه غوایان لري. ډېر خلک پسونه هم لري، چې له هغو څخه غوړینه، شیدې او وړی لاس ته راوړي. هندارنګه دوی د شیدو لپاره غواګانې ساتي. د دوی پسونه د ورځې له مخې، په غونډیو یا شاړو ځمکو کې پییول کېږي او ماښام کورونو ته راوستل کېږي. ځینې کسان چې کسب یې شپونتوب دی، په اوړي کې له خپلو مالونو سره غونډیو او پوښتیو ته ځي او هلته په کېږدیو کې اوسي. دوی په ژمي کې په اوارو میدانونو کې پرېمانه وابه پیدا کولای شي. هغه څاروي، چې له هغو نه په بار وړلو کې ډېره استفاده کېږي، خره دي. خو د اوښو مزلونو لپاره له اوښانو څخه کار اخیستل کېږي او ډېر یې ددې لپاره ساتل کېږي، چې سوداګرو ته په باړه (کرایه) ورکړل شي. اسونه، کچر هم په ځانګړې توګه د اسحق زیو په ملک کې روزل کېږي.

هغه دراني، چې اقتصادي حال یې تر نورو ښه وي، خپلې ځمکې په بزګرو، اجوره کارو، کارګرو او یا په غلامانو کري. دوی په خپله د ناظرانو په څېر عمل کوي. زیاتره وخت په هر هغه کار لاس پورې کوي، چې دوی ورته اړه پیدا کړي لکه په انګلستان کې منځنۍ ځمکه وال. غریب درانیان زیاتره وخت بزګران خو کله کله کارګران دي. دغه وروستي کسب په ټولیز ډول د تاجکو یا د پښتنو همسایه وو په برخه دي.

د کروندګرو یو زیات شمېر په کېږدیو کې اوسي او هغه څنګه، چې وروسته به یې ذکر وشي یا له تور تغر، یا له تور پرېږ لمڅي نه جوړېږي او په دوو دغسې تېرونو باندې تکیه لري، چې سره تاو شوي او یو په بل په داسې ډول اړول شوې وي، چې ګواکې یو لیندۍ ډوله طاق یې جوړ کړی وي. هغه کروندګرې کورنۍ، چې په کېږدیو کې اوسي، د خپلو ځمکو له پولو څخه نه اوړي او هغه هم یوازې ددې لپاره، چې ځای بدل کړي یا یوازې د یوه پاک میدان نه استفاده په نظر کې وي او یا غواړي د ځمکې هغې برخې ته نږدې شي، چې په عمده ډول د وخت کرنه پکې کېږي.

د وړو خانانو کلاګانې:

نږدې هر کلی یا د خان له کلا نه چارپېر، یا له هغه سره تړلی وي. دغه کلاګانې

---

[1] موسمونه د ملکونو د موقعیت له مخې توپیر کوي. هغه چې ما پورته بیان کړل، په کندهار پورې اړه لري.

په یو دېوال، چې دومره ټینګ نه وي، احاطه شوي او په ټولیز ډول هغه له مدافعوي منظور څخه زیات د خلوت لپاره جوړ شوي وي. سره له دې هم کله کله په کونجونو کې ګرد برجونه لري او څه وخت، چې ستر خانان پکې اوسي، دوی کله کله په دېوالونو کې د دارو توپونه (Swirels) او یوه وړه عسکري قوه هم لري. دا قوه د خان د نوکرو او نږدې خپلوانو پرته بله قوه ده، چې هغه په ټولیز ډول یوازې د کلاګانو له اوسېدونکیو څخه جوړه وي.

دغه کلاګانې په څلور کونجه میدان کې جوړې شوې وي او په مېنځ کې یې د کوړونو یو کتار وي. په یوه اړخ کې یې د خان لوی سالون او نورې کوټې وي او په بلې خوا کې یې د هغه د خپلوانو، نوکرانو، نورو د لاس لاندې کسانو او د هغه د مال او اسباب لپاره، تحویلخانې او د اسونو لپاره طویلې وي. د کلا په مېنځ یانې انګړ کې معمولاً یو اوار میدان وي، خو کله کله یو کوچنی باغ هم لري. د دوی لوی باغونه تل له کلا څخه بهر وي او هغه رمې، ګلې او اسان یا اوښان، چې په خان پورې اړه لري، په لېرو ځې ځایونو کې ساتل کېږي او هغه مزدوران، چې د هغو څارنه کوي، په کېږدیو کې اوسي.

د هرې کلا په یوه وړه کې مېلمستون وي، هلته د لارویو عزت کېږي او زیاتره وخت د کلي خلک هلته ټولېږي، چې له مېلمنو سره وغږېږي او خبرونه واوري.

د خان کور په هغه طرز سره فرش شوی وي، چې په مملکت کې رواج لري او که څه هم لکه څنګه، چې یې توقع کېږي، غریب خانان په لا ډېرې سادګۍ سره ژوند کوي، خو شتمن یې داسې کوټې لري، چې په بېلابېلو طرحو سره ښکلې شوې او ښکلې زلو چې او نیمڅې پکې غوړول شوې وي.

د وړو خانانو کړه وړه:

داسې ښکاري، چې پخپله خانان (زه دلته په ټول ملک کې له عمومي خانانو څخه بحث کوم) باوقار، درانه، سپېڅلي او اعتدال خوښي کسان دي او دوی که څه هم ډېر ساده او بې ډوله دي. بیا هم اسونه او نوکران لري او له عامو درانیو نه په کالیو او کړه وړه کې لوړ دي. په ټولیز ډول دوی د خواریکښو او درنو خلکو یوه ډله ده، چې د کرنې په چارو بوخت دي او هغه لري، چې خپلې ځمکې ښې اباد کړي. دوی له لاس لاندې کسانو سره په نرمۍ او روغ نیتۍ سره چلند کوي او لاس لاندې کسان دوی ته په درناوي او درنه سترګه ګوري.

د خان لقب هېڅکله په رسمي سندونو کې نه ورکول کېږي، یوازې هغو اشرافو ته په دغه ډول ورکول کېږي، چې د پاچا په فرمان سره دغه امتیاز ورپه برخه کېږي، خو پخپله ولس دغه عزت هغه ته ورکوي، چې تراوسه یې ما بیان کاوه لکه چې په

سکاټ لینډ کې د لیرډ (Laird) یانې لارډ (Lord) لقب د اطراقي سیمې هغې اشرافي طبقې ته ورکوي، چې د دوی په ټولنه کې د خپل دریځ او له عوامو خلکو سره د خپلو مناسباتو له امله د درانیو له ډېرو خانانو سره لې ورته والی نه لري.

ښکاره له دي، چې د درانیو د کرنې په اړه خپل بحث ته دوام ورکړم، ښايي د تاجکو او نورو هغو خلکو په باب څه ووايم، چې دوی په دغه قوم پورې اړه نه لري، خو ورسره نږدې اوسېږي:

تاجکان

تاجکان په زیاته اندازه له درانیو سره ورته دي. نه دوی او نه د پښتنو همسایه ګان کوم محصول تادیه کوي او نه دوی د دغسې نوکرۍ په کولو مجبور وي، په کومه چې یوسفزیو خپل فقیران مجبور کړي دي. دوی برابر نه ګڼل کېږي، خو کوم هغه لوړوالی چې درانیان یې د ځان لپاره غواړي، هغه زیاتره د دوی د لا شریف نسب او لوړ همت له امله دی، نه د کوم حقوقي مزیت له مخې، چې دوی یې په خپلې ټولنې کې لري.

د پښتنو همسایه ګان له درانیو سره ښه ناسته ولاړه کوي او څنګه چې دوی د هغو په مینځ کې د ملکیت تر بار لاندې ډېر کړوپ شوي نه دي، دوی په دغسې یوه حال کې دي، چې نظر دې ته چې د درانیو له زېښناک نه ډېر تاواني شي، د هغو له مبلمه پالنې نه ډېره ګټه پورته کوي. د درانیو د پوونده و برخه په عمده ډول د هلمند او سیستان د غرنۍ سیمې په مینځ او د سهیل په شاړو میدانونو کې موندل کېږي. د کندهار د ختیځ خلک هم په زیاته اندازه د پوونده توب په کسب لګیا دي. د دغه ملک په ډېرو نورو زراعتي برخو کې هم شپانه شته دي او هلته زیات کروند ګر لیدل کېږي، چې د شپونتوب په کسب لګیا دي.

د شمالي کندهار کوچي قومونه په ژمي کې په اوارو میدانونو کې پاتې کېږي او په اوړي کې هسکو برخو او غرونو ته خېژي. د سهیلي کندهار کوچي قومونه د توبې (Toba) په غرونو کې له تودوخې نه تښتي، خو د دوی د کوچیو ډېره لویه برخه د هلمند نه هغه خوا قومونه دي او دوی د پسرلي تر نیمايي د مخه د پاراپامزاد په غرونو کې سیاه بند او بایاغوز (Bauyaghuz) ته جګېږي. وروسته له دغه وخت نه یوازې کوم سړی که په اوارو کې ولیدل شي، دغه لېږد د دریو یا څلورو میاشتو لپاره دوام کوي.

د کوچیو درانیو کېږدۍ

له هغو پوونده و پرته، چې په بر هلمند کې اوسي، نور ټول په کېږدیو یا په هغو نورو خېمو کې اوسي، چې اوس به یې په تفصیل سره بیان وشي.

د عامو خلکو کېږدۍ له شلو نه تر پينځه ويشتو فوټو پورې اوږدې، لس يا دولس فوټه پلنې او اته يا نهه فوټه لوړې وي. دغه کېږدۍ د تيروتو په يو لړ باندې، چې په تولېز ډول درې دانې وي، تکيه لري او د عامو کېږديو په څېر په داسې ډول درول کېږي، چې د تمړتې هغه ښکتنۍ برخه، چې بام ورڅخه جوړ وي، د ځمکې نه څلور يا پينځه فوټه جګه وي. هغه خلاص ځای بيا په داسې پردې سره پټېږي، چې د کېږدۍ له غاړې نه ځوړنده وي او کېږدۍ په ميخونو سره، چې د همدغه مقصد لپاره ځمکې ته رسېږي، تړلې وي. دغه کېږدۍ د اوښانو له وړيو نه د جوړو شويو تورو زيږو ټوټو څخه جوړې شوې وي. کله کله يو ستوی او کله کله ښه پرېړې وي او د موسم په مقابل کې يو ډېر ښه سرپټونی وي. د کېږديو مزي همدا چې لامده شي، پړسېږي او له هغه څخه دغسې ترکيب جوړ شي، چې اجزا يې په طبيعي ډول سره نږدې شي او باران پکې نفوذ نه شي کولای.

د خانانو او د نسبتاً شتمنو کسانو کېږدۍ د عوامو تر کېږديو ښې وي. د دوی کېږدۍ دومره لوړې وي، چې ډېر کسان پکې د جرګې لپاره غونډېدلی شي او دومره لوړې وي، چې اوښ پکې ننوتلی شي.

ډېر درانيان خپلو کېږديو ته د ليمڅي استر ورکوي او دغه استر په ژمي کې کېږدۍ د اوسېدلو لپاره ښې مستريحې ګرځوي. د ټولو پوونده کېږدۍ په ټغرونو او ليمڅيو فرش شوې وي. د عوامو خلکو کېږدۍ په يوې پردې سره وېشل کېږي، يوه برخه يې د نارينه وو او بله يې د ښځو لپاره وي او ان ډېر غريب درانيان د خپلو پسونو لپاره لږ تر لږه يوه جلا کېږدۍ لري. غريب کسان د پسونو لپاره دغه ډول دغسې موقتي کوډلې لري، چې بهرنۍ خوا يې په ختو اخېږه شوې وي.

يو څه ګاونډيان هم په همدغسې ورته کوډلو کې ژوند کوي. د يوې معمولي کېږدۍ بيه نږدې دوه تومانه يا څلور سټرلينګ پونډه ده.

په ژمي کې د پوونده مېنې

د کوچيانو مېنې[1] له لسو تر پنځوسو کېږديو جوړې وي. کله کله له سلو څخه هم جوړې وي. خو دغه شمېر په معمولي ډول خورا ډېر دی. دوی د خپل شمېر او د ځمکې د ماهيت په قرار خپلې کېږدۍ په يوه يا دوو کتارونو کې ودروي او د ملک کېږدۍ د کتار په مېنځ کې درول شوې وي. د هرې مېنې لويديځه خوا په تيږو ښه شوې وي، چې له هغو نه د جومات په توګه کار اخيستل کېږي. د مېنې نه يو څه لرې د مېلمنو لپاره زياتره وخت يوه کېږدۍ درول شوې وي. يوې لويې مېنې ته خېل او

[1] مېنه موقتي استوګنځي يا کمپ ته وايي. ژباړن

یوې ورې ته یې کلي ویل کېږي.

دا پورتنۍ شرحه په ژمي کې د کوچیانو د مېنو ترتیب ښيي یانې هغه وخت چې دوی خپلې مېنې د خپلو مشرانو د کلاګانو په شاوخوا کې جوړوي. په دغه ټول موسم کې خپلې رمې له مالګې ځخه یو ځه لرې پیایي او خپل شته وانبه په وچو پروړو، د تاکو په پاڼو او نورو وچو وښو سره وړوي. دوی د هېواد په سړو برخو کې نږدې ټول په دغه ډول خوراک او هغو برتهو بسته کوي، چې پسونه یې په واورو کې مونډل کېږي، خو ددغو سیمو زیاتره شپانه په ژمي کې اوارو میدانونو ته ښکته کېږي. یا پناه لرونکیو درو ته ځي او خپلې رمې د درو په پیتاوو کې پیایي. په پسرلي کې چې شنیلي په ټولو ځایونو کې وړوي او د ګهور د لنګون موسم دا مشکله کوي، چې رمې له کلیو ځخه لرې وړیول شي، شپانه خپلې مېنې تقسیموي او په ټول ملک کې خپرېږي او چېرته، چې یو په زړه پورې ځای وموسي، هلته یو ځو کېږدي وهي. د پسرلي په پیل کې دغسې ښه ځایونه ډېر مونډل کېږي. دغسې ځایونه ان د درانیو د سیمې په ډېرو خرابو برخو کې هم پیدا کېږي. د لوړو غونډیو د شاوخوا په جلا جلا درو کې، یا د روانو ویالو د غاړو په شنو میدانونو کې دغسې ډېر ښکلي ګوښه ځایونه په ځانګړې توګه موجود دي. په دغو شرایطو کې د کوچي ترب د ژوند خوند او د خوښۍ دغه ځپې د ښو وختونو په یاد سره په درانیو راځي او د خواشینۍ هغه موجونه، چې په لرې ملکونو کې د هغو درا په زړه کېدو له لامله په دوی غلبه کوي، یواځې د هغو کسانو له خوا حس کېدای شي، چې دوی هغه پخپلو سترګو لیدلي وي. په داسې حال کې هغه لېوالتیا، چې دوی یې د هغو ډول ډول مناظرو په لیدو سره ښکاره کوي، له کومو ځخه چې دوی تېرېږي او همدارنګه هغه ذوق، چې دوی یې د پسرلي د ښکلا او خوښیو په اړه ښکاره کوي، دا ټول یو ځوک په دغسې زړېږو خلکو کې یې له کوم تعجب ځخه یواځې کله کله لیدلی شي. دغه مېنې که ځه هم ډېرې ورې او په ګوښه ځایونو کې پرتې وي، خو داسې باید ونه ګڼل شي، چې اوسېدونکي یې یواځې، یواځې ژوند کوي، ځکه چې دوی ډېرو مېنو ته تګ راتګ کوي.

د دوی اوسېدونکي زیاتره وختونه د وعدو له مخې او یا د ښکار او یا بل کار په غرض سره ګوري. په همدې ډول هغه مېلمستیاوې، چې د پسونو د سکوللو په موقع او یا په عادي وختونو کې ورکول کېږي، ددې لامل کېږي، چې د بېلابېلو مېنو اوسېدونکي سره ټول شي. دوی سربېره پردې زیات وخت د ګرځنده، کسبګرو او ګرځنده سندرغاړو او یا د یوه لاروي په ورتګ سره، چې غواړي د هغو له مشهورې مېلمستیاپالنې نه استفاده وکړي، مستفید او محظوظ کېږي.

د ټوبې شپانه

د ژوند دغه طرز ممکن په ټوپه کې، چې په انګرېزو پوري اړه لري، لا ډېر د کمال حد ته رسېدلی وي. دغه پراخه سیمه ډول ډول ده او له ځنګلونو نه ښه ډکه ده. واښه او بوټي يې زښت ډېر او اعلی او له پرېمانه ګلانو سره ګډ دي. اقليم يې دومره نرم دی، چې يواځې کله کله د شپې يا د ورځې پټون ځای ته کوم ضرورت حس کېږي. دغه په طبع برابره سيمه په اوړي کې د درانيو او ترينانو له مېنو نه ډکه وي. دوی په خپلو کې د دوستۍ په ډېره ښې فضا کې ژوند کوي. يو د بل مېنو ته ځي راځي او يا زياتره وخت په ګډه، په ښکار پسې وځي او په خپلو مېنو کې يو بل ته مېلمستياوې ورکوي. په دغو مېلمستياو کې نوي او ناآشنا کسان ډېر ښې جامې اغوندي او په داسې موقعو کې له نږدې ګاونډيو نه د دوی زيات عزت کېږي. په دغو مواقعو کې له دولسو پينځلسو کسانو څخه جوړې ډلې د ووړی خوړلو لپاره په خلاصې هوا کې سره ټولېږي او خپل وخت تر نيمې شپې پورې په لوبو، اتڼونو او سندرو ويلو تېروي. بې له دې چې هغه فسق او فساد او له هغو نه پيدا شخړې پکې وي، کومې چې په نورو سيمو کې د عامو خلکو خوښې ګډوډوي. په دغه دوره کې د دوی ميلې د دوی د سليقې لپاره ښې فوق العاده وي. د وريو اخته شوي غوښې، کورت، مستې، پوڅې، کوچ پنير، پيروي او هر هغه څه، چې له شيدو نه جوړېږي، پرېمانه وي. دوی اوړی په دغه ټول تېروي. ترڅو چې ژمی رسېږي.

د خلکو مشغوليت

سره له دې هم داسې بايد ونه ګڼل شي، چې دغه آرامه اجتماعي وضع پورنده قومونه په ټولو مواقعو کې تاوده، او ژوندي ساتي او داوره د غرونو په څوکو پيل کوي. بيا نو دوی د لرې سيمو، يانې ارغستان، پښين، رباط او د پراخو مېرو څخه و ته په تکل خورېږي. هغه شپانه، چې د بلوچستان او فارس په لور پولو کې اوسي، په سرحدي نښتو کې زړوروتيې او فعال وي ان انګرېزي هم، چې د دوی سيمه لکه څنګه چې ما يې بيان وکې، د آرام او ساده ژوند يوه صحنه ده. په ټول دراني قوم کې تر ټولو جنګيالي او لوټمار دي. دا ممکن يو څه متضاد ورېښي، خو دا په هيڅ وجه د لوټمارۍ او جنګي روحيې د اتحاد لومړنۍ بېلګه نه ده، چې د شپانه ټوب ساده او پاک ژوند ورسره ګډ وي او ان د رومانتيکي منظرې سحر او اجتماعي لذت په مقابل کې پوره حساسيت ښودل کېږي. د هومر (Homer) په دوره کې ټول يونان همدغسې متضادې بېلګې لرلې دي. زموږ په وختونو کې د سکاټ لينډ سرحد همدغسې ځانګړتيا لري او هغه د اوسېدونکيو سندرې هم د لوټمارۍ او شکاريانو لپاره د يرغلونو حکايت کوي او هم د ساده، ټوب او مينې د ډېرو لطيفو او نرمو

احساساتو عطرونه خوروي ان پخپله ارکادیان (Arcadies) چې موږ خپل ټول نظریات د هغو دشپنو له طلایي دورې څخه اخلو، هم یو جنګي نژاد و او د دوی د وړو سیمو (Cantons) د دوه اړخیزو داړه ماریو له لاملـه وه، چې د دوی شپانه یې په پای کې مجبور کړل خپلې رمې او غرونه شاته پرېږدي او په دغسې وړو ښارونو کې ځانونه خوندي کړي، چې په دېوالونو سره محاط شوي وو[1].

اوس به د درانیو د مېښو (کمپونو) ترکیب بیان شي. هره مېښه د یوې کورنۍ له غړیو نه جوړه ده، خو په یوې کې همسایګان، چې په هغو کې غلزي او کاکړ تر ټولو ډېر دي، شته دي. دوی کله کله تاجکان او زیاتره وخت ایماق هم لري، چې د پښانو او بزګرو (اجاره ګرو) په څېر کار کوي.

په مېښو کې ددغو ورو ستیو شته والی ښایي عجب وبرېښي خو د درانیو ټولې کوچنۍ ډلې لږ څه څمکه کري او کله چې دوی له خپل ملک نه لیرې ځي، د هغو ځمځارنه خپلو بزګرو ته پرېږدي. دوی ان د اوړي په ځایونو یا بانډو کې هم لږ څه کرنه کوي، خو داسې ښکاري، چې دغه کار د ختګیو او لږ مقدار غلو دانو له کرنې نه تجاوز نه کوي.

هغه وخت، چې دوی له خپل ملک نه دباندې وي، د خپلو رمو، ګلو له زیاتې شوې برخې څخه یوه برخه هغه چاته ورکوي، چې په ځمکو باندې یې اړولې وي. د دوی د رمو ډېره غټه برخه پسونه دي. دوی وزې هم ساتي او څنګه چې د دوی ملک لږ و ډېر غرنی دی، د هغو شمېر که لږ وي یا ډېر، د پسونو په پرتله وي. په ځینو برخو کې د رمو دریمه برخه وزې وي او په نورو کې دوی یوازې یو څو وزې ساتي، چې د څړېدلو په وخت کې د رمو مخکښې اوسي. هغه پروند، چې دښتو ته نږدې وي او یا په اسانو شرایطو کې ژوند کوي، اوښان ساتي چې په هغو خپلې کېږدۍ او کالي ولېږدوي. دوی تر اوښان خرڅوي او اوښانې یې د نسل اخیستلو لپاره ساتي. غریب کوچیان له غویو او خرو څخه کار اخلي.

نږدې هر سړی یو اس او ډېر شمېر تازیان لري. ناربنه دومره بوخت نه وي، یوازې یو یا دوه کسه ددې لپاره بس دي، چې د یوه کمپ د ټولو پسونو پاملرنه پر غاړه ولري او ان دغه کار هم له خپلو همسایه و څخه یوه اجیر شپانه ته سپاري. د دوی هغه لږه کرنه په هغو بزګرو سره کېږي، چې په ټولیز ډول له همسایه ګانو څخه وي. دوی په پسرلي کې ډېر بوخت وي. په دغه وخت کې اسونو ته زیاتره وخت د شپې وابنه ورکول کېږي او تر معمولي وخت نه د شپنو شمېر دوه واره ډېر وي. په

[1] هیله ده، چې زما د لیکنې نه داسې مفهوم وانه خیستل شي، چې زه پښتانه داسې معرفي کوم، چې ارکادیانو د شپنو شاعري تمثیل کوي.

همدغه موسم کې دوی باید د خپلو ګډو خبر واخلي او د پسونو وړې وسکولي، خو دغسې کاروانه دوی د خپلو مزلونو په وخت کې چې هېڅکله له پینځو یا شپږو میلو څخه زیات نه وي، مجبور وي خپل څاروي بار کړي. هلته یې کړي او خیمې ودروي. د کور دتنه ټول کاروانه د ښځو پر غاړه وي. په همدې ډول دوی خپل کالي ګنډي او زیاتره وخت ټغرونه او د کېږدیو لپاره ټوټې او د اسونو لپاره تناڼشي غځلوته اوبي. دوی د خپلو ګاڼو، خولیو او داسې نورو زیاته برخه په هغو ښارونو کې پلوري، چې د دوی خیمې شپانه هلته کله کله د کورتو، غوړیو، لیمڅیو، ټغرونو نرو اوښانو او پسونو د خرڅولو لپاره ځي.

د درانیو کالي

د هغو ټکو له څرګندونې څخه وروسته، چې په هغو سره د کلیو او کوڅیانو د مېښو اوسېدونکې یو له بله توپیر پیدا کوي، اوس غواړم هغه ټکي شرح کړم، چې د دوی ترمېنځ په ګډه توګه شتون لري. د ښارونو شاوخوا خلک، د کلیو زیاتره اوسېدونکي او ټول هغه پوونده، چې نسبتاً ښه ژوند لري، هغسې کالي اغوندي چې د فارس د خلکو له جامو سره نږدې ورته دي. دغه جامې که څه هم ډېرې مستریحې نه دي، ښې ښکلې دي او د پیړیو په پرېښودو سره د وګړیو ډېرې ښکته درجې خلکو ته هم د وقار او سپین روېتوب شکل بخښي[1].

[1] دغه جامې د پوښې له ټوکر نه جوړ کمیس دی، چې د هغه له پاسه یو تنګ واسکټ اغوستل کېږي. د کمیس لمنې ښکته تر لینګیو رسېږي او ګردي دي. یا یې په مخکنۍ برخه کې یو په بل اووي. دې ته الکالک (Ulkhaulik) وایي، چې په ټولیز ډول له چیټ څخه جوړېږي. هغه چې له ما سولي پټام (Masuli Patam) څخه جوړېږي، ډېر ستایل کېږي. د هغه دپاسه یو دغسې واسکټ اغوستل کېږي، چې قبه نومېږي او په زیاته اندازه د هغه بل په شکل وي. دغه واسکټ یا د یوه نسواري ژیړه ورین ټوکر څخه جوړوي، یا ددغسې یوه ډېر محکم نساجي ټوکر نه جوړوي، چې سدوک (Saddak) نومېږي او هغه کله یو تېز رنګ لري، خو په ټولیز ډول ډېر عام رنګ یې تور او شین بخن وي. هغه د سینې دپاسه ترل کېږي، خو تاروڼه یې پټ دي او د تڼیو یو کتار چې په وریښمو پوښل شوی وي، د ټټر په یوه خوا مخ په ښکته لیدل کېږي. په داسې حال کې، چې د وریښمو د ولونو (حلقو) یو لړ په هغې بلې خوا کې لیدل کېږي. که څه هم هغه له تڼۍ نه ډېر لیرې وي. د لستوڼي په څنډه کې د تڼیو او ولو (حلقو) یو اوږد کتار وي، چې هغه د لاس تر دننني برخې پورې رسېږي. دوی په ژمي کې وریښمین یا نخي ارت او رنګه پر تګونه اغوندي او لنډې جرابې او دغسې فارسي ګاولې په پښو کوي، چې دمخې خوا یې ګرده او پراخه او د پوندې خوا یې تنګه وي. د جرمني ساق لرونکیو بوټانو په څیر په هغو مېخونه وهل کېږي او په دننني برخه کې یې چې پونده پرې استواره وي، د لرګي یوه ټوټه وي چې هغه پوره نیسي او د عاج (یا فلز) په دغسې نازکې صفحې پوښل شوې وي، چې په هغه کې ځینې څیزې په تور رنګ وهل شوې دي. د دوی ګاولې له ښې نسواري رنګه څرمنې نه جوړې شوې وي. د سر خولۍ، چې د چیټ یا له وریښمې ټوټې نه جوړه وي، نږدې شپې انچه لوړه وي. خولۍ په یوه بل

غریب درانیان په تېره پوونده یې هغسې ارت کمیس او کوټۍ اغوندي، چې دوغه کتاب د لومړي ټوک په سر کې کېښل شوي دي. غریبان څپل کالي یوائې د جمعې په ورځو بدلوي او زیاتره وخت یو، جمعه وروسته یې الیشوي، څو دوی لې تر لږه په اونۍ کې یو ځل لامبي او د دوی لمونځونه په دوی لازمه گرځوي، چې څپل مخونه، ږیرې او لاسونه هره ورځ څو ځله پرېمینځي.

د هېواد په کلیوالو سیمو کې واړه خانان د فارس د خلکو په څېر جامې اغوندي، د دوی چګړې یا ګراتې له ورېښمو، اتلس یا د کتان او ورېښمو له مخلوطو څخه عبارت وي، چې تود پوښاک وي. کله کله له زړي ټوکرانو څخه هم جوړېدي. دوی ټول له شړې نه جوړ ملاوستني تر ملا تړي او لنګوټې په سر کوي. په همدې ډول د دوی ارت چکړې له ټوکرانو څخه، چې زیاتره یې سره رنګونه یا د ورېښمو بېل، بېل رنګونه لري، هم جوړ شوي وي.

خواړه

د ښتمنو خواړه نږدې هغسې دي لکه چې د همدغې طبقې خلک یې په فارس کې خوري، چې هغه ډېر غوړي او ترخه او ترند پلاوونه، د ښوروا بېل بېل ډولونه او د غوښو غوړې قورمې دي. زما په خیال دغه پخلی به ډېرو اروپایانو ته خوند ورکړي، څو اورېدلي مې دي چې په فارس کې د خوږو د بېلابېلو ډولونو او د خوږو څيزونو له ترکیب څخه شکایتونه پورته شوي او ګومان کوم، چې همدغه اعتراض دلته هم وارد دی. د دوی څښاک شربت دی، چې هغه له متنوعو مېوو څخه جوړ وي او ځینې ډولونه یې ډېر خوند لري.

د عامو خلکو خوراک وچه ډوډۍ، کورت، غوړي او کله کله غوښه او پنیر دي. کلیوال او پوونده په پسرلي کې مستې، پنیر، شیدې، پیروي او کوچ په زیاته اندازه خوري. همدغه شان دوی سابه او په زیاتې اندازه د مېوو بېلاګو ډولونه صرفوي. هغوی، چې په مېنو کې وي، یوائې هندوانې ورته رسېږي، څو هغوی چې په کلیو کې اوسي، د انګلستان د مېوو په څېر ډېرې ښې مېوې ورته میسرې دي.

پوونده د کروندګرو په پرتله د قصابۍ ډېرې غوښې خوري. کروندګر یې هم کله کله صرفوي او هیڅ مبلستیا او ناری بې له غوښې نه ورکول کېږي. په ټولیز ډول د

ډول هم جوړېږي. لونګۍ د ملاوستني په څېر تل تر ملا پورې تړل کېږي او بوایان زیاتره یوه بله لونګۍ د خولیو له پاسه د پګړۍ په څېر تړي.

د ښکته درجې ډېر کسان بې له کېږ نه الکالیک یا یوائې له واسکټ نه لاندې یو څه اغوندي او ټول خلک د خپلو ټولو جامو دپاسه یوه چپن اغوندي. د اوړي چپن له کوم سپک ټوکر نه او د ژمي کوټې له لیمڅې یا د پسه له پوټکي نه جوړوي.

پسه غوښه ډېره خوړل کېږي، خو په ژمي کې یو ډول وچه غوښه رواج لري، چې (لاندي) ورته ویل کېږي. دوی نېږدې ټول غوښه پخوي او یو ډول ډېره خوندوره ښوروا ترې جوړوي، چې د تاري په پیل کې یې له وچې ډوډۍ سره خوري. کله چې دوی خپل دغه تلپاتي خوراک اړوي، یا له پیاز او غوښې نه قورمه او یا پلاو جوړوي. ځینې پروندې د پسه غوښه په دغسې ډول پخوي لکه څنګه چې په لویدیځو تاپوګانو کې رواج لري. دوی غوښه ټوټه، ټوټه کوي او د پسه په پوټکي کې یې تاووي. هغه بیا د دغسې تغریو د سوریو له پاسه ږدي، چې په سرو تودو تیږو احاطه شوي وي. ویل کېږي، چې هغه غوښه، چې په دې ډول پخېږي، ښه نرمه او خوندوره وي.

ما د دوی د خوړو او جامو تفصیل ځکه ډېر اوږد کړ، چې هغه په لږ بدلون سره په ټولو لویدیځو پښتنو کې رواج لري.

خېبره

د درانیو ځېره زړه راښکونکې ده. دوی ښه پیاوړي خلک دي، مخونه یې ښه او پیسري یې ښاپسته دي او دوی یې تل اوږدې ساتي. که څه هم ځوانان یې ځنډې وریباتي کوي، چې لا هم ښکلي ورېږېږي. دوی د تندي د پاسه یو ځای تل خریي او ډېر نارینه ټول سر خریي. خو ځینې یې اوږدې ځنې ساتي او ځینې شپانه ټول ږیښتان بالکل اوږده پرېږدي.

د درانیو ځېرې ډول ډول دي او د ځینو مخونه ښه غوڅ دي، خو د ځینو ځېرې داسې دي، چې ځانګړې نښې هیڅ نه لري، خو د زیاترو مخونه هسک او غمبوري یې وتلي وي. دوی که څه هم مېړني دي، خو په خوی کې متواضع دي او هېڅکله سپکتیا یا تونده خویي نه ښکاره کوي.

وسلې

دوی وسله هیڅ نه ګرځوي، یوازې هغه وخت ورسره وي، چې په سفر دروځي. هغه هم د فارس توره او ماشه یي ټوپک. سپروته اوس له رواجه وتلي او لیندۍ یوازې د ساعت تېرۍ لپاره ګرځول کېږي. د هغو کسانو، چې اقتصادي حال ښه وي، زغرې، لنډ سپک ټوپکونه (Carbines)، پلته ییز ټوپکونه، تومانچې او سانګې (نیزې) لري. دوی زیاتره وخت یو، ځانګړې اوږده سانګه (نېزه) لري، چې په ماشه ییزو ټوپکونو پورې یې تړلې وي.

دوی نه په خپلو منځونو کې او نه له خپلو ګاونډیو سره بدې دښمنۍ لري، یوازې په لویدیځ کې دغه بدي شته. په نتیجه کې هغه یوازینی موقع، چې په هغې کې دوی مېړانه ښرګندوي، ملي جنګونه دي او په دغسې جنګونو کې د دوی نوم

ټل ښه لوړ وي.

په ټلپاتې اردو کې هغه قطعه، چې تر ټولو ډېره پیاوړې او ښیښي ډېره موثره ده، د همدغه قوم له یوې ولې څخه جوړه ده او په هغه حال کې، چې د دوی په هېواد باندې تېری وشي، د سلطنت بقا د درانیو په مېړانې پورې اړه لري.

مذهب او واده:

درانیان ټول مذهبي دي، په دوی کې داسې یو کلی یا د پوونده و مېنه که څه هم ډېره وړه وي، موجوده به نه وي، چې ملا پکې نه وي او ممکن له اڅکزیو پرته په دوی کې داسې څوک نه وي، چې خپل لمونځونه قضا کړي. سره له دې هم دوی ان له شیعه گانو سره هم پوره بې تعصبه دي. اڅکزي داسې نه دي او دوی د مذهب د ټولو اشکالو په اړه بې علاقې دي، ملایان په اطرافو کې غلي او غیر متجاوز خلک دي، له ښکته طبقې نه یوازې یو څو کسه شته، چې لیک لوست کولای شي، خو درانیان نېږدې ټول په فارسي پوهېږي او پرې غږېدلی شي او ډېر یې په دغې ژبې او په خپلې ژبې د ډېرو نومیالیو شاعرانو اشعار له یاده ویلی شي.

د واده په اړه د دوی رواج نېږدې هغه دی، چې په نورو پښتنو کې معمول دی. په دوی کې په معمولي ډول هلکان په اتلس یا شل کلنۍ کې او نجونې شوارلسو تر شپاړسو کالو پورې واده کېږي. د ښځو د کسب په اړه لومړی اشاره شوې ده، د لمانځه په ادا کولو کې دوی هغومره منظمې دي، لکه څومره چې د دوی نارینه دي. د دوی مېړه له دوی سره له مهربانۍ نه ډکه وضع کوي او د ښځې لپاره دا دومره غیر عادي خبره نه ده، چې په خپل مېړه غالبه وي او ان په کورنۍ کې دوی ته د سلا مشورې لپاره مراجعه کېږي.

دغسې یوه مېرمنه د هغه کاروان واکمنه ساروانه وه، له کوم سره چې ښاغلي فوسټر (Foster)[1] سفر وکړ او دغه ښاغلي د هغې له حمایې څخه ډېره گټه ولیدله.

ښځې او نارینه څه وخت، چې په کور کې یوازې یوځای اوسي، په گډه ناري کوي، خو په مېلمستیاو کې تل سره بېل وي، د دوی اشنایان، د دوی لوبې او د دوی ټولې غونډې سره بېلې وي.

نارینه زیاتره وخت په جوماتو، حجرې یا مېلمستون کې سره غونډېږي او دوی په همدغو ځایونو کې چلم او نسوار کوي او دخپلو فصلونو، څارویو او ټولو هغو

---

[1] وگورئ ددغه لیکوال سفرونه، دویم ټوک، ۹۵_۹۷ مخونه. جارج فوسټر د تیمور شاه په وخت کې په پیښور، کابل، کندهار او هرات کې گرځېدلی او بیا یې په ۱۷۹۸ کې خپلې لیکنې په دوو ټوکو کې خپرې کړي، چې (له بنگال نه تر انگلستان پورې سفر) نومېږي. په دې ډول دی لومړنی گرځنده انگلیس دی، چې زموږ د هېواد په اړه یې ارزښتناکې لیکنې خپرې کړي دي. ژباړن.

پېښو په اړه سره ګرېږي، چې د دوی په ټولنې کې پېښېږي. همدارنګه دوی دلته د لویانو د چلند او د مملکت د سیاست په اړه سره غوږې کوي، د دوی لویه ساعت تېري ښکار او نښه ویشتل دي او په درانیو او نورو لویدیځو پښتنو کې هغه لوبې او سپورټونه، چې دمخه یې پوره بیان شوی، بیخي ډېر رواج لري او دوی تری خوند اخلي. نېدې هر ماښام دوی اتڼ کوي او په دوی کې په داسې غونډه نه وي، چې بدلې او کیسې پکې ونه ویل شي.

حـــال:

د هغه حال بیان له مخې، چې ما وکړ په ښکاره ډول معلومېږي، چې درانیان باید تل خوښ اوسي، خو په هغه وخت کې چې د دوی د ژوندانه معمولي حالات د خارجي لاملونو له امله بل راز شوي نه وي، یو څوک ممکن داسې وګڼي، چې دغې اوسنۍ ګډوډۍ په هغه کسان ناارام کړي دي، چې ښارونو او لویو لارو ته نېدې اوسېږي. که څه هم دغه ناارامي د هېواد د لېرې پرتو اوسېدونکیو ته ممکن ونه رسېږي، خو د ښاغلي دوري (Durie) لیکنې سرې یوې معکوس نتیجې ته رسوي. دوري په (۱۸۱۱) کې په کندهار کې و او ده په زیاته اندازه د ښار شاوخوا ځایونه او له کابل نه تر کندهار پورې لویه لاره لیدلې ده، دی وایي: «دغه خلک ناریته دي، که ښځې، تر هغه ځایه چې ما ولیدل، ډېر خوښ دي. په ښارونو کې هم دوی ډېر خوښ ښکاري. یواځې هغه وخت چې د دوی د لویانو ترمنځ شخړې رواني وي، غلاګانې کېږي او لارې شکول کېږي» په واقع کې ټول شواهد ښيي، چې د اطرافو درانیان د خپلو لویانو د شخړو او مسابقو له تاثراتو څخه مامون دي او په ښارونو کې دا احتمال شته، چې هغه توپیان چې له دغسې شخړو څخه پیدا شوي د هغو درانیو په سر ولوېږي، په کومو کې چې ښاغلي دوري ژوند کاوه او دا چې یواځې هغه وخت، چې دغه ښار تېرې په یوې حملې سره ونیول شو، دی له هغو اوښتنو څخه تاواني شول، چې دوی یې احاطه کړي وو.

مېلمه پالنه:

هغه مېلمه پالنه، چې په پښتنو کې ډېره څرګنده ده، په درانیو کې په خاص ډول رواج لري. یو مسافر، چې هر چېرې ځي، هر کلی یې کېږي. یوه ډېره وړه او غریبه مینه هم د مېلمنو لپاره ځانته ترتیبات لري او ډېر ستر اشراف هم د ټولو هغو کسانو لپاره، چې د دوی کلاګانو ته ځي، د ډوډۍ او ځای ورکولو له ضرورت څخه معاف نه وي.

مسافران په ډېرو کلیو کې جومات یا حجرې ته ځي او په عادي حالاتو کې هر هغه لومړی شخص، چې په مخ ورځي، مېلمه کوي یې، د قحطۍ په وخت کې د کلي

هر اوسېدونکی د مسافرو لپاره یو څه راوړي او زیات وختونه یې هغه شخص مېلمه کوي، چې دار یې وي. وچه ډوډۍ، کورت، غوړي تل ورکول کېږي او که په کلي کې قصابي شوې وي، غوښه او ښوروا هم پرې اضافه کېږي. د کلي په هر کور کې، چې کومه مېلمستیا وي، مسافر سملاسه ورته بیول کېږي او دغسې عزت یې کېږي لکه د کوم ګاونډي یا اشنا چې کېږي. مسافر د ملاستې لپاره د هغه ځا کره ځي، چې د مېلمه ستلو وار یې وي.

دغه راز مېلمه پالنه یوازې د یوه پښتون او ان د یوه مسلمان نه کېږي، بلکې که یو هندو هم د درانیو کوم کلي ته ورشي، په هغه ډول یې هر کلی او درناوی کېږي. که څه هم د هغه دین ده ته دا اجازه نه ورکوي، چې له کورنیو سره یو ځای ډوډۍ وخوري ان که دوی د هغه په ملګرتوب کې پابندي هم ونه ښیي.

ښاغلي دوري ته، چې د زیاتې قحطۍ په وخت کې د دوی له ملک نه تېر شو، په هر ځای کې ډوډۍ او تمباکو ورکول کېدل. که څه هم د هغو تهیه کول هغوی ته ګران تمامېدل او د تمباکو پیدا کول په دې مشکل وو، چې په هغه کال کې یې فصل په ملک کې نه و شوی. کله چې د هغه پښې له ډېر مزل نه تناکې شوې دې، دوی به هغه ته غوړي ورکول، چې په خپلو پښو یې ومښي او ورته به ټینګ شول، چې یو څو ورځې نور هم ورکره پاتې شي. کله به دی دې ته مجبور شو، چې په خپله په مېنه کې وګرځي او د خلکو نه پخپله ډوډۍ واخلي. خو که څه هم دا معلومه وه، چې دی یو عیسوي و او هر وخت دی باید دغسې یو خارجي ګڼل شوی وای، چې د شکل او سلوک له مخې بالکل خاص و. هیڅ وخت له ده نه چا پرهېز نه کاوه او ملنډې یې پرې نه وهلې او هېچا داسې کوم تمایل ونه ښوده، چې د هغه په عجیبه قواره وخاندي.

داسې هم نه ده، چې دغه چلند به ګنې د سادګۍ او د بې خبرۍ نتیجه وي. په دې چې په همدغو مواقعو کې همدغو ښځو له ده نه د ده د سفرونو په اړه پوښتنې کولې او د انګرېزانو او هندوستان په اړه یې د پلټلو احساس ښوده.

د درانیو د لوټماری عادتونه:

عجیبه ده، چې د درانیو بل صفت، چې مجبور یم اوس یې بیان وکړم، لوټماری ته د دوی تمایل دی. خو دوی په دغه خوی کې له ډېرو نورو قومونو څخه لږ مجرم ګڼل کېږي. نه دې ټول هغه کسان، چې ما ورسره مرکې کړې، وایي چې هیڅ درانی لاره نه شکوي، یوازې اڅکزیان او یو څو بدمرغه درانې د بدامنیتی په وخت کې لوټماري کوي، خو د ځینو نورو موثقو منابعو په روایت دغه حکم سم نه دی. زما په خیال د هېواد د هغو سیمو اوسېدونکي، چې د حکومت له نظره لرې غوړځېدلي دي، په لوټماری عادي دي او د کورنیو جنګونو په موده کې دغسې شکاوې ښې

ډېرېږي. دا هم باید ووېل شي، چې د بدامنیتي په وخت کې د شخصي بدل او کسات اخیستلو عمل او داسې نورې ګډوډۍ دوام کوي او عاملین یې نظر هغو وختونو ته، چې حکومت ارام وي، په زیاته اندازه له مجازاتو څخه مامون وي. لنډه یې دا چې د درانیو بـه او نـاوړه خویونـه هغـه دي، چې پـه ټـول هېـواد کې دي او دوی نظر هر بل قوم ته له لومړي څخه ډېره او له وروستي څخه لږه برخه لري.

د درانیو ګړه وړه

درانیـان لـه نـورو پښتنو څخه د ځان پـه اوچت ګڼلو سـره تـوپیر لـري. دغـه احساس د هغـه ملـي غـرور لـه احساس سره ترکیب شوی، چې دوی تـه تـر نـورو قومونـو ډېره زیـورتـیا ، لـوړه روحیـه او د کـړو وړو لوړتـیا وربښي. پـه عـین حال کې دغـه احساس د دوی سلوک لا آزاد او انساني کړی دی، دوی لـه خپـل وطـن سره بیخي ډېره مینه لـري او کندهار تـه پـه یـو راز درنـه سترګه ګـوري او وایـي، چې هلتـه د دوی د نیکونـو هـډوکي پراتـه دي. د سترو اشخاصـو جسدونه لـه لیرې ځایونو آن لـه کشمیر او سند څخه هم هلتـه د خښولو لپاره وړل کېږي. دوی په سفر لې ځي او تـل ېړتـه خپلو کورونو تـه ستنېږي. دوی هندوستان تـه د سوداګرۍ او ماجرا غوښتلو لپاره هڅکلـه نـه ځي او له خپل هېواد څخه دباندې یوازې کله کله مېشت کېږي.

دوی لـه هغـو نـه، چې فکر کېږي، نـورو قومونـو چې لـه ځان څخه د لـوړو کسانو پـه ا‌ړه حسود دي، ډېر محبوب دي.

د خپـل حکومـت زېږښاکونه او د عسکرو بې نظمۍ زیات وختونـه احساسوي او د هغـو پـه ضـد شکایتونه پورتـه کـوي، خـو ټـول د دوی ذاتـي لوړتـیا منـي او ان هغـه قومونه هم، چې د بغاوت په حال کې دي، درانیو ته په درنه سترګه ګوري.

د کابـل د سـلطنت پـه قلمـرو کې بـه داسـې ځـرک نـه وي، چې د درانیـو او غلزیـو ترمېنځ زړه نازړه وي یا د وروستني قوم د لوړتیا د چانس نه په وړه کې نه وي.

ان پخپلـه غلزي هـم د درانیـو د فـرادو پـه تـوګـه پـه ښېګڼو قایـل دي او پـه مبلمـه پـالنې او زړه ورتیـا کې یـې تـر نـورو پښتنو اوچت شمېري، کـه څـه هم لـه هغـو سره د ناکـامۍ سیالي پـه کینې سره تحریکېږي او د حکومـت پـه مخالفت عـادي دي او دوی پـه رښتیا هم زېږښل کېږي[1].

[1] دغه مرکه هغدا چې زما او د یوه غلزي ترمېنځ وشوه، ولیکل شوه. ده د یوه قتل له پېښې نه وروسته د سلیمان په غرونو کې خپل ملک پرېښود او ددغسې داړه مارو له یوه ټولي سره ملګري شو، چې د سیستان په لوېدیځ کې اوسېدل او د درانیو په ملک کې یې داړې کولې. ما له ده نه پوښتنه وکړه، چې دوی به هغه درانیان وژلي وای، چې د دوی په ګوتو ورغلي وای. ده ووېل: موږ هیڅ یو نه پرېښودو چې وتښتي او که زه ددې فرصت ولرم، زه به هیڅ یوه ته د اوبو څښلو موقع ورنه کړم. او وروسته له یوه

اڅکزیان

اڅکزیان له نورو درانیو سره دومره ډېر توپیر لري، چې لازمه ده بېل یې بیان کړم.

دوی کوم ستر قوم نه دی، د ډېرو روایتونو له مخې د دوی شمېر پينځو زرو کورنیو ته رسېږي، خو زما په خیال دوی تر دې زرو زیات نه دي.

دوی ټول کروندګر او پوونده دي. که څه هم یو څه ځمکه لري، خو د خپل ژوند لپاره په ځمکې اتکا نه لري. د دوی څاروي د خوجه عمران په غرونو کې او د توبې په هسکه سیمه کې ساتل کېږي، په داسې حال کې، چې اوښان یې د شوراوک د شمال ختیځ په شګلنه سیمه کې پوول کېږي، همدارنګه دوی ډېر آسان لري او تاسې به یوازې کوم اڅکزی ووینئ، چې پلی روان دی.

د دوی سردار د نورو درانیو د مشرانو په اندول ډېر واک لري، خو ان دغه واک هم سره له ټولو هانده کافي نه دی، چې د خپل قوم لوټماري اعمال تر څارنې لاندې ونیسي. هیڅ مسافر او لاروی د دوی ملت ته بې له دې، چې وشکول شي، تېرېدلی نه شي. دوی د شپې د غلا لپاره د خپلو ګاونډیو په سیمو باندې یرغلونه کوي. په دوی کې د غلا مهارت، داړه ماري او زړورتیا لوی صفتونه دي. د دوی د ځوانانو زیاتره خبرې د دغه ډول عملونو په اړه وي، چې یا یې ترسره کړې وي یا یې طرحه کړې وي. خو د دوی داړه ماري په وژلو سره نه تمامېږي.

د اڅکزیو جامې د درانیو د پوونده و د کالیو په څېر دي، خو په ژمي کې دوی خپل ټول کالي کمیسونه، پرتګونه، خولۍ او نور له لیمڅیو څخه جوړوي.

دوی نږدې ټول د پسونو یا وزو په غوښو ژوند کوي. دوی په لږه اندازه له غنمو او دانو نه هم استفاده کوي او نور څاروي ډېر لږ پکې مونډل کېږي.

دوی په میاشتو کې خپلې جامې نه بدلوي، پېرې نه بیاتې کوي او وېښتان یې اوږده او بیر وي. دوی په کره وړه کې زیږه او شډل دي، خو په خپلو کې جنګونه، نه کوي. دوی د لرګیو د ډنډو یو ډول مسابقې کوي، چې ډېرې خطرناکې دي.

لنډ غنډ نه ده وویل چې: آیا موږ دښمنان نه یو؟ هغه مې ووښته چې درانیان څه ډول خلک دي؟ ده وویل: هغوی ډېر ښهٔ خلک دي، ښه اغوندي، مېلمه پالونکي دي او غدار نه دي. سره له دې هم موږ د دوی په منځ کې ګرځو، خدمت یې کوو او مالګه یې خورو او بیا د دوی کورونو ته اور اچوو. زموږ زړونه سوځي، په دې چې موږ سلطنت بایللی او هیله لرو، چې درانیان زموږ په شان خوار اوسي. دوی وایي راځئ چې سره یو شو، موږ وایو تاسې له موږ څخه یا پاچایي اخیستې زموږ ورونه، مو وژلي دي او ښځې مو په اسارت سره بیولي دي او موږ به له تاسو سره متحد شو؟

نور غلزیان په داسې حال کې چې د دوی د کره وړه ستاینه کوي، وایي چې دوی له مکر او خطا څخه ډک دي.

دوی د مالونو په سر سره شخړې کوي، خو دغه دعوې داسې نه دي چې د شخصي غرور په مقابل کې زیږه الفاظ استعمال شي یا سپکاوی وشي.
انګرېزیان مبلغه پالونکي نه دي، جوماتونه، نه لري او کله کله لمونځونه کوي. د دین په اړه هم ځان نه ربړوي. هغه یو څو ملایان چې لري هغوی خپل لمونځونه په کور کې کوي. ټول قومونه له دوی نه شکایت لري او درانیان په سختۍ سره دوی د خپل قوم په توګه مني. خو دوی ډېر ښه عسکر دي. د دوی د ارواښاد سردار ګلستان استعداد، زړورتیا او صداقت د زبات وخت لپاره د شاه شجاع قوي ملاتړ و، ترڅو یې د هغه لپاره خپل ژوند قربان کړ. د ګلستان خان عدالت او تواضع تراوسه هم د پېښور او کابل د هغو خلکو په یاد دي، چې دی په بېلابېلو وختونو کې د هغوی حاکم و.

کندهار:

د کندهار ښار لوی او اوسېدونکي یې ډېر دي. د درانیو په سیمې کې هرات او کندهار یواځیني ښارونه دي او له فراه پرته ممکن هغه یواځیني ځایونه وي، چې ان د ښار نوم پرې اېښودل کېدای شي. کله ویل کېږي چې د کندهار زوړ ښار د آریایي پاچا لهراسپ له خوا جوړ شوی دی. دی په ډېرو لرغونو مهالونو کې یو پیاوړی پاچا و او د هرات د ښار بنسټ هم ده ته منسوب دی. نور ډېر روایتونه چې احتمال یې قوي ښکاري څرګندوي، چې د کندهار جوړوونکی سکندر ذوالقرنین یا لوی سکندر دی. سیمه ییز روایتونه دلته د اروپایي جغرافیه پوهانو له قیاسونو سره سر خوري، چې د یوې سکندریې موقعیت په همدغه ځای کې ټاکي.
د کندهار زوړ ښار د غلزیو تر دورې پورې موجود و، ترڅو په دغه وخت کې شاه حسین د حسین آباد په نامه یو نوی ښار جوړ کړ. نادر شاه افشار بیا کوښښ وکړ، ددغه ښار موقعیت ته بدلون ورکړي او ده د نادر آباد په نامه یو بل ښار ودان کړ.
په پای کې احمد شاه دراني په ۱۸۵۳ یا ۱۷۵۴ کې دغه اوسنی ښار جوړ کړ او احمد شاهي یې ونوماوه او اشرف البلاد یې پرې لقب کېښود. په رسمي دفترونو کې او د دربار په ژبه دغه ښار تراوسه هم په همدغه لقب یادېږي، خو په خلکو کې د کندهار زوړ نوم ډېر ویل کېږي. که څه هم د دارالقرار په اضافه توب سره یې خپل وزن یو څه بایللی دی. پخپله احمد شاه دراني ددغه اوسني ښار حدود ټاکل او د هغه د منظم پلان بنیاد یې کېښود، چې تراوسه هم په وضاحت سره لیدل کېږي. هغه وغوښتل، چې د ښار په چاپېریال یو ژور خندق وکیني، خو ویل کېږي چې درانیانو په دغه تجویز اعتراض وکړ او ویې ویل، چې د دوی خندق د بستان په چمن کې (بستان ته نږدې چمن چې د فارسي خراسان په ډېرې لرېدیځې برخې کې پروت

دی)[1] پروت دی.

کندهار د احمد شاه په وخت کې د درانیو د امپراتورۍ مرکز و، خو تیمور بیا وروسته د حکومت مرکز کابل ته ولېږداوه.

زه دې ته پوره حېران یم، چې د کندهار پراختیا څنګه وټاکم یا د اوسېدونکیو شمېر یې څومره وښییم. ډېر مې اورېدلي دي، چې کندهار د هرات نه لوی ښار دی. د کپتان کرستي (Captain Christie) په قول، چې ده یوه میاشت په دغه ښار کې تېره کړې وه، د هغه د اوسېدونکیو شمېر سل زره دی، خو له هغو پرتلنو څخه چې ما د کندهار او پېښور په اړه اورېدلي، ددغه شمېر منل ما ته ممکنه نه برېښي[2].

د کندهار ښار شکل د مستطیل په څېر دی او څنګه چې هغه سمدلاسه د یوه ټاکلي پلان له مخې ودان شوی، لویه ښېګڼه یې منظم توب دی. د ښار په مېنځ کې څلور لوی او پراخ بازارونه سره یوځای کېږي او د دوی د اتصال په برخې کې یوه دغسې ګرده ساحه ده، چې قطر یې نږدې څلوېښت یا پنځوس ګزه دی او دغسې یوې ګنبدې احاطه کړې، چې هغه څلور واړه سره کونه ورته منتهي کېږي. دغه ځای چارسو (یا چارسوق) نومېږي. شاوخوا یې دکانونه دي او ښایي د ښار د عمومي مارکېټ په توګه وګڼل شي. په دغه چارسو کې فرمانونه اورول کېږي او د عمومو د عبرت لپاره د مجرمینو اجساد ځړول کېږي لکه څنګه چې په فارس او د افغانستان په لویدیځو برخو کې مروجه ده. دلته هم د ګاونډي بازار یوه برخه پوښل شوې ده. له دغو څلورو بازارونو څخه هر یو یې نږدې پنځوس ګزه پراخ دی. په دواړو خواو کې د هغه پلان او ساحې په اندازه دکانونه پراته دي او په منځنۍ برخه کې یې د بازار په ټول طول کې یوه متحدالشکله برنډه پرته ده. دکانونه یې یوازې یو پوړیز دي او د ښار لوړ کورونه د هغو له پاسه لیده شي. د ټولو بازارونو په پای کې د

---

[1] دلته د لیکونکي مطلب دا دی، چې درانیان دومره ضعیف خلک نه دي، چې د دوی د دفاع کربنه د دوی په خپل ملک کې وي. ژباړن.

[2] زما لیکنې د هغو ښارونو په اړه، چې ما پخپله لیدلي نه دي، د هېواد د نورو برخو په پرتله یقیني نه دي. اطراف خلک دروغ ویلو ته لې متمایل دي او څه وخت چې دوی مبالغه کوي له ګاونډیو سیمو سره پرتله کول ددغسې مبالغې کشفول اسانه ګرځوي، څومره چې دا اسانه ده چې د یوه ښار اندازه زیاته وښودل شي او د هغه د پرم او جلال په اړه زیاتې وشي، هغومره دا اسانه، نه ده چې د اطرافو د ځرنګوالي او محصولاتو بیان تل متوافق وښودل شي.

د هرات د اوسېدونکیو په اړه د ښاغلي کانلي (Conolly) شمېر ۴۵۰۰۰ دی. دی پخپله کندهار ته تللی نه دی، خو له نږدې څخه یې اورېدلي دي، چې له هرات څخه یو په دري لوی دی. موهن لال (Mohanlal) چې هرات څلور زره کوره ګڼي، د کندهار د اوسېدونکیو په اړه وایي، چې زیاتره یې پښتانه دي او دوه زره کورنۍ یې پارسیوانان دي. په دې ډول د کندهار ټول شمېر باید تر هرات نه ډېر وي. ۱۸۳۸

اطرافو په مخ غځېږي دروازې شته دي، یوائې شمالي بازارونه لري، چې دهغه په پای کې د پاچا ماڼۍ پرته ده او مخ یې د څلورلارې خوا ته دی. د قصر بهرنۍ شکل دومره په زړه پورې نه معلومېږي. له څو حویلیو، ډېرو ماڼیو او یوه شخصي بڼ څخه جوړ دی. یوائې له هغه پرته، چې قصر ته منتهي کېږي، نورو ټولو بازارونو په یوه وخت کې ونې لرلې او ویل کېږي، چې د هر یوه په منځ کې یوه نرۍ ویاله غځېدلې وه. خو ډېرې ونې یې وچې شوې او که کانالونه په رښتیا موجود وو، اوس یې پته نه شته. خو په خپله ښار ته په دوولو یو ویالو سره چې له ارغنداب څخه جلا شوې پرېمانه اوبه رسېږي، چې له بېلابېلو ځایونو څخه د یوه پله په وسیله تېرېږي. له دغو لویو ویالو څخه نرۍ ویالې نېږدې هر سړک ته کښېل شوې. دغه نرۍ ویالې په ځینو سړکونو کې پوښل شوي او په ځینو کې تر څنګې لاندې دي. دغه ویالې که څه هم نرۍ دي، خو ټولې یې نیغې دي او نېږدې ټولې یې یوه بله نېغې قطع کوي.

د کندهار ښار په ډېرو محلو وېشل شوی او هره یوه یې په هغو بې شمېرو قومونو پورې اړه لري، چې د ښار اوسېدونکي دي. نېږدې ټول ستر درانیان په ښار کې کورونه لري او ویل کېږي، چې ځینې کورونه یې لوی او ښکلي دي.

ښار ډېر کاروان سرایونه او جوماتونه لري، خو ویل کېږي چې له وروستیو څخه یوائې یو یې چې قصر ته نېږدې پروت دی، ښکلی دی. د احمد شاه مزار هم قصر ته نېږدې پروت دی.

دغه مزار کومه ستره ماڼۍ نه ده، خو یوه ښکلې گنبده لري او ډېر ښکلی انځور شوی دی. د طلا نازکې ورقې لري او دننه یې ښه ښکلې شوې ده. درانیان ورته په ښې درنه سترگه گوري او له ټولو دښمنانو څخه د پناه ورلو ځای دی ان پخپله پاچا هم له هغو سره چې دلته یې پناه وړې وي، څه غرض نه کوي.

څه وخت چې له لویو اشرافو څخه یو څوک خپه شي، په دوی کې دا معموله ده چې ددې اعلان وکړي، چې غواړي له دنیا نه لاس واخلي او خپل پاتې عمر د احمد شاه په مزار کې په عبادت تېر کړي او زښتیا دا ده که چېرې کوم آسیایي پاچا د خپل ملک د منتې استحقاق ولري، هغه احمد شاه دی.

کندهار په ټولیز ډول سره له دې چې د یوه پلان له مخې تر ډېرو اسیایي ښارونو ښه دی، په هیڅ وجه پر تمیین نه دی. زیاتې برخې یې له اومو خښتو څخه ودانې شوي او له ختو پرته نور څه ټینگوونکي مواد یا سمنټ نه لري. په معمولي ډول د عوامو په جمله کې د هندوانو کورونه تر ټولو ښه دي او دوی یې په خپل میل ډېر لوړ ودانوي. د کندهار سړکونه له سهار نه تر ماښام پورې ښه گڼه گوڼه لري او ټول هغه بېل بېل تجارتي کسبونه، چې د پېښور ښار کې شته او مخکې یې یادونه

شوي، دلته هم شته یواځې او په پلورونکي چې دلته ورته اړتیا نه شته، وجود نه لري. په دې چې په کندهار کې د اونو ځاګانې پرېمانه دي او له ځرمنو څخه جوړې ږولچې، د لرګیو یا ښکرو له لاستي سره تړلې دي ورسره وي او خلک په هغو له ځانه نه اوبه وباسي. همدارنګه د کندهار په بازارونو کې کیسه ویونکي او سندرغاړي په زیات شمېر لیدل کېږي او دلته د لویدیځ څیزونه له پېښور څخه په زیات مقدار او ښه حال کې موجود دي.

د افغانستان د نورو ښارونو پر خلاف د کندهار ښار زیاتره اوسېدونکي پښتانه دي او په دوی کې د درانیو شمېر تر نورو ډېر دی، خو د دوی حال په هېواد کې د دوی له نورو وروڼو سره پوره توپیر لري. د پښتنو قومونو د خاصو مؤسسو پرځای دلته قوي حکومت، د قانون منظمې محکمې او موثر څارندوی (پولیس) وجود لري. همدارنګه دلته د پښتنو شهل او ساده رواجونه تر زیاتې اندازې له رواج نه لوېدلي او د کندهار ښار اوسېدونکي په ظاهر کې تر یوه حده د فارس له خلکو سره ورته دي، خو دغه ورته والی یواځې خارجي شکل لري، په دې چې د دوی کره وړه تراوسه هم د دوی د ملت د ټولو ځانګړو ځانګړتیاو نخښې ښکاره لري. د کندهار نور اوسېدونکي تاجکان، ایماق، هندوان، پارسیوانان، سیستاني او بلوڅان دي، چې له هغو سره لږ شمېر ازبکان، عربان، ارمنیان او یهودیان هم ژوند کوي.

د کندهار شاوخوا د مېوو باغونه او نور ښونه ډېر دي. هلته ډېر زیارتونه هم شته. د ښار ډېر خلک ډله ډله زیاتره د ساعت تېري او لږ د دعا لپاره ځي. د دوی د ژوندانه طرز د نورو ښارونو د اوسېدونکیو په څېر دی، چې مخکې یې یادونه شوې ده.

بړیڅ

شوراوک یا هغه ملک، چې بړیڅ قوم پکې اوسي، شمال ته د درانیو د ملک او جنوب ته د هغو غرونو ترمېنځ پروت دی، چې دلته د بلوڅو په براهوي[1] پورې اړه لري. د خواجه عمران لړۍ، چې دلته د روغاني او سپینې تیږې په نامه یادېږي، په ختیځ کې د بلوڅو سیمه له پښین څخه بېلوي او لویدیځ اړخ ته یې یوه پراخه شګلنه مېره غځېدلې ده. په جنوب لویدیځ کې یې بړیڅ اوسي او توشکي، چې له شوراوک څخه څلوېښت ـ پنځوس میله لیرې پروت دی، په دوی پورې اړه لري. د لوره (Lora) سیند د شوراوک له مېنځ نه تېرېږي او هغه ته نږدې یو څه ونې او بوټي شته، خو پاتې برخه یې د کلکې خاورې یو وچ میدان دی. دا میدان پوره اوار دی او

[1] لیکوالکی براهوي د بلوڅو یوه برخه ګڼي، په داسې حال کې چې دا دواړه بېل قومونه دي او د لومړني ژبه دراویدي ډمځه دوري ته منسوبه ده او د وروستي اریاني وه. ژباړن.

کرنه پکښې هيڅ نه کېږي[1].

د دغې ټولې سيمې ساحه نږدې شپېته مربع ميله ده او د اوسېدونکيو شمېر يې دوه نيم زره يا درې زره کورنۍ حساب شوې دي او دوی د څلورو خانانو په مشرۍ په څلورو خېلونو وېشل شوي او هر خېل ځانله د زيات واک خان لري. پاچا له دغه قوم نه څلور سوه سواره منې او نور نو د هغوی په کورنيو چارو کې لاس نه وهي. دوی ډېر اوښان لري او د دوی ډېره پراخه سيمه د هغو لپاره ښه پراخ ځر ځايونه دي. بېرېغ په همدغو ځر ځايونو کې په خپلو اوښانو سورلۍ کوي او دلته اوښان هغه يواځيني ځاروي دي، چې ځمکې يوې کوي.

دوی په دغسې لويو کوډلو کې ژوند کوي، چې د غزو له کېږدويو چېچ ډوله ښاخونو څخه جوړې دي.

په کجاوه ډوله څپريو پوښل شوي او په خټو اخيړ شوي دي، خو شتمن کسان يې زياتره کوروته لري او ټول بريښان پسرلي د ميرې په ځنګو کې په کېږديو کې تېروي او له دغسې ژوند نه ډېر خوند اخلي. د دوی کالي، غذا او کړه وړه د ډېرو شاولو درانيو په څېر دي. دوی زياتره وختونه د اوښان او ان د اسانو غوښې خوري.

د پښين بيان

د بريخو ختيځ ته ورڅېرمه پښين د ترينانو ملک پروت دی. دغه قوم په دوو خېلونو وېشل شوی دی: تور ترين او سپين ترين. په پښين کې تور ترين ژوند کوي.

پښين د درانيو له سيمې نه د شمال خوا ته په غرونو سره بېل شوی دی. د ختيځ لور ته يې نور غرونه د کاکړو له ملک نه بېلوي او په جنوب کې پښين له شال څخه د تکه توپه نامه يو لړ غرونو سره بېلېږي او دغه غرونه د کلات د اوارې په لور غځېږي. له شمال ختيځ څخه تر جنوب لويديځ پورې د هغه اخري اوږدوالی نږدې اتيا ميله او اخري سور يې نږدې څلوېښت ميله دی.

پښين تر شوراوک ډېر اوچت او مخ يې ډېر نااوار دی او تر هغه د کرنې لپاره ډېر مساعد دی. پښين هم د لوره په سيند سره وېشل کېږي. دلته د قلبې په کار کې د اوښانو پر ځای زيات له غويو څخه کار اخيستل کېږي، که څه هم د اوښانو شمېر ډېر دی[2].

---

[1] د کانه لي (Conolly) له ليکنو څخه ښکاري، چې دلته کرنه له لوره څخه وروسته تر دي، چې فرض شوې، ډېره پراخه ده. په دې چې شوراوک په واقع کې ښه اوبه لرونکې آباده سيمه ده. ۱۸۳۸

[2] ښاغلی کانه لي (Conolly) پښين ته سفر کړی او هغه نظر دی ته چې پاس ګڼل شوی لږ اباد دی. سور يې د برش او اوږدوالی يې شپېته ميله دی.

د پښين د خلکو لوی کسب کرنه ده، خو د دوی زيات شمېر د کندهار او پرسند (اباسين) ترمېنځ سوداګري او د حمل و نقل کسب کوي.

د دوی کږه وږه د درانيو کړو وړو ته، چې له هغوی سره هم په نسب او هم په ملګرتوب کې ډېر نږدې تړلي دي، ډېر ورته دي.

د دوی خان هم د درانيو د سردار په څېر دريځ لري، خو پاچا د هغه په چارو کې هيڅ ګوتې نه وهي. يوازې د اړتيا پر مهال د هغه نظامي ټولی او پخپله ده د حضور په دربار کې غواړي. د پښين د اوسېدونکيو شمېر د اتو زرو يا لسو زرو کورنيو شاوخوا اټکل کېږي.

د اوسېدونکيو زياته برخه يې سيدان دي او د دوی کسب او کږه وړه د ترينانو په څېر دي. د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم د ټولې کورنۍ د غړيو په څېر دوی د زړورتيا او ښو اخلاقو نوم او په نتيجه کې ممکن لياقت هم ولري. د پښين پراخيني اوسېدونکي تور ترين، سيدان او يو څه کاکړ همسايګان دي.

سپين ترينان د زاوورا (Zawora) په اوږدې درې او د ټل او چوتيالي (Chooteealle) په اوارو ميدانونو کې اوسي. دغه ملکونه له پښين څخه نږدې د سليمان تر غرونو پورې غځېدلي او له يوه لړ مزلونو نه وروسته تر لوړ سيند پورې رسېږي. دوی له تورو ترينانو نه د کاکړو د سيمې په يوې برخې سره بېل شوي، خو دوی د يوه ګډ خان تر اداري لاندې دي او هغه د کال يو ځل سفر کوي، چې د ترينانو د برخې نظامي عسکر ټول کړي يا هغه جريمې ترلاسه کړي، چې دوی يې په ټوليز ډول غوره ګڼي، چې د شخصي خدمت پر ځای يې ورکړي. د دوی کږه وړه هغه دي، چې د تورو ترينانو دي، چې هغه د کاکړو د کړو وړو يو مخلوط دی، چې د هغوی په مېنځ کې اوسي.

* * *

پېنځم څپرکی

غلزیان، د غزني او کابل ښارونه، وردګ او کاکړ

د غلزیو سیمه

د ترنګ د ناوې ښکتنی برخه په درانیو پورې تړلې ښودل شوې ده. د توت (Toot) ختیځ ته یو وران پل، چې پل سنګي نومېږي. د دوی او د غلزیو د سیمو ترمېنځ پروت دی. دا به دومره ناسمه نه وي، چې سرحدي لیکه یې له شمال نه د جنوب په لور د همدغې برخې له مېنځ څخه د پاراپامېزاد غرونه د ارغستان ښي خوا ته پرتو غرونو پورې وغځول شي. د پاراپامیزاد د غرونو لړۍ به یې د شمال لویدیځ پوله ورجوړوي، که څه هم ځینې غرنۍ سیمې یې چې په همدغې لړۍ پورې اړه لري. د غلزیو په سیمه کې ګډې دي. له بلې خوا د شپېتو میلو یوه تری سیمه له کابل نه تر غزني پورې له هغو څخه پرې کړی شوې ده او هغه په وردګو پورې اړه لري. په شمالي برخه کې د پنجشیر سیند هغه د کابل له کوهستان څخه لرې وېشي، خو وروسته له هغه چې دغه سیند د کابل له سیند سره یوځای کېږي، د غلزیو سیمه له هغه څخه تېرېږي او تر ختیځ پورې د سیند دواړه غواوې آن تر جلال آباد نه پورته غرونو پورې احتوا کوي. دلته هغه د برو درانیو سیمه سره وېشلې ده. د هغه د ختیځ سرحد ټوله برخې د سلیمان په غرونو کې تشکیلېږي. جنوبي پولې یې مشخصې نه دي. جنوب لویدیځ ته یې وانه او تر ګومل پورې ځینې وچې سیمې پرتې دي. د جنوب لویدیځ په لور هغه له ارغستان نه په غرونو بېلېږي او د جنوبي سرحدي کرښې په منځنۍ برخه کې د غلزیو ورشوګانې کله کله د کاکړو له ځمځایونو سره

ګډې وې او کله کله له هغو ځخه تر زیات حد په وچو واګونو بیلیږي.

ځنګه چې هغه داسې وچ واګونه دي، چې هیڅ څوک به په هغو شخړې ونه کړي، دومره اسانه، نه ښکاري چې دده غو دواړو قومونو برخې په پوره ځیرتیا سره وټاکل شي.

هغه ملک، چې په دغو حدودو کې دننه پروت دی، ډول ډول دی. د ترنک ناوه، چې د شمال لویدیځ نه د پاراپامیزاد د غرونو او جنوب ختیځ ته د هغو غرونو په مینځ کې راچاپیره ده، چې له مقر نه د عبدالرحیم خان تر کلي پورې رسیږي. یو داسې اوار میدان دی، چې ونونه او ګوګونه ورته تنوع ورکوي. اوږدوالی یې تر شپیتو میلو زیات او سور یې له شلو میلو ځخه لږ دی. دغه ناوه ښه اوچته ده او لږې اوبه لري او ځومره چې اوچتیږي، هغومره یې اوبه لږیږي او چې مقر ته رسیږي، د کرنې یا ځم لپاره یې استعداد بیخي لږیږي. له پاتې برخې نه یې د سیند په منځنۍ برخه کې تیمایي کرل کیږي، له هغو نه اخوا د سیند دواړه اړخونه وچ دي. یواځې په بوټو پوښل شوي دي، یو ځو کاریزونه او یو ځه لږ شمیر کلي لري. یواځې په اوړي کې له هغو ځخه هغه قومونه د ورشو په توګه کار اخلي، چې د سړو په رسیدو سره تورو سیمو ته لیږدي. هغه کلي، چې په دغې سیمې کې پراته وو، د غلزیو د بغاوت په وخت کې دومره تاواني شول، چې اوس د کنډرو په حال کې دي. کلات، چې د هغو ډیر لوی کلی دی او د یوه واړه ښار په څیر ګڼل کیږي او د توخي د خپل د خان استوګنځی دی. یواځې دوه یا درې سوه کورونه لري. تر غرونو لاندې شمالي برخه یې له ونو نه ډکه ده، او په خپل موسم کې د پیوندو له مېنو ځخه ډکه وي.

په هغه سیمې کې، چې د پاراپامیزاد په غرونو اړه لري چپاولګر توخي اوسي او د اوسیدونکیو له کړو وړو ځخه یې داسې معلومیږي، چې دوی شډل او خوار دي. داسې ښکاري، چې دغه سیمه اوبه نه لري او شونې ده چې د کرنې ځمکه هم پکې نه وي او دومره تنګې درې لري، چې کرنه پکې لږه وي. اوسیدونکي یې په کیږدیو کې اوسي او د خپلو ځارویو په محصولاتو ژوند کوي.

د هغو غرونو د لړۍ جنوب ته، چې له مقر نه تر عبدالرحیم کلي پورې غځېدلې دي، د ملک هغه ټوټه پرته ده، چې له هغې برخې نه یې، چې د (۳۲) عرض البلد شمال ته پرته ده، داسې غرونه تېر شوي، چې په اوارو چاپیر شوي دي. ددغو آوارو ډیر ځایونه په کاریزونو خړوبیږي او نور یې د پیونده و ډیرو ډلو ته د ژوند شرایط وربرابروي. د کرنې وړ له ډیرو لږو ځایونو ځخه هوله تاغ، غونډن او پتوني دي، ځو یواځې د عبدالرحیم کلی د پاملرنې وړ ښکاري. په دې چې هغه د هوتکو د خپل مرکز او د غلزیو پاچاپانو د اولادې کلی دی. خو هغه دومره ټینګ ځای نه دی او

شاوخوا یې ټوري کېږدۍ او یو څو کوروڼه پراته دي. دغه کلي په یوه وړه سیمه کې، چې غوړه مرغه نومېږي، اوچت پروت دی او غوړه مرغه د ارغستان له ناوې نه په غرونو سره بېله شوې ده او سره له دې هم هغه ویاله، چې د عبدالرحیم له کلي نه تېرېږي، په هغه لور درومي.

د (۳۲) عرض البلد جنوب ته د غلزیو ملک په تولیز ډول له اوارو شګلنو میدانونو او لوړو ډېرو سیمو یا وچو غرونو څخه جوړ دی. ګوندر او ګومل ته نږدې هغه برخه، چې د جنوب لوېدیځ په لور پرته ده. له وروستي ډول څخه ده. څو هلته د دنګو او ایسارو (نه وررسېدونکیو او کلپو) غرونو په مېنځ کې د مومیه یې (Mummye) وره ناوه پرته ده. په دغې ناوې کې عبدالرحیم خان د غلزیو مشر او د بغاوت په وخت کې د هغوی پاچا د درانیو د حکومت د رښتیاني یا احتمالي حساسیت په مقابل کې یو خوندي ځای وموند. په دغې ناوې کې پوونده په کېږدیو کې اوسي، خو عبدالرحیم خان پکې یوه کلا د خان لپاره اباده کړې او اوس ځاتله یو باغ جوړوي او کېدای شي کرنه هم پکې رواج کړي.

د مقر له هغې برخې نه د ګومل ښي اړخ ته تر غرونو پورې او له ګوشتې نه تر غزني پورې د ولاړو اوبو (آب ایستاده) کاسه پرته ده. دغه آواره سیمه د ابادۍ مختلفې درجې لري، چې د سمون او اصلاح په بېلابېلو حالاتو کې ده. د مقر، قره باغ او ناني سیمې، چې د غزني لوېدیځ ته پرتې دي، په طبیعي ډول وچې دي او ډېر لږ اوسېدونکي لري. د محلي روایتونو له مخې په مقر کې یو سل او شل او په قره باغ کې سل کلي یا کلاوې شته دي او څنګه چې د غلزیو په ملک کې نږدې هر کلی د یوې کلا حیثیت لري او په دغې برخې کې هېڅ کلی تر پینځو یا شپږو کورنیو نه اوړي. دغه روایت کېدای شي سم وي.

هغه ملک، چې د دغو سیمو سهېل ته پروت دی او کتواز نومېږي، له ګوشتې نه د غزني تر شل میلۍ پورې رسېږي، اوار او په ځانګړې توګه د کرنې وړ دی. په کاریزونو او ځینو هغو ویالو سره، چې ولاړو اوبو ته درومي، خړوبېږي. د دغه ونو غاړې د غزونو په ټیټو ونو پوښل شوې دي او ممکن چنار، سفیدار یا وله دلته او هلته کاریز ته نږدې پیدا شي، خو په دغه ملک کې کوم طبیعي ځنګل نشته او ټول یې سپېره او په یوه شکل دی.

هغه سیمه، چې له دغې سیمې نه د ګومل او په هغو غرونو سره، چې ښي اړخ ته یې پراته دي، بېلېږي. له ځنګلونو ډک غرونه او د غرونو تنګ میدانونه دي، خو د هغو بیان به وروسته وشي.

د غــزني ښار:

د غزني سهېل تـه نـږدې د شولګر آباده وره سیمه پرته ده، چې د ښار لـه شاوخوا سیمو سره د کرنې لپاره ډېر ښه مساعده ده او ډېر کلي او باغونه لري. دغه سیمه که څه هم لږ طبیعي ځنګل لري، د چنارونو او سپېدارو ډېر نیالګي د ترکاڼۍ د لرګیو د لاس ته راوړلو لپاره ، ښکې روزل کېږي. په دغه ټول ملک کې دغسې لرګي لږ پیدا کېږي او د دغې کمبودۍ چاره په دې سره کېږي، چې پاموته ګنبدې جوړېږي.

پخپله د غزني ښار چې اته پېړۍ دمخه د دغسې یوې امپراتورۍ مرکز و، چې له دجلې څخه تر ګنګا او له سردریا څخه د فارس تر خلیج پورې غځېدلې وه، اوس دغسې یو کوچنی ښار ګرځېدلی دی، چې نږدې پېنځلس سوه کورونه لري او د ښار لمن یې دېوالونه، نه لري.

دغه ښار په دغسې یوې غونډۍ پروت دی، چې په بیخ کې یې یوه لویه ویاله بهېږي. د ډېرو دېوالونو په غېږ کې تیولې او درې تنګ بازارونه لري. ددغو بازارونو په هر اړخ کې لوړ کورونه پراته دي او یو پوښلی چارسو او یو څو تیاره او تنګ سړکونه لري. ددغه ښار د لرغوني پرم او ستر توب یو څو نښې په تېره دوه جګ منارونه، چې د یو بل نه لږ څه لرې پراته دي، اوس هم د هغو شاوخوا کې لیدل کېږي.

په دنیا کې دغه منارونه هر یو بېل بېل لوړوالی لري او هغه ټیټ یې لږ تر لږه سل فوټه جګ دی.

د ستر سلطان محمود مزار هم لیدل کېږي، چې له ښار نه نږدې درې میله لیرې پروت دی. دا یوه لویه خو البته نه دومره باعظمته ودانۍ ده او په ګنبدې سره پوښل شوې ده. وروته یې چې ښه لوی دي، د سندل له خوشبویه لرګیو څخه جوړ دي او ویل کېږي، چې سلطان محمود هغه په ګجرات کې له مشهور معبد سومنات څخه د یادګار په توګه راوړي دي، چې هغه هندوستان ته په خپل وروستي لښکر کشۍ کې وسو ځاوه. د مزار ډېرې یې له سپینو مرمرو نه جوړې دي او د هغه په مخ د قرآن شریف آیتونه کښل شوي دي او سرته یې یوه ساده، خو درنده امسا پرته ده، چې چې له لرګي څخه جوړه ده او په څوکه کې یې فلز کار شوی او دومره درنده ده، چې یواځې یو څو کسه یې د کاروني توان لري. همدارنګه په دغه مزار کې ځینې تغتونه یا څوکۍ، ګانې لیدل کېږي، چې د ملفلرو دانې پکې جړاو شوي دي او ویل کېږي، چې هغه پخپله د سلطان دي. د شناختې دپاسه یې یو دالان دی او تراوسه هم ځینې قاریان په قبر باندې ګومارل شوي دي، چې پرله پسې قرآن لولي.

په غزني کې تر هغه لږ مشهور یادګارونه هم شته، چې په هغو کې د بهلول دانا او حکیم سنايي قبرونه شامل دي او حکیم سنايي ته تراوسه هم په فارس کې په ډېره

درنه سترګه کتل کېږي، خو په غزني کې داسې څه نه دي پاتې شوي، چې له هغو نه د غزني د پاچاپانو برم او عظمت ښکاره شي. همدارنګه د هغو جوماتونو او کاروان سرایونو نخښې نښانې نه لیدل کېږي، چې یو وخت یې د شرق دغه مرکز ښۀ ښکلی کړی و. غزني یو وخت د فردوسي یا د آسیا د هومر (Homer) استوګنځی و. د غزني د ټولو تاریخي آثارو له ولې څخه وېر ګټور یې د یوې ویالې دپاسه هغه بند دی، چې د سلطان محمود په امر جوړ شوی و. دغه بند که څه هم د غوري سلطانانو په وخت کې یو څه خراب شوی و، خو تراوسه د ښار شاوخوا ځمکو ته اوبه ورکوي.

د غزني د ښار نېدې شاوخوا اوسېدونکي تاجکان او هزاره ګان دي او هغه ناوه، چې د شمال له خوا د هغه په ګاونډيتوب کې پرته ده، په ورډګو پورې اړه لري. خو په هغه ملک کې غلزي اوسېږي، چې د سلیمان د غرونو او هغو نورو وړو غرونو ترمېنځ په ختیځ کې پراته دي. په دغه ملک کې څو ځایه د لوړو غرونو لړۍ تېرې شوي او په هغو کې د ګرديز آباده ناوه، د خروار آوار میدان او تر هغو د زرمل او لوګر لا پراخ میدانه لیدل کېږي.

په ګرديز کې له څو سوو کورنیو نه جوړ یو وړوکی ښار هم شته. دغه ټولې ناحیې غرونو په غېږ کې نیولي او محصورې دي. ښې اوبه لري او ښه کرنه پکې کېږي. لومړنی درې یې په غلزیو پورې اړه لري. که څه هم د اوسېدونکیو یو لوی شمېر یې تاجکان دي. لوګر د غلزیو، د تاجکو او پره کیو ترمېنځ وېشل شوی د، خو د لوګر ختیځ ته التمور او د سپیکي وچه سره ناوه، چې له لوګر نه د سلیمان تر غرونو پورې غځېدلې ده، د غلزیو د احمدزي خېل د څارویو لپاره ښه ورشو برابروي. د کابل د شل میلی شاوخوا سیمې په غلزیو او تاجکو پورې اړه لري، خو د تاجکانو که وړه پکې غلبه لري او له دغو ټولو څخه دغسې یو بل حکومت جوړ دی، چې د غلزیو له حکومت څخه توپیر لري. خو څنګه چې هغه د غلزیو د ملک په مېنځ کې پروت دی، غواړم دلته یې بیان وکړم.

د کابـــل ښار:

د کابل ښار له دريو خواوو څخه د وړو غرونو په يوې نیمې دایرې سره، چې دپاسه یې یو تری دېوال هم شته، چاپېر شوی دی. د ختیځ په لور یې مخه خلاصه ده او په دغه اړخ کې یوازې یو دفاعي دېوال لیدل کېږي او دلته لوی سړکونه وروسته له دې، چې د سیند دپاسه په پله باندې تېرېږي، د ښار په لوی وره کې ننوځي.

بالاحصار ددغه مدخل په شمال غونډۍ کې پروت دی. په دغه حصار کې پاچايي استوګنځی ودان شوی، چې په هغه کې یو څو داسې هالونه یا سترې کوټې

لیدل کېږي، چې شاهي مقبره په مرصع ګنبدې سره ممتاز شوې ده. په همدغه ځای کې د شاهي کورنۍ د سیاسي بندیانو لپاره یو لوړ حصار هم موجود دی.

د ښار په منځ کې یو خلاص چارسو یا میدان پروت دی، چې له هغه څخه دوه پورېزه څلور بازارونه ایستل شوي او ټول یې لکه څنګه چې لومړی یې یادونه وشوه، پوښل شوي دي. د کابل ښار زیاتره ودانۍ له لرګیو څخه جوړې شوي او په دغو ودانیو کې لرګي ځکه ډېر په کار شوي دي، چې د زلزلو په مقابل کې زیات مقاومت لري. زلزلې په کابل کې ډېرې کېږي.

کابل که څه هم دومره پراخ ښار نه دی، خو ګڼ او ښکلی دی. هغه څه چې ما د نورو ښارونو په اړه ویلي، د کابل په اړه هم بسنه کوي، خو دومره باید په یاد ولرل شي، چې کابل پایتخت او د سوداګرۍ یو لوی مرکز دی. د بازارونو ډېروالی او ښه ترتیب یې لا پخوا د ښاغلي فوسټر (Foster) لپاره د ستاینې یوه موضوع وه. دغه ښار په یو سیند سره وېشل شوی دی، چې د همدغه ښار په نامه یادېږي او د شمال لوېدیځ له خوا په ښې ښکلو باغونو او د مېوه لرونکیو په نورو ګڼو ونو محاط شوی دی. کابل ته نېږدې ډېر ښکلی محل د امپراتور بابر مزار دی، چې د ښار د پاسه د یوه غره په اړخ کې پروت دی او شاوخوا یې د ریدې او نورو ګلانو څېرې انځور شوي دي او یوه ښه حاکمه منظره لري.

پخپله ښار او شاوخوا شنه چمنونه، کښتونه او باغونه چې په اوبو خړوبېږي، دلته او هلته یې کلي پراته دي او د شاوخوا غرونو په غېږ کې نیولي دي، ټول دغې طبیعي منظرې ته تنوع او زیات برم بښي.

د کابل د اقلیم او د منظرې انجذاب ډېرو فارسي او هندي لیکوالو ستایلی دی. د ګلونو ښکلا او پرېماني یې د هر چا په خوله کې ده او مېوې یې د هندوستان ډېرو لرېو برخو ته هم وړل کېږي.

هغه څلور سیمې یا ناحیې، چې د کابل په شاوخوا کې پرتې دي (پغمان، لوګر، پغمان او کوهدامن) ټولې ښې معمورې دي، پرېمانه اوبه لري او کرنه یې په ډېر مهارت او زیار سره کېږي.

پغمان، چې لوېدیځ ته د هزاره و د ملک په لور پروت دی، دومره ودان نه دی او لوګر، چې د سهېل په لور پروت دی او واړه غرونه پکې پراته دي، تر ټولو ډېر ځمکې ځایونه لري، خو کوهدامن چې د ښار شمال لور ته پروت دی، تر دغو ټولو سیمو او کېدای شي د ټول هېواد په اندول زیات ښکلې اوسي. څنګه چې یې له نامه نه ښکار، دغه سیمه د غرونو په ورږه کې پرته ده او ښې پرېمانه اوبه لري. مېوه لرونکې ونې، چې دلته پیدا کېږي، دومره ښې شمېره دي چې وړل کېږي یو اځې د استالف دره یې

شپې زړه باغوته لري.

د کابل په ښار او نږدې شاوخوا کې یې یو راز ځانګړي تاجکان اوسېږي، چې کابلیان ورته ویل کېږي. دوی د خپل ابتکار او فعالیت له لامله ښه نوم لري او د دولت په الوګولو کې یې ځوځو غله خپل اهمیت ښودلی دی. دغه ښار اوسېدونکي ممکن اته زره وي.

د غلزیو سیمه

د کابل د سیند ناوه تر هغو، چې جلال آباد ته رسېږي او د برو درانیو له ملک سره یو ځای کېږي، چې لومړی یې ذکر شوی. یوائې په غلزیو پورې اړه لري. دا به ډېره ګرانه وي، چې د ټولو هغو وړو ناوو بیان وشي، کومې چې تر هندوکش او سپین غره پورې غځېدلي دي او یا د غرونو وږې او د پاسه هغه ساړه او تاوده میدانونه مشخص شي، چې غلزي یې کري.

همدارنګه ګرانه ده، چې هغه ستغې ځوکې شرح شي، چې د دوی ځاروي پکې پیول کېږي، خو همدغه شمېر په خپل ذات کې د همدغې کېږ وږې او مخ په ځوړې سیمې د تنوع مانا لري.

د غلزیو ملک د یوه داسې متوازي الاضلاع په شکل دی، چې اوږدوالی یې یو سل او اتیا میلو او سور یې نږدې پینځه اتیا میلو ته رسېږي. دغه ملک ځاروي هغه دي، چې د درانیو په ملک کې موندل کېږي.

اقلیم یې هر چېرې سوړ دی، خو د ترنک د ناوې په ښکتنۍ برخه کې لږ سوړ دی. په هر بل ځای کې یې ژمی د انګلستان تر ژمي ډېر سوړ او اوړی یې ډېر تود دی.

غلزیان په پخوا وختونو کې تر نورو پښتنو ډېر نامتو وو. دغه قوم د تېرې پېړۍ په سر کې ټول فارس یوائې په خپله لاندې کړ او د عثماني ترکیې لښکرې یې ماتې کړې[1]. له یوې سختې جګړې وروسته نادر شاه افشار د غلزیو دریم پاچا له فارس څخه وویست، خو د همدغه قوم ځینې برخې تر دې نږدې وختونو پورې ازادې پاتې شوې. دا پوره یقیني نه ده، چې هغوی به اوس هم ایل شوي وي.

---

[1] وګورئ د هان وي (Hanway) سفرونه او جونز (Jones) د نادر شاه تاریخ. لومړنی یې په فارس کې د غلزیو د ټولو فتوحاتو او مصیبتونو شرح ده. په همدې ډول د غلزیو د فتح خاص تاریخ شته، چې د پېدي کروشنسکي (Pere-Krusinski) له لیکنو څخه برابر شوی. کروشنسکي په هغه وخت کې په اصفهان کې و، خو ددغه نیک جیز ویت (Jesuit) ساده عقیده او د هغه د فرانسوي مولف قوي تخیل دغسې یو تاریخي رومان رامېنځ ته کړی، چې که څه هم له اطلاعاتو څخه خالي نه دی، دغومره ډېرې پوهې ته اړتیا لري، چې څومره د یوه صحیح تاریخ لیکلو لپاره لازم دی. هغومره سم له ناسمو څخه بېل کړی دی.

دوی د کرمان ولایت په خوبیس او نرماشیر کې اوسېدل. نوري برخې یې تراوسه هم په فارس کې پاتې دي او له غلجي خلکو سره ګډې شوي دي. هغه ډېر نامتو شخص، چې د دوی د پاچایي له نسکورېدو نه وروسته څرګند شو، آزاد خان سلیمانخېل و، چې د فارس پاچايي ته یې ملا وتړله او د کریم خان زند د ډېرو نامتو رقیبانو له ډلې څخه و. د پښتنو او د فارس د خلکو په روایت د تخت ګټلو لپاره د دوی اوږده جګړه په پای کې په یوه ریښتیني ملګرتوب بدله شوه او آزاد خان د خپل بریالي رقیب په دربار کې تر ډېرو کلونو پورې واوسېد. د دغه حقیقت د کریم خان له سجایاو سره پوره سمون لري او په یوه داسې ملک کې، چې د ښې عقیدې او سخاوت لپاره ښکاره وي، راځئ چې دا ښه وګڼو چې دغه روایت په ریښتیا وي. د آزاد خان زوی اوس په لغمان کې ژوند کوي. همدارنګه د اوزبکانو په خدمت کې ډېر داسې غلزیان شته، چې د ښه نامه خاوندان دي. کېدای شي دوی د نادر شاه له خوا بخارا ته استول شوي وي یا د خپل قوم د کم بختی له لامله هلته پخپله لېږدېدلي وي. دا چې دوی څنګه خپله پاچایي بایلودله او بیا یې د هغې بیا ګټلو لپاره په څه زړورتیا سره په یوه لوی پاڅون پیل وکړ، هغه به د دغه کتاب په تاریخي برخې کې راشي.

د واکمنۍ لپاره د دوی دعوه اوس غلې شوې ده او د دراني حکومت ښه چارچلند تر څه حده د دوی هغه خوابدي ختمه کړې ده، چې د خپلو ایلېدو په وخت کې یې حس کړله. خو دوی تراوسه هم د خپل قوم پخوانی ستر توب په ډېرې مینې سره یادوي او د شاه عالم خېل پاچایي او د دوی د خانانو میراثي مقامونه د ټولو له خوا منل شوي او درناوی یې کېږي.

د غلزیو کړه وړه هغومره ډول ډول دي لکه څومره، چې د دوی د استوګنې ملک متنوع دی. د ټولو په اړه یو لنډ نظر د هغو خېلونو له شرحې سره یوځای، چې د هغو لویدیځو قومونو څخه چې دمخه یې یادونه شوې، ډېر توپیر لري او په دې اړه کېدای شي ټول هغه په زړه پورې اطلاعات وړاندې شي، چې د دوی په اړه له ما سره شته دي، خو د هغو خېلونو شرح چې غلزي پرې وېشل شوي دي او د هغو ملکونو بیان، چې هر خېل پکې اوسي، د دغه حقیقت د پوهېدو لپاره لازمي شمېرل کېږي.

د غلزیو د قوم وېش:

غلزیان د توران (Toraun) او برهان (Boorhau) په کورنیو وېشل شوي او هره یوه یې بیا اته خېله کېږي.

توران یې تر ټولو پخوانۍ کورنۍ ده او د هوتکو او توخو خېلونه یې اجزا دي. له لومړنۍ څخه د غلزي د کورنۍ پاچایان او له دریم څخه یې وزیران هسک شوي دي.

سلیمان خېل، علي خېل، سهاک، اندړ او تره کي په برهان پورې اړه لري آن پخپله غلزیو ته هم دا څرګنده نه ده، چې د خروټو پاتې خېل په کوم وېش پورې اړه لري. په دغو خېلونو د شیر پای خېل هم اضافه کېدای شي، که څه هم دغه وروستی کوم خېل نه دی او دا د هغو وروستیو اتو خېلونو یوه مجموعه ده.

هوتکیان په پخوا وختونو کې یو بې شمېره خېل و، خو دوی اوس له پېنځو زرو نه تر شپږو زرو کورنیو پورې لې شوي دي. دوی په ټولیز ډول په کرنې او سوداګرۍ لګیا دي. سره له دې هم دوی په ټولیز ډول تر زیاتې اندازې په کېږدیو کې اوسي او ډېرې رمې ګلې لري. د مقر د غرونو په سهېلي سیمه کې دوی له توخو سره په ګډه اوسي او دلته د دوی د ستر مشر عبدالرحیم کلا پرته ده.

توخي دولس زره کوره حساب شوي دي. د دوی مهم تاتوبی د غلزیو کلات دی. له هغه ملک پرته. چې دوی له هوتکو سره په ګډه پکې اوسي، توخي د ترنک په ناوه کې په څانګړي ډول هم اوسي. همدارنګه دوی د پاراپامېزاد د غرونو ډېرې څانګه څانګړې کړې دي.

تره کي په مقر او د شاوخوا په هغې سیمې کې اوسي، چې د سهېل په لور آن د غلزیو تر وروستي پولې پورې غځېدلې ده. دوی دولس زره کورنۍ شمېرل شوي، ډېرې یې پوونده دي او له دوی څخه ځینې په ژمي کې د درانیو ملک ته ښکته کېږي، په داسې حال کې چې نور یې آن د امان پورې ځي.

اندړ هم دولس زره کورنۍ حساب شوي او دوی د شلګرې سنوره سیمه او د هغې شاوخوا ملک کړي.

خروټي د ګومل او د سلیمان د غرونو په منځنیو برخو کې ژوند کوي. د دوی شمېر نږدې شپږ زره کورنیو ته رسېږي.

علي خېل اته زره کورنۍ حساب شوي. دغه شمېر له حده ډېر معلومېږي، په دې چې دوی لږه ځمکه لري. یوازې د زرمل میدان یو څه آباد دی او ان هلته هم د نفوسو نیمایي ژوند کوي.

سلیمان خېل د غلزيو تر هر بل خېل په شمېر کې ډېر دی. ویل کېږي، چې د دوی شمېر ډېرش زره تنه یا پېنځه زره کورنۍ دي.

سلیمان خېل په څلورو بېلو پښو وېشل کېږي، خو داسې یې بولي چې لکه په دوو شمالي او جنوبي برخو وېشل شوي دي او په دغه وېش سره د دوی جغرافیوي او سیاسي دریځ په نظر کې نیول شوی دی.

قیصر خېل او اسماعیل زي یا سومل زي (Summulzye) یې لومړنی برخه ده. دوی د غزنې په سهېل او ختیځ کې اوسي او د دوی دي، چې له علي خېلو سره یوځای

په زرمل کې اوسي. هر یو یې ممکن پینځه زره کورنۍ وي. یوه برخه یې په هر ژمي کې وانې ته درومي. دوی د خپلو ګاونډیو علي خېلو په څېر هم له پاچا او هم له خپلو مشرانو څخه ډېر خپلواک دي[1].

د سلیمان خېلو شمالي برخه ستاني زي، سلطان زي او احمد زي دي. لومړني یې چې په شمېر کې تر نورو ډېر دي، د وردګو په شمال کې اوسي او د کرنې په چارو بوخت دي. احمدزي پوونده دي او په التصور، سپیګه او د لوګر په ختیځ کې اوسي، خو خپلې رمې په ختیځ کې آن د جلال آباد تر غرونو پورې پیایي. دوی پاچا ته پوره ایل دي او آن د غلزیو په پاڅون کې یې هم برخه وانخیستله.

شیرباني، چې شپږ زره کورنۍ حساب شوي، په کوهدامن کې له تاجکو سره په ګډه اوسي. همدارنګه دوی د کابل سیند په شمالي غاړو کې آن د غلزیو تر ختیځو پولو پورې ژوند کوي. ویل کېږي، چې دوی د هغو نورو خېلونو د نفوسو هغه اضافي برخه وه، چې د قوم له نورو برخو نه لومړی کندهار ته کوچېدلې وه.

لودیځ غلزي د غزني تر هسکې برخې پورې له درانیو سره نېږدې ورته والی لري، خو څومره چې یو څوک د ختیځ په لور ځي، دغه ورته والی کمېږي. هوتکیان او توخي په کالیو، کړه وړه او دود دستور کې او په هر هغه څه کې، چې د دوی د حکومت له طرز سره اړه نه لري، له ګاونډیو درانیو سره پوره ورته دي. تره کي که څه هم د هر بل قوم په پرتله له درانیو سره ډېر ورته والی لري، د ختیځو غلزیو له کړه وړو څخه یو څه لرې دي او دغه حقیقت د تره کیو د ملک په جنوبي برخه کې زیات لیدل کېږي. اندړ له خپل حکومت پرته نور په هر څه کې له ختیځو خېلونو سره ډېر ورته والی لري. ختیځ غلزي له درانیو څخه په پراخه پیمانه توپیر لري او دوی یو بېل بحث ته اړتیا لري. دوی آن په خپلو کې هم سره توپیر لري. هغوی چې د کابل په شاوخوا کې ژوند کوي، له هغو سره چې په سهېل کې اوسي، یوا ځې ډېر لږ ورته والی لري، خو ځینې داسې ټکي شته، چې دوی ټول په هغو سره له درانیو نه پوره توپیر لري. اوس مخکې له دې، چې هغه اختلافات شرحه کړم، چې ورته مې اشاره کړې، غواړم د هغو په حکومت څه رڼا واچوم.

د غلزیو حکومت

د غلزیو تنني حکومت د درانیو له حکومت څخه پوره توپیر لري. د غلزیو مشرانو هغه قدرت اوس بایللی دی، چې پخوا یې د خپل شاهي حکومت په وخت کې لاره. په دې کې پوره شک دی چې دوی هغسې قدرت لاره، چې درانیو د فارس د

[1] که څه هم ما د جنوبي سلیمان خېلو د هر یوه خېل د استوګنځي د پوره یادونې وعده کړې وه، باید په یاد ولرل شي چې دوی له یو بل سره یو څه ګډ دي.

نمونې پر بنسټ په خپلو منځو کې رواج کړی و. ددې احتمال ډېر دی، چې آن په خپل ملک کې هم د غلزیو د پاچا واک لږ و او د دوی ولس په بهر کې د خپل واکمن له شور او ځوږ نه ډک ملاتړ نظر دې ته، چې د هغه د اوامرو درناوی کړی وي، زیات یې د خپل قوم د برم او ګټې لپاره کړی دی. څو ځینې نښې نښانې ښیي چې دده واک ددې لپاره بس و، چې د قتلونو او لویو اړ و دوړ مخه ونیسي. پخوا چې د غلزیو پاچا هر څومره واک لاره، اوس له منځه تللی دی. همدارنګه د دوی د اشرافو قدرت له هغو سره پای ته رسېدلی دی او که څه هم دغه قدرت د وګړیو په ذهن کې د درناوي احساس پرېښی دی، سره له دې هم دغه درناوی په بشپړ ډول دومره له ویرې نه خالي شوی، چې د دوی د کړو په کنټرولو کې هیڅ اغېزه نه لري. د هیڅ کلي ملک یا د هیڅ قوم خان هڅکله د یوه حاکم په توګه د یوې شخړې یا لږ تر لږه د یوې جدي دعوې په فیصله کولو کې مداخله نه کوي. دوی خپلې کورنۍ او نژدې خپلوان په نظم کې ساتي، خو نور ولس ازاد پرېږدي، چې څنګه کولای شي هغوی خپل اختلافونه لیرې کړي. داسې ګڼل کېږي، چې حال تل داسې نه و، څکه چې دغه حال ددې لامل نه دی شوی، چې د جرګې له لارې یوه اجباري محاکمه په دې ډول مېنځ ته راولي لکه څنګه، چې د برو درانیو ترمېنځ چې په جنګ جګړه ماری سره عادي دي، رواج لري. همدارنګه دغه حال نه د غلزیو مزاجونه توند کړي او نه یې د دوی دښمنۍ سختې کړې دي، لکه څنګه چې یې د برو درانیو کړې دي.

په ټولو غلزیو کې د حکومت د نښتوالي درجه په یوه اندازه نه ده. د کابل او غزنې په شاوخوا خلکو کې د حکومت د حاکم قدرت د داخلي مقرراتو ځای نیسي، له ښارونو څخه په ډېرو لېرو قومونو کې یا د حکومت د قاضي تېدې والی یا د هغې محکمې یو نایب د دعوې یوه خوا دې ته تشریقوي، چې شرعي پرېکړې ته مراجعه وکړي. دا هغسې یو بنسټ دی، چې هیڅ مسلمان ترې غاړه نه شي غړولی. په هوتکو، توخو او په ټولیز ډول د لویو لارو د شاوخوا په غلزیو کې هغه اختیار، چې مشران یې د درانیو له حکومت څخه ترلاسه کوي او ښایي هغه درناوی، چې تراوسه هم د دوی پخوانی مقام ته کېږي، دوی په برلاسي کوي، چې د ټولیزو السو ګولو مخه ونیسي، خو دوی نه شي کولای د افرادو ترمنځ جګړې له منځه یوسي. خو د جنوبي سلیمان خېلو په مېنځ کې دغه بې نظمي د یوه خېل په دننه تقسیماتو کې تر دې درجې پورې په دښمنیو او ان په داسې شدیدو نښتو او مقابلو اړوي، چې د کورنیو جګړو نوم پرې ایښودل کېدلای شي خو آن په ډېرو بې نظمو قومونو کې هم د علماو د غوښتنې یوه پرېکړه ددې لپاره بوره ده، چې د ملکیت په سر دعوې حل کړي او په هغې سره د دوی د شخړو یوه لویه منبع وچه کړي.

د ختیځو غلزیو، په تېره بیا د سلیمان خېلو د یوه مشر قدرت دومره نه دی، چې دغسې یو مرکزي تشکیل کړي، چې په هغه یو خېل راټول کړي. دوی د یوسفزیو په څېر په دغسې ډېرو ټولنو وېشل شوي، چې په خپلو ټولو کورنیو معاملو کې خپلواک دي، خو له پاچا سره د دوی اړیکې له هغو اړیکو سره، چې یوسفزي یې ورسره لري، توپیر لري او د هغو په نتیجه کې په هر خېل باندې په ټولو هغو چارو کې، چې حکومت ته د لښکرو په تهیه کولو کې پادشاهي مالیاتو په تادیه کولو پورې اړه لري، د دوی مشر د واک خاوند دی. دغه محدود واک د یوه خان تر لاس لاندې د دوو بېلابېلو خېلونو ترمنځ یو څه اړیکه ساتي او زیات وختونه د یوه خېل د تقسیمولو عملیه ځنډوي او دا هغه وخت وي، چې د یوه خېل شمېر دومره ډېر شوی وي، چې د یوه پرځای ډېرو مشرانو ته اړتیا پیدا کوي. ښکاره ده چې کوم حالت، چې ما د درانیو او غلزیو د ژوند ترمنځ بیان کې، څومره زیات توپیر سره لري او دا به له هغه بیان څخه نوره هم څرګنده شي، چې اوس یې د جنوبي سلیمان خېلو د یوه کلي په اړه کوم.

د قلندر خېلو مثال

قلندر خېل په کټواز کې اوسي، چې نېږدې دېرش میله د غزنې په جنوب کې پراته دي. دوی نېږدې ټول کروندګر دي او یوازې کله کله څاروي ساتي. هغوی، چې د کرنې کار کوي، په ټولیز ډول له هغو کروندګرو ډلو څخه ټول کېږي، چې خپل پسرلی او اوړی په کټواز کې تېروي. د دوی ملک سمسور نه دی. یوازینی حاصلات یې غنم دي، هغه هم هلته کرل کېږي، چې کاریزونه موجود وي. ځمکې یې یو فصله دي آن په هغې یوې ځمکې کې هم سر په سر غنم نه کېږي او د پرله پسې حاصلاتو په ترڅ کې سرې ته ډېره اړتیا لري.

د دوی په کلي کې نېږدې سل کورنۍ مېشتې دي، د کرنې په چارو کې ځینې ګاونډیان ورسره مرسته کوي، خو دوی له کلي نه یو څه لرې اوسي. د دوی د ترکاڼۍ او پښ ګرۍ کارونه ګرځنده کسبګران اجرا کوي او د سیمې اقلیم یې ډېر سوړ دی.

ځمکه یې خپل ملکیت دی او که دوی د پاچا له خوا د فیوډالي شرایطو له مخې هم کوم سند په لاس ولري، هغه د دوی په حقوقو باندې نه په واقعیت او نه په ظاهري بڼه کې څه اغېزه کوي. هر څوک، چې ځمکه یې زړه غواړي هغسې له خپلې ځمکې سره معامله کوي او دغه ځمکه د هغې د وارث له مړینې څخه وروسته د اولادونو ترمنځ وېشل کېږي.

د دوی کلي سره له دې، چې ډېر کوچنی دی، بیا هم د یوه خپلواک ولسي حکومت حیثیت لري. دغه کلی د سلیمان خېلو د شوملزي په وېش کې ګډ دی او

ددغه ویش خان حکومتي مالیات ټولوي، خو په نورو چارو کې هیڅ ګوتې نه وهي او که ده په حکومت کې دغه دنده نه لرلای، ده او ده د خپل ترمېنځ اړیکې به ډېر دمخه پرېکړې شوې وای. د دوی کلي په دوو محلو ویشل شوی دی او مراد خان او فیض طلب یې مشران دي. مراد د ټول کلي مشر دی او ملک ورته وایه شي.

د دوی صلاحیت یواځې په بهرنیو چارو پورې منحصر دی او دوی د وګړیو په لانجو کې هیڅ لاسوهنه نه کوي. یواځې په هغه حال کې لاسوهنه کوي، چې له دغو دواړو څخه یو د ګډوډۍ موقتي صلاحیتونه ولري، خو دعوی په خصوصي توګه فیصله کېږي یا تر هغه دوام کوي، چې ټول له ټولنه په تکلیف کړي. په دغه حال کې یو یا دواړه دعوه ګر له کلي څخه اېستل کېږي. مدني دعوی د ملایانو په پرېکړې اوارېږي. ولسي او ټولنيزې چارې د ملک له خوا د فیض طلب په سلا اجرا کېږي، خو د هرې هغې موضوع لپاره چې ممکن په جنګ واوړي او یا کلي په جدي ډول اغېزمن کړي. ملک د کلي لویان د جرګې لپاره غونډوي او مشوره یې غواړي. البته د هیڅ موضوع په اړه رایې نه ورکول کېږي، خو ملک د جرګې تمایل درک کوي او ګوري، چې د هغوی نظر په کوم ځای کې دی، له نظر سره سمون لري او په هغه حال کې، چې د دوی نظر له خپل نظر سره مخالف وويني، دوی قضاوت کوي، چې تر کومه حده د دوی په ملاتړ اتکا کولای شي. کله چې جنګ ته ملا تړل کېږي، سمدلاسه ګډوډۍ ټاکل کېږي او د هغه قوماندې په نه بدلېدونکي ډول فیض طلب ته ورکول کېږي او په نتیجه کې دی د (میر) په لقب یادېږي. دی دغه لقب په ټولو وختونو کې لري. لکه څنګه چې مراد د ملک لقب لري، د میر لقب د ملک له خوا ده ته په رسمي ډول ورکول کېږي. په دې توګه، چې د ټول کلي په مخ کې یې په سر لنګوټې تړې او دی تر هغه سمدلاسه وروسته د کلي کنټرول په خپل لاس کې نیسي. جنګي مېړونه رابولي، د ځوکې لپاره کسان ټاکي او ټول جنګي ترتیبات نیسي. په داسې حال کې چې د داخلي ګډوډۍ د مخنیوي لپاره هر هغه ځوک جریمه کېږي، چې سوله په خطر کې اچوي.

ملک له هغې شپېې نه، چې ګډوډۍ وټاکل شول، خپل اهمیت له لاسه ورکوي، خو خپله لوړه رتبه او عزت ساتي، خو نور په هیڅ څیز کې ګوتې نه وهي او که په کومې الې ګوله او دعوی کې پلو واقع شي، د هر بل فرد په څېر د جزا تابع ګرځي.

د ګډوډۍ ټاکلو دود په ټول کټواز کې غلبه لري. په واقع کې د هغه شتون د هغو دښمنیو له وجه، چې د ګاونډیو کلیو په منځ کې دوام کوي، ددغه ملک په ټولو برخو کې په برابر ډول ضروري ګرځېدلی دی. سره له دې هم زه دغه فکر ته متمایل یم، چې حال تل دغسې نه و، ځکه داسې ښکاري چې د کلیو ټینګول یواځې اوس

رواج شوې وي او په کټواز کې تر اوسه هم ډېر کلي يې د پواله او خلاص دي.

د کټواز خلک سره له دې، چې له نورو قومونو سره دښمني او په خپلو کې دعوی دنګلې کوي، به هيڅ لامل توند او پارېدونکي نه دي. دوی په ډېر زغم او ارامی ژوند کوي او د درانيو په څېر مرکې او ساعت تېري لري، چې هغه د يوسفزيو د پله پسې خطر او نېډې پر له پسې يرغلونو نه په امان کې وي. دوی ډېر مېلمه پال دي او يو تن يې په دې ګومارلی وي، چې د کلي په لګښت د مېلمنو هر کلی وکړي او ترتيبات ورته ونيسي. دوی ټول د پښتنو د اصلي کميس (چې دلته يې يوازې بوډايان اغوندي) او د درانيو د فارسي قبې په ځای هندي سپينې کالي اغوندي، چې هغه د دامان اوسېدونکي، چې د غه غلزي له هغو سره په کړو وړو او شکل کې يو څه ورته دي، هم اغوندي او مخکې يې يادونه شوې ده. همدارنګه د دوی جامې د سپينو لنګوټيو په استعمال سره د هغو قومونو له کاليو سره توپير لري، چې ليري لويديځ کې پراته دي. دوی هم د درانيو په څېر خولۍ په سر وي، خو د دوی خولۍ يو څه لوړې دي.

وسلې يې هغه دي، چې دراني يې لري، يوازې دال ترې نه اضافه لري، چې هغه د مېښې له پوټکي او يا که کېدای شي د ګېنډي (ګرګدن) له پوټکي څخه جوړوي.

د کټواز ډېر خلک د درانيو په څېر د تندي د پاسه يو ګرد ځای خريي، خو هغوی چې غواړي کسبي اتلان شي، خپلې ټولې څڼې اوږدې پرېږدي. د دوی د هر يوه دا عادات دي څه وخت چې له دښمن سره په جګړه شي، خپله خولۍ اېسته غورځوي او په دې راضي وي، چې خپل ژوند له لاسه ورکړي، نه دا چې له هغه ځای چې خولۍ پرې پرته وي، بېرته لاړ شي.

ما لومړی وويل، چې قلندر خېل ټول کروندګر دي، په دوی کې پينځه يا شپږ کورنۍ پوونده هم شته، چې د کټواز د نورو برې شمېرو پووندهو په څېر د کال په يوه برخه کې خپل ساړه ميدانونه او سمې پرېږدي او د ګومل د دواړو غاړو په غرونو کې په پورته او ښکته برخو کې ژوند کوي. وايه د دوی لپاره يو ځانګړې ګوښه او ارام ځای دی، د وايي د اصلي اوسېدونکيو ياني د دوتنيو شمېر دومره لږ دی، چې د دوی د تېري مخه نه شي نيولای او هغوی دد غو نفوسو په اضافه والي سره ډېر ضرر ويني. عموماً داسې فکر کېږي، چې انسانان زياتره د پووندهو توب ژوند پرېږدي او د کرنې ژوند غوره کوي او معکوس يې هيڅ نه پېښېږي. خو د قلندر خېلو يو څو پووندهو کورنۍ موږ ته معکوس مثال په لاس راکوي. هغه شخص چې دغه معلومات مې ور څخه ترلاسه کړل، په کټواز کې د ځمکې څښتن و، خو هغه په يوه پووندهو کورنۍ کې واده وکړ او څنګه چې يې د کوچيتوب ژوند ډېر خوښ شو،

په هغو څو پیسو، چې یې د نکرېزو په کرلو سره ګټلې او غونډې کړې وې، پسونه وپېرودل او له هغې ګرځندې ولې سره یو ځای شو، چې ده ورسره خپلې کړې وه. هغه خوندونه، چې دی یې د دغې لارې غوره کولو لپاره وهڅاوه باید هرو مرو نورو کروندګرو ته هم ښکاره وي، ځکه چې له قلندر خېلو څخه لې تر لږه، هر کال ډېر خلک د کوچیتوب ژوند غوره کوي. هر اوړی دوی خپلې کېږدۍ له کلي څخه لې څه لرې دروي او کلی دومره خالي کېږي، چې ورونه یې تړل کېږي. دوی ټول اوړی په کېږدیو کې تېروي او کله کله د کلي شاوخوا ځایونو ته درومي. زما یو خبریال وایي، چې: د دغه موسم خوښي ډېرې وي، څو خوندونه یې که د ژمي له تنبلۍ او هوساینې نه زیات نه وي، نو ورسره برابر خو به وي.

له هغو پوونده پرته، چې یوازې ګومل ته اوړي، نور یې د سیند دامان ته خپلې لېږدونې اوړدوي. له دوی سره د مېشت شریو اوسېدونکیو سوداګرو ولې ګډېږي او ټول شمېر ښه ډېرېږي.

دا وه د کټواز د اوسېدونکیو او ښایي د زابل د علي زیو (علي خېلو)، د خروار د سهاکو او د جنوبي سلیمانخېلو کړه وړه، چې بیان شول.

د اله ګولو په کرارولو کې د کلي مېنځګړتوب په ډېرو خېلونو کې ډېر واضح دی او په ځینو کې دوی آن دواړه خواوې مجبوروي، چې یا جرګې ته تن کېږدي یا ګرد سره کلي پرېږدي. په همدې ډول په ځینو خېلونو کې د حکومت بڼه په شوخ ډول دموکراتیکه او ولسي ده او مشکې له دې، چې د یوه مهم کار په اړه پرېکړه وشي، باید د هر فرد رایه په نظر کې ونیول شي.

په احمدزیو کې حال همدغسې دی او دوی د لوګر ختیځ او تر جلال آباد پورې د کابل د ناوې ټولې جنوبي غاړې په خپل لاس کې لري. سره له دې ځنګه چې دوی ټول د پاچا پوره تابع دي، د دغه ټول خپل خان، چې هغه د پاچا استازی دی، تظر جنوبي سلیمان خېلو ته په خپل قوم باندې ډېر اغېزمن دي او د هغه ټول قوم که څه هم اوولس زره کورنۍ حساب شوی دی، ده ته په ټولو چارو کې د مشر په حیث ګوري.

د کابل د ختلورو تېرو غلزي آرام، د تنظم ځاوندان او خواریکښ خلک دي، دوی د پاچا پوره تابع دي او د خپلو خانانو اختیار مني. په کالیو او د کرو وړو په ځینو خواوو کې دوی د کابل اوسېدونکیو ته ورته دي.

ټول غلزي حکومت ته یو څه اندازه مالیات ورکوي، خو دغه مالیات بېلابېلو کسانو ته ځانګړي شوي. اوس یې لږه برخه بیت المال ته رسېږي. یوه برخه یې پخپله د غلزیو خانان اخلي، بله یې هغه دراني سردار ته ورکول کېږي، چې د دوی د نظامي ټولګیو قوماندانې پر غاړه لري او یوه ښه اندازه یې عبدالرحم خان ته

ورکول کېږي، چې د هغه له بغاوت نه وروسته بیا جاري شوې نه ده.

غلزیان د کرکټر له نظره د کابل په سلطنت کې په واضح ډول دویم قوم ګڼل کېږي. دوی له درانیو څخه ډېر توپاني او لږ متمدن دي، خو دوی زړور او درانه خلک دي، د قوارو له مخې دوی په پښتنو کې ممکن تر ټولو پښ، تر ټولو ښکلي او تر ټولو پې مخې دي.

پووندہ خروټي

څنګه چې غلزي له خپل ملک سره لږه تشابهه لري او خروټي په دغه قوم پورې اړه لري، دوی د بېل بیان مستحق دي، لکه څنګه چې په درانیو کې اڅکزي په بېل ډول بیان شول. د دوی کره وړه په واقع کې د دوی د ورونو له کړه وړو دومره توپیر نه لري، خو ګټې یې سره بېلې دي او دوی په حقیقت کې داسې یوه ټولنه جوړوي، چې له غلزیو سره یواځې په نامه کې ګډ دي.

خروټي په هغه سیمه کې اوسي، چې د کتهواز ختیځ لور ته د سلیمان د غرونو په لمن کې پرته ده. دوی د ختیځ په لور د ۲حدغه لرې یوه ستره سلسله او هغه ښاخ نیولی، چې دوی په شمال کې له ګردېز نه بېلوي. د دوی لویدیزه پوله ګومل ده، که د واني وړه سیمه په مېنځ کې نه وای، ګومل به یې جنوبي پوله هم وای. د خروټو د ملک په مېنځ کې د اورګون وړه سیمه پرته ده، چې د تاجکو په یوه څانګړي قوم پورمولیو یا فورلیو پورې اړه لري.

خروټي یو څو داسې تنګ میدانونه او ناوې لري، چې په لوړو او ایسارو (نه ورسېدونکیو) غرونو سره ویشل شوي دي. دوی څلور ښارګوټي یا کلي لري، په دې چې تر ټولو لوی یې چې سرفزا (Sirufza) نومېږي، یواځې پینځه سوه کورونه لري. دوی ټول پینځه زره یا شپږ زره کورنۍ حساب شوي او زیاتره یې د کرنې چارې پرمخ بیایي. د دوی سیمه که څه هم تر کتهواز بډایه ده، خو یواځې یو فصله ده او په هر ژمي کې د کال درې میاشتې تر واورو لاندې وي. دوی په غریو یوې کوي، د ملک طبیعت یې داسې دی، چې دوی د پاتې څارویو لپاره تر پسو وزو ته ترجیح ورکوي، سره له دې هم په سمو اوارو کې دوی ډېر اوښان لري.

دوی په ډېر څانګړتیاو کې جنوبي سلیمان خېلو ته ورته دي، خو دغه ټول خېل د یوه موروثي خان په امر یو موټی کېږي که څه هم دی په هغو یا لږ قدرت لري یا یې هېڅ نه لري، خو ډېر درښت او وزن پرې لري. په همدې ډول د کلي ملکان ډېر اختیار نه لري، خو څنګه چې اشخاص مجبور دي، خپلې دعوې یوې جرګې ته وړاندې کړي، د دوی د اختیار د نشتوالي احساس دومره نه کېږي. د یوې باوري منبع په روایت دوی ته د یوه داسې حقیقت نسبت کېږي، چې هغه د پښتنو له دود

سره موافق نه دی او زه د هغه په سمون نه دې شکمن یم. هغه دا چې دوی د ملک په ټاکنه کې د نسب نه شتمنی او محبوبیت ته زیاته پاملرنه لري. د خروټو په وضع کې زه داسې کوم شی نه شم موندلی، چې د موروثي لوړتیا د دغه غیر عادي خصوصیت لپاره دلیل وګرځي.

خروټي له خپلو شولو ګاونډیو، وزیرو او ځدرانو سره زیات وختونه په جګړه کې وي. هدارنګه دوی له فورمولیو سره، چې ممکن تر هغو ډېر متمدن وي، په جنګ وي. په هغې تېرې جګړې کې چې د داړو خواو له خوا په قتلونو پیل شوې وه، دوی هیڅ چاته پناه ورنه کړه. یوه خروټي وویل: زموږ جنګ نه د واک او نه د برم لپاره دی، بلکې د وینې په غرض دی.

په ژمي کې خروټي مجبور دي بېکاره وي ان د دوی د سون لرګي هم د منې له پای نه لومړۍ زېرمه کېږي. په دغه موسم کې د دوی یواځینی کار له بامونو څخه د واورې توېول او یا له یوه کور نه بل ته د واورو په مېنځ کې د لارې جوړول دي.

بېوزله او غریب خروټي، چې د ځلورو میاشتو بېکارۍ توان نه لري، مجبور دي تودو سیمو ته لاړ شي او د خپل قوم د غویو او اوښانو ډېر شمېر له ځان سره بوځي. دوی د ګومل د ناوې آن هغې جنوبي برخې ته ځي او په پسرلي کې خپل ملک ته بېرته ستنېږي. له درې سوو څخه ډېرو کورنیو په ځمکه کې خپله برخه پرېښې او د ناصرو په څېر پوره ګرځنده شوي دي. له دغې عملیې نه ډېره موده نه ده تېره شوې او یو څو لومړني پوونده یې تراوسه هم ژوندي دي. دوی د دغه بدلون لپاره قوي دلایل هم راوړي. دوی وایي، چې د دوی ځمکې دغسې دنګو ونو غرونو په غېږ کې پرتې دي، چې د ځمکو پراخوالی ناممکن کوي. هدارنګه د جلغوزیو د ونو ګڼ سیوري، چې د دوی غرونه یې نیولي د ځاروېو لپاره د وښو د ودې مانع ګرځي. نو د دوی د نفوسو طبیعي زیات والی دوی د خوارۍ پر لور بیایي.

د هر شخص ځمکه د هغه له مړینې وروسته د شریعت له مخې د ده د وارثانو ترمېنځ وېشل کېږي او هغه برخه، چې د یوه وارث حق کېږي، ورو ورو دومره لږه شي چې د یوه فرد ژوند پرې نه شي تامینېدای، نو ډېرو خپلو خپلې ځمکې خپلو ورونو ته پرېښودلي او پخپله پوونده شوي دي. دوی اوس د خروټو له ملک سره هیڅ راز اړیکې نه لري، په دې چې ژمی په دامان او اوړی غزني ته نږدې تېروي، خو د دوی بېلوالی دومره ډېر تازه دی، چې تراوسه هم هغه اړیکې پکې قوي دي، چې دوی له خپل سره تړي. دوی تراوسه هم د خروټو مشترک خان مني او څه وخت، چې په خپل خپل کلني لېږد کې له خپل ملک نه تېرېږي، د دوی خپلوان تولېږي او توت او جلغوزي او د خپلو غرونو محصولات ورکوي. پوونده خروټي د هغو په مقابل کې

هم دوی ته د دامان سوغاتونه ورکوي. ددغو پووندو وکړه وړه کټ مټ د ناصرو په څېر دي، چې زه به زر د هغو بیان هم وکړم، خو دوی د ژوندانه له ټولو ضروري وسایلو څخه لا ډېر محروم دي.

وردګ:

د وردګو په اړه به یوازې څو خبرې بس وي. ما لومړی لیکلي وو، چې د وردګو لویدیځ ته د پاراپامېزاد غرونه او په دېرو نورو خواو کې یې غلزي پراته دي. د دوی سیمه د پاراميزاد او نورو غونډو ترمېنځ (چې هغه غرونه لوګر له خروار ته بېلوي) د یوه اوږده ګوګ په توګه ده. د پاراپاميزاد ځینې ژورې ناوې هم په وردګو پورې اړه لري. هغه سیند، چې په غلطه په غزني نوموړ شوی، د دوی د ځمکو په جنوب کې بهېږي او د هغو د ټولې ساحې په منځ کې جاري دی.

ټول وردګان کروندګر دي، دوی ارام او باوقار او پوره ایل خلک دي. حکومت ته مالیات ورکوي او د اردو لپاره یوه غټه ونډه برابروي. له خپلو ګاونډیو سره په جنګ نه دي او د دوی دعوې یا د دوی خپل ملایان یا په لوګر کې د حکومت قاضي فیصله کوي.

کاکړ

هغه ملک، چې تراوسه یې ذکر نه دی شوی او پښتانه پکې اوسي، په کاکړو پورې اړه لري. څنګه چې دوی د بلوڅو او ډېرو لږو پښتنو قومونو له خوا محاط دي، د کاکړو د سیمې په اړه دقیق معلومات په لاس نه دي راغلي. نو ما که څه هم د دوی د سیمې د ختیځو برخو په اړه له مساپرو څخه مهم معلومات ترلاسه کړي، سره له دې هم ددغې موضوع په اړه زما نظریات واضح نه دي. نو زه باید د کاکړو او د دوی د سیمې په اړه له هغه دقیق بیان نه تېر شم، چې د نورو په اړه مې برابر کړی دی.

د کاکړو د ملک شمالي پوله هغه ده، چې د غلزیو جنوبي پوله ده. شمال لویدیځ ته یې ارغستان، پښین او د توبې هغه برخه پرته ده، چې په اڅکزیو پورې اړه لري. لویدیځ ته یې د بلوڅو ملک او جنوب ته یې د سپینو ترینانو ملک پروت دی او ختیځ ته یې د سلیمان غرونه. بیخ ته یې ځینې هغه وړې سیمې پرتې دي، چې دمخه یې یادونه شوې ده. د کاکړو ټول ملک نږدې د سلو میلو یوه مربعه ساحه تشکیلوي. د کاکړو د ملک لویدیځه برخه غرنۍ ده. داسې ښکاري چې ډېر بارز خصوصیت به یې هغه سلسله وي، چې ما یې ذکر د شمال او جنوب په لور کړی او د ختیځ (۶۸) درجو طول البلد او د ختیځ (۶۹) درجو طول البلد په مېنځ کې پروت دی. ددغو غرونو د لړۍ په لویدیځ کې د شمال له لورې نه د کاکړو په ملک کې سیونه ډاګ (Seoona Daugh) (یو لوړ، سوړ او وچ میدان، چې یوازې د ورشو

لپاره ور دي) او په کاکړو پورې مربوطه توبه واقع ده. دغه سیمه که څه هم ډېره غرنۍ ده، ښایي له هغې برخې سره ورته والی ولري، چې په انګرېزو پورې اړه لري او دمخه یې بیان راغلی دی. دغه میدان د جنوب په لور خلاصېږي، خو په غرونو کې یې ډېرې درې شته، چې تور مرغه، برشور (Barshore)، تارین، توګۍ (Togye) او هونا (Hunna) یې ممکن د هغو له جملې څخه ډېر ښکاره وي، چې د لویدیځ په لور خلاصېږي. تر هغو لا هم جنوب ته تر بحث لاندې غرونه د کلات له هسکې سیمې ته یوانځې د بولان په اوږدې درې سره پیل شوي دي. د برشور دره لې څه ډېر بیان ته اړتیا لري. دغه دره د لوره سیند له سرچینې څخه پیل کېږي او د پښین تر خولې پورې ورسره ملګرې ده. دغه دره شمال ته د توبې د هسک ملک او جنوب ته د غرونو ترمېنځ پرته ده. بر سر یې تنګ او په ونو بوټو ډک دی، خو ښکته برخه یې ودانه ده او کروندګر پکې اوسي او د خراسان ټول پیداوار پکې ښه پرېمانه موندل کېږي. که په دغه درې کې بېل خلک نه اوسېدلی، هغه د پښین یوه برخه شمېرل کېدای شوه، په دې چې د دوی ترمېنځ کوم طبیعي بېلتون نه لیدل کېږي. د هونا (Hunna) دره د شال پر لور خلاصېږي او د چوپړ کوتل له تېږې څخه شروع کېږي. په دغه ځای کې سړک د یوې هسکې غونډۍ له پاسه زاورا (Zawaura) ته اوړي.

شال

په خپله شال هم دلته یو څه بیان ته اړتیا لري، ځکه چې د کاکړو یو قوم د کاسي (Cassye) په نامه پکې اوسي، خو څنګه چې دغه سیمه د احمد شاه دراني له خوا د بلوچستان نصیر خان ته د خراسان د تبس د محاصرې پر مهال د هغه د خدمت په مقابل کې ورکړ شوې ده، باید هغه نور نو د پښتنو د ملک کومه برخه ونه شمېرل شي. دغه سیمه پښین ته ورته ده، خو تر هغه ډېره سمسوره ده. کاسیان د بلوچ د حکومت تر اداري لاندې دي، خو دوی ځانله خپل خان لري او له دوی سره ښه چلند کېږي او مخ په غوړېدو دي. که کومې نورې درې د لویدیځ په لور خلاصېږي، د هغو توپیر نه د هغو د اوسېدونکیو لپاره او نه د هغو لارو له لامله کېږي، چې ور څخه تېرېږي، خو یوانځې د کاکړو پوونده و لپاره په ژمي کې یو ګوښه ځای برابروي.

د طول البلد (٦٨) درجې د غرونو ښاخونه د ختیځ په لور اوږدېږي او دغه ملک له بورې (Boree) څخه بېلوي، خو ګومان نه کوم چې هېڅ ښاخ به یې د سلیمان تر ښاخونو پورې ورسېږي. بل یې د بورې تر جنوب پورې غځېږي. له زاوره، تل او چوتیالي (Chooteealle) نه وروسته یې تر ښاپسته حده وېشي او د کاکړو د ملک جنوبي پوله جوړوي. د زاورې، تل او چوتیالي د جنوب په لور د غونډیو یوه پراخه لړۍ د (٦٨) درجې له لر څخه اوړي او د سلیمان تر غرونو پورې غځېږي او د

سيستان خوا ته د افغانستان پوله جوړوي.

اوس غواړم د هغو سيمو بيان وکړم، چې د دغو غرونو ترمېنځ پرتې دي، له جنوب نه به يې پيل کړم او د شمال په لور به ځم، تر څو د دړانيو او غلزيو معلومو ملکونو ته ورسېږم. څو پخوا له دې چې غرونو ته ننوځم ښه به دا وي، چې د کاکړو د پوڼي (Poonee) د هغه خپل په اړه يو څه ولیکم، چې د سيستان په اوارو کې په سيوۍ کې اوسي. دوی له خپل نور قوم نه د غرونو او بلوڅو په ذريعه بېل شوي، چې دواړه سره کلک دښمن دي. يو مساپر د شمال په لور د خپل مزل په لومړي ګام کې له دادر (Dauder) څخه سيوۍ ته ننوځي. سيوۍ د متېنې خاورې يو اوار او ګاګره ميدان دی، څو په ځينو برخو کې دغه طبيعي عيبونه د هغو ويالو په برکت له منځه ځي، چې له غرونو څخه رابهکته کېږي. د سيوۍ د ښار شاوخوا لې تر لږه ډېره سمسوره ده. پوڼيان تراوسه هم د افغانستان د ملت يوه برخه ده او د پاچا يو حاکم پرې حکومت کوي. دا به عجيبه وي، چې هغه لاملونه معلوم کړای شي، د کومو له مخې ښايي دوی هلته راغلي دي او د هندوستان جنوبي ولايتونه د پوڼي د خپل په هغو خلکو ډک شوي، چې ښايي دوی هلته څو پېړۍ د مخه لېږدېدلي وي، يا ني له هغه وخت نه چې دوی د دکن په تاريخ کې ښه نوم لاره.

د سيوۍ په شمالي خوا غرونو کې او همدارنګه د سليمان د غرونو په سهېلي برخو کې بلوڅ اوسي، څو د چوتيالي جنوب ته پرتو غرونو کې ځينې ازاد پښتانه مېشت دي، چې هغه په عمده ډول د لوني (لودي) د قوم له هغو پاتې کسانو څخه مرکب دي، چې يو وخت يې د هندوستان په تاريخ کې ښه نوم لاره، د دلاژاکو تاريخ به د دغه قوم په برخليک او حال يو څه رڼا واچوي او دا د يادونې وړ ده، چې د پښتنو ډېر قومونه، چې پخوا په هندوستان کې په خپل نامه ياد ېدل، اوس له خپل هېواد څخه نېږدې ورک شوي دي. له دغه حال نه داسې نتيجه اخيستل حتمي ښکاري، چې دوی يوازې د نفوسو د ډېرښت له لامله نه دي رابهکته شوي. لکه څنګه چې يوسفزي په دې نږدې وختونو کې روهېلکنډ ته راغلي دي، بلکې له خپلو اصلي ټاټوبو څخه شړل شوي او په دې مجبور شوي، چې په دغسې ماجرا غوښتلو لاس پورې کړي، چې د هغه له برکته دوی په بهر کې نوم ګټلی دی.

تل او چوتيالي

تل تر شال نه هم لا پراخ دی او د شمال خوا ته يې د غرونو شتون د دې لامل کېږي، چې د تل او چوتيالي اوار ميدانونه سره ونښلي. د تل او چوتيالي خاوره د شال په څېر ده، څو اقليم يې تر هغو هم ښه دی او ښايي کرنه يې لا هم پراخه وي.

بوري هم د ساحې او هم د سمسورتيا له نظره زياتره د پيښور ميدان ته ورته

ښودل شوې ده. زه د دغې پرتلنې په اړه د دقیق قضاوت چانس په لاس نه لرم. ممکن داسې وګڼل شي چې بورۍ سمسوره ده او ښه کرنه پکې کېږي. لکه چې هغه په یقیني ډول ډېر اوسېدونکي لري او ټول اوسېدونکي یې کروندګر دي. یوه غوړا لویه ویاله د بورۍ په مېنځ کې د جنوب لویدیځ په لور روانه ده او یو څو نورې ویالې او خوړا زیات شمېر کارېزونه هم دغه ملک خړوبوي. د دغه پیداوار او د هغه د اوسېدونکیو کره وړه تراوسه هم هغه دي لکه چې د خراسان په بحث کې وړاندې شول. څو جامې یې د هندي کالیو په څېر دي.

ژوب

د بورۍ شمال ته غرونو او د هغو غرونو په مېنځ کې چې د طول البلد په (۶۸) درجې کې پراته دي. هندو باغ پروت دی چې هغه د ژوب د سیند سرچینه ده. د ژوب سیند له دغه ځای څخه د شمال ختیځ په لور درومي. چې په سرماغه (Sirmaugha) کې د ګومل له سیند سره یوځای کېږي. ګومان کوم. چې ژوب په یوې تنګې درې کې لومړی یوه وړه ویاله ده او هغه هېڅکله په کومې نوې ویالې نه بدلېږي. خو د خپل بهیر په لومړي برخه کې یو پراخ میدان په دړېو برخو وېشي. چې د غزونې پکې پرېمانه مونډل کېږي. په شمالي برخې کې یې ښه کرنه کېږي او غنم. وریشې. شولې او نور حبوبات پکې کېږي. خو زیاته برخه یې ورشوګانې جوړوي او په هغو کې پوونده بې شمېره او لوېې مېښې جوړوي. د ځینو روایتونو له مخې ټول اوسېدونکي یې په کېږدیو کې ژوند کوي او د نورو روایتونو پر بنسټ هغه یوه داسې سمسوره سیمه ښودل شوې. چې له کلیو او کرنې نه ډکه ده. دغه ظاهري نقیض روایتونه یوازې هغه وخت سمېدای شي. چې داسې وګڼل شي چې هغه د دغې پراخې سیمې په بېلابېلو برخو پلې کېږي.

د ژوب سیند په ښکته برخه کې د دغسې سپېرو غرونو په مېنځ کې تېرېږي. چې په ګومل باندې راتاو شوي دي. ټول یې د سلیمان د غرونو په لړۍ پورې تښلول کېږي. د ژوب دره د شمال په لور ممکن د هغو غرونو په یوې لړۍ محاطه شوې وي. چې ګومان کېږي د سي اونه (Seeoona) جنوبي حد جوړوي.

هغه ساحه. چې د ژوب او د بورۍ د پولو او د سلیمان د ښاخونو په مېنځ کې پرته ده. د بابړو او هرې پالو لپاره ملکونه او د موسی خېلو او ی سوتي (Esote) کاکړو لپاره ورشوګانې برابروي.

ټول هغه واړه غرونه او غونډۍ. چې د کاکړو په سیمه کې پرتې دي. بې شمېره پرونده، و ته ځانګړې شوي او د دغې سیمې لویدیځ غرونه لکه څنګه. چې زیاتره وخت ورته اشاره کېږي. ډېرې درې او واړه میدانونه لري. ځینې یې ښې کرل کېږي.

خو زیاتې یې د پووندهو مېښو نیولې وي.

په دغسې یوه لوی قوم لکه کاکړو کې موږ ډېر لږ هیله کولای شو، چې کره وړه به یې یو راز وي. په تېره چې دوی لې تر لږه په لسو خپلونو وېشل شوي او هر خېل بیا په بې شمېرو څانګړو ټولنو وېشل شوي دی او د ټول قام د پاسه یو اقېزمن مشر وجود نه لري. د پرشور کاکړان له ترینانو سره دومره نږدې ورته دي، چې نه ښایي د هغو په اړه نور توضیحات ورکړل شي، خو د دغه قوم بله برخه چې زه یې پېژنم له هغو سره چې بیان شوي نږدې ورته والی هېڅ نه لري. سره له دې هم په لویدیځ کې د یوې ناحیې او په ختیځ کې د بلې ناحیې بیان او داسې هم د منځنیو خپلونو په اړه یو څه توضیحات به پوره وي، چې د دوی د ځانګړنو په اړه یو فکر پیدا شي.

کنچوغي

کنچوغي (Cunchoghye) د کوند (Kund) د غره په لویدیځ اړخ کې یوه تنګه دره ده، ځمکه یې آباده ده او ډېرې برخې یې ښې کرل کېږي. په پسرلي کې ټوله دره او ګاونډي غونډۍ یې زرغونې او په ګلانو پوښلې وي. اوسېدونکي یې د منې تر پای پورې د دوو فصلونو په کرلو او د پسونو او څارویو د څارنې په چارو سخت بوخت وي، خو په ژمي کې د ډېرو میاشتو برخه او د ځینو وختونو واوره دوی په دې مجبوروي، چې د موسم د معمولي بېکارۍ له لامله بېکاره اوسي.

د کنچوغي وړه دره ورو ورو پراختیا مومي او له دېرشو میلو څخه وروسته د جنوب لویدیځ په لور غځېږي. د درې پراخه برخه (چې نور نو د هغې په اصلي نامه نه یادېږي) نږدې ځلوېښت_پنځوس کورونه لري او د هغو شاوخوا ښه کرنه کېږي، خو زیاته برخه یې شپنو او د هغو رمو نیولې ده.

لویدیځ کاکړ

د کنچوغي ټول اوسېدونکي د سونوتیا (Sunnuteea) د خپل یوه برخه ده او د هغوی ملک د کاکړو د لویدیځې پولې په اوږدو کې له ژاور نه تر (سي او نه واګ) پورې غځېدلې دي. دغه لوی خپل د یوه مشر تر لاس لاندې دي او هغه په خپل خپل یا لږ ترلږه د هغه په هغې برخې، چې د کنچوغي په ګاونډیتوب کې اوسي، ډېر قدرت لري.

د هغه مرکز په اورګوس (Oorguss) کې دی، چې له هغه ځای نه دوه مزله لرې دی، خو سره له دې هم د ژوب سرچینې ته نږدې پروت دی. د دغه مشر صلاحیت په زیاته اندازه له پاچا څخه ترلاسه کېږي. د دغه اوسني خان نیکه کوم وخت، چې د ترینانو له تېریو او د خپل قوم له بې اطاعتۍ او ګوندیمارۍ نه ډېر په تنګ شو، له ځان سره یې دا پرېکړه وکړه، چې احمد شاه ته عرضي شي (او هغه وخت، چې هغه

په توبه کې ښکاره کاوه، ورته یې ځان ورساوه) او دا عرض یې په دغسې حال کې وکړ، چې اور یې په سر و. دغه دود په ځینو آسیایي هېوادونو کې د سخت خپګان او غم یوه نخښه ده[1].

پاچا سمدلاسه د هغه عرض ته غوږ ونیو او امر یې وکړ، چې باید هغه علمي شي او د دغه کار لپاره یې د عسکرو یو وړ ټولګی د ترینانو ملک ته ولېږه. دغه قوم سمدلاسه له خپلو تېرېو ځنځه واوښت او سونوتیان، چې د پاچا له فرمان ځنځه وړار شول او ممکن هم د لښکرو له نږدې والي نه یې خطر حس کړی وي. خپل ځان ته تسلیم شول او دده پر ځای د ناستو (اخلاقو) اختیار تر نن ورځې پورې همغسې پر ځای پاتې دی، خو د دوی صلاحیت ممکن د دوی د خپل په شمالي برخې پورې منحصر وي، ځکه طهماس خان چې په جنوب کې یو تابع مشر دی. تراوسه پورې په کړو او نوم کې دومره تر هغو پرمخ تللی دی، چې ددې احتمال نشته چې دی دې تراوسه هم هغو ته تابع وي.

طهماس خان

دغه جنګي مشر په زیاته اندازه د هغه بریالي جنګ په نتیجه کې ځانله نوم وګاټه، چې ده له بلوڅو سره وکړ. بلوڅان د هغو سرحدي نښتو له لامله په تنګ شوي وو، چې د دوی او د کاکړو ترمینځ پېښېدلې. په پای کې دوی په دغسې ډول په کاکړو ودانګل، چې هغه ته یې د ملي جنګ یو شکل ورکړ. شپږ زره بلوڅان د خپل مشر نصیر خان په حکم ټول شول او کاکړان، چې له دغه جدي تېري نه سخت وېرېدل، له خپلو رمو سره دوږک ته واوښتل.

دوږک یو ډېرین میدان دی او د زاورې لویدیځ ته د غرونو په ډېرې هسکې برخې کې پروت دی. هغه ځای ته ختل له ټولو خواوو نه سخت دي او په ډېرو اړخونو کې ایسارو ګرنګونو او نه ورور سېدونکیو کمروتو په غېږ کې نیولی دی. بلوڅان، چې د شال له خوا نه ددغه ځای په محکمتیا پوره خبر وو، د هونا د در له خوا ورجګ شول، د طول البلد (٦٨) درجې په غاښې ورواوښتل. له زاورې نه تېر شول او په یوه دغسې تنګ پېچومې دمځه ولاړل، چې دوږک ته د ختلو یوازینی لاره وه. طهماس خان دوی ته ځه ونه ویل. ترڅو دوی وروستي غاښې ته ځانونه ورسول. دلته یې ګیر کړل، پرې ویې دانګل او نږدې ټول یې د دوی له قوماندان فاضل خان سره له تېغه تېر کړل. د سونوتیانو مشر ته، چې طهماس خان په هره سترګه ګوري، دی د خپل خپل په نورو

[1] دغه دود ټولو هغو کسانو ته ښه معلوم دی، چې د قسطنطنیې له هغو رواجونو سره ښه اشنا دي، چې غواړي په یقیني توګه د وزیراعظم حضور ته په رسېدلو بریالي شي. پښتانه دغه رواج داسې مانا کوي، چې ګنې عارض په دغسې یوې سختې تنګسې کې ښکېل شوی، لکه په اور کې چې سوځي.

برخو ډېره قدرت چلوي. له دغه خپل ځخه دې مالیات او باج نه ترلاسه کوي. خو ځه وخت چې دې کوم کلي ته ورشي، سوغاتونه ورته وړاندې کېږي او دغه سوغاتونه کله کله ډېر قیمتي وي او ځنګه چې دی نه په مجلل ډول ژوند کوي او نه اجیر نوکران لري، دغه سوغاتونه او د هغه د خپلو ځمکو حاصلات ددهٔ لپاره ډېر بس دي.

ځنګه چې سونوتیان اوس نه بهرني جنګونه لري او مالیات هم نه ورکوي او همدارنګه ډېر کلونه کېږي، چې پاچا د دوی ونډه سواره نظامي ټولګی احضار کړی نه دی، د دوی د مشر د اختیار تعمیل یواځې د حقوقي دعوو په پرېکړو پورې منحصر شوی دی. د دغو دعوو د پرېکړې کار د کلي ملک ته پرېښودل شوی او دی دلته ډېر اختیار لري او له اعدام پرته ډېرې جزاګانې ورکوي، خو په ټولو اجرایي چارو کې دی مجبور دی، چې د کلي د لویانو ملاتړ ترلاسه کړي او دی هیڅ مهم کار د جرګې له موافقې پرته نه کوي.

د کنچوغي ملک له هر کلیوال نه یوه ټاکلې اندازه جنس ترلاسه کوي. طبیعي ده، چې د دغسې قوي حکومت تر سیوري لاندې باید جنګونه لږ وي او په هغو یو څو تاړاکونو کې، چې پېښېږي وژونکې وسلې پکې هیڅ نه کارول کېږي. غلا او شکاوېنه په دوی کې هیڅ نه شته او خلک یې آرام او په سوله مئین دي او د یوه کاکړ په روایت له خپل بخت نه خوښ اخلې او پرې قانع دي. کنچوغي ته نږدې پروند، ددغې پراخې درې او د هغې په ګاونډیو غونډیو کې د څلورو یا پنځو کېږدیو په ډېرو ډېرو مېښو کې خواره دي. په ځینو موسمونو کې دوی د ویښو د نشتوالي له لامله په لویو مېښو کې سره یو کېږي او د نورو قومونو سیمې ته ورد رومي. په داسې حال کې چې د خوښېدو په حال کې یوه مېښه یواځې له یوې کورنۍ ځخه جوړه وي.

دوی ډېرې ساعت تېرې لري. ښدیز پرې نه دی لګول شوی، له حکومت ځخه ځپلواک دي، سره له دې هم هیڅ جرم پکې نه وي.

د کنچوغیو رواجونه، کړه وړه او جامې له هیڅ اړخ نه د درانیو د ملک له پراخو برخو سره توپیر نه لري او ویل کېږي، چې هغه د کاکړو په ټولو لویدیځو ځپلونو کې چې رواج لري، هغسې یو شان دي. زه به اوس په دې پیل وکړم، چې د بورې په لنډ بیان سره د ختیځو کاکړو حال ترسیم کړم.

ختیځ کاکړ

ددغه آوار میدان ساحه او سمسورتیا او د هغه نرم او معتدل اقلیم دمخه بیان شوی دی او لکه ځنګه، چې خبر شوی یم آن پسونه هم په وچو واګونو کې نه، بلکې په شودیارو ځمکو کې پیول کېږي. کرنې باید هغومره پرمختګ کړی وي لکه ځومره چې کېدای شي.

حاصلات یې نېږدې هغه دي، چې په لویدیځو ملکونو کې پیدا کېږي. اروپایي مېوې تراوسه هم پکې عمومیت لري، خو شوتله او نکریزې پکې نه کرل کېږي. شپته پکې ډېره نادره ده. څاروي یې هغه دي، چې په لویدیځ کې موندل کېږي، خو اوښان پکې لږ لیدل کېږي. اوسېدونکي یې په دغسې کلیو کې اوسي، چې په لوړه سویه کوروته لري او ځینې یې اوړي په کوډلو کې تېروي، چې کلیو ته نېږدې پرتې وي. خانان یې په وړو کلاګانو کې اوسي. (۶)

نارینه یې تراوسه هم کمیس اغوندي، خو دوی د ټوپۍ پرځای لنګوټې په سروي. بله لونګۍ په ولو اچوي او لکه څنګه چې په هندوستان کې معموله ده، پوز لرونکې ګاولې (پڼې) په پښو کوي. د نیمڅیو او د پسونو له پوټکو نه جوړ کوټي په دوی کې ډېر شان او نادر دي او د دوی کې، وړه او ساعت تېرې هغه دي، چې په لویدیځ کې رواج لري.

په بورۍ کې د ولس خپلواکۍ تېولنې شته. که څه هم خلک یې د ساران (Sauraun) د خپل یوې څانګې ولې ته منسوب دي. هره یوه یې څو کلي لري، چې خان له بېل مشر لري او داسې ښکاري، چې د ټول قوم له ستر مشر سره څه اړیکې نه لري. یوازې د جنګ په وخت کې دوی یو موټی کېږي. دغه کلي زیاتره وخت په خپلو منځو کې په جنګ اخته وي، کله کله دوی خپلې شخړې یوه منځګړي ته وړاندې کوي، خو زیاتره وخت یې د توري په زور حل کوي آن په خپله په یوه کلي کې هم مشر زیات واک نه لري. څه وخت چې په یوه نېږدې ځای کې شخړه پېښه شي، جرګې ته یې د حل لپاره وړاندې کوي، خو چې یو څه لرې پېښه شي، په خپل حال پاتې کېږي، ترڅو په خپله غلې شي.

د کاکړو نورې ولې کېدای شي کنچوغي یا بورۍ ته ورته وي او دا په دې اړه لري، چې هغه لویدیځ یا ختیځ ته نېږدې پرتې وي، خو هغه ولې چې د ملک په منځ کې پرتې دي، هغوی تر هغو نورو ډېر شهول دي. دلته دوی په مې کې تنګ، وړې واسکټ او د نیمڅي یو ډول تنګ پرتوګ اغوندي او په اوړي کې له ملا نه پورته لوڅ ګرځي. په هندوستان کې به دا عجیبه ونه برېښي، خو څنګه چې هغه د پښتنو له رسم و رواج نه مخالف دي، دا باید په خپله د دوی له خوا د تمدن د نشتوالي یو ثبوت وګڼل شي.

ویل کېږي، چې کاکړان په ځینو برخو کې په سمڅو کې اوسي، خو هلته هم دوی د هغه قوم د داړه ماری له روحیې نه آزاد دي، چې دوی د خپل ملک په شمالتوب او زیړ توب کې له هغوی سره ورته دي. په ډېرو برخو کې پوونده، چې د هغوی شمېر د کرونده ګرو تر شمېر ډېر دی، په وړو مېښو کې خواره دي، لکه څنګه چې په لویدیځ

کې دي، خو ویل کېږي چې دوی په یوب کې په دغسې لویو میښو کې سره غونډ شوي، چې د کېږدیو ښارونه ورته وایه شي. هلته ویل کېږي، چې دوی د خپلو پسونو په شمېر غوایي هم ساتي او که دا رښتیا وي، دوی به په افغانستان کې د ګرځنده مالدارو پراخېنې بېلګه وي.

په ټولیز ډول د کاکړو د ملک زیاتره برخه غرنۍ ده او د کرنې لپاره ورته ده او اوسېدونکي یې دغسې پوونده دي، چې په کږدیو کې شول او د ژوندانه له فنونو څخه لرې دي، خو ساده، آرام، نه تېري کوونکي او بې آزاره دي.

✱ ✱ ✱

شپږم څپرکی

ناصر

ټول هغه قومونه، چې دمخه بیان شول، څانګړې بېلې سیمې لري او د هر یوه د سیمې د ټاکلي موقعیت له مخې د دوی په حالاتو رڼا واچول شوه، خو ناصر څانګړې سیمه او ټاکلی ملک نه لري، نو ده حقیقت موږ ته ازادي راکوي، چې چېرته وغواړو، هلته پرې وغږېږو.

دوی له نورو قومونو څخه په زیاته اندازه په خپل ګرځنده ژوند کې توپیر لري، دلته به زه د هغوی په حالاتو رڼا واچوم.

ناصر په پسرلي کې د توخیو او هوتکو د ملکونو په وچو ګاګرو کې د دریو، څلورو یا پینځو کېږدیو په مېښو کې خواره وي، د کال په وروستۍ برخه کې د سلو یا دوو سوو کېږدیو په مېښو کې سره غونډېږي او خپلو رمو ته د ونو د لښتو لپاره لنډ مزلونه کوي او هغه چې منی مخ په پای ته رسېدو شي، سره جرګې کوي، کېږدۍ ټولوي او د دامان د اوارو او تودو میدانونو پر لور په خپلو اوږدو لېږدېدنو پیل کوي.

ناصر د دښمنو وزیرو له ملک نه په دوو جوړو کې تېرېږي او دا د خان او مشرانو په پرېکړې پورې اړه لري. چې کومه جوړه دمخه شي؟ د هرې جوړې د غونډېدو ځای په ګومل کې کونزور (Kunzoor) ټاکل شوی او ټولې جوړې په خراسان کې د اوړي له مېښو او بانډو څخه ددغه ځای په لور روانېږي. د خپل دغه اوږده مزل په پیل کې دوی له دغسې وچو دراګونو څخه تېرېږي، چې له ځان پرته نور ملګري ورسره نه وي، خو هغه چې کونزور ته نږدې شي، ټولې لارې پرې ډکې شي او له بېلابېلو او لرېو ځایونو څخه د یو ځای کېدو د محل پر لور ټولېږي. دلته ګڼوډي وهېږي، دوه ولې چې زیاتره وخت په جنګ وي. دلته په یوې تنګې درې کې سره یو ځای شي او په دوی کې نوې لانجې له دې لامله راولاړې شي، چې هره ولـه هڅه کوي د غرونو له

غابنونو څخه لومړی واوړي. په پای کې دوی ټول په کونزور کې د کېږدیو او څارویو په یوې ډېرې ګڼې ډېرې مجموعې کې سره غونډ شي.

دغه ټوله مجموعه تر ډېرشو زرو وګړیو اوړي، د رمو، ګلو، څارویو، اوښانو او د دوی د ټولو شتمنیو شمېر او مقدار په واقع کې له حساب نه وتلی وي، د دغسې یوه ستر جمعیت درب، دروب او ګڼوڼوی به په نظر کې نیول کېدای شي.

له وزیرو سره جنګ

د ورځې له مخې دوی په ډلو سره د وېښو او د سون د لرګیو په لټه یوه خوا بله خوا ځي، د شپې له خوا دغه ګوښه او غلې درې د ډېرو ګڼو خلکو په شور او ځوږ، د څارویو په رمباړو، د اوښانو په زېږو غړمبېدنو او خپله د ناصرو په نارو سورو او سندرو ډکې شي. څه وخت، چې ټول قوم سره غونډ شي، ځلوېښتیان تاکل کېږي او د دامان په لور خپل پر مختګ ته بیا دوام ورکوي.

وزیر په عین حال کې د یوه بې امانه جنګ لپاره په ټول احتیاط او پټون له دوی سره د مقابلې لپاره تیاری نیسي. د دوی خېلونه د غرونو په ژورو ګړنګونو کې غونډېږي او ممکن یو ځانګړی څړی (جاسوس) د یوې برخې په څنډه کې څارنه کوي او دغسې ریجاړې سیمې په چوپتیا کې د رارسېدونکې جمعیت د زوږ اورېدلو لپاره غوږ نیسي. په پای کې د ناصرو آواز یې تر غوږو شي او دغه درې د انسانانو او څارویو په غوغا سره ډکې شي، چې د ګومل د سیند پر تګلوري او غاړو کې راتوی شي. دغه خبر بیا وزیرو ته رسېږي او دوی په داسې تنګو لارو او په هغو درو ورښکته کېږي، چې یواځې دوی ته معلومې وي او په بې نظمه جمعیت ورداننګي، یا په سنګرونو کې ځای نیسي، ترڅو بې لارې شوي ناصر توټه توټه کړي.

د وزیرو دغه تاکتیکونه د هغې بې پروایې یا ځار له مخې غوره کېږي، چې دوی یې په ناصرو کې ویني. د خطر په دغې موده کې چې یوه اونۍ یا لس ورځې دوام کوي، ناصر په غیر عادي ډول د تیارسۍ په حال کې وي.

د ځلوېښتیانو واک ټولې دښمنۍ ځپي، د تګ ترتیب او د دفاع وسایل ټاکي، ټول قوم په یوې ډلې کې خوځېږي. د غوره شویو سړیو ډلې مخ، شا او دواړه اړخونه ساتي. په داسې حال کې چې نور ناصر پسونه او اوښان په مخ بیایي او ځان اماده کوي، چې هر هغه یرغل شاته وتمبوي، چې ممکن د دښمنو له خوا په دوی وشي. په واقع کې دوی دغسې تیارۍ ته اړتیا لري، ځکه چې د وزیرو د شوکې مېنه په اوږدې دښمنۍ سره شدیده شوې او دوی هیڅ ناصر ته چې د دوی په ګوتو ورشي، امان نه ورکوي. په پای کې دوی د زرکونې (Zirkunnee) غاښې ته رسېږي او بیا د اوارو میدانونو په لور مخه کوي او له بر اباسین څخه د مروت تر غونډیو پورې په ټول

دامان کې خواره کېږي.

هر خېل ځانګړې سیمه لري، چې په هغې کې د عادت له مخې اوړي او د هغې شاوخوا ته تر هغو ځایونو ځي، چې وښو ته یې اړه لري. دوی ګردې مېښې جوړېږي او د هر ګرداړي په مېنځ کې د شپې له مخې خپل څاروي ساتي.

د ژوند طرز

اوس نو د دوی ژوند، روزګار و روزګار له تنوع نه خالي وي. یوانځې په ښکار سره چې دوی یې په ډېر شوق کوي، تاوده کېږي. دلته ښکار د دوی یوانځینې په زړه پورې شغل دی. ټول کارونه ښځې کوي. دوی کېږدۍ دروي، لرګي ټولوي، اوبه راوړي او پخلی کوي. نارینه یوانځې له اوښانو او پسونو سره وزګار ګرځي. ددغه کار لپاره یوانځې یو څو کسه بس وي. شتمن خپل څاروي ددغه اوږده ځنډ په موده کې په کرایه ورکوي، خو کرایه والا یو غریب نارینه استخداموي، چې له څارویو سره ملګرتوب وکړي او هغه ته د کرایې د یوه برخه د اجورې په ډول ورکول کېږي.

د ښځو مخ هېڅ پټ نه وي، خو هغه سوچه توب او حیا چې د ښارلو قومونو ځانګړنه ده، په دوی کې ښه عامه ده.

څه وخت چې واوره د سلیمان په تخت ویلې شي، د ناصرو د مېنو مشران د ټول قوم خان ته پیغام استوي، چې د جرګې لپاره وخت وټاکي. په همغې ټاکلې ورځ دوی ټول د هغه په مېنه کې غونډېږي. خپله تګلاره او وخت ټاکي. ځلوبېښتیان غوره کوي او تر هغه وروسته زر خپلې مېنې ټولوي او خراسان ته په بېرته تګ پیل کوي.

ناصر، لکه څنګه چې ولیدل شو، په خپلو څارویو او پسونو پوره اتکا لري. د پسونو وړۍ د دوی د کېږدیو، ټغرونو او غونډیو د جوړولو لپاره، چې په هغو کې اوړه اچوي، مواد برابروي. د دوی پوستینونه او ځینې نور مواد د پسونو له پوټکو څخه جوړېږي. د مېږو له شودو نه یې پنیر، غوړي او کورت جوړېږي، چې د دوی معمولي خواړه دي او د هغو غوښه د دوی یوانځینې لوکس خواړه دي.

د دوی د پسونو محصولات او د اوښانو اومه پوټکي هم دوی ته هغه وسایل په ګوتو ورکوي، چې هغه یو څو شیان ترې تهیه کړي، چې دوی بهر ورته اړتیا لري. د دوی د کېږدیو او نورو مالونو انتقال، چې د ګرځنده خلکو لپاره بنسټیز اهمیت لري، د اوښانو په ذریعه کېږي. د دې اوښان او پسونه یې په ښېر کې زښت ډېر وي او د دوی د اقتصاد هرې برخې ته له ګرځنده ژوند سره سمون ورکړ شوی، چې ددغسې ښېر د څارویو د خوړو د برابرولو لپاره لازم وي. کېږدۍ یې دړې او سپکې دي، د دوی ټول شته او مال یو یا دوه جوړه جامې، د وریو څو غونډې، څو دانې

ختین او یو یا دوه مسین لوښي دي.

د دوی جامې د ختیځ او لویدیځ د جامو ترمینځ دي، خو داسې ښکاري چې د دوی سپین لوی لنګوټې دوی لوېږني ته ډېر ورته کوي، په قوارو او څېرو کې تور او بدرنګه او په ونه واړه دي. په کېږدیو کې ژیړه او شډل او بېږې يې په ټولیز ډول خیرنې دي، خو ښه رښتیني او بې ضرره خلک دي.

ازاد حکومت

ناصر دولس زره کوره اټکل شوي او حکومت يې د خپلواکو قومونو حکومت ته ورته دی. دغه حقیقت په لومړي سر کې په داسې پوره کوچیو خلکو کې د تعجب وړ ښکاري، خو ددوی خاص حال ممکن د هغه لامل څرګند کړي. د استبدادي حکومت په جوړښت کې د کوچیانیو عاداتو اغېزه ډېره د مخه د بشري ټولنې د تاریخ د لیکوالو له خوا تر بحث لاندې نیول شوې او د دوی په نظر نېدې د ساګانو د پخوانیو او تاتاري اوسنیو قومونو په مثال سره تقویه شوي، خو داسې ښکاري چې دغه مشاهده او د دوی د لیکوالو استدلالونه، چې د هغو ملاتړ کوي، د هغو ملکونو له عمل څخه پیدا شوي، چې پوره پوونده دي او یو څو له مېنځه تللي او خپلواک ملتونه پکښې اوسېدلي دي او هلته په عین وخت کې د بېلابېلو قومونو دڅارویو ډېروالی هر یو دې ته اړ کوي، چې خپل بریدونه پراخ کړي. دا کار په جنګونو اوږي او په هغو کې دغه اجباري قوي دي، چې هر قوم په ګډه وخوځېږي او چېرته په ګډه واړوي او په ضمن کې یوه ګډ مشر ته په تسلیمېدو سره د خپلو ټولو خپلونو ګډه مرسته جلب کړي. دغه موجبات په دغسې یوه قوم کې نه وي، چې په یوه قلمرو کې ژوند کوي او اوسېدونکي يې په زیاته اندازه کروندګر وي او خپلې رمې په دغسې وچو ځمکو کې پیایي، چې د کرنې وړ ځمکو څخه یو څه لرې پرتې وي.

ممکن د همدغه دلیل له مخې وي، چې ناصر هغسې ازادي لري لکه نور پښتانه چې يې لري. ټینګ حکومت او د ملت رسوم د دوی هوسایینه خوندي ساتي. په دې توګه هغه وخت، چې دوی ساکن وي، په یوې پراخې سیمې کې هر فرد په خپله خوښه خپلواک وي او د حکومت له بندیز نه پوره په آزاد ډول ژوند کوي، په داسې حال کې چې د یوې ځلوېښتي موقتي انتخابېدل د دوی د مزلونو او مارشونو د تنظم او ساتنې لپاره پوره وي.

ماته داسې ښکاري، چې د ناصرو مشر ددغې ګټې د حقیقت ثبوت موږ ته په لاس راکوي. هغه وخت، چې خلک په مېنو کې سره ټولېږي، بې له دې چې لوی خان ته مراجعه وشي، د دوی مشران دوی اداره کوي او هغه وخت، چې دوی په سیمو کې خواره وي، دوی حکومت ته هیڅ اړتیا نه لري، خو څه وخت چې د مارش په فکر شي،

دوی سمدلاسه خپل خان ته خبر ورکوي او چېرته، چې د دښمن له سیمې څخه تېرېږي، دی د ځلوېښتیانو د مشر په توګه ټاکل کېږي. دی بیا مطلق اختیار خپل کوي او د ټول قوم لپاره د درناوي او یا اندېښنې لامل کېږي.

د مارش په وخت کې د خان د اهمیت یو ثبوت په یوه وخت کې د ناصرو په کړو وړو سره وښودل شو، چې جرس خان، د دوی اوسنی مشر له دې نه ډډه وکړه، چې له دوی سره په یوه مارش کې ملګری شي. ده غوښتل له خپلو دوو سوو ـ درې سوو خپلوانو سره په دامان کې پاتې شي، چې د وزیرو په ضد له سرور خان سره مرسته وکړي. خو ده په پرېکړې په قوم کې ژوره اندېښنه پیدا کړه او قوم ځرګند، کړه، چې بې له خان څخه د دوی مارش ممکن نه دی. د دوی غوښتنې دومره جدي وې، چې په پای کې جرس خان مجبور شو له خپل پخواني هوډ څخه تېر شي او له دوی سره د خراسان په مارش کې ملګرتوب وکړي.

خان او ټول مشران د سر له کورنیو څخه انتخابېږي او که دوی د خپلو عهدو لپاره لایق ثابت نه شول، معزولېږي. ملک (یا مشر) ټولې دعوې آواروي او د مېنې متجاوز د جرګې له فیصلې پرته پخپله شړلی شي. په هغه ډول دی د کمپ د خوځېدلو او د مېنې کولو د ځای په اړه مطلق اختیارات لري. خو د ځلورو یا پېنځو کسو یوه ډله ممکن ده ته ورشي او دده غې موضوع په اړه ده ته مشوره ورکړي او که دی په خپلې فیصلې ټینګ ولاړ وي، دوی مجبور دي په هغې ودرېږي.

ناصر حکومت ته یوازې یو ډول مالیه ورکوي او اوس دغه مالیه عبدالرحیم خان ته ځانګړې شوې ده. داسې ښکاري، چې دغه حال هغه ادعا تاییدوي، چې دوی یې زیاتره وخت له هوتکو سره د نسبت د رابطې لرلو لپاره وړاندې کوي. هوتکیان وایي، چې ناصر د دوی همسایه وو، نه له دوی سره په قومیت کې شریکان. غیني لا بیا وایي، چې دوی له بلوڅو څخه راوتلي دي او که څه هم دوی په پښتو ګړېږي او په کلکه ادعا کوي، چې د پښتنو له نسب څخه دي، له ځېرو نه یې داسې برېښي، چې دوی ممکن له کوم بل توکم څخه وي.

* * *

څلورم کتاب

لومړۍ څپرکی

ولایتونه

بلخ او اوزبک

د افغانستان ټوله شرحه مې وړاندې کړه، اوس غواړم د کابل د سلطنت ایالتونه او توابع شرح کړم. په دغه بیان کې به زه د هغه ترتیب رعایت وکړم، چې دوی یې په جغرافیوي توګه سره لري. دغه جغرافیوي اړیکې له هغو اوښتونکیو اړیکیو څخه ډېر ټینګ او په زړه پورې دي، چې دوی یې له دراني حکومت سره لري. د دغه اصل له مخې به زه لومړی له شمال څخه پیل وکړم او د بلخ له بیان وروسته به له ایماقانو او هزاره ګانو څخه هرات ته په مخ ولاړ شم. بیا به له سیستان او بلوچستان څخه تر سند پورې د سهېل ختیځ په لور لاړ شم او د شمال په لور به بېرته وګرځم. تر څو کشمیر او هغو ملکونو ته ورسېږم، چې دغه تومیالي دره د برو درانیو له قومونو سره نښلوي.

ما د مخه په ترکستان کې د پښتنو د ایالت د تومولو شکل ته اشاره کړې وه، په همدې ډول دا اسانه، نه ده چې د هغه ملک پراختیا معلومه کړای شي، چې باید د دغو حدودو په دننه کې اوسي. په حاضر وخت کې په ترکستان کې د بلخ شاوخوا سیمه د پښتنو په واقعي قبضه کې ده او هر هغه څوک چې دغه ښار په خپلې قبضې کې لري، د هغه د توابع قانوني څښتن هم ګڼل کېږي، چې شمال ته یې آمو، جنوب ته یې د هندوکش او پاراپامېزوس غرونه او ختیځ ته یې بدخشان او لویدیځ ته یې په ټولیز ډول مېره پرته ده. د دغه ملک ساحه له ختیځ څخه لویدیځ ته په اوږدو کې نېږدې دوه نیم سوه میله او سور یې له شمال نه جنوب ته ممکن یو سل او شل میله

وي.

ددغه ملک جنوبي برخه پوره غرني او له هندوکش سره تړلې ده. په ټولیز ډول دا کلک ډبرین غرونه دي، خو ډېرې ښې اوبه لرونکې درې هم پکې شته. د غرونو دغه لړۍ والي ددغه ملک د منځنۍ برخې لپاره اوبه برابروي، چې هغه ښه اواره او معموره ده. د آمو په لور شمال شګلن او سپېره دي، ددغه ایالت ختیځ چې نږدې یو غرنی ملک دی، تر لویدیځ نه چې د دښتې په لور غځېږي او د هغه په څېر طبیعت لري، ښه دی.

بلـــخ

ددغو غرونو له لویو ښاخونو څخه ښکته کېدل په ډېره ګړندۍ توګه کېږي او د آمو په لور د بلخ ښکتنۍ برخې د افغانستان تر هغو برخو څخه چې دغو غرونو ته نږدې په جنوب کې پرتې دي، ډېر ښکته او ډېرې تودې دي. بلخ ولایت د ډېرو ښو او ګړندیو اسونو له لامله ډېر ښه نوم لري او دغه اسونه په زیات شمېر صادرېږي.

دغه ټول ولایت د بېلابېلو لاملونو له لامله په څو ورو ناحیو وېشل شوی، ځینې یې که څه هم اوس سره یو شوي دي، خو پخوا د بېلابېلو حکومتونو تر اداري لاندې وې او نورې یې چې پخوا سره یو وې، په دې نږدې وختونو کې سره بېلې شوي دي. اوسنی وېش یې په دې ډول دی:

میمنه، اندخوی، شبرغان، خاص بلخ (یانې ښار ته نږدې شاوخوا سیمې)، خلم، حضرت امام، کندوز، خوست، اندراب او تالقان.

لومړنۍ درې ناحیې یې ورې دي او د زیات اهمیت وړ نه دي، که څه هم دغه ناحیې د میرې په لمن کې پرتې دي او ممکن پوره اوبه ونه لري، خاوره یې ښه ده او ممکن کرنه پکې وشي، خو په حاضر وخت کې هلته په ټولیز ډول د اوزبکو او ترکمنو ګرځنده شپانه اوسېږي.

پخپله بلخ یو څه شرح غواړي، دغه ښار چې نوم یې دغې ناحیې ته منسوب شوی، خورا ډېر لرغونی دی. د لوی سکندر یونانیانو د باتریا په نامه پېژندلی. خو هغه تر هغې دمخه څنګه چې د کیخسرو (ویل کېږي، چې دی هغه لوی داریوش دی) پاچاهي استوګنځی تاکل شوی و، د پارس مرکز و، د اسیا خلک ټول داسې نظر لري، چې بلخ د نړۍ تر ټولو لرغونی ښار دی او له دې لامله هغه د ښارونو مور یا ام البلاد بولي، خو دغه لرغونی ستر ښار اوس له اهمیت نه لوېدلی دی، کنډوالو یې تراوسه هم ډېر ځای نیولی او شاوخوا یې یو دېوال لیدل کېږي، چې یوازې په یوه ګوټ کې یې استوګنه کېږي، په یوې برخې کې یې بالاحصار پروت دی، دلته د درانیو والي، یو څه حکومتي عساکر او څو هندوان اوسي.

د بلخ شاوخوا ملک اوار او سمسور دی او ښې اوبه لري. ورېل کېږي، چې کلي يې په شمېر درې سوه او شپېته دي او په اتلسو نهرو سره، چې د بند امير له مشهور ونو څخه د پاراپامېزاد له غرونو نه راوځي، خړوبېږي. ددغو نهرونو په اړه زه په ځانګړې توګه نه شم ويلای، خو بايد هغه ښه لوی اوسي او ډېره کرنه پرې وشي. ځکه چې يو له دغو نهرونو څخه چې د حکومت له خوا د ايليچ قلي خان زوی ته ورکړ شوی دی، دومره لوی دی چې د کال او يا زرّه روپۍ ماليه ترې برابرېږي او دغه روپۍ نږدې تر (۹) زره پونډو سترلينګ رسېږي. ددغې سيمې لويديځه برخه د درو په ګڼو او ګورو ځنګلونو پټه شوې، چې که څه هم لاروي څورووي، خو له اباديې خاورې او اوبه ور ملک څخه حکايت کوي. هغه څه چې ما ويلي بايد ددغه ملک د شمالي برخې په اړه له بلخ نه لاندې پلې نه شي، ځکه چې هغه آن تر آمو پورې شګلن او سپېره دی.

خلم، چې د بلخ سهېل ته پروت دی، لا هم غرني او وچ سپېره دی، خو د هغه مرکز تاشقرغان ښه اهميت لري او نږدې اته زره کوره پکې اوسي. د حضرت امام سيمه، چې اوس په خلم پورې تړلې ده، يو خوار غريب او شګلن ملک دی. کندوز په ټوليز ډول اوار دی، که څه هم جنوبي برخه يې ورو غرونو نيولې، چې له هندوکش څخه غځېدلې او داسې ډېرې ښکلې او آبادې درې لري، چې هر ډول مېوې پکې پيدا کېږي. د کندوز اواره برخه هم ښه سمسوره ده او له هندوکش څخه د پيدا شويو بې شمېرو ويالو په واسطه خړوبېږي. د ښار شاوخوا ملک د يوه بڼ په څېر په خاص ډول کرل کېږي او ډېر خلک ورته ورځي. دغه مرکز يو ښکلی ښارګوټی دی او له تاشقرغان نه د ساحې په اندول ارت دی.

خوست، فرنګ او اندراب واړه او غرني، خو سمرو ملکونه او د هندوکش شمالي خوا ته پراته دي، اوسېدونکي يې تاجک دي او اوس په کندوز پورې تړلي دي.

تالقان د بلخ شمال ختيځ په لو يو غرني او ورو ملک دی، چې تر بدخشان پورې غځېدلی دی، خو ښه آباد دی او زيات اوسېدونکي لري.

اوزبکان

د بلخ حاکم قوم او په حقيقت کې د هغه د اوسېدونکيو ستره برخه اوزبکان دي، نو زه غواړم په دغه ټول قوم باندې رڼا واچوم. بې له دې چې دغه بيان يواځې د هغه مملکت د اوسېدونکيو په اړه وي، چې تر بحث لاندې دی. د هغو ځايي ځانګوالی به وروسته ذکر شي.

اوزبکان لومړی له سير دريا (Jaxartes) څخه د شپاړسمې پېړۍ په سر کې تېر شول او په داسې حال کې، چې د امير تيمور د اولادې په متصرفاتو يې ودانګل، هغوی يې له بخارا، خوارزم او فرغانې څخه وشړل او د خپلې پراخې کرې امپراتورۍ

په ډېرو لږو برخو کې یې هیبت او ډېره خوره کړه. دوی اوس سربېره پر بلخ د خوارزم (یا اورګنج)، بخارا او فرغانې سیمې په خپل لاس کې لري. ممکن د بیلوت تاغ (Beloot Taugh) نه دغې خوا څېنې نورې ډېرې سیمې هم د دوی په اختیار کې وي. ما ته ویل شوي چې دوی د بیلوت تاغ نه هغه خوا په ختیځ کې لې تر لږه آن تر ختن پورې هم موندل کېږي. خو زه پخپله په دې اړه په پوره ډاډ څه ویلای نه شم. دوی د انساني وېش په هغې ستړې څانګې پورې اړه لري، چې په آسیا کې د ترک په نامه یادېږي او مغول او منشوران (Manshoors) یې هغه څه بولي، چې موږ ورته تارتار (Tartar) وایو.

هر وېش یې ځان ته بېله ژبه لري او د ترکانو ژبه په ټولې لویدیځې آسیا کې ښه خوره شوې ده. اوزبکان او د چین تارتاري اوسېدونکي لږ تر لږه آن تر ختن او ممکن تر قراقرم پورې قزاقان[1] او له سیر دریا نه هغه خوا نور قومونه، د قبچق او کریمیا زیاتره اوسېدونکي، ترکمنان او د پارس او عثماني ترکیې حاکمې کورنۍ په خپلې مورنۍ ژبه یانې په ترکي ګړېږي. ددغې ژبې خورې ورې کلمې په ټولې سیمې کې او زیات اصلاحات یې د کابل او هندوستان په ژبو کې موندل کېږي. ویل کېږي، چې دغه ژبه په ډېر خالص ډول په فرغانې کې معموله وه. د ترکیې ژبه د بهرنیو اصطلاحاتو او کلماتو په ګډېدو سره پوره مخلوط شوې ده. د پارس ترکي ژبه هم د ترکمني فاتحانو ترمنځه ددغه ملک د اصلي ژبې په پراخ استعمال سره متاثره شوې او آن داسې ګڼل کېږي، چې د بخارا اوزبکانو هم د سوچه توب په قیمت سره خپله ژبه غني کړې او په مخ یې بیولې ده.

د پښتنو او اوزبکو د حکومتونه طرز له یو بل نه پوره توپیر لري. په بخارا او فرغانې کې لږ تر لږه هرڅه د واکمن په لاس کې دي. په دغو ملکونو کې د ولسي حکومت نښې نښانې هیڅ نه لیدل کېږي. په همدې ډول د ارستو کراسۍ آثار هم لږ پکې لیدل کېږي. ددغو ملکونو اوزبکان هر چېرې په قومونو یا اوروغو (Ooroughs) وېشل شوي. خو دغه وېش له حکومت سره هیڅ اړیکې نه لري آن په ګرځندو شپنو باندې یې هم قضایي صلاحیتونه، نشته. نه مومي او نه د هغه د مشرانو جرګې څه واک لري. لکه څنګه چې په پښتنو کې شته، چې په هغو سره خپلې چارې فیصله او لانجې اوارې کړي.

دغه ملک په ناحیو وېشل شوی او په هرې ناحیه کې حکومتي ماموران حکومت

[1] دغه قزاقان، چې د ترکانو یو قوم دی باید د ډون (Don) او د تور بحیرې له کزاکانو (Cossacks) سره یو ونه ګڼل شي، چې ښکاري د مصنوعي ټولنو له ډلې څخه وي او له ګاونډیو ملتونو څخه جوړ شوي وي. اوزبکان دوی ته روسي کزاکان وایي.

کوي، دغه ناحیې بیا په نورو وړو ناحیو ویشل شوي او واړه ماموران د هغو مالیه ټولوي او قضایي چارې یې ترسره کوي. کلیوال حکومتونه لکه څنګه چې په ټول ختیځ کې موندل کېږي، د دغو ماموراتو تر لاس لاندې دي او دلته د اقسقال یا د کلي د مشر په ټاکنه کې د اصل او نسب او عامه نفوذ ځینې نښانې په نظر کې نیول کېږي. دغه ټاکلی مامور د کلي د ډېرو شتمنو خلکو په سپارښتنه د پاچا له خوا نومول کېږي او د دوی په انتخاب کې که څه هم شتمني او د کاندیدانو لیاقت اثر لري، بیا هم دوی دغه ماموریت ته د یوې اوږدې مودې لپاره په یوې کورنۍ کې دوام ورکوي. سره له دې هم د اقسقال اختیار دومره ډېر نه دی، په حقیقت کې دی له دې نه چې د یوه مامور په حیث د پاچا له خوا استخدام شوی وي. زیاتره دغسې یو عامل ګڼل کېږي، چې د کلیوالو له خوا ټاکل شوی وي.

د دغو ملکي ماموراتو او نظامي افسراتو له سلسلې پرته نور هغه یواځیني کسان، چې په ولسي خلکو کې د اهمیت وړ دي، بایان نومېږي. د دوی اختیار یواځې او یواځې د دوی له شتو څخه پیدا کېږي. په همدې ډول په پوځ کې هرڅه د حکومت په انتصاب پورې اړه لري. دلته منګباشیان او یوزباشیان او چوره غاسیان وي، چې په ترتیب سره د زرو، سلو او لسو کسو قوماندانان دي. نو له دې نه داسې ښکاري، چې د پوځ ویش اختیاري او د هغه اصل له مخې نه دی، چې د هر قوم او خېل ټاکلې ونډه نظامي ټولي د هغه د موروثي مشر تر حکم لاندې وي.

ویل کېږي، چې په بخارا کې په واقع کې نظامي افراد په هرې لس کسیزې ډلې کې تنظیمېږي او دغسې هره ډله په خپلو کې یوه کېږدي، د اوبو ایشولو یو لوښی او یو اوښ لري. داسې ښکاري، چې په دغه ترتیب کې کورنۍ اړیکې او فردي ازادي هیڅ په نظر کې نه نیول کېږي. یواځې علما هغسې نفوذ لري، چې منشا یې له حکومت څخه نه ده، خو دوی ډېر واک لري.

اوزبکانو د اسلام د منلو په وخت کې ممکن یواځې یو څو قوانین یا موسسې لرلې، ځکه چې دوی د اسلامي شریعت مقررات په ټول تفصیل سره غوره کړي او هغه د خپل ملکي حکومت او آن د خپلو شخصي کړو په هر اړخ باندې تطبیقوي. په دوی کې مالیه کټ مټ په هغه ډول ټولېږي، چې په قرآن شریف کې راغلې او عشر یې د خیرات په ډول ورکول کېږي.

قضایي چارې هم د قاضي له خوا کټ مټ د شریعت له مخې فیصله کېږي او د شرابو څښل او آن د تمباکو استعمال بالکل منع دی او متخلفینو ته یې د لوټمارانو یا داړه مارو په څېر سخته جزا ورکول کېږي.

د بخارا د پاچا لقب امیر المومنین دی. دی په خپله د ورځې یوه برخه د اسلامي

دین په تدریس او د هرې شپې زیاتره برخه په عبادت او ویښه تېروي. په همدې ډول دی په خپل مسجد کې د امام په توګه لمونځ ورکوي او آن د عامو خلکو لپاره زیاتره وخت د مړینې د فاتحې مراسم ترسره کوي. قلیچ علي بیګ (د بخارا اوسنی پاچا) تل په سرکوټو باندې پلی ګرځي او په دې سپور نه ګرځي، چې ممکن پښې یې د نورو ریښتینو مومنانو تر سرونو لوړې شي.

هغه لوی تړپیر، چې د اوزبکو او پښتنو د حکومتونو ترمنځ لیدل کېږي، د سوچ او تفکر لپاره یوه ښه موضوع ده. په دې اړه زما خپل معلومات دومره نیمګړي دي، چې آن که زه ددغې دندې د ترسره کولو لپاره لیاقت هم ولرم. ما ته ددې اجازه نه راکوي، چې لاملونه یې شرح کړم. سره له دې هم دغومره باید وویل شي، چې هغه لاملونه چې دمخه ورته اشاره شوې او د هغو له مخې د ټولو تارتارو قومونو مشرانو ته ډېر واک ورپه برخه شوی. باید هرومرو په عمل کې ښه موثر وي، چې عامه اوزبکان یې ښه مطیع او آرام ګرځولي دي او یواځینی ستونزه دا ده، چې معلومه شي د دوی اطاعت له دغو مشرانو څخه په څه ډول عمومي حکومتونو ته ولېږدېږي.

د بخارا په اړه موږ پوهېږو، چې دا د حکومت له خوا ددغې یوه اوږده زیار نتیجه ده، چې ویل کېږي له ډېرې پخوا زمانې څخه یې تر خپل واک لاندې د بېلابېلو قومونو د ګډولو او وېشلو سیاست عملي کړی او د هغوی مشران یې له هغې منصبونو څخه لرې ساتلي، چې ممکن په هغو خلکو کې چې دوی ورسره د ورتنې اړیکې لري، د دوی نفوذ خپور کړي. ښایي دغې یو سیاست د هغو نورو اوزبکي حکومتونو له خوا هم عملي شوی وي او د وسیلې په توګه د هغو د عملي کولو لپاره یو څو پاڅونونه هم شوي وي.

اوزبکان اوسنیو سیمو ته د فاتحانو په توګه راغلل او هغه واک چې د دوی مشر یې لري، په داسې حال کې چې دوی په پوځ کې خدمت کاوه، تر هغو دوام وکړ چې دوی بیا د یوه ټاکلي ملت حیثیت غوره کړ. احتمال لري، چې دده واک د ملایانو له خوا پیاوړی شوي وي. ملایان په ټولیز ډول د مدني او ملکي حکومت ملاتړ کوي او په دغه اړه به د دوی مرسته تر معمول نه زیاته موثره وي[1].

په پای کې دا هم باید وویل شي، چې د اوزبکانو سیمه په ټولیز ډول ښه اواره ده او په نتیجه کې د ډېرو ټولنو د خپلواکۍ د ساتلو لپاره دومره برابره نه ده. د عمومي حکومت په ټینګولو کې ددغه وروستي ټکي تاثیر ډېر دی او دا د هغو اوزبکانو له

[1] له ملکي حکومت سره دغه اتحاد ددې لامل هم کېدای شي، چې د ملایانو قدرت ډېر شي. ممکن د همدغې کوم اتحاد نتیجه وي، چې د قسطنطنیې علماو هغه لوی قدرت ترلاسه کړ، چې دوی یې اوس لري.

حال څخه پوره ښکاره ګند یږي، چې دوی په پیاوړو سیمو کې اوسي. د حصار غرنی ملک د شهر سبز جبه ناک ملک، چې دواړو ته د بخارا د پاچا آسونه په برابره توګه ورتللی نه شي، د هغه له قدرت سره منګولې لګوي او د خپلو قومي مشرانو تر واک لاندې پاتې دي، خو په دغو ټولو ملکونو کې عامه وګړي په برابر ډول ایل کړای شوي او د ترکي توکم په ټولو خلکو کې یواځې د آمو د غاړو ترکمان ولسي حکومت لري.

د بلخ اوزبکان، چې په نورو ټولو برخو کې د آمو د هغې غاړې له اوزبکانو سره ورته دي، یواځې په دغه خاص ټکي کې له هغو نه توپیر لري، چې دوی په دغسې قومونو کې سره ټول شوي، چې د قومي مشرانو تر لاس لاندې ژوند کوي. دغه ځانګړتیا ممکن د هغه حقیقت نتیجه وي، چې دوی د کابل له سلطنت څخه، چې دوی ورپورې اړه لري، په غرونو سره بېل شوي او د بخارا د رقیب دولت په سرحد کې پراته دي.

دغه دواړه ټکي ددې خبرې ګرڅېدلي، چې د دوی پاچا د دوی د محلي مشرانو په حقوقو تېری وکړي، خو عامه وګړي یې لکه د نورو سیمو ښه مطیع دي.

اوزبکان په ټولیز ډول ټیټ او قوي خلک دي، د دوی پراخ وچولی، لوړ ځمبوري، نری ږیرې او وړې سترګې د دوی ټولیزې ځانګړتیاوې دي، مخونه یې سوچه او سوریخن او ویښتان یې په ټولیز ډول تور دي. د ترکانو ښکلا د فارسي شاعرانو یوه تلپاتې موضوع ده او که څه هم د دوی دغه صفت د دوی په خپل ځیرې کې موږ ته ښه ښکاره نه ښکاري، خو دوی څه وخت چې د ځینو نورو تارتارو له بې خونده څېرو سره پرتله شي، ښه ښکلي بریښي. هغه نور تارتاران پورته پلو ته کږې سترګې او تورېخن مخونه لري او دغه قواره دوی ته ایله بیله چې د انسان شکل وربخښي.

د دوی جامه د سپینسینو ټوکرانو له کمیس او پرتوګ او له وریښمو یا وړینو چپنو څخه، چې په یوه ملاوستني سره تړلې وي، جوړه وي. د هغه له پاسه د وړیو کوټې اغوندي، ځینې یې په ژمي کې سپینسینه خولۍ، چې په غاړه کې یې پټې لرونکې پوټکې کارول شوي، په سروي او دغه ټوپۍ په سر ښه ټینګوي. نور یې یواځې د کلپاک په نامه وریښمینه څوکه لرونکې خولۍ په سر کوي، خو د دوی د سر کالي یو سپین لنګوټی دی، چې په ټولیز ډول یې د کلپاک له پاسه تړي. ټول تارتاران په ټولو وختونو کې موزې په پښو کوي. بېوزلي یې هغه ډول موزې په پښو کوي، چې په کابل کې رواج لري، خو هغه نور یې چې په ښو شرایطو کې ژوند کوي، تل ماسې په پښو کوي او موزې یواځې په ژمي کې کاروي یا یې په هغه وخت کې په پښو کوي، چې اوږده مزلونه یې په مخ کې وي. ماسې له سپکې او نرۍ

څرمنې څخه جوړېږي، تلې او پوندې نه لري او په پڼبو کوونکي یې مجبور دي، چې د باندې تللو په وخت کې نورې پای پوښي هم په پښو کړي. ټول اوزبکان خپل لنګۍ په یو راز اوږدو پټارو تړي او له هغو نه د جرابو کار اخلي او هر سړی یوه چړوکې لري، چې له ملاوستني نه یې ځړېږي. په همدې ډول هر سړی د اور لګولو لپاره پنډ او بکر له ځان سره ګرځوي.

اوزبکان سبا ناری په چایو او ډوډۍ کوي، خو د دوی ډوډۍ د هغې په خلاف، چې په اسیا کې معموله ده، وچه وي او د دوو اونیو لپاره یې ساتي. د دوی چای د چای د پاڼو په غوړیو سره تیارېږي، له چای سره پس او کوچ او زیاتره وخت د لم وازده یو ځای کوي، یوازې شتمن بوره کاروي.

د دوی لوی ناری د شپې وي او هغه د پښتنو د ناري په څېر له پلاو، غوښې او قورمې نه جوړ وي. شتمن یې البته ښې ډول، ډول قورمې لري. اوزبکان د غوښې په خوړلو کې مشهور دي، خو څنګه چې د اس غوښه ډېره ګرانه ده، دوی په ټولیز ډول مجبور دي، د غویي غوښه وخوري.

شتمن اوزبکان البته کال دولس میاشتې د اسونو غوښه خوري او دوی اسونه ددغه مقصد لپاره ښه چاغ ساتي او غریبان یې هم په ټولیز ډول په ژمي کې همدغسې خواړه لري.

د اوزبکانو ملي څښاک کمیز (Kimmiz) نومېږي. کمیز یو راز نشه راوړونکی څښاک دی، چې د اسپې له پیو څخه جوړېږي. پس لومړی له ماسپښین نه وروسته په غړکي کې اچول کېږي، لکه څنګه چې په هندوستان کې د اوبو ساتلو لپاره استعمالېږي او د راتلونکي ورځ د سپېده داغ له پیل نه دوې ـ درې ګړۍ وروسته پرېښودل کېږي او بیا تر سهاره پورې شاربل کېږي، خو څومره چې څښم پرې تېرېږي، هغومره ښهٔ وي. دغه نشه راوړونکی څښاک چې په دغه ډول جوړېږي، سپین بخن رنګ او تریو خوند لري، یوازې د دوبي په وروستیو دوو میاشتو کې په ډېر مقدار موندل کېږي او هغه څوک، چې د هغو د جوړولو توان لري، ددغې مودې په زیاته برخه کې یې څښلی شي، خو دغه څښاک نه پلورل کېږي او یوازې هغه څوک یې لرلی شي، چې د پوره شمېر اسپو خاوندان وي او په خپلو کورونو کې یې جوړوي. یو بل نشه راوړونکی څښاک، چې بوزک (Bozek) نومېږي، تر هغه بل څښاک نه ډېر ارزان، خو تر هغه نه زیات ممنوع دی. دغه څښاک، چې د ډول، ډول داتو په تېره د پڼدو د دانو له تخم سره جوړېږي، په شکل کې اوماچک ته ورته او په مزه کې ډېر تریو دی. دغه څښاک په عربستان او هندوستان کې هم موندل کېږي. ددغو نشه راوړونکیو څښاکونو په استعمال سره سره اوزبکان په ټولیز ډول درانه

خلک دي. یـوه برخـه اوزبکـان پـه کورونـو او بلـه یـې پـه کېږدیـو کـې اوسـي. د دوی کورونـه، کلـي او ښـارونه کټ مټ د پښتنو د کورونو، کلیو او ښارونو په څېر دي، خو کېږدۍ یـې تر ښـه ډېـر تـوپیر لـري. د اوزبکـانو کېـږدۍ خرګـاه نـومېږي، چـې د تارتاریـانو پـه ټـول ملک، د فارسیانو پـه یـوې برخې او آن د چین پـه یـوې برخې کـې هم استعمالیږي. خرګـاه ګرده او د نریـو ښـویو دړو لـه دغـسې چوکـاټ څخـه جوړه وي، چې پـه خړو یـا تـورو نیمڅیـو سره پوښـل شوې وي. چت یـې پـه څلورو ټینګو دړو د ګنبدې پـه شکل ولاړ وي، چې پـه منځنۍ برخه کې پـه یوه ګرد لرګي سره ټینګ شوی وي.

خرګـاه د پښتنو تـر کېـږدۍ د تـودوخې او سـر پټـونې لـه حیثـه ډېـره ښـه ده او پـه نقلونـو کـې هـم تـر کېـږدۍ ډېـره مـشکله نـه ده. دوی یـې پـه ټـولیز ډول د کـراو (Carraoo) یـا تـورې خـونې پـه نامـه یـادوي. یـوه مېنـه چـې نـه شـو څخـه تـر پـنځوسـو خرګـاه ونـه جـوړه وي، د (Ouool) پـه نامـه بـولي. د بخـارا د خلکـو زیـاتـه برخـه پـه خرګاوو کې اوسي او څو ځایونو ته درومي، چې د خپـل ملک د بې شمېره مېرو نـه لامله هغوی ته په تنګ سره مجبورېږي.

فرغانـه چـې تـر بخـارا شـتمن ملـک دی او د ګاونـدیو غرونـو څخـه اوبـه ورتـه رسـېږي، یـوازې څـو ګرځنـده قومونـه لـري. پـه خـوارزم او د بخـارا او کـسپین بحیـرې تـرمېنځ ملکونـو کـې د ګرځنـده قومونـو شـمېر ډېـر دی، خـو پـه بلـخ ولایـت کـې درې د مېشتو خلکـو پـه انـډول ډېـر لـږ دی. دوی پـسونه، اوښـان او اسـونه روزي. پـه دوی کـې آسـونه دومره ډېر دي، چې پـه ترکستان کې یـوازې کـوم کـس کـه پلـې وګرځي آن سـوالګر هم په آسانو یا لږ تر لږه په اوښانو او خرو سواره ګرځي.

لکـه څنګـه، چـې پـه دغـسې خلکـو کـې یـې هیلـه کېږي، اوزبکـان د ګرنـدیو سـورو ګـڼ ټولـي جوړوي او د تـاړاک او چپـاول پـه جنګ کـې د خپـل زور او قـوت پـه کـار اچـونې سره نوم لـري. د دوی وسـلې یـوه اوږده، کلکـه سـانګه او ډال دی. یـو څـو تنـه یـې تـورې او ډېـر یـې چړې ګرځوي. پـه جګړه کـې پـه پـوره زور چغـې وهـي او دغـه چغـې هغـه پښتانه ډېرې لـوړې او هیبتنـاکې بـولي، چـې ورسـره جنګېـدلي دي. اوزبکـان خپلـې لښکرې پـه درېـو برخـو وېـشي، چـې وکـولای شـي دوه څلـه غـرنـو شـي، خـو درېیمـه پـورې وهنـه یـې صـاتې وي. دوی ښـه زړور عـسکر دي او د لـوړې، تنـدې او سـتوماني پـه مقابـل کـې پـه حېرتناک ډول مقاومت کوي.

دا چـې پـه ټـولیز ډول ویـل کېږي، دوی بې رحـم او ناممتمـدن دي، سـمه نـه ده. دغـه نظر ممکـن یـو څـه لـه دې څخـه پیـدا شـوی وي، چـې مـوږ دوی د کـالمرک او د تارتـارو لـه هغـو تـورو شـملو او زیـږو قومونـو سـره، چـې د دوی او روسـیې تـرمېنځ پـروت دی، یـو

ګڼلی او هم ممکن له هغو منابعو څخه یې منشا اخیستې وي، چې موږ د هغوی له لارې د دوی په اړه معلومات ترلاسه کړي دي. د دوی له خوا د مریو د څرڅولو دود ممکن د دې لامل شوی وي، چې د دوی په اړه دغسې یو نظر رواج پیدا کړي، خو له بده مرغه دغه د نفرت وړنکي یواځې اوزبکو ته منحصر نه دي. په دې کې شک نشته، چې د جنګ په اړه د دوی قوانین ډېر وحشیانه دي. دوی هیڅ دښمن ته پناه نه ورکوي، خو یواځې هغو ته چې شیعه یا کافر وي، چې دوی یې د مریو په څېر پلورلی شي. انسانان په بخارا کې د څارویو په څېر پلورل کېږي او له نورو اړخونو څخه او له ټولو هغو منابعو څخه هم له پښتنو مسافرو او هم د بلخ او بخارا له تاجکو څخه، چې ما د دوی په اړه معلومات ترلاسه کړي دي، زه په دې فکر شوی یم، چې اوزبکان د اسیا د هر بل قوم په څېر ښه خلک دي.

ویل کېږي، چې دوی په نسبي لړ کې صمیمي او رښتیني دي، افراد یې په خپلو کې کله کله جګړې او قتلونه لري. په ختیځ کې به یواځې یو څو ملکونه وي، چې یو مسافر هلته دومره ارام وي لکه په بخارا کې چې وي. هغه کسان، چې فکر کوي اوزبکان وحشي تارتاران دي، چې په دوړو ډکو، سپېرو او بېدیایي سیمو کې ګرځي، دوغه حقیقت په پوهېدلو سره به حېران شي، چې د بخارا ښار د نفوسو له حیثه له پېښور سره برابر او په نتیجه کې د لندن پرته د انګلستان تر هر بل ښار نه مخکې دی. دا چې دغه ښار ډېرې مدرسې لري او هره یوه یې له شپېتو څخه تر شپږ سوو[1] شاګردانو پورې ځان پورې شي او استادانو ته یې یا د پاچا له خوا او یا د اوقافو له مدرکه معاش ورکول کېږي. دا چې په بخارا کې کاروان سرایونه بېخي ډېر دي او هلته د ټولو ملتونو سوداګر تشویقېږي او په پای کې دا چې هغه پاچا او خلک، چې تر هرڅه زیات په خپل دین معتقد دي، نور ټول دینونه پوره زغمي.

بلـــخ:

اوس غواړم بېرته بلخ ولایت ته راوګرځم او د هغه تاریخ او اوسنی حال بیان کړم. په بلخ کې له اوزبکو پرته ډېر تاجکان او عربان هم شته، عربانو یې که څه هم

[1] د مثال په ډول د کوکل تاش (Kokultash) مدرسه (۳۰۰) ووړې کوټې لري، چې په هرې یوې کې دوه طالبان ځایېدلی شي. د مدرسو په اړه دغه شرح او هغه نور اطلاعات، چې ما ترلاسه کړي، په هغې لیکنې کې وو چې په بخارا کې د نماینده میر عزت الله له خوا د (۱۸۱۳) په اپریل کې کښل شوي دي، خو دلته ښایي لوستونکي په دې خبر کړم، چې دوی داسې ونه ګڼي چې دغه مدرسې د اروپا د کالجونو په څېر دي. په مدرسه کې د تحصیل مهم مضمونونه الهیات او فقه دي او په ټولو هغو مضامینو کې چې موږ ورته ارزښت ورکوو، اوزبکان تر پښتنو ډېر وروسته پاتې دي. د مثال په توګه طبابت د هغو ګرځنده طبیبانو له خوا ترسره کېږي، چې په نورو ملکونو کې یې تحصیل کړی وي او ډېر خلک له بخارا څخه د تحصیل لپاره پېښور ته راځي.

عموماً اوس خپله ژبه هېره کړې ده. بيا يې هم له تاجکو څخه توپير کېږي، خو يو څو عربو تراوسه هم خپله ژبه ساتلې ده. له هغو باوري معلوماتو څخه، چې ما د هغه ولايت په اړه ترلاسه کړي دي، کوم چې ما د بلخ په نامه ياد کړي دي، داسې ښکاري چې د دغه ولايت ټول نفوس به يو مليون وي.

بلخ د نادر شاه افشار له خوا فتح شو او داسې ښکاري، چې هغه په لږ مشکل سره او بې له دې، چې ددې اړتيا پيدا شوې وي، چې پخپله احمد شاه دراني هلته لاړ شي، دده لاس ته ورغی. د بلخ ښار او د شاوخوا ملک يې هغه يو اخيستې برخې دي، چې د پاچا تر نېغ اثر لاندې دي، خو د همدغه ولايت ټول اوزبک مشران دده قدرت ته په بشپړه ډول تابع وو او ريل کېږي، چې آن بدخشان هم هغه ته باج ورکاوه.

د احمد شاه تر مړينې مخکې يا د هغه د زوی د پاچايي په لومړيو وختونو کې د کندوز مشر ياغي شو او د هغو دريو لښکرو په مقابل کې يې په بري سره مقابله وکړه، چې دده په ضد استول شوې وې. که څه هم د وروستي لښکرو شمېر ډېر و او قوماندان يې د احمد شاه د لښکرو ډېر ښه جنرال سردار جهان خان و. کله چې تيمور شاه په (۱۷۸۹) کې په بلخ کې و، مخکې له دې چې د بخارا د پاچا په ضد لښکرې واستوي، د کندوز مشر يې اړ کې، چې باج ورکړي، خو په موثر ډول يې له لاندې کولو نه د هغه جنگ له لاملـه ډډه وکړه، چې دی پرې اخته و. داسې ښکاري، چې له دغې لښکرلېږدونې وروسته به بلخ له نظره اېستل شوی او په ډېرو بدمرغيو اخته شوی وي. په دغه ولايت حمله وشوه او مرکز يې د بخارا د پاچا شاه مراد له خوا کلابند شو. يو وخت د بلخ د ښار او خلم پرته دغه ټول ولايت د يوه واکمن د اوزبک قوم مشر الله وردي خان تاز له خوا لاندې شو. د الله وردي خان اصلي مقبوضه قرغان تپه وه، چې د آمو شمال ته پرته ده. په هغه وخت کې بلخ د دراني حاکم او خلم د قيليچ علي بيگ له خوا مدافعه شو. قيليچ علي بيگ هغه مهم مقام ته، چې تر هغه وروسته ورسېد، د شروع په لومړي پړاو کې و. قيليچ علي بيگ د خلم د مشرانو له نسب څخه پيدا شوی او هغه ته اوزبکي لقب اتاليق (د وزير معادل) د کابل د پاچا له خوا ورکړ شوی دی، خو د خپل حکومت په لومړي سر کې دده واکمني ډېره محدوده وه، خو دده لياقت دی زر په دې برلاسی کړ، چې لومړی خپل ياغي رعيت ايل کړي او تر هغه وروسته د ايبک، غوري، مزار، ديره گز (Derra Guz) او نور واړه دولتونه په ځان پورې وتړي. دغه دولتونه دده خپلې سيمې ته ورڅېرمه پراته وو، تر هغه وروسته ده د الله وردي تاز په شړلو کې غټه برخه واخيسته او د حضرت امام سيمه يې له هغه څخه ونيوه. په همدغه وخت کې په کندوز باندې دده لاس بر شو او د هغه له خلاصون سره يې مرسته وکړه. ده د هغه له مشر سره د ښځې له لارې

اړیکې ټینګې کړې او له هغه وروسته یې په ډېر مهارت سره دغسې چلند غوره کړ، چې د هغه له برکته یې د کندوز خان داود خان په داسې ډول تر خپل نفوذ لاندې راوست لکه چې دده خپل نایب وي. که څه هم دی تر قلیچ علي بیګ ته د ډېر ځواک او شتمنۍ خاوند دی، بیا یې پخپله سیمه کې له خپل واک او په دربار کې له خپل ټول نفوذ څخه داسې استفاده وکړه، چې د بلخ په حاکم یې لاس بر شي او ځکه چې دی تل د کابل د سلطنت ګټور او تنګیالی خادم و، د مساعدو مواقعو نه په استفادې سره یې داسې پلان عملي کړ، چې دُ هغه په موجب د بلخ د حاکم یو څه واک ده ته ولېږدېده او ده آن د پاچا په رضایت یا د هغه په ځان ناګاره اچولو سره د هغه حاکم په مقابل کې مقاومت هم وکړ. په پای کې په (۱۸۰۹) کال د پاچا ورور شهزاده عباس، چې د کابل له بندي خانې نه تښتېدلی و، بلخ ته پناه یووړه او د هغه ځای حاکم دده هرکلی او ملاتړ وکړ. داسې ګڼل کېدای شي، چې شاه شجاع دده لپاره پوره تیار و، چې قلیچ علي بیګ ته امر وکړي، چې د سلطنت د یوه مدعي په ضد عمل وکړي. نو داوه چې قلیچ علي په حاکم ودانګل او هغه یې وشاړه. له هغه وروسته په بلخ کې حقیقي واک تر پاچا نه زیات دده لاس ته ورغی. د درانی حاکم حکم اوس هم په ښار او هم د هغه په توابعو جاري دی، خو هغه په عمده ډول د قلیچ علي بیګ له خوا حمایه کېږي او له تاالقانو پر ته ددغه ولایت نورې ټولې برخې یا دده تر حکم لاندې دي او یا دده نفوذ پکې خپور دی.

د کابل پاچا د بلخ له ښار نه هیڅ ګټه نه وړي، مالیات او عواید یې د بخښنې په توګه عالمانو، مذهبي کسانو، نورو بېلابېلو اشخاصو ته د معاش په توګه، د حاکم د مصارفو د پوره کولو لپاره او د تلپاتو نوکرو (کهنه نوکرو) ته د معاش په ډول ورکول کېږي. کهنه نوکر په بلخ کې د لښکر یو ځانګړی شکل دی. دغه لښکر په کابل کې دده لپاره جوړ شوی و، چې په بلخ کې د تل لپاره (تلپاتی) عسکري یا پوځي خدمت وکړي، ځکه چې دغه ولایت بخارا ته د نژدې والي له لامله یوه پیاوړې پوځ ته اړتیا لرله. له پیل نه تراوسه پورې تر پنځو زرو څخه لږ کسان نه دي نیول شوي، خو دغه خدمت ته چا زړه نه ښه کاوه او که څه هم دغو عسکرو ته (یوه عسکر ته؟) پینځه تومانه جایزه ورکول کېده، د ټولنې د ډېرو ښکته ډلو له غړیو پرته نورو ورته زړه نه ښه کاوه آن له هغوی څخه هم ډېر یې بېرته کابل ته ستانه شوي دي، تر دې چې اوس ددغو نوکرو شمېر تر یو زر څخه هم لږ دی. دوی ته د معاش پر ځای یوه ټوټه ځمکه ورکول کېږي، چې هغه له پلار نه زوی ته نقل کېدای شي او له هغې علاقمندۍ څخه، چې دوی یې له دغې لارې نه په دغه ملک کې پیدا کوي، دوی نژدې د ځایي خلکو په شان شوي دي.

دوی له پاچا سره هغسې اړیکې لري، لکه چې د سوریې جانثاري[1] (Janissary) یې د عثماني ترکانو له باب عالي (Suplime porte) (دربار) سره لري، که قلیچ علي بیګ یاغي شي، احتمال شته چې دوی تر څپل حکومت ته ډېر د هغه په څوا ټول شي، خو دا هغسې څه دي چې په غالب احتمال به پېښ نه شي، ځکه چې قلیچ علي به که څه هم د یوه څپلواک مشر په توګه وګڼل شي، پاچا ته په ډېره درنه سترګه ګوري او هغه یواځینی ګټه، چې پاچا یې له بلخ نه ترلاسه کوي، د اوزبکانو په ذریعه د سلطنت د سرحد ساتل دي، خو دی په دې دومره ناخوښ نه دی چې د بلخ کنټرول دې دغسې یوه مشر په لاس کې وي، چې دی د هغه امنیت خوندي وساتلی شي او دده واک منلو ته به تیار وي.

د اسیا په دغه ګوټ کې یواځې یو څو دغسې مشران شته، چې د قلیچج علي غوندې د دومره لوی او درانه نامه خاوند وي. له هندوستان څخه د لویدیځ په لور یو مسافر پخوا له دې، چې امو ته ورسېږي، له کاروانونو څخه دده د ښه حکومت ستاینې اوري او ټول هغه سوداګر، چې دده له ملک څخه تېر شوي وي، په مساوي اندازه دده هغه سیاست ستایي، چې د هغه په موجب یې تجارتي اموال له محصولونو څخه معاف کړي او په موثر ډول یې له خطرونو څخه خوندي ساتي.

دده ټول پوځ ښایي له دولس زرو تنو جوړ شوی وي، چې له هغو څخه دوه زره ته دی معاش ورکوي او نور یې د هغه کسانو له څوا تهیه کېږي، چې له ده څخه د نظامي خدمت په مقابل کې ځمکه ترلاسه کړلای شي. دده عواید د پوځ له لګښت نه وروسته یو نیم لک روپۍ یا نږدې نولس زره پونډه کېږي. د کابل د پاچا له څوا دده مشر زوی ته نهه زره پونډه د امتیازي معاش یا عطیې (Grant) په نامه منل شوي وو او ورته د والي یا د بلخ د شهزاده لقب ورکړ شوی و.

دی د اوزبک د موي تون Mooitunn د قوم مشر دی، چې زیاته برخه یې په خلم کې اوسي. دده دشخصیت او خویونو په اړه دغه لاندینی بیان ماته د ویلې د سیاسي نماینده د یوه اجنټ (مامور ـ کارنده) له څوا په هغه لیک کې راکړ شوی و، چې مخکې یې ذکر شوی دی.

قلیچ علي بیګ نږدې شپېته کلن دی، سره او سپینه څېره لري او ښه ښکلی انسان دی. په زنه باندې یو څو تاره سپینه ږیره لري، سترګې یې ډېې، وچولی یې پراخ او جامې یې د اوزبکو دي. د سر د ټوپۍ دپاسه له یو بل سره تړلې دوه لنګوټې

---

[1] جانثاري د ترکیې د یوې ترکیبي کلمې (ینې چیری Yeni heri) چې مانا یې نوی پوځ دی، اوښتی شکل دی او مطلب یې د عثماني ترکیې هغه پلي لښکري دي، چې له دوشرمي (Dev Shirme) څخه نیول کېدې او وروستني د عیسوي هلکانو د جلبولو یو سیستم و، چې له کافي روزلو وروسته په لوړو ملکي او نظامي مقامونو مقررېدل. (ژباړن)

لري، اوزبکي کمیس او ګون یا چپن اغوندي او د ملا په برخه کې د هغو له پاسه ملاوستنې تړي. په ملاوستني کې یې یوه لویه چاړه ایښې وي. ددغو ټولو دپاسه دي په ټولیز ډول نخې چپنه یا کوم بل درانه رنګ لکه ایران یا کوم بل رنګ چپنه اغوندي. دی تل موزې یا ماسې نه په پښو کوي لکه څنګه چې نور اوزبکان یې په پښو کوي. څو هغه وخت چې سپور ګرځي. یو لوی ډانګ په لاس ګرځوي او ډېر نسوار کوي.

دی هر سهار له لمر ختو نه نژدې دوه ګړۍ وروسته په خپل مېلمستون کې دربار کوي. د زلیچې (قالین) دپاسه بې له بالښتونو یا سر ریږدی کښني. نژدې مصاحبان یا هغه کسان چې دی غواړي ورته عزت ورکړي، له ده سره په هغې زلیچې کښني. څو نور ټول هغه کسان، چې ده ته د چارو د اجرا لپاره څي، په خالي میدان کښني. هر سړی د ننوتلو په وخت کې مخکې له دې، چې ناست وي، سلام علیکم وایي. دی پخپله د هرې هغې چارې په اړه، چې ده د حکومت د ادارې په اړه وي، پوښتنې کوي. څو یوازې هغه چارې قاضي ته سپاري، چې د قانون او شریعت په اړه وي. غله نه اعداموي. څو د اوسپنې په هغه میخ یې څړوي، چې د بازار په مېنځ کې په یوه دېوال کې چوږ شوی وي. په بازارونو کې پلی ګرځي او بازارونه د بازار په ورځ معاینه کوي. پخپله یې څو غله ګران پلورل او کم تلل کشف کړي او اوس یې دغسې مقررات ایستلي، چې په راتلونکي کې ددغسې ناوړو استفادو مخه ونیسي.

قلیچ علي بیګ رښتینی، عادل، ښه نیتی، په خپل رعیت مهربان، معقول او د خپلو نوکرانو په مقابل کې په سلوک کې باتمیزه، په خپلو لګښتونو کې اقتصادي او د خپل حکومت د چارو په اړه ښه پوه دی. په خپله هره ورځ سلو بېوزلو خلکو ته ډوډۍ او ښوروا ورکوي.

کندوز په هغه اوزبکي قوم قطغن پورې اړه لري، چې مشر یې خال داد خان دی. دی د پېنځلس زرو تنو پوځ تشکیلولای شي او عواید یې د پرش زره پونډه دي.

تالقان ددغسې یوه واړه، څو جنګیالي خپلواک اوزبک قوم په لاس کې دی، چې خپل ګاونډي ملکونه لکه کندوز او بدخشان په خپلو یرغلونو سره ځوروي، دوی دومره ناتوان دي، چې له فتح نه عاجز او دومره د پیاوړي روحیې خاوندان دي، چې نه غواړي کوم فاتح ته تسلیم شي.

میمنه، اندخوی، شبرغان او یو څو نورې وړې ناحیې مستقلې او ډېرې یې د تاجکو مشرانو په لاس کې دي او اوسېدونکي یې تاجکان دي.[1]

[1] د بلخ ښار اوس د بخارا د پاچا په لاس کې پرېوتی دی. قلیچ علي مړ شوی او زامن یې همدارنګه ددغه ولایت نور مشران، د بدخشان د ګاونډي ملک په ګډون اوس په پوره ډول د کندوز خان ته تابع شوي دي. ددغو پېښو او د اوزبکانو د پوره بیان لپاره وګورئ د برنز سفرونه، ۱۸۳۸

دويم څپرکی

ايماق او هزاره ګان

داسې ويل کېږي، چې هزاره ګان او ايماقان د کابل او هرات ترمېنځ د پاراپاميزاد په غرونو کې اوسي. شمال ته يې اوزبکان او سهېل ته يې درانيان او غلزيان پراته دي. ويل کېږي، چې د دوی ملکونه ستغ او غرني دي، د دواړو په ګډه سيمه په اوږدو تر درې سوه ميله غځېدلې، چې په سور نژدې دوه سوه ميله پلنه ده.

د حېرانتيا ځای دا دی، چې د افغانستان په حدودو کې دننه او د هغه په هرې برخې کې، چې ويل کېږي د پښتنو سيمه ده، دغسې خلک موندل کېږي، چې له هغو نه په ژبې، کړو او څېره کې پوره توپير لري. دغه حېرانتيا لومړی هغه وخت له منځه لاړه شي، چې په دغه اړه موږ دوی د دوی له ترکي ګاونډيو سره ورته ومومو. خو آن په دوی کې هم د توپير ټکي شته او دغه حقيقت موږ تر پخوا نه هم ډېر حېرانوي. پخپله دغه خلک د دغه ابهام د روښانه کولو لپاره هيڅ مرسته نه شي کولای، ځکه چې دوی د خپل اصل او نسب په اړه هيڅ روايت نه لري. په همدې ډول د دوی ژبه، چې د دري يوه لهجه ده، موږ ته داسې نخښه نشي په ګوتو کولای، چې په هغې هغه توکم معلوم کړو، چې دوی تري نه پيدا شوي دي.

خو د دوی څېرې موږ ته سمدلاسه دا راپه زړه کوي، چې دوی د تاتارو له نسب څخه دي او د يوه روايت له مخې دوی د مغولو اولاده ګڼل کېږي. په واقع کې دوی تر نن ورځې هم په وار وار د مغولو په نامه ياد شوي او دوی زياتره وخت له مغولو او هغو چغتايانو سره ګډ بدل شوي، چې تراوسه هم د هرات په شاوخوا کې اوسي. دوی پخپله هم له دغو قومونو سره له خپلې ګډې مبدا، څخه خبرې کوي. په همدې ډول دوی وايي، چې دوی له هغو کالمو کانو سره، چې په کابل کې مېشت شوي دي، تينګې اړيکې لري او دوی له دغو دواړو مليتونو سره خپلي کوي، خو دوی د هرات د مغولو په ژبه نه پوهېږي.

د ابوالفضل په قول دوی د مغولي چنګیز خان د لمسي منکو خان له لښکرو څخه پاتې دي او بابر لیکي، چې د هغه تر وخته پورې ډېر هزاره په مغولي ژبې ږغېدل، خو دی د ترکمني هزاره ګانو په اړه کله کله له مشکلاتو سره مخامخ کېده، دی له دغه مشکل سره هم مخامخ و، چې توګ دره یان (Togderrees) یې د غرونو له هزاره ګانو سره یو ګڼل. په داسې حال کې چې ده ویل چې ترکان او هزاره ګان دواړه د اوارو اوسېدونکي دي[1].

په دې کې څه شک نه ښکاري، چې ایماقان او هزاره ګان یو خلک دي، که څه هم دوی د اسلام تر منلو وروسته په بېلابېلو مذهبي فرقو وېشل شوي دي. ایماقان کلک سنیان او هزاره ګان کلک شیعه ګان دي.

سره له دغه ښکاره توپیر، دوی بیا هم ګډ شوي ګڼل کېږي، خو که دا په یاد ولرل شي، چې دوی د تارتاري څېرو او کړو وړو او د خپلو حکومتونو د مطلقه خصوصیت په لرلو کې له یوه بل سره ورته دي. دغه مغشوش والی دومره غیر طبیعي نه ښکاري. د ورته والي دغه ټکی د پښتنو له ځانګړنیتاو سره پوره مخالف دي، سره له دې دوی په نورو ډېرو ټکو کې دومره توپیر سره لري، چې دا به ښه وي، دوی بېل بېل بیان شي.

اوس به زه د ایماقو په بیان پیل وکړم، چې د پاراپامیزاد د غرونو په لوېدیځې نیمايي کې اوسي.

ایماق:

د ایماقو سیمه د هزاره ګانو تر سیمې لږه غرنۍ ګڼل کېږي، خو دلته په دغه سیمه کې هم غرونه د هرات په لور ستغ او لوړ دي، لارې یې د درو او غونډیو له یو لړ نه تېرېږي او څینو کلاو ته یې ورتګ دومره ګران دي، چې لېدونکي یې مجبور دي د عسکرو په مرسته په رسیو وروخېژي. سره له دې هم درې یې د کرنې وړ دي او غنم، جوار او پدن پکې کېږي. بادام، انار او توتان پکې پخپل سر کېږي. ددغې سیمې شمال لوېدیځ چې جمشیدیان پکې اوسي، تر نورو برخو اوار او اباد دي، غونډۍ یې مخ په خوړ دي او ګڼ ځنګلونه پکې موندل کېږي. درې یې سمسورې دي او د مرګوس (Murgus) یا مرغاب په سیند خړوبېږي. د تیمنیو د ملکو سهېل هم

---

[1] زه په دې نه پوهېږم، چې ولې یو شمېر ترکي لغتونه ددغو قومونو په ژبې کې موندل کېږي. که دوی مغول وي، دوی بیا ولې په ترکي وګړېږي او که ترکي د دوی اصلي ژبه وي، ولې دوی ترکي ژبه هېره کړې ده. سره له دې، چې دوی د ترکستان په سرحدونو کې ژوند کوي؟ په داسې حال کې چې د دوی د شمال ګاونډیو ډېرې برخې په ترکي ګړېږي او جنوبي برخې یې په پښتو ګړېږي، ولې دوی په درې خبرې کوي.

پراخې او وښلنې درې لري. دغه ټول غرونه له چینو څخه ډک دي.

زوريان په سبزوار يا اسفزار کې اوسي. سبزوار يو پراخ ميدان او ددغسې غرونو په مېنځ کې پروت دی، چې د جلغوزيو په ونو پوښل شوی او د هغې لارې په ختيځ کې پروت دی، چې له مزار نه تر هرات پورې غځېدلې ده. دغه ميدان تر يوه حده له نورو ايماقو څخه بېل دی.

د ايماق کلمه که څه هم ماته معلومه نه ده، چې په ترکستان کې به استعمالېږي، دشمال او ختيځ په ټولو تارتارو کې مروجه ده او مانا يې يو قوم يا يوه برخه ده[1].

هغه ملت، چې غواړم اوس يې شرح کړم، په سمه توګه د چار ايماق يا څلورو قومونو په نامه يادېږي. چار ايماق په واقع کې ډېرې څانګې لري، که څه هم اوس يې بناخونه لا ډېر شوي دي.

اصلي چار ايماق تيمني، هزاره، تيموري او زوري دي. په لومړني کې قبچق او دورزي هم شامل دي. په دويم کې يې جمشيدي او فيروز کوهي راځي.

دا هم ويل کېږي، چې کريس (Keryes) چې د مشهد سهېل ته په تربت حيدري کې اوسي، هم په ايماقو کې حسابېږي، خو زما په خيال چې دا خبره سمه نه ده.

اوس ځينې دغه فرعي څانګې دومره ډېرې شوي دي لکه پخپله ايماق، چې دوی له هغو څخه پيدا شوي وو او ټول د اصلي ايماقو په څېر ځانله ملکونه او خپلواک مشران لري.

مشران يې په پخو کلاو کې اوسي، چې ځينې يې دغسې ستړې مانۍ لري، چې هلته ځان ته واړه دربارونه لري او پرتمين نوکران يې امرونه پر ځای کوي. دوی په خپلو قومونو باندې ماليه ږدي، پوځ ساتي، له ځان نه ورته معاش ورکوي او هغوی د دوی په اسونو سواره وي. د ژوند او مرګ د اختيار په ګډون د حقوقي چارو او دعوو پرېکړې او همدارنګه د يوه مطلق پاچا ټول قدرتونه د دوی په لاس کې دي. دوی د پاچا په نامه حکومتي چارې ترسره کوي، خو دوی د خپلو قومونو په کنټرول کې هېڅکله تر کنټرول لاندې نه دي.

اوس ټول ايماق په مېنو کې اوسي، چې دوی ورته اورد يا اوردې (Oard Horde)[2] وايي. هره مېنه د کدخدا له خوا اداره کېږي، چې هغه د خان په لارښوونه کار کوي.

---

[1] له خپل ملګري سرجان ملکم څخه مې اورېدلي دي، چې په سورېې کې يو لوی قام د ايماقو په نامه و. دغې سيمې ته خلک له لورستان څخه ورغلي او استوګن شوي او د اتابيک يا اتابک کورنۍ ترې پيدا شوې، چې د فارس په تاريخ کې ښه نوم لري.

[2] دا کلمه د ترکي له اردو څخه راوتلې، چې مانا يې کمپ يا پوځ دی او د انګرېزي (Horde) کلمه له هغه نه مشتق شوې ده.

د دوی کېږدۍ په ټولیز ډول نږدې د خرګاه له ډول څخه دي، چې تار تار یې استعمالوي، خو د ایماقو یوه څانګه یانې تیموري د پښتنو توري کېږدۍ غوره ګڼي. ټول ایماق ډېر پسونه ساتي، د اسانو د یو ډول ډېر فعال او کلک نسل یو لږ شمېر هم روزي، چې له هغو نه ډېر یې باندنیو ملکونو ته لېږدوي. هغه یو څو کلي چې د دوی په ملک کې موندل کېږي، د تاجکانو دي.

اورېدلې مې دي، چې ایماق په ځېرو کې زیاتره د فارس خلکو ته ورته دي، خو که څه هم دوی د تار تار د توکم په څانګو ځېرو بنه ځرګند دي، دوی له لنګوټې نه زیات د تور پسه له پوټکي نه جوړه خولۍ په سر کوي.

د دوی خواړه هغه دي، چې په پښتنو کې معمول دي، یواځې دا توپیر لري، چې دوی د اس غوښه هم خوري او بله دا چې ټول د یوه غوږ زړي له اوړو څخه، چې خونجک (Khunjick) نومېږي، ډوډۍ تیاروي او د غنم اوړه ورسره ګډوي. په نورو ټولو هغو اړخونو کې، چې یاد شوي نه دي، دوی له پښتنو سره په کړو وړو کې ورته والی لري، خو مطلقه حکومت ددې لامل شوی، چې دوی په ټولیز ډول تر هغو ډېر آرام او منظم وي. دوی په خپلو قوانینو کې چې له دغه قید څخه ازاد دي، دغسې بې رحمي ښیي، چې په پښتنو کې هېڅکله نه اورېدل کېږي. د باوري روایتونو پر بنسټ دوی خپل اسیران له کمرونو غورځوي او تر هغو یې په غشو ولي، چې مړه شي[1] په یوې موقع کې، چې یوه زوړې ورسره مرسته کړې وه او د ماته کیسه کوله، دوی د خپلو اسیرانو تودې وینې وڅښلې او په خپلو مخونو او ږیرو یې وموښلې.

ایماق په هرات پورې تړلي او منحصر دي، که څه هم دوی په مستقیم ډول د سیاه بند د حکومت تر اداري لاندې وو. د دوی زیاته برخه تراوسه هم د هرات د شاهزاده تابع دي، چې هغه ته د اړتیا په وخت کې پوځ برابروي او په دربار کې یې پخپله حاضرېږي او یا خپل یو نږدې خپلوان استوګن کوي. خو اوس دوه ایماقه تیموري او هزاره د فارس تابع دي او دا د دوی د موقعیت له لامله، چې د هرات په لویدیځ کې په هغو حدودو کې دي، چې فارسیانو پرې بری موندلی دی. د دوی سیمې د پاراپامېزاد له غرونو څخه بېلې او له دغسې شګلنو سیمو څخه متشکلې دي، چې یوه په بله په سپېرو غونډیو جلا شوې دي.

ډېر وخت کېږي، چې تیموریانو د قلیچ خان په مشرۍ خپل دغه اوسنی ملک ترلاسه کړی دی. ددې پرخلاف هزاره ګان په دې وروستیو وختونو کې د شاه محمود له خوا خپل اوسني ملک ته لېږدول شوي او دا له دې لامله، چې دوی له تیمنیانو سره

[1] دا رواج له جنګي اسیرانو سره د مغولو له چلند سره ورته والی لري.

په جنګ اخته شوي وو. د دوی د مشر محمد خان کورنۍ د کابل له حکومت نه د بیګلر بیګي لقب ترلاسه کړی و او دغه لقب د فارس تر واک لاندې هم ساتي.

دغه قوم له نورو ایماقو څخه د واضحو اوزبکي څېرو، جامو او کړو وړو په لرلو سره توپیر لري.

دوی په دغه ورته والي وياړي او د هغوی مشر په پوره غرور سره د بخارا له دربار سره خپلې اړیکې ساتي.

د مخه مې لیکلي دي، چې دغه ایماق باید له هغو هزاره ګانو سره ګډ وګڼل شي، چې د پاراپامیزاد د غرونو په ختیځ کې اوسي. خو دوی که څه هم اوس سره بېل دي، هزارګان او ایماق په یقیني ډول له یوه اصل او نسب څخه دي او هزاره ګان په غالب ګومان له دغه قوم سره یوځای خپل نوم له هغې یوې منبع څخه ګڼي.

د هغو ډېرو باوري روایتونو له مخې، چې ما د وروستي ذکر شوي قوم پرته د ایماقو د شمېر په اړه ترلاسه کړي، زه داسې اټکل کوم چې دوی به پنځوس زره او څلور سوه کسه وي. ددې اړتیا نه شته، چې وویل شي، چې دغه شمېر نه پوره او نه واقعي دی.

د هزاره ګانو ملک د ایماقو تر ملکه هم ډېر زیبې دی. ددغه ملک د ځمکې شنتوب او د اقلیم سختوالی په مساوي اندازه د کرنې لپاره نامساعده دی. هغه لږې غلې دانې، چې د هغه په تنګو درو کې کېږي او د لنډ اوړي په پای کې ټولېږي، د هغه نفوسو د ژوند له تامین سره مرسته کوي، خو د پسونو، غویو، غواو او آسانو غوښې له پنیرو او د رمو ګلو له نورو محصولاتو سره یوځای د دوی د خوړو ډېر اړین مواد دي.

هزاره ګان

هزاره ګان په دغسې کورونو کې اوسي، چې چتونه یې په وښو او لوخو پټ شوي او د غونډیو په ډډو کې تر نیمایي پورې په ځمکه کې دي. د سړیو جامې یې داسې دي، چې د اوزبکو په څېر د لنګیو په شاوخوا کې د ټوکرو په اوږدو ټرانګو پېچلې دي. ښځې یې د وړینو ټوکرونو اوږدې جامې اغوندي او د سړیو له پوټکي نه جوړې شوې ترمې موزې په پښو کوي، چې تر ښنګرو پورې یې رسېږي. د دوی خولې ډوډۍ په سر نښتې وي او یوه ټرانګه ټوکر یې له خولې څخه شاته تر ملا پورې ځوړند وي. هم ښځې او هم سړي یې قوي تار تاري څېرې لري. خو له خپلو ګاونډیو غښتلي او غونډ دي. زیاتره ښځې یې ښکلې دي او په دغسې یوه شډل قوم کې د حیرانې ځای دی، چې ښځې یې هغسې برلاسې لري، چې په ګاونډیو ملکونو کې یې ساری نه لیدل کېږي. ښځې د کور اداره کوي، ملکیت څاري، د پټ او تنګ پالنه

پر غاړه لري او له خپلو مېلمنو سره په ټولو چارو کې سلا مشوره کوي. ښځې هیڅ نه وهل کېږي. دوی غلا نه کوي، دوی ټول ښه سندرغاړي او د سه تار په ساز کې د هنر خاوندان دي او ډېر یې شاعران هم دي.

مېشان او مېنې یو بل ته خپل شعرونه وایي او نارینه زیاتره وخت په ساعتونو یو بل ته په في البدیهه ډول کټرې (طنز طعنه) لرونکې کیسې او نقلونه کوي.

د دوی د کور د باندې ساعت تېري ښکار کول، سوریان وېشتل او څغاستې مسابقې دي. د وروستي لوبې لپاره دوی د څڅکې په سر یو ښکاره ټکی په نښه کوي او په داسې حال کې، چې شا یې لوڅه وي، سپور څغلي. د ورلو شرط زیاتره ډېر پسونه، غواوې او یا جامې وي. په همدې ډول دوی د ورته دا ووهنو لپاره تښې ولي. دوی ټول ښه غشي وېشتونکي او ښه ټوپکچیان دي. هر نارینه د یو ماشه لرونکي ټوپک خاوند دی، د دوی توري وسلې فارسي توره، په تیکې کې یوه اوږده تره چړکي، او کله کله یوه برچه یا سانګه (نیزه) ده.

هزاره ګان ډېر جذباتي او زیات ناتینګي دي. یوه شېبه دمخه به تا کوم یو ښه پخلا کړی وي، خو بیا به ښایي په یوې کلمې له تا نه خوابدی شي او ټولې اړیکې به درسره وشلوي. توند خویونه یې چې له نظره وغورځول شي، دوی تو بیا ښه خوشحال. ښه طبیعتي، توریالي او مبلمه پال خلک دي. د دوی د سادګی په اړه ډول ډول کیسې ویل کېږي، دغومره بس ده چې وویل شي چې د دوی په تصور د کابل پاچا کومې کلا برج قدرت ته هسک شوی دی. څنګه چې دوی آیاتیان دي، دروغ ویلو نه خلاص نه دي د دوی توند خوی ددې لامل کېږي، چې دوی تل په خپلو مېنځو کې سره وپارېږي[1].

هزاره ګان په ټولیز ډول په دغسې کلیو کې اوسي، چې له شلو څخه تر دوو سوو پورې کورونه لري. که څه هم ځینې یې د ایماقو په څېر په تارتاري کېږدیو کې ژوند کوي. د هر کلي دفاع په یوه لوړ برج کېږي، چې لس یا شل سړي پکې وي او ډېر مورچلونه لري[2].

په هر برج کې یو مسې ډول ایښودل شوی وي، چې د څوکۍ په وخت کې یو څانګړی کس پکې پاتې وي او د اړتیا پر مهال یې ووهلي.

[1] ښتانه د هزاره ګانو د سحر په اړه ډېرې کیسې لري، وایي چې په هر ځا چې دوی خپلې سترګې ښځې کړي، د هغه ینه له ګوګله رالوېستلی شي. دغه تخیلي کیسه په هندوستان او فارس کې ډېره عامه ده او بېلابېلو قومونو ته یې نسبت کېږي. ددغه ټول عمل تفصیلات په ایین اکبري کې په ډېر وقار سره بیان شوي دي.

[2] دغه عمارت ته اوتوپور (Ottopore) یا ارتوپور (Ortopore) وایي، چې زما په ګومان له ترکي ژبې نه اخیستل شوی دی.

ما د هزاره ګانو د ټولېدو په اړه یو بیان اورېدلی دی، له دغو ډولونو څخه یو ووهل شو او اواز یې لاړ او له یوه غره نه تر بل غره پورې یې انعکاس وکړ او تکرار شو. هزاره ګان زړ وسله وال شول او ووتل. تر دې چې د درې یا څلورو زرو پوځ د حملې په یوه ټکي کې سره غونډ شول. هر کلی د سر یو سړی لري، چې (اوقې) یا حوقې نومېږي او یا دوه مشران هم پکې وي، چې د ترکي کلمې (اقسقال) په نامه یادېږي، چې هغه د پښتنو د (سپین ږیري) او د دري د (ریش سفید) انډول دی. خو دوی ټول سلطان ته په پوره ډول تابع دي.

هزاره ګان په قومونو وېشل شوي دي، چې په هغو کې دای زنګي، دای کندي، جاغوري او فولاد یې تر ټولو مهم دي. هر یو یې خان ته یو سلطان لري، چې هغه په خپل قوم کې د مطلق واک خاوند دی. دی دعوې، کشالې اواروي، جرمونه حواله کوي او بندیانول او آن اعدامول کوي. ځینې سلطانان پخې کلاوې، ښکلې جامې او دغسې نوکران لري، چې د سرو او سپینو زرو په داڼو پسولل شوي وي. دوی په خپلو کې تل دښمني او بدی لري او داسې یو قوم به نه وي، چې له خپل ګاونډي سره په جنګ نه وي. په همدې ډول دوی بهرني جنګونه هم لري. کله کله دوه، یا درې سلطانان د پاچا په ضد پاڅون کوي، خو دوی هېڅکله کوم قوي یا ګټور یووالی سره نه لري.

یو سړی، چې د زین الخان تر اداري لاندې د مالیاتو د ټولولو لپاره استخدام شوی و، راته وویل چې دی کله کله ددغو مشرانو جرګې ته بلل کېده او دوی به ورته ویل، چې پرېکړه یې کړې، چې نور نو حکومت ته مالیه نه ورکوي او دی دې نور نو په خپل کار پسې ځي. په همغې شېبې کې به بیا کوم مشر ده ته ورغی او ورته به یې څرګنده کړه، چې دی د هغوی په سرغړونې کې څه برخه نه لري. بل سهار به دوه، درې نور هم ورغلل او ټوله اتحادیه به د شګو بند شو. څه وخت، چې خبره وهلو ته راشي، دوی زیاتره سره ښه یو وي، خو دوی تل په پای کې لاندې کېږي.

دغه زین الخان د هرات د شاوخوا یو مغول و، چې د زمان شاه په پاچایۍ کې د بامیانو د والي په توګه ټاکل شوی و او ده د دوی د غرونو ډېرې سختې برخې ته یو توپ ځېژولی و او هزاره ګان یې د اېل کېدو او نظم په دغسې کړی کې ښکېل کړل، چې تر هغه مخکې دغسې نه وو ښکېل شوي. هزاره ګان په ټولیز ډول د غوراتو او بامیانو په حکومتونو کې سره وېشل شوي او اوس دوی د هېڅ حکومت تر اثر لاندې نه دي. دوی له ایماقو سره جنګونه لري، په همدې ډول دوی د بلخ د اوزبکو له لوی مشر قلیچ علي خان سره دښمني لري او قلیچ علي خپل ملک ته نژدې ډېر هزاره ګان تر خپلې اداري لاندې راوستي دي.

ټول هزاره ګان د حضرت علي قوي پیروان دي. دوی پښتنو، ایماقو او

اوزبکانو ته په دې په کې سترګه ګوري، چې د بل مذهب پیروي کوي او هر هغه سني، چې د دوی ملک ته ورشي، که زجر ورته کړي، نو سپکوي خو یې. دوی ان خپلو هغو وطنوالو ته هم په بې اعتمادۍ ګوري، چې په پښتنو کې اوسېدلي وي او داسې پرې بدګومانه کېږي، چې ګنې فاسد شوي به وي[1].

کله چې دغه څېزونه په نظر کې ونیول شي، د حېرانتیا ځای نه پاتې کېږي، چې تاجکان د دوی په ملک کې مېشت شوي نه دي او یا دا چې دوی له نورو انسانانو سره د سوداګرۍ ډېرې لېږې اړیکې یا راشه درشه لري. هغه لږه سوداګري، چې دوی یې لري، هغه هم جنس په جنس معامله ده، بوره او مالګه هغه باندني تجارتي څېزونه دي، چې د دوی په ملک کې یې کلکه غوښتنه کېږي.

د هزاره ګانو دغه شرح له استثنا آتو څخه هم خالي نه ده، ځینې یې د پښتنو په څېر دیموکراټ حکومتونه لري.

ګووي (Guvee) هزاره قوم، چې هندوکش په لور مېشت شوي او ممکن له نورو نه په ځینو اړخونو کې هم توپیر ولري. په دې اړه په ځانګړې توګه د یادونې وړ دي. د غزني لویدیځ ته د مقر قره باغ او نورو شاوخوا کې، چې کوم هزاره ګان اباد دي، له څېرو پرته په نورو ټولو اړخونو کې کټ مټ تاجکو ته ورته دي.

په کابل کې ډېر هزاره ګان شته. پینځه سوه یې د پاچا په ساتونکیو کې دي، نور یې خپل ژوند په خپلو متو او زیار سره تامینوي، ډېر یې خرکاري کوي.

د هزاره ګانو شمېر په مشکل سره اټکل کېدای شي. د دوی ملک د ایماقو تر ملک نه یو څه ډېر پراخ دی، خو تر هغه کم حاصل او کم نفوسه دی. په دې ډول ګومان نه کوم، چې د دوی شمېر دې له درې سوو زرو څخه تر درې سوو پنځوس زرو وګړیو څخه ډېر وي.

نه ښایي پخوا له دې، چې د بامیانو د نامتو مجسمو په اړه، چې د دوی په ملک کې ولاړې دي، څه ونه وایم او د هزاره ګانو بحث پای ته ورسوم.

که څه هم کله کله ویل کېږي، چې هلته تر دوو ډېرې مجسمې شته، خو ما یوازې د دوو مجسمو په اړه اورېدلي دي، چې یوه یې نارینه او بله یې ښځینه مجسمه ده. لومړنۍ یې شل ګزه او وروستۍ یې دولس یا څوارلس ګزه لوړه ده[2]. نارینه یې

---

[1] د کریم په نامه یو هزاره له خپل مذهب نه اوښتی و او کله چې خپل ملک هزاره و ته ستون شو، ډېر سپک چلند ورسره کېده او خپلوانو یې ورته سر کوزی وایه او یوازې د سکو په نامه یادېده.

[2] د بامیان له دوه ګونو مجسمو څخه یوه یې (۳۸) متره او بله یې (۵۵) متره لوړه ده، لومړنۍ یې اوله او دویمه تر هغه وروسته جوړه شوې ده. د تفصیل لپاره دې وکتل شي: د بامیان عظمت د هغه په مجسمو کې، د زمري کمال لیکنه، د افغانستان لرغون پېژندنه. لومړی کال، لومړی ګڼه، ۱۳۵۸، ۴۹ _ ۹۴ مخونه. ژباړن

لنګوټۍ په سر لري او ویل کېږي، چې یو لاس یې په خولې پورې او بل یې په سینې پورې نیولی دی. شاوخوا غوټۍ یې له سمڅو نه وکې دي، خو په دې اړه مې ځمه نه دي اورېدلي، چې هغه دې تصویرونه یا لیکنې ولري.

د لرغوني هند پوهان په دې عقیده دي، چې دغه مجسمې د بودا له عبادت سره اړیکې لري او د دوی موقعیت په کلکه هغه سترې مجسمې په زړه کوي، چې د هغه لوی معبد په وره کې ولاړې دي، چې ویل کېږي د بودا په دوري پورې اړه لري او د هغو سمڅو د ښار په منځ کې پرتې دي، چې د سالسې ټاپو (Salsette) په کنارا (Canara) کې لیدل کېږي، خو په دې اړه زما معلومات دومره نیمګړي دي، چې نه غواړم د هغه په اړه نظر ورکړم.

* * *

دریيم څپرکی

هـــرات

هرات د درانیو په قلمرو کې دی، باید ددغه قوم د ملکونو په وخت کې شرح شوي وای، خو څنګه چې هرات تل خان ته جلا حکومت لاره او اوس نژدې یو یو خپلواک دولت دی دا راته ښه ویرېښېده، چې بېل یې بیان وکړم.

هرات چې پخوا هري نومېده، د ختيځ په ټولو ښارونو کې لرغونی او ډېر مشهور دی. د لوی سکندر د یرغلونو په وخت کې دغه نوم د ټول ولایت لپاره هم کارېده او دغه ښار تر ډېرې مودې پورې ددغې یوې لویې امپراتورۍ مرکز و، چې له امیر تیمور څخه دده زامنو ته ولېږدېده. د تیمور له کورنۍ بیا د فارس د صفریانو کورنۍ ته په لاس ممکن نادر شاه افشار پرې غلبه وموندله او بیا په (۱۷۷۹) کې احمد شاه دراني ترلاسه کړ او له هغه راهیسې تراوسه پورې د درانیو په لاس کې دی.

هغه توضیحات، چې ما د پښتنو د ښارونو په اړه ورکړي، ماته لږ موقع راکوي، چې د هرات په اړه ډېر څه ووایم، که څه هم دغه ښار ممکن تر نورو ټولو ښارونو ډېر پرتمین وي، سره له دې هم زه باید د هرات د جامع جومات یادونه وکړم، چې هغه یوه هسکه او پراخه وداني ده، گونبدونه او منارونه یې تر نورو ډېر اعلی دي او په دغې ځلېدونکیو او انځور شویو کاشیو سره ښاپسته شوي، چې د فارس د طرز په ټولو ماڼیو کې کارېږي.

د ښار په څوا کې یو پراخ خندق کیندل شوی، چې د چینو په اوبو ډک وي، د اومو خښتو یو لوړ پنډ دېوال لري، چې ښکتنی برخه یې د خندق په هغو خاورو ټینګه شوې، چې په مقابل کې یې څره شوي دي.

شمالي خوا ته یې ارګ پروت دی او هغه د یوې غونډۍ د پاسه آباد شوی او مخه یې دلاندې ښار په خوا ده. د دېوال بیخ یې له پخو خښتو نه جوړ او شاوخوا یې یو لوند خندق پروت دی. د ښار ساحه ښه پراخه ده. نژدې سل زره اوسېدونکي لري[1]. د دغه ښهر دوه_دریمه برخه هراتي دي، چې دوی د دغه ځای آریې اوسېدونکي او ټول یې شیعه ګان دي. لسمه برخه یې ممکن درانیان او پاتې یې مغول، ایماق او د بهرنیو هغه مخلوط وي، چې د پښتنو په ټولو ښارونو کې لیدل کېږي.

د هرات ښار په یو سمسور او اوار میدان کې پروت دی او له دغې یوه سیند څخه ورته اوبه رسېږي، چې شاوخوا یې ډېر ګڼ کلي پراته دي او د غلو دانو په فصلونو ډک دي. دغه شنه طبیعي منظره په جوماتونو، ګونبدونو او نورو عمارتونو لا ښکلا او تنوع مومي او دا ټول له بې شمېرو ونو او باغونو سره ګډ شوي، هسکو غرونو چارپېر کړي او دغو ټولو هرات ته یوه ښکلې بڼه ورکړې ده.

د هرات په شاوخوا کې د دغه ملک د اوسېدونکیو زیاتره برخه تاجکان دي او دوی هغسې ځانګړتیا لري، چې دغه درانده تورکم ته د مخه منسوب شوي دي. دوی ټول سنیان دي. د پاتې اوسېدونکیو په ډله کې یې پښتانه، ایماق او بلوڅان راځي. ډېر مغول او چغتاییان هم تراوسه دغه ښار ته نژدې اوسي، چې تر ډېرې مودې د دوی د ملي ستر توب مرکز و.

د هرات عواید یو میلیون روپۍ اټکل شوی، چې له نیمایي نه ډېر یې د پوځ تنخوا ته ځانګړې شوې یا بېلابېلو کسانو ته د بخښنې په توګه ورکول کېږي[2] پاتې یې د هرات خزانې ته استول کېږي، خو دغو عوایدو د ټول ولایت لګښت هېڅکله نه دی پوره کړی او د شاه زمان تر وخته پورې یوه ټاکلې برخه پیسې له کابل نه وراستول کېدلې. د لګښت یو لوی قلم د دغه ولایت د ساتلو لپاره ځانګړی شوی و. د غلام شاهي یا هغه پوځ شمېر، چې تل ورته معاش ورکول کېده، په یوه وخت کې اتو زرو ته رسېده. پاتې پوځ له ایماقو او د ځینو درانیو له ټولیو نه جوړ و. یو وخت نژدې ټول خراسان په دغه ولایت کې راته. طبیعي ده، چې د دغسې یو مهم ولایت حکومت د پاچا د یوه زوی یا خپلوان لپاره یو ښه مناسب مقام و. د احمد شاه په وخت کې تیمور شاه د هغه حکمران و. وروسته شاه محمود د هغه

[1] په (۱۸۱۰) کې چې ما د هرات په اړه لیکنه کوله، اوسېدونکي یې ماته ډېر لږ معلوم شوي وو. دغه اوسنی بیان مې د کپتان کرسټي (Captain Christie) د لیکنو له مخې شوی او د هغه مشاهدات د هرات په اړه زما لیکنه تاییدوي. (په حاضر وخت کې د هرات د اوسېدونکیو شمېر له پنځه څلوېښتو زرو نه اوړي. د کابل سفرونه، دویم ټوک، ۲ مخ. ۱۸۳۸)

[2] د ښاغلي کانولي د اټکل له مخې هغه پیسې، چې ورکول کېږي، اوس ۲۱/۴۲۹ پونډه دي، خو دا یوازې د ښار او د هغه نژدې سیمې لپاره دي. د ځمکې عمومي مالیه په جنس سره تادیه کېږي. ۱۸۳۸

حکمران شو. په اوسني وخت کې د اوسني پاچا د سکه ورور شهزاده فیروزالدین په لاس کې دی، چې په حاجي یادیږي. دی ځانله دربار لري، چې هغه په ټولیز ډول د کابل د دربار د درانیو او قزلباشو اشرافو له ځوانو ورونو ځخه جوړ دی. ددغه ولایت افسران او د هغه ټول تاسیسات هغسې دي، چې پاچا یې په کابل کې لري او ځنګه چې ځینې دراني اشراف او د ایماقو زیاتره مشران په هرات کې ژوند کوي، دی په دې قادر کوي، چې د ښه برم او شان خاوند اوسي.

دی د یوه نرم طبیعته او باوقاره، خو په په عین حال ک د یوه ډارن شاهزاده په صفت یادیږي، خو د کپتان کرستي (Captain Christie) له لیکنو ځخه ښکاري، چې ده خپل محبوبیت په زیاته اندازه په دې بایللی، چې د یوه امامي مشورو ته غوږ یدي. د کرستي لیکنې زما تر لیکنو وروستي او ډیرې سمې دي[1].

د هرات شهزاده، تل د پاچا له خوا نږدې بې قیده او بې کنټروله اختیار لرلی دی او د مملکت کورنی شخړې د دوی د خپلواکۍ لپاره ښې برابرې دي. دی تر ځو کولای شي زیار باسي ددغو نارامیو له فضا ځخه ځان بچ وساتي او زما په فکر، چې دی هر هغه رقیب ته، چې واکمني خپله کړي، اطاعت کولو ته تیار دی، خو له شاه محمود سره دده نږدې رابطه، چې دده سکه ورو دی، دی د هغه ګوند ته متمایل کوي. دا او له وزیر فتح خان ځخه دده ویره ددې لامل شوې، چې له دغه ګوند سره د مرستې په غرض ځو ځله د خپل زوی په مشرۍ یو شمېر لښکرې ورواستوي.

د فارسیانو له خوا دهرات د کلابندۍ موضوع د تاریخ په برخه کې پوره بیان شوې ده. فیروزالدین په هغه وخت کې دا پخپله غاړه واخیسته، چې پنځوس زره روپۍ (شپږ زره پونډه) ورکړي. کېدای شي ده ژمنه کړې وي، چې دغومره پیسې هر کال واستوي او ما اوریدلي دي، چې له ده نه یو مقدار پیسې فارسي پوځ ته د لېږلو له ویرې ترلاسه شوې وې، خو هغه باج چې فارسیان یې ادعا کوي، چې دوی ته ورکول کېږي، له هغو خیالي کیسو ځخه دي، چې په شوق سره غواړي په هغه باندې خپل ملي لوړه تسکین کړي.

* * *

[1] کرستي لیکي، چې دغه امامي غوره ګڼل، چې دی یې مغول ویولې. ده په پښتنو کې یو قوي حسادت خلق کړی دی. دی دا هم لیکي، چې شاهزاده فیروز د پښتنو په اندول دغه امامي ته ښه ګوري، چې په زور او جبر د پیسو د پیدا کولو لپاره یې یوه ښه وسیله ګڼي او پښتانه ((چې له حکومت ځخه د ځمکو په بدل ترلاسه کولو او ساتلو رویدي دي، دې ته زړه نه ښه کوي، چې د چورولو له سیستم سره مرسته وکړي. په داسې حال کې، چې مغول په دې کار کې نوم لري.))

څلورم څپرکی

سیستان

له سیستان پرته به بل داسې ملک نه وي، چې د فارسي اشعارو او د اتلانو د کیسو ستاینو کې ورته په ډېرې تلوسې او ذوق خپل مخ وروګرځوي او معکوساً بل داسې ملک به نه وي، چې دده هیلې به په سختې خواشینۍ بدلې کړي. دده نسبت د شاعرانو مبالغو ته نه کېږي، ځکه هغه بې شمېره کنډوالې چې دلته لیدل کېږي، دده شاهدي ورکوي، چې سیستان یو وخت یو داسې سمسور او له ښارونو ډک ملک و، چې په پراخوالي او پرتم کې به یې په ټوله آسیا کې کم ساری لاره.

په همدې ډول د ځوړ او زوال لاملونه د هغه د پخوانۍ شتمنۍ تر شواهدو لږ ځرګند نه دي.

سیستان له شمال پرته، چې د درانیو په ملک پورې نښتی دی، په دغسې پراخو او وېروونکیو مېرو احاطه شوی، چې هلته هر باد د خوځنده سپکو شګو یوه غونډۍ جوړوي او هغه د فصلونو سمسورتیا له منځه وړي او ورو ورو کلي او بانډې لاندې کوي[1].

یوازې هغه برخې، چې تراوسه یې هم خپله سمسورتیا ساتلې ده، هغه دي چې د هلمند او فراه رود پر غاړه او د هغه ډنډ پر غاړو کې پرتې دي، چې ددغو سیندونو له یوځای کېدو ځخه پیدا شوي دي. دغه مشهور ډنډ زموږ جغرافیه لیکونکیو دره بحیره (Sea of Durra) یا زرنج بللې دی. هغه د فارسي په کتابونو کې کله کله د لوخو د سیند او پخپله ددغه ملک د خلکو له خوا د زور سیند (Sea of Zoor) یا د خوجه سیند په نامه یادېږي. ځو زه ګومان کوم، چې هغه په خپلو شاوخوا سیمو کې

[1] د ملا جعفر کلی، چې ځو ځله مې د هغه یادونه کړې، له هغه وخته چې دی تري وتلی دی، بيخي متروک شوی دی.

ځانله کوم بېل نوم نه لري او یوازې د ونو یا سیند په نامه یادېږي. د هغه د پراختیا په اړه مې ډول ډول روایتونه اورېدلي دي. ډېر سم یې کېدای شي هغه وي، چې وایي محیط یې یو نیم سل میله دی. که څه هم دغه روایتونه د هغه د شکل په اړه یو له بل سره اختلاف لري. اوبه یې که څه هم مالګینې دي، خو تروې او په سختۍ سره د څښلو وړ دي. په منځ کې یې یوه غونډۍ ولاړه ده، چې د زور د غره په نامه یادېږي او هغه د رستم په نامه یوه کلا ده. دغه غونډۍ په پخوا وختونو کې د یوه عنعنوي روایت له مخې یوه کلا وه او څنګه چې هغه هم ژوره او هم لوړه ده، شاوخوا یې ژورو اوبو نیولې ده. نو اوس هم د مقابلو غاړو د ځینو اوسېدونکیو لپاره یو پټنځی دی. د ونو پر غاړو کې تر ډېره حده پورې اوږده دروې (درومې) او لوخې ولاړې دي. په ځنډو کې یې هم همدغه ډول بوټي موندل کېږي او څنګه چې دغسې بوټي او دروې هر وخت پرې هجوم وروړي، نو دغه برخه له جبو او د ولاړو اوبو له وږو ونډونو ځخه ډکه ده. دغو جبو او دوړو بوټو ځنګله ته زیاتره وخت د غویو ګلې ځي او هغه داسې کسان پیایي، چې د سیستان تر نورو اوسېدونکیو پوره توپیر لري. ویل کېږي، چې دوی اوږده او قوي، خو تور او بدرنګ دي، اوږده مخونه او توری سترګې لري. دوی نژدې برېنډ ګرځي او د درو په ځپرو کې ژوند کوي. دوی د پوونده ګری پر کسب سربېره د لوخو په منځ کې ساراني مرغان او کبان نیسي.

ددغو ځنګلونو په نژدې شاوخوا سیمو کې وانبه، حبوبات او د نرو ونې په داسې توګه پیدا کېږي، لکه چې په هغې تنګۍ درې کې موندل کېږي، چې هلمند سیند پکې بهېږي. دغه شیان ممکن . فراه رود پر غاړو کې هم موندل شي. ددغه ملک پاتې برخه نژدې دښته ده او هغه د ټولو دښتو په څېر د اوښانو لپاره وانبه برابروي او یوځای بل ځای پکې د ګرځنده بلوڅو لپاره ځاګاني موندل کېږي، چې دوی ددغو ځارویو ځارنه پر غاړه لري.

د سیستان اصلي اوسېدونکي تاجکان دي، خو له دوی سره اوس له نورو ملکونو ځخه نور خلک یوځای شوي دي. ویل کېږي، چې هلته اوس دوه مهم قومونه اوسي، چې یو یې شهروکي (Shehrukee) نومېږي او دوی له فارسي عراق نه هلته لېږدېدلي دي. تر هغو ډېر وروسته د بلوڅو یو قوم د سیستان په ختیځ کې مېشت شوی دی. تاجکان او دغه دوه قومونه کټ مټ فارسیانو ته ورته دي او په کومو څیزو کې یې دومره د یادونې وړ تکي نه لیدل کېږي.

بلوڅان اوس یو ډېر لایق مشر لري، چې نوم یې خان جهان دی. دی د کاروانو او ټولو ګاونډیو ملکونو لپاره هیبتناک دی. بلوڅان پخوا په کېږدیو کې اوسېدل او په ځو ځایونو کې یې په داره ماري ژوند کاوه، خو اوس یې کسب او کار کرنه ده او

کرکېیلې ته یې مخه کړې او د سیستان د اوسېدونکیو جامې او کړه وړه یې غوره کړي دي.

د ټول سیستان مشر ملک بهرام کیاني نومېږي، خو دی یواځې په نامه مشر دی او د کای (Kai) پخوانۍ کورنۍ ته منسوب او یا ویل کېږي، چې منسوب دی. دا هغه کورنۍ ده، چې په پخوا وختونو کې یې په فارس باندې واکمني لرله او داریوش او نور ستر پاچایان ورڅخه ولاړ شوي او دغه پاچاهي د داریوش په مړینې او د یونان له خوا د هغه د امپراتورۍ په نسکورېدو پای ته ورسېده. ملک بهرام، چې په دغسې یوه برمیالې نسب باندې ویاړي، تراوسه هم د پاچا لقب اختیاروي او په بشکته سویه د پاچاهۍ د ریغ او شکلونو رعایت کوي، خو دده واک یواځې د سیستان په یوې وړې برخې چلېږي او ټول پوځ یې تر زرو کسو لږ دی. مرکز یې جلال اباد نومېږي. دغه ځای اوس یو څو زره اوسېدونکي لري، خو د هغه کنډوالې، چې یوه پراخه سیمه یې نیولې ده، د پخوانۍ برم شاهدي ورکوي.

دغې کورنۍ په دې نژدې وختونو کې د شتمنۍ یوه لنډه خلاصه دوره لرلې وه، د هغې مشر ملک محمود د نادر شاه افشار د هسکېدو په پیل کې ښه نوم وګاټه او که د ټول خراسان حاکم نه و، نو د هغه د ډېرې برخې حاکمیت خو یې ترلاسه کړی و. په پای کې نادر شاه لاندې کړ او ویې واژه او ټول سیستان یې ایل کړ او د هغه حکومت یې د ملک محمود ورور یا کوم تربور ته وسپاره.

سلیمان، چې د احمد شاه په وخت کې د سیستان مشر و، درانیو ته تسلیم شو او خپله لور یې پاچا ته واده کړه. کیانیانو تر هغه وروسته څټ باج منلی و او د کابل حکومت ته یې یوه قطعه نظامي قوه ورکوله. خو په ځینو وختونو کې دا اړینه شوه، چې د بیعت دغه تېل د قوې په ذریعه نافذ شي.

په (۱۸۰۹) کې په پېښور کې د سیستانیو یوه ډله نظامي قوه د ملک محمود په قوماندانۍ ولیدل شوه او دغه محمود د مشهور ملک محمود لمسی و. ما په دې اړه څه نه دي اورېدلي، چې ملک بهرام خان له اوسني حکومت سره څه راز اړیکې لري. یواځې دومره مې اورېدلي، چې شاهزاده کامران د هغه لور واده کړې ده. فارسیان د معمول په څېر ادعا کوي، چې دی د دوی د پاچا تابع دی. د سیستان د وګړیو د شمېر په اړه زه کوم اټکل نه شم کولای.

* * *

پینځم څپرکی

بلوچستان او کوز سند

بلوچستان[1] د شمال له خوا په افغانستان او سیستان او د جنوب په لور د هند په بحر پورې نښتی دی. ختیځ ته یې بر او لر سند او لویدیځ ته یې فارس پروت دی. شپږ سوه میله اوږد او دري نیم سوه میله سوروور دی، ډېره سترة برخه یې هغه ده، چې د کلات په خان پورې اړه لري او هغه د سیستان زیاتره برخه او د کلات ټوله لوړه کچه په غېږ کې نیسي. ددغو سیمو لوړني برخه ښکته او تودة ده او زیاتره برخه یې یو سپېره او شاړ میدان دی، خو د ګنداوي (Gaundawa)، دادر (Dauder) او نورو ښارونو شاوخوا سیمې پرېمانه اوبه لري او ښې کرل کېږي او هندي محصولات ورکوي.

---

[1] هغه نژدې اړیکه، چې د بلوچستان او کابل ترمېنځ شته، لازمه ګرځوي چې د لوېړني ملک په اړه په تفصیل سره خبرې وشي، خو د آسیا ددغې برخې جغرافیه ددغسې کسانو له خوا لیکل کېږي، چې تر ماتیه پکې وارد دي. په ۱۸۰۹ کې لیفټیننټ پاټنجر (Lieutenant Pottenger) او لیفټیننټ کرستي (L. Christie) د سرجان ملکم (Sir g.Malcolm) له خوا واستول شول، چې د بلوچو ملک او د فارس ختیځ کشف کړي. دغه سیمې تر هغه وخته اروپایانو ته هېڅ معلومې نه وې. دوی دغه مهم ماموریت په پوره بری سره سرته ورساوه او له جان ملکم سره په مارلقه کې یوځای شول، چې نېږدې د عثماني د امپراتورۍ په سرحدونو کې پراته دي. ددغسې یو سخت سفر ستوماني، سختۍ او ربړونه ښه تصور کېدای شي. لیفټیننټ کرستي بیا وروسته کله چې یې په ډېرې زړورتیا سره د فارسیانو قوماندانۍ پر غاړه وه، له روسانو سره په یوې جګړې کې ووژل شو. خو هیله ده، چې ددغه په زړه پورې سفر تفصیلات، چې ده او دده ملګریو په ډېر استقامت او زړورتیا سره سرته ورسول، دده د کورنۍ له خوا د ټولو وګړیو د استفادې لپاره وړاندې شي.

د بلوچستان زیاتره اوسېدونکي جټان دي، خو هسکه برخه یې لوړه، سړه، شړله او سپېره ده. یوازې د افغانستان شغ شړل فصلونه پکې کېږي.

خلک یې براهوي بلوڅان[1] دي، چې له تاجکو سره ګډ شوي او (ده وار Dehwaur) نومېږي. لومړني خلک یې د زېږو پښتنو په څېر دي، ابتدایي او شړل خو مېلمه پال، زیارکښ کلک او رښتیني دي. د پښتنو په څېر په خېلونو وېشل شوي، خو عامه حکومت دد غو ټولنو داخلي موسسې له منځه وړي دي.

د بلوچستان ټولې غرنۍ برخې په براهویانو پورې اړه لري. په اوارو کې یې یو بل توکم اوسي، چې د (رند Rind) په نامه یادېږي او د هغو یو ښهر په سیستان کې ژوند کوي. دغه دوه توکمونه که څه هم د بلوچ په یوه نامه یادېږي، خو په ډېرو اړخونو کې سره ډېر توپیر لري. ژبې یې له یو بل او له ټولو ګاونډیو ژبو څخه په پوره ډول بېلې دي. هیڅ یوه یې لکه څنګه چې ګڼل شوي، له عربي سره اړیکه نه لري.

نصیر خان د بلوچستان وروستی مشر ټول ملک ایل کړی و، خو د اوسني مشر محمود خان مقوبضې تر هغو سیمو وړې شوې، چې پورته یې یادونه وشوه او یو څه یې ددغې لوړې سیمې په لویدیځ کې د مېرې په څنډه کې لېږې شوي. عواید یې یوازې درې سوه زره روپۍ یا دېرش زره پونډه کېږي، خو دی لس زره پوځ ساتي او د اړتیا پر مهال ممکن شل زره پلي، په اسو سواره یا په یو بوک اوښانو سواره احضار کړي. دی د کابل د پاچا واکمنۍ منې، خو د خپل قلمرو لپاره مالیه ورکوي او د شاهي پوځ لپاره اته زره پوځ په دغه واضح شرط تهیه کوي، چې باید له هغه نه په کورنیو جنګونو کې کار وانه خیستل شي.

شال له (هرن Hurren) او (داجل Daugli) سره، چې له ډېره غازي خان سره نژدې دوه سیمې دي، د احمد شاه دراني له خوا نصیر خان ته بخښل شوي دي. دغه بخښنه د هغه د خدمتونو په بدل او په دغه شرط شوې وه، چې دی به یو زر پلي عسکر په کشمیر کې د خدمت لپاره ورکوي.

د سند په اړه به مې لیکنه لږه وي، ددغه ولایت په اړه مې څه وخت چې د کابل په قلمرو کې وم، لږې پوښتنې وکړې، ځکه چې د برتانیې یو هیئت ددغه ولایت په مرکز کې و او له هغه وروسته مې اورېدلي، چې ممکن دیوه ښاغلي له خوا به د هغه په اړه یو مفصل رپورټ خپور شي، چې هغه ددغه ولایت په اړه تر ما د معلومات حاصلولو ښه چانس لاره.

---

[1] براهوي د بلوڅانو له ډلې څخه نه دي، لکه څنګه چې د مولف له لیکنې څخه ښکاري، د براهوي ژبه له ویدي نه دمخه دورې ته منسوبه ده، په داسې حال کې چې د بلوڅانو ژبه اریایي ده، ژباړن

دلته د سند له نامه نه د معمول په څېر هغه ولایت مراد دی، چې ما په نورو ځایونو کې د کوز سند په نامه یاد کړی دی.

قطب ته یې شکار پور او بهاول پور پراته دي، ختیځ ته یې د هندوستان مېره پرته ده، لویدیځ ته یې غرونه او د بلوچستان غونډۍ پرتې دي، سهېل ختیځه یې په کڅ (Cuthc) او سهېل یې د هند په بحر پورې نښتی دی. د دغه ملک ډېره ستره مشخصه اباسیند دی، چې هغه په دوو برخو وېشي او داسې ښکاري، چې هغه څوا یې چې د دغه سیند په ختیځه کې پرته ده، ډېره لویه ده.

زیاتره ویل شوي دي، چې دغه ملک له مصر سره ورته دی او یواځې یوه شرحه به د دواړو لپاره بس وي. یو آوار او زرغون میدان له یوې څوا په غرونو او له بلې څوا په یوې مېرې محاط دی. یو سیند یې په دوو برخو وېشي او هغه چې کله سمندر ته نژدې کېږي، یوه دلتا (Delta) جوړوي او خپلو غاړو ته نژدې ملک لاندې کوي او زرغونوي. د دواړو اقلیم تود او وچ دی او په دواړو ملکونو کې یواځې کله کله اورښت کېږي.

په دغو وختونو کې آن د سند او مصر سیاسي اوضاع هم یو له بل سره په تصادفي توګه ورته شوې ده. په دواړو هېوادونو کې ارام او غلي خلک د بدوي قومونو له خوا مظلوم واقع شوي او دغه قومونه یوه لیرې پاچا ته زړه نازړه تابع دي.

خو مصر یو داسې سمندر له هغو ملکونو څخه بېلوي، چې د اروپا د ډېرو فعالو او شتمنو سیندونو پر غاړه پراته دي او دغه بحر د ختیځ ډېر شتمن هېوادونه غړوېږي، چې د هغو د محصولاتو لپاره هم په اروپايي مملکتونو کې غوښتنه شته او په دې ډول دغه ملک د هغه د حکومت له ټولو بدیو سره ښاپسته ګڼ ښارونه، بې شمېره کانالونه او ډېر محصولات لري. سند چې د هغه د ځرګندو ابتدایي مخابراتي وسایلو سربېره د دغسې هېوادونو په مېنځ کې پروت دی، چې د اروپا له صنایعو څخه محروم دي او په خپلو محصولاتو او احتیاجاتو کې له یو بل نه دومره توپیر نه لري، له ټولو هغو محرکاتو څخه بې برخې دی، چې له سوداګرۍ څخه پیدا کېږي، نو په دې ډول د اباسیند پر غاړه شتمن ملکونه هم دغسې پرېښودل شوي، چې خپلې سمسورتیاوې د صحرایي بوټو او د وښو په زرغونېدو سره ضایع کړي. په داسې حال کې چې له اباسیند څخه لرې پرتې ځمکې هېرې شوي او په خپل اصلي حاصل نه ورکوونکي حال کې پرېښودل شوي دي. د کرنې د دغسې هېروتنې ناورتیاوې د سند د مشرانو په وحشي لوکس توب سره شدیدې شوي، چې دوی د ځمکو پراخې برخې د ځان کړي، چې د کرنې لاره ښې مناسبې دي. دوی هلته ساراني ځناور او مرغان

ساتي او خپل ساعت پرې تېروي او خوند ترې اخلي. سره له دې هم په سند کې داسې برخې شته، چې دغه لیکنه په هغو صدق نه کوي. دغه سیند ته نژدې یا د هغه څانګو ته نژدې ځینې سیمې کرل کېږي او ځمکې یې په طبیعي ډول داسې وداني دي، چې د هندوستان ډېر محصولات پکې کېږي او د چندوکي (Chandookee) تولـه سیمه، چې د اباسیند او د هغه د یوې مهمې څانګې په منځ کې پرته ده، ډېره غني ده او په ښه ډول کرل کېږي. د اباسیند دغه څانګه د لویدیځ په لور درومي او وروسته له دې، چې په یوې پراخې سیمې کې خپرېږي، چې هغه په بېلابېلو موسمونو کې یا ډنډ یا جبه وي، د خپل بېلوالي له لومړني ټکي څخه اوریا میله وروسته بیا له اصلي سیند سره یوځای کېږي.

سند یو سېېره ملک دی. هغه یو څو ونې چې پکې کېږي، له هغه ډول څخه دي، چې په هندوستان کې معمولې دي. د یادونې وړ څاروي لري، خو هغه اوښان چې پکې څري، د یادولو وړ دي. له هغو نه د اوبو په اېستلو، د ژرندې په ګرځولو او داسې نورو چارو کې کار اخیستل کېږي. خو د سند د تجارتي مالونو زیاته اندازه په سمندر کې وړل کېږي. د سوداګرۍ مالونه یې دومره ډېر نه دي، ځکه چې یوازې د اوارو تختو یو څو وړې کښتۍ ددغه خوار ملک د سوداګرۍ لپاره پوره بس دي.

حیدرآباد د سند مرکز دی، چې یو ښه لوی قوي ښارګوټی او د یوې ډېرېشې غونډۍ د پاسه پروت دی. زما په خیال، چې دغه ښارګوټی به نژدې اته زره اوسېدونکي ولري.

ټاټها یا پخوانی پټاله، چې یو وخت یو غورېدونکی تجارتي ښارګوټی و، اوس تر زیاتې اندازې مخ په خوړ دی، خو اوس هم نژدې پینځلس زره اوسېدونکي لري. ددغو ښارونو ډېر اوسېدونکي هندوان دي، خو ددغه ټول ملک زیاتره اوسېدونکي مسلمانان دي[1]. په هغه وخت کې چې سند د پښتنو په لاس کې ولوېد، د کلهورا (Calhora) د یوه شهزاده له خوا اداره کېده.

دغه قوم زما په خیال د فارس په سهېل پورې اړه لري. ددغه قوم وروستي شهزاده عبدالنبي خپل ټول رعیت په خپل ظلم او ناوړه حکومت له ځان نه بېزاره کې او په ځانګړې ډول یې له تالپوریانو سره، چې دا د ملک د جنګي خلکو ډېره مهمه برخه تشکیلوله، ځان ونښلاوه. په پای کې ددغه قوم مشرانو دا د مظلومولو لپاره توطیه وکړه، خو د توطیې خبر د عبدالنبي غوږونو ته ورسېد او هغه ټول توطیه کوونکي یې ووژل. ویل کېږي، چې د وینو تږیولو دغه عمل چې په جنایت سره

[1] د برنز په قول د حیدرآباد نفوس شل زره او د ټاټا اوسېدونکي پینځلس زره دي. ددغه ټول ملک وګړي د هغه اټکل سره یو ملیون دي. (۱۸۳۸)

ترسره شوي و، د یوه څرګند پاڅون لامل شو او نتیجه یې دا شوه، چې عبدالنبي له سند څخه وشړل شي.

تیمور شاه وروسته له هغه، چې دده د بیا په واک کولو لپاره ناکام کوښښونه وکړل، د سند د غرامت په شکل یې دی د (لیه) حاکم وټاکه او د تالپوریانو مشر یې په رسمي ډول د هغه ولایت د حاکم په توګه وټاکه. عبدالنبي د پاچا د دغه عمل په مقابل کې په خپل نوي ولایت کې یاغي شو، خو د پاچا د لښکرو په مقابل کې یې ماتې وخوړه او د خپل ژوند وروستۍ ورځې یې د بر سند په ډېره حاجي خان کې په خوارۍ تېرې کړې. تالپوریان دده له شړلو نه وروسته تر دغه دمه سند تر خپلې ولکې لاندې لري.

سند د وروستي هیئت د سفر په وخت کې د درېو وروڼو په لاس کې و او دوی دغه ملک په درېو نابرابرو برخو وېشلی و، خو دوی ټول په هغه یو کور کې اوسېدل او ټولې چارې یې په ګډه ترسره کولې.

میر غلام علي، چې تر ټولو مشر و او دغه ملک چارې په ټولیز ډول دده په فکر ترسره کېدلې، اوس مړ دی او دده په مړینې یوه نوې فیصله بې له کومې ناارامۍ یا د وینې تویولو څخه عملي شوې ده. ددغه ولایت یوه وړه برخه تراوسه هم د میر تاره (Meertarra) په لاس کې ده او دی د کلهورا د کورنۍ کوم خپلوان یا تابع دی[1].

د تالپوریانو دغه درې مشران د سند میران یا امیران بلل کېږي او دوی د کابل د پاچا په نامه حکومت کوي او د هغه په فرمان په دغه حکومت ټاکل کېږي، خو څنګه چې دوی شیعه ګان دي او دغه حکومت د پاچا تر لطفه زیات د خپل زور مرهون ګڼي، دوی په زړه کې له درانې حکومت څخه ناراضه دي. دوی باید د کابل حکومت ته د کال یو نیم ملیونه روپۍ د مالیې په توګه ورکړي، خو له هغه وخت نه چې د کابل په قلمرو کې ناارامي پیل شوې، دوی د مالیاتو له ورکولو نه ډډه کړې، خو په هغه حال کې به یې ورکړي، چې د حکومت له پوځ سره د هغه په تادیه کولو مجبور شي.

شاه شجاع یو کال لومړی تر هغو، چې زه په پېښور کې وم، په دې بریالی شوی و، چې یوازې اته لکه روپۍ د مالیې په ډول له سند څخه ترلاسه کړي. نور یې د خرابو فصلونو په پلمه معاف شوي وو آن دغه اته لکه روپۍ، یوازې هغه وخت

[1] د برنز له لیکنو څخه ښکاري، چې دغه مشران اوس ټول مړه دي او د وروستي مړینه په داخلي جنګ واوښته، خو دغو درېوارو د سند یوازې هغه یوه برخه په لاس کې لرله، چې د کال یې پینځلس لکه روپۍ عواید وو. دوه نور مشران له دوی نه نژدې خپلوان وو، چې د یوه کالنی عواید لس لکه او د بل یې پینځه لکه وو. په دې ډول د ټول سند کلنی عواید دېرش لکه روپۍ یا درې لکه پونډ سټرلنګ کېږي. (۱۸۳۸)

ورکړل شوي، چې پاچا پخپله د سند تر سرحدونو ورسېد، خو هغه وخت دده پوځ د محمود خان په مشرۍ د بلوچو په شمول تر اتو زرو ډېر نه و. ګومان کوم، چې دوی شاه محمود ته تر هغه لا ډېر ایل دي.

د سند د اوسېدونکیو جامې د بېستي (ختا) یو اوږد ښت او د تسواري بېستي له ټوکر نه یوه ټوپۍ ده، چې د یوې خولۍ د تاج په شکل ده، خو تر هغه تنګه ده، په هندي ډول دوی پرتګونه او یوه لونګۍ استعمالوي.

خلک یې په ټولیز ډول په ونه برابر او تړي دي، خو ضعیف نه دي او د هندوستان تر ډېرو خلکو تور دي. په کرو وړو کې یې نور دستاینې ور څخه نه لیدل کېږي او هغه د دوی د حکومت په ظلم فاسد او ناوړه شوي دي. هغه یواځینی څیز، چې هغو سیند یانو زما توجه ځانته راکاږله، له کومو سره چې ما خبرې کړې وې، دا دي چې د دوی د پوهې برخه دومره زیاته نه ده، خو هغه کسان چې دوی تر ما ښه پېژني، زیاتوي چې دوی د غلامانو ټولې بدې په ځان کې لري. داسې ښکاري، چې مشران یې بې له دې چې د ابتدایي خلکو یوه ښېګڼه هم ولري، ډېر شډل او ابتدایي کسان دي.

* * *

شپږم څپرکی

بر سند، ملتان، لیه او نور

شکارپور په ختیځ او لویدیځ کې په اباسیند او بلوچستان پورې نښتی، قطب ته یې موزاریان (Mozaureas) او سهېل ته یې سند پروت دی. دغه ولایت د اباسیند په لور زرغون دی، خو له دې سیند څخه لیرې برخې یې وچې او سپېرې دي. دا ښه لوی ښارګوټی دی، د ختو په دېوال احاطه شوی، خو خندق نه لري. اوسېدونکي یې نږدې ټول هندوان دي او د شکارپوریانو په نامه یادېږي. دوی په هغې ځانګړې هندوستاني ژبې ګړېږي، چې د دوی په نامه یادېږي. په دغه ښارګوټي کې ډېر شتمن صرافان شته او دوی له سند، کندهار، پېښور او د راجپوتانو له ملک سره ښه ډېره سوداګري لري.

شکارپوري صرافان د درانیو د قلمرو په هرې برخې او د ترکستان په ټولو ښارګوټو کې موندل کېږي. په شکارپوریو کې یواځې یو څو پښتانه، چې شمېر یې تر دوو سوو څخه ډېر نه دی، موندل کېږي. د ښارګوټي اوسېدونکي یې جټان، بلوڅان او یو لږ شمېر سندیان دي.

د مالیې مقدار، چې دوی یې حکومت ته ورکوي، درې لکو روپیو ته رسېږي او حاکم یې یواځې لږ شمېر عسکر ساتي. د بکر د یادونې وړ حصار، چې د اباسیند په یو ټاپو کې پروت دی، په دغه ولایت پورې اړه لري. خو ځانګړی حاکم نه لري.

موزاوریان، چې د شکارپور قطب ته پراته دي. هغه بلوچ قوم دی، چې زما په خیال په رند پورې اړه لري. دوی په یو، ځنګلي او م حاصله ملک کې اوسي. دوی نږدې د انارشی په حال کې ژوند کوي او د لارو په شکولو، په اباسیند کې په غلا کولو او په ګاونډیو خلکو کې په تاراک او چپاول سره یې بدنوم ګټلی دی.

د غازي خان ډېره د موزاریانو شمال ته د اباسیند او بلوچستان په مېنځ کې پرته ده. احمد شاه دراني هغه فتح کړه. زما په خیال چې دغه ملک د مکمل واد له

ګاونډي ملک سره، چې دمخه یې ذکر شوی، ورته والی لري، خو تر هغه ښه حاصل ورکوي.

مالیه یې له پینځو لکو نه لږه ده، دغه ولایت پاچا ته پوره تابع دی. دغه ښارګوټی د ملتان په اندازه لوی، خو ډېره برخه یې ورانه ویجاړه پرته ده. دغه ملک د حاکمانو له بدلون، چې زر زر پېښېږي، ډېر تاوان وینې.

د اسماعیل خان ډېره له هغې سیمې نه جوړه ده، چې مکل واد نومېږي. ددغه ملک او محصولاتو بیان یې مخکې راغلی دی. مالیات او نور به یې د (لیه) تر سرلیک لاندې راشي، ځکه چې دغه ملک اوس د هغه یوه برخه ده.

ما په یوه بل ځای کې لیکلي، چې د هندوستان د میرې شمال لویدیځ ګوټ د پنجاب په سیندونو پرې شوی دی او دا چې دغه سیمه په دغه ډول تشکیله شوې، تر هغو ځایونو چې د هغو اوبه ورته رسېدلای شي، ښه زرغونه ده او پاتې برخې یې شګلنې او سپېرې دي. د بهاورلپور، ملتان او لیه د ولایتونو ځانګړتیا هم همدغسې ده، چې د اباسیند ختیځ ته د مالګې د غرونو په سهېل کې پراته دي.

د بهاولپور سیمه له شمال ختیځ نه تر جنوب ختیځ پورې دوه سوه اتیا میله او په پراخو برخو کې له شمال لویدیځ نه تر جنوب ختیځ پورې یو سل او شل میله غځېدلې ده. په یوه فاصله کې د اباسیند، چناب (Hydaspes) او جیلیم (Acesines) دواړه غاړې پکې ګډې دي. د سیندونو غاړې په ټولو ځایونو کې زرغونې او شتمنې دي. په یوه فاصلې کې د جېلم لویدیځ ته پروت ملک خوار دی، خو ختیځې خوا ته یې یو پوره ویچ ډاګ پروت دی. بهاولپور، احمد پور، جلال پور، سیټ پور (Seetpoor) او اوچ (Oach) یې د نامه ښارګوټي دي. تر ټولو ټینګ ځای یې ډېره ول (Derrawul) نومېږي او ددغه حصار ټینګوالی او قوت ددغه حقیقت له برکته و، چې د هغه شاوخوا ډېره پرته ده. دا حصار د بهاولپور د خان عادي استوګنځی و.

د بهاولپور اوسېدونکي جټان، بلوڅان او هندوان دي. د هغه د ګاونډیو ولایتونو اوسېدونکي هم همدغسې خلک دي، خو په بهاولپور کې د هندوانو شمېر بیخي ډېر دی.

بهاول خان نظر دې ته، چې دپاچا حاکم وي، یو تابع حکمران و. نیکونو یې آن د نادر افشار په وخت کې خپل مقبوضات ترلاسه کړي وو. پخپله بهاول خان څه وخت، چې لا هلک و، بریالی شوی و او له څلوېښتو کلونو څخه یې ډېر حاکمیت کړی و. د هغه کورنۍ، چې داوود پوتره نومېده، له شکارپور څخه وه او په لومړي سر کې یې تېښته ټولنیز دریځ لاره، خو دې اوس خان د حضرت عباس رض له نسب څخه ګڼي، چې د

حضرت محمد صلی الله علیه وسلم ته رسیږي. د حکومت د بهاول خان په وخت کې نرم او ښه په نظم کې و او که څه هم ویل کېږي، چې ده ښه خزانه لرله. تحصیلات یې باید ډېر نه وي.

د ده ټول عواید د کال یو نیم میلیون روپۍ دي. پوځ یې تر لسو زرو عسکرو څخه اوښته او د هغوی په ډله کې یې د ماشه ییزو ټوپکونو لرونکیو څخه جوړې پېنځه لواوې هم ساتلې وې او دوی منظم لباس اغوست. ده د توپ جوړولو یوه کارخانه هم لرله. لکه چې د ملتان لومړنیو حاکمانو لرله، خو د بهاول خان تر پوښتنه په ښو وسیلو وړل کېدل. په داسې حال کې، چې د کابل د حکومت نقلیه وسایل ډېر خراب وو. ده یوازې د کال یو نیم لک روپۍ پاچا ته ورکولې. دړې کاله کېږي، چې بهاول خان مړ شوی او د ده ځای ناستي زوی په ښه حکومت او تدبیر کې تر هغه نه ډېر وروسته دی. د ګاونډیو سکانو د قدرت په ډېرېدو سره نارام او په خطر کې دی[1].

ملتان

د ملتان د ولایت ډېر اوږدوالی یو سل ولس میله او ډېر پراخ بر یې اویا میله دی. سیند ته نژدې برخه یې شتمنه ده، خو نورې برخې یې خوارې دي. اوسېدونکیو یې رنګړي او لنډ دي. ټول ولایت د سکانو په یرغلونو ډېر تاواني شوی او ډېر وران ویجاړ کلي هر چېرې تر سترګو کېږي. ټول عواید یې پېنځه نیم لکه روپۍ کېږي، چې له هغو څخه دوه نیم لکه یې پاچا ته ورکول کېږي.

کله چې زه هلته وم، پوځ یې دوه زره عسکرو ته رسېده، نژدې شل توپونه یې هم لرل، خو دی په اضطراري حال کې لس یا دولس زره ملېشایي عسکر هم احضارولی شي. هیڅ څیز یې ده، تر حکومت نه لا بد کېدلی نه شي. هر راز مستقیمې په زور نیونې، په انحصاراتو په سر ایله او شوکه مارو لښکرو او په هر بل ډول ناوړه استفاده و سره لا هم تریخ او شدیدې کېدلې.

دغه ولایت ډېر بدلونونه لیدلي او داسې ښکاري، چې هغه پای نه لري. فارسیانو دغه ولایت له مغولو نه ونیوه او د نادر شاه له مړینې وروسته د احمد شاه دراني په لاس کې ولوېد. د پاني پت له جنګ نه دمخه د یوې لږې مودې لپاره د مرهټه و لاس پرې بر شو او تر هغه وروسته بیا د پښتنو شو. تر هغه ډېر وروسته سکانو د دریو کالو لپاره پرې قبضه لرله او بیا یې څو ځله پرې بریدونه وکړل او اوس یوازې له دې لامله له تاراکونو نه په امان دی، چې حاکم یې ایل شوی او د هغه له خوا نقدي محصولات ورکول کېږي.

[1] د بهاول خان زوی خپل ولایت په خپل لاس کې لري، چې هغه د برتانیې د حکومت له خوا ده ته تضمین شوی دی. (۱۸۳۸)

لیــه

لیه او اسماعیل خان دېره دواړه د محمد خان سدوزي تر اداري لاندې دي. لیه پخوا په بلوچانو پورې اړه لرله، خو نه پوهېږم چې درانیو هغه څنګه ترلاسه کړه؟ د اباسیند غاړې اباده دي، خو هغه ملک چې له سیند څخه لیرې پروت دی، شګلن ډاګ دی.

لیه یو اغیزمنی لوی ښارګوټی دی، خو د نواب استوګنځی یا په بکر کې وي، چې هغه اباسیند ته نژدې یو ورو، خو غورېدونکی ښارګوټی دی او یا په مان کیرا (Maunkaira) کې وي، چې هغه ددغه ریاست د ډېر سپېره ډاګ یوه برخه ده، دواړه ولایتونه د کال پینځه لکه عایدات لري، چې له هغو څخه درې لکه یې کابل ته ورکول کېږي.

محمد خان د ماشه پیزو ټوپکو لرونکیو کسانو څخه دوه لوا عسکر، پینځه زره ښه سواره، دېرش توپونه او دوه دغسې لنډ توپونه لري، چې له مورچل څخه ګولۍ ولي. دی له سکانو سره ښه اړیکې لري او دا ممکن له دې امله وي، چې د سرحد په لور دده ملک په یرغل نه ارزي.

ډایره دین پناه (Dauiree deen punnah) یوه وړه سیمه ده، چې د لیه د سیمو په منځ کې پرته ده. کلني عواید یې یو نیم لک روپۍ کېږي او هغه یوه دراني سردار ته یې له دې، چې هغه حکومت ته یو څه ورکړي، ورکړ شوې ده.

د لیه شمال ته د مالګې غر پروت دی او تر هغه خوا یې یو کلک او غرنی ملک پروت دی، چې واړه او ظالم قومونه پکې اوسي. ددغو قومونو ډېر څرګند یې کاتران (Kautirs) دي. دوی دغسې یو هندي قوم دی، چې هم له سکانو او هم د پښتنو له پاچا خپلواک دی.

ددغو غرونو شمال ته د چچ او هزاره زرغون اوار میدانونه پراته دي او اوسېدونکي یې هغه هندیان دي، چې مسلمان شوي او د ګوجرو په نامه یادېږي. له دوی سره له بېلابېلو قومونو څخه زیږه پښتانه اوسي او دغه وروستي ددغه ملک زینتیني واکمن دي.

ددغو اوارو شمال ته درم تور (Drumtour) یا د ګدونانو ملک پروت دی، چې دوی د یوسفزیو له یوې پښې څخه دي. شمال ته یې ترنال دی، چې هغه یو غرنی او ځنګلي ملک دی او د شمال له خوا د پکلي (Pukhlee) په ملک پورې نښتي دی. پکلي د هغه ملک په څېر دی، خو تر هغه پراخ دی او سواتیان پکې اوسي. پکلي ځانله حاکم لري، چې د پاچا له خوا ټاکل کېږي.

دغه ټول ملکونه د اباسیند په اوږدو کې غځېدلي، خو د شمال په لور زموږ

مخکې تنگ په واورو پټو غرونو ختم کېږي. د پکلي ختیځ ته دبمباس (Bumbas) او کوکاس (Cukkas) په نامه ملکونه پراته دي. لومړني یې د دوو، یا درېو مشرانو تر اغېز لاندې دي، چې د راجه گانو په نامه یادېږي او مهم یې په مظفرآباد کې استوگنه لري. دواړه قومونه مسلمان دي او د دوی ملکونه له دغسې پراخو غرونو څخه جوړ دي، چې گڼ ځنگلونه لري او ختل پرې ستونزمن دي. دغه ملکونه له دې امله د درانیو لپاره ډېر ارین دي، چې یوازې په هغو سره له کشمیر سره اړیکې ساتل کېږي.

* * *

اووم څپرکی

کشمیر

د کشمیر ناوه دغسې لوړو غرونو احاطه کړې، چې په قطب کې یې له واړه تبت څخه، په ختیځ کې یې له دلداخ څخه، په سهېل کې یې له پنجاب څخه او په لویدیځ کې یې له پکلي څخه بېلوي. د سپینو کافرانو یوه څانګه له شمال ختیځ څخه کشمیر ته ننوځي. دغې ناوې ته یوازې د اوو غاښو له لارې ورتګ کېږي.

څلور یې له سهېل نه، یو یې له لویدیځ نه او دوه پاتې یې له قطب نه وراوښتي دي. د ببېر کوتل یې تر ټولو ښهٔ او هغه، چې د افغانستان په لور پروت دی او د مظفراباد یا براموله په نامه یادېږي، تر ټولو ډېر د کارونې وړ دی. زه نه غواړم له برنیر (Bernier) او فوستېر (Foster) نه وروسته د هغه شرح وکړم. په ځانګړې توګه د وروستي ګرځندوی له بیانه بله ښه شرح ترلاسه کېدای نه شي.

کشمیریان د هندو د نسب یو بېل ملت دی او له خپلو ټولو ګاونډیو څخه په ژبې او کړو کې پوره توپیر لري. نارینه یې ښه ټینګ، فعال او زیارکښ دي، دوی له حد نه زیات په لذتونو روږدي او په ټول ختیځ کې په خطا اېستلو او حیلو جوړولو کې مشهور دي. د وګړیو ډېره برخه یې مسلمانان دي. ابو الفضل د هندو پاچایانو د یو نیم سلو تنو نوم اخلي، چې دوی د (۷۴۲هجري) کال د مخه په کشمیر کې پاچایي کړې او په دغه کال کې یوې مسلمانې کورنۍ د دوی ځای ونیوه.

دغه وروستۍ کورنۍ وروسته له دې، چې درې سوه کاله یې په کشمیر باندې حکومت وکړ، د بابر د زوی همایون له خوا لاندې شوه. کشمیر د مغولو په لاس کې پاتې شو، چې د احمد شاه په وخت کې درانیو لاندې کړ او تراوسه د دوی په لاس کې دی.

داسې ښکاري، چې کشمیریان هغه وخت، چې لومړی د درانیو له خوا لاندې

شول، د یاغیتوب په حال کې وو، خو دوی اوس د حکومت د پیاوړو اقداماتو له لامله پوره ایل شوي دي. هیڅ کشمیري ددې اجازه نه لري، چې دلته په ښار کې وسله وګرځوي. یواځې هغه کسان یې وسله ګرځوي، چې د عسکرو په توګه په حکومت کې دنده ترسره کوي. البته دغه بندیز په ټول ملک کې نافذ نه دی. خو د محلي مشرانو اختیار پوره له منځه وړل شوی او د پښتنو او قزلباشو نه یو جوړ پوځ په دغې ناوې کې ساتل کېږي او دغه پوځ ددې لپاره بس دی، چې د یاغیتوب د میلان مخه ونیسي.

د کشمیر حاکم د پاچا په څېر ټول اختیارات په لاس کې لري او د حکومت اداره ډېره ظالمانه ده. کشمیر ته د ورتګ لپو غاښیو لرلو له امله حکومت کولای شي هر هغه څوک منع کړي، چې بې له رسمي اجازې نه یا د باندې ځي او یا دلته کېږي. د حکومت بې شمېره څاري (جاسوسان) د ټولنې په ټولو صفونو کې نفوذ کوي او کشمیریان په هر راز ظلم ځورول کېږي. دغه حکومت د دوی کرکټر لا هم پسې فاسدوي، خو د دوی طبیعي خوېښې او ښه زړه توب ددې ختم ګرځي، چې د دوی نېکمرغي له منځه یووړل شي.

د کشمیر ښار په درانې قلمرو کې تر ټولو ښارونو لوی دی. له یو سل او پنځوس زرو څخه تر دوو لکو پورې وګړي لري.

ویل کېږي، چې د کشمیر ټول عاید (۴،۶۲۶،۳۰۰) روپۍ دي، چې نږدې نیم میلیون پونډه کېږي. هغه مقدار پیسې، چې پاچا ته وروړل کېږي، د هغه ترړون له مخې دي، چې حاکم یې منلې دي. ډېر لوړ مقدار یې دوه میلیونه او دوه لکه روپۍ دي، چې اووه لکه یې پوځ ته د تنخوا په ډول ترېنه وضع کېدې او پاتې یو نیم میلیون یې د کابل خزانې ته استول کېدې. څه باندې شپږ لکه روپۍ ګاونډیو راجاګانو، پښتنو مشرانو، ملایانو، درویشانو او هندو فقیرانو ته د تیول په نامه ورکول کېدلې. نورې یې د تحصیل د واقعي په نامه لګښت او ملکي او نظامي تاسیساتو ته د تنخوا په توګه ورکول کېږي.

د کشمیر حاکم تل داسې پوځ لري، چې له څلور زره څلور سوو سورو او درې زره دوه سوو پلیو نه جوړ دی.

داسې ښکاري هغه پښتانه، چې په کشمیر کې اوسي خپل کرکټر په پوره ډول اړوي او عیاش او سپک څوی کېږي. ډېر یې له خپل دریغ سره خوښ دي، خو سره له دې هم له خپل هېواد سره د دوی مینه ددې ختم کېږي، چې لویدځ پښتانه تر ډېرې مودې پورې په کشمیر کې پاتې شي.

د کشمیر لړیوالی او هغه مطلق اختیارات، چې د هغه د حاکمانو په برخه وي،

زیاتره ددې لاسل کېږي، چې دوی باغیان شي، خو ددغه ملک له تېنګتیا سره سره دوی تل په اسانۍ لاندې کېږي. پخپله کشمیریان هیڅ جنګیالي نه دي او پښتانه او قزلباشان د هغه ژوند په اثر، چې دوی یې لري، خپله زړورتیا له لاسه ورکوي او ممکن دې ته لېږ متمایل وي، چې د پاچا په ضد په قوت او شدت سره وجنګېږي. په داسې حال کې، چې پاچايي پوځ که له دغسې عسکرو نه جوړ دي، چې د سرتېري روحیه یې کمزورې وي او د کشمیر پرېماني او معاش ته په حرص او لېوالتیا سره ګوري او په دې ښه پوهېږي، چې په بېرته تګ به په څه سختیو او زحمتونو واوړي.

د شاه شجاع د پوځ دفاع کولو بیان په بل ځای کې راغلی دی. کشمیر تر هغه وروسته د وزیر فتح خان له خوا لاندې شو، چې هغه ددغه کار لپاره بې له دې، چې لازمه مصلحت وکړي، د رنجیت سنګ مرسته غوښتې وه. د کشمیر اوسنی حاکم د وزیر فتح خان ورور دی. د کشمیر ډېر نامتو محصول هغه شالونه دي، چې تولې نړۍ ته یې لېږدوي او ویل کېږي، چې هغه په شپاړس زرو تنستو کې اوبدل کېږي او په هرې تنستې کې یې درې کسه کار کوي[1].

د کشمیر د شاوخوا غرونو په ډېرو ځایونو کې دغسې قومونه اوسي، چې هغوی درانیو ته په یوه شکل تابع دي. د دوی مشرانو ته دتنه په درې کې تیولونه ورکړل شوي او دا بخشش ممکن په اصل کې ددې لپاره وي، چې د هغوی تابعیت یقیني شي. دوی حاکم ته یو څه عکسر تهیه کوي او هغه وخت، چې دی قوي وي، مالیه ورکوي. خو د دوی تابعیت دومره ډېر نه دی.

لاندې یې یواځې هغه مشران دي، چې زه د هغوی په اړه معلومات لرم.

شمال ته یې دغسې یو مشر دی، چې د کشمیر خلک یې یا دواړه تبت یا د زردالو او دارو (Daaro) تبت راجا بولي. دی ښايي د واړه تبت یواځې یوه برخه په لاس کې ولري. آزاد خان دغې سیمې ته یو پوځ واستاوه، خو دا چې هغه به لاندې شوې وي که نه؟ ما ته معلومه نه ده. ما ته ددې پته نه شته، چې د دالداغ او کشمیر ترمنځ هسک غرونه به اوسېدونکي ولري؟.

سهېلي غرونه یې ډېر شاهزاده نشینان لري، چې ښکاري اړین یې کشته وار (Kishtawaur)، چون دونی (Chundunee) یا چناني (Chinaunee)، خوسایل (Khussial)، دنګ اخوروور (Dungakhoroor)، راجو (Ragour) او پرونک (Proanch) دي. ددغو دولتونو مشرانو خپل پخواني هندوېي لقب (راجا) ساتلی دی. که څه هم دوی او د دوی د رعیت ډېره برخه مسلمانان دي، لکه څنګه چې د دوی

---

[1] مولف د شال جوړولو او په هغه پورې تړلو نورو ټکو په اړه په پای لیک کې یوه اوږده شرح لري، چې په پښتو اړول یې لازم نه ګڼم. ژباړن

د ملکونو له طبیعت نه اټکل کېدای شي، د هغو ندرس ډېر رنګړی دی، خو کله چې یو، غرني سیمه په نظر کې ونیول شي، شمېر یې بنه ډېر دی. خلک یې په ژبې او کړه وړه کې کشمیریانو ته ورته دي، خو د هغو ملکونو د وګړیو مخلوط هم پکې ډېر دی. چې د مملکت په جنوب کې پراته دي.

* * *

پینځم کتاب

د کابل پاچاهۍ حکومت

لومړی څپرکی

د پاچا اختیارات

په ډېرو آسیایي حکومتونو کې د پاچا قدرت هیڅ حد نه لري، خو دا چې د خلکو زغم یې حد وګرځوي. په همدې ډول د ټولیز پاڅون پرته د پاچا له ارادې سره په هیڅ ډول مخالفت نه کېږي، خو په پښتنو کې د درانیو د ارستوکراسۍ قدرت او د نورو قومونو تنظیم د پاچاهۍ واک د کنټرول او په سولې سره ملت د امتیازاتو د خوندي ساتلو لپاره تلپاتي وسایل برابروي. څو ځنګه چې پښتانه له شریعت پرته نور هیڅ ډول لیکل شوي قوانین نه لري او د خپل حکومت د اجراتو په اړه هیڅ ډول عامه اسناد نه ساتي، ممکنه نه ده چې په دوی کې یو منظم اساسي قانون وده وکړي. سره له دې هم د دوی د حکومت په اړه ځینې ټینګ دودونه او نظرونه شته، چې اوس غواړم د هغو بیان وکړم.

پاچاهي د سدوزیو د کورنۍ په هغې څانګې کې میراثي ده، چې له احمد شاه څخه پیدا ده. خو داسې ښکاري چې مشر زوی ته به د هغې د لېږد په اړه کومه ټاکلې مقرره نه وي. د پاچا له مړینې وروسته د دربار په لویو درانیو سردارانو کې دا معموله ده، چې سره جرګه شي او په دې غور وکړي، چې له شاهزادګانو څخه کوم یو د پاچایي وړ دی؟ کوم هغه شی، چې د دوی په پرېکړې تاثیر لري، هغه د پلار وصیت او د هر یوه شاهزاده عمر او کرکتر دی او د دوی نظر د پایتخت خپلول تضمینوي او د هغه شاهزاده پله ښه درنده کوي، چې دوی د هغه په خوا درېږي، خو

په ټولیز ډول په بېلابېلو لویو ولایتونو کې د شاهزادګانو د ټاکلو رواج په دغسې سابقې پای ته رسېږي، چې هغه د تاج او تخت د مدعیانو په شتمنۍ، استعداد او محبوبیت پرېکړه کېږي.

له هغو پرته، چې پاچا ورته په ډېر ښه نظر ګوري، د پاچايي کورنۍ نور غړي د کابل په بالاحصار کې بند ساتل کېږي، دوی تر سختۍ څارنې لاندې نیول کېږي، خو ښه سلوک ورسره کېږي. هغوی چې خلاص او ازاد وي یا په ولایتونو کې د حاکمانو او یا د پوځ د قوماندانانو په توګه ټاکل کېږي، دلته د یوه سدوزي له ظاهري اختیار نه ددې غوښتنه کېږي، چې د لویانو بیعت جلب کړي او قصاص نافذ کړي، خو دوی په ټولیز ډول د پاچا د تابې تر پوره کنټرول لاندې وي.

د پاچا لقب شاه دردران دی، خو دا یواځې په عهدنامو او نورو ټولیزو سندونو کې یکارېږي. په ټولیز ډول دی یواځې په شاه یا پادشاه سره یادېږي او ولسي خلک یې زیاتره په خپل شخصي نامه یادوي لکه محمود یا شجاع. نور هیڅ شی ورسره نه زیاتېږي.

دربار ته دېره خانه وایي، چې هغه لکه دربار په هندوستان او عالي کوټې په ترکیې کې د ورته مفهوم لري. دا د ختیځې ستاینې یوه بېلګه ده او دغسې مفهوم تر ښه اخیستل کېږي، چې و رعیت باید ان په خپل فکر کې هم تر هغه وړاندې په قصر کې داخل نه شي.

پاچا دسکې وهلو ځانګړی امتیاز لري او د هغه نوم د امپراتورۍ په ټولو سکو باندې وهل کېږي. دا ښه ثرګندده ده، چې د آسیا خلک دغه حق ته څومره اهمیت ورکوي او د هغه خپلول د واکمنۍ ستره ازموینه ګڼي. هغه ته ورته بله ازموینه د پاچا هغه امتیاز دی، چې نوم یې په خطبې کې اخیستل کېږي.

د سولې او جنګ حق دده دی او دی په خپل اختیار سره تړونونه لاسلیک کولای شي، داسې ښکاري چې د شال له مثال سره سره چې احمد شاه د کاکړو دغه سیمه د بلوچستان مشر ته وبخښله، دغسې یو تفاهم شته، چې پاچا نه شي کولای د پښتنو د قومونو د سیمې کومه برخه بل چا ته وبخښي.

ټولې ټاکنې د پاچا په لاس کې دي، خو د هغه ټاکل په ډېرو حالاتو کې په ځانګړو کورنیو پورې منحصر دي. د قومونو مشري هم له همدې ولې څخه ده، څینې دولتي منصبونه او آن د پاچا د کهول ډېر منصبونه هم میراثي دي.

د عوایدو او د هغو ټولولو او لګولو ټول کنټرول دده په اختیار کې دی، خو دی د څمکو هغه مالیات، چې د احمد شاه له خوا ټاکل شوي، ډېرولی نه شي او دغه مالیات لې دي. هغه یواځیني وسایل، چې دی یې په پښتنو کې د خپلو منابعو د

ډېروالي لپاره په امتياز کې لري، جريمې، د نظامي خدمت ترتيبات او په ځينو حالاتو کې په زور او جبر د غلو بيې ټاکل دي، چې د هغو له مخې د مالياتو تخمين کېږي.

خو دغه تدابير دومره موثر نه دي او داسې ښکاري، چې په هغو حالاتو کې چې حکومت د مالياتو لپاره نوي نرخونه او معيارونه ټاکي، له هغو نه استفاده، کول هغه څرګند اعتراف دی، چې دغه امتياز هم څومره محدود دی.

پاچا د خپلو اسلافو هغه بخښنې، چې د خدمت په مقابل کې يې ټاکلي دي، له سره جاري کولای نه شي، په کورنيو جنګونو کې د تخت د يوه مدعي بخښنې په دې دليل له سره جاري کېدای شي، چې هغه د يوه قانوني پاچا اعمال نه دي، خو آن دغه هم زياتره وخت نه کېږي[1].

دغو رواجونو ته هيڅ بدلون نه دی ورکړ شوی، ما ته ددې پته نه شته چې پاچا د هغو د ډېرولو حق ولري؟ دی په يقين سره ددغسې کار قدرت لري، ځکه چې دده، دغه کړنه هغه کسان سمدلاسه نه اغېزمن کوي، چې دوی دې توان لري، چې ددغو اوامرو په مقابل کې مقاومت وکړي.

پاچا عسکري خدمت ته د جلبولو او د پوځ د قوماندانۍ کنټرول په لاس کې لري، داسې ښودل شوي، چې د قضايي چارو د ترسره کېدا يوه برخه د قومونو داخلي حکومت ته پرېښول شوې ده. نورې څانګې يې په پاچا پورې اړه لري، چې هغه ټول قاضيان ټاکي او په جزايي قضيو کې د هغو حکمونه تاييدوي، په هغو حالاتو کې چې جرم يوازې د دولت په ضد وي، پاچا يوازينی قاضي دی آن په دغسې قضيې کې هم دده، قدرت د يوه سدوزي د ژوند تر سرحده پورې نه رسېږي.

تيمور شاه وزير اعظم اعدام کړ او دغې کړنې ته هيڅ د ملامتۍ ګوته ونه نيول شوه، خو د شاه محمود له خوا د نورزيو د قوم مشر مير علم خان اعدام د هغه د بې عدالتۍ په له امله محکوم شو، نه د قانونيت له اړخه، خو د هغه پاچا له خوا د وفادار خان او د هغه د ورونو اعدامېدل تراوسه هم په دې لامل په ټوليز ډول محکومېږي، چې دغه کړنه د دولت له اساسي قوانينو څخه مالف و.

پاچا د مذهبي چارو اداره په خپل لاس کې لري، خو څنګه چې مذهب ښه ټينګ شوی دی، نو دده، لپاره د لاسوهنې ځای نه پاتې کېږي. هغه حقوق چې د پښتنو ملت يې په نيول شويو ولايتونو او د دولت په نورو توابعو کې لري، ټول د پاچا په لاس کې دي.

---

[1] له پورتنۍ فقرې نه د ليکوال موخه ، کېدای شي ايوته وي يانې دا چې واکمن د تخت د مدعي بخښنې په دې دليل جاري کوي ، چې هغه د کوم قانوني پاچا اعمال نه دي. ژباړن.

 څرګند ده، چې له دغو مستقیمو قدرتونو سربېره، چې پاچا خپل کړي، د نتنې او یا ندي (مه ورکوه) سیاست دی، د هغو په پلي کولو هم ډېر نفوذ پیدا کوي.

دننني او بهرني سیاست

د خپل رعیت په اړه د کابل د دربار په سیاست کې تر ټولو مهم ټکي له درانیو سره د پاچا نږدې اړیکه او دده او د هغوی د ارستوکراسی ترمېنځ رقابت دی. د پاچا سیاست دا دی، چې درانیان د خان تابع وساتي. په داسې حال کې چې تر نورو پښتنو یې لوړ ګڼي.

دی ددغې موخې لپاره، تاجکان او نور ټول هغه قومونه تر سیوري لاندې نیسي، چې د هغو په قوت کولای شي د غه اشراف لاندې کړي. بې له دې چې د خپل قوم لوړتیا ته تاوان ورسوي. د درانیو د اشرافو، تاجکانو او د پښتنو قومونو په اړه د پاچا سیاست د سکاټ لېنډ د پاچا له هغه سیاست سره ورته دی، چې دی یې د بارونانو (Barons) ښاریانو او د غرنیو سیمو د خپلوتو په مقابل کې غوره کوي.

د پښتنو قومونو په اړه د پاچا موخه دا ده، چې له لویدیځو قومونو څخه مېړونه او له ختیځو قومونو څخه پیسې ترلاسه کړي. د ولایتونو په اړه هم د حکومت چلند دا دی، چې له لویدیځو پښتنو څخه لې واخلي او هغه څه، چې ترېنه خپلوي، یوازې د دفاع لپاره یې چلوي. خو له ختیځو ولایتونو څخه هغه ټول منابع او وسایل ترلاسه کړي، چې په هغو د خاورې د لا پراختیا لپاره کار واخلي.

په هندې ډول پښتنو په بهرني سیاست کې د لویدیځ په لور د ملک نیولو هڅه نه ده ښودلې. د فارس او ترکستان په اړه د دوی نظرونه یوازې د خراسان او بلخ په دفاع پورې منحصر شوي دي. په حقیقت کې خپلو زامنو ته دا د احمد شاه وروستی وصیت و، چې په اوزبکانو برید ونه کړي، ځکه چې دوی د هغه په نظر د مچیو د بې شاتو ځالې په څېر دي.

بله پرځای وینا، چې هغه ته منسوبه ده، دا ده چې تر هغو چې د سکانو افراطي غېرت لې شوی او چلند یې نرم شوی نه وي، په هغو له حملې کولو نه ډډه وکړي. په حقیقت کې سکانو ځانونه د کرنې په چارو پورې نښلولي او د هغه وړاندنکې او پرله پسې جنګي استعداد یې په پوره ډول بایللی، چې دوی یې په دې برلاسي کړي وو، چې د احمد شاه د قوت په مقابل کې ودرېږي.

د حکومت کرکټر

د پښتنو حکومت د خپل رعیت، د خپلو مقبوضاتو او آن د خپلو دښمنانو په اړه تر زیاتې اندازې تل له نرم چلند نه کار اخیستی دی. د فارسیانو له شدت سره، چې پرتله شي د پښتنو حکومت په جزاګانو کې نرم او اعتدال یې لا څرګند دی. دا چې

یو لوی پاڅون یې له کوم تل ځخه غلی شي. په دوی کې ښځۀ عام وي او کله چې په پاڅونونو کې جزا وي، هغه تل یواځ د هغه په مشرانو حواله کېږي. د فارس په طرز سره د عامه خلکو ړندول او د هغو لاس او پښې پرېکول دلته رواج نه لري. ټول هغه وخت چې زموږ هیئت په پېښور کې و، یواځې یو قتل وشو او هغه د یوه شیعه درویش و، چې هغه د کفر په مسئلې کې د ملایانو په تور محاکمه او جرم یې ثابت شو.

خو د پښتنو حکومت د ختیځ د نورو حکومتونو په څېر د هغو ځاپنانه وسایلو په کارونې سره بدنام شوی، چې کله کله د هغه وزیران ورته کار اخلي او په هغو سره مجرمان نیسي او هغوی ته زجر او عذاب ورکوي. پورتنۍ طرز ته هغه کول ښايي د هغې اساتیا نتیجه وي، چې په دغسې ملک کې چې له ټینګو حصارونو نه ډک دی او له یوه پناه غوښتونکي سره مرسته کول تنګ او پټ ګڼل کېږي. یو مجرم د حکومتي مامورینو له تعقیب نه ځان بچ کولای شي. زجر او عذاب ورکول له فارسیانو ځخه زده شوي دي. دغه رسم له ډېر پخوا نه شتون لاره، خو یواځې د شاه محمود په دوره کې ډېر عام شو. له هغه نه په ټولیز ډول د پیسو په ترلاسه کولو کې کار اخیستل کېږي او په نتیجه کې زیاتره وخت په لویانو او شتمنو باندې استعمالېږي.

حکومت زیار باسي، چې په ټولو پښتني قومونو کې ارامي او شتمني خوندي وساتي، خو حکومت چې په دې پوهېږي، چې د هغوی ګټې دده له ګټو نه بېلې دي، ددوی د ګټو څارنه په داسې توګه نه کوي، چې له یوه پاچا نه د رعیت په اړه د هغه هیله کېږي. ولایتونه په ټولیز ډول په زغم او نرمۍ وضع او عدالت سره اداره کېږي. دغه وضع په ځینو حالاتو کې د ضعف او په نورو کې د حکومت د تدبیر له لامله ده، ختیځ ولایتونه د حکومت او د هغه د مامورینو له شوکه ماري او کله کله له حسادت یا له بې رحمه ظلم ځخه ضرر ویني. یواځې په کشمیر کې هر ډول ظلم روا ګڼل کېږي.

اوسنی حال:

د افغانستان حکومت د ګاونډیو دولتونو په اړه لږ معلومات لري. دغه دولت که څه هم ډېره موده کېږي، چې هندوستان ته متوجه و او که څه هم سوداګر یې تل د هغه ملک ته ځي، تراوسه د هندوستان د دولت په اړه د هغه بې خبري زښته ډېره ده. وزیران یې په دې پوهېږي، چې مغولي امپراتوري مخ په ځوړ ده، خو د هغو ورو دولتونو په اړه یې معلومات ډېر نیمګړي دي، چې د هغه له ورانۍ نه هسک شوي دي. دوی له فارس او تارتاري سره یو څه اشنا دي، خو د هغوی په اړه هم دوی

یواځې د سوداګرو او مسافرو په رپورټونو اعتماد کوي، لکه څنګه چې په هندوستان کې معموله ده. دوی څري نه لري، کله کله هیئتونه استوي، خو هغه هیڅ کله تلپاتې نه وي. دولس کاله کورنۍ جګړې تر ډېرې اندازې د حکومت شکل ته بدلون ورکړی، آن تر هغه نه هم ډېر چې پورته یې بیان وشو. پاچا اوس تر هر بل وخت نه ډېر په درانیو اشرافو وېسا کوي او په نتیجه کې د خپلو وزیرانو په تیاکلو کې د غوره ګڼلو له ټولو حقوقو څخه او د هغوی د اختیاراتو په پلې کولو کې په هغو له نژدې ټول کنټرول څخه محروم شوي دي.

څنګه، چې د دولت پوځونه په خپلو کې په جګړو اخته دي، ډېر قومونه او ولایتونه بخپل سر او یاغي شوي او په نتیجه کې د عوایدو ډېر منابع وچ شوي دي. له هغو عوایدو څخه چې حاصلېږي، ډېره برخه یې د تیول په ډول سترو اشرافو ته ورکول کېږي او هغه څه، چې پاتې کېږي، نژدې ټول یې د حاکمانو او وزیرانو په اختلاس سره له مېنځه ځي او پاچا له دې امله هغه تور نه شي سمولی، چې ځکه یې ممکن دی له خپلو پلویانو څخه محروم دي.

څنګه، چې پاچا ددې قدرت نه لري، چې قومونه اړ کړي چې د خپلې ونډې نظامي قطعې دولت ته واستوي، د کومو په استولو چې دوی اړ دي. د هغه پوځ اوس له دغسې عسکرو نه جوړ دی، چې یا د معاش او یا د خپلو مشرانو د اړیکو له لامله خدمت کوي. طبیعي ده، چې د عوایدو لېوالی پوځ کموي او هغه عسکر، چې خدمت کوي، تر پاچا نه زیات د خپلو قوماندانانو په خدمت کې وي.

او څنګه چې دغه منابع څومره چې وي، زیاتره وخت د دوو مدعیانو او رقیبانو ترمېنځ وېشل کېږي، نو ددې درک اسان دی، چې د پاچا قدرت او نفوذ به تر کومې اندازې کم شوی وي.

* * *

دویم څپرکی

د حکومت اداره

حکومت په ټولیز ډول د پاچا په دستور اداره کېږي او وزیر ورسره مرسته کوي.
لوی وزیر د عوایدو ټوله اداره او دتنه او دباندې د حکومت د سیاسي چارو تنظیم په اختیار کې لري. په همدې ډول دی د حکومت د نورو ټولو وزارتونو کنټرول کوي.

دغه وزیر باید د بامیزایي له څانګې او د شاه ولي خان له کورنۍ څخه وي، خو شاه زمان او شاه محمود ددغې ټاکنې رعایت نه دی کړی، لومړنی یې سدوزی په دغې عهدې وګوماره[1] او وروستی یې فتح خان بارکزی د وزیر په توګه ټاکلی دی.

دغو ابداعاتو په ښه نظر نه کتل کېږي او پخوا په ټولیز ډول داسې نه کېده او د وزارت مقام د میراثي مدعیانو په لاس کې پرېښودل کېده، خو د هغه د قدرت زیاتره برخه کوم بل لوړ مامور ته، چې د پاچا معتمد و، لېږدېدله. دا هغسې یو

---

[1] د سرجان ملکم دغه لاندېنی تبصره د پښتنو د حکومت په باره کې د هغوی نظر ښه تمثیلوي:
((په ۱۸۰۰ کې چې زه په فارس کې وم، د رحمت الله خان د ټاکنې په اړه، چې په ټولیز ډول د وفادار خان په نامه یادېږي، انتقادي خبرې کېدلې. دا کار له ټولو رواجونو څخه یو انحراف شمېرل کېده او په هغه په دغو دلایلو نیوکه کېده، چې که څه هم دا موزونه ده، چې پاچا دې سدوزی وي او د هغه شخصیت دې سپېڅلی وشمېرل شي، چې په درانده قوم پورې اړه لري. وزیر یې باید له هغه قوم څخه نه وي او که وي ممکن داسې وګڼل شي، چې هغه به له یرغل نه خوندي وي. په دې حال کې به د بې رحمۍ او زېښاک د اعمالو په مقابل کې، چې ممکن واقع شي، هیڅ څوک مسئول ونه ګڼل شي، نورو د یوه سدوزي ټاکل په دې مصلحت ښه نه باله، چې څنګه چې دی هم د همدغه قوم یو غړی دی، ممکن د پاچایي دعوه وکړي.))

اقدام و، چې ګډوډي يې مېښخ ته راوسته او دا يې تر ډېر ناممکنه کوله، چې د حکومت د یوه مامور دنده یا اختیارات په خیرکتیا سره درک شي.

په عامه اداره کې له وزیره وروسته بل لوی وزیر منشي باشي دی، چې د پاچا د ټولو لیک لیکنو مسئولیت پر غاړه لري. بل یې هرکاره باشي دی، چې د استخباراتو د اداري آمر او د چپراسیانو او قاصدانو قوماندان دی. نسقچي باشي، چې د هغه د دفتر له لارې جزاګانې تطبيقېږي هم دده تر لاس لاندې ګڼل کېږي او دی سربېره پر دې یوازې د ماریشل (Marischal)[1] ارل (Earl) هم دی. ضبط بیګي هم د هغه تر لاس لاندې ګڼل کېږي، دی ټول هغه ملیکتونه په تصرف کې راوړي، چې نیول کېږي او ضبطېږي.

د عوایدو او قضايي وزارتونو آمران او د پوخ ستر افسران د دولت د ډېرو لويو مامورانو له ډلې څخه دي. خو د دوی وظيفې په هغه وخت کې په پوره او سانه توګه شرح شي، کله چې د حکومت په هغو څانګو بحث کېږي له کومو سره، چې دوی ورپورې اړه لري.

د دربار او سلطنتي کهول آمران بیخي ډېر دي. د دوی تشکیلات کټ مټ د نادر شاه افشار د تشکیلاتو په څېر دي. هره هغه څانګه، چې په هغه اړه لري، په یوه څانګړي یونیفورم پېژندل کېږي. د دربار ښه بنه منظمه او سینګاري ده او ممکن د کورنیو جنګونو او د قصرونو د تزیيناتو او سامانو تر چور کېدلو دمخه ډېره پرتمینه وه. ددغو څانګو لوی آمران دا دي:

میراخور باشي، یا د اسونو آمر. دغه مقام د اسحق زیو دمشر په کورنۍ کې میراثي دی. د ایشک آقاسي مهم مقام د پوپل زي په یوې سترې کورنۍ کې میراثي دی. په ترکي کې ددغې کلمې مانا د وره ساتونکي ده. خو د هغه د تشریفاتي مراسمو د آمر دنده ترسره کوي. د غرض بیګي مقام د اکرم خان په کورنۍ کې میراثي دی. دنده یې پاچا ته په لوړ اواز د هر هغه څه تکرارول دي، چې هغه وخت چې رعیت دده په حضور کې منل کېږي، ویل کېږي. دغه اداره په دې منظور جوړه شوې، چې هغه تېروتنې سمې کړای شي، چې خلک یې چې ممکن د دربار له تشیفاتي ژبې سره ناآشنا وي وکړي. په همدې ډول هم له هغې نه منظور دا دی، چې په هغې سره د هغه زحمت مخه ونیول شي، چې له پاچا سره د ناآشنا خلکو له ویرې ولاړېږي.

---

[1] د فرانسوي (Marischal) انګرېزي شکل (Marshal) یانې مارشال دی. په دې ډول ارل مارشالپه اروپا کې په منځنیو پېړیو کې په پاچایي کورنیو کې د لوړې رتبې نظامي افسریانو قوماندان لقب و. ژباړن

دغه څانګه په دې اړینه ده، چې پاچا زیاتره وخت له عرض بېګي نه غواړي، چې د عرایضو په اړه پلټنه وکړي او د هغه راپور د پاچا په پرېکړې باندې اغېز لري.

جارچي باشي او جارچیان د عرض بېګي په دفتر پورې اړه لري. د چاوس باشي دنده دا ده، چې هغه کسان، چې منل کېږي پاچا ته د احترام ادا کولو لپاره ورانديږ کړي، دربار رخصتوي او په دغسې مواقعو کې د پاچا امرونه په هغه شکل رسوي، چې په ترکي ژبه کې افاده شوې وي.

نور آمران هم شته دي، چې ددغسې څانګو مشري یې په غاړه ده، چې دولتي دندې ترسره کوي، خو یو یې هم په دربار کې اهمیت نه لري. د صندوق دار باشي، حکیم باشي او د سلطنتي کهول بېلابېلې ادارې لکه د ښکار کولو، باښو ساتلو، پخلنځي، د اوښانو او کچرو څانګې شرح کېدو ته اړتیا نه لري، که څه هم په ځینو کې یې مهم کسان دندې ترسره کوي، خو پیشخدمت باشیان د ذکر وړ ښکاري، ځکه که څه هم دوی د پاچا ټیټ کارونه په خپله کوي، دوی زیاتره د لوړ منصب خاوندان دي او زیاتره وخت په پاچا باندې اغېزه لري.

خوجه سرایان (Eunuchs) هم خورا مهم کسان دي، په دې چې دوی تل د پاچا په حضور کې منل کېږي او اجازه لري، چې د ډېرو پټو پرېکړو په وخت کې حاضر اوسي. د سلطنتي کهول لګښتونه له هغو پیسو څخه ترسره کېږي، چې د همدغه مقصد لپاره ځانګړې شوې وي. اداره یې د یوې ځانګړې څانګې په لاس کې ده، چې د پاچا شخصي خزانه دار او مشرف یا د حسابونو د تصفیې آمر د هغې آمران دي.

* * *

دریم څپرکی

ولایتي وېش

ټول سلطنت په اوه ویشتو ولایتونو وېشل شوی دی، یوازې بلوچستان په دغه وېش کې نه راځي، چې د هغه مشر له نامه پرته نظر دې ته چې رعیت وي، د یوه نابرابر اتحاد غړي حیثیت لري.

اتلس مهم ولایتونه یې هر یو د یو، حاکم له خوا اداره کېږي، چې د عوایدو د ټولولو مسئولیت پر غاړه لري او د ملېشې امر وي. په هر ولایت کې یو سردار د منظمو لښکرو قوماندان دی، دی په دې گومارل شوی دی، چې عامه امنیت ټینګ وساتي او د حاکم او قاضي امرونه نافذ کړي. کله چې حاکم درانی وي، دی د سردار دنده هم په عادي ډول ترسره کوي.

مدني او قضایي چارې د قاضي له خوا ترسره کېږي، د حاکم او سردار تر ادارې لاندې په عوایدو او څارندوی (پولیسو) پورې مربوطې چارې د قومونو د مشرانو له خوا ترسره کېږي او د دوی تر لاس لاندې د قومونو د خپلونو مشران کار کوي.

د قومي مشرانو اهمیت لې د ډېر د هغې درجې په اندول دی، چې د هغوی سیمې د حکومت تر کنټرول لاندې وي، چېرته چې قومونه قوي دي هرڅه د قومي مشرانو له لارې کېږي او چېرته چې ضعیف دي لکه په پېښور کې حاکم او سردار خپلونو مشرانو ته نیغ په نیغه لارښوونې استوي.

په کشمیر کې د تاجکو په منځ کې او د اباسیند په شاوخوا ولایتونو کې یانې چېرته، چې حاکمان ډېر دي، حاکم یا سردار خپل افسران خلکو ته استوي یاد کلیو له مشرانو نه د خپلو وسیلو په توګه کار اخلي.

هغه اتلس ولایتونه، چې د حاکمانو تر ادارې لاندې دي، دا دي: هرات، فراه، کندهار، غزني، کابل، بامیان او غوربند، جلال اباد، لغمان، پېښور، د اسماعیل خان ډېره، د غازي خان ډېره، شکارپور، سیوي، سند، هزاره، جج، لیه او ملتان.

په دغو ټولو سیمو کې حاکمان په هر وخت کې لرې کېدای شي. خو په هغه حال کې چې عوايد د دوی په اجاره کې وي، په دغه صورت کې دوی باید د کال تر پایه پوره پرېښودل شي.

حاکمان تراوسه هم په ټولو ولایتونو کې له سند پرته. اېسته کېدای شي. په سند کې پاچا د هغه ځای حاکم یوازې له یوې کورنۍ څخه غوره کاوه او د ه له (۱۷۹۰) څخه وروسته د دغه ولایت داخلي کنټرول ټول له لاسه ورکړی دی. ملتان او لیه هم همدغسې وبولئ. په دغو سیمو کې پاچا په دې نه دی برلاسی شوی. چې د شاه محمود له جلوس نه وروسته د هغو حاکمان لیرې کړي. د هرات حال هم همدغسې دی. دغه ولایت د شاه محمود له وتلو وروسته د شاهزاده فیروز په لاس کې پاتې دی.

هغه پاتې نه وېشونه په ټولیز ډول له هغو ملکونو څخه جوړ دي، چې په پښتني قومونو اړه لري. په هر یوه کې یو درانی حاکم ټاکل شوی دی، چې د سردار په نامه یادېږي. دی هېڅکله په خپل حکومت کې نه اوسي. هلته په کال کې یو ځل یا پخپله ځي او یا خپل مرستیال استوي، چې مالیه ټوله کړي. له دوی سره یا نظامي قوه ملګرې وي یا نه وي او هغه د هغه ځای په شرایطو پورې اړه لري. په نورو وختونو کې د هغې سیمې اداره قومي مشرانو ته پرېښودل کېږي او دوی په ځانګړیو حالاتو کې تر څه حده د سردار تر کنټرول لاندې دي. سردار په ډېرو حالاتو کې د مشرۍ لپاره د خپل لاس لاندې د سر د کورنۍ د یوه غړي سپارښتنه کوي، چې دده په نظر کې ددغې دندې لپاره تر نورو ډېر مناسب وي. په دغو وېشونو کې قاضیان وي، چې د پاچا له خوا ټاکل کېږي. خو د هغوی اختیار که څېرې نافذېږي، دقوم د مشر له خوا نافذېږي.

دغه وروستي ډول حکومتونه دا دي: د غلزیو حکومت، چې لغمان او جلال آباد پکې شامل دي، د ساپیو حکومت، د تګاو حکومت، د بنګښو حکومت، د ځاځیو او یو په شمول د دامان حکومت تر بنو او دوړ پورې، د مروتو او نورو په شمول، د سیستان په پولو باندې د کده، چغانسور او کشک ګندمي حکومت د غوراتو حکومت، د هزاره ګانو د ساېند حکومت (ایماقونه)، فراه ته نژدې د اسفزار یا سبزوار حکومت، د اندراب او پشت رود حکومت.

سردار هم هر وخت لرې کېدای شي، خو داسې ښکاري چې دغه مقام په ځانګړو کورنیو پورې اړه لري.

دغه وېشونه د تامېشته تویو ملکو په ګډون نظر هغو ته چې د حاکمانو تر لاس لاندې وي، تر زیاتې اندازې د شاهي قدرت له لاسه وتلي دي.

* * *

شلورم څپرکی

عوایـد

په ارامو وختونو کې د کابل د حکومت ټول عواید ممکن د درې کروړه روپیو په شاوخوا کې وي[1] خو له هغو څخه له یو کروړ نه ډېرې یې بېلابېلو تیمه څپلواکو مشرانو ته بېرته ورکول کېږي او دوی په دې قانع دي، چې خپل دغه عواید د پاچا نه د بخښنې په توګه ومنې او که نه دوی به هېڅکله په دې راضي نه وي، چې دغه عواید یې هغه تسلیم کړي وای. دغه عواید د کابل د پاچا په منابعو کې شمېرل کېدای نه شي. نو د هغه رېښتیني عواید نژدې دوه کروړه روپۍ کېږي.

له دغو عوایدو څخه نژدې نیم یې د تیول یا جاګیر په ډول خانګړي کېږي او زیاتره یې د نظامي خدمت په بدل ورکول کېږي. هغه فایدې، چې پاچایي له هغه نه د خان کوي، د پوځ په برخه کې به راشي. نور یې ملایانو یا درویشانو او سیدانو ته د تنخوا په ډول ورکول کېږي. پاتې عواید یې د اوسنیو ناارامیو تر پیل پورې پاچا ته پاتې کېدې، د ډېرو سمو روایتونو له مخې دا ټولې نهه میلیونه روپۍ کېدلې.

د پاچا د عوایدو لوی منبع د ځمکو مالیات دي، چې هغه د ټاکلو اندازو له مخې په حاصلاتو حواله کېږي او هغه د ځمکې د ماهیت له مخې توپیر کوي او په بېلو ولایتونو کې مختلف وي. ځینې پښتانه قومونه او هغوی چې په لېرو سیمو کې اوسي. د مالیاتو له دغه طرز لاندې نه راځي، بلکې هر کال یو ټاکلی مبلغ د مالیې په ډول ورکوي.

د عوایدو نور منابع ښاري محصولات. ګمرکي محصولات، د سرکاري ځمکو محصولات، د جریمو محصولات، د ضراب خانې ګټې او کېدای شي یو څو نور واړه قلمونه وي. هغه خواړه، چې خلک یې د پاچا کهول او د هغه د پوځ یوې برخې ته هغه

[1] یو کروړ روپۍ نېږدې یو میلیون پونډ سترلینګ کېږي. (یو کروړ یا لس میلیونه. ژباړن)

وخت ورکوي، چې د دوی له ملک نه تېرېږي، که څه هم دغه خلک له مالیاتو نه معاف وي، هم باید د دولت په عوایدو کې حساب شي.

له پورته قلمونو سربېره د عوایدو یوه بله ورځ څانګه په دې ډول پیدا کېږي، چې هغه ځانګړې سیمې او قومونه، چې باید لښکرې تهیه کړي، د هغو پر ځای دولت ته پیسې ورکوي. په ټولو وختونو کې په ګڼورو سیمو کې د حاکمانو په تماکلو له هغوی نه پیسې اخیستل کېدلې او په دغو ناآرامو مهالونو کې د منصبونو د پلورلو له لارې پټه ګټه ترلاسه کېږي.

د ځمکې مالیه د کلي هر مشر ټولوي او په ځینو حالاتو کې د هغه قوم د مشر په ذریعه ورکول کېږي او په نورو حالاتو کې په مستقیم ډول حاکم یا د هغه عمالو ته ورکول کېږي. حاکم په ټولیز ډول د خپلې سیمې مالیه له حکومت نه په اجاره اخلي او د خپلو لاس لاندې سیمو مالیه نورو ته په اجاره ورکوي. دی په کال کې یو ځل د خپلو معاملو حساب ورکوي او مخکې له دې، چې د پاچا (هوکې) ترلاسه شي، ددغه حساب موضع له څو مامورینو څخه تېرېږي. د دفترونو لګښتونه، هغه براتونه چې په یوه ولایت ورکول کېږي، د هغو څېزونو بیه، چې د پاچا له خوا د استفادې ور ګرځي او داسې نور لګښتونه وضع کېږي او پاتې مبلغ یا خزانې ته استول کېږي او یا لکه څنګه چې زیاتره کېږي، براتونه چې له همغه مقدار سره برابروي، پوځ ته ورکول کېږي او یا نورو هغو کسانو ته ورکول کېږي، چې په حکومت باندې پیسې لري.

د عوایدو د ټولولو او ورکولو په دوران کې هغه وخت، چې په دغه وروستي ډول سره ترسره کېږي، د حاکم له خوا ډېر اختلاسونه کېږي. د هغو درو ولایتونو عواید، چې د نظامي سردارانو له خوا اداره کېږي، په اجاره نه ورکول کېږي. د پاچا غټ لګښتونه هغه تنخواګانې دي، چې پوځ، دربار، پاچایي کهول او روحانیونو ته ورکول کېږي.

د پوځ د قوت په اندول د هغه لګښت لې دی او دا د جاګیرونو د هغه شمېر له لامله ده، چې د هغه د ساتنې لپاره ځانګړې کېږي.

د پاچاهي کهول لګښت تر یوه حده د اجناسو، پېسو او ځارویو په ورکولو چې ددغې ځانګې لپاره ځانګړې کېږي، سپکېږي.

د لویو ملکي مامورانو تنخوا لږه ده، دوی له هرڅه زیات په بډو او بخښنو ژوند کوي، چې هغه که څه هم په دولت باندې ډېرې ناوړې اغېزې لري، د عوایدو مقدار، چې په ریښتیني ډول تر حساب لاندې دي، نه کموي.

ملایانو ته جاګیر (د یوې اندازې ځمکې مالکانه حقوق یا ملکیت) ورکول

کېږي یا دوی ته په حاکمانو باندې برات یا حواله ورکول کېږي یا له خزانې نه پیسې اخلي. ویل کېږي، چې دوی ته ښه ډېر معاشونه ورکول کېږي. په ارامو کلونو کې د کابل د سلطنت ټول لګښت له هغو پر ته، چې له تیولونو او نورو څخه وضع کېږي. له نیم کروړ روپیو نه دومره ډېر نه وو او هغه څه، چې له عوایدو څخه پاتې کېدل، د خانګړو لګښتونو لپاره ساتل کېدل.

ډېره موده شوې، چې د سلطنت پاسرې کمې شوي او هغه یوازینی شتمني، چې اوس د پاچا په واک کې ده، د جواهرو هغه ارزښتناکه مجموعه ده، چې که څه هم د تیمور شاه له وخت نه ډېره لږه شوې، تر یوه حده د پیرودونکیو د پیدا کېدو د ستونزې له لامله خوندي پاتې شوې، چې د هغو یوه برخه ښایي حکومت ته په سختو ورځو کې لېږدول شوې وای.

* * *

پېنځم څپرکی

قضا او څارندوی

قضایي چارې په ښارونو کې د قاضي، مفتیانو د محکمې امین او عدالت داروغه له خوا ترسره کېږي.

قاضي په مدني قضیو کې شکایتونه اوري او د مدعي علیه د خپل دفتر دماسل (محصل) په ذریعه جلبوي. دعوه په محکمې کې د اسلامي شریعت د مقرراتو او شکلونو له مخې تر جریان لاندې نیول کېږي، چې هغه د پښتونولۍ په ځینو منل شویو برخو سره تعدیل شوې دي.

په مشکلو قضیو کې مفتیان خپل قانوني نظر ورکوي او دوی خپل نظر د اساسي کتابونو د اړوندو برخو په استناد تاییدوي. د قاضي له امرونو څخه هیڅ سر نه غړول کېږي او دا بې دیني ګڼل کېږي، چې د شریعت له پلي کېدو نه انکار وشي، که د قاضي له امر څخه سر وغړول شي، سردار موظف دی، چې د هغه امر پرځای کړي. د محکمې امین د اماناتونو څارنه پر غاړه لري او د عدالت داروغه ددغو ټولو په څارنې ګومارل دي او دا یې دنده ده، چې وګوري هرڅه د قانون له مخې شوي وي. په جزایي موضوعاتو کې مقررات نېږدې همدغسې دي، خو کرندود یې توپیر لري. مجرمان په ټولیز ډول لومړی سردار ته راوستل کېږي او په ټولو مهمو قضیو کې د قاضي حکم دی، له خوا نافذېږي. دا سردار ته تر یو څه حده، قدرت ورکوي او دغه قدرت هغه وخت په ځانګړې توګه لیدل کېږي، چې دی له قاضي سره مخالف شي.

چېرته، چې پاچا پېښ شوی وي، د جزایي موضوعاتو په اړه هغه ته عرضونه کېږي. دی ورې پېښې قاضي ته راجع کوي یا عرض بېګي (هغه مامور، چې د هغه

په وسیله پاچا ته عریضې وړاندې کوي) په دې مامور کوي، چې هغه فیصله کړي. که ماجدي عریضې تل قاضي ته راجع کوي او پاچا امر کوي، د هغه حکم باید عملي شي. د کابل سلطنت په ټولو برابرو ښارګوټو کې قاضیان تاکي او دوی په ټول ملک کې ناپیان لري، دوی یوازې په هغو دوو یا درېوو قومونو کې نه شته، چې په ښکاره ډول یاغیان دي.

قاضیان تر هغو لاسوهنه نه کوي، چې ورته عرض نه وي شوی. د مملکت په لېرو برخو کې دا حال کله کله پېښېږي او په دغو برخو کې یوازې په مدني موضوعاتو کې هغوی ته مراجعه کېږي. کله چې تورن له جرم نه انکار وکړي، هغه تل قاضي ته راجع کېږي. خو هغه جرمونه چې اقرار پر شوی وي، زیاتره په هغه ډول په جرګو فیصله کېږي، چې دمخه یې یادونه شوې ده.

د قضا د محاکمو ګټورتوب تر ډېره حده په هغه کې دی، چې د هغه د تطبیق له لامله فساد له منځه ځي، چې په دوی کې رواج لري او سربېره پر دې په ښارګوټو او د هغو په شاوخوا کې د عدالت مخه د لویانو په قدرت او نفوذ نیول کېږي.

قاضیان د پاچا له خوا د پاچايي کهول د امام په سپارښتنې ټاکل کېږي، یوازې یو څو یې د بیت المال نه تنخوا اخلي. که په ټولو ځایونو کې نه وي، په ځینو سیمو کې په هرې کورنۍ باندې یو وړ محصول حواله کېږي، چې هغه ټول قاضي ته ورکول کېږي. دوی ته په ودونو کې او سندونو باندې د مهر لګولو له لامله او ممکن د هغو قضیو په پرېکړې فیس ورکول کېږي، چې دوی یې پرېکړه کوي.

مفتیانو ته د هرې مشورې په بدل کې، چې دوی یې ورکوي حق الزحمه ورکول کېږي، خو په ځانګړې ډول هغه د دوی د ژوند د خوندیتوب لپاره بسنه نه کوي.

د ښارګوټو څارندویي (پولیسي) چارې د سردار تر حکم لاندې د میر شب، محتسب او د بازارونو د داروغه له خوا ترسره کېږي.

میر شب په هندوستان کې د کوتوال معادل دی. دی د کشکچیانو په نامه تر لاس لاندې څوکیوالان لري، چې د ښارګوټو په بېلابېلو برخو کې څارنه کوي. په پېښور او ممکن په نورو ښارګوټو کې نور څوکیوالان هم شته او دوی ته هغه خلک تنخوا ورکوي، چې د هغوی د محلو څارنه کوي. میرشب دشپې له خوا ګرځي، غله، د امنیت ورانوونکي او د اخلاقو په ضد تېري کوونکي نیسي. محتسبان او میر شبان بدنام او د کرکې وړ مامورین دي او دوی ممکن د سخت ظلم منبع وي. محتسب په پېښور کې لږ تر لږه د خپل مقام د ترلاسه کولو لپاره هر کال پیسې ورکولې او د جوارۍ د ځایونو، شراب خانو او له مظنونو کسانو او له هغو څو بدنومو کورنیو څخه، چې هلته یې زغم کېږي، څه بډې اخیستلې.

محتسب د شریعت له مخې هغو کسانو ته جزاوې ورکوي، چې شراب څښي، یا په همدغسې نورو ورته تخلفاتو تورن وي. په پېښور کې دی د بازار د داروغه دنده ترسره کوي. داسې محتسبان هم شته، چې هر کال یو یا دوه ځله په هېواد کې ګرځي او د خلکو د کړو څارنه کوي. د ښارګوټو محتسبان تنخوا لري او له هغېو نه د یوه جزیې محصول اخیستلو برخه لري. هغوی چې په اطرافي سیمو کې دي، د ګرځېدو په دوره کې خپل کلتي فیسونه ټولوي. محتسب تل ملاوې، د بازارونو داروغه نرخونه ټاکي او د تول د تېرو او اندازو څارنه کوي. د هغه تر لاس لاندې په هر شغل کې د سر یو سړی وي، چې هغه ته کدخدا، یا سپین ږیری ویل کېږي او دی د محصولاتو د حواله کولو لپاره ټاکل کېږي.

د پاچا په قصرونو او په کمپونو کې یو قاضي عسکر او د پوځ محتسب ټاکل شوی وي او دوی هغسې دندې ترسره کوي لکه نور یې چې په ښارونو کې ترسره کوي.

په اطراف کې هغه خلک، چې ځمکې لري، د څارندوی (پولیس) په توګه مسئولیت لري. د داړه مارۍ او غلا په قضیې کې که چېرې د کلي یا د یوه قوم د خپل مشر، چې د هغو په مملکت کې یو جرم شوی وي، له دې نه عاجز شي، چې غل حاضر کړي، د غلا شوي مال بیه ورکوي او دا تاوان له خپل لاس لاندې خلکو څخه اخلي.

په هغو خطرناکو لارو باندې، چې ډېر تګ راتګ کېږي، د لارویو د ساتنې لپاره ډله ډله کسان پراته دي، دوی ته خواره د هغه قوم خان ورکوي، چې دغه لارې د هغوی له سیمو څخه تېرېږي، خو تنخوا یې د حکومت پر غاړه ده.

سره له دې ټولو خبرو، پولیسان ډېر بد کسان دي، لاروي د مملکت په ډېرو برخو کې هغه وخت خوندي وي، چې یا د قوم بدرګه ورسره وي او یا د هغه مشر ته محصول ورکړي، خو حکومت د هغه د ساتنې لپاره پرته له دې ډېر څه نه شي کولای، چې یا د شوکه مارو او بدنامو قومونو د ملک د لوټلو د مخنیوي لپاره لښکرې واستوي او یا یې لویان جلب کړي. پولیسان د ښارګوټو او د هغو له شاوخوا پرته په انتقامي وژنو کې لاسوهنه نه کوي.

* * *

شپږم څپرکی

نظامي تاسیسات

ځای پرځای شوی پوځ له درانیو، غلام شاه او کاره نوکرنه جوړ دی، یو ډول ملیشیا هم شته، چې ایله جاري نومېږي او هغه په اضطراري حالاتو کې جلبېږي، بل ډول یې په واقعي جنګ کې د داوطلب په نامه غوښتل کېږي.
د درانیو خېلونه مجبور دي، چې ټاکلې دولس زره مېړونه د جاګیر له مخې یا له مالیاتو نه د معافو ځمکو په بدل، چې احمد شاه او نادر شاه ورته بخښلې، تهیه کړي. دوی سربېره پر هغو څه وخت، چې په واقعي خدمت لګیا وي په یوه کال کې د درې میاشتو معاش اخلي. دغه پیسې د لسو پونډو معادل دي او د دوی له ځمکو سره د دوی ټول کلني معاش څلوېښت پونډه کېږي.
دوی د پاچا په هغه امر حاضرېږي، چې هغه د هر خېل د مشر په نامه صادرېږي او دی هغو خانانو ته، چې دده لاس لاندې وي، خبر ورکوي. دوی هغه جنګي مېړونه، چې د څو خېلونو ونډه وي، سره ټولوي او هغه ځای ته یې بیایي، چې د پوځ د غونډېدلو لپاره ټاکل شوې وي. دوی د پاچا په حضور کې ټولېږي او نومونه یې لیکل کېږي.
د هر خېل مېړونه د دسته په نامه ځان ته بېل ټولګي جوړوي او دوی لکه څنګه، چې د یوه خېل په مدني ترتیب کې معمول ده، په فرعي تقسیماتو سره وېشل کېږي او تر قوماندانی لاندې راځي. د درانیو زیاتره برخه د نظامي عملیاتو په موده کې یوازې د پاچا په خدمت کې حاضرېږي، پاچا درانیو ملک ته په نېږدې جنګ کې هغومره درانیان بللی شي، چې معاش ورکولای شي.

غلامان یا د پاچا ساتونکي

د غلام شاه یا د غلام خانو د قطعاتو شمېر تر دیارلسو زرو مېړو څخه اوړي. غلام خانه د لومړي ځل لپاره د احمد شاه له خوا له هغو بېلو بېلو افرادو څخه جوړه

شوې وه، چې هغه یا د درانیو په ملک کې مېشت کړي وو یا د نادر شاه له پوځ یا له نورو هغو فارسیانو څخه وو، چې ځانونه یې د درانیو په حکومت پورې تړلي وو. وروسته دوه د کابل او د هغه د شاوخوا سیمو تاجکان پکې شامل کړل.

د کابل او پېښور له شاوخوا لویانو سره تر هغه وروسته دغسې ترتیب ونیول شو، چې اوس د هغه له مخې دوغو قطعاتو لپاره د دوی له قومونو څخه مېړونه تهیه کېږي او هغوی ته د معاش پرځای ځمکې ورکول کېږي. قزلباشان، چې دوغو لښکرو نږدې درېیمه برخه تشکیلوي، د ټولو ډېره ښه برخه ده. دوی که څه هم ډېر وخت کېږي، چې په کابل کې مېشت شوي او په کسبونو بوخت دي، د سرتېرو، په نظامي چارو کې یې تراوسه هم خپل اصلي کرکټر ساتلی دی، په خدمت کې ډېر ښه دي، خو په فارس کې آن د خپلو وطنوالو په پرتله ډېر کلک او بدکاره دي.

په کورنیو جنګونو کې دوی تر پښتنو په دې ډېر وفادار دي، چې پوهېږي که کوم شاهزاده خپه کړي په یو وخت کې به د هغه تر واک لاندې ورشي او له یوې خوا سره به د دوی وفاداري د هغې رقیبان لېرې وپاروي. نظر دې ته چې هغه بالکل ترک کړي او په دې ډول ورسره خیانت وکړي.

دغه غلامان په پوځ کې تر نورو لښکرو ډېر ړېړونه ګالي. خدمت یې تلپاتې دی او د خپلو شکایتونو د رفع او آن د منظمو معاشونو د حاصلولو لپاره، هیڅ راز وسیله نه لري. پاچا که معاش ورکړای شي ممکن وکړای شي د کابل د شاوخوا له تاجکو څخه دوه برابره شمېر ددغه خدمت لپاره وبولي.

دغه غلامان په ډلو یا دستو وېشل شوي او افسران یې کولر آغاسیان نومېږي. دغه افسران ټول په پاچا، زیاتره په پیشخدمتانو او خواجه سرایانو ویسا لري.

شاهین چیان او نور

له غلامانو سربېره د تلپاتي پوځ بله برخه شاهین چیان دي. دوی په اوښانو سواره وي او لوی ګولۍ لرونکي ټوپکونه (Swivels) ګرځوي، شمېر یې اووه یا اته سوه ته رسېږي.

ویل کېږي، چې د کابل پاچا ډېر توپونه لري، خو له شاه شجاع سره هغه وخت، چې په (۱۸۰۹) کې په پېښور کې د جنګ ډګر ته ووت، یوازې اووه توپونه وو او هغه هم تر هغو نه، چې ما د هندوستان په محلي پوځونو کې لیدلي، له هره حیثه ډېر خراب وو.

د پاچا شخصي ساتونکي له هره څو سوه هندوستانیو سپاهیانو نه متشکل دي. دوی د حرم په وره کې سواره ولاړ وي، یونیفورم یې زموږ (انګرېزانو) د سپاهیانو په څېر دي، خو داسې ښکاري چې هیڅ دسپلین نه لري.

نامنظم پلي افراد، چې حصارونه او چوکۍ ساتي، د هغو ولايتونو له عوايدو نه معاش اخلي، په کومو کې چې دوی پراته وي. د اټک په کلا کې د دوی نهايي شمېر يو نیم سل وي.

د هغو پوځونو ذکر، چې واليان يې په ولايتونو کې ساتي، تر هغه ځايه چې معلومېدلی شي د ولايتونو په برخه کې به وشي. له دوی نه کار نه اخیستل کېږي، خو دا چې د دوی په ګاونډي ولايت کې جنګ پېښ شوی وي. کاره نوکر د جنګ په وخت کې د ځمکوالو له خوا په هغه انډول تیارېږي، چې په پخوا وختونو کې ټاکل شوې وي. دوغه خدمت لګښت د مالیاتو په معافي سره، چې په لومړي پریکړې کې پرې موافقه شوې وه، تهيه کېږي. شمېر يې فرق کوي. درباريان ادعا کوي، چې په هرې قلبه ځمکې باندې يو مېړه ټاکل شوی دی. کابل ته نږدې پراته قومونه هم ممکن د همدغه اصل له مخې حکومت ته جنګي مېړونه ورکوي، تر هغو لیرې او تر هغو قوي قومونه ممکن تر هغو لږ مېړونه په ځان منلې وي، ځینې يې ممکن هیڅ نه ورکوي.

تاجکان تر پښتنو ډېر مېړونه تهيه کوي. په تولیز ډول هغه شمېر، چې دوی يې تهيه کوي نظر درانیو يا غلامانو ته لږ دي.

دوی په ډلو وېشل شوي او قوماندانان يې دراني سرداران دي او يا ممکن هغوی اوسي، چې د خپلو سیمو حکومت په لاس کې لري. سربېره پر دې هر تقسیم د خپل قوم د يوه متبوع مشر تر قوماندانۍ لاندې وي. هغه وخت چې دوی جلبېږي ملکان ځمکوال بولي، چې خپله ونډه مېړونه تهيه کړي او دوی ددې اختیار لري، چې خدمت وکړي يا اجیر عوضي ونیسي.

د عوضي اجوره د خدمت د مودې د دوام په انډول ده او په تولیز ډول هغه له پينځو څخه تر اوو تومانو يا له لسو څخه تر څوارلسو پونډو پورې ده. له دغو پسو څخه د کلي مشر يو سپور په تولیز ډول په درې تومان نیسي او د خدمت لپاره دوغسې مېړه موندل د کلي يا د هغه شاوخوا له غریبو خلکو څخه څه اشکال نه لري.

د درانیو مشر زیاتره وخت د دې پر ځای، چې د سورو په منلو ټینګار وکړي، پیسې اخلي او په دې وسیله په تولیز ډول د کاره نوکر واقعي شمېر تر هغه، چې ټاکل شوی دی، لږ دي.

سربېره پر دې پاچا په معمولي ډول د کاره نوکر د هغه شمېر پر ځای، چې له يوې خاصې سیمې يا قوم نه غوښتل کېږي، نغدې پیسې ترلاسه کوي. دغه مېړونه، چې د خدمت لپاره ځي، په تولیز ډول تر هغه وخته له پوځ سره پاتې کېږي، چې په منظم ډول رخصت شي. دوی نه له حکومت او نه د خپل کلي له مشر څخه بل معاش ترلاسه

کولای شي، خو هر خېل مجبور دی د هغو سورو کورنیو ته د اجورې په توګه جنس ورکړي، چې دی یې تهیه کوي. پاچا ممکن د پاچایی له زوال راهیسې د قدرت د نه شته والي له لامله مجبور شوی وي، چې کاره نوکر د خدمت لپاره جلب کړي او څه وخت، چې دی خدمت کوي، یو څه معاش ورکړي. خو دا د دغو ولو مېړو د اساس مقرري کومه برخه نه ده. کاره نوکر ټول سواره دي، یوازې هغه قطعه، چې د کابل کوهستان یې تهیه کوي او شمېر یې تر دوو زرو کم دی، له پلیو څخه جوړه ده.

ایله جاري

ایله جاري هغه ملېشا ده، چې په اضطراري حالاتو کې احضارېږي. داسې ښکاري، چې دغسې مفاهمه موجوده وي، چې هغه شمېر یې چې تهیه کېږي باید د نفوسو د لسمې برخې په اندازه وي، خو دغه شمېر ممکن هېڅ وخت جلب شوی نه وي، له بلې خوا منل شوې، چې پاچا کولای شي د ضرورت په وخت کې تر هغو ډېر شمېر هم احضار کړي. هغه کسان، چې د ایله جاري په توګه خدمت کوي، له ډېرې بېوزلې طبقې څخه دي. دوی ته د غومره اندازه پیسې ورکول کېږي، چې د هغې مودې لپاره دوی په خدمت کې وي، د دوی د ژوند د تامین لپاره بس وي.

دغه پیسې یوازې کله کله له پنځو روپیو نه اوړي او هغه د هر کلي د ملک له لارې ورکول کېږي. دغه لګښت د کلي په ټولو اوسېدونکیو باندې د محصول په نامه حواله کېږي. همسایه ګان او کسبګر، چې ځمکې نه لري هم د هغه په ورکولو مجبور دي. یوازې ملایان او د هغوی په څېر نور کسان له دغسې محصولاتو نه معاف دي. اورېدلي مې دي، چې هغه ځمکوال، چې مالیات ورکوي، ایله جاریانو ته په پیسو ورکولو مجبور نه دي او څنګه، چې کاره نوکر یوازې او یوازې د دغسې ځمکوالو په پیسو احضارېږي، د دوی دغه معافي ممکن سمه وي. څنګه چې دوی ته لږ معاش ورکول کېږي، د خدمت لپاره د دغسې رضاکارانو جلب مشکل دی. دوی نېږدې ټول په زور نیول کېږي. له دې لامله ایله جاري یوازې د ښارونو له شاوخوا قومونو څخه او یا د هغو سېمونو له غاړو نه، چې پوځ پرې ګرځي احضارېدلی شي. حکومت له دوی نه څنګه، چې په ډېرو حالاتو کې په یوه ځای کې د ډېرې مودې لپاره یو ځای ساتل کېدای نه شي یا له خپلو ځایونه لېرې بیول کېدای نه شي ډېره استفاده نه کوي، د ولایتونو حاکمان زیاتره وخت ایله جاریان غونډوي او هغه په ټولیزډول هغه یوازینی پوځ دی، چې دوی په هغو مجبور دي ویسا ولري.

پاچا څو ځله د پېښور ایله جاري په تېره بیا په کشمیر باندې په ټولو یرغلونو کې احضار کړي دي. د کابل ایله جاري هم د نظامي خدمت لپاره بلل شوي دي.

داسې ښکاري، چې د دغو دوو ولایتونو ایله جاري نېږدې سره برابر وي او هر یو

یې د حالاتو مطابق له څلورو څخه تر شپږ زرو مېږو پورې وي. داسې ښکاري، چې له دوی نه څنګه، چې د نظامي خدمت لپاره کار اخیستل کېږي، په سړک جوړولو او داسې نورو چارو کې هم ترېنه استفاده کېږي. د بېلګې په توګه د کابل ایله جاري یو ځل د تیمور شاه له خوا ښار ته نږدې د یوه نهر د پاکولو لپاره بلل شوي وو.

ایله جاریان تېږدې ټول پلي دي، دوی ته د پاچا له خوا معاش هېڅ نه ورکول کېږي، خو یوازې په هغه حال کې ورکول کېږي، چې د جنګ په میدان کې له درې میاشتو نه ډېر پاتې شي.

داوطلبان یوازې د یوه خاص یرغل لپاره بلل کېږي او کله چې بلل کېږي، پینځه تومانه یا لس پونډه ورکول کېږي او دغه پیسې د یوه یرغل لپاره پوره بس دي. دوی د دې چانس لري، چې له پوځ سره په دې هیلې پاتې شي، چې غنیمت ترلاسه کړي. د هندوستان په یرغلونو کې د پوځ دغه ډول په شمېر کې بېخي ډېر وي په نورو حالاتو کې خلک آن بې له معاش نه د غنیمت په اسره روانېږي.

په باندنیو یرغلونو کې د خلکو له ټولیز پاڅون نه دولسي په نامه استفاده کېدای شي. د قومونو په شرح کې د پوځ دغه ډول ذکر راغلی دی. له هغو قومونو څخه، چې د جنګ ډګر ته نږدې پراته دي، د ټولیز پاڅون هیله کېدای شي. دوی د حکومت تر کومې مقررې لاندې نه وي او د نه اداري کېدلو له دغسې یوه لوی شمېر نه په کومې ټولیزې حملې کې د ښو انتظار کېدای نه شي، خو که له دوی نه په ښه توګه استفاده وشي، دغسې قوه به بې له ګټې نه وي. مهم پاڅونونه زیاره وخت د عامه مقصدونو لپاره شوي او دغه قیامونه له هغو قومونو سره، چې پاڅېدلي وي، مستقیم ارتباط نه لري. په دې ډول په کابل کې د سني او شیعه ترمېنځه جنګ کې ټول ګاونډي قومونه په تېره کوهستانیان د خپل مذهب د ملاتړ لپاره حاضر شول، ولسي پوځونه معاش نه لري.

سرداران او نور افسران

د پوځ ستر افسران سرداران نومېږي. دوی ټل یو څو تنه وي. د شاه شجاع په دوره کې یوازې درې تنه سرداران وو. دغه تلپاتې نظامي رتبه باید د هغه سردار له مقام نه بېله وشمېرل شي، چې په هر ولایت کې موجوده وي. کله کله یو افسر د سردارانو د سردار په نامه وي او دی د ټولو سردارانو مشر وي. دی هر چېرې، چې وي، د هغه ځای د پوځ قوماندان وي. شاه محمود وزیر فتح خان په دغه مقام ویاړلی دی.

شاهین، چې باشي یا د اوښانو د توپخانې قوماندان یو ښه لوړ افسر دی، دی باید بارکزی اوسي.

د منظمو پوځونو نژدې ټوله برخه سواره وي. آسونه په دوی پورې اړه لري، نېږدې له پنځو سوو پیشخدمتانو پرته بل داسې څوک په نه وي، چې په حکومتي آس سور وي. لویان هم هر یو ځانله پیشخدمتان لري او دوی په دغسې آسونو سپاره وي، چې پخپله په هغو پورې اړه او د دوی په لګښت سمبال شوي وي. دوی د ټول پوځ تر ټولو ښه سواره او تر ټولو ښهٔ مسلح دي. دوی په ټولیز ډول قزلباشان دي.

آسونه نېږدې ټول له تارتاري اوزبکو او د آمو پر غاړو د ترکمنو له ملک څخه وي. دغه آسونه په ټولیز ډول واړه، کلک او ګړندي وي. له هغه غرني ملک سره چې له دوی نه یکې کار اخیستل کېږي، ښه روږدي او د اوږدو مزلونو لپاره ښه مساعد دي.

وسلې او سامانونه:

د درانیو وسلې د فارسیانو غوندې توره او ماشه لرونکې ټوپکې دي. تر ټولو څو ممتاز کسان یې سانګې (نیزې) هم لري، چې له هغو نه د برید په وخت کې کار اخلي لکه څنګه چې په هندوستان کې دود ده، دوی د هغو په استعمال کې ښه مهارت نه لري. یو څو کسه د پلته ییزو ټوپکونو خاوندان هم دي. لویان یې په ټولیز ډول توپانچې هم ګرځوي. پخوا په دوی کې تبرونه هم رواج وو، خو اوس هغه له رواجه لوېدلي دي.[1]

[1] د درانیو لښکرې لفټننټ مکارت نې (Macartney) چې پخپله د سوروپو افسر و، په لاندې ډول بیان کړې. دی د پوپلزیو له لښکرو څخه ګړېږي: د دوی وسلې او جامې د نورو درانیو په څېر دي او هغه دا دي: توري، چړې، جنګي تبرګي، واړه ماشه یې ټوپکونه. ځینې دغسې (Ulocks) لري، چې کاراباین (Carabine) څخه اوږده نه دي، خو یو لوی میل لري او په ځینو یې سانګې (نیزې) ترل شوې وي. دوی اوږدې توپانچې هم ګرځوي، خو له یو څو تنو سره یې ډالونه دي. په ټولیز ډول د دوی ځینې وسلې تر کباړې لاندې ګرځوي، جامې یې له یوه اوږده کمیس څخه جوړې دي، چې د هغو له پاسه واسکټ اغوندي او هغه په ټولیز ډول له وریښمینو یا چیټ څخه جوړ وي. له هغه سره د شال یا لونګۍ ملاوستنې هم وي او ددغو ټولو له پاسه یوه اوږده کباړې اغوندي، چې د ولیو دپاسه څړېږي او تر ښنګرو پورې رسېږي. په سر یې په ټولیز ډول شال یا لونګۍ وي، چې د لنګوټې په څېر یې د خولۍ له پاسه تړې. د هوزار (Hussar) له شکل څخه موزې په پښو کوي او هغه د سویانو له پوټکي نه جوړوي. دوی په ټولیز ډول سواره دي او په وړو آسونو ځغلي، چې یواځې ځینې یې تر څوارلسو لاسونو (لوېشتو) او یوه انچ لوړ دي. دغه اسونه ډېر کلک او پیاوړي دي او په حیرانوونکي ډول اوږده مزلونه وهي، خو څنګه چې دوی هر چېرې چې ځي خپل اسونه په کښتونو کې خوشې کوي، خپل هدف ته تر رسېدو وروسته ډېر تکلیف نه ویني. دوی قبضه لرونکې واګې استعمالوي، زینونه یې له سپکو لرګیو نه جوړ وي او د کېناستلو ځایونه یې په تجملي توګه پوښل شوي او لاندې یې په پومبې نرم شوي وي. دوی یو څو ګیر لري، چې هغه په ټولیز ډول تر زین لاندې له نیمګې نه جوړوي. ځینې مشران یې ډېر قیمتي ډول استعمالوي. دوی د هندوستان تر سورو ډېر لوړ ښکاري، خو خپل اسونه په دومره ښه ډول اداره کولای نه شي او په ځانګړې ډول ممکن د هغو مساوي نه اوسي، خو دوی باید په لا ډېر شدت حمله

درانیان د پلي په توګه هېڅکله خدمت نه کوي، غلامان هم په زیاته اندازه په هندي ډول مسلح وي، خو تر ټولو ډېر ماشه پیز ټوپکونه او سانګې لري.

غلزي هم هغه وسلې لري، چې درانیان یې ګرځوي، یو ډول ډال یې ترې اضافه وي.

ختیځ پښتانه هندي توري، سپرونه، د څرمنې زغرې، ماشه پیز ټوپکونه او زیاتره وخت سانګې ګرځوي، خو د وروستي وسلې استعمال مخ په کمېدو دی. هر سور د خوړو مواد له ځان سره ګرځوي، چې هغه په ډوډۍ، کورتو او د اوړو په یوه لوی توړنګ (پټکه) مشتمل وي.

پلي افراد په ټولیز ډول توره، ډال او له رست (Rest) سره ماشه پیز ټوپک لري.
د کابل د کوهستان پلي افراد، چې تر ټولو ښه ګڼل کېږي، پلته پیز ټوپک، توپانچه او یوه وړه پېش قبضه ګرځوي، خو توره نه لري. کابل ته نږدې غلزیان، خیبریان او ځینې نور قومونه د توري پرځای یو ډول چاړه ګرځوي، چې نږدې درې فوټه اوږده وي.

د هرې ولس مېړونه د مارش په حال کې سره یوځای وي، خو دوی په ټولیز ډول دومره د نظم پروا نه ساتي. که څه هم یو شمېر ډېر افسران په دې ګومارل شوي دي، چې نظم وساتي. دوی د هندوستان د پوځ په پرتله یوازې یو څو غیر نظامي ملګري له ځان سره بیایي او هغه چې بیایي زیاتره سواره وي.

د خدمت په وخت کې د ښځو او ماشومانو وړل په دوی کې رواج نه لري. کېږدۍ یې سپکې او پنډوکي یې لږ وي او هغه په آسونو، کچرو او اوښانو وړل کېږي. له پوځ سره یو ډول بازار هم ملګری وي.

داسې ښکاري، چې حکومت د غلې د تهیه کولو یا خپلو پوځیانو ته د ترتیباتو

وکړي، ځکه چې د دوی اسونه په کمربندونو او یا د قیضې په هغې اوسېني، چې د اسونو په خولې کې وي، نه مانع کېږي او په نتیجه کې په ډله ییز ډول ډېرې ښېګڼې لري. داسې ښکاري، چې دوی په قطار سره په حمله کولو پوهېږي او په بېړه په مخ ځي. دوی هېڅکله داسې لیدلي نه دي، چې په دوو قطارونو کې حمله وکړي، خو هغه لښکري یې، چې زموږ له هیئت سره بدرګه وي، په قطعو، قطعو رواني وي او د خپلې ارابې منظمه فاصله یې ساتله. ما دوی په دې ډول ونه لیدل، چې په یوه قطار کې وګرځي، خو دوی خپل مخکیني قطار لې او ډېر و او هم یې په مخ کې قطار جوړ کړ او خپلې لیکې یې په تنظیم سره او ندې ساتلې، څو دوی په خپلو منځو کې د دسپلین مراعات هیڅ نه کوي. البته د لښکرو ددغه قطعه د مېړو او اسونو یوه غوره ډله ده او باید ارومرو ورته لارښوونه شوې وي، چې له هیئت سره په پوره تنظیم مزل ووهي، خو په ټولیز ډول داسې ښکاري، چې دوی د هندوستان د لښکرو په څېر نامنظم دي. دوی کم ځانه خو قوي او فعال انسانان دي. ما دوی ولیدل، چې د ستغو ډبریزو غرونو دپاسه په بېړه تلل، چې که هلته داسې پېښه وشوه، چې که کوم اس یوه غلط ګام واخیست، ممکن دوی ټوټه ټوټه شي.

د نیولو په اړه کله کله ځان په زحمت کوي او ځنګه چې د عسکرو عادات له دغه سیستم سره متوافق کېږي، د مهماتو په دې اړه دوی تر نورو منظمو پوځونو لې مشکل لري. د پوځونو عادي مارشونه له دولسو څخه تر شپاړس میلو پورې دي.

حکومت کله کله خپلو پوځونو ته غله او په ځینو ځانګړیو مواقعو کې د خوراکي څیزونو د پېرودلو لپاره پیسې ورکوي. پښتني پوځونو ته په خپلو شرقي متصرفاتو کې، چې د هغو اوسېدونکیو د هندوستانیو مطیع خوبونه پیدا کړي، غلې، پروړه، د سون لرګي او هر هغه څه، چې دوی ورته اړتیا لري په زور وړیا اخلې او دغه بې انتظامي ګانې له هغه وخته، چې په حکومت کې ګډوډي راغلې یا کله کله مجازات شوي یا هیڅ نه دي شوي، خو دوی په ټولیز ډول مجبور وي د خیبر په لویدیځو سیمو کې د خپل اړتیا وړ شیان د پیسو په بدل کې ترلاسه کړي. دوی هغه وخت، چې د دښمن په ملک کې وي، دوی ټول د چپاو یا چپاول په نامه، چې یوه ترکي کلمه ده، یا د هغو ځانګړو ځایونو په ضد استوي، چې غواړي په ناڅاپي ډول پرې حمله وکړي یا اوار ملک پرې چور کړي.

دوی په کلابند کولو کې تر ډېرې مودې حصار پېږي، دوی له دغه کار سره لکه چې ممکن فکر وشي، ډېر نابلده دي او هغه د دوی د پوځونو د ماهیت او د توپونو د خرابوالي له لامله تر ډېرې مودې دوام کوي. په ټولیزو او لویو نښتو کې د دوی پلان دا وي، چې توره په لاس په ډېر شدت برید وکړي او په هغه پورې د جنګ برخلیک تړلی وي. داسې ښکاري، چې فارسیان د پلیو له دغسې حملې سره تل مقابله کوي او زیاتره وخت بری د دوی وي. د نادر شاه افشار جنګونه ټول همدغسې وو، د هرات وروستی جنګ هم له همدې ډول څخه و.

په کورنیو جنګونو کې د درانیو سلوک د دوی د نظامي کرکټر په اړه ډېر تیټ نظر څرګندوي. د دوی پوځونه واړه وي او یوازې کله کله په یوې خوا کې له لسو زرو مېړو څخه اوړي او هغو ته په ټولیز ډول لې معاش ورکول کېږي او افراد یې نامتوکي وي. بری په دې تاکل کېږي، چې کوم مشر دښمن ته لاړ شي او ورته تسلیم شي، په دې حال کې د پوځ زیاتره برخه یا د هغه په پله ځي یا تښتي آن کله چې جنګ هم د تورې په زور فیصله کېږي، لږه وینه تویېږي او هغه هم د لویو خانانو وي. دوی د جنګ له نتیجې سره ډېر علاقمن دي او عادي عسکر د اصل موضوع هومره پروا نه ساتي.

***

اووم څپرکی

مذهبي تاسيسات

دغه لاندې ذکر شوي مقامونه او هغه حقوقي منصبونه، چې د قضا او څارندوی (پولیس) تر سرلیک لاندې یې ذکر شوی، د ملایانو په لاس کې دي:

ملاباشي، چې د علماوو مجلس ته د ګډون لپاره غوره کېږي او دی د ملایانو او پاچا ترمینځ د مفاهمې یوه وسیله ده. د پاچا امام یا پېش نماز، چې د پاچا امامت کوي. امام پاریکاب، چې په سفرونو یا نورو مواقعو کې له پاچا سره ملګري وي او د هغه عادي امام غایب وي.

پورتنی یې په شاهي کهول پورې تړلی دی او لاندینی یې د لویو ښارونو امامان دي.

شیخ الاسلام: ملایانو ته، چې نقده معاشونه او تقاعدي معاشونه ورکول کېږي، هغو د ټولو اسنادو نقلونه له ده سره پاتې کېږي. دی هر هغه مبلغ، چې په حاکم حواله شوې وي، هغه ته تسلیموي او هغو ملایانو ته یې ورکوي، چې حق یې دي.

د ښار صدر

دی د ټولو هغو مذهبي ځمکو دفتر په لاس کې لري، چې یا پاچا بخښلې وي او یا له شخصي افرادو نه پاتې وي او دی هغه د پاچا په فرمان د هغو د اصلي هدف لپاره تخصیصوي.

د پاچا د جومات امام د جمعې په ورځو او په دواړو اخترونو کې لمونځ ورکوي. د پاچا د جومات دویم امام له پورته ورځو نه پرته په نورو عادي ورځو کې امامت کوي.

خطیب ملا: دی په دې ګومارل شوی دی، چې په اخترونو کې له ښار نه دباندې په عیدګاه کې امامت وکړي.

مدرس: هغه ملا دی، چې د خپل علمي مقام له مخې په شاهي جوماتو کې طالبانو ته تدریس کوي او د پاچا له خوا دغه کار ته غوره شوی وي.

د حکومت په تشکیلاتو کې تر دې نږدې وختونو پورې د میرواعظ یا د لوی خطیب د مقام په نامه یو مقام موجود و، خو هغه د وروستي میرواعظ مشهورسید احمد میرواعظ له قیام نه وروسته لغو شوی دی.

له پورتنیو پرته د اطراف او ښارونو په ټولو جوماتونو کې هم امامان شته.

د ښارونو امامانو ته په ودونو، د ښخولو په مراسمو او داسې نورو مواقعو کې فیسونه ورکول کېږي. دوی د خلکو په بخششونو ژوند کوي.

د اطراف ملایانو ته یا د قوم د مشر او یا پخپله د قام له خوا څمکه ورکول کېږي، خو هغه په هیڅ د حاصلاتو د شمېر په اندازه نه وي، چې دوی ته ورکول کېږي. هغه نور ټول ملایان، چې ذکر یې لوړی وشو یا له پاچا نه معاش اخلي او ځینې یې پر هغو سربېره فیسونه هم لري.

ډېر ملایان، چې په رسمي مقامونو مقرر نه وي یا له پاچا نه معاش اخلي یا د حکومت او یا د افرادو له خوا ورته وقفي ځمکې ورکول کېږي. جوماتونو ته هم ځمکې پرېښودل کېږي او د هغو ملایانو په لاس کې وي، چې ورپورې تعلق لري.

د شاهي جوماتو طالبانو ته هره ورځ د پاچا له خوا معاش ورکول کېږي.

* * *

مــل (ضميمې)

لومړۍ ضميمه

د کابل د سلطنت تاريخ د درانيو د پاچايي له پيل راهيسې

تــاريـخ

د کابل د سلطنت تاريخ د درانيو د پاچايي له پيل راهيسې د درانيو د تېر تاريخ په اړه ډېر معلومات په لاس کې نه شته. داسې ښکاري، چې دوی د ډېرو سمو روايتونو پر بنسټ[1] چې زه يې په لاس لرم، تر اوولسمې پېړۍ پورې پوره ازاد وو او بيا دوی وروسته له دې، چې د اوزبکو له خوا تر فشار لاندې ونيول شول، موافقه وکړه، چې فارس ته د هغه د حفاظت په بدل باج تاديه کړي. دوی ښايي تر (۱۷۰۸) پورې په همدغه حال پاتې شوي وي. په دغه وخت کې غلزيان، چې تر دغه وخته د فارس تابع وو، د ګرجستان د ګرګين خان په ضد، چې په کندهار کې د صفويانو اوسنی حاکم يا (بيګلر بيګي) و، پاڅېدل. داسې ښکاري، چې درانيان په دغه وخت کې زياتره د هرات په نږدې غرونو کې د ابداليانو په نامه مېشت شوي وو او د مخه يې له غلزيو سره نښتې کړې وې. ابداليانو پر (۱۷۱۶) کې د عبدالله سدوزي په

---

[1] دهان وي ليکنې ددغو روياتو له جملې څخه، دده د پښتنو د فتوحاتو تاريخ ښه په زړه پورې او کره دی او کله کله، د هغو له منځې دمخه دورو باب زموږ توجه ځانته اړوي.

مشري د فارس په ملک ودانګل. د هرات صفوي حاکم ته یې د جنګ په ډګر کې ماتې ورکړه او دغه ښار او هغه ته نږدې ډېر ځایونه یې ونیول. دوی تر هغه وروسته په یوه جنګ کې د شاه محمود غلزي له خوا مغلوب شول. خو ځنګه چې دغه پاچا تر هغه وروسته زر فارس لاندې کړ او ځنګه چې دده کورني د خپلې پاچایي په لنډې دورې کې د خپلو فتوحاتو په تنظیمولو له عثماني ترکیې سره په جنګونو کې ښتې وه، ابدالیان تر ډېرې مودې پورې په خپل حال پاتې شول. عبدالله خان سدوزي له خپلې ماتې وروسته خلع شو او ممکن د زمان خان له خوا (د دولت خان زوی د احمد شاه پلار) مسموم شوی وي. زمان خان د ابدالیانو مشري خپله کړه. د فارسیانو یو لښکر یې، چې شمېر یې د دوی تر لښکرو دوه برابره ډېر و، مغلوب کې او ددغه ملت ټول کوښښونه یې د هرات د نیولو په غرض شنډ کړل. د ابدالیانو قوت په دغسې چټکې سره وده کوله، چې پر (۱۷۲۲) کې یې مشهد کلا بند کړ. چې نږدې د خراسان په شمال لوېدیځې پولې کې پروت دی.

تر هغه وروسته یو لړ ګوډوي پېښې شوې، چې د هغو په جریان کې ابدالیان، چې تر هغو د دوی حکومت دموکراتیک و، ترځه وخته بیخي بې مشره پاتې شول او د دوی چارې په ډېر غالب احتمال په جرګې فیصله کېدلې، چې هغه به د کورنیو له مشرانو نه جوړه وه. په پای کې په (۱۷۲۸) کې د لومړي ځل لپاره نادر شاه په دوی ودانګل او دوی له ډېرو یرغلونو نه وروسته تسلیم شول.

دوی بیا د ذوالفقار خان (زمان خان زوی، د احمد شاه مشر ورور) په مشرۍ پاڅېدل. ذوالفقار په وار وار فراري او په پورته یادو شویو ناآرامو وختونو کې د ابدالیانو مشر و.

ابدالیانو د فارس په ملک برید وکړ او په یوې نښتې کې یې د نادر افشار ورور ابراهیم ته ماتې ورکړه. ځه وخت، چې دوی مشهد کلابند کاوه، پخپله نادر د هغوی مقابلې ته ووت او دوی یې بېرته خپل ملک ته وتمبول. ده د (۱۷۳۱) په سر کې د هرات کلابندي پای ته ورسوله او د لسو میاشتو د ډېر فعال او سخت مقاومت نه وروسته یې دغه ښار فتح کې. په دغې کلابندۍ کې له ابدالیانو سره غلزیو هم مرسته وکړه. نادر د سدوزیو مشران ملتان ته وشړل او د ابدالیانو یوه لویه قوه یې مجبوره کړه، چې دده په پوځ کې شامله شي.

د هرات ښار بیا هېڅکله یاغي نه شو. خو ابدالیانو د غلزیو او ایماقو په ملګرتیا د ځه وخت لپاره د ښار په اطرافو کې جنګ ته دوام ورکړ. نادر وروسته د شپږو کالو په موده کې غلزیان ایل کړل او کندهار یې ونیوه.

ذوالفقار خان او د هغه ورور احمد خان په دغه ښار کې بندیان وو. نادر دوی ازاد

کړل او مازندران ته یې د دوی د خپل یوه قومي لښکر په قوماندانۍ واستول. څنګه چې ابدالیانو په عین وخت کې د هغه په خدمت کې په تېره د عثماني ترکیې په ضد جنګونو کې ښه نوم ګټلی و، نادر دوی ته هغه ځمکې د بخشش په توګه ورکړې، چې دوی یې اوس د تیول (جاګیر) په ډول په تصرف کې لري او دوی یې د هرات له لویدیځ نه د دوی اوسني ملک ته ولېږدول. داسې ښکاري، چې دی له دغه مهال نه وروسته له پښتنو سره ډېر علاقمن شوي وي. دده دغه پلوي د نورو علتونو په ترڅ کې ددې لامل شوه، چې دی د (۱۷۴۷) په جون کې د فارسیانو له خوا ووژل شي. په هغه ورځ، چې دغه پېښه وشوه، د احمد شاه په مشرۍ د پښتنو او ازبکو ترمنځ له یوې خوا او د فارسیانو ترمنځ له بلې خوا جګړه وشوه. دا څرګنده نه ده، چې چا جنګ پیل کړ او دغې نښتې څه شي فیصله کړل.[۱]

احمد شاه له دغې پېښې نه وروسته د خراسان له ډېرې برخې نه تېر شو او وروسته له دې، چې تر ډېرو سختو استحکاماتو تېر شوي وي، بې له دې چې په هغو یې برید کړی وي، کندهار ته ورسېد.

په دغه وخت کې دده قوه له دوو یا درې زره سورو نه ډېره نه وه. په کندهار کې دده ته ددې پته ولګېده، چې هغه خزانه چې له هندوستان څخه د نادر لپاره استول کېده، درانیو نیولې وه او ده زر په هغې ادعا وکړه. ځینې لویان په لومړي سر کې زړه نازړه وو، چې دغه خزانه هغه ته تسلیم کړي. که څه هم د سدوزیو د مشر په توګه دده دریځ اوس په نظامي قوې سره پیاوړی شوی و، دده د هغوی ځینې سرزوري ووژل او قوم یې تر هغه وروسته له مخالفت نه لاس واخیست.

دی د (۱۷۴۷) په اکتوبر کې په کندهار کې پاچا شو. ویل کېږي، چې د درانیو، قزلباشو، بلوڅو او هزاره وو لویانو دده په پاچا کېدو کې ورسره مرسته کړې ده. احمد شاه په دغه وخت کې ډېر ځوان او د یوه معاصر مورخ په قول درویشت کلن و.

احمد شاه ژمی په کندهار کې تېر کړ او د هغه ملک په تنظیمولو پسې شو، چې دمخه یې نیولی و او د راتلونکیو یرغلونو لپاره یې خپل پوځ تنظیماوه. داسې ښکاري، چې ده د حکومت په تنظیمولو کې د فارس د وخت د حکومت طرز په نظر کې نیولی وي. دده د دربار شکلونه، د دولت ستر افسران، د پوځ تنظیم او پاچايي دعوې کټ مټ هغسې دي، چې د نادر شاه وې. خو ددغو پاچاهانو ترمنځ توپیر په هغه طرز کې څرګند و، چې احمد شاه مجبور د نادر شاه پلان ته هم د خپل داخلي حکومت په اداري او هم د هغو اقداماتو په ترتیب کې بدلون راولي، چې مونځه یې

---

[۱] لیکوال تر دغه ځایه په تولیزه کې د نردناچي له لیکنو نه، چې ویلیم جونز ژباړلې، استفاده کړې ده.

دتنه او دباندې د قدرت ډېرول وو.

د احمد شاه سیاست

فارسیان له پخوا نه یوه مطلق حکومت ته په تسلیمېدو روږدي او ټول خپلو واکمنو ته علاقمن وو. هغه کورنۍ، چې تر ډېرې مودې په دوی حاکمه وه، د پښتنو له خوا نسکوره شوې وه او فارس د سیاسي ژوند له شروع نه د بهرني جنګ لاندې په سختۍ سره ایسته. نادر دا خپله دنده وبلله، چې ځان ته د خپل ملک د ژغورندوی صفت وګټي او ځان د خپلو محلي پاچایانو ګټندوی. ده له خپلې شاهي کورنۍ سره د خپښۍ له لارې ځان نږدې کړ او څه وخت. چې ده تر کافي اندازې د خپل پوځ ملاتړ او د خپلو خلکو احترام ځانته جلب کړ. قانوني پاچايي ونیو او د هغه قدرت یې ځان ته ولېږداوه.

دې په فارس کې یوې تاسیس شوې پاچايي ته په رسېدو کې له کوم سخت مخالفت سره مخامخ نه شو او د خپل پاچا کېدو له لومړنۍ شپې څخه یې وکولای شول، چې د سلطنت له ټول قوت نه په دباندنیو یرغلونو کې استفاده وکړي.

احمد شاه د نادر په خلاف مجبور و په دغسې یوه جګړه مار او ازاد ولس پاچايي جوړه کړي، چې په هیڅ وجه د حکومت له هیڅ شکل سره علاقمن نه و. هغوی چې له دې سره ډېر روږدي وو، چې د پاچا له خوا پرې حکومت وشي. ده د قدرت احساس یوازې په هغو طریقو سره کاوه، چې دوی یوه خارجي دولت ته په محصول ورکولو عادي وو او دوی ددې پر ځای، چې دغسې یو واکمن بللی وي، چې دوی یې تر سیوري لاندې نیولې وي، هغه یې قوي دښمن باله. په دغسې حالت کې دې ته اړ وو. چې د هغه وفادار او علاقمن وي، دوی هڅکله د یوه ځای او لوی پاچا په مشرۍ یو موټي شوي نه وو او ددې احتمال قوي ښکارېده، چې دوی په خپلواکۍ د برابرۍ د هغې مینې په سبب، چې د دوی په کرکټر کې ډېره ځرګنده ده، د یوه خارجي بادار ظلم ته غاړه کېږدي او تر هغه زیات د خپل هېواد د یوه کس هسکېدلو ته په رخه وګوري.

د نادر شاه او احمد شاه د جلوس د شرایطو اختلاف د وروستي په سیاست کې د متوافق توپیر لامل شو. ده لومړنی هدف دا شو، چې د خپل قوم مینه ځان ته جلب کړي، چې د هغه تلپاتې ملاتړ او په همدې ډول د هغه سملاسه مرستې ته یې اړه لرله. د همدغه مقصد لپاره ده د دوی ځمکې د دوی په لاس کې پرېښودلې او له هغوی نه یې بله قرباني ونه غوښتله. خو دا چې د خپلو پوځونو له هغو نظامي قطعاتو سره حاضر اوسي. کوم چې نادر شاه ټاکلي وو. ده د خپل نوي دولت ټول ستر منصبونه د درانیو په سترو کورنیو کې ووېشل او په همدغه طرز یې نوي

منصبونه تاسیس کړل. لکه څنګه چې یې تاج په خپل سر ایښی و، ده موروثي مشرانو ته د هغوی امتیازات پر ځای پرېښودل او یوازې کله کله یې د قومي خېلونو په داخلي حکومت کې لاسوهنه کوله او دغه مداخله هم بس دومره وه، چې د پوځ او د عامه امنیت د خوندي ساتلو لپاره ضروري وه او ده دغه چارې تل په مؤثر ډول ترسره کولې. که څه هم ممکن ده د درانیو ځینو غړیو ته د ده د قوم د جلبولو لپاره د خپلو رقیبانو په توګه د رخې او حسد په سترګه کتل.

ده په دې لاره کې ډېر زیرونه وګالل، چې د درانیو له درناوي نه سدوزیو لپاره فایدې ترلاسه کړي.

ده تل د دوی امتیازونه پر ځای وساتل او هغه درناوی یې ناقد وساته، چې د دوی له شان سره وړ وو. داسې کیسې ډېرې اورېدل کېږي، چې ده هغو کسانو ته سخته سزا ورکړې، چې سدوزیو ته یې تاوانونه اړولي. که څه هم هغوی دده پلویان وو.

له غلزیو پرته د نورو قومونو په اړه دده نظر دا و، چې دوی د خپل پاچا په پرتله مینه پیدا کړي، دی په دې هیله و، چې دغه مینه پیدا کول له بهرني جنګ نه د دوی د خلاصولو او د خپل واک او د تدریجي او برابر پیاوړي کولو له لارې ترسره کړي.

خو د پښتنو په اړه دده اعتدال ممکن یو څه نور لاملونه او محرکات هم لري، ځکه چې ده یا داسې احساس کاوه، چې له خپل ملت سره ډېره کلکه مینه لري او یا یې ددغسې احساس تظاهر کاوه. ده د سرایله قومونو په ضد د حملې نه کولو په اړه ویل، چې دی دې ته حاضر نه دی، چې په خپلو وطنوالو باندې کوم ډول مصیبت حواله کړي.

ده په داخل کې د خپل قدرت د ټینګتیا لپاره تر زیاتې اندازې د خپلو باندنیو یرغلونو په تاثیر ویسا وکړه. دی په دې فکر و، چې که هغه په بریو سره سرته ورسېږي، ده فتوحات به دده نوم هسک کړي او په خپلو فتوحاتو سره به هغسې وسایل ترلاسه کړي، چې په هغو سره پوځ وساتي او پښتانه مشران به په بخششونو او انعامونو ځان ته جلب کړي. د غنیمت ګټلو هیلې به ډېر قومونه دې ته وبولي، چې په ده پسې روان شي. په داسې حال کې، چې ده په اسانۍ سره نه شو کولای هغوی ځان ته په تسلیمولو مجبور کړي. له خپل پوځ سره د لویو کسانو بیول به دی په دې برلاسی کړي، چې په خپلو قومونو کې د هغوی د پیاوړي کېدو یا د نفوذ تلو مخه ونیسي او نظم مې رسم ته د غاړې ایښودلو عادتونه به دوی ددې لپاره چمتو کړي، چې په داخل کې خپل حکومت ته په ورین تندي تسلیم شي. په همدې ډول څنګه چې پوځونه به په پرله پسې ډول خپل پاچا وینې او د موروثي مشرانو

تسلیمي به مشاهده کوي، دوی به دا زده کړي، چې دی د خپل ټول ملت سرغندوی او مشر وګڼي او ممکن دی هغسې هیله وکړي لکه، چې پېښو ثابته کړه، چې د هغه ښه ایسېدونکي کړه وړه، زړورتیا، فعالیت، څارنه او نورې نظامي ښېګڼې، چې ده لرلې، د ټولو درجو افسران او د صفونو غړي په درناوی سره تر تاثیر لاندې راولي او ده، پوځیان او پاسوال ده شخصیت ته په قوي ډول جذب کړي.

د پښتنو ملت او د ګاونډیو سلطنتونو حال ددغه پلان د عملي کولو لپاره مساعد وو. په دې چې هغه ده د مقبوضاتو لپاره که څه هم ښه تنظیم شوی نه و، د خوندیتوب لامل کېده او په ګاونډیو باندې یې د هغه د بریدونو لپاره د بریې چانس زیاتاوه.

درانیانو له فارسیانو سره د یوه سخت او اوږده جنګ په دوره کې او له نادر شاه سره د یوې لویې نظامي قطعې له لارې په خدمت کولو تجربه او دسپلین حاصل کړی و او هغه ښه نظر، چې دغه لوی قوماندان په دوی لاره، ددې لامل شوی و، چې د دوی روحیه او ریسا اوچته شي. تر دې، چې دوی په رښتیا په ټولې آسیا کې ځانونه د ډېرو ښو عسکرو په څېر ګڼل. له بلې خوا د دوی سیالانو غلزیو د پرله پسې ماتو او مصیبتونو له لامله روحیه بایللې او زړونه یې مات شوي وو. نورو پښتنو د هغې دورې له پېښو څخه، چې په هغه وخت کې حتمي شوې وې، دا زده کړې وو، چې د هندیانو ته کرکه ولري. له ملت څخه د یوه پاچا د هسکېدو لپاره په دغه وخت کې تر هر بل چا فارسیانو ته په ناوړه نظر وګوري، نو په دې ډول دوی دغو کړنو ته ښه چمتو وو.

د باندنیو قدرتونو حال هم په برابره اندازه مساعد و. د هندوستانیو او اوزبکو د امپراتوریو کمزوري له نادر شاه سره په جګړو کې څرګنده او ډېره شوې وه. بلوڅانو هم د نادر شاه له خوا تاوانونه ګاللي وو او ممکن له فارسیانو نه یې په پوره اندازه ډېره لرله. چې د خپلو پخوانیو متحدینو یانې پښتنو ته په پوره توګه تابع کېدو سره تسلیم شي نظر دې ته، چې د خپلو نورو ګاونډیو سخت بې رحم حکومت او زورواکي ته د پخوا په څېر غاړه کېږدي. ناصر خان (د بلوچ مشر محبت خان ورور) له نادر شاه سره برمته و او داسې ښکاري، چې دی د احمد شاه لاس ته ورغلی و. هزاره ګان او ایماق هیڅکله داروونکي نه وو او د درانیو ملک او مرکز ته د دوی نژدېوالي د هغې وېرې مخه نیوله، چې دوی به د خپلواک کېدو په لور هڅې وکړي.

د فارس برخلیک لا څرګند نه و، خو هغه بې اتفاقي، چې د نادر شاه په کورنۍ کې څرګنده شوې وه، ددغه ملت لاس یې له دې څخه لنډ کړی و، چې په خپلو ګاونډیو ملکونو بریدونه وکړي. وروستیو پېښو وښودله، چې د لویدیځ خراسان

مشرانو د فارسیانو له بري سره ډېره علاقه ښکاره نه کړه، خو دې ته تیار وو، چې دغسې یوه قدرت ته غاړه کېږدي، چې تر ټولو ډېر یې ددې توان لاره، چې دوی وځپي او یا یې تر وزرو لاندې ونیسي او دا احتمال موجود و، چې له خپلې لوړتیا څخه په ډېر اعتدال کار واخلي.

د احمد شاه یرغلونه

په هندوستان باندې لومړی یرغل

هغه وخت، چې احمد شاه په ملک نیولو پیل وکړ، حال همدغسې و. د (۱۷۴۸) په پسرلي کې له کندهار نه له دولس زره مېړو سره وخوځېد. چې هغه له درانیو، بلوڅو او نورو څخه متشکل وو. هغه غلزي ډېر زر ایل کړل او دراني حاکمان یې په هغه اساس پرې مقرر کړل، چې اوس یې هم رعایت کېږي. د غزني هغه حاکم، چې د نادر شاه له خوا مقرر شوی و، د احمد شاه په رسېدو سره وتښتېد. خو ناصر خان چې د کابل او پېښور حاکم و، د لویو مغولو په خوا ټینګ ودرېد. خو دی له کابل څخه له سرسري مقاومت نه وروسته وشړل شو او دی له دې خوا تر هغو د پېښور د پښتني قومونو له خوا تر فشار لاندې نیول شوی و او هغه وخت، چې د احمد شاه ساتونکې نظامي ډله وررورسېده او دی یې دې ته اړ کړ، چې له اباسین نه تېر شي.

احمد شاه په ډېرې چټکۍ سره له اباسین نه تېر شو او هغه یې له اټک او چچ نه هم وشاړه. احمد شاه تر هغه وروسته له پوخ سره د ډهلي په لور وراندې لاړ او لښکر یې د پېښور په پښتنو سره ډېر شو. د لاهور حاکم، چې د هغه په دغه هوډ خبر و، له ډېلې نه مرسته وغوښته. خو احمد شاه هغه ته د ترتیباتو د نیولو وخت ورنه کړ. په چټکۍ سره له پنجاب نه واوښت. لاهور ته نېږدې یې هندوستاني پوځونو ته ماتې ورکړه او دغه ښار ته په بري سره ننوت او د ډهلي په لور یې د تګ ترتیبات ونیول. په همدغه وخت کې د هندوستان امپراتور محمد شاه د خپل زوی او وزیر قمرالدین په قوماندانۍ له احمد شاه دراني سره د مقابلې په غرض یو قوي لښکر واستاوه. دغه پوځ د ستلج سیند ته ورسېده او دغسې ځایونه یې ونیول، چې د سیند ګودرونه یې تر کنټرول لاندې راغلل. احمد شاه، چې د دوی له دریځ نه خبر وو، سمدلاسه پرې دمخه شو او د سیند په یوه بر سر کې له هغه نه تېر شو او په داسې حال کې، چې هندوستان یې شاته پرې ایښی و، د سرهند په لور په بېړه مخکې لاړ (دلته دوی خپل سامانونه او ذخیرې پرې ایښې وې) پخوا له دې، چې دښمن ته یې مرستې رسېدلې وې، هغه یې ونیو.

د هندوستان شاهزاده او وزیر په احمد شاه باندې د برید لپاره سمدلاسه په سرهند مارش وکړ، خو څنګه چې دوی په رسېدو سره بې زړه شوي وو، له خپل هوډ نه

راونښتل او دغه ښار ته نږدې یې پوځای ونیو. احمد شاه پرې برید وکړ او د پرله پسې ډزو په مودو کې، چې څو ورځې یې دوام وکړ، وزیر قمرالدین ووژل شو او د مغولو لښکرو رښتیني قوماندانۍ د هغه زوی (میرمنو) په غاړه ولوېدله. ده په دغسې مهارت جنګ ته دوام ورکړ، چې درانیان مجبور شول، چې لومړی دفاعي حالت غوره کړي او په پای کې د شپې له خوا په بېړه په شا شي.

له هغه وروسته هغه مهال، چې د هندوستان لښکرې مخ په ډیلي روانې وې، امپراتور محمد شاه ومړ او ورور یې، چې په سرهند کې یې قوماندانۍ په غاړه وه، د هغه ځای ونیو. ده صفدر جنګ د وزیر په توګه وګوماره او میرمنو یې د پنجاب په حکومت وټاکه. په داسې حال کې، چې پخپله یې د مرکز په لور خپل مارش ته دوام ورکړ.

همدا چې دغه خبر احمد شاه دراني ته ورسېد، هغه د خپل پوځ د په شا تللو امر وکړ ځاوه او په خپل معمولي ګړندیتوب سره بېرته مخ په لاهور روان شو. میرمنو، چې خپل ځان د دراني د پوځ په مقابل کې یواځې ولید، احمد شاه دراني ته تسلیم شو. له ډیلي نه میرمنو ته د سملاسي مرستې هیله نه کېده او دی ښايي له دې لامله، چې دده نوي پاچا صفدر جنګ غوره بللی و، خپه شوی وي. میرمنو په دې راضي شو، چې د پنجاب حکومت د احمد شاه په نامه وچلوي او ددغې صوبې منظم عواید هغه ته ورکړي.

د پنجاب چارې، چې په دغه ډول په پوره رضایت تنظیم شوې، احمد شاه بېرته د کندهار په لور مارش وکړ او په لاره کې یې د ډېره غازي خان، ډېره اسماعیل خان، شکارپور او ملتان حکومتونه تنظیم کړل. ممکن په همغه وخت کې سهیلي پښتني قومونو هم د احمد شاه واکمنۍ ته غاړه اېښې وي.

څه وخت، چې احمد شاه کندهار ته ستون شو، ددغه ډېر بوخت کال ژمی باید ارومرو اخر ته رسېدلی وي.

په خراسان باندې یرغل

احمد شاه د (۱۷۴۹) کال په پسرلي کې د خپلو ملکونو له لوېدیځې برخې نه د پنځه ویشتو زرو نه جوړ یو لښکر راغونډ کړ. لومړی یې په هرات برید وکړ او دغه ښار پېنځلس ورځې وروسته تسلیم شو. له هغه وروسته احمد شاه د مشهد په لور روان شو او په لاره کې یې ټول ځایونه ونیول. په هغه وخت کې شاهرخ میرزا د نادر شاه زوی[1] د مشهد واکمن و. دی د احمد شاه د هرکلي لپاره ووت. احمد شاه دی په عزت ومانه او د خپل ښار او سیمې واکمني یې بېرته ورته پرېښوده.

[1] شاهرخ میرزا د نادر شاه لمسی و. ژباړن

احمد شاه له مشهد نه د نیشاپور په نیت روان شو او شاه پسند خان اسحق زی یې د مازندران او سبزوار په لور واستاوه. نیشاپور سخت ټینګار وکړ او په داسې حال کې، چې احمد شاه هغه کلابند کړی و، ورته خبر ورسېد، چې په مازندران باندې برید ناکام شوی او پوځ یې ماتې کړې ده. اوس نو دی د خان په مقابل کې له دباندنی برید څخه په وېره کې شو، نو یې پرېکړه وکړه، چې د نیشاپور کار خلاص کړي او امر یې وکړ، چې عسکر دې په زینو په کلا وروختېږي. خو دوی په شاه ووهل شول او ډېر تلفات ورواوښتل. مخکې له دې، چې دی له دغه مصیبت نه په حال راغلی وي، د خراسان د خانانو له خوا له نیشاپور سره د مرستې په مقصد یو لوی پوځ ورسېد او په داسې حال کې، چې احمد شاه له هغو سره په جګړه بوخت و، پخپله د ښار له خوا یوه قوي حمله پرې راغله. پای یې دا، لپاره ډېر بد شو او دی مجبور شو، چې سمدلاسه د مشهد په لور او له هغه وروسته د هرات په لور روان شي.

احمد شاه د (۱۷۵۰) په پسرلي کې بیا په نیشاپور برید وکړ او په نیولو یې بریالی شو. ښايي په همدغه وخت کې یې د خراسان هغه ټولې لیرې برخې هم ایل کړې وي، چې په تلپاتې ډول یې په خپلو ملکونو پورې وتړلې.

زما په خیال دراني امپراتورۍ د لویدیځ په لور له نیشاپور نه هغه خوا هیڅ پراخه نه شوه. احمد شاه تر دغه یرغل وروسته هرات ته ستون شو.

په ژمي کې یا د بل کال (۱۷۵۱) په لومړي پسرلي کې احمد شاه بیا مشهد ته په تللو مجبور شو. میر علم خان د قاین خان د مشهد د خزانې په چورولو او د شاهرخ میرزا په ړندولو او له تخت نه د هغه په کوزولو د یاغي توب بېرغ اوچت کړ. احمد شاه، شاهرخ بېرته پر ځای ودراوه او ډېر ژر یې قاین ونیو او میر علم خان یې د مرګ پنجو ته وسپاره. په دغه وخت کې د استراباد په مقابل کې هم کوښښ وشو. خو قاجاریانو د هغه دفاع وکړه.

د ډیلي نیول

د (۱۷۵۲) کال په اوړي کې احمد شاه په پنجاب ورکوز شو او میرمنو یې تابع کړ، چې هغه دده په غیاب کې یاغي شوی و.

احمد شاه د همدغه یرغل په جریان کې کشمیر هم ایل کړ او له ستر مغول څخه یې د تړون له لارې آن تر ستر هند پورې ټول ملک خپل کړ. احمد شاه له هغه وروسته کندهار ته ستون شو او داسې ښکاري، چې راتلونکي څلور کلونه یې په ارامۍ تېر کړي وي. ورارہ یې لقمان خان یاغي شو او په همدغه موده کې غلزي پاڅېدل. خو دواړه په اسانۍ سره وځپل شول.

ښايي احمد شاه له همدغې ارامې دورې نه په استفادې سره افغانستان او د هغه

نږدې ګاونډي سیمې تنظیم کړې وې.

په (۱۷۵٦) کې، چې د پنجاب صوبه دار میرمنو مړ شو، د هغه له مړینې وروسته دسیسې او بغاوتونه وشول او په ټوله صوبه کې سخته ګډوډي پیدا شوه. ډیلي مجبور شو د وزیر غازي الدین په مشرۍ پنجاب ته یو لوی پوځ ددې لپاره واستوي، چې هغه بېرته په مغولي قلمرو پورې وتړي. وزیر غازي الدین په اسانۍ په دغه کار بریالی شو او حکومت یې ادینه بیګ ته وسپاره. ادینه بیګ، چې لومړی د شاهنواز خان او بیا د مېرمنو مرستیال و، په دسیسه جوړولو کې یې پوره نوم ګټلی و.

وزیر غازي الدین د دغه کار له ترسره کولو وروسته ډیلي ته ستون شو. احمد شاه د دغه تیري په اورېدو سره له کندهار نه روان شو. له اباسین نه واوښت او ادینه بیګ یې له پنجاب نه وشاړه او نېغ یې د ډیلي په لور مارش وکړ. په دغه ښار کې د وزیر غازي الدین د ظلم له لامله د مغولي امپراتور د هغه کنټرول ته زړه نازړه غاړه ایښې وه، ډېره ګډوډي پیدا شوې وه. مغولي امپراتور د احمد شاه په مقابل کې له لږ کوښښ نه وروسته تسلیم شو او احمد شاه ډیلي ته ننوت. دغه ښار د دغه فاتح له حرص او د عسکرو د ازادۍ له ناوړې استفادې نه ډېر تاوان ولید.

احمد شاه له هغې وروسته، چې ډېر موده په ډیلي کې پاتې شوی او سردار جهان خان یې د جټانو په مقابل کې واستاوه، دغه سپاه سالار بلم ګړ (Bmllamgor) ونیوه او بیا په داسې حال کې، چې په چټکو مارشونو د متړا (Muttra) په لور روان وو. دغه ښار یې د هندوانو د یوه جشن په جریان کې په ناڅاپه ډول ونیوه. پوځ ښار ته د ننوتلو پر مهال قتل عام جوړ کړ او وروسته ډېر هندوان ونیول شول او مړیې شول. سردار جهان خان وروسته د اګرې په لور مارش وکړ. خو جټانو د هغه دفاع وکړه. د راتیانو اوس ټول اوړی په هندوستان کې تېر کړی و او څنګه چې دوی ډېر ناروغ کېدل، احمد شاه لازمه وګڼله، چې خپل ملک ته ستون شي. ده او دده زوی تیمور په ډهلي کې د خپلې استوګنې په موده کې د هندوستان د شاهي کورنۍ له پېغلو سره ودونه وکړل. دغو مېرمنو ته ډېر شته ورکړل شو او د هندوستان امپراتور مجبور شو، چې پنجاب او سرهند شاهزاده تیمور ته ورېښي.

احمد شاه مخکې له دې، چې له ډیلي نه ستون شي، د هندوستان وزارت مقام یې د مرمنو یوه ورور ته او د سپاه سالارۍ منصب یې د سهار نیپوري یوه پښتني مشر نجیب الدوله ته ورکړ. وروستي څه وخت، چې احمد شاه د ډیلي په لور روان و، د ستلج غاړې ته نږدې ورسره یوځای شوی و.

احمد شاه د اباسین ختیځ ولایتونه شاهزاده تیمور ته وسپارل او سردار جهان

خان یې د نایب په توګه ورسره پرېښود. د دوی پوځ له یو څو درانیو او قزلباشو ساتونکیو او د هغو عسکرو له یوې ډلې نه متشکل وو، چې په همدغه ملک کې نیول شوي وو. احمد شاه ژمی په کندهار کې تېر کړ او زر د هغو ناارامیو په کرارولو مشغول شو، چې په فارس او ترکستان کې پېښې شوې وې. خو ما ونه کړای شول د هغو تفصیلات ترلاسه کړم.

د مرهټه جنګ:

همدا چې احمد شاه هندوستان شاته پرېښود، غازي الدین خان د مرهټه و له یوه پوځ سره ډیلي ته ستون شو او هغه یې کلابند کړ. نجیب الدوله فرخ اباد ته تښتېدلی و، چې هغه د مرهټه و په لاس کې و. نجیب الدوله یو څه مدافعې نه وروسته ښار پرېښود او د سهارنپور په لور یې مخه وکړه. نږدې په همدې مهال کې په پنجاب کې سختې ناارامۍ پېښې شوې او ادینه بېګ خان دغو ناارامیو ته لمن وهله. دی د احمد شاه له رسېدو مخکې تښتېدلی و او له هغه وروسته یې سکان یاغي کېدو لپاره هڅول او په جلندر کې یې دشاهي پوځونو یو ټولی شاته تمبولی و. په همدې ډول ده د پنجاب د ترلاسه کولو لپاره د مرهټه و لښکرې بللې وې، چې هغو نجیب الدوله له ډیلي نه اېستلی و. دا وخت ددغو خلکو یوه قوه د راګوبا (Ragoba) په قوماندانۍ، چې ددغه وخت د پېشوا پلار و د سرهند په لور په مخ روانه وه، په دې حال کې شاهزاده تیمور او سردار جهان خان، چې لا پخوا د سکانو له خوا تر فشار لاندې نیول شوي و او په خپلو هندوستاني پوځونو یې باور نه لاره، امین اباد ته په شا شول. لاهور، چې دوی پرېښود زر د سکانو لاس ته ورغی. مرهټه و هند زر ونیوه او څنګه، چې دوی د لویدیځ په لور خپل مارش ته دوام ورکړ، سردار جهان خان د شاهزاده او خپل پوځ د ساتلو په مقصد له اباسین نه تېر شو. دی په دغې وارخطایی په شا شو، چې هندوستاني پوځ یې پرې خبر نه شو او دده کورنۍ د دښمن لاس ته ورغله، خو هغه بیا وروسته ازاده شوه. مرهټه و، چې تراوسه ورسره مقابله نه وه شوې، د جېلم یا هیداسپس (Hydaspes) له سیند نه هغه خوا خپلو فتوحاتو ته دوام ورکړ او یو غوټه عسکر یې د ملتان د نیولو لپاره واستاوه، چې په خپل مقصد بریالی شو. شهزاده تیمور د (۱۷۵۸) په نیمایي کې وتښتېد، خو هغه وخت چې احمد شاه هندوستان ته د مارش تیاری نیوه، نصیر خان دبلوچستان خان یاغي شو او د احمد شاه مارش وځنډېده.

د نصیر خان یاغیتوب:

د بلوچستان تاریخ له دغې دورې نه دمخه ډېر مهم دی، خو داسې ښکاري، چې محبت خان، چې نادر شاه د هغه ځای په حکومت ګومارلی و، مړ شوی او ورور یې

حاجي خان د هغه ځای ټیولي و. داسې ښکاري، چې ولس له دغه خان نه د هغه د ظلم له لامله اوښتی و او احمد شاه هم تری په دې خوابدی شوی و، چې هغه د لقمان خان په یاغیتوب کې برخه اخیستې وه. دا یقیني ده، چې دی د احمد شاه له خوا خلع شوی او بندي شوی و او د هغه ورور نصیر خان د هغه پر ځای د بلوچستان حاکم ټاکل شوی و. دا ځرګنده نه وه، چې نصیر خان ولې د درانیو له حکومت نه سر غړولی و. خو ده پر (۱۷۵۸) کې خپله خپلواکي اعلان کړې وه. لومړی وزیر شاه ولي خان د هغه د مقابلې لپاره واستول شو. خو دی شال ته نږدې په یوه ځای کې مغلوب شو. له هغه وروسته پخپله احمد شاه په بلوچستان مارش وکړ او هغه یې مجبور کړ، چې د کلات په دېوالونو کې دننه شي او احمد شاه هغه کلابند کړ. ویل شوي، چې د درانیو لویان هیڅ دې ته تیار نه وو، چې د بلوچو مشر دې په ټوله مانا ایل کړی شي (دوی کله چې د خپل پاچا په غضب اخته کېدل د هغه ملک ته یې پناه وړله) له دې امله چې شاه ولي خان په ځانګړې توګه له هغه سره مراوده لرله او هغه یې تشویقاوه، چې ټینګار وکړي او ورته ویل یې، چې ټول دراني لویان په همدغه فکر دي او پاچا ته به د اورې په شدت سره تاوان واوړي. د کلات کلابندي څلوېښت ورځې دوام وکړ او په دغه مهال د درانیو سورو ته د ونو د لږوالي له لامله ډېر تاوان واوښت.

په هندوستان کې د احمد شاه ناوړه دریغ دی د جنګ د ګرندي پای ته رسېدو لپاره نارام کړی و او ځکه چې نصیر خان د سولې لپاره وړاندیز کړی و، په بېړه اترو پیل وشو او د سولې دغسې یو تړون وشو، چې هغه تراوسه هم د پاچا او بلوچو ترمنځ د اړیکو بنسټ ګڼل کېږي.

هغه وخت، چې شاهزاده تیمور د پېښا تللو خبر احمد شاه ته ورسېد، ده یوه ډله پوځ د نورالدین خان بامیزي په مشرۍ د اباسین هغې غاړې ته واستاوه. دغه وخت ادینه بیګ خان مړ شوی و او د جیلم ختیځ ته ټول پنجاب د مرهټه و لاس ته ورغلی و. خو سکان چې له ډېرې مودې راهیسې د پټهو نظامي افرادو په توګه لکه اوسپنه ټینګ شوي وو، په دې پسې شوي وو، چې ټول پنجاب ونیسي او د ادینه بیګ اخلافو له ویلي سره د تش په نامه اړیکو په ساتلو یو څه اهمیت ساتلی و. که څه هم ستر مغول په پنجاب کې رښتینې واک هیڅ نه لاره. نورالدین خان په اسانۍ جیلم ته وړاندې ولاړ او هغه سیمه، چې د دغه سیند او اباسین ترمنځ پرته وه، په دغه وخت کې د کاتریانو (Kanters)، ګوکرانو (Guckors)، جودانو (Jouds) او د دغه ملک د نورو هغو قومونو په لاس کې وه، چې د اسلام دین یې منلی و او درانیو ته متمایل وو. په همدې ډول نورالدین د چناب یا اسي سایئز (Asesines) سیند

ته په رسېدو له زیات مقاومت سره مخامخ شوي نه و، ځکه د مرهټه و اصلي لښکر ډیلي ته تللی و، خو ده لازمه ونه ګڼله، چې د پاچا له ورتګ نه لومړی مخ په وړاندې لاړ شي.

د احمد شاه ورتګ د بېلابېلو لاملونو له امله د (۱۷۵۹) تر ژمي پورې وځنډېده، په دغه موسم کې دی له اباسین نه تېر شو او د جمو په لارې چناب پورې دمخه ولاړ. ده له دغه سیند څخه د پنجاب په شمال کې خپل مارش ته دوام ورکړ او ځو مره، چې دی مخکې تلو، مرهټه په شا کېدل. دی سهارنپور ته نږدې له جمنا نه تېر شو او په دغه ښار کې نجیب الدوله او نور روهیله لریان ورسره یوځای شول.

په همدغه وخت کې د مرهټه لښکرې د داتاپټېل (Dattapatail) او جنکوجي سندیا (Junkojee Sindia) په قوماندانۍ په شاوخوا ځایونو کې پرتې وې، خو چې احمد شاه وړاندې کېده، هغه شاته کېدلې او د دواړو خواوو ترمینځ پر له پسې نښتې تر هغو روانې وې، چې د مرهټه و لښکرې ډیلي ته نږدې شوې. دغه لښکرې بیا له جمنا نه تېرې شوې او ډیلي ته نږدې باډلي (Baudlee) ته دمخه شوې، چې هغه ښار وساتي.

په باډلي کې دغسې یوه کلکه جګړه وشوه، چې په هغې کې مرهټه بېخي مغلوب شول او داتاپټېل، چې ووژل شو له هغه وروسته د ملهارو او هولکار (Malhar Row Holkar) په قوماندانۍ یوه ډله پوځ د مقابلې لپاره واستول شو، چې هغه د مرهټه وو د دفاع لپاره هغه ځای ته روان و. د هغه په پوځ باندې په ناڅاپي ډول برید وشو او پوره مغلوب شو. احمد شاه وروسته ډیلي ونیوه او غازي الدین یې دې ته اړ کړ، چې د جټانو ملک ته وتښتي، چې هلته د مرهټه پاتې لښکرو او هولکار پناه وړې وه. غازي الدین د هندوستان امپراتور دویم عالمګیر تازه وژلی و. له هغه وروسته احمد د دواب د نیولو لپاره هڅه وکړه او آن تر اټوې ښار پورې یې مارش وکړ. دلته یې د برسات د تېرولو لپاره مېنه وکړه او د هندوستان وزیر نواب شجاع الدوله همدلته ورسره یوځای شو.

د پاني پت جنګ

مرهټه[1] د دغه موسم په جریان کې ډېرې هلې ځلې وکړې، چې د خپلو

[1] د دغې دورې پېښې او د پاني پت د جنګ تفصیلات د یوه معاصر مورخ له خوا په ښت روح او د درستوال په جامه کې کنښل شوي، چې د اسیایي پلټنو په دریم ټوک کې په انګرېزي کې راغلي دي زه خپل لوستونکي دغه بیان ته رابولم، خو د هغه ځینې فقرې د دغو صحنو د ستر و ممثلینو تصویرونه په دغسې وضاحت سره رسم کړي، چې نه شم کولای دلته د هغو له ذکر نه ډډه وکړم. دی لیکي: ((احمد شاه دراني په دغه اوسني کمپ کې د خپل ورتګ له ورځې نه امر کړی و، چې د اردو په وړاندې

تلفاتو جبران وکړي او د دغه ملت یو ډېر قوي پوځ د وسواس راو (Wiss wass Rao) په قوماندانۍ، چې هغه د دوی د امپراتورۍ ولیعهد و، وروړسېد. ریښتینی قوماندان یې سداسي راو (Sedashi Rao) و او دی د دغه پرغل مصیبت ناکې موضوع په هندوستان کې د بهادر په نامه ډېر مشهور کړی و.

دوی ډیلي کلابند کړ او دغه ښار د درانیو د یوه واړه ټولي له سختې مدافعې نه وروسته تسلیم شو.

احمد شاه په دغه وخت کې له خپل پوځ سره د جمنا د سیند په ښي اړخ کې د سیند له لاملهله مرستې کولو نه عاجز شوی و. همدغه لامل هم ددې لامل شوی و، چې دکنه پورې کومک ته، چې د ډیلي شمال ته شپېته میله لیرې پروت و، ورشي. دغه ښار په داسې حال کې، چې درانیو ورته کتل، ونیول شو او احمد شاه د سیند په لور دمخه ولاړ. خو دغه مصیبت شاه دومره زړه تنګی کړ، چې سمدلاسه یې پرېکړه وکړه، چې په هر قیمت چې کېږي، له سیند نه تېر شي او دښمن عمل ته وربولي. دی

دې د یوه کوس (Coss) (نږدې یو نیم میله) په واټن کې دې یوه سره وړه کېږدي ووهل شي. دی هر سهار لمر خاته دمخې خېمې ته وروسته له هغه چې د سهار لمونځ یې ادا کاوه، ورته. په خپل آس سورېده، هلته یې د خپل پوځ هره قطعه کتله، زوی یې شاهزاده تیمور به له څلوېښتو یا پنځوسو سورو سره له ده سره مل و. په همدې ډول ده د دښمن د پوځ سروې کوله او په یوه عبارت ده هر شی پخپله تر نظره تېراوه او هره ورځ یې په معمولي ډول څلوېښت یا پنځوس کسه سور مزل کاوه. ماسپښیني سرې وړې خېمې ته ستنېده. کله کله به یې هلته په نظامي قطعاتو کې د غرمې ډوډۍ خوړه او دا ده د هرې ورځې ترتیب و.))

((د شپې له خوا به د پنځو زرو سورو یوه ډله تر هغو، چې کېدای شو د دښمن کمپ ته نږدې کېدله او هلته به یې ټوله شپه په وسله وال ډول تېروله. نورې ټولې نظامي ډلې به د کمپ شاوخوا ګرځېدلې او احمد شاه به د هندوستان لویانو ته ویل، چې تاسې بیده اوسئ، زه به څارنه کوم چې تاسې ته څه ضرر ونه رسېږي او چې رښتیا وویل شي، دده امرونه د تقدیر په څېر منل کېدل او هیڅ چا یوه شېبه هم د هغو عملي کول نه ځنډول او هیڅ به زړه نازړه نه وو.))

((هره ورځ به په دواړو خواوو کې پوځونه سره ایستل کېدل او په لیرې فاصلې کې توپونه ویشتل کېدل او د سورو ډېرې نښتې پېښېدلې. د شپې له خوا به دواړه خواوې بېرته تللې. دغه حال نږدې درې میاشتې دوام وکړ، په دغه مهال کې درې درې خله شدید، خو نیمګړې عملیات ترسره شول. په دې ډول به هره ورځ دغه دوه پوځونه له سهار نه د شپې تر نهو یا لسو بجو پورې سره مخامخ وو، تر دې چې د هندوستان لویان بې صبره شول او له احمد شاه نه یې وغوښتل، چې سمدلاسه د یوه پرېکنده عمل په ترسره کولو ددغې ستومانۍ ته خاتمه ورکړي، خو هغه په پرله پسې دغسې ځواب ورکاوه: دا د جنګ کار دی، چې له هغه سره تاسې روږدي نه یاست، په نورو چارو کې چې مو څه زړه غواړي هغسې کوئ، خو دغه چاره ماته پرېږدئ. په نظامي چارو کې باید بې ځایه بیړه ونه شي، تاسې به ګورئ چې زه دغه موضوع څنګه فیصله کوم او په یوه مناسب وخت کې به په بري سره هغه ته خاتمه ورکوم.))

په یو څه تلفاتو سره له سیند نه تېر شو او مرهټه و، چې په هغه سرعت سره د پاچا له خوا د جنګ غوښتنه ولیدله. زړونه یې مات شول او پاني پت ته واوښتل او هلته یې خندقونه وکیندل. دوی د دغه دریځ او له دې لامله، چې ډېر توپونه ورسره وو، له هر راز برید څخه ځانونه په امن وګڼل. خو د دغسې یوه پوځ اندېښنې، چې زیاتره برخه یې سواره وي او له خندقونو دننه په کمپ کې ځای شوي وي، په اسانۍ سره درک کېدای شي او دغه اندېښنې د درانیو په فعالیت سره زیاتېدې او دوی پر له پسې په شدت سره زیار اېسته، چې دښمن ته د خوړو مواد ونه رسېږي، خو مرهټه په همدغه حال کې درې یا څلور میاشتې پاتې شول او د دغه مهال په جریان کې ځینې وړې نښتې روانې وې او د شجاع الدوله په وسیله د سولې لپاره د هغوی له خوا یو څو وړاندیزونه په غیر مستقیم ډول وړاندې شول.

د درانیو پوځ هم د خوړو د موادو د لېږوالي له لامله تاوانونه ولیدل. خو د احمد شاه حوصلې، څارنې او فعالیت دی په دې برلاسی کړ، چې په ډېرو هغو مشکلاتو غلبه وشي، له کومو سره چې دی مخامخ کېده.

هغه اعتماد، چې پوځ په ده لاره او هغه ښه سلوک او اعتدال، چې ده د ځپلو هندوستانیو متحدینو په مقابل کې ښوده، دده په کمپ کې د هر راز مخالفت یا نارضایت مخه نیول کېده. په داسې حال کې، چې مرهټه د تلفاتو د زغملو له لامله ډېر ناکرار شوي وو او خطاوې ټولې د دوی قوماندان ته منسوبېدلې.

په پای کې یو لوی کاروان، چې د دواب له سهیل نه د یوه لس زریز پوځ په ملګرتیا د ګووند پنډت (Covinn Pundit) په قوماندانۍ د مرهټه وو په لور روان وو. د ډیلي او میروت (Meerut) ترمینځ د عتیق خان پوپلزي له خوا په ناڅاپي ډول تر تاړاک لاندې راغی او چور شو. بله قطعه، چې له ډیلي نه روانه وه او خزانه یې وړله د درانیو لاس ته ورغله. له هغه وروسته مرهټه دې ته تیار نه وو، چې د جنګ دوام ته غاړه کېږدي، چې نور نو په حقیقت کې ناشونی ګڼل کېده.[1]

نو دوی په دې ډول د (۱۷۶۱) د جنورۍ په اوومه له کمپونو څخه ووتل، چې په درانیو برید وکړي. درانیانو هم وسلې ته لاس کړ او جنګ د ورځې نه یو څه دمخه

[1] د پاني پت معاصر هندي هغه مورخ د نواب شجاع الدوله له خولې لیکي: ((په دغه وروستي سخت ضرورت کې بهاور پخپل لاس یوه لنډه لیکنه ماته وکړه او هغه یې د خپل یوه ډېر باوري خدمتګار په ذریعه راواستوله. د لیکنې کلمات دا وو: (پیاله اوس پوره ډکه شوې او یو څاڅکی یکې ځایېدلی نه شي. که څه شی کېدای شي، وېې کړه یا سمدلاسه په څرګندو الفاظو راته ځواب ووایه. له دې وروسته د لیکلو یا خبر ورکولو لپاره وخت نه وي.)))

پیل شو.[1]

دلته نه ښايي، چې ددغه جنګ تفصیلات بیان شي، د احمد شاه مرکز چې له روهیله وو، د درانیو د پوپلزیو له ولې او د پاچا د ساتونکیو له ټیمې قطعې نه جوړ و، د دښمنانو په توپونو ګوزو شو، چې د هغو د سورو له خوا پرې اورېدل. دوی له میدان نه نږدې وتښتېدل. سره له دې، چې وزیر شاه ولي خان ډېر زیار وایست له خپل اس نه کوز شو او خپله اداره یې ښکاره کړه، چې غواړي په دنده کې مړ شي. له هغه وروسته په خپله پاچا احتیاطي پوځیان میدان ته ورسول او مرهټه په خپل وار دفع شول. په همدغه وخت کې د درانیو کیڼ اړخ په دوی راتاو شول او نتیجه دا

---

[1] د معاصر هندو مورخ په وینا: د ((نواب هر کاره ګانو خبر راوړ، چې مرهټه له خپلو قطارونو څخه راوځي، توپونه یې په مخ کې دي او پوځونه یې شاته روان دي.

ددغه خبر په اورېدو سره دغه عالي جناب (نواب شجاع الدوله) د احمد شاه کېږدۍ ته ورغی او له خوجه سرایانو نه یې وغوښتل، چې دغه اعلیحضرت ویښ کړي، ځکه چې دی له هغه سره یو اړین کار لري.

شاه تیغ راووت او د خبر په اړه یې پوښتنې وکړې. نواب ورته ځواب ووایه، چې د شرح ور کولو لپاره وخت نه شته. خو له دغه اعلیحضرت نه یې وغوښتل، چې په خپل آس سپور شي او پوځ ته امر وکړي، چې وسله پورته کړي. پاچا په خپل آس سپور شو، اووه اسونه تل دده د کېږدۍ وره ته نږدې زین شوي ولاړ وو او ده په هغې جامې کې، چې په تن یې وه، د خپل کمپ نه دمخه یو نیم کوس فاصله ووهله او چې مخکې تلو، عسکرو ته یې امر کاوه، چې وسلې پورته کړئ.

ده له نواب څخه چې دغه خبر یې ورته راوړی و، پوښتنې وکړې او هغه چې زما (هندي مورخ) نوم اخیسته، پاچا سمدلاسه یو وظیفه لرونکی په اوښ سور راواستاوه، چې ما د هغه حضور ته یوځې او وروسته له دې، چې ما د تعظیم رسم ترسره کړ، هغه له مانه د خبر تفصیلات وغوښتل. ما په ځواب کې وویل، چې مرهټه له خپلو قطارونو څخه وتلي دي او همدا چې رڼا خپره شي، برید به وکړي. پوره په همدغه وخت کې وو، چې یوه ډله دراني سواره راغلل، چې په آسونو باندې یې ولجې بار وې، چې دوی هغه ولجې د مرهټه وله کمپ نه ترلاسه کړې وې. دوی وویل، چې مرهټه په تېښته کې وو، پاچا ماته وکتل دوی وویل، چې اوس نو څه وایې؟ ما ورته ځواب ور کړ، چې بس یو لږ څه درنګ وروسته به زما د خبر سموالي او غلطي څرګنده شي. هغه وخت، چې زه ګرځېدم، مرهټه چې له خپلو کتارونو څخه نږدې یو نیم کوس رادمخه شوي وو او توپونه یې له ځان نه وړاندې درولي وو، توپو یو وار په دوی برید وکړ.

پاچا ددغه خبر په اورېدو سره په داسې حال کې، چې په خپل اس سپور و او چلم یې څکاوه، هغه یې خپل نوکر ته ور کړ. په ارامتیا سره یې نواب ته وویل: ستا د نوکر خبر بالکل سم دی. هغه ډېر زر په لوی وزیر، شا پسند خان او نورو پسې سړی ولېږه. نواب شجاع الدوله، چې د هغه پوځ وروسته ولاړ و، د دوړو له امله یې دې نه پوهېده، چې څه پیښه ده، خو همدا چې په هغه ځای کې د سریو او اسونو لوارونه ضعیف شول، زه یې د لامل موندلو لپاره هلته واستولم. ماته ښکاره شوه چې وزیر شاه ولي خان د غضب او خواشینۍ په حال کې و او خپل سړي یې په دې کنټرل چې دی یې پرې ایښی و. ده وویل: زموږ هیواد ډېر لیرې دی، کومې خوا ته ځغلئ؟

شوه، چې مرهټه په پوره ډول مات شول. د مرهټه جنرال او د دوی د امپراتورۍ ولیعهد او دوی نږدې ټول پوځ یا په جنګ یا په تعقیب کې تباه شول.[1]

دغه جنګ د مرهټه و د قدرت لپاره زیات تاوان واړاوه. دوی په شمالي هندوستان باندې له خپلې نقشې نه سمدلاسه تېر شول او مخکې له دې، چې د یوه نوي قوماندان په مشرۍ[2] او په یوه نوي طرز تشبث وکړي، ډېره موده تېره شوه.

د پانې پت تر سوبې (فتحې) وروسته داسې ښکارېده، چې ګواکې ټول هندوستان د احمد شاه په لاس کې دی. خو دی په خپل هغه پلان ودرېد، چې په لومړي سر کې یې طرحه کړې و او په هغې برخې یې قناعت وکړ، چې مخکې ورپرېښودل شوی و او له هغو سره یوځای د ه دا اختیار لاره، چې د ملک پاتې برخې هغو لویانو ته ویخښي، چې له ده سره یې مرسته کړې وه او چې کله دا ټولې چارې ترسره شولې. دی د (۱۷٦۱) کال په پسرلي کې کابل ته ستون شو.[3]

احمد شاه د دغه لرې لید (دوربیني) حکمت وروسته څرګند شو، څکه په داسې حال کې، چې ده نه شو کولای دغسې لیرې یو قلمرو وساتي، کولای شول چې خپل ولایت پنجاب خوندي کړي یاني چېرته، چې سکان ښه پیاوړي شوي وو. د دغو خلکو برې دی دې ته اړ کړ، چې د (۱۷٦۲) په پیل کې هندوستان ته ستون شي. په دغه وخت کې ده سکان له اوارو څخه وشړل، خو دی پر (۱۷٦۳) کې مجبور شو، چې کندهار ته بېرته وګرځي او دغه ملک د څو کلونو په اوږدو کې تر هر بل وخت نه ډېر له ګډوډۍ سره مخامخ شو.

پر (۱۷٦۳) کندهار ته د احمد شاه د ستنېدو حالات د ذکر وړ ښکاري. لا په سرهند کې و، چې په کندهار کې یوه پاڅون خبر ورته ورسېد او څنګه چې د پنجاب سیندونه لا پڅوا وک شوي وو او سره له دې، چې دا د اوړي منځ و، ده پرېکړه وکړه چې د ستلج د کینې غاړې په لاره او د ملتان د میرې له لارې او له هغه ځایه غزني ته

[1] اسانه ، نه ده چې په دغسې موقع کې د هرې خوا د قوې اندازه معلومه شي. زما په اند د احمد شاه په پوځ کې څلوېښت زره دده خپل رعیت، دېرش زره روهیله او لس زره هغه عسکر شامل وو، چې د هندوستان په لویانو پورې یې اړه لرله. ده یو څو توپونه او اووه سوه زنبورک هم لرل، چې په اوښانو وړل کېدل.
د مرهټه وو د لښکرو په اړه په ټولیز ډول ویل کېده، چې دوی درې لکه میړونه دي. د مرهټه وو لښکرو د شمېر په اړه د اعتبار وړ یواځینی بیان، چې ما لیدلی دی، د آسیایي خبرونو په څپېړنو کې دی، چې وایي د دوی سواره اویا زره، پلي عسکر یې پنځلس زره او توپونه یې تر دوو سوو کم نه وو.

[2] جي سیندیا (Mahaji Sindia) چې د هغه پوځ د اروپا په طرز روزل شوی و.

[3] په دغه وخت کې احمد شاه یو استازی (ایلچي) چین ته واستاوه او له ستنېدو وروسته دغه استازي د خپل سفر شرح ولیکله؛ خو ددغه عجب اثر کومه نسخه ماته په ګوتو نه شوله.

روان شي، دده پوځونه، چې له پښتنو، اوزبکو، بلوڅو او نورو څخه جوړ وو، دده مارش په لومړي سر کې ډېر زیانونه ولیدل او مخکې له دې، چې ملتان ته ورسېږي، ډېر مېړونه یې جل ووهل. بیا هم دده مصیبتونه تمام نه شول، څکه هغه وخت چې دی د افغانستان غرونو ته ورسېد، ژمې رسېدلی و او ډېر مېړونه یې له سېږو او واوې څخه تلف شول. پاڅون په اسانی وځپل شو. یو بل پاڅون د هرات د یوه ایماق مشر درویش علي خان په مشرۍ وشو، خو په دې وخت کې د احمد شاه جسمي روغتیا مخ په خرابېدو شوه او له دغه وخت نه دده په فعالیت کې کمی لیدل کېږي. دده شکایت د مخ له سرطان څخه و. داسې ښکاري، چې دغه ناروغي پر (۱۷۶۴) کې ورته په شدید شکل پېښه شوې وه او دی یې د غرونو (ځپل هېواد) خوا ته روان کړی و، خو له دغه یرغل څخه چې په هندوستان باندې دده وروستی یرغل و، کومه تلپاتې ګټه ترلاسه نه شوه. همدا چې احمد شاه هندوستان پرېښود، سکان تر پخوا زیات په ډېر قوت ښکاره شول او د بل کال (۱۷۶۸) تر پایه له جیلم نه تېر شول او د روتاس (Rotess) مشهور حصار یې له درانیو ونیوه. احمد شاه غوښتل، دغه شرمناک حالت پای ته ورسوي، خو په خراسان کې یو بغاوت دده توجه ځانته واړوله، چې د شاهرخ میرزا د زوی نصرالله میرزا له خوا شوی و.

د پښتنو په قول جنګ کې له کریم خان زند پرته د فارس نورو ټولو مشرانو برخه اخیستې وه او د هغو ټولو ګډ پوځ د احمد شاه له لښکرو سره، چې دهغه د زوی شاهزاده تیمور په قوماندانۍ جنګېده، مقابله وکړه. دواړه خواوې په پوره قوت وجنګېدلې او د احمد شاه د لښکرو په پوره بریې سره تمامه شوه. د فارس لښکرو جنګ نتیجه د بلوچو مشر نصیر خان په زړه ورتوب سره یقیني ته شاه پناه ورکړه او د مشهد په ښار کې یې راتوېستل او څنګه چې په دغه ښار باندې ډېرې ګول، چې د امام رضا مقبره پکې پرته ده، کفر ګڼل کېږي، احمد شاه مجبور شو چې د لاندې کولو لپاره یې هغه کلابند کړي. ښار تر څو میاشتو وروسته تسلیم شو. شاهرخ خپله یوه لور شاهزاده تیمور ته واده کړه، موافقه یې وکړه، چې یو ټولی پوځ به د خدمت لپاره احمد شاه ته تهیه کړي.

د مشهد د کلابندۍ په موده کې یو ټولی پوځ د طبس (Tubbus) ښار ګوتې د نیولو لپاره واستول شو، چې د درانیو په مقابل کې یې ټینګار کاه. دښار دفاع د علي مردان خان په لاس کې وه، چې د زنګویي (Zengooee) د عرب قوم یو مشر و. د احمد شاه د پوځ قوماندان سردار جهان خان و، چې د هغه یوه برخه د نصیر خان په مشرۍ له بلوڅو نه متشکله وه. د احمد شاه پوځ پوره بریالی شو، علي مردان خان ووژل شو او طبس ونیول شو.

د احمد شاه مرګ او شخصیت

احمد شاه له دغه یرغل نه وروسته کندهار ته ستون شو. هلته ده د ناروغي ورو ورو زیاتېده او بهر یې د نورو یرغلونو مخه ونیوله. دی د (۱۷۷۳) په پسرلي کې د اڅکزیو په ملک کې د توبې غرونو ته لاړ، چې د هغه ځای اوړی د کندهار تر اوړي ډېر سوړ دی. دلته د ده ناروغي ورو ورو سخته شوه. تر دې چې په مرغه (Murgha) کې د جون د میاشتې په سر کې دخپل عمر په پنځوس کلنۍ کې مړ شو.

داسې ښکاري، چې د احمد شاه شخصیت د هغو شرایطو لپاره ډېر موزون و، چې دی پکې واقع شوی و. دی خپل هوډ او تشبث په دې برلاسی کړ، چې له هغې ګډوډۍ نه ګټه واخلي، چې د نادر شاه له مړینې وروسته پیدا شوې وه او هغه تدبیر او اعتدال، چې ده له خپل ملت سره د تماس له لامله حاصل کړی و. د یوه مېړني او آزاد ولس د اداره کولو لپاره د ده د طبیعي نبوغ له قوي میلان څخه لږ ضروري نه و.

هم ده خپل رعیت او هم هغه ملتونه، چې دی ورسره یا په جنګونو یا اتحادیو کې مخامخ شوی و، د ده نظامي زړورتیا او فعالیت په ستاینې یادوي. داسې ښکاري، چې دی په طبیعت کې نرم والی او زړه سواندۍ ته متمایل و او که څه هم ممکنه نه ده، چې په آسیا کې پاچاهي قدرت بې له څه جنایتونو څخه ترلاسه شي او هغه ممکن وساتل شي. سره له دې هم د ختیځ هیڅ واکمن به د ده غومره لږې بې رحمۍ او لږې بې عدالتۍ کړې نه وي لکه څومره، چې ده کړې دي.

داسې ښکاري، چې احمد شاه د شخصي کرکټر له نظره بشاش، مینه ناک او د ښه طبیعت خاوند و. په رسمي مواقعو کې یې ښه وقار ساته. خو په نورو وختونو کې به ده کړه وړه ساده او اشنا وو. له درانیو سره به یې د هغه مساوي خوی او اخلاقو رعایت کاوه، چې ده له درانیو مشرانو سره تر دې مخکې، چې د پاچا لقب وګټي، لاره. ده ملایانو او پیرانو ته د سیاست او شخصي میل له نظره په قدر کتل. دی پخپله هم یو مانوي شخص او مصنف و او تل د یوه پیر د شخصیت په ارزو کې و.

د خپلو ملکونو د بېلابېلو برخو په اړه د احمد شاه سیاست په تهولیز ډول له پښتنو او بلوڅو سره په روغې جوړې ولاړ و. ده د ملیتونو ترمینځ د توپیر دغه اصل په لومړي سر کې په خلکو باندې او په دویم پړاو کې په مشرانو باندې پلی کړ. په ترکستان کې یې خپل مقبوضات په زور وساتل، خو د دغه ملک تارتاري مشران یې په خپل حال پرېښودل او نرم چلند یې ورسره وکړ. هندوستاني ولایتونه یې یوازې په زور وساتل او د خراسان په اړه یې داسې سیاست غوره کړ، چې د هغه له لامله یې څه مشران ځانته جلب کړل او له نورو څخه یې مرسته ترلاسه کړه. دی دې ته تیار و، چې د هر هغه چا په مقابل کې وسله وکاروي، چې غوښتل یې د ده پلانونه

شنه کړي.

لومړی وویل شول، چې احمد شاه عاقلانه کار وکړ، چې نظر د پښتنه، چې یو دوه امپراتوري یې جوړه کړې وي، د یوې لویې امپراتورۍ بنسټ یې کېښود، دده تر لاس لاندې ملکونه دده د مړینې پر مهال د خراسان له لویدیځه تر سرهنده او له امو نه تر سمندره پورې غځېدلي وو او هغه ټول یا په رښتیاني ډول تصرف شوي وو یا په ټوپونو ترلاسه شوي وو او که چېرې دده پلاتونه تعقیب شوي وای، بې له کومه شکه به د غسې یو حکومت په دغې ټولې لویې امپراتورۍ کې زر او په اسانۍ مېنځ ته راغلی وای او دومره به شوی وای، چې خپل استقرار یې خوندي کړی وای.

د تیمور شاه جلوس

له بده مرغه د احمد شاه د ځای ناستي (خلف) شخصیت د هغه له شخصیت نه ډېر توپیر لاره او دا تر ډېره حده د تیمور شاه د سیاست د طرز له لامله وه، چې د درانیو قدرت لومړی ځای پر ځای ودرېد او بیا مخ په ځوړ شو.

تیمور شاه د (۱۷۴۶) په دسمبر کې په مشهد کې وزېږېد. د پلار په دربار کې وروزل شو او په ډېرو یرغلونو کې له هغه سره ملګری و.

ددغه حال نتیجه دا نه شوه، چې دی د خپلو هېوادوالو سجیه او سلوکونه غوره کړي او داسې ښکاري، چې دی هېڅکله د دوی له ژبې سره پوره اشنا نه و. هغه وخت، چې دی لا ځوانکی و، په پنجاب کې وټاکل شو او له هغه وروسته د هرات نایب الحکومه شو، چې د اوسېدونکیو ډېره برخه یې پارسیواناڼ دي.[1]

تیمور شاه په هرات کې و، کله چې د احمد شاه ناروغي سخته شوه، دی له هغه ځایه د توبې د غرونو پر لور روان شو، چې خپل پلار مخکې له دې چې مړ شي، وویني او ممکن کوم وخت چې دغه پېښه کېږي د خپلو ګټو څارنه وکړي. مخکې له دې، چې دی کندهار ته ورسېږي، د پلار له خوا ورته قاطع امرونه ورسېدل، چې خپل حکومت ته بېرته وګرځي او دی زړه نازړه مجبور شو، چې هغه ومني. دغه امرونه وزیر شاه ولي خان ترلاسه کړي وو او ده له سردار جهان خان او نورو درانیو مشرانو سره یوځای دسیسه جوړه کړې وه، چې تیمور پر ځای پرېږدي او پاچایي تخت د شاهزاده سلیمان لپاره وګټي، چې هغه دده زوم و. د احمد شاه له مرګ نه وروسته دراني مشران په کندهار کې سره جرګه شول، چې د هغه خلف وټاکي. وزیر شاه ولي خان د شهزاده سلیمان سپارښتنه وکړه، خو یو ګوند د عبدالله خان پوپلزي په مشرۍ (چې دی د دیوان بیګي ستر دفتر مشر و) د تیمور شاه په خوا ټینګ ودرېد.

---

[1] له پارسیوانانو څخه په هرات او کندهار کې مراد امامیان دي، نه تاجکان. یا د فارسي ژبې ویونکي یا زردشتیان دي. ژباړن.

دغه جرګه له ډېرو بحثونو وروسته پې له دې، چې کومې فیصلې ته رسېدلې وي، خوره شوه او وزیر شاه ولي خان په خپل صلاحیت سلیمان په تخت کښناوه. عبدالله خان دیوان بیګي او د هغه ګوند څخه خان واپست او خپلې قبیلې یې د تیمور په پلوي پاڅولې.

څه وخت، چې دغه خبر تیمور ته ورسېد، دی د خپل حکومت له پوځ سره د کندهار په لور روان شو. له ده سره هغه دراني او ایماق مشران هم ملګري وو، چې ده په څوا ولاړ وو. شاه ولي خان هم کوښښ وکړ، چې خپل پوځ راټول کړي، خو ده د کوښښونو نتیجه ورنه کړه، نو دی د تیمور د کمپ په لور روان شو. خو ده ته د هغه د لیدلو اجازه ورنه کړای شوه او سمدلاسه تر محاکمې لاندې ونیول شول او د قتل په تور اعدام شو.

د تیمور شاه د حکومت طرز

څه وخت، چې تیمور شاه د خپل پلار د سلطنت پې سیاله واکمن شو، د خپلو هوساینې طبیعي میل ته تسلیم شو. د هغه ټول سیاست دغه ټکي ته متوجه شو، چې آرامي خوندي وساتي. داسې ښکاري، چې دی هېڅکله په دې لټه کې نه و، چې په پراخوالي پسې شي او ټول هغه عملیات، چې دی وروسته پکې بوخت شو، یوازې ددې لپاره وو، چې د خپلو ملکونو دفاع وکړي او څنګه چې دی په دې خبرو، چې په درانیو کې یو قوي ګوند ده په ضد جوړ شوی او دراني قوم د وزیر په اعدام سخت پارېدلی و. داسې ښکاري، چې ده وروسته هغوی ته تل د بې اعتمادۍ په نظر کتل. ده خپله دغه بې اعتمادي لومړی هغه وخت وښوده، چې د خپلې واکمنۍ مرکز یې له کندهار نه، چې د درانیو د ملک په مېنځ کې پروت و، کابل ته ولېږداوه، چې زیاتره اوسېدونکي یې تاجکان وو او دوی د پښتنو په پاچایۍ کې تر ټولو ډېر ارام او متونکي رعیت ګڼل کېدل.

د هغه د وزیرانو په انتخاب کې هم همدغه میل ونبودل شو. د هغه د سلطنت په ټولې مودې کې د هغه لوی مشاوران قاضي فیض الله او لطف علي خان وو، چې لومړنی یې د دولت شاهي د یوه نامعلوم خېل یو ملا او وروستی یې د لوېدیځ خراسان د جام اوسېدونکی و. ده په ټولیز ډول د دولت ستر مقامونه په هغو درانیو کورنیو کې پر ځای پرېښودل، چې احمد شاه ورته ورکړي وو.

د نویو منصبونو په راپستلو او د موجودو ماموراتو د دندو په بدلولو یې خپل ټول حکومت د هغو کسانو په لاس کې ورکړ، چې په ده متکي وو.

د هغو ولایتونو حکومتونه، چې ځایي مشرانو ته نه وو پرېښودل شوي، داسې کسانو ته وسپارل شول، چې د لږ اهمیت یا نفوذ خاوندان وو. له دغه ترتیب نه

تیمور شاه هیله لرله، چې له یغاوتونو څخه خان مامون کړي او د خپلو ادارو لپاره په حاضر وخت کې له بې دریغه اطاعت نه خان ډاډه کړي او په عوایدو باندې پوره کنټرول ولري.

د مملکت مالیاتي چارې بنې تنظیم شوې او د سپما اقتصاد ته پوره پاملرنه وشوه. ده په دغو وسایلو د خپل حکومت د عادي لګښتونو لپاره له نظامي یرغلونو څخه خان ازاد کړ او په دې برلاسی شو، چې د هر راز ناڅاپي اضطراري پېښې د مخنیوي لپاره پانګه زېرمه کړي.

تیمور شاه په خپل دربار کې دراني مشران وساتل. خو څنګه چې ده په خپل مرکز کې د هغوی پوخونه. نه لرل هغوی په پوره ډول دده په اختیار کې وو او داسې وسایل یې نه لرل، چې حکومت یې ګډوډ کړي.

هغه یواځیني پوځونه، چې هغه تل په خپل دربار کې ساتل، د غلام شاه په نامه د هغه شخصي ساتونکي وو. دوی دومره قوي وو، چې د هېواد نظم یې خوندي ساتلی شو او څنګه چې دوی ټول پارسیوانان او تاجکان وو، له پښتني مشرانو یا خلکو سره یې اړیکې نه لرل او پاچا ته پوره وفادار وو. هغوی ته ښه معاش ورکول کېده. پاچا ډېر تشویقول او دوی ته ځینې دغسې امتیازات ورپه برخه شوي وو، چې هغوی یې له نورو خلکو نه بېل ساتل.

دغه سیاست د موقتي ارامۍ په خوندي ساتلو کې په برابره توګه ښه بریالی و. هغه ولایتونه، چې په نېغه توګه د پاچا تر اداري لاندې وو، ارام پاتې شول او که څه هم د هغه د پاچایي په دوره کې یو څو دسیسې وشوې او د تخت د نیولو لپاره دوو ادعا لرونکیو بغاوتونه وکړل. دوی ټول د پاچا په څارنې سره کشف شول یا دده په وکې خزانې او یا د قوي ساتونکیو په ذریعه وځپل شول، خو لیرې ولایتونو ورو، ورو د دربار له کنټرول څخه خانونه ازاد کړل.

د هغه حکومت دننه او دباندې خپل نفوذ او نوم بایللود او هغو دولتونو، چې احمد شاه ته په تسلیمېدو سره مجبور شوي و، خپلې سیمې خوندي او ارامې وساتې، په دې پېیل وکړ، چې د درانیو په تاوان د خپلې پراختیا نقشې طرح کړي. دغه خوځښتیا د تیمور شاه په وخت کې په ټول قوت سره ځرګند ده وه، خو د هغې پیل په همدغه وخت کې محسوس کېده او د هغه د اخلافو په دوره کې ښه ځټکه شوه.

د عبدالخالق خان یاغیتوب

د تیمور شاه د سلطنت په دوره کې لومړنی مهمه پېښه دده د یوه خپلوان عبدالخالق خان یاغیتوب و، چې ښایي پر (۷۵_۱۷۷۴) کې واقع شوی وي. عبدالخالق خان وکولای شول د درانیو او غلزیو یوه ګډه قوه، چې شمېر یې د پاچا

له پوځ نه وړېږو. ټوله کړي، خو د پاچا پوځ د دسپلین له نظره ښه و او تجربه لرونکي افسران یې لرل او ښایي دی د مخالفانو له کلک مقاومت سره بریالی شوی وای، خو له ده سره ولاړو مشرانو چې تاکل شوي وه خپل خپلونه د عبدالخالق په خوا ودروي تیغ پاچا ته ورغلل او د درانیو په کورني جنګ کې دغسې ناڅاپي بدلون پرېکنده اغېز لري.

عبدالخالق ماتې وکړه، ونیول شو او ړوند کړای شو او د درانیو د ملک ارامي زر خوندي شوه. له دغه وخته تر (۱۷۸۱) پورې که څه هم په بلخ، خراسان، سیستان او کشمیر کې یو شمېر بغاوتونه، چې د اهمیت او پراختیا له مخې یې توپیر لاره، پېښ شول، خو په ټولو کې یوازې یو بغاوت د یادونې وړ ښکاري، چې هغه دا دی:

د فیض الله دسیسه

دغه بغاوت پر (۱۷۷۹) کې د څمکنیو د صاحبزاده په مشرۍ وشو. دی یو لوی پیر و او له پاڅون نه یې موخه دا وه، چې تیمور شاه ووژل شي او پر ځای یې د هغه وړوز شهزاده سلیمان په تخت کېنول شي. لوېه وسیله چې ده د دغې موخې لپاره ترېنه کار واخیست، هلته د خلیلو مشر فیض الله خان و، چې د خپل شخصي غچ اخیستلو لپاره په دغې دسیسې کې شامل شو.

فیض الله خان له پاچا نه اجازه واخیسته، چې په پنجاب باندې د برید لپاره یو پوځ تنظیم کړي. دی زر په دې بریالی شو، چې ښه ډېر شمېر پښتانه، په تېره د خیبر له قومونو څخه غونډ کړي. څه وخت، چې ده د دسیسې د عملي کېدو وخت ورسېد، خپل پوځ یې د پېښور په حصار په دې پلمه وخېژاوه، چې غواړي هغه پاچا ته وښیي. همدا چې دی حصار ته ورسېد، د دروازو ساتونکي یې ووژل او په خپلو ټولو پوځونو سره یې په ارګ برید وکړ. تیمور شاه یوازې دغومره وخت پیدا کړ، چې د قصر دیوې ماڼۍ پاسني پوړ ته ځان ورسوي او له هغه ځایه خپل دریځ خپلو ساتونکیو ته څرګند کړي. غلام شاه او هغه یو څو درانیان، چې هلته موجود وو، سمدلاسه سره غونډ شول او د فیض الله د سړیو په بې رحمه وژلو یې پیل وکړ. فیض الله او د هغه زوی بندیان شول او وکړول شول. خو بې له دې چې خپل مرستیالان یې ښوولي وي اعدام شول. له هغه وروسته په صاحبزاده باندې سخت شک پیدا شو او پاچا د هغه په جرم باندې تر دې حده قانع شوی و، چې د نیولو امر یې ورکړ، خو د دربار ټولو پښتنو د هغه شفاعت وکړ او نور تحقیق ونه شو.

تیمور شاه پر (۱۷۸۱) کې په خپله د ملتان د بېرته خپلولو په نیت روان شو، چې د هغه ځای د حاکم په ذریعه د سکانو په لاس کې لوېدلی و. ده ملتان ته نږدې یوه بېله قوه د ځان نه دمخه د سکانو د پوځ په مقابل کې واستوله او دغه قوه په

ډېره بېره وړاندې، لاړه او ناڅاپه په سکانو ورولوېده او لاندې یې کړل. د ملتان ښار د یو څو ورځو له کلابندۍ نه وروسته ونیول شو او د هغه خای پوځ ته امر وشو، چې خپل ملک ته ستانه شي. خو څنګه چې د دوی په منځ کې دسپلین موجود نه و، وروسته په هغوی برید وشو. ځینې یې لوټ شول، ځینې یې ووژل شول.

د تالپوریانو یاغیتوب

په همدې وخت کې تالپوریان یاغي شول، چې نتیجه یې د سند د حاکم په شړلو تمامه شوه. تیمور شاه بل کال د مدد خان په قوماندانۍ د یاغیانو په ضد یوه قوه واستوله، چې ټول ولایت یې لاندې کړ.

تالپوریانو خپلې اصلي مېرې ته مخه وکړه او داسې ښکاري، چې هغو نورو اوسېدونکیو یې غرونو او ځنګلونو ته مخه کړه، چې د درانیو له پوځ نه خوندي وي. مدد خان دغه ملک په توري او د کورونو په سوځولو وران کړ او دده تاړاکونه دومره سخت وو، چې د هغه له یرغل نه وروسته یوه هیبتناکه قحطي راغله. ویل کېږي، چې سند له هغو تاوانونو څخه، چې په دغې موقع کې ورپېښ شول، تراوسه هم په حال نه دی راغلی.

په پای کې مدد خان کندهار ته ستون شو او مخلوع حاکم ته یې دغه ولایت بیا په لاس ورکړ، خو دغې آرامتیا ډېر دوام ونه کړ. همدا چې مدد خان بېرته لاړ، تالپوریان بېرته راغلل، حاکم یې وشاړه او ټول سند یې بېرته خپل کړ.

تیمور شاه د سند دبیا لاندې کولو لپاره بېړه ونه کړه او ښایي پر (۱۷۸۶) کال به وي، چې یو بل پوځ یې د احمد خان نورزي په قوماندانۍ هغې خوا ته واستاوه. دغه پوځ تر هغه بل پوځ لږ وو او څرګنده ده، چې قوماندان یې هم دومره پیاوړی نه و. تالپوریا: په دغه وخت کې له سند څخه ونه تښتېدل، خو پوځ یې تنظیم کړ او د احمد خان په مقابل کې ودرېدل، په یوه سنګر کې یې ځان ټینګ کړ، احمد خان ته یې ډېر تاوانونه واړول. تر دې چې هغه مغلوب شو او شکارپور ته په بېرته تللو مجبور شو. سندیانو، چې چې دمخه یې یو استازی تیمور شاه ته استولی و، په دغه وخت کې یې د روغې لپاره ډېر کوښښونه وکړل. د هغو استازي په ډېرې نرمۍ غاړې تیمور شاه ته داد ورکړ او د هغه وزیرانو ته یې ډېرې بډې ورکړې او په پای کې تالپوریانو موافقه وکړه، چې پاچا ته د پخوا په اندازه مالیه ورکړي او یو فرمان صادر شو، چې د هغه په موجب د هغوی یو مشر میر فتح علي د دغه ولایت حاکم وټاکل شو.

په کشمیر کې د آزاد خان یاغیتوب، د سند او بهاول خان په ضد د یرغلونو په منځ کې د (۱۷۸۸) په پیل کې وځپل شو، خو د دغه کال تر اوړي پورې داسې پېښه

ونه شوه، چې د ټول سلطنت لپاره ډېر اهمیت ولري.

دبخارا له پاچا سره جنګ

د (۱۷۸۸) په اوړي کې له تارتاري اوزبکو سره جنګ وشو. د بخارا پاچا شاه مراد بای (Shah Murad bey) له ډېرې مودې راهیسې د درانیو په ملکونو تېری کاوه. هغه وخت، چې تیمور شاه د بهاولپور په ضد په عملیاتو بوخت و، شاه مراد بای خپل تېری دومره سخت کې، چې تیمور شاه مجبور شو د خپلو شمالي ولایتونو د دفاع لپاره په پرېکندو اقداماتو لاس پورې کړي. هغه لیک، چې په دغه وخت کې تیمور شاه د بخارا پاچا ته واستاوه، په کابل کې له ډېرو کسانو سره شته دی. دغه لیک د جنګ د دلیلونو په اړه یو ځرګند بیان لري او په هغه وخت کې د تیمور شاه د سیاست په اړه ځرګند نظر ښکاره کوي. په دغه لیک کې لیکل شوي:

((احمد شاه د بخارا له دولت سره تل ښه اړیکې لرل. دا چې تیمور شاه غواړي ورسره هغسې اړیکې ولري او دا چې له څه وخت راهیسې شاه مراد بای د درانیو په امپراتورۍ تېری کوي او تل یې په ګرندي ځواب او نرمو الفاظو د جنګ مخه نیولې. خو تل دې ته څیر و چې د خپل نظر ټکي ترلاسه کړي او دا چې په پای کې مور (یا مرو)[1] یې نیولی او د هغه شیعه اوسېدونکي یې تري نه شړلي او دغه دلیل یې وړاندې کړی، چې غواړي هغوی د اسلام په رښتیني عقیده واړوي.

دا لیک ټینګار کوي، چې هیڅ دولت ددې حق نه لري، چې د بل دولت له رعیت سره د هغوی د مذهب له لامله غرض وکړي او وروسته په دغه موقع کې د شاه مراد د مذهبي احساساتو هغه تضاد ته اشاره کوي، چې غواړي په خپلو تېریو تیمور شاه له هغه هوډ نه واړوي، چې هندوستان له هندوانو، یهودیانو، عیسویانو او نورو کافرانو نه پاک کړي او دغه کارد شهر سبز، خوجند او ترکمنو خلکو په ضد په جنګ سره هم ترسره کړي، چې دوی یې له کوم شکه سنیان دي. تیمور شاه زیاتوي:

((دغو ملتونو ده ته اسره کړې او دی د هغه چلند له لامله، چې شاه مراد دده په مقابل کې غوره کړی، مجبور دی د هغوی په ځوا ودرېږي.))

بیا نو د خپل نیت اعلام کوي، چې غواړي سمدلاسه د ترکستان په لور روان شي او له شاه مراد نه غواړي، چې هغه ته پخپله راشي، چې خپل اختلافات حل کړي.

تیمور شاه د (۱۷۸۹) په پسرلي کې له کابل نه له یوه لښکر سره روان شو، چې خپل رعیت یې شمېر یو لک ګڼې. ده په ورو مزلونو لاره وهله او موخه یې دا وه، چې شاه مراد ته موقع ورکړي، چې ورته وړاندیزونه وکړي. دی د کندوز په لور تګ کې د

[1] اوزبکان یې مور او د پارس خلک یې مرو بولي.

یوې لنډې مودې لپاره تم شو. له هغه وروسته د اقچې په لور وخوځېد. چې هغې سیمې ته ډېر نږدې ښار ګڼل کېږي و. چې د اوزبکو لاس پرې بر شوی و. شاه مراد په کلفت کې له اموتو ته تېر شو او د هغه پوځونه دده له ټولو ملکونو او توابعو څخه تنظیم شوي وو. ده خپل ورو عمر کوش بیګي له یوې سپکې قوې سره اقچې ته ولېږه. په داسې حال کې، چې د کورغان تپې الله وردي تازه د درانیو د لښکرو د خوړو مواد او واښه قطع کړل. په اقچه کې یو څو ناغوڅوونکي او جزيي عملیات وشول او شاه مراد له کوم جدي مقاومت سره مخامخ شوی نه و، چې پرېکړه یې وکړه، چې ګټه یې په دې کې ده، چې سوله وکړي. نو ده خبرې پیل کړې او هغه یې په دغسې مهارت او تدبیر سره په پوره بري سره پای ته ورسولې، چې ده پکښې نوم لاره.

دی په دې ښه پوهېده، چې تیمور شاه زړه نازړه جنګ ته راوتلی دی او په دې به خوښ شي، چې د اوزبکو په ضد د یرغل له ستړیا او خطر نه خان وساتي. که چېرې دی وکولای شي دغه کار بې له دې، چې خپل نوم او حیثیت وباېلي حاصل کړي، ډېر به خوښ شي. نو ده هغه ته ډېر کرېدت ورکړ او د بخارا لوی ملایان او روحانیون یې ورواستول، چې د قرآن او ګډې عقیدې په شفاعت یې دلاسا کړي، چې د مسلمانانو له وینو تویولو نه تېر شي او دده د سولې وړاندیز ومني. په دې ډول سوله وشوه او د شاه مراد زوی د تیمور شاه کمپ ته واستول شو، چې هلته یې په ډېر عزت سره هرکلی وشو او ژر بېرته رخصت کړای شو. شاه مراد په دغو ټولو مذاکرو کې تیمور شاه ته له حده زیات احترام او تسلیمي وښودله، خو په سولې یې خپلې ټولې سوبې (فتوحات) وساتل. په داسې حال کې، چې تیمور شاه د خپلې لښکرکشۍ په هر هدف کې ناکام پاتې شو. یوازې خپل پاتې ملکونه یې په امن کړل.

تیمور شاه لا کابل ته روان شوی نه و، چې ژمی رارسېدلی و. دی اړ شو چې خپله توپ خانه په بلخ کې پرېږدي او ډېر عسکر یې له هندي قفقاز (هندوکش) نه په اوښتو سره له سړو او اوارو نه هلاک شول.

د برو مومندو مشر ارسلا خان، چې د تیمور شاه په باندنیو یرغلونو کې یې څو ځله ښه نوم ګټلی و، د ترکستان د جنګ پر مهال یاغي شوی و او د پېښور او مرکز ترمېنځ یې لار شکوله.[1]

[1] ارسلا خان په یوه وخت کې مجبور شو خپل پیروان خواره کړي او د اتمانخېلو ملک ته پناه یوسي. ددغه قوم له خوا دده د هرکلي شرح د پښتنو د چلند څرګنوالی په ښه ډول ښيي؛

بیا وروسته د، خان هغه شاهزاده ته تسلیم کړ، چې په پېښور کې قوماندان و. تیمور شاه یې له دې، چې د هغه د خپلې خوښې تسلیمۍ ته نظر وکړي یا د هغه شاهزاده د بخښنې شفاعت ومنې، امر وکړ چې ارسلا خان او دده قوم دې هغو خلکو ته وسپارل شي، چې ده ورسره سخته دښمني لرله. هغوی دی سمدلاسه ووژه. ښتانه د تیمور شاه دغه چلند ته په ډېر بد نظر ګوري.

تیمور شاه د (۱۷۹۳) کال په پسرلي کې د پېښور نه د سفر په اوږدو کې ناروغ شو او د همدغه کال د مې په (۲۰مه) په کابل کې مړ شو.

د زمان شاه د پاچاهۍ اعلان

د تیمور شاه د مړینې په وخت کې[1] د تخت د نیوونکي په اړه هېڅ راز پرېکړه نه وه شوې. ده پخپله کوم ولیعهد نه و ټاکلی. تر ټولو مشر او ډېر نومیالی شاهزاده غایب و. همایون د کندهار او محمود د هرات حاکم و. شاهزاده عباس د پېښور حکمران و. خو چې پلار یې ناروغه شو، دی له هغه سره ملګری شوی و. نور شاهزادګان ټول په کابل کې وو. یوازې فیروزالدین د محمود سکه ورور له هغه سره په هرات کې و.

همدا چې تیمور شاه مړ شو، د شاهزاده زمان د پاچا کېدو لپاره یوه دسیسه جوړه شوه. دسیسه د تیمورشاه د ګرانې ملکې له خوا طرح شوه. هغې د بارکزیو مشر سرفراز خان په بري سره وباله، چې په دغې دسیسې کې شریک شي او د هغه په وسیله یې ډېر دراني خانان دخان په خوا کړل.

د شاهي کورنۍ شاهزاده ګانو کوښښ وکړ، چې عباس پاچا کړي، خو دوی که څه هم قوي روحیه ونه درلوده، خو د لږ مهارت خاوندان وو. دوی په چل ونیول شول. د شاهزاده زمان پلویانو د بالاحصار ورونه ونیول او دغه شاهزاده د درانیو مشرانو په یوه جرګه کې، چې په بیړه جوړه شوه، پاچا اعلان شو. پاچایي زر اعلان شوه.

هغه وخت چې ارسلا خان د اتمانخېلو د قوم لومړي کلي ته نږدې شو، د کلي مشران په داسې حال کې، چې د پاچا له راتلونکي نارضایت نه په پوره وېره کې ول، له کلي نه ووتل، چې له دغه یاغي سره وګوري. دوی ورته وویل که دوی هغه ته پناه ورکړي، دوی به مجبور شي له پاچا سره مقابله وکړي او څنګه چې دوی د هغه په مقابل کې ډېر کمزوري دي، پرېکړه یې دا ده چې ده ته پناه ورنه کړي. ارسلا خان زیار ایست، چې د هغوی رحم خان ته جلب کړي او په داسې حال کې، چې دوی په خبرو کې سره بوخت وو، ارسلا خان د خپلو کالیو یوه برخه په یوې بلې لارې دغه کلي ته ورسوله. څه وخت، چې مشران په دې خبر شول، چې د ارسلا خان سږي د دوی په کلي کې ننوتلي دي، سمدلاسه یې په دې اعتراف وکړ، چې دی نو اوس د دوی تر سیوري لاندې دی. په ډېر عزت یې د هغه هر کلی وکړ او خپل قوم یې د هغه د دفاع لپاره راوباله.

[1] هغه حقایق، چې په وروستیو مخونو کې راغلي دي، ټول د الیګزاندر له تاریخ نه اخیستل شوي دي.

ساتونکیو ته انعامونه ورکړل شول او شاهزاده ګان د کابل په بالحصار کې بندیان شول او له دغې شیبې نه شاه زمان په ارامۍ سره په حکومت چلولو پیل وکړ.

د پوځ د ټولولو لپاره وسایل غونډ شول، چې د نوي پاچا واک ټینګ کړي او هغه بغاوتونه وځپي، چې ممکن دده د وروڼو له خوا وشي.

شاه زمان تر ټولو زیات له همایون نه ویرېده، که پاچا د مشر زوی ادعا ته اعتبار ورکول کېدای، نو د پاچايي حق د همایون و، دی د کندهار حکمران هم و، چې د درانیو د ملک په مېنځ کې پروت و، خو دی د خلکو ښه نه ایسېده، ځینو پلویانو یې یواځې پرېښود او د یوه واړه پوځ له خوا چې قوماندان یې شاهزاده شجاع و، مغلوب شو او مجبور شو چې بلوچستان ته پناه یوسي. شاه زمان کندهار ونیو او تر هغه وروسته یې ډېر زر محمود لکه دمخه یې، چې ذکر راغلی، د هرات حاکم و، هغه ته تسلیم شو او وروسته شاه زمان د کابل په لور روان شو.

داسې ښکاري همدا چې شاه زمان له خپلو رقیبو وروڼو څخه خان خوندي کړ، عزم یې وکړ، چې په هندوستان یرغل وکړي. دی په دغه عزم کې هم د ډیلي د شاهي کورنۍ د یوه شاهزاده میرزا آشون بخت له خوا، چې هغه د تیمور شاه په وخت کې کابل ته جلا وطن شوی و او هم د هغو ایلچیانو له خوا تحریک شوی و، چې په دغه وخت کې د ټیپو سلطان له خوا استول شوی و. ټیپو سلطان شاه زمان ته په دې شرط ډېرې پیسې استولې وې. چې دی په انګرېزانو باندې حمله وکړي.

د ازبکو له خوا د بلخ نیول

شاه زمان د (۱۷۹۳) په دسمبر کې پېښور ته مارش وکړ او موخه یې دا وه، چې سمدلاسه په هندوستان یرغل وکړي. خو ډېر زر له دغه هوډ نه واوښت. شاه زمان په دې عقیده و، چې دده خپل ملکونه په پوره توګه ارام نه دي، چې ده ته اجازه ورکړي، چې په بهرنیو یرغلونو پیل وکړي.

په واقع کې د تیمور شاه له مړینې وروسته ډېر زر په لرو ولایتونو کې ډېرې ګډوډۍ راغلې وې او د حکومت د قدرت تال او د تخت په سر د دعو لرلید بهرني دښمنان وهڅول او خان غوښتونکي رعیت یې دې ته وهڅاوه، چې د ډېر اختیار په فکر او کوښښ کې شي.

خو هغه ډېر سخت خطر، چې د ترکستان له خوا ده ته متوجه و، په دغه وخت کې له منځه تللی و. شاه مراد، چې د تیمور شاه په هڅو د آمو په جنوب کې له سوبو څخه منع شوی و، ددغه پاچا تر مړینې وروسته یې ډېر زر په بلخ یرغل وکړ. محمد زمان سپاه منصور[1] د کابل د پاچا حاکم، چې یو ډېر فعال او زړور حاکم و، په یوه

[1] سپاه منصور د قزلباشو یوه پښه ده. ژباړن

سنگر کې د خپل پوځ له زیاتې برخې سره، چې شمېر یې څلورو زرو ته رسېده، بندې شو او په یوه نښته کې ونیول شو.

شاه مراد په دې هیله، چې د پاتې پوځ له وارخطايي نه به استفاده وکړي، سمدلاسه د ولایت د مرکز په لور دمخه شو. خو پاتې پوځ دغسې زړورتیا وښوده، چې په دغسې شرایطو کې یوازې کله کله ښودل کېږي. د درانیو لویو مشرانو د بلخ د حاکم له بندي کېدو وروسته حکومتي چارې په خپل لاس کې ونیولې او د کلکتې د دفاع لپاره یې تیاری ونیوه. د بلخ پراخ او وران ښار پرېښودل شو. خو حصار د دښمن له سختو کوښښونو سره سره د درېو یا څلور میاشتو لپاره مقاومت وکړ.

شاه مراد د ښار دلاندې کولو لپاره د نورو کوښښونو په لړ کې په یوه وحشي عمل لاس پورې کړ او هغه دا و، چې حاکم یې تر دېوالونو لاندې راوست او د چوڼۍ پوځ ته یې ددې انتخاب ورکړ، چې یا په سمدلاسه تسلیمېدو سره خپله ازادي ترلاسه کړي او یا په نه تسلیمېدو د حاکم وژل په خپلو سترگو ووینې. د شاه مراد بده اراده په داسې حال کې، چې د چوڼۍ لښکرې د حصار د ساتنې لپاره ټینگې ولاړې وې، په وحشیانه توگه د دوی د نظر لاندې عملي شوه.

په پای کې شاه زمان په خراسان کې له خپل بري وروسته کابل ته ورسېد او شاه مراد په دې فکر، چې دی به سمدلاسه د بلخ د خلاصون لپاره روان شي، ایلچیان ورواستول او ورانديز یې وکړ، چې دی به په دغه ولایت باندې له خپلو ادعاگانو نه تېر شي، په دې شرط، چې د هغه تړون رعایت وشي، چې پخوا دده او تیمور شاه ترمینځ شوی و. شاه زمان، چې په دغه وخت کې په هندوستان باندې د یرغل کولو په فکر کې و، په دې اړه خپل رضایت څرگند کړ او په هغه وخت کې، چې دی پېښور ته رسېده، سوله وشوه.

د (۱۷۹۳) پاتې میاشتې او د (۱۷۹۵) یو برخه د کشمیر په ایلولو کې تېره شوه، چې د تیمور شاه له مړینې وروسته یاغي شوی و، په هغو مودې کې د جنوبي ولایتونو چارې هم فیصله شوې، چې پاچا په خپله هغې خوا ته لاړ. په دغې موقع کې یې د سند امیران مجبور کړل، چې دوه میلونه او څلور لکه روپۍ ورکړي، چې په هغو باندې د مالیاتو له درکه پاتې وې. له هغه وروسته شاه زمان کابل ته ستون شو.

د شاهزاده محمود یاغیتوب:

شاه زمان په مرکز کې د اوږدې مودې لپاره پاتې نه شو. ځکه چې شاهزاده محمود، چې پخوا یوازې د اړتیا له مخې تسلیم شوی و، په دغه وخت کې بیا یاغي شو او پاچا له پینځلسو زرو عسکرو سره د هغه مقابلې ته روان شو. دواړه په

هلمند کې سره مخامخ شول. یوه سخته جګړه وشوه، چې په هغې کې شاه زمان وروسته له هغه، چې نږدې مغلوب شوی و، پوره فاتح وګرځېد. د ایماقو نږدې ټول مشران او د درانیو ډېر لویان ده لاس ته ورغلل. دوی ټول وبخښل شول ازاد شول. محمود د تښتې له میدان څخه په تېښتې بریالی شو او خان یې روغ رمټ هرات ته ورساوه. پاچا وروسته له دې، چې د فراه د نیولو لپاره یو پوځ ولېږه، کندهار ته ستون شو او له هغه ځایه پېښور ته ورسېد. د هندوستان د لاندې کولو د پروژې د ترسره کولو لپاره یې بیا د یوه لښکر په تولولو پیل وکړ.

د بلوچستان پېښې

شاه زمان مخکې له دې، چې له کندهار نه روان شي، شیر محمد خان (د وزیر شاه ولي خان زوی) د بلوچستان د چارو د فیصلې کولو لپاره هغې خوا ته استولی و. نصر خان د (۱۷۹۴) په پسرلي کې مړ شوی و او زوی یې میر محمود د هغه پر ځای حاکم شوی و. خو د هغه تربور بهرام خان له هغه سره په جګړې لاس پورې کړی او هغه یې لاندې کړ او خان یې د بلوچستان د ډېرې برخې حاکم کړی و. د شېر محمد خان هیئت بری ومونده او بهرام خان یې لاندې کړ او د هغه ټول ټینګ حصارونه یې هغه ته وسپارل او د بلوچستان حکومت یې په ظاهر کې په ټوله مانا اعاده کړ. خو دغه حکومت دغسې یوه ضربه لیدلې وه، چې تراوسه هم په خپلو پښو نه دی ولاړ.

د بلوچستان سهېل لویدیځ قومونه، چې په دې نږدې وختونو کې د نصیر خان له خوا لاندې شوي و، پوره ایل شوي نه و. دوی له دغې موقع نه استفاده وکړه، چې د ګډوډیو له لامله پیدا شوې وه او د تابعیت پرده یې اېسته کړه او میر محمود، چې د هغه روحیه او استعداد ډېر کمزوری دی، هېڅکله په دې برلاسی شوی نه دی، چې په هغو باندې له یوې په نامه واکمنۍ پرته نور څه ولري.

د شهزاده همایون نیول

په هندوستان باندې د شاه زمان نقشې بیا په هغو تازه ګډوډیو شنډې شوې، چې د هغه د ورور همایون له خوا راولاړې شوې وې. دغه شاهزاده د نصیر خان له خوا تر څارنې لاندې نیول شوی و، خو دی له بند نه وتښتېد او له یو لړ خطرناکو تښتاتو وروسته په دې بریالی شو، چې یو نامنظم پوځ برابر کړي، نو بخت په دې برلاسی کړ، چې داسې بری وګټي، چې توقع یې نه کېده. ددې بري نتیجه د کندهار نیول وو. خو شاه زمان ژر لویدیځ ته ستون شو. د همایون پوځ دی په میدان یواځې پرېښود او دی په یو څه سختۍ سره غزنو ته وتښتېد.

څه وخت، چې شاه زمان د پېښور په لور روان و، همایون بیا د یوه پوځ سر کې څرګند شو. خو دی د پاچا د اقرانو له خوا مغلوب شو او له یوې اوږدې تښتې

وروسته په لیه (Leia) کې، چې د اباسیند په ختیځ کې پروت دی، ونیول شو او سترګې یې واېستل شوې او ده د ژوند پاتې برخه په بند کې تېره کړه.

د شاه زمان حکومت تر دې دمه پورې نسبتاً په ښه وضع او پوره بري سره دمخه ولاړ. د پاچايي په سر لانجه له منځه لاړه او دده واک په ټول هغه ملک کې، چې له تیمور شاه څخه پاتې شوی و، پر ځای ټینګ شو. پخپله پاچا فعال او متشبث و او داسې ښکارېده، چې دده استعداد ددغو صفتونو په ملګرتیا سره ددې لپاره بسیا و، چې د خپل حکومت تېروتنې سمې کړي او ورانې چارې په هغې لارې بېرته برابرې کړي، چې احمد شاه ورباندې روان و.

د شاه زمان خانګړتیا

د هغه په کرکتېر کې د څینو نیمګړتیاوو او د هغه په سیاست کې د څینو غلطو اصولو سره سره به شاه زمان ښایي دغه هیلې ترسره کړې وای، خو که چېرې ده داسې پرېکړه کړې وای، چې په خپله حکومت وکړي، خو ده نالایق مقرب ته د خپل ټول قدرت او دندې په سپارلو سره خپل ځان په یو لړ دغسې جنجالونو کې لتاړ کړ، چې په خپله د هغه او د هغه د ملت د ابادۍ لپاره تباه کوونکي تمام شول.

ښايي د شاه زمان د توجه لومړۍ موخه د هغه د خپل قوم د ملاتړ حاصلول وای، چې په هغه پورې د پاچايي د اصلي پلان ډېر څه تړلي وو. که دی په دغه ټکي کې بریالی شوی وای، دده د هېواد داخلي ارامي به سمدلاسه خوندي شوې وای.

په بهرني سیاست کې دده لومړۍ موخه باید دا وای، چې خراسان وساتي. په دغه وخت کې د فارس قدرت د یوه فعال پاچا په لاس کې ټینګ شوی و او دغه پاچا ددغه ولایت د فتح کولو لپاره ملا تړلې وه او د شاه زمان له خوا یو څه کوښښ په کار و، چې د هغه د ډېر پرمختګ مخه نیول شوای وای.

په واقع کې دغه ټکي آن دده د ختیځ په لور پرمختګونو لپاره هم اړین و. د احمد شاه له وخت راهیسې هندوستان هغومره ډېر بدلون موندلی و لکه فارس، چې بدلون کړی و او هلته له اوږدو او پرله پسې عملیاتو پرته په بل راز هیڅ څیز لاس ته راتلای نه شو. نور نو په ډیلي کې دومره شتمني نه وه پاتې، چې دغه ښار ته په مارش کولو وارزي او د پنجاب د ایلولو ډېره مطلوبه هیله په لنډ مخفل سره ترسره کېدای نه شوه. د سکانو له خوا د احمد شاه د پلان مخالفت، چې د هغه په رسېدو سره دوی پنجاب پرېښود او د هغه په بېرته تګ سره بېرته ورتوتل. یوازې هغه وخت بې اغېزې کېدای شو، چې دغسې یو پوځ په دغه ملک کې مېشت شوی وای، چې د هغه د ساتلو لپاره پوره وای او دغه اقدام یوازې هغه وخت ترسره کېدای شو، چې لویدیځ سرحد په امن کې وای.

کوم هغه پلان، چې شاه زمان اختیار کړی و، نېدې د هغه اپوټه و، چې پورته یې په لنډه ډول ذکر وشو. شاه زمان د درانیو او دربار ترمنځ درز پراخ کړ. د خراسان ځوندي ساتلو لپاره یې کوم جدي اقدام ونه کړ او د هندوستان د نیولو لپاره د هغه د وخت مخالفت او بې سرشتې کوښښونه یوازې په دې تمام شول، چې دده د هیلې ډېر مطلوب هدف ناکام شي.

دده د ټولو غلطیو منبع د وزارت په مقام د وفادار خان ټاکل او په دغه وزیر باندې د بې اعتراضه اعتماد کول وو.

وفادار خان یو داسې سدوزی و، چې په خپل نرم او له رمزه ډک چال چلند سره یې ورو ورو د پاچا باور ترلاسه کړ او له خپل لوړوالي نه یې د سرفراز خان، د دولت او لښکر او د ټولو لویو افسرانو د قدرت د کمولو لپاره کار اخیست. داسې ښکاري، چې دی د خپل پاچا په تمایل پوره پوهېده او هغه که څه هم مغرور او غیر قابل نفوذ و، په ډېرې اسانۍ سره د غوړه مالانو تر اغیز لاندې راته او سره له دې، چې د فعالیت او تشبث شوقمن و، د چارو د ترکو د تنظیم لپاره یې پوره زغم یا ځیرتیا نه لرله. دی د هغو په مقابل کې، چې ممکن له ده سره یې د برابرۍ هیله کوله، حریص او کرکجن و. له هر هغه چا سره یې رخه لرله، چې له ده سره یې په قدرت یا برلاسۍ کې سیالي کولای شوه، خو په جرگې او بحث کې د هغه غرور او اعتماد کله، چې له شخصي نظر سره مخامخ کېده، د هغه له واره او بې زړه توب سره برابر و. دا هغه حال و، چې له هغه تنفر سره یې کرکه زیاتوله. په کوم سره چې، ده نه غیر له هغې نه هم کنټل کېدل او تر هغې وروسته دده اعمالو درانیان بېزاره کړل او ځنگه، چې دی د ټولو درانیو بد ایسېده، ده له هر څیز نه په دې لار کې کار واخیست، چې دغه قوم او پاچا ترمنځ حسد او اختلاف زیات کړي. دده حرص دده تر ځان غوښتنې نه د دولت لپاره لږ مضر نه و. د ولایتونو حکومتونه او نورې ادارې په ښکاره توگه دده په گټه څرخېدلې. د عواېدو کمښت چې دده او دده د سړیو د اختلاسونو نتیجه وه، ددغې پاچا په دوره کې په شدید ډول سره ولیدل شو، چې د هغه عملیات دومره گران و، لکه چې شاه زمان او ده په هغه نظم او اقتصاد کې هیڅ برخه نه لرله. په کومو کې چې د هغه سلف نوم ایستلی و.

د شاه زمان د سلطنت پاتې برخه په هندوستان باندې د یرغل په هڅو کې تېره شوه او له هغو نه تل د هغو خطرونو د فشار له لامله بېرته کېده، چې ده په لویدیځ کې د هغو په مقابل کې کوم ترتیب نه و نیولی. که چېرې دی پرېښودل شوی وای، چې خپل پلان یې بې له کوم ځنډه عملي کړی وای، د هغه اصلي عیبونه به لا ځرگند وای. ده ښایي ډیلي له مرهټه و څخه نیولی وای، خو غنایم به د هغه د یرغل د

لګښتونو لپاره پوره نه وای او که چېرې د روهیله و بلنه او د وزیر دشتو د ضبطولو هڅې دې لکهنو ته په دمخه تګ مشغولې وای، هغو پوځونو به له هغه سره مخالفت کړی وای، چې د سر جیمز کرېګ (Sir Games Craig) په قوماندانۍ د همدغه مقصد لپاره تنظیم شوي و. د دراني جنګ له طرز نه، چې ده به تري کار اخیست. له لږ شک سره به نتیجه دا وای، چې په هندوستان باندې دده پروژې شنډې شوې وای.

په پنجاب باندې یرغل:

په پنجاب باندې د شاه زمان لومړی یرغل د (۱۷۹۵) په پای کې پیل شو. دی په اټک کې د وړو بېړیو په یوه پله باندې له اباسین نه تېر شو او درې مزله وړاندې حسن ابدال ته دمخه لاړ او له هغه ځایه یې د احمد خان شاهین چې باشي په قوماندانۍ یو لوی پوځ واستاوه، چې روتاس ونیسي. دغه پوځ په خپل مقصد بریالی شو او له هغه سره د پنجاب ډېر ګوګران (Gukeers)، جټان او نور مسلمانان ملګري شول. په داسې حال کې، چې سکان په ډېره وارخطایي غرونو ته وتښتېدل، ځینې یې د بیه یا پیاس (Hyphasis) له سیند نه اخوا لاړل.

په خراسان د قاجاریانو یرغل:

د سکانو وارخطایي بې ځایه وه، ځکه چې شاه زمان ته یوه اونۍ وروسته په حسن ابدال کې خبر ورسېد، چې د فارس پاچا آغا محمد قاجار د خراسان په لوېدیځ باندې یرغل کړی دی. دغه یرغل دی دې ته اړ کړ، چې سمدلاسه د خپلو سیمو دفاع لپاره ستون شي او دغه هوډ په داسې چټکتیا عملي شو، چې له حسن ابدال نه پېښور ته (چې څه د پاسه اووه اویا میله واټن لري) په دوو مزلونو کې ورسېږي. دی د (۱۷۹۶) د جنورۍ په (۳مه) پېښور ته ورسېد.

د قاجاریانو یرغل مشهد ته متوجه و، چې هلته د نادر شاه د کورنۍ په ضد سخت نارضایت لیدل کېده. ددغې سیمې باکفایت حاکم نادر میرزا دغسې یو پلان طرح کړی و، چې په یوې پخواني موقع کې بریالی شوی و، خو اوس د فارسیانو په رسېدو سره کابل ته وتښتېد. د هغه پلار شاهرخ میرزا د ډېر عمر او ناتوانۍ له امله پر ځای پاتې شو او د فاتح رحم ته یې ځان وسپاره، خو د هغه تسلیمي د آغا محمد زړه نرم نه کړای شو، چې میل یې په اصل طبیعت کې ډېر کلک او وحشي و او په هغو ظلمونو سره پاروول شوی و، چې په خپله ده او دده کورنۍ د نادر شاه له خوا لیدلي وو. شاهرخ میرزا د پارسیانو کمپ ته د ننوتلو په وخت کې ونیول شو. دی وکړول شو، چې خپلې خزانې تسلیم کړي او وروسته له ټولو هغو عذابونو نه، چې د هغه د کړوونکي له خوا راوبلل شول. د نادر شاه دغه زوی او روند لمسی د پارسیانو په کمپ کې ووژل شو. له هغه وروسته اغا محمد خان مشهد ته ننوت، د نادر شاه مړستون

(قبر) يې وران کړ، دغه فاتح هغوکي يې واېستل او تهران ته يې واستول. عجيبه ده، چې د نادر شاه ټوله کورنۍ د فارسيانو له خوا ورووسته له دې، چې هغه تر ډېرې مودې پورې د هغه ملت له خوا ساتل شوې وې، چې د هغه له جګ څخه يې خپل ملت آزاد کړی وې، په بې رحمۍ سره ووژل شي او د هغه د مړستون سپکاوی وشي.

څنګه چې مشهد تر اوږدې مودې پورې په کابل وربسا و، دغه بريد د شاه زمان د غضب او ويرې ستر لامل شو او داسې ښکاري، چې لومړی دغو احساساتو په هغه باندې اغېزه کړې وه.

دی کابل ته ستون شو، د جنګ لپاره يې تياری ونيو او اوزبکانو ته يې ورانديز وکړ، چې د فارسيانو په ضد له ده سره يو شي. خو ده، غضب زر سوړ شو. له اغا محمد څخه ده ته يو هيئت راورسېد او په همدې وخت کې يې هغه ځای خوشې کړ او په دې بريالی شو، چې شاه زمان د خپلو پاتې سيمو په اړه ويره ونه لري او د خپل سپکاوي د غچ اخيستلو فکر له مغزو نه وباسي.

په هندوستان باندې يرغل

په دغې موقع کې په هندوستان باندې د شاه زمان د يرغلونو حماقت د فارسيانو په نظر تاييد شو. آغا محمد قاجار لا په شا تللی نه و، چې شاه زمان د پېښور په نيت روان شو او پنجاب ته يې د تګ لپاره تياری ونيو. د ډېرشو زرو مېړونو پوځ يې غونډ کړ، چې نيمايي يې درانيان وو او د نومبر په پای کې يې د هندوستان په لور مارش وکړ او تر لاهور پورې بې له کوم مقاومت نه ومخه لاړ او د (۱۷۹۷) کال د جنوري په دريمه نېټه دغه ښار ته ننوت.

د هندوستان د لاندې کولو لپاره د شاه زمان ټوليز پلان د احمد شاه د پلان په څېر و. په وار وار يې نظامي ټولګي واستول، چې په سکانو باندې په پټهون ځايونو کې بريد وکړي، ځاروي يې راولي او غلې دانې يا ترېنه واخلي يا يې وسوځوي. ده په خپله ټول هغه حصارونه ونيول، چې ور ته رسېدلی شو او په همدې مهال کې يې د سکانو ټول هغه مشران هڅول، چې غوښتل يې ده ته تسليم شي. دده پلان تر څه حده دده د سرسختو ملايانو په تلقيناتو د وزير په شکاوټو او د عسکرو په لوټلو شنډ شو، خو ددغو ټولو نابرابرو شرايطو سره سره دی په دې يو څه بريالی شو، چې سکان وهڅوي، چې له ده سره يوځای شي او د هغو يو څو تنه مشران په لاهور کې دده دربار ته حاضر شول.

د درانيو د لښکرو پرمختګ او د لاهور نيولو خبر په ټول هندوستان کې قوي غبرګون جوړ کړ. د مرهټه ضعف، چې ټول پوځونه يې د خپلې بې اتفاقۍ له لامله د سهېل په لور تللي وو، د نواب وزير د حکومت کمزورتيا او د بغاوت او پاڅون لپاره

ده د رعیت د زیاتې برخې تمایل، د مسلمانانو له هغه هڅوتې سره، چې د دوی دین باید غالب اوسي او د تیمور کورنۍ باید بېرته په واک شي، دغه هېواد ددې لپاره تیار کړی و، چې د بې نظمۍ او بدامنۍ یو دګر وګرځي او که پاچا د ډیلي په لور مخ په وړاندې تللی وای، ددغه حالت لپاره به لاره یې له شکه اواره وای.

د چارو دغه حالت د هغو قوتونو له خوا په لومړي سر کې تشخیص شوی و، چې د هغوی سلامتیا تهدید او تر تهل شوې وه. مرهټه په واقع کې سخت په وېره کې ول او د ځان د خوندي ساتلو لپاره یې لې ترتیبات نیولي ول. یوانځې له خپلو ګاونډیو څخه یې مرسته غوښتې وه. خو د برتانیې حکومت سخت اقدامات وکړل او یو غښتلی پوځ یې انوپ شهر ته واستاوه، چې د خپل متحد نواب وزیر سرحد وساتي.

د شاه زمان پلویان هم لاس تر زنې ناست نه و. ددغه پاچا له یرغل سره د مرستې کولو په موخه په ټول هندوستان کې دسیسې روانې شوې. روهیله پښتنو په دې پیل وکړ، چې وسله په لاس سره غونډ شي او هر مسلمان آن د دکن په وېرو لېږو برخو کې په ناکراری سره د اسلام دقهرمان ورتګ ته سترګې په لاره نیولې وې. دغه هیلې او دغه ناکراری د شاه زمان په نه ورتګ سره له منځه لاړې او د هغه د راتلو انتباه تلپاتې وه. یو څو کلونه واوښتل، چې مرهټه د بل احمد شاه د ځرګند پدو له وېرې نه وه، شول او پر (۱۷۹۹) کې فارس ته د برتانوي هیئت د سفر لویه موخه دا وه، چې د شاه زمان د یرغل له خطر نه د دوی کالو لپاره خوندي شي.

د شهزاده محمود یاغیتوب:

پر (۱۷۹۷) کې د شاه زمان په شاه کېدل ده، په خپل هېواد کې د یوه بغاوت د خبر د رسېدلو له لامله و. شاهزاده محمود که څه هم په هرات کې په خپل حکومت پرېښودل شوی و، مخکې له دې چې شاه زمان د هندوستان پر لور روان شوی وي، د یاغي توب لپاره تمایل ښکاره کړی و او د هغه د غیاب په وخت کې یې د شلو زرو مېړو یو پوځ تنظیم کړ، چې زیاتره یې د خراسان له پارسیوانانو څخه جوړ شوی و. که چېرې د پاچا په ګړندي ستنېدو سره د هغه مخه نه وای نیول شوې، ممکن محمود په کندهار برید کړی وای.

شاه زمان له کندهار نه د (۱۷۹۷) کال د سپټمبر په (۸مه) د هغه پر ضد روان شو. که څه هم دی د خپلو نامعقولو ترتیباتو له لامله نږدې مغلوب شوی و، خو د هغه بې تدبیرۍ پایلې د شاهزاده محمود د پلویانو په خیانت سره جبران شول. قلیچ خان تیموري د هغه په نامه د هرات حصار ونیو او د ښار دراني حاکم هم له هغه سره ملګری شو. پوځ هم د محمود د مخالفانو په منځ روان شو او محمود، چې له هرې خوا ناهیلی شو. له خپل زوی کامران سره تور شیش ته وتښتېد. شاه زمان

سمدلاسه د هرات ښار ته ننوت، د محمود دوه مشاوران د هغه د یاغیتوب په بدل اعدام شول. خو په نورو ورته کړو لاس پورې نه شو. دغو چارو پاچا د څه وخت لپاره بوخت وساته او همدا، چې دوه یوه شپېه وخت مرنده، خپل پام یې پنجاب ته اړاوه، خو هلته چې څه وخت دی په لویدیځ کې نښتی و، دریغ ته یې یو څه تاوان رسېدلی و. همدا چې دوه پنجاب شاته پرېښوده، سکان به له خپلو پټو ځایونو ښکته کېدل او له مسلمانانو به یې د هغه ظلم بدل اخیست، چې د دوی د مذهب پیروانو له درانیو نه لیدلی و. دوی آن د ختیځو پښتنو هغه پېنځه زره کسیزه ډله تورتهه کړې وه، چې د پاچا د یوه قوماندان په مشرۍ تر جیلم پورې وړاندې تللې وه او هغه وخت، چې پاچا د دریم ځل لپاره د هندوستان پر لور روان شو، ټول پنجاب له ایل کېدو نه ډېر لرې و. دی له پېښور نه د (۱۷۹۸) د اکتوبر په (۲۵مه) نېټه روان شو او بې له کوم ځنډ نه تر لاهور پورې دمخه ولاړ. ده په خپل پلان کې د سکانو پخلا کول شامل کړي وو او د ټولو روایتونو له مخې په دغې لښکرکشۍ کې د پنجاب اوسېدونکي له هیڅ ډول کړاو سره مخامخ نه شول. د سکانو ډېر مشران او ټول مسلمان ځمکوال دده دربار ته حاضر شول او پخوا له دې، چې پاچا بېرته لاړ شي، ټولو مشرانو یا په خپله یا د خپل واستازیو له لارې د هغه درناوی کړی و او په لومړنیو کې د سکانو او سني پاچا رنجیت سنګ هم شامل و.

د (۱۷۹۸) په پای کې پاچا ته خبر ورسېد، چې د فارس پاچا فتح علي شاه په خراسان یرغل کړی دی. نو شاه زمان پېښور ته د ستنېدو لپاره روان شو او د (۱۷۹۹) کال د جنورۍ په (۳۰مه) هلته ورسېد. توپونه یې په جیلم کې د یوه ناڅاپي سیلاو په اثر ضایع شول. خو هغه وروسته د رنجیت سنګ او صاحب سنګه له خوا له ځنډ نه وروېستل شول او پاچا ته برته ورکړل شول.

شاه زمان په پېښور کې له یو څه تم کېدو وروسته د هرات په نیت روان شو او پرېکړه یې وکړه، چې ټول کال هلته تېر کړي. داسې ښکاري، چې ده په دغه وخت کې د خپلو لویدیځو ملکونو د دفاع لپاره جدي پاملرنه کړې وه. دغه فکر ممکن د فارسیانو په کمپ کې د محمود د حضور او د هغې دېرې په پرتله ده ته پیدا شوې وي، چې د فارسیانو ملاتړ ممکن محمود په دې برلاسی کړی وي، چې هرات بیا ونیسي یا لږ تر لږه په فارسي خراسان کې د هغه د ملکونو په کومې بلې برخې ولکه وکړي، خو ده په هرات کې ډېره موده نه وه تېره کړې، چې ورته خبر ورسېد، چې فتح علي شاه په شا شوی او په خراسان باندې د هغه ټول کوښښونه ناکام شوي دي. له هغه وروسته شاه زمان ډېر زر کندهار ته لاړ او د (۱۷۹۹) په ژمي کې هلته پاتې شو.

پر هرات باندې ناکام برید

شاه زمان په کندهار کې ډېره موده نه وه تېره کړې، چې محمود پر هرات باندې د یوه ناکام برید پیل وکړ. پر (۱۷۹۷) کې د هرات په نیولو سره، تورشیش ته د محمود د تېښتېدو بیان دمخه راغلی. له هغه وروسته دی زر د تهران دربار ته لاړ او هلته دده تود هرکلی وشو.

بل کال د (۱۷۹۸) په پسرلي کې محمود د فارس دربار پرېښود. لومړی کاشان او بیا اصفهان ته لاړ. هلته د (۱۷۹۹) تر پسرلي پورې پاتې شو او له پاچا سره یې د هغه د خراسان په سفر کې ملګرتیا وکړه، چې دمخه یې یادونه وشوه. وروسته له دې، چې پاچا بېرته لاړ، دی په خراسان کې پاتې شو او کوښښ یې وکړ، چې په هرات باندې د برید لپاره ددغه ملک ځینې مشران د مرستې لپاره وهڅوي. دی په تورشیش او طبس کې له ناکامۍ وروسته بریالی شو، چې د قاین او برجند د حاکم مهر علي خان[1] ملاتړ ترلاسه کړي او ددغه مشر له لسو زرو مېړو سره د هرات په ضد روان شو. دی باید اوومرو له برجند نه یوه میاشت وروسته له هغه، چې شاه زمان هرات خوشې کړي، په هغه لور روان شوی وي.

په اسفزار کې دی له هغه یوځ سره مخامخ شو او ماتې یې ورکړه، چې شاهزاده قیصر له هرات نه د هغه په ضد استولی و. هغه بیا دمخه لاړ او هرات یې محاصره کړ. دده عملیات په لومړي سر کې بریالي وو، خو څنګه چې د وفادارخان[2] په یوه ماهرانه تدبیر محمود، د مهر علي په اړه بدګومانه کړ، چې دی ګڼې له هغو سره خیانت کول غواړي. دغه ډارن شاهزاده ناڅاپه په شپه کې خپل کمپ پرېښود او مهر علي مجبور شو، چې په ډېره بېړه له خپلو مېړو سره خپل ملک ته ستون شي. دده بېرته تګ پر مهال د هرات او برجند ترمېنځ مېرې کې ډېر زیږونه ولیدل.

محمود په همدې وخت کې تارتاري ته وتښتېد او په پای کې د بخارا دربار ته ورسېد. هلته په ورین تندي د هغه ښه هرکلی وشو او د پاچا په یوې ماڼۍ کې تر څه مهاله پاتې شو. ترڅو د شاه زمان یو استازی وروورسېد او په شاه مراد باندې یې نیوکه وکړه، چې دده یوه دښمن ته یې پناه ورکړې او ترې ویې غوښتل، څنګه چې محمود د خپل واکمن په ضد یاغي شوی دی، باید چې هغه ته یې تسلیم کړي. ویل کېږي، چې استازي ته اجازه شوې وه، چې د محمود د تسلیمولو په بدل کې باید د بخارا پاچا ته د غټې نغدي انعام ژمنه ورکړي. په سمه توګه معلومه نه ده، چې دغه

[1] په تاریخ سلطاني کې ددغه مشر نوم امیر علي خان دی. ژباړن

[2] داس سړی وفادار خان نه، بلکې د حاجي کریمداد بامیزي زوی زمان خان دی، چې شاه زمان په هرات کې د خپل زوی شاهزاده قیصر لپاره نایب ټاکلی و. ژباړن.

غوښتنې په څه ډول واوړېدل شوې؟ خو په دې کې شک نه شته، چې شاه مراد د شاه زمان غوښتنې ته په ډېرو غوړو او نرمو الفاظو ځواب ورواېه. تر لېږ یقین دا دی، چې نېدې وه محمود شاه زمان ته وسپاري، خو دغه شاهزاده د حج کولو نیت څرګند کړ او په دې ډول یې د ځان د ازادۍ په مسئلې کې د دین په نامه د علماو علاقه په برابره توګه جلب کړه او د هغوی د نفوذ له برکته یې د رخصتۍ اجازه ترلاسه کړه، خو تر هغه یقین ته نژدې روایت دا دی، چې شاه مراد په داسې حال کې چې نه دې ته حاضر و، چې شاه زمان د هغه د رقیب په ساتلو خپه کړي او نه دا چې له خپل یوه مېلمه سره په خیانت کولو سره خپل ځان نام بدی کړي، محمود ته یې د هغې دسیسې نه خبر ورکړ، چې د هغه په ضد روانه وه او ترې ویې غوښتل، چې د هغه له هېواده په وتلو سره تولې ستونزې لرې کړي.

محمود له بخارا نه خوارزم (یا اورګنج) ته وتښتېد او هلته یې د هغه ځای پاچا ښه هرکلی وکړ. له اورګنج نه بېرته فارس ته لاړ.

د شېړو لویو خانانو دسیسه

هغه وخت، چې محمود یو ځای، بل ځای لالهاند، او سرګردانه ګرځېده، په کندهار کې یوه پېښه وشوه، چې د هغه په راتلونکي بخت باندې یې سخت ټغ اغېز وکړ. د درانیو او قزلباشو شپږو لویو خانانو، چې د وفادار خان له واک او غرور نه په تنګ شوي وو، دسیسه جوړه کړه، چې وزیر ووژني، شاه زمان خلع کړي او پر ځای یې د هغه سکه ورور شجاع الملک پاچا کړي. دسیسه کوونکیو ډېر سره کتل او د احتیاط سره سره، چې دوی د هغه رعایت کاوه، په پای کې وفادار خان پرې بدګومانه شو او خپل څري (جاسوسان) یې په هغوی پسې کړل، چې له نقشې نه یې خبر شي. تر دې، چې منشي باشي نایب میرزا محمد شریف خان نابېره د دوی پلان لوڅ کړ، چې یوه دسیسه کوونکي هغه ته دا خبر ورکړی و. د دسیسې ستر طراحان د بارکزیو مشر سرافراز خان، د الکوزیو مشر محمد عظیم خان او د جوان شیر د پارسي[1] قوي قوم مشر امیر ارسلان خان و. لومړی محمد عظیم خان تر ټولو ډېر خطرناک توطیه ګر ونیول شو، بیا یو افسر د سرافراز خان د نیولو لپاره واستول شو. ددغه خان کور ته په رسېدو سره د سرافراز خان مشر زوی فتح خان (هغه چا چې د درانیو په مسایلو کې تراوسه ډېر لوی نوم ګټلی دی) د هغه هرکلی وکړ. فتح خان بې له دې، چې د بدګومانۍ کومه نخښه وښيي، له دغه افسر نه یې د خپل پلار د نه شته والي له لامله بخښنه وغوښته او اجازه یې وغوښته، چې لاړ شي هغه ته ورغږ کړي. دی بیا خپل پلار ته لاړ او ورته یې وویل، چې یو افسر یې د نیولو لپاره

[1] د پارسي نه دلته مراد قزلباش دی، نه د پارس اوسېدونکي او د زردشتي مذهب پیروان. ژباړن.

راغلی او په هغه هوډ او د وسایلو ته په بې پروایي سره، چې ده پکې نوم ایستلی و، خپل پلار ته ورانديز وکړ، چې دغه افسر ووژني. ساتونکي يې ونيسي او له کندهار څخه وتښتي. سرافراز خان د شدت د عمل دغې مشورې ته غوږ ونه نيو او له افسر سره د پاچا حضور ته لاړ. امير ارسلان خان په دربار کې و، چې د بندي کولو امر يې ورکړ او هغه نور دسيسه کوونکي په خپلو کورونو کې ونيول شول.

بله ورځ دوی ټول د پاچا حضور ته وبلل شول او سرونه يې پرې کړای شول. تر دغو اعدامونو وروسته زر امين الملک او حکومت خان الکوزی هم ووژل شول او په دې ډول د پاچا او د هغه د وزير دار له توطيه کوونکيو څخه پوره ورک شو. خو په واقع کې هغه خوابدي چې په دغه خونړي عمل سره پيدا شوه، د دوی خطر يې لا ډېر کړ او له همدې وخت وروسته د بغاوت روحيه، چې د شاه زمان په سقوط تمامه شوه، مخ په قوي کېدو شوه.

د محمود او فتح خان يوځای کېدل

د (۱۸۰۰) په پسرلي کې فتح علي شاه قاجار د دويم ځل لپاره پر خراسان بريد وکړ. شهزاده محمود له ده سره ملګری و او له هغه سره ژمنه شوې وه، چې د کابل په تخت به کېنول شي. شاه زمان همدا، چې د فارس د پاچا د بريد خبر واورېد، د هرات پر لور يې مارش وکړ. اوړی يې هلته تېر کړ او د مني په لومړي سر کې بېرته روان شو او په ټول ممکن سرعت سره د کابل په خوا ولاړ. خپل پوځ يې په معمولي لارې بېرته واستاوه او په خپله له دوو يا درېو زرو غوره عسکرو سره د ايماق له ملک او د هزاره و له ډېرو سختو غرونو څخه واوښت. ده اريانوونکي مزلونه ووهل او څنګه چې هغه لاره، چې ده غوره کړه، سمه نېغه وه، دی خپل مرکز ته په ځه کم دوو اونيو کې ورسېد. په همغه وخت کې چې شاه زمان له هرات نه روان شو، فتح علي شاه له سبزوار نه بېرته ستون شو.

شاهزاده محمود، چې په خراسان کې پرېښودل شو، د فارسيانو له مرستې نه ناهيلی او د دوی له دربار نه پوره بېزار شو او په طبس کې يې واړول. اکرم خان اليزي او دوه يا درې نور دراني مشران، چې ټول دده په بخت کې شريک وو، تر دې وخته له هغه سره ملګري پاتې وو. هيڅ وخت دده راتلونکي دومره تياره نه معلومېده، لکه دا وخت چې و. خو د فتح خان بارکزي په رسېدو سره دده په مشاورينو کې يوه دغسې نوې ساه وچلېده، چې دی يې دغسې يوه تشبث ته وباله، چې په پای کې يې پاچايي ته ورساوه.

فتح خان د پلار په مړيني سره په ګرشک کې خپلې کلا ته لاړ، خو وروسته د پاچا له وېرې اړ شو، چې هغه پرېږدي. دده په زړه کې د غچ اخيستلو اور بل و او له

پاچا او د هغه له وزیر ته یې کرکه کوله او د درانیو په هېواد کې د خلکو د حال او فکر مشاهده بس ده چې لپاره پوره وه، چې دده غوښتې د تودې وینې یو سړی مصمم کړي، چې د حکومت د نسکورولو لپاره په یو زړور کار لاس پورې کړي.

محمود ته د هغه نصیحت دا و، چې نور نو د باندنیو په مرستې ډیسا ونه کړي، بلکې کندهار ته ستون شي او په درانیو داډه اوسي، چې د هغه ملاتړ وکړي. درانیو دغه سپارښتنه باید ارومرو په غیرت سره اورېدلې وي، چې دوی ټول له زړورو تشبثاتو سره روږدي او تر ټولو نورو مصیبتونو زیات د جلاوطنۍ د ژوند زیات نه زغمونکي دي.

محمود له طبس نه یواځې له پینځو سوو سوارو سره روان شو. دمېرې له لارې سیستان ته تنوت او د دغه ولایت مرکز جلال آباد ته وړاندې لاړ. د سیستان مشر بهرام خان په ورین تندې د هغه هرکلی وکړ او خپله لور یې شاهزاده کامران ته نکاح کړه. د محمود ملګرې، چې د مېرې په اوږدو مزلونو ستومانه شوي وو، په وسلو سمبال کړل او وړاندېز ورته وکړ، چې حاضر دی د خپل ولایت په قوې سره د هغه مرسته وکړي. خو ده د فتح خان د پلان له مخې د هغه مرسته ونه منله او محمود د خپلې ولې له پاتو ملګریو سره د درانیو په ملک کې ننوت.

د محمود مشاور د هغه د خپلو وطنوالو تمایل په ښه شان درک کړی و. درانیان پر محمود ټول شول او په کندهار باندې د یرغل لپاره یې دغسې یو پوځ راغونډ کړ، چې په هغه سره یې وکولای شول له میراخور سره مقابله وکړي، چې هغه د دغه ولایت د حاکمیت لپاره ټاکل شوی و. دغه حاکم تر هغو د ښار د دېوال نه بهر کمپ وهلی و، چې د دښمن د وړو وړو، خو ډېرو حملو په اثر مجبور شو د دېوال دننه لاړ شي.

محمود وروسته په کلابندۍ لاس پورې کړ او پوځ یې د محاصرې تر دوه ګلوښتنې ورځې پورې وار په وار ډېرېده. تر دې چې فتح خان یو داسې پلان جوړ کړ، چې له هغه سره سم دی نېږدې په یواځې ځان دننه ننوت او سمدلاسه یې ځان د چونۍ د قوي مشر عبدالله خان ننګ ته وسپاره. د دغسې پناه راوړلو تاثیر په یو بل ځای کې شرح شوی. دلته یې تاثیر پوره و، عبدالله خان د محمود په خوا ودرېد او میراخور دې ته اړ شو، چې وتښتي او د کندهار وروته د محمود پر مخ پرانستل شول.

د شاه زمان ټبرونه

په هغه وخت کې، چې دغه پېښې روانې وې او آن وروسته له هغه، چې د هغو د پیسل خبرونه ورته رسېدلي وو، شاه زمان په نه ستړي کېدونکي توګه کوښښ کاوه،

چې په هندوستان باندې د بل یرغل لپاره تیاري ونیسي. د کندهار له سقوط نه وروسته و، چې شاه زمان دغه وخت پېښور ته رسېدلی و او په خپلې غلطۍ پوه شو. له هغه وروسته په هندوستان باندې له خپلو پلانونو څخه تېر شو او کابل ته ستون شو. خو مخکې له دې چې له پېښور ته روان شوی وي، یو څو بې تدبیره کارونه یې وکړل.

د کشمیر حاکم عبدالله خان الکوزي، چې دربار ته حاضر شوی و، هلته ونیول شو او وکړول شو. په کندهار کې د هغه ورور سیدال خان ددغه خبر په اورېدو سره، له خپل ټول الکوزي قوم سره د محمود پلوي اعلان کړه. بله دا چې شاه زمان د میر احمد او میرویس نورزي په مشرتابه له پنځلسو زرو نه جوړ یو پوځ د کشمیر په ضد واستاوه. دغه پوځ، چې بایـد د محمود د بغاوت د ځپلو لپاره په کار شوی وای، مخکې له دې چې کشمیر ته ورسېږي، د هغه د قوماندان ملا احمد د بې باکۍ له لامله تیت پرک شو.

شاه زمان یو بل نسبتاً قوي پوځ په پېښور کې له شجاع الملک سره پرېښود او داسې ښکارېده، چې دی له ټولیز نارضایت نه خبر نه و او دا یې پټېیلې وه، چې محمود به یې له کوم جدي اقدام نه مغلوب کړي. هغه وخت، چې دی کابل ته ورسېد، د ربنتیني وضعې درک له خوبه وېښ کړ او د هغه د خوندي توب ځای سختې ناآرامۍ او خطر ونیو. همدا چې دی د درانیو د مشرانو له ټولیز نارضایت څخه خبر شو، د هغو په منځ کې یې خان یواځې خان خوندي نه ګاڼه. د خپلو شخصي ساتونکیو شمېر یې دوه برابره کړ او په دربار کې د عادي ښکاره کېدو پر ځای په دې وګومارل شول، چې په پرله پسې ډول د قصر څارنه وکړي. بله دا چې په خپل قوم باندې د پاچا بې باورۍ په هغو لړوالو کوښښو سره څرګنده شوه، چې شاه زمان د غلزیو د ملاتړ د ترلاسه کولو لپاره کول او دغه احتیاطي تدبیرونه په داسې حال کې وو، چې ناراضه کسان په خان وېسا کړي. هغوی چې یا بېطرف یا ده ته متمایل وو، له ځانه یې بېزاره کړل.

د وزیر وېره تر هغه لا هم ډېره څرګنده وه او کېدای شي، چې دی د خپل معلوم بې زړه توب له لامله وارخطایي ښکېل کړې وي او دا حال مخکې له دې، چې په پاچا راغلی وي، په ده راغی. دده لیدل تر بل هر وخت زیات ګران شول. په چټکه کې یې بې باوري پیدا شوه او اضطراب پرې غلبه وکړه او په بیړه یې هوډونه نیول او ټینګ پرې نه درېده. هغه شک، چې دربار د خپل راتلونکي بخت په اړه وښوده، په بیړه د خلکو تر منځ خور شو او په یوه دغسې خرافاتي ولس کې د شګون او فال نیولو کسې

نه و، چې د ځینو سترو بدو پېښو هیلې یې تایېدولې.

شاه زمان له ځینو ناکامو ځبرو اترو وروسته له د پرشو زرو مېړو سره د یاغیانو په ضد مارش وکړ. دوه ولې عسکر یې له خپل پوځ نه دمخه واستول. د مخکینی ولې قوماندان یې احمد خان نورزي و او پاچا زر د هغو شاته وخوځېد او تل یو یا دوه مزلونه وروسته ترېنه پاتې کېده. دغه پلان ممکن د وزیر د ډار له لامله عملي شوی وي. په هر حال دغه پلان په عسکرو کې د خطر احساس اضافه کړ.

احمد خان دومره ډېر زیانونه او سپکاوی لیدلی و، چې په دغه وخت کې یې وغوښتل د هغو بدل له وزیره واخلي او له ده سره دومره بدګوماني پیدا شوې وه، چې مخکې له دې چې دغه مهمه دنده وروسپارل شي، دی د همدغه وزیر له خوا د اعدام لپاره په تخته شوی و.

سره له دې هم وفادار خان په خپلو سختو شېبو کې احمد خان ته ددغه لوړ مقام او عزت په ورکولو سره هیله لرله، چې په خپله خوا به یې راواړوي. له دې لامله دی د مخکیني پوځ په قوماندانۍ وروسپارل شو، چې د پخوانیو تجربو له مخې په ټولیز ډول د پوځ د ټینګار یا تېښتې پرېکړه په هغه پورې اړه لري.

خو احمد خان مخکې له دې، چې له اصلي پوځ نه جلا شي، پرېکړه کړې وه چې څنګه چلند غوره کړي. لې تر لږه فتح خان همداسې فکر کاوه او هغه ګامونه، چې فتح خان د هغه د همکارۍ د ترلاسه کولو لپاره واخیستل، که څه هم د هغه له تونده کرکتر سره پوره موافق وو، که بل چاته یې نسبت وشي، هیڅ به پرې یقین ونه شي. هغه د احمد خان نورزي ورور عبدالله خان نورزی ونیو او په بند کې یې وغورځاوه او تهدید یې کړ، چې که چېرې د هغه ورور ورته ورنه شي، سمدلاسه به ووژل شي. عبدالله خان له محمود سره په یوه بحراني موقع کې یوځای شوی و او د هغه په وفادارۍ کې هیڅ شک نه و، خو فتح خان د خپل ورور په پرتله د احمد خان په علاقې خبر و او د خپلو اقداماتو د عدالت پروا یې، که په هغو خپل مقصد ته ورسېږي، هیڅ نه کوله. که احمد خان تر دغه وخته په ریښتیا زړه ناز‌ړه و، دغې ترټنې اوس بنه ټینګ کړ او کله، چې هغه د محمود له مخکیني پوځ سره په (سري اسپ) کې مخامخ شو، له خپل ټول پوځ سره ورسره یوځای شو.

د شاه زمان تېښته

د شاه زمان د لښکرو مهمه برخه د شاهزاده ناصر په قوماندانۍ په آب تازي کې، چې له سري اسپ نه ډېر لرې نه و، پرته وه. په همدغه وخت کې هغه ته خبر ورسېد، چې مخکیني قواوې یو بل ته نېږدې دي او له هغه وروسته ډېر زر سره ونښتلې. ددغه خبر په اورېدو سره هغه ودرېد او سنګرونه یې ونیول. د احمد خان نورزي د

تسلیمېدو حقیقت له هغه وروسته ډېر زر څرګند شو، خو په پوځ کې یې هیڅ هیجان پیدا نه کړ. د هغه اغېزه د پاچا په واړه کمپ کې، چې هلته فیصله د وفادار خان تر تاثیر لاندې وه، بل راز وه. هر څه باېلل شوي وګڼل شول او پاچا په بیړه د کابل پر لور وتښتېد. ممکن د همدغې تېښتې د خبر له لامله و، چې لومړی یې د هغو عسکرو روحیه وګرځوله، چې د شاهزاده ناصر تر قوماندانۍ لاندې وو. دوی ډېر زر دومره سرایله شول، چې شاهزاده ناصر دې ته اړ شو، چې پوځ پرېږدي او د کابل پر لور وتښتي.

د دغه خبر په خورېدو سره په ټول پوځ کې نظم بیخي له منځه لاړ او ښایي وېشل شوي وي.

محمود دوه زره مېړونه د فتح خان په قوماندانۍ سمدلاسه کابل ته واستول او له هغه وروسته په خپله هم پر همغه لور روان شو. په همدې وخت کې شاه زمان خپلې تېښتې ته په ډېرې بیړې دوام ورکړ، تر دې چې په داسې حال کې چې له لوږې او ستومانۍ نه بېنه خپل شوی و، شینوارو ته ورسېد.

له شاه زمان سره خیانت:

په دغه وخت کې وزیر خپل پاچا ته ورانديز وکړ، چې د دمې لپاره د ملا عاشق په کلا کې، چې د هغه تابع و، تم شي. میراخور د دغه نظر په ضد اعتراض وکړ او وروسته له هغه، چې دده دلایل وانه وربدل شول، هغوی یې پرېښودل او له ډېرو کړاوونو وروسته پېښور ته په امن ورسېد. پاچا په داسې حال کې، چې وزیر، د هغه دوه ورونه، خان ملا، شاطر باشي او یو مقرب پېش خدمت ورسره ملګري ول، د ملا عاشق کلا ته ننوت. ملا عاشق په ډېر ورین تندي د هغوی هرکلی وکړ، خو په همدې مهال یې داسې ترتیبات ونیول، چې د هغوی د تېښتې مخه ونیسي او محمود ته، چې دغه وخت په کابل کې و، د هغوی د نیولو خبر ورکړ.

په همدې وخت کې شاه زمان ته څرګنده شوه، چې دی تر بندیز لاندې نیول شوی او په ټولو وسایلو یې کوښښ وکړ، چې ملا عاشق د بې ننګۍ له داسې کاره واړوي، چې له مېلمه سره به یې خیانت کړی وي. دی هم دده پاچا او هم یې ډېرې فایدې وررسولې وې. کله چې دغه دلایل موثر نه شول، شاه زمان زور ته لاس واچاوه، خو هغه هم ګټه ونه کړه. بیا یې نو خان خپل قسمت ته وسپاره او وروستي مصیبتونه

یې په صبر او ټینګار وزغمل.[1]

د فتح خان یو ورور اسد خان په بیره د شاه زمان د لاس ته راوړلو لپاره واستول شو او له هغه وروسته یو افسر له یوه جراح سره هم واستول شو، چې د هغه سترګې وباسي. هغوی شاه زمان کابل ته د ورتګ په لار کې ولید او خپل دستورونه یې په نیزې د هغه د سترګو د ګیرولو په اړه ترسره کړل.[2] وروسته دی کابل ته بوتلل شو او هلته په بالاحصار کې بندي شو.

دی د شاه محمود د پاچاهۍ په موده کې بندي پاتې شو. خو د شاه شجاع په پاچا کېدو سره خوشې شو. له هغه وروسته یې نسبتاً په اسانۍ او راحت سره ژوند وکړ. وفادار خان او د هغه وروڼه له نیول کېدو وروسته ډېر ژر اعدام شول.

د شاه محمود د وزیرانو ځانګړنې

د شاه محمود د جلوس په لومړي سر کې د ملت د ټولو لیکو له خوا په خوښۍ سره استقبال شو. وفادار خان د هېواد لویان د درجو په منظم تنزیلولو او غریب خلک یې په زور د پیسو په ورکولو سره په تنګ کړي وو او د غه ملت په لېوالتیا په دې هیلې کې شو، چې د حکومت په اوښتو سره به دوی ممکن د احمد شاه د وخت برم او شتمنۍ ته ورسېږي یا لږ تر لږه به هغه ارامي خپله کړي، چې دوی د هغه د زوی په دوره کې لرله. خو د شاه محمود کرکتر داسې و، چې د دوی هیلې یې له خاورو اېرو سره برابرې کړې.

شاه محمود لټ، بې پرنسیپه او ډارن وخوت. ده د حکومت په سمون کې دومره لېږ برخه واخیسته لکه څومره چې د جنګ په کړاوونو او خطرونو کې درلوده، او په داسې حال کې، چې په خپله ده د هوساینه او امنیت خوندي شول. د خپلو وزیرانو له کړو او د خپلو خلکو له خیر سره بې علاقې پاتې شو.

د دولت چارې ټولې اکرم خان الیزي او فتح خان بارکزي ته وسپارل شوې، لومړني یې د درانیو د اشرافو ټول اوصاف لرل. دی مغرور، د لوړ روح خاوند او سرزوری و، په لګښت کې سپموونکی و، خو کنجوس نه و. له خپل ګرند سره په خپل دریغ کې کلک او په هغو ټکو ټینګ ولاړ و، چې ده په وطنوالو کې معمول وو. فتح

---

[1] شاه زمان د خپل بند په وخت کې کوه نور، چې د نړۍ یو ډېر قیمتي الماس دی، له ځینو نورو جواهرو سره د خونې په دېوال کې پټ کړ، چې د شاه شجاع د جلوس نه وروسته وموندل شول.

[2] د واک ګټلو په لاره کې دغه د وحشت عمل د شاهزاده همایون له ړندېدو سره یو دی، خو په دې توپیر چې د هغه د سترګو ګاټې ایستل شوي وو او د شاه زمان د سترګو ګاټې پرځای وو، خو ګېرل شوي وو. ژباړن.

خان له دغه وخت نه وروسته د درانیو په تاریخ کې له ډېرو وتلیو او مشهورو کسانو څخه ګڼل کېږي، چې اوس د وزارت په مقام ناست دی او د خپل بې علاقې واکمن په نامه ستر قدرت په لاس کې لري. د شاه محمود د ترپاني او لنډې بریالۍ دورې پرته دده د ژوند لومړۍ برخه په دسیسو او سرتېرو کارونو کې تېره شوې. کله یې یو یاغي پوځ په داړه ماري حمایه کاوه او کله یې له پاچا سره په حسادت او نازک ملګرتوب ژوند تېراوه. دده خوی همغسې دی، چې توقع کېږي، دغسې شرایطو همغه ته داسې شکل ورکړی دی.

څنګه چې بدمرغیو دی د تابع حال ته راکوز کړی نه دی، روحیه یې ثابته پاتې شوې او فعالیت یې لږ شوی نه دی. ټول په دې اعتراف کوي، چې دی زړور او د لوی استعداد خاوند دی. دده خپل پلویان له ده سره ډېره مینه لري. دی خپلو پیروانو ته د حاتم طایي په څېر سخي دی او هیڅ راز دسپلین په هغوی نه تحمیلوي. څنګه چې دی په هیڅ ډول په کوم پرنسیپ مقید نه دی او له ناڅاپي اوښتونو سره روږدی دی، له هرې هغې موقع نه چې قسمت یې په مخ کې ورغورځوي، ګټه اخلي چې خپل پلویان شتمن کړي او د هغوی او خپل جذبات ارام کړي. بې له دې چې انصاف یا عتدال یې په نظر کې نیولی وي. دی که څه هم ډېر سخت شرابي دی، د خپل ګوند ګټې تل په نظر کې لري او که چېرې یې له نظره وغورځوي، د هغه غفلت د هغه د خپلو تصمیمو په ګړندیتوب او د هغه په تعمیل کې د هغه په قوت او پرېکړې جبران کېږي. ویل کېږي، چې په ونه جګ او ښکلی ځوان، خو یو څه ونګر دی، خوبونه یې نرم او متواضع دي او دده له کړو سره شدید تضاد لري، چې هغه په برابره توګه د شرم، وېرې او د زړه سوي له احساس نه پوره خالي دی.

د شاه محمود په دربار کې ډېر نور مشران هم وو، چې هغوی لږ و ډېر همغسې واک لاره، چې یا د دوی له نسب یا لیاقت یا زیاتره له شاهي توجه او له غالب ګوند سره د دوی د علاقې له لامله پیدا شوی و. له دغو نه هر یوه دغې دورې له بې پروایۍ نه په ناوړه استفادې سره کولای شول، بې له کوم قید نه له هغو پرته، چې د هغه د رقیب جذباتو پرې تحمیلول او تېماري وکړي او شخصي دښمنی وپالي. له ازادۍ نه ناوړه استفاده په زیاته اندازه په عسکرو کې مروجه وه، چې دربار په هغو اتکا لرله او داسې ښکاري، چې د هغو پرله پسې ناارامیو نه، چې د شاه محمود تر خلع کېدو پورې وپا یېدلې، دده د سلطنت دوره تر یوه منظم حکومت نه زیات د یوه نظامي ماجرا غوښتونکې موقتي برې ته ډېر ورته وې.

په دغه وخت کې د شاه محمود حکومت په مرکز کې ښه ځای پر ځای شوی و. خو ولایتونه لا د هغه تر حاکمیت لاندې نه وو راغلي.

هرات د هغه ورور فیروزالدین ته پرېښودل شوی و، چې هغه محمود د پاچا په توګه منلی و. خو په هرات باندې یې د غسې حکم چلاوه لکه خپلواک وي. شمال ختیځ قومونه لا هم د شاه زمان په خوا ولاړ وو. نور ولایتونه بې له دې چې د هیڅ یوه خوا په پلوي یې خپل ملاتړ اعلان کړی وي، ښایي د تخت په سر د لانجې د وروستۍ پرېکړې په انتظار کې وو.

د شاه محمود مهم رقیب، چې پاتې شوی و، شاهزاده شجاع الملک د شاه زمان سکه ورور و. دغه شاهزاده، چې په دغه وخت کې شل کلن و، د ساتونکیو له یوې ورې ډلې سره په پېښور کې پرېښودل شوی و. د شاه زمان کورنۍ او د دولت نږدې ټول جواهر او نورې شتمنۍ ده ته سپارل شوې وې. له هغې ناځاپي ویرې وروسته، چې ده د ورور له ماتې پیدا شوې وه، ده وپتېیله، چې ځان پاچا اعلان کړي او له غاصب (شاه محمود) سره د یوې منظمې نښتې لپاره تیاری ونیسي. نو ده له دې امله د پېښور د شاوخوا قومونو په منځ کې ډېرې روپۍ ووېشلې او ډېر زر یې ولیدل، چې د یرو درانیو ډېر کسان د هغه تر بیرغ لاندې ټول شوي دي.

داسې ښکاري، چې د دغه اقدام په نتیجه کې د شاه محمود په دربار کې نسبتاً لوی خطر حس شوی وي، ده داعي لا دوخته د حکومت د ټولنیزې کمزورتیا له لامله له محبوبیته لوېدلی و، چې د هېواد ټول خلک یې د درباریانو او عسکرو خپل سري ته پرېښې وو. یوه دسیسه چې د مختارالدوله له خوا د شجاع الملک په پلوي جوړه شوې وه، کشف شوه خو دغه دروند سړی ونیول شو او دسیسه شنډه شوه.

د (۱۸۰۱) کال د دسمبر په لسمه شجاع الملک له پېښوره په کابل باندې د حملې لپاره روان شو. دغو دواړو ښارونو ته نږدې نیمایي واټن کې دی د محمود له پوځ سره، چې هغه له دېر زرو مېړو نه جوړ و او د اشپان په تنګ میدان کې، چې غونډیو احاطه کړی و او د سره رود سیند یې په مخ کې بهېده، مخامخ شو. له شجاع الملک سره په دغه وخت کې لې تر لږه لس زره میړونه موجود وو، خو دوی ټول بر درانیان وو او که څه هم دوی د خپلو خپلو ترو له جنګونو سره روږدي وو، له منظم جنګ او د هغه له دسپلین سره نااشنا وو. د جنګ په پیل کې د شجاع الملک پوځ بریالی و، خو ده بر دراني پوځیان له ګډوډۍ نه د خپلې ګټې په امید وو. همدا چې په دې فکر شول، چې بری قطعي شوی له خپلو لیکو څخه ووتل او د پاچایي خزانې په لوټلو یې پیل وکړ. چې شاه شجاع د بې احتیاطۍ له لامله له ځان سره د جنګ میدان ته راوړې وه. فتح خان له دغې موقع نه ګټه واخیسته او د خپلو بارکزیو په

سر کې یې برید وکړ او د شجاع په پوځ کې یې ګډوډي اخر ته ورسوله. په دغه وخت کې د جنګ نتیجه قطعي شوه او شجاع له یو څه زړورو سره د خیبر غرونو ته وتښتېد، چې هلته د تخت ګټلو او خپلې دعوې لپاره د نویو شیبو انتظار وباسي.

د غلزیو پاڅون

د شجاع د پوځ په ړنګېدو د هېواد آرامي خوندي نه شوه او له هغه وروسته یو داسې پاڅون وشو، چې نېږدې وه نه یوازې د محمود واکمني، بلکې د درانیو د حکومت لپاره مهلک ثابت شي. غلزي د احمد شاه له پاچاهۍ نه وروسته پوره ارام وو او په ظاهر کې له درانیو سره پوره پخلا شوي وو. د دوی د پاچاهانو له زوزات سره ډېر ښه چلند کېده او عبدالرحیم خان د دوی د پاچاهۍ کورنۍ د سر سړي ته د شاه زمان له خوا مستمري معاش ورکول کېده، سربېره پر دې هغه د پراخو میراثو څمکو څښتن و. له نورو غلزیانو او ښایي له نورو قومونو سره په ګډه یو څه بې عدالتي کېده، خو درانیو هیڅ داسې کار نه و کړی، چې له هغو نه د دوی په ضد د دښمنۍ علامې څرګندې شي، خو غلزیو له دوی سره پخوانۍ دښمنۍ له یاده نه وه ایستلې او د درانیو د واکمنۍ کمزوري دوی ته ښه موقع په لاس ورکړه، چې خپله خپلواکي بېرته ترلاسه کړي.

دوی د خپل پاڅون نقشه لومړی په کابل کې جوړه کړه، چې هلته د دوی ډېر مشران موجود وو. دوی پاچاهي تاج عبدالرحیم خان ته ور په سر کړ او دی که څه هم په هغو وختونو کې د حکومت له خوا پرې ظلم شوی و، د دغه پاڅون له خطره په وېره کې و او د هغوی تجویز ته یې زړه نازړه غاړه کېښوده. دغه مشران وروسته د خپلو قومونو د پاڅولو لپاره، له کابل نه لاړل او ډېرې جرګې یې سره وکړې، چې په هغو کې یې د عملیاتو پلان جوړ کړ.

یو پوځ په دې وګومارل شو، چې د کندهار د درانیو مخه ونیسي او د غلزیو نور پوځونه کابل ته خېر شول. دغه وروستي پوځ په لومړي سر کې د غزني په مقابل کې وخوځېد. په لار کې یې ډېر واړه حصارونه ونیول او د غزني حاکم ته یې د جنګ په میدان کې ماتې ورکړه، خو په خپله ښار مقاومت وکړ او غلزي، وروسته له هغه چې د ښار د شاوخوا فصلونه او باغونه یې له منځه یوړل، د شلګر او زرمل له لارې په لوګر تېر تل، په لار کې ډېر نور غلزیان له دوی سره په مارش کې ورګډ شول.

د درانیو حکومت د دغو اقداماتو په ضد دومره لږ خبر و، چې یوازې هغه وخت چې دوی غزني ته ورسېدل، پاچا ته د دوی د پاڅون لومړی خبر ورسېد. ممکنه نه ده د هغې سختۍ او رخطایی بیان وشي، چې دغه ناڅېره پېښې په کابل کې پیدا کړې. حکومت نوی و او د هېواد زیاتره برخې ناکرارې وې، هغه یو څه پوځ چې پاچا لاره،

پېښور ته استول شوی و او له غلام شاه او د درانیو مشرانو له نوکرانو پرته، چې له هغوی سره په دربار کې وو، له ده سره نور هیڅ عسکر موجود نه وو. خو د شمېر دغه لږوالی تر څه حده په هغه اتفاق او چمتوالي سره جبیره شو، چې له دغسې ګډوډ خطرې څخه پیدا شوی و. درانیو خانانو، د هغوی خپلوانو او آن د هغوی نوکرو وسله پورته کړه او بې له معاش نه د خدمت لپاره حاضر شول. هغوی چې بې وسلې وو د پاچا په وسلو سمبال شول. په دې ډول یوه داسې ډله پوځیان تنظیم شول، چې شمېر یې درې یا څلور زرو ته رسېده.

په دغه وخت کې مختارالدوله له بند نه خوشې شو او د پاچایي پوځ قوماندانې ورته وسپارل شوه. د نومبر په دولسمه دوی له کابل نه وخوځېدل او د غزني پر لاره روان شول. خو ژر خبر شول چې یاغیان له دغه غاښونو اوښتي دي. دوی هم خپله لار واړوله او سجاوند ته په رسېدو سره د غلزیو له پوځ سره مخامخ شول. د دوی دغه پوځ لې تر لږه له شلو زرو مېړونه تنظیم شوی و. خو دوی نېږدې ټول پلي وو، ټول خراب مسلح وو او څینو یې له کوتکو پرته نور هیڅ وسلې نه لرلې. تر ډېر کم دسپلین لاندې وو او له هر ډول نظم نه عاري وو. درانیان په درېو لیکو باندې ووېشل شول او په اوښانو باندې بار ګولې لرونکې ټوپکونه یې په مخکې ولاړ وو. دوی په دغه ترتیب سره له غلزیو سره د مقابلې لپاره ودرېدل، چې هغوی بې له دې چې د دوی د هغو ډزو پروا ولري، چې په دوی حواله کېدلې، په ډېرې ګډوډۍ سره پرې وردانګل. څه وخت کې، چې له ټوپک لرونکیو اوښانو واوښتل، د درانیو په لیکو یې ډېره سخته حمله وکړه. هغه لیکې، چې د دوی په مخ کې ولاړې وې، دوی ته لاره ورکړه او داسې ښکارېده، چې بری د غلزیو په برخه وي. تر څو د درانیو ځای پر ځای برخو د غلزیو په دواړو دانګل او د هغوی د پرمختګ مخه یې ونیوله او دې ته یې اړ کړل، چې د ځان ساتنې په فکر شي. غلزي که څه هم په دغه برید ټوټه شول، خواره نه شول، بلکې ټول زرین کلا ته په شا شول، چې هغه د جنګ له میدان نه نېږدې په شپږ میلی کې د غونډیو دپاسه پرته وه. دا د دوی خپل حصار و. درانیان د لارې تر یوې برخې په دوی پسې لاړل، خو څنګه چې په هغوی یې څه اثر کولای نه شو، له تعقیب نه یې ډډه وکړه.

غلزیو ته په شپه کې ملاتړ ورسېد او بل سبا وون دوی له کلا نه ووتل او د کابل په لور یې مارش وکړ او درانیان یې په لېوانو کې خپل کېنې اړخ ته په شا پرېښودل. دوی شاهي کلي ته، چې له کابل نه یو څو میله لرې پروت دی، د ماښام په لومړي تیاره کې ورسېدل. په داسې حال کې، چې درانیان بې خبره شا ته پاتې وو، هغه ټوله ورځ پر ځای پاتې شول. بل سبا دوی د غلزیو له مارشه خبر شول او په ډېرې

بېړې او وېرې د امین الملک کلي ته ورسېدل، چې د ښار او دښمنو د پوځ ترمنځ پروت و.

غلزیانو، چې تراوسه پورې یو څه لرل، په شکاونې او زوروهنې یې پیل وکړ، په شپه کې یې شاوخوا کلي د عبدالرحیم خان له کوښښونو سره سره، چې منع کول یې، لوټ کړل او په سبا یې په درانیو باندې د برید لپاره بې له اوامرو او په ظاهر کې یې له ګډ فعالیت نه په مارش پیل وکړ. دوی پوره مات شول او ډېره مرګ ژوبله یې ولیده. ویل کېږي، چې په جنګ او تېښته کې له دوی نه درې زره میړونه ووژل شول او نور یې په خپلو سیمو کې خواره شول. درانیان وروسته کابل ته ستانه شول او هلته یې د دښمن له سرونو نه، چې د جنګ په میدان کې وژل شوي وو، څلی جوړ کړ.

د غلزیو دویم پاڅون

په دغه وخت کې د ژمي پیل د نورو نښتو مخه ونیوله، خو د بل ۱۸۰۲کال په پسرلي کې غلزیان د پخوا په څېر بیا پاڅېدل، خو دا ځل تر پخوا منظم وو. دا ځل د غلزیو نېدې ټول ځېلونه په جنګ کې شامل شول. ویل کېږي، چې د دوی ټول شمېر پنځوس زرو مېړو ته رسېده. داسې پرېکړه شوې وه، چې د عبدالرحیم په مشرۍ به یوه ډله مېړونه په کابل باندې د جنوب له خوا او یوه بله همدومره ډله مېړونه به د فتح خان بابکرزي په مشرۍ د ختیځ له خوا برید وکړي. په داسې حال کې، چې د لسو زرو مېړو یو پوځ به درانیان په خپلو منځو کې بوخت وساتي، ددغه هر پوځ په مقابل کې یو دراني پوځ ودرېد او درې نښتې وشوې. ټولې نښتې د درانیو په پوره بري پای ته ورسېدې.

په ټولیزه توګه ویل کېږي، چې (په خپله دغه رپورټ که سم وي که ناسم ښېي، چې هېواد په څه حال کې و) دغه درې جنګونه، د شاه شجاع په قوماندانۍ د خیبریانو ماتې او په بلخ کې د اوزبکانو ماتې د (۱۸۰۲) په مارچ کې په یوه ورځ پېښ شول.

له دغې نښتې وروسته د پاچا د پوځ یوه برخه د غلزیو د ملک د لوټلو لپاره واستول شوه او د خپلو دغو عملیاتو په دوره کې یې په ملاټباديې کې د (۱۸۰۲) د مې په (۱۱مه) د غلزیو یوولس زره کسیز پوځ ته ماتې ورکړه. ددغه قوم له خوا دا وروستی مقاومت و.

په دغه نښتې سره د حکومت بې رحمې پای ته ورسېدې او وروسته له هغه، چې کراري شوه، غلزیو سره کټ مټ هغسې چلند کېده، لکه څنګه چې د دوی له یاغي کېدو دمخه ورسره کېده.

دمخه وویل شول، چې شاهزاده شجاع په همغه ورځ مغلوب شو، چې غلزیان په

درېیو جنګونو کې مات شوي وو او دا چې شاهزاده شجاع له دولسو زرو خیبریانو سره په پېښور باندې ورومخه شو او د دغه ښار منظم پوځ ورسره مقابله وکړه، یوه نښته وشوه، چې په هغې کې خیبریان له درنو تلفاتو سره مات شول او څنګه چې جنګ په اوړي کې وشو، ډېر شمېر مېړونه مخکې له دې، چې خپلو غرونو ته پناه یوسي، مړه شول. شجاع په ډېر کړاو خپل پخواني پټونځي ته لاړ.

د شاه محمود د حکومت ضعف

اوس نو په ټول هېواد کې پوره کړاري ټینګه شوه، خو حکومت د کمزورتیا په خواشیني ور حال کې ډوب شو. یواځې یو څو ولایتونه فتح شوي وو. د بلوڅو خانانو او د پښتنو ډېرو قومونو له دې څخه ډډه کړې وه، چې داسې یو ګډوډ حکومت ته غاړه کېږدي او څنګه چې خزانه تشه وه، پاچا د هغو وسایلو له لرلو نه عاجز و، چې د پاچایي واک د اعادې لپاره په کلکو اقداماتو لاس پورې کړي.

فارسیانو د پاچایي له ګډوډ حال نه ګټه اخیستې وه او په یوه یرغل سره یې د ټول فارس خراسان فتح نږدې بشپړه کړې وه. هغه ورورستی ځای، چې دوی تر خپلې ولکې لاندې ونیو مشهد و او په دغه ښار کې نادر مېرزا او د نادر شاه د کورنۍ اته ډېرش نور غړي ونیول شول. دوی تهران ته یووړل شول او هلته له یوه ماشوم پرته نور ټول ووژل شول.

د فتح علي شاه یو زوی په مشهد کې د فارسي خراسان د حاکم په توګه ځای ونیو او د فارسیانو له خوا د دغه ملک فتح له همدغه وخت نه پیل کېږي. که څه هم تورشیش تر (۱۸۱۰) پورې لاندې شوی نه و او ګومان کوم، چې نادري کلات تراوسه هم آزاد دی. مشهد د (۱۸۰۲) په اوړي کې لاندې شو.

د غلزیو د جنګ په پای کې او د شجاع الملک تر ماتې وروسته حکومت له سملاسي خطرونو څخه خلاص ښکاریده او فرصت یې وموند، چې سرکښ ولایتونه یو ځل بیا لاندې کړي، خو لکه څنګه چې په داسې یوه حکومت کې یې توقع کېږي له باندې څخه خوند یتوب. په حاکم ګوند کې د مشرانو په تېره د اکرم خان او فتح خان په منځ کې له قوي مخالفت سره ملګري شو. خو وروستی په پای کې د هېواد د سهېل ختیځې سیمې د کړارولو لپاره د یوه پوځ په سر کې واستول شو. دی لومړی پېښور ته لاړ. هلته یې له مشرانو نه په زور پیسې ترلاسه کړې او پنځوس زره روپۍ یې د کشمیر له حاکم نه واخیستې. بیا یې د جنوب پر لور د کوهاټ، بنو او دامان له لارې مارش وکړ او چې دی دمخه ته. مالیات یې غونډول، د وزیرو د قوم په ایلولو کې یې ډېره موده تېره کړه او د هغوی د ملک له تولولو وروسته یې کندهار ته په مارش پیل وکړ، چې د ۱۸۰۳ کال په اوړي کې هلته ورسېد. له هر ملک

نه چې تېرېده، د هغه چارې یې تنظیمولې.

د شجاع الملک په غیاب کې په دغې سیمې کې څو مهمې پېښې شوې وې. شجاع الملک له خپلې ماتې وروسته په پېښور کې د فتح خان تر رسېدو پورې د اپرېدو د ملک په چوره کې پاتې شوی و. دده پخواني پلویان تر دغه وخته هم ورسره پاتې وو او دی یې لا هم د پاچا په توګه ګاڼه. خو داسې ښکارېده، چې دی د پاچا کېدلو لپاره له ټولو کوښښونو تېر شوی و او نږدې خپل ټول وخت یې په لوستلو او له خپلو نظامي پلویانو او له څینو هغو علماوو سره، چې له ده سره ملګري وو، په بحثونو تېراوه. پېښور ته د فتح خان راتګ له دغو مره لوی پوځ سره په چوره کې دده استوګنه خوندي ونه ساتله او دی دې ته اړ شو، چې نور هم سهېل ته لاړ شي او د کاکړو په غرونو کې پناه ومومي. په دغو غرونو کې ده خپلو ګرځېدو ته دوام ورکې. ده خان او خپلو پلویانو ژوند یې کله د جواهرو په پلورلو او کله د هغو خلکو په مېلمستیاوو سره تامیناوه، چې دی د هغو ملک ته تښتوتی و. دی د (۱۸۰۲) کال په سړه ژمي کې په بلوچستان کې د شال یا د کوټې ښار ته نږدې په همدغه حال کې و. خپل عرض بېګي او ابوالحسین خان یې د خپلو څینو جواهرو د پلورلو لپاره شال ته واستول. خو په دغسې ځای کې د پیرودونکیو پیدا کول کوم اسان کار نه و. دوی په ستنېدو سره دغه شاهزاده ولید، چې له وېرې هڅوونې نه یې خپل وړې پلویان پرېښي وو او د دوی د لیدو لپاره د هغوی مخې ته ورغی، چې د معاملې له بریې نه ځان خبر کړي. څه وخت، چې دی د هغو په ناکامۍ خبر شو. سمدلاسه یې خپل ستر مشاوران د مشورې لپاره وبلل، چې یوه چاره وسنجوي. د بدمرغۍ په دغه سخت حال کې ضبط بېګي وویل، چې په همغه ورځ شال ته یو لوی کاروان راغلی و او د شجاع له زړه نازړه توب سره سره د هغه د لوټلو لپاره سمدلاسه پرېکړه شوې وه. نو د شاهزاده عسکر له دغه ښار ګوټي نه چاپېر شول او سوداګرو، چې د وتلو لار بنده ولیده، خپل مالونه یې هغو ته تسلیم کړل او ددغه شاهزاده په لاسلیک یې سندونه واخیستل، چې په هغو کې په راتلونکي کې د هغو پیسو د بېرته ورکولو ژمنه شوې وه. (شجاع وروسته له خپل جلوس نه وروسته خپلې پیسې ورکړې).

ددغه کاروان د مالونو بیه له درې لکو روپیو نه ډېره وه او نه یوازې ددغه شاهزاده موجودې اړتیاوې یې لرې کړې، بلکې په دې یې برلاسی کړ چې په کندهار باندې د برید لپاره یو پوځ منظم کړي، چې په هغه کې مدد خان د همدغه نامه د یوه پخواني مشر زوی له هغه سره مرسته وکړه، خو دغه کوښښ ددې لپاره ناکام شو، چې عملیات په ګډه ونه شول او شجاع دې ته اړ شو، چې غرونو ته پناه یوسي او هلته دده پوځ زر خور شو.

د خلکو نارضایت

په هغه وخت کې د محمود حکومت په بیړه مخ په ځوړ روان و. د پاچا د کمزورۍ او لټۍ له امله خلک دده له حکومت نه بېزار شوي وو، دده له امرونو نه بې له دې چې سرغړوونکي څه جزا وويني، سرغړول کېده او دده ماموران دومره بې اهمیته شوي وو، چې نه يې شو کولای په مرکز کې عادي کاري خوندي وساتي.

غلام شاه (د پاچا قزلباش ساتونکي)، چې د خپلو نظامي عادتونو تشدد يې له خپلو ذاتي بداخلاقيو سره يوځای کړی و، د ډېرو افراطي افعالو مجرم وو او دوی د کابل په اوسېدونکيو کې سخته خوابدي پيدا کړې وه.

د کابل اوسېدونکي د دوی په ظلم او لوټمارۍ دومره ډېر نه و پارېدلي لکه چې خپل شرافت ته د دوی په سپکاوي سره پارېدلي وو. دغه ګډوډۍ شديدې شوې او نارضايت، چې په هغو سره پيدا شو، د فتح خان په غياب او د اکرم خان په مړينې سره نور هم خطرناک شو، چې پاچا يې له خپلو دوو تر ټولو زړورو او قوي وزيرانو څخه بې برخې کړ.

د غلام شاه له کړو نه څو څو ځله شکايتونه وشول، خو شاه محمود هغو ته غوږ ونه نيو چې د هغو له کړو وړو سره دده ذاتي لټۍ نوره هم پسې زياته کړه. په داسې حال کې، چې خلک يې بېزاره کړي وو، دی په همدې ډول د خپلو عسکرو له خپه کولو نه چې هغوی يې د خپل واک قوي ملاتړ بلل، وېرېده. د هغوی پلوي دده د رعيت نارضايتي ډېره کړه او داسې لوړ رتبه کسان لږ نه وو، چې غوښتل يې دغې پارېدنې ته لمن ووهي او د هغو له عواقبو نه ګټه واخلي. ددغو کسانو ډېر نوميالي په لومړي سر کې احمد خان نورزي او ګوډ نواب خان وو. دوی د احمد شاه د دربار لويان وو، چې د پخوانيو وختونو د درانيو ښېګڼې او تعصبات يې تمثيلول، خو ددغو ټولو شور او زوږونو رښتيني خوځوونکی مختارالدوله و او دی دغسې يو شخص و، چې په داسې موقع کې د مشرتابه لپاره په بې سارې توګه مناسب و.

د مختارالدوله شخصيت

ده د اعتدال په جامه کې آن جهاني عزتونو ته په سپک کتلو سره خپل هوسونه او د واک خپلولو لوړې هيلې پټې کړې وې. دی له ډېر وخت راهيسې د نه وزير کېدلو له امله، چې دغه مقام يې خپل ميراثي حق باله، غوسه و او حکومت چې دده له لوړو دعواګانو څخه خبر و، ده ته يې د هغه عزت له ورکولو او په ده له باور کولو څخه ډډه کړې وه، چې دی د خپلو سترو خدمتونو له امله د هغو مستحق و. دی ددغسې صفتونو خاوند و، چې پښتو وطنوالو کې يې په يقين سره محبوب ګاوه.

په زړورتیا کې یې نوم لاره او دده د ملت ټول کمالونه په ده کې موجود وو. د پیسو یې هیڅ پروا نه کوله. هغه یې د خپلې موخې لپاره یوازې یوه وسیله ګڼله. له دبدبې او شان او شوکت نه یې بد راتلل.

ده آن د ملنګانو جامې اغوستلې او د هغوی خویونه یې غوره کړي وو او داسې ښکاري، چې په یوه شخص کې د عسکر او سیاستمدار په توګه دغسې معلومې درجې او نوم او دغو اوصافو به دی خپلو وطنوالو ته ډېر محبوب ګرځولی وي. څه وخت، چې دی وزیر و آن ډېر ښکته شخص هم ده ته ورتلای شو. تو پیر نه کاوه، چې دی به یا په خپل کور کې یا د باندې و. لکه چې زیاتره وخت به بې له نوکرو کله کله پلی بیرون ووت. دی تل له نورو سره د مرستې لپاره تیار و او که ده خپل مراجعین په خپل زغم او پټ خولتوب سره نه شو قانع کولای، بیا نو دده یوازینی رجوع په وعدو کېږوه. بې له دې چې د ترسره کولو پروا یې ولري، ده ډېرې وعدې ورکولې. دی د خپلو دښمنانو په مخ کې د ډېر ښه طبیعت او اعتدال خاوند و او ده خپل دښمنان د هغوی د تېرو ګناهونو له لامله نه یوازې بخښل، بلکې پرېښودل یې، چې مزاحم او سې. بې له دې، چې هغه وخت، چې ده په قدرت کې وي، ورته جزا ورکړي.

دغو صفتونو ډېر خلک دده پر لور دغسې جذب کړي وو، چې هغوی په اسانۍ سره د هغه د واک خپلولو هڅه، د هغه بې پرنسیپۍ، د دسیسې لپاره د هغه لېوالتیا او د حیلې او دوه مخۍ لپاره د هغه میلان درک نه کې. ده په ځانګړې توګه د بغاوت لیاقت درلود. چې په هغه کې یې له مذهب نه هم د یوه رول د ترسره کولو لپاره کار واخیستل شي. دی د خپل پلار وزیر شاه ولي خان په مړینې سره زې ته ډ شوی و. چې بلوچستان ته یې د یوسې او هلته د خپلې جلاوطنۍ دوره په تحصیل کې تېره کړې. تر دې چې ده تر . سه وخته د پېښور په ملکونو کې د یوه نوی او وتلي ملا په توګه نوم ګټلی و. دی د ډېرو درانیو په پرتله د عبادت په اشکالو کې ډېر بې پروا و. خو له سني مذهب سره یې تل ډېره مینه ښکاره کوله او ممکن لرله یې هم. دی علماو او سپېڅلو کسانو ته په درناوي کې ډېر ټینګ و او سید احمد، چې په خلکو کې په میرواعظ مشهور او په دغو صفتونو متصف و. دده ډېر نږدې ملګری و.

میرواعظ د لوړ استعداد څښتن و او په څو ځله حج کولو او د تقوی او صادقانه ژوند په لرلو یې په کابل کې ډېر لوړ نوم او نفوذ ګټلی و. دده قدرت په هغې آزادۍ سره ټینګ شوی و، چې ده د کابل د دربار د عیبونو په اړه، د اخلاقو د ټولینیز فساد په اړه او د هغه هڅونې په ضد، چې امامیانو ته په ښکاره توګه ورکول کېده، وعظونه کول.

د مذهبي ډلو نښه

میرواعظ لا پخوا د پاچا د ساتونکیو د افراطي اعمالو په ضد شاه محمود ته د رسمي شکایت په کولو سره څرګند شوی و او کېدای شي د تولیز پاڅون په لومړیو پړاوونو کې د ناراضیانو څرګند مشر وشمېرل شي. ناراضایتونه ښه ډېر شوي وو، چې یوه پېښه ددې لامل شوه، چې هغه په څرګند پاڅون وارېږي. دغه پېښه د یوه امامي له خوا د کابل د یوه ځوان وژل و، چې له هغو سره یې جنګ کړی و. خلکو داسې وګڼله، چې دغه پېښه له امامیانو نه د محمود د پلوی له امله پیدا شوې او دوی د یوه شهید په توګه د هغه په جنازې پسې روان وو، چې په دوی د امامیانو د یوې ډلې له خوا ډزې وشوې او دوی مجبور شول له جنازې سره د میرواعظ کور ته لاړ شي. دغه نوي تېري د خلکو پارونه لوړ حد ته ورسوله او دوی د غلام شاه له غیبت نه په استفادې سره، چې هغوی له پاچا سره وو، د هغوی په یوې محلې برید وکړ او هغه یې تر یوه لنډ مقاومت وروسته لوټ کړه.

دغه جنګ په بله ورځ په لا شدت پیل شو. د کابل له شپې کروهی نه خلک د سنیانو د ملاتړ لپاره راټول شول او د کوهستان ډېر خلک، چې په پلټنه یې ټوپکو وسلوال وو. د هغه ځای د یوه پیر په مشرۍ پاڅېدل.

مختارالدوله او نور دراني مشران په دغه وخت کې ښکاره ولیدل شول، چې خلک یې دې ته بلل، چې د خپل مذهب لپاره وجنګېږي. په داسې حال کې، چې میرواعظ شهیدانو ته د جنت د نعمتونو وعده ورکوله او د برید په مشرانو باندې یې د زمزم د سپېڅلي چینې هغه اوبه شیندلې، چې ده له ځان سره له مکې نه راوړې وې. دوا ړه خواوې د اوږې د ورځو د ګرمۍ د غیر عادي شدت نه په پای کې ستړې، ستومانه شوې او د ماښام په پیل سره د امامیانو په تسلمېدو سره روغه وشوه. دغه اله ګوله د جون په څلورمه او پینځمه (د جوزا ۱۴_۱۵) نېټه پېښه شوه. دواړو خواوو په دغه وخت کې د عملیاتو د موقتي اوربند هیله کوله. پاچا غوښتل فتح خان ته انتظار وباسي، چې له یوه پوځ سره له کندهار نه د کابل په خوا روان و او مختارالدوله شجاع الملک ته په انتظار و، چې د پاچا کولو لپاره یې ورته بلنه ورکړې وه، خو محمود له واره مخکې له دې، چې د دغه بحران د حل لپاره یې تیاري نیولی دي، چارې په بیړه پر مخ بوتللې. هغه داسې سوچ وکړ، چې د ده سلامتي یوازې د مختارالدوله په نیولو کې ده او هغه مخکې له دې، چې ونیول شي، د ده له طرحې نه خبر شو او د جولای په اتمه وتښتېده. خو له تېښتې دمخه یې میرواعظ ته هدایت ورکړ، چې په ښار کې الوګولو ته لمن ووهي. میرواعظ دغه کار ترسره کړ او د خلکو غضب په ډېر مهارت سره د امامیانو پر ځای پاچا ته واړول شو، چې هغوی یې تر

وزرو لاندې نیولې وو. دغه اقدامات دومره اغېزمن ثابت شول، چې هغه وخت چې مختارالدوله، له شجاع الملک سره د جولای په (۱۲مه) راوګرځېد. شاه محمود یې د عامه خلکو له خوا په بالاحصار کې کلابند ولید. خو یو هم کابل ته ددننه شول. دواړه د ښار دیاندې ډېره شول، چې له فتح خان سره د مقابلې لپاره پوځ برابر کړي. هغه له اتو زرو یا لسو زرو مېړو سره په دغه وخت کې ښار ته نږدې شوی و. ډېر زر د دواړو خواو ترمېنځ یوه نښته وشوه. فتح خان په لومړي سر کې بریالی و. ده د دښمن د پوځ هغه برخه راځملولې وه، چې له ده سره یې په ښځه مقابله کوله او دی د ښار په خوا وړاندې روان و. چې په دغه وخت کې د شجاع په لور یې د یو ستر مشر تېښتې اټوول پوره واړاوه. له ده نه خپله ډله ورو ورو بېرته کېدله. تر دې چې یوازې پاتې شو او دې ته اړ شو، چې د ځان د سلامتۍ لپاره په بېړه وتښتي.

د شاه شجاع پاچا کېدل

بله ورځ شجاع الملک کابل ته په بري ننوت. مختارالدوله یې ورسره یوه اړخ ته پلی روان و او ډېر نور دراني امیران په هغه پسې تلل. ددې لپاره، چې د رښتیني عقیدې د بري انطباع خونديو وساتل شي. جارچیانو ته چې د پاچا په مخکې روان وو، امر وشو چې د هغه راتګ په سني شعار یانې (چاریار)ویلو ابلاغ کړي. نه په ترکي شکل سره، چې د دربار غوښتنه وه. د بالاحصار وروته د پاچا په نږدې کېدو سره بېرته پرېښودل شول او محمود، چې تولو پلویانو یې پرېښی و، ځان دې ته وسپاره، چې په ارامۍ سره د بالاحصار لوړ کوټ ته بوتلل شي، چې هلته شاهزادګان بندیانېږي. د هغه سترګې ونه ایستل شوې، خو شاه شجاع له بده مرغه پوره دلایل لري، چې په خپلې دغې خواخوږۍ ښودلو سره، چې ممکن په هېواد کې یې لومړنی مثال وي، خواشینی اوسي.

د پاچايي اوضاع

دغه اوښتون که څه هم په هغه وخت کې چارې سمې کړې، خو نتیجه یې دا نه شوه، چې د پاچا قدرت یا د دولت اهمیت اعاده کړي. د نوي پاچا ښه صفتونه که څه هم ددې لپاره پوره وو، چې د یوې خای پر ځای شوې پاچايي حیثیت وساتي، خو هغه ددغسې ذکاوت او انرژۍ خاوند نه و، چې د حکومت د اعادې لپاره، چې تراوسه په ګډوډۍ او ځوړتیا کې ډوب شوی و، لازم وګڼل شي.

له هغه څه نه، چې د محمود د سلطنت په اړه ویل شوي دي، ددې تصور کېدای شي، چې لویان قوي او نامنونکي شوي، پوځ له انضباط نه زړه توری شوی، حکومت تر ډېر حده د خپل رعیت علاقه له لاسه ورکړې او هم لرې ولایتونو او هم ګاونډیو هېوادونو هغه ډار، چې له درانیانو نه یې لاره، د بې اهمیتۍ په احساس سره، چې

سپکاوي ته نېږدې و، عوض کړی و. د شاه شجاع د دریغ ځینو شرایطو دده وارخطایي لا ډېره کړې وه او ددې مخه یې نیولې وه، چې حکومت خپل قوت اعاده کړي. پاچا دوه کاله په خپلو ملکونو کې فراري و او په دغې موده کې یې څو ځله د خپل رقیب د شړلو لپاره کوښښونه کړي وو. په نتیجه کې دی د درانیو او ډېرو نورو مشرانو د احسانونو مرهون و. دا ټول دده په خپل طبیعت سره، چې احسان منلو او تلپاتې علاقې ته متمایل وو، مهم ګرځېدلي وو. د مختارالدوله او د هغه د ګوند له خوا دده بلنه د نورو مدعیانو ډله پیدا کړې وه، چې دوی د هغو خدمتونه ته شو هېرولای او اړ و، چې د هغو قدرت ته په درنه سترګه وګوري. ددې نتیجه دا شوه، چې ټول مقامونه او افتخارات ددې لپاره بس نه وو، چې د پاچا پلویانو ته د جایزې په توګه ورکړل شي او دی اړ و، چې د خپلو تلپاتو عوایدو ډېره برخه هغو کسانو ته د بخښنې په ډول ورکړي، چې نور څه نه وو ورسپدلي. په دې ډول د پېښور نږدې ټول عواید خیبریانو ته د دوی د ملاتړ په لامله ځانګړي شول. په داسې حال کې، چې د دولتي عوایدو ډېره برخه په نورو ځایونو کې درانیو لویانو ته ورکړ شوه. هغه څه، چې له عوایدو نه پاتې کېدل، د وزیر تر ګوتو تېرېدل او عمدا چې دده منافع د پاچا له منافعو نه جلا کېدلې، د دولتي عوایدو غټه برخه پخپله دده په لګښت لګېدله.

که پاچا په وزیر باندې پوره باور کړی وای، هغه ناارامي چې وروسته حس شوې، ممکن له سره پېښې شوې نه وای. ددغه وزیر ګټه به په دې کې وای، چې د پاچا واک یې ټینګ کړی وای. د شاه شجاع د سلطنت په پیل کې د هغه بري ځرګنده کړه، چې دده ددغې کار لپاره لازمي استعداد او نفوذ لاره. خو دداسې پلان لپاره کوم کوښښ ونه شو. پاچا دې ته زړه نه کاوه، چې خپل واک د وزیر ګوتو ته وسپاري او د هغه پخوانیو پلویانو، چې سخته هڅه لرله، چې د قدرت خپله برخه ترلاسه کړي، په هغو لومړیو شپېو کې یې د وزیر په پرتله د پاچا حسادت وپاراوه او دې ته یې وهڅاوه، چې د هغه د اقداماتو په مقابل کې عمل وکړي. د پاچا او د هغه د وزیر ترمنځ د همغاړي توب نه شتوالي ددې مخه ونیوله، چې د دوی د ګډ دښمن په مقابل کې کوم جدي اقدام وشي، نو هر یو یې دې ته اړ کې، چې د خپل ځان لپاره د پلویانو د موندنو په موخه د دولت شتمني ولګوي.

د حکومت ددغې کمزورتیا په نتیجه کې هر هغه مشر، چې له دربار نه ناراضي و، ددې قدرت لاره چې مقاومت وکړي او که ناکام شي یا د خپل قوم په منځ کې یا د هېواد په هغې برخې کې، چې د پاچا لاس په اسانۍ سره ورته نه رسېږي، ځان خوندي وساتي او که غوښتل یې چې له دربار سره روغه وکړي، دا هم ورته مشکله نه وه، چې د ځان لپاره بخښنه ترلاسه کړي. دا ځکه چې د پاچا د چارو وضع د هغه

قدرت لپاره دا لا هم اړینه کړې وه، چې نظر دې ته چې دښمنانو ته جزا ورکړي، له دوستانو سره روغه وکړي. له جزا نه د معافي دغه واو ددغې دورې بغاوتونو ته یوه ځانګړې ځانګړتیا ورکړه، چې هغه په ډېرو ورو لاملونو وشول او ډېر سطحي وګڼل شول. د دربار له خوا یوې ډېرې وړې پارونې هم د سر سړي د بغاوت پر لور متمایل کولی شول. د یوه یاغي له خوا یو ډېر سپک تېری هم ددې لامل کېدای شو، چې بېرته یې دربار ته ولېږي یا یې د یوه نوي ګوند د جوړولو لپاره وهڅوي او دغه ټول نظر دې ته، چې د یوه داخلي جنګ شکل ولري. د ماشومانو ترمنځ د یوې لوبې بڼه غوره کړې وه.

خو د پاچا او د هغه د وزیر ترمنځ حسادتونه د شاه شجاع له جلوس نه ډېر وروسته څرګند شول او د هغه د سلطنت پیل ارام او نېکمرغه و.

د نوي پاچا لومړنی کار دا و، چې خپل وروور شاه زمان له بند نه ازاد کړي، بیا ډېر زر ملا عاشق چې له شاه زمان سره یې خیانت کړی و، ونیول شو او د خپلې نمک حرامۍ او خیانت له لامله مجازات شو. دا یواځینی اعدام و، چې د حکومت په بدلون عملي شو. د مختارالدوله د حکومت نور ټول اقدامات د روغې جوړې لپاره وو او ددې لپاره وشول، چې د داخلي جنګونو هغه خاطرې له منځه لاړې شي، چې تر ډېرې مودې یې غلبه درلوده. ده په قصدي وخت کې په ډېر قوت او بریې سره دې ته خیر شو. چې یاغي ولایتونه تابع کړي او ټوله امپراتوري خپل پخواني حال ته وګرځوي.

کندهار ته د پوځ استول

لومړی کندهار ته یو پوځ واستول شو، چې تر دغه وخته د شاهزاده کامران او وزیر فتح خان په لاس کې و. دغه ځای بې له ستونزې ونیول شو او هغه څه، چې ډېر مهم وو، دا وو چې تر هغه وروسته ډېر زر فتح خان ترغیب شو، چې نوي پاچا ته ځان تسلیم کړي.

اوس نو ددغه قوي او فعال شخص د جلب لپاره یوه ډېره ښه موقع ترلاسه شوه، خو له هغې نه استفاده ونه شوه او له هغه وروسته دغسې ناوړې پېښې رامخې، چې د شاه شجاع د سلطنت پاتې دوره یې ناارامه کړه، تر دې چې په پای کې دی هم له تخت نه وشړل شو. له درباره د فتح خان هیلې زیاتې نه وې او د هغه مقام له غوښتلو څخه نه اوښتې، چې دده د پلار په لاس کې و، خو دغه مقام له هغه نه وسپمول شو او دا کار یا د پاچا د بې تدبیرۍ یا د وزیر د حسادت له لامله وشو او فتح خان په دربار کې له یوه لنډ تم نه وروسته هغه په تنفر سره پرېښود او په ګرشک کې خپلې کلا ته لاړ.

د شاهزاده قیصر یاغیتوب

د وزیر فتح خان د نارضایت اغېزې په همغو لومړیو شپېو کې په شدت سره حس شوې. ځکه چې د (۱۸۰۴) په جنوري کې کله، چې پاچا د پرشو زرو مېړو یو پوځ په پېښور کې غونډ کړ او د کشمیر او سند د حاکمانو په وړاندې د خپلو ملکونو د پوره ارامولو په تکل کې و. په کندهار کې د یوه بغاوت خبر ورته ورسېد. چې دې اړ شو له خپلې طرحې نه واوړي. ددغې پېښې له ظهور او پرمختګ نه هغه غیر جدي والی او بې ثباتي څرګنده شي، چې د پښتنو د تېرو داخلي جنګونو ځانګړتیاوې څرګندوي. د کندهار حکومت شاهزاده قیصر (د شاه زمان یوه زوی) ته سپارل شوی و او احمد خان نورزی، چې له شاه زمان نه د هغه تېښته په سني مذهب باندې د هغه د کلکې عقیدې له لامله له یاده ایستل شوې وه. د هغه نایب ټاکل شوی و. فتح خان دغسې وسایل ومونډل، چې دغه ځوان شاهزاده ترغیب کړي، چې احمد خان بندي کړي او کوښښ وکړي خپل ځان پاچا کړي. نو احمد خان ونیول شو. خو که څه هم له ده سره ډېر سخت چلند وشو او سپکاوی یې وشو او د هغه د ډېر لوی شخصیت د سپکولو لپاره د پیل په زنځیرونو وتړل شو. همدا چې دغه شاهزاده او وزیر فتح خان د کابل په ضد د خوځېدلو لپاره تیار شول، دوی هغه له بنده نه ازاد کړ او د ښار د قلاع چارې یې وروسپارلې.

نتایج یې هغه شول، چې انتظار یې کېده. د احمد خان زوی شاه شجاع ته تسلیم شو او په دغې پېښې سره، قیصر ماتې وکړه. په داسې حال کې چې ده په خپله ددې پروا نه کوله، چې څوک دې پاچا وي؟ یواځې ددې لپاره، چې له قیصر نه خپل کسات واخلي. کندهار یې شاهزاده کامران ته وروسته له هغه، چې هغه یې له فراه نه د هغه د نیولو لپاره وغوښت. تسلیم کړ. پاچا د شاهزاده قیصر له ماتې وروسته یا نېدې وروسته هوډمن شو، چې خپل ختیځ ملکونه ارام کړي، خو بیا ورته خبر ورسېد، چې قیصر او فتح خان کندهار بېرته ترلاسه کړي او غوارې لښکرې غونډې کړي. بیا دی کندهار ته ستون شو او د هغه په رسېدو سره دغه ښار خوشې شو او قیصر له هغه وروسته ځان ډېر ژر د پاچا زړه سواندې ته وسپاره. دی په ډېر درناوي ومنل شو او بېرته د کندهار په حکومت وټاکل شو. فتح خان چې په دې ډول خپله نقشه ناکامه ولیده، هرات ته لاړ او په داسې حال کې، چې ځان یې د شاهزاده فیروز مقرب او اعتمادي ښوده، هغه یې وهڅاوه، چې د کابل د تخت دعوا وکړي. کله چې فیروز له وسلو سره څرګند شو. شاه شجاع قیصر د یوه پوځ په مشرۍ له هغو سره د مقابلې لپاره ولېږه او په همدې وخت کې یې د سولې وړاندیز وکړ او ځنګه چې فیروزالدین په اصل کې یو محتاط شخص و، هغه یې موزون وباله او ویې مانه.

په داسې حال کې چې فتح خان له هغه نه مرور شو او بیا ګرشک ته ستون شو.

اوس نو، چې ټول لوېدیځ کرار شو، پاچا او د هغه وزیر د سپتمبر په پای کې له کندهار نه روان شول. لومړنې په سند مارش وکړ او د دغه ملک مشران یې اړ کړل، چې نوی حکومت ومني او لس لکه روپۍ ورکړي. پاچا بیا د خپل ختیځ سرحد په لور دمخه ولاړ. ټول ولایتونه یې ارام او تابع کړل. پېښور ته د (۱۸۰۵) په اپریل کې ورسېد او له هغه وروسته یې ژر د بخارا د پاچا یو استازی په خپل حضور کې ومانه، چې د هغه اتحاد د بیا نوي کېدو لپاره هلته تللی و، چې دمخه له شاه زمان سره لاس لیک شوی. په همدې وخت کې هغه د بدل د واده خبرې پیل کړې، چې که شاه شجاع د بخارا د پاچا له لور سره واده وکړي او دغه پاچا ته د کابل کومه شهزادګۍ ورکړ شي. استازی په ډېر درناوي سره ومنل شو، خو څنګه چې د درانیو عادت دا نه دی، چې خپلې لورګانې بهرنیو ته په واده ورکړي، د وړاندېز د هغې برخې له منل کېدو نه په ډېر ادب سره ډډه وشوه، چې د درانیو کومه لور دې د بخارا پاچا ته واده کړی شي، خو له شاه شجاع سره د دغه پاچا د لور د واده وړاندیز ومنل شو.

د فتح خان نیول

شاهزاده قیصر په دغه ټول دوران کې د کندهار د حکومت په چلولو کې له پاچا سره خپل خدمت ته په پوره وفادارۍ او لېوالتیا سره دوام ورکړ. ده آن د فتح خان د نیولو لپاره یو پلان هم جوړ کړی و او نېږدې یې منلی و، چې د فتح خان په وژلو سره له هغه نه د خپل پلار غچ واخلي، خو فتح خان وروسته له هغه، چې په دغه شاهزاده اغېزه وکړه، چې په خپله یې په زندان کې وګوري، په خپلو خوږو او غوړو کلماتو د خپلو پخوانیو خدمتونو په یادولو او په راتلونکې کې د وفادارۍ په ژمنه ورکولو سره، دې دومره جذب کړ، چې دی یې نه یوازې له بند نه ازاد کړ، بلکې خپلې لومړنۍ اړیکې یې ورسره له سره پیل کړې او بیا د تخت د ګټلو په فکر کې شو.

فتح خان د بند څخه تر خلاصېدو وروسته ګرشک ته لاړ او د خپل دغه مطلوب کار لپاره یې د ترتیباتو په نیولو پیل وکړ، خو همدا چې بېرته کندهار ته ستون شو، ورته معلومه شوه چې شاهزاده قیصر د خوجه محمد خان تر اغېزې لاندې تللی دی. خوجه محمد خان له اشرافو نه یو بل لوی کس و، چې شاهزاده قیصر یې د خپل بغاوت له طرحې څخه اړولی و. فتح خان د دغه خبر په اورېدو سره، چې دده د پلان د شنډولو لامل شوی و او دده تر مشورې نه د بل چا مشوره مرجحه بلل شوې وه، په همغې اندازې له هغو نه لرې ودرېد، خپلې ټولې اړیکې یې له قیصر سره وشلولې او په دې پسې شو، چې کندهار شاهزاده کامران ته تسلیم کړي او هغه یې د دغه ښار د نیولو لپاره وباله.

د شاهزاده کامران ماتې

شاهزاده کامران، چې په دغه وخت کې په فراه کې و، سعدلاسه یو پوځ غونډ کې او عیدګاه ته ورسېد، چې له کندهار نه یو څو میله لرې پروت و.

نږدې و، چې شاهزاده قیصر ښار خوشې کړي، خو په دغه وخت کې دغسې یوه صحنه جوړه شوه، چې آن هغو کسانو ته هم، چې د فتح خان له عجیب او غریب کرکټر سره او د چارو له دغسې ناڅاپي اوښتو سره اشنا دي او په دراتیو کې ډېر معمول دي، په ډېرې سختۍ سره د منلو وړ ښکاري. قیصر له خپلې تېښتې نه مخکې د ماښام پر مهال وغوښتل، چې له فتح خان سره له تګ .. د مخکې کتنه وکړي او دغه کتنه د یوې منډه یې د دغسې تیراس (چوترې) د پاسه ونـ .ره. چې شاوخوا یې کوټې وې او له دغسې سوړو کسانو نه ډکې وې، چې د مارش لپـ ..ره تیار ولاړ وو. دغه کنفرانس د یو بل په ملامتولو پیل شو.

خو قیصر په داسې حال کې، چې خپل اواز ورو، ورو نرماوه، فتح خان ته ور په یاد کړه، چې دی یې له مرګ نه بچ کړ او تړې ورېې غوښتل، چې اوس د هغه په بدل کې دده په تېښته راضي نه شي. فتح خان نو بیا وروسته د قیصر په پلوی د خپلو طرحو یادونه وکړه او له هغې بې التفاتۍ نه یې ګیله وکړه، چې د هغه سلا مشورې ته پاملرنه ونه شوه. قیصر له هغه وروسته دې وعده کړه، چې دې ته تیار دی، چې د تل لپاره د هغه سلا مشورې عملي کړي او خپلې خبرې یې په دغسې لوړو (قسمونو) سره پیاوړې کړې، چې فتح خان یې ورېږداوه او په پای کې یې کینه له زړه نه واېستله او قسم یې وخوړ، چې د هغه په ټولو مصیبتونو کې به له هغه سره ملګری وي.

په بله ورځ شاهزاده قیصر او فتح خان دواړه په ګډه د کامران په ضد ودرېدل او فتح خان له خپل پوځ سره د هغه په مقابل کې دمخه شو او په کامران یې غږ وکړ، چې هغه خپل نظر اړولی دی. هغه یې دې ته وهڅاوه، چې بېرته په شا لاړ شي. کامران لومړی په دغه نابېره اوښتون هک حېران شو، خو بیا یې ټول حواس پر ځای کړل او منفي ځواب یې ورکړ. له هغه وروسته فتح خان بې له دې، چې د نورو پوځونو لپاره انتظار وباسي، په شاهزاده کامران توره په لاس ودانګل او دده دغه نابېره برید اغېز دومره ډېر و، چې د کامران پوځ تیت شو او پخپله دی په ډېر وار د فراه په لور وتښتېد.

اوس نو د فتح خان له خوا د قیصر لپاره د تخت ګټلو پلان بیا له سره ونیول شو، چې په ځرګنده دغه شاهزاده ورسره پوره همغږی و، خو خوجه محمد خان د هغه عملي کول په ډېر مهارت سره وځنډول او ددې لپاره، چې بالکل یې شنډ کې، داسې

وسایل به یې نه وي پرېښي، چې په هغو سره جذبات او عقل ویښ پاتې کېږي او آن د دسیسه کوونکیو له خرافاتي عقیدې نه یې استفاده وکړه.

پر کشمیر یرغل

په همدغه وخت کې پاچا په پېښور کې د کشمیر د لاندې کولو لپاره د یوه یرغل تیاری ونیوه. کشمیر په ټولې امپراتورۍ کې هغه یوازینی ولایت و، چې یاغي شوی و. د هغه حاکم عبدالله خان ددې لپاره، چې له ځانه یرغل بېچ کړي، په کندهار کې نا ارامیو ته لمن ووهله او د دغه حرکت که څه هم اوس پای ته رسېدلی و، عبدالله خان په حاضر وخت کې د هغو اختلافاتو له لامله خوندي پاتې شو. چې د شاه شجاع په خپلو درباریانو کې پیدا شوي وو. د اکرم خان غوره مالیو پاچا په دې راضي کړ، چې وزیر ته د پوځ د قوماندانۍ له ورکولو ډډه وکړي او آن د ځان لپاره یې د هغې د ترلاسه کولو خبرې وکړې. په دغه حال کې وزیر پخپله د ټول یرغل فکر ناموزون وبلود او هغه وخت، چې یې د پاچا فکر له خپل فکر سره همغږی ولید، داسې دلیلونه یې وړاندې کړل، چې دغه یرغل بل وخت ته وځنډول شي. ددې لپاره ښه موقع په کابل کې په لاس ورغله او همدا چې وزیر نږدې و له پوځ سره په هغه لور حرکت وکړي، پاچا د اکرم خان په نغوته له وزیر نه وغوښتل، چې د پیسو ورکول د خپلې قوماندانۍ د شرط په توګه ومني. په دې ډول پاچا درې لکه روپۍ ترې وغوښتلې، خو په دغه وخت کې د وزیر یوه ګرانه لور مړه شوه او په دغې پېښې دی دومره غمجن شو، چې اعلان یې وکړ، چې د هغې هدیره به هېڅکله خوشې نه کړي او نور به د نړۍ له چارو سره هیڅ غرض ونه کړي. پاچا نو اوس ځان اړ ولید، چې له وزیر نه هیله وکړي، چې خپلې دندې ته دوام ورکړي او په کشمیر باندې د یرغل پلان پلی کړي. هغه هم رښتیني یا ظاهري رضایت وښود او د پیسو د ورکړې خبره بیا پورته نه شوه.

وزیر په پای کې له لسو زرو مېړو سره په خپل مارش پیل وکړ. لومړنی نښته له ده سره په مظفراباد کې وشوه، چې هلته د کشمیر پوځ د جیلم لوړه ډبرینه غاړه نیولې وه. سره له دې هم ده په څلورو قطعاتو خپله لاره خلاصه کړه او دښمن یې له خپل ځای نه وشاړه. په دغې نښتې کې ده یو زوی تپي شو. د کشمیر په لور پاتې لاره د ستغو او سپېرو غرونو په منځ کې زیاتره د اوږدو کمرونو په خوا کې غځېدلې وه. په نتیجه کې د وزیر پر مختګ ورو، ورو و او پخوا له دې، چې دی پخپله درې ته ورسېږي، خوراکي مواد یې خلاص شول. خو وزیر خپل پوځ پخپله د هغوی په مصیبت ګالو زړور کړل. خپلې زېرمې یې هغوی ته ورکړې او ویل کېږي، چې مخکې له دې، چې د خپل پوځ لپاره خواړه پیدا کړي، دوی د لوږې ډېرې سختې

تېرې کړي. دده په عسکرو باندې دومره زیاتې سختۍ ورغلې، چې څه وخت دی په هغې تنګۍ درې کې نښوت، چې د هغې په پای کې د دښمن پوځونه پراته وو. ده تر هغو توخته (پاییدنه) ونه شوه کړای، ترڅو د جنګ چانس ته خان وسپاري، چې ممکن ټولې وارخطایې ګانې یې له منځه وړې وای. نو ده له عبدالله خان سره د خبرو ور پرانیست، ټولې سختۍ یې ورته په ډاګه کړې او عبدالله خان په داسې حال کې، چې نه یې غوښتل هغه دومره خواشینی کړي، چې په کوم خطرناک عمل لاس پورې کړي. هغو شرطونو ته غوږ ونیو، چې ده وړاندې کړل او له دې سره یې موافقه وکړه، چې د خوړو شیان برابر کړي. مختارالدوله غولوونکې خبرې پسې اوږدې کړې، ترڅو یې هغه ګټې ترلاسه کړې، چې ده په نظر کې لرلې. بیا یې نو د تنګۍ څادر ایسته کړ او نښتې سمدلاسه له سره پیل شوې.

څو دوره پوځونه تراوسه هم د جیلم په سیند سره بېلې وې. په پای کې عبدالله خان په شپې کې د سیند دپاسه یو پل جوړ کړ او په ډېره بیړه ترې تېر شو او په داسې حال کې، چې وزیر د هغه د مقابلې لپاره پوره تیار نه و. د هغه شاته څرګند شو. د هغه د پوځ ډېره برخه د خوړو په موندلو پسې وتلې وه او هغه وخت دی لومړی په دښمن پسې ووت. له سلو سورو نه زیات مېړونه ورسره نه ول. څو وار په وار ټول پوځ سره غونډ شو او په داسې حال کې، چې وزیر یې په سر کې روان و. په دغه وخت کې هغه ټولې چې ده دمخه استولې و. په ډېرې ګډوډۍ په دښمن ورودانګل. د وزیر د زوی عطا محمد د بې زړه توب له لامله راوپرځول شو او عطا، محمد بې له دې، چې یو وار یې هم کړی وي، وتښتېد او بې زړه عسکر یې ورپسې روان شول. دغسې پېښې نېږدې ټول پوځ برباد کړی و. خو د هغه زړورتیا پخپله د وزیر په ټینګوالي سره اعاده شوه، چې هغه خپل مات زړی پوځ په ډېرې کرارۍ سره ومنل، د خپل زوی تېښته یې یوې ګډې تېروتنې ته منسوب وبلله او په ډېره بیړه دمخه ولاړ او داسې یې وښوده، چې اوس یې وار راغلی چې له خپل یو تاکتیک څخه کار واخلي.

ددغه برید اثر تر لومړني برید ډېر تو پیر لاره، ځکه چې د یوې سختې تېښتې وروسته چې په هغې کې د وزیر زړورتیا پوره څرګنده وه، د کشمیریانو پوځ مغلوب او له سیند نه بېرته وتمبول شو. پل د تښتېدونکیو د تېل او ګڼې ګوڼې له لامله بند شو، د پوځ زیاتره برخه چې په هغو کې پخپله عبدالله خان هم شامل و، مجبوره شوه چې له سینده په لامبو پورې وځي او ډېر یې د فاتحانو له خوا یا ووژل شول یا په سیند کې ډوب شول.

د عبدالله خان مړینه

عبدالله خان اوس خان په حصار کې کلابند کړ او د اوږدې مودې د کلابندۍ لپاره یې تیاری ونیوه. د پاچا پوځونو په پاتې ژمي کې د موسم د سوړوالي او سترېا له لامله له نورو عملیاتو څخه ډډه وکړه.

د پسرلي په سر کې عملیات له سره پیل شول او دوه میاشتې یې دوام وکړ. په دې وخت کې عبدالله خان ومړ. دی یو ښه زړور او مستعد شخص و. کشمیریان تراوسه هم د هغه نوم په درناوي اخلي. هغه درانیان هم همدغسې نظر لري، چې له ده سره په خدمت کې بوخت ول. دی په دې ډېر ستایل کېږي، چې عادل و او عدالت یې په ښه ډول چلاوه. په سخاوت، په خپلو زړه راښکونکیو کړو وړو او په درانه وقار سره هم ډېر ستایل کېږي. په همدې ډول دی د علم او شعر یو لوی مشوق و. ممکن بل درانی د ټولو د خوښې دغسې کرکټر نه وي لرلای.

د عبدالله خان تر مړینې وروسته تر نورو دوو میاشتو پورې د حصار ساتنه وشوه او له هغه وروسته په دې شرط تسلیم شو، چې د عبدالله خان کورنۍ او د حصار لویان دې مجاز وي، چې یا په کابل، یا پېښور کې بې له کوم مزاحمته ژوند وکړي. ددغو شرطونو رعایت په کلکه وشو او کشمیر پوره د پاچا تر اختیار لاندې راغی.

وزیر د کشمیر له لاندې کولو وروسته یو څو میاشتې نور هم هلته پاتې شو، خو اوس ښایي هغو پېښو ته پاملرنه وشي، چې ددغه یرغل د اوږدې مودې په دوران کې په لویدیځ کې وشوې.

د فتح خان او قیصر ترمنځ روغې زیات دوام ونه کړ. خوجه محمد خان خپل تفوق وساته او فتح خان گرشک ته لاړ، هلته یې یو ځل بیا له کامران سره دسیسې له سره پیل کړې.

لکه څنگه چې یې هیله کېده، قیصر به له هغه چا سره، چې په نږدې وختونو کې یې غولولی وي، ددغسې یوه کار په کولو کې لاس ی ونه کړي، خو کامران چې په نابېره اوښتونونو کې روږدی شوی و او له دې سره روږدی و، چې هرڅه په خطر کې واچوي، په دې کې زړه نازړه نه و، چې په هغې دسیسې کې گډ شي، چې دده لپاره کېده. دی له فتح خان سره بیا ملگری شو او څنگه چې دوی د کندهار په لار روان شول، د پاچایي پوځ یوې برخې ورسره مقابله وکړه او شاهزاده قیصر د بلوچو ملک ته وتښتېد او هلته د پاچا نوي ملاتړ ته منتظر شو.

پاچا په پېښور کې و، چې ددغې ناوړې پېښې خبر ورته ورسېد. بې له کوم ځنډ نه یې وزیر له کشمیر نه وغوښت، خو څنگه چې هغه یا نه شو کولای، یا یې نه غوښتل له پاچا سره یوځای شي، دی اړ شو، چې د یاغیانو پر ضد د پوځ

قوماندانی په خپل لاس کې واخلي.

مخکې له دې، چې دی کندهار ته ورسېږي، د هغه پوځ بیا د کامران له خوا ماتې وکړه او دغه شاهزاده ته د شاهزاده فیروز د زوی ملک قاسم په قوماندانی شپږ زره مېړونه له هراته ورسېدل. خو دغه پوځ د فارسیانو د برید په اثر ژر بېرته هرات ته وګرځېدل شو. کامران وتښتېد او پاچا له کومې مقابلې پرته کندهار ته ستون شو او فتح خان ډېر ژر په دې راضي شو، چې له پاچا سره ملګری شي.

په هرات یرغل:

د فارسیانو حمله، چې ملک قاسم د هغې په اثر وګرځېدل شو، د فیروزالدین د تجاوزي عمل له لامله تحریک شوی او تر څه وخته پورې تهدید شوی و. سره له دې هم فیروزالدین خان دومره خوندي حس کاوه، چې خپل ډېر ښه پوځ یې له کامران سره د مرستې لپاره استولی و او تر هغو، چې فارسیان په ډېر قوت سره ښار ته نږدې شوي وو، د خپلې دفاع لپاره یې تیاری نه و نیولی. په دغه وخت کې دده پوځ له اووه سوو درانیو او دوه زرو پارسیوانانو جوړ و، خو ډېر زر د ایماقو پینځه یا شپږ زره مېړونه ورسره یوځای شول، چې هغوی د صوفي اسلام او د یوه اوزبک ملا له خوا، چې هغه ډېره موده په هرات کې اوسېدلی او د ډېر عزت او شتو خاوند و، د فارسیانو او امامیانو په ضد ډېر جوش خروش سره ټول شوي وو.

فیروز له دغه پوځ سره د فارسیانو د مقابلې لپاره مارش وکړ. د فارسیانو لښکرې هم د شمېر له مخې او هم د خپل ماهیت له مخې د فیروز تر پوځ ډېرې لوړې وې. فیروز ددې پر ځای، چې د پل مالان (یا اوچس) (Ochus) د تېرېدو لاره وساتي، په خپلې بې تدبیرۍ یې دغه سیند شاته پرېښود. همدا چې دده پوځ تري تېر شو، فارسیانو د خپلو پلیو عسکرو یوه ډېره ښه ډله ددغه پله د نیولو لپاره واستوله. سره له دې هم هغو اووه سوه درانیو په ډېرې بېړې په هغوی وروداننګل، د فارسیانو لومړنی لیکه، چې له پلیو عسکرو جوړه وه، ماتې وکړه او د سوررو مېنځ یې، چې دویمه لیکه یې جوړه کړې وه، بېخې ګډه وډه کړه، خو څنګه چې د هغو شمېر بېخي ډېر و، دوی ژر محاصره شول او تر وروستي تن پورې ووژل شول. همدا چې درانیان محاصره شول، ایماق ګډوډ شول او فیروز له دې پرته، چې زیار یې ایستلی وي، وتښتېد. مرګ ژوبله یې بېخي زیاته وه. صوفي اسلام په داسې حال کې، چې د خپلو نوکرانو او د ملایانو او طالبانو د هغې ډلې په سر کې جنګېده، چې له ده سره یې د رضاکارانو په توګه ملګرتوب کړی و، شهید شو. د هغه مړی د فارسیانو په لاس کې ولوېد، چې دوی په ډېرې بې عزتۍ وسوځاوه. تښتېدونکیو هم هومره خلاصون ونه موند، ډېر یې په اوچس کې ډوب شول او پخپله فیروز

وروسته له هغه، چې خپل آس یې له منځه لاړ، په ډېر کړاو وتښتېد.

فارسیانو سمدلاسه د ښار په کلابندۍ لاس پورې کې، خو ملک قاسم په دغه وخت کې د راستنېدو په حال کې و. ایماقو او درانیو د غونډېدو لپاره وخت ومونډ او فارسیانو فیروز ته د سولې شرطونه وړاندې کړل، چې دغه محتاط شاهزاده ومنل. شرطونه دا وو، چې دی باید پنځوس زره روپۍ ورکړي او خپل یو زوی د هغو د ورکولو لپاره د برمتې په توګه ورکړي او خپله یوه لور په مشهد کې کوم شاهزاده ته واده کړي. ددوی لومړني شرطونه ومنل شول او وروستي یې له نظره وغورځول شول.

د فارسیانو بری په لومړي سر کې په درانیو کې لویه غوغا جوړه کړه او پاچا یو وخت نیت وکړ، چې پخپله هرات ته ولاړ شي او د پښتنو د نامه عزت خوندي کړي، خو د سلطنت دننني چارې په دغه وخت کې په دې ډول وې، چې داندیو تشبثاتو ته یې اجازه نه ورکوله.

د پاچا او وزیر ترمنځ اختلافات

دلته لوی ځنډ د پاچا او وزیر ترمېنځ د مخالفتونو زیاتېدل وو، چې په بیړه په ډاګه د اړیکیو د شلولو په لور روان وو.

پاچا، چې هر هغه حسد د وزیر د واک په اړه لاره، هغه تر دې وخته په دې تمام شوی و، چې د هغه په نفوذ او استعداد باندې په اتکا سره د هغه درناوی وکړي، خو دی اوس پرېښودل شوی و، چې د خپل وزیر له مشورې او مرستې پرته پخپله یو لوی بغاوت وځپي. دده بری دی دې ته وهڅاوه، چې په خپل ځان تر ډېرې درجې اتکا وکړي او په پای کې د خپل وزیر له هیلو سره مخالفت وکړي او هغو ته آن په سپکه وګوري.

د وزیر نارضایت د هغه د نفوذ د کمېدلو له لامله ډېرېده او داسې ګڼل شوې وه، چې دی د هغه زیار بښتې اېښودونکی و، چې په دغه وخت کې وشو او مرخه یې په تخت باندې د یوه بندي شاهزاده عباس کېښول و. دغه پلان سرته ونه رسېد، خو بې له جدي عواقبو نه ناکام نه شو او هغه دا و، چې په هغې ګډوډۍ کې، چې د هغه له امله پیدا شوه، محمود له بنده وتښتېد. ډېره موده نه وه تېره شوې، چې وزیر له کشمیر څخه راورسېد. هغه ته دا جوته شوه، چې پاچا غواړي له کندهار ته سند ته لاړ شي او دا هغه څه وو، چې ده خپل ټول نفوذ د هغه د ترک کولو په لار کې کارولی و او څنګه چې اوس ده ته ځرګنده شوه، چې خپل نفوذ یې په پاچا باندې بایللی دی، پرېکړه یې وکړه چې نور نو وخت ضایع نه کړي او یو داسې شاهزاده په تخت کېنوي، چې دده خبرو ته غوږ ونیسي، نو دی په کابل کې وځنډېد. له شاهزاده قیصر سره یې اړیکې ټینګې کړې او هغه یې دې ته وهڅاوه، چې دده په طرح کې شامل

شي.

په همدغه وخت کې پاچا د سند په نیت روان شو او له حاکمانو سره یې دغسې ترتیبات ونیول، چې د هغوی کلک دښمن فتح خان یې دومره ناراض کړ، چې هغه سمدلاسه له خپلو درې زرو مېړو سره، چې دده په قوماندانۍ کې وو، پاچایي پوځ پرېښود.

ددغو پېښو په اورېدو کې یا ممکن د فتح خان له تېښتې لومړی، پاچا ته خبر ورسېد، چې وزیر په کابل کې شاهزاده قیصر د پاچا په توګه اعلان کړی او ډېر وخت لا نه و تېر شوی، چې خبر وروړسېد، چې پېښور هم د یاغیانو په لاس کې لوېدلی دی. ده پرېکړه وکړه، چې په خپله لومړی همدغه ښار ته پاملرنه وکړي او دی په دې بریالی شو، چې د فبروري په پای کې دغه ښار بېرته ترلاسه کړي.

په همدغه وخت کې وزیر او قیصر له یوه پوځ سره، چې ټول شمېر یې دولس زرو مېړو ته رسېده، ښار ته نږدې ورسېدل او له ناکامو خبرو اترو وروسته دواړه غواوې د (۱۸۰۸) میلادي کال د مارچ پر دریمې نېټې سره ونښتې.

شاهي پوځ په لومړي سر کې تېت په تېت شو او نږدې وه، چې پاچا د جنګ له ډګره وتښتي، خو په دغه وخت کې وزیر د خپلې ذاتي زړورتیا او د خپل نږدې بریو په کتنې سره د یوې ولې مېړو په سر کې په بې تدبیري حمله وکړه، د پاچا شاوخوا خانانو ډېر ټینګ مقاومت وکړ او وزیر د عملیاتو پر مهال ولګېد. په دغې پېښې د پاچا عسکر سره ټول شول او د جنګ نتیجه زر د دوی په ګټه پای ته ورسېده.

پاچا پېښور ته په بري ننوت او د وزیر سر ورپسې شاته د سانګې (نیزې) په څوکه کې تومبلی وړل کېده.

دغه بری په پېښور کې د پاچا چارې په پوره ډول اعاده کړې، خو کشمیر تراوسه هم د عطاء محمد خان د وزیر د زوی تر حاکمیت لاندې د وزیر د ګوند په خوا ټینګ ولاړ و او پاچا د هغو ضروري سختو مشکلاتو له لامله، چې په کابل او کندهار کې ځرګند شوي وو، ونه شو کولای د هغه ولایت په ضد په کوم کار لاس پورې کړي.

میرواعظ، چې د پېښور په لور د وزیر د مارش په وخت کې په کابل کې پاتې شوی و، همدا چې د خپل ملګري له ماتې او وژلو نه خبر شو، ټول بندي شهزاده ګان یې له بند نه آزاد کړل او د مرکز د دفاع لپاره یې کلک ترتیباب ونیول. دی د پاچا په رسېدو دې ته اړ شو، چې ښار پرېږدي، له قیصر سره د کوهستان د ملک خوا ته لاړ او هلته یې د څه وخت لپاره د هغه پوځ په مقابل کې ټینګار وکړ، چې پاچا د هغه په ضد استولی و. په پای کې قیصر ونیول شو، چې تسلیم شي. دی وبخښل شو او پاچا د محمود په ضد مارش وکړ، چې فتح خان ورسره یوځای شوی و او کندهار یې

نیولې و. دواړه څواوې د ښار په ختیځ کې سره ونښتلې، محمود مغلوب شو او کندهار د فاتح په لاس کې پرېوت.

پاچا تېږدې و، چې د سند په لور مارش وکړي، خو څنګه چې مخکې له هغه له دغه ولایت نه مالیات ورواستول شول. دی د پېښور خوا ته روان شو او هلته پر (۱۸۰۹) کال د جنورۍ په لومړۍ نېټه ورسېد. له هغه وروسته ډېر زر د کابل هیئت ورورسېد او وروستۍ پېښې د هغه د جریاناتو په بیان کې راغلي دي.

د رنجیت سنګ بری[1]

فتح خان د شاه شجاع له تېښتې وروسته هسې چې یې غوښتل، د شاه محمود په ذمه حکومت کاوه. کشمیر یې د رنجیت سنګ په مرسته ونیو او وروسته له هغه یې له دغه مشر سره جنګ وکړ او د هغه له خوا سند ته نږدې مغلوب شو. فتح خان هرات په چل ول له حاجي فیروز نه ونیو او هغه جمله یې شاته وتمبوله، چې د فارسیانو له خوا په دغه ښار شوې وه، خو د اتو کالو له حکومت وروسته دی د شاهزاده کامران د رخې، د نورو اشرافو د حسادت او د محمود د ناشکرۍ قرباني شو. دده مړینه د پاچایي د ټوټه ټوټه کېدو علامه شوه، ورونو یې د خپل قوم او پلویانو په سر کې بغاوت پیل کړ او د محمود واک یوازې سدلاسه په هرات او هغه په توابعو پورې منحصر شو.

کابل، کندهار، پېښور او ددغو ښارونو شاوخوا سیمې د بېلابېلو ورونو په لاسونو کې پرېوتې او دوی ډېر زر په خپلو منځو کې سره وران شول. درانیان د شرایطو په غوښتنه یا د کندهار، یا د هرات حکمرانانو ته نیمه تابع وګرځېدل، نور قومونه خپلواک شول.

رنجیت سنګ د درانیو د پاچایي د زوال په وخت کې د اروپایي افسرانو په وسیله د خپلو پوځونو په تنظیم بوخت و. دغه وضع، چې آن که د پښتنو ملت یو موټی هم پاتې وای، په هندوستان کې به د پښتني توابعو لپاره خطرناکه ګرځېدلې وه. د دوی د ضعیف حکومت او خلاصو سرحدونو لپاره یې غیر قابل دفاع وګرځاوه. د کشمیر، ملتان، لیه، بر سند او د دامان نږدې برخې یې ونیولې. د کشمیر سهېلي قومونه یې د تابعانو په څېر ایل کړل او له هغې وروسته یې د کابل د حکمران او په پېښور کې د هغه د ورونو ترمنځ له یوې جګړې نه د ځان لپاره ګټه واخیسته، چې پخپله پېښور او تر اباسین ټول اوار ملکونه لاندې کړي. په همدې وخت کې شاه

---

[1] دغه برخه د ۱۸۳۸ کال د چاپ په کتاب کې د چا له خوا اضافه شوې ده، د الفنستن لیکنه نه ده. ژباړن

شجاع د کندهار د نیولو لپاره کامیاب یرغل وکړ.[1]

د سند امپراتور شکارپور ترلاسه کړ. بلخ تش له نامه تابعیت نه خان ازاد کړ او د بلوچستان مشر دغه تابعیت یوازې تش په نامه وساته.

دوست محمد خان د کابل سردار د یوه عادل او منور حکمران په نامه یاد دی، هم دی او هم په کندهار کې دده وروڼه د کامران کلک دښمنان دي، چې د پلار له مړینې وروسته یې د هرات قبضه په خپل لاس کې نیولې او د سدوزیي کورنۍ د دعوې بیرغ یې رپانده ساتلی دی.

د پېښور ښار تـه ددغو جنګونو او اوښتونو په موده کې ډېر تاوانونه رسېدلي دي، خو داسې ښکاري چې د هېواد په نورو برخو کې هیڅ راز انحطاط موجود نه دی.

شاه شجاع د هغه یرغل سربېره، چې په نتیجه کې یې کندهار په موقتي ډول ترلاسه کړ، د خپلو ملکونو په بېلابېلو برخو کې په نورو تښتاتو بوخت شوی و، خو اوس بیا د برتانیې په لودیانه مقبوضې کې فراري شوی دی. په دغې وقفې کې ده ډېرې افراطي ماجرا جویۍ ګانې وکړې او د هغو په اړه یې یوه لیکنه کړې ده. دی یو وخت د رنجیت سنګ له خوا په چل او خیانت ونیول شو او وحشیانه چلند ورسره وشو، چې موخه یې له هغه څخه د مشهور الماس کوه نور ترلاسه کول وو. دغه پېښې او د هغه د ملکې د استعداد او کلکې روحیې له برکته دده خلاصون په افغانستان کې د هغو تازه پېښو یو په زړه پورې لنډیز دی، چې سر الکزاندر برنز (Sir Alexander Baorns) کښلی، چې له هغه او د ښاغلي کاناـلي (Conolly) له مفصل بیان څخه دغه لنډه لیکنه اخیستل شوې ده.

ددغو بدبختیو ډېره طبیعي نتیجه د فارس له خوا د پښتنو د خراسان د برخې لاندې کول وو، خو که څه هم د هرات د نیولو لپاره ډېر کوښښونه وشول او که څه هم د فارس پاچا یو دغسې منظم پوځ لري، چې اروپایي افسران یې تربیه کوي، خو تراوسه یې په هغې برخې باندې هیڅ اغېز نه دی شوی. داسې ښکاري، چې کامران په سستۍ او عیاشۍ کې د خپل پلار سیال دی، خو دده واک دده د وزیر یار محمد خان په قوت او زړورتیا سره خوندي دی. دغه واک هېڅکله د اوس په څېر له یو ډېر جدي خطر سره مخامخ شوی نه و.

یو کال وشو، چې هرات د فارس د پاچا له خوا کلابند شوی او که څه هم دی د

[1] دا اشاره ممکن هغه ناکام یرغل ته وي، چې مخلوع شاه شجاع پر (۱۸۳۴) کې په کندهار کړی و. ژباړن.

وروستي خبر له مخې د هغه په نیولو باندې له ډېرو تلفاتو سره([1]) ناکام شوی دی، خو سره له دې هم که د کابل او کندهار حکمرانان دې ته ترغیب شي، چې د ګډ دښمن په ضد یو موټی شي، ممکنه ده چې د هغه ټینګار به سره له دې هم د درانیو د ملک د زیاتې برخې په تسخیر سره ادا شي. داسې پېښه به زموږ د هندوستان د امپراتورۍ په راتلونکې کې یو جدي بدلون راولي او هغه ممکن د اروپا په سیاست کې بې اغېزې پاتې نه شي. اکتوبر ۱۸۳۸

* * *

[1] ویل کیږي، چې په دغسې حملې کې (۱۱) کرنیلان، (۴۵) افسران او (۱۷۵۶۰) تربیه شوي عسکر تلف شوي دي.

دویمه ضمیمه

د ښاغلي دوري بیان

((ماښام له وېرو نه جوړ یوه مېلمه سرای ته ورسېدم[1] چې شاوخوا یې د فارسي ژبې نظمونه کښل شوي وو. له هغه ځایه اټک ته لاړم. چې له هغه نه یو څه لیرې د ښکلو لوړو غرونو له پاسه پروت دی او لاندې یې یو سیند په ډېرې چټکۍ او شور و ځوږ بهېږي. څنګه چې زه پرې نه ښودل شوم. چې د وره له لارې ننوځم. هغه کلي ته لاړم چې په کېنې خوا کې پروت دی او هلته له شلو تنو نه ډېر پښتانه د ساتونکیو په خونه کې په کټونو ناست وو او یو بېرغ یې درولی و. دوی دوه یا درې چلمونه لرل. هغه یې څکول او غوږې یې کول. له سلام وروسته زه هم هلته لاړم. کېناستم او چلم مې وڅکاوه. زه یې وپوښتلم. چې له کوم ځایه راغلی یم؟ ما ځواب ورکې. چې له بنګال نه راغلی یم او غواړم بغداد شریف او مبارکې مکې ته د حج لپاره لاړ شم. هغه وخت. چې ما ورته وویل. چې زه د انګرېزانو په خدمت کې وم. یوه یې چې چپن اغوستې او یو ښهٔ سور بخن لنګوټۍ یې په سر کړې و. د رامپور د جنګ په اړه غمجنې خبرې وکړې. ویې ویل انګرېزان په داسې حال کې. چې وژې یې ونه کړې.

---

[1] ما د لومړي ټوک په (۲۶۹) مخ کې لیکلي و. چې ښاغلی دوري (Durie) د خپل سیاحت کیسه لیکلې او ما ورته پوښتنې وکړې او د هغه ځوابونه مې ولیکل. دلته دده کیسې ذکر کېږي. هغه برخه چې د قومونو په منځ کې راغلې ده. دده په خپل قلم لیکل شوې. یواځې په دې توپیر. چې ما د هغه ګرامر او کله مې د هغه الفاظ سم کړي دي. چې ښاغلي دوري د ډېرې له لامله د هغو مفهوم مبهم ښوولی و. خو زیات بدلون مې پکې نه دی راوستی او ښایي د قوسینو د منځ برخې ټولې په خپله د هغه ښاغلي وګڼل شي. هغه برخې. چې ښاغلي دوري پکې د درېیم کس په حیث ذکر شوی یا دده د لیکنې لنډیز دی. یا زما له هغو یادښتونو څخه اخیستل شوی. چې پاس ورته اشاره شوې ده. آن دلته هم د ښاغلي دوري د بیان طرز په ټولیز ډول ساتل شوی دی.

په زیات شمېر تلف شول. خو څه وخت چې یوائې یو څو تنه ترې پاتې شول، بیا یې ډزې وکړې او د هغو په نتیجه کې روهیله په شا شول. ووژل شول او د دوی ټول ملک ونیول شو.

دوی نېږدې ټول د څراغ په رڼا کې له خپلو کټونو سره اوار میدان ته ووتل، د اتنو بجو په شاوخوا کې یو یې دې ته ځیر شو، چې زه ویښ وم. یو څه وچه ډوډۍ یې راوړه او راته یې ورېل. چې ولې مې دمخه د هغې یادونه ونه کړه، چې له ډوډۍ سره یې څه نګولی راوړی وای. سبا له سین نه تېر شوم او د هغه د ډېر ګرندیتوب له لامله مې ډېر کړاو ولید.»

ښاغلی دوري بیا د څلورو ورځو تر منزل وروسته پېښور ته ورسېد. یوائې کله کله یې په لارې کې ملګري موندل او په هغو کلیو کې تمېده، چې ورځخه تېرېده. کله یې له کلیوالو او ځینې وخت یې له نورو لارویو نه ډوډۍ ترلاسه کوله. په پېښور کې خلکو د پاچا د نوکرانو او د درانیو له تاړاکونو څخه شکایتونه کول. ښاغلی دوري تر دې وخته پورې بې له کوم دینار نه سفر کاوه. خو په پېښور کې یوه نایي او نورو کسانو ده ته لپاره یو څه پیسې ټولې کړې او دی له یوه کاروان سره د کابل پر لور روان شو.

«بله ورځ یو څو هلکانو په داسې حال کې، چې ما چلم څکاوه، په ولې ووبولم، په تنګې سره یې له ما نه پیسې واخیستلې» په همغه ورځ د درانیو یو هلک د همدغو کلیوالو له خوا لوټ شو او درانیان په دې راضي شول، چې هغه ته دې تاوان ورکړ شي. دی (دوري) د خیبر په دره کې دمخه ولاړ او کاروان زیاتره د خیبریانو له خوا د باج اخیستلو لپاره درول کېده او مزاحمت ورسره کېده. «یو ماښام زموږ کاروان د یوه بوډا پښتانه له خوا، چې یو ډانګ یې په لاس کې و، ودرلو شو. څنګه چې زه ورور سېدم، ورته ورغلم او کوښښ مې وکړ، چې ډانګ ترې واخلم. ده په کانو وویشتم او تر ډېرشو ډېر کسان له خواوشا غرونو راکوز شول، خو زه جګ شوم، دوی له څه بحث وروسته پرېښودلم. دغه لاره آن تر لال پورې پورې د سیند په څوا کې ښکته او پورته غځېدلې ده. د کاروان له څو کسانو سره مې د اروپایانو او د انګلیسي هیئت په اړه خبرې وکړې. دوی هغوی ښه ستاېل او له هره حیثه یې ډېر عاقل، ذکي او باانصاف ګڼل». دلته دی په دې سبب له کاروان نه وګرځول شو، چې د باج تادیه یې په وس کې نه وه. خو بیا له ځینو زایرینو سره ملګری شو او هغوی له مهربانۍ ډک چلند ورسره کاوه او ډوډۍ او مېوه یې ورکړه. دوی د فارس یو لاروی هم له ځان سره واخیست، چې «هغه په خپلو غورو او د قصیدو په ویلو ښه ساعت تېروونکی و» دی په دې ډول کابل ته ورسېد. چې له پېښور نه یې دوه اونۍ وخت

ونیو. د لارې ډېرو ملګرو یې داسې ګڼله، چې دی په اصل کې اوزبک دی. یو څل دوی ته معلومه شوه، چې دی سنت شوی نه دی او یوه مساپر دا خبره وکړه، چې که دده خوښه وي، دی به یې سنت کړي. ښاغلی دوري ونه منله او ویې ویل، چې دغه کار به په کابل کې ترسره کېږي. ((د یوه عیسوي لپاره نه په ښارونو کې څه ډار شته او نه په هغه وخت کې، چې یوه خېل ته ورسېږي او په لارې روان وي. خو څه وخت چې دی لاروهي، کېدای شي څینې ناپوه کسان ورسره ناوړه چلند وکړي.))

کابل ته په تنوتو سره دی دغسې یوه ځای ته لاړ، چې په څو ملنګانو پورې یې اړه لرله او له هغوی سره یې د اوبو په اېستلو کې تر هغو مرسته وکړه، چې نورو ورته د بس غږ وکړ، څکه چې دی ستړی شوی و. ((د ملنګانو مشر ماښام راغی او یوه ځوان، چې عاشق شاه نومېده، یوه کس ته بوتلم او هغه یوه وچه ډوډۍ راکړه. د تکیې مخامخ ته د پاچا ماڼۍ پرته وه، چې درې منارونه لري او د هر یوه سر په طلاو ښکلی شوی او دغه ماڼۍ له څو ستنو سره یو ښاپسته پراخ سالون لري. دا ټول په بالاحصار کې وو، چې د یوې غونډۍ دپاسه پراته دي. دغسې دېوال لري، چې ټولې ځواوې یې احاطه کړي او د ښار شوربازار ته غځېدلی، چې هلته نانوایان، اشپزان، ښوروا پلورونکي، مېوه او سابه پلورونکي، پالوده جوړوونکي، هندو دکانداران او د ساق لرونکیو ښکلو بوټانو پلورونکي اوسي. له دغو بازارونو څخه د لویدیځ پر لور کوڅې وتلې، چې د هندوانو لوړو بنګلو ته غځېدلې او د سوداګرو د استوګنې لپاره یې دوه پوړیز اپارتمانونه سره نښلولي دي. له لاهوري دروازې نه یو لوی سړک د شور بازار پر لور وتلی، هتې یې هغسې مالونه لري لکه چې په پېښور کې چې دي او پاسنی چوک غځېدلی، چې هلته هندو او مسلمان لوی سوداګر د سړک په دواړو غاړو دکانونو کې لیدل کېږي، چې سر یې پوښلی دی. له دې نه چې تېر شې، میدان یا چوک تر سترګو کېږي، چې هلته ډېرې دوه پوړیزې لوړې ودانۍ ابادې دي. د دوی په ښکته خونو کې د بېلابېلو شیانو پلورونکي او کاسبان دي. له دغه چوک نه د نورو بازارونو او دکانونو په لور دوه یا درې کوڅې وتلې دي.

لارویو او نورو، چې زه په دغه بازار کې لیدلم او څه وخت، چې دوی دې ته ملتفت کېدل، چې زه یو مساپر یم. پیسې یا ډوډۍ یې راکوله. تر دې چې ما دومره پیسې پیدا کړې، چې ډوډۍ، لرګي، مېوه او فالوده پرې وپېرم. چې له پیروي، شربت او واورې نه جوړه ده او ډېره یخه او خوندوره ده. یوه ورځ د یوه ډېر لوړ غره سرته وختلم او هلته مې په یوې میلې کې ګډون وکړ، چې د ملنګانو له خوا جوړه شوې وه. د خلکو ډېر شمېر هلته غونډ شوی و. هغه لارې، چې دغو غرونو ته ختلې وې، ډېرې ښې وې او یو ځای بل ځای د ناستې او دمې لپاره ښه ځایونه لري. خلک به

دلته او هلته کېناستل او د دغه ښار په اړه به سره غمېدل او نظرونه یې سره ورکول، چې لاندې پروت دی او زیات شمېر ښکلي باغونه لري او کورونه یې په ختو ښه اخېړ شوي دي او دوه یا درې پوړه لوړ دي، خو د هندوانو کورونه لا ډېر هسک دي او ډېر لرګي پکې لګېدلي دي. د ښکليو درو د بې شمېرو غرونو په شاوخوا غاړو کې متوسطې کلاګانې پرتې دي، چې پښتنانه پکې اوسي. د ښار اوسېدونکي په اصل کې بېلابېل دي. اصلي اوسېدونکي یې ښه سپین رنګونه لري او اقلیم یې ډېر سوړ دی.. د کابل پښتانه تور، غنم رنګ، زېړ یا سپین بخن دي، خو تر هغو وراندې د کندهار پر لور دوی ټول سپین رنګي دي، خو سره سپین نه دي او له کندهار نه تر هرات پورې سپین او د شکارپور، ډېره جاټو او نورو په لور تور او غنم رنګي دي. دوی ټول مسلمانان دي، خو د خوراکي موادو هټۍ او هم د ټوکرانو پلورلو ډېر دوکانونه د هندوانو په لاس کې دي. د ښار د لوېدیځ او سهېل پر لور سیند بهېږي، چې ډېر ژور نه دی او ښار ته نېږدې په دغه لور د لویو غرونو ترمنځ یو نرۍ سیند وېږ او لویو ونو او شنو کروندو سره ډېره ښکلې شوې ده، په لیرو بهېږي. د دواړو غاړو ترمنځ د سیند دغه برخه د ډول ډول مېوو په فاصلو کې یې ښې ښې کلاګانې پرتې دي.

شل ورځې مې د دغه ملنګ په کور کې په خوښۍ تېرې کړې، چې هلته د بېلابېلو مذهبونو پیروان پر له پسې ځي او راځي. له خپل ذوق سره سم چرس یا چلم څکوي او په بېلابېلو موضوعګانو باندې خبرې کوي. دوی زیاتره د اروپایانو په اړه غږېږي، چې د هغوی په نظر ډېر ذهین دي او کره وړه یې ښه بولي او ستایي یې. که څه هم په ډېرو اړخونو کې یې بې لارې شوي ګڼي. یو نانوایي چې د انګرېزانو په خدمت کې و، له هندوستانه راغی، خو څنګه چې د ده په قول یو ځل تکول شوی و، خدمت یې پرېښود او د بغداد پر لور روان و. ده د دغو خلکو پر وړاندې، چې شمېر یې ښاېسته ډېر و، وویل چې له درانیو او نورو مغولو څخه یې اورېدلي، چې اروپایان د مسلمانانو په څېر ښه خلک دي، خو دوی د ده په نظر او ښایي د نورو په نظر کافران ګڼل کېږي.

ډېر خلک دغې تکیې ته راتلل او چلمونه یې څکول. ښاغلي دورې له هغو سره کېناسته او خبرې یې ورسره کولې. ځینو ته به معلومه شوه، چې دی مسلمان نه دی، خو له دغه اړخه به یې له هغه سره غرض نه کاوه. په ښارونو کې ده ته زیاتره د څارې (جاسوس) په نظر کتل کېدل او ځینو لوړو کسانو به ورته ویل، چې څه وخت چې خپل ملک ته بېرته ځې، د دوی د ملک په اړه معلومات ورنه کړې.

((مشر ملنګ له ما څخه هیله وکړه، چې په ټول ساړه موسم کې د ده په کور کې

پاتې شم او دی به ماته یو پوستین او نور کالي راکړي، خو زه یې له دې چې ده ته مې د مخه خبر ورکړی وي، د ده له خایه روان شوم او چې هغه وره ته ورسېدم، چې د کندهار په لور پروت و، یو څه تمباکو مې راونیول او څه وخت، چې بیرون لاړم د ځینو معتبرو مساپرو ځینې کېږدۍ مې ولیدلې، چې د حج په نیت روان وو. ځنګه چې دوی د څو ورځو لپاره وختنډېدل، زه ترې لاړم. یو پښتون تر قلعه قاضي پورې له ما سره ملګرتیا وکړه او له ماته یې هیله وکړه، چې بغداد ته په رسېدو ده ته دعا وکړم. قلعه قاضي ته په رسېدو سره هغه یو څه ډوډۍ راولېږله او زه په ترورېمی کې جومات ته لاړم. یو ملا، چې هلته و ماته یې ډوډۍ او شړومبې راکړې.))

((د سبا ورځې په ماښام میدان ته ورسېدم، پورته یوه کلي ته لاړم. هلته مې څو پښتانه ناست ولیدل، چلم مې وغوښت او هغوی تهیه کړ. یوه یې چې ناروغ و، له ما وغوښتل چې د کومې دوا سپارښتنه ورته وکړم؟ ما ورته ووېل، چې زه یې نه شم کولای، په دې چې ماته د دوی د ملک او درملو د نومونو په اړه معلومات نه شته. څه وخت چې تیلی څراغ ولګول شو، جومات ته لاړم او هلته تهول د لمانځه په ادا کولو بوخت ول. لمونځ چې خلاص شو، اوګره او شړومبې په لرګینو ښنکو کې د لرګینو ځمڅیو سره تیارې وې. یو څه یې ماته راکړې او څه یې نورو مساپرو ته ورکړې، چې هغوی هم هلته تللي وو. په بله ورځ له دولسو بجو نه د مخه یوه داسې ځای ته ورسېدم، چې هلته مې دوه ـ درې درانیان له خپلو اسونو سره ولیدل. دوی چلم راکړ او په یوازې ځان یې له سفر کولو نه زړه تورن کړم. ویل یې چې ځینې پښتانه شته[1] او ممکن بې له کومې خبرې یې یا سر غوڅ کړي یا یې مریی وګرځوي. یو ملنګ، چې په تېک لرونکې لکړه ګرځېده، هلته پېښ شو او نیت یې کړی و، چې له دوو ځوانانو سره بغداد او مکې ته لاړ شي. ما ورته ووېل، چې زه هم په هغې خوا روان یم. دوی خوښ شول او له ماته یې وغوښتل، چې په دوی پسې روان اوسم. له دوی سره یو بل ناروغ سړی هم ملګری و، چې غوښتل یې یوه بل نږدې کلي ته لاړ شي. موږ په ګډه د یو لږ کلیو په لور وخوځېدو او څه وخت، چې تیاره ولګېده، ورته ورسېدو او په یو څه کړاو مو اوګره او ډوډۍ ومونده. بله ورځ یو سړی موږ ته راغی او له هغو ځوانانو نه یې یو تن مجبور کړ (دی د هغه د خور له خوا استول شوی و) چې بېرته ښار ته ورسره ستون شي. د ماښام په تیاره کې، چې روان وو هغه ناروغ پاتې شو او موږ هغو کلیو ته ورسېدو، چې په وردګو پښتنو پورې یې اړه لرله. د نوسو ایښودل شویو ونو په سیوري کې مو واړول. هغه ګوډ ملنګ له هغه ځوان ملګري سره د کلي درې ـ څلورو کورونو ته لاړ او په جګ اواز یې ډوډۍ وغوښته، چې

[1] دا هغه تاړاکګر غلزي دي، چې د دویم ټوک په ( ) مخ کې یې ذکر شوی دی.

ډېر مقدار يې ترلاسه کړه، ده د تمباکو غوښتنه هم وکړه، خو څو کسو ورته وويل، چې دوی يې نه لري. دی په زېږه اوازونو سره وغوړېد. بله ورځ مو د ونو لاندې په سيوري کې تېره کړه. د شپې په دولس بجو ګوډ ملنګ يو څو کلاو ته لاړ او په لوړ اواز يې ډوډۍ وغوښته او ډېره يې وموندله. بله ورځ داسې پېښه شوه، چې چلم زموږ په مخ کې پروت ورمات شو. له نېکه مرغه دا د هغه ګوډ ملنګ ګناه وه. نورو کلاو ته په رسېدو سره هغه په لوړ اواز د چلم غوښتنه وکړه، خو هغوی ورته برابر نه کړای شو او ده ورسره په زېږه اواز خبرې وکړې، نېږدې وه چې ترک يې کړي، چې په دغه وخت کې يوه چا په ډېر ادب ورته وويل، چې يوه شېبه صبر وکړه، دوی به ورته غوښه او ډوډۍ راوړي. ماښام موږ هر يوه ته يوه کاسه ډېره ښه ښوروا له دوه وچو ډوډيو او له دوه ټوټو غوښو سره راوړل شوه. بله ورځ موږ يو لږ نورو کلاګانو ته ورسېدو، ملنګ دوی په لوړ اواز دې ته اړ کړل، چې چلم، تمباکو او ډوډۍ راوړي. بله ورځ ځينو کلاګانو ته نېږدې يو څو ملايان راغلل او د بېلابېلو ديني موضوعاتو په اړه يې خبرې وکړې او له خوانانو نه يې په کلکه وغوښتل، چې د لمانځه په اړه يو کوچنی فارسي کتاب د يو څو پيسو او اوړو په بدل کې ورته ورکړي. د شپې څه وخت، چې موږ په يوه جومات کې ويده وو، يو څو وسله وال کسان راښکاره شول. شور او ځوږ يې موږ له خوبه ويښ کړو او موږ په څه چل هغه جومات پرېښود او يوه بل جومات ته لاړو.

«بله ورځ څنګه، چې زه ناروغ وم او پښې مې تناکې شوې وې، نه مې شو کولای له هغو نورو دوو سره په داسې حال کې، چې چلم مې په لاس کې و، سفر وکړم. ګوډ ملنګ وغومبېده او په داسې حال کې، چې چلم يې زما له لاسه واخيست، دوی دواړه په بيړه روان شول. زه يو څه د مخه لاړم او څه وخت، چې مې يوه وړه غونډۍ ځونه وليده، پکې تم تلم او پکې اوږد وغځېدلم. په داسې حال کې، چې تبې نيولی وم، د ماښام په لومړۍ تياره کې يو سپور دراتې له يوه پلي سره راتېرت او چې زه يې ناروغ وليدلم، رانه يې پوښتنې وکړې او هيله يې څرګنده کړه، چې که زه په پښو نه شم تللی، په آس به مې سپور بوځي. ما ورته وويل، چې زه په هيڅ حال کې د تللو نه يم. دوی راته وويل، هلته د غره په سر يوه چينه ده او د يوې ډېرې پرېړې ډوډۍ تيمايي يې راکړه، چې ما هغه وخت نه شوه خوړلی. د بلې ورځې په سبا هلته چينې ته لاړم او خوراک وڅښاک مې وکړ. څه وخت چې يو بل پښتون راغی، د ډوډۍ پاتې ټوټه مې هغه ته ورکړه او زه روضې ته لاړم، چې له هغه ځايه مې د ملنګ تکيې ته مخه وکړه، چې دېوال يې نه لاره. ښکته پرته وه او يوه ښه لوېه وياله يې په منځ کې روانه وه. بيا زه د ښار بازار ته لاړم، چې کوڅې يې ډېرې تنګې او تړلې وې، يو څه

پیسې مې پیدا کړې، ډوډۍ، ښوروا او تمباکو مې وپېرودل او بېرته تکیې ته ستون شوم.

هغه ګروه ملنګ او ځوان لازمه ګڼلې وه، چې بېرته ستانه شي او زه له هندوستاني ملنګ سره چې د حج پر لور روان و، اشنا شوم. دغه ملنګ وویل، چې دی لوڅ شوی او له پیسو او ځادر نه بې برخې شوی و. له ما سره یې ژړه سواندي ښکاره کړه. دی دوه ورځې وروسته له یوه کاروان سره د ښار خوا ته روان شو، خو څنګه چې زما پښې تناکې او ژوبلې شوې وې، زه ورسره تللی نه شوم. د تکیې ملنګ یو اوږد بوډا هندوستاني و، چې د تارتاري یا ترکستاني په ډېرو برخو کې ګرځېدلی او چین ته نږدې تللی و او ډېره موده په غزني کې اوسېدلی و. دی ډېر ژړه سواند او مودب و. ډېر کسان ددې تکیې ته د چرس یا چلم څښلو لپاره تلل.

د هندوانو کورونه ښه لوړ او له لرګیو جوړ وو. د دوی ځو تنه په ما ډېر مهربان وو، هر یوه یې درې، څلور پیسې راکړې، یوه یې یوه جوړه بوټان او درنګه بیستي (څمتا) واسکټ راوباخښه. غزني یو کوچنی ښار دی، چې په دېوال احاطه شوی او په منځ کې یې یو سرپوښلی بازار غځېدلی دی. دلته تر یوې اونۍ ډېر اوسېدم او بیا دمخه ولاړم. ترڅو ماښام تاني ته ورسېدم. هلته خلک د یوه ناري په اړه سره غږېدل او زه په ترووږمې کې ورته ورسېدم. ناري په خلاصې هوا کې ورکړ شو او تر دېرشو زیات کسان ورته بلل شوي وو. ډوډۍ، چې تیاره شوه، کوربه مېلمنو ته خبر واستاوه، دوی ټول سره غونډ شول، یو ښه قوي اوږ یې بل کړی و، چې په هغه یې ځانونه تودول او اتڼ یې کاوه، وروسته بیا ډوډۍ خوړلو لپاره کېناستل، څه وخت چې زه ورسېدم، دوی یو څه وویل او په ورېښ تندي یې ما ته د ډوډۍ خوړلو ست وکړ. لومړی یو تن له کوزې او چلمچي سره د لاس مینځلو لپاره وګرځېد، وروسته بیا دوی بسم الله وویله او په خوړلو یې پیل وکړ.»

«ناري په لرګینو کاسو کې او ښوروا په خوړلو سره پیل شو. دوی ډوډۍ پکې وره کړه او څه وخت، چې ښه لمده شوه، په لاسونو یې وخوړه. د لرګیو کاشوغې هم راوړل شوې وې، خو د هر یوه لپاره یوه بېله کاشوغه نه وه. ښوروا ډېره خوندوره وه او ښه مرچ او مساله یې لرله. د هرو دوو، درېو کسو لپاره یوه کاسه ښوروا راوړل شوې وه، غوښه د مېلمنو په لاسونو کې ورکول کېده، چې دوی هغه د ډوډۍ په کټ کې اېښوده. دوی ښه د زړه خوراک وکړ. هر یوه چې څومره خوړلی شوه، هغومره یې وخوړله. له ډوډۍ وروسته ټولو کوربه ته دعاګانې وکړې او برې یې وغوښت. ما هم همدغسې وکړل. ناري بس همدغه و. له ناري وروسته دوی چلم وڅکاوه، ځینې یې بیا رخصت شول او نور یې پاتې شول. زه په خپله رخصت شوم. مېلمستیا د شپې

په تهو بجو پیل شوه او یوولس بجې پای ته ورسېده. زما په اور سره خوړه وه. ښځو په کېږدیو کې ناري وکړې ((ښاغلی دوري نورو مېلمستیاو ته هم لاړ، چې لږ و ډېر همدغسې وي. یواځې په دې توپیر، چې په ځینو ځایونو کې غوښې د لرګیو په ښکو کې اېښودل شوې وي. ځینې به یې رخصت شول او نور به یې تر ناوخته پورې په غوړو بوخت وو، ځینو به یې سندرې ویلې)).

ښاغلی دوري لیکي، چې ((بله ورځ زه قره باغ او بیا اوبې ته لاړم. وروستي ځای ته ناوخته ورسېدم او کلاګانو ته، چې لاړم ورانې او لوېدلې وې. ټوله شپه مې د سړو او تندو بادونو له لامله ډېر کړاوونه ولیدل. سهار وخوځېدم. یوه ودان کلي ته ورسېدم او ډوډۍ او چلم راکړل شول. د مقر په لور، چې روان وم. یوه غښتلي ځوان په یوه ډانګ رابانديې برید وکړ. ویې پوښتلم او ویې لټولم آن زما بوټان یې هم په ځیر ولټول. خو څنګه چې یې هیڅ څیز ونه موند. په ګونډو شو او په خلاصو لاسونو یې له مانه بخښنه وغوښتله. ما د خیر او برکت څه خبرې ورته وکړې او مقر ته لاړم. هلته مې د اوښانو او نورو یو کاروان ولید. دمه مې وکړه، چلم مې وڅکاوه او کلاګانو ته لاړم. خو پوره ډوډۍ مې ترلاسه نه شوه. په دې چې ډېر اوسېدونکي یې نه لرل. خو څه وخت چې بېرته کاروان ته ستون شوم. یوې ښځې زما حال ولید او بیا یې ډېر څه راکړل. بل ماسپښین دوی روان شول، زه هم ورپسې وخوځېدم. ځکه چې زه د دوی په قدم نه شوم تللی. له لارې نه یو میل زیاتې واټن لرې کلاګانو ته مخه کړه. هلته په تیاره کې ورسېدم. ځینې کسان مې ولیدل، چې د وریالې پر غاړه ناست وو او ورته مې وویل، چې د ناروغۍ او ستوماني له لامله نه شم کولای کلاګانو ته لاړ شم. یوه د جومات په لور اشاره وکړه او راته یې وویل، چې ډوډۍ به درته راوړم. زه جومات ته ننوتلم. له یوولسو بجو نه وروسته یو رنځور سړی د لمانځه د ادا کولو لپاره راغی. زه یې چې ولیدلم، بهر ووت او یو څه ډوډۍ یې راته راوړه. څه د پاسه دولس بجې هغه لومړني سړي ته په یاد شوم او د یوې ډېرې پرېړې ډوډۍ نیمه ټوټه یې راته راوړه او ډېرې بخښنې یې راته وغوښتلې. هیله یې وکړه، چې ورته دعا وکړم، چې ایمان یې خطا نه شي. بله ورځ مې هلته تېره کړه او د غوښې، ښوروا او ډوډۍ ناري ته وبلل شوم. بله ورځ بیا د مخه ولاړم. خو څنګه چې هیڅ یو کلا مې ونه لیدله. نه پوهېدم څه وکړم؟ ومې لیدل، چې یو سړی روان دی. ومې پوښته او هغه وویل، چې یوه کمپ ته روان یم. دی په چټکۍ ولاړ، زه یې په پل روان شوم او هلته په تروږمۍ کې ورسېدم. ډوډۍ، چلم او نیمڅۍ مې د ملاستې لپاره ترلاسه کړل. هغې ښځې، چې نیمڅۍ راکړ. زما پښې یې ولیدلې، چې تناکې شوې وې. یو څه غوړي یې راکړل، چې په پښو یې ومږېم او توصیه یې راته وکړه، چې څه وخت

وځنډېږم. ما هم هماغسې وکړل. یو جنګ پېښ شو. یوه پښتون چې ځوان سړی و، ځپله توره وایسته، ځو دی ونیول شو او جنګ زر پای ته ورسېد. بیا یو اتڼ وشو او پښتنو په یوې دایرې کې یو بل تیوه او په لوړ غږ یې سندرې ویلې: (وا، وا) یې کاوه او ځانونه یې تاوول. لاسونه یې پړکول. یو زورور او بل شوی و البته ماته هم په پوره خوښي بلنه راکړ شوې وه. په کاسو کې غوښه، وروړي او ښوروا راوړل شوه. ((بل سهار مې بیا په سفر پیل وکړ او په کمپونو کې مې واړول. دوه ورځې موروسته مې یو بوډا بلوڅ ملنګ ولید. دواړه یوه کمپ ته لاړو. چې هلته یې له ټولو نه وروسته راباندې بدلې وویلې او وروړي او شرومبې یې راکړې)).

یو ځل یو څو پښتنو هغه بلوڅ او ښاغلي دورې په دې پلمه، چې غواړي یو کلي ورونښيي. له لارې بې لارې کړل. څه وخت چې یې له یو څو غونډیو واړول. په ډېره ځیرکتیا یې ولوټل او تر هغو یې پرېښودل، چې ځانونه یې ښه باورې کړل، چې کوم ارزښتناک شی ورسره نه شته. هغه بلوڅ یو څو کاغذونه لرل، چې هغوی ورته بېرته ورکړل.

ښاغلي دورې وایي، چې ((یو بل وخت وروسته له دې، چې په یوه ځېل کې مو مېلمانارې وکړې. داسې پېښه شوه، چې د شپې په تیاره کې ښکېل شو او په داسې ځای کې وغځېدلو، چې له یوه کمپ نه هومره لرې نه و، ځکه چې تپه تیاره وه او موږ ستړي ستومانه وو. موږ ورته تللی نه شو. یو څو پښتنو، چې زموږ غږونه واورېدل، موږ ته یې ځانونه راورسول. د دوی په مرسته زه هلته لاړم او هلته یې موږ ته وروړي راکړه، او یې بل کړ او د ملاستې لپاره یې کوټې راکړل. ملنګ شودې وغوښتلې او هغوی ورته یوه زړه وزه ولوشوله او شودې یې ورته راوړې. بله ورځ، چې یوې ژرندې ته ورسېدو. یو څه اوړه مو ترلاسه کړل او لاړو. په ډېرې ځیرتیا له ځینو له ځوا ولتېول شوو. د پېښو تنهاکو له امله زه وروسته پاتې شوم او یوې بلې ژرندې ته ورسېدم، چې هلته یوه پښتانه له ما سره ډېره ښه وضع وکړه. ځپل ځېل ته یې بوتلم. زما اوړه یې پاخه کړل او یو پرتوګ یې راوباخښه. ده لاهور او ډیلي لیدلی و او لږه هندي یې زده وه.

بل سهار روان شوم. دوه یا درې ورځې وروسته له هغه، چې په یوه ځېل کې مو واړول. کلات ته ورسېدو، چې د یوې غونډۍ دپاسه پروت، ځو وران ویجاړ او بې نفوسه دی. ځکه چې ما د ځپل زاړه پرتاګه څو زوړ ټوټې تر ملا تړلې وې. زیاتره وخت زه لټول کېدم. په ځېلونو کې مو اړول. بیا شهر صفا ته ورسېدم، چې وران، ویجاړ او بې نفوسه و. یو دوه ورځې وروسته ترویمې ښکېل کېږو، ځکه چې د سختو سړو بادونو له امله مو خوب نه شو کولای. ټوله شپه مو مزل واهه. په سبایي

ګومانه (Gomana) ته ورسېدو، چې یو وران ویجاړ ښاګوټی دی. له هغه ځایه یوې ویالې ته ولاړو. دمه مو وکړه، یو پښتون مو ولید. له سره یو لړ کلاګانو ته لاړو. خلکو له موږ سره ډېره ښه وضع وکړه، ختکي او هندوانې یې راکړل. له هغه ځایه د ماښام د لړو په خوړېدو سره کندهار ته ورسېدو او چارسوق ته ورننوتو او وروسته له هغه، چې افضل خان نانوای او اخندزاده او دوه ملنګان یې ولیدل، چې د سړک پر غاړه د اور په خوا کې ناست وو او چلم یې څکاوه. ورته مې سلام واچاوه، دوی وپوښتلم، چې څوک یم؟ ما ورته وویل، چې زه د هندوستان یم او د حج په نیت روان یم. آخندزاده راته وغوښتل، چې کښېنم، چلم یې راکړ او راته یې وویل، چې د هندوستان ملنګان په ټولیز ډول ډېر درانه خلک دي. دوی یو ووړ وران جومات راته وښود او زه وروسته له هغه، چې د اور خوا ته کښناستم او چلم مې وڅکاوه، هلته لاړم او له ډوډۍ د پو ملنګانو سره ویده شوم.

په سبا هغوی ته لاړم. هغوی په یوه کوټه کې اور بل کړی و، چې یوې خوا ته یې یوه خونه پرته وه. اسلام خان او یو بل خان له یو څو نورو سره هلته حاضر وو. موږ چلم وڅکاوه. زه چارسوق ته لاړم او یو څه ډوډۍ مې واخیسته. له هغه ځایه د ملنګ تکیې ته لاړم او هلته مې ډېر درانیان، نور مغول او پښتانه ولیدل، چې ناست وو او په هغه پراخ بڼ کې یې غوړې کولې او چلم یې څکاوه. ما هم وڅکاوه او یو څه پیسې مې ترلاسه کړې. په چارسوق کې مې ښوروا او ډوډۍ وخوړه او له تمباکو سره بېرته نانوای ته لاړم. له نورو سره د اور غاړې ته کښناستم، چلم مې وڅکاوه، غوړې مې وکړې او د ملاستې لپاره هغه واړه وران جومات ته لاړم.

یو څو ورځې وروسته د نانوای یوه وراره، چې ښه ځوانکی و، د نانوای په هدایت یوه مشواني او د لیکلو څیزونه راته راوړل. له هغو سره یوه آخند ته لاړم، چې د شکارپور په بازار کې یې ځائله یو ښوونځی لاره او د بلوچستان و. له ما سره یې ډېر لطف وکړ. یو وخت داسې پېښه وشوه، چې زه په یوې جګې چوترې ناست وم او مشواني چا غلا کړه. زه اړ شوم، چې اتلس پیسې (نږدې نهه پنسه) د هغه تاوان ورکړم. نږدې دوه میاشتې له یخنۍ نه ورېږدم، خو ځکه چې د شپې زیاته برخه مې په نانوایۍ کې د اور پر غاړه تېروله، ژوند ته مې نسبتاً آرامۍ سره دوام ورکړ. یوه ورځ د یوه زین پلورونکي په دوکان پېښ شوم او هغه ته مې د خپل سفر کیسه وکړه. هغه وروسته له هغه یوه درانه خان ته ولېږلم، چې ښه انسان پالونکی و. ده پوستین راویاخښه، چې په هغه کې څملاستم او ځان مې تود ساته. یوه شپه، چې ډېر ناوخته روان وم، د هندوانو یو څو سپیو په ما حمله وکړه او زما پوستین یې څو ځایه څیرې کړ. ما د هغه په پیوندولو یو څو پیسې ولګولې. بیا مې دلته او هلته د

ډېرو خلکو په منځ کې وخت، تېر کړ او دوی زیاتره په ما انګرېزي بدلې ویلې، چې ښکارېده دوی یې ښه خوښول.

((د مسلمانانو، هندوانو، کسبګرو او نورو بېلابېلو دکانونو ته تل پښتانه درانیان یا مغول ځي او دغه دوکانونه تل ډک وي. یوه شپه د یوه هندو په دوکان کې ناست وم، چې واورې په اورېدو پیل وکړ. هندوانو رانه وغوښتل، چې پاتې شم او دوی اور او ډوډۍ راوړه. درې شپې سر په سر سخته واوره واورېدله. درې ځلور ورځې وروسته هوا صافه شوه او لمر وځلېده. بیا نو ما ځان ډېر ښه حس کړ. هغه وخت، چې اسمان ورېځو نیوه او سړو بادونو په چلېدو پیل کاوه، ما ځان ناروغ او نارام حس کاوه. خو دا چې په اور سره تودېدم، خوښېدم. همدا چې لمر په ځلېدو پیل کاوه. مسلمانان او هندوان د هرې جمعې په ورځ ډلې ډلې زیارتونو او د میلې زړه خوښوونکیو ځایونو ته تلل. په همدې ډول دوی به په نورو ورځو کې ډېرو ښکلیو باغونو، د خوړو ځایونو، نانوایانو، کلچه پلورونکیو، مېوه پلورونکیو، خواړه پلورونکي هټیو، سندرغاړو او نورو ته تلل او لې و ډېر به د وخت په غوښتنې سره په هغو ګرځېدل. زه څو ځله خوجه خضر، عباس اباد او بابا ولي ته لاړم، چې هر یو یې وني، ویالې، غونډۍ او غرونه لري او ښه زړه خوښوونکي او منظره لرونکي ځایونه دي. زه یواځې کله کله کورونو ته تلم. شپې اوو ځله مې د دوی د ځینو یو څو اپارتمانونه ولیدل، چې په عجب او ډېر پراخ ډول سره جوړ شوي دي. خلکو خپل وخت په خوښۍ او ورین تندي تېراوه او دوی که څه هم جګړه مار دي، یو له بل سره کله کله د دښمنۍ په روحیې جنګ کوي. څو ځله مې ولیدل، چې مسلمانانو له هندوانو او مسلمانانو له مسلمانانو سره ناندرې وهلې. دغه یواځې د خولې جګړه وه. په ځینو کې یې سوکونه وار شول او غېږې ونیول شوې، خو بې له وینې توییولو یا د کوم یوه له مرګ پرته پای ته ورسېدلې. درې ـ ځلور ځله پښتانه داړه ماران، چې نسونه یې لوڅ وو، په کوڅو کې وګرځول شول. دوی د اوښانو په غاړو پورې خوړند شوي وو او یوه سړي د ډول په وهلو د دوی د جزا لامل وایه. وروسته له هغه دوی د یوې ورځې لپاره په چارسوق کې په دار وځړول شول.))

((یوه شپه ډېر دمخه د هغه، چې واوره ورېدلې وې، کتل مې چې کورونه او دوکانونه لې څه رڼا شول. د هغه لامل مې، چې وپوښته راته وویل شول، چې شاه محمود پېښور نیولی او شجاع الملک تښتېدلی دی. له روڅې وروسته د اختر په لومړۍ ورځ شاهزاده کامران، چې ځان یې عموماً په خپلې کلا کې ګوښه نیولی و، د وره له ښې اړخ نه چې د کابل وره په نامه یادېده، یوه پراخ میدان ته ووت، چې په غرونو سره یې موقعیت ښه کلک و. له ده سره سواره هم ملګري وو او دوی د منډې په

حال کې په خپلو پلټه ییزو توپکونو ډزې کولې. ډېر سړي او ډېرې مخ پټې ښځې تـ اری لپاره ورغلي وو. کامران خپلې کلا ته په یوه نږدې ځای کې اړولي وو. چې د وریجو دوه درې لوی دیګونه پاخه شي او خلکو ته ډوډۍ ورکړ شي. زه هم ورغلی وم. همدا چې ومې لیدل، چې څو تنه ووهل شول، زه بېرته ستون شوم. بله ورځ مې د هغه د سورو لیکه ولیده، چې دی یې په سر کې روان و او په ځان ښه غښتلی او قوي معلوم شو. له دوی سره اوږده بېرغونه او اوږدې ساتګې وې او له چارسوق نه تېر شول. دوی د کوم زیارت کولو یا تفریح کولو او هوا خوری نه بېرته ستانه شوي وو. ما په کوڅو کې دوه_درې ځله په اوښانو او اسونو سواره سړي، هلکان، ښځې او نجونې د واده په وراګانو کې ولیدلې، چې په اسونو سورې وې. مخ کې او شاته یې توپونه وهل او توپکونه یې ویشتل. کله به چې ما شپه په نانوایی یا هغه وران کور کې تېروله. کله کله مې له هغو دوو خانانو څخه یو لیده، چې د شپې یا د ورځې به راته. رباب به یې ترنګاوه او د نانوای په ملګرتیا به یې په ډېر جوش سره سندرې ویلې. په همدې ډول ملنګان او نور هم راتلل. د شپې یا د ورځې به یې سندرې ویلې. غورې یې کولې، خو دوی تل نه راتلل. ما هندوان او هندوی هم، چې نږدې اوسېدلې، ولیدلې چې د شپې به یې تنګ تکور په بېلابېلو الاتو سره زیاتره وخت سندرې ویلې. کله کله به د همدغه ځای د سړیو او ښځو مسلمانانو غږونه هم اورېدل کېدل. څه وخت چې به هندوان د مېلو ځایونو ته تلل، دوی به له تنګ تکور سره بدلې ویلې یا به یې دواړه ټڅا کولو سره یوځای کول. دوی په ښارونو کې څو درم سرایونه (Dharum Seroy) لري، چې هلته زیاتره وخت د عبادت، سوداګرۍ یا ساعت تېرۍ لپاره ځي.))

څه وخت، چې هوا توده شوه، تیروت داس (Teerut Doss) او نور هندوان مې د خپل پېرته تګ له عزم نه خبر کړل. د دوی مشوره دا وه، چې زه پاتې شم او راته یې وویل، چې دوی به له ما سره مرسته وکړي، چې په هغې سره زه د ځان لپاره یو څه وکولای شم. خو څنګه چې زما د تګ نیت ټینګ و، دوی یو څه پیسې راکړې. مسلمانانو هم له یوې روپۍ نه ډېرې راکړې او ما مرچ. ګوړه او وچې وڅکې راټیول او د کابل وره په لور وخوځېدم. زه چې تېرېدم، هغه نانوای مې ناست ولید او ویې غوښتل، چې زه پاتې شم او لاړ نه شم، چې خدای مه کړه، تږې یا مړ نه شم. یو څه موده شوې وه، چې دی وزګار و، خو یو څه سپما یې لرله او هم یې څینې خپلوان په کوم کسب بوخت وو. دی ښه هوښیار او د ښه نیت خاوند و. خو یوازې کله کله یې لمونځ کاوه. اخندزاده او هغو نورو ملنګانو هیڅ لمونځ نه کاوه او سربېره پر دې یې په روژه کې په خپلې ځالې (پسخانې) کې چلم هم څکاوه)).

ښاغلی دوري وروسته له هغې، چې له کندهار نه روان شو، شپږ مزله د مخه ولاړ، په ټولیز ډول د عامه خلکو له خوا کله کله لټول کېده او کله ورته ډوډۍ ورکول کېده، ځینې وخت خانانو، ملکانو او ښځو هم همدغسې چلند ورسره کاوه. دی له دغه ملک نه ډېرې لیرې خبرې کوي، په ټولیز ډول دومره ګرېږي، چې په تللو او بېرته راتللو کې له کمپونو سره د ملګرتیا لپاره یې له لویو لارو نه لرې شمال اړخ ته د غرونو په لمنو کې اړول او هلته لکه ځنګه چې دی وایي: ((د ستاینې وړ وطن او زړه راښکوونکې لاره)) شته دی.

یوه ورځ، چې دی یوې ژرندې ته لاړ او ورته مشوره ورکړ شوه، چې یو څه وړاندې یوه ځای ته ورشي، چې هلته یو څو واړه خانان اوسېږي ((دوی د یوه ځای په لور اشاره وکړه، چې هلته ونې، ویالې او پالیزونه وو او هلته د دوی له آسونو او نوکرانو سره دوه غښتلي، په ونه جګ او تکړه ځوان خانان او دوه ملایان (یو یې بوډا سپین ږیری و) ولیدل. دوی په ډېر ادب له ما سره وګړېدل او د چلم څکولو لپاره یې تمباکو راکړل. ښوروا، چې تیاره شوه، بوډا ملا راته غوښه او ښوروا راکړه، خان د غوښې یوه غوټ بوټۍ او د هغې نه یو څو دقیقې د مخه په تناره کې یوه پخه شوې لویه ډوډۍ راکړې وه. دوی په خپله له خپلې ښوروا او غوښې سره ډوډۍ هیڅ ونه خوړه او چې ناری یې وکړ او چلم یې وڅکاوه، مخه ښه یې وکړه او رخصت شول.
زه هم چې په تیاره کې روان وم، یوې ژرندې ته ورسېدم، ژرنده ګري یې ور پورې کړ او ماته یې د ننوتلو اجازه رانه کړه او خوښه یې په دې کې وه، چې زه یو بل نږدې ځای ته لاړ شم، خو ما ونه منله او په نرمه لهجه او اغېزناک ډول مې ورسره خبرې پیل کړې او ورته مې وویل، چې زه باید اروموو د شپې ځای ولرم. په پای کې ما ورته خپل یو ګوډی وړاندې کړ، چې هغه واخیسته او ماته یې دغه کړاو راپه برخه کړ، چې ورسره ستون شم. خو ډېر اوږ یې راته بل کړ. په سبایي ماته د یوه ځپل په لور اشاره وکړه، نږدې درې کوسه[1] (Coss) په غرونو کې مې مزل وکړ. یوه لوی ځپل ته یې بو تلم. هلته بله ورځ پاتې شوم او ماته په ډېر ورین تندي ډوډۍ، شړومبې او تمباکو راکړل شول. خو تنو یې وویل، چې دوی به د څو ورځو لپاره زما ساعت ډېر ښه تېر کړي، خو سخت وختونه وو. له هغه ځایه بیا یو څه لرې بل ځپل ته لاړم، هلته ډېره ښه وضعه راسره وشوه، یو څو ورځې وروسته له یوه ځپل نه بل ځپل ته لاړم، تر څو ماښام ناني ته ورسېدم.))

ښاغلی دوري له دغه ځایه غزني ته لاړ، په لاره کې یې د خپل سفر یو پخواني ملګري، هغه ګوډ ملنګ ولید او هغه ورته وویل، چې دی نږدې بغداد ته رسېدلی او

---

[1] له یو نیم څخه تر دریو میلو پورې د واټن واحد، چې په هندوستان کې معمول دی. ژباړن.

بيا ستون شو.

ښاغلی دوري په غزني کې اته ورځې د یوه ملنګ په تکیه کې پاتې شو. هلته یې ((یو تارتار ملنګ ولید او هغه ورته وویل، چې ده د فارس، سوریې، قسطنطنیې، عربستان او مالټا ډېرو برخو ته سفر کړی دی او په خبرو کې یې د خپل سفر شواهد ورکړل. داسې ښکارېده، چې دی یو ډېر مودب شخص و.))

په غزني کې ده یو تن ولید، چې له څو مسافرانو نه یې یو خر غلا کړی و او دراتیو په داسې حال کې، چې لاسونه یې تر شا پورې ورتړلي وو، راوستی و. ښاغلی دوري وایي، چې: ((یوه شپه د حاکم کره لاړم، چې په بالاحصار کې اوسېده. هغه وخت، چې دی له خپلو څو سورو او پلیو نوکرانو سره په اس سور راغی، زه ورته وراندې شوم او مرسته مې ورځنې وغوښتله. هغه زما د اصلي ځای پوښتنه وکړه او ما ورته وویل، چې له هندوستان نه راغلی یم. ده نو بیا په ټوکو وویل، چې ته بآید ماته یو څه شی راکړې. خو ده له مانه وغوښتل چې وځنډېږم او هغه وخت، چې دی بېرته راغی، یوه سواره نوکر یې یو څو پیسې راکړې. زه لاړم، چې د سلطان محمود د مړستون زیارت وکړم. دغه مړستون یوه ګنبدي ډوله مانۍ ده. لوی ور لري، له سپینو مرمرو نه جوړه ده او عربي لیکنې پرې کښل شوي دي. د قرآن یو څو آیتونه هم وربانديې لیکل شوي او ډېر خلک په پرله پسې ډول د هغه زیارت ته ورځي. په حویلۍ پورې یې تړلې ښکلې او ډېرې کوټې هم لري، چې په ښه او عجیب ډول ښکلې شوي او څو د پرانګانو او سورو د تېږې تصویرونه پرې دپاسه ایستل شوي دي.))

د غزني نه چې دی روان شو، د شهاب الدین کلي ته ورسېد ((چې هلته ډېرې ښکلې کلاګانې د اوبو رنې ویالې او له غرونو لاندې درو کې ډېر اعلی شنه کښتونه لیدل کېدل.)) یو خان مې ولید، چې یو پلټه ییز ټوپک یې په لاس کې و او له ما سره په ډېره نرمه لهجه وګړېد او راته یې وویل، چې کابل ته د التمور او للندر په لاره لاړ شه. التمور ته ماښام ورسېدم ((له ما سره ډېره ښه راشه درشه وشوه. له هغه ځایه د هغه نري سیند پر غاړه لاړم، چې د دوو تنګو غرونو ترمنځ ډېر ګړندی روان و. لاندې یې شنه کښتونه او د مېوو پریمانه ونې ولاړې وې. په تیاره کې یوې کلا ته ورسېدم، چې د یوه آخوند وه او دی یو ښه مهربان سړی و.))

دغه لاندې پېښه کابل ته د تللو په لار کې وشوه ((یو ماښام یوه ځېل ته ورسېدم. هلته مې ولیدل چې یو څو تنه په دغسې یوه ځای کې، چې شاوخوا یې تېږې ایښودل شوي وې (چې دوی په دغه ځېل کې ورته جومات وایي) لمونځ کوي. زه هم ورغلم او هغسې څه مې وکړل، لکه دوی چې کول. دوی راته خیر شول او چې

څنګه له لمانځه خلاص شوم، ټولو وخندل. په دې چې ما لمونځ سم نه شو کولای. ما ملا ته یو څه عذرونه وړاندې کړل او دې چې د ښه خوی خاوند و، له ما سره یې ښه وضع وکړه او د درملو په اړه یې وپوښتلم. ما دوه_درې لمونځ وکړ ان خلک به چې راتلل راپورې به یې خندل. ما به ورته وویل، چې څه مې چې په وس کې وو، هغه مې وکړل.))

دې په یوه ځای کې، چې للندر نومېږي، د ځینو کلاو ښکلا او پرتم ته حېران پاتې شو، چې د هغو ساری یې هېڅ نه و لیدلی. دی لیکي:((د غه کلاوې بې سارې وې او ډېره ستونزمنه ده، چې بیان یې وکړم، خو دا چې انځور یې وړاندې کړم. په یوه لوی جومات کې ویده شوم. نورو کلاګانو ته لاړم، سباناری مې وکړ او د یوه هسک غره د پاسه مې یو ډېر وکی کور ولید، چې دوی د زمان شاه د پای تخت په نامه یاداوه. د سلطان بابر د سپینو تیږو یو ووړ جومات له هغه نه دومره لرې پروت نه دی. یوه ورځ زه هلته لاړم، خو د ننوتلو اجازه رانه کړای شوه. له هغوی نه یوه په اس باندې سپور ستنېده، آس یې وځغاستل او هغه ځوړند شو او نور یې مرستې ته وروړسېدل. کابل ته په رسېدو سره یوه دراندہ سرې مېلمه کړم، ډوډۍ او پلاو یې راته راکړل. د دغه ښار په یوه جومات کې ویده شوم. په سبا یې په لاهوري دروازې کې یوې تکیې ته لاړم، هلته هغوی له مهربانۍ نه ډکه وضع راسره وکړه. هلته تر شلو ورځو ډېر پاتې شوم او د شپې له خوا په جومات کې ویدېدم، که څه هم مشر ملنګ به راته زیاتره ویل، چې په هغې تکیې کې ویده شم. هره ورځ بازار ته تلم. کله کله به مې په ډېرو ښو اسانو باندې لویان سپاره لیدل، چې رنګه جامې او لنګوټې به یې په ځان وو او په داسې حال کې، چې ډېر پلې کسان به یې د مخه تلل. دوی به تېرېدل. کله به، چې دوی په تکیې یا نورو ځایونو کې ګرځېدل، زیاتره به یې زه پوښتلم، چې زه څوک (جاسوس) یم. په یوې تکیې کې یو ځیرک سړی په دې پوه شو، چې زه سنت شوی نه وم، خو ده او نورو ځپلې خولې چوپې وساتلې. هلته او په جومات کې به د فرنګیانو (اروپایانو) په اړه ځینو سره د بحث کولو په وخت کې ویل کېدل، چې ډېر عادتونه یې د قرآن او له نصوصو سره سمون لري، خو د معقولو شرایطو له لامله معقول ابداعات منځ ته راغلي دي، چې له هغو سره دوی موافقه لري او رضایت پرې ښکاره کوي. یو ماښام، چې مشر ملنګ نه و، نورو ته مې سلام واچاوه او په وتلو مې پیل وکړ. په دغه وخت کې دی راغی او راباندې یې غږ وکړ. زه ورستون شوم او ورته مې وویل، چې زه تلونکی یم او هغه راته دعا وکړه. په تیاره کې بتخاک ته ورسېدم.))

نساغلی دورې له ډېرو کاروانونو سره د پېښور په لور روان شو. په یو ځل چې له

نورو ته وروسته پاتې شوی و. له دغې پېښې سره مخامخ شو: ((څه وخت، چې یوازې روان وم. له یوه ځوان پښتانه سره مخامخ شوم، چې یوه لویه پېش قبضه او ماشه یې ټوپک ورسره وو. ورته مې د ګندمک د فاصلې پوښتنه وکړه. هغه ووېل، چې د یوه شاهي مزل په اندازه لرې دی او بیا دی لاړ. څو وروسته یې زر ناري کړې، چې زه ودرېږم. ما اطاعت وکړ. له ما نه یې وغوښتل، چې غرونو ته ورسره لاړ شم او ویل یې، چې زه جاسوس، جادوګر، کیمیاګر یا د فارس یم. ما ورته ووېل، چې زه هندوستانی یم. د پېش قبضې په لاستي یې په کلکه په ورانه ووهلم او څو ځلې یې ټېل وهلم، تر دې چې له ما نه ورېته وبهېده. ده بیا له ما نه بخښنه وغوښته او پېش قبضه یې په تیکي کې دننه کړه.))

((یوه بله ورځ له لویې لارې نه خطا شوم او د غرونو په منځ کې د مخه ولاړم او څو ځلې لاره په مخکې بنده وه. ددې لپاره چې دې ته اړ شوم، چې په لوړو ګټو وخېژم او تږی کوز شم. شپه مې هلته تېره کړه او د سهار د لسو بجو په شاوخوا کې د یوه غره سوري ته ورسېدم، چې هلته څو پښتانه ناست وو. دوی اوبه، ووږی او چلم راکړل او لنډي خانه یې راته په ګوتو کړه، چې ښه هسکه وه.)) له هغه ځای نه دی پېښور ته لاړ او بې له خطرناکو پېښو نه له اباسین نه تېر شو. دغه لاندیني لیکنه د ښاغلي دوري له درېو لیکنو څخه یوه ده، چې ده مخکې له دې، چې زه ورسره وګړېږم، لیکلې وه. په دغو لیکنو کې دده ټولیز افکار ځای شوي، چې زیاتره یې زما په فکر سم او ځینې وخت د یوه شخص لپاره، چې دغسې ژوند کوي، ډېرې درنې معلومېږي.

((هغه غرنۍ سیمې، چې د اټک، پېښور، کابل او کندهار په شاوخوا او له کابل نه هغه خوا د بلخ پر لور او له کندهار نه هغه خوا د هرات خوا ته پرتې دي، د خراسان په نامه د پښتنو ملک دی. پښتانه بېل، بېل قومونه او بېل بېل نومونه لري او دوی تر هغو، چې یا په زور یا په پیسو سره پوره ایل نه شي، یو له بل سره مخالف وي. څنګه چې احمد شاه او تیمور شاه پوره نېکمرغه وو، چې لوی پوځونه یې ساتلي وو او په هغو سره یې بهرنۍ سیمې ونیولې. دوی په خپله خوښه ورته تسلیم شول (که څه هم دغو پاچایانو پوره زور لاره، چې په زیاتې اندازې یې لاندې کړي) او په دغه کار سره یې ګټورې بوختیاوې خپلې کړې. څو سره له دې هم څرګنده ده، چې یو زېږور منظم پوځ چې د خوړو شیان ولري، دوی ټول په پوره ډول لاندې کولای شي. د ګوډ تیمور مغولي نژادو پاچایانو دوی پوره ایل کړي وو او د شاوخوا غرونه نظر دې ته، چې داروونکي یا مضر وي، ډېر مساعد وو. درانیان د کندهار په شاوخوا کې اوسي. که څه هم په اوسني وخت کې ډېر یې هلته نه شته. په دغو وختونو کې چې د

دوی پاچایان د برتیو سیمو له لاندې کولو نه عاجز دي، د درانیو نوم له برم نه لوېدلی دی او ډېر قومونه مالیات او باجونه، نه ورکوي. د پاچایانو او سردارانو ټول تابعان له درانیو څخه نه دي، که څه هم دوی په همدغه نامه یادېږي. دوی په خپلو سیمو کې له لوړتلو سره مینه لري او دا ځکه، چې دوی اوس دومره ټېکمرغه نه دي، چې د خپلې توري هیبت په باندنیو ملکونو کې خپور کړي. د احمد شاه او تیمور شاه ملکونه ښه پراخ وو او په دغو ملکونو کې دوی ښه شتمن شول. خو دوی له فتح کولو پرته بل فکر نه لري. دوی د زیار او زحمت د ګټو او فنونو له لارې د شتو د ګټلو هیله من نه دي. که څه هم دوی یې سخت لېوال دي. دوی شته د تورې په زور غواړي، خو په دغه اړه یو څو ټکي باید په نظر کې ونیول شي. څنګه چې دوی د چا پېرو غونډیو او غرونو په منځ کې ایسار او محاط دي او څنګه چې شاوخوا ته یې ډېر او قوي عنعنوي مخالفان پراته دي، چې دوی یې زیاتره وخت لاندې کړي دي. د دوی ملک د یوه ولایت په څېر نیول شوی. دوی هم خپلې وسلې لرې ملکونو ته غځولي دي. داسې فکر کوي، چې د دوی دین تر نورو ادیانو ډېر ښه او ډېر حقیقي دی. په نتیجه کې نور د دوی په فکر په خطا روان او بې لارې دي او هیله کوي، چې په پای کې به د خپل عالي حقانیت له لامله نور ټول لاندې کړي. دوی که څه هم له یو بل سره جنګ کوي او څنګه، چې دوی سني مسلمانان دي (ترکانو، تارتارانو او عربانو په څېر، چې د فارس خلک بې لارې بولي) دوی د دښمنۍ له هغې درجې نه وړه کوي، چې ممکن په خپله د دوی په نابودۍ او تباهۍ تمامه شي. دا چې دوی فکر کوي د دوی دین تر نورو ډېر ښه دی، بې له شکه دا د دوی خپل قصور نه دی. ځکه چې دوی ته په لومړي سر کې په کلکه ویل شوي، چې همدغسې وګڼي. که څه هم لومړی دوی ممکن دا وغواړي ټول انسانان مسلمانان کړي، خو له همغو سره د مینې له امله د زغم روحیه دوی ښه فعال کوي. ځکه چې د دوی زیات شمېر په یقین سره ازاد، سخي او زغمونکي دي. د هندوستان ملنګان او نور، چې د دوی ملک ته ځي، په خپلو زحمتونو کې نه ناکامېږي، چې دوی په خطا او عجیبو تصورونو باندې معتقد کړي او دوی پوره ضعیف دي. چې هغوی ته تر زیاتې اندازې اعتبار ورکوي. د دوی په فکر د پنګال خلک پوره جادوګران او اروپایان (چې دوی یې هوښیار، عاقل او عادل بولي) کیمیاګران دي، چې د سرو زرو د جوړولو په فن ښه پوهېږي. څنګه، چې ما زیاتره هغوی ته ویل، چې زه د بنګال یم. دوی له ما نه ډېرې پوښتنې کول او ریړولم یې او داسې یې سوچ کاوه، چې زه به له دغو فنونو سره اشنا اوسم. څنګه چې ما به کلمه طیبه تکراروله او که څه هم زما جامې شکېدلې وې او دوی به زیاتره په ما ددې خیال کاوه، چې زه په خطا روان یم، ځکه چې ما لمونځ نه

کاوه، سره له دې هم دوی زما په مسلمانۍ پوره قانع وو او دا خیال یې نه لاره، چې ما په زحمت کړي. یا له ما څخه د اعتدال له حد نه زیاتې پوښتنې وکړي.

ما پر او لاروي که هندوان وي، که مسلمانان، د دوی له ملک نه بې خطره تېرېږي او دوی ورته خواړه ورکوي، خو که له دوی سره کوم ارزښتناک شی وي، هیڅ تېرېدلی نه شي. ځکه چې په دوی کې د حکومتي دسپلین یا تنظیم څرک نه شته. دوی زیاتره څرګندوله، چې څه وخت چې هلته مغولي حکومت موجود و، ځلکو ممکن بې له ډار یا خطر نه د ښارونو له لارې په ښکاره طلاوې له ځان سره وړلې.

حکومت اوس د پښتنو په لاس کې دی. دوی ټول د پښتنو بېلابېل قومونه دي او درانیان پکې تر ټولو قوي دي. هغه نور قومونه چې په همدغه نامه یادېږي، د ښه چانس په برابرېدو سره په خپله خوښه ورسره یوځای کېږي. ځکه چې د بېلابېلو قومونو مېړونه، چې له فاتحو پاچایانو یا سردارانو سره ملګرتیا کوي، همداسې یادېږي او دوی ټول د خراسان سني پښتانه دي.

د ښارونو ښه ډېره برخه، چې هټیوال، کاسبان او داسې نور دي، پښتانه، نه دي او له نورو نسبونو څخه پیدا دي. په پېښور کې د مسلمانانو یوه ډېره لویه برخه ښايي په یو راز هندوستانۍ ژبه ګړېږي او د پښتنو له جامو او نورو پرته بېلابېلې جامې اغوندي. که څه هم دوی لږ و ډېر په پښتو پوهېږي، د دوکانونو ډېره برخه د هندوانو په لاس کې ده. په همدې ډول ډېر شیعه او پارسیوان بزازان او نور هم پکې شته او د هغو له ولې څخه ډېر کسان، چې قزلباش نومېږي، د پاچایانو او لویو سردارانو نوکري کوي.

((دغه ملکونه اوس د بېلابېلو پښتنو سردارانو په لاس کې دي، دوی یو تر بله سره مخالف دي په دې، چې په لومړي سر کې د یرغل کولو یا فتح کولو لپاره شتمني ترلاسه کولی نه شي او که یې کولای شوای، دوی به په خپله رضا او خوښې سره په ټپکمرغه مشر او سروال پسې روان وای. دوی زیاتره داسې خبرې کوي، چې انګرېزان غواړي دوی لاندې کړي او ډېر یې په دې وایي، چې اروسرو یې نیسي، ډېر یې داسې وایي، چې نظر دې ته، چې انګرېزان یې په درې یا څلورو زرو مېړو سره لاندې کړي، ښه به دا وي چې سکان یا مرهټه یې په شپږو لکو مېړو لاندې کړي.

د خراسان ملکونه، چې د پښتنو لږ و ډېر بېل بېل ښښتلي قومونه پکې اوسي، ټول سنیان دي، په پښتو ګړېږي او بېلابېل سلوکونه یې د خوښې وړ دي. دوی زیاتره وخت د نورو قوي امپراتوریو له خوا د یوه ولایت په توګه نیول شوي دي، خو په دغو قومونو کې هیڅ یو هم په څرګند ډول داسې قوي نه ښکاري، چې هغه نور

پوره خپل تابع وګرځوي او کله چې بخت یاري وکړي، دوی په اتفاق سره بې له دې، چې اجباري یې راوبولي، له بریالي قوم سره د خپلې مرستې لاس غځوي. خو دوی په دغو وختونو کې نه کوم اتحاد، نه کوم منظم پوځ، نه کوم حکومتي تنظیم او نه کوم ملي حرکت لري، چې د یوه درانده ملت په توګه وګڼل شي. سره له دې هم دوی په خپل ملک کې په اړونده خېلونو کې ډېر ښه خوښ او منظم دي.»

«دوی هیڅ منظم پوځ نه لري او ټول یې په ښه نظم کې نه دي. دوی نه شي کولای له توپ نه کار واخلي او څنګه چې د کابل او کندهار لارې یې دفاع دي، هر راز خلک لوټل کېږي. که څه هم د لار شاوخوا غرونو ته ورتګ نه کېږي. توري کېږدي به په دغه یا هغه ډول درولی کېږي، خو هغه یو بل ته نږدې دي او په ټولیز ډول د ځمکې له ځرنګوالي سره سمې دي.»

«د دوی اوړه یا غنم او نور شیان په غونډیو یا انډیو کې ساتل کېږي. دوی یو څه سامانونه او راحتي شیان هم لري. دوی د وړوی پخولو لپاره د اوسپنې یا تیږې تبې لري. دوی تنورونه هم لري. دوی په ټولیز ډول وروی او وریجې له شړومیو، شیدو او کله کله د غوړیو له ښوروا سره خوري. دوی د لم واړه ډېره استعمالوي او وزې لري. د دوی ښځې ووړی پخوي، پخلی کوي، اوبه راوړي او داسې نور کارونه کوي. دوی اوبه د څرمنې په ژیو کې راوړي او ساتي.

دوی خوښ او په ځان ښه پټ معلومېدل، دوی د سارانیو مېلمنو ډېر عزت کوي. تمباکو یې خوښ دي، خو هغه وخت چې زه هلته وم، دوی ډېر تمباکو نه لرل. کله چې په ډېره کې ناست وي، هر یو یې چلم ته یو یا دوه پوفه ورکوي. کله چې وخت او موسم ښه وي او دوی ډېر څه ولري، په دې خوښېږي. چې خپله مېلمه پالنه څرګنده کړي. څنګه چې په دوی کې د کوم تنظیم منظم ځرک نه شته، هیڅ یو کس چې کوم قیمتي څه ورسره وي، له ساتونکي پرته نه شي تېرېدلای. دوی د لمانځه په ادا کولو کې منظم دي. په ښار کې یو ځوک کولای شي بې د لمانځه ادا کولو نه هم تېر شي، خو د دوی په خېلونو، سیاه خانو یا تورو کېږدیو او کلاګانو کې هیڅ ځوک له پوښتل کېدو نه خلاصېدلی نه شي.

د ښاغلي دورې له هغو دوو پاڼې لیکنو څخه یوه یې د پنجاب پر لور دده د سفر په اړه او هغه بله یې سند ته د هغه د سفر شرح ده. دغه وروستی له هغه نه، چې دلته ذکر شوه، ډېره لنډه ده خو له هغې نه یو څو لنډې لیکنې زما په متن کې راوړل شوې دي.

* * *

دریمه ضمیمه

د ځینو ګاونډیو ملکونو بیان

کافرستان

دوی که څه هم د کابل د پاچا په سیمو کې شامل نه دي، زه ددې کوم عذر نه کوم، چې د کافرو شرح کوم یا د هغو څو حقایقو بیان کوم، چې د بدخشان او قاشقار په اړه مې راټول کړي دي. دا هغه ملکونه دي، چې په اروپا کې یې یواځې نومونه اوریدل کیږي.

دغه لاندې عبارات د هندوستان د نقشې په اړه د رینل (Rennel) له لیکنې نه رااخیستل کیږي:

((تر دغې ورځې پورې یو خاص قوم په اوسني باجوړ کې اوسي یا لږ تر لږه په نږدې ماضي کې اوسیده او ادعا یې کوله، چې دوی د ځینو هغو کسانو اولاده دي، چې د فاتح (اسکندر) په پوځ پورې اړه لري او هغوی د دوی په فکر د هغه د تیریدو په وخت کې هلته پاتې شول. ابو الفضل او سوجن رای (Soogun Rae) دواړه دغه روایت بې له کوم اساسي اختلافه راوړي. په واقع کې وروستی اضافه کوي، چې دغه اروپایان (که موږ یې په دغه نامه یاد کړو) په خپلو ګاونډیو باندې هغه لوړوالی تراوسه هم ساتي، چې فکر کیږي د دوی نیکونو په هغه وخت کې لاره، چې دوی هلته میشت کیدل.[1]

ممکن په اسانۍ سره دا وګڼل شي، چې کابل ته ددغه هیئت د سفر په وخت کې دغه لیکنه مو د ډیرې پاملرنې وړ شوه او موږ لا په پیښور کې وو چې هر وخت تیر کړی نه

[1] د کرپاتریک (Kirpatrick) لاسي لیکنې، چې د رینل په لیکنه کې نقل شوې دي، ۱۶۲ مخ د ۱۷۹۴ کال چاپ.

و، چې د خپل ومقدوني ګاونډيو په اړه مو په پلټنې پيل وکړ. موږ ژر اړ شو د ابوالفضل له هغه نظر نه ووړه وکړو، چې وايي دغه مبشت شوي کسان د يوسفزيو يو خپل دي، خو موږ ته څرګنده شوه، چې دغه کافران چې د باجوړ په شمال کې اوسي، له يونانيانو سره په کرکټر کې ډېر څه ګډ لري. دوی په ښکلا او په اروپايي څېره لرلو کې نوم لاره، ښځان يې لمانځل. د سپينو زرو په پيالو يا لوښو کې يې شراب څښل، له څوکيو او مېزونو څخه يې کار اخيست او په داسې ژبې ګړېدل، چې د دوی ګاونډيو ته يې پته نه وه.

دا اسانه، نه ده، چې د پلټلو هغه حس ارام شي، چې دغې ليکنې وپاراوه، ځکه چې که څه هم ما په هغه لومړي سر کې ددې کلک هوډ وکړ، چې د دوی سيمې ته د ځېرنې لپاره يو تن واستوم، خو دا ناممکنه ښکاره شوه، چې ددغه کار د ترسره کولو لپاره دغسې يو وړ شخص موندل شي، چې هغه ددغسې خلکو په ملک کې سفر وکولای شي، چې په هغو کې د مسلمان تر وژلو بل کار ښه نه ګڼل کېده. په پای کې ملا نجيب دغه له خطر نه ډک کار پر غاړه واخيست. دی د ملا بهره مند وورو و، چې لومړی يې يادونه شوې او د خپل ښه استعداد او د پښتنې قوي حس په لرلو سره ددغې دندې د ترسره کولو لپاره ښه وړ و. دی له پېښور نه د مې د مياشتې په نيمايي کې روان شو او د پنجکوړې له لارې د کافرو ملک ته ننوت. زموږ هيئت نږدې يوه مياشت وروسته د هندوستان پر لور وخوځېد او په دغه وخت کې موږ ته د هغه په اړه هيڅ معلومات نه وو ترلاسه شوي. تر هغو چې موږ د پښتنو په سيمو کې وو، د هغه د بېرته راتګ زياته هيله مو په زړه کې تېروله. خو څه وخت چې دويمه مياشت تېره شوه او موږ د پنجاب له نيمايي نه اوښتي وو، په موږ کې د هغه په اړه د ناارامي احساس پيدا شو او داسې مو وګڼله، چې دی ښايي کافرانو وژلی وي. د هغه وروړ، چې تراوسه له موږ سره مل و، بېرته وګرځېد، چې د هغه ځرک معلوم کړي.

ما ته له دغه وخته تر څو مياشتو پورې، چې په ډيلي کې وم، د هغه په اړه هيڅ معلومات نه وو او ما دده د بيا ليدلو هيلې له لاسه ورکړې وې، چې په دغه وخت کې دی نابيره زموږ په کمپ کې څرګند شو او دی ددې پر ځای، چې زموږ هيلې په ناهيلۍ واړوي، له خپل ملک نه يې په دغه اوږده سفر پيل کړی و. دی آن تر کامديشه پورې، چې له بدخشان نه درې مزله دې خوا پروت يو کلی دی، تللی و. ده د هر هغه څه په اړه چې په کافرو پورې يې اړه لرله، پوره معلومات حاصل کړي ول. د دوی د ژبې لغات يې راټول کړي ول او هغو پوښتنو ته يې ځوابونه ترلاسه کړي ول، چې د تګ په وخت کې ورته ورکړ شوي وو. دغه لاندېنی بيان په عمده ډول دده

په لیکنې ولاړ دی، چې د ښاغلي اروایـن (Irvine) له خوا ژباړل شوی. څو ځنګه چې ماتـه ددې موقـع پـه لاس شوې وه، چې د مـلا نجیب پـه نه شتون کې نور معلومات هم ترلاسـه کـړم. مـا لـه هغـو تـه کـار اخیـستی او د مـلا معلومـات مـې لـه هغـو سـره پرتلـه او سم کړي دي.

هغه منابع، چې لـه هغـو نـه مـې دغـه زیـاتي معلومـات ترلاسـه کـړل، دا دي: یـو ځـوان کـافر و، چې ماتـه ددې موقـع پـه لاس راغلـه، چې لـه هغـه نـه پوښتنې وکـړم. د ښـاغلي اروایـن یو هندو میرزا، چې د کـافرو ملک تـه یې سفر کـړی و، د کـونړ د سـید یـو عامـل، چې د دوی پـه سـرحدي پولـو کـې یـې ژونـد کـړی و او یـو تـن یوسـفزی، چې د دوی سیمې تـه پـه یـو نظـامي یرغـل کـې تللـی و. جغرافیـوي معلومـات د معمـول پـه څېـر لـه لیفټیننټ مکارټني (Macartiney) نه ترلاسه شوي دي.

د کـافرانو ملک د هنـدوکش د لـړۍ ډېـره برخـه او د بیلـوت تـاغ (Beloot Taugh) یـوه برخـه نیـسي. شـمال ختیـځ تـه یې قاشـقار، شمال تـه یې بدخشان او شمال لویـدیځ تـه یـې کنـدوز پـروت دی. لویـدیځ تـه یـې انـدراب او خوسـت او هـم بلـخ او د کابـل کوهـستان پـروت دی او هغـه پـه ختیـځ کـې تـر ډېرې فاصلې تـر کـشمیره غځېـدلی، چې په دغې برخې کې یې سرحدي پوله په ځرګند ډول ټاکل شوې نه ده.

دغـه ټـول هـسک ملـک د واورو لـه ډکـو غرونـو، د جلغوزیـو لـه ګڼـو ځنګلونـو او لـه تنګو خو سمسورو درو څخه جوړ دی، چې حاصلات یې ډېر انګور دي او دغـه انګـور هم پـه خپـل سـر لـوېږي او هـم کـرل کېـږي. پـه همدې توګـه دغـه ملـک د پـسونو د ډېـرو رمـو او د غوایـانو د ډېـرو پـادو لپـاره خـواړه برابـروي او غرونـه یې لـه وزو څخـه ډک دي. حبوبات یې هم د اهمیت او هم د مقدار لـه حیثه ښکته دي. ډېر عـام ډولونـه یې غنـم او ورېـجې دي. لاري یـې ... د پلیـو کـسانو لپـاره ښې دي، چې زیـاتره لـه سیندونو او ویـالو څخه تېرېږي. له پاسه یې د لرګیو پلونه او یا ځوړند پلونه ایښودل شوي، چې هغـه لـه ریـښه لرونکیـو لښتو یا څېنو نورو نرمو لرګیو له پـېړو څخه جوړ شوي وي. هغـه ټول کلي، چې ماتـه یې بیـان شـوي، دغرونـو پـه لمنـو کې پراتـه دي. پـه دې ډول، چې د یوه کور بام د بل بام لپاره، چې د پاسه یې پروت دی، لاره جوړوي او ویـل کېـږي، چې دا طرز په ټول ملک کې معمول دی.

ددې ملک درې بایـد ښې ګڼـې وي، د کـاموجي (Coumogee) قـوم لـې تـر لـږه لـس کلي لري او کامدیش، چې لوی ځای دی، پینځه سوه کورونه لري.

خلک یې د خپـل ملت لپاره کـوم ټـولنیز نـوم نـه لـري، هـر قـوم ځانتـه ځـانګړی نـوم لـري. څکـه چې دوی ټـول پـه قومونـو وېشل شوي او دغـه وېـش د نـسب لـه مخـې نـه، بلکې د جغرافیوي موقعیت لـه مخې دی. پـه هـرې درې کـې یـو ځـانګړی قـوم اوسـي،

مسلمانان دوی ټول د کافرو او ملک یې د کافرستان په نامه یادوي. یوه ویش ته یې سیاه پوش یا تور کافران او بل ته یې سپین پوش یا سپین کافران وایي او دغه نومونه د دوی د جامو له لامله په دوی ایښودل شوي دي.

ټول کافران د خپلو ځېرو د سپین والي او ښکلا له لامله مشهور دي، خو د کافرو ډېره لویه برخه د وزو د پوټکي یو ډول توره سدري اغوندي. په داسې حال کې، چې هغه بله برخه یې د سپینسیو سپین واسکټ اغوندي.[۱]

په کافرانو کې څو ژبې ویل کېږي، خو په ټولو کې ډېرې کلمې ګډې دي او ټول یې له سانسکرت سره یو راز اړیکې لري. دغه ټول ژبې یوه ځانګړتیا لري او هغه دا ده، چې د سلګونو پر ځای شلګون حسابوي او دوی د زر عدد (چې دوی یې د پښتو یا دري په نامه یادوي) له څلورو سوو یا شلو شلګونو څخه جوړ دی. دغه ټول حقایق په لغماني یا دیګاني ژبې باندې هم پلي کېږي، چې ښکاري د کافري یوه لهجه وي او له دې نه داسې نتیجه اخیستل کېږي، چې لغمانیان یا دیګانان پخوا کافران وو، چې وروسته یې د اسلام دین منلی دی. ګومان کوم د کابل د کوهستان او سپدونکي هم له همدغه اصل څخه وو، په دې چې مخصوصاً د کوهستان نوم هغه دی، چې په ټولو هغو دلالت کوي، چې په دې وختونو کې مسلمان شوي دي.

د دوی د ژبې اشتقاق له یونانیانو څخه د کافرانو د اصل نسب نظر ردوي او

---

[۱] د کافرو خینو قومونو نومونه دا دي: د لومړني ولې نومونه د یوه ځوان کافر څوکویي (Tsokooee) له خوا، دویم یې په کامدیش کې د ملا نجیب له خوا او د دریمې یې په کوتان (Kuttaun) کې، چې د باجوړ په سرحدي پولې کې پروت دی، د دهنپت رای (Dhunput Roy) له خوا تهیه شوي دي.

تریګوما (Traiguma)، ګمیر (Gmeer)، کوټار (Kuttaur)، وې لي واني (Wailee Wanee)، کامه (Camma)، کوشتي (Cooshteea)، ډینګ (Ding)، (Wanee) او وایي چې مسلمانان یې پونیته (Puneeta) بولي.

کاموجي (Cammojee)، کستوجي (Kistojee) (چې د دوی لوی ښار ګوتې مونچې شي Munsheeashee دی)، منډیګل (Moondeegul)، کامتوز (Kamtoze)، چې نیمایي یې د بدخشان او نیمایي یې د لغمان په لور دی، پوروني (Puroonee)، چې د هغوی مرکز کشتوکي Kishtekee دی، تې نې Teenee، پونوز (Poonooz)، اوش کونګ (Ushkong)، اوم شي (Umshee)، سونتو (Sunnoo)، کوله مي رووز تورکوما Koomimee Rooz Turkuma) چې کاتوراو ګوین پیر (Guinbeer) په هغو پورې اړه لري، نیشا (Nisha)، ای ریت (Eerit) او نور. زه باید زیاته کړم، چې د ملا نجیب په لست کې یو یې پوشاه (Pusha) اصل ګڼل کېږي. بابر یې ذکر کړی دي، چې او اوس هم په کوهستان کې موندل کېږي.

واني دیوزي (Wanee Diwozee)، کټار (Kuttaar)، پونډیکت (Pundeet)، خوستوز (Khoostoze)، کاموزي (Cammozee)، ډي واین (Divine)، څوکویي (Tsokooee) او کونیه (Choonea).

پخپله د دوی روایات د دوی د اصل او نسب په اړه موږ ته په ځرګند ډول څه مواد نه راکوي. ډېر ټولنیز او یواځیني د اعتبار وړ روایت دا دی، چې دوی د مسلمانانو له خوا د کندهار له شاوخوا نه شړل شوي دي او پخوا له دې، چې دوی خپل اوسني ټاټوبي ته راغلي وي، ځو ځلې یو بل ځای ته لېږدېدلي دي. دوی ادعا کوي، چې دوی له ځلورو قومونو یانې له کاموز (Camoze)، هلار (Hrler)، سیلار (Silar) او کاموجي (Camojee) نه متشکل ول، چې له هغو نه یې لومړنیو درې قومونو د اسلام دین ومانه او ځلورم یې په خپل پخواني اصلي دین ټینګ ودرېد او خپل پلرنی ملک یې پرېښود. د دوی دین له هر هغه دین سره، چې زه ورسره اشنا یم، ورته والی نه لري. دوی په یوه خدای ایمان لري، چې د کامدېش کافران یې د امرا (Imra) په نامه او د ځو کوریې کافران یې د داګون (Dagun) په نامه یادوي، خو دوی نور بتان هم لمانځي، چې د دوی په فکر د پخوانیو وختونو لوی کسان وو او هغوی د دوی د عبادت کوونکیو له خوا خدای ته شفیع شوي وو. دغه بتان له تېږو او لرګیو څخه جوړ شوي دي او هغه تل د نارینه و یا ښځو په شکل دي، چې کله سواره او ځینې وخت پلي وي. ملا نجیب ددې موقع وموندله، چې د کافرو د خدایانو ټولنیز مزدک (عبادتځي) ته ننوځي.

د کامدیش د کلي په عمومي حجرې کې د لرګیو لوی بالښت یا متکا وه، چې د هغه دپاسه یوه لویه ځیره ولاړه وه، چې په یوه لاس کې یې سانګه وه او په بل کې یې لکړه وه. دغه بت ددغه کلي د یوه ډېر لوی شخص پلار تمثیل کاوه، چې هغه یې په خپل ژوندانه کې درولی و او دغه امتیاز یې ټول کلي ته د ځو مېلمستیاوو په ورکولو ګټلی و. دا یواځینی بېلګه نه وه، چې اشخاص په دغسې دلایلو په خدایانو کې شمېرل شوي وو او د نورو خدایانو په څېر یې لمانځنه کېده. په واقع کې داسې ښکاري، چې کافران د سخاوت او مېلمه پالنې ښېګڼو ته زښت ډېر اهمیت ورکوي. همدا ښېګڼې دي، چې د دوی جنت ته چې دوی یې بری لی بولا (Burryle Boola) بولي، د ننوتلو اجازه ګڼي او معکوسې یانې بدې ګانې بری دوګر بولا (Boory Duggor Boola) یا دوزخ ته د ننوتلو ډېرې یقیني لارې ګڼل کېږي.

په دغسې اسانۍ سره د بُتانو جوړول باید د دوی شمېر هرومرو ډېر کړي، خو ډېر یې باید د دوی خپل قوم ته ځانګړې وي، ځکه چې ددې هیله کېدای نه شي، چې هغوی چې د هغو لمانځنه کوي، د وی په مېلمستیاو کې به یې برخه نه وي اخیستې. په دې ډول داسې ښکاري، چې د کامدېش خدایان د ځوکوریې (Tsukooe) له خدایانو څخه بالکل بېل دي، که څه هم یو خدای په دواړو کې مشترک دی او ممکن نور هم موجود وي، چې هغوی به د کافرو قومونو له بېلېدو څخه دمخه په خدایانو

کې شمېرل شوي وي. د کامدېش ستر خدایان یا قهرمانان دا دي:

لومړی: بوګیش (Bugeesh) یا د اوبو خدای. دویم: ماني (Mounee) چې یوش (Yoosh) یا د شر اصل یې له نړۍ نه شړلی دی. درېیم: مرور (Morrer)، څلورم: اروم (Urrum)، پېنځم: پرسو (Purso)، شپږم: ګیش (Geesh)، اووم: د پاردیک (Paradik)، په نامه اووه ورونه، چې ځانونه یې له طلاوو څخه وو او دا ټول له یوې ولې څخه جوړ شوي وو. اتم: پرون (Purron)، همدغه ډول اووه ورونه. نهم: کومای (Koomy)، چې ملا نجیب یې د ادم ښځه بولي. لسم: دساني (Dissaunee)، د کیش ښځه. یوولسم: دوهي (Doohee)، دولسم: سوري جو (Surijoo)، دیارلسم: نشتي (Nishtee).

د ځوکوړي خدایان دا دي: ماندي (Maunde) (دا ممکن ماني Maune وي چې دمخه یې ذکر شوی دی)، مارایست (Moraist)، موراسوري (Murrasoore) او اندرجي (Inderjee) چې ممکن د هندو خدای اندر (Inder) یا اندرا (Indra) وي او جي (Jee) هندوي لقب یې د نامه اخر ته اضافه شوی دی.

د ښاغلي اروایین Irvine هندو ملګری دون پت رای (Dhun Put Roy) په پوره یقین سره ویل، چې د کافرو بتان د هندو خدای سداشیو (Seddasheo) تمثیلوي او تل دري غابني سانګه ورسره وي، چې د هغه یوه نخښه ده. ده دا هم ویل، چې دوی خپل ځیني خدایان د شیي ماهادیو (Shee-Mahadeo) په نامه یادول او دوی آن دغه کلمې یو بل ته د سلام په توګه استعمالولې. خو دغه څه له نورو روایتونو سره اړخ نه لګوي او څنګه چې پخپله دون پت رای په دې اعتراف وکړ، چې کافران د غوړي غوښه خوري، دا ممکنه نه ده چې دوی دې له هندوانو سره دومره نږدې اړیکې ولري. له ټولو روایتونو سره سم دوی په خپلو بتانو باندې وینې شیندي، دوی آن د غوېيو وینې هم پرې شیندي، چې دغه رواج د هندو له مذهب سره هیڅ تړاو نه لري. په همدې ډول دوی ټول په ټولو مذهبي مراسمو کې اور د یوه شرط په توګه لازم ګڼي.

ملا نجیب په دغسې یوې موقع کې په کامدیش کې حاضر و، چې امراته د قرباني د اهدا کولو موقع وه. دغه عمل یوه کلي ته نږدې په یوه ځانګړي ځای کې ترسره شو. هلته یوه تورلې تیږه وه، چې د ملا نجیب له وینا نه ښکاري د هندو د مهادیو (Mahadeo) له سمبول سره یې یو څه ورته والی لاره. مخې ته یې اور ولګول شو او د هغه له مېنځ نه اوره، غوړي او اوبه په هغې تیږې باندې واچول شوې. په پای کې یو څاروی قرباني شو او وینه یې د اور له لارې په هغې تیږې باندې وپاشل شوه، د غوښې یوه برخه وسوځول شوه او یوه برخه یې د کشیش مرستیالانو وخوړله، چې شمېر یې دېرو او له هغه سره یې په دعاګانو او مذهبي اشارو کې

ملګر توب کاوه. د دوی یوه دعا د مسلمانانو د نابودي په اړه وه([1]). بتانو ته عبادت

[1] ځینې کسان ښایي ددغه رسم له تفصیل سره مینه ولري. هغه لرګي، چې په دغې قرباني کې استعمالیږي، ملا نجیب یې د کاچور (Kauchor) په نامه یادوي او کافران یې د ړون پوټ رای په قول کې سوپوري تهوپ (Kesopooree Thop) بولي.

((هلته یوه نیغه تیږه پرته وه، چې نږدې څلور فوټه لوړه وه او سور یې د یوه منډلي انسان هومره و. دا امراتا (Imrata) سپیڅلې تیږه ده، شاته یې د شمال په لور یو دېوال پروت دی.)) دغه ټول د دوی معبد دی. دغه تیږه خدای تمثیلوي، دوی وایي چې ((دا د هغه تمثیل کوي، خو موږ د هغه په څېره نه پوهیږو.)) د امراتا جنوب ته د کاچر (Kauchor) اور سوځي او دا د جلغوزي یو ډول دی، چې په عمومي ډول په شنیلي اچول کیږي، ترڅو ډېر لوګی وکړي. یو کس چې خاص نوم یې ملیک (Muleek) دی او لقب یې اوټا (Ota) دی، د اور مخې او شاته عبادت کونکی لیکه دریږي، لومړی اوبه راوړل کیږي، چې دې ځیل لاسونه ومینځي، څه یې په ښي لاس کې نیسي او درې ځله یې د اور یا لوګي له لارې په امراتا اچوي او هر ځل سوچ (Sooch) وایي، چې مانا یې خالص دی. بیا نو دی یوه لپه اوبه په قرباني شیندي، چې هغه معمولاً کومه وزه یا غوا وي او سوچ وایي. بیا یوه لپه اوبه اخلي او ځینې کلمات تکراروي، چې مانا یې دا ده (ته دغه قرباني منې؟) او دغسې نور. اوبه د قرباني په کېڼ غوږ اچوي، چې هغه مال ته وي. ده (ملا نجیب) دوه قرباني ولیدلې، چې یوه یې خدایي او بله یې یوه بته ته شوې وه) که څاروي په دغه وخت کې ځیل سر اسمان ته ولړاوه، هغه د قبولي نخښه ګڼل کیږي او د پوره رضایت لامل ګرځي. وروسته د هغه په ښي غوږ کې او په دریم ځل یې په تندي او څلورم ځل یې په شا اوبه اچوي. هر ځل یو وار سوچ ویل کیږي بیا په داسې وخت کې چې لرګی اچول کیږي، یوه لپه اوړه اخلي او د اوړو له منځ نه یې په تیږه باندې اچوي. دوی دغه اوړه د خدای برخه ګڼي او بیا دواړه لاسونه له غوړیو نه ډکوي او په اور باندې یې اچوي. دا هم د خدای برخه ګڼل کیږي. په دغو مراسمو کې سوچ نه ویل کیږي، خو په دغه وخت کې ملا په لوړ اواز وایي: هې (He) او له هغه وروسته عبادت کوونکي درې ځله هې اومچ (He ummuch) وایي یانې ویې منه! هر ځل دوی دغه په یوه حرکت ادا کوي. دوی ځیل ورغوي د ځپلو زنګنو په لور غځوي او په هغه وخت کې، چې دوی یې په پراخ حال سره جګوي، هې اومچ وایي. په دغه وخت کې ملا وزه په چاکو وژني او وینه یې په دواړو لاسونو کې نیسي. یو څه یې خوشې کوي، چې په اور باندې ولویږي او پاتې وینه یې د اور له لارې په امرتان (Imrtan) اچوي (امرتان یو بت یا د بت په صندوق کې دی) او بیا هې اومچ درې ځله ویل کیږي. اوس یې نو سر کېڼ خوا ته تاووي او په اور باندې یې اچوي، خو هې اومچ نه ویل کیږي. بیا نو شراب په کاسې کې راوړل کیږي او ملا یې یو څه په اور کې اچوي او نور یې د اور له لارې اچول کیږي، خو هې اومچ نه ویل کیږي (غوړي هم له یوې کاسې نه اچول کیږي). په دغه وخت کې خدای ته دعا کوي: ((تبه له موږه لیرې کړه، زموږ غله ډېره کړه او مسلمانان ووژنه. له مرګ نه وروسته موږ په بري لی بولا (Bureie Boola) یا جنت کې داخل کړه.)) هې اومچ درې ځله ویل کیږي. بیا نو ملا دمخه کیږي او په ځیل مخ کې پوشا (Pusha) یانې هغه څوک دروي، چې پیرې نیولی وي. هغه وروسته له هغه چې ځیل سر یې لوګي ته وړاندې نیولی وي او په هغه کې یې خوځوي، عابدین هې اومچ په لوړ اواز درې ځله وایي. بیا نو هر سړی د ځیل هر لاس ګوتې یوځای په خوله کې دننه کوي او ښکلوي یې. بیا یې په سترګو مښي او په پای کې یې په تندي ږدي. بیا نو دوی ټول رخصتیږي او په

نېږدې په همدغه توګه ترسره کېږي. دغه عبادتونه کله کله په ازادې هوا کې او کله کله په داسې کوروټو کې کېږي، چې امرومه (Imrumma) نومېږي. که څه هم اوږ (چې د یوې ځانګړې ونې له پاڼو څخه لګول کېږي) د دوی په ټولو مذهبي مراسمو کې اړین دی، خو داسې ښکاري چې دوی ددغه عنصر لپاره کوم ځانګړی درناوی نه پر ځای کوي او اور تل نه ساتي.

دوی میراثي روحانیون لري، خو نفوذ یې ډېر نه دی. په همدې ډول په دوی کې ځینې کسان شته، چې د کوم لوړ موجود الهام حاصلولی شي او هغه په دې ډول حاصلوي، چې خپل سرونه د کومې قرباني د لوګي دپاسه نیسي، خو دوی ته هم نور په کوم ځانګړي درناوي قایل نه دي. دوی له کبانو نه کرکه کوي، خو بل هیڅ څاروی ناولی نه بولي او د پسه غوښه، د غویي غوښه، د یې غوښه او هر هغه بل شی، چې دوی یې ترلاسه کولای شي، خوري.

دوی که څه هم په هره ورځ، چې وغواړي قرباني کولای شي، سره له دې هم ځینې ټاکلي جشنونه شته، چې د کامدیش په کاموجیانو (Caumojes) کې رواج لري او د ملا نجیب په فکر ممکن هغه عام وي. ځینې یې د یادونې وړ دي، خو یو یې هم له هغه جشن سره ورته نه دی له کوم سره چې زه اشنا یم. یواځې یو یې ورسره ورته دی، چې په هغه کې کافران په یوه بل باندې ایرې شیندي. لکه څنګه چې هندوان دغسې څه په هولي (Hooly) کې کوي.

په جشنونو کې زیاتره وخت قرباني کېږي او تل پکې مېلمستیاوې ورکول کېږي. په یوه جشن کې هلکان د جلغوزیو د یو ډول ونې مشعل[1] لګوي او د یوه

یوه ځای باندې یا غځېږي یا وړباندې کېني. په دغه وخت کې دوی وینه په قرباني اچوي، له هغو سره لیرې اوبه په اور اچوي او وروسته له هغه، چې یو څه خوږه شوې وي، په غوښې یې اچوي.

له هغه وروسته یې نیم اومه پورته کوي او خوري یې، خو که د قرباني مال غواوې غوښه یې وېشله کېږي او هر څوک خپله برخه خپل کور ته وړي. ملا په دواړو حالاتو کې دوه برخې اخلي.

د ډوډۍ په وخت کې دوی یو څه شراب څښي، چې یو څه له اوبو سره ګډ شوې وي او هغه څوک یې ورکوي، چې قرباني ورکوي. په دغه وخت کې یې نور هلوکي سوځول کېږي. هغه قرباني، چې د کوم بت په مخ کې کېږي، په همدې ډول وي، خو ملا نجیب دغسې یوه قرباني یواځې هغه وخت ولیدله، چې کومي (Kooms) یاني د هغه بت په مخ کې شوې وه، چې د کلي په جنوب کې چېرته لیرې په یوه سخت هسک ځای کې پروت و. دوی په دې قناعت وکړ، چې دغه شیان د هغه په لور واچوي. دوی قبله نه لري او د بتانو مخونه دشمال په لور نیول او که نه، غوا په وچولي باندې په یوه تیر سره یو وار وهل کېږي او د هغه په ګوزار مري.

مخ یې هري خوا ته وي، خو ملا نجیب اوس نه شي ویلای، چې په ټولو امرتانانو (Umrtansu) او امروماوو (Umrumas) کې عابدینو خپل مخونه د شمال په لور نیول او که نه.

[1] ښایي شونتې وي. ژباړن

بت مخې ته یې وړي او هلته یې غوړزوي او پرېږدي یې چې وسوځي. په بل جشن کې ښځې له کلي بهر ځانونه پټوي او نارینه یې د موندلو په لټه کېږي، ښځې چې څه وخت وموندل شي، په لښتو سره له ځانونو څخه دفاع کوي، خو په پای کې یې سړي تښتوي. ځینو ورېل هره ښځه، چې د هر سړي ګوتو ته ورغلله، وړل کېږي خو ملا نجیب له حیا نه په دې اړه له نورو پوښتنو څخه ډډه وکړه.

د دوی نور مراسم له دین سره دومره نږدې اړیکې نه لري، د ماشوم د زېږېدنې پر مهال دی له خپلې مور سره د همدغې موخې لپاره له کلي نه بهر وړل کېږي. دوی هلته د غلورویشتو ورځو لپاره پاتې کېږي او په دې ټول محفل کې ښځه ناوې ګڼل کېږي. په همدې ډول د نورو ښځو لپاره په ځینو وختونو کې، چې د کافرانو په فکر ناولې ګڼل کېږي، ورته کوړونه شته دي. ماشوم او مور ته یې د غلورویشتو ورځو له تېرېدو وروسته غسل ورکول کېږي او له ټغا او سندرو سره بېرته کور ته بېول کېږي.

هغه وخت، چې هغه ته د هغه د تېرو شویو (اسلافو) نومونه اخیستل کېږي او هغه نوم پرې ایښودل کېږي، چې د هغه په اخیستلو سره په تې رودلو پیل کوي.[1]

د واده عمر د سړیو لپاره له شلو څخه تر دېرشو او د نجونو لپاره له پنځلسو څخه تر شپاړسو کلونو پورې دی. د واده رسم هغه وخت پیل کېږي، چې هلک غواړي زوم شي، د خپل نظر ناوې ته یو څه وړېښه سپینسین کالي، چې د وړیو په مزي ښکلي شوي وي (د پښتنو د ملک صنایع) له څه ګاڼې سره استوي. دی د نجلۍ پلار ته او خپلوانو ته د یوه ناري لپاره هم شیان استوي. دغه شپه په جشن تېرېږي او په بله شپه زوم د خپلې ناوې د راوستلو لپاره ځي، چې هغه په هغو ګاڼو او جامو سینګار شوې وي، چې هغه ورلېږلي وي. پلار د ناوې لپاره د وریښمو دسمال او څه نور پسول او د تن کالي پرې اضافه کوي. یوه غوا او ښایي یوه وینځه هم ورسره کوي. بیا نو ناوې په داسې حال کې وړل کېږي، چې په شا یې یوه کجاوه وي، چې په هغې کې مېوې او جلغوزې او له هغه سره شات (که د کورنۍ په وس کې وي) او د

[1] په کامدیش کې ځانګړي نومونه دا وو: چندلو (Chundloo)، ډیمو (Deemo)، هزار میرک (Hazar meeruk)، بوستي (Bustee) او بودیل (Budeel) په څوکوبې کې د ځینو کسانو نومونه دا وو: ګورم باسي (Gurrumbaus)، ازار (Azaur)، د وروناس پران چولا (Doorunausprauchoola)، ګمیروک (Gemeruk)، کوټوکي (Kootoke) او دور (Oadoor)، کومور (Kummur) او زور (Zore). د ځینو ښځو نومونه دا وو: میین کي (Meeankee)، جونیلي (Junailee)، مالي دی له ري جینوکي (Mauledaileree Jeenoke)، زوري پوک خوکي (Zoreepuckhoke)، مل کي (Malkee) او ازاري (Azaure) په کتار کې د پېنځو کسو نومونه دا وو: توتي (Toti)، هوټا (Hota)، ګوسپورا (Guspura) او هزار (Hazaur). د یوې ښځې نوم کورمي (Kurmee) و.

سپینو زرو یوه پیاله هم وي. ناوې په دغه ډول د خپل مېړه کور ته بیول کېږي. په داسې حال کې، چې ټول کلیوال ناڅي او سندرې وايي، یو څو ورځې وروسته د نجلۍ پلار د خپلې لور ولور ترلاسه کوي. چې هغه کله کله شلو غواوو ته رسېږي. ملایان په دغو مراسمو کې هیڅ ګډون نه کوي. ښځې د کور ټول یو ډوله چارې ترسره کوي. دوی پټ رای لا وايي، چې دوی آن څمکه هم لري. د ډېرو ښځو کول هم رواج لري. د ښځو مخونه هیڅ پټ نه دي، که څه هم د زنا د عمل لپاره جزا شته، خو دومره څوک پسې نه ګرځي. شتمن کافران له خپلو ښځو سربېره مریان او وینځې هم لري. دغه مریان ټول کافران دي، په دې چې دوی له مسلمانانو سره په خپلو جنګونو کې بندیان نیسي. ځینې یې له هغو قومونو سره په هغو جنګونو کې نیول کېږي، چې دوی ورسره په جنګ وي او نور یې له هغو په غلا نیول کېږي، چې دوی ورسره په سوله کې وي. خو د هغوی زیاتره برخه د دوی له خپل قوم څخه وي او دا په دوی کې پوره عام دي، چې قوي کسان د کمزورو خلکو ماشومان نیسي او په مسلمانانو یې پلوري او یا یې د ځان د استفادې لپاره ساتي. یو څوک چې خپل خپلوان باهلې زد مریې ګرځول کېږي، خو له هغو مریانو سره، چې په خپل قوم کې ساتل کېږي، ناوړه چلند نه کېږي. که څه هم دوی د هغې کورنۍ له غړیو سره پوره برابر نه دي، چې دوی ورپورې تړلې وي.

د کافرو د جنازې مراسم د نورو ملتونو له مراسمو سره توپیر لري. څه وخت چې په دوی کې یو څوک مړ شي، هغه ته ډېر ښه کالي وراغوستل کېږي او په یوه کټ باندې ایښودل کېږي. د هغه وسلې د هغه ارخ ته ایښودل کېږي، دا ټول دده د ځینو خپلوانو له خوا ووړل کېږي. په داسې حال کې، چې نور یې شاوخوا ناڅي او سندرې وايي او سړي د ټوکو د جنګ یوه تنداره جوړوي، خو ښځې ویر کوي. کله کله مړی ښکته ایښودل کېږي او ښځې پرې ژړا او انګولا کوي. په پای کې مړی په تابوت کې ایښودل کېږي او هغه یا په خلاصې فضا کې د ونو تر سیورې لاندې یا په کوم بل ور ځای کې ایښودل کېږي. د هر مړي د مراسمو په پای کې یوه میلمستیا ورکول کېږي. په هر کال کې یو ځل د مړي په یاد یو جشن جوړېږي. د هغه د روح لپاره یو څه ووړي په ډاګه ایښودل کېږي او هیله کېږي، چې روح یې حاضر شي او ووړي وخوري.

پخوا ویل شوي، چې ځینې کسان د هغوی له مرګ نه وروسته د خدایانو مرتبې ته هسک شوي دي. یوه بله لاره هم شته، چې په هغه تر مرګ وروسته نوم ګټل کېږي او هغه دا ده، چې د چا په یاد د یوې لارې په ارخ کې یو ور ودرول شي. دا یو ډېر ساده شکل دی، چې څلور تیرونه او یو څو ګزه اباديي لري او هیڅ کار ترې نه

اخیستل کېږي، خو د هغه د بنسټ ایښودونکي په نامه یادېږي او د دغه عزت ګټل هرومرو باید کلي ته په ډېرو ناریو ورکولو ترلاسه شي.

دون پټ رای د دعا کولو د مراسمو په اړه یو عجب روایت لري. یو څوک چې له یوه بل ځا سره د خوالې کولو لپاره ځي، چې هغه کوم خپلوان له لاسه ورکړی وي، په هغه وخت کې چې کور ته یې ننوځي، خپله خوله په څمکه باندې غورځوي. بیا خپله چړوکی باسي او د غم ځپلي کس لاس نیسي. هسکوي یې او خوني ته نږدې د څه وخت لپاره له هغه سره نڅا کوي.

زه د کافرو د حکومت په اړه ډېر څه ویلای نه شم، دا جوته نه ده، چې دوی به منظم شوي اداره چیان ولري. که لري یې دوی ډېر واک نه لري او هر څه د شتمنو کسانو په سلا مشورې فیصله کېږي.

داسې ښکاري، چې دوی د پښتنو په څېر د غچ اخیستلو رواج لري او زه د دوی د قضایي چارو د ترسره کولو په اړه معلومات نه لرم. دوی ځانله بېل القاب نه لري او د خان لقب یې د خپلو شتمنو لپاره له پښتنو څخه اخیستي دي. د دوی شته او مال په ټولیز ډول څاروي او مریان دي. په کامدیش کې یو شتمن نږدې اته سوه وزې، درې سوه غوایان او د مریانو اته کورنۍ لري.

د تورو کافرو د وګړیو ټولې جامې د وزو له څلورو پوستکو نه جوړې دي، چې دوه یې ټټرې وي او دوه یې د ډډو کورتیو په څېر وي. د دغو پوټکو بهرنۍ خوا اوږده وېښتان لري. پورتنۍ برخې یې لاسونه دوی تر هغو لوڅ سر ګرځوي، چې کوم مسلمان یې نه وي وژلی او له تندي نه پرته نور ټول سر خریي. ممکن د غوږو د پاسه دوه ولونه وېښتان هم پرېږدي. دوی د خپلې پاسنۍ شونډې، غبرګو او غاړې وېښتان هم اخلي، خو څلور یا پینځه انچه اوږده زېنار پر غاړه ګرځوي.

هغه کافران، چې اقتصادي حالت یې ښه دی او هغوی، چې له پښتنو سره نږدې اوسي، له ټټر لاندې کمیس اغوندي او هغه په اوږي کې ممکن د دوی ټوله جامه وي. لکه چې ښځې یې تل پر ځان کې لري. شتمن د وزو پوستکي نه اغوندي، بلکې څټا یا د تورو وېښتانو د شړۍ کالي کوي. ځینې یې یو ډول سپینسیني شړۍ هم اغوندي، چې په ګاونډي ملک قاشقار کې اوبدل کېږي. دغه شړۍ د سکاټ لینډ د کمپلو په څېر په ځان اچول کېږي. تر ښنګرو پورې ښکته راځي او په یوه ملاوستني سره تړل کېږي. دوی د څټا پرتګونه هم اغوندي، چې د دوی د کمیسونو په څېر د وړینو تورو او سره ګلان پکې اوبدل شوي وي. پرتګونه یې لاندې د پایڅو په برخه کې چاک شوي، چې یو راز څنډه او حاشیه ترېنه جوړه شوې وي. دوی د وړیو جبرې یا ممکن د وړیو یو ډول وتارې هم په پښو کوي او هغه د لینګیو شاوخوا تاووي او

اتلان دوزي د سپین پوستکي نه نیمایي ساق لرونکي بوټان په پښو کوي.

د ښځو جامې د سړیو له جامو سره توپیر لري، خو دوی خپل ویښتان چوټی کوي او د خپل تندي له پاسه یې تړي. له پاسه یې یوه وړه ټوپۍ په سر کوي، چې د هغه شاوخوا یو وړ لنګوټی وي.

دوی د سپینو زرو پسولونه او د غوږ والۍ د هغوکو ډېر صدفونه هم لري، پیغلې یې یوه سره پټاره د خپلو سرونو تر شاوخوا تړي. نر او ښځې دواړه لښتي یا والۍ په غوږو. غټ کړۍ په غاړه او کړې په لاسونو کې لري، چې هغه کله له سپینو زرو او زیاتره وخت د قلعي او د مسو او یا د مسو او جستو مخلوط وي. په ویر او غم کې هغه لرې کېږي، هلکان چې ابلوغ شي (د بلوغ سودې ته ورسېږي) په ډېرو مراسمو او د ناریو په ورکولو سره په سړیو کې حسابېږي. د سړیو په جامو کې به اعزازي امتیازات له دې وروسته بیان شي.

د کافرو کورونه زیاتره له لرګیو نه جوړ دي او هغه په ټولیز ډول زېرخانې لري، چې دوی په هغو کې پنیر، غوړي، شراب او سرکه ساتي. په هر کور کې د لرګیو یو څوکی وي، چې په دېوال پورې تړلې وي او تیتمه شا یې د هغه په لور وي. یو ډول کټګی، چې د ډول په بڼه وي، خو تر دواړو سرونو څخه یې منځنۍ برخه نرۍ وي، هم د دوی په خونو کې رواج لري. دغه ډول میزونه او تر هغو لوی هم موجود دي.

کافران څه د خپلو جامو له لامله او څه د عادت له مخې د نورو آسیایانو په څېر کېناستلی نه شي او که په ځمکه باندې ناستې ته اړ شي، خپل لینګي د اروپایانو په څېر غځوي. د دوی د خوب ځایونه هم له لرګیو او د څرمنې له تسمو څخه جوړ دي.

د دوی خواړه په عمده ډول وچې ډوډۍ، یو ډول وازدې، له پودین سره پنیر، کوچ او پسه دي. دوی غوښه هم خوري، چې نیمه اومه یې خوښوي. د دوی مېوې غوزان، انګور، منې، بادام او یو راز ځنګلي منډتې دي. دوی له ډوډۍ مخکې لاسونه مینځي او په ټولیز ډول د یوې دعا په ویلو سره یې پیل کوي.

نر او ښځې ټول تر زیات حد شراب څښي. دوی درې ډوله (سره، سپین او تور) رنګ لري. سرېېره پر دې د مریا په څېر تینګ او ډېر قوي یې هم استعمالوي. دوی شراب د سپینو زرو په لویو پیالو کې هم نګه او هم اوبلن څښي او دغه پیالې د دوی د کورونو ډېر قیمتي شته دي. شراب د ډوډۍ په وخت کې څښي او ورسره نشه کېږي، خو په دغې عیاشۍ سره جګړه مار ترینه نه جوړېږي.

دوی خورا ډېر مېلمه پالونکي دي، د کلي خلک د یوه مسافر د لیدلو لپاره وځي، پښتوګی یې له هغو کسانو اخلي، چې وړي یې او په ډېرو هرکلیو ویلو سره یې کلي

ته دننه کوي. کله چې مبلمه کلي ته ورسېږي، بايد د کلي له هر مهم سړي سره وګوري او په هر کاله کې له دې نه په کلکه غوښتل کېږي، چې وخوري او وڅښي.

کافران د بېکارۍ او هوسايۍ لپاره ډېر وخت لري. دوی لې څه ښکار هم کوي، خو نه هومره چې پښتانه يې کوي. نڅا کول د دوی ډېر لويه ساعت تېري دی. نڅاوې يې په ټولېز ډول ډېرې چټکې دي او دوی خپل غړي ډېر خوځوي. اوږې هسکوي، سرونه خوځوي او خپل د جنګ تېرګې وړاندې وړاندې کوي. د هر منګ سړی او ښځه ناځي. کله کله په وار سره د سړيو او ښځو يوه کړۍ جوړېږي او دوی لاس په لاس د څه وخت لپاره د ټنګ ټکور غږوونکيو شاوخوا ګرځي. وروسته ټول دمخه کېږي او په نڅا کې سره ګډېږي. دوی په ډېر قوت سره ناځي او ځمکه په ډېر قوت سره دربوي. داريا (چمبه) او شپېلۍ يې د ساز يوازيني الات دي، خو نڅا کوونکي زياتره په اواز سره د هغو ملګرتيا کوي. په ټولېز ډول د دوی ساز ډېر چټک، خو ډول ډول او توند وي.

د دوی يوه ځانګړتيا له مسلمانانو سره د دوی پرله پسې جنګ دی، چې دوی ورڅخه کرکه لري. په واقع کې ولې ولې مسلمانان په وار وار د دوی په ملک بريد کوي، چې مريان ومومي. يو يا دوه ځله دوی د هغو په ضد لويې حملې کړې دي. نږدې دېرش کاله مخکې د دوی پر ضد يو ټولېز جهاد اعلان شوی و. د بدخشان خان، لې تر لږه د قاشقار يو شاهزاده، د کونړ پادشاه، د باجوړ باز او د يوسفزيو څو خانان په دغه وخت کې سره يو موټی شول او د کافرو د ملک په منځ کې يې سره وليدل. خو دوی له دغه بري سره سره ونه شو کولای د هغوی په ملک کې توخته (ګرڅېدل راګرځېدل) وکړي او د يو څه مرګ ژوبلې وروسته دې ته اړ شول، چې دغه ملک پرېږدي.

د کافرو وسلې د څرمنې له يوې ژۍ سره نږدې د څلورو فوټو يوه اوږده، لينده او د درو (درمو) سپک غشي دي. دغه غشي تېرې څوکې لري، چې دوی يې کله کله په زهرو لړي. دوی په ښي اړخ کې يو ډول عجيبه چړکي او په ښي خوا کې يو تېره چاکو ګرځوي. له هغو سره دوی په ټولېز ډول يوه بک او دونس د پوټکي يو ځاص ډول خو لري، چې هغه يو ډېر ښه لګوني دی. دوی ددې پېسل هم کړی دی، چې له خپلو پښتنو ګاونډيو نه د تورو او نارينه وسلو استعمال زده کړي.

دوی کله کله په څرګند ډول په خپلو غليمانو بريد کوي، خو د بريد ډېر معمول طرز يې ناييره او له سنګر نه وي. دوی د شپې له خوا ځانونه له ياده باسي او په دې ډول ځانونه له خطرونو سره مخامخوي. دوی زياتره لرې او سخت بريدونه پر غاړه اخلي او څنګه چې دوی ګړندي او سپک دي، ددغه کار لپاره ډېر ور دي. کله چې پسې راخيستل شي، دوی خپلې لېندې سموي او له هغو نه د ټوپ وهلو د پايې په توګه

کار اخلي او له یوې تیږې نه بلې ته حیرانوونکي ټوپونه وهي.

ملا نجیب د کامدیش خلک ولیدل، چې د یوه بل قوم په ضد یې مارش کاوه. دوی، چې په خپل مارش روان وو، د جنګ بدلې یې ویلې، چې په هغو کې یې دغه کلمې اوربدل کېدلې: چیراهي چیراهي مهراچ (Cherahi Cherahi, Mahrach) دا ته جوته شوه، چې دوی په غلیم باندې، چې اماده نه و، بریالي شول. په زوره یې په شپېلۍ وهلو پیل وکړ او سندره یې سر کړه، چې سر یې دا و: اوشرو او وشرو (Ushro oo Ushro) په دغسې مواقعو کې دوی هر بندي وژني. خو د دوی ستر ویاړ په دې کې دی، چې مسلمان ووژني.

یو ځوان کافر تر هغه، چې یې د مسلمان د وژلو لپاره په داسې زړور اقدام پیل نه وي کړی، له ډېرو امتیازونو ځخه بې برخې وي او ډېر امتیازونه منځ ته راغلي، چې دی وهڅوي، چې ځومره یې له وسه پوره وي، دغه عمل تکرار کړي. د نومي ناټ (Numminaut) په درنو نڅاوو کې هر سړی یو راز لنګوټی په سروي، چې په هغه کې د هر هغه مسلمان په مقابل کې یوه اوږده بڼه یا د هغه یوه نخښه تومبل شوې وي، کوم چې ده وژلی وي. د هغو شرنګانیو شمېر، چې دی یې په دغسې موقع کې تر ملا پورې تړي، په همدغه معیار سره تنظیم شوی وي او هغه کافر ته، چې مسلمان یې نه وي وژلی، اجازه نه شته چې خپل تبرګی په نڅا کې له خپل سر نه هسک کړي. هغوی ته چې مسلمان یې وژلی وي، اشنایان ورځي او مبارکي ورکوي. دوی له هغه وروسته ددې حق ترلاسه کوي، چې د وریسو یوه وړه سره تموپۍ په سر کړي او هغوی، چې ډېر یې وژلې وي، په خپل ورونو باندې یوه پایه دروي، چې په هغې کې سورې وي او په هرې یوې کې د هر یوه مسلمان په سر چې ده وژلی وي، یوه ستن پډې. په همدې ډول د هر مسلمان په سر، چې ده تېپي کړی وي، یوه کړۍ پډي. د مسلمانانو د وژلو په دغسې هڅونې سره تاشونې نه ده، چې کافران به زیاتره وغواړي، چې هغوی بندیان ونیسي. داسې ډېر شوي، چې څه وخت کافران له خپل کلي نه دفاع کوي، بیا په ډېر بري سره جشن جوړوي او هغه بدمرغه بندي په ډېر بد حال وژني یا یې ممکن خپلو بتانو ته قرباني کوي.

خو داسې ښکاري، چې دوی کله کله له مسلمانانو سره سوله یا اوربند هم کوي. د دوی د اتحاد طریقه د دوی د جنګ د طریقې په څېر عجیبه ده. دوی یوه وزه وژني او زړه یې پخوي، نیمایي یې پخپله خوري او پاتې یې مسلمانانو ته ورکوي. بیا دواړه غواړي په ترمه د زړه په برخه په یو بل خوله لګوي او په دې ډول تړون کېږي.

کافران که څه هم د مسلمانانو په کړولو تر دې درجې پورې سخت زړي دي، خو دوی په ټولیز ډول بې خطره، مینه ناک او زړه سواندي دي. دوی که څه هم هیجاني

دي، خو په اساني ارامېږي. دوی خوش، خوش طبعه او خندان دي. په ټوله مانا د مجلس ښاد، روحیه لري. دوی آن په مسلمانانو باندې هم څه وخت چې يې د مېلمنو په توګه مني، مهربان وي.

ملا نجیب یو څل اړ کړای شو، چې د يوه نشه کافر له لارې نه لرې کړای شي، خو دې هڅکله د هېڅ چا له خوا دده د مذهب له لامله چې دی دد غسې لوړ استعداد خاوند و، ونه ترټل شو او نه يې سپکاوی وشو.

بدخشان

داسې ښکاري، چې بدخشان که څه هم يو پراخ ملک دی، خو يوه لويه وادي ده، چې د بلخ له ولايت څخه تر بيلوت تاغ (Beloot Taugh) پورې د غرنيو ملکونو په منځ کې پرته ده او هندوکش د پامير له غرونو سره نښلوي. د هندوکش او بيلوت تاغ په نږدې برخو کې کافران اوسي، چې په نتيجه کې د هغوی ملک په ختيځ او سهېل کې په بدخشان پورې تړلی دی او هغه د پښتنو او قاشقار له کوبس (Cabis) څخه بېلوي. په لويديځ کې د کندوز، تالقان او حصار آزاد اوزبکان او شمال ته يې د پامير قرغزان او د شغنان درواز او واخان تاجکان پراته دي. دا ټول غرني ملکونه دي، چې شمال ته يې يوه ورته سيمه د کوراتيګين Kurrategeen په نامه پرته ده، چې اوسېدونکي يې تاجکان دي او هغه کوکن يا فرانې ته غځېږي. د درواز پاچا خپل نسب لوی سکندر ته منسوب بولي او دده ګاونډيان ددغه دعوا مني. آمو د بدخشان له شمال ختيځ نه راوځي، دلته په شمالي سرحد کې يې بهېږي او بيا هغه له حصار نه بېلوي. د بدخشان داخلي سيمه د کوکچې په سيند څروبېږي او دغه سيند په امو کې لوېږي. دا يو ښه لوی سيند دی او څنګه چې د فيض اباد په څير تېرېږي نه دی او ډېر لې ګودرونه لري، د لرګيو څو پلونه پرې جوړ شوي دي. د بيلوت تاغ هغه برخه، چې بدخشان کې پرته ده، اوسپنه، مالګه، سلفر او پرېمانه لاجورد لري، خو د لعلونو هغه مشهور کانونه، چې د فارس شاعرانو يې په وار وار د بدخشان په نامه يادونه کړې، آمو ته نږدې په ټيټو غرونو کې پراته دي او هغه اوس نه رايستل کېږي.

د بدخشان اواره سيمه او درې زرغونې دي، خو پراخې نه دي. اوسېدونکي يې تاجکان دي او د بدخشيو په نامه يادېږي، خو په لويديځ کې يې د اوزبکو ډېرې ګرځنده مېښې شته دي. مرکز يې فيض اباد دی، چې د کوکچې پر غاړه يو څه لوی ښارګوټی دی. د بدخشان اوسنی مشر سلطان محمد نومېږي او زما په خيال دی مطلق واک لري. ويل کېږي، چې ماليه يې شپږ لکه روپۍ (نږدې شپېته زره پونډه) ده او پوځ يې له اوو څخه تر لسو زرو مېړو پورې دی. دوی زياتره په ماشه يې

ټوپکونو وسله وال دي او د دغه ټوپک په استعمال کې ښايي دوی ډېر مهارت ولري، کله کله دوی د تالقانو د اوزبکو له خوا ځورول کېږي او په سرحدي ليکو يې کافران بريدونه کوي، خو ډېره موده تېره شوې، چې دوی له کوم لوی جنګ سره مخامخ شوي نه دي. فيض اباد د احمد شاه په وخت کې د هغه د وزير شاه ولي خان له خوا ونيول شو او ټول ملک يې په نامه تابع شو، خو ښايي ده دا حس کړې وي، چې په ځپله نه شي کولای دغه ملک وساتي، په دې چې ده د ځينو تاريخي آثارو په اخيستلو قناعت وکړ او ملک يې پرېښود. د دغو آثارو له ډلې نه د حضرت محمد صلى الله عليه وسلم خرقه مبارکه ده، چې هغه په ګاونډيو ملکونو کې يوه لويه جايزه ګڼل کېده. لکه څنګه چې په اروپا کې فرانسويانو له ايټالويانو ځينې مجسمې اخيستې وې.

د قاشقار ملک بايد په ډېرې ځيرتيا له کاشغر نه، چې يارکند ته نږدې په چيني ترکستان کې پروت دی، بېل وګڼل شي. ما زيار ايستی، چې په ځپلو نقشو باندې د هغه د توريو په ليکو سره د دغه توپير مراعات وکړم او هغه چې په افغانستان کې ډېر معمول دی، د هغه بل لپاره ځانګړی کړم. که څه هم ما اورېدلي، چې قاشقار، کاشغر او کاشغار ګډوډ استعمال شوي دي. هغه وخت چې موږ لومړی پېښور ته ورسېدو، د نومونو دغه ورته والی موږ تېر ايستلو. موږ چای پېرود او موږ ته وويل شول، چې هغه له قاشقار (کاشغر. نه په کاروان سره راوړل شوي و او هغو لومړنيو خلکو، چې موږ ورنه د فاصلې په اړه پوښتنې وکړې، وويل چې موږ په اسانۍ سره په دوو اونيو کې قاشقار ته لاړ شو او بېرته به راشو. خو وروسته موږ په دې اړه تر هغه سم معلومات ترلاسه کړل، موږ ته جوړه شوه، چې هغه نږدې قاشقار يو پراخ، خو غرنی او کم نفوسه ملک دی، چې د بدخشان په لويديځ کې پروت دی او له هغه نه د بيلوت تاغ په واسطه بېلېږي. ووړ تبت يې ختيځ، پامير يې د شمال په لور او د هندوکش لړۍ يې (چې د يوسفزيو له ملک نه يې بېلوي) د سهېل په خوا پراته دي.

دا ملک هسک او سوړ دی، که څه هم ځينې ښارګوټي پکې شته، اوسېدونکي يې زياتره په کېږديو کې اوسي. دوی په هغه ملت پورې اړه لري، چې کوبي (Cobi) نومېږي او د هغو اصل په اړه زه هېڅ معلومات نه لرم، خو دومره پوهېږم چې د دوی نوم د چيني تارتاري له يوې پراخې سيمې سره ورته والی لري. دوی په اوس حال کې مسلمانان دي، چې ګومان کوم د ځلورو ورو مستبدو واکمنو تر لاس لاندې ژوند کوي. لويديځ لور ته سيمه يې چترال نومېږي او په دغه ملک د بدخشان له خوا بريدونه شوي، خو د بيلوت تاغ او قاشقار په سيند سره يې دفاع شوې ده. د يوسفزيو په لور يې دروش (Droosh) پروت دی، چې د پنجکوړې پښتنو نيولې وو.

بل شاهزاده نشین مستوک (Mastooch) نومېږي، چې د هغه او په تېره د هغه د شمال او ختیځ په اړه لږ معلومات په لاس لرو.

ښاغلی مکارټني (Macartany) وایي، چې له پنګوړې نه د قاشقار د لیکو پر غاړه په همدغه نامه یوه دره پورته غځېدلې ده او اوښان پرې تللی شي. دا په هندوکش باندې د تلپاتو واورو په اړه د قاسم د عبارت اریاتتیا کموي، چې د یوسفزیو په بیان کې یې یادونه شوې ده.

* * *

څلورمه ضمیمه[1]

غرونه او سیندونه

۱ـ هندوکش، د لويو واوريزو غرونو لړۍ

ماته تر هر بل تکي دا ډېره ستونزمنه ده، چې د لويو غرونو او سيندونو ځانګړې نومونه ترلاسه کړم. خو ځنګه چې د غرونو دغه لړۍ په شمال لوريدېځه خوا کې د هندوکش په نامه يادېږي، زه به يې هم په همدغه نامه ياده کړم. که څه هم دا په حقيقت کې د يو شمېر غرونو له واورو نه ډکه لړۍ ده، خو له يو څه شرحې وروسته به لوستونکې په دې پوه شي، چې ددغو غرونو هره برخه له کشمير نه تر دغه غره پورې، چې څلور سوه او څلوېښت جغرافيايي ميله کېږي، په همدغه نامه يادېږي.

دغه غرونه له همدغې فاصلې څخه د ختيځ او لوېديځ په لور پراته دي او داسې ښکاري، چې د شمالي عرض البلد په (۳۵) درجو کې له (۳۴) درجو او (۳۰) دقيقو نه (۳۵) درجو ته کږېږي. داسې ښکاري، چې له دغې ځوکې نه د لوېديځ پر لور ددغې لړۍ هسکوالی لږېږي او ښايي ورېل شي، چې د واوريزو غرونو لړۍ له همدغه ځايه اخوا د لوېديځ پر لور تمامېږي. ځکه چې له هغو لارو نه چې له کندهاره تر بلخه غځېدلې دي، داسې ښکاري چې هيڅ څوک له دغو واوريزو غرونو څخه نه اوړي، بلکې نږدې په دغه عرض البلد کې له هغو غرونو څخه تېرېږي، چې د کابل په څلورو مياشتو کې واوره پرې پرته وي. دا په باوري توګه ددغې لړۍ ادامه ده، خو داسې ښکاري کله چې دوی (لاروي) د هرات او آن د مشهد په لور ځي، د هغو هسکوالی لږېږي، خو يوازې د هرات په برخه کې دغه حال د څه وخت لپاره نه ليدل کېږي. دوی د شمال په لور نه ځي. ځکه چې د بلخ له لارې له فيض اباده تر

[1] دغه جغرافيايي برخه الفنستن د هيئت د يوه غړي ښاغلي مکارت ني (Macartney) له خوا تهيه او ليکل شوې ده. ژباړن

هراتـه پوري بايـد دوی کـه ولاړ شي، پـه دغـو لارو لاړ شي او کـه دوی د سـهيل پـه لـور ځي، نو بايـد لـه کابلـه د کندهار پر لار لاړ شي. نو زه لـه دې نـه داسې نتيجه اخلم، چې د پورته يـاد شوي تېکي پـه شاوخوا کې واورينـه لړۍ تمامېږي، خو يـوه وړه سلسلـه پـه همـاغـه لـور لا دوام کوي او هغـه ښايي همدغـه لړۍ وګڼل شي يـا ونـه ګڼل شي. مـا پـه هغې آلې سره چې افقي او عمومي ګوټونـه پرې انـدازه کېږي يـانې (Theodolite) ددغې لړۍ د غرونو ځينې ډېرې لوړې څوکې د اوښتو رااوښتو پـه تخمينو سره وټاکلې او راتـه جوته شوه، چې د سلو ميلو پـه واټن کې د ځينو څوکو څرګند عرض البلد يـوه درجـه او ډېرش دقيقې دی، چې نېغ لـوړوالی يې (۲۰۴۹۳) فوټـه کېږي، خو البتـه دغـه انـدازه ددغـې وړې زاويې او دومره اوږده واټن لپـاره پـوره د اعتبـار وړ کېدای نـه شي. دلتـه بـه يـوه ډېره وړه تېروتنـه، چې ښايي پـه دغې آلې ښکاره نـه شي، د لوی تـوپير لامل وګرځي. خو سره لـه دې هم دا دومره سمه وه، چې مـا د لمر هسکوالی پـه نظر کې ونيوه او ددغـو غرونو عرض البلد لـه مخې د نقـالې[1] (Sexant) لـه مخې مې ښودلی و. د دوه درجو پـه حدودو کې راغـی، نو واټن بـه يې ښايي د اعتبـار وړ وي، ځکـه چې مـا د اسـاس کرښـه چې انـدازه يې پينځـه څلوېښت ميلـه وه او دا يـوه ښـه زاويـه ګڼل کېږي، پـه لاس کې لرلـه.

لـه کشمير نـه تـر هندوکشـه ټـول هغـه سيندونـه، چې ددغـو غرونو لـه شمال څخـه راوځي، د شمال لويديځ پـه خـوا بهېږي. يـوازې اباسين (Indus) يـانې د سند سيند او د کـامې سيند (د کـونړ سيند) او ټـول هغـه غرونـه، چې د هغـو لـه سهيلي اړخ نـه راوځي، جنوبي مـسير لري. دا تـر ټولـو ډېر قـوي ثبـوت دی، چې زه يې پـه دې اړه وړانـدې کولای شم، چې دغـه لړۍ غرونـه ډېر هسک دي او هغـه د جون پـه مياشت او جوزا لـه ۱۱ د سرطان تـر ۹ پـورې، چې پـه پېښور کې د تـودوخې انـدازه د فارنهايټ (۱۱۲) او (۱۱۳) درجې وه، پـه واورو تـک سپين وو. د تـودوخې همدغـه انـدازه ښکتـه پـه جنوب (ملتـان) کې د دسمبر او جنوري (قـوس، جدي او دلـو) پـه مياشتو کې، چې د عرض البلد پـه ډېرشو درجو، څوارلس دقيقو او ډېرشو ثـانيو کې واقع دي، د فارنهايټ (۲٦) درجې او څلور دقيقې وي.

د غرونو دغـه سـتره لړۍ، چې مـا د کشمير لـه شمال ختيځ نـه پرې پيل وکې، د سهېل ختيځ پـر لـور پرتـه ده، چې د پنجاب د سيندونو لـه سرچينو څخـه غځېږي او لـه کـوټ کـانګړا (Kotekangra)، بـيلاس پـور (Bilas poor) او سـرينګر څخـه تېرېږي او د جمنـا (Juimna) او ګنګـا (Ganges) لـه سـرچينو څخـه اوړي او تـر هغـه وروستـه د دوی مسير د جنوب پر لور کېږي.

[1] هغه آله، چې په هغې سره د زاويې او درجې له مخې د واټن اندازه لګول کېږي. ژباړن

دغه غرونه په خپلو څوکو کې هیڅ راز شنیلي او بوټي نه لري، خو لمنې یې له ځنګلونو ځځه ډکې دي، سرونه یې ګرد سره سپېره دي او ډېرې څوکې یې ډېرې هسکې او ډېرې وتلې او ښکلې دي، خو له بده مرغه موږ هغه وخت له پېښوره لاړو، چې هغه په سترګو نه لیدل کېده. که نه موږ به ممکن له جلال آباد نه تر سیرینیګر پورې ددغو غرونو کوپوالی د اوښتو رااوښتو په تخنیو سره په یقیني ډول اندازه کړی وای.

۲ـ د پامیر د غرونو لړۍ

دغه غرونه که څه هم د هندوکش د غرونو په اندازه هسک نه دي، خو داسې ښکاري چې هغه کچه، چې دوی پرې پراته دي، تر نورو ډېره لوړه ده، ځکه چې داسې څرګندېږي، چې له هندوکشه د شمال پر لور سفر په ښکاره ډول مخ پورته دی او ددغه حقیقت د اثبات لپاره دغومره بس ده، چې وویل شي، ټول هغه سیندونه، چې له دغې لړۍ غرونو ځځه وځي، د جنوب پر لور بهېږي، تر ځو د هندوکش لوړو کچې ته ورسېږي او بیا ورووسته له هغه، چې په امو ورګډېږي، د لویدیځ او شمال لویدیځ پر لور درومي. دغه سیند د هندوکش لوړو ځمکو ته د بلخ په شمال ختیځ حضرت امام ته رسېږي او دا هغه ټکی دی، چې له دغو غرونو نه یوه درجه د شمال پر لور پراته دي او له هغه ورووسته داسې ښکاري، چې د شمال په لور د دوی سیر تمامېږي او کېدای شي، خو ځنګه چې هغه سیندونه چې د پامیر له غرونو ځځه وځي، چې له هندوکشه وځي، له یوې ځځه تر یوې نیمې درجې پورې د سهیل پر لور روان وي او دواړه برابر ګرندیتوب لري. زما په خیال دا ددې نوی ثبوت دی، چې د پامیر کچه د هندوکش تر کچې ډېره هکسه ده، خو ځنګه چې هغه غرونه چې نږدې له لویدیځ، شمال لویدیځ نه تر ختیځ، شمال ختیځ پورې ددغې لړۍ کچې شمال خوا ته پراته دي (او دا له هغو لارو نه ښکاري، چې له بېلابېلو لیرې ټکیو ځځه تېرېږي) د یوې ورځې د تېرېدلو منزل دی او د هندوکش غرونه په ډېرو ځایونو کې د دوو ورځو منزل نیسي. دغه ورووستۍ کچه ښایي ډېره ستړه وګڼل شي، که څه هم هغه غرونه چې په هغې کې پراته دي، تر هغو نورو ټیټ دي. دغه غرونه له بده مرغه د هندوکش د غرونو په څېر په یوه ټولیز نامه نه یادېږي، خو له دغو ورووستیو لارو ځځه چې د یوې ورځې منزل په موده کې له یوه لوري غره ځځه اوړي او هغه د کال په ډېرې مودې کې په واورو پټ وي او له هغو ځځه په بېلابېلو برخو کې دشمال او جنوب پر لور سیندونه بهېږي، زما په فکر ثابتوي چې هغه له اکسو (Aksoo)، د خوجند له جنوب ختیځ نه تر لهه (Leh) پورې یالدک (Luddack) ته نږدې، چې دلته یې نور زه څه پته نه لرم. یواځې یوه لړۍ غرونه دي هغه لار چې هغو ته نږدې د

هغه عرض البلد په هماغه موازي او هماغه سمت کې تېرېږي، چې ریل کښې دوی ورسره امتداد لري، په دې ډول دي:

له دروازه د امو پر غاړه کې تر کوکتنه (Kokun) پورې، له پېنځوره تر یارکنده پورې، چې په دوو لارو کې یو تر بله تېرېږي او له یارکنده د لهه (Leh) یا لدک (Ludduck) له لارې تر کشمیر پورې یو له بله تېرېږي او د یارکند او واړه تبت (Littetibet) ترمنځ یو پر بل باندې تېرېږي.

۳_ د بدخشان د غرونو لړۍ.

د غرونو دغه لړۍ د پامیر او هندوکش د غرونو ترمنځ له شمال، شمال ختیځ نه تر سهیل، سهیل لویدیځه پورې غځېدلې دی. دغه لړۍ غرونه آمو، د کامې یا کامگار (Kamgar) له سیند څخه بېلوي او نه پرېږدي، چې دغه دواړه سیندونه سره یوځای شي او که په مېنځ کې یې نه وای هغه به یو له بل سره ګډېدلای او هغه د هسکو واوریتو غرونو څخه، چې (پشت خر) نومېږي او دا مو منبع ده، د کامې د سیند د ښي غاړې په اوږدو کې د جنوب او جنوب لویدیځ پر لور (د کامې سیند د ختیځ بدخشان پوله جوړوي) له کافرستان (اوسني نورستان) څخه د جلال اباد په شمال کې د هندوکش تر غرونو پورې له پېنځوره تر کابل پورې په لارې دروسې او که هغه ناوه موجوده نه وای، چې د سپین غره (د جلال اباد سهېل لویدیځ) او په شمال ک د هندوکش د غرونو ترمېنځ پرته ده، دا ښایي د غرونو یوه لړۍ وای، چې د هندوکش د غرونو له لړۍ څخه په قایمه زاویې کې تېرېږي. خو څنګه چې د تېرېدو دغه واټن دولس یا څوارلس کاسه (Cossa) دی (هر کاس یو نیم میل دی) هغه ښایي د هماغو غرونو لړۍ وګڼل شي یا ونه ګڼل شي، زه به هغه د سلیمان د غرونو د شرحې پر مهال، چې له جنوب څخه سپین غر د تېرا له غرونو سره په قایمو زاویو کې یوځای کوي، په جلا ډول شرح کړم.

له ټولو څرګندونو څخه داسې ښکاري، چې د بدخشان د غرونو لړۍ د پوره ملاحظې وړ ده او د کال په ډېرو برخو کې په واورو پوښلې وي. د (پشت خر) غر کړی کال په واورو پټ وي او ریل کښې، چې د واورې ژورتیا یې پنځوس تیزې ده، چې بېخ یې د آمو سرچینه تشکیلوي. د غرونو دغه لړۍ د سپینو زرو، لاجوردو، اوسپنې او انتمې منې (Antimong)[1] قیمتي کانونه لري. د یاقوتو (Rubg) کانونه یې له دغې لړۍ نه یو څه لیرې امو ته نږدې پراته دي. له هغه څخه بې شمېره رودونه راوځي، چې په امو او کامې ورګډېږي. داسې ښکاري، چې د امو د کیڼې خوا

[1] انتي منې یو قیمتي عنصر دی، چې کله له نورو موادو سره ګډ شي، ټینګوالی پکې راولي. انګریزي ـ پښتو قاموس.

په لاړو کې کله، چې یو څوک د دغه غره په ووږ کې ځي، د هرې ورځې په سفر کې له دوو درېو رودونو څخه تېرېږي، چې هر یو یې له پنځلسو نه تر دېرشو او څلوېښتو ګزو پورې ارته او تر زنګنو پورې ژور دی. داسې ښکاري، چې د پامیر او هندوکش ترمنځ ټول ملک د غرونو یوه مجموعه ده، خو دا اسانه وه چې ځینې داسې د کتلو وړ غرونه ومونډل شي، چې له هغو نه واړه غرونه په تېنګه زاویه کې غځېږي، د هغوی دغه ولې او تنګې ناوې تشکیلوي. غرونه یې ښه ځنګلونه لري او د هغوی په بېخونو کې د مېوو بېلابېل ډولونه په ډېر شمېر لیدل کېږي. په همدې ډول د هندوکش د سهیلي خوا غرونه تر شپېتو یا اویا میلو پورې د وړو غرونو پوره غونډ جوړوي. ناوې یې د توپک له اوازه تر دوو درېو میلو پورې سوروړې دي، ښه او غنې کرنه پکې کېږي او د انګورو، منډتو، انارو او نورو مېوو ډېر مقدار تولیدوي. د غرونو دغه لړۍ، چې څو مره د سهېل پر لور غځېږي، هغومره یې هسکوالی لېږي او د پېښور په ناوه کې دومره وړې شي، چې لوړوالی یې تر اوو اتو سوو فوټو، نه ډېرېږي.

۴_ د تیراه یا خیبر د غرونو لړۍ:

دغه لړۍ د اټک له کلا نه لږ څه ښکته د سیند په ښي غاړه د کلا له خوا نه په مقابل لوري پیلېږي او تر هغو په لویدیځه خوا ځي، چې د سلیمان له غرونو سره د سپین غره په سهیل کې یوځای شي او د کوهاټ او پېښور ناوې سره بېلوي، چې د سلیمان د غرونو لړۍ او سپین غره ته رسېږي، هسکوالی یې ډېرېږي. ماته داسې ښکاري، چې د غرونو دغه لړۍ، د سلیمان له غرونو څخه تېرېږي او تر غزني پورې لا زیات د سهېل پر لور دوام کوي. له دغه غره څخه یو لږ نور غرونه د هغه او د هندوکش ترمنځ د قطب او سهیل پر لور پراته دي او له لویې لارې څخه له پېښوره تر کابله په تېنګه زاویه کې غځېږي او د جمرود په برخه کې د پېښور د ناوې لویدیځه پوله جوړوي. له دې ټکي نه، چې هغوی د لویدیځ پر لور دوام کوي، لوړوالی یې ډېرېږي او له پېښوره یې څلور څرګندې لړۍ لیدل کېدای شي، چې یوه یې له بلې نه په جګوالي کې اوړي. له دې نه ښایي داسې څرګنده شي، چې هغه لیرې لړۍ یې یو څه زیاتې هسکې وي. په واقع کې د اقلیم اختلاف دغه ټکی ښه څرګندوي، ځکه چې له پېښوره دوه یا درې مزله هغه خوا اقلیم هغه وخت، چې د تودوخې له لامله د پېښور اقلیم د زغملو وړ نه وي، سوړ او په زړه پورې وي. د تیرا او خیبر غرونه د ښورون په ونو پټ دي، خو ستغ او کلک دي او یوازې په یو څو لارو باندې یې په اسونو سواره کسان تللی شي. په لویدیځ لور کې یې ډېره ښه اوسپنه پیدا کېږي. اوریدلي مې دي، چې د کره باغ د مالګې غرونه د سلیمان له غره سره د

نښلېدو ته حده کېږي.

۵ـ د سلیمان د غرونو لړۍ:

د غرونو دغه لړۍ، ډېرې پراخې او نږدې د شمال او جنوب پر لور پرتې دي. کېدای شي وویل شي، چې هغه له سپین غره نه پیلېږي او چې د سهیل پر لور دوام کوي، د پېواړ شمال ته د تیرا له غرونو سره نښلي. بیا نو له کانیګرام څخه د سلیمان تر تخت پورې د سهېل ختیځ پر لور غځېږي. له دغه ټکي څخه د هغو هسکوالی لږېږي او د جنوري د میاشتې په پای کې د دغه ټکي په سهېلي لور کې واوره نه لیدل کېږي. پخپله تخت له ډېره اسماعیل خان نه، چې شپېته میله لیرې پروت دی. یوه درجه او ډېرش دقیقې کوږوالی لري، چې عمودي جګوالی یې (۱۲۸۳۱) فوټه کېږي. له دغې ټکي څخه د هغو سمت د ملتان تر عرض البلد پورې د سهیل پر لور دی، څکه چې هغوی له ملتان څخه داسې د لوېدیځ په سهېل کې په سترګو نه راتلل. دلته له لارو څخه داسې ښکاري، چې له سیند څخه په دغه ټکي کې دوی پوره کوږوالی غوره کوي او د شکارپور په برخه کې نه لیدل کېږي، خو له هغو لارو نه چې د سند په سهېل کې د تالپوریانو له ملک نه تېرېږي، داسې ښکاري چې دوی د سیند پر لور بیا کږېږي او تر تاتا (Tatta) پورې د لارې په ښي خوا کې په ټوله لاره کې له شلو څخه تر دېرشو کاسو (Coss) پورې پراته دي، خو څنګه چې زه په دې بریالی نه شوم، چې د شکارپور سهېل لور ته لاړ و سوم، چې له هغه نه په لوېدیځه خوا غځېدلې دي. زما لپاره ممکنه نه وه، چې د هغو موقعیت په یقیني ډول وټاکم. له ما سره یوازې د اطلاع راکوونکیو تخمیني واټن موجود و، چې ممکن لږ کاسه توپیر ولري. د شمال خوا ته دغه واړه غرونه د ښوون په ونو پټ دي. دغه غرونه ستغ دي او ګرنګونه لري او تر پېچومو یې اوښتل هم ګران دي. د کانیګرام په برخه کې یې ډېره ښه اوسپنه موندل کېږي، چې ښې تورې ترې نه جوړېږي.

له دغو غرونو څخه یو څو واړه ښاخونه د تیرا له غرونو سره موازي د ختیځ پر لور تر سند پورې رسېږي. لومړی ښاخ یې د تیرا سهېل ته د مالګې غرونه دي، چې له سند څخه د کره باغ په حد کې تېرېږي او د جیلم (Jelum) پر غاړو تر جلال پوره غځېدلي دي. دغه غرونه له ټولو هغو غرونو څخه، چې تراوسه یې یادونه شوې ده، په جګوالي کې کم دي، خو هغه لارې چې له هغو نه تېرېږي، ستغې او سختې دي. ټول هغه ملک، چې د دغو غرونو او د تیرا د غرونو په منځ کې پروت دی، د غونډیو یوه مجموعه ده، چې ځینې شتمنې او سمسورې ناوې او درې لري، خو د هغو شمېر لږ دی. د دغو ټیټو غرونو عمومي سمت له شمال لوېدیځ اتیا درجو څخه د سهیل

ختیځ اتیا درجو پورې دوام کوي. نور غرونه د قطب او سهېل پر لور غځېدلي او له دغو غرونو څخه نېږدې د سند په برخه کې اوړي. دوی په لوړوالي کې د مالګې له غرونو سره برابر معلومېدل، دوی دغسې ژورې برخې جوړوي، چې ګرځنګ وزمه او کلکې زېږې دي. کومه مالګه، چې له دغو غرونو څخه راوځي، د بلورو په څېر رڼه او دومره کلکه وي، چې د مصرف لپاره يې د غوريو او ښانګوتو په شکل جوړوي. ډېر مقدار يې کره باه (کره باغ)، کشمير او ښکته سند ته وړل کېږي.

هغه بله لړۍ غرونه، چې د سليمان د غرونو له لوري ښکاره کېږي، د کاتيګورم (کاتيګرام) له شمال څخه غځېدلې ده، چې پونيالي (Punnialla) تـه د ختيځ، سهېل ـ ختيځ په لور دوام کوي. دغه لړۍ غرونه د مالګې له غرونو څخه واړه دي او ممکن اته يا نهه سوه فوټه هسک وي. يواځې يو څو لارې له هغو څخه تېرېږي، چې هغه هم سختې دي. د پونيالي په برخه کې دغه غرونه سپېره دي او شګلن غونډې ښکاري. سهېلي برخه يې نېږدې عمودي ده او په هغو باندې د ختلو په وخت کې د ښوينده لاښونو په نيولو سره غټې توټې ترې جلا کېږي، چې يو څه خطر لري.

هغه واړه غرونه، چې دسليمان له غرونو نه دسند پر لور مخ په ختيځ پراته دي

هغه غرونو چې د سترو غرونو ختيځې خوا تـه لـه هغو سره موازي پراتـه دي، د وړو غرونو دوه بېل ګروپونه دي، چې د سند په ختيځو غاړو کې په ځينو ځايونو کې له لسو څخه تر دولسو کاسونو پورې پراخ دي.

هغه، چې سيند تـه نېږدې پراتـه دي، داسې ښکاري چې شګلن ماهيت لري او د پونيالي د غرونو په څېر پوره سپېره دي، خو هغه ناوې چې ددغو غرونو په منځ کې پرتې دي، سمسورې دي او شيراني، ستوريانې او بابړ پکې اوسي او دوی لاروېان شګوي او په نتيجه کې يواځې يو څو لارې له هغو نه د لوېديځ پر لور غځېدلي دي. داسې ښکاري، چې دويمه ډله واړه غرونه چې د لويو او وړو غرونو په منځني حد کې پراته دي، په ځنګلونو، په تېره د ښوون په ونو ښه پټ دي. دغه واړه غرونه له لويو غرونو سره په هره برخه کې ملګرتيا کوي. د لوېې لړۍ منځنۍ فاصله يې د بېلابېلو ټکو ته د اوښتلو راواوښتلو د نخښو په ذريعه معلومه شوې، چې د سند له غاړو تـه شپېته ميله وي.

هغه ناوې، چې د هغو په اړه ماتـه معلومات راکړ شوي، يو څه پراخې دي او لـه دغو غرونو نه څو خوړونه راوځي، چې له هغو نه د کرنې په چارو کې کار اخيستل کېږي.

هغه واړه غرونه، چې د سليمان د غرونو په لوېديځ کې پراته دي

د دغې لړۍ غرونو لوېديځه خوا د کابل ـ پېښور لـه لوېې لارې ښکته، د نصير خان کلات (ميرې کلات) تـر عرض البلده پورې د وړو غرونو يوه داسې پوره

مجموعه ده، چې په ډېرو برخو کې د طول البلد له دوه نیمو څخه تر درې نیمو درجو پورې پراختیا لري. داسې ښکاري، ډېر مهم یې هغه دي، چې د شمال په لور پراته دي، چې د وزیرو او سلیمان خېلو له ملک څخه تېرېږي او د جنوب پر لور دغو لیرې تر کوتله پورې رسېږي. له دې نه داسې ښکاري، چې دغه غرونه همدا چې مخ په جنوب د کاکړو له ملک نه تېرېږي، هسکوالی یې لږېږي. سره له دې، چې هسکوالی یې بیا هم ډېر دی، ځکه چې د سهېل پر لور ډېر کوتلونه او غاښې پرې لیدل کېږي، خو ممکنه نه ده چې کوم منظم غر دلته موندل شي. هغه، چې د کاکړو له ملک څخه تېرېږي. تر لویې لارې پورې غځېدلي او له کندهاره د شکارپور تر لویدیځ پورې دوام کوي او له هغه څخه هغه خوا یوه لویه مېره پیل کېږي. هغه د غزني له قطبه نېږدې تر کندهار پورې غځېدلي او چې څومره د لویدیځ پر لور دوام کوي، هغومره یې لوړوالی لږېږي. هغوی له شهرصفا څخه د لویدیځ پر لور کږېږي او د کاکړو له غرونو سره یوځای کېږي. چې په جنوب کې پرېښودل کېږي او هغه په همدې ډول له کندهاره د نصیرخان تر کلات پورې له یوې لار سره نښلي. خو لارې ته نېږدې یې هسکوالی ډېر لږ دی.

غواړم دلته د هر یوه بېله بېله یادونه وکړم. که څه هم ممکن وویل شي، چې هغوی د کابل او د هزاره وو په لویدیځ کې له ورو غرونو سره یوځای کېږي (ځکه چې له کندهاره د غزني په لاره یوازې د میدان په نامه اواره او یوه وړه ناوه پرته ده) خو څنګه چې د شمال او جنوب واړه غرونه همدا، چې دغې لارې ته نېږدې کېږي، په جسامت کې واړه کېږي. دوی ممکن بېل وګڼل شي او دا په دې لامل، چې داسې ښکاري، چې د دغې لارې په اوږدو کې له کوم غره څخه څوک نه اوړي. نو زه به د دغې لارې شمال او د کابل له لویدیځ څخه لومړی د هزاره وو په غرونو پیل وکړم، خو لومړی به په ځانګړې توګه د غزني یادونه وکړم، چې په لوړه کچه کې پراته دي او داسې ښکاري، چې هغه د تیرا له غرونو سره یوځای کېږي او د سلیمان له غرونو څخه نېږدې په تېنګه زاویې کې تېرېږي. ویل کېږي، چې غزني له کابل نه سوړ دی، که څه هم داسې نه ښکاري، چې د هغه ښار خوا به لوی غرونه پراته وي، خو هغه باید په څرګند ډول تر کابله په لوړه کچه پروت وګڼل شي، ځکه چې داسې ښکاري چې یو لوی رود د غزني د قطب پر لور د میدان او لوګر نه تېرېږي او د کابل او پنجشیر له سیندونو سره یوځای کېږي.

د ترنګ سیند د غزني له لویدیځ او سهېل_لویدیځ نه وځي او لویدیځ او سهېل لویدیځ پر لور دروMي.

د کرمې سیند د غزني له ختیځ نه وځي او د سند د سهېلي خوا، ختیځ،

سهېل ـ ختیځ لور تعقیبوي.

د ګوملې سیند د هغه له سهېل ـ ختیځ نه وځي او په هغه لور درومي، نو په دې ډول داسې ښکاري، چې ټول هغه غرونه چې د غزني له شاوخوا څخه وځي. له هغه څخه به ټېڅه درومي او دا د دې لوی ثبوت دی، چې غزني په یوې لوړې کچې پروت دی. داسې ښکاري، چې د غزني لوړه سیمه د لوګر په لویدیځ کې د تیرا د غرونو او سپین غره پر لور په یوې انحنا کې دوام کوي. په همدې ډول داسې هم ښکاري، چې له دغې ناوې څخه له تېرېدلو وروسته د هغې لوېې لارې په اوږدو کې، چې د کابل او کندهار ترمنځ پرته ده او د غزني دشمال ـ لویدیځ پر لور درومي، یوه بله لوړه کچه موجوده ده، چې په کابل کې د شمال ـ لویدیځ غره پورې غځېدلې ده.

له ټولو څرګندونو څخه داسې ښکاري، چې ټوله هغه سیمه چې له کابل څخه د هرات تر لویدیځ پورې ددغې لارې په ښي خوا کې پرته ده او د شمال پر لور تر هندوکش پورې رسېږي او فاصله یې په لویدیځ کې درې سوه او شپېته میله او په جنوب او شمال کې له دوو څخه تر درېو درجو پورې ده، د غرونو یوه پوره لړۍ او مجموعه پرته ده، چې په ټولیز ډول یې هسکوالی ډېر دی او دغه ټوله سیمه د آس سپاره لپاره کله کله د تېرېدلو وړ دي. خو په ډېرو ځایونو کې د آس سپاره پرې هیڅ تېرېدلی نه شي. دغه غرونه په ځنګلونو ښه پټ دي او له هغو څخه ډېر رودونه وځي. هغه یو څو ناوې او درې، چې دلته لیدل کېږي. ښې سمسورې دي او د هر راز مېوو ډېر مقدار پکې پیدا کېږي.

کوهستان، د کابل سیند شمال ته

هغه ټوله سیمه، چې له غوربند څخه د پنجشیر د سیند (چې د اوبو ډېر مقدار برابروي او د کابل سیند ورسره یوځای کېږي) پر غاړه او ددغو دواړو ګډو رودونو په اوږدو کې پرته ده او شمال خوا ته یې د هندوکش د غرونو لړۍ پرته ده، آن د پېچور تر ناوې پورې د ډېرو غرونو یوه داسې مجموعه ده، چې څومره د کابل له سیند څخه له پورته غرونو سره د یوځای کېدو پر لور درومي، هسکوالی یې کمېږي. دغه غرونه لوړ او سپېره دي، خو داسې ښکاري چې ډېر ځنګلونه لري او اقلیم یې سوړ دی او څومره، چې د سهېل پر لور درومي، هومره ډېر خوړونه له دغو ګډو رودونو سره ګډېږي. چې وروسته د کامې د سیند په نامه یادېږي. کامه له دغو سیندونو سره د هغه د یوځای کېدو په برخه کې د یوه کلي نوم دی. په دغه سیمه کې ځینې تنګې درې جوړېږي شوي، چې تاجکان پکې اوسي. دغه یو څو ناوې چې دلته شته، ښې اباد دي او د مېوو ډېر مقدار پکې کېږي، چې مهم یې انګور، منڼې او انار دي، خو په دغه سیمه کې په ټولیز ډول د اسونو ساتنه عملي نه ښکاري.

د سند د ختیځې غاړې غرونه

هغه د مالګې د غرونه سیمه، چې له کره باغه تر جلال پور پورې د جیلم پر غاړه د شمال پر لور په ختیځ سمت کې تېرېږي، غرنۍ ده. (په تېره له اټک نه د جیلم تر ګوټي ته ددغې لوړې لاړې شمالي برخه، چې د دغه سیند د کیڼې غاړې له روټاس ګړ (Rotasgurh) نه (اووه کاسه ده) او تر کشمیر پورې ګړنګ وزمه ګروپونو کې غځېدلي او ځومره، چې د شمال پر لور دروميي. هغومره یې هسکوالی ډېرېږي. دغه غرونه دومره کړېنده او ګران دي، چې هېڅ لاروی کشمیر ته تېغ پرې ختلی نه شي او لاروی په تولیز ډول د صالح کې سرای (Salih Ke Surai) داړروي لار نیسي، چې په هغې باندې د اټک ـ کشمیر لویه لار تېرېږي. آن دغه لاره هم ستونزمنه ده. په تېره هغه وخت چې کشمیر ته نږدې کېږي. دلته په دې لار باندې د تېرېدو لپاره یوازې د یوه آس سپور لپاره ځای شته او په دواړو غاړو کې یې غټې تیغې تېږې پرتې دي. په دغه برخه کې ځو واره، خو سپېره غرونه لیدل کېږي. هغه غاښې یې ګران دي، چې له دواب (Doab) نه لاندې د سهېل ـ لویدیځ پر لور پراته دي او ځینې یې د مالګې له غرونو سره یوځای کېږي. موږ ته ددې فرصت په لاس راغی، چې دغه غرونه او د هغو په منځ کې د ځینو غاښیو ماهیت ووینو.

لومړنۍ نه یې موږ هغه وخت تېر شو، چې اټک مو شاته پرېښود. له هغه ځایه، چې موږ واوښتو، هغه لویدیځ ـ ختیځ ته نږدې درې میله او له کلاکي سرای (Kalake Surai) نه دېرش میله لیرې پروت. له دغه ځایه یوه ښه لاره تېره شوې، چې د شاه جهان په امر جوړه شوې. دغه لاره په اوارو تیږو مسطح شوې او د ډېرې برخې حال یې تراوسه هم ښه دی. دغه لړۍ غرونه ټیټ، خو ستغ او ډېریزې او د شمال ـ ختیځ پېنځه اویا درجو ته د جنوب ختیځ تر اتیا درجو پورې غځېدلي دي. داسې ښکاري، چې دغه ځای یې تر ټولو ټیټ دی. د ختیځ او شمال پر لور د هغو هسکوالی ډېرېږي او ښکاري، چې ستغ او سپېره دي. د غرونو دغه لړۍ د غرونو له دریمې ډلې سره د حسن ابدال په سهېل کې یوځای کېږي او له هغه ځایه وروسته د نیلاب (Nilab) پر لور غځېږي. هغه ټول د ډېرو بوټو په ځنګلونو پټ دي.

زه پخپله د همدغه غاښي د ختیځ له لورې وختلم او راته معلومه شوه، چې ډېر کړېند، ډېریز او مشکل دی. سره له دې چې وایي دا تر ټولو اسان غاښی و. ددغو لړۍ غرونو ترمېنځ دغه ټوله سیمه له آره زیاته ناهواره ده. په ډېرو برخو کې هسکې ځمکې لري. چې ګړندیو رودونو، لویو ځنګلونو او ژورو درو پرېکړې دي. په ډېرو برخو کې یې خاوره شګلنه ده او دپاسه پرې ډېر ښوی کاڼي پراته دي. ځینې معمور میدانونه هم لري، چې غلې دانې پکې پریمانه کېږي، خو هغه هم په ډېرو برخو کې

په هغو رودونو پرېکړې شوي، چې له غرونو څخه وځي.

د نیلا (Neela) غرونه د غرونو دویمه لړۍ جوړوي، چې د جیلم د پاسه د جلال پور د ګاټ (Ghat) یا ګودر[1] د شمال، شمال ختیځ په پنځه ویشت میلی کې پروت دی. هغه کوتل، چې د دغو غرونو له پاسه تېرېږي، ډېر ستغ او نږدې پنځه میله اوږد دی او هغه د یوې شیلې په اوږدو کې کېږي. په داسې حال کې، چې په ډېرو ځایونو کې په دواړو غاړو لوړې تېږې نیغې او نږدې پرتې دي. یوه کلا چې د دغه غاښي د سهېل برخې په نږدې نیمایي کې یې د اوتوم سنګه (Ootum Singh) له خوا جوړه شوې ده، په هغې حاکمه ده او دلته له سوداګرو نه محصول اخیستل کېږي. دغه غاښی په طبیعي ډول ډېر مشکل دي او ممکن په اسانۍ سره وساتل شي. زما د معلوماتو له مخې هغه له شاهي لارې څخه، چې له روتاس ګړ نه نیغ لاهور ـ پېښور ته درومي، ډېر اسان دی. موږ له دغه غاښي څخه د سهېل، سهېل ختیځ پر لور څوارلس میله لیرې د تیلا (Tilla) د غرونو له سهېل لویدیځ برخې ته واوښتلو، چې تر روتاس ګړ پورې درومي. د هغو شاوخوا لاره د دغسې یوې ګړندي شیلې په مجرا کې غځېدلې ده، چې غاړې یې جګې او ښې کلکې زېږې دي او ښې خوا ته یې داسې ناواره ځمکه پرته ده، چې آن د مالګې تر غرونو پورې شپږ یا اووه میله پراخه ده. د تیلا په غرونو باندې له اوښتلو وروسته د ورو ټیټو غرونو یوه داسې ټیټه لړۍ پیل کېږي، چې د مالګې له غرونو سره برابره ده او د جیلم په اوږدو کې پراختیا مومي. دغه غرونه د لارې په کیڼې خوا کې یو نیم میل اوږده پراته دي. د مالګې غرونه د جلال پور له ګودر څخه یو میل پورته له هغه غره سره په یوې انحنا کې یوځای کېږي او دغه لاره دغې ناوې څخه د هغو له منځه د یوې ستغې او ژورې غاړې په اوږدو کې هماغه ګاټ یا ګودر ته ځي. د دغې لارې وروستۍ برخه یوې ډېرې ګړندۍ شیلې په مجرا کې درومي، چې د هغې ناوې اوبه له ځان سره وړي، چې موږ شاته پرېښوده. د غرونو دغه ټولې لړۍ په شمال ختیځ کې له یوې ډلې ورو ټیټو غرونو سره یوځای کېږي، خو یو یې هم د جیلم له ښار څخه لاندې د جیلم له سیند نه اوړي، خو هغه واړه غرونه هلته ترېنه تېرېږي او د بمبر (Bimbar)، جمبو (Jumboo)، نورپور (Nur Poor) او ښکته د بېلاس پور (Bilaspoor) د جنوب له لارې وړاندې درومي. له جمنا نه په فیض اباد او له ګنګا نه په هر دوار (Hur dwar) کې تېرېږي. له جیلم څخه د هغو سمت هغو مره، چې ممکن دی، جنوب ختیځ ته نږدې دی. هسکوالی یې په شمال کې ورو ورو له واورو نه تر

---

[1] ګاټ هندي کلمه ده او د سیند هغې ټیټې او اوارې برخې ته ویل کېږي، چې هندوان پکې لامبي، کالي پکې وینځي او په اسانه ترېنه تېرېږي. ژباړن.

ډکو غرونو پورې ډېرېږي او داسې ښکاري، چې د منظمو غرونو داسې لړې جوړوي، چې له يو بل سره جوړه او موازي غځېدلي، خو دوی په واقع کې د ژورو غرونو غونډې دي، چې ځومره د شمال ختيځ پر لور درومي، هسکوالی يې ډېرېږي.

د واړه تبت لوړه کجه او هغه غرونه، چې شمال لويديځ پر لور تر يارکنده پورې پراته دي

داسې ښکاري، چې د کشمير په شمال ختيځ کې له پينځو ورځو مزلونو وروسته مخ پورته تنګ په ځرګند ډول پيل کېږي، چې د دريو يا څلورو ورځو لپاره ډېره مخ پورته او يا له هغه وروسته تر ليه (Leh) پورې لې مخ پورته وي. مخ پورته تنګ آن تر يوې موړې پورې، چې تبت له يارکند څخه بېلوي، هم دوام کوي او دا حقيقت د هغه رود له لوري ځرګندېږي، چې له دغه ټکي څخه راوځي. د غرونو دغه لوړه موړه هغه ده، چې ما يې دمخه يادونه کړې، چې له ځو ليرو ټکو څخه تېره شوې او د پامير يوه برخه جوړوي.

هغه لاره، چې له ليه (Leh) څخه وځي، د دولسو ورځو سفر لپاره په دغې موړې کې تر يارکنده پورې ځي او له ليه څخه د پينځلسو ورځو سفر په موده کې لاروي تريته اوړي. په ليه کې دغه رود شاته پرېښودل کېږي او ښايي سرچينه يې يو ډېر لرې ځای وي. د کيڼې خوا سيمه هم ډېره غرنۍ، خو بيخي شاړه ده او په دې لامل د هغې د ماهيت په اړه لې معلومات ترلاسه شول. خو له هغې لارې نه چې له دير څخه راغلې او د دغې سيمې د جنوبي برخې له لويديځ نه د ختيځ پر لور غځېدلې. داسې ښکاري چې دغه ټوله لاره بيخي ډېره غرنۍ ده او زما په خيال وروستۍ برخه يې هم همدغسې ده.

اوس به زيار وباسم، چې په سيندونو باندې څه رڼا واچوم. هغه غرونه چې ځرګندونه يې په دغه ټوليز بيان کې نه ده شوې، د هرې سيمې د بيان په ترځ کې به يې يادونه وشي.

امو:

دغه سيند له خپلې سرچينې نه تر دروازه پورې تر امو نه زيات د پنج په نامه يادېږي. سرچينه يې د پامير هسکه سيمه ده او له هغې تنګې درې څخه وځي، چې په واخان کې دوه سوه يا درې سوه ګزه سور لري. واخان د پامير سهېلي پوله ده. دغه تنګه دره له دريو اړخونو جنوب، ختيځ او لويديځ څخه يوه واورين لړۍ غره نيولې، چې (پشت خر) نومېږي. ليدل شوي، چې دغه سيند د کتګل له منځه راوځي، چې ويل کېږي لې تر لږه څلوېښت نيزې ژور دی. په نتيجه کې دغه سيند

دوغه پریم گنګل له لاملمه، چې دپاسه پرې پروت دی، نه لیدل کېږي، خو په دې کې څه شک نه شته، چې سیند د کنګل لاندې دی، څکه چې داسې نه ښکاري، چې له هغو دریو خواوو نه، چې ذکر یې دمخه وشو، د یوې په خولې کې هم کومه مجرا وي، چې له هغه لارې دغه سیند له کومې بلې سرچینې نه راووځي، نو زه په دې ډول داسې نتیجه اخلم، چې دا د آمو ریښتینې سرچینه ده. په هر حال دا د اوبو ډېر زیات مقدار دی، که څه هم ممکن نور هم چېرته وي، چې له کومې لیرې منبع نه به راوځي. دغه سیند په دغې تنګې درې کې د پینځو کاسونو (Coss) په اوږدوالي مخ په شمال روان دی. په څلور کاسې کې یې سور شل ګزه او تر سینې پورې ژور دی، خو هغه چې له درې نه ووځي او د تنګ په دوران کې نور رودونه له هغه غر نه ورسره ګډ شي، سور یې پنځوس ګزه او ژورتیا یې د انسان د قد تر نیمایي پورې کېږي.

شیر (یا انسان وژونکی) چې د یوغځای کېدو د پورته ټکي په نیمه کاسې کې ورسره یوځا کېږي، د نامه قدر ژور دی او شپېته ګزه سور لري، چې په دې ډول آمو له خپلې سرچینې نه د پینځو کاسونو په فاصله کې هغه سره تېرېدي برابر دی او باید د خپل بهیر په دوران کې یې شل کاسه وروسته لوېوالی ښه زیات شي. په تېره بیا چې دا حقیقت په نظر کې ونیول شي، چې په دغې فاصلې کې له کینې غاړې نه اووه یا اته واړه رودونه ورسره ګډېږي، چې هغه له زنګانه څخه تر نامه پورې ژور او له لسو څخه تر دېرشو ګزو پورې سوررور دي. زما په فکر په دې کې څه شک نه پاتې کېږي، چې هغه په دغه اتصال ټکي کې تر شیره ډېر لوی دی او دا پوره یقیني معلومېږي، چې امو له خپلې سرچینې نه تر زیاتې فاصلې پورې د پنځ په نامه یادېږي. دغه ځای دوو کسانو لیدلی او دوی دغه ځرګندونه تایید کړې ده او ما همدغه بیان له نورو څخه هم اورېدلی، چې دغه ځای یې پخپله نه دی لیدلی، خو له هغو څخه چې یې لیدلی، اورېدلي دي چې هغه د واخان له درې یا د (پشت خر) له لوړ واورین غره څخه راوځي.

له ختیځ او لویدیځ نه څو لارې د شمال پر لور یارکند ته تللې دي، که ددغه سیند سرچینه ډېره لرې وای، له دغو لارو به یوه له هغه نه تېره شوې وای او داسې ښکاري، چې هېڅ یوه له هغه څخه نه ده تېره شوې.

هغه لاره په لویدیځې یا کینې خوا کې پرته ده، په شبر باندې چې د شاه جهان له کلا څخه پینځه کاسه لرې دی، اوښتې او شبر دلته هغه یواځینی د اهمیت ور رودګی دی، چې د دوو لارو د یوځای کېدو په برخه کې سړی ترېنه تېرېږي. هغه لاره چې په ختیځې یا ښې خوا کې غځېدلې او د تاله پشت خر نېږدې په څلورېښت کاسې کې په ښې خوا کې اوړي او هغه (پشت خر) په کینې خوا کې شاته پرېږدي، داسې

ښکاري چې دغه لاره دغه ټکي ته د کاشغر د سیند یا کامې سیند د مجرا په اوږدو کې غځېدلې ده او له غرنی لارې سره، چې پښت خر یې ښی خوا ته پرې ایښی د یوځای کېدو تر ټکي پورې لاروي له رودګیو پرته له بل ځه نه تېرېږي. له دې نه داسې څرګندېږي، چې که د پنج سیند سرچینه ډېره لیرې وای، له هغې نه به سرې تېر شوی وای.

زه به دلته د پنج سرچینه پرېږدم او د یو سل او شل میلو لاره به د جنوب، جنوب لوېدیځ په خوا د هغه سمت تعقیب کړم، چې هلته هغه په دغسې لوړو غرونو کې تنوځي، چې له لوېدیځ، شمال لوېدیځ نه د ختیځ، سهیل ختیځ پر لور غځېدلي دي. له دغه ټکي څخه دغه سیند د لوېدیځ شمال، لوېدیځ سمت تعیینوي او د دغو غرونو په شمالي خوا کې د شغنان، درواز او کوراتیګین (Kurategeen) له ملکونو څخه وځي او بیا د سهېل پر لور درومي، چې تر څو هغې لوړې کچې ته ورسېږي، چې په حضرت امام کې له هندوکش نه پراختیا مومي. دغه سیند تر دغه ځایه د درې نیم سوه میلو څخه په زیاتې فاصلې کې، د غرونو په منځ کې روان دی او بې شمېره رودونه او خوړونه ورسره ګډېږي. له کیڼې غاړې نه د هرې ورځې په مزله کې له دوو څخه تر څلورو رودونو پورې ورسره یوځای کېږي، چې هر یو یې له لسو څخه تر دېرشو ګزو پلن او له زنګانه څخه تر نامه پورې ژور دی. سربېره پر هغو دوه بنه لوی سیندونه یانې د سرخ آب یا کوراتیګین او د کوکچې یا بدخشان سیند هم ورسره ګډېږي.

له بده مرغه ما د هغه د کیڼې غاړې په اوږدو کې له دروازه د شاهجهان تر کلا پورې د لارو په اړه معلومات ترلاسه کړي نه دي او په نتیجه کې په دې برلاسی شوی نه یم، هغه رودونه معلوم کړم، چې د شمال له خوا ورګډېږي. دغه رودونه باید له هغو نه، چې یا د جنوب له لوري او یا د بدخشان له لوړو غرونو څخه ورسره یوځای کېږي، لوی او مهم دي، ځکه چې د پامیر لوړه کچه، چې له هغه څخه ډېر لوی سیندونه له لوېدیځ څخه د ختیځ پر لور درومي، له دغې ساحې نه د شمال په خوا بهېږي. ګومان کوم، چې تر هغو ډېر نور رودونه هم باید ورتوی شي، خو څنګه چې د هغو په اړه مې معلومات ترلاسه کړي نه دي، له یادونې څخه یې ډډه کوم.

له حضرت امام نه د آمو د سیند مجرا لوېدیځ، شمال لوېدیځ ته ده، شمال خوا ته د بخارا پر لور، چې ټول واټن یې دوه نیم سوه میله کېږي. داسې ښکاري چې هغه د هندوکش د لوړې کچې له لامله د یو څه واټن لپاره په دغه سمت تللو ته اړ کېږي او د ډېرې فاصلې لپاره د دغه لوړ غره شمال ته درومي او په اوار او شګلن میدان باندې روان دی، چې تر میرې نه یو څه ښه دی. له دغه ټکي نه زه اورګنج ته د یوې لارې

په اړه معلومات لرم، چې هغه د سیند پر غاړه و، تللی او څلور سوه میله اوږده ده، چې لږ تر لږه درې سوه میله یې په میرې کې ده او یواځې د هغې په بېلابېلو برخو کې د آس روزونکیو د اوسېدلو یو څو بانډې په ستړگو کېږي. داسې ښکاري، چې د هغه په یکښې ځوا کې د زیاتې فاصلې په اوږدو کې یو ځنګل دی او لارویان مجبور دي، چې په یوه وخت کې د اتو یا لسو ورځو لپاره خواړه له ځان سره ولري.

په اورګنج کې موږ د امو غاړې وروسته له هغې، چې په کتګل کې پرې تېر شو، تر شا پرېښودلې. اورګنج د امو د سیند یوه ښاخ ته نږدې پروت دی، چې له لوی سیند نه اته کاسه لرې پروت دی. زما خبر راکوونکی له دغه ځای نه د شمال، لویدیځ پر لور منزل وکړ او د تربت (Toorbat) او سوګر (Sugger) او لولکان له ښارګوټو نه تېرشو او د ښېوا ښار ته ورسېدو. دغه ښار د نیلوم (Neelum) پر غاړه پروت دی. نږدې د امو قدر ته لوی دی او وروسته له یو څه جریان نه په یوه لوی ډنډ کې توییږي.

زما په خیال، چې دا د عرب ډنډ دی. ما ته ویل شوي، چې آمو هم په همدغه ډنډ کې توییږي، خو په دې اړه زما معلومات پوره او باوري نه دي. د امو په اوږدو کې د یوې لارې په اړه ما معلومات ترلاسه کړي، خو څنګه چې داسې اشخاص نه پېژنم، چې هغه تایید کړي، همدارنګه نورې لارې له هغې نه په دې ډول تېرې شوي نه دي، چې لور یې سم کړای شي، نو له یادونې څخه یې تېرېږم.

تر دې ځایه مې، چې د امو سیند د هغه له سرچینې څخه تر اورګنج پورې د نهه نیم سوو میلو په اوږدو کې شرح کړ. هغه سیندونه به هم په لنډ ډول ذکر کړم، چې له هغه سره یوځای کېږي.

شیر (یا ادم کش):

دغه سیند په آمو کې د ګډېدو له ټکي نه پینځه کاسه د وړاندې نه دی کتل شوی. په دغه ځای کې یې سور شپېته ګزه او تر نامه پورې ژور، خو دومره ګړندی و، چې یواځې یو څو تنه ترېنه تېرېدلی شول. زما خبر راکوونکی په غوږي سپور ترېنه تېر شو، خو له دغه سیند نه په دغه ډول تېرېدل پوره عام دي او دا له دې لامله، چې غوایان د ګړندیو جریانونو په مقابل کې ښه ټینګار کوي او تر اسونو خپلې پښې ډېرې کلکې لګوي. دده په وینا اس د زورور جریان توان نه لري، هغه غوایان چې ددغې موخې لپاره ترېنه کار اخیستل کېده، ډېر پیاوړي وو او اوږدې ببرې لکۍ یې لرلې.

کوراتیګین یا سرخاب

دغه سیند د پامیر له غرونو څخه راوځي او له یو سل او اتیا میله واټن وروسته

په امو ورګډېږي. دغه ټکی له امو سره د کوکچې د یوځای کېدو له ځای نه دېرش میله پورته پروت دی. کوکچه له ښي خوا نه په امو ګډېږي، له کوراتیګین سره مخکې له دې، چې په امو ورګډ شي، ډېر رودونه یوځای کېږي او دا رودونه د صوفي کن (Suffeekun) او واخیانو په سیندونو سرېږه دي. سرخ آب د کوراتیګین له ملک څخه تېرېږي او له امو سره د یوځای کېدو له ټکي نه لس کاسه پورته د تېرېدلو وړ نه دي او دلته خلک په خیګونو تېرېږي. په دغه ځای کې دغه سیند د یوه پل اطلاع راکوونکي په وینا د کوراتیګین په نامه یادېږي، خو زما په خیال چې د هغه خاص نوم سرخ آب دی. سرخ آب له یوه ډېر غرني ملک څخه تېرېږي.

د کوکچې یا بدخشان سیند

دغه سیند د بدخشان په غرونو کې د هغه د مرکز فیض اباد له سهېل ـ ختیځ نه د څلور څلوېښت میلې له فاصلې نه راوځي. ددغه ښارګوټي د ختیځې خوا په لس میلې کې دوه نور سیندونه، چې له هغه سره برابر دي، یوځای کېږي او ددغه ښارګوټي ترڅنګه یوځای تېرېږي. په ښار کې د هغه له پاسه یو پل جوړ شوی دی. دا سیند ډېر ګړندی دی او ګودر نه لري. د یو سل او دېرشو میلو په فاصله کې د لویدیځ پر لور څغلي، تر څو د خواجه غار د سیمې له پاسه له امو سره په داسې قوت ورګډ شي، چې څپې یې د امو تر مخامخ غاړې پورې رسېږي. دا سیند د خپل جریان په زیاتې فاصلې کې له غرني ملک څخه تېرېږي او د شمال له خوا څو رودونه ورسره یوځای کېږي.

د اکسورای سیند

دغه سیند د بنګي (Bungee)، غوري او فرخار د رودونو له یوځای کېدو نه جوړېږي، چې د کندوز د قطب لویدیځ په پینځه کاسې کې سره یوځای کېږي. د بنګي او فرخار یو شوی سیند ددغه ښارګوټي له ختیځ او ګوراه (Gorah)او د هغه له لویدیځ څخه تېرېږي. له دغو سیندونو سره نور ډېر بې شمېره رودونه هم یوځای کېږي.

د غور سیند د هندوکش د غرونو له دړو بېلابېلو برخو څخه راوځي، چې ټول یې د کیله ګي (کلاګي) کلي له پاسه سره یوځای کېږي. فاصله یې له سرچینې څخه تر کندوز پورې سل میله ده، چې له هغه وروسته یې نوم په اکسورا بدلېږي. فاصله یې له کندوزه تر امو پورې، چې په هغه کې ورګډېږي، څلوېښت میله ده. د جریان دغه ټول سمت مخ په قطب دی او هغه له حضرت امام نه نږدې اته یا لس کاسه لاندې له امو سره یوځای کېږي. یا د فرخار سیند د فیض اباد په سهېل کې له لوړې کچې یا د ورو غرونو څخه راوځي، چې بدخشان له کافرستان (نورستان) نه بېلوي او د بنګي

سیند ، چې له هغه سره برابر دی، د تورنک (Turring) له درې نه راوځي. دغه دواړه سیندونه له تالقان نه لس کاسه سره یوځای کېږي. د دوی د جریان واټن د غوري له مجرا سره، چې دمخه یې ذکر وشو، برابره ده. ددغو ټولو سیندونو له یوځای کېدو وروسته باید له هغه نه یو بنه لوی سیند جوړ شوی وي له یوځای شوي سیند نه تېرېدل شوني نه دي. خو له هر یوه ځانګړي ځخه شوني ده. دوی په غرنی سیمه کې روان دي. خو دغسې ډېرې سمسورې او ابادې درې لري، چې د مېوو ټول ډولونه پکې په ډېرې پرېمانۍ سره کېږي. له هغو معلوماتو ځخه، چې ما د سیمې ددغې برخې په اړه ترلاسه کړي. داسې ښکاري چې دغه درې باید یو پوره شین بڼ اوسي.

دحصار یا کافرستان سیند

دغه سیند د غرونو له هغې لوړې لړۍ نه راوځي، چې د پامیر د غرونو له سهېل نه بهېږي او بخارا له کوراتیګین نه د ختیځ او لویدیځ په خوا بېلوي. ددغه سیند جریان د سهېل، سهېل لویدیځ پر لور دی. د کوراتیګین له سیمې او حصار نه د شپېتو میلو په جریان کې تېرېږي او له کوراتک (Krratak) سره د ریګر (Regur) له پاسه او له بالاحصار لاندې یوځای کېږي.

کوراتک له هماغو غرونو ځخه راوځي او د خپل اتصال تر ټکي د سهېل ـ ختیځ پر لور روان دی. له دغه ټکي وروسته ځینې کسان دغه یو شوي سیندونه د حصار په نامه یادوي، خو زما په خیال چې دا سم نه دی. ځکه چې باید یوځای شوي سیندونه په هغه نامه یاد شي، چې تر ټولو لوی وي، چې هغه د کافرستان سیند دی او په همدې ډول د هغې لارې په نامه یاد شي، چې له امو سره د اتصال له ټکي نه یو ځه پورته تر ښه اوږي او په هماغه نامه یانې کافرستان یادېږي. له حصار نه تر ترمزه، چې تر هغه پورته له امو سره ورګډېږي، اویا میله واټن دی.

د زرفشان سیند

دغه سیند له هماغسې غرونو ځخه، چې همدا اوس یې یادونه وشوه، راوځي، خو د هغو په لویدیځ یا مخامخ خوا کې ددغه سیند یو لوی ښاخ پخوا د شیراز له ښار ځخه تېرېده، چې هغه (شیراز) د سمرقند په ځلور میلۍ کې پروت دی. خو ډېر کلونه کېږي چې دغه سیند د سمرقند شمال ته له درې کاسې نه د لویدیځ پر لور بهېږي او د شیراز ښار ګوټې له هغه راهیسې متروک شوی دی. البته دغه شیراز باید د فارس له شیراز سره یو ونه ګڼل شي.

دغه سیند امو ته تر رسېدو له هر هغه سیند نه، چې تراوسه یاد شوي دي، اوږد دی خو د اوبو اندازه یې ډېره نه ده او له هغه وخت پر ته، چې واوره ویلې کېږي، په ټولو ځایونو کې د تېرېدلو وړ دي. د جریان په اوږدې فاصلې کې مخکې له دې،

چې بخارا ته ورسېږي، د هغه زیاته برخه جذبېږي او چې بخارا ته ورسېږي، له هغه نه یوه ویاله ګی، جوړه شوې وي او د بخارا له لویدیځه دوه مزله وراندې د خپل جریان له دوه سوه او اتیا میلو څخه وروسته، چې د لویدیځ-سهیل لویدیځ پر لور روان دی، د امو په سیند ورګډېږي.

د مرغاب سیند

دغه سیند د هندوکش د ادامې-شمال او د میمنې جنوب ته د هزاره له غرونو څخه راوځي، لومړی د لویدیځ پر لور درومي او د اویا میلو په واټن کې د غرونو په منځ کې بهېږي. بیا د شمال پر لور وراندې ځي، په دغه ځای کې غرونه شاته پرېږدي او په یوې میرې کې دوه سوه میله فاصله وهي او بیا له آمو سره د بخارا له جنوبه درې مزله وروسته یوځای کېږي، خو دا هغه بیان دی، چې زما خبر راکوونکی یوانې اورېدلي او ښایي سم نه وي، خو د سموالي اټکل یې شته، ځکه چې د امو له کیڼې غاړې څخه دوه مزله وروسته په هغې لارې، چې له بخارا څخه د مور (مرو) له لارې هرات ته غځېدلې ده، له هغه نه سړی تېرېږي او په غالب ګومان هغه له امو سره دغه ټکي ته په نږدې کوم ځای کې ګډېږي. دا هغه معلومات دي، چې ما ته هغه سړي راکړي، چې ددغې لارې څرګندونه یې هم کړې ده.

ددغه سیند جریان د هغه له سرچینې نه دوه سوه اویا میله دی، سور یې په ساړه موسم کې له پنځوسو څخه تر اویا ګزو پورې او ژورتیا یې د انسان تر نامه پورې ده.

سیر دریا

ما ته ریل شوي، چې دغه سیند د بخارا د لویدیځ-لویدیځ قطب له نږدې سلو کاسونو وروسته په آمو ورګډېږي، خو دغه معلومات ښایي د باور وړ نه وي او ددغه سیند د مجرا په اړه ډېر لږ معلومات ترلاسه شوي دي. د هغه د بهېدو لوری لویدیځ-سهیل ته دی او روسي کاروانونه د پينځو یا شپږو ورځو په مزل کې د بخارا له شمال، شمال لویدیځ نه پرې تېرېږي. دغه فاصله ښایي د هغه د مجرا په اړه موږ ته معلومات راکړي. د هغه د کیڼې غاړې په اوږدو کې له خجند څخه تر کوه کن پورې ما ته د څلورو مزلونو په اړه معلومات ترلاسه شوي دي. ویل کېږي، چې دغه سیند دلته تر سند اوږد او تر امو لنډ دی.

د کوه کن په حد کې یو رودګی ورسره یوځای کېږي، چې د پامیر د غرونو له سهیل څخه راوځي او د خپل یوځای کېدو تر حده تر اویا میلو پورې د شمال په لوري درومي. په کوه کن کې په دوو ښاخونو بېلېږي او له دغه ښارګوټي څخه د ختیځ او لویدیځ په خوا تېرېږي.

سند:

زه په دې خواشیني یم، چې ددغه سیند د سرچینې په اړه مې زیات معلومات نه دي ترلاسه کړي. که څه هم د هغه ځینې ستر ښاخونه تر ډېر واټن پورې تعقیب شوي دي، خو نه د هغه تر سرچینې پورې. داسې ښکاري، چې دوه ستر ښاخونه یې د (دراس Dras) په ښار ګوټي کې له هغه سره یوځای کېږي، چې د یوه کاروان لپاره د کشمیر د قطب ـ ختیځ پر لور د اتو ورځو مزل دی. د یوځای کېدو له برید (تکې) نه یو څه پورته له دغو ښاخونو څخه هغه چې په کیڼې خوا کې جاري دی، په سوړ او یا ګڼه او ډېر ګرځندی و.

په دغه حد کې د لرګیو یو پل پرې جوړ شوی او هغه د ختیځ له قطب نه راغلی او وروسته له هغه د لیه (Leh) یا د لدا ښاخ ورسره یوځای کېږي او د لویدیځ پر لور درومي. زما د خبر راکوونکي په وینا، ده داسې اورېدلي چې هغه په بولایې (Bullai) کې له اباسین سره یوځای کېږي. زما په خیال دا هماغه مولای (Mullai) دی، چې د اټک له پاسه په سند کې پروت دی او د هغه په اړه ما نورې څرګندونې هم اورېدلې. ده هم داسې اورېدلي، چې د هغه تر سرچینې پورې د دریو ورځو مزل دی، خو په دغې څرګندونې اعتبار نه شي کېدای او دا هغه یواځینې معلومات دي، چې د هغه په اړه ماته په لاس راغلي او دا په یقین سره ښکاري، چې هغه به یواځینۍ مهمه څرګندونه وي، نورې څرګندونې له دې سره موافقې دي، چې دراس (Dras) د یوه کاروان لپاره د کشمیر قطب ختیځ ته د اتو ورځو مزل په واټن لري، خو دغه څرګندونې د هغه د یوځای کېدو د تکې په اړه تر څه حده سره مخالفې دي. یوه کشمیري راته وویل، چې دغه ښاخونه له دراس نه دوه مزلونه پورته له دوو نورو ښاخونو سره یوځای شوي او په هغه ځای یا له دراس نه لاندې په دوو ښاخونو بېلېږي، چې دواړه یې د کشمیر د سهېل په لور روان دي او د لوی په اړه یې ده هیڅ معلومات نه دي ترلاسه کړي. ده یواځې دومره اورېدلي، چې هغه ته لوی سند ویل کېږي او هغه، چې په کشمیر کې له بیدسته (Bedusta) سره ګډېږي، ووړ سند نومېږي.

ماته داسې ښکاري، چې دغه وروستۍ څرګندونه به کمه وي او د هغې د پل ثبوت لپاره زه له دیر (Deer) نه، چې د پېښور قطب لویدیځ ته پروت دی، پنګوړې ته د یوې لارې په اړه معلومات لرم، چې له کشمیره د ختیځ ـ قطب ختیځ ته د سهېل ختیځ پورې کوږوالی لري او له دې نه داسې ښکاري، چې لاروي مخکې له دې، چې کشمیر ته ورسېږي، د اوو ورځو په مزل کې له سند نه تېرېږي او په دې ډول دغه تکې باید په قطب لویدیځ کې پروت وي. دغه څرګندونه له نورو څرګندونو

سره سمون لري او د هغې له مخې کوټ Kote یاني تکي، چې دوی د کشمیر قطب لویدیځ خوا کې له سند څخه تېرېږي، د دراس نه د سلو میلو په فاصله کې د لویدیځ پر لور پروت دی. دا هغه څرګندونه ده، چې د دغو یو شمېر سیندونو په اړه له لومړنیو څرګندونو سره سمون لري، چې ویل کېږي، هغه د دراس په لویدیځه خوا کې درومي.

په لومړي څرګندونه کې دا نه دي ویل شوي، چې له ستر ښاخ نه کوم بل ښاخ بېل شوی دی، خو سړی به له هغه نه په اسانۍ سره تېر شي او له نورو څرګندونو څخه داسې ښکاري، چې د قطب له نورو برخو نه یو سیند روان دی او هغه د جنوب له خوا له دې لامله د (لار Lar) په نامه یادېږي، چې په کشمیر کې له دغې یوې سیمې نه تېرېږي، چې همدغه یې نوم دی، خو د هغه ځانګړی نوم ووړ سند دی، چې ښاغلی فوستر (Foster) یې هم په همدغه نامه یادوي.

دلداخ ښاخ تر ډېرې فاصلې پورې د سهېل ـ ختیځ پر لور تعقیب شوی دی. له دغه ښاخ سره یو بل ښاخ روان دی، چې له قطب لویدیځ نه د هغې لارې په اوږدو کې بهېږي، چې په هغې باندې د پینځلسو ورځو په مزل لاروی یارکند ته رسېږي. لکه څنګه، چې دمخه یې یادونه وشوه، زما په حساب دلته هره ورځ یوولس یا دولس میله مزل وهل کېږي او څنګه، چې دغه سفر په غرنۍ ملک کې کېږي، قافله په ټولیز ډول په خپلې مېښې باندې د اړولو حد ته د ورځې یوولسو یا دولسو بجو پر مهال رسېږي او له لمرخاته وروسته بیا روانه شي. دا هم وویل شول، چې هغه باید د ورځې اووه یا اته کاسه مزل ووهي. دوی د پامیر د غرونو له ښي اړخ نه تېرېږي او دغه سیند شاته پرېږدي، چې د اوږدو له مخې په پامیر کې له یوه ډنډ څخه راوځي او څنګه، چې د هغه لوري د سهېلي او ختیځې په خوا دی، ګومان کوم چې هغه له سیککول (Sich kol) نه راوځي، ځکه چې د هغه د جریان لوری او ټول روایتونه له دغه ډنډ سره موافق دي، خو دا یوازې زما خپل اټکل دی.

د لیه (Leh) ښاخ تر هغو زیات تعقیب شوی او هغه قطب لویدیځ ښاخ نه لري، خو تر دراس (Dras) یا کینږ ښاخ نه ووړ دی. داسې ښکاري، چې له لیه Leh انه به تر لداخ پورې یاني (له هغه ځای نه چې د کشمیري شالونو جوړولو لپاره وړی وارد پېږي) لاره د همدغه ښاخ په اوږدو کې د سوداګرو لپاره چې وړی واردوي، د پینځه ویشت ورځو لپاره اوږدوي. خو څنګه چې هغه د (تاسکلو دو پسونو سره راوړي او دلته یې بیا سکولي) او هدارنګه څنګه، چې دغه سیمه غرنۍ ده، ښایي دوی په یوه ورځ کې تر لسو میلو زیات مزل ونه شي کولای (ټوله یې دوه نیم سوه میله ده). د هغې فاصله د اټک تر کلا پورې څلور سوه میله او تر سمندره پورې اووه

سوه میله کېږي، چې ټوله فاصله یو یې زر او درې سوه پنځوس میله کېږي.

سیند تر توربیلې پورې د لوړو غرونو په منځ کې جاري دی. توربیله د اټک د کلا نه پورته د ختیځ قطب ختیځ پر لور څلوېښت میله لیرې پرته ده او سیند دلته د چیچ په دره کې ننوځي او تر اټک پورې ښه خپرېږي او بیې شمېره واړه ټاپوګان جوړوي. له اټک نه وروسته بیا د غرونو په منځ کې روانېږي او د اټک په سیمه کې دوه سوه او شپېته ګزه سور لري. خو ژور او ګړندی وي. دلته د یوې جنګي کلا ترسره پورې، چې د سیند په یوه اړخ کې پرته وه. جنګېږي او داسې ښکاري، چې هغه به پېنځه دېرش یا څلوېښت فوټه ژوره وي، خو تر پنځوسو ګزو ډېر نه خپرېږي. بیا په یوه اوار میدان کې ننوځي، چې د اټک په سهېل کې پروت دی او له هغه وروسته د نیلاب په سیمه کې. چې د اټک په سهېل کې پېنځه میله لیرې پرته ده، د غرونو په منځ کې جریان پیدا کوي او د ژورو غرونو په منځ کې تر هره باهه (Harabah) پورې دوام کوي، چې د عرض البلد په (۳۳) درجو او اوو دقیقو او دېرشو ثانیو کې پروت دی او دلته د عیسی خېلو په سموري درې کې په څلورو ښاخونو کې ننوځي او بیا د خپل جریان په فاصله کې له غرونو سره هیڅ نه مخامخ کېږي. له داسې سیمې څخه تر میتنه، کوټ (Mitterda kot)، چې هلته د پنجاب پېنځه واړه سیندونه سره یوځای کېږي. د پنج نود (Panjnud) په نامه یادېږي. د هغه لوري نږدې د سهېل پر لوري دی او له هغه ځای نه یې سمت تر سمندر پورې، چې د سند له ملک نه تېرېږي، د سهېل. سهېل لویدیځ پر لور دی.

موږ له سند څخه د کاهیرې په ګودر (Kaheeree-Ghat) کې، چې د عرض البلد په یو دېرش درجو او اته ویشت دقیقو کې پروت دی، تېر شو. دلته د سند سور په دوو برخو کې د (۱۸۰۹) کال د جنوري د غرمې په وخت یو زر او شپږ (۱۰۰٦) او نهه سوه پېنځه (۹۰۵) ګزه و. په دغه موسم کې دغه سیند باید تر هر وخت نه زیات لږ اوبه ولري. د یوه ښاخ د ژورې برخې ژورتیا، چې سور یې تر سلو ګزو څخه لږ و، دولس فوټه و. یو پیل، چې قد یې لس نیم فوټه و، په دې اړ نه شو، چې تر سلو ګزو زیاته لامبو ووهي. خو دلته هغه لوی ښاخ تر زیاتې اندازې پورې دوړو ښاخونو په بېلېدو سره وړو شوی و او له هغه سره څنګ په څنګ روان و. هغه یې، چې په ښي غاړې روان و. یواځې په یو څو ځایونو کې د تېرېدلو و ړ و او په ډېرو ګودرونو کې یې جالې ګرځېدلې او سور یې دوه سوه ګزه و. موږ په هغه ګودر کې تر ښه تېر شو، چې درې نیم فوټه ژور و او سور یې په ریونده ډول پېنځه سوه ګزه و. مخکې له دې، چې موږ د لوی ښاخ کیڼې غاړې ته ورسېږو، له یو بل نسبتاً لوی ښاخ نه تېر شو، چې سور یې پنځوس ګزه او ژورتیا یې درې فوټه وه. تر دغه ځایه موږ له دوو ډېرو

ښاخونو ته هم تېر شوي وو.

د سیند غاړې ډېرې ښکته دي، یانې دننني غاړې یې که کله کله له شپېږ فوټو او په ټولیز ډول له څلورو پینځو فوټو څخه ډېرې شي، خو په باراني موسم کې په ډېرو ځایونو کې له لسو څخه تر دولسو کاسونو پورې خپرېږي. له دې نه دا څرګندېږي، چې لوی ښاخ یې پخوا تر اوو میلو پورې مخ په ختیځ روان و او د لیه بیله په حاضر وخت کې په خپلې پخوانۍ مجرا روانه ده، څکه چې د محمد راجن Mahomed Ragin په رود کرور (Kuror) یا لالي سان (Laleesan) او په ځینو نورو لیرو برخو کې ددغې بیلې په کینې خوا کې لوړې غاړې د هغې ښې نښانې څرګندوي.

دغه اوار ملک او ټاپوګان، چې په تاوده موسم کې تر اوبو لاندې کېږي، تر زیاتې اندازې له غنې توري ختې نه جوړ دي. په ډېرو ځایونو کې ښه کرنه پکې کېږي او نور ځایونه یې په ځنګلي لوړو بوټو پټ دي. خواریکښان دلته موقتي جونګړې جوړوي او څمکه کري. د سند مجرا شګې او د هغو په پرتله ختېه لري او داسې ښکاري، چې اوبه یې د ګنګا اوبو ته ورته دي.

شګې یې ډېرې او ښې خوځنده دي او ټاپوګان یې زیاتره د جهاوو (Jhaw د غز ونو یو ډول دی، چې ډېر لوی او د سیندونو پر غاړو کې شنه کېږي) په لوړو ځنګلونو پټ دي. له میتهنو، کوټ نه پنځوس کاسه پورته یانې چېرته، چې د پنجاب سیندونه ورسره یوځای کېږي، هغه ورسره تېږي په موازي ډول روان دی او د اووچ (Ooch) په برخه کې، چې څلویښت کاسه لوړ پروت دی، د هغو دپاسه فاصله له لسو میلو څخه زیاته ده. ددغې ساحې مخ د جولای او اګست په میاشتو کې بیخي اوبو نیولی دي او له یو څو کلیو پرته نور ټول یې موقتي دي. داسې ښکاري، چې دغه ټول ملک به له سند نه تر حیدراباد پورې په یوه بڼه وي، خو داسې هم څرګندېږي، چې هلته په یو مقدار غني څمکه بې له دې، چې وکرل شي، شاړه پرته وي. دا څمکه په ځنګلي بوټو او ونو پټه ده. له هغو لارو نه، چې د هغه په کیڼې غاړې تر حیدراباد پورې غځېدلې دي، داسې ښکاري چې هلته ډېر ښارګوټي او یې شمېره کلي پراته وي او په ډېرو ځایونو کې به له سیند څخه ډېر کانالونه وېشل شوي وي. دا یو څه عجیبه ده، چې د شمالي ملکونو او سند ترمنځ به کومه سوداګري موجوده وي، خو د ملتان، بهاولپور او سند ترمنځ سوداګري شته.

اوس غواړم هغه سیندونه شرح کړم، چې په سند ورګډېږي. د کشمیر شمال خوا ته د نورو ښاخونو شرح دمخه شوې او اوس به د اباسین په څرګندونې پیل وکړم.

اباسین

داسې ښکاري، چې د دغه نامه په اړه به د نظر يو اختلاف وي، ځينې داسې فکر کوي، چې هغه لوی ښاخ چې له (دراس) نه راوځي او ما يې د مخه يادونه کړې ده، د اباسين په نامه يادېږي، خو ما بل څه اورېدلي او د داسې لارو په اړه معلومات لرم، چې له پېښور او اټک نه تر يوې سرچينې پورې غځېدلي دي او اورېدلي مې دي، چې د هغه نوم اباسين دی. دا ښايي سمه نه وي، خو د هغه د معکوس حال په اړه شواهد په لاس کې نه لرم او کوم معلومات مې، چې په دې اړه راغونډ کړي، غواړم اوس يې وړاندې کړم.

هغه لاره، چې له پېښوره دغه ټکي ته رسېږي، د سوات د سيند په اوږدو کې چې سرچينه يې هماغه غرونه دي، غځېدلې ده. هغه غر، چې اباسين ترېنه راوځي، سنچوکي سوور (Son Chukesur) نومېږي، چې له اباسين نه د هغه لوري د قطب_ختيځ څلور درجې او دېرش دقيقې دی. دغه سرچينه په دغه حال کې د سر اباسين په نامه يادېږي او د دغه غر د هندوکش له واورينې لړۍ څخه دی. لوړوالی يې يوه درجه او دېرش دقيقې دی او اوږدوالی يې له اټک او پېښوره تر دغه ټکي پورې په متقاطعو لارو، چې يوه ښه زاويه تشکيلوي او له کوږوالي سره سمون لري، سل ميله ده. هغه لاره، چې له اټک نه پيل کېږي او تر دغه ټکي پورې رسېږي، د ملايي (Mullai) له لارې د سند په ښي غاړه غځېدلې دی. داسې ښکاري، چې د ملايي په سيمه کې له دغه سيند نه څوک تېرېدلای نه شي او د دغه موځې لپاره له وړو بېړيو يا جالو څخه کار اخيستل کېږي. له دغه ځايه د اباسين تر سره پورې څلور لنډ مزلونه لار وهل کېږي. په لومړي مزل کې څوک له سيند تېرېدلی نه شي او دغه حقيقت ما په دې قانع کوي، چې له ملايي نه په دغه مزل کې بايد کوم نسبتاً لوی رود له کيڼې غاړې نه ورسره يوځای شوی وي او دا زما په فکر بې له کوم شک نه د (دراس) ښاخ دی، خو زما خيال د کيڼې نه پورته نه دی تللی او په دې اړه څه نه شي ويلای، خو څنګه چې په دغه مزل کې سيند ډېر وړوکی کېږي، زما په فکر پورتنی ښاخ بايد له اباسين سره له ملايي نه يو څه پورته يوځای شوی وي.

د همدغه شخص نه ما ته ډېرې لارې هم معلومې شوې، چې وروسته زه خپله پرې لاړم او د هغه بيانونه او فاصلې ما ته پوره سمې ثابتې شوې او زه په دې پوره باور لرم، چې د دغه ټکي په اړه د ده معلومات هم سم دي. د شيشه (Sheesha) سيند د دغه واړه غره له شمال نه راوځي، مخ په لويديځ بهېږي او د کامې له سيند سره ګډېږي. د دغې سيمې په شاوخوا کې غرونه او درې د سرو زرو وړې ټوټې لري. دی (خبر راکوونکی) له دغه ځايه د قطب پر لور لاړ نه شو.

د کامې سیند

ماتـه دا ممکنـه نـه ښـوه، چې د دغـه سـیند رښـتینی نـوم ومـومم او گومـان کـوم، چې کامه د هغه ځانگړی نوم نه دی[1] ځکه چې هغه یوازې له دې لامله کامه یادېږي، چې پـه همـدې نامـه یـوه کلـي تـه نـږدې د پنجشیر، غوربند او کابـل سـیند سـره یوځـای کېږي. دغـه کلی جـلال اباد تـه نـږدې د پېښـور او کابـل پـه لاره پـروت دی. د کـامې سیند پـه شـمال کې د کاشـغر د سـیند پـه نامـه یادېږي او دا لـه دې لاملـه، چې دغـه سـیند د کاشـغر لـه ملک نـه تېرېږي. څـه وخت چې دغـه سـیند د پېښـور تـاوې تـه رسـېږي، پـه دريو لويو ښاخونو وېشل کېږي او بيا ټول بېرتـه سـره يوځـای کېږي. هـر ښـاخ يې ځانلـه نـوم لـري او هېڅ يو نـوم د ځلورو مزلونـو پـه اوږدو کې نـه پـاتې کېږي. تـر ټولـو لـوی او تر ټولو اوږد ښاخ يې د پـامير لـه لـوړو کڅـو، چې لـه (پشت خر) نـه دومـره لیـرې نـه دي او د آمـو سـرچینه ده، راوځـي او لـه دريـو سـوو اتيـا (۳۸۰) ميلـو فاصـلې نـه وروسـته د اټک له کلا څخه درې ميله پورته له سند سره يوځای کېږي.

دغـه سـیند د خپـل جريـان پـه اوږدو کې لـه ځـو نـسبتاً لويـو سـيندونو لکـه پنجشير او غوربند سره د کابل قطب تـه لـه چاريکـارو نـه لانـدې يوځـای کېـږي. وروسـته د کابـل او لوگر سـيندونه پـه يـو څـه ښـکته برخـه کې ورسـره گډېږي او هغـه د کابـل ـ پېښـور لـه لارې د شمال پر لـور مـوازي ځـي. د کـامې د کلـي څنـگ تـه دغـه گډ سـيندونه لـه هغـه ښـاخ سره يوځای کېږي، چې له قطب نه پرې گډېږي. لـه دغـه ځايـه تـر پېښـور پـورې دغـه گډ سيندونه تر هر بل نامه ډېر د کـامې پـه نامـه يادېږي. د ميچنی پـه سيمه کې د پېښـور تـاوې تـه پـه نتوتلو سره پـه دريـو سـترو ښـاخونو وېشل کېږي، چې دولـس ميلـه ښـکته په دوبندی کې بېرته سره يوځای کېږي.

د هغـو ډېـر شـمالي يـا کيـڼ ښـاخ د پنگـورې او سـوات سـيندونه، چې دمخـه سـره يوځای شوي دي، لـه اشـنغر نـه دوه کاسـه او لـه دوبنـدی نـه پينځـه کاسـه او د پېښـور لـه قطب ختيځ نه پينځلس ميله پورته دا بل ښاخ له ځان سره يوځای کوي.

لـه دوبنـدی څخـه ښـکته مـا دغـه ټـول سـيندونه يوځـای شـوي ولیـدل. داسـې ښـکارېده، چې هغـه درې سـوه گـزه پلـن دی او د گـودر پـه برخـه کې کـښتۍ پـرې گرځېدلې. زه د دغو ټولو ښاخونو د يوه منځنی برخې تـه د پېښور شمال تـه لاړم.

لـومړنی يـې د آس تـر زيـن پـورې ژور او ځلـور فوټـه[2] پلـن و، مجرا يـې ښـه ټينگـه وه او پـه ډېـرو ځـايونو کې ډېـر گړنـدی روان و او زمـا آس پـه زحمت خپلـې پښې پـر ځـای ساتلی شوې، خو دا وخت د مې د مياشتې پيل و او يو څه واوره ويلې شوې وه.

[1] مقصد يې د کونړ سیند دی. ژباړن

[2] که څه هم په اصل کې يې پلن والی ځلور فوټه ښودل شوی دی، خو غالب گومان داسې دی، چې دغه اندازه پلن والی سم نه دی.

له دویم ښاخ نه هم د تېرېدلو په نیت روان شوم، خو په دې کې ناکام شوم. دلته گودرونه شته او په ښه ساړه موسم کې په هغه ځای کې، چې د ورو غرونو ترمنځ بهېږي، په یوه حد کې سړی ترینه تېرېدلی شي.

د پنجشیر او غوربند سیندونه یو ځنه لوی دي، د غوربند سیند د بامیانو له قطب نه د هندوکش له لویې هسکې برخې ځنځه او د پنجشیر سیند پنځوس کاسه د هغه د ختیځ نه له هماغه غرونو ځنځه راوځي، د دوی مجرا د کامې له سیند سره تر یو ځای کېدو پورې یو سل او اتیا میله اوږده ده.

د کابل سیند، چې یوازې اته یا لس گزه پلن دی، د کابل په لویدیځ کې د بابا له واورین غره نه راوځي، د کابل ښار په ختیځ کې د غزني او لوگر له سیندونو سره یو ځای کېږي، خو زیاتې اوبه یې د کابل او میدان په شاوخوا کې په کرنه لگېږي.

د سوات او پنجکوړې سیندونه له هماغه غره نه راوځي او د هغو سیمو په نامه یادېږي، چې له هغو ځنځه تېرېږي. د دوی مجراگانې نېږدې سره برابرې دي، یو یې له قطب ختیځ او بل یې له قطب لویدیځ نه جریان لري، د پنجکوړې نوم د تل کان متکوني (Talkan Matkunee) په برخه کې د سوات په نامه بدلېږي، چې له هغه نه ښکته دواړه سره یو ځای کېږي او د سهېل په لور د اشنغر په لویدیځه کې د دوو کاسونو په فاصله کې تېرېږي او د کامې له کین ښاخ سره یو ځای کېږي، چې دمځه یې یادونه وشوه. د دوی مجرا تر دغه ټکي پورې نېږدې نوي میله اوږده ده.

غـرشین

دا یو خوړ دی او د نامه استحقاق نه لري. دوه فوټه ژور او دېرش گزه پلن دی، اوبه یې ښې روڼې دي، بیخ یې ښه ټینگ او غاړې یې ستغې دي. د شمال ختیځ، ختیځ د هغو غرونو په پښځه ویشت میلی کې راوځي، چې تر مظفراباد پورې اوږده پراته دي. دغه خوړ د سهېل لویدیځ، لویدیځ په لور تر اتیا میلو پورې روان دی، په پای کې په سند کې له تیلاب ځنځه پورته په دوه کاسه واټن کې ورتوېږي، په حسن ابدال کې د حسن ابدال، کالاپاني (Kala pawney) او واه (Wah) په نامه درې خوړگي ورسره یو ځای کېږي.

د سوان سیند

دغه سیند له هماغه پورته غرونو ځنځه یو څه وړېر د ختیځ په لور راوځي، خو ځانگړې ټکی یې ماته معلوم نه دی، مجرا یې تر هغه ځایه، چې له موکود (Mukud) ځنځه نهه (۹) کاسه ښکته په سند ورگډېږي، نېږدې یو سل او دېرش میله ده. په ساړه موسم کې د هغه مجرا دومره وي، چې له یو فوټ اوبو ځنځه وړېره نه وي، خو په باراني موسم کې پلن او وړېر گرندی وي. هغه وخت، چې تر ځلورو او ځلور نیمو

فوټه پورې لوړېږي، ممکنه نه ده، چې څوک تري تېر شي، څو هغه زر لوړېږي او زر ښکته کېږي. موږ په هغه ځای کې ترېنه تېر شو، چې نېږدې درې یا درې نیم فوټه ژور و او بیا څو اونیا ان پکې اوبه یووړل. مجرا یې شګلنه ده او په مجرا کې یې یو څو غټې تېږې شته. ډېرې خوځنده شګې لري او غاړې یې ستغې او تېنګې دي او په ډېرو برخو کې یې له غاړو سره ورېږ تنګې درې نښتي دي. وروسته له هغه، چې موږ ترېنه تېر شو، یو ځل بیا مست شو او تر ډېرو ورځو پورې شوني نه وه چې له هغه نه څوک تېر شي.

په دغې دوابه کې د ډېرو سیندونو حال همدغسې وي او څو یې ما لیدلي، چې په نیمه ګړۍ کې تر اوو یا اتو فوټو هسک شوي دي. په داسې حال کې، چې تر هغه دمخه به اوبه پکې هیڅ نه وې او یوائې به وچ مخ ښکته خوړ ته ورته وو.

د ګومې سیند

دغه سیند د غزني قطب ـ ختیځ، ختیځ کې د اریوب سهېل ـ لویدیځ له دولس میلې څخه راوځي او له دې وروسته، چې د یو سل او پنځلس میلو په واټن د ختیځ ـ سهېل پر لور دروسي، د کاګل والا (Kagul Walla) د سهېل ـ ختیځ په درې میلې کې په سند ورګډېږي. په هغه ځای کې، چې موږ ترېنه تېر شو، مجرا یې ښه پلنه وه یانې چارک باندې درې فرلانګه وه[1]. خو مجرا یې ورېه وه او له یو فوټ څخه زیاتې اوبه پکې نه وې. مجرا یې شګلنه ده او شګې یې ښې خوځنده دي. خوړتیا یې ښه ډېره ده او څه وخت، چې واوره ویلې کېږي، دغه سیند باید ډېر ګړندی وي. له هغه څخه د عیسی خېلو ملک ته څو کانالونه ایستل شوي، چې په دغه ځای کې یې د هغه حجم ډېر کم کړی دی. په لوګي (Lukkee) کې ګومبیلا (Gombeela) ورسره ګډېږي. له دغه ځایه تر سندر پورې ما ددې څخه نه دي اورېدلي، چې په ښې غاړه کې یا د لویدیځ له لوري یا په کیڼې غاړه کې کوم سیند ورسره یوځای شوی دی. یوائې د پنجاب سیندونه له کیڼې خوا نه د میټنډه کوټ Mittandakote په برخه کې د یوه سیند په شکل، چې پنج نود (Punjnud) نومېږي، ورسره یوځای کېږي. زه به اوس په دغو سیندونو بېله بېله رڼا واچوم.

جیلم

د پنجاب په سیندونو کې دا دویمه درجه لوی سیند دی او د بیهوت یا ویدو دسته (Uidhsta) او هایداسپس (Hydaspes) په نومونو هم یادېږي. موږ د جولای په میاشت کې ترېنه تېر شو. خو په هغه وخت کې خپل پوره هسکوالي ته نه و

---

[1] فرلانګ (Furlong) د یوه میل فاصلې څلورمه برخه ده.

رسېدلی. ماته وویل شول، چې د اګست په میاشت کې تر اوو یا اتو فوټو پورې لوړېږي. پلنوالی یې له یوې غاړې نه تر بلې پورې یو میل، یو فرلانګ او پینځه دېش پرچه (Perches)[1] و. ددغه سیند د ژورې برخې له تېرېدو نه، چې تر دوو سوو یا دوه سوه او پنځوسو ګزو څخه ډېر نه و، د فوټ له مخې په دې اندازه و: ۹_۱۰_۱۱_۱۲_۱۳_۱۴_۱۴_۱۳_۱۲_۱۱_۱۰. ژوره برخه یې د کیڼې غاړې په خوا وه، بیخ یې شګلن و، چې زیاته اندازه ختې هم ورسره ګډه وه، په منځ کې یې ډېر ټاپوګان وو، چې غاړې یې له شګو ډې او په خپله ډېره خوځنده شګې لري. کیڼه غاړه یې په ځانګړې توګه ښکته ده او د خپلې پوره ځپاندې په وخت کې باید په کیڼې غاړې کې څلور یا پینځه میله خپور شي.

جیلم د کشمیر د ناوې له سهېل ختیځ کوټ څخه راوځي، دلته وید دسته نومېږي او د کشمیر له ختیځ نه د دوو ونډونو له لارې تېرېږي. له دغه ښاره شپې کاسه لاندې یو وړ سیند ورسره ګډېږي. له دغې درې او غرونو نه د تېرېدو په ترڅ کې ډېرې ویې او لوړې شیلې ورسره یوځای کېږي او بیا په بارامولا (Baramoola) ورننوځي. له مظفر اباد نه دوه کاسه ښکته د کیشونګا (Kishunga) سیند د شمال له خوا ورسره یوځای کېږي. تر دغه ځایه پورې نېدې د لویدیځ پر لور روان دی. له دغه ټکي نه وروسته د سهېل پر لور په ځرګند ډول کېږي. دغه سیند جیلم ته نېدې دومره مشهور نه دی، ځکه چې دغه ملک بیخي غرنی دی او یو څو محدود لارویان کله کله په هغه لاره تېرېږي. د جیلم سیند د غرونو په منځ کې د تېرېدو په وخت کې بیخي ګړندی او له سلو نه تر دوو سوو ګزو پورې پلن دی.

ما له جېلم نه تر مظفراباد پورې د هغه د ښي غاړې په اوږدو کې یوازې یوه لاره موندلې او داسې ښکاري، چې په پیل کې به یې ځینې ځایونه په غلطه ښودل شوي وي او ماته دغه موقع په لاس راغله، چې تر ډېرشو کاسو پورې یې سم کړم، خو ګومان کېږي، چې د لارې د پاتې برخې حال به هم همدغسې وي. ویل کېږي چې دغه تو له لاره څنګه چې د غرونو په منځ کې غځېدلې ده، د یوه پلي لاروي لپاره په ډېر مشکل سره د تېرېدلو وړ ده. له جېلم نه سرې په هیڅ موسم کې تېرېدلی نه شي، که څه هم په ډېرو ځایونو کې همداسې وي، خو سړي او اسونه په پینځلس یا شل ګزه لامبو وهلو ترې تېرېدای شي. دغه سیند د څلور نیم سوه میلو واټن وهلو وروسته د ټریمو په ګودر کې (Trimoo Ghat) چې له جهونګ (Jhung) نه لس کاسه ښکته او له ملتان نه پنځوس میله پورته پروت دی، د پنجاب له سیند سره ګډېږي. له دې وروسته په خپل اصلي نامه (جېلم) نه یادېږي.

---

[1] پرچ Perch پینځه نیم ګزه فاصله. ژباړن

دغه دواړه ګډ سیندونه، چې د چناب (Chunab) یا چونها (Chunha) په نامه یادېږي، فاضل شاه او احمد پور ته نږدې شپږ ویشت کاسه ښکته د راوي (Ravee) له سیند سره یوځای کېږي. راوي له ختیځې غاړې نه ورسره یوځای کېږي. دغه ګډ سیندونه بیا له ملتان څخه څلور نیم میله پورته جاري وي او د اوچ (Ooch) تر څلور کاسې پورې خپل نوم ساتي او د شیني بوکري (Sheeneebukree) په برخه کې ګاړا (Gharra) یا د بییا (Beyah) یا بیس (Beas) او سوتلې (Sotley) سیندونه د ملتان نه اته پنځوس کاسه او د بهاولپور نه دوه دېرش کاسه ښکته ورسره یوځای کېږي. له دغه ځایه تر میتها کوټ Mittena kot پورې، چې په سندور تو یېږي، دغه پینځه واړه سیندونه د پنج نود (Panjnud) په ځانګړي نامه یادېږي. پنج نود او سند ددغې فاصلې په اوږدو کې سره جوړه روان وي.

له اوچ نه دغه فاصله اووه کاسه یا لس نیم میله ده. دغه ساحه په تاوده موسم او د اوربښتونو په وخت کې پوره یو مخ اوبه وي او دا ټول د یوه سیند په شکل ښکاري. په هغو نقشو کې، چې پخوا خپرې شوې دي، دا ممکن ددې غلطۍ لامل شي، چې ګاړه ګڼي له سند سره ګډېږي، نه دا چې له چناب یا د چناب جهلم او راوي له ګډو سیندونو سره یوځای کېږي. ددې لامل دا دی، چې د هغوی اوبه او سند په یو څه فاصله کې له هغو سره د ګاړه د یوځای کېدو له ټکي نه پورته یوځای کېږي.

داسې ښکاري، چې د جهلم او سند ترمنځ ددغې دوابې ډېر پراخ سور په هغه حد کې دی، چې موږ ترېنه تېر شو یانې په جهلم کې له اټک نه د جلال پور تر ګودر پورې یې افقي فاصله یو سل او څلوارلس میله او له ملتان څخه د راج د ګودر په حد کې تر اوډو کوټ (Udoo Kote) پورې (له سند نه اوولس میله وړاندې) درې دېرش میله ده. ددغې دوابې شمالي برخه له (۳۳) درجو څخه پورته غرنۍ ده او د سهېل لور ته یې مېره پرته ده. یوازې د سیند غاړې یې تر څو میلو پورې، چې د سیند اوبه پرې خپرېږي، ښه غني دي.

چناب:

اسي ساینز (Accsines) د پنجاب په سیندونو کې تر ټولو لوی دی. د جولای په یودېرشمه یې د وزیراباد ګودر په حد کې د اوبو له یوې غاړې نه تر بلې غاړې پورې فاصله یو میل، درې فلانګه او شل پرچه وه. ژورتیا یې د جهلم په اندازه، یانې ډېره زیاته یې څوارلس فوټه وه، خو جریان یې تر هغې نه په یوه ساعت کې د یو نیم ناټ[1] په اندازه ګړندی و. د جهلم سیند څلور، د چناب سیند پینځه یا پینځه نیم فوټه ژور دی. په وچ موسم کې د هغه مجرا له دوه نیم سوه یا درې سوو ګزو څخه

---

[1] ناټ (Knot) سمندري میل. ژباړن.

زیاتیږي. ماته وویل شول: دریمه مجرا یې، چې تر ټولو ډېره سوړه وره ده، په ساړه موسم کې وچه وي. د هغې د مینځ په لور ډېر تاپوګان او د شګو غاړې جوړې شوي دي او اندازه یې لکه څنګه چې د جهلم معلومه شوې ده ددغو دوو ترمنځ اخیستل شوې وه. ددغو سیندونو حجم په ساړه موسم کې ممکن په اسانۍ سره معلوم شي، څنګه چې ملتان ته نږدې د راج د ګودر په برید کې د جهلم، چناب او راوي سیندونه پینځه سوه ګزه سورور او ډېر ژور بیخ یې اوولس فوټه و. خو دغه اندازه یوانځې په یوې فاصلې کې وه او منځنۍ اندازه یې ممکن اته یا اته نیم فوټه وي او دغه اندازه دلته داسې ده لکه، چې هیڅ وي.

ښه به دا وي که د جهلم حجم دوه سوه او دېرش ګزه او ژورتیا یې اته فوټه او د چناب دوه سوه او اویا په اتو کې وګڼل شي او پاتې پینځه سوه یې د راوي د حجم لپاره ځانګړې شي. څنګه چې زه ګومان کوم چې راوي به تر څلورو فوټو زیات ژور او له سلو ګزو لږ څه ډېر سورور وي. دا ممکن د دسمبر په میاشت کې د دوی منځنۍ حجم وي. په دغه وخت کې موږ له دغو ګډو سیندونو څخه تېر شو او د بارانونو په وخت کې دغه اندازه د دوی له سور او ژورتیا سره سمون کاوه.

زه ددغه حساب له مخې دا منم، چې هرومرو به دغه سیندونه درې نیم یا څلور فوټه هسک شوي وي او په ساړه موسم کې به د دوی د مجر او منځنۍ میچ لس یا لس نیم فوټه وي او ګومان کوم، چې دغه اندازه به نږدې سمه وي. ما ته دې اورېدلي، چې له غرونو څخه ښکته به دغه سیند ګودر ولري. خو د جهلم په څېر له دغه سیند نه هم په هغو حدونو کې سړی په اسانۍ تېرېدای شي، چې غاړې یې ښې ښکته او مجرا یې پراخه وي. په دغو حدونو کې یوانځې د سند په منځ کې د لږې فاصلې لپاره په لامبو تېرېدلو ته اړتیا وي. اورېدلي مې دي، چې د راوي، جهلم او چناب له ګډو سیندونو له هغه ځای نه یو څه ښکته، چې راوي ورسره یوځای کېږي، اوښ تر ښه تېرېدای شي. خو که دا خبره سمه وي، په دغه برخه کې دغه سیند باید ښه خپور شوی وي. د چناب غاړې ښکته او د جهلم په څېر په ځنګلونو پټې خو لرګي یې واړه وي او هغه لرګي، چې په ونانیو او بېړۍ جوړولو کې ترې کار اخیستل کېږي او یا اتیا کاسه پورته یانې هلته، چې هغه پرېمانه دي، په اربو کې وړل کېږي. د جلال پور له ګودره د وزیر اباد تر ګودر پورې ددغې مجرا افقي فاصله څلوېښت میله ده. دغه ملک بېخي ټیټ دی، خو خاوره یې ښه بډایه ده او زیات یې څړ ځایونه دي.

لاندې د وړو بېړیو او ګودرونو د یوه لست یادونه کېږي، چې د جهلم او چناب په لرو او برو برخو کې د هغو ګودرونو په ښې او کیڼې غاړې کې پراته دي. له کوم نه چې موږ تېر شو:

په جهلم منګل (Jelm Mungla) کې څلور بېړۍ، په جهلم کې شل، په سیګونیا (Segonia) کې لس، په رسالپور او دادپور کې پينځه، په جلال پور او د هغه په شاوخوا کې پينځه ويشت، په پنډي دادن خان او شاوخوا کې يې پينځه څلويښت، په احمد اباد او بهيرا (Bhera) کې شل، چې ټولې يې يو سل او څلويښت وړې بېړۍ کېږي. په چناب، وزير اباد او له هغه نه په پورته حد کې د پينځه اويا يا اتيا ميلو په فاصلې کې دولس بېړۍ، په وزيراباد کې درې، په سودرا کې درې په ديناموجه (Deena Monja) کې دوه، په معراج کاکوټ (Maraj Kakot) کې دوه، په تـوار کې درې، په کولووال (Kolowal) کې دوه، په جندا بهادرپور کې پينځه، په خلاصک چوني (Kholasak Chunee) کې دوه، په کاني کا چوک کې څلور، په اک نون (Aknoon) کې اووه دي، چې ټولې يې دوه څلويښت بېړۍ کېږي. دغه ټول واټن تر ډېرشو کاسو اوږي. له وزيراباده ښکته په رنها خان کې دوه بېړۍ، په سولوکي کې (Sulooke) دوه، په رام تيګر کې يوويشت، په مراد کې څلور، په واڼو کې دوه، په متهاد ايا باد کې دوه، په بيرتي کاچوک، جلال پور کې څلور، د قادر اباد په ګودر کې شپږ، چې د ټولو بېړيو شمېر يې په دغه پينځه پنځوس کاسې فاصلې کې څلور اتياو ته رسېږي.

له هغو له واورو ډکو غرونو څخه، چې تر ميټهن کاکوټ (Mitten Kakot) پورې تعقيب شوي دي، د چناب د سيند ټول اوږدوالی پينځه سوه او څلويښت ميله کېږي.

راوي

راوي يا هايډراوټس (Hydraotes) د پنجاب په سيندونو کې تر ټولو کمکی دی. اندازه يې د اګست په دولسمه د اوبو له يوې غاړې نه تر بلې پورې يواځې پينځه سوه او ديارلس ګزه وه. دا هغه وخت و، چې دغه سيند ښه څپاند و. مجرا يې ډېره تنګه ده. ما له هغه نه د تېرېدلو په وخت کې د هغه د ژورتيا د معلومولو دوه اندازې واخيستې، چې دولس فوټه شوه، بېخ يې تر هغو نورو سيندونو ډېر ختين و، چې ممکن پينځه برخه يې ختې او نورې يې شګې وې. ډېره ژوره مجرا يې ممکن ډېرش يا څلويښت ګزه سور ولري، پاتې يې له درېو څخه تر پينځو فوټو پورې وه. په ساړه موسم کې په هر ځای کې سړی ترېنه تېرېدلی شي او ممکن ژورتيا يې دغه وخت تر څلورو فوټو ډېره نه شي. ښې پرېمانه خوځنده شګې لري. غاړې يې ښکته او له ځنګلونو ډکې دي. يواځې يو څو وړې بېړۍ په دغه سيند باندې رځغي، څو هغه چې پرې ګرځي. هغسې ښې دي لکه د جمنا د سيند. چې دي. په سند، جهلم او چناب کې له يو راز بېړيو څخه کار اخيستل کېږي، چې له لسو څخه تر دولسو آسونو پورې پرې تېرېدای شي.

د وزیراباد له ګودره د میاني تر ګودر پورې د راوي فاصله پینځه پنځوس افقي میله ده، دوا به یې ښه غني او هواره ده، خو کچه یې تر وروستي نه هسکه ده او خاوره یې هومره ډېره غني نه ده، د جریان اوږدوالی یې ښه ډېر دی، خو زه په دې پوره باور نه لرم، چې هغه فاصله به سمه وي، کومه چې ما له چناب سره د هغه د یوځای کېدو تر ټکي پورې ورکړې. دغه فاصله څلور سوه او پنځوس میله تاکل شوې ده، خو له هغې لارې نه چې له کشمیره غځېدلې او له کشتوار (Kishtwar) نه تېره شوې، داسې ښکاري چې له یوه لوړ غره نه کشتوار ته په تونتلو سره دغه لاره په ټوله فاصله کې د یوه سیند په اوږدو کې غځېدلې ده، چې له بده مرغه نوم یې زما خبریال ته معلوم نه و او داسې ښکاري، چې نور پورته د درېو مزلونو په حد کې هغه دده په ښي خوا پرته ده. په نور پور کې به دی ترېنه تېر شوی وي او هغه به یې په خپلې کیڼې خوا کې پرېښی وي. دی په خپل وروستي مزله کې چې له نور پور نه یې بوسال (Bussal) ته کاوه، له راوي څخه تېر شو او ده وویل، چې درې مزلونه پرته د هغه حجم د یوه سیند په اندازه و. داسې ښکاري، چې همدغه به په زیات احتمال د راوي سیند وي، خو په هغه حد کې، چې ده دغه سیند شاته پرېښود، دی په دې نه پوهېده، خو څنګه چې ده دغه سیند خپلې کیڼې خوا ته پرېښی وي، هغه باید یا د راوي یا د بیاس (Beyas) سیند ته تللی وي، خو زه ګومان کوم، چې هغه به د راوي پر لور تللی وي او هغه به ددغو دوو مزلونو په اوږدو کې په غرونو کې کږه شوي او بیا به بېرته هغه حد ته راغلی وي، له کوم نه چې دی ترېنه واوښت، څکه چې ده په وینا د هغه له کیڼې خوا نه ښي لور ته غځېدلی و، چې دا سمه ده او په نتیجه کې ما دغه کوږوالی منلی او تر راوي پورې یا په هر صورت د هغې تر ډېر لرې ښاخ پورې غځېدلی دی.

دغه لاره ماته دا هم ثابتوي، چې چناب ددغه واورین لړ غرونو له شمالي څوا څخه نه راوځي، څکه چې که هغه ترېنه راوتلای، دغه لاره باید ارومرو ترېنه تېره شوې وای، خو داسې ګڼل کېږي، چې په دغه سړک باندې به دا هماغه یوازینۍ لاره وي، چې سمه ده، ښایي داسې نه وي او زه به یې بې له شواهدو یقیني ونه ګڼم، که څه هم زه اوس ډېر دلیلونه په لاس کې لرم، چې دا به سمه وي، څکه چې هغه له نورپور نه ښکته له تورو سره سمون لري.

بیاه یا بیاس:

دغه سیند، چې د بهیرو وال (Bherowal) په ګودر کې اندازه شو، سور یې اووه سوه او پنځوس ګزه و. ښي غاړه یې ډېره هسکه او جریان یې ډېر ګړندی و. په هغه ورځ، چې مونږ ورور سېدو، ښه څپاند او په خپل ډېر قوت کې و او دومره ګړندی و،

چې بېرې د هغه کېنې غاړې ته ونه شوه رسېدلی. ځینو چې کوښښ وکې. شپږ یا اووه کاسه ښکته یووړلی شوې، خو دغه سیند په بله ورځ له مستۍ نه ولوېد. په ساړه موسم کې په هر حد کې سرې ترېنه تېرېدلی شي. خو په بېخ کې خوځند، شګې پرېمانه دي او په دغه موسم کې د هغه په منځ کې ډېر تاپوګان او د شګو مجراوې جوړې شوې دي.

په دغه ګودر او د هغه په شاوخوا کې پینځه ورې بېړې چلېږي. خو د باراني موسم لپاره هغه بس نه دي. دغه بېړې له اوارو دړو ځخه جوړې دي، چې هغه له بېړیو نه ډېرې جالو ته ورته دي. شاوخوا یې هسکې تختې نیول شوې، چې لوړوالی یې یو فوټ دی او څه وخت، چې ډکې شي، له شپږ انچو ډېرې اوبه پکې نه ځایېږي. د سیند پر غاړو ځنګلي بوټي شته، خو ډېر واړه دي.

دغه سیند د ستلوج (Sutluj) له سیند سره د هوراکي (Hurake) کلي ته نېږدې له بهیرووال (Bhiroowal) نه اته میله لاندې یوځای کېږي. د یوځای کېدو دغه حد له فیروز پور ځخه لرې نه دی او له یوځای کېدو وروسته دغه ګډ سیندونه د بیس (Besa) په نامه او وروسته د ګاړه (Ghara) په نامه یادېږي. خو ماته ددې پته نه شته چې له کوم ځای تکي وروسته په دې وروستي نامه یادېږي. پاک پټن (Pak Puttan) ته نېږدې د ګوردیان په ګودر کې په ګاړه یادېږي، چې له بهاولپور نه سل کاسه لرې پروت دی. له اوچ (Ooch) نه پورته لکه څنګه چې یې پخوا یادونه وشوه، له چناب سره یوځای کېږي، چې دغه حد له بهاولپور نه دوه دېرش میله او له ملتان نه اته پنځوس میله ښکته پروت دی.

بیاس او ستلوج نېږدې یو اندازه حجم لري، خو لومړنی یې لکه چې یو څه لوی وي. د دوی د بهیر اوږدوالی هم د هغوی له واورینې سره نېږدې برابر دی، چې د هغوی تر یوځای کېدو پورې یو نیم سل میله اوږد دی او له چناب یا د جیلم_چناب او راوي سره د یوځای کېدو تر بریده دوه سوه او شپېته میله نور هم پرې اضافه کېږي. هغه ته په نېږدې غرونو کې پرېمانه لرګي موندل کېږي. له بیګاس ګنګا (Begas Gunga) او بان ګنګا (Ban Gunga) ځخه بیاس جوړېږي. لومړنی یې له کوټ ګنګارا (Kote Kangra) نه د سهېل پر لور او وروستی یې د قطب پر لور یو څه د لریدیغ په څوا تېرېږي او په هریپور کې سره ګډېږي، چې له کلا نه یو منزل لاندې پروت دی. دغې کلا ته نېږدې بان ګنګا په اوو ښاخونو کې سره بېلېږي او هر ښاخ یې د کلا په یوه څنګ کې تېرېږي. دلته دوی یو تاپو جوړوي او له کلا نه ښکته نېږدې بېرته سره یو کېږي.

* * *

د خراسان سیندونه

هیرمند یا هیلمند:

دغه سیند د خراسان په سیندونو کې تر ټولو لوی دی او د کابل په لویدیځ کې له کوه بابا نه راوځي. د جریان لوری یې د هزاره و له ملک نه د سهېل_لویدیځ پر لور دی. بیا د سهېل په لور ځي او د هرات_کندهار له لویې لارې نه د ګرشک په حد کې تېرېږي. دغه ټول واټن دوه سوه او شپېته میله کېږي. له دوه مزلونو پرته دغه ټوله مجرا د ستغو غرونو په منځ کې پرته ده. له ګرشک نه تر هغه حد پورې، چې د سیستان په ډنډ کې تویږي، سل میله کېږي او په دې ډول ټول واټن یې درې سوه او شپېته میله راځي. په تاوده موسم کې، چې داوره ریلې کېږي، له هغه نه ډېر لوی سیند جوړېږي او د ګرشک په خلکو کې دا یو عام رواج دی، چې د دغه سیند په سواره باندې غشي یا په مچنو غزو ګاټې ولي. خو کله چې سیند په مستۍ راشي، دا کار کېدای نه شي. په ساړه موسم کې نېږدې تر نامه پورې ژور او د کامې له سیند سره د اکوړې په حد کې برابر وي. د ګرشک په حد کې دوه ورې بېړۍ شته، خو د کال په زیاته برخه کې له هغه نه سړی تېرېدلی شي او د هغه د بهیر په واټن کې ډېر رودونه ورتویږي. له ګرشکه څوارلس میله پورته یو داسې خوړ ورسره ګډېږي، چې اوږدوالی یې اتیا میله دی او د هزاره د ملک له سهېل نه د سیاه بند په حد کې راوځي. له ګرشکه پينځه کاسه لاندې د ارغنداب سیند او د ترنک سیند یوه برخه هم ورسره ګډېږي. یو څه ښکته په خاشین کې خاشرود هم ورتویږي.

د ارغنداب سیند:

ارغنداب د کندهار د شمال، ختیځ_شمال ته نېږدې اتیا میله لیرې د هزاره و له غرونو څخه راوځي. د دغه ښار د قطب او ختیځ له پينځه کاسې واټن څخه تېرېږي او له هیرمند سره له ګرشکه پينځه کاسه ښکته د هغه په کیڼې څوا ورګډېږي. په دغه حد کې دغه سیند یو نیم سل میله واټن وهلی دي. دغه سیند په ساړه موسم کې دوه

نیم یا درې فوټه ژور او پنځوس ګزه سوروور دی، خو په تاوده موسم کې چې واوره ویلې کېږي، د دریو میاشتو لپاره څوک تري نه شي تېرېدلی، په دې چې هغه ډېر ګړندی او تر یو نیم سلو ګزو ډېر پلن وي.

خاشرود

دغه رود له ساګر (Sakkir) نه، چې د هرات سهېل، ختیځ سهېلي خوا کې تېدې نوي میله لرې پروت دی، راوځي او وروسته له دې، چې یو نیم سل میله لار ووهي، د کوه نشین په حد کې په هیرمند کې د هغه په ښي خوا ورتوييږي. خاشرود تر ارغنداب لرې او تر هیرمند ووړ دی. په ساړه موسم کې د انسان تر ملا پورې، یا تې درې فوټه ژور او پنځوس یا شپېته ګزه سوروور وي. د واورې د ویلې کېدو په وخت کې تري څوک نه شي تېرېدلی او خلک د مشکونو یا خیګونو یادوړوچجو له لارې، چې له لرګیو او درو څخه جوړ شوي وي، تري تېرېږي. سور یې په تاوده موسم کې له یو نیم سل نه تر یو سل او پېنځه اویا ګزو پورې رسېږي او ډېر ګړندی وي. دغه رود هم د کندهار ـ هرات له لویې لارې نه دلارام ته نږدې په یوه حد کې تېرېږي.

تـرنک

ترنک یو ووړ سیند دی، له مقر نه راوځي او وروسته له دې، چې د لویدیځ، سهېل ـ لویدیځ پر لور دوه سوه میله لار ووهي، دوابې ته نږدې د ارغنداب په سیند ورګډېږي، خو په ساړه موسم کې د هغه اوبه د غلامان ته نږدې په هغه اوږده وڼه کې توییږي، چې دوړي (Doree) نومېږي او د یوه سیند ګومان پرې شوی دی. کله چې ترنک څپاند شي، اضافګي اوبه یې په ارغنداب ورتوئې. په ساړه موسم کې تر زنګانه پورې ژور وي او یوائې کله کله د انسان له نامه څخه جګېږي.

فراه رود

فراه رود له هیرمند پرته ددغو نورو سیندونو د هر یوه په انډول لوی دی. په ساړه موسم کې د انسان نري ملا ته رسېږي او له پنځوسو نه تر شپېتو ګزو پورې سوروور وي. په تاوده موسم کې سړي په خیګونو او له درو او دړو څخه د جوړو چو په ذریعه پرې تېرېږي. په دغه موسم کې ډېر ګړندی وي. هغه د پرسي (Pursee) له سهېل نه راوځي او له فراه نه پورته او د ګوراني (Guranee) نه ښکته د جزیبارود (Jzeearod) ورسره یوځای کېږي. وروسته له دې، چې دوه سوه میله مزل ووهي، د سیستان د وڼو په قطب لویدیځ زاویې کې توییږي. د حیرانی ځای دی، چې دومره ډېر سیندونه په دغه وڼو کې توییږي، بې له دې چې هغه کومه مجرا ولري او ویل کېږي، چې ددغه وڼو ډېره ارته برخه له ډېرشو یا پېنځه ډېرشو کاسو څخه پراخه نه ده.

یو هزاره

۶۶۵۹۲

یو تیمینی ایماق

د پل مالان یا د هرات سیند

دغه سیند د ایماقو له ملک نه د هرات په ختیځه خوا کې اوبې ته نږدې ځای نه راوځي او مخکې له دې، چې هرات ته ورسیږي، درې یا څلور روډګې ورسره یوځای کیږي. دغه سیند په ساړه موسم کې ډوب وي، خو څه وخت چې واوره ویلې شي، بنه لوی سیند ترې جوړیږي. د اوبو ډېره برخه یې د هرات په شاوخوا کې په کرنه لګیږي. دوه یا درې کانالونه ترېنه ایستل شوي او د ښار په څنګ کې تېریږي. د هرات د سهېل په درې کاسې فاصله کې یو پل پرې ودان شوی. له هغې لارې، چې له مرو (مرو) نه تر مشهد پورې غځېدلې. داسې ښکاري چې د هغې په نیمایي کې یو سیند ترېنه تېر شوی دی، چې هغه له کیڼې نه ښي خوا ته روان دی او تجن (Tejin) نومیږي. له هراته تر مشهد پورې ټولې لارې د شمال په لور د هغه د غاړو په اوږدو کې آن تر کافر کلا (اسلام کلا) پورې درومي، چې له هغه ځایه د شمال یا ښي خوا کې روانې وي. دا لاره له هغې لارې پرته بله نه شي کېدای، چې له هغې بلې لارې نه د مور او مشهد ترمنځ تېره شوې، خو دا چې هغه له تګې نه په کومه خوا تللې ده، ما ته معلومه نه ده. زما په فکر دغه لاره به د اررووسمت (Arrowsmith) په نقشه کې پوره سمه ښودل شوې وي. داسې ښکاري د ښاغلي فوستر (Foster) لارې به ښاغلي رینل (Rennel) غلطې کړې وي، چې د هغه (فوستر) په اند د سیستان په ډنډ کې له سهېل نه ورګډیږي، خو داسې ښکاري چې کومه شیله، چې فوستر ترېنه تېر شوی او د جنوب پر لور روانه ده، د هرات سیند نه دی، بلکې دغسې یو وړوک سیند دی، چې له دغسې وړو غرونو څخه راوځي، چې تر مشهد پورې شمال او جنوب لارې سره بېلوي او باید د سهېل پر لور ورکه شي، ځکه چې له څو روایتونو څخه ښه ځرګنده ده، چې له فراهه تر قاین او تون (Toon) پورې یا له جلال اباد نه تر نهه (Nih) پورې به له فراه روډ پرته بل روډ نه وي تېر شوی، خو که د هرات سیند د سیستان په ډنډ کې ګډ شوی وای، په هغه حال کې به هرورمرو دواړه لارې ترېنه تېرې شوې وای.[1]

پای

* * *

[1] نه غواړم هغه ځرګندونې دلته راوړم، چې ښاغلي مکارت ني (Macrtney) د میرو په اړه کړې دي. یوه یې زما په شرح کې او هغه بله یې د ښاغلي کینیر Kinneer د فارس په جغرافیا کې پوره راغلې ده. ددغو میرو له شرحې وروسته د هغو بېلابېلو واکمنیو او ولایتونو تفصیل ذکر شوی، چې په نقشه کې ښودل شوي او هغه ډېر لږ جغرافیایي دي او په دې ډول نه ښایي دلته یې بیا بیان وشي.

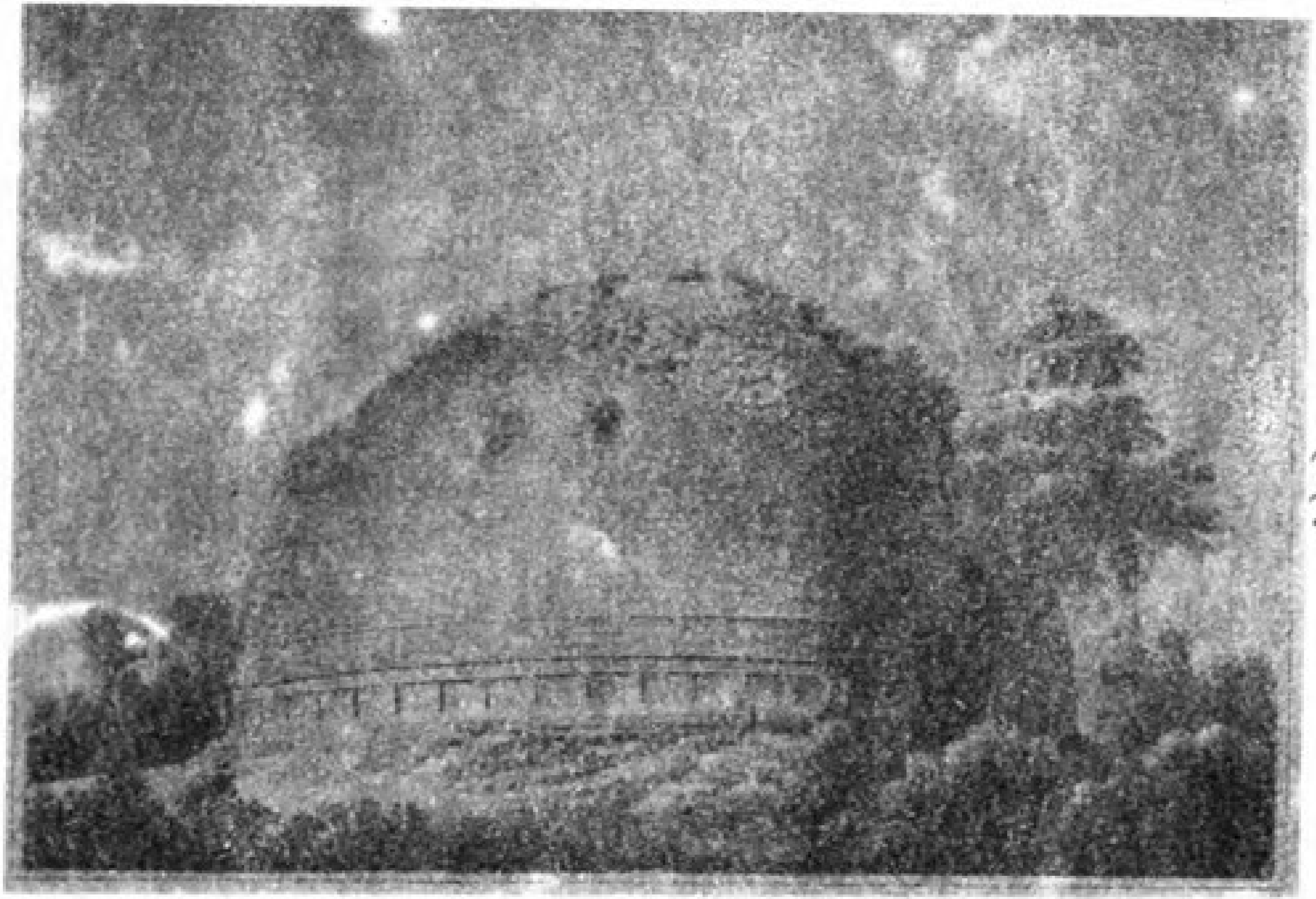

د مونیکیولا گنبده

٦٦٨

د تاتاری اوزبک یو خواجه

٦٦٩

يوغلجي د دوبي په جاموکې

يو يو سفزي

ددامان يو پښتون

بوحمله باشی‌یه رسمی جانبوکی

درانی شپانه

٦٧۴

یو تاجک دکابل د دوبی په جامو کي

بو چاووس باشی یغچلو رسمی جاموکی

یو هندکی د پېښور د ژمی په جامو کی

٦٧٧

یو دورانی گلیوال له خپلی وسلی سره

ISBN 978-9936-22-163-5
9 789936 221635 >

چاپ او خپرونه: د دانش خپرندویه ټولنه تخنیکي څانګه _ پېښور
Tel:+92-91-2564513 E.mail:danish2k2000@yahoo.com
www.danishpress.com